મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કૂવા રોડ, ગ્રીન લૉજ
પાસે, રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India.

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है कालनिरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

પ્રથમ આવૃત્તિ : પ્રત ૧૦૦૦
વીર સંવત્ : ૨૪૮૮
વિક્રમ સંવત્ : ૨૦૧૮
ઈસવીસન : ૧૯૬૨

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ : : અમદાવાદ

(સ્વ.) વિનોદકુમાર વીરાણી-રાજકોટ
(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

(સ્વ) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ

કોઠારી હરગોવિંદભાઈ જેચંદ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ) શેઠશ્રી ધારશીભાઈ જીવનલાલ
બારસી.

(સ્વ.) શેઠશ્રી છગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર
અમદાવાદ.

ધર્મમુરબ્બીશ્રીઓ

સ્વ. શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકનચંદજી સા. બાલિયા પાલી મારવાડ.

(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ.

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ.

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

(સ્વ.) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ વીરાણી રાજકોટ

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ વીરાણી
રાજકોટ

૧ વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઇ શ્રીમાન મૂલચંદજી જવાહીરલાલજી બરડિયા
૨ બાજુમા બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી બરડિયા
૩ ઊભેલા સૌથી નાનાભાઈ પૂનમચંદ બરડિયા

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજજી લાલચંદજી સા

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર.

આ પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ પોર્ટનસુદાન (આફ્રિકા) માં કે જ્યાં વિરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વિરાણી અને મહા ભાગ્યવાન્ માતુશ્રીનું નામ બેન મણીબેન વિરાણી બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની સ્વીઝર્લૅન્ડ, તેમજ ઇટાલી, ઇજીપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ. સં ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે એઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ કરવા છતાં તેમણે કોઇ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનીયાના કહેવાતા રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઈજીપ્ત અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની મુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગ જ તેમને વધુને વધુ ગમતો તેઓ મુસાફરીથી વતન તરફ પાછા ફર્યા પછી સાધુ-સાધ્વીજીનાં દર્શન કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો જેથી તેઓને વૈરાગ્યમાં જ વધારે આકર્ષણ લાગ્યું. હુંડા કાલા અવસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાંચમા આરાનું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઇ તેમને કંઇક ક્ષોભ થતો કે તુરત તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગભાવમાં સ્થિર રહેતા. પરદેશમા પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ચોવિહાર આદિ પચ્ચક્ખાણ તેઓ ચૂકયા નહીં. એક ઉચ્ચ કોટીના કોટ્યાધિપતીના નબિરા હોવા છતાં તેઓએ ઊંચી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ઓસીકું અને ઓઢવા માટે એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ શયન કરતા અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને ઝભ્ભો વાપરતા, કોઈ વખતે બંડી પહેરતા બહું ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતાં અનેમુહ

પત્તિ, પથરણું, રજોહરણુ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડો-સમાં નહીં. પણ દૂર જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની કુદરતી હાજત માટે જતા, હાલતાં ચાલતાં. સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવદયાની બરાબર જતના કરતા. જુવો આ ગૃહસ્થ જીવન પણ કેટલું આદર્શ છે. આ જીવન તો આજે મુનિવરોને પણ વિચાર કરાવે તેવું છે.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈનધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં. દીક્ષાર્થીઓને જલદી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમજ કહેતા કે જીંદગીનો કોઇ ભરોસો નથી. (असंखयं जीवियं मापमायए) આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટ્યું સંધાતું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઇએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદજી મહારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી. ભાયચંદજી મહારાજ, શ્રમણસંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધી શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. બ્ર. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ-સાધ્વીઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુંબઇમાં સં, ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મદાસજી મહારાજના સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદજી મહારાજે પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ છના પરિવાર સાથે આદર્શ વૈરાગ્ય સાથે સંયમ અંગીકાર કરેલ, તે જાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઇ કે જે કદી લય પામી નહીં

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતાની સાથે સ્વ. મહારાજ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદજી મહારાનાં દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઇ તે મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબના દીક્ષા પ્રસંગ ઉપરની હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વ ભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઇને વખતો વખત તેઓ માતા-પિતા પાસે નમ્રતા પૂર્વક દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો, 'જે હજુ વાર છે સમય પાકવા દીઓ. જ્ઞાન, અભ્યાસ વધારો. સંયમના સ્વરૂપને બરોબર સમજો સંયમ ખાંડાની ધાર છે વેશથી આત્મોત્થાન નથી થતું મન, વચન અને કાયાના ચંચળ યોગોનો અવરોધ થવાથી જ આગળ વધી શકાય ઉતાવળ ન કર.

સં ૨૦૧૨ના અષાડ શુદ્દી ૧૫ પૂનમથી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના

શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે રહી. દીક્ષાની આરાધના કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી, દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજ-ભાઇએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઇની દીક્ષાતિથિ પૂ. શ્રી પુરુષોત્તમજી મહા-રાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ ના જેઠ શુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી શ્રી જસરાજભાઇ વિનોદકુમારને મળવા રાજકોટ આવ્યા અને કહ્યું કે મારે આ અનિત્ય સંસારને વ્હેલી તકે જ છોડવો છે તમો પણ તૈયાર થઈ જાવો. શ્રી વિનોદભાઇ તો પહેલેથી તૈયાર જ હતા જેથી કહ્યું કે હું આજ્ઞા લઈને આવું છું તમો જાઓ. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોલ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક સવિનય નમ્રતા પૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળી કે હજી વાર છે સમય પાકવા દો કારણ પોતાના સુપુત્ર પ્રત્યે મોહ ઘણોજ હતો તેનો વિયોગ સહન કરવામાં માતા અને પિતા ઘણા જ અસમર્થ હતા તેથી એજ વાક્ય કહીને સંતોષ આપતા. પણ આ નશ્વર સંસાર અનિત્ય પદાર્થો અને પુદ્ગલના સ્વરૂપને જાણી વૈરાગ્ય રસમાં ઓતપ્રોત બનેલ વિનોદ-કુમારે એ નિર્ણય કર્યો કે મારે હવે આ અણમોલા સમયને બરબાદ કરવો નહિ. અનન્તભવ ભયહારીણી અનંત કલ્યાણકારિણી દીક્ષામાં જવા માટે તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઇમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઈ કોઈ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ, ખીચન ગામે પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે. આજ્ઞા વિના કોઇ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહીં અને સ્વમયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવું તે જ ઉત્તમ છે તેમ મનમાં નક્કી કર્યું.

તા. ૨૫–૫–૫૭ સં. ૨૦૧૩ ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના માતુશ્રી સાથે છેલ્લું ભોજન કરી, અંતરથી જે વિચાર કરેલ તે મુજબ તૈયાર બની ગયા ઘરના સર્વને તેઓ માટે આવી સ્વપ્નમાં પણ કલ્પના ન હતી કે

વિનોદમુનિ આ ઘર છોડીને જાય છે તેમના માતુશ્રીસામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઇને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્ર, ભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડયું કે તા. ૨૪–૫–૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટિકિટ લીધી. તા. ૨૫–૫–૫૭ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઇને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યા અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬–૫–૫૭ ની વહેલી સવારે ૪ાા વાગ્યે ફ્લોદી પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાનાં સમાયિકના કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂજ્યશ્રી મુનિવરોના સન્મુખ આદર્શ ભાવે સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં “ जाव नियम पज्जुवासामि दुविहं तिविहेणं ” ના બદલે “ जाव पज्जुवासामि तिविहं तिविहेणं ” બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછયું કે “ વિનોદકુમાર! તમે આ શું કરો છો, તેનો જવાબ આપવાને બદલે “ अप्पाणं वोसिरामि ” બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે “ સાહેબ! એ તો બની ચૂકયું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઇ લીધી, તે બરાબર જ છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો.” તે સ્વીકારવા તત્પર બનવા પ્રયાસ કરું.

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સજાવ્યા કે “ તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબની વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની બરાબર રીત નથી, કારણ કે તમારા માતા–પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમને ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે “જે થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો.”

મહાન વૈરાગ્યવાન ચારિત્રી મુનિશ્રી સમર્થમલજી મહારાજ જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબમાં ઉપરનું આ વાકય સાંભળી ખીચનનો ચતુર્વિધસંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે “અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે” ત્યારે શ્રી

વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છેઃ—

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઇને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને "असंखयं जीवियं मा पमायए" ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ-વગેરે મુનિવરોએ મને ઉતાવળ કે વિના વિચાર્યે કામ ન કરવું માતા પિતાની રજા લઇને જ સંયમને લેવો. એમ કહેલ પરંતુ મને સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથાશ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરૂ મહારાજ સમક્ષ પ્રવ્રજ્યાનો પાઠ ભણી મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે, ધારીને ઉપર મુજબ મારા વિચારો રજુ કરૂં છું

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય મોક્ષફળ છે તે પામ્યાં પછી આત્માને કોઇ જાતનું દુઃખ હોય નહી આવું ફળ પ્રાપ્ત કરવા વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે આ મહાન ફળ આપનારી માત્ર એક દીક્ષા જ છે.

એમ ધારી છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક ભાષામા કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને એવા ઉત્તમ કાર્ય માટે જરા-પણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે. શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ (તથાસ્તુ)

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદ કુમાર કેમ દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમાં કયાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યા. કયાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડયા નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે પિતાશ્રીનેએ મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદી આવી. તે એ હતી કે એક વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે "બાપુજી! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જાઉં કારણ કે ખીચનમાં પૂ. ગુરૂમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ કે

જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણુકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી પણ ઇચ્છા છે કે તેઓશ્રીની પાસે જઈ જીનવાણીના મર્મને જાણવા પ્રયાસ કરૂં આ સુંદર અવસર છે. ”

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે પં. પૂર્ણચંદ્રજી દકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતજીનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની સગવડ છે ? આમ મારી સાથે પણ વર્તાલાપ થયો હતો બન્નેનો આ પ્રમાણે એક મત થતાં પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી તા ૨૬–૫–૫૭ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા. ૨૮–૫–૫૭ ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઇએ ખીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુરશ્રી એમ. પી. શ્રી કેશવલાલભાઇ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોકુમાદને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા. તા. ૨૮–૫–૫૭ના રોજ રવાના થઇ તા. ૩૦–૫–૫૭ ના રોજ સવારે ફ્લોદી સ્ટેશને પહોંચ્યા. બળદગાડીમાં તેઓ ખીચન ગયા કે જ્યાં સ્થવિર મુનિશ્રી શીરેમલજી મહારાજ તથા પૂજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્રવિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વીજી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ બિરાજતા હતા. કુલ્લે સાધુ–સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી

પૂછપરછના જવાબમાં ભૂતપૂર્વ શ્રી વિનોદભાઇએ કેશવલાલ પારેખને કહ્યું કે મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી છે, તેમાં કાંઇ ફેરફાર થાય તેમ નથી તમો અમારા વિરાણીં કુટુંબના હિતૈષી છો. અને જો સાચા હિતૈષી હો. તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડીયાની અંદર અપાવી દ્યો એટલું જ નહીં પણ “ સબિજીવ કરૂં શાસન રસી ”ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ હોય જ અને છે કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા–પિતા સદ્ગતિને સાધે. અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લે,

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તે જ સમયે શ્રી વિનોદકુમાને પાછા

લઇ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧–૫–૫૭ ની રાત્રીના રવાના થઇ, તા. ૨–૬–૫૭ ના સવારે મહા પરીષહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખતમાં ફલોદીના શ્રી સંઘે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફલોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતિ કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફલોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોમુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરૂએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદમુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે–તેથી જાઉં છું, જલદી પાછો ફરીશ કાળની ગહનગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જ જવાનો બનાવ હતો, હમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઇ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં તો રેલ્વે લાઇન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી. બાજુથી વિકાળ જેવી રેલગાડી પણ આવી રહી હતી તેની વ્હિસલ વાગવા છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી. શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠયું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના કોમળ હૃદયમાં સ્થાન લીધું, હાથમાં રજોહરણ લઇ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી. પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત રજોહરણ કે જે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારો હતો, તે રેલ્વે લાઇન ઉપર પડી ગયો અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછો સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું. અરિહંત....અરિહંત....એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડયું. રક્તપ્રવાહ છૂટી પડયો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણાંત થઈ ગયો. બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યા અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર ભવ્ય શાન્તિ દેખાતી હતી.

હમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઇન હતી. આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી અને ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય જ છે અને વખતોવખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફ્લોદી આ દુર્ઘટનાની દુઃખદ ખિનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો. તે વખતે વિનોદ મુનિના સંસારી પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક–પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં, માત્ર એક નોકર જ ઘરમાં છુટો હતો તેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઈ ટેલીફોનની હકીકત સમજી શકયો નહીં થોડા સમય પછી ફરી ફોન આવ્યો અને આ વજ્ર જેવા અસહ્ય સમાચાર મળ્યાં આ વખતે પોતાના પુત્રની મુખાકૃતિ અને દયાના વિધાન મુનિવરના શરીરની અંતિમ ક્રિયામાં ભાગ લેવા સ્પેશ્યલ પ્લેઈથી ફ્લોદી જવા વિચાર થયેલ પણ એમને ફોન જરા મોડો મળ્યો. તેઓ ત્યાં પહોંચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો. જો સંદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા–પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત. પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યું નહી આથી પ્લેનનો પોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા–પિતા તા. ૧૪–૮–૫૭ ના રોજ ટ્રેઇન મારફત ફ્લોદી પહોંચ્યાં, શ્રી દુર્લભજીભાઈ અને મણિબેને પૂજ્ય શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબનાં દર્શન કર્યો.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણી અને ધૈર્યનું એકા એક ઐકય કરીને, શ્રી વિનોદમુનિના માતા–પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો ટૂંકામાં સાર આ પ્રમાણે છેઃ

" હવે તો એ રત્ન ચાલ્યું ગયું ! સમાજનો આશાદીપક ઓલવાઈ ગયો ! ઝટ ઊગીને આથમી ગયો ! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી.

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતુશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કેઃ–બેન ! ભાવિ પ્રબળ છે. આ બાબતમાં મહાપુરૂષોએ પણ હાથ ધોઇ નાખ્યા છે અને સૌને મરણને શરણુ થવું પડે છે. તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગજું છે ? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઇને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી."

પૂ. શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય—

પ્રાથમિક તેમજ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદ મુનિના વિષે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા ' अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ते ' નો પરિચય કરાવતી હતી. પ્રાપ્ત સાંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તલ્લીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિ-

ચર્યના અભાવે પણ તેમની વૈરાગ્યધારાથી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવનને ચર્યાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્ર. ૧. તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી ?

ઉત્તરઃ—પાંચમાં આરાનાં ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્ત) કુમાર ને તેની માતુશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યારબાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા. તેજ રાત્રે તેણે બારમી ભીખ્ખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરીષહથી કાળ કરી નલીનગુલ્મ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા

પ્ર. ૨. આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષહ કેમ આવે ?

ઉત્તર—કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મરણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતરાજ કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઈએ, ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધાં કર્મ કેવી રીતે ખપે ? બા. બ્ર શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષહ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા તથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે,તેમાંથી અહીં સાર રૂપે સંક્ષેપ કરેલ છે.ઇતિ

भगवतीसूत्र भा. २ का विषयानुक्रमणिका

नववे उद्देशेका प्रारंभ

दशवे उद्देशेका प्रारंभ

दूसरे शतकके पहला उद्देशेका प्रारंभ

दूसरा उद्देशा—

तीसरा उद्देशक

चौथा उद्देशा

पांचवा उद्देशा

छट्ठा उद्देशा

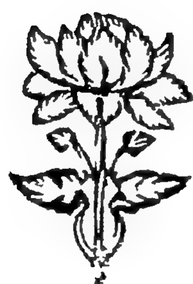
सातवां उद्देशा

आठवां उद्देशा

नववां उद्देशा

दशवा उद्देशा

समाप्त

શ્રી અખિલ ભારત શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી

જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ.

*

ગરેડીયાકૂવા રોડ—ગ્રીન લોજ પાસે,

રાજકોટ.

*

દાતાઓની નામાવલી

*

શરૂઆત તા. ૧૮-૧૦-૪૪થી તા. ૩૧-૧૨-૬૧ સુધીમાં

દાખલ થયેલ મેમ્બરોનાં મુબારક નામો.

*

લાઈફ મેમ્બરોનું ગામવાર કકાવારી લિસ્ટ.

*

(નાની ભેટની રકમો આપનારનું, તથા રૂા. ૨૫૦થી ઓછી રકમ ભરનારનું નામ આ યાદીમાં સામેલ કરેલ નથી)

આદ્ય મુરબ્બીશ્રીઓ-૨૦

(ઓછામાં ઓછી રૂા. ૫૦૦૦ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શેઠશાંતીલાલ મંગળદાસભાઈ જાણીતા મીલમાલીક	અમદાવાદ	૧૫૦૦૦
૨	શેઠ હરખચંદ કાળીદાસભાઈ વારીયા હા. શેઠ લાલચંદભાઈ, નગીનભાઈ વૃજલાલભાઈ તથા વલ્લભદાસભાઈ	ભાણુવડ	૬૦૦૦
૩	કોઠારી જેચંદ અજરામર હા. હરગોવિંદભાઈ જેચંદભાઈ	રાજકોટ	૫૨૫૧
૪	શેઠ ધારશીભાઈ જીવનભાઈ	બારસી	૫૦૦૧
૫	સ્વ પિતાશ્રી છગનલાલ શામલદાસના સ્મરણાર્થે હા. શ્રી ભોગીલાલ છગનલાલભાઈ ભાવસાર	અમદાવાદ	૫૨૫૧
૬	સ્વ શેઠ દિનેશભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ કાંતિલાલ જેશીંગભાઈ	અમદાવાદ	૫૦૦૦
૭	શેઠ આત્મારામ માણેકલાલ હ. શેઠ ચીમનલાલભાઈ શાંતીલાલભાઈ તથા પ્રમુખભાઈ	અમદાવાદ	૬૦૦૧
૮	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ હા. શેઠ શામજી વેલજી વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૯	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને શ્રી કડખીબાઈ વીરાણી સ્મારક ટ્રસ્ટ હા. માતુશ્રી કડવીબાઈ વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૧૦	શેઠ પોચાલાલ પીતાંબરદાસ	અમદાવાદ	૫૨૫૧
૧૧	શાહ રંગજીભાઈ મોહનલાલ	અમદાવાદ	૫૦૦૧
૧૨	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને શ્રી કદેવીબાઈ વીરાણી સ્મારકટ્રસ્ટ હા. શેઠ દુર્લભજી વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૧૩	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને શ્રી કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારકટ્રસ્ટ હા શ્રીમતિ મણીકુંવરબેનદુર્લભજી વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૧૪	શ્રી શામજી વેલજી વીરાણી અને કડવીબાઈ વીરાણી સ્મારકટ્રસ્ટ હાં. છોટાલાલ શામજી વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૦૦
૧૫	સ્વ. માતુશ્રીના સ્મરણાર્થે હ. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ અને કુટુંબજનો	અમદાવાદ	૫૦૦૦

૧૬ શેઠ મીશ્રીલાલજી જેવંતરાજજી લુણીયા ચંડાવતવાળાં અમદાવાદ ૫૫૦૨
૧૭ શેઠ રામજીભાઇ શામજી વિરાણી એન્ડ સમરતબેન
રામજી વિરાણી ટ્રસ્ટ રાજકોટ ૫૦૦૧
૧૮ એક જૈન ગૃહસ્થ અમદાવાદ ૫૪૨૫
૧૯ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકુનચંદજી સા૦ બાલિયા (પાલી મારવાડ) ૫૦૦૧
૨૦ શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મૂલચંદજી જવાહરલાલજી સા૦ બરડિયા
તથા તેમના ભાઈઓ અમદાવાદ ૫૦૦૧

નોટ :–ઘાટકોપરવાળા શેઠ માણેકલાલ એ. મ્હેતા તરફથી અમદાવાદમાં પાલડી બસ સ્ટેન્ડ પાસે પ્લોટ નં. ૨૫૦ વાળી ૬૯૮ ચો. વાર જમીન સમિતિને ભેટ મળેલ છે. અને જેનું રજીસ્ટર તા. ૨૩-૩-૬૦ ના રોજ થઇ ગયેલ છે.

મુરબ્બીશ્રીઓ–૨૫

(ઓછામાં ઓછી રૂ ૧૦૦૦ ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	વકીલ જીવરાજભાઈ વર્ધમાન કોઠારી હા કહાનદાસભાઇ તથા વેણીલાલભાઇ કોઠારી	જેતપુર	૩૬૦૫
૨	દોશી પ્રભુદાસ મૂળજીભાઈ	રાજકોટ	૩૫૦૪
૩	મ્હેતા ગુલાબચંદ પાનાચંદ	રાજકોટ	૩૨૮૯ાા–ા
૪	મ્હેતા માણેકલાલ અમુલખરાય	ઘાટકોપર	૩૨૫૦
૫	સંઘવી પીતાબ્બરદાસ ગુલાબચંદ	જામનગર	૩૧૦૧
૬	લલ્લુભાઈ ગોરધનદાસ ચેરીટેબલટ્રસ્ટ હ. શેઠ વાડીલાલ લલ્લુભાઇ	અમદાવાદ	૨૫૦૦
૭	નામદાર ઠાકોર સાહેબ લખધીરસિંહજી બહાદૂર	મોરબી	૨૦૦૦
૮	શેટ લ્હેરચંદ કુંવરજી હ. શેઠ ન્યાલચંદ લ્હેરચંદ	સિદ્ધપુર	૨૦૦૦
૯	શાહ છગનલાલ હેમચંદ વસા હ. મોહનલાલભાઈ તથા મોતીલાલભાઈ	મુંબઇ	૨૦૦૦
૧૦	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ હા. શેઠ ચન્દ્રકાંત વીકમચંદ	મોરબી	૧૯૬૩
૧૧	મ્હેતા સોમચંદ તુલસીદાસ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. મણીગૌરી મગનલાલ	રતલામ	૨૦૦૦
૧૨	મ્હેતા પોપટલાલ માવજીભાઇ	જામજોધપુર	૧૫૦૨
૧૩	દોશી કપુરચંદ અમરશી હા. દલપતરામભાઈ	જામજોધપુર	૧૦૦૨
૧૪	બગડીયા જગજીવનદાસ રતનશી	દામનગર	૧૦૦૨
૧૫	શેઠ માણેકલાલ ભાણજીભાઈ	પોરબંદર	૧૦૦૧
૧૬	શ્રીમાન ચંદ્રસિંહજી સાહેબ મ્હેતા (રેલ્વે મેનેજર)	કલકત્તા	૧૦૦૧

૧૭	મ્હેતા સોમચંદ નેણસીભાઇ (કરાંચીવાલા)	મોરબી	૧૦૦૧
૧૮	શાહ હરિલાલ અનોપચંદ	ખંભાત	૧૦૦૧
૧૯	મોદી કેશવલાલ હરીચંદ્ર	અમદાવાદ	૧૦૦૧
૨૦	કોઠારી છબીલદાસ હરખચંદ	મુંબઈ	૧૦૦૦
૨૧	કોઠારી રંગીલદાસ હરખચંદ	ભાવનગર	૧૦૦૦
૨૨	શા. પ્રેમચંદ માણેકચંદ તથા અ. સૌ. સમરતબેન	અમદાવાદ	૧૦૦૩
૨૩	શેઠ કરમશી જેઠાભાઈ સોમૈયા હા. અ. સો. સાકરબેન	મુંબઇ	૧૦૦૦
૨૪	શેઠ પોપટલાલ ચત્રભૂજ કોઠારી	સુરેન્દ્રનગર	૧૦૦૧
૨૫	શ્રી સ્થા. જૈન લીંબડી સંપ્રદાયના ક્ષમાગુણ નીધી પૂજ્ય શ્રી લાધાજી સ્વામીના શીષ્ય પ્રખર પંડિત રત્ન શ્રી ઉત્તમચંદજી મહારાજના સ્મરણાર્થે પૂજ્ય લાધાજી સ્વામી પુસ્તકાલય તરફથી હ. શેઠ જેશીંગભાઈ પોચાલાલ	અમદાવાદ	૧૦૦૦

સહાયક મેમ્બરો—૧૨૫

(ઓછામાં ઓછી રૂ. ૫૦૦ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ ઝુંઝાભાઇ વેલશીભાઇ	વઢવાણશહેર	૭૫૦
૨	શેઠ નરોત્તમદાસ ઓઘડભાઇ	જોરાવરનગર	૭૦૦
૩	શેઠ રતનશી હીરજીભાઇ હા ગોરધનભાઇ	જામજોધપુર	૫૫૫
૪	ખાટવીયા ગીરધર પરમાણંદ હા. અમીચંદભાઇ	ખાખીજાળીયા	૫૨૭
૫	મોરબીવાળા સંઘવી દેવચંદ નેણશીભાઇ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. મણીબાઈ તરફથી હા. મૂળચંદ દેવચંદ સંઘવી	મલાડ	૫૧૨
૬	વોરા મણીલાલ પોપટલાલ	અમદાવાદ	૫૦૨
૭	ગોસલીયા હરીલાલ લાલચંદ તથા ચંપાબેન ગોસલીયા	,,	૫૦૨
૮	શાહ મનહરલાલ પ્રાણજીવનદાસ	મુંબઇ	૫૦૧
૯	શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરુષોત્તમદાસ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૦	શેઠ ચંદુલાલ છગનલાલ	,,	૫૦૧
૧૧	શાહ શાંતિલાલ માણેકલાલ	,,	૫૦૧
૧૨	શેઠ શીવલાલ ડમરભાઇ (કરાંચીવાલા)	લીમડી	૫૦૧
૧૩	કામદાર તારાચંદ પોપટલાલ ધોરાજીવાળા	રાજકોટ	૫૦૦
૧૪	મ્હેતા મોહનલાલ કપુરચંદ	,,	૫૦૦

૧૫ શેઠ ગોવિંદજીભાઇ પોપટભાઈ ,, ૫૦૦
૧૬ શેઠ રામજી શામજી વીરાણી ,, ૫૦૧
૧૭ સ્વ. પિતાશ્રી નંદાજીના સ્મરણાર્થે હા. વેણીચંદ શાંતિલાલ
(જાબુઆવાળા) મેઘનગર ૫૦૧
૧૮ શ્રી જૈન સંઘ હા. શેઠ ઠાકરશી કરશનજી થાનગઢ ૫૦૦
૧૯ શેઠ તારાચંદ પુખરાજજી ઔરંગાબાદ ૫૦૦
૨૦ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ ,, ૫૦૦
૨૧ મ્હેતા મૂળચંદ રાઘવજી હા. મગનલાલ તથા દુર્લભજીભાઈ ધ્રાફા ૭૫૦
૨૨ શેઠ હરખચંદ પુરૂષોત્તમ હા. ઇન્દુકુમાર ચોરવાડ ૫૦૦
૨૩ ,, કેશરીમલજી વસ્તીમલજી ગુગલીયા મલાડ ૫૦૧
૨૪ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા, ખાટવીયા અમીચંદ ગીરધરભાઈ ખાખીજાળીયા ૫૦૧
૨૫ શ્રી ખીમજીભાઇ બાવાભાઈ ફુલચંદભાઇ ગુલાબચંદભાઇ,
નાગરદાસભાઈ જમનાદાસભાઇ મુંબઇ ૫૦૧
૨૬ શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ ડગલી હા. મૂળજીભાઈ મણીલાલભાઈ મુંબઈ ૫૦૧
૨૭ સ્વ. કાંતીલાલભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ બાલચંદ સાકરચંદ ,, ૫૦૧
૨૮ કામદાર–રતીલાલ દુર્લભજી (જેતપુરવાળા) ,, ૫૦૧
૨૯ શાહ જયંતીલાલ અમૃતલાલ શીવ ૫૦૧
૩૦ વોરા મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ ,, ૫૦૧
૩૧ શેઠ ગુલાબચંદ ભુદરભાઈ તથા કસ્તુરબેન હા. ભાઈ અનોપચંદ ખાખરેચી ૫૦૧
૩૨ મહાન ત્યાગી બેન ધીરજકુંવર ચુનીલાલ મહેતા ધ્રાફા ૫૦૧
૩૩ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ ,, ૫૦૧
૩૪ શ્રી મગનલાલ છગનલાલ શેઠ રાજકોટ ૫૦૧
૩૫ શેઠ ચતુરદાસ ઠાકરશી તથા અ. સૌ. નંદકુંવરબેન જામનગર ૫૦૩
૩૬ શેઠ દેવચંદ અમરશી (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે ભેટ) ભાણવડ ૫૦૧
૩૭ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે ભેટ) ભાણવડ ૫૦૧
૩૮ વકીલ વાડીલાલ નેમચંદ શાહ વીરમગામ ૫૦૧
૩૯ મહેતા શાન્તિલાલ મણીલાલ હા. કમળાબેન મહેતા અમદાવાદ ૫૫૬
૪૦ શ્રીયુત લાલચંદજી તથા અ. સૌ. ધીસાબેન ,, ૫૦૧
૪૧ શેઠ મોહનરાજજી મુકુનચંદજી બાલીયા ,, ૫૦૧
૪૨ સ્વ. શેઠ ઉકાભાઇ ત્રીભોવનદાસના સ્મરણાર્થે તેમનાં
ધર્મપત્નીલક્ષ્મીબાઈ ગીરધર તરફથી હા. મરઘાબેન
તથા મંગુબેન અમદાવાદ ૫૦૧

૧૭ મ્હેતા સામચંદ નેણુસીભાઇ (કરાંચીવાલા) મોરબી ૧૦૦૧
૧૮ શાહ હરિલાલ અનોપચંદ ખંભાત ૧૦૦૧
૧૯ મોદી કેશવલાલ હરીચંદ્ર અમદાવાદ ૧૦૦૧
૨૦ કોઠારી છબીલદાસ હરખચંદ મુંબઈ ૧૦૦૦
૨૧ કોઠારી રંગીલદાસ હરખચંદ ભાવનગર ૧૦૦૦
૨૨ શા. પ્રેમચંદ માણેકચંદ તથા અ. સૌ. સમરતબેન અમદાવાદ ૧૦૦૩
૨૩ શેઠ કરમશી જેઠાભાઈ સોમૈયા હા. અ. સૌ. સાકરબેન મુંબઇ ૧૦૦૦
૨૪ શેઠ પોપટલાલ ચત્રભૂજ કોઠારી સુરેન્દ્રનગર ૧૦૦૧
૨૫ શ્રી સ્થા, જૈન લીંબડી સંપ્રદાયના ક્ષમાગુણુ નીધી
પૂજ્ય શ્રી લાધાજી સ્વામીના શીષ્ય પ્રખર પંડિત
રત્ન શ્રી ઉત્તમચંદજી મહારાજના સ્મરણાર્થે
પૂજ્ય લાધાજી સ્વામી પુસ્તકાલય તરફથી હ.
શેઠ જેશીંગભાઈ પોચાલાલ અમદાવાદ ૧૦૦૦

સહાયક મેમ્બરો—૧૨૫

(ઓછામાં ઓછી રૂ. ૫૦૦ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ ઝુંઝાભાઇ વેલશીભાઇ	વઢવાણુશહેર	૭૫૦
૨	શેઠ નરોત્તમદાસ ઓઘડભાઇ	જોરાવરનગર	૭૦૦
૩	શેઠ રતનશી હીરજીભાઇ હા ગોરધનભાઇ	જામજોધપુર	૫૫૫
૪	ખાટવીયા ગીરધર પરમાણંદ હા. અમીચંદભાઇ	ખાખીજાળીયા	૫૨૭
૫	મોરબીવાળા સંઘવી દેવચંદ નેણુશીભાઇ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. મણીબાઈ તરફથી હા. મૂળચંદ દેવચંદ સંઘવી	મલાડ	૫૧૨
૬	વોરા મણીલાલ પોપટલાલ	અમદાવાદ	૫૦૨
૭	ગોસલીયા હરીલાલ લાલચંદ તથા ચંપાબેન ગોસલીયા	,,	૫૦૨
૮	શાહ મનહરલાલ પ્રાણુજીવનદાસ	મુંબઇ	૫૦૧
૯	શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરુષોત્તમદાસ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૦	શેઠ ચંદુલાલ છગનલાલ	,,	૫૦૧
૧૧	શાહ શાંતિલાલ માણેકલાલ	,,	૫૦૧
૧૨	શેઠ શીવલાલ ડમરભાઇ (કરાંચીવાલા)	લીમડી	૫૦૧
૧૩	કામદાર તારાચંદ પોપટલાલ ધોરાજીવાળા	રાજકોટ	૫૦૦
૧૪	મ્હેતા મોહનલાલ કપુરચંદ	,,	૫૦૦

૧૫ શેઠ ગોવિંદજીભાઇ પોપટભાઈ ,, ૫૦૭

૧૬ શેઠ રામજી શામજી વીરાણી ,, ૫૦૧

૧૭ સ્વ. પિતાશ્રી નંદાજીના સ્મરણાર્થે હા. વેણીચંદ શાંતિલાલ (જાબુઆવાળા) મેઘનગર ૫૦૧

૧૮ શ્રી જૈન સંઘ હા. શેઠ ઠાકરશી કરશનજી થાનગઢ ૫૦૦

૧૯ શેઠ તારાચંદ પુખરાજજી ઔરંગાબાદ ૫૦૦

૨૦ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ ,, ૫૦૦

૨૧ મ્હેતા મૂળચંદ રાઘવજી હા. મગનલાલ તથા દુર્લભજીભાઈ ધ્રાફા ૭૫૦

૨૨ શેઠ હરખચંદ પુરૂષોત્તમ હા. ઈન્દુકુમાર ચોરવાડ ૫૦૦

૨૩ ,, કેશરીમલજી વસ્તીમલજી ગુગલીયા મલાડ ૫૦૧

૨૪ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા, ખાટવીયા અમીચંદ ગીરધરભાઈ ખાખીજાળીયા ૫૦૧

૨૫ શ્રી ખીમજીભાઇ બાવાભાઈ ફુલચંદભાઇ ગુલાબચંદભાઇ, નાગરદાસભાઈ જમનાદાસભાઇ મુંબઇ ૫૦૧

૨૬ શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ ડગલી હા. મૂળજીભાઈ મણીલાલભાઈ મુંબઈ ૫૦૧

૨૭ સ્વ. કાંતીલાલભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ બાલચંદ સાકરચંદ ,, ૫૦૧

૨૮ કામદાર–રતીલાલ દુર્લભજી (જેતપુરવાળા) ,, ૫૦૧

૨૯ શાહ જયંતીલાલ અમૃતલાલ શીવ ૫૦૧

૩૦ વોરા મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ ,, ૫૦૧

૩૧ શેઠ ગુલાબચંદ ભુદરભાઈ તથા કસ્તુરબેન હા. ભાઈ અનોપચંદ ખાખરેચી ૫૦૧

૩૨ મહાન ત્યાગી બેન ધીરજકુંવર ચુનીલાલ મહેતા ધ્રાફા ૫૦૧

૩૩ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ ,, ૫૦૧

૩૪ શ્રી મગનલાલ છગનલાલ શેઠ રાજકોટ ૫૦૧

૩૫ શેઠ ચતુરદાસ ઠાકરશી તથા અ. સૌ. નંદકુંવરબેન જામનગર ૫૦૩

૩૬ શેઠ દેવચંદ અમરશી (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે ભેટ) ભાણવડ ૫૦૧

૩૭ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે ભેટ) ભાણવડ ૫૦૧

૩૮ વકીલ વાડીલાલ નેમચંદ શાહ વીરમગામ ૫૦૧

૩૯ મહેતા શાન્તિલાલ મણીલાલ હા. કમળાબેન મહેતા અમદાવાદ ૫૫૬

૪૦ શ્રીયુત લાલચંદજી તથા અ. સૌ. ધીસાબેન ,, ૫૮૧

૪૧ શેઠ મોહનરાજજી મુકુનચંદજી બાલીયા ,, ૫૦૧

૪૨ સ્વ. શેઠ ઉકાભાઇ ત્રીભોવનદાસના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નીલક્ષ્મીબાઈ ગીરધર તરફથી હા. ભરથાબેન તથા મંગુબેન અમદાવાદ ૫૦૧

૧૭ મ્હેતા સોમચંદ નેણુસીભાઇ (કરાંચીવાલા) મોરબી ૧૦૦૧
૧૮ શાહ હરિલાલ અનોપચંદ ખંભાત ૧૦૦૧
૧૯ મોદી કેશવલાલ હરીચંદ્ર અમદાવાદ ૧૦૦૧
૨૦ કોઠારી છબીલદાસ હરખચંદ મુંબઈ ૧૦૦૦
૨૧ કોઠારી રંગીલદાસ હરખચંદ ભાવનગર ૧૦૦૦
૨૨ શા. પ્રેમચદ માણેકચંદ તથા અ. સૌ. સમરતબેન અમદાવાદ ૧૦૦૩
૨૩ શેઠ કરમશી જેઠાભાઈ સોમૈંયા હા. અ. સૌ. સાકરબેન મુંબઇ ૧૦૦૦
૨૪ શેઠ પોપટલાલ ચત્રભૂજ કોઠારી સુરેન્દ્રનગર ૧૦૦૧
૨૫ શ્રી સ્થા, જૈન લીંબડી સંપ્રદાયના ક્ષમાગુણુ નીધી
પૂજ્ય શ્રી લાધાજી સ્વામીના શીષ્ય પ્રખર પંડિત
રત્ન શ્રી ઉત્તમચંદજી મહારાજના સ્મરણાર્થે
પૂજ્ય લાધાજી સ્વામી પુસ્તકાલય તરફથી હ.
શેઠ જેશીંગભાઈ પોચાલાલ અમદાવાદ ૧૦૦૦

સહાયક મેમ્બરો—૧૨૫

(ઓછામાં ઓછી રૂ. ૫૦૦ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ ઝુંઝાભાઇ વેલશીભાઇ	વઢવાણુશહેર	૭૫૦
૨	શેઠ નરોત્તમદાસ ઓઘડભાઇ	જોરાવરનગર	૭૦૦
૩	શેઠ રતનશી હીરજીભાઇ હા. ગોરધનભાઇ	જામજોધપુર	૫૫૫
૪	બાટવીયા ગીરધર પરમાણુંદ હા. અમીચંદભાઇ	ખાખીજાળીયા	૫૨૭
૫	મોરબીવાળા સંઘવી દેવચંદ નેણુશીભાઇ તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. મણીબાઈ તરફથી હા. મૂળચંદ દેવચંદ સંઘવી	મલાડ	૫૧૨
૬	વોરા મણીલાલ પોપટલાલ	અમદાવાદ	૫૦૨
૭	ગોસલીયા હરીલાલ લાલચંદ તથા ચંપાબેન ગોસલીયા	,,	૫૦૨
૮	શાહ મનહરલાલ પ્રાણુજીવનદાસ	મુંબઇ	૫૦૧
૯	શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરુષોત્તમદાસ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૦	શેઠ ચંદુલાલ છગનલાલ	,,	૫૦૧
૧૧	શાહ શાંતિલાલ માણેકલાલ	,,	૫૦૧
૧૨	શેઠ શીવલાલ ડમરભાઇ (કરાંચીવાલા)	લીમડી	૫૦૧
૧૩	કામદાર તારાચંદ પોપટલાલ ધોરાજીવાળા	રાજકોટ	૫૦૦
૧૪	મ્હેતા મોહનલાલ કપુરચંદ	,,	૫૦૦

૧૫	શેઠ ગોવિંદજીભાઇ પોપટભાઈ	,,	૫૦૦
૧૬	શેઠ રામજી શામજી વીરાણી	,,	૫૦૧
૧૭	સ્વ. પિતાશ્રી નંદાજીના સ્મરણાર્થે હા. વેણીચંદ શાંતિલાલ (જાબુઆવાળા)	મેઘનગર	૫૦૧
૧૮	શ્રી જૈન સંઘ હા. શેઠ ઠાકરશી કરશનજી	થાનગઢ	૫૦૦
૧૯	શેઠ તારાચંદ પુખરાજજી	ઔરંગાબાદ	૫૦૦
૨૦	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ	,,	૫૦૦
૨૧	મ્હેતા મૂળચંદ રાઘવજી હા. મગનલાલ તથા દુર્લભજીભાઈ	આફ્રિકા	૭૫૦
૨૨	શેઠ હરખચંદ પુરૂષોત્તમ હા. ઈન્દુકુમાર	ચોરવાડ	૫૦૦
૨૩	,, કેશરીમલજી વસ્તીમલજી ગુગલીયા	મલાડ	૫૦૧
૨૪	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા, બાટવીયા અમીચંદ ગીરધરભાઈ	ખાખીજાળીયા	૫૦૧
૨૫	શ્રી ખીમજીભાઇ બાવાભાઈ ફુલચંદભાઇ ગુલાબચંદભાઇ, નાગરદાસભાઈ જમનાદાસભાઇ	મુંબઇ	૫૦૧
૨૬	શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ ડગલી હા. મૂળજીભાઈ મણીલાલભાઈ	મુંબઈ	૫૦૧
૨૭	સ્વ. કાંતીલાલભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ બાલચંદ સાકરચંદ	,,	૫૦૧
૨૮	કામદાર-રતીલાલ દુર્લભજી (જેતપુરવાળા)	,,	૫૦૧
૨૯	શાહ જયંતીલાલ અમૃતલાલ	શીવ	૫૦૧
૩૦	વોરા મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ	,,	૫૦૧
૩૧	શેઠ ગુલાબચંદ ભુદરભાઈ તથા કસ્તુરબેન હા. ભાઈ અનોપચંદ	ખાખરેચી	૫૦૧
૩૨	મહાન ત્યાગી બેન ધીરજકુંવર ચુનીલાલ મહેતા	આફ્રિકા	૫૦૧
૩૩	શ્રી સ્થા જૈન સંઘ	,,	૫૦૧
૩૪	શ્રી મગનલાલ છગનલાલ શેઠ	રાજકોટ	૫૦૧
૩૫	શેઠ ચતુરદાસ ઠાકરશી તથા અ. સૌ. નંદકુંવરબેન	જામનગર	૫૦૩
૩૬	શેઠ દેવચંદ અમરશી (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે ભેટ)	ભાણવડ	૫૦૧
૩૭	શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ (બેન ધીરજકુંવરની દીક્ષા પ્રસંગે ભેટ)	ભાણવડ	૫૦૧
૩૮	વકીલ વાડીલાલ નેમચંદ શાહ	વીરમગામ	૫૦૧
૩૯	મહેતા શાન્તિલાલ મણીલાલ હા. કમળાબેન મહેતા	અમદાવાદ	૫૫૬
૪૦	શ્રીયુત લાલચંદજી તથા અ. સૌ. ધીસાબેન	,,	૫૦૧
૪૧	શેઠ મોહનરાજજી મુકુનચંદજી બાલીયા	,,	૫૦૧
૪૨	સ્વ. શેઠ ઉકાભાઇ ત્રીભોવનદાસના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નીલક્ષ્મીબાઈ ગીરધર તરફથી હા. ભરઘાબેન તથા મંગુબેન	અમદાવાદ	૫૦૧

૪૩ પારેખ જયંતીલાલ મનસુખલાલ રાજકોટવાળા હા. વિનુભાઈ ,, ૫૦૧
૪૪ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ વાંકાનેર ૫૦૧
૪૫ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ બોટાદ ૫૦૧
૪૬ શેઠ ગુદડમલજી શેષમલજી જોવર (બરાબર) પીપળગાંવ ૫૦૧
૪૭ સ્વ. તુરખીયા લહેરચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે તેમનાં
ધર્મપત્ની જીવતીબાઈ તરફથી હા. ભાઈ
જયંતીલાલ તથા પૂનમચંદભાઈ વડોદરા ૫૦૧
૪૮ શાહ અચળદાસ શુકનરાજજી હા. શુકનરાજજી અમદાવાદ ૫૦૧
૪૯ ભાવસાર ખોડીદાસ ગણેશભાઈ ધંધુકા ૫૦૧
૫૦ અ. સૌ. હીરાબેન માણેકલાલ મહેતા ઘાટકોપર ૫૦૧
૫૧ મહેતા શાંતીલાલ મગનલાલ અ. સૌ. પદ્માવતી
શાંતિલાલ મહેતા અમદાવાદ ૫૦૦
૫૨ શેઠ હીરાચંદજી વનેચંદજી કટારીયા હુબલી ૫૦૧
૫૩ શેઠ છોટુભાઈ હરગોવિંદદાસ કટોરીવાળા મુંબઈ ૫૦૧
૫૪ પારેખ રતિલાલ નાનચંદ મોરબીવાળા તરફથી તેમના
પિતાશ્રી નાનચંદ ગોવિંદજીના સ્મરણાર્થે તથા તેમનાં
ધર્મપત્ની અ. સૌ વસંત બહેનના અઠાઇતપ નિમિત્તે
હા ભુપતલાલ રતિલાલ અમદાવાદ ૫૫૨
૫૫ સ્વ. શાહ ત્રીભોવનદાસ મગનલાલના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
શીવકુંવરબાઈ તરફથી હા. રતીલાલ ત્રીભોવનદાસ શાહ અમદાવાદ ૫૧૧
૫૬ શ્રીમાન નાથાલાલ માણેકચંદ પારેખ મુંબઇ (માટુંગા) ૫૦૧
૫૭ શ્રી લીંબડી સંપ્રદાયના ગચ્છાધીપતિ પૂ આચાર્ય
મહારાજ શ્રી લાધાજી સ્વામીના સ્મરણાર્થે હા.
શેઠ જેશીંગભાઇ પોચાલાલ (મહારાજ શ્રી
છોટાલાલજી સદાનંદીના ઉપદેશથી) અમદાવાદ ૫૦૧
૫૮ સ્વ. શ્રી વિનયમૂર્તિ શ્રી લક્ષ્મીચંદજી મહારાજના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ જેશીંગભાઈ પોચાલાલ (મહારાજશ્રી છોટાલાલજી
સદાનંદીના ઉપદેશથી) અમદાવાદ ૫૦૧
૫૯ બા. બ્ર. પ્રભાવતીબેન કેશવલાલ ઉજ્જૈનવાળા તરફથી
તેમની દીક્ષા પ્રસંગે વિરમગામ ૫૫૧
૬૦ શેઠ શ્રીયુત હરજીવનદાસ રાયચંદ હા છબીલદાસ હરજીવન અમદાવાદ ૫૦૧
૬૧ શેઠ પોપટલાલ હંસરાજ તથા દિવાળીબેનના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ બાબુલાલ પોપટલાલ અમદાવાદ ૫૦૨

૬૨	અ. સૌ. લીલાવંતીબેન ઈશ્વરલાલ	,,	૫૦૨
૬૩	હેમાણી પ્રભુદાસ ભાણજી	કલકત્તા	૫૫૧
૬૪	શેઠ લક્ષ્મણદાસ સેજરામ	અમદાવાદ	૫૦૧
૬૫	શ્રી સ્થા. જૈન મોટા સંઘ	રાજકોટ	૫૦૧
૬૬	શેઠ ચાંદમલ્લ ખીરધીચંદ	નાસિક સીટી	૫૦૧
૬૭	ઝવેરી માણેકચંદજી પન્નાલાલ છજલાણી હ. ધનવંતીબેન તથા કિરણબેન	દિલ્હી	૫૦૧
૬૮	શેઠ હંસરાજજી પૂર્ણમલજી કાંકરીયા	ગોગોળાવ	૫૦૧
૬૯	શ્રી શ્વે. સ્થા. જૈન સભા	કલકત્તા	૫૦૧
૭૦	શેઠ તેજસિંહજી ફતેલાલજી છાજેડ	ઉદેપુર	૫૦૬
૭૧	શેઠ રતનચંદ લક્ષ્મીચંદ	મુંબઈ	૫૦૦
૭૨	શાહ ઉમરશી ભીમશીભાઈ (સ્વ. પિતાશ્રી ભીમશીભાઈ તથા માતુશ્રી પાલાબાઈ તથા. ધર્મપત્ની પાનબાઈના સ્મરણાર્થે)	મુંબઈ	૫૫૨
૭૩	શાહ શામલભાઇ અમરસીભાઇ	અમદાવાદ	૫૦૨
૭૪	મહેતા ચન્દ્રકાન્ત નૌતમલાલ	મુંબઇ	૫૦૧
૭૫	શેઠ ભીખચંદ્ર લાલચંદ્ર	પીપલગામ	૫૦૧
૭૬	બેન મોહનીબેન મહેતા	મુંબઇ	૫૦૧
૭૭	શ્રીમતી મોંઘીબેન નવલચંદ શાહ હ. મોતીબેન	લીમડી (સૌરાષ્ટ્ર)	૫૦૧
૭૮	શ્રીમતી વિમલજી સૂરજમલ મહેતા	બેલગામ	૫૦૧
૭૯	ઉદાણી નિહાલચંદ્ર હાંકેમચન્દ્ર વકીલ બી. એ. એલ. એલ. બી,	રાજકોટ	૫૦૧
૮૦	સ્વ. કોઠારી મગનલાલજી કુન્દનમલજીના સ્મરણાર્થે હ. તેમનાં ધર્મપત્ની રાજકુંવરબેન	સતારા	૭૫૧
૮૧	શેઠ મોહનલાલજી મંછાલાલજી હ. રમણીકલાલ (પૂ. મુનિશ્રી ફતેચંદ મ. ના શિષ્ય પં. મુનિશ્રી કનૈયાલાલજી મ. ના ઉપદેશથી)	જયપુર	૫૦૧
૮૨	શેઠ કનૈયાલાલજી સોહનલાલજી કાવેડિયા	ધારેડી	૫૦૧
૮૩	શેઠ પ્રતાપમલજી કપુરચંદજી સાંઢેરાવવાળા (પૂજ્ય ફતેચંદજી મ. ના શિષ્ય મિશ્રીલાલ મ. ના શિષ્ય ચાંદમલજી મ. ના ઉપદેશથી)	અમદાવાદ	૫૦૧

૮૪ શ્રીમાન લાલાજી રોશનલાલજી સમન્દરલાલજી ખડોત ૫૦૧
હ. મોતીલાલજી

૮૫ શ્રીમાન ભૂરમલજી દલીચંદજી સાંકરીયા (પૂ. મ. શ્રી સ્વામીદાસજીના સંપ્રદાય પૂ. મ. શ્રી ફતેચંદજી મ. ના શિષ્ય પં. મુની શ્રી કનૈયાલાલજી મ. ના ઉપદેશથી સાંઢેરાવ ૫૦૧

૮૬ સ્વ. ગૌરીશંકર કાળીદાસ દેશાઈના સ્મરણાર્થે હ. ભૂપતલાલ ગૌરીશંકર ઈંદોર ૫૦૧

૮૭ શેઠ સાહેબ શ્રી નર્ભેરામભાઈ હંસરાજભાઇ કમાણી જમશેદપુર ૫૦૧

૮૮ સ્વ. મહાસજી શ્રી ધનદેવીજી મ. સા. ના સ્મરણાર્થે સ્વ. ખૂબચંદજી સંખલાલનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી જયદેવી તરફથી (મહાસતીજી શ્રી સુદર્શનામતિજી તથા ફુલમતીજીના ઉપદેશથી દિલ્હી ૫૦૧

૮૯ શ્રીમાન લાલાજી કપૂરચંદજી ઓથરાના ધર્મપત્ની શ્રીમતી વસંતદેવી હા. લાલા રાજમલજી હેમચંદજી તરફથી (મહાસતી શ્રી સુદર્શનામતિજી તથા ફૂલમતિજી મહાદેવીના ઉપદેશથી) દિલહી ૫૦૧

૯૦ સ્વ. મહાસતીજી શ્રી દ્રૌપતાદેવીજી મ સા. ના સ્મરણાર્થે શ્રી એસ. એસ. જૈન મહિલાસંઘ તરફથી (અનેક ગુણાલંકૃત મહાસતીજી શ્રી મોહનદેવીજી મ. સા. ની પ્રેરણાથી) દિલ્હી ૫૦૧

૯૧ સ્વ. લક્ષ્મીચંદજીના સ્મરણાર્થે નગિનાદેવી સુજંતીના તરફથી હસ્તે સંઘવી હેમંતકુમાર જૈન દિલ્હી ૫૦૧

૯૨ સ્વ. પિતાશ્રી લાલા ઝવેરી ધન્નોમલજી સુજંતી ના સ્મરણાર્થે હસ્તે શ્રીમતી નગીનાદેવી દિલ્હી ૫૦૧

૯૩ લાલાજી કસ્તુરચન્દજી ખુશાલચન્દજી સંચેતી હ. જ્ઞાનચંદજી અલવર ૫૦૧

૯૪ સ્વ. પૂજ્ય પિતાશ્રી દુર્લભજી સોમચંદ દફતરી હ. ગૌરીશંકર દુર્લભજી દફતરી મુંબઇ ૫૦૦

૯૫ શેઠ સોમચંદ જેઠાલાલ ઘેલાણી હ. ચુનીલાલભાઈ જોડીયાવાળા મુંબઈ ૫૦૬

૯૬ શેઠ ફોજમલ્લજી સુલતાનસિંહજી બોરદીયા અમદાવાદ ૫૦૧

૯૭ શેઠ છગનલાલ શામજી વીરાણી તથા શ્રીમતી વૃજકુંવરબેન છગનલાલ વીરાણી ટ્રસ્ટફંડ તરફથી શેઠ છગનલાલ ભાઈના સ્મરણાર્થે રાજકોટ ૫૦૧

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૯૮	શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ હ. પ્રમુખ બંસીલાલ કટારીયા	હિંગણઘાટ	૫૦૧
૯૯	લાલાજી રામલલજી રોશનલાલજીઅનેક ગુણાલંકૃત મહાસતીજી મોહનદેવીના ઉપદેશથી)	દિલ્હી	૫૦૧
.૦૦	સ્વ. મહેતા મંગળજી મણીલાલજીના સ્મરણાર્થે હ. તેમના ધર્મપત્ની ગુણવતીબહેન મહેતા	પાંડુચેરી	૫૦૧
.૦૧	બાટવીયા વનેચંદ અમીચંદ (મહાવીર ટેક્ષટાઈલ સ્ટોર્સ)	બેંગલોર	૫૫૩
.૦૨	શ્રીયુત તારાચંદ ગેલડા ટ્રસ્ટ	મદ્રાસ	૫૦૧
.૦૩	શેઠ ગુલરાજજી પુનમચંદજી મહેતા	કીસનગઢ	૫૫૧
.૦૪	શેઠ અમરમલ્લજી ત્રીકમચંદજી	ઈંદોર સીટી	૫૫૧
.૦૫	કાનુગા ધીંગડમલ્લજી મુલતાનમલ્લજી કંવાડ ગડસીંયાણા વાળા	અમદાવાદ	૫૦૧
.૦૬	લાલાજી નવરતચંદજી ચોરડીયાનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી રાજકુમારીબેન	દીલ્હી	૫૦૧
.૦૭	શેઠ ચીમનલાલ રૂપચંદ	અમદાવાદ	૫૦૧
.૦૮	શેઠ કાનજી પાનાચંદ ભીમાણી ટ્રસ્ટ	કલકત્તા	૫૦૧
.૦૯	શેઠ ગીરધરલાલ હંસરાજ કામાણી	,,	૫૦૧
૧૧૦	અનેક ગુણાલંકૃત મહાસતી મોહનદેવીજીના ઉપદેશથી સ્વધર્મી બંધુઓ તરફથી	દીલ્હી	૫૦૧
૧૧૧	સ્વ વિનયચંદજી પારેખના સ્મરણાર્થે લાલા પૂર્ણચંદજી રતનચંદજી પારેખની વતી હ. શ્રીમતી પ્રેમાદેવી (શાંત સ્વભાવી મહાસતીજી ફુલકુંવરબાઈના ઉપદેશથી)	દીલ્હી	૫૦૧
૧૧૨	શ્રીમતી બદામબાઈ મિશ્રીલાલજી લૂણીયા ચંડાવલવાળા	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૧૩	શેઠ ભરતકુમાર મણીલાલ દલાલ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૧૪	શાહ હરખચંદ અમરચંદ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૧૫	શાહ જગજીવનદાસ વન્દ્રાવનદાસ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૧૬	શેઠ હંસરાજ લક્ષ્મીચંદ કામાણી જૈનભૂવન	કલકત્તા	૫૦૧

૧૧૭ પૂ. દાદાજી સ્વ. કપુરચંદજી તથા દાદીજી કેસરબેન ચોરડીયાના સ્મરણાર્થે હ લાલા ફુલચંદજી અને શ્રીમતી વીમલકુંવરી જવેરી નીવતી શ્રીમતી નગીનાદેવી (મહાસતીજી ફૂલમતીજીના ઉપદેશથી) — દીલ્હી ૫૦૧

૧૧૮ શેઠ નગીનદાસ છોટાલાલ — અમદાવાદ ૫૦૧

૧૧૯ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શેઠ ગણેશમલ્લ ગુલાબચંદ — ખરોરા ૫૦૧

૧૨૦ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ — ભદેસર ૫૦૧

૧૨૧ શ્રી સરાંક જૈન વિદ્યાલય — કુમારડી ૫૦૧

૧૨૨ ગાંધી ભુરાલાલ નાનચંદ — મુંબઈ ૫૦૧

૧૨૩ શ્રીમાન હિંમતસિંહજી સાહેબ ગલૂંડીયા એડીસનલ કમીશ્નર અજમેર ડીવીજનવાળાના ધર્મપત્ની અ. સૌ. માણેકકુંવરબેન તરફથી હ. ખુશાલસિંહજી ગલૂંડીયા — જયપુર ૫૫૧

૫૮૪ લાઈફ મેમ્બરો

અમદાવાદ તથા પરાંઓ

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શેઠ ગીરધરલાલ કરમચંદ		૨૫૧
૨	શેઠ છોટાલાલ વખતચંદ હા. ફકીરચંદભાઈ		૨૫૧
૩	શાહ કાન્તિલાલ ત્રીભોવનદાસ		૨૫૧
૪	શાહ પોપટલાલ મોહનલાલ		૨૫૧
૫	શેઠ પ્રેમચંદ સાકરચંદ		૨૫૦
૬	શાહ રતીલાલ વાડીલાલ		૨૫૧
૭	શેઠ લાલભાઈ મંગળદાસ		૨૫૧
૮	સ્વ. અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હા. કાનજીભાઈ અમૃતલાલ દેસાઈ		૨૫૧
૯	શાહ નટવરલાલ ચંદુલાલ		૨૫૧
૧૦	શાહ નરસિંહદાસ ત્રીભોવનદાસ		૨૫૧
૧૧	શાહ બીપીનચંદ્ર તથા ઉમાકાન્ત ચુનીલાલ ગોપાણી		
૧૨	શ્રી શાહપુર દરિયાપુર આઠકોટી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય હા. વહીવટ કર્તા શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરષોત્તમદાસ		૨૫૧

૧૩ શ્રી છીપાપોળ દરીયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈન સંઘ
હા. શેઠ ચંદુલાલ અચરતલાલ ૨૫૧
૧૪ શાહ ચીનુભાઇ બાલાભાઈ હા. શાહ બાલાભાઈ મહાસુખલાલ ૨૫૧
૧૫ શાહ ભાઈલાલ ઉજમશી ૨૫૧
૧૬ શ્રી સુખલાલ ડી. શેઠ હા. ડૉ. કુ. સરસ્વતીબેન શેઠ ૨૫૧
૧૭ શ્રી સૌરાષ્ટ્ર સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ કાંતિલાલ જીવણલાલ ૨૫૧
૧૮ મોદી નાથાલાલ મહાદેવદાસ ૨૫૧
૧૯ શાહ મોહનલાલ ત્રીકમલાલ ૨૫૧
૨૦ શ્રી છકોટી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ પોચાલાલ પિતાંબરદાસ ૨૫૧
૨૧ દેશાઈ અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હા. ભાઇલાલ અમૃતલાલ ૨૫૧
૨૨ શાહ નવનીતરાય અમુલખરાય ૨૫૧
૨૩ શાહ મણીલાલ આશારામ ૨૫૧
૨૪ શેઠ ચિનુભાઇ સાકરચંદ ૨૫૧
૨૫ શાહ વરજીવનદાસ ઉમેદચંદ ૨૫૧
૨૬ શાહ રજનીકાંત કસ્તુરચંદ ૨૫૧
૨૭ સંઘવી જીવણલાલ છગનલાલ ૨૫૧
૨૮ શાહ શાંતિલાલ મોહનલાલ ધ્રાંગધ્રાવાળા ૨૫૧
૨૯ અ. સૌ. બેન રતનબેન નાહેચા હા. શેઠ ધુલજી ચંપાલાલજી ૨૫૧
૩૦ શાહ હરિલાલ જેઠાલાલ ભાડલાવાળા ૨૫૧
૩૧ શ્રી સરસપુર દરિયાપુર આઠ કોટી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય
હા. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ ૨૫૧
૩૨ શેઠ પુખરાજજી સમતીજીરામજી પુનમિયા સાદડીવાળા ૨૫૧
૩૩ સ્વ. પિતાશ્રી જવાહરલાલજી તથા પૂજ્ય ચાચાજી હજારીમલજી
ખરડીયાના સ્મરણાર્થે હા. મૂળચંદ જવાહરલાલજી ખરડીયાદ ૨૫૧
૩૪ સ્વ. ભાવસાર બબાભાઈ (મંગળદાસ) પાનાચંદના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્ની પુરીબેન ૨૫૧
૩૫ સ્વ પિતાશ્રી રવજીભાઈ તથા સ્વ માતુશ્રી મુળીબાઇના સ્મરણાર્થે
હા. કકલભાઇ કોઠારી ૩૦૧
૩૬ ભાવસાર કેશવલાલ મગનલાલ ૨૫૧
૩૭ શાહ કેશવલાલ નાનચંદ જાખડાવાળા હા. પાર્વતીબેન ૨૫૧

૩૮ શાહ જીતેન્દ્રકુમાર વાડીલાલ માણેકચંદ રાંજસીતાપુરવાળા ૨૫૧
૩૯ શ્રી સાબરમતી સ્થા જૈન સંઘ હા. શેઠ મણીલાલભાઈ ૨૫૦
૪૦ ભાવસાર છોટાલાલ છગનલાલ ૨૫૧
૪૧ ભાવસાર શકરાભાઈ છગનલાલ ૨૫૧
૪૨ અ. સૌ. બેન જીવીબેન રતિલાલ હા. ભાવસાર રતિલાલ હરગોવિંદદાસ ૨૫૧
૪૩ ભાવસાર ભોગીલાલ જમનાદાસ પાટણવાળા ૨૫૧
૪૪ સંઘવી બાલુભાઈ કમળશી તથા તેમનાં ધર્મપત્નીઓ અ. સૌ. ચંપાબેન તથા વસંતબેન તરફથી ૨૫૧
૪૫ અ. સૌ વિદ્યાબેન વનેચંદ દેસાઈ વર્ષીતપ તથા અઠાઈ પ્રસંગે હા. ભુપેન્દ્રકુમાર વનેચંદ દેસાઈ ૪૧૭
૪૬ શાહ નટવરલાલ ગોકળદાસ ૨૫૧
૪૭ અ. સૌ. સરસ્વતીબેન મણીલાલ છગનલાલ ૩૫૧
૪૮ અ. સૌ કંકુબેન (ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલનાં ધર્મપત્ની) ૩૦૯
૪૯ અ. સૌ. સવિતાબેન (જયંતીલાલ ભોગીલાલનાં ધર્મપત્ની) ૨૫૧
૫૦ અ. સૌ. શાંતાબેન (દીનુભાઈ ભોગીલાલનાં ધર્મપત્ની) ૨૫૧
૫૧ અ. સૌ. સુનંદાબેન (રમણલાલ ભોગીલાલનાં ધર્મપત્ની) ૨૫૧
૫૨ શેઠ હીરાજી રૂગનાથજીના સ્મરણાર્થે હા વાગમલજી રૂગનાથજી ૨૫૧
૫૩ શેઠ મણીલાલ બોઘાભાઈ ૨૫૧
૫૪ પટવા સુમેરમલજી અનોપચંદજી જોધપુરવાળા ૩૦૧
૫૫ સ્વ. માણેકલાલ વનમાળીદાસ શેઠના સ્મરણાર્થે હા. રમણલાલ માણેકલાલ ૨૫૧
૫૬ સ્વ. શાહ ધનરાજજી ખેમરાજજીનાં સ્મરણાર્થે હા. કનૈયાલાલ ધનરાજજી ૩૦૧
૫૭ શ્રી સારંગપુર દ. આ. કો. સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ રમણલાલ ભગુભાઈ ૨૫૧
૫૮ દોશી હરજીવનદાસ જીવરાજ તથા લક્ષ્મીબાઈ લહેરચંદના સ્મરણાર્થે હા. દોશી મનહરલાલ કરશદાસ સુળીવાળા ૨૫૧
૫૯ શાહ પુનમચંદ ફતેચંદ ૨૫૧
૬૦ શ્રીયુત ચતુરભાઈ નંદલાલ ૨૫૧
૬૧ શ્રીયુત અમૃતલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતા ૨૫૧
૬૨ શાહ જાદવજી મોહનલાલ તથા શાહ ચીમનલાલ અમુલખભાઈ ૨૫૧

૬૩ અ સૌ. બેન લાભુબેન મગનલાલ હ. શાહ અમૃતલાલ ધનજીભાઈ
વઢવાણ શહેરવાળા ૩૦૧

૬૪ અ. સૌ. બેન કાન્તાબેન ગોરધનદાસ (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧

૬૫ દોશી ફુલચંદ સુખલાલભાઈ બોટાદવાળાના સ્મરણાર્થે
હ. દોશી છબીલદાસ ફુલચંદભાઈ ૨૫૧

૬૬ લાલજી રામકુંવરજી જૈન ૨૫૧

૬૭ શેઠ છોટાલાલ ગુલાબચંદ પાલનપુરવાળા ૨૫૧

૬૮ શાહ ધીરજલાલ મોતીલાલ ૨૫૧

૬૯ સંઘવી સૂર્યકાંત ચુનીલાલ સ્મરણાર્થે
હ. સંઘવી જીવણલાલ ચુનીલાલ ૨૫૧

૭૦ ભાવસાર મોહનલાલ અમુલખરાય ૨૫૧

૭૧ મહેતા મૂળચંદ મગમલાલ ૨૫૧

૭૨ વૈદ્ય નરસિંહદાસ સાકરચંદનાં ધર્મપત્ની રેવાબાઈના સ્મરણાર્થે
હ. હરીલાલ નરસિંહદાસ ૨૫૧

૭૩ શાહ ફુલચંદભાઈ મુલચંદ હ. હસમુખભાઈ ફુલચંદભાઈ ૨૫૧

૭૪ શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી જવાહીરલાલજી બરડીયા ૨૫૧

૭૫ શાહ લલ્લુભાઈ મગનભાઈ હ ચુડાવાળા હ. જશવંતલાલ લલ્લુભાઈ ૩૦૧

૭૬ કુમારી પુષ્પાબેન હીરાલાલ (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧

૭૭ શાહ મણીલાલ ઠાકરશી હ. કમળાબેન મણીલાલ લખતરવાળા
(ચાંદમુનિના ઉપદેશથી)

૭૮ કુમારી નલીનીબેન જયંતીલાલ અમદાવાદ ૨૫૧

૭૯ સ્વ. ઉમેદરામ ત્રીભુવનદાસનાં ધર્મપત્ની કાશીબાઈના સ્મરણાર્થે
હા. શાંતિલાલ ઉમેદરામ (ચાંદમુનિનાં ઉપદેશથી)

૮૦ સ્વ. ભાવસાર મોહનલાલ છગનલાલનાં ધર્મપત્ની દિવાળીબાઈના
સ્મરણાર્થે હ. રતીલાલ માણેકલાલ (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧

૮૧ મહેતા દેવીચંદજી ખુબચંદજી ધોકા ગઢસીયાણાવાળાના સ્મરણાર્થે
હ. મહેતા ચુનીલાલ હરમાનચંદ ૨૫૧

૮૨ ઘાસીલાલજી મોહનલાલજી કોઠારી ઠે૦ લક્ષ્મી પુસ્તક ભંડાર ૨૫૧

૮૩ સ્વ૦ શેઠ નથાલાલ રતનાભાઈ મારફતીયાના સ્મરણાર્થે
પુનાબેન તરફથી હ. કરશનભાઈ (ચાંદમુનિના ઉપદેશથી) ૨૫૧

૮૪ શાહ મણીલાલ છગનલાલ ૨૫૧

૮૫ ભાવસાર જયંતીલાલ ભોગીલાલ ૨૫૧

૮૬ ભાવસાર હિનુભાઇ ભોગીલાલ ૨૫૧

૮૭ ભાવસાર રમણલાલ ભોગીલાલ ૨૫૧

૮૮ ભાવસાર કનુભાઈ સાકરચંદ ૨૫૧

૮૯ શેઠ ભેરૂમલજી સાહેબ જોધપુરવાળા ૨૫૧

૯૦ સ્વ. બેનાણી વર્ધમાન રામજીભાઈ કુંદણીવાળાના સ્મરણાર્થે
હ. શાંતિલાલ વર્ધમાન ૨૫૧

૯૧ સ્વ. કચરાભાઇ લહેરાભાઇના સ્મરણાર્થે
હ. શાંતિભાઇ કચરાભાઈ ૨૫૧

૯૨ એક સ્વધર્મી બંધુ હ. શાહ રીખભદાસજી જયંતિલાલજી ૨૫૧

૯૩ અ. સૌ સરસ્વતીબેન મણીલાલ ચતુરભાઈ શાહ
(સદાનંદી છોટાલાલ મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

૯૪ ચીમનલાલ મણીલાલ શાહ (દરીયાપુરી સંપ્રદાયના પૂ૦ તપસ્વી મહારાજશ્રી માણેકચંદ્રના શિષ્ય મુનિશ્રી મગનલાલજી મહારાજશ્રીના સ્મરણાર્થે) ૨૫૧

૯૫ બેન જેકુંવર વ્રજલાલ પારેખ ૨૫૧

૯૬ શેઠ પુનમચંદજી જવાહીરલાલ બરડીયા ૨૫૧

૯૭ અ સૌ. લાલાવંતી મહેતા
હે. ડૉ ધીરજલાલ ત્રીકમલાલ મહેતા ૩૦૧

૯૮ શેઠ રાજમલજી ઘાસીલાલજી કોઠારી કોશીથલ વાળા ૨૫૧

૯૯ શેઠ ચુનીલાલ ભગવાનજી હે૦ રતીલાલ ચુનીલાલ ૨૫૧

૧૦૦ ભાગ્યવતી અરવીંદકુમાર હે. અરવીંદકુમાર સકરાભાઈ ભાવસાર ૨૫૧

૧૦૧ અ. સૌ. ચંચળબેન મનસુખલાલ
હા. મનસુખલાલ જેઠાલાલ રૂપેરી ૨૫૧

૧૦૨ સ્વ. આસીબાઇ તથા વસ્તીમલજી ભોમાજીના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ સીરીમલજી દેવચંદજી ઓસવાલ કેરુવાળા ૨૫૧

૧૦૩ સ્વ. શેઠ કીશનમલજી માંડોતના સ્મરણાર્થે
હા. શીરેમલજી કીશનમલજી સોજતવાલા ૨૦૧

૧૦૪ સ્વ. શેઠ વક્તાવરમલજીના સ્મરણાર્થે
હા શેઠ ઘીસાલાલજી સુકનરાજજી શીયારીયા (જોધપુરવાલા) ૨૫૧

૧૦૫ શાહ મહાસુખલાલ ભાઇલાલભાઈ (સદાનંદી પંડિત મુનિશ્રી છોટાલાલ મહારાજના ઉપદેશેથી ૨૫૧
૧૦૬ અ. સૌ. કાંતાબેન કાળીદાસ ઠે કુમાર બુકબાઈડીંગ વર્કસ ૨૫૧
૧૦૭ સ્વ. હીંમતલાલ મગનલાલના સ્મરણાર્થે તેમના સુપુત્રો મેસર્સ દ્વારકાદાસ એન્ડ બ્રધર્સ તરફથી ૩૦૧
૧૦૮ અ. સૌ. કાન્તાબેનના સ્મરણાર્થે હા. ભાવસાર નાગરદાસ હરજીવનદાસ ૨૫૧
૧૦૯ શ્રી ઉમેદચંદ ઠાકરશી ઠે. યુ. ટી ગોપાણી એન્ડ સન્સ ૩૫૧
૧૧૦ પૂ. માતુશ્રીના સ્મરણાર્થે હા. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ ૨૫૧
૧૧૧ શાહ શાંતીલાલ મોહનલાલ ૨૫૧
૧૧૨ સરસ્વતી પુસ્તકભંડાર હા પ્રભુદાસ મહેતા ૨૫૧
૧૧૩ સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર હાં. શાહ ભુરાલાલ કાળીદાસ ૨૫૧
૧૧૪ સ્વ. પિતાશ્રી મોતીલાલજીના સ્મરણાર્થે હા મહેતા રણજીતલાલજી મોતીલાલજી ઉદેપુરવાળા
૧૧૫ શેઠ પરસોત્તમદાસ અમરસીનાં ધર્મપત્ની સ્વ. કુસુમબેનના સ્મરણાર્થે તથા અ સૌ સવીતાબેનના માખમણના નિમિત્તે હા. શેઠ સોમચંદ પરસોત્તમદાસ (પોર્ટ સુદાનવાળા) ૩૦૧
૧૧૬ શ્રીમાન જોરાવરમલજી ધર્મચંદ્રજી ડુંગરવાલ રાજાજી કાકેરડાવાળા (મુનિશ્રી માંગીલાલજીના ઉપદેશથી) ૨૫૧
૧૧૭ ડો. ધનજીભાઈ પુરસોત્તમદાસ ૨૫૧
૧૧૮ સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર ૩૫૧
૧૧૯ સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર ૩૫૧
૧૨૦ સરસ્વતી ભંડાર ૩૫૧
૧૨૧ શેઠ ગેરિલાલજી સુગનલાલજી ઉદેપુરવાળા ૨૫૧
૧૨૨ શેઠ કનૈયાલાલજી સુરાણા પીપલોદાવાળા ૨૫૨
૧૨૩ કામદાર વાડીલાલ દતીલાલ (સાબરમતી) ૨૫૨
૧૨૪ કુમારી ચંપાબેન ભોગીલાલ ભાવસાર ૨૮૦
૧૨૫ કુંમારી ઉષાબેન જયંતીલાલ ભાવસાર ૨૫૧
૧૨૬ કુમારી ચંદ્રાબેન જયંતીલાલ ભાવસાર ૨૪૧
૧૨૭ કુમારી જયશ્રી રમણલાલ ભાવસાર ૨૫૧
૧૨૮ શાહ ડાહ્યાભાઈ અંબાલાલ ૩૫૧

૧૨૯ બરડિયા ચાંદમલ્લજી જવાહીરલાલજી ૨૫૧
૧૩૦ શ્રી વીજયદાન સુરેશ્વરજી જ્ઞાનમદીર પોષધશાળા ૩૫૧
૧૩૧ શેઠ પાનાચંદ ઝવેરચંદ સારંગપુર ઉપાશ્રય ટ્રસ્ટ
હ. વકીલ બાબુભાઈ હીંમતલાલ ૩૫૧

અમલનેર

૧ શાહ નાગરદાસ વાઘજીભાઇ ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હા. ગાંડાલાલ ભીખાલાલ ૨૫૧

અજમેર

૧ શેઠ ભુરાલાલ મોહનલાલ ડુંગરવાલા ૨૫૧

અલ્વર

૧ શ્રીમતી ચંપાદેવી ઠે. બુદ્ધામલજી રતનમલજી સચેતી ૨૫૧
૨ શેઠ ચાંદમલ્લજી મહાવીર પ્રસાદ પાલાવત ૨૫૧
૩ શ્રીયુત રૂષભકુમાર સુમતિકુમાર જૈન ૨૫૧

આસનસોલ

૧ બાવીશી મણીલાલ ચત્રભુજના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
મણીબાઇ તરફથી હા. રસિકલાલ, અનિલકાંત, તથા વીનોદરાય ૨૫૧

આટકોટ

૧ મહેતા ચુનીલાલ નારણદાસ ૩૦૧

આણંદ

શેઠ રમણીકલાલ એ. કપાસી હા. મનસુખલાલભાઈ ૨૫૧

આકોલા

શેઠ કંચનલાલ રાઘવજી અજમેરા બ્રધર્સ એન્ડ
કું (પૂ. સદાનંદી મુનિશ્રી છોટાલાલજી મહારાજના ઉપદેશથી) ૨૫૧

ઇગતપુરી

૧ શેઠ પન્નાલાલ લખીચંદ જૈન ૨૫૧

ઇન્દોર

૧ અ. સૌ. બેન દયાબેન મોહનલાલ દેસાઈ જેતપુરવાળા
(અ. સૌ. બેન વિદ્યાબેનના વર્ષીતપ નિમિત્તે)
હા. અરવિંદકુમાર તથા જીતેન્દ્રકુમાર ૨૫૧
૨ શ્રીયુત ભાઈલાલ છગનલાલ તુરખીયા ૨૫૧

ઉદયપુર

૧ શેઠ રણજીતલાલ મોતીલાલ હિંગડ	૨૫૧
૨ શ્રીમતી સોહીનીબાઇ ઠે. રણજીતલાલજી મોતીલાલજી હિંગડ	૨૫૧
૩ અ. સૌ બેન ચન્દ્રાવતી તે શ્રીમાન બહોતલાલજી નાહરનાં ધર્મપત્ની, હા. શેઠ રણજીતલાલ મોતીલાલજી હિંગડ	૨૫૧
૪ શેઠ છગનલાલ બાગેચા	૨૫૧
૫ શેઠ મગનલાલજી બાગેચા	૨૫૧
૬ સ્વ. શેઠ કાળુલાલજી લોઢાના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ દોલતસિંહજી લોઢા	
૭ સ્વ. શેઠ પ્રતાપમલજી સાખલાના સ્મરણાર્થે હા. પ્રાણુલાલ હીરાલાલ સાખલા	૨૫૧
૮ શેઠ ભીમરાજજી થાવરચંદજી બાફણા	૨૫૧
૯ શ્રીયુત સાહેબલાલજી મહેતા	૨૫૧
૧૦ શેઠ પન્નાલાલજી ગણેશલાલજી હીંગડ	૨૫૧
૧૧ શેઠ દીપચંદજી પન્નાલાલજી લોઢા	૨૫૧
૧૨ શેઠ કસ્તૂરચંદજી નારૂમલજી	૨૫૧
૧૩ શ્રી યૂ. એલ. કોઠારી	૩૦૧
૧૪ બાબૂ પરશૂરામ છગનલાલજી શેઠ	૨૫૦
૧૫ શેઠ કનૈયાલાલજી કારૂલાલજી જૈન	૨૫૧
૧૬ શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ આમડ	૩૫૧

ઉપલેટા

૧ શેઠ જેઠાલાલ ગોરધનદાસ	૨૫૧
૨ સ્વ. બેન સંતોકબેન કચરા હા. ઓતમચંદભાઇ છોટાલાલભાઇ તથા અમૃતલાલભાઇ વાલજી (કલ્યાણવાળા)	૨૫૧
૩ શેઠ ખુશાલચંદ કાનજીભાઈ હા. પ્રતાપભાઇ	૨૫૧
૪ દોશી વીઠ્ઠલજી હરખચંદ	૨૫૧
૫ સંઘાણી મુળશંકર હરજીવનભાઇના સ્મરણાર્થે હા. તેમના પુત્રો જયંતીલાલ રમણીકલાલ	૨૫૧

ઉમરગાંવ રોડ

૧ શાહ મોહનલાલ પોપટલાલ પાનેલીવાળા	૨૫૧

એડન કેમ્પ

૧ મહેતા પ્રેમચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે હા. રાયચંદભાઈ પોપટલાલભાઇ તથા રસીકલાલભાઇ	૨૫૧
૨ શાહ જગજીવનદાસ પુરૂષોત્તમદા	૨૫૧
૩ શાહ ગોકળદાસ શામજી ઉદાણી	૨૫૧

કલકત્તા

૧ શ્રી કલકત્તા જૈન શ્વે. સ્થા. (ગુજરાતી) સંઘ	૨૫૧

કલોલ

૧ શેઠ મોહનલાલ જેઠાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ આત્મારામ મોહનલાલ	૨૫૧
૨ ડૉ. મયાચંદ મગનલાલ શેઠ હા. ડૉ. રતનચંદ મયાચંદ	૨૫૧
૩ સ્વ. નાથાલાલ ઉમેદચંદના સ્મરણાર્થે હા. શાહ રતીલાલ નાથાલાલ	૨૫૧
૪ શેઠ મણીલાલ તલકચંદના સ્મરણાર્થે હા. મારફતીયા ચંદુલાલ મણીલાલ	૨૫૧
૫ સ્વ. શ્રીયુત વાડીલાલ પરશોત્તમદાસના સ્મરણાર્થે હા. ઘેલાભાઈ તથા આત્મારામભાઈ	૨૫૧
૬ શાહ નાગરદાસ કેશવલાલ	૨૫૧
૭ શ્રી. સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ આત્મારામભાઇ મોહનલાલભાઈ	૨૫૧

કડી

૧ શ્રી સ્થા. દરિયાપુર જૈન સંઘ હા. ભાવસાર દામોદરદાસભાઇ ઈશ્વરલાલભાઈ	૨૫૧
૨ પાર્વતીબેન ઠે. જેસીંગભાઇ ઇશ્વરલાલભાઈ	૨૫૧

કરજણ

૧ શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ મીયાંગામ કરજણ	૨૫૧

કઠોર

૧ સ્થા. જૈન સંઘ હ. જેસીંગભાઇ પોચાલાલ તરફથી (માધવસિંહજી મહારાજશ્રીના ઉપદેશથી) હ. ઠાકોરભાઇ રામચંદ્ર	૨૫૧

કત્રાસગઢ

૧ શ્રી શ્વે સ્થા. જૈન સંઘ હ. શેઠ દેવચંદ અમુલખભાઈ — ૨૫૧

કલ્યાણ

૧ સંઘવી ઠાકરશીભાઈ સંઘજીના સ્મરણાર્થે
હ. શાહ હીંમતલાલ હરખચંદ — ૨૫૧

કાનપુર

૧ શાહ રમણીકલાલ પ્રેમચંદ — ૩૦૦

કુંદણી—(આટકોટ)

૧ દોશી રતીલાલ ટોકરશી — ૨૫૧

કોલકી

૧ પટેલ ગોવિંદલાલ ભગવાનજી — ૨૫૧
૨ પટેલ ખીમજી જેઠાભાઇ વાઘાણી
(તેમના સ્વ. સુપુત્ર રામજીભાઈના સ્મરણાર્થે) — ૩૦૨

કમ્પાલા

૧ સ્વ. શેઠ નાનચંદ મોતીચંદ ધ્રાફાવાળાના સ્મણાર્થે
હ. તેમના સુપુત્ર જમનાદાસ નાનચંદ શેઠ — ૨૫૧
૨ શ્રીમતી હીરાબેન, રતીલાલ નાનચંદ શેઠ ધ્રાફાવાળા — ૨૫૧

કુશાળગઢ

૧ શેઠ ચંપાલાલજી દેવચંદજી — ૨૫૧

ખાખીજાળીયા

૧ ભાટવીયા ગુલાબચંદ લીલાધર — ૪૦૧

ખારાઘોડા

૧ સ્વ. પિતાશ્રી હરજીવનદાસ લાલચંદ શાહ તથા
સ્વ. અ. સૌ. બેન જમકુબાઈ તથા લીલાબાઇના
સ્મરણાર્થે હ. નરસિંહદાસ હરજીવનદાસ — ૨૫૧
૧ સ્વ. શેઠ ઓઘડલાલ લક્ષ્મીચંદના સ્મરણાર્થે હ. ભાઇચંદ ઓઘડભાઈ ૨૫૧

બીચન

૧ શેઠ કીશનલાલ પૃથ્વીરાજ માલુ ૩૫૨

ખુરદારોડ

૧ શેઠ ગીરધારીલાલજી સીતારામજી ખેંડપવાળા ૩૦૦

૧ શેઠ નરસિંહદાસ શાંતિલાલજી ભોરલાવાળા
(મુનિશ્રી ચાંદમલજી મ. ના ઉપદેશથી) ૨૫૧

ખંભાત

૧ શેઠ માણેકલાલ ભગવાનદાસ ૨૫૧

૨ શેઠ ત્રીભોવનદાસ મંગળદાસ ૨૫૧

૩ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ ૨૫૧

૪ શાહ ચંદુલાલ હરીલાલ ૨૫૧

૫ શાહ સાંકરચંદ મોહનલાલ ૨૫૧

૬ શાહ શકરાભાઈ દેવચંદ ૨૫૧

૭ શાહ સુખલાલ દોલતચંદ ૨૫૧

૮ ગાંધી બાપુલાલ મોહનલાલ ૨૫૧

૯ બેન લલિતા માણેકલાલ ૨૫૧

ગાંધીધામ

૧ શાહ મોરારજી નાગજી એન્ડ કંપની ૨૫૧

ગુંદાલા

૧ શાહ માલશી ઘેલાભાઇ ૨૫૧

ગુલાબપુરા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન વર્ધમાન સંઘ
હે. માંગીલાલજી ઉંકારમલજી ધનોપવાળા ૨૫૧

૨ શ્રી ઓસવાલ પંચાયત હે. ગુલાબચંદજી ચોરડીયા ૨૫૧

ગોંડલ

૧ સ્વ. ભાખડા વચ્છરાજ તુલસીદાસના ધર્મપત્ની કમલબાઇ
તરફથી હા માણેકચંદભાઈ તથા કપુરચંદભાઈ ૨૫૬

૨ પીપળીયા લીલાધર દામોદર તરફથી તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ.
લીલાવતી સાકરચંદ કોઠારીના બીજા વર્ષીતપની ખુશાલીમાં ૩૦૧

૩ કામદાર જુઠાલાલ કેશવજીના સ્મરણાર્થે હા.
હરીલાલ જુઠાલાલ કામદાર ૩૦૧
૪ સ્વ. કોઠારી કૃપાશંકર માણેકચંદના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્ની પ્રભાકુંવરબેન ૨૬૧
૫ કોઠારી ગુલાબચંદ રાયચંદ રંગુનવાળા ૨૫૧
૬ જમાણી રૂગનાથભાઈ નાનજી હ. ચુનીલાલભાઇ ૨૫૧
૭ માસ્તર હકીમચંદ દીપચંદ શેઠ ૨૫૧

ગોંદીયા

૧ સ્થા. જૈન સંઘ હ.શાહ પ્રેમચંદ છોટાલાલ(શેઠ પોપટલાલભાઈ તરફથી) ૨૫૧

ગોધરા

૧ શાહ ત્રીભોવનદાસ છગનલાલ ૩૦૧
૨ સ્વ. પ્રેમચંદ ઠાકરશીના સ્મરણાર્થે હા. શા ચુનીલાલ પ્રેમચંદ ૩૦૧

ઘટકણ

૧ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧

ઘોલવડ (થાણા)

૧ મહેતા ગુલાબચંદ ગંભીરમલજી ૩૦૦

ઘાડનદી

૧ શેઠ ચંદ્રભાણ શોભાચંદ ગાદીયા ૨૫૧

ચુડા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. રતીલાલ મગનલાલ ગાંધી ૨૫૧

ચોટીલા

૧ શાહ વનેચંદ જેઠાલાલ શ્રી સ્થા, જૈન સંઘ વતી ભેટ ૩૦૧

ચારભુજારોડ

૧ શેઠ માંગીલાલજી હીરાચંદજી બાબેલ ૩૦૧

જમશેદપુર

૧ દોશી ઝવેરચંદ વલભજી ૨૫૧

જલેસર (બાલાસોર)

૧ સંઘવી નાનચંદ પોપટભાઈ થાનગઢવાળા ૨૫૧

જયપુર

૧ શ્રીમાન શેઠ શીરેમલજી નવલખાનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. પ્રેમલતાદેવી ૨૫૧

જસવન્તગઢ

૧ શ્રીમાન સુન્દરલાલજી નેમિચંદજી તકેસરા ૩૫૧

જામખંભાળીયા

૧ શેઠ વસનજી નારણજી ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. મહેતા રણછોડદાસ પરમાણુનંદ ૨૫૧
૩ સંઘવી પ્રાણલાલ લવજીભાઈ ૨૫૧

જામનગર

૧ શાહ છોટાલાલ કેશવલાલ ૨૫૧
૨ વોરા ચીમનલાલ દેવજીભાઇ ૨૫૧
૩ ડૉ. સાહેબ પી. પી. શેઠ ૨૫૦
૪ શાહ રંગીલદાસ પોપટલાલ ૨૫૧
૫ વકીલ મણીલાલ ખેંગારભાઈ પુનાતર ૨૫૧

જુનારદેવ

૧ ઘેલાણી ત્રીકમજી લાધાભાઈ ૨૫૧

જુનાગઢ

૧ શેઠ મણીલાલ મીઠાભાઈ હે. હરિલાલભાઇ (હાટીનામાળીયાવાળા) ૨૫૧

જામજોધપુર

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. મહેતા પોપટલાલ માવજીભાઇ ૩૮૭
૨ શાહ ત્રીભોવનદાસ ભગવાનજી પાનેલીવાળા ૨૫૧
૩ દોશી માણેકચંદ ભવાન ૨૫૧
૪ પટેલ લાલજી જુઠાભાઈ ૨૫૧
૫ શેઠ બાવનજી જેઠાભાઈ ૨૫૧
૬ શેઠ વ્રજલાલ ચુનીલાલ ૨૫૧

જેતપુર

૧ કોઠારી ડોલરકુમાર વેણીલાલ ૨૫૧
૨ અ. સૌ. બેન સુરજકુંવર વેણીલાલ કોઠારી ૨૫૧

૩ શેઠ અમૃતલાલ હીરજીભાઈ હા. નરભેરામભાઇ (જસાપુરવાળા) ૨૫૧
૪ દોશી છોટાલાલ વનેચંદ ૨૫૧

જેતલસર

૧ શાહ લક્ષ્મીચંદ કપુરચંદ ૨૫૧
૨ કાદાર લીલાધર જીવરાજના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
જબકબેન તરફથી હા. શાંતિલાલભાઈ ગોંડલવાળા ૨૫૧

જોધપુર

૧ શેઠ નવરતમલજી ધનવંતસિંહજી ૨૫૦
૨ શેઠ હસ્તીમલજી મનરૂપમલજી સામસુખા ૨૫૧
૩ શેઠ પુખરાજજી પદમરાજજી ભંડારી ૨૫૧
૪ વસ્તીમલજી આનંદમલજી સામસુખા ૨૫૧

જોરાવરનગર

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શેઠ ચંપકલાલ ધનજીભાઈ ૨૫૧

ઝરીયા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શેઠ કનૈયાલાલ બી મોદી ૨૫૧

ડોંડાયચા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ ૨૫૦

ઢસા

૧ ઢસાગામ સ્થા. જૈન સંઘ હ. એક સદ્‌ગૃહસ્થ તરફથી ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. બગડિયા નરભેરામ જેઠાલાલ (ઢસા જંકશ) ૨૫૧

તાસગાંવ

૧ સ્વ. ચુનીલાલજી દુગડના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
ઢોંઢુબાઇના તરફથી હા. શેઠ રામચંદજી ૨૫૧

થાનગઢ

૧ શાહ ઠાકરશીભાઈ કરશનજી ૨૫૧
૨ શેઠ જેઠાલાલ ત્રીભોવનદાસ ૨૫૧
૩ શાહ ધારશીભાઈ પાશવીરભાઈ હા. સુખલાલભાઇ ૨૫૧
૪ હંસાબેન અરવીંદ હા. ભાઇ રવીચંદ માણેકચંદ ૩૦૧

દહાણુરોડ

૧ શાહ હરજીવનદાસ ઓઘડ ખંધાર (કરાંચીવાળા) ૨૫૧

દાહોદ

૧ શેઠ માણેકલાલભાઈ ખેંગારજી ૨૫૧

દિલ્હી

૧ લાલાજી પૂર્ણચંદજી જૈન (સેન્ટ્રલ બેંકવાળા) ૩૫૧
૨ શ્રીયુત કીશનચંદજી મહેતાબચંદજી ચોરડીયા
હા. શ્રીમતી નગીનાદેવી તથા શ્રીયુત મહેતાબચંદ જૈન ૨૫૧
૩ અ. સૌ. સજ્જનબેન ઇંદરમલજી પારેખ ૨૫૧
૪ લાલાજી મીઠનલાલજી જૈન એન્ડ સન્સ ૩૦૧
૫ લાલાજી ગુલશનલાલજી જૈન એન્ડ સન્સ ૩૦૧
૬ બેન વિજયાકુમારી જૈન ઠે. મહેતાબચદ જૈન
(વયોવૃદ્ધ સરલ સ્વભાવી કુલમતીજી મહાસતિજીની પ્રેરણાથી) ૨૫૧
૭ શ્રીમાન લાલજી રતનચંદજી જૈન ઠે. આઈ સી હોઝીવરી ૨૫૧
૮ સ્વ લાલાશ્રીચંદજી ડુંગરીયાના સ્મરણાર્થે રાજસ્થાન ન્યાયાધિકારી
હુકમચંદજી જૈનના સુપુત્ર જીતેન્દ્રકુમાર વકીલના સુપુત્ર અનિલકુમાર
તરફથી ભેટ હ વિનયકુમારી ૩૫૧
૯ સ્વ લાલા ચંપાલાલજી ચોરડીયાના સ્મરણાર્થે લાભચંદજી
તથા હીરાલાલજી તરફથી હ. શાંતાદેવી ૩૫૧
૧૦ એક સદ્‌ગ્રહસ્થ તરફથી હા. મહેતાબચંદજી જૈન ૩૦૧
૧૧ એક સ્વધર્મી બંધુ તરફથી હ. વિજયાકુમારીબેન ૩૦૧
૧૨ બાબુ નિરંજનસિંહજી જૈન ૨૫૧

ધ્રાફા

૧ શેઠ મણીલાલ જેચંદભાઈ ૨૫૧

ધાર

૧ શેઠ સાગરમલજી પનાલાલજી ૨૫૧

ધ્રાંગધ્રા

૧. ભાવદીક્ષિત અ. સૌ. રૂપાળીબેન હિંમતલાલ સંઘવીની તપશ્ચર્યાર્થે
સંઘવી ચીમનલાલ પુરુષોત્તમદાસ સંઘવી તરફથી ૩૦૫

૨ સંઘવી નરસિંહદાસ વખતચંદ ૩૦૧
૩ શ્રી સ્થા. જૈન મોટા સંઘ હ. મંગળજી જીવરાજ ૨૫૧
૪ ઠક્કર નારણદાસ હરગોવિંદદાસ ૨૫૧
૫ કોઠારી કપુચંદ મંગળજી ૨૫૧

ધોરાજી

૧ મહેતા પ્રભુદાસ મુળજીભાઈ ૩૫૧
૨ અ. સૌ. બચીબેન બાબુભાઈ ૨૫૧
૩ ધી નવસૌરાષ્ટ્ર ઓઈલ મીલ પ્રા. લીમીટેડ ૨૫૧
૪ સ્વ. રામચંદ પાનાચંદના સ્મરણાર્થે હ. ચીમનલાલ રાયચંદ શાહ ૩૦૧
૫ ગાંધી પોપટલાલ જેચંદભાઈ ૨૫૦
૬ દેસાઈ છગનલાલ ડાહ્યાભાઈ લાઠવાળાનાં ધર્મપત્ની દિવાળીબેન તરફથી હ. કુમારી હસુમતી ૨૫૧
૭ એક સદ્ગૃહસ્થ હ. મહેતા પ્રભુદાસ મૂળભાઈ ૨૫૧
૮ શેઠ દલપતરામ વસનજી મહેતા ૨૫૧
૯ સ્વ. પિતાશ્રી ભગવાન કચરાના તથા ચિ. હંસાના સ્મરણાર્થે હ. પટેલ દલીચંદ ભગવાનજી ૩૦૧
૧૦ મહેતા હેમચંદ કાલીદાસ જામખંભાળીયાવાળા ૨૫૧

ધંધુકા

૧ શેઠ પોપટલાલ ધારશીભાઈ ૨૫૧
૨ સ્વ, ગુલાબચંદભાઇના સ્મરણાર્થે હ. વોરા પોપટલાલ નાનચંદ ૨૫૧
૩ શ્રી ચત્રભુજ વઘજીભાઈ વાસાણી ૨૫૧

ધુલીયા

૧ શ્રી અમોલ જૈન જ્ઞાનાલય હ. શેઠ કનૈયાલાલ છાજેડ ૨૫૧

નડીયાદ

૧ શાહ મોહનલાલ ભુરાભાઈ ૨૫૧

નારાયણગામ

૧ શેઠ મોતીલાલજી હીરાચંદજી ચોરડીયા ઓરીવાળા ૨૫૧

નંદરબાર

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શેઠ પ્રેમચંદ ભગવાનલાલ ૨૫૧

નાગોર

૧ શ્રીપાલભાઇ એન્ડ કું. સાગરમલજી લુંકડ ડેરવાડા તરફથી ૨૫૧

પાલનપુર

૧ બેન લક્ષ્મીબાઇ હ. મહેતા હરીલાલ પીતાંબરદાસ ૨૫૧
૨ લોકાગચ્છ સ્થ. જૈન પુસ્તકાલય હ. કેશવલાલ જી. શાહ ૨૫૧

પાણસણા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શાહ છોટાલાલ પૂંજાભાઇ ૨૫૧

પાલેજ

૧ સ્વ. મનસુખલાલ મોહનલાલ સંઘવીના સ્મરણાર્થે
હ. ભાઈ ધીરજલાલ મનસુખલાલ ૩૦૧

પ્રાંતીજ

૧ સ્થા. જૈન સંઘ હ. શ્રીયુત અંબાલાલ મહાસુખરામ ૨૫૦

પુના

૧ શેઠ ઉત્તમચંદજી કેવળચંદજી ધોકા ૨૫૧

ફાલના

૧ મહેતા પુખરાજજી હસ્તીમલજી સાદડીવાલા ૩૦૧
૨ મહેતા કુંદનમલજી અમરચંદજી સાદડીવાલા ૨૫૧

બગસરા

૧ શેઠ પોપટલાલ રાઘવજી રાયડીવાળા
હ. નાનચંદ પ્રેમચંદ શાહ ૨૫૧
૨ સ્વ. માતુશ્રી જબકબાઈના સ્મરણાર્થે
હ. દેશાઈ વૃજલાલ કાળીદાસ ૨૫૧

બરવાળા–ઘેલાશા

૧ સ્વ. મોહનલાલ નરસિંહદાસના સ્મરણાર્થે
હ. તેમનાં ધર્મપત્ની સુરજબેન મોરારજી ૨૫૧

બદનાવર

૧ શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ હ. મિશ્રીલાલ જૈન વકીલ ૨૫૧

બાલોતરા

૧ શાહ જેઠમલજી હસ્તીમલજી ભગવાનદાસજી ભણસારી ૨૫૧

બીદડા

૧ શાહ કાનજી શામજીભાઈ ૨૫૧

બીકાનેર

૧ શેઠ ભેરૂદાનજી શેઠીયા ૨૫૪

બેરાજા

૧ શેઠ ગાંગજી કેશવજી (જ્ઞાનભંડાર માટે) ૨૫૧

બેલારી

૧ શ્રી સ્થા જૈન સંઘ હ. શેઠ હજારીમલજી હસ્તીમલજી રાંકા ૨૫૧

બેરમો

૧ શ્રી બેરમો સ્થા. જૈન સંઘ હ. મહેતા નવલચંદ હાકેમચંદ ૨૫૧

બેંગલોર

૧ શેઠ કીશનલાલજી ફુલચંદજી સાહેબ ૨૫૧
૨ અજમેરા છોટાલાલ માનસિંગ ૩૫૧

બોટાદ

૧ સ્વ. વસાણી હરગોવિંદદાસ છગનલાલના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્ની છબલબેન ૨૫૧

બોડેલી

૧ શાહ પ્રવીણચન્દ્ર નરસિંહદાસ સાણંદવાળા ૨૫૧
૨ શાહ ગીરધરલાલ સાકરચંદ ૨૫૧

ભાણવડ

૧ શેઠ જેચંદભાઇ માણેકચંદભાઈ ૩૫૨
૨ સંઘવી માણેકચંદ માધવજી ૨૫૧
૩ શેઠ લાલજી માણેકચંદ લાલપુરવાળા ૨૫૧
૪ શેઠ રામજી જીણાભાઇ ૨૫૧
૫ શેઠ પદમશી ભીમજી ફોફરીયા ૨૫૧
૬ ફોફરીયા ગાંડાલાલ કાનજીભાઇ હા. અ. સૌ. શાંતાબેન વસનજી ૨૫૧
૭ સ્વ. મહેતા પૂનમચંદ ભવાનના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં
ધર્મપત્ની દિવાળીબેન લીલાધર (ગુંદાવાળા) ૨૫૧

ભાવનગર

૧ સ્વ. કુંવરજી બાવાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શાહ લહેરચંદ કુંવરજી ૩૦૧

ભાદરણ

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. પટેલ ધુલાભાઈ ઝવેરભાઈ ૨૫૧.

ભીલવાડા

૧ શ્રી શાંતિ જૈન પુસ્તકાલય હા. ચાંદમલજી માનમલજી સંઘવી ૨૫૧

૨ શેઠ ભીમરાજજી મીશ્રીલાલજી ૩૦૧

ભીમ

૧ ચંપકલાલ જૈન પુસ્તકાલય હા. શેઠ છોગામલજી માંગીલાલ ૨૫૧

ભુસાવલ

૧ શેઠ રાજમલજી નંદલાલજી ચેરીટેબલટ્રસ્ટ ૨૫૧

ભોજાય

જ્ઞાન મંદિરના સેક્રેટરી શાહ કુંવરજી જીવરાજ ૨૫૧

મદ્રાસ

૧ શેઠ મેઘરાજજી દેવીચંદજી ૨૫૧

૨ મહેતા મણીલાલ ભાઈચંદ ૨૫૧

૩ મહેતા સુરજમલ ભાઈચંદ ૨૫૧

૪ મહેતા બાપાલાલ ભાઈચંદ ૨૫૧

મનફરા

૧ સ્થા. છકોટી સ્થા. જૈન સંઘ ૨૫૧

મનોર

૧ શાહ શેરમલજી દેવીચંદજી જસવંતગઢવાળા
હાં. પૂનમચંદજી શેર મલજી બોલ્યા ૨૫૧

માનકૂવા

૧ સ્વ. મહેતા કુંવરજી નાથાલાલના સ્મરણાર્થે હા. તેમના ધર્મપત્ની
કુંવરબાઈ હરખચંદ (માનકૂવા સ્થા. જૈનસંઘ માટે) ૨૫૧

માંડવી

૧ શ્રી. સ્થા. છકોટી જૈન સંઘ હા. મહેતા ચુનીલાલ વેલજી ૨૭૭

માંડવા

૧ શ્રી માંડવા સ્થા. જૈન સંઘ
હ. અ સૌ. કંચનગૌરી રતીલાલ ગોસલીયા (ગઢડાવાળા) ૨૫૧

માલેગાંવ

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. ફતેલાલ માલુ જૈન ૨૫૧

માંગરોલ

૧ શાહ ત્રીભોવનદાસ નાનજી ૨૫૦
૨ દોશી ગીરધરલાલ જેઠાલાલ ૨૫૦

મુંબઈ તથા પરાંઓ

૧ સ્વ. શ્રી પિતાશ્રી કુંદનમલજી મોતીલાલજી મુથાના સ્મરણાર્થે
હા. શેઠ મોતીલાલજી જુમરમલજી (અહમદનગરવાળા ૨૫૧
૨ વર્ધમાન સ્થા. જૈન સંઘ હ. કામદાર રૂપચંદ શીવલાલ (અંધેરી) ૨૫૧
૩ અ. સૌ. કમળાબેન કામદાર હ. કામદાર રૂપચંદ શીવલાલ (અંધેરી) ૨૫૧
૪ સ્વ માતુશ્રી કડવીબાઈના સ્મરણાર્થે હ. તેમના પૌત્ર
હુકમીચંદ તારાચંદ દોશી (અંધેરી) ૨૫૧
૫ શાહ હરજીવન કેશવજી ૨૫૧
૬ શાહ રમણીકલાલ કાળીદાસ તથા અ. સૌ. કાન્તાબેન રમણીકલાલ ૨૫૧
૭ સંઘવી હિંમતલાલ હરજીવનદાસ ૨૫૧
૮ વોરા પાનાચંદ સંઘજીના સ્મરણાર્થે
હ. ત્રંબકલાલ પાનાચંદ એન્ડ બ્રધર્સ ૨૫૧
૯ શાહ રામજી કરશનજી થાનગઢવાળા ૨૫૧
૧૦ સ્વ. જટાશંકર દેવજીભાઈ દોશીના સ્મરણાર્થે
હ. રણછોડદાસ (બાબુલાલ) જટાશંકર દોશી ૩૦૧
૧૧ ઘેલાણી વલભજી નરભેરામ હ. નરસીંહદાસ વલ્લભજી ૨૫૧
૧૨ કપાસી મોહનલાલ શીવલાલ ૨૫૧
૧૩ ત્રીભોવનદાસ માનસિંભાઈ દોઢીવાળાના સ્મરણાર્થે
હ. શાહ હરખચંદ ત્રીભોવનદાસ ૨૫૧
૧૪ ખેતાણી મણીલાલ કેશવજી (વડીયાવાળા) ઘાટકોપર ૨૫૧
૧૫ સ્વ. પિતાશ્રી શામળજી કલ્યાણજી ગોંડલવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. વૃજલાલ શામળજી બાવીસી ૩૦૧
૧૬ શાહ રવિચંદ સુખલાલભાઈ (દાદર) ૩૫૧

૧૭	સ્વ. આશારામ ગીરધરલાલના સ્મરણાર્થે હા. શાંતિલાલ આશારામ વતી જશવંતલાલ શાંતીલાલ	૨૫૧
૧૮	ગાંધી કાંતીલાલ માણેકચંદ	૨૫૧
૧૯	શાહ રવજીભાઈ તથા ભાઇલાલભાઇની કું. (કાંદીવલી)	૨૫૧
૨૦	અ. સૌ. લાછુબેન હ. રવજીભાઇ શામજી "	૨૫૧
૨૧	સ્વ માતુશ્રી માણેકબાઈના સ્મરણાર્થે હ. શેઠ વલભદાસ નાનજી	૩૦૧
૨૨	એક સદ્ગૃહસ્થ હ. શેઠ સુંદરલાલ માણેકલાલ	૨૫૧
૨૩	શેઠ ખુશાલભાઇ ખેંગારભાઇ	૨૫૦
૨૪	શેઠ ચુનીલાલ નરભેરામ વેકરીવાળા	૨૫૧
૨૫	સ્વ. માતુશ્રી ગોમતીબાઇના સ્મરણાર્થે હ. શાહ પોપટલાલલ પાનાચંદ	૨૫૧
૨૬	કોટેચા જયંતીલાલ રણછોડદાસ સૌભાગ્યચં જુનાગઢવાળા	૨૫૧
૨૭	વોરા ઠાકરશી જસરાજ	૨૫૧
૨૮	કોઠારી સુખલાલજી પુનમચંદજી (ખારરોડ)	૨૫૧
૨૯	અ સૌ. બેન કુંદનગૌરી મનહરલાલ સંઘવી "	૨૫૧
૩૦	કોઠરી રમણિકલાલ કસ્તુરચંદભાઈ	૨૫૧
૩૧	દેશાઇ અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હ. દલીચંદ અમૃતલાલ દેસાઈ	૨૫૧
૩૨	સ્વ. ત્રીભોવનદાસ વ્રજપાલ વીછીયાવાળાના સ્મરણાર્થે હા. હરગોવિંદદાસ અજમેરા	૨૫૧
૩૩	તેજાણી કુબેરદાસ પાનચંદ	૨૫૧
૩૪	શેઠ સરદારમલજી દેવીચંદજી કાવેડીયા (સાદડીવાળા)	૨૫૧
૩૫	શેઠ નેમચંદ સ્વરૂપચંદ ખંભાતવાળા હ. ભાઇ જેઠાલાલ નેમચંદ	૨૫૧
૩૬	શાહ કોરશીભાઇ હીરજીભાઈ	૩૦૧
૩૭	શ્રીમતી મણીબાઇ વૃજલાલ પારેખ ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ ફંડ હ. વૃજલાલ દુર્લભજી પારેખ	૨૫૧
૩૮	દડિયા અમૃતલાલ મોતીચંદ (ઘાડકોપર)	૨૫૧
૩૯	દોશી ચત્રભુજ સુંદરજી "	૪૦૧
૪૦	દોશી જુગલકિશોર ચત્રભુજ "	૪૦૧
૪૧	દોશી પ્રવિણચંદ ચત્રભુજ "	૩૮૧
૪૨	શેઠ મનુભાઇ માણેકચંદ હા. આટકીયા નરભેરામ મોરારજી "	૨૫૧
૪૩	શાહ કાંતિલાલ મગનલાલ "	૨૫૧

૪૪ શેઠ મણીલાલ ગુલાબચંદ . ઘાટકોપર ૨૫૧
૪૫ શેઠ છગનલાલ નાનજીભાઇ ૨૫૧
૪૬ શાહ શીવજી માણેકભાઇ ૨૫૧
૪૭ મેસર્સ સવાણી ટ્રાન્સપાર્ટ કું. હા. શેઠ માણેકલાલ વાડીલાલ ૨૫૧
૪૮ શાહ નગીનદાસ કલ્લાણજી (વેરાવળવાળા) ૨૫૧
૪૯ મહેતા રતીલાલ ભાઇચંદ ૨૫૧
૫૦ શાહ પ્રેમજી હીરજી ગાલા ૨૫૧
૫૧ બેન કેશરબાઈ ચંદુલાલ જેશીંગભાઈ શાહ ૨૫૧
૫૨ પારેખ ચીમનલાલ લાલચંદ સાયલાવાળાના ધર્મપત્ની અ. સૌ.
ચંચળબાઇના સ્મરણાર્થે હા. સારાભાઈ ચીમનલાલ ૨૫૧
૫૩ ધી મરીન મોર્ડન હાઈસ્કુલ ટ્રસ્ટ ફંડ હા. શાહ મણીલાલ ઠાકરશી ૨૫૧
૫૪ મહેતા મોટર સ્ટોર્સ હા. અનોપચંદ ડી. મહેતા ૨૫૧
૫૫ શેઠ રસીકલાલ પ્રભાશંકર મોરબીવાળા તરફથી તેમનાં
માતુશ્રી મણીબેનના સ્મરણાર્થે ૩૦૧
૫૬ શ્રીયુત જસવંતલાલ ચુનીલાલ વોરા ૨૫૦
૫૭ શાહ કુંવરજી હંસરાજ ૨૫૧
૫૮ દડીયા જેસીંગલાલ ત્રીકમજી ૨૫૧
૫૯ મોદી અભેચંદ સુરચંદ રાજકોડવાળા હા. ડોસાલાલ અભેચંદ ૨૫૧
૬૦ શાહ જેઠાલાલ રામરશી ધ્રાંગધ્રાવાળા હાં. શાહ વાડીલાલ જેઠાલાલ ૨૫૦
૬૧ સ્વ. પિતાશ્રી ભગવાનજી હીરાચંદ જસાણીના સ્મરણાર્થે
હા. લક્ષ્મીચંદભાઈ તથા કેશવલાલભાઈ ૩૫૧
૬૨ સ્વ. પિતાશ્રી શાહ અંબાલાલ પુરુષોત્તમદાસના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ બાપાલાલ અંબાલાલ ૨૫૧
૬૩ સ્વ. કસ્તુરચંદ અમરશીના સ્મરણાર્થે હા તેમનાં ધર્મપત્ની ઝવેરબેન
મગનલાલ વતી જયંતીલાલ કસ્તુરચંદ મશ્કારીયા (ચુડાવાળા) ૨૫૧
૬૪ શેઠ ડુંગરશી હંસરાજ વીસરીયા ૨૫૧
૬૫ શાહ રતનશી મોણશીની કું. ૧૫૧
૬૬ શેઠ શીવલાલ ગુલાબચંદ મેવાવાળા ૨૫૧
૬૭ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧
૬૮ સ્વ. પિતાશ્રી વીરચંદ જેસીંગ શેઠ લખતરવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. કેશવલાલ વીરચંદ ૨૫૧
૬૯ ચંદુલાલ કાનજી મહેતા ૨૫૧

૭૦ શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન સંઘ
હા. કેશરીમલજી અનોપચંદજી ગુગલીયા (મલાડ) ૨૫૧

૭૧ સ્વ. પિતાશ્રી પતુભાઇ મોનાભાઇના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ કાનજી પતુભાઈ " ૨૫૧

૭૨ અ. સૌ. પાનબાઈ હા, શેઠ પદમશી નરસિંહભાઈ " ૨૫૧

૭૩ સ્વ. નાગશીભાઇ રૈજપાલના સ્મરણાર્થે રામજી નાગશી " ૩૦૧

૭૪ સ્વ. ગોડા વણારશી ત્રીભોવનદાસ સરસઈવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. જગજીવન વણારશી ગોઠા " ૨૫૧

૭૫ સ્વ. કાનજી સુળજીના સ્મરણાર્થે તથા માતુશ્રી દિવાળીબાઈના
૧૬ ઉપવાસના પારણા પ્રસંગે હા. જયંતિલાલ કાનજી ૨૫૧

૭૬ શાહ પ્રેમજી માલશી ગંગર " ૨૫૧

૭૭ શાહ વેલશી જેસીંગભાઇ છાસરાવાળા તરફથી તેમનાં ધર્મપત્ની
સ્વ. નાનબાઈના સ્મરણાર્થે " ૩૦૧

૭૮ સ્વ. પિતાશ્રી રાયશી વેલશીના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ દામજી રાયશીભાઈ " ૩૦૧

૭૯ શાહ વરજાંગભાઈ શીવજીભાઈ " ૨૫૧

૮૦ શાહ ખીમજી મુળજી પુંજા " ૨૫૧

૮૧ અ. સૌ. સમતાબેન શાંતિલાલ ઠે. શાંતીલાલ ઉજમશી શાહ " ૨૫૧

૮૨ સ્વ. કેશવલાલ વછરાજ કોઠારીના સ્મરણાર્થે સૂરજબેન તરફથી
હા. તનસુખલાલભાઇ " ૨૫૧

૮૩ સ્વ. પિતાશ્રી હંસરાજ હીરાના સ્મરણાર્થે
હા. દેવશી હંસરાજ કચ્છ બીદડાવાળા " ૨૫૧

૮૪ ઘેલાણી પ્રભુલાલ ત્રીકમજી (બોરીવલી)૨૫૨

૮૫ શેઠ ત્રંબકલાલ કસ્તુરચંદ લીમડી અજરામર શાસ્ત્રભંડારને ભેટ (માટુંગા)૨૫૧

૮૬ અ. સૌ. બેન રંજનગૌરી ઠે. શાહ ચંદુલાલ લક્ષ્મીચંદ " ૨૫૧

૮૭ શાહ નટવરલાલ દીપચંદ તરફથી તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ.
સુશીલાબેનના વર્ષીતપની ખુશાલીમાં " ૨૫૧

૮૮ દોશી ભીખાલાલ વૃજલાલ પાળીયાદવાળા " ૨૫૧

૮૯ શાહ ગોપાળજી માનસંગ " ૨૫૧

૯૦ દોશી ફુલચંદ માણેચંદ " ૨૫૦

૯૧ શેઠ ચંપકલાલ ચુનીલાલ દાઠભાવાળા " ૨૫૧

૯૨ શ્રી વર્ધમાન સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ
હ. શાહ રવિચંદ સુખલાલ (દાદર) ૨૫૧

૯૩ શાંતિલાલ ડુંગરશી અદાણી " ૨૫૧

૯૪ શાહ કરશન લધુભાઈ " ૨૫૧

૯૫ કીસનલાલ સી. મહેતા શીવ ૨૫૧

૯૬ માતુશ્રી જીવીબાઈના સ્મરણાર્થે
હ. શામજી શીવજી કચ્છ ગુંદાવાળા ગોરેગાંવ ૨૫૧

૯૭ સ્વ. શાહ રાયશી કચરાભાઈના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
નેણબાઈ વતી હ. જેઠાલાલ રાયશી " ૨૫૧

૯૮ શુશીલાબેન શકરાભાઈ ઠે. નવીનચંદ્ર વસંતલાલ શાહ વિલેપાર્લે ૨૫૧

૯૯ બેન ચંદનબેન અમૃતલાલ વારિયા ૨૫૧

૧૦૦ સ્વ. કાળીદાસ જેઠાલાલ શાહના સ્મરણાર્થે
હ. સુમનલાલ કાળીદાસ (કાનપુરવાળા) ૩૦૧

૧૦૧ શાહ ત્રીભોવન ગોપાલજી તથા અ. સૌ. બેન કસુંબા
ત્રીભોવન (થાનગઢવાળા) શીવ ૨૫૧

મુળી

૧ શેઠ ઉજમશી વીરપાળ હ. શેઠ કેશવલાલ ઉજમશી ૨૫૧

મોરબી

૧ દોશી મણેકચંદ સુંદરજી ૩૫૧

મોમ્બાસા

૧ શ્રીયુત નાથાલાલ ડી. મહેતા ૨૫૧

૨ શાહ દેવરાજ પેથરાજ ૨૫૦

મહેસાણા

૧ શાહ પદમશી સુરચંદના સ્મરણાર્થે હ. શીવલાલ પદમશી ૨૫૧

યાદગીરી

૧ શેઠ બાદરમલજી સુરજમલજી બેંકર્સ ૨૫૦

॥ શ્રી ॥

રતલામ

૧ અનેક ભક્તજનો તરફથી હ. શ્રીમાન કેશરીમલજી ડક
(શ્રી કેવળચંદ મુનિશ્રીના ઉપદેશથી) ૨૫૧

રાણપુર

૧ શ્રીમતી માતુશ્રી સમરતબાઇના સ્મરણાર્થે
હ. ડૉ. નરોતમદાસ ચુનિલાલ કાપડીયા ૨૫૧
૨ સ્વ. પિતાશ્રી લહેરાભાઈ ખીમજીના સ્મરણાર્થે
હ. શેઠ કાળીદાસ લહેરાભાઈ વસાણી ૩૦૧

રાણાવાસ

૧ શેઠ જવાનમલજી નેમીચંદજી હા. બાબુ રીખબચંદજી ૩૦૧

રાયચુર

૧ સ્વ. માતુશ્રી મોંઘીબાઇના સ્મરણાર્થે
હ. શાહ શીવલાલ ગુલાબચંદ વઢવાણવાળા ૨૫૧
૨ કાળુરામજી ચાંદમલજી સંચેતી ૨૫૧

રાજકોટ

૧ વાડીલાલ ડાઇંગ પ્રિન્ટીંગ વર્કસ ૪૦૦
૨ શેઠ રતીલાલ ન્યાલચંદ ચીત્તલીયા ૨૫૧
૩ શેઠ મનુભાઇ મુળચંદ (એન્જીનીયર સાહેબ) ૨૫૧
૪ શેઠ શાન્તિલાલ પ્રેમચંદ તેમનાં ધર્મપત્નીના વર્ષીતપ પ્રસંગે ૨૫૧
૫ શેઠ પ્રજારામ વિઠ્ઠલજી ૨૫૧
૬ બેન સર્યુબાળા નૌતમલાલ જમાણી (વર્ષીતપની ખુશાલી) ૨૫૧
૭ મોદી સૌભાગ્યચંદ મોતીચંદ ૨૫૧
૮ બદાણી ભીમજી તરફથી તેમનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ.
સમરતબેનના વર્ષીતપ નિમિત્તે ૨૫૧

૯ દોશી મોતીચંદ ધારશીભાઈ (રીટાયર્ડ એક્ઝીક્યુટીવ એન્જીનીયર) ૨૫૧
૧૦ કામદાર ચંદુલાલ જીવરાજ (ધ્રાંગધ્રાવાળા) ૨૫૦
૧૧ હેમાણી ઘેલાભાઈ સવચંદ ૨૫૧
૧૨ દફતરી પ્રભુલાલ ન્યાલચંદ ૨૫૧
૧૩ સ્વ. મહેતા દેવચંદ પુરૂષોત્તમના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની હેમકુંવરબાઈ તરફથી હ. જયંતીલાલ દેવચંદ મહેતા ૨૫૧
૧૪ પારેખ શીવલાલ ઝુંઝાભાઈ મોમ્બાસાવાળા હ. અ સૌ. કંચનબેન ૨૫૧

રાપર

૧ પૂજ્ય વાલજીભાઈ ન્યાલચંદભાઈ ૨૫૧

રામપુરા

૧ શેઠ તેજમલજી મનોહરલાલજી બેંકર ૩૫૧

રાવટી

૧ શેઠ મિયાચંદજી જુહારમલજી કટારિયા ૩૫૧

લખતર

૧ શાહ રાયચંદ ઠાકરશીના સ્મરણાર્થે હ. શાંતિલાલ રાયચંદ શાહ ૨૫૧
૨ ભાવસાર હરજીવનદાસના સ્મરણાર્થે હ. ત્રીભોવનદાસ હરજીવનદાસ ૨૫૧
૩ શાહ તલકશી હીરાચંદના સ્મરણાર્થે હ. ભાઈ અમૃતલાલ તલકશી ૨૫૧
૪ શાહ ચુનીલાલ માણેકચંદ ૨૫૧
૫ શાહ જાદવજી ઓઘડભાઈના સ્મરણાર્થે હ. શાંતિલાલ જાદવજી ૨૫૧
૬ દોશી ઠાકરશી ગુલાબચંદના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની સમરત બહેન તરફથી હ. જયંતિલાલ ઠાકરશી ૨૫૧

લાલપુર

૧ નેમચંદ સવજી મોદી હ. ભાઈ મગનલાલ ૨૫૧
૨ શેઠ મુલચંદ પોઈટલાલ તથા જેશીંગભાઈ ૨૫૧

લાખેરી

૧ માસ્તર જેઠાલાલ મોનજીભાઈ હ. અમૃતલાલ જેઠાલાલ (સીવીલ એન્જીનીયર સાહેબ) ૨૫૧

લાકડીયા

૧ શ્રી લાકડીયા સ્થા. જૈન સંઘ હ. શાહ રતનશી કરમણ ૨૫૧

લીંબડી (સૌરાષ્ટ્ર)

૧ શાહ ચકુભાઈ વખતચંદ — ૨૫૧

લીંમડી (પંચમહાલ)

૧ સાહ કુંવરજી ગુલાબચંદ — ૨૫૧
૨ છાજેડ ઘાસીરામ ગુલાબચંદ — ૨૫૧॥=
૩ શેઠ વીરચંદ પન્નાલાલજી કરણાવટ — ૨૫૧
૪ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શાહ શાંતીલાલ ગુલાબચંદ — ૩૫૧

લોનાવાલા

૧ શેઠ ધનરાજજી મુલચંદજી મુથા — ૨૫૧

લુધિયાના

૧ બાબુ રાજેન્દ્રકુમાર જૈન દિલ્હીવાળા — ૨૫૧

વઢવાણ શહેર

૧ શેઠ દીલીપકુમાર સવાઈલાલ ઠે૦ શાહ સવાઈલાલ ત્ર્યંબકલાલ — ૨૫૧
૨ કામદાર મગનલાલ ગોકળદાસ હ. રતીલાલ મગનલાલ — ૨૫૧
૩ સંઘવી મુળચંદ બેચરભાઈ હ જીવણલાલ ગફલદાસ — ૨૫૧
૪ શેઠ કાંતિલાલ નારણદાસ — ૨૫૧
૫ વોરા ચત્રભુજ મગનલાલ — ૨૫૧
૬ સંઘવી શીવલાલ હીમજીભાઈ — ૨૫૧
૭ શાહ દેવશીભાઇ દેવકરણ — ૨૫૧
૮ વોરા ડોસાભાઈ લાલચંદ સ્થા. જૈન સંઘ
હ. વોરા નાનચંદ શીવલાલ — ૨૫૧
૯ વોરા ધનજીભાઈ લાલચંદ સ્થા. જૈનન સંઘ
હ. વોરા પાનાચંદ ગોબરદાસ — ૨૫૧
૧૦ દોશી વીરચંદ સુરચંદ હા. દોશી નાનચંદ ઉજમશી — ૨૫૧
૧૧ સ્વ વોરા મણીલાલ મગનલાલ તથા વોરા ચત્રભુજ મણીલાલ — ૨૫૧
૧૨ શાહ વાડીલાલ દેવજીભાઇ — ૨૫૧
૧૪ કામદાર ગોરધનદાસ મગનલાનાં ધર્મપત્ની
અ. સૌ. કમળાબેનં રંગુનવાલા — ૨૫૧
૧૫ શ્રી વૃજલાલ સુખલાલ — ૨૫૧

વડોદરા

૧ કામદાર કેશવલાલ હિમતરામ પ્રોફેસર — ૨૫૧

૨ વકીલ મણીલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧

૩ સ્વ. પિતાશ્રી ફકીરચંદ પુંજાભાઇના સ્મરણાર્થે ૨૫૧

હા. શાહ રમણલાલ ફકીરચંદ ૨૫૧

વડીયા

૧ શેઠ ભવાનભાઇ કાળાભાઈ પંચમીયા ૨૫૧

વલસાડ

૧ શાહ ખીમચંદ મુલજીભાઈ ૨૫૧

વણી

૧ મહેતા નાનાલાલ છગનલાલનાં ધર્મપત્ની સ્વ. ચંચળબેન તથા પુરીબેનના સ્મરણાર્થે હા. મનહરલાલ નાનાલાલ મહેતા ૨૫૧

વટામણ

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. પટેલ ડાયાભાઈ હલુભાઇ ૨૫૧

વાંડગાંવ

૧ શેઠ માણેકચંદજી રાજમલજી ખાફણા ૨૫૧

વાંકાનેર

૧ ખંઢારીયા કાંતીલાલ ત્રંબકલાલ ૨૫૧

૨ દફતરી ચુનીલાલ પોપટભાઈ મોરબીવાળા હા. પ્રાણુલાલ ચુનીલાલ દફતરી ૨૫૧

વીંછીયા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. અજમેરા રાયચંદ વ્રજપાળ ૨૫૧

વીરમગામ

૧ માસ્તર વીઠલભાઈ મોદી ૨૫૧

૨ શાહ નાગરદાસ માણેચંદ ૨૫૧

૩ શાહ મણીલાલ જીવણલાલ શાહપુરવાળા ૨૫૧

૪ શાહ અમુલખ નાગરદાસનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. બેન લીલાવતીના વર્ષીતપ નિમિત્તે હા. શાહ કાંતિલાલ નાગરદાસ ૩૦૦

૫ સ્વ. શેઠ ઉજમશી નાનચંદના સ્મરણાર્થે હા. ચુનીલાલ નાનચંદ ૨૫૧

૬ સ્વ. શેઠ મણિલાલ લક્ષ્મીચંદ ખારાઘોડાવાળાના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી હ. ખીમચંદભાઈ ૨૫૧

૭ સ્વ. શેઠ હરિલાલ પ્રભુદાસના સ્મરણાર્થે હા. અનુભાઇ ૨૫૧

૮ સંઘવી જેચંદભાઈ નારણદાસ ૨૫૧
૯ સ્વ. શાહ વેલશીભાઇ સાકરચંદ કત્રાસગઢવાળાના સ્મરણાર્થે
હ. ચીમનલાલભાઈ ૨૫૧
૧૦ પારેખ મણીલાલ ટોકરશી લાતીવાળા (મોટી બેનના સ્મરણાર્થે) ૨૫૧
૧૧ શાહ નારણદાસ નાનજીભાઇના પુત્ર વાડીલાલભાઇનાં ધર્મપત્ની
અ. સૌ. નારંગીબેનનાવર્ષીતપ નિમિતે હ. શાંતીલાલ નારણદાસ ૨૫૧
૧૨ સ્વ. છબીલદાસ ગોકળદાસના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
કમળાબેન તરફથી હ. મંજુલાકુમારી ૨૫૧
૧૩ શ્રી સ્થા. જૈન શ્રાવિકા સંઘ હ. રંભાબેન વાડીલાલ ૨૫૧
૧૪ સ્વ. ત્રિભોવનદાસ દેવચંદ તથા સ્વ. ચંચળબેનના સ્મરણાર્થે
હ. ડો. હિંમતલાલ સુખલાલ ૨૫૧
૧૫ શાહ મુળચંદ કાનજીભાઇ હ. શાહ નાગરદાસ ઓઘડભાઇ ૨૫૧
૧૬ શેઠ મોહનલાલ પિતાંબરદાસ હ. ભાઇ કેશવલાલ તથા મનસુખલાલ ૨૫૧
૧૭ શ્રીમતી હીરાબેન નથુભાઈના વર્ષીતપ નિમિતે
હ. નથુભાઇ નાનચંદ શાહ ૩૦૧
૧૮ શેઠ મણીલાલ શીવલાલ ૨૫૧
૧૯ સ્વ મણીયાર પરસોતમ સુંદરજીના સ્મરણાર્થે
હ. સાકરચંદ પરસોતમદાસ શાહ ૨૫૧
૨૦ સ્વ. મોહનદાસ ગુલાભાઇના સ્મરણાર્થે હ. તેમનાં ધર્મપત્ની
નાથીબાઇ તરફથી હ. શંકરલાલ તથા શાંતીલાલ ૨૫૧

વીજયનગર

૧ શ્રી વર્ધમાન શ્વે. સ્થા. જૈન શ્રાવક સંઘ
હ. છોટુમલ અજિતસિંહ ૩૫૧

વેરાવળ

૧ શાહ કેશવલાલ જેચંદભાઈ ૨૫૧
૨ શાહ ખીમચંદ સૌભાગ્યચંદ ૨૫૧
૩ સ્વ. શેઠ મદનજી જેચંરભાઇના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્ની
લાડકુવરબાઈ તરફથી હ. ધીરજલાલ મદનજી ૨૫૧
૪ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હ. શાહ શોભેચંદ કરશનજી ૨૫૧
૫ શાહ હરકિશનદાસ ફુલચંદ કાનપુરવાળા ૨૫૧

સરા

૧ શ્રી સરા સ્થા. જૈન સંઘ હ. દોશી પાનાચંદ સોમચંદ ૨૫૧

સાણંદ

શાહ હીરાચંદ છગનલાલ હા. શાહ ચીમનલાલ હીરાચંદ ૩૦૧
૨ અ. સૌ. ચંપાબેન હા. દોશી જીવરાજ લાલચંદ ૨૫૧
૩ પટેલ મહાસુખલાલ ડોસાભાઇ ૨૫૧
૪ શાહ સાકરચંદ કાનજીભાઇ ૨૫૧
૫ પુરીબેન ચીમનલાલ કલ્યાણજી સંઘવી લીંબડીવાળાના સ્મરણાર્થે
 હા. વાડીલાલ મોહનલાલ કોઠારી ૨૫૧
૬ પારેખ નેમચંદ મોતીચંદ મુળીવાળાન સ્મરણાર્થે
 હા. પારેખ ભીખાલાલ નેમચંદ ૨૫૧
૭ સંઘવી નારણદાસ ધરમશીના સ્મરણાર્થે હા. જયંતિલાલ નારણદાસ ૨૫૧
૮ શાહ કસ્તુરચંદ હરજીવનદાસ
 હા. ડો. માણેકલાલ કસ્તુરચંદ શાહ ૨૭૧
૯ શેઠ મોહનલાલ માણેકચંદ ગાંધી ચુડાવાળા તરફથી
 તેમનાં ધર્મપત્ની મંછાબેન લલ્લુભાઇના સ્મરણાર્થે ૩૦૧
૧૦ સંઘવી કાન્તિલાલ હરખચંદ ૩૦૧
૧૧ શાહ ભીખાલાલ નાગરદાસ ૨૫૧

સાલબની

૧ દોશી ચુનીલાલ ફુલચંદ ૨૫૦

સાદડી

૧ શેઠ દેવરાજજી જીતમલજી પુનમીયા ૨૫૧

સાસવડ

૧ ચંદનમલજી મુથાનાં ધર્મપત્ની અ. સૌ. રંગુબાઈ મુથા તરફથી
 હ. અમરચંદજી મુથા ૨૫૧

સિંગાપુર

૧ દોશી વનેચંદ વછરાજ ૨૫૧

સુરત

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ રતિલાલ લલ્લુભાઈ ૨૫૧
૨ શ્રીયુત કલ્યાણચંદ માણેકચંદ હડાલાવાળા ૨૫૧
૩ શ્રી હરીપુરા છકોટી સ્થા જૈન સંઘ હા. બાબુલાલ છોટાલાલ ૨૫૧

સુરેન્દ્રનગર

૧ શેઠ ચાંપશીભાઈ સુખલાલ ૨૫૧
૨ ભાવસાર ચુનીલાલ પ્રેમચંદ ૨૫૧

૩ સ્વ. કેશવલાલ મુળજીભાઇનાં ધર્મપત્ની અમરતબાઇના સ્મરણાર્થે હા. ભાઈલાલ કેશવલાલ શાહ — ૨૫૧
૪ શાહ ન્યાલચંદ હરખચંદ — ૨૫૧
૫ શાહ વાડીલાલ હરખચંદ — ૨૫૧
૬ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ — ૩૦૧

સુવઇ

૧ સાવળા શામજી હીરજી તરફથી સદાનંદી જૈન મુનિશ્રી છોટાલાલજી મહારાજના ઉપદેશથી સુવઇ સ્થા. જૈન સંઘ જ્ઞાનભંડારને ભેટ — ૨૫૧

સંજેલી

૧ શાહ લુણાજી ગુલાબચંદભાઇ — ૨૫૧
૨ શ્રી. સ્થા. જૈન સંઘ હા. શાહ પ્રેમચંદ દલીચંદ — ૨૫૧

સોજત

૧ અ સૌ. ધીસીબેન લાલચંદજી મહેતા (ફતેહનગર સંઘને ભેટ) — ૨૫૧

હારીજ

૧ શાહ અમુલખ મુળજીભાઇ હા. પ્રકાશચંદ્ર અમુલખભાઇ — ૩૦૧
૨ સ્વ. બેન ચન્દ્રકાંતાના સ્મરણાર્થે હા. શાહ અમુલખ મુળજીભાઈ — ૩૦૧

હાટીના માળીયા

૧ શેઠ ગોપાલજી મીઠાભાઈ — ૨૫૦
૨ શ્રીમતી અનંદગૌરી ભગવાનદાસના સ્મરણાર્થે હા. તેમનાં નાનાબેન અ. સૌ. મંજુલાબેન ભગવાનદાસ ગાંધી — ૨૫૧

*

તા. ૩૧-૧૨ ૬૧ સુધીના મેમ્બરોની સંખ્યા

૨૦ આદ્ય મુરબ્બીશ્રી
૨૫ મુરબ્બીશ્રી
૧૨૫ સહાયક મેમ્બરો
૫૮૪ લાઇફમેમ્બરો
૫૪ બીજા કલાસના જુના મેમ્બરો

૮૦૮

દરેક દાતાઓનો સમિતિ તરફથી આભાર માનુછું.

લી. સેવક

રાજકોટ તા. ૩૧-૧૨-૬૧ — સાકરચંદ ભાઈચંદ શેઠ
મંત્રી,

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रति-विरचितया
प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं
व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

श्री-भगवतीसूत्रम्

(द्वितीयो भागः)

॥ अथ प्रथमशतके षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

संक्षेपतः षष्ठोद्देशके विचारणीया विषया इमे, तथाहि-यावता आकाशव्यवधानेनोदयन् सूर्यो दृष्टिपथमधिरोहति तावतैवाकाशव्यवधानेनास्तं गच्छन्नपि सूर्यो दृश्यते किमिति प्रश्नः, एवमेवेत्युत्तरम् , उदयतोऽस्तं गच्छतश्च सूर्यस्य प्रकाशक्षेत्रं समानमेव किमिति प्रश्नः, एवमेवेत्युत्तरम् , प्रसंगात् क्षेत्रविचारः, लोकान्तोऽलोकान्तं स्पृशति किमिति प्रश्नः, स्पृशतीत्युत्तरम् , द्वीपान्तः सागरान्तं स्पृशति किम्, तथा छायान्त आतपान्तं स्पृशति किमिति प्रश्नः, स्पृशतीत्युत्तरम् ,

प्रथम शतक का षष्ठ उद्देशक प्रारंभ—

संक्षेप में छट्टे उद्देशक मे विचारणीय विषय ये हैं- जितने आकाशके व्यवधान से उगता हुआ-उदय होता हुआ-सूर्य दिखाई देता है उतने ही आकाशके व्यवधान से अस्त होता हुआ भी सूर्य क्या दिखाई देता है? हां दिखाई देता है। उदय और अस्त होते हुए सूर्यका प्रकाशक्षेत्र समान ही है क्या ? हां समान ही है। प्रसंग से क्षेत्र विचार। लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करता है क्या ? हां स्पर्श करता है, ऐसा उत्तर । द्वीपान्त सागरान्त का स्पर्श करता है क्या ? तथा छायान्त आतपान्त का स्पर्श करता है? यह प्रश्न है और इसका उत्तर हां स्पर्श करता है । जीव को प्राणाति-

પહેલા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકની શરૂઆત

પહેલાં તો છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં આવતા વિષયનું સંક્ષેપમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.- જેટલા આકાશના વ્યવધાનેથી (અંતરેથી) સૂર્ય ઉદય પામતો દેખાય છે. એટલા જ અકાશના વ્યવધાનથી શું સૂર્ય અસ્ત પામતો દેખાય છે? હા, દેખાય છે. ઉદય અને અસ્ત પામતા સૂર્યનું પ્રકાશ ક્ષેત્ર શું સમાન જ છે ? હા, સમાન જ છે. પ્રસંગોપાત ક્ષેત્ર વિચાર. શું લોકાન્ત અને અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે ? હા, સ્પર્શ કરે છે. શું દ્વીપાન્ત સાગરાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? શું છાયાન્ત આતપાન્તનો સ્પર્શ કરે છે ? હા, સ્પર્શ કરે છે એવો ઉત્તર. શું જીવથી પ્રાણા-

जीवस्य प्राणातिपातक्रिया भवति किमिति प्रश्नः, भवतीत्युत्तरम्, प्रसंगात् क्रियाविचारः, अनेन क्रमेण चतुर्विंशतिर्दण्डकाः, मृषावादादीनां विचारः रोहनामकश्रमणस्य प्रश्नाः, लोकालोकयोर्मध्ये कस्य प्राथम्यमिति प्रश्नः, उभयोरेव तथात्वमित्युत्तरम्, पूर्वं जीवोऽजीवो वेति प्रश्नः, पूर्ववदेवोत्तरम्, पूर्वं भव्योऽभव्यो वा प्रथमं सिद्धोऽसिद्धो वा, प्रथमं सिद्धिरसिद्धिर्वा, प्रथममण्डाम् कुक्कुटी वेत्याद्यनेके प्रश्नाः, उभयोः प्राथम्यं पश्चात्त्वं चेत्युत्तरम्, गौतमस्य प्रश्नाः। लोकस्थितेः कियन्तः प्रकारा इति प्रश्नः, अष्टौ इत्युत्तरम्, आकाशादीनां परस्परमाधाराधेयविचारः। तत्साधकलौकिकयुक्तीनां प्रदर्शनम्, जीवाः पुद्गलाश्च परस्परप्रतिबद्धा इति प्रश्नः। बद्धा इत्युत्तरम्, तत्साधकलौकिकोदाहरणप्रदर्शनं च। सूक्ष्माः स्नेहकायाः पतन्ति किमिति प्रश्नः, पतन्तीत्युत्तरम्, ते स्नेहकायाः दीर्घकालं यावत् स्थिता

पातिकी क्रिया होती है क्या? हां होती है, ऐसा उत्तर। प्रसंग से क्रिया का विचार। इसी क्रम से २४ दंडक। मृषावाद आदिकों का विचार। रोहनामक श्रमण के प्रश्न। लोक और अलोक के बीच में किसकी प्रथमता है? यह प्रश्न। अपेक्षाकृत दोनों में ही प्रथमता है, ऐसा उत्तर। पहिले जीव कि अजीव यह प्रश्न, उत्तर पहिले की तरह ही। पहिले भव्य कि अभव्य? अथवा पहिले सिद्ध कि असिद्ध? अथवा प्रथम सिद्धि कि असिद्धि? अथवा पहिले अण्डा कि कुकडी? इत्यादि अनेक प्रश्न। दोनों में प्रथमता और पश्चात्ता यह उत्तर। गौतम के प्रश्न। लोकस्थिति के कितने प्रकार हैं? यह प्रश्न, आठ प्रकार हैं यह उत्तर। आकाश आदिकों का परस्पर में आधार आधेयादि विचार। इसकी साधक लौकिकयुक्तियों का प्रदर्शन। जीव और पुद्गल परस्पर क्या बद्ध हैं? बद्ध हैं, ऐसा उत्तर। इसके साधक लौकिक

તિપાત ક્રિયા થાય છે? હા, થાય છે. એવો ઉત્તર પ્રસંગોપાત ક્રિયાનો વિચાર એજ ક્રમે ૨૪ દંડક મૃષાવાદ વગેરેનો વિચાર. રોહ નામના શ્રમણના પ્રશ્નો. લોક અને અલોકમાં પ્રથમતા કોનામાં છે? બન્નેમાં પ્રથમતા છે. એવો ઉત્તર. પહેલાં જીવ કે અજીવ? આગળના પ્રશ્નના જવાબ પ્રમાણે જ ઉત્તર. પહેલાં ભવ્ય કે અભવ્ય? અથવા પહેલાં સિદ્ધ કે અસિદ્ધ? અથવા પ્રથમ સિદ્ધિ કે અસિદ્ધિ? અથવા પહેલાં ઇંડુ કે કુકડી? ઇત્યાદિ અનેક પ્રશ્નો બન્નેમાં પ્રથમતા અને પશ્ચાત્તા એવો ઉત્તર. ગૌતમના પ્રશ્નો. લોકસ્થિતિના કેટલા પ્રકાર છે? આઠ પ્રકાર છે. આકાશ વગેરેનો પરસ્પરમાં આધાર આધેયાદિ વિચાર. તેની સાધક લૌકિક યુક્તિયોનું કથન. શું જીવ અને પુદ્ગલ પરસ્પર પ્રતિબદ્ધ છે? બદ્ધ છે એવો ઉત્તર, તેના સાધક લૌકિક ઉદાહરણનું કથન. સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય પડે છે? હા, પડે છે એવો ઉત્તર. શું તે સ્નેહ-

भवन्ति किमिति प्रश्नः, नेत्युत्तरम् , उद्देशकपरिसमाप्तिश्चेति संक्षेपतो विषयसंग्रहः।

पञ्चमोद्देशकं निरूप्य षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते, अस्य पूर्वेण सहायं सम्बन्धः– पञ्चमोद्देशकस्यान्तिमसूत्रेषु ' असंखेज्जेसु णं भंते ! जाव जोइसियावासेसु " तथा ' संखेज्जेसु णं भंते ! वेमाणियावाससयसहस्सेसु ' इत्यादि पठितम् , एतेषु सूत्रेषु ज्योतिष्कविमानावासाः प्रत्यक्षमेवेति तद्गतसूर्यदर्शनमाश्रित्याह, तथा ' जावंते ' इत्यादि यत् आदिगाथायामुक्तं तदेव दर्शयितुमाह–'जावइयाओ ' इत्यादि।

सूलम्–जावइयाओ णं भंते! उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ, अत्थमंते वि य णं सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ ? हंता गोयमा!

उदाहरण का प्रदर्शन। सूक्ष्म स्नेहकाय गिरते हैं क्या? यह प्रश्न। हां गिरते हैं ऐसा उत्तर। वे स्नेहकाय दीर्घकाल तक क्या स्थित रहते हैं? ऐसा प्रश्न, नहीं रहते हैं ऐसा उत्तर। उद्देशक की परिसमाप्ति।

पंचम उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार छट्ठा उद्देशक प्रारंभ करते हैं। इसका पूर्व उद्देशक के साथ संबंध इस प्रकार से है पंचम–उद्देशक के अन्तिम सूत्रो में "असंखेज्जेसु णं भंते! जाव जोइसियावासेसु " तथा " संखेज्जेसु णं भंते! वेमाणियावाससयसहस्सेसु " इत्यादि कहा गया है सो इन सूत्रोक्त ज्योतिष्क विमानावास प्रत्यक्ष ही हैं और उन्हीं विमानावासों में से एक विमानावास में रहनेवाला सूर्य भी है सो उस सूर्यके दर्शन को आश्रित करके कहते हैं, तथा "जावंते" इत्यादि जो आदि गाथामें कहा गया है उसे दिखाने के लिये सूत्रकार यह आदि सूत्र कहते हैं–' 'जावइयाओ णं भंते!'' इत्यादि।

કાય લાંબાકાળ સુધી વિદ્યમાન રહે છે? તેનો નકારમાં ઉત્તર. ઉદ્દેશકની પરિસમાપ્તિ. આ પ્રમાણેના વિષયોનો અહીં છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં વિચાર કરવામાં આવેલછે.

પાંચમાં ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર છઠ્ઠા ઉદ્દેશકની શરૂઆત કરે છે. તેનો આગળના ઉદ્દેશકની સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે– પાંચમાં ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્રોમાં " असंखेज्जेसु णं भंते ! जाव जोइसियावासेसु " તથા " संखेज्जेसु णं भंते ! वेमाणियावाससयसहस्सेसु " ઇત્યાદિ કથન આવ્યું છે. તે સૂત્રમાં કહેવા પ્રમાણે જ્યોતિષ્ક દેવોના વિમાનાવાસો પ્રત્યક્ષ જ છે. અને તે વિમાનાવાસોમાંના એક વિમાનાવાસમાં રહેનારો સૂર્ય પણ છે તેથી તે સૂર્ય દર્શનનો આશ્રય લઇને કહેછે તથા "जावंते" ઇત્યાદિ જે શરૂઆતની ગાથામાં કહેલું છે તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર આ આદિ સૂત્ર કહેછે.–"जावइयाओ णं भंते !"ઇત્યાદિ.

जावइयाओ णं उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्व-मागच्छइ अत्थमंते वि सूरिए जाव–हव्वमागच्छइ । जाव-इयं णं भंते ! खित्तं उदयंते सूरिए आयवेणं सव्वओ समंताओ भासेइ उज्जोएइ, तवेइ, पभासेइ, अत्थमंते वि य णं सूरिए तावइयं चेव खित्तं आयवेणं सव्वओ समंता ओभासेइ, उज्जोएइ, तवेइ, पभासेइ ? हंता गोयमा ! जावतियं णं खेत्तं जाव पभा-सेइ, तं भंते ! किं पुट्ठं ओभासेइ, अपुट्ठं ओभासेइ ? जाव छद्दिसिं ओभासेइ । एवं उज्जोवेइ तवेइ पभासेइ जाव नियमा छद्दिसिं । से नूणं भंते ! सव्वंति सव्वावंति, फुसमाणकालसम-यंसि जावतियं खेत्तं फुसइ तावतियं फुसमाणे पुट्ठं ति, वत्तव्वं सिया? हंता गोयमा! सव्वंति जाव वत्तव्वं सिया, तं भंते ! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ, जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ ॥१॥

छाया–यावतो भदन्त! अवकाशान्तरादुदयन् सूर्यश्चक्षुःस्पर्शं शीघ्रमागच्छति, अस्तमयन्नपि च सूर्यस्तावत एवावकाशान्तराच्चक्षुःस्पर्शं हव्यमागच्छति ? हंत गौतम ! यावतोऽवकाशान्तरादुदयन् सूर्यश्चक्षुःस्पर्शं शीघ्रमागच्छति, अस्तमय-न्नपि सूर्यो यावत् शीघ्रमागच्छति। यावत्कं भदंत ! क्षेत्रमुदयन् सूर्य आतपेन सर्वतः समन्तादवभासयति, उद्योतयति, तपति, प्रभासयति, अस्तमयन्नपि च सूर्यस्ताव-त्कमेव क्षेत्रमातपेन सर्वतः समन्ताद् अवभासयति उद्योतयति, तपति, प्रभास-यति? हंत गौतम ! यावत्कं क्षेत्रं यावत् प्रभासयति। तद् भदंत ! स्पृष्टमवभासयति, अस्पृष्टमवभासयति, यावत् षड्दिशमवभासयति, एवमुद्द्योतयति, तपति, प्रभासयति, यावत् नियमात् षड्दिशम् , तद् नूनं भदन्त ! सर्वतः सर्वात्मना स्पृश्यमानकालसमये यावत्कं क्षेत्रं स्पृशति तावत्कं स्पृश्यमानं स्पृष्टमिति वक्तव्यं स्यात् ? हन्त गौतम! सर्वत इति यावद्वक्तव्यं स्यात् । तद् भदंत ! किं स्पृष्टं स्पृशति, अस्पृष्टं स्पृशति, यावन्नियमात् षड्दिशम् स्पृशति ॥ सू० १ ॥

टीका—'जावइयाणो णं भंते ' यावतो भदन्त 'उवासंतराओ ' अवका-शान्तरात् आकाशविशेषात् , अवकाशस्यान्तरालाद्वा 'उदयंते सूरिए' उदयन्

सूर्यः 'चक्खुप्फासं' चक्षुःस्पर्शम् चक्षुरिन्द्रियजनितज्ञानविपयत्वम्, 'हव्वं' शीघ्रम् 'आगच्छइ' आगच्छति, यावता आकाशव्यवधानेन दूरात् आदित्य उद्-गच्छन् लोकानां दृष्टिपथमागच्छतीति भावः, 'अत्थमंतेवि य णं' अस्तमयन्नपि च खलु अस्तं गच्छन्नपि च खलु 'सूरिए' सूर्यः 'तावइयाओ चेव' तावत्का-च्चैव 'उवासंतराओ' अवकाशान्तरात् आकाशान्तरात्, दूरादित्यर्थः 'चक्खु-प्फासं हव्वं आगच्छइ' चक्षुःस्पर्शं शीघ्रमागच्छति, अवकाशान्तरात् आकाशविशे-षात् अवकाशरूपान्तरालाद्वा यावत्यवकाशान्तरे स्थित इति यावत्, 'उदयंते' त्ति, उदयन् उद्गच्छन्नित्यर्थः, 'चक्खुप्फासं' इति, चक्षुःस्पर्शम्, चक्षुषो दृष्टेः स्पर्श इव स्पर्शः न तु वस्तुभूत एव स्पर्शः चक्षुषोऽप्राप्यकारित्वात् एतादृशश्चक्षुः-

---

टीकार्थ-(जावइयाओ णं भंते !) हे भदन्त !जितने (उवासंतराओ) अवकाशान्तर से अर्थात्-आकाशविशेष सेअथवा अवकाशरूप अन्तराल से (उदयंते सूरिए) उदय होता हुआ सूर्य (चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ) चक्षुइन्द्रिय जनित ज्ञान का विषयभूत होता है-अर्थात् जितने आकाश के व्यवधान से-दूरसे सूर्य उदय होता हुआ लोगों की दृष्टिपथमें आता है-अर्थात् लोगों को दिखाई देता है (अत्थमंते वि य णं) तो क्या अस्त होता हुआ भी (सूरिए) सूर्य (तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वमागच्छइ) उतने ही अवकाशान्तर से-आकाशान्तर से अर्थात् दूर से चक्षुस्पर्श का शीघ्र विषय बन जाता है तात्पर्य यह है कि अवका-शान्तर सेहैआकाशविशेष से अथवा अवकाशरूप अन्तराल से जितने अवकाशान्तर में सूर्य स्थित है। "उदयंते" उदय होता हुआ "चक्खु-प्फासं" चक्षुइन्द्रिय को स्पर्श की तरह स्पर्श करता है। यहां चक्षुःस्पर्श का ऐसा तात्पर्य नहीं लेना चाहिए कि वह चक्षु से भिड़ता है या चक्षु

"जावइयाओ णं भंते ! उवासंतराओ" હે પૂજ્ય ! જેટલા અવકાશાન્તરથી અથવા અવકાશરૂપ અન્તરાલથી (उदयंते सूरिए) ઉદય થતો સૂર્ય "चक्खुप्फास हव्वं आगच्छइ" ચક્ષુઇન્દ્રિયને વિષયભૂત બને છે (એટલે કે જેટલા અંતરેથી ઉગતો સૂર્ય લોકોને દેખાય છે) (अत्थमंते वि य णं सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फास हव्वमागच्छइ?" એટલા જ અવકાશાન્તરેથી-આકાશાન્તરેથી-શું અસ્ત પામતો સૂર્ય પણ ચક્ષુસ્પર્શનો વિષયભૂત બનેછે? હવે સૂત્રનું તાત્પર્ય સમ-જાવવામાં આવે છે. અવકાશાન્તરથી એટલે કે અવકાશરૂપ અન્તરાલથી "उदयंते" ઉદય પામતો સૂર્ય "चक्खुप्फासं" ચક્ષુઇન્દ્રિયનો સ્પર્શ કરે છે. અહીં ચક્ષુઃસ્પર્શનો એવો અર્થ લેવાનો નથી કે તે ચક્ષુને અડે છે અથવા

स्पर्शस्तम् चक्षुःस्पर्शम् , 'हव्वं' शीघ्रम् , स च सर्वाभ्यन्तरमण्डले सप्तचत्वारिंशद्-योजनानां सहस्रेषु द्वयोः शतयोस्त्रिषष्टौ च साधिकायां वर्तमान उदये दृश्यते, त्रिषष्ट्यधिकशतद्वयोत्तरसप्तचत्वारिंशत्सहस्र (४७२६३) योजने वर्तमानः सूर्य उदयकाले दृश्यते इति भावः। एवमेवास्तसमयेऽपि एतावत एव दूरात्परिदृश्यमानो भवति किमिति प्रश्नः । भगवानाह 'हंते' त्यादि 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम ! 'जावइयाओ णं' यावतः खलु 'उवासंतराओ' अवकाशान्तरात् आकाशविशेषात् ' उदयंते सूरिए ' उदयन् उद्गच्छन् सूर्यः ' चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ ' चक्षुः-

उससे भिड़ता है क्यों कि चक्षु इन्द्रिय अप्राप्यकारी मानी गई है । इसलिये चक्षुःस्पर्श का तात्पर्य चक्षु के साथ वह स्पर्श जैसा करता है वास्तव में स्पर्श नहीं करता है ऐसा माना गया है। वह सूर्य सर्वाभ्यन्तर मंडल में कुछ अधिक ४७२६३ योजन में वर्तता हुआ उदयकाल में दिखलाई देता है। इसी तरह वह इतनी ही दूरी से अस्त होने के समय में दिखलाई देता है क्या ? ऐसा यह प्रश्न है। तात्पर्य इस शंका का यह है कि जब सूर्य सर्वाभ्यन्तर मंडल में रहता है तब वह यहां से कुछ अधिक ४७२६३ योजन दूर रहता है उसे चक्षुरिन्द्रिय इतनी दूर पर रहते हुए भी देख लेती है। तो शंकाकार पूछता है कि जब चक्षुरिन्द्रिय उदय होते समय इतनी अधिक दूर पर रहे हुए सूर्य को देख लेती है तो क्या वह जब अस्त होता है तब भी इतनी दूर रहे हुए सूर्य को देख लेती है ? इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि-(हंता गोयमा !) हां गौतम ! (जावइयाओ णं उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ) जितने अवकाशान्तर से उदय होता हुआ सूर्य चक्षुः-

ચક્ષુ તેને અડે છે, કારણ કે ચક્ષુઇન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી માનવામાં આવેલ છે. તે સૂર્ય ઉદય કાળે ૪૭૨૬૩ યોજનથી કંઈક અધિક અંતરે સર્વાભ્યન્તર માંડલામાં દેખાય છે શું તે એટલેજ અંતરેથી અસ્ત પામતી વખતે પણ દેખાય છે શું ? એવો પ્રશ્ન અહીં પૂછ્યો છે. તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સૂર્ય સર્વાભ્યન્તર માંડલામાં રહે છે ત્યારે તે અહીથી ૪૭૨૬૩ યોજનથી કંઈક અધિક અંતરે દેખાય છે. તેને એટલે દૂરથી પણ ચક્ષુરિન્દ્રિય જોઈ શકે છે. તો પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે ઉગતી વખતે જો ચક્ષુ ઈન્દ્રિય એટલે બધે દૂર રહેલા સૂર્યને જોઈ શકે છે તો શું આથમતી વખતે પણ તે એટલા જ અંતરે રહેલા સૂર્યને જુવે છે ? તેનો ઉત્તર ભગવાન મહાવીરસ્વામી આ પ્રમાણે આપે છે– " हंता गोयमा !" હા ગૌતમ ! " जावइयाओ णं उवासंतराओ उदयंते सूरिए चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ " જેટલા અવકાશાન્તરેથી ઉદય થતો સૂર્ય ચક્ષુસ્પર્શનો વિષય બને

स्पर्श शीघ्रमागच्छति 'अत्थमंतेवि सूरिए' अस्तमयन्नपि सूर्यः 'तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ' तावतश्चैवावकाशान्तरात् चक्षुःस्पर्शं शीघ्रमागच्छति, उदयास्तमनयोः कालयोश्चक्षुर्विषयतायां नास्ति भेद इति भावः। पुनः प्रश्नयति 'जावइयं णं भंते खित्तं' यावत् खलु भदन्त ! क्षेत्रम् 'उदयंते सूरिए' उदयन् सूर्यः 'आयवेणं' आतपेन 'सव्वओ' सर्वतः सर्वासु दिक्षु 'समंता'

स्पर्श का विषय होता है (अत्थमंते वि सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ) उतनी ही दूर से अस्त होता हुआ भी सूर्य चक्षुःस्पर्श का शीघ्र विषय होता है। उदयकाल और अस्तकाल में चक्षुरिन्द्रियद्वारा गम्य होने में काल भेद नहीं है। (जावइयं णं भंते! खित्तं) हे भदन्त! जितने क्षेत्रको(उदयंते सूरिए आयवेणं सव्वओ समंता ओभासेइ) उदय होता हुआ सूर्य अपने आतपसे समस्त दिशाओंमें समस्त विदिशाओंमें प्रकाशित करता है-ईषत्प्रकाशयुक्त करता है कि जिससे मोटी से मोटी वस्तु दिखती है। (उज्जोएइ) उद्योतित करता है कि जिससे स्थूल वस्तु दिखती है। (तवेइ) तपाता है कि जिससे ठंड दूर हो जाती है, अथवा उष्णकी अधिकतासे सूक्ष्म पिपीलिका (कीडी) आदि भी जिससे दिख जाती है। (पभासेइ) खूब तपाता है, अथवा तापकी अधिकतासे सूक्ष्म से भी सूक्ष्म वस्तु जिससे दिख जाती है। (अत्थमंतेवि णं सूरिए) अस्त होता हुआ भी सूर्य (तावइयं चेव खित्तं) उतने ही क्षेत्रको (आयवेणं) अपने आतपसे-प्रकाशसे-(सव्वओ समंता) समस्त

છે. "अत्थमंते वि सूरिए तावइयाओ चेव उवासंतराओ चक्खुप्फासं हव्वं आगच्छइ" એટલા જ અંતરેથી અસ્ત થતો સૂર્ય પણ જલ્દી ચક્ષુસ્પર્શનો વિષય બને છે ઉદયકાળ અને અસ્તકાળમાં ચક્ષુઇન્દ્રિય વડે ગમ્ય થવામાં કાળભેદ નથી.

"जावइयं णं ते ! खित्त" હે પૂજ્ય! જેટલા ક્ષેત્રને "उदयंते सूरिए आयवेणं सव्वओ समंता ओभासेइ उज्जोएइ तवेइ, पभासेइ' ઉદય થતો સૂર્ય પોતાના પ્રકાશથી સમસ્ત દિશાઓને અને વિદિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે ઉદ્યોતિત કરે છે. તપાવે છે, અને પ્રભાસિત કરે છે, કે જેથી મોટામાં મોટી વસ્તુઓ દેખાય છે. તેનો ઉદ્યોત એટલો, તેનો પ્રકાશ એટલો છે કે જેથી સામાન્ય સ્થૂલ વસ્તુ પણ દેખાય છે, તેનો તાપ એટલો બધો છે કે જેથી ઠંડી દૂર થાય છે. તથા કિરણોની અધિકતાથી કીડી વગેરે પણ જેનાથી દેખાય છે, તેનો પ્રભાસ એટલો બધો છે, કે જેથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વસ્તુ પણ નજરે પડે છે. "अत्थमंते वि णं सूरिए" અસ્ત થતો સૂર્ય પણ "तावइयं चेव खित्तं" શું એટલા જ ક્ષેત્રને (आयवेणं) પોતાના પ્રકાશથી "सव्वओ समंता" સમસ્ત દિશાઓ અને વિદિશાઓ

समन्तात् विदिशासु 'ओभासेइ' अवभासयति–ईषत् प्रकाशयति सामान्यतः स्थूल-वस्तुदर्शनात् ,'उज्जोएइ' उद्योतयति भृशं प्रकाशयति विशेषतः स्थूलवस्तुनो दर्शनात् 'तवेइ' तपति शीतापनयनात् उष्णातिरेकात् सूक्ष्मपिपीलिकादिवस्तुदर्शनाद्वा 'पभासेइ' प्रभासयति तापातिरेकात् सूक्ष्मतर–सूक्ष्मतम–वस्तुदर्शनाद्वा, 'अत्थ-मंते वि य णं सूरिए' अस्तमयन्नपि अस्तं गच्छन्नपि सूर्यः 'तावइयं चेव खित्तं' तावदेव क्षेत्रं 'आयवेणं' आतपेन, स्वकीयप्रकाशेन 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात् सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्तात् विदिक्षु 'ओभासेइ' अवभासयति ईषत्प्र-काशयति 'उज्जोवइ' उद्योतयति, 'तवेइ' तपति 'पभासेइ' प्रभासयति, उदयास्तमनसमययोः समानैव प्रकाशादिक्रिया भवति किमिति भावः। उत्तर-यति भगवान्–'हंते'–त्यादि 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'जावइयं णं खेत्तं जाव पभासेइ' यावत्कं क्षेत्रं यावत्प्रभासयति, यावच्छब्देन–अवभासयति उद्द्योत-यति तपति, इति संग्राह्यम्। अथ प्रकाश्यक्षेत्रमेवाश्रित्य प्रकाशादिकं कथयितु-माह—'तं भंते' इत्यादि। 'तं भंते' तत् क्षेत्रं भदंत! 'किं पुट्ठं–ओभासेइ

दिशाओं में, समस्त विदिशाओं में (ओभासेइ) ईषत प्रकाशयुक्त करता है क्या? (उज्जोवइ) उद्योतयुक्त करता है क्या? (तवेइ) तापयुक्त करता है क्या? (पभासेइ) प्रकृष्ट तापयुक्त करता है क्या? अर्थात् उदय और अस्तमन समयमें प्रकाशादि क्रिया समान ही होती है क्या? (हंता गोयमा!) हां! गौतम! (जावइयं णं खेत्तं जाव पभासेइ) उदय होता हुआ सूर्य जितने क्षेत्रको प्रकाशित करता है, उद्योतित करता है, तपाता है प्रभासित करता है उतने ही क्षेत्रको अस्त होता हुआ सूर्य भी प्रकाशित करता है, उद्योतित करता है और तपाता है। अब सूत्र-कार प्रकाश्य क्षेत्रको आश्रित करके प्रकाश आदिका कथन करते हैं (तं भंते! किं पुट्ठं ओभासेइ, अपुट्ठं ओभासेइ?) हे भदन्त! सूर्य जिस

ने "ओभासेइ" પ્રકાશયુક્ત કરે છે? "उज्जोएइ" ઉદ્યોતયુક્ત કરે છે? "तवेइ" તાપ યુક્ત કરે છે? "पभासेइ" વિશેષ પ્રકાશયુક્ત કરે છે? એટલે કે ઉદય અને અસ્ત સમયે પ્રકાશ વગેરે શું સમાન હોય છે.? "हंता गोयमा!" હા, ગૌતમ! "जावइयं णं खेत्तं जाव पभासेइ" ઉદય થતો સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, ઉદ્યોતિત કરે છે, તપાવે છે અને પ્રભાસિત કરે છે, એટલા જ ક્ષેત્રને અસ્ત પામતો સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે, ઉદ્યોતિત કરે છે. તપાવે છે અને પ્રભાસિત કરે છે. હવે સૂત્રકાર પ્રકાશિત ક્ષેત્રનો આધાર લઇને પ્રકાશ વગેરેનું કથન કરે છે. "तं भंते! किं पुट्ठं ओभासेइ अपुट्ठं ओभासेइ?" હે

अपुट्ठं ओभासेइ' किं स्पृष्टमवभासयति अस्पृष्टं वाऽवभासयति यत् क्षेत्रं सूर्य उदयन् अस्तमयन् वाऽवभासयत्युद् द्योतयति तपति प्रभासयति च तत् क्षेत्रं किं भदन्त! सूर्यः स्पृष्टमवभासयति अस्पृष्टमवभासयति? भगवानाह— 'जाव छद्दिसिं ओभासेइ यावत् षड्दिशमवभासयति, इहोत्तरसूत्रे यावत्-शब्दोपादानात् इदं दृश्यम्—"गोयमा! पुट्ठं ओभासेइ नो अपुट्ठं, तं भंते! किं ओगाढं ओभासेइ अणोगाढं ओभासेइ? गोयमा! ओगाढं ओभासेइ नो अणोगाढं, एवं अणंतरोगाढं ओभासेइ नो परंपरोपगाढं, तं भंते! किं अणुं ओभासेइ बायरं ओभासेइ?, गोयमा! अणुंपि ओभासेइ, बायरंपि ओभासेइ, तं भंते! किं उड्ढं ओभासेइ, तिरियं ओभासेइ, अहे ओभासेइ?, गोयमा! उड्ढंपि ओभासेइ तिरियंपि ओभासेइ अहे वि ओभासेइ, तं भंते! किं आइं ओभासेइ मज्झं ओभासेइ अंतं ओभासेइ?, गोयमा! आइंपि ओभासेइ मज्झंपि ओभासेइ अंतं पि ओभासेइ, तं भंते! किं सविसए ओभासेइ, अविसए ओभासेइ?, गोयमा! सविसए ओभासेइ नो अविसए, तं भंते! किं आणुपुव्विं ओभासेइ अणाणुपुव्विं ओभासेइ? गोयमा! आणुपुव्विं ओभासेइ नो अणाणुपुव्विं, तं भंते! कइदिसं ओभासेइ?, गोयमा! नियमा छद्दिसिं" इति। छाया—गौतम! स्पृष्टमवभासयति नो अस्पृष्टम्, तद् भदन्त! किम्

क्षेत्रको प्रकाशित आदि करता है तो क्या वह क्षेत्र उस सूर्यके साथ स्पृष्ट होता है तब वह प्रकाशित करता है कि वह उससे अस्पृष्ट होता है तब वह उसे प्रकाशित करता है? शंकाकारकी इस शंकाका तात्पर्य यह है कि सूर्य उदय होते समय और अस्त होते समय जितने क्षेत्रको प्रकाशित, उद्योतित तापित और प्रभासित, करता है तो वह प्रकाश्य क्षेत्र सूर्यसे स्पर्श किया हुआ होता है कि स्पर्श नहीं किया हुआ होता है (जाव छद्दिसिं ओभासेइ) यावत् वह छहों दिशाओं को प्रकाशित करता है। इस उत्तरसूत्र में जो "यावत्" शब्दका पाठ आया है उस से इस पाठका संग्रह किया गया है-हे गौतम! सूर्य प्रकाश्य क्षेत्रको स्पर्श

પૂજ્ય! સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત વગેરે કરે છે, એટલા જ ક્ષેત્રનો તેની સાથે સ્પર્શ થતો હોય ત્યારે પ્રકાશિત કરે છે કે જ્યારે તે ક્ષેત્ર તેનાથી અસ્પૃષ્ટ હોય ત્યારે તેને પ્રકાશિત કરે છે? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-સૂર્ય ઉગતી અને આથમતી વખતે જેટલા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત, ઉદ્યોતિત, તાપિત અને પ્રભાસિત કરે છે તે પ્રકાશ્ય ક્ષેત્ર સૂર્યને સ્પર્શેલું હોય છે કે નથી હોતું? "जाव छद्दिसिं ओभासेइ" તે છએ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે ત્યાં સુધીનું કથન સમજવું આ ઉત્તર સૂત્રમાં જે "यावत्" પદ આવ્યું છે તેની મારફત આ પાઠનો અહીં સમાવેશ થયો છે-હે ગૌતમ! સૂર્ય પ્રકાશ્ય ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરીને તેને પ્રકાશિત કરે છે.

अवगाढ़मवभासयति अनवगाढमवभासयति?, गौतम! अवगाढमवभासयति नो अनव-गाढ़म्, एवमनन्तरावगाढमवभासयति नो परंपरावगाढम्, तद् भदन्त! किम् अणुमवभासयति बादरमवभासयति?, गौतम! अणुमप्यवभासयति बादरमप्यवभास-यति, तद् भदन्त! किम् ऊर्ध्वमवभासयति तिर्यगवभासयति अधोऽवभासयति, गौतम! ऊर्ध्वमपि अवभासयति तिर्यगप्यवभासयति, अधोऽप्यवभासयति? तद् भदन्त! किम् आदिमवभासयति मध्यमवभासयति, अन्तमवभासयति?, गौतम! आदिमप्यवभासयति, मध्यमप्यवभासयति अन्तमप्यवभासयति, तद् भदन्त! किम् सविषयमवभासयति अविषयमवभासयति?, गौतम! सविषयमव-भासयति नो अविषयम्, तद् भदन्त! किम् आनुपूर्व्याऽवभासयत्यनानुपूर्व्या अवभासयति?, गौतम! आनुपूर्व्याऽवभासयति नो अनानुपूर्व्या, तद् भदन्त! कति दिशोऽवभासयति?, गौतम! नियमात् षड्दिशोऽवभासयति। 'गोयमा!' हे गौतम! 'पुट्ठं ओभासेइ नो अपुट्ठं' स्पृष्टमेवावभासयति सूर्यो नो अस्पृष्टं पदार्थ जातमवभासयति, 'तं भंते! किं ओगाढं ओभासेइ' तद् वस्तु भदन्त! किम्-अवगाढम्-आश्रितमवभासयति, अनवगाढम्-अनाश्रितमवभासयति?, 'गोयमा!' हे गौतम! 'ओगाढं ओभासेइ नो अणोगाढं' अवगाढमवभासयति नो अनवगाढम् क्षेत्रमवभासयति सूर्य इति। 'एवं अणंतरोगाढं ओभासेइ नो परंप-रोगाढं' एवम् अनन्तरावगाढम् व्यवधानरहितम् अवभासयति न परंपराव-गाढम् व्यवधानसहितमवभासयति, 'तं भंते किं अणुं ओभासेइ बायरं ओभासेइ'

करके प्रकाशित करता है। विना स्पर्श किये प्रकाशित नहीं करता है। हे भदन्त! उस क्षेत्रको अवगाढ़ करके सूर्य प्रकाशित करता है कि विना अवगाढ करके प्रकाशित करता है? गौतम! सूर्य अवगाढ करके ही उस क्षेत्रको प्रकाशित करता है। विना अवगाहे उस क्षेत्रको वह प्रका-शित नहीं करता है। इसी तरह वह सूर्य अनन्तरावगाढ हुए उस क्षेत्र को प्रकाशित करता है, परम्परावगाढ हुए उस क्षेत्रको प्रकाशित नहीं करता है। हे भदन्त! सूर्य अणुक्षेत्रको प्रकाशित करता है कि बादरक्षेत्र

પરંતુ સ્પર્શ કર્યા વગર તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતો નથી. હે પૂજ્ય! તે ક્ષેત્રને અવગાઢ કરીને સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે કે અવગાઢ કર્યા વિના પ્રકાશિત કરે છે? હે ગૌતમ! અવગાઢ કરીને જ સૂર્ય તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે, અવગાઢ કર્યા વિના સૂર્ય તેને પ્રકાશિત કરતો નથી. એજ પ્રમાણે તે સૂર્ય અનન્તરાવગાઢ થયેલ તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે. પરંતુ પરમ્પરાવગાઢ થયેલ તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરતો નથી. હે પૂજ્ય! સૂર્ય સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે કે બાદર (સ્થૂલ) ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? હે ગૌતમ! સૂર્ય સૂક્ષ્મક્ષેત્રને પણ પ્રકાશિત કરે છે.

तत् क्षेत्रं भदन्त! किम् अणु=सूक्ष्ममवभासयति बादरं स्थूलमवभासयति? भगवानाह —'गोयमा! अणुंपि ओभासेइ बायरंपि ओभासइ' हे गौतम ! अण्वपि वस्तु अवभासयति बादरमपि वस्तु अवभासयति । 'तं भंते ! किं उड्ढं ओभासेइ तिरियं ओभासेइ अहे ओभासइ " तद् भदन्त ! किम् उर्ध्वमवभासयति तिर्यगवभासयति अधोऽवभासयति ? भगवानाह–'गोयमा ' हे गौतम ! ' उड्ढंपि३' ऊर्ध्वमपि तिर्यगपि अधोऽपि, ऊर्ध्वदिशमपि अवभासयति तिर्यग्दिशमप्यवभासयति अधोदिशमप्यवभासयतीति भावः । तं भंते ! किं आइं ओभासइ मज्झं ओभासेइ अंतं ओभासइ " तद् भदन्त! आदिमवभासयति मध्यमवभासयति अन्तमवभासयति, भगवानाह—' गोयमा ' हे गौतम । 'आइंपि३' आदिमपि अवभासयति मध्यमप्यवभासयति, अन्तमप्यवभासयति ' तं भंते ! किं सविसए ओभासइ अविसए, ओभासइ' तद् भदन्त! किं सविषयमवभासयति अविषयं वाऽवभासयति 'गोयमा!

को प्रकाशित करता है ? गौतम ! सूर्य अणुक्षेत्र को भी प्रकाशित करता है और बादरक्षेत्रको भी प्रकाशित करता है। हे भदन्त! सूर्य ऊंचे क्षेत्रको अवभासित करता है ? कि तिरछे क्षेत्रको अवभासित करता है ? या नीचे क्षेत्र को अवभासित करता है? हे गौतम ! वह उँचे तिरछे और नीचे सभी को प्रकाशित करता है। हे भदन्त ! वह सूर्य उस क्षेत्रके आदि भाग को प्रकाशित करता है ? कि मध्यभाग को प्रकाशित करता है ? या कि अंतभागको प्रकाशित करता है ? हे गौतम ! वह क्षेत्र के आदिभाग को भी प्रकाशित करता है, मध्यभाग को भी प्रकाशित करता है और अंतभागको भी प्रकाशित करता है। हे भदन्त ! वह क्षेत्र को अपने विषय में अथवा विषयसहित प्रकाशित करता है कि परविषयमें अथवा विषयरहित प्रकाशित करता है ?, गौतम ! वह क्षेत्र को अपने

અને બાદર ક્ષેત્રને પણ પ્રકાશિત કરે છે. હે પૂજ્ય સૂર્ય ઊંચા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? કે તિરછા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? કે નીચા ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે? હે ગૌતમ! સૂર્ય ઊંચા, તિરછા અને નીચા એ ત્રણે ક્ષેત્રોને પ્રકાશિત કરે છે. હે પૂજ્ય! સૂર્ય શું તે ક્ષેત્રના આદિ ભાગને પ્રકાશિત કરે છે, મધ્યભાગને પ્રકાશિત કરે છે કે અંતભાગને પ્રકાશિત કરે છે? હે ગૌતમ! તે ક્ષેત્રના આદિભાગને પણ પ્રકાશિત કરે છે, મધ્યભાગને પણ પ્રકાશિત કરે છે. અને અંતિમભાગને પણ પ્રકાશિત કરેછે .હે પૂજ્ય! શું તે ક્ષેત્રને પોતાના વિષયમાં એટલે કે વિષય સહિત પ્રકાશિત કરે છે, કે પરવિષયમાં એટલે કે વિષય રહિત પ્રકાશિત કરે છે? હે ગૌમત! તે ક્ષેત્રને પોતાના વિષયમાં પ્રકાશિત

सविसए ओभासइ नो अविसए' हे गौतम ! सविषयमेव क्षेत्रमवभासयति नो अविषयमवभासयति, ' त भंते ! किम् आणुपुव्विं ओभासइ अणाणुपुव्विं ओभासइ ' तद् भदंत ! किम् आनुपूर्व्याऽवभासयति अनानुपूर्व्याऽवभासयति, प्रकाश्यं क्षेत्रं क्रमशोऽवभासयति क्रमरहितं वाऽवभासयति, भगवानाह–' गोयमा! आणुपुव्विं ओभासइ नो अणाणुपुव्विं ' हे गौतम ! तादृश क्षेत्रम् आनुपूर्व्याऽवभासयति नो अनानुपूर्व्या क्रमरहिततया अवभासयति, यदवभासयति तत्क्रमेणैवेति । ' तं भदंत! कइदिसं ओभासइ? " तद् भदंत ! कति दिशोऽवभासयति?, भगवानाह–'नियमा छद्दिसिं' नियमात् षड्दिशः तादृशं क्षेत्रं नियमतः षट्स्वपि दिक्षु अवभासयति न तु एकां द्वे तिस्र आदिदिशोऽवभासयतीति ।

विषय में प्रकाशित करता है, परविषय में प्रकाशित नहीं करता है। अथवा–" सविसए " विषयसहित प्रकाशित करता है " अविसए " विषयरहित प्रकाशित नहीं करता है। हे भदन्त ! वह क्षेत्र को क्रमपूर्वक प्रकाशित करता है कि अक्रमपूर्वक प्रकाशित करता है ? हे गौतम ! वह क्षेत्र को क्रमपूर्वक प्रकाशित करता है, अक्रमपूर्वक नहीं। हे भदन्त ! सूर्य क्षेत्रको कितनी दिशाओं में प्रकाशित करता है ? हे गौतम! नियम से छहों दिशाओं में ही प्रकाशित करता है एक दो तीन आदि दिशाओं में नहीं। सूर्य अस्पृष्ट पदार्थों का प्रकाशन नहीं करता किन्तु स्पृष्ट पदार्थों का ही प्रकाशन करता है अतः जिस लोकरूप वस्तु का वह प्रकाशन करता है सो उस में यह आश्रित होकर ही उस का प्रकाशन करता है–अनाश्रित होकर नहीं । अवगाढ का तात्पर्य आश्रित से है । अनन्तरावगाढ का तात्पर्य व्यवधान से रहित और परम्परावगाढ का तात्पर्य व्यवधान

કરે છે, પરંતુ પરવિષયમાં પ્રકાશિત કરતો નથી અથવા '' सविसए ' વિષયસહિત પ્રકાશિત કરે છે " अविसए " પરંતુ વિષયરહિત પ્રકાશિત કરતો નથી હે પૂજ્ય ! તે ક્ષેત્રને ક્રમપૂર્વક પ્રકાશિત કરે છે કે ક્રમ વગર પ્રકાશિત કરે છે. હે ગૌતમ ! તે ક્ષેત્રને ક્રમ પૂર્વક પ્રકાશિત કરે છે. પરંતુ ક્રમ વગર પ્રકાશિત કરતો નથી. હે પૂજ્ય ! સૂર્ય ક્ષેત્રને કેટલી દિશાઓમાં પ્રકાશિત કરે છે ? હે ગૌતમ ! સૂર્ય નિયમથી જ ક્ષેત્રને છએ દિશાઓમાં પ્રકાશિત કરે છે, એક, બે, ત્રણ વગેરે દિશાઓને જ પ્રકાશિત કરે છે એવું નથી. સૂર્ય અસ્પૃષ્ટ પદાર્થોને પ્રકાશિત કરતો નથી પણ સ્પૃષ્ટ પદાર્થોને જ પ્રકાશિત કરે છે. તેથી જે લોકરૂપ વસ્તુને તે પ્રકાશિત કરે છે, તેમાં આશ્રિત થઇને જ તે તેને પ્રકાશિત કરે છે, પરંતુ અનાશ્રિત થઇને તેને પ્રકાશિત કરતો નથી અવગાઢ એટલે આશ્રિત અનન્તરાવગાઢ એટલે વ્યવધાનથી રહિત અને પરમ્પ-

'एवं उज्जोवेइ तवेइ पभासेइ जाव नियमा छद्दिसिं" एवं उद्योतयति तपति प्रभासयति यावत् नियमात् षड्दिशम्, एवम्=अनेन प्रकारेण, अर्थात्-यः सूत्र-समूहः 'ओभासइ' अवभासयति, अवभासनक्रियापदेन संयोज्य व्याख्यातः स सूत्रसमुदायः "उज्जोवेइ तवेइ पभासेइ" उद्योतयति तपति प्रभासयति, इत्यादिपदत्रयेणापि संयोज्य वक्तव्य एव, कियदवधि ? इत्याह—'जाव नियमा छद्दिसिं' यावच्छब्देन-अवभासनसूत्रोक्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः। नियमादेव षडपि दिशोऽवभासयति उद्योतयति तपति प्रभासयति चेति भावः। स्पृष्टमेव क्षेत्रमादित्यः प्रकाशयति उद्योतयति तपति प्रभासयतीत्युक्तम्, अतः स्पर्शनामेव दर्शयन्नाह-'से णूणं भंते' इत्यादि, 'से णूणं भंते' तद् नूनं भदंत ! 'सव्वंति'

सहित से है। अवशिष्ट संगृहीत पाठ का अर्थ स्पष्ट है। (एवं उज्जोवेइ, तवेइ, पभासेइ जाव नियमा-छद्दिसिं) अर्थात् जो सूत्रसमूह इस प्रकार अवभासनक्रियापद के साथ लगाकर व्याख्यात किया गया है, वह सूत्रसमूह "उज्जोवेइ, तवेइ, पभासेइ" इन क्रियापदों के साथ लगाकर इसी तरह से व्याख्यात करलेना चाहिये, और इस तरह से व्याख्या "जाव नियमा छद्दिसिं" तक करनी चाहिये। यहां "यावत्" शब्दसे अव-भासनसूत्रोक्त पूरा पाठ लियागया है। इस का ऐसा भाव है कि नियम से ही वह सूर्य छहों दिशाओं को प्रकाशित करता है, उद्योतित करता है, तपाता है और विशिष्ट रूप से तपाता है। स्पृष्ट क्षेत्र को ही सूर्य प्रका-शित करता है, उद्योतित करता है, तपाता है और विशेष रूप से तपाता है, ऐसा जो कहा गया है सो अब उसी स्पर्शना को दिखाते हुए सूत्र-कार कहते हैं-(से नूणं भंते !) हे भदन्त ! (सव्वंति) समस्त दिशाओं

શવગાઢ એટલે વ્યવધાનસહિત બાકીના સૂત્રોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. (एवं उज्जो एइ, तवेइ, पभासेइ जाव नियमा छद्दिसिं) એટલે કે અવભાસન ક્રિયાપદની સાથે જે સૂત્રસમૂહોનો પાઠ લઈને વ્યાખ્યા કરવામાં આવેલ છે તે સૂત્રસમૂહોને "उज्जोवेइ, तवेइ, पभासेइ" ઇત્યાદિ ક્રિયાપદોની સાથે લઇને તેની વ્યાખ્યા પણ આપવી જોઈએ. અને તે પ્રકારની વ્યાખ્યા "जाव नियमा छद्दिसिं" સૂત્ર સુધી કરવી. અહીં "यावत्" પદથી અવભાસનસૂત્રોક્ત સમસ્ત પાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે, તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-નિયમથી જ 'સૂર્ય' છએ દિશા-ઓને પ્રકાશિત કરે છે, ઉદ્યોતિત કરે છે, તપાવે છે, અને પ્રભાસિત કરે છે. સ્પૃષ્ટ ક્ષેત્રને જ સૂર્ય પ્રકાશિત કરે છે' ઉદ્યોતિત કરે છે. તપાવે છે અને પ્રભા-સિત કરે છે, એવું કહેવામાં આવ્યું છે. હવે એજ સ્પર્શનાને દર્શાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "से नूणं भंते!" હે પૂજ્ય ! "सव्वति" સમસ્ત દિશાઓમાં

प्राकृतत्वात् सर्वतः सर्वासु दिक्षु, ' सव्वावंति ' प्राकृतत्वात् सर्वात्मना सर्वरूपेणेत्यर्थः, अथवा ' सव्वावं ' इति सर्वम् क्षेत्रम् , इति शब्दो विषयभूतं सर्वं क्षेत्रम् ' फुसमाणकालसमयंसि ' स्पृश्यमानकालसमये, स्पृश्यमानक्षणे इत्यर्थः, अथवा 'स्पृशत्कालसमये' इति छाया, तत्र स्पृशतः सूर्यस्य स्पर्शनायाः कालसमयइति स्पृशत्कालसमयस्तस्मिन्। स्पर्शनं चातपेनेति गम्यते । ' जावइयं खेत्तं फुसइ ' यावत्कंक्षेत्रं स्पृशति, 'ताव इयं' तावत्कम् 'फुसमाणे पुट्ठेत्ति वत्तव्वं सिया'

में (सव्वावंति) सर्व रूप से (फुसमाणंकालसमयंसि) स्पृश्यमानकाल समयमें (जावइयं खेत्तं फुसइ) जितने क्षेत्र को सूर्य छूता है, (तावइयं) उतना वह (फुसमाणे) स्पृश्यमान क्षेत्र क्या (पुट्ठे-त्ति वत्तव्वं सिया) स्पृष्ट ऐसा कहा जा सकता है ? यहां " सव्वंति " यह पद प्राकृत होने से " सर्वतः " इस अर्थ का द्योतक है । इसका अर्थ है समस्त दिशाओं में " सव्वावंति " यह पद प्राकृत होने से " सब रूप से सर्वात्मा से " इस अर्थ का कहनेवाला है । अथवा " सव्वावंति त्ति " ऐसे सर्व क्षेत्र को कि जो अपने आतप का विषयभूत है छूता है? न कि सब क्षेत्र को " स्पृश्यमानकालसमये " इसका अर्थ एक तो " स्पृश्यमान क्षण में " अर्थात् जिस समय सूर्य स्पर्श करता है उस समय में, ऐसा होता है और दूसरा अर्थ स्पर्श करते हुए सूर्य की स्पर्शना के कालसमय में ऐसा होता है। यहां सूर्य की स्पर्शना आतप से होती है इस लिये " आतप " यह पद यहां अध्याहार्य है । तात्पर्य इसका यह है-कि सूर्य

"सव्वावंति" સર્વરૂપે "फुसमाणं कालसमयंसि" સ્પૃશ્યમાનકાળ સમયમાં "जावतियं खेत्तं फुसइ" જેટલા ક્ષેત્રને સૂર્ય સ્પર્શ કરે છે. "तावतियं खेत्तं फुसमाणे पुट्ठेत्ति वत्तव्वं सिया ?" એટલા સ્પૃશ્યમાન ક્ષેત્રને શું સ્પૃષ્ટ કહી શકાય છે ? અહીં " सव्वंति " પદ પ્રાકૃત છે. અને તેનો અર્થ " सर्वतः " થાય છે. " सर्वतः " એટલે સમસ્ત દિશાઓમાં " सव्वावंति " પણ પ્રાકૃત છે તેનો અર્થ " સર્વરૂપે સર્વાત્માથી " થાય છે. અથવા " सव्वावंति त्ति " એવું સમસ્ત ક્ષેત્ર કે જે સૂર્યના આતપને વિષયભૂત બને છે. તેને સ્પર્શે છે-નહીં કે બધાં ક્ષેત્રને " स्पृश्यमानकाल समये " તેનો એક અર્થ " સ્પૃશ્યમાન ક્ષણમાં-એટલે કે જે સમયે સૂર્ય સ્પર્શ કરે છે એવા સમયે " એવો થાય છે, અને બીજો અર્થ " સ્પર્શ કરતા સૂર્યની સ્પર્શનાના કાળ સમયમાં " એવો થાય છે. સૂર્યની સ્પર્શના આતપ મારફત થાય છે તેથી અહીં " आतप " પદ અધ્યાહાર્ય (ઉપરથી લેવાયલું) છે એમ સમજવું. હવે પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે સૂર્ય સમસ્ત

स्पृश्यमानं स्पृष्टमिति वक्तव्यं स्यात् यावत्कं क्षेत्रं सूर्यः स्पृशति तावत्कं क्षेत्रम् सूर्येण स्पृश्यमानं स्पृष्टं सूर्यकिरणेनेति किं वक्तुं शक्यते? इति प्रश्नः, भगवानाह-'हंते'त्यादि, 'हंता गोयमा' हन्त गौतम ! 'सव्वंति जाव वत्तव्वं सिया' सर्वतः यावद् वक्तव्यं स्यात्, सर्वतः सर्वात्मना स्पृश्यमानसमये यावत्क्षेत्रं स्पृशति तावत्क्षेत्रं स्पृश्यमानमपि स्पृष्टमितिवक्तव्यं स्यादित्युत्तरम् । अत्र स्पृश्यमानमपि स्पृष्टं भवति, इति प्रथमवदवगन्तव्यम्, तथा "चलमाणे चलिए" इति चलदपि चलितमिति व्यवस्थापितं तथेहापि स्पृश्यमानस्यापि स्पृष्टमिति व्यवहारो भविष्यत्येवेति समाधानम् । "तं भंते किं पुट्ठं फुसइ अपुट्ठं फुसइ" तद् भदंत किम् स्पृष्टं

समस्त दिशाओं में जितने क्षेत्र को अपनी किरणों से व्याप्त कर रहा है; उतना वह क्षेत्र जो कि वर्तमान में सूर्यकी किरणों से आक्रान्त बना हुआ है क्या "स्पृष्ट" ऐसे भूतकालिक प्रयोग से वाच्य कहा जा सकता है? यह प्रश्न । भगवान् इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि-(हंता गोयमा! सव्वंति जाववत्तव्वं सिया) हां गौतम! सर्वतः- समस्त दिशाओं में-सर्वरूप से स्पृश्यमान समय में जितना क्षेत्र सूर्य अपनी किरणों द्वारा छूता है उतना वह छुआ जाता हुआ भी क्षेत्र स्पृष्ट-छुआ गया-ऐसा कहा जा सकता है । यहां स्पृश्यमान भी स्पृष्ट होता है यह बात पहिले की तरह जाननी चाहिये । अर्थात् जिस तरह चलता हुआ चल चुका ऐसा पहिले व्यवस्थापित किया गया है उसी तरह यहां पर भी छुआ जाता हुआ क्षेत्र छुआ गया ऐसा व्यवहार होगा ही । (तं भंते! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ) हे भदन्त ! सूर्य किस क्षेत्र का स्पर्श

દિશાઓમાં જેટલા ક્ષેત્રને પોતાનાં કિરણોથી વ્યાપ્ત કરી રહ્યો છે-એટલું તે ક્ષેત્ર કે જે વર્તમાનકાળમાં સૂર્યનાં કિરણોથી વ્યાપ્ત બનેલું છે-તેને માટે શું "સ્પૃષ્ટ" એવો ભૂતકાલિક પ્રયોગ કરી શકાય ખરો ? તેનો ઉત્તર ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી આ પ્રમાણે આપે છે-(हंता गोयमा! सव्वंति जाव-वत्तव्वं सिया) હા ગૌતમ ! સર્વતઃ-સમસ્ત દિશાઓમાં-સર્વરૂપે સ્પૃશ્યમાન સમયમાં જેટલા ક્ષેત્રનો પોતાનાં કિરણો વડે સૂર્ય સ્પર્શ કરે છે, એટલું તે સ્પૃશ્યમાન ક્ષેત્ર પણ સ્પૃષ્ટ કહી શકાય છે. અહીં સ્પૃશ્યમાન પણ સ્પૃષ્ટ હોય છે, એ વાત પહેલાંની જેમ જ સમજવી. એટલે કે જેવી રીતે "ચાલતું હોય તે ચાલી ચૂક્યું" એવું પહેલાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે એવી જ રીતે સ્પૃશ્યમાન ક્ષેત્ર "સ્પષ્ટ થઈ ગયે" એવું વહેવારમાં કહી શકાય છે.

(तं भंते ! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ ?) હે પ્રભો સૂર્ય કયા ક્ષેત્રનો

स्पृशति अस्पृष्टं स्पृशति, सूर्यः स्वसंबद्धं क्षेत्रं स्पृशति आतपेन प्रकाशयति अथवा अस्पृष्टं स्वासंबद्धमेव स्पृशति स्वातपेन प्रकाशयतीति प्रश्नः। भगवानाह— 'जाव नियमा छद्दिसिं' यावत् नियमात् षड्दिशमेव प्रकाशयतीति। अत्र यावच्छब्दात्—"पुट्ठं फुसइ नो अपुट्ठं" इत्यारभ्य 'तं भंते! किं आणुपुव्विं फुसइ अणाणुपुव्विं फुसइ? गोयमा आणुपुव्विं फुसइ नो अणाणुपुव्विं, तं भंते कइदिसिं फुसइ? गोयमा!' इत्यन्तः सर्वोऽपि पाठः 'ओभासइ' इत्यस्य स्थाने 'फुसइ' इति संयोज्याध्येतव्य इति ॥सू० १॥

लोकान्तादिस्पर्शनाप्रकरणम्—

पुनः स्पर्शनामेवाधिकृत्याह—'लोयंते भंते' इत्यादि।

सूलम्—लोयंते भंते! अलोयंतं फुसइ, अलोयंते वि लोयंतं फुसइ?, हंता गोयमा! लोयंते अलोयंतं फुसइ, अलोयंते वि·

करता है? जो स्पृष्ट होता है उस का स्पर्श करता है कि जो अस्पृष्ट होता है उस का स्पर्श करता है? तात्पर्य शंकाकारका यह है कि जो प्रदेशरूप क्षेत्र अपने से संबद्ध है उस क्षेत्र को सूर्य अपने आतप से प्रकाशित करता है, कि जो क्षेत्र अपने से संबद्ध नहीं है उस क्षेत्र को प्रकाशित करता है? इस प्रकार यह प्रश्न है इसका उत्तर प्रभु देते हुए कहते हैं कि (जाव नियमा छद्दिसिं) यावत् वह नियम से छहों दिशाओं को ही प्रकाशित करता है। यहां जो "यावत्" शब्द आया है उससे "फुट्ठं फुसइ, नो अपुट्ठं" यहां से लेकर "तं भंते! आणुपुव्विं फुसइ, अणाणुपुव्विं फुसइ?, गोयमा! आणुपुव्विं फुसइ, नो अणाणुपुव्विं। तं भंते! कइदिसिं फुसइ? गोयमा!" यहां तक पूरा पाठ "ओभासइ" के स्थानमें "फुसइ" इस क्रियापदको जोड़ कर कह लेना चाहियेसू.-१॥

સ્પર્શ કરે છે? શું જે સ્પૃષ્ટ હોય છે તેનો સ્પર્શ કરે છે કે જે અસ્પૃષ્ટ હોય છે તેનો સ્પર્શ કરે છે? પ્રશ્નકર્તાના પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પ્રદેશ-રૂપ ક્ષેત્ર પોતાની સાથે સંબદ્ધ (સંકળાયેલું) છે તેને સૂર્ય પોતાના આતપથી પ્રકાશિત કરે છે કે જે ક્ષેત્ર પોતાની સાથે સંબદ્ધ નથી તે ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કરે છે?

ઉત્તર—(जाव नियमा छद्दिसिं) તે નિયમથી (નિશ્ચયથી) છએ દિશાઓને પ્રકાશિત કરે છે. અહીં જે "यावत्" પદ આવ્યું છે તેની મારફત "पुट्ठं फुसइ, नो अपुट्ठं" થી શરૂ કરીને "तं भंते! आणुपुव्विं फुसइ, अणाणुपुव्विं फुसइ गोयमा! आणुपुव्विं फुसइ, नो अणाणुपुव्विं। तं भंते! कइदिसिं फुसइ? गोयमा!" અહીં સુધીનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ "ओभासेइ" ની જગ્યાએ "फुसइ" ક્રિયાપદને મૂકીને કહેવો જોઈએ. ॥ સૂ.-૧॥

लोयंतं फुसइ। तं भंते! किं पुट्ठं फुसइ अपुट्ठं फुसइ,जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ, दीवंते भंते सागरंतं फुसइ सागरंते वि दीवंतं फुसइ?, हंता गोयमा! जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ। एवं एएणं अभिलावेणं उदयंते पोयंतं फुसइ, छिद्दंते दूसंतं, छायंते आयवंतं जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ ॥ सू० २ ॥

छाया—लोकान्तो भदन्त! अलोकान्तं स्पृशति अलोकान्तोपि लोकान्तं स्पृशति?, हंत गौतम! लोकान्तोऽलोकान्तं स्पृशति अलोकान्तोपि लोकान्तं स्पृशति। तद् भदन्त! किं स्पृष्टं स्पृशति अस्पृष्टं स्पृशति? यावन्नियमात् षड्दिशं स्पृशति। द्वीपान्तो भदन्त! सागरान्तं स्पृशति सागरान्तोऽपि द्वीपान्तं स्पृशति?, हंत यावत् नियमात् षड्दिशं स्पृशति। एवमेतेनाभिलापेनोदकान्तः पोतान्तं स्पृशति, छिद्रान्तो दूष्यान्तं, छायान्त आतपान्तम्, यावन्नियमात् षड्दिशं स्पृशति ॥सू०२॥

टीका—'लोयंते भंते' लोकान्तो भदंत! 'अलोयंतं फुसइ' अलोकान्तं स्पृशति, तत्र लोकान्तः—लोकस्यान्तिमो भागः, अलोकान्तम्—अलोकस्यान्तिमं भागं स्पृशति किम्। भगवानाह—'हंता गोयमा' हन्त गौतम! 'लोयंते अलोयंतं फुसइ' लोकान्तोऽलोकान्तं स्पृशति, 'अलोयंते वि लोयंतं फुसइ' अलोकान्तोऽपि

लोकान्तादिस्पर्शनाप्रकरण—

अब स्पर्शना को ही अधिकृत करके सूत्रकार सूत्र कहते हैं— 'लोयंते भंते! अलोयंतंफुसइ' इत्यादि

टीकार्थ-(लोयंते भंते) हे भदन्त! लोकान्त (अलोयंतं फुसइ) अलोकान्त को स्पर्श करता है क्या? लोकका जो अन्तिम भाग है वह लोकान्त है (आलोयंते वि लोयंतं फुसइ) अलोकान्त भी लोकान्तका स्पर्श करताहै क्या? तथा अलोक का जो अंतिम भाग है वह अलोकान्त है। यह प्रश्न है। इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (हंता गोयमा! लोयंते

લોકાન્તાદિસ્પર્શનાપ્રકરણ

હવે સ્પર્શનાનો જ આશ્રય લઈને સૂત્રકાર કહે છે–"लोयंते भंते! अलोयंते फुसइ" ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ–(लोयंते भंते! अलोयंतं फुसइ?) હે પ્રભો! શું લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? (લોકનો જે અન્તિમ ભાગ છે તેને લોકાન્ત કહે છે) अलोयंते वि लोयंतं फुसइ?) અલોકાન્ત પણ લોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? (અલોકના અન્તિમ ભાગને અલોકાન્ત કહે છે.)

ઉત્તર—(हंता गोयमा! लोयंते अलोयंतं फुसइ) હા, ગૌતમ! લોકનો

लोकान्तं स्पृशति। 'जाव नियमा छद्दिसिं' यावत् नियमात् षड्दिशम्। 'तं भंते किं पुट्ठं फुसइ अपुट्ठं फुसइ' तद् भदन्त! किं स्पृष्टं स्पृशति अस्पृष्टं स्पृशति? भगवानाह— 'हंता' इत्यादि। 'हत जाव नियमा छदिसिं फुसइ' हन्त! यावन्नियमात् षड्दिशं स्पृशति, एतस्य भावना अनेन रूपेण ज्ञातव्या, तथाहि—स्पृष्टमलोकान्तं लोकान्तः स्पृशति, स्पृष्टता च व्यवहारतो दूरस्थपदार्थस्यापि संभवति यथा चक्षुःस्पर्शः, अत उच्यते—अवगाढं स्पृशति लोकान्तः, तत्रावगाढमासन्नम्, अवगाढत्वं चाऽऽसत्तिमात्रमपि स्यात् अतः कथ्यते अनन्तरावगाढम्

अलोयंतं फुसइ) हां गौतम! लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करता है। इसी तरह (अलोयंते वि लोयंतं फुसइ) अलोकान्त भी लोकान्त का स्पर्श करता है। "जाव नियमा छद्दिसिं" यावत् नियम से छहों दिशाओं में वह स्पर्श करता है। (तं भंते! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ) हे भदन्त! जो वह स्पर्श करता है तो क्या स्पृष्टको स्पर्श करता है? या अस्पृष्ट को स्पर्श करता है? (हंता जाव नियमा छद्दिसिं) हां गौतम! यावत् वह नियम से छहों दिशाओं में स्पर्श करता है। इसकी भावना इस रूप से जाननी चाहिये—यदि लोकान्त स्पृष्ट अलोकान्त का स्पर्श करता है तो स्पृष्टता, व्यवहार से दूरस्थपदार्थ की भी हो सकती है जैसे चक्षु दूरस्थपदार्थका स्पर्श करता है अतः कोई ऐसी आशंका न करे, इसके लिये सूत्रकार कहते हैं कि लोकान्त जो अलोकान्त का स्पर्श करता है वह अलोकान्त वहां अवगाढ है—आसन्न—निकटवर्ती है। व्यवधान सहित होने पर भी आसन्नता हो सकती है अतः ऐसी आसन्नता यहां

અંતિમભાગ અલોકના અંતિમ ભાગનો સ્પર્શ કરે છે અને એજ પ્રમાણે (अलोयंते वि लोयंतं फुसइ) અલોકનો અંતિમભાગ પણ લોકનાઅંતિમ ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, "जाव नियमा छद्दिसिं" અને નિયમથી જ છએ દિશાઓમાં તે સ્પર્શ કરે છે. (तं भंते! किं पु फुसइ, अपुट्ठं फुसइ?) હે ભગવન્ જો તે સ્પર્શ કરે છે તો સ્પૃષ્ટનો સ્પર્શ કરે છે કે અસ્પૃષ્ટનો સ્પર્શ કરે છે? (हंता जाव नियमा छद्दिसिं) હા, ગૌતમ! તે નિયમથી (નિશ્ચયથી) છએ દિશાઓનો સ્પર્શ કરે છે, ત્યાં સુધીનો સૂત્રપાઠ અહીં લેવાનો છે. તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે સમજવો. જો લોકાન્ત સ્પૃષ્ટ અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરતો હોય તો સામાન્ય રીતે દૂર રહેલા પદાર્થની પણ સ્પૃષ્ટતા સંભવી શકે છે. જેમ કે આંખ દૂર રહેલા પદાર્થોને સ્પર્શ કરે છે. તો એવા પ્રકારની શંકા કોઇ ન કરે તે માટે સૂત્રકાર કહે છે કે લોકાન્ત જે અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે તે અલોકાન્ત શું ત્યાં અવગાઢ છે. નિકટવર્તી છે?. વ્યવધાન (અંતર) સહિત હોવા છતાં પણ આસન્નતા

अव्यवधानेन व्यवधानमन्तरेण संबद्धम्, न तु परंपरासंबद्धमलोकान्तं लोकान्तः स्पृशति। तथा तम् अलोकान्तमणुं च स्पृशति विवक्षयाऽलोकान्तस्यापि क्वचित्प्रदेशमात्रत्वेन सूक्ष्मत्वसंभवात्, तथा बादरमपि अलोकान्तम् लोकान्तः स्पृशति विवक्षया क्वचिद् बहुप्रदेशतया बादरत्वसंभवात्, तमलोकान्तमूर्ध्वं स्पृशति अधः स्पृशति मध्ये स्पृशति अन्तं च स्पृशति विवक्षयैव ऊर्ध्वादिदिक्षु लोकान्तस्यालोकान्तस्य च संभवात्, लोकान्तः अलोकान्तस्यादि मध्यमन्तं च स्पृशतीति, अधस्तिर्यग्-

नहीं है इस बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं कि यह आसन्नता-निकटता-अनन्तरावगाढ है-अर्थात् व्यवधानरहित है। व्यवधान सहित नहीं है-अर्थात् परंपरासंबद्ध नहीं है। लोकान्त जो अलोकान्त का स्पर्श करता है सो वह अलोकान्त का स्पर्श परंपरासंबद्ध-व्यवधान सहित नहीं है किन्तु व्यवधानरहित है इसलिये ऐसा मानना चाहिये कि लोकान्त परंपरासंबद्ध अलोकान्त का स्पर्श करता है। अणुसूक्ष्म अलोकान्त का लोकान्त स्पर्श करता है ऐसा जो कहा गया है सो इसका तात्पर्य यह है कि अलोकांत विवक्षासे किसी स्थलपर प्रदेशमात्र होने के कारण सूक्ष्म भी हो सकता है। तथा बादर अलोकांत का लोकान्त स्पर्श करता है, ऐसा जो कहा गया है सो इस का अभिप्राय यह है कि विवक्षावश किसी स्थलपर बहुप्रदेशवाला होने के कारण अलोकान्त बादर भी हो सकता है। उस अलोकान्त को लोकान्त ऊर्ध्व अधः तिर्यक् स्पर्श करता है, ऐसा जो कहा गया है सो इस का तात्पर्य यह है कि ऊर्ध्वादिदिशाओं में लोकान्त का और अलोकान्त का सद्भाव रहता है। लोकान्त

(નજીકપણું) હોઇ શકે છે. પણ એવી આસન્નતા અહીં નથી. તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે તે નિકટતા (આસન્નતા) શું અનન્તરાવગાઢ છે? એટલે કે વ્યવધાન (અંતર) રહિત છે? લોકાન્ત જે અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે તે અલોકાન્તનો સ્પર્શ પરંપરાસંબદ્ધ-વ્યવધાન અંતર સહિત નથી. પણ વ્યવધાન (અંતર) રહિત છે. તેથી એવું માનવું જોઇએ કે લોકાન્ત પરંપરા સંબદ્ધ વ્યવધાન રહિત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે. અણુસૂક્ષ્મ અલોકાન્તનો લોકાન્તસ્પર્શ કરે છે એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે અલોકાન્ત વિવક્ષાથી કોઈ સ્થળ પ્રદેશમાત્ર હોવાને કારણે સૂક્ષ્મ પણ સંભવી શકે છે. તથા બાદર અલોકાન્તનો લોકાન્ત સ્પર્શ કરે છે એવું જે કહ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ અપેક્ષાએ કોઈ સ્થળ બહુ પ્રદેશવાળું હોય તેને કારણે અલોકાન્ત બાદર પણ સંભવી શકે છે. તે અલોકાન્તને લોકાન્ત ઊર્ધ્વ, અધઃ અને તિર્યક્ (તિરછો) સ્પર્શે છે એવું જે કહ્યુ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ઊર્ધ્વાદિ દિશાઓમાં લોકાન્તનો અને

ऊर्ध्वलोकान्तानामादिमध्यान्तानां विवक्षया कल्पनासंभवात्, तं चालोकान्तं लोकान्तः स्वविषये स्पृशति स्पृष्टावगाढादौ, नाविषयेऽस्पृष्टादौ स्पृशति, तं चालोकान्तं लोकान्त आनुपूर्व्या स्पृशति, आनुपूर्वी चेह प्रथमे स्थाने लोकान्तः, ततोऽनन्तरं द्वितीये स्थानेऽलोकान्तः, इत्येवमवस्थानतया स्पृशति अन्यथा तु स्पर्शनैव न स्यात्, तं चालोकान्तं लोकान्तः षट्स्वपि दिक्षु स्पृशति लोका-

अलोकान्त को आदि में, मध्य में और अन्त में स्पर्श करता है सो इसका तात्पर्य यह है कि अलोकान्त का जो अधोभाग है वह आदिरूप, मध्यभाग तिर्यक्‌रूप और उस का अंतभाग ऊर्ध्वरूप से विवक्षावश कल्पित किया जा सकता है। लोकान्त अलोकान्त को अपने विषयमें छूता है सो इस का भाव यह है कि जब अलोकान्त स्पृष्ट और अवगाढादिरूप में होता है तभी लोकान्त अलोकान्त को छूता है। और जब वह अलोकान्त स्पृष्ट और अवगाढादिरूप में नहीं होता है तब वह उसे नहीं छूता है। अलोकान्त को लोकान्त आनुपूर्वी से स्पर्श करता है अनानुपूर्वी से नहीं, सो इस कथनका भाव यह है कि प्रथम स्थान में लोकान्त, उसके बाद द्वितीय स्थान में अलोकान्त इस रूप से जो अवस्थान है उस का नाम आनुपूर्वी है। इस अवस्थानरूप आनुपूर्वी से लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करता है। स्पर्श करने में जो इस प्रकार की आनुपूर्वी न मानी जावे तो लोकान्त द्वारा अलोकान्तकी स्पर्शना ही नहीं हो सकती है। लोकान्त अलोकान्त को छहों दिशाओं में स्पर्श करता है एक दो तीन

અલોકાન્તનો સદ્‌ભાવ રહેલ છે. લોકાન્ત અલોકાન્તને આદિમાં, મધ્યમાં અને અન્તમાં સ્પર્શ કરે છે, એવું જે કહ્યુ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે અલોકાન્તનો જે અધોભાગ છે તેને આદિરૂપ, મધ્યભાગને તિર્યક્‌રૂપે અને અન્તભાગને ઊર્ધ્વરૂપ વિવક્ષાની અપેક્ષાએ કલ્પી શકાય છે, લોકાન્ત અલોકાન્તને પોતાના વિષયમાં સ્પર્શે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે અલોકાન્ત સ્પૃષ્ટ અને અવગાઢાદિ રૂપે હોય છે ત્યારે જ લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે. અને જ્યારે તે અલોકાન્ત સ્પૃષ્ટ અને અવગાઢાદિરૂપે હોતો નથી ત્યારે તે તેને સ્પર્શતો નથી. અલોકાન્તને લોકાન્ત આનુપૂર્વીથી સ્પર્શે છે અનાનુપૂર્વીથી નહીં. તે કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-પ્રથમ સ્થાનમાં લોકાન્ત, ત્યારબાદ દ્વિતીય સ્થાનમાં અલોકાન્ત. આ પ્રમાણે જે અવસ્થાન છે. તેનું નામ આનુપૂર્વી છે. આ અવસ્થાનરૂપ આનુપૂર્વીથી લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે. જો સ્પર્શ કરવામાં આ પ્રકારની આનુપૂર્વીને માનવામાં ન આવે તો લોકાન્ત વડે અલોકાન્તનો સ્પર્શ જ ન થઇ શકે. લોકાન્ત અલોકાન્તનો છએ દિશાઓમાં

न्तस्य पार्श्वतः सर्वतोऽलोकान्तस्य भावात्, अत्र " छद्दिसिं " इत्यत्र 'दिसि' शब्देन विदिशामपि ग्रहणं भवति, अतो विदिशः पृथक्तया न कथिताः। इत्येवं लोकान्तस्यालोकान्तस्पर्शनायाः भावनाप्रकारः। इमामेव स्पर्शनाभावनां मनसि निधायोत्तर सूत्रमाह-'हंता'इत्यादि। 'हंत गोयमा' हन्त गौतम ! "लोयंते अलोयंतं फुसइ अलोयंते वि लोयंतं फुसइ' लोकान्तोऽलोकान्तं स्पृशति, अलोकान्तोपि लोकान्तं स्पृशति, लोकान्तो-लोकस्यान्तिमभागः, स च लोकान्तः स्पृशत्यलोकम् न केवलं लोकान्त एवालोकं स्पृशति किन्तु अलोकान्तोपि लोकान्तं स्पृशत्येव युक्तेरुभयत्र समानत्वात्, संबन्धस्य च द्विनिष्ठत्वात्, नहि यदा घट

दिशाओंमें नहीं. सो इस कथनका तात्पर्य यह है कि लोकान्तके आसपास चारों तरफ अलोकान्त रहता है यहां "दिसि" शब्दसे 'विदिशा' का भी ग्रहण हो जाता है अतः विदिशा अलग नहीं बताई गई है। इस प्रकार से लोकान्त में अलोकान्त की स्पर्शनाकी भावना कहीगई है। इसी स्पर्शनाकी भावना को मन में रखकर सूत्रकारने यह "हंता गोयमा! लोयंते अलोयंतं फुसइ, अलोयंते लोयंतं फुसइ " उत्तर सूत्र कहा है। क्योंकि लोकके चारों ओर जब अलोक है तो यह स्वाभाविक बात है कि लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करेगा और अलोकान्त लोकान्त का स्पर्श करेगा, यह बात पहिले प्रकट की ही जा चुकी है कि लोक का अंतिम भाग लोकान्त है और अलोक का अंतिम भाग अलोकान्त है। लोकका अन्तिमभाग अलोक का स्पर्श करता है केवल इतना ही नहीं है कि लोकान्त ही अलोकका स्पर्श करता हो, किन्तु युक्ति की उभयत्र

સ્પર્શ કરે છે-એક, બે, ત્રણ વગેરે દિશાઓમાં જ નહીં. આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે- લોકાન્તની આજુબાજુ ચોમેર અલોકાન્ત હોય છે. " दिसि " શબ્દથી વિદિશાઓનું ગ્રહણ થઈ જાય છે માટે વિદિશાઓને જુદી નથી કહી. આ પ્રકારે લોકાન્તમાં અલોકાન્તની સ્પર્શનાની ભાવના કહેવામાં આવી છે. એજ સ્પર્શનાની ભાવનાને ધ્યાનમાં રાખીને સૂત્રકારે આ ઉત્તરસૂત્રો કહ્યાં છે- " हंता गोयमा ! लोयंते अलोयंतं फुसइ, अलोयंते वि लोयंतं फुसइ " લોકની ચારે તરફ જો અલોક જ છે તો એ વાત સ્વાભાવિક જ છે, કે લોકાન્ત, અલોકાન્તનો અને અલોકાન્ત, લોકાન્તનો સ્પર્શ કરે. એ વાત તો અમે પહેલાં જ બતાવી ચૂકયા છીએ કે લોકનો જે અંતિમ ભાગ છે તેને લોકાન્ત કહે છે અને અલોકનો જે અંતિમ ભાગ છે તેને અલોકાન્ત કહે છે. લોકનો અન્તિમ ભાગ અલોકનો સ્પર્શ કરે છે એટલું જ નહીં પણ યુક્તિની બન્ને ઠેકાણે સમાનતા હોવાને

संयोगि भूतलं भवति तदा भूतलस्य घटेन सह संयोगाभावो भवति, तत्कस्य हेतोः ? संयोगस्योभयवृत्तित्वनियमात् तद्यथा-घटस्य भूतले सयोगो भवति तत्काले भूतलस्यापि संयोगो घटे भवत्येव, तथैव प्रकृतेपि यदा लोकान्तस्यालोकान्तेन सह स्पर्शस्तदाऽलोकस्यापि लोकान्तेन स्पर्शोऽनिवारित एव, इत्याशयेनैव सूत्रकृता कथितम्, 'अलोयंते वि लोयंत फुसइ' अलोकान्तोपि लोकान्तं स्पृशति, यथा लोकान्तस्यालोकान्तेन स्पर्शस्तथाऽलोकान्तस्य लोकान्तेन स्पर्शो भवत्येवेति, एतावानेवात्र भेदः-यदा लोकान्तः स्पर्शनायाः विशेषणं भवति तदा

समानता होनेके कारण अलोकान्त भी लोकान्त का स्पर्श करता है, क्यों कि संबंध जो होता है वह द्विनिष्ठ अर्थात् एक दूसरेसे मिला हुआ होता है, जैसे-जब घटसंयोगवाला भूतल होता है-अर्थात् घट का संयोग जब भूतलसे होता है-तो जिस प्रकार घटका संयोग भूतल से है उसी प्रकार से भूतलका भी संयोग घटसे है, क्योंकि ऐसा नियम है कि संयोग संबन्ध दोनों ही पदार्थों में रहनेवाला होता है। जिस काल में घट का भूतल के साथ संयोग होता है, उस कालमें भूतलका भी संयोग घट के साथ होता ही है। इसी तरह (यहां पर) भी जब लोकान्तका अलोकान्त के साथ स्पर्श होता है, तब अलोक का भी लोकान्त के साथ स्पर्श होना भी स्वतः प्राप्त हो जाता है। इसी आशय से सूत्रकारने ऐसा कहा है कि "अलोयंते वि लोयंतं फुसइ" अलोकान्त भी लोकान्तका स्पर्श करता है। जैसे लोकान्तका अलोकान्तके साथ स्पर्श होता है वैसे ही अलोकान्त का लोकान्तके साथ स्पर्श होता है। अन्तर केवल

કારણુ અલોકાન્ત પણુ લોકાન્તને સ્પર્શ કરે છે. કારણુ કે જે સંબંધ હોય છે તે એક તરફી હોતો નથી. પણુ બે તરફી હોય છે. જેમ કે જો ઘડાનો સંયોગ ધરતી સાથે હોય તો ધરતીનો સંયોગ ઘડાની સાથે પણુ હોય છે જ. જેવી રીતે જે કાળે ઘડાનો ધરતી સાથે સંયોગ હોય છે તે કાળે ધરતીનો પણુ ઘડાની સાથે સંયોગ હોય છે. એજ પ્રમાણે જો લોકાન્તનો અલોકાન્ત સાથે સ્પર્શ થતો હોય તો અલોકાન્તનો પણુ લોકાન્ત સાથે સ્પર્શ થવાની વાતનું આપોઆપ પ્રતિપાદન થઇ જાય છે. જો લોકાન્તનો અલોક સાથે સ્પર્શ થતો હોય તો અલોકાન્તનો લોકાન્ત સાથેનો સ્પર્શરૂપ સંબંધ દૂર કરી શકે એવી કોઇ વ્યક્તિ છે ખરી ? એ જ કારણે સૂત્રકારે કહ્યુ છે કે "अलोयंते वि लोयंतं फुसइ" "અલોકાન્ત પણુ લોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે" જેવી રીતે લોકાન્તનો અલોકાન્ત સાથે સ્પર્શ થાય છે, એવી જ રીતે અલોકાન્તનો પણુ લોકાન્ત સાથે સ્પર્શ

अलोकान्तस्तादृशस्पर्शनाया विशेष्यं, यदा तु अलोकान्तः स्पर्शनायाः विशेषणं भवति तदा लोकान्तः स्पर्शनायाः विशेष्यं भवति किन्तु स्पर्शाश्रयत्वं तु उभयोः समानमेव, विशेषणविशेष्यभावे एव केवलं वैलक्षण्यमिति। एवमेव भावनाप्रकारः सर्वत्राग्रिमसूत्रेऽपि करणीय इति।

पुनर्गौतमः प्रश्नयति 'तं भंते! किं पुट्ठं फुसइ अपुट्ठं फुसइ' तद् भदन्त किं स्पृष्टं स्पृशति अस्पृष्टं स्पृशति, हे भदन्त! योऽयं लोकान्तः स्पृशति अलोकान्तं तत् किं स्पृष्टमलोकान्तं स्पृशति अस्पृष्टं वा स्पृशतीति प्रश्नाशयः, भगवानाह— "जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ" यावत् नियमात् षड्दिशं स्पृशति,

इतना ही रहता है कि जब लोकान्त स्पर्शना का विशेषण बनता है तब अलोकान्त उस स्पर्शना का विशेषण नहीं रहता है और जब अलोकान्त स्पर्शना का विशेषण होता है तब लोकान्त उस स्पर्शना का विशेषण नहीं रहता है परन्तु स्पर्शाश्रयत्व में कोई भेद नहीं आता है। यह तो दोनों जगह में समान ही रहती है। सिर्फ विशेषणविशेष्य संबंध में ही अन्तर रहता है। इसी तरह से भावना का प्रकार सर्वत्र आगे आनेवाले सूत्रों में भी कर लेना चाहिये।

"तं भंते! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ" यह प्रश्न है, इस का तात्पर्य इस प्रकार से है कि हे भदन्त! जो यह अलोकान्तका स्पर्श करता है सो क्या वह अलोकान्त स्पृष्ट होता है तब लोकान्त उस अलोकान्त का स्पर्श करता है कि वह अलोकान्त अस्पृष्ट होता है तब लोकान्त उस अलोकान्तका स्पर्श करता है? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि (जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ) यावत् इस नियम से

થાય છે. તફાવત એટલો જ રહે છે કે જ્યારે લોકાન્ત સ્પર્શનાનું વિશેષણ બને છે ત્યારે અલોકાન્ત તે સ્પર્શનાનું વિશેષણ રહેતું નથી, અને જ્યારે અલોકાન્ત સ્પર્શનાનું વિશેષણ બને છે ત્યારે લોકાન્ત તે સ્પર્શનાનું વિશેષણ રહેતું નથી. પરન્તુ સ્પર્શનાના આશ્રયપણામાં કોઇ ભેદ પડતો નથી. તે તો બન્ને જગ્યાએ સમાન જ રહે છે કેવળ વિશેષણ અને વિશેષ્યના સંબંધમાં જ ફેર રહે છે. એજ પ્રમાણે ભાવનાનો પ્રકાર પણ સર્વત્ર આગળના સૂત્રોમાં કરી લેવો જોઇએ. "तं भंते! किं पुट्ठं फुसइ, अपुट्ठं फुसइ?" આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે– હે પૂજ્ય! શું અલોકાન્ત સ્પૃષ્ટ હોય છે ત્યારે લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે. કે અલોકાન્ત, અસ્પૃષ્ટ હોય છે ત્યારે લોકાન્ત. અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? તેનો ઉત્તર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે– (जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ) यावत् તે નિયમથી છએ દિશાઓમાં સ્પર્શ કરે છે. એટલે કે

योऽयं लोकान्तः स्पृशत्यलोकान्तं तन्नियमतः स्पृष्टमेव, अवगाहितमेव सविषयमे वानुपूर्व्यैव स्पृशतीत्यादि, इति भावः, इह यावत् शब्देन पूर्वप्रकरणपठितावभासनपाठः सर्वोपि संग्राह्यः, किन्तु 'ओभासइ' इत्यस्य स्थाने 'फुसइ' इति पठनीयम्। अथ द्वीपसागरादिस्पर्शनामाह–"दीवंते' इत्यादि, 'दीवंते भंते! सागरंतं फुसइ सागरंते वि दीवंतं फुसइ" द्वीपान्तो भदन्त! सागरान्तं स्पृशति सागरान्तोपि द्वीपान्तं स्पृशति किम्? भगवानाह—'हंते 'त्यादि, 'हंता जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ' हंत गौतम! यावन्नियमात् षड्दिशं स्पृशति, नियमतो द्वीपान्तः

छहों दिशाओं में स्पर्श करता है। अर्थात् जो यह लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करता है सो वह अलोकान्त स्पृष्ट ही होता है, अवगाहित ही होता है, सविषय ही होता है, आनुपूर्वीयुक्त ही होता है तभी जाकर लोकान्त अलोकान्त का स्पर्श करता है, इत्यादि। यहां "यावत्" शब्द से पूर्व प्रकरण में–अवभासना के प्रकरण में–पठित समस्त पाठ ग्रहण किया गया है। वहां वह पाठ अवभासना के साथ लगाया जाता है और यहां वह स्पर्शना के साथ लगेगा इसलिये "ओभासइ"की जगह "फुसइ" ऐसा बोलना चाहिये। अब सूत्रकार द्वीप, सागर आदि की स्पर्शना के विषय में कथन करते हुए कहते हैं कि–(दीवंते भंते! सागरन्तं फुसइ, सागरंते वि दीवंतं फुसइ) हे भदन्त! क्या सागरान्त दीपान्त का स्पर्श करता है? और क्या द्वीपान्त सागरान्तका स्पर्श करता है? तब इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि–(हंता जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ) हां गौतम! यावत् नियम से छहों दिशाओं का

જ્યારે લોકાન્ત અલોકાન્તનો સ્પર્શ કરે છે ત્યારે તે અલોકાન્ત સ્પૃષ્ટ જ હોય છે, અવગાહિત જ હોય છે, સવિષય જ હોય છે, અને આનુપૂર્વીયુક્ત જ હોય છે. અહીં "यावत्" પદથી પૂર્વના અવભાસનાના પ્રકરણમાં કહેલ તમામ પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે. ત્યાં તે સૂત્રપાઠ અવભાસનાને લાગૂ પડે છે જ્યારે અહીં તે પાઠ સ્પર્શનાને લાગૂ પાડવાનો છે. તે કારણે "ओभासइ" ને ઠેકાણે "फुसइ" કહેવું જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર દ્વીપ સાગર વગેરેની સ્પર્શનાના વિષયમાં કથન કરતાં કહે છે કે–(दीवंते भंते! सागरंतं फुसइ, सागरन्ते वि दीवंतं फुसइ?) હે ભગવન્! શું સાગરાન્ત દ્વીપાન્તનો સ્પર્શ કરે છે? અને દ્વીપાન્ત સાગરાન્તનો સ્પર્શ કરે છે?

ઉત્તર—(हंता जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ) હા, ગૌતમ! યાવત્ નિયમથી છએ દિશાઓનો સ્પર્શ કરે છે, એટલે કે નિયમથી સાગરાન્તનો દ્વીપાન્ત

सागरान्तं स्पृशति सागरान्तोपि द्वीपान्तं स्पृशति, तत्रापि ऊर्ध्वाधस्तिर्यगादिषु सर्वत्रैव स्पर्शना भवत्येवेति भावः, यथा लोकान्तादिसूत्रे भावना कृता तथा द्वीपान्तसागरान्तसूत्रेष्वपि भावना कर्तव्यैव, केवलं द्वीपान्तादिसूत्रेषु अयं भेदः, तथाहि 'छद्दिसिं' इत्यस्येयं भावना—योजनसहस्रावगाढाः द्वीपाः समुद्राश्च भवंति, ततश्चोपरि विद्यमानान् अधश्च विद्यमानान् द्वीपसमुद्रयोः प्रदेशानाश्रित्योर्ध्वाधःदिशोः स्पर्शना वक्तव्या, द्वीपसमुद्रयोः पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरदिशास्तु प्रतीता एव सर्वत एव द्वीपादिप्रदेशानामवस्थानात्। पुनः प्रश्नयति 'एवं एएणं अभिलावेणं उदयंते पोयंतं फुसइ, छिद्दंते दूसंतं, छायंते आयवंतं' एवमेतेनाभिलापेन उदकान्तः पोतान्तं स्पृशति, छिद्रान्तो दूष्यान्तं, छायान्त आतपान्तं स्पृशति,

---

स्पर्श करता है। अर्थात् नियम से सागरान्त का द्वीपान्त स्पर्श करता है और द्वीपान्त भी सागरान्त का स्पर्श करता है। यहां पर भी ऊर्ध्व, अधः तिर्यग् आदि में सर्वत्र ही स्पर्शना होती है। जैसे लोकान्तादि सूत्र में भावना की गई है उसी प्रकार से द्वीपान्त और सागरान्त सूत्रों में भी भावना कर लेनी चाहिये। केवल द्वीपान्तादि सूत्रों में जो भेद है वह इस प्रकार से है–" छद्दिसिं" इस सूत्रकी ऐसी भावना है कि द्वीप और समुद्र हजार योजन अवगाढ हैं इसलिये द्वीप और समुद्रों के ऊपर नीचे विद्यमान प्रदेशोंको आश्रित कर के ऊर्ध्वदिशा और अधोदिशा की स्पर्शना कहनी चाहिये। द्वीप समुद्रों में पूर्व, पश्चिम, उत्तर और दक्षिण ये चार दिशाएँ तो प्रसिद्ध ही हैं, क्योंकि द्वीपादिकों के प्रदेशों का अवस्थान चारों ओर ही होता है। (एवं एएणं अभिलावेणं उदयंते पोयंतं फुसइ छिद्दंते दूसंतं, छायंते आयवंतं) हे भदन्त! तो क्या इस प्रकारसे इस अभिलापके कथनसे पानीका अन्त पोत–जहाज–नौका के अंतको, स्पर्श करता

સ્પર્શ કરે છે અને દ્વીપાન્તનો સાગરાન્ત્ સ્પર્શ કરે છે. અહીં પણ ઊર્ધ્વ, અધઃ અને તિર્યગ્ વગેરેમાં સર્વત્ર સ્પર્શના થાય છે. જે રીતે લોકાન્તાદિ સૂત્રમાં ભાવના સમજાવવામાં આવી છે તે રીતે દ્વીપાન્ત અને સાગરાન્તસૂત્રોમાં પણ ભાવના સમજી લેવી. દ્વીપાન્તાદિ સૂત્રોમાં ફક્ત આટલોજ ભેદ છે–' છદ્દિસિં" આ સૂત્રની ભાવના એવી છે કે દ્વીપ અને સમુદ્ર એક હજાર યોજનમાંજ અવગાઢ છે. તે કારણે દ્વીપ અને સમુદ્રોના ઉપર નીચે વિદ્યમાન પ્રદેશોનો આશ્રય કરીને જ ઉર્ધ્વદિશા અને આધોદિશાની સ્પર્શના કહેવી જોઇએ દ્વીપ અને સમુદ્રોમાં પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ એ ચારે દિશાઓ તો પ્રસિદ્ધ જ છે. કારણ કે દ્વીપ વગેરે પ્રદેશોનું અવસ્થાન ચારે તરફ હોય જ છે.

(एवं एएणं अभिलावेणं उदयंते पोयंतं फुसइ छिद्दंते दूसंतं, छायंते आयवंतं ?) હે ભગવન્! તો શું આ પ્રકારે આ અભિલાપના કથન પ્રમાણે પાણીનો અંતિમ ભાગ જહાજના અંતિમ ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? છેદનો અન્તભાગ વસ્ત્રના

भगवानाह—'जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ' यावत् नियमात् षड्दिशं स्पृशति, तत्रोदकान्तो नद्याद्युदकान्त पोतान्तं=नौकाया अन्तभागं स्पृशति, अत्रोच्छ्रायापेक्षया उर्ध्वाधःप्रदेशौ कल्पयित्वा उर्ध्वाधोदिशोः स्पर्शना ज्ञातव्याः, अथवा जले निमज्जनानन्तरमूर्ध्वाधोदिशोरुच्छ्रायापेक्षया स्पर्शना वाच्या। 'छिद्दंते दूसंत' इति छिद्रान्तो दूष्यान्तं स्पृशति, दूष्यस्य=वस्त्रस्यान्तः, दूष्यान्तः, तं स्पृशति, अत्रापि वस्त्रस्योच्छ्रायमपेक्ष्य पट्स्वपि दिक्षु स्पर्शनायाः भावना करणीया, 'छायंते आयवंतं' छायान्त आतपान्तं स्पृशति, अत्र छायाभेदेन षड्दिग् भावना एवं कर्तव्या–आतपे गगनवर्तिपक्षिप्रभृतिद्रव्यस्य या छाया तदन्तश्छायान्तः

है ? छेदका अन्त वस्त्रके अन्तको स्पर्श करता है ? छाया का अन्त आतपके अन्त को स्पर्श करता है? तो इस का उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि हां गौतम । यावत् नियमसे छहों दिशाओं का स्पर्श करता है। नदी आदि के पानीका अन्त नौकाके अन्तभागका स्पर्श करता है। यहां पर उच्छ्राय–उँचाई की अपेक्षा से ऊर्ध्वप्रदेश और अधःप्रदेशों की कल्पना करनी चाहिये। इस प्रकार की कल्पनासे ऊर्ध्वदिशा और अधोदिशा की स्पर्शना जाननी चाहिये। अथवा जल में डूबनेके बाद ऊर्ध्वदिशा और अधोदिशाकी स्पर्शना उच्छ्रायकी अपेक्षासे कहनी चाहिये। "छिद्दंते दूसंतं" छिद्रान्त दूष्यान्त का स्पर्श करता है। दूष्य शब्द का अर्थ वस्त्र है। वस्त्र का अन्तभाग दूष्यान्त है। यहां पर भी वस्त्र की, ऊँचाई की अपेक्षा कर के छहों दिशाओं में स्पर्शनाकी भावना करनी चाहिये। छाया का अन्त आतप के अन्तका स्पर्श करता है। यहां छाया के भेदसे ६ दिशा की भावना इस प्रकार से करनी चाहिये–आतपमें

અન્તભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? છાયાનો અન્તભાગ તડકાના અન્તભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? તેનો ઉત્તર ભગવાન આ પ્રમાણે આપે છે-હા, ગૌતમ ! यावत् છએ દિશાઓનો સ્પર્શ કરે છે. તેમાં પાણીનો અંતભાગ જહાજના અંતભાગનો સ્પર્શ કરે છે. અહીં ઊંચાઇની અપેક્ષાએ ઊર્ધ્વપ્રદેશ અને અધઃપ્રદેશોની કલ્પના કરવી જોઇએ. અથવા પાણીમાં ડૂબ્યા પછી ઊર્ધ્વદિશા અને અધોદિશાની સ્પર્શના उच्छ्राय (ઉંચાઇ) ની અપેક્ષાએ કહેવી જોઇએ. " छिद्दंते दूसंतं " છિદ્રાન્તભાગ દૂષ્યાન્તભાગનો સ્પર્શ કરે છે " દૂષ્ય " એટલે "વસ્ત્ર" વસ્ત્રના અંતભાગને દૂષ્યાન્ત કહે છે. અહીં પણ વસ્ત્રની ઊંચાઇની અપેક્ષાએ છએ દિશાઓમાં સ્પર્શનાની ભાવના કરવી જોઈએ. છાયાનો અંતભાગ તડકાના અંતભાગનો સ્પર્શ કરે છે. અહીં છાયાના ભેદથી છ દિશાની છાયાનો ભાવ આ પ્રમાણે સમજવો–તડકામાં આકાશમાં

स च छायान्त आतपान्तं चतुर्ष्वपि दिक्षु स्पृशति, तथा तस्या एव छायाया भूमेः सकाशात् तद् द्रव्यपर्यन्तं यावदुच्छ्रायो विद्यते ततश्च छायान्त आतपान्तमूर्ध्वमधश्च स्पृशति। अथवा तयोरेव छायाऽऽतपयोः पुद्गलानामसंख्येयप्रदेशावगाहित्वात् उच्छ्रायसद्भावः, तत्सद्भावाद् ऊर्ध्वाधोविभागस्यापि सद्भावः, ततश्च छायान्त आतपान्तमूर्ध्वमधश्च स्पृशतीति, एतत्सर्वमधिकृत्याह–'जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ' यावत् नियमात् षडदिशं स्पृशतीति भावः॥सू०२॥

॥ इति स्पर्शनाविचारः ॥

अथ क्रियाविचारः निरूप्यते—

इह स्पर्शनाया अधिकारात् प्राणातिपाताद्यष्टादशपापस्थानजनितकर्मणः

गगन में उड़ते हुए पक्षी आदि द्रव्यकी जो छाया, इस छायाका जो अन्त वह छायान्त है। वह छायान्त आतप के अंतको चारों दिशाओं में स्पर्श करता है। तथा-उसी छायाकी ऊँचाई जो भूमि से लेकर जिस की वह छाया है वहांतक है वह उस छाया का अन्त है। वह छायान्त आतपान्त को ऊँचे नीचे स्पर्श करता है। अथवा-जो पुद्गल होते हैं वे असंख्यात प्रदेशावगाही होते हैं। छाया और आतप ये पुद्गल हैं। इसलिये इन दोनों में उच्छ्रायका सद्भाव होने के कारण ऊर्ध्व और अधोविभाग हो जाता है। इससे छायान्त आतपान्त को ऊंचे और नीचे स्पर्श करता है। इन सबको अधिकृत करके सूत्रकार ने "जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ" ऐसा कहा है॥सू०२॥

॥ स्पर्शनाविचार समाप्त ॥

ઉડતાં પક્ષી વગેરેની જે છાયા પડે છે તે છાયાના અન્તભાગને છાયાન્ત ભાગ કહે છે. તે છાયાન્ત ભાગ તડકાના અન્તભાગને ચારે દિશાઓમાં સ્પર્શે છે. તથા–પૃથ્વીની અપેક્ષાએ જેની તે છાયા છે ત્યાં સુધીની ઊંચાઇને તે છાયાની ઊંચાઈ કહે છે. તે છાયાના ઉપર નીચેના અન્તભાગો તડકાના અંતભાગને ઊંચે તથા નીચે સ્પર્શે છે. અથવા પુદ્ગલો અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી હોય છે. છાયા અને તડકો પણ પુદ્ગલ છે તે કારણે તે બન્નેમાં ઊંચાઇનો સદ્ભાવ હોવાથી ઊર્ધ્વ અને અધોવિભાગ બની શકે છે. તેથી જ કહ્યું છે કે છાયાન્ત ભાગ તડકાના અંત ભાગના ઉપર અને નીચે સ્પર્શ કરે છે આ બધાની અપેક્ષાએ જ સૂત્રકાર "जाव नियमा छद्दिसिं फुसइ" યાવત્ નિયમથી છએ દિશાઓ સ્પર્શે છે, એવું કહ્યું છે ॥ સૂ. ૨ ॥

સ્પર્શનાવિચાર સમાપ્ત

स्पर्शनामधिकृत्याह—'अत्थि' इत्यादि।

मूलम्—अत्थि णं भंते! जीवा णं पाणाइवायकिरिया कज्जइ, हंता अत्थि। सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ, जाव निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउद्दिसिं, सिय पंच दिसिं। सा भंते किं कडा कज्जइ, अकडा कज्जइ?, गोयमा! कडा कज्जइ नो अकडा कज्जइ। सा भंते किं अत्त-कडा कज्जइ परकडा कज्जइ तदुभयकडा कज्जइ। गोयमा! अत्त-कडा कज्जइ नो परकडा कज्जइ, नो तदुभयकडा कज्जइ, सा भंते! किं आणुपुव्विकडा कज्जइ, अणाणुपुव्विकडा कज्जइ?, गोयमा! आणुपुव्विकडा कज्जइ, णो अणाणुपुव्विकडा कज्जइ, जा य कडा जा य कज्जइ, जा य कज्जिस्सइ सव्वा सा आणुपुव्वि-कडा णो अणाणुपुव्विकड—त्ति वत्तव्वं सिया। अत्थि णं भंते नेरइयाणं पाणाइवायकिरिया कज्जइ?, हंता अत्थि। सा भंते!, किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ?, जाव नियमा छद्दिसि कज्जइ, सा भंते किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ, तं चेव जाव णो अणाणुपुव्विकड—त्ति वत्तव्वं सिया। जहा नेरइया तहा एगिं-दियवज्जा भाणियव्वा जाव वेमाणिया। एगिंदिया जहा जीवा तहा भाणियव्वा। जहा पाणाइवाए तहा मुसावाए, अदिण्णादाणे, मेहुणे, परिग्गहे, कोहे जाव मिच्छादंसणसल्ले, एवं एए अट्ठारस, चउवीसं दंडगा भाणियव्वा, सेवं भंते! सेवं भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं जाव विहरइ॥ सू० ३॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त जीवानां प्राणातिपातः खलु क्रिया क्रियते। हन्त अस्ति, सा भदन्त किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते यावन्निर्व्याघातेन षड्दिशम् व्याघातं प्रतीत्य स्यात्त्रिदिशं, स्याच्चतुर्दिशं, स्यात्पञ्चदिशम् 'सा भदन्त! किं कृता क्रियते अकृता क्रियते?, गौतम! कृता क्रियते नो अकृता क्रियते। सा

भदन्त ! किमात्मकृता क्रियते परकृता क्रियते तदुभयकृता क्रियते?, गौतम ! आत्मकृता क्रियते नो परकृता क्रियते नो तदुभयकृता क्रियते । सा भदन्त ! किमानुपूर्वीकृता क्रियतेऽनानुपूर्वीकृता क्रियते?, गौतम ! आनुपूर्वीकृता क्रियते नो अनानुपूर्वीकृता क्रियते, या च कृता या च क्रियते या च करिष्यते सर्वा सा आनुपूर्वी कृता नो अनानुपूर्वीकृता इति वक्तव्यं स्यात् । अस्ति भदन्त ! नैरयिकाणां प्राणातिपाते क्रिया क्रियते?, हंत अस्ति, सा भदन्त! किं स्पृष्टा क्रियतेऽस्पृष्टा क्रियते?, यावन्नियमात् षड्दिशं क्रियते । सा भदन्त ! किं कृता क्रियते अकृता क्रियते, तदेव यावन्नो अनानुपूर्वीकृता इति वक्तव्यं स्यात् । यथा नैरयिकास्तथा एकेन्द्रियवर्जा भणितव्या यावद्वैमानिकाः एकेन्द्रिया यथा जीवास्तथा भणितव्याः। यथा प्राणातिपाते तथा मृषावादेः अदत्तादाने , मैथुने, परिग्रहेः, क्रोधे-यावन्मिथ्यादर्शनशल्ये, एवमेतेऽष्टादश चतुर्विंशतिर्दण्डका भणितव्याः तदेवं भदंत तदेवं भदत इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं यावद्विहरति ॥सू०३॥

टीका—'अत्थि णं भंते' अस्ति खलु भदन्त ! 'जीवाणं' जीवानां 'पाणाइवायकिरिया कज्जइ' प्राणातिपातक्रिया क्रियते = क्रिया भवति किम् ? । भगवानाह-'हंते'त्यादि । "हंता अत्थि" हन्त अस्ति, हन्तेति स्वीकारे। तथा च हे गौतम ! जीवानां प्राणातिपातक्रिया भवति, पुनर्गौतमः पृच्छति-'सा भंते किं पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ' सा क्रिया भदन्त! किं स्पृष्टा क्रियते

क्रियाविचार—

यहां स्पर्शना का अधिकार होने से प्राणातिपात आदि अठारह पापस्थानों से उत्पन्न कर्मोंकी स्पर्शना को लक्ष्य कर सूत्रकार कहते हैं—"अत्थि णं भंते" इत्यादि "अत्थि णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाय०' इत्यादि । टीकार्थ-(अत्थि णं भंते ! जीवाणं पाणाइवायकिरिया कज्जइ) हे भदन्त! जीवों के प्राणातिपात क्रिया होती है क्या ? (हंता अत्थि) हां गौतम ! जीवों के प्राणातिपाता क्रिया होती है। (सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ) हे भदन्त ! वह प्राणातिपात क्रिया जो जीवों के होती है सो

ક્રિયાવિચાર

અહીં સ્પર્શનાનું કથન ચાલતું હોવાથી પ્રાણાતિપાત વગેરે ૧૮પાપસ્થાનોથી ઉત્પન્ન થયેલ કર્મોની સ્પર્શનાને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર કહે છે-"अत्थि णं भंते ! ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ-(अत्थिणं भंते ! जीवाणं पाणाइवायकिरिया कज्जइ ?) હે ભગવન્! શું જીવોને પ્રાણાતિપાતમાં (હિંસા) ક્રિયા થાય છે? (हंता गोयमा !) હા. ગૌતમ ! જીવોને પ્રાણાતિપાતમાં ક્રિયા થાય છે. (सा भंते ! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ) હે ભગવન્ જીવોને જે પ્રાણાતિપાતમાં ક્રિયા થાય છે તે

अस्पृष्टा क्रियते ? जीवाः सा क्रिया स्पर्शनतो भवति अस्पर्शनतो वेति प्रश्नाशयः, भगवानाह—' जावे 'त्यादि । 'जाव' यावत् 'निव्वाघाएणं छद्दिसिं' निर्व्याघातेन षड्दिशम् यदि कदाचित् व्याघातो न भवेत् तदा षट्स्वपि दिक्षु जीवानां प्राणातिपातक्रिया भवति यदि कदाचित् व्याघातः स्यात्तदा न षट्सु दिक्षु सा भवति किन्तु यत्र यत्र व्याघातस्तां तां दिशं परित्यज्य शेषासु त्र्यादिदिशासु सा क्रिया भवतीत्याशयेन कथयति–' वाघायं ' इत्यादि । ' वाघायं पडुच्च ' व्याघातं प्रतीत्य ' सिय तिदिसिं, सिय चउद्दिसिं, सिय पंचदिसिं ' स्यात् त्रिदिशं, स्याच्चतुर्दिशं, स्यात् पञ्चदिशम्, व्याघातश्चालोकः, यस्य यत्रालोकः प्रतिबन्धको भवति तस्य तत्र क्रिया न भवति, तथा च दिक्कोणेऽवस्थितस्य जीवस्य त्रिदिशि अलोकव्याप्ततया शेषदिक्त्रये एव प्राणा

क्या वह उन्हें स्पर्श कर के होती है या बिना स्पर्श किये ही होती है ? पूछने का आशय यह है कि जीवोंके जो प्राणातिपातक्रिया होती है वह उन्हें स्पर्श करके होती है या स्पर्श नहीं करके होती है ?। भगवान् इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि (जाव निव्वाघाएणं छद्दिसिं) यावत् निर्व्याघात से वह छहों दिशाओं में और (वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं, सिय पंचदिसिं) व्याघात की अपेक्षा से कभी वह तीन दिशाओं में कभी चार दिशाओ में और कभी वह पांच दिशाओं में भी होती है। तात्पर्य यह है कि यदि व्याघात–रुकावट–न हो तो वह जीवों के प्राणातिपात क्रिया पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण इन दिशाओं में और ऊर्ध्वदिशा एवं अधोदिशा इन छहों दिशाओं में रहे हुए जीवों के होती है और यदि व्याघात हो तो जहां जहां व्याघात होता

શું તેમનો સ્પર્શ કરીને થાય છે કે સ્પર્શ કર્યા વિના થાય છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવો વડે પ્રાણાતિપાતની જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયા તે જીવોનો સ્પર્શ કરીને થાય છે કે સ્પર્શ કર્યા વિના જ થાય છે ? ઉત્તર—(जाव निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च, सिय तिदिसिं सिय चउद्दिसिं, सिय पंचदिसिं) "યાવત્" નિર્વ્યાઘાતની અપેક્ષાએ તે ક્રિયા છએ દિશામાં થાય છે. અને વ્યાઘાતની અપેક્ષાએ ક્યારેક ત્રણ દિશામાં, ક્યારેક ચાર દિશામાં ક્યારેક પાંચ દિશાઓમાં તે ક્રિયા થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–જો વ્યાઘાત–રૂકાવટ–ન હોય તો પૂર્વ. પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ, ઊર્ધ્વ અને અધોદિશામાં જીવોની પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે પણ જો વચમાં વ્યાઘાત (રૂકાવટ) હોય તો જ્યાં જ્યાં રૂકાવટ હોય

तिपातक्रिया भवति। यदा तु दिग्द्वये एव अलोकस्तदा दिक्चतुष्टये प्राणातिपात क्रिया भवति, यदा एकत्र दिग्विभागे एवालोकात्मकः प्रतिबन्धस्तदा पञ्चसु दिक्षु प्राणातिपातक्रिया भवति, व्याघाताभावेषट्स्वपि, एवं च त्रि-चतुः-पञ्च-षट्स्वपि दिक्षु प्राणातिपातक्रिया जायते। 'सा भंते' सा क्रिया प्राणातिपातरूपा हे भदन्त! 'किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ' किं कृता क्रियते अकृता क्रियते? किं कृता जीवेन निष्पादिता

है उस २ दिशा को छोड़कर शेष तीन, चार आदि दिशाओं में ही वह जीवों के प्राणातिपात क्रिया होती रहती है। कभी वह तीन दिशाओं में रहे हुए जीवों के होती है, कभी चार दिशाओं में रहे हुए जीवों के होती है, कभी पांच दिशाओं में रहे हुए जीवोंके होती है। व्याघात का तात्पर्य है प्रतिबंधक जिस जीव को जहां अलोक प्रतिबंधक होता है उस जीव के वहां क्रिया नहीं होती है। किसी एक दिशा में अवस्थित जीव के प्राणातिपात क्रिया शेष तीन दिशाओं में ही तब होती है कि जब तीनों दिशाओं में अलोककी व्याप्ति होती है। जब दो ही दिशाओं में अलोक व्याप्त होता है तब चार दिशाओं में ही प्राणातिपात क्रिया होती है। जब एक ही दिग्विभाग में अलोकात्मक प्रतिबन्धक होता है तब पांच दिशाओं में जीवोंके प्राणातिपात क्रिया होती है। इस तरह तीन, चार, पांच और छह दिशाओं में जीवों के प्राणातिपातक्रिया होती है। (सा भंते!) हे भदन्त! वह प्राणातिपाता क्रिया (किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ) क्या कृत होती है? या अकृत होती है? जो क्रिया जीव के द्वारा निष्पादित होती है वह क्रिया कृत कहलाती है।

તે તે દિશાઓને છોડીને બાકીની ત્રણ, ચાર વગેરે દિશાઓમાં- જ જીવોને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થતી રહે છે. ક્યારેક તે ત્રણ દિશાઓમાં જીવોને થાય છે, ક્યારેક ચાર દિશાઓમાં જીવોને થાય છે અને ક્યારેક પાંચ દિશામાં જીવોને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે. વ્યાઘાત એટલે અવરોધ અથવા પ્રતિબંધક વસ્તુ. જે કોઈ જીવને જ્યારે અલોક પ્રતિબંધક હોય છે ત્યારે તે જીવને ત્યાં ક્રિયા થતી નથી. જ્યારે ત્રણ દિશામાં અલોકની વ્યાપ્તિ હોય છે ત્યારે દિક્કોણમાં જીવને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા બાકીની ત્રણ દિશાઓમાં જ થાય છે. જ્યારે બે દિશામાં જ અલોક વ્યાપ્ત હોય છે. ત્યારે ચાર દિશાઓમાં જ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે જ્યારે એક જ દિગ્વિભાગમાં અલોકાત્મક અવરોધ હોય છે ત્યારે પાંચ દિશાઓમાં જીવની પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે. અવરોધના અભાવે છએ દિશાઓમાં થાય છે. આ રીતે ત્રણ, ચાર, પાંચ અને છ દિશાઓમાં જીવને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે. પ્રશ્ન–(सा भंते' किं कडा कज्जइ अकडा कज्जइ?) હે ભગવન્! તે પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયા કૃત હોય છે કે અકૃત હોય છે? જે

भवति? अकृता वा भवति?, भगवानाह-'गोयमे'-त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'कडा कज्जइ नो अकडा कज्जइ' कृता क्रियते नो अकृता क्रियते, अकृतस्य कर्मणोऽभावात्। यत्कर्म तत्कृतमेव भवति नान्यथा क्रिययाऽजन्यत्वे-कर्मत्वमेव न भवेदिति। पुनः कर्मविषये एव प्रश्नयति 'सा भंते 'इत्यादि, 'सा भन्ते किं अत्तकडा कज्जइ परकडा कज्जइ तदुभयकडा कज्जइ? ' सा भदंत किम् आत्मकृता क्रियते परकृता क्रियते तदुभयकृता क्रियते, सा प्राणातिपातरूपा क्रिया किं स्वेन क्रियते परेण स्वपराभ्यां वेति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि, 'गोयमा' हे

और जो ऐसी नहीं होती है वह अकृत कहलाती है। भगवान् इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि (गोयमा! कडा कज्जइ) हे गौतम! प्राणातिपातरूप क्रिया कृत ही होती है। (नो अकडा कज्जइ) वह अकृत नहीं होती है। जो अकृत होती तो वह क्रिया ही नहीं कहलाती। जो क्रिया होती है वह कृत ही होती है, अकृत नहीं होती। जो करने में आती है वह क्रिया है, क्रिया अर्थात् कर्म। जो कर्म है वह कृत ही होता है, अकृत नहीं होता। अकृत में कर्मत्व का अभाव है। क्रिया से उत्पन्न नहीं माना जावे तो वह कर्म ही नहीं हो सकता है। (सा भंते! किं अत्तकडा कज्जइ, परकडा कज्जइ, तदुभयकडा कज्जइ?) हे भदन्त! यह माना कि क्रिया कृत ही होती है पर वह क्या आत्मकृत होती है? या परकृत होती है? या आत्म पर दोनों द्वारा कृत होती है। यहां सर्वत्र "कज्जइ" पद "भवति" अर्थ में प्रयुक्त हुआ है ऐसा जानना चाहिये। यह प्रश्न है। इस का उत्तर भगवान् देते हुए कहते हैं कि-(गोयमा! अत्तकडा कज्जइ, णो परकडा कज्जइ, नो तदुभयकडा

ક્રિયા જીવ વડે થાય છે તે ક્રિયાને કૃત કહે છે અને જે ક્રિયા જીવ વડે નથી થતી તેને અકૃત કહે છે. ઉત્તર—(गोयमा! कडा कज्जइ नो अकडा कज्जइ) હે ગૌતમ! પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયા કૃત જ હોય છે, અકૃત હોતી નથી. જો અકૃત હોત તો તેને ક્રિયા જ ન કહી શકાત. જે ક્રિયા છે તે તો કૃત જ હોય છે, અકૃત હોતી નથી. જે કરવામાં આવે તેનું નામ ક્રિયા અથવા કર્મ છે. કર્મ તો કૃત જ હોય છે, અકૃત હોતું નથી. અકૃતમાં કર્મપણાનો અભાવ જ હોય છે. જો ક્રિયામાં અકૃતપણું માની લેવામાં આવે તો તે કર્મરૂપે જ સંભવી શકે નહીં પ્રશ્ન-(सा भंते अत्तकडा कज्जइ, परकडा कज्जइ, तदुभयकडा कज्जइ?) હે ભગવન્ શું તે ક્રિયા આત્મકૃત હોય છે, કે પરકૃત હોય છે, કે તદુભયકૃત—આત્મા અને પર બન્ને મારફત કૃત હોય છે? અહીં "कज्जइ" પદ "भवति" ના અર્થમાં બધે વપરાયું છે ઉત્તર—(गोयमा! अत्तकडा कज्जइ, णो परकडा कज्जइ, णो तदुभयकडा

गौतम ! सा क्रिया 'अत्तकड़ा कज्जइ' आत्मकृता क्रियते स्वेनैव संपादिता भवति सा क्रिया 'णो परकड़ा कज्जइ' नो परकृता क्रियते, परकृतक्रियायाः स्वस्मिन् सम्बन्धाभावात्, नो तदुभयकड़ा कज्जइ' नो तदुभयकृता क्रियते, नैव तदुभयाभ्यामपि क्रिया भवतीति। पुनः कर्मविषये एव प्रश्नयति-'सा भंते' सा भदन्त! 'सा किं आणुपुव्विकड़ा कज्जइ-अणाणुपुव्विकड़ा कज्जइ" किमानुपूर्वीकृता क्रियते अनानुपूर्वीकृता क्रियते ? इति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमे' त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'आणुपुव्विकडा कज्जइ' आनुपूर्वीकृता क्रियते, आनुपूर्वी नाम पूर्वापरक्रमभावेन व्यवस्थानम्, पूर्वपश्चाद्विभागरूपेणैव क्रिया भवति, 'णो अणाणुपुव्विकडा कज्जइ' नो अनानुपूर्वीकृता क्रियते,

---

कज्जइ) हे गौतम ! वह प्राणातिपातारूप क्रिया जो कृत होती है सो आत्मकृत ही होती है, न परकृत होती है और न उभयकृत ही होती है। तात्पर्य कहने का यह है कि जो क्रिया जिस जीव द्वारा संपादित होती है सो उस क्रिया का संपादनकर्त्ता स्वयं वही जीव होता है। और कोई दूसरा जीव नहीं होता। क्योंकि दूसरे जीवों द्वारा कृत क्रिया का अपने साथ कोई संबंध ही नहीं होता है इसी कारण वह स्वपरकृत भी नहीं होती है। (सा भंते! किं आणुपुव्वि कडा कज्जइ? अणाणुपुव्विकडा कज्जइ?) हे भदन्त जो यह आत्मकृत क्रिया होती है सो क्या वह आनुपूर्वीसे होती है ? या बिना आनुपूर्वीके होती है ? हे गौतम ! क्रिया आनुपूर्वी से होती है, अनानुपूर्वी से नहीं। जहां पूर्वापर के क्रमसे व्यवस्था होती है वह आनुपूर्वी है। क्रिया पूर्व और पश्चात्रूप विभाग से ही होती है। अनानुपूर्वीमें आगे पीछेका विभाग नहीं होताहै।

कज्जइ)હે ગૌતમ ! તે પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયા જે કૃત છે તે આત્મકૃત જ હોય છે, પરકૃત હોતી નથી. અને ઉભયકૃત પણ હોતી નથી. તાત્પર્ય એ છે કે જે ક્રિયા જે જીવને હોય છે,-તે ક્રિયાનો કર્ત્તા તે જીવ પોતે જ હોય છે,બીજો કોઈ જીવ હોતો નથી.-કારણ કે અન્ય જીવો વડે કરાયલી ક્રિયાનો પોતાની સાથે કોઈ સંબંધ જ હોતો નથી. તે કારણે તે ક્રિયા પરકૃત કે ઉભયકૃત પણ હોતી નથી. (सा भंते! किं आणुपुव्वि कडा कज्जइ, अणाणुपुव्वि कडा कज्जइ ?) હે ભગવન્ ! તે આત્મકૃત ક્રિયા આનુપૂર્વીથી થાય છે કે આનુપૂર્વી વિના થાય છે ? ઉત્તર-હે ગૌતમ ! ક્રિયા આનુપૂર્વીથી થાય છે અનાનુપૂર્વીથી નહિ. જ્યાં પૂર્વાપરના ક્રમથી વ્યવસ્થા થાય છે ત્યાં ક્રિયા અનુપૂર્વીથી થઈ ગણાય છે. ક્રિયા પૂર્વ અને પશ્ચાત્રૂપ વિભાગથી જ થાય છે. આનાનુપૂર્વીમાં પૂર્વનો કે પછીનો ક્રમ હોતો નથી. પૂર્વ અને પછીનો ક્રમ આનુપૂર્વીમાં જ હોય છે.

अनानुपूर्वी च यत्र पूर्वापरविभागो न भवेत्। 'जा य कड़ा जा य कज्जइ' जा य कज्जिस्सइ' या च कृता या च क्रियते या च करिष्यते, या च क्रिया कृता भूतकाले, या च क्रिया क्रियते वर्तमानकाले या च क्रिया करिष्यते भविष्यत्काले 'सव्वा सा आणुपुव्विकड़ा' सर्वा सा आनुपूर्वी कृतैव संजाता क्रियते करिष्यते भविष्यति च 'णो अणाणुपुव्विकड'त्ति वत्तव्वं सिया' नो अनानुपूर्वीकृतेति वक्तव्यं स्यात् क्रिया अनुक्रमपूर्विकैव कृता क्रियते करिष्यते च नत्वनुक्रममन्तरेणेति, अथ च या भूतकाले कृता इदानीं क्रियते भविष्यत्काले करिष्यते च सा सर्वापि अनुक्रमपूर्विकैव जाता, भवति, भविष्यति च, न तु अनुक्रममन्तरेणेति वक्तुं शक्यते एवेति भावः।

जीवसामान्यमधिकृत्य प्राणातिपातक्रिया वर्णिता साम्प्रतं जीवविशेषं नारकादिकमधिकृत्य प्राणातिपातक्रियां विवेचयितुमाह—' अत्थि णं'-मित्यादि,

---

आगे पीछे का विभाग आनुपूर्वी में ही होता है इसलिये आत्मकृत क्रिया आनुपूर्वी से ही होती है। (जा य कडा जा य कज्जइ, जा य कज्जिस्सइ, सव्वा सा आणुपुव्विकडा) जो क्रिया भूतकाल में हो चुकी है, जो क्रिया वर्तमानकाल में हो रही है, और जो क्रिया भविष्यत्कालमें होगी-वह सब क्रिया आनुपूर्वी से पहिले हो गई है, वर्तमान में होती है और भविष्यत् में होगी। (णो अणाणुपुव्विकडत्ति वत्तव्वं सिया) अनानुपूर्वीसे नहीं, इस प्रकार जानना चाहिये। तात्पर्य यह है कि भूत वर्तमान, और भविष्यत्कालीन क्रिया आनुपूर्वीसे-अनुक्रम से-ही हुई है, होती है, और होगी अनुक्रमके बिना क्रिया न हुई है, न होती है और न होगी।

इस प्रकार जीवसामान्य को लक्ष्य करके प्राणातिपातक्रिया का वर्णन किया, अब नारकादिजीवविशेषको लेकर प्राणातिपातक्रिया का

તે કારણે આત્મકૃત ક્રિયા આનુપૂર્વીથી જ થાય છે. (जा य कडा जा य कज्जइ, जा य कज्जिस्सइ सव्वा सा आणुपुव्वि कडा) જે ક્રિયા ભૂતકાળમાં છે, જે ક્રિયા વર્તમાનકાળમાં રહી છે, અને જે ક્રિયા ભવિષ્યકાળમાં થશે તે બધી ક્રિયાઓ ભૂતકાળે આનુપૂર્વીથી જ થઇ હતી, વર્તમાનકાળે થાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ થશે. (णो अणाणुपुव्विकड त्ति वत्तव्व सिया) પરંતુ અનાનુપૂર્વીથી નહીં એટલે કે ભૂત, વર્તમાન, અને ભવિષ્ય કાળની ક્રિયા આનુપૂર્વીથી જ થઇ છે. અને થશે. પરંતુ અનાનુપૂર્વીથી કોઇપણ ક્રિયા થઇ નથી થતી નથી અને થશે પણ નહીં.

આ રીતે સામાન્ય જીવોને અનુલક્ષીને પ્રાણાતિપાત ક્રિયાનું વર્ણન કર્યું. હવે નારકાદિ વિશેષ પ્રકારના જીવોને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર પ્રાણા-

'अत्थि णं भंते' अस्ति खलु भदन्त 'नेरइयाणं पाणाइवा किरिया कज्जइ' नैरयिकाणां प्राणातिपाते क्रिया क्रियते भवति किम्? नारकजीवानामपि किम् प्राणातिपातक्रिया भवतीति प्रश्नाशयः। भगवानाह—'हंते'-त्यादि, 'हंता अत्थि' हन्त गौतम! अस्ति नारकाणामपि प्राणातिपातक्रिया भवतीत्यर्थः। 'सा भंते" सा प्राणातिपातक्रिया भदन्त! किं 'पुट्ठा कज्जइ अपुट्ठा कज्जइ' स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते? हे भदन्त! या च प्राणातिपातक्रिया नारकजीवानां भवति सा किं स्पृष्टाऽस्पृष्टावेति प्रश्नाशयः। भगवानाह—'जाव नियमा छद्दिसिं कज्जइ' यावत् नियमात् षड्दिशं क्रियते, स्पृष्टैव क्रिया भवति न तु कदाचित्, अस्पृष्टा क्रिया भवतीत्यादि यावच्छब्दग्राह्यं सर्वमपि प्रकरणं सामान्यजीवप्रकरणवद्विज्ञेयम्। अत्रायं विशेषः—'नियमा छद्दिसिं' इति। तथाहि—"तं भंते कइदिसं

सूत्रकार विवेचन करते हैं-(अत्थि णं भंते! णेरइयाणं पाणाइवायकिरिया कज्जइ?) हे भदन्त! नारक जीवों के भी क्या प्राणातिपातक्रिया होती है? (हंता अत्थि) हां गौतम! नारकजीवों के भी प्राणातिपात क्रिया होती है। (सा भंते! किं पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ?) हे भदन्त! नारकजीवों के जो प्राणातिपात क्रिया होती है वह स्पृष्ट हुई होती है कि अस्पृष्ट हुई होती है। (जाव नियमा छद्दिसिं कज्जइ) हे गौतम! यावत् वह नियम से छहों दिशाओं में होती है। तात्पर्य यह है कि वह प्राणातिपात क्रिया स्पृष्ट हुई ही होती है। क्रिया अस्पृष्ट हुई कभी भी नहीं होती है। इत्यादि समस्त प्रकरण जो यहां यावत् शब्द से ग्रहण किया है वह सामान्यजीवगत प्रकरण की तरह लगा लेना चाहिये। यहां पर यह विशेषता है "तं भंते! कइदिसं किरिया कज्जइ?" गोयमा! नियमा छद्दिसिं" ऐसा आलाप कहना चाहिये, तात्पर्य यह है कि नार

तिपात क्रियानुं विवेचन करे छे-(अत्थिणं भंते! णेरइयाणं पाणाइवायकिरिया कज्जइ?) हे प्रभो! शुं नारक जीवोने पण प्राणातिपातमां क्रिया थती होय छे? "हंता अत्थि" हा, गौतम! नारक जीवोने पण प्राणातिपातमां क्रिया थाय छे. (सा भंते! कि पुट्ठा कज्जइ, अपुट्ठा कज्जइ?) हे प्रभो! नारक, जीवोने जे प्राणातिपात क्रिया थाय छे ते शुं जीवोनो स्पर्श करीने थाय छे, के स्पर्श कर्या विना थाय छे? उत्तर-(जाव नियमा छद्दिसिं कज्जइ) हे गौतम! ते नियमथी छये दिशाओमां स्पर्श करीने ज थाय छे. त्यां सुधीनो सूत्रपाठ ग्रहण करवो. तात्पर्य ए छे के ते प्राणातिपातरूप क्रिया स्पर्श करीने ज थाय छे, स्पर्श कर्या विना थती नथी. इत्यादि समस्त पाठ सामान्य जीवना विषयमां कह्या प्रमाणे अहीं पण ग्रहण करवो. पण अहीं (नारकोमां)

किरिया कज्जइ? गोयमा ! नियमा छद्दिसिं' एवमालापो वाच्यः। नारकाणां नियमात् षट्स्वपि दिक्षु क्रिया भवति, इति भावः। 'सा भंते' सा भदन्त! 'किं कड़ा कज्जइ अकड़ा कज्जइ' किं सा कृता क्रियतेऽकृता क्रियते? या क्रिया नारकाणां क्रियते सा किं कृताऽकृता वेति प्रश्नाशयः। भगवानाह—'तं चेवे'त्यादि, 'तं चेव जाव णो अणाणुपुव्विकड–त्ति वत्तव्वं सिया " तदेव यावत् नो अनानुपूर्वीकृतेति वक्तव्यं स्यात्, पूर्वोक्तमेव सर्वम्, अत्र यावच्छब्दादयं पाठः संग्राह्यः- 'गोयमा ! कड़ा कज्जइ नो अकड़ा कज्जइ। सा भंते किं अत्तकड़ा कज्जइ परकड़ा कज्जइ तदुभयकड़ा कज्जइ? गोयमा! अत्तकड़ा कज्जइ, णो परकड़ा कज्जइ, णो तदुभयकड़ा कज्जइ। सा भंते ! किं आणुपुव्विकड़ा कज्जइ

कजीवों के नियमसे छहों दिशाओं में क्रिया होती है,(सा भंते! किं कडा कज्जइ? अकडा कज्जइ ?) हे भदन्त! नारकजीवों के जो छहों दिशाओं में प्राणातिपातक्रिया होती हैं सो क्या वह कृत होती है कि अकृत होती है? (तं चेव जाव णो अणाणुपुव्विकडत्ति वत्तव्वं सिया) यह सब पहिले की तरह ही जानना चाहिये। और यह सब " णो अणाणुपुव्विं कडत्ति वत्तव्वं सिया " यहां तक ग्रहण करना चाहिये। तात्पर्य इसका यह है कि नारक जीवों द्वारा जो प्राणातिपातक्रिया होती है वह आत्मकृत ही होती है, परकृत या उभयकृत नहीं होती, और वह क्रिया अनुक्रमपूर्वक ही होती है। यही बात यहां यावत् शब्द से गृहीत हुए " गोयमा! कडा कज्जइ, णो अकडा कज्जइ। सा भंते! अत्तकडा कज्जइ, परकडा कज्जइ, तदु-

---

એ વિશેષતા છે કે " तं भंते ! कइदिसं किरिया कज्जइ ? " " गोयमा! नियमा छद्दिसि " એવો સૂત્રાલાપ કરવો જોઇએ. ભાવાર્થ એ છે કે નારક જીવોને નિયમથી છએ દિશાઓમાં ક્રિયા થાય છે. " सा भंते ! किं कडा कज्जइ ? अकडा कज्जइ ? " હે પ્રભો ! નારક જીવોને છએ દિશાઓમાં જે પ્રાણુાતિપાત ક્રિયા થાય છે તે શું કૃત કે અકૃત હોય છે ? (तं चेव जाव णो अणाणुपुव्वि-कड-त्ति वत्तव्वं सिया) એ બધું પણ પહેલાંના વક્તવ્ય પ્રમાણે જ સમજવું. અને " णो अणाणुपुव्विकडत्ति वत्तव्वं सिया " સુધીનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ અહીં પણ ગ્રહણ કરવો જોઇએ. તાત્પર્ય એ છે કે નારક જીવોને જે પ્રાણુાતિપાત ક્રિયા થાય છે તે આત્મકૃત જ હોય છે, પરકૃત કે ઉભયકૃત હોતી નથી. અને તે ક્રિયા અનુક્રમપૂર્વક (આનુપૂર્વીથી) જ થાય છે. એજ વાત અહીં

अणाणुपुव्विकड़ा कज्जइ ? गोयमा ! आणुपुव्विकड़ा कज्जइ" इति। अनानुपूर्वीकृता न भवतीति वक्तुं शक्यते इति भावः । नारकजीवविशेषमधिकृत्योक्तम्, साम्प्रतमेकेन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तमधिकृत्याह–'जहा नेरइया' इत्यादि। 'जहा नेरइया तहा एगेंदियवज्जा भाणियव्वा जाव वेमाणिया' यथा नैरयिकास्तथैकेन्द्रियवर्जा भणितव्या यावद्वैमानिकाः, यथा=येन प्रकारेण क्रियाविषये नैरयिकाः प्रोक्ताः तथा=तेनैव प्रकारेण एकेन्द्रियवर्जाः = एकेन्द्रियजीवान् वर्जयित्वा सर्वेऽपि जीवा वक्तव्याः, कियत्पर्यन्तमिति यावद् वैमानिकाः, यावच्छब्देन द्वि–त्रि–चतुः–पञ्चेन्द्रियतिर्यग् मनुष्य-भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्काणां ग्रहणम्। 'एगिंदिया जहा जीवा तहा भाणियव्वा' एकेन्द्रिया यथा जीवास्तथा भणितव्याः। एकेन्द्रियाः सामान्यजीववद्वाच्या इति भावः। तेषां हि दिक्पदे 'निव्वा-

---

भयकडा कज्जइ? गोयमा! अत्तकडा कज्जइ, णो परकडा कज्जइ, णो तदुभयकडा कज्जइ। सा भंते! किं आणुपुव्विकडा कज्जइ, अणाणुपुव्विकडा कज्जइ? गोयमा! आणुपुव्विकडा कज्जइ" इस पाठ द्वारा समझाई गई है। अर्थात् वह नारक जीवों के कृत क्रिया अनानुपूर्वीकृतक नहीं होती है।

इस प्रकार यह नारक जीवोंको लेकर कथन किया, अब सूत्रकार एकेन्द्रिय से लेकर वैमानिक पर्यन्त जीवोंको लक्ष्य करके कथन करते हैं (जहा नेरइया तहा एगिंदियवज्जा भाणियव्वा–जाव वेमाणिया, एगिंदिया जहा जीवा तहा भाणियव्वा) एकेन्द्रिय जीवों को छोड़कर बाकी के वैमानिक तक के जीवों का कथन नारक जीवों की तरह जानना

"यावत्" પદથી ગ્રહણ કરાયેલ "गोयमा! कडा कज्जइ, णो अकडा कज्जइ" "सा भंते! किं अत्तकडा कज्जइ, परकडा कज्जइ' तदुभयकडा कज्जइ ?" "गोयमा! अत्तकडा कज्जइ, णो परकडा कज्जइ, णो तदुभयकडा कज्जइ।" "सा भंते! किं आणुपुव्विकडा कज्जइ, अणाणुपुव्विकडा कज्जइ ?" "गोयमा! आणुपुव्वि कडा कज्ज" ઉપરોક્ત સૂત્રપાઠમાં ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. એટલે કે તે નારક જીવોને કૃત ક્રિયા આનુપૂર્વીથી જ થાય છે પણ અનાનુપૂર્વીથી થતી નથી. આ પ્રમાણે નારક જીવોની પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયાને અનુલક્ષીને વિવેચન કર્યું. હવે સૂત્રકાર એકેન્દ્રિયથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોને અનુલક્ષીને કથન કરે છે– "जहा नेरइया तहा एगिंदियवज्जा भाणियव्वो जाव वेमाणिया, एगिंदिया जहा जीवा तहा भाणियव्वा" ક્રિયાના સંબંધમાં એકેન્દ્રિય જીવો સિવાયના વૈમાનિક સુધીના તમામ જીવોનું વક્તવ્ય નારક જીવોના વક્તવ્ય પ્રમાણે સમજવું. અને એકેન્દ્રિય જીવોનું વક્તવ્ય સામાન્ય જીવો પ્રમાણે સમજવું એટલે કે પ્રાણાતિપાતાક્રિયાના વિષયમાં નારક જીવોનું જેવું વર્ણન

घाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउद्दिसिं सिय पंचदिसिं' निर्व्याघातेन षड्दिशं व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशं, स्याच्चतुर्दिशं, स्यात्पंचदिशम्, यदि कश्चित्प्रतिवन्धको न भवेत्तदा षट्स्वपि दिक्षु प्राणातिपातक्रिया भवति, प्रतिबन्धके तु स्यात् तिसृषु दिक्षु स्याच्चतसृषु दिक्षु स्यात् पंचसु दिक्षु, इति पठितव्यम्१। 'जहा पाणाइवाए तहा मुसावाए तहा अदिन्नादाणे मेहुणे परिग्गहे कोहे जाव मिच्छादंसणसल्ले' यथा प्राणातिपातस्तथा मृषावादः२, तथाऽदत्तादानं ३, मैथुनं ४, परिग्रहः ५, क्रोधः६, यावत् मिथ्यादर्शनशल्यम्१८।

चाहिये और एकेन्द्रिय जीवों का कथन सामान्य जीवों की तरह जानना चाहिये। अर्थात् क्रिया के विषय में जैसा पहिले वर्णन नारक जीवों का किया गया है वैसा ही वर्णन एकेन्द्रिय जीवोंको छोड़कर वैमानिकपर्यन्त समस्त जीवों का वर्णन क्रिया के विषय में जानना चाहिये। सूत्र में जो "यावत्" शब्द का पाठ आया है उससे दोइन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय, पंचेन्द्रिय तिर्यंच, मनुष्य, भवनपति, वानव्यन्तर और ज्योतिष्क इन सब का ग्रहण किया गया है। एकेन्द्रिय जीवों के विषय में दिक्पद में "प्रतिबंधक न हों तो छहों दिशाओं में और प्रतिबंधक हो तो कभी तीन दिशाओं में कभी चार दिशाओं में, कभी पांच दिशाओं में प्राणातिपात क्रिया होती है १। (जहा पाणाइवाए मुसावाए तहा अदिण्णादाणे, मेहुणे, परिग्गहे, कोहे जाव-मिच्छादंसणसल्ले, एवं एए अट्ठारस, चउवीसं दंडगा भाणियव्वा) प्राणातिपात क्रियाके वर्णनकी तरह मृषावाद२, अदत्तादान३, मैथुन४, परिग्रह५, क्रोध६, यावत् मिथ्या दर्शनशल्य१८, तक वर्णन जानना चाहिये। इस प्रकार इन अट्ठारह पाप स्थानों में

પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે તેવું જ વર્ણન એકેન્દ્રિય જીવો ને છોડીને વૈમાનિકો સુધીના સમસ્ત જીવોનું સમજવું. સૂત્રમાં જે "यावत्" પદ છે તેથી દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય, ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, અને વૈમાનિક એ બધાને ગ્રહણ કરવા જોઇએ. એકેન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં દિશાપદમાં "પ્રતિબંધ, અવરોધ, રૂકાવટ) ન હોય તો છએ દિશાઓમાં અને પ્રતિબંધ હોય તો ક્યારેક ત્રણ દિશાઓમાં, ક્યારેક ચાર દિશાઓમાં અને ક્યારેક પાંચ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થાય છે.૧ "जहा पाणाइवाए तहा मुसावाए, अदिण्णादाणे, मेहुणे, परिग्गहे, कोहे जाव-मिच्छादंसणसल्ले, एव एए अट्ठारस, चउवीसं दंडगा भाणियव्वा" પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના વર્ણન પ્રમાણેજ મૃષાવાદ૨, અદત્તાદાન૩, મૈથુન૪, પરિગ્રહ૫, અને ક્રોધથી૬ લઇને મિથ્યાદર્શનશલ્ય૧૮ સુધીનું વર્ણન સમજવું. આ રીતે તે ૧૮ પાપસ્થાનો ઉપર ૨૪ દંડક કહેવા જોઇએ.

अत्र यावच्छब्देन–मान७–माया८–लोभ९–राग१०–द्वेष११–कलह१२–ऽऽभ्याख्यान १३–पैशुन्य १४–परपरिवाद १५–रत्य-रति १६–मायामृषा १७' इत्येषां ग्रहणम्। 'एवं एए अट्ठारस' एवमेतेऽष्टादश पापस्थानानि क्रियाशब्देन सह योजितव्यानि। 'चउवीसं दंडगा भाणियव्वा' चतुर्विंशतिदण्डा भणितव्याः। एतानधिकृत्य चतुर्विंशतिदण्डका वाच्याः। 'सेवं भंते! सेवं भंते!' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त!, हे भदन्त! यद् देवानुप्रियेण प्रतिपादितं तदेवमेव 'त्ति' इति एवं कथयित्वा 'भगवं गोयमे' भगवान् गौतमः 'समणं भगवं जाव विहरइ' श्रमणं भगवन्तं यावद् विहरति, अत्र यावच्छब्देन–महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति॥सू०३॥

॥ इति क्रियाविचारः ॥

श्री महावीररोहयोः प्रश्नोत्तरप्रकरणम्—

पूर्वं कर्मणो निरूपणं कृतम्, तत्कर्म च प्रवाहरूपेण शाश्वतमित्यतः शाश्वतान् भावान् निरूपयन्नाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि।

चौवीस दण्डक कहना चाहिये। "कोहे जाव मिच्छादंसणसल्ले" में जो यावत् शब्द आया है उससे यहां मान७, माया८, लोभ९, राग १०, द्वेष११, कलह१२, अभ्याख्यान १३, पैशुन्य १४, परपरिवाद १५, रति-अरति १६, मायामृषा१७, इनका ग्रहण किया गया है। इस प्रकार इन के ग्रहण से पापस्थान १८ हो जाते हैं ये १८ पापस्थान क्रिया शब्द से योजित करना चाहिये, (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं जाव विहरइ) हे भदंत! जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है, हे भदन्त! वह ऐसा ही है इस प्रकार कहकर भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की उन्हें नमस्कार किया और फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए रहने लगे॥ सू. ३॥

॥ इति क्रियाविचार ॥

कोहे जाव मिच्छादंसणसल्ले" આ સૂત્રના "यावत्" પદથી માન૭ માયા૮ લોભ૯ રાગ૧૦ દ્વેષ૧૧ કલહ૧૨ અભ્યાખ્યાન૧૩ પૈશૂન્ય૧૪ પરપરિવાદ૧૫ રતિઅરતિ૧૬ માયા સહિત, મૃષા૧૭ એઓને પણ ગ્રહણ કરવા જોઈએ. આ અઢાર પાપસ્થાનો ક્રિયા શબ્દવડે બતાવવામાં આવ્યાં છે. "सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं जाव विहरइ" હે ભગવન્! આપે જેમ કહ્યું તે એમ જ છે, હે ભગવન્! આપના કહેવા પ્રમાણે જ છે. એ પ્રમાણે કહીને ભગવાન ગૌતમે મહાવીર પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા. ॥ સૂ.–૩ ॥

ઇતિ ક્રિયાવિચાર

मूलम्–तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महा-वीरस्स अंतेवासी रोहे णामं अणगारे पगइभद्दए, पगइमउए, पगइविणीए, पगइउवसंते, पगइपयणुकोहमाणमायालोभे, मिउमद्दवसंपन्ने, अल्लीणे, भद्दए, विणीए, समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते उड्ढंजाणू अहोसिरे, झाणकोट्ठोवगए, संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ। तएणं से रोहे अणगारे जायसड्ढे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी—

पुव्विं भंते! लोए पच्छा अलोए? पुव्विं अलोए पच्छा लोए? रोहा! लोए य अलोए य, पुव्विंपेते, पच्छापेते, दोवि एए, सासया भावा,अणाणुपुव्वी एसा रोहा!। पुव्विं भंते जीवा पच्छा अजीवा, पुव्विं अजीवा पच्छा जीवा?, जहेव लोए अलोए य तहेव जीवा य अजीवा य। एवं भवसिद्धिया य अभवसिद्धिया य, सिद्धी असिद्धी, सिद्धा असिद्धा। पुव्विं भंते अंडए पच्छा कुक्कुडी? पुव्विं कुक्कुडी पच्छा अंडए?, रोहा! से णं अंडए कओ?, भयवं! कुक्कुडीओ, सा णं कुक्कुडी कओ?, भंते! अंडयाओ, एवमेव रोहा! से य अंडए सा य कुक्कुडी पुव्विं पेते पच्छापेते दोवि एए सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा!, पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा अलोयंते, पुव्विं अलोयंते पच्छा लोयंते?, रोहा! लोयंते य अलोयंते य जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा!, पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा सत्तमे उवासंतरे पुच्छा, रोहा! लोयंते य सत्तमे उवासंतरे य, पुव्विंपेते पच्छापेते, दोवि एए सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा!। एवं लोयंते य सत्तमे य तणु-वाए, एवं घणवाए, घणोदही, सत्तमा पुढवी, एवं लोयंते एक्केक्केणं संजोएयव्वे इमेहिं ठाणेहिं तं जहा–(गाहा)

" उवास वाय--घण--उदहि,--पुढवी--दीवा य सागरा वासा।
नेरइयाई अत्थि य, समया कम्माइं लेस्साओ ॥ १ ॥
दिट्ठी दंसण णाणा, सण्णा सरीरा य जोग उवओगे।
दव्व पएसा पज्जव, अद्धा किं पुव्विं लोयंते ॥ २ ॥"

पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा सव्वद्धा, जहा लोयंतेणं संजोइआ सव्वे ठाणा एए, एवं अलोयंतेणवि संजोएयव्वा सव्वे। पुव्विं भंते सत्तमे उवासंतरे पच्छा सत्तमे तणुवाए एवं सत्तमं उवासंतरं सव्वेहि समं संजोएयव्वं जाव सव्वद्धाए, पुव्विं भंते! सत्तमे तणुवाए पच्छा सत्तमे घणवाए ? एयंपि तहेव णेयव्वं जाव सव्वद्धा। एवं उवरिल्लं एक्केक्कं संजोयंतेणं जो जो हिट्ठिल्लो तं तं छड्डुंतेणं नेयव्वं, जाव अतीय–अणागयद्धा पच्छा सव्वद्धा, जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा!। सेवं भंते! सेवं भंते!, त्ति जाव विहरइ ॥ सू० ४ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तेवासी रोहो नामानगारः प्रकृतिभद्रकः, प्रकृतिमृदुकः प्रकृतिविनीतः, प्रकृत्युपशान्तः प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभो मृदुमार्दवसंपन्नोऽलीनो भद्रको विनीतः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यादूरसामन्ते ऊर्ध्वजानुरधःशिरा ध्यानकोष्ठोपगतः संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति । ततः खलु स रोहोऽनगारो जातश्रद्धो यावत्पर्युपासीन एवमवादीत्—

पूर्वं भदन्त ! लोकः पश्चादलोकः पूर्वमलोकः पश्चाल्लोकः?, रोह ! लोकश्चालोकश्च पूर्वमप्येतौ पश्चादप्येतौ द्वावपि एतौ शाश्वतौ भावौ अनानुपूर्व्येषा रोह!। पूर्वं भदन्त! जीवाः पश्चादजीवाः, पूर्वमजीवाः पश्चाज्जीवाः ? यथैव लोकोऽलोकश्च तथैव जीवाश्चाजीवाश्च, एवं भवसिद्धिकाश्चाभवसिद्धिकाश्च, सिद्धिरसिद्धिः, सिद्धा असिद्धाः।, पूर्वं भदंत! अण्डकं पश्चात् कुक्कुटी पूर्वं कुक्कुटीपश्चादण्डकम्?, रोह! तत् खलु अण्डकं कुतः? भगवन्! कुक्कुटयाः, सा कुक्कुटी कुतः? भदन्त अण्डकात् एवमेव रोह ! तदण्डकं सा च कुक्कुटी पूर्वमप्येते पश्चादप्येते द्वावपि एतौ शाश्वतौ भावौ, अनानुपूर्वी एषा रोह!। पूर्वं भदन्त! लोकान्तः पश्चादलोकान्तः पूर्वमलोकान्तः

पश्चात् लोकान्तः? रोह! लोकान्तश्चालोकान्तश्च यावदनानुपूर्व्येषा रोह!। पूर्वं भदन्त! लोकान्तः पश्चात् सप्तममवकाशान्तरम् पुच्छा, रोह ! लोकान्तश्च सप्तममवकाशान्तरं च, पूर्वमप्येते पश्चादप्येते द्वावप्येतौ शाश्वतौ भावौ यावत् अनानुपूर्वी एषा रोह !। एवं लोकान्तश्च सप्तमश्च तनुवातः, एवं घनवातो घनोदधिः सप्तमी पृथिवी, एवं लोकान्त एकैकेन संयोजयितव्य एभिः स्थानैः तद्यथा—

" अवकाश-वात-घनोदधि-पृथिवी-द्वीपाश्च सागरा वर्षाणि।
नैरयिकाद्यस्तिकायाः समयाः कर्माणि लेश्याः ॥ १ ॥
दृष्टिर्दर्शनं ज्ञानानि संज्ञा शरीराणि च योगोपयोगौ।
द्रव्यप्रदेशाः पर्यवा अद्धा किं पूर्वं लोकान्तः ॥ २ ॥

पूर्वं भदन्त ! लोकान्तः पश्चात्सर्वाद्धा, यथा लोकान्तेन संयोजितानि सर्वाणि स्थानान्येतानि, एवमलोकान्तेनापि संयोजयितव्यानि सर्वाणि । पूर्वं भदन्त ! सप्तममवकाशान्तरं पश्चात्सप्तमस्तनुवातः, एवम् सप्तममवकाशान्तरं सर्वैः समं संयोजयितव्यम् यावत्सर्वाद्धा । पूर्वं भदन्त ! सप्तमस्तनुवातः पश्चात्सप्तमो घनवातः?, एवमपि तथैव ज्ञातव्यम् यावत् सर्वाद्धां, एवमुपरितनम् , एकैकेन संयोजयता यो योऽधस्तनस्तं तं छर्दयता ज्ञातव्यम् , यावदतीतानागताद्धा, पश्चात्सर्वाद्धा यावदनानुपूर्वी एषा रोह !। तदेवं भदन्त ! तदेवं भन्दत! इति यावद्विहरति ॥सू०४॥

टीका—" तेणं कालेणं ' तस्मिन् काले, भगवतो महावीरस्य समवसरणकाले ' तेणं समएणं ' तस्मिन् समये, धर्मकथासमाप्तिसमये ' समणस्स भगवओ महावीरस्स ' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'अंतेवासी' अन्तेवासी=शिष्यः ' रोहे

श्री महावीर और रोह का प्रश्नोत्तरप्रकरण—

पहिले कर्म का निरूपण किया गया है। सो वह कर्म प्रवाहरूप से शाश्वत है। इसलिये शाश्वत भावों का निरूपण करने के लिये सूत्रकार कहते हैं—" तेणं कालेणं" इत्यादि।

(तेणं कालेणं) भगवान महावीर के समवसरणकाल में (तेणं समएणं) उस समय में-अर्थात् धर्मकथा समाप्ति के समयमें (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (अंतेवासी) अन्ते-

---

રોહ અણગારના પ્રશ્નો અને શ્રી મહાવીરના ઉત્તરો—

પહેલાં કર્મોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું તે કર્મ પ્રવાહરૂપે શાશ્વત છે. તેથી તે શાશ્વત ભાવોનું નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે–तेण कालेणं ઇત્યાદિ.

"तेणं कालेणं" ભગવાન મહાવીરના સમવસરણકાળમાં "तेण समएणं" તે સમયે-એટલે કે ધર્મકથા સમાપ્તિના સમયે "समणस्स भगवओ महावीरस्स"

णामं अणगारे' रोहनामकोऽनगारः, स कीदृशः? इत्याह-'पगइभदए' प्रकृतिभद्रकः, प्रकृत्या स्वभावेनैव भद्रकः=अनुकूलवृत्तिः 'पगइमउए' प्रकृतिमृदुकः, प्रकृत्या स्वभावत एव मृदुकः=कोमलः, 'पगइविणीए' प्रकृतिविनीतः, यतो भावमार्दविकोऽतएव स्वभावतो विनयशीलः, 'पगइउवसंते' प्रकृत्युपशांतः स्वभावत एव प्रशान्ताकारः 'पगइपयणु कोहमाणमायालोभे' प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभः-प्रकृत्यैव स्वभावत एव प्रतनवः=प्रतलाः क्रोधमानमायालोभा यस्य स तथा, सत्यपि कषायोदये क्रोधादिकषायरहित इत्यर्थः। 'मिउमद्दवसंपन्ने' मृदुमार्दवसंपन्नः, अत्यन्तकोमलः, 'अल्लीणे' आलीनः गुरुवचनाश्रितः, यद्वा-गुप्तेन्द्रियः, 'भद्दए' भद्रकः गुरुशिक्षयाऽननुतापकः 'विणीए' विनीतः गुरुसेवा-

---

वासी-शिष्य (रोहे णामं अणगारे) रोहनाम के अनगार थे। (पगइभद्दे) ये प्रकृति से भद्र थे-अर्थात् स्वभावसे ही अनुकूल वृत्तिवाले थे (पगइमउए) स्वभाव से ही कोमल थे (पगइविणीए) प्रकृति से ही विनीत थे (पगइ उवसंते) स्वभाव से ही प्रशान्ताकार वाले थे (पगइपयणुकोहमाणमायालोभे) क्रोध, मान, माया, और लोभ ये चारों ही कषायें इनमें स्वभावतः ही कम थी। तात्पर्य यह है कि इनके यद्यपि कषाय का उदय था क्यों कि १० वें गुणस्थान तक कषाय रहती है फिर इनमें कषाय का उदय स्वभावसे ही अत्यन्त मन्द था। (मिउमद्दवसंपन्ने) ये अत्यन्त कोमल परिणामवाले थे। (अल्लीणे) गुरु के वचनों के आश्रित थे। अथवा-गुप्तेन्द्रिय थे (भद्दए) भद्रक-गुरु की शिक्षा से किसी भी जीव को संताप नहीं पहुंचाने वाले थे। (विणीए) विनीत-गुरु की सेवा करने वाले थे।

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરના "अंतेवासी" અંતેવાસી શિષ્ય "रोहे णामं अणगारे" રોહ નામના અણગાર હતા. "पगइभद्दे" કે જેઓ ભદ્ર પ્રકૃતિવાળા હતા એટલે કે સ્વભાવથી જ સરલ વૃત્તિવાળા હતા. "पगइमउए" સ્વભાવથી જ કોમળ હતા "पगइविणीए" સ્વભાવથીજ વિનીત હતા. "पगइउवसंते" સ્વભાવથી જ ઉપશાન્ત વૃત્તિ વાળા હતા. "पगइपयणुकोहमाणमायालोभे" તેમનામાં ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, એ ચારે કષાયો સ્વભાવથી જ ઓછા હતા. તાત્પર્ય એ છે કે તેમનામાં જો કે કષાયનો ઉદય હતો, કારણ કે દસમાં ગુણસ્થાન સુધી કષાયનો સદ્ભાવ રહે છે. પણ તેમનામાં કષાયનો ઉદય સ્વભાવથી જ અત્યંત મંદ હતો "मिउमद्दवसंपन्ने" તેઓ અત્યંત કોમળ પરિણામવાળા હતા. "अल्लीणे" ગુરુના વચનોનો આશ્રય લેનારા હતા. અથવા ગુપ્તેન્દ્રિય હતા. "भद्दए" ભદ્રિક-માયા કપટથી રહિત હતા. "वीणीए" વિનીત-ગુરુની

कारकः, 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'अदूरसामंते' अदूरसामन्ते, नातिदूरे नातिसमीपे उचितस्थाने 'उड्ढं जाणू' उर्ध्वजानुः, उत्कुटुकासनवान् 'अहोसिरे' अधःशिराः, अधोमुखः-नोर्ध्वं न तिर्यग् वा क्षिप्तदृष्टिः 'झाणकोट्ठोवगए' ध्यानकोष्ठोपगतः, ध्यानं,-धर्मशुक्लध्यानं, तदेव कोष्ठ इव कोष्ठः ध्यानकोष्ठस्तमुपगतः, 'संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ' संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति, तिष्ठतीत्यर्थः, 'तए णं से रोहे अणगारे' ततः खलु स रोहोऽनगारः, 'जायसड्ढे' जातश्रद्धः, जाता प्रागभूता संप्रति सामान्येन प्रवृत्ता श्रद्धा=वक्ष्यमाणतत्त्वनिर्णयात्मिका वाञ्छा यस्य स तथा 'जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी' यावत्पर्युपासीन एवमवादीत्-अत्र यावच्छब्देन-

ये रोह नामक अनगार (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के पास (अदूरसामंते) उचित स्थान पर-न अतिदूर और न अधिक पास इस रूप से उनके पास सन्मुख (उड्ढं जाणू) उत्कुटुकासन से (अहोसिरे) नीचे दृष्टि रखे हुए (झाणकोट्ठोवगए) धर्मध्यान और शुक्लध्यान रूप कोष्ठ में प्राप्त हुए (संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) संयम और तप से वे उस समय अपनी आत्मा को भावित करते हुए बैठे थे। (तएणं से रोहे अणगारे जायसड्ढे जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी इसके बाद उत्पन्नश्रद्ध-श्रद्धा संपन्न बने हुए यावत् प्रभु की पर्युपासना करते हुए उन रोह नामक अनगार ने प्रभु से इस प्रकार पूछा "जायसड्ढे" यहां पर श्रद्धा शब्द का अर्थ तत्त्वों की निर्णय करने की वाञ्छा है यह वाञ्छा उनको पहिले उत्पन्न नहीं हुई थी। अभी २ ही सामान्य रूप से उत्पन्न हुई है। यही बात "जायसड्ढे"

સેવા કરનારા હતા. "समणस्स भगवओ महावीरस्स" તે એવા રોહ નામના અણુગાર શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરની પાસે "अदूरसामंते" ઉચિત સ્થાને-વધારે દૂર પણુ નહીં અને વધારે નજીક પણુ નહીં એવા સ્થાને-તેમની સન્મુખ "उड्ढं जाणू" ઉત્કુટાસને, "अहोसिरे" નીચું મસ્તક રાખીને "झाणकोट्ठोवगए" ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનરૂપ કોઠીમાં રહેતા 'संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ" સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા બેઠા હતા. "तएणं से रोहे अणगारे जायसड्ढे जाव पज्जुवासमाणे एव वयासी" ત્યાર બાદ ઉત્પન્ન થયેલ છે શ્રદ્ધા જેને એવા તે રોહ અણુગાર "यावत्" પ્રભુની પર્યુપાસના કરીને પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું-"जायसड्ढे" અહીં શ્રદ્ધા શબ્દનો અર્થ તત્ત્વોનો નિર્ણય કરવાની વાંછા (અભિલાષા) સમજવો. તે વાંછા તેમનામાં પહેલાં ઉત્પન્ન થઈ ન હતી. પણ અત્યારે જ સામાન્ય રૂપે સર્વ પ્રથમ ઉત્પન્ન થઈ છે.

'जायसंसए जायकोऊहल्ले, उप्पण्णसड्ढे, उप्पण्णसंसए, उप्पण्णकोऊहल्ले, संजायसड्ढे संजायसंसए, संजायकोऊहल्ले, समुप्पण्णसड्ढे, समुप्पण्णसंसए, समुप्पण्ण कोऊहल्ले, उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठाए उट्ठित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता, नच्चासण्णे नाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे " इति संग्राह्यम्।

छाया—जातसंशयः जातकुतूहलः, उत्पन्नश्रद्धः, उत्पन्नसंशयः, उत्पन्नकुतूहलः, संजातश्रद्धः संजातसंशयः संजातकुतूहलः, समुत्पन्नश्रद्धः समुत्पन्नसंशयः समुत्पन्नकुतूहलः, उत्थया उत्तिष्ठति उत्थया उत्थाय यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वः आदक्षिण प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणो नमस्यन् अभिमुखः विनयेन प्राञ्जलिपुट इति। तत्र-'जायसंसए' जातसंशयः-जातः=प्रवृत्तः संशयः=लोकालोकजीवाजीवादीनां पूर्वपश्चाद्भावविष-

---

पद प्रकट करता है। अर्थात् जिनके चित्त में जीवादिक पदार्थों के निर्णय करने के निमित्त अभी २ सामान्यरूपसे अभिलाषा जाग चुकी है ऐसे वे रोह नामके अनगार थे। यहां जो "यावत्" शब्द आया है उस से "जात संशयः,जातकौतूहलः, उत्पन्नश्रद्धः, उत्पन्नसंशयः, उत्पन्नकौतूहलः, संजातश्रद्धः, संजातसंशयःसंजातकौतूहलः, समुत्पन्नश्रद्धः, समुत्पन्नसंशयः, समुत्पन्नकौतूहलः,उत्थया उत्थाय यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं आदक्षिण प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणो नमस्यन् अभिमुखः विनयेन प्राञ्जलिपुटः" इस पाठ का संग्रह किया गया है। इसका अर्थ इस प्रकार से है-लोक

એજ વાત "जायसड्ढे" પદ વડે બતાવી છે. એટલે કે જેમના મનમાં જીવાદિક પદાર્થો વિષે કોઇ જાતની શંકા જ ન હતી તાત્પર્ય એ છે કે તેઓ અત્યંત શ્રદ્ધાળુ હતા. એવા તે રોહ અણગાર હતા. અહીં 'यावत्' પદ વડે, "जातसंशयः, जातकौतूहलः, उत्पन्नश्रद्धः, उत्पन्नसंशयः, उत्पन्नकौतूहलः,संजातश्रद्धः, संजातसंशयः, संजातूकौतूहलः, समुत्पन्नश्रद्धः, समुत्पन्नसंशयः, समुत्पन्नकौतूहलः, उत्थया उत्तिष्ठति उत्थया उत्थाय यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणो नमस्यन् अभिमुखः विनयेन प्राञ्जलिपुटः" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-લોક અલોકના તથા

यक्षो यस्य स तथा, तत्स्वरूपं चेत्थम्—किं पूर्वं लोकः पश्चादलोकः ? अथवा पूर्वमलोकः पश्चाल्लोकः। एवं किं पूर्वं जीवः पश्चादजीवः, अथवा पूर्वमजीवः पश्चाज्जीवः? इत्यादिविषयकवक्ष्यमाणसंशयोत्पत्त्या जातसंशय इति । 'जायकोऊहल्ले जातकुतूहलः—जातं=प्रवृत्तं कुतूहलं=मत्पृष्टप्रश्नस्य भगवान् कीदृशमुत्तरं वक्ष्यतीत्येवं श्रोतुमौत्सुक्यं यस्य स तथा—स्वकृतप्रश्नस्योत्तरश्रवणौत्सुक्यवानित्यर्थः। 'उप्पण्णसड्ढे' उत्पन्नश्रद्धः—उत्पन्ना=विशेषेण संजाता श्रद्धा=तत्त्वनिर्णयवाञ्छारूपा यस्य स तथा, यद्वा—तत्त्वनिर्णयवाञ्छारूपायाः श्रद्धायाः स्वरूपस्य तिरोहितत्वे जातश्रद्धः, तस्याः स्वरूपस्य प्रादुर्भावे तु उत्पन्नश्रद्ध इति भावः।

अलोक का तथा जीव अजीव आदि पदार्थों का पूर्वपश्चाद्‌भावविषयक संदेह इन्हें उत्पन्न हुआ है अर्थात् पहिले लोक है कि अलोक, अथवा पहिले अलोक है कि लोक। पहिले जीव है कि अजीव अथवा पहिले अजीव है कि जीव। इस प्रकार का पूर्वपश्चाद्‌भावरूपसे संशय इन्हें उत्पन्न हो चुका था इस कारण ये जातसंशय कहे गये हैं। मेरे द्वारा पूछे गये प्रश्न का भगवान् कैसा उत्तर देंगे, इस प्रकार से भगवान् के उत्तर को सुनने के लिये इनके चित्त में उत्कंठाभाव बढ चुका था इस कारण ये जातकुतूहल कहे गये हैं, अर्थात अपने द्वारा किये गये प्रश्न के उत्तर को सुनने की उत्सुकता (उत्कंठा) इन्हें हो गई थी। उत्पन्नश्रद्ध ये इसलिये कहे गये हैं कि विशेषरूप से तत्त्वनिर्णय करने की वाञ्छा इनके चित्तमें उत्पन्न हो गई थी। अथवा-तत्त्वनिर्णयवाञ्छारूप श्रद्धाका स्वरूप उनके जब तक तिरोहित रहा तबतक तो वे जातश्रद्ध कहलाये, और

જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોના પૂર્વપશ્ચાત્‌ભાવવિષયક સંદેહ તેમને ઉત્પન્ન થયો છે. એટલે કે પહેલાં લોક છે કે અલોક? અથવા પહેલાં અલોક છે કે લોક? પહેલાં જીવ છે કે અજીવ? અથવા પહેલાં અજીવ છે કે જીવ? એ પ્રકારને પૂર્વપશ્ચાત્ ભાવ રૂપ સંશય તેમના મનમાં ઉત્પન્ન થયો. તે કારણે તેમને "જાત સંશય" કહ્યા છે. મારા વડે પૂછાયેલા પ્રશ્નોનો ભગવાન તરફથી કેવો જવાબ મળશે? તે જાણવાની જિજ્ઞાસા તેમના મનમાં વધી ગઇ હતી, તેથી તેમને "જાતકૌતૂહલ" કહ્યા છે. એટલે કે પોતે પૂછેલા પ્રશ્નોનાં જવાબ સાંભળવાની ઉત્કંઠા તેમને થઇ હતી. તેમને "ઉત્પન્નશ્રદ્ધ" એ કારણે કહ્યા છે કે વિશેષ રૂપે તત્ત્વ નિર્ણય કરવાની અભિલાષા તેમના મનમાં જાગી ચુકી હતી. અથવા જ્યાં સુધી તત્ત્વનિર્ણય વાંછા રૂપ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ તેમના ચિત્તની અંદર જ તિરોહિત (દબાયેલું) રહ્યું ત્યાં સુધી તો તેઓ જાતશ્રદ્ધ હતા. પણ જ્યારે તત્ત્વનિર્ણયવાંછા

'उप्पण्णसंसए' उत्पन्नसंशयः वक्ष्यमाणविषये विशेषवाञ्छायुक्तः। 'उप्पण्ण-कोऊहल्ले' उत्पन्नकुतूहलः स्वकृतप्रश्नस्योत्तरश्रवणे विशेषौत्सुक्ययुक्तः। 'संजायसड्ढे' संजातश्रद्धः-स्वपृष्टतत्त्वनिर्णये विशेषतर वाञ्छायुक्तः। 'संजायसंसए' संजातसंशयः-विशेषतरपूर्वोक्तवाञ्छायुक्तः, 'संजायकोऊहल्ले' संजातकुतूहलः-विशेषतरौत्सुक्य युक्तः, 'समुप्पण्णसड्ढे' समुत्पन्नश्रद्धः-विशेषतमेन सर्वप्रकारेण तत्त्वनिर्णयात्मकवाञ्छायुक्तः। 'समुप्पण्णसंसए' समुत्प-

---

जब तत्त्वनिर्णयवाञ्छारूप श्रद्धाका स्वरूप उनके प्रकट हो गया तब वे उत्पन्नश्रद्ध कहलाये। "उप्पण्णसंसए" वक्ष्यमाण विषय में वे विशेष वाञ्छा से युक्त थे इसलिये वे उत्पन्नसंशय थे और उन्हें अपने द्वारा कृत प्रश्न के उत्तर को सुनने में विशेषरूप से औत्सुक्य भाव बढ गया था इसलिये वे उत्पन्नकुतूहल थे। संजातश्रद्ध इन्हें इसलिये कहागया है कि अपने द्वारा पूछे गये तत्त्वोंके निर्णय करनेमें इन्हें विशेषतररूपसे वाञ्छा उत्पन्न हो गई थी। संजातसंशय इन्हें इसलिये कहा गया है कि जीवादिक पदार्थों के निर्णय करने की वाञ्छा इनके चित्त में पहिलेकी अपेक्षा अब विशेषतररूप से उत्पन्न हो चुकी थी, और इसी कारण उसके निर्णयको सुनने का औत्सुक्यभाव पहिले की अपेक्षा अब विशेषतर-रूपमें जागृत हो रहा था। समुत्पन्नश्रद्ध इन्हें इस कारण कहा गया है कि इन्हें तत्वनिर्णय करनेकी जो वाञ्छा अब उत्पन्न हुई थी वह विशेष-तमरूपमें हुई थी वह सामान्य, या विशेष, या विशेषतररूपसे अब नहीं

રૂપ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ તેમના ચિત્તમાં પ્રકટ થયું ત્યારે તેઓ ઉત્પન્નશ્રદ્ધ થયા. "उप्पण्णसंसए" ઉપર દર્શાવેલી બાબતમાં તેઓ વિશેષ વાંછાવાળા હતા તે કારણે તેમને "ઉત્પન્નસંશય" કહ્યા છે. અને તેમને પોતે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર સાંભળવાની વિશેષરૂપે ઉત્સુકતા હતી. તેથી તેમને "ઉત્પન્નકૌતૂહલ" કહ્યા છે. તેમને "સંજાતશ્રદ્ધ" કહેવાનું કારણ એ છે કે પોતે પૂછેલાં તત્ત્વોનો નિર્ણય કરવાની વાંછા તેમનામાં અધિકતર પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થઇ હતી. તેમને "સંજાત સંશય" કહેવાનું કારણ એ છે કે જીવાદિક પદાર્થોનો નિર્ણય કરવાની અભિલાષા તેમના ચિત્તમાં પહેલાં કરતાં હવે અધિકતર પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થઇ ચૂકી હતી. અને એજ કારણે તે પ્રશ્નના ઉત્તર સાંભળવાની ઉત્સુકતા હવે પહેલાં કરતાં પણ અધિકતર પ્રમાણમાં જાગૃત થઇ હતી. તેમને "સમુત્પન્નશ્રદ્ધ" કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમના ચિત્તમાં તત્ત્વનિર્ણય કરવાની જે વાંછા અત્યારે ઉત્પન્ન થઇ હતી તે વિશેષતમ (સૌથી વિશેષ) રૂપે ઉત્પન્ન થઈ હતી- તે હવે સામાન્ય

असंशयः-विशेषतमसंशययुक्तः, 'समुप्पण्णकोऊहल्ले' समुत्पन्नकुतूहलः= विशेषतमौत्सुक्ययुक्तः। अत्र श्रद्धादौ कार्यकारणभावश्चेत्थम्-प्रश्नवाञ्छारूपा श्रद्धा जाता, तस्याः कारणं संशयः कुतूहलं चेति। एतादृशो रोहनामाऽनगारः 'उट्ठाए' उत्थया=स्वस्यैवोत्थानशक्त्या न तु परसाहाय्येन 'उट्ठेइ' उत्तिष्ठति,'उट्ठाए उट्ठित्ता' उत्थया उत्थाय 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव स्थाने श्रमणो भगवान् महावीरः 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य भगवत्समीपे समागत्य 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरं 'तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ' त्रि कृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा 'वंदइ नमं-

---

थी इसी कारण जो संशय उन्हें उत्पन्न हुआ था वह भी विशेषतम रूप से उन्हें उत्पन्न हुआ था अतः वे समुत्पन्नसंशय कहलाये। और अपने कियेहुए प्रश्नके उत्तर सुननेका उत्कंठारूप भाव भी उन्हें विशेषतम रूपसे जग चुका था इसलिये वे समुत्पन्न कुतूहल कहलाये। यहां श्रद्धादिक में कार्यकारणभाव इस प्रकार से है-रोह अनगार के चित्त में जो प्रश्नवाञ्छारूप श्रद्धा उत्पन्न हुई उसके कारण संशय और कुतूहल (उत्कंठा) था। ऐसे वे रोह नाम के अनगार "उट्ठाए उट्ठेइ" अपनी ही उत्थानशक्ति से उठे पर की सहायता से नहीं। "उत्थया उत्थाय" और अपनी उत्थानशक्ति से उठ कर (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे (तेणेव उवागच्छइ) वहीं पर आये। (उवागच्छित्ता) वहां आकर (समणं भगवं महावीरं) उन्होंने श्रमण भगवान महावीर को (तिक्खुत्तो) तीन बार (आयाहिणपयाहिणं करेइ)

રૂપે, વિશેષરૂપે કે વિશેષતર રૂપે જ રહી ન હતી. પણ વિશેષતમરૂપે ઉત્પન્ન થઇ હતી એજ પ્રમાણે જે સંશય તેમને ઉત્પન્ન થયો હતો તે પણ વિશેષતમ રૂપે ઉત્પન્ન થયો હતો. તેથી તેમને "સમુત્પન્નસંશય" કહેલા છે. પોતે પૂછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર સાંભળવાની ઉત્સુકતા પણ તેમના ચિત્તમાં વિશેષતમરૂપે જાગૃત થઇ હતી તેથી તેમને અહીં "સમુત્પન્નકૌતૂહલ" કહ્યા છે. શ્રદ્ધા વગેરેમાં કાર્ય કારણભાવ નીચે મુજબ છે. રોહ અણુગારના મનમાં જે પ્રશ્ન વાંછારૂપ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ તે કાર્ય અને તેનાં કારણો સંશય અને કુતૂહલ (ઉત્કંઠા) હતાં એવા તે રોહ નામના અણુગાર "उट्ठाए उट्ठेइ" પોતાની મેળેજ ઉઠયા. "उट्ठाए उट्ठित्ता" પોતાની મેળે જ ઉઠીને "जेणेव समणे भगवं महावीरे" જ્યાં શ્રમણ ભગવાનમહાવીર સ્વામી બિરાજમાન હતા. "तेणेव उवागच्छइ" ત્યાં ગયા. "उवागच्छित्ता" ત્યાં જઇને "समणं भगवं महावीरं" તેમણે શ્રમણ ભગવાનમહાવીરને "तिक्खुत्तो" ત્રણ

सइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'नच्चासण्णे नाइदूरे' नात्यासन्ने नातिदूरे=उचितप्रदेशे 'सुस्सूसमाणे' शुश्रूषमाणः भगवद्वाक्यं श्रोतुमिच्छन् 'णमंसमाणे' नमस्यन्=नमनादिना विनयं प्रकटयन् 'अभिमुहे' अभिमुखः=सम्मुखे स्थित्वेत्यर्थः 'विणएणं' विनयेन=विनयपूर्वकं 'पंजलिउडे' प्राञ्जलिपुटः =संयोजितहस्तद्वयः सन् 'पज्जुवासमाणो एवं वयासी' पर्युपासीनः=सेवमानः एवम्=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्=कथितवान्। किमवादीदित्याह-'पुव्विं भंते' इ.

'पुव्विं भंते! लोए पच्छा अलोए' पूर्वं भदन्त! लोकः पश्चादलोकः अथवा 'पुव्विं अलोए पच्छा लोए' पूर्वमलोकः पश्चाल्लोकः, हे भदन्त! किं पूर्वं लोकः षड्जीवनिकायरूपः अस्ति पश्चादलोकः धर्मास्तिकायादिरहितः केवलाकाशरूपः। अस्ति, अथवा पूर्वमलोकः पश्चाल्लोकः अस्तीति प्रश्नाशयः। भगवानाह--'रोहे'

आदक्षिण प्रदक्षिण किया। (करित्ता वंदइ नमंसइ) आदक्षिण प्रदक्षिण पूर्वक वंदना की नमस्कार किया। "वंदित्ता नमंसित्ता" वन्दना नमस्कार करके, (नच्चासन्ने नाइदूरे) न अति निकट और न दूर किन्तु उचित ऐसे स्थान पर (सुस्सूसमाणे णमंसमाणे) भगवद्वचनको सुननेकी अभिलाषा से फिर वे नमस्कार करते हुए प्रभु केसंमुख बैठ कर उन्होंने (विणएणं पंजलिउडे) विनयपूर्वक हाथ जोडकर (पज्जुवासमाणे एवं वयासी) पर्युपासना करते हुए प्रभु से इस प्रकार पूछा 'पुव्वि भंते!' इ०

(भंते!) हे भदन्त! (पुव्विं लोए? पच्छा आलोए? पुव्विं अलोए पच्छा लोए?) पहिले लोक है और बाद में अलोक है क्या? अथवा पहिले अलोक है और बाद में लोक है क्या? षट् जीवनिकायरूप स्थान का अर्थात् जहाँ पर जीवादिक छहों द्रव्य पाये जाते हैं ऐसे आकाश का नाम लोक है और जहां धर्मास्तिकायादिक द्रव्य नहीं पाये

વાર "आयाहिणपयाहिणं करेइ" આદક્ષિણ-પ્રદક્ષિણા કરી "करित्ता वंदइ नमंसइ" આદક્ષિણ-પ્રદક્ષિણાપૂર્વક નમસ્કાર કર્યાં." वदित्ता नमसित्ता" વંદણા નમસ્કાર કરીને, "णच्चासन्ने णाइदूरे" અતિદૂર પણ નહીં અને અતિ નજીક પણ નહીં એવા યોગ્ય સ્થાને, "सुस्सूसमाणे णमंसमाणे" ભગવાનનાં વચનો સાંભળવાની અભિલાષા સાથે ફરીથી નમસ્કાર કરતા છતા પ્રભુની સામે બેસી ને ત્યાર બાદ "विणएतां पजलिउडे" વિનયપૂર્વક હાથ જોડીને "पज्जुवासमाणे एवं वयासी" પર્યુપાસના કરીને તેમણે ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પૂછયું—"पुव्विंभंते" ઈત્યાદિ.

"भंते" હે ભગવાન! "पुव्विं लोए? पच्छा अलोए? पुव्वि अलोए? पच्छा लोए?" પહેલાં લોક અને ત્યારબાદ અલોક છે કે પહેલાં અલોક અને ત્યાર બાદ લોક છે? જ્યાં જીવાદિક છએ દ્રવ્યો હોય છે. એવા આકાશનું નામ લોક

त्यादि, 'रोहा' हे रोह ! 'लोए य अलोए य' लोकश्चालोकश्च 'पुव्विपेते पच्छा पेते' पूर्वमप्येतौ पश्चादप्येतौ 'दोवि एए सासया भावा' द्वावप्येतौ शाश्वतौ भावौ 'अणाणुपुव्वी एसा रोहा' अनानुपूर्व्येषा रोह!, हे रोह! इमौ द्वावपि लोकालोकौ भावौ प्रवाहरूपेण नित्यौ, अतः पूर्वं लोकः पश्चादलोक इत्याकारिकाऽनयोरानुपूर्वी नास्ति किन्तु पूर्वपश्चात्रूपक्रमविवर्जितावेतावविति लोकोप्यलोकोपि अलोकोपि लोकोपीति भावार्थः। 'पुव्विं भंते! जीवा पच्छा अजीवा, पुव्वि अजीवा पच्छा जीवा' पूर्वं भदन्त ! जीवाः, पश्चादजीवाः पूर्वमजीवाः पश्चाद् जीवाः, हे भदन्त ! पूर्वं जीवाः पश्चादजीवाः पूर्वमजीवाः पश्चाज्जीवा वेति। जीवा जीवविषये पूर्वापरभावो विद्यते न वेति प्रश्नार्थः । भगवानाह-'जहेव'

जाते हैं किन्तु इनसे रहित ऐसा जो केवल एक आकाशरूप स्थान है उसका नाम अलोक है। भगवान ने उनके इस प्रश्न का उत्तर देते हुए उनसे कहा कि (रोहा) हे रोह ! (लोए य अलोए य) लोक और अलोक ये दोनों (पुव्विंपेते पच्छापेते) पहिले भी हैं और पीछे भी हैं। (दो वि एए सासया भावा) ये दोनों भी शाश्वत भाव हैं। (अणाणुपुव्वी एसा रोहा) हे रोह ! यह अनानुपूर्वी है। तात्पर्य कहने का यह है कि जब ये दोनों ही भाव-लोक अलोक रूप ये दोनों पदार्थ, द्रव्य-प्रवाहरूपसे नित्य हैं इस लिये इनमें ऐसी आनुपूर्वी नहीं है कि पहिले लोक है बाद में अलोक है, अथवा पहिले अलोक है और बाद में लोक है अतः ये दोनों ही पूर्व पश्चात् रूप क्रम से रहित हैं। (पुव्विं भंते! जीवा पच्छा अजीवा ? पुव्विं अजीवा पच्छा जीवा ?) हे भदन्त ! पहिले जीव हैं और बाद में अजीव हैं? अथवा पहिले अजीव हैं और बाद में जीव हैं ?, क्या

છે. પણ જ્યાં ધર્માસ્તિકાયાદિક છ દ્રવ્યો હોતાં નથી. પણ માત્ર એક આકાશ. દ્રવ્ય જ છે તેને અલોક કહે છે. ભગવાન મહાવીર રોહ અણગારના તે પ્રશ્નોના આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે. "रोहा" હે રોહ ! "लोए य अलोए य" લોક અને અલોક, તે બન્ને "पुव्विंपेते पच्छापेते" પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે "दो वि एए सासया भावा" તે બન્ને શાશ્વત ભાવ છે "अणाणुपूव्वी एसा रोहा" હે રોહ ! તે ભાવો આનુપૂર્વી વિનાના છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે લોક અને અલોકરૂપ બન્ને પદાર્થ દ્રવ્ય-પ્રવાહ રૂપે નિત્ય જ હોવાથી તેમનામાં એવી આનુપૂર્વીનો અભાવ છે કે પહેલાં લોક છે અને પછી અલોક છે, અથવા પહેલાં અલોક છે અને પછી લોક છે. તેથી તેઓ બન્ને આનુપૂર્વીથી પૂર્વ અને પછી એવા ક્રમથી રહિત જ છે. "पुव्विं भंते ! जीवा पच्छा अजीवा ? पुव्विं अजीवा पच्छा जीवा ?" હે ભગવન્ ! પહેલાં જીવ છે અને પછી અજીવ છે ? અથવા પહેલાં અજીવ છે અને પછી જીવ છે ? એટલે કે જીવ અને અજીવમાં

इत्यादि, 'जहेव लोए य अलोए य तहेव जीवा य अजीवा य' यथैव लोकश्चालोकश्च तथैव जीवाश्चाजीवाश्च, लोकालोकयोरिव जीवाजीवविषयेऽप्यानुपूर्वी नास्ति किन्तु जीवाजीवेष्वप्यनानुपूर्व्येव वक्तव्येति भावार्थः। 'एवं भवसिद्धिया य अभवसिद्धिया य, सिद्धी असिद्धी, सिद्धा असिद्धा' एवं भवसिद्धिकाश्चाभवसिद्धिकाश्च, सिद्धिरसिद्धिः, सिद्धा असिद्धाः, भविष्यन्तीति भवाः, भवा=भाविनी सिद्धिर्मुक्ति येषां ते भवसिद्धिकाः येषां सिद्धिर्भाविनी ते भवसिद्धिकाः, एतद्विपरीता अभवसिद्धिकाः, येषां नियमतः संसार एव भविष्यतीति। एवमेव सिद्धिः-मोक्षः, असिद्धिः=अमोक्षः, सिद्धा-मुक्ताः, असिद्धा-अमुक्ता अपि विज्ञेयाः। 'पुव्वि

ऐसा जीव और अजीव में पूर्वापर भाव है या नहीं? भगवान् इस प्रश्न का उत्तर देते हुए उनसे कहते हैं कि (जहेव लोए, अलोए य तहेव जीवा य अजीवा य) हे रोह, जिस प्रकार लोक और अलोकमें आनुपूर्वी नहीं है उसी प्रकार से जीव और अजीव में भी आनुपूर्वी नहीं है अतः जीव, और अजीव ये दोनों पदार्थ भी विना आनुपूर्वी के ही हैं। (एवं भवसिद्धिया य अभवसिद्धिया य, सिद्धी असिद्धी, सिद्धा असिद्धा) इसी तरह से भवसिद्धिक अभवसिद्धिक, सिद्धि असिद्धि, और सिद्ध असिद्ध, इनको भी जानना चाहिये। जिन्हें आगे सिद्धि-मुक्ति प्राप्त होने वाली है वे भव सिद्धिक कहलाते हैं। जो इनसे विपरीत होते हैं अर्थात् जिन्हें आगे सिद्धि प्राप्त नहीं होनेवाली होती है वे अभवसिद्धिक होते हैं, भवसिद्धिक जीव नियम से मुक्ति प्राप्त करते हैं और अभवसिद्धिक जीव नियम से संसार में ही परिभ्रमण करते रहते हैं। इसी तरह सिद्धि-मोक्ष, असिद्धि-संसार, सिद्ध-मुक्त जीव और असिद्ध-अमुक्त

એવો પૂર્વ અને પછીનો ક્રમ છે કે નથી? તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા ભગવાન કહે છે કે "जहेव लोए य अलोए य तहेव जीवाय अजीवा य" હે રોહ! જેવી રીતે લોક અને અલોકમાં આનુપૂર્વી (પૂર્વ અને પછીનો ક્રમ) નથી, એજ પ્રમાણે જીવ અને અજીવમાં પણ આનુપર્વી નથી. તેથી જીવ અને અજીવ, એ બન્ને પદાર્થો પણ આનુપૂર્વી વગરના જ છે. "एवं भवसिद्धिया य अभवसिद्धिया य सिद्धी असिद्धी, सिद्धा असिद्धा" એવી જ રીતે ભવસિદ્ધિક અને અભવસિદ્ધિક સિદ્ધિ અને અસિદ્ધિ તથા સિદ્ધ અને અસિદ્ધના વિષયમાં પણ જાણવું. જેમને હવે પછી ગમે ત્યારે મુક્તિ પ્રાપ્ત થવાની છે તેમને ભવસિદ્ધિક કહે છે અને જેમને આગળ જતાં મુક્તિ પ્રાપ્ત થવાની નથી તેમને અભવસિદ્ધિક કહે છે. ભવસિદ્ધિક જીવો નિયમથી જ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અને અભવસિદ્ધિક જીવો નિયમથી જ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. એજ પ્રમાણે સિદ્ધિ-મોક્ષ અસિદ્ધિ-

भंते! अंडए पच्छा कुक्कुडी, पुव्विं कुक्कुडी पच्छा अंडए' पूर्वं भदन्त! अण्डकम् पश्चात्कुक्कुटी, पूर्वं कुक्कुटी पश्चादण्डकम्, अण्डककुक्कुट्योः पूर्वापरभावो विद्यते न वा?, यदि विद्यते पूर्वापरभावस्तदाऽण्डकस्य पूर्वमुत्पत्तिः कुक्कुट्या वेति प्रश्नाशयः। भगवान् कथयति-'रोहे'त्यादि, 'रोहा' हे रोहक! 'से ण अंडए कओ' तदण्डकं कुतः, हे रोह! यदेतदण्डकं समुपलभ्यते तदण्डकं कुतः कस्मादुत्पन्नमिति, रोहः कथयति-'भयवं' हे भगवन् 'कुक्कुडीओ' कुक्कुटीतः, एतदण्डकं कुक्कुटीतो जातमिति। भगवानाह-'सा णं कुक्कुडी कओ' सा खलु कुक्कुटी कुतः, या कुक्कुटी दृश्यते सा कस्माज्जायते? रोहः कथयति-'भंते! अंडयाओ' हे भदंत कुक्कुटी अण्डकाज्जायते। एवं वस्तुस्वरूपाववोधनेन रोहप्रश्नस्योत्तरं तस्य मुखेनैव प्रतिपादितम्। भगवान् कथयति-'एवामेव' इत्यादि, 'एवामेव रोहा से य अंडए सा य कुक्कुडी' एवमेव हे रोह! तदण्डकं सा च कुक्कुटी, 'पुव्विंपेते

संसारी जीव भी जानना चाहिये। (पुव्विं भंते! अंडए पच्छा कुकुडी, पुव्वि कुकुडी पच्छा अंडए) हे भदन्त! पहिले अंडा है कि कुकुटी है?। अथवा पहिले कुक्कुटी है कि अंडा है? पूछने का तात्पर्य ऐसा है कि? अंडा और कुक्कुटी में पूर्वापर भाव मौजूद है या नहीं? भगवान् इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि-(रोह! से णं अंडए कओ? भयवं! कुक्कुडीओ सा णं कुकुडी कओ? भंते! अंडयाओ) हे रोह! यह तो बताओ वह अंडा किससे उत्पन्न हुआ है? रोह ने कहा भगवन्! वह अंडा कुकुटी (मुरगी) से उत्पन्न हुआ है। पुनः भगवान् ने पूछा हे रोह वह कुकुटी किससे उत्पन्न हुई है। तब रोह ने कहा-हे भदन्त! वह कुक्कुडी अंडे से उत्पन्न हुई है। इस तरह वस्तु स्वरूप के समझने से रोह के प्रश्न का उत्तर उसके मुख से प्रतिपादित हो जाता है। अतः

સંસાર, સિદ્ધ-મુક્તજીવ અને અસિદ્ધ-અમુક્ત-સંસારી જીવ એ બધાને માટે પણ સમજવું. "पुव्वि भंते! अंडए पच्छा कुक्कुडी, पुव्विं कुक्कुडी पच्छा अंडए?" હે ભગવન્ પહેલુ ઈંડુ કે મરઘી? અથવા પહેલી મરઘી કે પછી ઈંડુ? એટલે કે ઈંડુ અને મરઘીમાં પહેલા અને પછીના ભાવનું અસ્તિત્વ છે કે નહીં? ઉત્તર—"रोहा! से णं अंडए कओ? भयवं! कुक्कुडीओ! सा णं कुक्कुडी कओ? भंते अंडयाओ" હે રોહ! તમે એ બતાવો કે ઈંડુ શામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે? રોહે કહ્યું "ભગવન્! ઈંડુ મરઘીથી ઉત્પન્ન થયું હોય છે." વળી ભગવાને પૂછયું હે રોહ! તે મરઘી શામાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે? રોહે જવાબ આપ્યો "હે પ્રભો! તે મરઘી ઈંડામાંથી ઉત્પન્ન થઇ છે" આ રીતે વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજાવવાથી રોહના પ્રશ્નનો જવાબ તેના મોઢેથી જ તેને મળી જાય છે. તેથી

पच्छापेते' पूर्वमपि एतौ पश्चादप्येते, 'दोवि एए सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा!' द्वावप्येतौ शाश्वतौ भावौ अनानुपूर्वी एषा रोह!। तत्र द्वयोरपि व्यक्तिविशेषरूपेणाण्डककुक्कुटयोः सत्यपि पूर्वापरभावे सामान्यरूपेण न तयोः पूर्वमिदं पश्चादिदं,वेति निर्णयः, किन्तु क्रमराहित्यमेवैतयोः कदाचित्पूर्वमण्डकं पश्चात् कुक्कुटी, कदाचित्पूर्वं कुक्कुटी पश्चादण्डकमिति, प्रवाहरूपेणैतौ भावौ शाश्वतावेव, रोहः पृच्छति-"पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा अलोयंते, पुव्विं अलोयंते पच्छा लोयंते?" पूर्वं भदन्त! लोकान्तः पश्चादलोकान्तः, पूर्वमलोकान्तः पश्चाल्लोकान्तः, लोकान्ता-

---

भगवान् कहते हैं कि-(एवामेव रोहा! से य अंडए सा य कुक्कुडी पुव्विंपेते, पच्छापेते दोवि एए सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा!) इसी तरह से हे रोह! वह अंडा और वह कुक्कुटी पहिले भी हैं, बाद में भी हैं। ये दोनों शाश्वत भाव हैं अतः हे रोह! यहां आनुपूर्वी नहीं है। यद्यपि यहां इन दोनों में व्यक्तिविशेष की अपेक्षा अंडक और कुक्कुटी में पूर्वापर भाव मौजूद है। परन्तु वह पूर्वापर भाव सामान्य की अपेक्षा से इन दोनों में नहीं है, क्यों कि यह पहिले है और यह बादमें है ऐसा, नहीं कहा जा सकता है। अतः इन दोनोंमें क्रमरहितपना ही है। कारण कि कदाचित् पहिले अंडा हो जाता है और बाद में कुक्कुटी होती है कभी कुक्कुटी पहिले रहती है और अंडा बाद में रहता है। इस तरह प्रवाह रूप से ये दोनों ही शाश्वतभाव हैं। रोह पूछते हैं कि (भंते! पुव्विं लोयंते, पच्छा अलोयंते, पुव्विं अलोयंते पच्छा लोयंते) हे भदन्त! यह तो बताईये कि पहिले लोकान्त है,

---

ભગવાન કહે છે કે-"एवामेव रोहा! से य अंडए सा य कुक्कुडी पुव्विंपेते पच्छापेते दोवि एए सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा!" એજ પ્રમાણે હે રોહ! તે ઇંડુ અને તે મરઘી પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે. તે બન્ને શાશ્વત ભાવ છે. તેથી હે રોહ! અહીં આનુપૂર્વી-પૂર્વ કે પછીનો ક્રમ-નથી. જો કે અહીં તે બન્નેમાં વ્યક્તિવિશેષની અપેક્ષાએ પૂર્વાપર ભાવ મોજૂદ છે. પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ પૂર્વાપર ભાવ બન્નેમાં નથી. કારણ કે આ પહેલું કે તે પહેલું બન્નેમાં કોણ પહેલું તે કહી શકાય નહીં તે કારણે તે બન્નેમાં રહિત પણું ક્રમ છે કારણ કે ક્યારેક ઇંડુ પહેલું લાગે છે અને પછી મરઘીનું અસ્તિત્વ જણાય છે તો ક્યારેક મરઘીનું અસ્તિત્વ પહેલું લાગે છે અને પછી ઈંડાનું અસ્તિત્વ જણાય છે. આ રીતે પ્રવાહ રૂપે એ બન્ને શાશ્વતભાવ છે. ત્યારબાદ ફરી રોહ અણગાર પૂછે છે-(भंते पुव्विं लोयंते, पच्छा

लोकान्तयोः पूर्वापरभावो विद्यते न वेति प्रश्नाशयः। भगवानाह-'रोहा लोयंते य अलोयंते जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा' रोह! लोकान्तश्चालोकान्तश्च यावदनानुपूर्वी एषा रोह!, लोकान्तालोकान्तयोर्नास्ति पूर्वापरभावोऽपि तु पूर्वापर क्रमरहितावेवैतौ अलोकान्तः पूर्वं लोकान्तो वा पूर्वम् ? लोकान्तः पूर्वमलोकान्तो वा पूर्वमिति क्रमो नाऽस्तीति भावः। पुनः पृच्छति रोहः-'पुव्विं भंते लोयंते पच्छा सत्तमे उवासंतरे पुच्छा' पूर्वं भदन्त! लोकान्तः पश्चात् सप्तममवकाशान्तरम् पृच्छा, हे भदन्त! किम् पूर्वं लोकान्तः पश्चात्सप्तममवकाशान्तरमस्ति, अथवा पूर्वमवकाशान्तरं पश्चाल्लोकान्तोऽस्तीति प्रश्नाशयः। भगवानाह-'रोहे'-इत्यादि। 'रोहा' हे रोह! 'लोयंते य सत्तमे उवासंतरे य' लोकान्तश्च सप्तममवकाशान्तरं च 'पुव्विंपेते पच्छापेते' पूर्वमप्येते द्वे पश्चादप्येते द्वे 'दोवि एए' द्वावप्येतौ

बाद में अलोकान्त है, कि पहिले अलोकान्त है बाद में लोकान्त है? अर्थात् लोकान्त और अलोकान्त में पूर्वापरभाव मौजूद है या नहीं? इसका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (रोह! लोयंते य अलोयंते य जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा) हे रोह! लोकान्त और अलोकान्त ये दोनों हैं यावत् इनमें आनुपूर्वी नहीं है। लोकान्त और अलोकान्त में पूर्वापरभाव नहीं है। पूर्वापरक्रम से ये दोनों रहित ही हैं। ऐसा नहीं कि पहिले लोकान्त है और बाद में अलोकान्त है, पहिले अलोकान्त है और बाद में लोकान्त है। रोह पुनः पूछते हैं कि-(पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा सत्तमे उवासंतरे? पुच्छा) हे भदन्त! पहिले लोकान्त है और बाद में सातवां अवकाशान्तर है, कि पहिले सातवां अवकाशान्तर है और बाद में लोकान्त है? भगवान् इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि-(रोहा! लोयंते य, सत्तमे उवासंतरे य, पुव्विं पेते पच्छा पेते) हे रोह!

अलोयंते, पुव्विं अलोयते, पच्छा लोयंते?) હે ભગવન્! પહેલાં લોકાન્ત છે અને પછી અલોકાન્ત છે કે પહેલાં અલોકાન્ત છે અને પછી લોકાન્ત છે? એટલે કે લોકાન્ત અને અલોકાન્તમાં પૂર્વાપર ભાવ મોજૂદ છે કે નહીં? ઉત્તર—(રોહ! લોયંતે ય અલોયંતે ય જાવ અણાણુપુવ્વી એસા રોહા!) હે રોહ! લોકાન્ત અને અલોકાન્ત બન્ને છે. ત્યાંથી લઈને તેમનામાં આનુપૂર્વી નથી. ત્યા સુધીનું તમામ કથન અહીં ગ્રહણ કરવું. લોકાન્ત અને અલોકાન્તમાં પૂર્વાપર ભાવ નથી. તે બન્ને પૂર્વાપરના ક્રમથી રહિત જ છે. રોહ વળી નીચેના પ્રશ્ન પૂછે છે-(પુવ્વિં મંતે! લોયંતે પચ્છા સત્તમે ઉવાસંતરે? પુચ્છા) હે ભગવન્! પહેલું લોકાન્ત અને ત્યાર બાદ સાતમું અવકાશાન્તર છે? કે પહેલું સાતમું અવકાશાન્તર અને ત્યાર બાદ લોકાન્ત છે?

ઉત્તર (રોહા! લોયંતે ય સત્તમે ઉવાસંતરે ય, પુવ્વિં પેતે પચ્છા પેતે) હે રોહ!

'सासया भावा' शाश्वतौ भावौ 'अणाणुपुव्वी एसा रोहा' अनानुपूर्व्येषा रोह! हे रोह! लोकान्तश्च सप्तममवकाशान्तरं च, पूर्वमपि पश्चादपि। एतयोर्नियताऽऽनुपूर्वी नास्ति किन्तु आनुपूर्वीरहिते एते द्वे, पूर्वपश्चाद्रूपः क्रमो न भवतीति। सप्तममवकाशान्तरमिति सप्तमपृथिव्या अधोवर्त्ति आकाशमिति। 'एवं लोयंते य सत्तमे य तणुवाए' एवं लोकान्तश्च सप्तमश्च तनुवातः। 'एवं घणवाए' एवं घनवातः, 'घणोदही' घनोदधिः 'सत्तमा पुढवी' सप्तमी पृथिवी 'एवं लोयंते एक्केक्केणं संजोएयव्वे इमेहिं ठाणेहिं' एवं लोकान्त एकैकेन संयोजयितव्य एभिः वक्ष्यमाणगाथोक्तैश्चतुर्विंशतिसंख्यकैः स्थानैः 'तं जहा' तद्यथा-तदेव गाथाद्वयेन दर्शयति-'उवास' इत्यादि। 'उवास' इति अवकाशः, अत्र पदैकदेशे पदसमुदायग्र-

लोकान्त और सातवां अवकाशान्तर ये दोनों हैं। इनमें पहिले अमुक है और बाद में अमुक है ऐसा पूर्व पश्चात् क्रम नहीं है। (दो वि एए सासया भावा) ये दोनों ही शाश्वतभाव हैं। (अणाणुपुव्वी एसा रोहा! हे रोह! लोकान्त, और सातवां अवकाशान्तर ये दोनों पहिले भी हैं और बाद में भी है। इनमें नियत आनुपूर्वी नहीं है। किन्तु ये दोनों आनुपूर्वी से रहित हैं अतः इनमें पूर्वपश्चत् रूप क्रम नहीं है। सप्तम पृथ्वी के नीचे रहा हुआ जो आकाश है उसका नाम सप्तम अवकाशान्तर है। (एवं लोयते य सत्तमे य तणुवाए, एवं घणवाए, घणोदही, सत्तमा पुढवी, एवं लोयंते एक्केक्केणं संजोएयव्वे इमेहि ठाणेहिं) इसी तरहसे लोकान्त और सातवां तनुवात, तथा इसी तरहसे घनवात घनोदधि और सातवीं पृथिवी, इस तरह इन "उवासवाय०" इत्यादि दो गाथाओं में कहे हुए चोईस २४ स्थानों में से प्रत्येक स्थान के लोकान्त को जोड़ना चाहिये। गाथामें कहे हुए २४ स्थान ये हैं- (उवास)

લોકાન્ત અને સાતમું અવકાશાન્તર બન્ને છે. તેમાં પહેલું અમુક અને પછી અમુક છે એવો પૂર્વાપરનો ક્રમ હોતો નથી. "दो वि एए सासए भावे" એ બન્ને શાશ્વત ભાવ છે. "अणाणुपुव्वी:एसा रोहा!" હે રોહ! લોકાન્ત અને સાતમું અવકાશાન્તર એ બન્ને પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે. તે બન્ને આનુપૂર્વીથી રહિત છે તેથી તેમાં પૂર્વાપરના ક્રમનો અભાવ છે. સાતમી પૃથ્વીની નીચે રહેલા આકાશને સાતમું અવકાશાન્તર કહે છે "एवं लोयंते य सत्तमे य तणुवाए, एवं घणवाए, घणोदही, सत्तमा पुढवी, एवं लोयंते एक्केक्केणं संजोएयव्वे इमेहि ठाणेहिं" એજ પ્રમાણે લોકાન્ત અને સાતમું તનુવાત, તથા એજ રીતે ઘનવાત ઘનોદધિ અને સાતમી પૃથ્વી, તથા એવી જ રીતે આ ગાથામાં કહેલાં ૨૪ સ્થાનોમાંના પ્રત્યેક સ્થાનની સાથે લોકાન્તને યોજીને આલાપકો બનાવવા જોઈએ. ગાથમાં દર્શાવેલાં ૨૪ સ્થાનો આ પ્રમાણે છે-"उवास"

हणात्-अवकाशान्तराणीति। एवमग्रेऽपि विज्ञेयम्। अवकाशान्तराणि-पृथिव्या अधोवर्त्याकाशानि सप्त १। 'वाय' इति-वाताः-तनुवाताः सप्त २। 'घण' इति घनाः-घनवाताः सप्त ३। 'उदहि' इति उदधयः-घनोदधयः सप्त ४। अवकाशान्तरादीनां सप्तसु पृथिवीषु प्रत्येकस्मिन्नेकैकसद्भावात्ते सप्त भवन्ति। 'पुढवी' इति पृथिव्यः=नारकपृथिव्यः सप्त ५। 'दीवा य' इति द्वीपाश्च जम्बूद्वीपादयोऽसंख्येयाः६। 'सागरा' इति सागराः=समुद्राः लवणसमुद्रादयोऽसंख्येयाः७। 'वासा' इति वर्षाणि=भरतादिक्षेत्राणि सप्त ८। 'नेरइयाई' नैरयिकादयश्चतुर्विंशतिदण्डकाः९। 'अत्थिय' इति अस्तिकायाः-धर्मास्तिकायादिकाः पञ्च१०। 'समया' इति समयाः=कालविभागाः ११। 'कम्माइं' इति कर्माणि ज्ञानावरणीयादीन्यष्ट १२। 'लेस्साओ' लेश्याः कृष्णादयः षट् १३। गा.॥१॥ 'दिट्ठी' इति दृष्टयः-मिथ्यादृष्टयादिकास्तिस्रः १४। 'दंसण' इति दर्शनानि चक्षुरादीनि चत्वारि १५। 'णाणा' ज्ञानानि-मतिश्रुतादीनि पञ्च १६। 'सण्णा, इति सञ्ज्ञाः=

अवकाश शब्द से यहां पदैकदेश में पदसमुदाय के ग्रहण करने के नियम से अवकाशान्तर कहना चाहिए। आगे भी इसी तरह से जानना चाहिये। ये अवकाशान्तर सातों पृथिवियोंमेंसे एक२ पृथिवीके नीचे रहने के कारण सात होते हैं, क्यों कि सातों पृथिवियोंमें जो परस्परमें अन्तराल है वही अवकाशान्तर है। वात-तनुवात७, घन-घनवात७, उदधि-घनोदधि७, नारकपृथिवीयां ७, जंबूद्वीप आदि असंख्यातद्वीप, लवणसमुद्र आदि असंख्यात समुद्र, भरत आदि सात क्षेत्र, नैरयिक आदि चोईस दण्डक, धर्मास्तिकायादिक पांच, अस्तिकाय, समय-कालविभाग, ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्म, कृष्णादिक छ लेश्याएँ, मिथ्यादृष्टि आदिक तीन दृष्टियां, चक्षुदर्शनादिक चार दर्शन, मतिज्ञान आदि पांच ज्ञान, आहारसंज्ञा आदि

અવકાશ પદ દ્વારા અહીં અવકાશાન્તર સમજવું જોઈએ. તે અવકાશાન્તર સાત છે. કારણ કે સાતે પૃથ્વીમાંની દરેક પૃથ્વીની નીચે અવકાશાન્તર હોય છે. સાતે પૃથ્વીઓમાં પરસ્પરની (એકબીજાની) વચ્ચે જે અન્તરાલ છે તેને જ અવકાશાન્તર કહે છે. વાત-તનુવાત ૭, ઘન-ઘનવાત, ઉદધિ-ઘનોદધિ ૭, નારક પૃથ્વીઓ ૭, જંબૂદ્વીપ વગેરે અસંખ્યાત દ્વીપ, લવણ સમુદ્ર વગેરે અસંખ્યાત સમુદ્ર, ભરત વગેરે ૭, ક્ષેત્ર, નૈરયિક વગેરે ૨૪ દંડક, ધર્માસ્તિકાય વગેરે ૫ અસ્તિકાય, સમય-કાલવિભાગ, જ્ઞાનાવરણીય વગેરે ૮ કર્મ, કૃષ્ણાદિક ૬ લેશ્યાઓ, મિથ્યાદૃષ્ટિ વગેરે ત્રણ દૃષ્ટિઓ ચક્ષુર્દર્શન વગેરે ૪ દર્શન, મતિજ્ઞાન વગેરે પાંચ જ્ઞાન, આહારસંજ્ઞા વગેરે ૪ સંજ્ઞાઓ, ઔદારિક વગેરે

आहारादिकाश्चतस्रः १७। 'सरीरा य' शरीराणि च-औदारिकादीनि पञ्च १८। 'जोग' इति योगाः-मनोवाक्कायरूपास्त्रयः १९। 'उवओगे' इति-उपयोगौ द्वौ साकारानाकाररूपौ २०। 'दव्व' इति द्रव्याणि-धर्मास्तिकायादीनि षट् २१। 'पएसा' प्रदेशा अनन्ताः २२। 'पज्जव' इति पर्यवाः-अनन्ताः २३। 'अद्धा' इति- अद्धाः-अतीताऽनागतसर्वाद्धाभेदात्त्रिविधा २४। एतानि चतुर्विंशतिस्थानानि 'किं पुव्विं लोयंते' किं पूर्वं लोकान्तः, इत्येवंरूपेण पदेन संयोजितव्यानीति। सूत्राभिलापप्रकारश्चेत्थम्-तत्र-अवकाशान्तरालापकः सूत्र एव कथितः। तनुवातालापको यथा-"पुव्विं भंते लोयंते पच्छा सत्तमे तणुवाए, पुव्विं सत्तमे तणुवाए पच्छा लोयंते?। रोहा! लोयंते य तणुवाए य पुव्विंपेते पच्छापेते दोवि एए सासया

चार संज्ञाएँ, औदारिक आदि पांच शरीर, मनोयोग, वचनयोग, काययोग ये तीन योग, साकार उपयोग अनाकार उपयोग ये दो उपयोग धर्मद्रव्य, अधर्मद्रव्य आदिक छ द्रव्य, अनन्तप्रदेश अनंत पर्यायें, और अतीत, अनागत, सर्वाद्धाकाल। इन चोईस स्थानकोंका "किं पुव्विं लोयंते" इस पद के साथ संयोजित करना चाहिये। यहां सूत्राभिलाप इस प्रकार होगा इसमें अवकाशान्तरालापक तो सूत्रमें ही कह दिया गया है। तनुवातका अलापक जैसे-" पुव्विं भंते ! लोयंते पच्छा सत्तमे तणुवाते, पुव्विं सत्तमे तणुवाते पच्छा लोयंते ? रोह ! लोयंते य तणुवाए य, पुव्विंपेते पच्छा पेते दुवे सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा !)' हे भदन्त ! पहिले लोकान्त है और बादमें सातवां तनुवात है कि पहिले सातवां तनुवात है और पश्चात् लोकान्त है ! उत्तर-हे रोहा ! दोनों हैं लोकान्त है और सातवां तनुवात है। ये दोनों पहले भी हैं और पीछे भी हैं, क्यों कि

પાંચ શરીર, મનોયોગ, વચનયોગ, અને કાયયોગ એ ત્રણ યોગ સાકારઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ, એ બે ઉપયોગ, ધર્મદ્રવ્ય, અધર્મદ્રવ્ય વગેરે છ દ્રવ્ય, અનન્ત પ્રદેશ, અનન્ત પર્યાયો અને અતીત અનાગત, સર્વાદ્ધાકાળ ઉપરોક્ત ૨૪ સ્થાનોનું "किं पुव्विं लोयते" લોકાન્તની સાથે સંયોજન કરવું જોઈએ, અહીં આ પ્રકારનો સૂત્રાભિલાપ થશે-અવકશાન્તરનો આલાપક તો સૂત્રમાં જ કહી દીધેલ છે. તનુવાતનો આલાપક આ પ્રમાણે બનશે. "पुव्विं भंते ! लोयंते पच्छा सत्तमे तणुवाए पुव्विं सत्तमे तणुवाए पच्छा लोयंते ?" रोहा ! लोयंते य तणुवाए य पुव्विं पेते-पच्छा पेते दुवे सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा ! હે ભગવન્ ! પહેલા લોકાન્ત અને પછી સાતમો તનુવાત છે, કે પહેલાં સાતમો તનુવાત અને પછી લોકાન્ત છે ? ઉત્તર હે રોહ, લોકાન્ત અને સાતમો તનુવાત બન્ને છે. તે બન્ને પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે કારણ કે તે

भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा!" एवं घनवातमारभ्य पर्यवपर्यन्ता एकविंशति-रालापकाः स्वबुद्ध्या संयोजनीया इति। अद्धाविषये तु अतीतानागताद्धाविषयौ द्वावालापकौ विज्ञेयौ। तथाहि-"पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा अतीतद्धा, पुव्विं अतीतद्धा पच्छा लोयंते?, रोहा! लोयंते य अतीतद्धा य पुव्विंपेते पच्छापेते-दोवि एए सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा!। अथानागताद्धा विषये प्राह-"पुव्विं भंते लोयंते पच्छा अणागयद्धा, पुव्विं अणागयद्धा पच्छा लोयंते? रोहा लोयंते य

ये दोनों शाश्वत भाव हैं। इस लिए हे रोह! इन दोनों में पूर्वपश्चात् भावरूपक्रम नहीं बनता है। इसी प्रकार से घनवात से लेकर पर्यव-पर्यन्त २१ आलापक अपनी बुद्धि से संयोजित कर लेना चाहिये। अद्धाविषय में अतीत अनागत अद्धा विषयक दो आलापक जानना चाहिये। वे इस प्रकार से हैं-" पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा अतीताद्धा, पुव्विं अतीताद्धा पच्छा लोयंते? रोहा! लोयंते य अतीताद्धा य पुव्विंपेते पच्छापेते दुवे सासया भावा अणाणुपुव्वो एसा रोहा। हे भदन्त! पहिले लोकान्त है, और बाद में अतीताद्धा है कि पहिले अतीताद्धा है और बाद में लोकान्त है? हे रोह! लोकान्त और अतीताद्धा ये दोनों हैं और ये दोनों पहिले भी हैं और पश्चात् भी हैं, क्योंकि ये दोनों शाश्वत भाव हैं। इनमें पूर्व पश्चात्क्रम नहीं है। "पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा अणागयद्धा? पुव्विं अणागयद्धा पच्छा लोयंते? रोहा! लोयंते य अणागयद्धा य पुव्विंपेते पच्छापेते दुवे सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा।" हे भदन्त! पहिले लोकान्त है और पीछे अनागताद्धा है कि पहिले अनागताद्धा है और पीछे लोकान्त है? हे रोह!

બન્ને શાશ્વતભાવ છે. તેથી હે રોહ! તેમનામાં પૂર્વ અને પછીના ભાવરૂપ આનુપૂર્વીનો અભાવ છે. એજ પ્રમાણે ઘનવાતથી લઇને પર્યાય સુધીના ૨૧ આલાપક બનાવી લેવા. અતીત, અનાગત અને અદ્ધા વિષયક બે આલાપકો આ પ્રમાણે બનશે. "पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा अतीतद्धा पुव्विं अतीताद्धा पच्छा लोयंते? रोहा लोयंते य अतीताद्धा च पुव्विं पेते पच्छा पेते दुवे सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा!" હે ભગવન્! પહેલા લોકાન્ત અને પછી અતીતાદ્ધા છે, કે પહેલા અતીતાદ્ધા અને ત્યારબાદ લોકાન્ત છે? હે રોહ! લોકાન્ત અને અતીતાદ્ધા બન્ને પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે. કારણ કે તે બન્ને શાશ્વતભાવ છે. તેથી તેમનામાં પૂર્વાપર ભાવ રૂપ (આનુપૂર્વી) ક્રમ નથી "पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा अणागयद्धा? पुव्विं अणागयद्धा पच्छा लोयंते?" "रोहा! लोयंते य अणागयद्धा य पुव्विं पेते पच्छा पेते दुवे सासया भावा, अणाणुपुव्वी एसा रोहा!" હે ભગવન્! પહેલા લોકાન્ત અને પછી અનાગતાદ્ધા છે, કે પહેલા અનાગતાદ્ધા

अणागयद्धा य पुव्विंपेते पच्छापेते–दोवि एए सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा!' सर्वाद्धालापकं तु सूत्रकार एवाह–'पुव्विं भंते' इत्यादि। 'पुव्विं भंते लोयंते पच्छा सव्वद्धा' इति पदेन सर्वोऽपि सूत्रालापकः संग्राह्यस्तथाहि–"पुव्विं भंते लोयंते पच्छा सव्वद्धा, पुव्विं सव्वद्धा पच्छा लोयंते? रोहा! लोयंते य सव्वद्धा य पुव्विंपेते पच्छापेते दोवि एए सासया भावा अणाणुपुव्वी एसा रोहा" इति। अथालोकविषये प्राह–'जहा लोयंतेणं' इत्यादि। 'जहा लोयंतेणं संजोइया सव्वे-ठाणा एते अलोयंतेणवि संजोएयव्वा सव्वे" यथा लोकान्तेन संयोजितानि सर्वाणि स्थानानि एतानि एवमलोकान्तेनापि योजयितव्यानि सर्वाणि, येन प्रका-

लोकान्त और अनागताद्धा ये दोनों हैं और ये दोनों पहिले भी हैं और पश्चात् भी हैं, क्योंकि ये शाश्वत भाव हैं इसलिये इनमें पूर्व पश्चात् भाव नहीं है। सर्वाद्धालापक तो सूत्रकारने स्वयं ही (पुव्विं भंते! लोयंते पच्छा सव्वद्धा) इस सूत्र द्वारा कह दिया है। इसी तरह से और भी समस्त सूत्रालापक संयोजित कर लेना चाहिये। जैसे–हे भदन्त! पहिले लोकान्त है और बाद में सर्वाद्धा है कि पहले सर्वाद्धा है और बाद में लोकान्त है? हे रोह! लोकान्त और सर्वाद्धा ये दोनों पहिले भी हैं और बाद में भी हैं। इनमें पूर्वापर क्रम नहीं है। क्योंकि ये दोनों शाश्वत भाव है। (जहा लोयंतेणं संजोइया सव्वे ठाणा एते अलोयंतेणवि संजोएयव्वा सव्वे) जिस तरह लोकान्त के साथ इन समस्त स्थानों को संयोजित किया गया है उसी तरह से इन समस्त स्थानों को अलोकान्त के साथ भी संयोजित कर लेना चाहिये।

तात्पर्य कहने का यह है कि जिस प्रकार से लोकान्त के साथ एक एक स्थानको जोड़कर सूत्रालापक किया है उसी तरह से अलोकान्त के

અને પછી લોકાન્ત છે? હે રોહ! લોકાન્ત અને અનગતાદ્ધા બંને છે. અને તે બંને પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે. કારણ કે તે બંને શાશ્વતભાવ છે. તે કારણે તેમાં પૂર્વાપર ભાવ (આનુપૂર્વી) નથી. સર્વાદ્ધા આલાપક તો સૂત્રકારે પોતે જ સૂત્ર દ્વારા કહ્યો છે–(પુવ્વિંભંતે! લોયંતે पच्छा सव्वद्धा) હે પૂજ્ય! પહેલાં લોકાન્ત છે અને ત્યારબાદ સર્વાદ્ધા છે, કે પહેલાં સર્વાદ્ધા અને ત્યાર પછી લોકાન્ત છે? હે રોહ! લોકાન્ત અને સર્વાદ્ધા, એ બન્ને પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે. તે બન્ને શાશ્વત ભાવ હોવાથી તેમનામાં પૂર્વાપર ક્રમ નથી.

(जहा लोयंतेणं संजोइया सव्वे ठाणा एते अलोयंतेण वि संजोएयव्वा सव्वे) જેવી રીતે લોકાન્તની સાથે ઉપર મુજબના તમામ સ્થાનોનું સંયોજન કરવામાં આવ્યું છે. એવી જ રીતે અલોકાન્તની સાથે પણ તે બધા સ્થાનોનું સંયોજન

रेण लोकान्तेन सह एकैकस्य संयोजनं कृत्वा सूत्राभिलापः कृतस्तथा अलोकान्ते-नापि सह सर्वेषां स्थानानां संयोजनं करणीयमिति। 'पुव्विं भंते सत्तमे उवासंतरे पच्छा सत्तमे तणुवाए' पूर्वं भदन्त सप्तममवकाशान्तरं पश्चात् सप्तमस्तनुवातः'एवं सत्तमं उवासंतरं सव्वेहिं समं संजोएयव्वं जाव सव्वद्धाए' एवं सप्तममवकाशान्तरं सर्वैः समं संयोजयितव्यं यावत्सर्वाद्धया, एवम्=अनुपदोक्तक्रमेण सप्तममवकाशान्तरं सर्वैस्तनु-वातादिस्थानैः समं संयोज्य प्रश्नोत्तररूपा आलापकाः सर्वाद्धापर्यन्तमध्येतव्या इति भावः। अथ सप्तमतनुवातघनवातमधिकृत्याह-'पुव्विं भंते' इत्यादि।'पुव्विं भंते सत्तमे तणुवाए पच्छा सत्तमे घणवाए' पूर्वं भदन्त! सप्तमस्तनुवातः पश्चात्सप्तमो घनवातः?, इत्यादि। 'एयंपि तहेव नेयव्वं जाव सव्वद्धा' एतदपि तथैव ज्ञातव्यं याव-त्सर्वाद्धा, एतद् तनुवातमधिकृत्य प्रश्नोत्तरं सर्वाद्धापर्यन्तं तथैव=पूर्ववदेव ज्ञातव्य-मिति। 'एवं उवरिल्लं एक्केक्कं संजोयंतेणं जो जो हिट्ठिल्लो तं तं छड्डुंतेण

साथ भी समस्त स्थानोंको जोड़कर सूत्रालापक कहना चाहिये। (पुव्विं भंते सत्तमे उवासंतरे पच्छा सत्तमे तणुवाए ?) हे भदन्त ! पहिले सातवां अवकाशान्तर है और बाद में सातवां तनुवात है ? (एवं सत्तमं उवासंतरं सव्वेहिं समं संजोएयव्वं जाव सव्वद्धाए) हे रोह ! पूर्वोक्तरूप से सातवें अवकाशान्तर को समस्त तनुवात आदि स्थानों के साथ जोड़कर प्रश्नोत्तररूप आलापक सर्वाद्धा तक करलेना चाहिये। (पुव्विं भंते! सत्तमे तणुवाए पच्छा सत्तमेघणवाए) हे भदन्त! पहिले सप्तम तनुवात है और पीछे सातवां घनवात है ? (एवं पि तहेव नेयव्वं जाव सव्वद्धा) हे रोह ! सर्वाद्धा तक इस विषयसंबंधी प्रश्नोत्तर पहिले के जैसे ही जानना चाहिये। (एवं उवरिल्लं एक्केक्कं संजोयतेणं जो जो हेट्ठिल्लो तं तं छड्डु-

---

કરી લેવું. (पुव्विं भंते ! सत्तमे उवासंतरे पच्छा सत्तमे तणुवाए ?) હે ભગવન્! પહેલાં સાતમું અવકાશાન્તર છે અને પછી સાતમું તનુવાત છે કે પહેલાં તનુવાત છે અને પછી સાતમું અવકાશાન્તર છે? (एवं सत्तमं उवासंतरं सव्वेहिं समं संजोएयव्वं जाव सव्वद्धाए) હે રોહ! પૂર્વે કહેલ છે એ રીતે સાતમાં અવકાશાન્તરને તમામ તનુવાત વગેરે સ્થાનોની સાથે જોડીને સર્વાદ્ધા સુધીના પ્રશ્નોત્તર રૂપ આલાપકો બનાવવા જોઈએ. (पुव्विं भंते ! सत्तमे तणुवाए पच्छा सत्तमे घणवाए ?) હે ભગવન્! શું પહેલાં સાતમું તનુવાત છે અને ત્યાર પછી સાતમું ઘનવાત છે? (एवं पि तहेव नेयव्वं जाव सव्वद्धा) એવી રીતે સર્વાદ્ધા પર્યન્તના આ વિષય સંબંધી પ્રશ્નોત્તરો પણ પહેલાના પ્રશ્નોત્તરો પ્રમાણે જ સમજવા. (एवं उवरिल्लं एक्केक्कं संजोयंतेणं जो जो हेट्ठिल्लो तं तं छड्डंतेणं नेयव्वं)

नेयव्वं" एवमुपरितनम् एकैकं संयोजयता यो योऽधस्तनस्तं तं छर्दयता ज्ञातव्यम्, एवं पूर्वोक्तक्रमेणोपरितनमेकैकं संयोजयन् अधस्तनं पूर्वप्रोक्तमेकैकं च परित्यजन् पूर्ववदेव सर्वं ज्ञातव्यम्। कियत्पर्यन्तमित्याह–'जाव अतीयअणागयद्धा पच्छा सव्वद्धा' यावदतीतानागताद्धा पश्चात्सर्वाद्धा, घनोदधित आरभ्य अतीताद्धाऽनागताद्धापर्यन्तं, पश्चात् तदनन्तरं सर्वाद्धेति सर्वाद्धापर्यन्तं सर्वं प्रश्नोत्तरं स्वयमूहनीयमिति, कियदवधीत्याह–'जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा!' यावत् अनानुपूर्वी एषा रोह! यावत्पदेन उत्तरपक्षे 'पुव्विं पेते पच्छापेते दोवि एए सासया भावा' इति संयोजनीयम्। हे रोह! पूर्वमप्येतौ पश्चादप्येतौ द्वावप्येतौ शाश्वतौ भावौ एषाऽ-

तेणं नेयव्वं) इस तरह ऊपर के अर्थात् आगे२ के एक एक पद को जोड़कर और जो जो नीचे के पद हैं अर्थात् पीछे२ के पद हैं उन्हें छोड़कर पहिले की तरह से ही सब प्रश्नोत्तर जानना चाहिये। कहां तक जानना चाहिये इस के लिये सूत्रकार कहते हैं कि (जाव अतीताणागयद्धा सव्वद्धा) यावत् अतीत अनागत काल तक और पश्चात् सर्वाद्धा तक (जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा) यावत् हे रोह! यहां किसी भी प्रकार का क्रम नहीं है। तात्पर्य कहने का यह है कि घनोदधि से लेकर अतीत अनागताद्धा तक, पश्चात् सर्वाद्धा तक सब प्रश्न और उत्तर अपने आप ही पहिले की तरह से बना कर समाधानयुक्त कर लेना चाहिये। "जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा" में जो यावत् पद रखा है उससे सूत्रकार इस बात को सूचना देते हैं कि उत्तरपक्ष में जो "पुव्विं पेते पच्छापेते, दुवे सासया भावा" पहिले ऐसा कहा गया है सो

આ રીતે જ આગળ આવતાં પ્રત્યેક પદને જોડીને અને પાછળ આવી ગયેલાં પદોને છોડીને પહેલાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ પ્રશ્નોત્તરો બનાવવા જોઇએ. ક્યાં સુધી આ પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર બનાવવા ? તો સૂત્રકાર કહે છે કે (जाव अतीताणागयद्धा सव्वद्धा) અતીત અનાગત કાળ સુધી અને છેવટે સર્વાદ્ધા સુધી આ પ્રમાણે કરવું. (जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा!) હે રોહ! તે બધામાં કોઇ પણ પ્રકારનો ક્રમ નથી. તે અનાનુપૂર્વી છે ત્યાં સુધી પણ ઉપર મુજબ કહેવું. તાત્પર્ય એ છે કે ઘનોદધિથી લઇને અતીત અનાગત અદ્ધા સુધી અને છેવટે સર્વાદ્ધા સુધી તમામ પ્રશ્નો અને ઉત્તરો પહેલાં પ્રમાણે જ જાતે બનાવી લેવા જોઇએ. (जाव अणाणुपुव्वी एसा रोहा!) એ વાક્યના यावत् (પર્યન્ત) પદ વડે સૂત્રકાર એ સૂચન કરે છે કે ઉત્તરપક્ષમાં જે "पुव्विं पेते पच्छा पेते. दोवि एए सासया भावा" કહ્યું છે (તે બંને પહેલાં પણ છે અને પછી પણ છે. તે ભાવ શાશ્વત

नानुपूर्वी नात्र पूर्वापरभावो विद्यते, इति भावः। एतानि च सूत्राणि शून्यवादज्ञानवादादिनिरासेन विचित्रानेकवाह्यार्थसद्भावसूचकानि तेन शून्यतावस्तुरूपा, अर्थाश्चापारमार्थिकाः, इति शून्यवादिमतं निरस्तम्' एवं ज्ञानमात्रं जगत् अर्थस्तु स्वप्नोपम इति ज्ञानवादिमतमपि निरस्तम्। एवं पृथिव्यादय ईश्वरादिविनिर्मिता इति जगत्कर्तृत्ववादितमस्यापि निराकरणपराण्येतानि सूत्राणि, लोकालोकादयः सर्वेऽपि पदार्था विचित्रा अनाद्यनंता न तु ईश्वरकालप्रकृत्यादिजनिता, तथा सति कदाचिद्भवेयुरिमे

वह सब यहां पर भी उत्तरपक्ष में संगत कर लेना चाहिये। ये सब सूत्र शून्यवाद को जिसे कि माध्यमिक बौद्ध मानते हैं, एवं ज्ञानवाद को कि जिसे सौत्रान्तिक बौद्ध मानते हैं इत्यादि अनेक वादों का निराकरण करते हैं और विचित्र अनेक बाह्यार्थके सद्भावको सूचित करते हैं।

ये सूत्र यह कहते हैं कि विविध प्रकारके बाह्यार्थ हैं और वे स्वतंत्र हैं। शून्यता मानना वास्तविक रूपसे युक्तिसगत नहीं है। बाह्य पदार्थ परमार्थिक सत् हैं। जगत् ज्ञानमात्ररूप नहीं है। और न बाह्यपदार्थ स्वप्नोपमपदार्थतुल्य हैं। इसी तरहसे ये सूत्र इस बातका भी निराकरण करते हैं कि जो ईश्वरवादी ऐसा कहते हैं कि पृथिव्यादिरूप जगतको ईश्वरने बनाया है। और इस बातका समर्थन करते हैं कि लोक अलोक आदि जितने भी पदार्थ हैं वे सभी विचित्र हैं और अनादि अनन्त हैं। ईश्वर, काल, प्रकृति आदिसे जनित नहीं हैं। यदि इन्हें ऐसा माना

હોવાથી તેમનામાં આનુપૂર્વી નથી.) તેનું અહીં પણ ઉત્તર પક્ષમાં બધે સંયોજન કરવું જોઈએ. આ બધાં સૂત્રોથી એકાન્ત શૂન્યવાદ (કે જેને માધ્યમિક બૌદ્ધો માને છે.) અને એકાન્ત જ્ઞાનવાદ (કે જેને સૌત્રાન્તિક બૌદ્ધો માને છે) વગેરે અનેક વાદોનું નિરાકરણ (ખંડન) થઇ જાય છે અને અનેક સ્વતંત્ર બાહ્યાર્થોનો સદ્ભાવ સૂચિત થાય છે.

સારાંશ એ છે કે આ સૂત્રો વડે એ બતાવવામાં આવેલ છે કે વિવિધ પ્રકારના બાહ્યાર્થો છે અને તે સ્વતંત્ર પણ છે. શૂન્યતા માનવી તે વાસ્તવિક રીતે યુક્તિસંગત નથી. કારણ કે બાહ્ય પદાર્થો પારમાર્થિક સત્ છે જગત ખાલી જ્ઞાનરૂપ જ નથી. અને બાહ્યપદાર્થો સ્વપ્ના જેવા પણ નથી. વળી આ સૂત્રો વડે ઇશ્વરવાદીઓ કહે છે કે આ પૃથ્વી વગેરે રૂપ જગત ઇશ્વરે બનાવ્યું છે. એ વાતનું પણ અહીં ખંડન થઇ જાય છે અહીં એ વાતનું પ્રતિપાદન કરાયું છે કે લોક અલોક વગેરે જેટલા પદાર્થો છે તે બધા પદાર્થો સ્વતંત્ર છે અને અનાદિ અનન્ત છે. તે પદાર્થો ઇશ્વર, કાળ, પ્રકૃતિ વગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલાં નથી.

लोकाद्याः कदाचिन्नैव वा, नत्वेवं, नियमत एतेषां सद्भावदर्शनादिति । 'सेवं भंते सेवं भंते त्ति जाव विहरइ'—तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त इति यावत् विहरति, हे भगवन्! यत् देवानुप्रियेण प्रतिपादितं तद् एवमेव सर्वमेव तत् तथैव न तु विपरीतम् इत्युक्त्वा भगवन्तं वन्दते नमस्करोति वन्दित्वा नमस्कृत्य संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति स्वस्थाने समुपविशतीति ॥सू०४॥

॥ इति रोहप्रकरणम् ॥

जावे तो फिर ये लोकादिक कभी होंगे और कभी नहीं होंगे। परन्तु ऐसा तो नहीं है । क्यों कि नियम से इनका सद्भाव दिखाई देता है । (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) हे भदन्त! जैसा आप देवानुप्रियने प्रतिपादन किया है वह सब ऐसा ही है, हे भदन्त! वह सब ऐसा ही है विपरीत नहीं है। ऐसा कहकर वे रोह अनगार यावत् अपनी आत्मा को तप संयम से भावित कर विचरने लगे। यहां यावत् पद से " उन्होंने भगवान को वंदना की, उन्हें नमस्कार किया। वंदना नमस्कार करके तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए फिर वे" इस अर्थ का संग्रह हुआ है। " अपने स्थान पर बैठ गये " यह अर्थ " विहरति " पदका है। तात्पर्य कहने का यह है कि वे भगवदुक्त प्रवचन की मन, वचन, कायासे अनुमोदना करके अपने स्थानपर बैठगये॥सू०४॥

॥ रोहप्रकरण समाप्त ॥

જો આ પદાર્થોને ઈશ્વર વગેરેથી ઉત્પન્ન થયેલાં માનવામાં આવે તો આ લોક અલોક વગેરેનું અસ્તિત્વ ક્યારેક હશે અને ક્યારેક નહીં હોય, એ વાત પણ માનવી પડશે, પણ એવું બનતું નથી. કારણ કે નિયમથી જ તેમનો સદ્ભાવ જણાય છે. (सेवं भंते! सेवमंते त्ति जाव विहरइ) " હે ભગવન્! આપે જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે પ્રમાણે જ છે. હે ભગવન્! આપનું કથન સાચું જ છે. " એવું કહીને ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરીને રોહ અણગાર તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. " विहरति " એ પદનો અર્થ અહિં " પોતાને સ્થાને બેસી ગયા " એવો થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે મન, વચન અને કાયાથી ભગવાને કહેલ પ્રવચનની અનુમોદના કરીને રોહ અણગાર પોતાના સ્થાને બેસી ગયા. ॥ સૂ. ૪ ॥

રોહપ્રકરણ સમાપ્ત

अथ लोकस्थितिवर्णनम्—

पूर्वं लोकान्तादिलोकपदार्थानां निरूपणं कृतं, तत्प्रस्तावात्साम्प्रतं लोकस्थितिं प्ररूपयन्नाह—'भंते त्ति' इत्यादि।

मूलम्—भंते त्ति भगवं गोयमे समणं जाव एवं वयासी—कइविहा णं भंते! लोयट्ठिई पन्नत्ता?, गोयमा! अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता, तं जहा—आगासपइट्ठिए वाए, वायपइट्ठिए उदही, उदहिपइट्ठिया पुढवी, पुढविपइट्ठिया तसा थावरा पाणा, अजीवा जीवपइट्ठिया, जीवा कम्मपइट्ठिया, अजीवा जीवसंगहिया, जीवा कम्मसंगहिया। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ अट्ठविहा जाव जीवा कम्मसंगहिया?, गोयमा! से जहा णामए केइ पुरिसे वत्थिमाडोवेइ, वत्थिमाडोवेत्ता उप्पिं सितं बंधइ, बंधित्ता मज्झेणं गंठिं बंधई, बंधित्ता उवरिल्लं गंठिं मुयइ, मुइत्ता, उवरिल्लं देसं वामेइ, उवरिल्लं देसं वामेत्ता, उवरिल्लं देसं आउकायस्स पूरेइ, पूरित्ता उप्पिं सितं बंधइ, बंधित्ता मज्झिल्लगंठिं मुयइ, से णूणं गोयमा! आउकाए तस्स वाउकायस्स उप्पिं उवरिमतले चिट्ठइ?, हंता चिट्ठइ, से तेणट्ठेणं जाव जीवा कम्मसंगहिया। से जहा वा केइ पुरिसे वत्थिं आडोवेइ आडोवित्ता कडीए बंधइ, बंधित्ता अत्थाहमतारमपोरुसियंसि उदगंसि ओगाहेज्जा, से णूणं गोयमा! से पुरिसे तस्स आउकायस्स उवरिमतले चिट्ठइ?, हंता चिट्ठइ, एवं वा अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता, जाव जीवा कम्मसंगहिया ॥ सू० ५ ॥

छाया—भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं यावत् एवमवादीत्-कतिविधा भदन्त! लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता?, गौतम! अष्टविधा लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—आकाशप्रतिष्ठितो वातः१, वातप्रतिष्ठित उदधिः२, उदधिप्रतिष्ठिता पृथिवी३,

पृथिवीप्रतिष्ठिताः त्रसाः स्थावराः प्राणाः४, अजीवाजीवप्रतिष्ठिताः५, जीवाः कर्मप्रतिष्ठिताः६, अजीवाः जीवसंगृहीताः७, जीवाः कर्मसंगृहीताः८। तत्केनार्थेन भदंत! एवमुच्यते। अष्टविधा यावत् जीवाः कर्मसंगृहीताः, गौतम! तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषो बस्तिमाटोपयति, बस्तिमाटोप्योपरि सितं बध्नाति, बद्ध्वा मध्ये खलु ग्रन्थिं बध्नाति, बद्ध्वोपरितनां ग्रन्थिं मुञ्चति, मुक्त्वोपरितनं देशं वमयति उपरितनं देशं वमयित्वोपरितनं देशमप्कायेन पूरयति, पूरयित्वोपरि सितं बध्नाति, बद्ध्वा मध्यतनां ग्रन्थिं मुञ्चति, तन्नूनं गौतम! स अप्कायो वायुकायस्य उपरिमतले तिष्ठति?। हन्त तिष्ठति। तत्तेनार्थेन यावत् जीवाः कर्मसंगृहिताः।, तद्यथा वा कश्चित्पुरुषो बस्तिमाटोपयति,आटोप्य कट्यां बध्नाति,बद्ध्वाऽस्ताघाऽतारापौरुषेये उदकेऽवगाहेत, तद् नूनं गौतम! स पुरुषस्तस्याप्कायस्योपरिमतले तिष्ठति? हन्त तिष्ठति, एवं वाऽष्टविधा लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता यावत् जीवाः कर्मसंगृहीताः ॥सू०५॥

टीका—'भंते त्ति' हे भदन्त इति संबोध्य 'भगवं गोयमे' भगवान् गौतमः 'समणं जाव' श्रमणं यावत्–अत्र यावच्छब्देन 'भगवं महावीरं वन्दइ नमंसइ वन्दित्ता नमंसित्ता णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे अभिमुहे विणएणं

लोकस्थितिवर्णन—

पहिले लोकान्त आदि लोक के पदार्थोंका निरूपण सूत्रकार ने किया। अब वे उन्हींके संबंधसे लोकस्थिति की प्ररूपणा करनेके निमित्त सूत्र कहते हैं—" भंते त्ति " इत्यादि। (भंते! त्ति) हे भदत! ऐसा संबोधन करके (भगवं गोयमे) भगवान् गौतमने (समणं जाव एवं वयासी) श्रमण भगवान् महावीरसे यावत् ऐसा कहा। यहां सूत्र में जो यह " जाव " पद आया है उससे सूत्रकार ने " भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे

લોકસ્થિતિવર્ણન

પહેલાં લોકાન્ત વગેરે લોકના પદાર્થોનું નિરૂપણ કરીને સૂત્રકાર હવે તેમના સંબંધથી લોકસ્થિતિની પ્રરૂપણા કરવાને માટે સૂત્ર કહે છે. "भंते त्ति" ઈત્યાદિ.

(भते त्ति) હે ભગવન્! એવું સંબોધન કરીને (भगवं गोयमे) ભગવાન્ ગૌતમે (समणं जाव एवं वयासी) મહાવીરને આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું. અહીં "यावत्" (પર્યન્ત) પદથી "भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, णच्चासण्णे णाइदूरे सुस्सूसमाणे णमंसमाणे

पंजलिउडे पज्जुवासमाणे' इति संग्राह्यम्। एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादीत् 'कइविहा णं भंते लोयट्ठिई पन्नत्ता' कतिविधा खलु भदंत! लोकस्थितिः प्रज्ञप्ता? भगवानाह—'गोयमे'-त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता'

अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे पज्जुवासमाणे" इस पाठ का संग्रह किया है। इसका अर्थ इसप्रकार से है-गौतमने जब भगवान् को हे भदन्त! इस पदसे संबोधित कर पूछा तो एकदम नहीं पूछा किन्तु उन्होंने पूछने के पहिले भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया। वंदना नमस्कार करके फिर वे उनके सन्मुख ऐसे बैठे कि जिससे वे न अधिक उनके पास प्रतीत होते थे और न अधिक दूर ही दिखलाई देते थे। उचित स्थान पर सन्मुख बैठने का कारण यह था कि वे भगवद्वचन को सुनने के अभिलाषी थे। वन्दना और नमस्कार करके भी जब वे अपने योग्य स्थानपर बैठने लगे तब पुनः उन्होंने प्रभुको वन्दना नमस्कार किया। सन्मुख बैठे हुए भी वे प्रभुको विनयपूर्वक दोनों हाथ जोडकर पूछनेलगे। इस तरहकी क्रियासे वे प्रभुको भक्तिमें लीन रहते आये हैं, यह बात सूत्रकारने प्रकट की है। गौतम ने प्रभु से क्या पूछा सो इसके लिये सूत्रकार कहते हैं-(कइविहा णं भंते! लोयट्ठिई पन्नत्ता) गौतम ने प्रभु से यह पूछा कि हे भदन्त! लोक की स्थिति कितने प्रकार की कही गई है? प्रभु ने गौतम के इस प्रश्नका उत्तर क्या दिया इसे सूत्रकार बताते हुए कहते हैं कि-(गोयमा! अट्ठविहा लोयट्ठिई पन्नत्ता) प्रभुने गौतमके द्वारा किए गए प्रश्नका

अभिमुहे विणएणं पंजलिउडे पज्जुवासमाणे" આ પાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—ગૌતમસ્વામીએ જ્યારે ભગવાન મહાવીરને "હે ભગવન્! એ પદથી સંબોધ્યા પછી એક દમ પ્રશ્નો પૂછ્યા નહીં પણ તેમણે પહેલાં તો ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા. વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમનાથી અતિ દૂર પણ નહીં અને અતિ નિકટ પણ નહીં એવા સ્થાને (ઉચિત સ્થાને) બેસીને પ્રશંસા કરતા થકા ભગવાનને ફરીથી નમસ્કાર કરીને ભગવાનની સામે બન્ને હાથ જોડીને વિનયપૂર્વક પર્યુપાસના કરતા, થકા પૂછવા લાગ્યા. આ સૂત્રો વડે ગૌતમ સ્વામીની ભગવાન પ્રત્યેની ભક્તિ અને વિનય દર્શાવવામાં આવેલ છે. હવે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને પૂછેલા પ્રશ્નો અને પ્રભુ વડે તે પ્રશ્નોના જે ઉત્તરો અપાયા તે સૂત્રકાર બતાવે છે.

પ્રશ્ન—(कइविहाणं भंते! लोयट्ठिई पन्नत्ता) હે પ્રભો! લોકની સ્થિતિ કેટલા પ્રકારની કહી છે. ઉત્તર—(गोयमा! अट्ठविहा लोयट्ठिई पण्णत्ता) હે ગૌતમ!

अष्टविधा लोकस्थितिः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा-'आगासपइट्ठिए वाए' आकाशप्रतिष्ठितो वातः-आकाशे प्रतिष्ठा स्थितिर्विद्यते यस्यासौ आकाशप्रतिष्ठित आकाशाधिकरणको वायुस्तनुवातघनवातरूपः, तस्यावकाशान्तरोपरिस्थितत्वात्। ननु यथा वायुराकाशे प्रतिष्ठितस्तथा आकाशस्यापि किंचिदधिष्ठानमस्ति न वा?, अस्ति चेत्तदा तदधिकरणं मूलकृता कुतो न दर्शितम्, नास्ति इति चेत् तदा

उत्तर इस प्रकारसे दिया कि हे गौतम! लोक की स्थिति आठ प्रकारकी कही गई है। (तं जहा) वह आठ प्रकार की स्थिति इस तरहसे है-(आगासपइट्ठिए वाए, वायपइट्ठिए उदही, उदहिपइट्ठिया पुढवी, पुढविपइट्ठिया तसा थावरा पाणा, अजीवा जीवपइट्ठिया, जीवा कम्मपइट्ठिया, अजीवा जीवसंगहिया, जीवा कम्मसंगहिया) आकाशप्रतिष्ठित वात (१), वातप्रतिष्ठित उदधि (२), उदधिप्रतिष्ठित पृथिवी(३), पृथिवीप्रतिष्ठित त्रस स्थावर प्राण-जीव(४), जीवप्रतिष्ठित अजीव(५), कर्मप्रतिष्ठित जीव(६), जीवसंगृहीत अजीव (७), और कर्मसंगृहीत जीव (८)। आकाश में जिसकी स्थिति है ऐसा तनुवातरूप और घनवातरूप जो वायु है वह आकाशप्रतिष्ठितवायु है। यह वायु अवकाशान्तर के ऊपर स्थित रहता है।

शंका-जिस प्रकारसे वायु आकाशमें प्रतिष्ठित कहा गया है उसी प्रकार से आकाश को भी किसी और में प्रतिष्ठित बताना चाहिये। यदि इस पर कहा जाय कि आकाश का आधार और कोई नहीं है तो हम इस पर यों कह सकते हैं कि जिस प्रकार बिना आधार के वायुके

લોકની સ્થિતિ આઠ પ્રકારની કહી છે. (तं जहा) તે આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-(आगासपइट्ठिए वाए, वायपइट्ठिए उदही, उदहीपइट्ठिया पुढवी, पुढवीपइट्ठिया तसा थावरा पाणा, अजीवा जीवपइट्ठिया, जीवा कम्मपइट्ठिया, अजीवा जीवसंगहिया, जीवा कम्मसंगहिया) (१) આકાશપ્રતિષ્ઠિતવાયુ, (૨) વાયુપ્રતિષ્ઠિત ઉદધિ, (૩) ઉદધિપ્રતિષ્ઠિતપૃથ્વી, (૪) પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત ત્રસ સ્થાવર પ્રાણિઓ, (૫) જીવ પ્રતિષ્ઠિત અજીવ, (૬) કર્મપ્રતિષ્ઠિત જીવ, (૭) જીવસંગૃહીત અજીવ અને (૮) કર્મસંગૃહીત જીવ.

આકાશના આધારે જેની સ્થિતિ છે એવા જે તનુવાત અને ઘનવાત તેનું નામ આકાશપ્રતિષ્ઠિત વાયુ છે. તે વાયુ અવકાશાન્તર ઉપર રહેલ છે.

શંકા—જેવી રીતે વાયુને આકાશના આધારે પ્રતિષ્ઠિત (રહેલો) કહ્યો છે, એજ પ્રમાણે આકાશને પણ કોઇ બીજા પદાર્થના આધારે પ્રતિષ્ઠિત બતાવવું જોઇએ. જો તેના જવાબમાં એમ કહેવામાં આવે કે આકાશનો કોઇ આધાર નથી. તો તેની સામે એ દલીલ કરી શકાય કે જેવી રીતે આધાર વગર

अनधिकरणस्य वायोर्यथा न संभवस्तथाऽनधिकरणस्याकाशस्यापि कुतः संभवः ? इति चेदाह—वस्तुस्वभावस्य वैचित्र्येण अधिकरणमन्तरेणापि आकाशस्य प्रतिष्ठितत्व-संभवात्, नहि एकस्य पदार्थस्य यादृशं स्वरूपं, सर्वस्यापि पदार्थस्य तादृगेव स्वरूपं स्यादिति नियमः। अन्यथा वस्तुवैचित्र्यमेव न स्यात्। यथा भवति किंचिद्वस्तु-चक्षुषा ग्राह्यं किंचिद्रसनया ग्राह्यम्, तत्र न कश्चिदपि भवति प्रश्नः, यत् रसो न कथं चक्षुर्ग्राह्यः, रूपं वा कथं न रसनया गृह्यते, तत्कस्माद्धेतोः ? वस्तुस्वभावस्य

होने की संभवना नहीं उसी प्रकारसे विना आधारके आकाश का भी सद्भाव कैसे हो सकता है। यदि कहा जाय कि आकाशका भी अन्य अधिष्ठान आधार है तो फिर उसे यहां सूत्रकार ने क्यों नहीं दिखलाया? उसे अवश्य दिखाना चाहिये था।

उत्तर—यह तो वस्तुके स्वभाव की विचित्रता है जो आकाशरूप वस्तु विना दूसरे आधार के भी प्रतिष्ठित रहती है। ऐसा तो कोई नियम नहीं है कि एक पदार्थका जैसा स्वभाव हो दूसरे पदार्थका भी वैसा ही स्वभाव होना चाहिये। यदि ऐसा ही होने लगे तो फिर वस्तुओं में जो वैचित्र्य पाया जाता है वह नहीं पाया जा सकेगा। यह वस्तु-स्वभावकी ही तो विचित्रता है जैसे कोई वस्तु रसना इन्द्रियसे ग्राह्य होती है और कोई वस्तु चक्षुइन्द्रिय से ग्रहण करने में आती है। यदि ऐसा न होता तो फिर रस चक्षुइन्द्रिय से ग्राह्य हो जाता और रूप रसना इन्द्रिय से ग्राह्य हो जाता। जो नहीं होता है तो इसका कारण वस्तु स्वभाव की विचित्रता ही तो है। तो जिस प्रकारसे यहां पर वस्तुस्वभाव

વાયુનું અસ્તિત્વ સંભવી શકતું નથી. તેવી રીતે આધાર વિના આકાશનું અસ્તિત્વ પણ સંભવી શકતું નથી? તેના જવાબમાં જો એમ કહો કે આકાશનો આધાર પણ કોઈ અન્ય પદાર્થ છે, તો સૂત્રકારે અહીં શા માટે તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી? અથવા તો તેનો ઉલ્લેખ અવશ્ય થવો જોઈતો હતો.

ઉત્તર—આકાશરૂપ વસ્તુ બીજી કોઈ પણ વસ્તુના આધાર વગર પણ રહી શકે છે, એતો વસ્તુના સ્વભાવની વિચિત્રતા દર્શાવે છે. એવો કોઈ નિયમ નથી. કે એક પદાર્થનો જેવો સ્વભાવ હોય તેવો જ સ્વભાવ બીજા પદાર્થનો પણ હોવો જોઈએ. જો એવું જ બનતું હોય તો જુદી જુદી વસ્તુઓમાં જે જુદી જુદી વિચિત્રતા જોવા મળે છે તે વિચિત્રતા સંભવત જ નહીં. વસ્તુ સ્વભાવની જ એ વિચિત્રતા છે કે કોઈ વસ્તુ જીહ્વા ઇન્દ્રિય વડે ગ્રાહ્ય હોય છે તો કોઈ વસ્તુ ચક્ષુઇન્દ્રિય વડે ગ્રાહ્ય હોય છે. જો એવું બનતું ન હોત તો ખાટામીઠા રસને ચક્ષુઇન્દ્રિય વડે ગ્રહણ કરી શકાત અને રૂપને જીહ્વા ઇન્દ્રિય વડે જાણી શકાત પણ એવું બનતું નથી. તેનું કારણ વસ્તુસ્વભાવની વિચિત્રતા જ છે.

विचित्रत्वात्, तथेहापि वस्तुस्वभाववैचित्र्यमादाय निरधिष्ठानस्याप्याकाशस्याव-स्थानसंभवेन आकाशाधिकरणस्य शास्त्रे विचारो न कृत इति भावः। 'वायपइट्ठिए उदही' वातप्रतिष्ठित उदधिः, तनुवातघनवातयोरुपरि घनोदधेः प्रतिष्ठितत्वात्, अर्थात् यथा वायोरधिकरणं गगनम् तथोदधेरधिकरणं वायुरेव। एवम् 'उदहिपइ-ट्ठिया पुढवी' उदधिप्रतिष्ठिता पृथिवी, घनोदधेरुपरि रत्नप्रभादिपृथिवीनां स्थित-त्वात्। मूले यदुक्तं 'उदहिपइट्ठिया पुढवी' इति, तद् बाहुल्यापेक्षया विज्ञेयम्, ईषत्प्राग्भारायाः पृथिव्या आकाशप्रतिष्ठितत्वात्। 'पुढवी पइट्ठिया तसा थावरा

में विचित्रता है उसी प्रकार से आकाशस्वभाव में भी विचित्रता है, जिसकी वजह से वह बिना अन्य आधार के भी प्रतिष्ठित रहता है। अतः जब आकाश बिना किसी अन्य आधार के प्रतिष्ठित है तो फिर अधिष्ठान से विहीन आकाश के अधिकरण (आधार) का विचार शास्त्र में करने की आवश्यकता ही क्या है? इसी कारण शास्त्र में आका-शाधिकरण का विचार नहीं किया गया है। वातप्रतिष्ठित उदधि कहने का तात्पर्य ऐसा है कि तनुवात और घनवात के ऊपर घनोदधि प्रतिष्ठित है। अर्थात् जैसे वायु का अधिकरण (आधार) गगन है उसी प्रकार उदधि का अधिकरण वायु ही है। "उदहि पइट्ठिया पुढवी" का तात्पर्य यह है कि घनोदधि के ऊपर रत्नप्रभा आदि पृथिवियां प्रतिष्ठित हैं अर्थात् स्थित हैं। मूल में जो "उदहिपइट्ठिया पुढवी" ऐसा कहा गया है सो वह बाहुल्य की अपेक्षा से कहा गया जानना चाहिये। क्योंकि ईषत्प्राग्भार नाम की जो पृथिवी है वह आकाश में प्रतिष्ठित है।

તો તેવી જ રીતે અહીં વસ્તુસ્વભાવની વિચિત્રતા જાણી શકાય છે તેવી જ રીતે આકાશ દ્રવ્ય પણ પોતાના સ્વભાવની વિચિત્રતાને કારણે જ અન્ય દ્રવ્યના આધાર વગર પણ પ્રતિષ્ઠિત રહે છે. આ રીતે આકાશ કોઇ પણ અન્ય પદાર્થના આધાર વિના જ રહેલું હોવાથી અધિકરણ (આધાર) રહિત હોવાથી તેના અધિકરણનો વિચાર કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. તે કારણે જ શાસ્ત્રમાં આકાશના અધિકરણનો વિચાર કરવામાં આવ્યો નથી. "વાત પ્રતિષ્ઠિત ઉદધિ"નું તાત્પર્ય એ છે કે તનુવાત અને ઘનવાતના આધારે ઘનોદધિ પ્રતિષ્ઠિત (રહેલ) છે. એટલે કે જેવી રીતે વાયુનું અધિકરણ (આધાર) ગગન છે એવી જ રીતે ઉદધિનો આધાર વાયુ છે. "उदधिपइट्ठिया पुढवी" ઉદધિપ્રતિષ્ઠિત પૃથ્વી નું તાત્પર્ય એ છે કે ઘનોદધિના આધારે રત્નપ્રભા વગેરે પૃથ્વીઓ (નરકો) પ્રતિષ્ઠિત (રહેલી) છે. મૂળમાં જે "उदहिपइट्ठिया पुढवी" કહેલ છે. તે બાહુલ્યની અપેક્ષાએ સમજવું. કારણ કે ઇષિત્પ્રાગ્ભારા નામની જે સિદ્ધશિલા

पाणा ' पृथिवीप्रतिष्ठिता त्रसाः स्थावराः प्राणाः, सर्वेपि प्राणिनः पृथिव्यधिकरणका एव। जीवाः पृथिवीप्रतिष्ठिताः, इत्यपि कथनम् प्रायिकमेव, आकाशपर्वतविमानादावपि जीवनिवासस्य शास्त्रे प्रतिपादनात्। 'अजीवा जीवपइट्ठिया' अजीवाः शरीरादिपुद्गलरूपाः जीवप्रतिष्ठिताः जीवाः प्रतिष्ठा=अधिकरणं येषां ते जीवप्रतिष्ठिताः शरीरादीनां जीवेषु स्थितत्वात्। 'जीवा कम्मपइट्ठिया' जीवाः कर्मप्रतिष्ठिताः, अनुदयावस्थकर्मपुद्गलसमुदायरूपेषु कर्मसु संसारिजीवानामाश्रितत्वात्, जीवाः कर्माधीनस्थितिका इत्यर्थः। 'अजीवा जीवसंगहिया' अजीवा जीवसंगृहीताः, मनोभाषादिषु पुद्गलानां जीवैः संगृहीतत्वात्।

"पुढवीपइट्ठिया तसा थावरा पाणा" जो ऐसा कहा गया है सो इसका भावार्थ यह है कि-जितने भी त्रस और स्थावर जीव हैं वे सब पृथिवी के अधिकरण (आधार) वाले हैं। "पृथिवी प्रतिष्ठितास्त्रसाःस्थावराः प्राणाः" ऐसा जो कथन किया गया है सो यह भी प्रायिक ही है क्योंकि आकाश, पर्वत और विमान आदि में भी जीवों का निवास शास्त्र में प्रतिपादित किया गया है। "अजीवाः जीवप्रतिष्ठिताः" ऐसा जो कहा गया है सो उसका अभिप्राय ऐसा है कि शरीरादि पुद्गलरूप जो अजीव हैं वे जीव के आधाररूप है-जिनका अधिकरण जीव हैं, क्यों कि शरीरादिक पुद्गल जीवों में स्थित होते हैं। "जीवा कम्मपइट्ठिया" जीव कर्मप्रतिष्ठित हैं ऐसा जो कहा गया है, सो उसका अभिप्राय ऐसा है कि अनुदयावस्था प्राप्त कर्म पुद्गल के समुदाय ऊपर संसारी जीव आश्रित रहते हैं, अर्थात् संसारी

પૃથ્વી છે તે આકાશના આધારે જ પ્રતિષ્ઠિત છે. "પુઢવીપइट्ठिया तसा थावरा पाणा", (પૃથ્વીપ્રતિષ્ઠિત ત્રસ સ્થાવર જીવો)નું તાત્પર્ય એ છે કે જેટલાં ત્રસ અને સ્થાવર જીવો છે તેનો આધાર પૃથ્વી છે "पुढवीपइट्ठिया तसा थावरा पाणा" એવું જે કથન છે તે પણ ઘણે ભાગે છે એમ સમજવું કારણ કે આકાશ, પર્વત અને વિમાન વગેરેના આધારે પણ જીવોનાં રહેઠાણો છે, એવું શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરાયેલ છે. (अजीवा, जीवपइट्ठिया) (અજીવો જીવપ્રતિષ્ઠિત છે) તેનું તાત્પર્ય એ છે કે શરીરાદિ પુદ્ગલ રૂપ જે અજીવ છે તેમનું અધિકરણ (આધાર) જીવ છે જેમનું અધિકરણ (આધાર) જીવ છે તેમને જીવપ્રતિષ્ઠિત કહે છે. કારણ કે શરીરાદિ પુદ્ગલો જીવોને આધારે પ્રતિષ્ઠિત (સ્થિત) હોય છે. "जीवा कम्मपइट्ठिया" (કર્મપ્રતિષ્ઠિત જીવો) જીવો કર્મપ્રતિષ્ઠિત છે. તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-ઉદયમાં નહીં આવેલ કર્મપુદ્ગલોને આધારે સંસારી જીવો રહેલા છે. એટલે કે સંસારી જીવોની સ્થિતિ કર્માધીન હોય,

ननु 'अजीवा जीवपइट्ठिया अजीवा जीवसगहिया' इत्यनयोर्वाक्ययोरर्थे को भेदः? न कोपि भेदः प्रतिभाति यथा मुनिसंयतयोः, इतिचेदत्रोच्यते-अजीवा जीवप्रतिष्ठिताः, इत्यत्राऽजीवजीवयोराधाराधेयभावः कथितः, तथा अजीवा जीवसंगृहीता इति वाक्ये तु अजीवजीवयोः संग्राह्यसंग्राहकभावः प्रतिपादितः संग्रहकर्ता जीवः संग्राह्याश्चाजीवाः, इत्येतावानेव भेद उभयत्र, सावद्यकर्मणि मौनकरणान्मुनिः, षट्-

---

जीवों की स्थिति कर्माधीन होती है इस कारण वे कर्माधीन स्थितिवाले होने के कारण 'जीव कर्मप्रतिष्ठित हैं' ऐसा कहा गया है। "अजीवा जीवसंगहिया" ऐसा जो कहा है सो उसका भाव ऐसा है कि जीव मनो भाषा आदि रूप में पुद्गलों का ग्रहण करते रहते हैं।

शंका—"अजीवा जीवपइट्ठिया" इस वाक्य में और "अजीवा जीवसंगहिया" इन दोनों वाक्यों के अर्थ में क्या भेद है? मुझे तो कोई भी भेद मालूम नहीं पड़ता है। जैसे मुनि और संयत में फर्क नहीं है क्यों कि जो मुनि है, वही संयत है, जो संयत है, वही मुनि है।

समाधान—"अजीवा जीवप्रतिष्ठिताः" इस वाक्य में अजीव और जीव इनमें आधार आधेय भाव कहा गया है। और "अजीवा जीव संगृहीता" इस वाक्य में संग्राह्यसंग्राहक भाव कहा गया है। संग्रह-कर्त्ता जीव और संग्राह्य अजीव हैं। इतना ही मात्र इन दोनोंमें भेद है। मुनि और संयत, इनमें भी समभिरूढनय की अपेक्षा भेद है और

છે. આ રીતે તેઓ કર્માધીન સ્થિતિવાળા હોવાથી તેમને કર્મપ્રતિષ્ઠિત કહ્યાં. "अजीवा जीवसंगहिया" (અજીવો જીવસંગૃહીત છે.) એનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવો મનોવર્ગણાના પુદ્ગલોને મનરૂપે તથા ભાષા વગેરે વર્ગણાના પુદ્ગલોને ભાષા વગેરે રૂપે ગ્રહણ કરતા રહે છે. તે કારણે અજીવો જીવ સંગૃહીત કહેલ છે.

શંકા—"अजीवा जीवपइट्ठिया" અને "अजीवा जीवसंगहिया" એ બન્ને વાકયોમાં શો અર્થભેદ છે? જેવી રીતે મુનિ અને સંયત વચ્ચે કોઇ ભેદ નથી કારણ કે જે મુનિ છે તેજ સંયત છે અને જે સંયત છે તેજ મુનિ છે, એજ પ્રમાણે ઉપરનાં વાકયોના અર્થમાં પણ કોઇ ભેદ લાગતો નથી.

સમાધાન—"अजीवा जीवप्रतिष्ठिताः" આ વાકયમાં અજીવ અને જીવનો આધાર આધેય ભાવ કહ્યો છે. અને "अजीवा जीवसगृहीताः" આ વાકયમાં સંગ્રાહ્ય અને સંગ્રાહક ભાવ કહ્યો છે. સંગ્રહકર્ત્તા જીવ છે અને સંગ્રાહ્ય અજીવ છે. એટલો તે બન્ને વચ્ચે તફાવત છે. મુનિ અને સંયતમાં પણ સમભિરૂઢનયની અપેક્ષાએ ભેદ છે. તે ભેદ આ પ્રમાણે છે—પાપકર્મોની

काय रक्षणकर्तृत्वात्संयत इति तत्राप्यर्थभेदो विद्यते। अथवा अजीवा जीवसंगृहीता इत्यत्राप्याधाराधेयभाव एव, यत् यस्य संग्राह्यं तत् तस्याधेयमपि भवति यथाऽपूपस्य तैलम्, इहापूपेन तैलं संगृहीतं भवति, इति भवति तैलमाधेयमपूपश्चाधारः। एवं प्रकृतेपि अजीवो जीवेन संगृह्यते इत्यजीव आधेयोऽधिकरणं च जीवः। नन्वेवमुभयवाक्ययोः समानार्थतया पौनरुक्त्यमिति चेन्न, शिष्यबुद्धिवैशद्याय तथा प्रतिपादनादिति गृहाण।

वह इस तरह से पापकर्म में जो मौन धारण किये रहता है वह मुनि है, और छह काय के जीवों की जो रक्षा करता है वह संयत है। इस तरह से इन दोनों में अर्थ भेद हो है। अथवा–"अजीवा जीवसंगृहीताः" इस वाक्य में भी आधार आधेय भाव ही है। क्योंकि जो संग्राह्य होता है वह उसका आधेय भी होता है जैसे–अपूप–(मालपुआ) तैल। अपूप से तैल संगृहीत होता है। अत तैल आधेय और अपूप आधार होता है। इसी तरह यहां पर भी अजीव जीव के द्वारा ग्रहण किया जाता है इस तरह से अजीव आधेय और जीव अधिकरण हो जाता है। जब इस तरह की बात है तो फिर दोनों वाक्यों का अर्थ समान होने से इन दोनों का प्रतिपादन पुनरुक्ति दोष से दूषित माना जाएगा? सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, क्यों कि इस तरह से जो प्रतिपादन किया गया है वह शिष्यजन की बुद्धि की विशदता के अभिप्राय से किया गया है। ऐसा समझना चाहिये।

પ્રવૃત્તિમાં મૌન ધારણ કરીને રહે છે તેને મુનિ કહે છે. અને છકાયના જીવોની રક્ષા કરનારને સંયત કહે છે. આ રીતે તે બન્ને વચ્ચે અર્થભેદ જરૂર છે. અથવા "अजीवा जीवसंगृहीताः" આ વાકયમાં પણ આધાર આધેય ભાવ જ છે. કારણ કે જે સંગ્રાહ્ય હોય છે તે આધારનું આધેય પણ હોય છે. જેમ કે "अपूप" માલપૂઆ અને તેલ. માલપૂઆ વડે તેલ સંગૃહીત હોય છે. તેથી તેલ આધેય છે અને માલપૂઆ આધાર છે. એજ પ્રમાણે આ વિષયમાં પણ અજીવ જીવ વડે ગ્રહણ કરાય છે. તેથી અજીવ આધેય છે અને જીવ આધાર છે. શંકા–જો આ પ્રમાણે વાત હોય તો તે બન્ને વાકયોનો એક સરખો અર્થ હોવાથી તે બન્નેના પ્રતિપાદનમાં પુનરુક્તિ દોષ નહીં લાગે શું ? આ પ્રમાણે કહેવું તે ઉચિત નથી, કારણ કે શાસ્ત્રોમાં આ રીતે જે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તે મંદ બુદ્ધિવાળા શિષ્યોને જુદી જુદી રીતે સમજાવવાની અપેક્ષાએ જાણવું.

तथा 'जीवा कम्मसंगहिया' जीवाः कर्मसंगृहीताः, संसारिजीवानां उदयप्राप्तकर्मवशवर्तित्वात्, ये च यद्वशास्ते तत्र प्रतिष्ठिता इति कथ्यन्ते यथा घटे रूपादयः, रूपादयो हि गुणा घटाधीनस्थितिकतया घटाधिकरणका भवन्त आधेयभावमासादयन्ति, तथा प्रकृतेपि कर्मवशवर्तित्वात् कर्माधिकरणं जीवश्चाधेयो भवतीति भावः।

अथ लोकस्थितेरष्टविधत्वे कारणं पृच्छति-'से केणट्ठेणं' इत्यादि। 'से-केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ' तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते, 'अट्ठविहा जाव जीवा कम्मसंगहिया' अष्टविधाः, यावत् जीवाः कर्मसंगृहीताः, अष्टविधा लोकस्थितिरित्या-

---

तथा "जीवा कम्मसंगहिया" ऐसा जो कहा गया है उसका अभिप्राय यह है कि जितने भी संसारी जीव हैं वे सब उदयप्राप्त कर्मों के वशवर्ती होते हैं और जो उदयप्राप्त कर्मों के वशवर्ती रहा करते हैं वे वहां प्रतिष्ठित हैं, इस प्रकार से कहे जाते हैं। जैसे घट में रूपादिक। रूपादिक जो गुण हैं वे घटाधीन स्थितिवाले होते हैं, अतः घट है अधिकरण जिन का, ऐसे होते हुए वे आधेयभाव को प्राप्त करते हैं। इसी तरह से यहां पर भी कर्मवशवर्ती होने के कारण कर्म है अधिकरण (आधार) जिसका ऐसा जीव आधेयभाव को प्राप्त हो जाता है।

अब गौतम स्वामी प्रभु से यह पूछते हैं कि लोकस्थिति में जो अष्टविधता प्रकट की गई है, उसमें क्या कारण है? (से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि (अट्ठविहा जाव जीवा कम्मसंगहिया) लोक की स्थिति आठ प्रकार की है? यहां

तथा "जीवा कम्मसंगहिया" (કર્મસંગૃહીત જીવ) નું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જેટલા સંસારી જીવો છે તે બધાં ઉદયપ્રાપ્ત કર્મોને અધીન હોય છે, અને જે ઉદયપ્રાપ્ત કર્મોને અધીન રહ્યા કરે છે તેઓ ત્યાં પ્રતિષ્ઠિત છે, એ પ્રમાણે કહી શકાય છે, જેમ કે ઘડામાં અસ્તિત્વ રૂપ વગેરે ગુણો છે તે ઘટાધીન સ્થિતિવાળા હોય છે, તે કારણે ઘડો તેમનું અધિકરણ (આધાર) હોવાથી રૂપ વગેરે આધેય ગણાય છે. એજ પ્રમાણે પ્રકૃત વિષયમાં પણ કર્મને અધીન હોવાથી જીવમાં પણ આધેય ભાવનું પ્રતિપાદન થાય છે. એટલે કે કર્મ જીવનું અધિકરણ છે અને જીવ આધેય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને લોકસ્થિતિમાં જે અષ્ટવિધતા બતાવી છે તેનું કારણ પૂછે છે-(से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે (अट्ठविहा जाव जीवा कम्मसंगहिया) લોકની સ્થિતિ આઠ પ્રકારની છે.

रभ्य 'अजीवा जीवसंगृहीताः, जीवाः कर्मसंगृहीताः' इत्यन्तः पदसंदर्भो यावत्पदेन ज्ञातव्यः, हे भदन्त ! एतत्सर्वं यदुच्यते देवानुप्रियेण तत्र किं कारणमिति भावः। भगवानाह–'गोयमे'–इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'से जहा णामए केइ पुरिसे' स यथा नामकः कश्चित् पुरुषः, 'वत्थिमाडोवेइ' वस्तिमाटोपयति, वस्तिं=दृतिं आटोपयति वायुना प्रपूरयति 'वत्थिमाडोवेत्ता' वस्तिमाटोपयित्वा वस्तिं वायुना पूरयित्वा 'उप्पिं सियं बंधइ' उपरि सितं बध्नाति, उपरि सितं=बन्धनं बध्नाति 'बंधित्ता' बद्ध्वा 'मज्झेणं' मध्ये खलु 'गंठिं बंधइ' ग्रन्थिं बध्नाति, 'बंधित्ता' बद्ध्वा 'उवरिल्लं गंठिं मुयइ' उपरितनां ग्रन्थिं मुञ्चति, 'मुइत्ता' मुक्त्वा, ग्रन्थिं विमोच्य 'उवरिल्लं देसं वमेइ' उपरितनं देशं वमयति–वस्तेरुर्ध्वदेशाद्वायुं

"यावत्" शब्द से "अट्ठविहा लोयट्ठिई" से लेकर "अजीवा जीव संगहिया जीवा कम्मसंगहिया" तक का पाठ ग्रहण किया गया है। इसका भाव वही है, जो पहिले कह दिया गया है कि हे भदन्त ! यह सब जो आप कहते हैं उसका क्या कारण है ? तब प्रभु इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (से जहा णामए केइ पुरिसे) जैसे अमुक नामवाला कोई पुरुष (वत्थिमाडोवेइ) मसक को हवा से भर दे (वत्थिमाडोवेत्ता) और मसक को हवा से भर कर (उप्पिं सितं बंधइ) फिर वह उसका मुख बांध दे। (बंधित्ता मज्झेणं गंठिं बंधइ) बांध कर उस मसक के बीचमें वह फिर गांठ लगा दे। (बंधित्ता) बीच में गांठ लगा कर वह फिर (उवरिल्लं गंठिं मुयइ) ऊपर की अर्थात् मसक के मुख की गांठ को खोल दे। (मुइत्ता) गांठ खोलकर (उवरिल्लं देसं वमेइ) उस मसक के ऊपरी भाग से वायु को वह निकाल

અહીં "जाव" પદ વડે "अट्ठविहा लोयट्ठिई"થી લઈને "अजीवा जीवसंगहिया" "जीवा कम्मसंगहिया" સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. તેનો ભાવાર્થ આગળ કહ્યા પ્રમાણેજ છે કે હે પ્રભો ! આપ લોકસ્થિતિમાં જે આઠ પ્રકાર બતાવો છો તેનું કારણ શું છે ? ઉત્તર—(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (से जहा णामए केइ पुरिसे) જેમકે કોઈ પુરુષ (वत्थिमाडोवेइ) મશકને હવા વડે ભરી દે. (वत्थिमाडोवेत्ता) અને મશકને હવાથી ભરી દઈને (उप्पिं सितं बंधइ) પછી તે માણસ તેના મુખને બાંધી દે. (बंधित्ता मज्झेणं गंठिं बंधइ) આ રીતે મશકના મુખને બાંધીને તેની વચ્ચે તે ફરીથી ગાંઠ વાળી દે, (बंधित्ता) વચ્ચે ગાંઠ બાંધીને (उवरिल्लं गंठिं मुयइ) ઉપરની એટલે કે મશકના મુખની ગાંઠને પછી છોડી નાખે. (मुइत्ता) પછી ઉપરની ગાંઠને છોડીને (उवरिल्लं देसं वमेइ) તે

निष्कासयतीत्यर्थः, 'उपरिल्लं देसं वामेत्ता' उपरितनं देशं वमयित्वा, ऊर्ध्वदेशाद्वायुमपसार्य्य, 'उपरिल्लं देसं आउकायस्स पूरेइ' उपरितनं देशमप्कायेन पूरयति, ऊर्ध्वं देशं जलेन प्रपूरयतीत्यर्थः, 'पूरित्ता' पूरयित्वा 'उप्पिं सितं बंधइ' उपरि सितं=बन्धनं बध्नाति, 'बंधित्ता' बद्ध्वा 'मज्झिल्लं गंठिं मुयइ' मध्यमां ग्रन्थिं मुञ्चति, 'से णूणं गोयमा' तन्नूनं हे गौतम! 'से आउकाए वाउकायस्स उप्पिं उवरिमतले चिट्ठइ' स अप्कायो वायुकायस्योपरि उपरिमतले तिष्ठति किम्? अप्कायो जलम् वायुकायस्य वायोरुपरि यद्यप्युपरि व्यवहारतोपि संभवेत्तथापि सर्वोपरित्वबोधनायाह 'उवरिमतले' उपरिमतले सर्वोपरीत्यर्थः किं तिष्ठतीति

दे। इस तरह उस मसक में आधे भागमें तो वायु भरी रहती है और आधाभाग वायु से रहित होकर खाली हो जाता। (उवरिल्लं देसं वामेत्ता) इस प्रकार उर्ध्वदेश से वायु को हटाकर (उवरिल्लं देसं आउकायस्स पूरेइ) वह उस उर्ध्वदेश को जलसे भर दे। (पूरित्ता उप्पिं सितं बंधइ) भर कर फिर वह उसे बांध दे। (बंधित्ता) बांधकर (मज्झिल्लं गंठिं मुयइ) पहिले लगाई हुई बीच की गांठ को फिर वह खोल दे। (से नूणं गोयमा! से आउकाए वायुकायस्स उप्पिं उवरिमतले चिट्ठइ) तो हे गौतम! वह भरा हुआ पानी उस पवन के ऊपर के भाग में रहता है क्या? ऐसा भगवान् ने गौतम से पूछा। तब गौतम ने कहा (हंता चिट्ठइ) हां भदन्त! रहता है। यहां (उवरिमतले) ऐसा जो कहा गया है उसका कारण यह है कि जल वायु के ऊपर रहता है यह बात व्यवहार से भी लोक में मानी जाती है तो भी वह जल सर्वोपरि

મશકની ઉપરના ભાગમાંથી વાયુને બહાર કાઢી નાખે આ પ્રમાણે કરવાથી મશકના અર્ધા ભાગમાં તો વાયુ ભરેલો રહેશે અને અર્ધો ભાગ વાયુરહિત ખાલી થઈ જશે. (उवरिल्लं देसं वामेत्ता) પછી મશકના ઉપરના ભાગમાંથી વાયુને કાઢી નાખીને (उवरिल्लं देसं आउकायस्स पूरेइ) તે ઉપરના ભાગને પાણીથી ભરી દે. (पुरित्ता उप्पिं सित बंधइ) પછી પાણી ભરીને ફરીથી તેનું ઉપરનું મુખ બાંધી દે (बधित्ता) મુખને બાંધી દઈને (मज्झिल्लं गंठिं मुयइ) પહેલાં બાંધેલી વચલા ભાગની ગાંઠને પછી ખોલી નાખે. (से णूणं गोयमा! से आउकाए वाउकायस्स उप्पिं उवरिमतले चिट्ठइ?) તો હે ગૌતમ! તે ભરેલું પાણી વાયુના ઉપરના ભાગમાં રહે છે ખરું? ગૌતમે જવાબ આપ્યો (हंता चिट्ठइ) હા ભગવન્! રહે છે. અહીં (उवरिमतले) એવું જે કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે પાણી વાયુની ઉપર રહે છે તે વાત વ્યવહારથી પણ લોકમાં માનવામાં આવે છે. તો પણ પાણી સર્વોપરી છે એ વાતને બતાવવાને માટે

लोकस्थितेरेवात्राधिकारेण तदाश्रित्यैवेदमाह–'अत्थि ण'–मित्यादि। अथवा 'अजीवा जीवपइट्ठिया' इत्यादेः पदचतुष्टयस्य भावनार्थमिदमाह-'अत्थि ण'-मित्यादि।

मूलम्–अत्थि णं भंते जीवा य पोग्गला य अन्नमन्नबद्धा अन्नमन्नपुट्ठा अन्नमन्नमोगाढा अण्णमण्णसिणेहपडिबद्धा अन्नमन्न घडत्ताए चिट्ठंति ? हंता अत्थि। से केणट्ठेणं भंते जाव चिट्ठंति, गोयमा !, से जहा णामए हरए सिया पुण्णे पुण्णप्पमाणे वोलट्टमाणे वोसट्टमाणे समभरघडत्ताए चिट्ठइ, अहे णं केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं सयासवं सयछिद्दं ओगाहेज्जा, से णूणं गोयमा ! सा णावा तेहिं आसवदारेहिं आपूरेमाणी आपूरेमाणी पुन्ना, पुन्नप्पमाणा वोलट्टमाणा वोसट्टमाणा समभरघटत्ताए चिट्ठइ?, हंता चिट्ठइ। से तेणट्ठेणं, गोयमा! अत्थि णं जीवा य जाव चिट्ठंति ॥ सू० ६ ॥

छाया—अस्ति खलु भदन्त ! जीवाश्च पुद्गलाश्चान्योन्यबद्धा अन्योन्यस्पृष्टाः अन्योन्यावगाढा अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धाः अन्योन्यघटतया तिष्ठन्ति?, हन्त अस्ति, तत्केनार्थेन भदन्त यावत् तिष्ठंति?, गौतम ! तद्यथा नामको ह्रदः स्यात् पूर्णः पूर्णप्रमाणो व्यपलोटयन् विकसन् समभरघटतया तिष्ठति, अथ कश्चित्पुरुषस्तस्मिन् ह्रदे एकां महतीं नावं शताश्रवाम् शतछिद्रामवगाहयेत्, तद् नूनं गौतम ! सा नौस्तैरास्रवद्वारैरापूर्यमाणी आपूर्यमाणी पूर्णा पूर्णप्रमाणा व्यपलोटयन्ती विकसन्ती समभरघटतया तिष्ठति?, हन्त तिष्ठति, तत्तेनार्थेन गौतम ! अस्ति खलु जीवाश्च यावत् तिष्ठन्ति ॥सू०६॥

हिया" यहां तक का पाठ सगृहीत किया गया है। "एवं वा" यहां "वा" शब्द दूसरे दृष्टान्त का सूचक है ऐसा जानना चाहिये ॥सू. ५॥

यहां लोकस्थितिका ही अधिकार चल रहा है। अतःउसी को लेकर सूत्रकार कहते हैं–अथवा 'अजीवा जीव पइट्ठिया" इत्यादि जो चार

"आगासपइट्ठिए वाए" थी शरु करीने "अजीवा जीवसंगहिया" सुधीनो पाठ ग्रहण करायो छे. "एवं वा" आ पदमां "वा" शब्द बीजा दृष्टांतनुं सूचक छे एम समजवुं. ॥ सू. ५ ॥

अहीं लोकस्थितिनुं ज वर्णन चाली रह्युं छे. तेथी तेने अनुलक्षीने सूत्रकार कहे छे–"अत्थि णं भंते" इत्यादि अथवा "अजीवा जीवपइट्ठिया" इत्यादि

टीका-'अत्थि णं भंते' अस्ति खलु भदन्त ! "जीवा य पोग्गला य अन्नमन्न-बद्धा" जीवाश्च पुद्गलाश्च अन्योन्यबद्धाः, जीवाः पुद्गलाश्च-कर्मशरीरादिपुद्गलाः परस्परं संबद्धाः, जीवाः पुद्गलानां, पुद्गलाश्च जीवानां संबद्धा इति भावः। कथं-बद्धाः? इत्यत्र हेतुगर्भितविशेषणमाह 'अन्नमन्नपुट्ठा' अन्योन्यस्पृष्टाः यतः पूर्वं स्पर्श-नामात्रेणान्योन्यं स्पृष्टा अत एवेत्यर्थः, यतः पूर्वं स्पृष्टाः स्पर्शनविषया जाताः, पश्चात् अन्योन्यं बद्धाः=गाढतरसंबद्धा इति भाव। 'अन्नमन्नमोगाढा' अन्योन्या-वगाढाः, अयोगोलकवत् परस्परेण लोलीभावं प्राप्ताः, 'अण्णमण्णसिणेहपडिबद्धा'

पद हैं उन पदों का विचार करने के निमित्त यह सूत्र कहते है-"अत्थि णं भंते! जीवा य पोग्गला य" इत्यादि।

(अत्थि णं भंते! जीवा य पोग्गला य अन्नमन्नबद्धा, अन्नमन्नपुट्ठा, अन्नमन्नमोगाढा, अण्णमण्णसिणेहपडिबद्धा, अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठंति?) हे भदन्त! जीव और पुद्गल क्या परस्पर बद्ध हैं? चेतना लक्षण वाला जो होता है उसका नाम जीव और रूप,रस, गंध और स्पर्श इन चार गुणों वाला जो होता है वह पुद्गल है। पुद्गल से यहां कर्मशरीरादि पुद्गल लिये गये हैं। पुद्गलों के साथ जीव और जीवों के साथ पुद्गलों का जो एक क्षेत्रावगाह संबंध है वही यहां पर परस्पर में बंध है और इस सबंध से युक्त होना इसका नाम बद्ध है। ये आपस में बद्ध हैं ऐसा प्रश्न जो किया गया है उसका कारण यह है कि-ये दोनों "अन्नमन्नपुट्ठा" हैं यह हेतुगर्भित विशेषण है। इसका तात्पर्य यह है कि ये दोनों पहिले

જે ચાર પદ છે તેમનો વિચાર કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે "अत्थि णं भंते" ઇત્યાદિ

(अत्थि णं भंते! जीवा य पोग्गला य अन्नमन्नबद्धा, अन्नमन्नपुट्ठा, अन्न-मन्नमोगाढा, अण्णमण्णसिणेहपडिबद्धा अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठंति?) હે ભગવન્! જીવો અને પુદ્ગલો શું પરસ્પર બંધાયેલાં છે?" ચેતના જેનું લક્ષણ છે તેને જીવ કહે છે. તથા રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ ચાર ગુણો જેમાં હોય છે તેનું નામ પુદ્ગલ છે. "પુદ્ગલ" પદ વડે અહીં કર્મશરીરાદિ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરાયેલ છે. પુદ્ગલોની સાથે જીવનો અને જીવની સાથે પુદ્ગલોનો જે એકક્ષેત્રાવગાહ (એક સ્થળમાં રહેવાનો) સંબંધ છે એજ અહીં પરસ્પરમાં બંધરૂપ છે, અને તે સંબંધથી યુક્ત હોવું એવી સ્થિતિને "બદ્ધ" કહે છે. "જીવ અને પુદ્ગલ પરસ્પર બદ્ધ છે?" એ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનું કારણ એ છે કે તે બન્ને "अन्नमन्नपुट्ठा" (પરસ્પર બંધાયેલા) છે, એ હેતુગર્ભિત વિશેષણ છે. તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે.-તેઓ બન્ને પહેલાં માત્ર સ્પર્શનાથી

अन्योन्यस्नेहप्रतिवद्धा', अन्योन्यं=परस्परं स्नेहेन रागादिरूपेग प्रतिवद्धाः=एकीभावं गताः । उक्तञ्च—

"स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना श्लिष्यते यथा गात्रम् ।
रागद्वेषक्लिन्नस्य कर्मवन्धो भवत्येवम्" ॥ १ ॥ इति ।

स्पर्शनामात्र से परस्पर में स्पृष्ट थे इसी कारण ये दोनों पीछे गाढतर बंध से आपस में संबद्ध हो गये हैं क्या? "अन्नमन्नमोगाढा" का तात्पर्य यह है कि जिस प्रकार लोहे के गोले में अग्नि सब तरफ से प्रविष्ट हो जाती है उसी तरह से कर्मपरमाणु आत्मा के साथ और आत्मा कर्मपरमाणुओं के साथ लोलीभाव को प्राप्त हो जाता है क्या? लोलीभाव का तात्पर्य है एकमेक हो जाना। जैसे अयोगोलक (लोहेका गोला) और अयोगोलक (लोहे के गोले) में प्रविष्ट अग्नि परस्पर में एकमेक हो जाते हैं, उसी प्रकार क्या आत्मा और कर्मपरमाणु परस्पर में एकमेक हो जाते हैं क्या?। ये आपसमें स्नेहप्रतिवद्ध हैं क्या? यहां स्नेह से तात्पर्य रागादिरूप स्नेह (चिकनाहट)से है। कहा भी है–"स्नेहाभ्यक्त०इति।

जिस व्यक्तिका शरीर तैल आदिसे चिकना होता है तो जैसे उसका शरीर चिकना होनेके कारण धूलि आदिसे, विशेषरूप से आश्लिष्ट हो जाता है, अर्थात् उस पर धूलि आदि के कण आकर चिपक जाते हैं उसी प्रकार जब आत्मा रागद्वेष आदिरूप स्नेह से चिकना बन जाता है तो उसके साथ भी कर्मों का बंध हो जाता है, अर्थात् कर्मपरमाणु

જ પરસ્પરમાં સ્પૃષ્ટ હતા. તેઓ પાછળથી ગાઢતર બંધ વડે આપસમાં (પરસ્પરમાં) સંબદ્ધ થઈ ગયા છે ખરા? "अन्नमन्नमोगाढा" નું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે. જેમ લોઢાના ગોળામાં બધી બાજુએથી અગ્નિ પ્રવેશી શકે છે, તેમ કર્મપરમાણુઓ આત્માની સાથે અને આત્મા કર્મપરમાણુઓની સાથે લોલીભૂત (એકમેક થવા પણું) થાય છે શું? જેવી રીતે આયોગોલક (લોઢાનોગોળો) અને આયોગોલક (લોઢાના ગોળા)માં પ્રવેશેલ અગ્નિ પરસ્પરમાં એક મેક થઈ જાય છે એજ પ્રમાણે શું આત્મા અને કર્મપરમાણુઓ પરસ્પરમાં એકમેક થઈ જાય છે? શું તેઓ પરસ્પર સ્નેહ પ્રતિબદ્ધ છે? અહીં "સ્નેહ" નો અર્થ રાગાદિરૂપ સ્નેહ (ચીકાશ) સમજવો. કહ્યું પણ છે "स्नेहाभ्यक्त०" ઈત્યાદિ.

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિનું શરીર તેલ વગેરેથી ચીકણું થયું હોય ત્યારે તે વ્યક્તિના શરીર ઉપર ધૂળ વગેરેનાં રજકણો આવીને ચોંટી જાય છે. એજ પ્રમાણે જ્યારે આત્મા રાગદ્વેષ રૂપ સ્નેહથી ચીકણો હોય છે ત્યારે તેની સાથે કર્મોનો તીવ્ર બંધ થાય છે. એટલે કે આત્મપ્રદેશોની સાથે કર્મપરમાણુઓ

अत एव 'अन्नमन्नघडत्ताए चिट्ठंति' अन्योन्यघटतया तिष्ठन्ति। अन्योन्यं परस्परं घटः समुदायो येषां ते अन्योन्यघटस्तस्य भावोऽन्योन्यघटता, तया अन्योन्यघटतया तिष्ठन्ति किमिति प्रश्नः। भगवानाह-'हंते'-त्यादि। 'हंता अत्थि' हन्त अस्ति, हे गौतम! यथा त्वया प्रोक्तं तत्तथैवास्तीत्युत्तरम्। गौतमः प्राह-'से केणट्ठेणं भंते जाव चिट्ठंति' तत्केनार्थेन भदन्त! यावत् तिष्ठन्ति, यावच्छब्देन-'अन्नमन्नबद्धाः' इत्यारभ्य 'अन्नमन्नघडत्ताए' इत्यन्तः पदसंदर्भः सग्राह्यः। भगवानाह--'गोयमे'-त्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'से जहा णामए हरदे सिया' तद् यथा नामको ह्रदः स्यात् 'पुण्णे पुण्णप्पमाणे वोलट्टमाणे वोसट्टमाणे समभरघडत्ताए चिट्ठइ' पूर्णः पूर्णप्रमाणो व्यपलोटयन् विकसन् समभरघटतया तिष्ठति, यथा ह्रदो जलेन पूर्णः स्यात् किञ्चिन्न्यूनत्वेपि व्यवहारतः पूर्णतया व्यवह्रियेत तत्राह-'पुण्णप्पमाणे' पूर्णप्रमाणः पूर्णं जलेन स्वकीयं मानं यस्य स

चिपक जाते हैं। "अन्नमन्नघडत्ताए" का तात्पर्य है आपस में एक समुदायरूप में होकर रहना। प्रश्न कर्त्ताका यहां ऐसा अभिप्राय है कि कर्मपुद्गल और जीव जब आपस में बंधदशा को प्राप्त हो जाते हैं तब क्या ये दोनों एक समुदायरूप में आजाते हैं? इस प्रकार ये प्रश्न हैं। इन सब का उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (हंता अत्थि) हे। गौतम! हां ऐसा ही है। (से केणट्ठेणं भंते! जाव चिट्ठंति?) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि यावत् वे इस प्रकार से रहते हैं? (गोयमा! से जहा नामए हरदे सिया पुण्णे पुण्णप्पमाणे वोलट्टमाणे वोसट्टमाणे समभरघडत्ताए चिट्ठइ) हे गौतम! जैसे कोई एक ह्रद हो और वह पानी से पूरा भरा हो। पूरा नहीं भरा होने पर भी अर्थात्

ચોંટી જાય છે, "अन्नमन्नघडत्ताए" એટલે "પરસ્પર એક સમુદાય રૂપે રહેવું." પ્રશ્ન કર્ત્તાનો આશય એવો છે કે જ્યારે કર્મપુદ્ગલો અને જીવના પ્રદેશો પરસ્પર બંધાય છે. ત્યારે શું તેઓ બન્ને એક સમુદાય રૂપે બની જાય છે? આ જાતના ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નોના ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે. -(हंता अत्थि) હે ગૌતમ! એવું જ બને છે.

પ્રશ્ન—(से केणट्ठेण भंते! जाव चिट्ठंति? હે ભગવન્! આ શા કારણે એવું કહો છો કે "તેઓ આ રીતે રહે છે? ત્યાં સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. ઉત્તર-(गोयमा! से जहा नामए हरए सिया पुण्णे पुण्णप्पमाणे वोलट्टमाणे वोसट्टमाणे समभरघडत्ताए चिट्ठइ) હે ગૌતમ! જેવી રીતે કોઈ એક સરોવર હોય અને તે પાણીથી પૂરેપૂરૂં ભરેલુ હોય (પૂરેપૂરૂં ન ભરેલું હોવા છતાં પણ

पूर्णप्रमाणः 'वोलट्टमाणे, व्यपलोटयन् , अतिशयजलवत्त्वेन छर्द्यमानजल इत्यर्थः। 'वोसट्टमाणे' त्ति विकसन् जलाधिक्यात् विकासं प्राप्नुवन् जलेन वर्द्धमान इत्यर्थः, 'समभरघडत्ताए'त्ति समभरघटतया, समो न विषमो घटैकदेशमनाश्रितत्वेन भरो जलसमूहो यस्मिन् स समभरः सर्वथा भृत इति समभरः, समशब्दः सर्वार्थकोपि विद्यते, समभरश्चासौ घटश्चेति समभरघटः समभरघट इवेति समभरघटस्तस्य भावः समभरघटता, तया समभरघटतया सर्वथा संभृतघटाकारतया तिष्ठतीत्यर्थः। 'अहे णं केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं' अथ खलु कश्चित् पुरुषः तस्मिन् ह्रदे एकां महतीं नावं=नौकाम् , कीदृशीमित्याह–'सयासव' शताश्रवाम् , आ=ईषत् स्रवति=क्षरति जलं येभ्यस्ते आस्रवाः=सूक्ष्मरन्ध्राणि, ते सन्तो=विद्यमाना यत्र सा सदास्रवा, ताम्। यद्वा–सदा=सर्वकाले आस्रवति जलं यस्याः सा सदास्रवा, ताम् , यद्वा–'शतास्रवाम्' इतिच्छायापक्षे शतसंख्यका आस्रवा यस्यां सा शतास्रवा, ताम्। तथा 'सयछिद्दं' शतच्छिद्राम् छिद्राणि बृहत्तररन्ध्राणि शतानि=शतसंख्यकानि छिद्राणि बृहत्तररन्ध्राणि यस्यां सा शतछिद्रा, ताम् बृहत्तररन्ध्रवतीं

कुछ कम भी भरा होने पर व्यवहार में लोग कह दिया करते हैं कि यह पूरा भरा है–सो ऐसा भरा हुआ यहां नहीं समझना चाहिये किन्तु उस ह्रदमें पानी अपने प्रमाणमें जितना भरा जा सकता हो उतना पानी उसमें भरा हो, इसी बात को प्रकट करने के लिये यहां "पुण्णप्पमाणे" पद दिया गया है, अर्थात् वह ऐसा ह्रद–जलाशय हो जो खूब ऊपर तक लबालब भरा हो और इसी कारण जिसमें से जल छलक रहा हो अर्थात् लबालब भरे होने के कारण जिसमें से जल बाहर भी निकल जाता हो तथा जल की अधिकता से जो विकास को अर्थात् वृद्धि को प्राप्त हो रहा हो और देखने पर ऐसा मालूम देता हो कि मानो जल से लबालब भरा हुआ यह एक विशाल घड़ा ही रक्खा है। (अहे णं केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं सयासवं सयछिद्दं ओगाहेज्जा) ऐसे उस ह्रद में कोई पुरुष एक बड़ी नौका कि जिसमें छोटे २ सैकड़ों छिद्र

વ્યવહારમાં લોકો એવું કહે છે કે તે ભરેલુ છે, અહીં એવા સરોવરની વાત નથી. પણ જેટલું પાણી ભરાઈ શકે તેટલું ભરેલુ છે એમ બતાવવાને માટે અહીં "पुण्णप्पमाणे" પદ મૂકયું છે) એટલે કે પાણીથી છલોછલ ભરેલું તે સરોવર હોય અને છલોછલ ભરેલુ હોવાથી જેમાંથી પાણી બહાર પણ ચાલ્યું જતું હોય તથા પાણીની અધિકતાથી જે વિકાસ પામી રહ્યુ હોય, અને પાણીથી છલોછલ ભરેલા ઘડા જેવું જે દેખાતું હોય. (अहेणं केइ पुरिसे तंसि हरयंसि एगं महं नावं सयासवं सयछिद्दं ओगाहेज्जा) એવા સરોવરમાં કોઇ માણસ એક

नौकाम्, आस्रवछिद्रयोः सूक्ष्मस्थूलरन्ध्रत्वेन वैलक्षण्यमिति न पुनरुक्तिः। 'ओगाहेज्जा' अवगाहयेत् प्रवेशयेत्, 'से णूणं गोयमा' अथ नूनं हे गौतम! 'सा णावा' सा नौका 'तेहिं आसवदारेहिं' तैरास्रवद्वारैः 'आपूरेमाणी' 'आपूरेमाणी-आपूर्यमाणा आपूर्यमाणा पौनःपुन्येन भ्रियमाणा सती 'पुन्ना' पूर्णा जलेन 'पुण्णप्पमाणा' पूर्णप्रमाणा-स्वकीयप्रमाणेन भृता 'वोलट्टमाणा' व्यपलोटयन्ती-अतिशयजलवत्त्वेन छर्धमानजला, 'वोसट्टमाणा' विकसन्ती-जलाधिक्येन व मानासती 'समभरघडत्ताए' समभरघटतया, हृदक्षिप्तसर्वथा भृतघटवत् हृदतलावस्थानतया, 'चिट्ठइ' तिष्ठति=हृदजले

हों और बडे २ भी सैकड़ों छिद्र हों उसको डाले। "सयासव्वं" जिनसे धीरे २ जल आवे वे आस्रव, अर्थात् सूक्ष्मछिद्र,-ये सूक्ष्मछिद्र जिस में विद्यमान हैं वह सदास्रवा है। अथवा-"सदा आस्रवति जलं यस्याः सा सदास्रवा"-सब समय में जिसमें जल आता रहता हो वह सदास्रवा है। अथवा शतास्रवा-शतसंख्यक हैं छेद जिस में ऐसी वह शतास्रवा नौका। यहां पर आस्रव और छिद्र में सूक्ष्म स्थूल छिद्रों की अपेक्षा भेद होने के कारण पुनरुक्ति दोष आने की संभावना नहीं है। (से-णूणं गोयमा! सा णावा तेहिं आसवदारेहिं आपूरमाणी आपूरमाणी पुन्ना पुन्नप्पमाणा, बोलट्टमाणा समभडघरत्ताए चिट्ठइ) तो हे गौतम! वह नौका उन आस्रवद्वारों-छेदों से आते हुए जल से भरती रहती है। भरते २ वह पूरी भर जाती है। पानी से छलकने लग जाती है। यहां तक कि पानी उसके ऊपर से भी निकलने लग जाता है। इस स्थिति में वह नौका जल की अधिक वृद्धि हो जाने के कारण हृदमें डाले हुए भरे

મોટી નાવને ઉતારે કે જેમાં નાનાં મોટાં સેંકડો છિદ્રો હોય. "सयासव्वं" તે છિદ્રો વડે ધીમે ધીમે પાણીનો પ્રવેશ થાય તેવાં આસ્રવો-સૂક્ષ્મ છિદ્રો-વાળી નૌકાને "सदास्रवा" કહી છે. અથવા-"सदा आस्रवति जलं यस्याः सा सदास्रवा" હમેશાં જેમાં પાણી આવ્યા કરતું હોય તેને સદાસ્રવા કહે છે, અથવા-"शतास्रवा" એટલે જેમાં સેંકડો છિદ્રો હોય એવી નૌકા અહીં આસ્રવ અને છિદ્રમાં સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ છિદ્રોની અપેક્ષાએ ભિન્નતા હોવાને કારણે પુન-રુક્તિ દોષનો સંભવ રહેતો નથી (से णूणं गोयमा! सा णावा तेहिं आसवदारेहिं आपूरेमाणी२ पुन्ना पुन्नप्पमाणा वोलट्टमाणा वोसट्टमाणा समभरघडत्ताए चिट्ठइ?) તો હે ગૌતમ! આવી નાવ તે આસ્રવદ્વારો વડે (છિદ્રોમાંથી) પ્રવેશ પામતા પાણીથી ભરાતી રહેશે. આવી રીતે ભરાતાં ભરાતાં તે પાણીથી પૂરેપૂરી ભરાઇ જશે. અને પાણીથી છલકાવા માંડશે. વળી તે એટલે સુધી છલકાશે કે પાણી તેમાંથી બહાર પણ નીકળવા માંડશે. એવી સ્થિતિમાં પાણીની વિશેષ વૃદ્ધિ થવાને

निमज्जति ?, इति भगवद्वाक्यम् , गौतमः प्राह–'हंता चिट्ठइ' हन्त तिष्ठति, हे भदं
यथा जलपूर्णो घटो ह्रदतले जलेन सह तिष्ठति तथा नौरपि जलपूर्णा ह्रदस्याधो
तिष्ठतीति। भगवानाह–'से तेणट्ठेणं गोयमा' तत्तेनार्थेन हे गौतम! 'अत्थि णं जं
य जाव चिट्ठंति' अस्ति जीवाश्च यावत्तिष्ठन्तीति, जीवाश्च अत्र यावत्पदेन–पुद्गल
अन्योन्यबद्धा अन्योन्यस्पृष्टा अन्योन्यावगाढ़ा अन्योन्यस्नेहप्रतिबद्धा अन्योन्यघट
इति संग्राह्यं, तिष्ठन्तीति सम्बन्धः। यथा नौका ह्रदजलं च परस्परावगाहप्
तिष्ठति तथैव जीवाः पुद्गलाश्चान्योन्यावगाहपूर्वकं तिष्ठन्तीति सूत्राशयः ॥सू०

**हुए घडे की तरह नीचे बैठ जाती है न?, अर्थात् डूब जाती है न?, (ह
चिट्ठइ) हां भदन्त ! ऐसी वह नौका उस ह्रद में डूब जाती है। जैसे
पूर्ण घट ह्रद तल में जल के साथ २ डूब जाता है उसी प्रकार वह नौ
कि जिस में सैकड़ों छोटे बडे छिद्रों द्वारा जल आ आ कर लबा
भर गया है डूब जाती है। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! अत्थि णं जीवा
जाव चिट्ठंति) इसी कारण हे गौतम ! मैं ऐसा कहता हूं जीव कि या
पहिले कहे हुए की तरह रहते हैं। यहां जो "यावत्" पद आय
उससे "पुद्गलाश्च, अन्योन्यबद्धा अन्योन्यस्पृष्टा अन्योन्यावगाढा अन
न्यस्नेहप्रतिबद्धा अन्योन्यघटतया" इस पूर्वोक्त पाठ का संग्रह किया ग
है। तात्पर्य इस सूत्र का ऐसा है कि जिस प्रकार नौका और ह्रद
ये दोनों परस्पर में अवगाहपूर्वक रहते हैं उसी प्रकार से जीव अ
पुद्गल भी आपस में एक दूसरे में अवगाहपूर्वक रहते हैं ॥सू०६॥**

કારણે તે નાવ ભરેલા ઘડાની જેમ સરોવરમાં ડૂબી જાય છે કે નહીં ? (हं
चिट्टइ) હે ભગવન્ એવી નાવ સરોવરમાં અવશ્ય ડૂબી જાય છે. જેવી રી
પાણીથી ભરેલો ઘડો સરોવરની અંદર ડૂબી જાય છે તેવી રીતે સેંકડો ના
મોટાં છિદ્રોવાળી છે નૌકા પણ ડૂબી જાય છે. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! अत्थि
जीवा य जाव चिट्ठंति) હે ગૌતમ! તેથી જ હું એમ કહું છું કે જીવો. "આગ
કહ્યા પ્રમાણે રહે છે" ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો. અહીં (जाव) "यावत
પદ વડે "पुद्गलाय, अन्नमन्नबद्धा, अन्नमन्नपुट्ठा, अन्नमन्नमोगाढा, अन्नम
सिणेहपडिबद्धा अन्नमन्नघडत्ताए" આ પૂર્વોક્ત પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. આ સૂત્ર
ભાવ એવો છે કે જેવી રીતે નાવ અને સરોવરનું પાણી એ બન્ને અવગ
પૂર્વક રહે છે, એવી જ રીતે જીવ અને પુદ્ગલો પણ પરસ્પર અવગ
પૂર્વક રહે છે. ॥ સૂ. ૬–॥

लोकस्थितिविषये एवेदमाह—' अत्थि णं ' इत्यादि।

मूलम्—अत्थि णं भंते सया समियं सुहुमे सिणेहकाये पवडइ, हंता अत्थि। से भंते किं उड्ढे पवडइ अहे पवडइ, तिरियं पवडइ, गोयमा! उड्ढे वि पवडइ, अहे वि पवडइ, तिरिए वि पवडइ, जहा से बायरे आउकाए अन्नमन्नसमाउत्ते चिरंपि दीहकालं चिट्ठइ तहा णं से वि?, णो इणट्ठे समट्ठे, से णं खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ। सेवं भंते सेवं भंते त्ति ॥ सू०७॥

॥ छट्ठो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—अस्ति खलु भदंत! सदा समितं सूक्ष्मः स्नेहकायः प्रपतति, हन्त अस्ति। तद् भदन्त! किम् ऊर्ध्वं प्रपतति, अधः प्रपतति, तिर्यक् प्रपतति, गौतम! ऊर्ध्वमपि प्रपतति, अधोपि प्रपतति, तिर्यगपि प्रपतति, यथा स बादरोऽप्कायोऽन्योन्यसमायुक्तश्चिरमपि दीर्घकालं तिष्ठति, तथा खलु सोऽपि?, नायमर्थः समर्थः तत् क्षिप्रमेव विध्वंसमागच्छति। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू०७॥

॥ षष्ठ उद्देशः समाप्तः ॥

टीका—' अत्थि णं भंते ' अस्ति खलु भदन्त! ' सया ' सदा-सर्वकालम्, 'समियं' समितं सपरिमाणं न तु बादराप्कायवदपरिमितम्, अथवा सदा सर्वऋतुषु समितमिति रात्रौ दिवसे च ' सुहुमे सिणेहकाये पवडइ ' सूक्ष्मः स्नेहकायः सूक्ष्मोऽप्कायविशेषः प्रपतति किमिति प्रश्नः। भगवानाह-' हंते '-त्यादि।

फिर लोक की स्थिति के विषय में ही सूत्रकार कहते हैं—'अत्थि णं भंते! सया समियं' इत्यादि।

(अत्थि णं भंते) हे भदन्त! (सया) सर्वकाल (समियं) परिमाणसहित, बादर अप्कायकी तरह अपरिमित नहीं, अथवा-सदा-सर्व ऋतुओं में, समित-रात्रि और दिवस में, (सुहुमे सिणेहकाये पवडइ) सूक्ष्म-स्नेहकाय अप्कायविशेष-गिरता है क्या? तात्पर्य पूछने का यह

લોકસ્થિતિના વિષયમાં જ સૂત્રકાર કહે છે.-" अत्थि णं भंते!" ઈત્યાદિ

अत्थि णं भंते! હે પ્રભો! (सया) સદા-સર્વકાળે (समिय) પરિમાણ (માપ) સહિત (બાદર અપ્કાયની જેમ અપરિમિત નહીં) અથવા-સદા તમામ ઋતુઓમાં સમિત-રાત્રે અને દિવસે (सुहुमे सिणेहकाये पवडइ?) સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય-અપ્કાયવિશેષ પડ્યા જ કરે છે શું ? તાત્પર્ય કે શું હમેશાં સૂક્ષ્મ અપ્કાય

'हन्त अत्थि' हन्त अस्ति, सर्वस्मिन्नेव ऋतौ दिवसे रात्रौ च सूक्ष्मोऽप्काय: सर्व कालं प्रपतत्येवेति समुदितार्थः। 'से भंते किं उड्ढे पवडइ, अहे पवडइ, तिरिए- पवडइ ?' तद् भदन्त! किम् ऊर्ध्वे पतति, अधः पतति, तिर्यक् पतति? ऊर्ध्वे-वर्तुल- वैताढ्यादौ, अधः-अधोलोकग्रामेषु, तिर्यक्-तिर्यग्लोके। भगवानाह-'गोयमे' -त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'उड्ढेवि पवडइ अहेवि पवडइ, तिरिएवि पवडइ' ऊर्ध्वमपि प्रपतति, अधोऽपि प्रपतति, तिरश्चपि प्रपतति, ऊर्ध्वलोकेपि, अधोलो- केऽपि, तिर्यग्लोकेऽपि सर्वत्र सर्वदा सूक्ष्माप्काय: प्रपततीति भाव:।

ननु यदि रात्रौ दिवसे सर्वऋतुषु सर्वदैवाप्काय: प्रपतति तदा साधुभिः कस्मिन्नपि काले कुत्रापि कथमपि न गन्तव्यं, सर्वकालेऽप्कायविराधनाप्रसंगादिति

है कि सब समय सूक्ष्म जलकाय गिरता है क्या ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि-(हंता अत्थि) हां गिरता है। अर्थात् सभी ऋतुओं में रात और दिनमें सूक्ष्म अप्काय सब समय में गिरता ही रहता है। (से भंते! किं उड्ढे पवडइ, अहे पवडइ, तिरिय पवडइ ?) हे भदन्त ! वह सूक्ष्म जलकाय क्या ऊँचे गिरता है, या नीचे गिरता है, या कि तिरछा गिरता है? अर्थात्-ऊँचे-वर्तुल वैताढ्य आदि में, नीचे-अधोलोक ग्रामों में और तिरछे-तिर्यग्लोक में पड़ता है क्या? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि-(गोयमा-उड्ढे वि पवडइ, अहे वि पवडइ, तिरिये वि पवडइ) हे गौतम! वह सूक्ष्म अप्काय ऊँचे-वर्तुल वैताढ्य आदि पर्वतों पर भी, नीचे-अधो लोकग्रामों में भी और तिरछे-तिर्य- ग्लोक में भी सदा गिरता है।

शंका—यदि सूक्ष्म अप्काय रात्रि में दिन में, सर्व ऋतुओं में सदा ही गिरता रहता है तो फिर साधुजनोंको किसी भी समय में कहीं पर भी किसी भी तरह नहीं जाना चाहिये-क्यों कि ऐसा करने से सर्वत्र

પડે છે? ઉત્તર—(हंता अत्थि) હા પડે છે. એટલે કે બધી ઋતુઓમાં (દરરોજ) સૂક્ષ્મ અપૂકાય હમેશાં પડયા જ કરે છે (से भंते! किं उड्ढे पवडइ, अहे पवडइ, तिरिए पविडइ?) હે ભગવન્! તે સૂક્ષ્મ અપૂકાય શું ઊંચે પડે છે, કે નીચે પડે છે કે તિરછું પડે છે? એટલે કે ઊંચે-વર્તુલ વૈતાઢય પર્વત વગે- રેમાં, નીચે અધોલોકમા તિરછું-તિર્યગ્લોકમાં પડે છે? ઉત્તર—(गोयमा! उड्ढे पवडइ, अहे वि पवडइ, तिरिएवि पवडइ,) હે ગૌતમ! તે સૂક્ષ્મ અપ્કાય ઊંચે -વર્તુલ વૈતાઢય વગેરે પર્વતોમાં પણ હમેશાં પડે છે, નીચે અધોલોકમાં પણ હમેશાં પડે છે અને તિરછુ-તિર્યગ્લોકમાં પણ હમેશાં પડે છે.

શંકા—જો સૂક્ષ્મ અપ્કાય રાતને દિવસ તમામ ઋતુઓમાં હમેશાં પડતું જ રહેતું હોય તો સાધુઓએ કોઇ પણ સ્થળે કોઇ પણ રીતે ક્યારેય

चेन्न-दिवसे सूर्यकिरणेन तस्याप्कायस्याकाशपतितस्य विनाशेन तत्काले साधुगमनस्याविरुद्धत्वात्, यदि परिष्ठापनकाद्यावश्यककारणमासाद्य रात्रिगमनमापतेत्तदा संवरणेनैव गन्तव्यमिति शास्त्रमर्यादा। गौतमः पृच्छति-'जहा से बायरआउकाए' यथा स बादराऽप्कायः 'अन्नमन्नसमाउत्ते' अन्योन्यसमायुक्तः-एको बादराप्कायोऽन्येन बादराप्कायेन सह मिलितः सन् 'चिरंपि' चिरमपि=अनेकवर्षं यावत् तडागादिपूरणात्, 'दीहकालं' दीर्घकालम्=अनेकदिनं यावत् 'चिट्ठइ' तिष्ठति-'तहा णं' तथा खलु तेन प्रकारेण हे भदन्त! 'सेवि' सोऽपि सूक्ष्माप्कायोऽपि चिरमपि दीर्घकालं तिष्ठति किमिति प्रश्नः।

सब काल में अप्काय की विराधना होने का प्रसङ्ग प्राप्त होता है।

उत्तर—दिन में सूर्यकिरणों से आकाशपतित उस अप्काय का विनाश हो जाता है-अतः उस समय में साधुजनों का गमन अविरुद्ध है-बाधाकारी नहीं है। यदि परठवने आदि आवश्यक कारणों को लेकर रात्रि में गमन करना पडे तो शरीर को ढक कर ही चलना चाहिये, खुले शरीर होकर नहीं चलना चाहिये, ऐसी शास्त्र की मर्यादा है। अब गौतम पुनः पूछते हैं-(जहा से बायरे आउकाए अन्नमन्नसमाउत्ते चिरंपि, दीहं कालं चिट्ठइ, तहा णं से वि) हे भदन्त! जैसे एक बादर अप्काय दूसरे बादर अप्काय के साथ मिला हुआ होकर अनेक वर्षों तक यावत् तडाग आदिमें भर जानेसे अनेक दिनों अनेक मास अनेक वर्षों तक रहता है उसी तरहसे क्या यह सूक्ष्म अप्काय भी रहता है?

પણ જવું જોઈએ નહીં. કારણ કે તેઓના જવા આવવાથી બધે સ્થળે હમેશાં અપૂકાયના જીવોની વિરાધના થવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થશે.

સમાધાન—દિવસે સૂર્યનાં કિરણોની ગરમી વડે આકાશમાંથી પડતાં તે અપૂકાયના જીવોનો સ્વાભાવિક રીતેજ વિનાશ થાય છે. તેથી દિવસે સાધુઓના જવા આવવાથી અપૂકાય જીવોની વિરાધનાનો સંભવ રહેતો નથી. પરંતુ રાત્રે અપ્કાયના જીવોની હિંસાથી બચવાને માટે ઝાડો, પેશાબ વગેરે અનિવાર્ય કારણોને લઈને રાત્રે સાધુ સાધ્વી તથા વ્રતધારી શ્રાવક શ્રાવિકાઓને જવા આવવાની જરૂર પડે તો શરીરને ઢાંકીને જ જવું આવવું જોઈએ. ઉઘાડે શરીરે જઈ આવી શકાય નહીં એવી શાસ્રની આજ્ઞા છે. વળી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે (जहा से बायरे आउकाए अन्नमन्नसमाउत्त चिरंपि, दीहं कालं चिट्ठइ, तहा णं से वि) હે ભગવન્! જેવી રીતે બાદર (સ્થૂળ) અપ્કાય (પાણી) બીજા બાદર અપ્કાયની સાથે મળીને તળાવ વગેરેમાં દિવસોના દિવસો, મહિનાઓ અને વર્ષો સુધી રહે છે, એવી રીતે શું સૂક્ષ્મ અપૂકાય પણ રહે છે?

ઉત્તર-(णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ તે અર્થ બરાબર નથી. એટલે કે

भगवानाह–'णो इणट्ठे' इत्यादि। 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, तत्किमित्याह 'से णं खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ' तत् खलु क्षिप्रमेव विध्वंसमागच्छति स्वल्पत्वात्तस्य 'सेवं भंते सेवं भंते त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! हे भगवन् देवानुप्रियेण यत् कथितं तत्सर्वं सत्यमेवेति ॥सू०७॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका-व्याख्यायां प्रथम शतकस्य षष्ठोद्देशकः समाप्तः ॥१–६॥

उत्तर—(णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ–समर्थ–ठीक–नहीं है, क्यों कि (से णं) वह (खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ) बहुत ही शीघ्र नष्ट हो जाता है। कारण यह है कि वह स्वल्प होता है। (सेवं भंते, सेवं भंते त्ति) हे भदन्त! जैसा आपने कहा है वह ऐसा ही है। हे भदन्त! वह ऐसा ही है। इस प्रकार कह कर वे गौतमस्वामी प्रभु की वंदना और उन्हें नमस्कार कर अपने स्थान पर बैठ गये ॥सू०७॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्र की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या के प्रथम शतकका छट्ठा उद्देशक समाप्त ॥१–६॥

એવું બનતું નથી. કારણ કે (से णं) તે સૂક્ષ્મ અપ્કાયના જીવો (खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ,) એકદમ જલ્દીથી નાશ પામે છે. કારણ કે તેઓ સૂક્ષ્મ હોય છે (सेवं भंते! सेवं भंते!) હે ભગવન્! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ બધુંય છે. હે પ્રભો! આપનું કહેવું સાચું જ છે આ પ્રમાણે કહીને મહાવીરને વંદણા અને નમસ્કાર કરીને ગૌતમસ્વામી પોતાને સ્થાને ગયા. ॥ સૂ–૭॥

॥ઇતિશ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિનીવ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો છઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧–૬॥

। अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सप्तमोद्देशके संक्षेपतो विचारणीया इमे विषयास्तथाहि—नारकादिजीवाना-मुत्पत्तिविचारः, तत्र चतुर्विंशतिदण्डकाः, नारकादीनामाहारविचारः, पुनश्चतुर्विं-शतिदण्डकाः, नैरयिकोद्वर्त्तनविचारस्तत्रोपपन्नोद्वृत्तविग्रहगतिसमापन्नाऽविग्रहगति समापन्नादिकथने चतुर्विंशतिदण्डकाः देवानां च्यवनं गर्भविचारः, गर्भे समुत्पद्यमाना जीवा इन्द्रियवन्तो न वेति विचारः, द्रव्येन्द्रियभावेन्द्रिययोः कथनम् , गर्भादुत्पद्य-मानस्य शरीरं भवति न वेति विचारः, औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणशरीराणां विचारः, गर्भे उत्पद्यमानो जीवः प्रथमतः कमाहारं गृह्णातीति प्रश्नः, शुक्रशोणि-

---

सातवां उद्देशक प्रारंभ—

अथ सातवां उद्देशक प्रारंभ होता है। इसमें जो विचारणीय विषय हैं वे संक्षेप से इस प्रकार हैं—नारक आदि जीवों की उत्पत्ति का विचार, उसमें चौवीस दंडक, नारक आदि जीवोंका आहारविषयक विचार, पुनः चौवीस दण्डकों का विचार, नैरयिक जीवों के उद्वर्त्तन का विचार उपपन्न (उत्पन्न होना), उद्वृत्त (निकलना), विग्रहगतिसमापन्न, अविग्रहगतिसमापन्न आदि कथन में चौवीस दण्डक, देवच्यवन और गर्भविचार, गर्भ में उपजते जीव इन्द्रियों से युक्त होते हैं या नहीं होते हैं? ऐसा विचार, द्रव्येन्द्रिय और भावेन्द्रिय का कथन, गर्भ से उपजते हुए जीव के शरीर होता है या नहीं होता है, ऐसा विचार, औदारिक, वैक्रिय, आहारक, तैजस और कार्मण, इन शरीरों का विचार, गर्भ में उपजता हुआ जीव पहिले किस आहार को ग्रहण करता है? ऐसा

સાતમા ઉદ્દેશકની શરૂઆત

હવે સાતમો ઉદ્દેશક શરૂ થાય છે. તેમાં જે વિષયોનું નિરૂપણ કરાયું છે તે વિષયોને સંક્ષેપમાં બતાવવામાં આવે છે—નારકાદિ જીવોની ઉત્પત્તિનો વિચાર, તેમાં ૨૪ દંડક, નારકાદિ જીવોના આહારનો વિચાર, ફરીથી ૨૪ દંડકોનો વિચાર, નારક જીવોના ઉદ્વર્ત્તનનો વિચાર, ઉત્પન્ન (ઉત્પન્ન થવું) ઉદ્વ-ર્તન (નીકળવું) વિગ્રહગતિ સમાપન્ન, અવિગ્રહગતિ સમાપન્ન, વગેરેના કથનમાં ૨૪ દંડક, દેવચ્યવન અને ગર્ભ વિચાર, ગર્ભમાં ઉપજતાં જીવો ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત હોય છે કે નથી હોતા તેનો વિચાર, દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભવેન્દ્રિયનું વર્ણન; ગર્ભથી ઉપજતાં જીવોને શરીર હોય છે કે નહીં, તેનો વિચાર, ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, અને કાર્મણ, એ શરીરોનો વિચાર, ઉત્પન્ન થતો જીવ પહેલાં કયો આહાર લે છે? તેવો પ્રશ્ન, અને શુક્ર શોણિત વગેરેનો તે આહાર

तादीनामाहारः, इत्युत्तरम् , गर्भगतस्य क आहारः? इति प्रश्नः, मातृशोणितेन सार्धं मातृभक्षिताहारः, इत्युत्तरम्। गर्भगतस्य जीवस्य मूत्रपुरीषादिकं भवति नवे ति प्रश्नः, नेत्युत्तरम्। तत्र कारणप्रश्नः, आहारस्यानेकरूपेण परिणामो भवतीत्युत्तरम्। गर्भस्थो जीवः किं मुखेन भुङ्क्ते ?। नेत्युत्तरम् । तत्र कारणप्रश्नः, सर्वशरीरेणाहारं करोतीति कारणकथनम् । मातृरसहारिणी–पुत्रजीवरसहारिणी–नाडयोर्विचारः, सन्तानस्य मातुरङ्गानि कियंति भवन्तीति प्रश्नः, त्रीणीत्युत्तरम् , मातुः सकाशाल्लब्धाङ्गानि कियत्कालं तिष्ठन्तीति प्रश्नः, आमरणमित्युत्तरम् । गर्भे विद्यमानो जीवो नरके याति नवे ति प्रश्नः, याति न वा यातीत्युत्तरम् । तत्र कारणकथनम्। गर्भस्थ-

---

प्रश्न। शुक्रशोणित आदि का वह आहार करता है ऐसा उत्तर । गर्भ में रहे हुए जीव का आहार क्या होता है? ऐसा प्रश्न–माता के शोणित के साथ माता के द्वारा भक्षित पदार्थ उसका आहार होता है, ऐसा उत्तर। गर्भगत जीव के मूत्र पुरीष (विष्टा) आदि होते हैं या नहीं? ऐसा प्रश्न–नहीं होते, ऐसा उत्तर। इसका क्या कारण है ऐसा पूछना–और आहार का अनेक रूप से परिणाम होता है ? ऐसा उत्तर देना। गर्भमें रहा हुआ जीव क्या मुखसे खाता है ऐसा प्रश्न–मुखसे नहीं खाता है ऐसा उत्तर। इसमें क्या कारण है ? ऐसा प्रश्न, वह सर्व शरीर से आहार करता है ऐसा कारणकथनरूप उत्तर। मातृजीवरसहारिणी और पुत्रजीवरसहारिणी नाडियों का विचार, संतान के माता के अंग कितने होते हैं ? ऐसा प्रश्न, तीन होते हैं, ऐसा उत्तर, मातासे प्राप्त हुए अंग कितने कालतक रहते हैं ? ऐसा प्रश्न, मरण पर्यन्त रहते हैं, ऐसा उत्तर, गर्भ में विद्यमान जीव नरकमें जाता है या नहीं ? ऐसा प्रश्न, जाता भी है और

કરે છે એવો ઉત્તર, ગર્ભમાં રહેલો જીવ કયો આહાર લે છે? એવો પ્રશ્ન અને માતાના શોણિતની સાથે માતા વડે ખવાયેલ પદાર્થોનો આહાર લે છે એવો ઉત્તર. ગર્ભમાં રહેલો જીવ મળ મૂત્ર કરે છે કે નહીં? એવો પ્રશ્ન અને તેનો નકારમાં ઉત્તર, તેનું શું કારણ છે? એવો પ્રશ્ન અને આહાર અનેક રીતે પરિણમે છે એવો ઉત્તર, ગર્ભમાં રહેલો જીવ શું મુખ વડે ખાય છે? એવો પ્રશ્ન અને નથી ખાતો એવો ઉત્તર, તેનું કારણ શું? એવો પ્રશ્ન અને તે સમસ્ત શરીર વડે આહાર કરે છે એવો ઉત્તર' માતૃજીવરસહારિણી અને પુત્રજીવરસહારિણી નાડિયોનો વિચાર, સંતાનમાં માતાનાં કેટલાં અંગ હોય છે? એવો પ્રશ્ન, અને ત્રણ હોય છે એવો ઉત્તર, માતાથી પ્રાપ્ત થયેલાં અંગો કેટલા કાળ સુધી રહે છે? એવો પ્રશ્ન–મરણ પર્યન્ત રહે છે. એવો ઉત્તર, ગર્ભમાં રહેલો જીવ નરકમાં જાય છે કે નહીં? એવો પ્રશ્ન–

जीवस्य शत्रुणा सह संग्रामकरणम्। गर्भस्थो जीवः किं देवो भवेदिति प्रश्नः, भवेन्न वा भवेदित्युत्तरम्। गर्भस्थितस्य धार्मिकप्रवचनादिश्रवणविचारः, जीवस्य गर्भनिवासप्रकारविचारः, मातुः सुखात्सुखी दुःखाःदुखी भवति किमिति प्रश्नः, भवतीत्युत्तरम्, गर्भान्निःसरणकालिकशुभाशुभविचारः, उद्देशकपरिसमाप्तिश्चेति ॥

अथ षष्ठमुद्देशकं निरूप्य तदनन्तरं सप्तमोद्देशकं निरूपयति, षष्ठसप्तमयोरयं संबन्धस्तथाहि–षष्ठोद्देशकस्यान्ते स्नेहकायः क्षिप्रमेव विनश्यतीति कथितम्, इह तु तादृशविनाशविपर्यय उत्पादः प्रतिपाद्यते, तत्र नाशोत्पादयोः परस्परं विरोधेन

नहीं भी जाता है, ऐसा उत्तर, इसमें कारण कथन, गर्भ में रहा हुआ जीवका शत्रुके साथ संग्राम करना, गर्भमें रहा हुआ जीव क्या देव होता है? ऐसा प्रश्न, हो भी सकता नहीं भी हो सकता है ऐसा उत्तर, गर्भस्थ जीवके धार्मिक प्रवचन आदिके सुननेका विचार, जीवके गर्भ निवासके प्रकार का विचार, माता के सुख से सुखी और माता के दुःख से दुःखी होता है? क्या ऐसा प्रश्न,–होता है, ऐसा उत्तर, गर्भसे निकलते समय का शुभाशुभ विचार, उद्देशक की समाप्ति ॥

छट्ठे उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार इसके बाद सातवें उद्देशक का निरूपण करते हैं। इन दोनों का संबंध इस प्रकार से है– छट्ठे उद्देशक के अन्त में जो ऐसा कहा गया है कि स्नेहकाय जो सूक्ष्म होता है वह शीघ्र ही नष्ट हो जाता है सो इस उद्देशक में उसके उस विनाश से विपरीत जो उत्पाद है उसका कथन किया गया है। क्यों कि नाश और उत्पाद (उत्पन्न होना) ये दोनों आपस में विरोधी

જાય છે પણ ખરો અને નથી પણ જતો. એવો ઉત્તર, અને ગર્ભમાં રહેલા જીવનો શત્રુની સાથે સંગ્રામ, વગેરે કારણોનું વર્ણન ગર્ભમાં રહેલા જીવ શું દેવ થાય છે? એવો પ્રશ્ન થાય પણ ખરો અને ન પણ થાય એવો ઉત્તર ગર્ભમાં રહેલ જીવનો ધાર્મિક પ્રવચન વગેરે શ્રવણ કરવાનો વિચાર, જીવના ગર્ભનિવાસના પ્રકારનો વિચાર, ગર્ભમાંનો જીવ માતાના સુખથી સુખી અને માતાના દુઃખથી દુઃખી થાય છે કે નહીં? એવો પ્રશ્ન–થાય છે એવો ઉત્તર, ગર્ભમાંથી બહાર આવવાના સમયનો શુભાશુભ વિચાર, ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ.

છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર સાતમાં ઉદ્દેશાનું નિરૂપણ કરે છે. તે બન્ને ઉદ્દેશાઓ વચ્ચે આ પ્રમાણે સંબંધ છે– છઠ્ઠા ઉદ્દેશાને અંતે એવું કહ્યુ છે કે સૂક્ષ્મ સ્નેહકાય શીઘ્ર (જલ્દીથી) નાશ પામે છે જ્યારે આ ઉદ્દેશામાં વિનાશથી વિપરીત ઉત્પત્તિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. નાશ અને

मुपपद्यते, नो देशेन सर्वमुपपद्यते नो सर्वेण देशमुपपद्यते, सर्वेण सर्वमुपपद्यते, यथा नैरयिकः एवं यावद्वैमानिकः। नैरयिकः खलु भदन्त ! नैरयिकेषूपपद्यमानः किं देशेन देशमाहरति, देशेन सर्वमाहरति, सर्वेण देशमाहरति, सर्वेण सर्वमाहरति, गौतम ! नो देशेन देशमाहरति, नो देशेन सर्वमाहरति, सर्वेण वा देशमाहरति, सर्वेण वा सर्वमाहरति, एवं यावद्वैमानिकः। नैरयिकः खलु भदन्त ! नैरयिकेभ्य उद्वर्तमानः किं देशेन देशमुद्वर्तते, यथोपपद्यमानस्तथैवोद्वर्तमानेपि दण्डको भणितव्यः नैरयिकः खलु भदन्त ! नैरयिकेभ्य उद्वर्तमानः किं देशेन देशमाहरति? तथैव यावत् सर्वेण वा देशमाहरति, सर्वेण वा सर्वमाहरति, एवं यावद्वैमानिकः, नैरयिकः खलु भदन्त ! नैरयिकेषूपपन्नः किं देशेन देशमुपपन्नः, एषोपि तथैव, यावत् सर्वेण सर्व-मुपपन्नः। यथोपपद्यमाने उद्वर्तमाने च चत्वारो दण्डकाः तथोपपन्नेनोद्वृत्तेनापि चत्वारो दण्डका भणितव्याः, सर्वेण सर्वमुपपन्नः, सर्वेण सर्वमुद्वृत्तः, सर्वेण वा देशमाहरति, सर्वेण वा सर्वमाहरति, एतेनाभिलापेन, उपपन्नेपि, उद्वर्त्तनेऽपि ज्ञातव्यम्, नैरयिकः खलु भदन्त! नैरयिकेषूपपद्यमानः किम् अर्द्धेन अर्द्धमुपपद्यते, अर्द्धेन सर्वमुपपद्यते, सर्वेणार्द्धमुपपद्यते, सर्वेण सर्वमुपपद्यते, यथा प्राथमिकेनाष्ट दण्डकास्तथाऽर्द्धेनाप्यष्ट दण्डकाः भणितव्याः, नवरं यत्र देशेन देशमुपपद्यते, तत्रा-र्द्धेनार्द्धमुपपद्यते इति भणितव्यम्, एतन्नानात्वम्, एते सर्वेपि षोडश दण्डका भणितव्याः ॥ सू० १ ॥

टीका—ननु 'नेरइएणं भंते नेरइएसु उववज्जमाणे' इति मूलसूत्रवाक्यं न युक्तियुक्तं प्रतिभाति यतो यो जीव इदानीं नरकेनोत्पन्नः स कथं नैरयिक इति कथयितुं शक्यते, नरके उत्पत्त्यनन्तरमेव नैरयिक इति कथनं युक्ति युक्तं भवेत् न

टीकार्थ—शंका-"नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे" यह जो मूलसूत्र वाक्य है वह युक्तियुक्त नहीं मालूम पडता है। क्योंकि जो जीव इस समय में नरक में उत्पन्न नहीं हुआ है। वह कैसे नैरयिक कहा जा सकता है। नरक में जन्म लेने के बाद ही जीव नारक कहलाता है, और यही बात युक्तियुक्त प्रतीत होती है। इस के पहिले नारक कहने की बात युक्तियुक्त प्रतीत नहीं होती है।

ટીકાર્થ—શંકા-'नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे" નારકોમાં ઉત્પન્ન થનારો નારક જીવ આ જે મૂળસૂત્ર વાક્ય છે તે યુક્તિ યુક્ત લાગતું નથી. કારણ કે જે જીવ વર્તમાન કાળે નરકમાં ઉત્પન્ન થયો નથી તેને નૈરયિક (નારક) કેવી રીતે કહી શકાય? નરકમાં જન્મ લીધા પછી જ તેને નારકીનો જીવ કહી શકાય. તે પહેલાં તેને નારકીનો જીવ કહેવો તે યુક્તિયુક્ત લાગતું નથી.

तु तत्पूर्वकाले ? इत्याशङ्कायामाह-वर्तमानभविष्यत्कालयोरभेदमुपचर्य्य उत्पद्यमानो जीव उत्पन्न इति कथ्यते, तथा नरके उत्पद्यमानो जीवः नरक इति संज्ञयापि संगतो भवितुमर्हति नरकत्व प्रायोग्यायुष उदयप्राप्तत्वादिति। अपि च यदा जीवस्यान्यस्यायुष्यकर्मणो नोदयोऽपि तु नारकायुष्कस्यैवोदयस्तथा यदि स नारक इति शब्देन न व्यवह्रियते तदा केन नामविशेषेण तस्य संकेतः करणीयः स्यादिति हेतुनाऽपि नरके उत्पद्यमानो जीवो नैरयिकशब्देन व्यवह्रियते। न तत्र काऽपि क्षतिरिति। गौतमः पृच्छति-'नेरइए णं भंते नेरइएसु उववज्जमाणे'

उत्तर वर्तमानकाल और भविष्यत्काल इन दोनों कालोंमें यहां अभेद का उपचार किया गया है। सो इन अभेद उपचार को लेकर नरकमें उत्पन्न होने के सन्मुख हुए जीवको नारक कह दिया गया है। तथा नरकमें जो उत्पन्न होने जा रहा है ऐसा जीव नारक इस नामसे भी कहा जाय तो कोई विरोध नहीं आता है क्योंकि उस समय उस जीवके नरकप्रायोग्य आयु का उदय हो जाता है। गति, आनुपूर्वी और आयु, इनका उदय एक साथ होता है। तथा-जब नरक गति में उपजने के लिये सन्मुख हुए जीव के तिर्यञ्चायु मनुष्यायु और देवायु, इनमें से किसी भी आयु का उदय नहीं होता है, एक नरकायुष्क का ही उदय होता है तो ऐसी स्थिति में वह नारक शब्द से नहीं कहा जायगा तो ओर किस शब्द से कहा जायगा, अतः नरक में उत्पद्यमान जीवका नैरयिक शब्द से ही व्यवहार होगा। इसी कारण यहां पर भी उसका नारक शब्दसे व्यवहार किया गया है। इस प्रकार के व्यवहार में सैद्धान्तिक कोई भी आपत्ति नहीं आती है।

સમાધાન—અહીં વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળ, એ બન્ને કાળમાં અભેદનો ઉપચાર (આરોપણ) કરવામાં આવેલ છે. તે અભેદ ઉપચારની અપેક્ષાએ નરકમાં ઉત્પન્ન થવાને સન્મુખ થયેલા જીવને નારક કહેવામાં આવ્યો છે. નરકમાં જે ઉત્પન્ન થવાનો છે એવા જીવને નારક કહેવામાં કોઈ વાંધો જણાતો નથી. કારણ કે તે સમયે જીવના નરક પ્રાયોગ્ય (યોગ્ય) આયુષ્યનો ઉદય થઈ ગયો હોય છે. ગતિ, આનુપૂર્વી અને આયુષ્યનો ઉદય એક સાથે જ થાય છે. વળી નરકગતિમાં ઉપજવાને સન્મુખ થયેલા જીવના તિર્યંચાયુ, મનુષ્યાયુ અને દેવ આયુ, એ ત્રણેમાંથી એક પણ આયુનો ઉદય હોતો નથી. ફક્ત નરકાયુનો જ ઉદય હોય છે તો એવી સ્થિતિમાં તેને "નારક" ન કહી શકાય તો બીજું શું કહી શકાય ? તેથી નારકમાં ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થવાને સન્મુખ થયેલા) જીવને માટે " નારક " શબ્દનો જ પ્રયોગ કરવો જોઈએ. આમ કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો સૈદ્ધાન્તિક વાંધો નથી.

नैरयिको भदन्त नैरयिकेषु उपपद्यमानः 'किं देसेणं देसं उववज्जइ' किं देशेन देशमुपपद्यते, जीवः स्वस्यैकदेशेन एकेनावयवेन नारकस्यैकदेशमाश्रित्य उत्पद्यते, किम्? 'देसेणं सव्वं उववज्जइ' देशेन सर्वमुपपद्यते, देशेन स्वावयवेन सर्वं सर्वमाश्रित्य सर्वात्मना नारकावयवितयेत्यर्थः, उत्पद्यते ? अथवा किम् 'सव्वेणं देसं उववज्जइ' सर्वेण देशमुपपद्यते, सर्वेण सर्वात्मना देशं देशतो नारकावयवतयोत्पद्यते, अथवा किम्–'सव्वेणं सव्वं उववज्जइ' सर्वेण सर्वमुपपद्यते, सर्वेण सर्वात्मना सर्वं सर्वतो नारकावयवितया समुत्पद्यते ? अयमाशयः–नरके उत्पद्यमानो जीवः किम् स्वस्यैकदेशेन, नारकस्यैकदेशतयोत्पद्यते १, अथवा स्वस्यैकदेशेन नारकस्य सर्वावयवतया–उत्पद्यते २, अथवा सर्वावयवेन नारकस्यैकदेशतया समुत्पद्यते ३, अथवा स्वस्य सर्वावयवेन नारकस्य सर्वावयवितया समुत्पद्यते ४ इति चत्वारो

अब गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि (णेरइए णं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे) हे भदन्त! नरकों में उपजनेवाला–अभी उत्पन्न नहीं हुआ है। आगे उत्पन्न होनेवाला है, ऐसा नारक जीव (किं देसेणं देसं उववज्जइ) क्या अपने एक देश से–एक अवयव से–नारक के एक देश को आश्रित करके उत्पन्न होता है ? (देसेणं सव्वं उववज्जइ ?) या एक देश से सब को आश्रित करके–पूर्ण नारकरूप अवयवीपने से उत्पन्न होता है ? अथवा (सव्वेणं देसं उववज्जइ) अपने समस्त अवयवों से नारक के अवयवरूप से उत्पन्न होता है ? अथवा–(सव्वेणं सव्वं उववज्जइ) समस्त अवयवों से नारक के समस्त अवयवरूप से उत्पन्न होता है?। इसका यह आशय है कि–नरक में उत्पद्यमान जीव क्या अपने एक देश से नारक के एकदेशरूप से उत्पन्न होता है, अथवा अपने एकदेश से नारक के सर्वावयवरूप से उत्पन्न होता है, अथवा अपने सर्वावयव से नारक के एकदेशरूप से उत्पन्न होता है, अथवा कि अपने सर्वावयव से नारक के सर्वावयवरूप से उत्पन्न होता है ?। इस तरह से चार विकल्प गौतमस्वामी के हैं–इसका उत्तर देते

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે (णेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे નારકોમાં ઉત્પન્ન થનારો નારક જીવ (किं देसेणं देसं उववज्जइ) શું પોતાના એકદેશથી નારકના એકદેશ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, (દેશ એટલે અવયવ અથવા અંશ) (देसेणं सव्वं उववज्जइ ?) પોતના એક દેશથી નારકના સર્વ દેશ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ? કે (सव्वेणं देसं उववज्जइ ?) પોતાના સમસ્ત અવયવોથી નારકના એક અવયવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ? કે सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ?) કે પોતાના સમસ્ત અવયવોથી નારકના સમસ્ત અવયવરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે? અહિ ચાર વિકલ્પો ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યા.

विकल्पाः प्रश्नकर्तुरिति। भगवानाह—'गोयमे'-त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो देसेणं देसं उववज्जइ' नो देशेन देशमुपपद्यते, यतः—परिणामि कारणस्यैकेनावयवेन कार्यावयवस्योत्पत्तेरनभ्युपगम एव भवति, यत् परिणामि कारणं तत्सर्वरूपतयैव कार्याकारेण परिणमते न तु एकदेशतः कार्यस्य एकदेशो

हुए प्रभु कहते हैं–(गोयमा! नो देसेणं देसं उववज्जइ, नो देसेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेणं देसं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ) हे गौतम! उत्पद्यमान नारकजीव अपने एकदेश से न तो नारकजीव के एकदेश रूप से उत्पन्न होता है, न वह अपने एकदेश से नारक जीवके सर्वावयवरूप से उत्पन्न होता है और न वह अपने समस्त अवयवों से नारकजीव के एकदेशरूप से उत्पन्न होता है किन्तु वह अपने समस्त अवयवों से नारक जीव के समस्त अवयवरूप से ही उत्पन्न होता है। इन चार प्रश्नों का भावार्थ ऐसा है कि कोई नया जीव जो नरकों में नारकजीव की पर्याय से उत्पन्न होने वाला होता है उसके विषय में गौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि वह जीव अपने किसी एक अंश से उस पर्याय के एक अंश में उत्पन्न होता है, या उसके समस्त अंश में उत्पन्न होता है, या अपने समस्त अंश से उस पर्याय के एक अंश से उत्पन्न होता है या समस्त अंश में उत्पन्न होता है। इनमें पहिले के तीन प्रश्नों को अमान्य बताकर चौथे प्रश्न को स्वीकार करते हुए प्रभु ने गौतम को समझाया कि हे गौतम! जो नया जीव नैरयिक की पर्याय से उत्पन्न होता है वह वहां अपने समस्त अंशों से उस विवक्षित पर्यायके समस्त अंशोंमें अर्थात् उसी पूर्ण अवयवीरूपमें उत्पन्न होता है।

ભગવાન કહે છે-(गोयमा! नो देसेण देसं उववज्जइ, नो देसेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेण देसं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ) હે ગૌતમ! નારકોમાં ઉત્પન્ન થતો જીવ પોતાના એકદેશથી નારકના એકદેશ રૂપે ઉત્પન્ન થતો નથી, તથા પોતાના એકદેશથી નારકના સર્વદેશ રૂપે પણ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમજ પોતાના સર્વદેશથી નારકના એકદેશ રૂપે પણ ઉત્પન્ન થતો નથી, પરંતુ તે પોતાના સર્વદેશથી નારકના સર્વદેશ રૂપે જ ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપરના ચાર પ્રશ્નોમાંથી ત્રણ પ્રશ્નોના જવાબ નકારમાં અને ચોથા પ્રશ્નનો જવાબ હકારમાં આપતા મહાવીર પ્રભુએ કહ્યુ કે હે ગૌતમ! જે નવો જીવ નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે પોતાના તમામ અંશોથી નરકગતિમાં તમામ અંશો સાથે-પૂર્ણ અવયવી રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે પરિણામી કારણ એક અંશથી પોતાના કાર્યના એક અંશ રૂપે ઉત્પન્ન થતું નથી. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પરિણામી કારણ એટલે કે ઉપાદાન કારણ હોય છે તેના એક અવયવથી કાર્યના એક અવયવની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવામાં આવી નથી. પરંતુ તેના સર્વ અવયવોથી જ કાર્યના સર્વ અવયવોની ઉત્પત્તિ સ્વીકારવામાં

जायते, सम्पूर्णस्वरूपेणैव दुग्धं सम्पूर्णदधिरूपतयैव परिणमते न तु दुग्धस्यैकदेशेन दध्न एकदेशो भवति, यथा वा तन्तुना पटाप्रतिबद्धपटप्रदेशः। यथा पटदेशभूतेन तन्तुना पटाप्रतिबद्धः पटदेशो न निर्वर्त्यते, तथैव पूर्वतिर्यगाद्यवयवि-

क्यों कि कारणसे अर्थात् अपने एक अंशसे अपने कार्यके एक अंशरूपमें उत्पन्न नहीं होता, इसका अभिप्राय ऐसा है कि जो परिणामी कारण होता है उसके एक अवयव से कार्य के एक अवयव की उत्पत्ति स्वीकृत नहीं की गई है, क्यों कि जो परिणामी कारण होता है-अर्थात् उपादान कारण होता है-वह अपने सर्वरूप से ही कार्य के आकार में परिणाम जाता है। ऐसा नहीं है कि उसके एकदेश से उसके कार्य का एकदेश निष्पन्न होता हो। जैसे दही का उपादान कारण दूध है सो वह उपादान कारणरूप दूध अपने समस्त अवयवों से ही संपूर्ण दधिरूप में परिणमता है। ऐसा नहीं है कि उस दूध के एकदेश से दही का एकदेश निष्पन्न होता हो। तात्पर्य कहने का यह है कि जो उपादान कारण होता है वह नियम से अपने सम्पूर्णरूप से अपने कार्यरूप में बदल जाता है। उपादान की उपादानता केवल यही तो है कि जो वह अपने आप को समस्तरूप में कार्यरूप में परिणमा देता है। दही का उपादान कारण दूध अपने समस्त निजरूप को दहीरूप में बना देता है। जैसे-वस्त्र के एकदेशभूत तंतुसे पटाप्रतिबद्ध पटप्रदेश उत्पन्न नहीं होता है। उसी तरह पूर्वतिर्यगादि-अवयवी में प्रतिबद्ध रहते हुए जीव के एकदेश से उत्तरावयवीरूप नारकका एकदेश निष्पन्न नहीं हो सकता है। कहनेका तात्पर्य यह है कि आतानवितानीभूत तंतुओंसे (तानावाना किये हुए) बनते हुए वस्त्रके उपादान कारण वे तंतु होते हैं, और वह वस्त्र उनका कार्य होता है। अब यहांपर यह विचारना चाहिये कि उन तंतुओंसे जो वस्त्रका

આવેલ છે. જેમ કે દહીંનું ઉપાદાન કારણ દૂધ છે. તે ઉપાદાન કારણ રૂપ દૂધ પોતાના તમામ અંશોથી તમામ અંશો સહિત દહીં રૂપે પરિણમે છે. એવું નથી હોતું કે દૂધના એકદેશથી દહીંનો એકદેશ બને. ઉપાદાન કારણની મહત્તા એજ છે કે તે પોતાને સમસ્ત રૂપે જ કાર્ય રૂપે પરિણમાવે છે. જેમ વસ્ત્રના એકદેશરૂપ તંતુથી (તાંતણાથી) આખું વસ્ત્ર તૈયાર થતું નથી એવી જ રીતે પૂર્વની તિર્યંચ વગેરે યોનિના જીવોના એકદેશ (અવયવ)થી નારકનો એકદેશ (અવયવ) નિષ્પન્ન થતો નથી. તાત્પર્ય એ છે કે તાણાવાણાઓથી બનતાં વસ્ત્રના ઉપાદાન કારણરૂપ તંતુઓ છે. અને વસ્ત્ર તેમનું કાર્ય છે. હવે તંતુઓના એકદેશથી વસ્ત્રનું નિર્માણ થતું નથી, એટલું જ નહીં પણ તંતુઓના

प्रतिबद्धेन जीवस्यैकदेशेनोत्तरावयविनारकदेशो न निर्वर्त्तयितुं शक्यते इति १। तथा-'नो देसेणं सव्वं उववज्जइ' नो देशेन सर्वमुपपद्यते, न देशेनावयवेन सर्वम् सर्वतयोत्पद्यते अपरिपूर्णकारणत्वात् तन्तुना पट इवेति२। तथा-'नो सव्वेणं देसं उववज्जइ' नो सर्वेण देशम् उपपद्यते, सर्वेण देशं देशतया अवयवतयापि

निर्माण होता है वह उन तंतुओं के एकदेश से नहीं होता है, और न वस्त्र का भी एकदेश उन के एकदेश से तैयार होता है। किन्तु समस्त तंतुओंसे ही समस्त वस्त्र का निर्माण किया जाता है। अवयवी का एकदेश पूर्ण अवयवी नहीं कहलाता। पट का ऐसा कोई सा भी भाग तंतुओं के एकदेश से तैयार नहीं होता है, जो पट से जुदा हो। उपादान कारण अपने कार्य के साथ जुड़ा हुआ होता है- अर्थात्-अपने आप को वह कार्यरूप में परिणमा देता है। तब उसका कोई सा भी ऐसा भाग नहीं होता है, जो अपने कार्य के एकदेश को उत्पन्न करे, किन्तु पूर्ण उपादान ही अपने पूर्ण कार्य को निष्पन्न करता है, अतः जब यह सिद्धान्त निश्चित है तो फिर यह कैसे माना जा सकता है कि उत्पद्यमान नारकजीव अपने एकदेश से ही नारकजीव की पर्याय के एकदेश में उत्पन्न होता है। तथा-"नो देसेणं सव्वं उववज्जइ" इस का भाव यह है। कि वह उत्पद्यमान नारकजीव अपने एकदेश से पूर्णनारकरूप पर्याय में उत्पन्न नहीं होता है जैसे एक तन्तु से पूरा पट उत्पन्न नहीं होता है। तथा-"नो सव्वेणं देसं उववज्जइ"

એકદેશથી વસ્ત્રના એકદેશનું નિર્માણ થતું નથી. માટે કહ્યું છે કે-"नो देसेणं देसं उववज्जइ" પરંતુ બધા તંતુઓ વડે જ સંપૂર્ણ વસ્ત્રનું નિર્માણ થાય છે. અવયવીના એકદેશને પૂર્ણ અવયવી કહેવાતો નથી. વસ્ત્રનો એવો કોઈ પણ ભાગ તંતુઓના એકદેશથી-એક ભાગથી તૈયાર થતો નથી કે જે વસ્ત્રથી જુદો હોય. ઉપાદાન કારણ પોતાના કાર્ય સાથે જોડાયેલું જ હોય છે-એટલે કે પોતાને જ તે કાર્યરૂપે પરિણમાવે છે તેથી તેનો કોઈપણ ભાગ એવો હોતો નથી કે જે પોતાના કાર્યના એકભાગને ઉત્પન્ન કરતો હોય, પણ પૂર્ણ ઉપાદાનજ તેના પૂર્ણ કાર્યનું નિર્માણ કરે છે. આ પ્રકારનો સિદ્ધાંત નિશ્ચિત હોવાથી ઉત્પદ્યમાન નારકજીવ પોતાના એકદેશથી નારક જીવની પર્યાયના એકદેશરૂપે ઉત્પન્ન થતો નથી. તથા "नो देसेणं सव्वं उववज्जइ" નો ભાવાર્થ એવો છે કે જેવી રીતે એક તંતુમાંથી પૂરૂં વસ્ત્ર તૈયાર થતું નથી એવી જ રીતે ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થનાર) નારક જીવ એકદેશથી પૂર્ણ નારક રૂપ પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. તથા "नो सव्वेणं देसं उववज्जइ" નો ભાવાર્થ

नोपपद्यते सम्पूर्णपरिणामिकारणत्वात् समस्तघटकारणैर्घटैकदेशवत्, यथा मृत्तिकारूपपरिणामिकारणं न देशतया घटमुत्पादयति, तद्वत् प्रकृते सम्पूर्णो जीवावयवः नारकादिस्वरूपैकदेशं नोत्पादयितुं समर्थः परिणामिकारणस्य सर्वात्मनैव परिणामस्य कार्याकारेण दर्शनात् ३। किन्तु 'सव्वेणं सव्वं उववज्जइ' सर्वेण सर्वमुपपद्यते, सर्वेण सर्वावयवेन सर्वम् सम्पूर्णोऽवयवी उत्पद्यते पूर्णकारणसमवायात् घटादिवत्, यथा घटसमवायिकारणभूता मृत्तिका सर्वरूपेण सर्वात्मना सम्पूर्णघटरूपेण परिणमति तद्वत् प्रकृतेऽपि जीवः सर्वावयवेन नारकादिसर्वावयवतया समुत्पद्यते इति, चतुर्थ एव पक्षस्तीर्थंकरस्याभिमत इति। 'जहा नेरइए

इसका भाव यह है कि वह उत्पद्यमान नारकजीव अपने पूर्ण अंशों से नारक पर्याय के एक अंशरूप में उत्पन्न नहीं होता है। जैसे समस्त पट के कारणों से पट का एकदेश उत्पन्न नहीं होता है, जिस प्रकार मृत्तिकारूप परिणामिकारण घटका उत्पाद एकदेश से नहीं करता है। उसी प्रकार यहां पर भी संपूर्ण जीवावयव नारकादिरूप के एकदेश को उत्पन्न नहीं कर सकते हैं, क्यों कि जो परिणामी कारण होता है वह अपने समस्तरूप से ही अपने कार्य के आकार से देखा जाता है। "सव्वेणं सव्वं उववज्जइ" ऐसा जो कहा गया है-सो उसका तात्पर्य यह है कि उत्पद्यमान नारकजीव अपने समस्त अवयवों द्वारा संपूर्ण अवयवीरूप से उत्पन्न होता है, पूर्णकारणकलाप के मिलजाने से जैसे घट उत्पन्न हो जाता है। तात्पर्य यह है कि जैसे घट की समवायीकारण-उपादानकारण मृत्तिका सर्वरूप से संपूर्ण घटरूप में परिणम जाती है। उसी तरह यहां पर भी उत्पद्यमान नारकजीव अपने समस्त अवयवों द्वारा नारकजीवरूप पूर्ण पर्याय में बदल जाता है। ऐसा यह

આ પ્રમાણે છે-જેમ ઘડાનાં સંપૂર્ણ કારણોથી ઘડાનો એકદેશ તૈયાર થતો નથી. જેમ માટીરૂપ ઉપાદાન કારણ એક ભાગ રૂપે ઘડાનું નિર્માણ કરતું નથી. એજ પ્રમાણે જીવના પોતાના સંપૂર્ણ અવયવો નારકાદિ રૂપના એક દેશને ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી; કારણ કે જે પરિણામી કારણ હોય છે તે પોતાના સમસ્ત રૂપથી જ કાર્યના રૂપે પરિણમતું જોવામાં આવે છે. "सव्वेणं सव्वं उववज्जइ" નું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થનાર) નારકજીવ પોતાના સમસ્ત અવયવો વડે જ સંપૂર્ણ અવયવી રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્ણકારણ કલાપ મળવાથી જ ઘડાની ઉત્પત્તિ થાય છે-એટલે કે ઘડાનું ઉપાદાન કારણ માટી છે તે માટી સમસ્તરૂપે સંપૂર્ણ ઘડાના રૂપે જેમ પરિણમે છે તેમ ઉત્પન્ન થનાર નારક જીવ પોતાના સમસ્ત અવયવો વડે નારક જીવ રૂપ સમસ્ત પર્યાયમાં બદલાય છે. આ ચોથા પક્ષનો જ તીર્થંકર પ્રભુએ સ્વીકાર કર્યો છે. બાકીના

चौथा पक्ष ही तीर्थंकर प्रभु को मान्य है, शेष ३ तीन नहीं। इस सब कथन का सारांश ऐसा है कि यदि कोई जीव नारकपर्याय में उत्पन्न होनेवाला है तो वह वहां इस रूप से उत्पन्न नहीं होगा कि उसके एक प्रदेश को छोडकर बाकी के प्रदेश तो पूर्व पर्याय में प्रतिबद्ध रहें और अपने एक प्रदेश से वह नारक पर्याय के एकदेश से अथवा सर्वदेश से नरक में उत्पन्न हो जाय। इसी तरह वह इस रूप से भी वहां उत्पन्न नहीं होगा कि वह अपने समस्त प्रदेशों को यहां लेकर अर्थात् पूर्वपर्याय से मरकर नरक में नारक जीव की पर्याय के एक अंश से जन्म ले, सम्पूर्ण अंश से जन्म न ले, अर्थात् वह संपूर्ण अंश में नारक न बने किन्तु एक ही अंशमें नारक बनें। सिद्धान्त क्या है सो यही बात अंतिम चतुर्थ प्रश्न से प्रकट की गई है-कि पूर्वपर्याय को छोड़कर जो जीव नरकादि गतियों में तत्तत्पर्याय में उत्पन्न होता है वह उस पर्याय में अपने समस्त प्रदेशों से ही पूर्णरूप में उत्पन्न होता है, क्यों कि-वह विवक्षित पर्याय उस पूर्वपर्यायगत जीव का कार्य है, इसलिये वह उस पर्याय का उपादान कारण है। और यह बात अभी २ प्रकट ही कर दी गई है कि जो जिस पर्याय का उपादान कारण होता है वह सम्पूर्ण रूप से ही अपने को उस समस्त पर्यायरूप में ही परिणमा देता है, अतः यही सिद्ध हुआ कि उत्पद्यमान नारक नरकमें संपूर्ण रूप से ही उस समस्त विवक्षित पर्याय में उत्पन्न होता है।

ત્રણ પક્ષનો અસ્વીકાર કર્યો છે. ઉપરના કથનનો સારાંશ એ છે કે નારક પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થનારો કોઇ જીવ એવી રીતે ઉત્પન્ન નહીં થાય કે તેના એક પ્રદેશ (અવયવ) સિવાયના બાકીના પ્રદેશો તો પૂર્વ પર્યાયરૂપે જ પ્રતિબદ્ધ (બંધાયલા) રહે અને માત્ર એક પ્રદેશથી જ તે નારક પર્યાયના એક દેશ રૂપે કે સર્વદેશ રૂપે નારકમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય પરંતુ એવું બનતું નથી. એટલે કે પૂર્વપર્યાયમાંથી મરીને નરકમાં નારક જીવની પર્યાયના એક અંશે ઉત્પન્ન થાય એવું પણ બનતું નથી. ચોથા પ્રશ્નના જવાબમાં કયો સિદ્ધાંત છે તે પૂર્વે બતાવ્યું છે કે પૂર્વ પર્યાયને છોડીને જે જીવ નરકાદિ ગતિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવ તે પર્યાયમાં પોતાના સમસ્ત પ્રદેશોથી જ પૂર્ણરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે તે પૂર્વપર્યાયગત જીવનું કાર્ય છે. તેથી તે જીવ તે પર્યાયનું ઉપાદાન કારણ છે અને એ વાતનું અમે આગળ પ્રતિપાદન કરી ગયા છીએ કે જે કાર્યનું જે ઉપાદાન કારણ હોય છે તે ઉપાદાન કારણ સંપૂર્ણ રીતે જ કાર્ય રૂપે પરિણમે છે, આ રીતે ઉત્પદ્યમાન નારક જીવ નરકમાં સંપૂર્ણ અવયવોથી જ સંપૂર્ણ અવયવો રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.

एवं जाव वेमाणिए ' यथा नैरयिक एवं यावद्वैमानिकः, उत्पत्तिविषये यथा नैरयिकविषये विचारः कृतस्तद्वदेवासुरकुमारादारभ्य वैमानिकपर्यन्तत्रयोविंशति दण्डकविषयेपि विचारो विधेय इति। उत्पत्त्यनन्तरमाहारस्यावश्यकता भवत्यत आहारसूत्रमाह-' नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे ' नैरयिकः खलु भदन्त ! नैरयिकेषूपपद्यमानः, ' किं देसेणं देसं आहारेइ ' किं देशेन देशमाहरति, देशेनात्मप्रदेशेन देशम् अभ्यवहार्य द्रव्यस्य प्रदेशमेकावयवमेवाहरति आहारं कर्तुमाहरणीयद्रव्यस्यैकदेशमेकावयवमेव स्वावयवेन गृह्णाति किम्? इति प्रथमो भङ्गः १। किंवा 'देसेणं सव्वं आहारेइ' देशेन सर्वमाहरति, जीवः स्वस्यैकावयवेनाहरणीय द्रव्यस्य सर्वानेवावयवान् आहरति इति द्वितीयो भङ्गः२। किम् 'सव्वेणं देसं आहारेइ ' सर्वेण देशमाहरति, जीवः स्वस्य सर्वावयवेनाहरणीयद्रव्यस्यैकदेशमाहरतीति तृतीयो भङ्गः ३। 'सव्वेणं सव्वं आहारेइ' सर्वेण सर्वमाहरति, जीवः सर्वात्मप्रदेशेन सर्वात्मना आहारणीयद्रव्यस्य सर्वानेवावयवान् आहरति किम्,

---

(जहा नेरइए, एवं जाव वेमाणिए) उत्पत्ति के विषय में जैसा यह विचार नैरयिक विषयमें किया गया है वैसा ही विचार असुरकुमारसे लेकर वैमानिक तक जो २३तेईस दण्डक हैं उनमें भी करलेना चाहिये। उत्पत्ति के बाद आहारकी आवश्यकता होती है इसलिये सूत्रकार आहार संबंधी सूत्र कहते हैं-(नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ) हे भदन्त ! नैरयिक पर्याय में उत्पद्यमान नैरयिक जीव क्या एकदेश से एकभाग को आश्रय कर आहार करता है ? या एकदेश से सर्वदेश का आश्रय कर आहार करता है ? या सर्वदेश से एकदेश का आश्रय कर आहार करता है ? या सर्वदेश से सर्वदेश का

(जहा नेरइए, एवं जाव वेमाणिए) ઉત્પત્તિના વિષયમાં જેવું કથન નારકોના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન અસુરકુમારોથી લઈને વૈમાનિકો સુધીના૨૩ દંડકના વિષયમાં પણ સમજવું. ઉત્પત્તિ થયા પછી આહારની આવશ્યકતા રહે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર આહાર સંબંધી સૂત્રોનું કથન કરે છે-

(नेरइए ण भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ ?) હે પૂજ્ય ! નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ જીવ શું એકદેશથી આહાર કરવા લાયક દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરે છે ? અથવા એકદેશથી આહાર કરવા લાયક દ્રવ્યના સમસ્ત દેશનો આહાર કરે છે ? અથવા સમસ્ત દેશથી તેના એકદેશનો આહાર કરે છે ? અથવા સમસ્ત દેશની આહાર કરવાલાયક દ્રવ્યના સમસ્ત દેશનો આહાર કરે છે?

इति चतुर्थो भङ्गः ४। भगवानाह—'गोयमे'-त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! नो देसेणं देसं आहारेइ' नो देशेन देशमाहरति, जीवः स्वस्यैकदेशेन अवयवेनाहरणीयद्रव्यस्य देशमेकावयवं नाहरति १। 'नो देसेणं सव्वं आहारेइ' नो देशेन सर्वमाहरति २। एतौ द्वौ भङ्गौ निषिद्धौ। अथ-स्वीकृतभङ्गौ प्रदर्शयति—'सव्वेणं वा देसं आहारेइ' सर्वेण वा देशमाहरति, जीवः स्वकीयसर्वावयवेनाहरणीयद्रव्यस्यैकदेशमाहरति, अयमाशयः—जीवः स्वकीय सर्वप्रदेशैराहरणीयद्रव्यस्यैकभागमाहरति, यतः उत्पत्त्यनन्तरं तत्काले एव जीवः स्वकीयसर्वप्रदेशैरा-

---

आश्रय कर आहार करता है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (नो देसेणं देसं आहारेइ, नो देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं अहारेइ) वह एकदेश से एकदेश का आश्रय कर आहार नहीं करता है और न एकदेश से सर्वदेश का आश्रय कर आहार करता है। किन्तु सर्वदेश से एकदेश का आश्रय कर आहार करता है तथा सर्वदेश से सर्वदेश का आश्रय कर आहार करता है। "देसेणं देसं आहारेइ" का तात्पर्य पूछने वाले का ऐसा है कि नैरयिकों में उत्पद्यमान नैरयिक जो आहार करता है, सो क्या वह अपने एक प्रदेश से खाने योग्य द्रव्य के एक प्रदेश का-एक अवयव का ही आहार करता है ? अर्थात् आहार करने के लिये आहार करने योग्य द्रव्य के एक देश रूप अवयव को ही अपने एक अवयव से ग्रहण करता है क्या ? अथवा वह जीव अपने ही एक अवयव से आहरणीय द्रव्य के समस्त अव-

---

ભગવાન કહે છે-(गोयमा) હે ગૌતમ ! (नो देसेणं देस आहारेइ, नो देसेणं सव्व आहारेइ, सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ) તે એકદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરતો નથી, તે એકદેશથી સમસ્ત દેશનો આહાર કરતો નથી; પરંતુ સર્વદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરે છે તથા સર્વદેશથી સમસ્ત દેશનો આહાર પણ કરે છે, હવે આ સૂત્રોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-"देसेणं दे आहारेइ" આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નારક જીવ જે આહાર કરે છે તે શું પોતાના એક પ્રદેશથી આહારને યોગ્ય પદાર્થના એક પ્રદેશનો જ આહાર કરે છે ? એટલે કે આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એક દેશરૂપ અવયવને જ પોતાના એક અવયવ વડે આહાર માટે ગ્રહણ કરે છે ? કે તે નારક જીવ પોતાના એક અવયવ વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સમસ્ત

यवों को ग्रहण करता है क्या? अथवा-वह जीव अपने समस्त अवयवों से आहरणीय द्रव्य के एकदेश को ग्रहण करता है क्या? अथवा-वह जीव समस्त अपने प्रदेशों से आहरणीय द्रव्य के समस्त प्रदेशों को ग्रहण करता है क्या? इन प्रश्नों का उत्तर देते हुए प्रभुने जो गौतम स्वामी से कहा वह ऐसा है कि हे गौतम! प्रथम के जो दो प्रश्न हैं, वे अमान्य हैं। अर्थात् वह जीव अपने एक देश से आहरणीय द्रव्य के एक देश को आहार करने के लिये ग्रहण नहीं करता है और न अपने एक ही देश से आहार करने योग्य द्रव्य के आहार करने के लिये समस्त अवयवों को ग्रहण करता है, किन्तु या तो वह अपने समस्त प्रदेशों से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेश को आहार करने के निमित्त ग्रहण करता है या अपने समस्त अवयवों द्वारा आहार करने योग्य द्रव्य के समस्त अवयवों को आहार करने के लिये ग्रहण करता है। वह जीव जो अपने समस्त प्रदेशों-अवयवों द्वारा आहरणीय द्रव्य के एक देश को एर्थात् एक भाग को आहार करने के निमित्त ग्रहण करता है सो इसका आशय इस प्रकार से है कि वह जीव उत्पत्ति के बाद तुरत ही अपने समस्त प्रदेशों द्वारा आहरणीय द्रव्य के-आहार करने योग्य द्रव्य के-पुद्गलों को ग्रहण करता है। इनमें से वह कितनेक पुद्गलों का तो

અવયવોને ગ્રહણ કરે છે? અથવા તે નારક જીવ પોતાના સમસ્ત અવયવો વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના એક ભાગ (દેશ)ને ગ્રહણ કરે છે? કે તે જીવ પોતાના સમસ્ત પ્રદેશો દ્વારા આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સમસ્ત પ્રદેશોને ગ્રહણ કરે છે? આ ચાર પ્રશ્નોના જવાબમાં ભગવાને પહેલા બે પ્રશ્નોના જવાબ નકારમાં આપ્યા છે. એટલે કે તે નારક જીવ પોતાના એકદેશથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશને ગ્રહણ કરતો નથી, અને પોતાના એક જ દેશથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સમસ્ત પ્રદેશોને પણ તે આહાર માટે ગ્રહણ કરતો નથી, ત્રીજા અને ચોથા પ્રશ્નોનો જવાબ હકારમાં આપ્યો છે એટલે કે તે નારક જીવ પોતાના સમસ્ત પ્રદેશો વડે આહારને યોગ્ય પદાર્થના એકદેશને પણ ગ્રહણ કરે છે, અને પોતાના સમસ્ત પ્રદેશો વડે આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના સમસ્ત અવયવોને પણ આહાર કરવા માટે ગ્રહણ કરે છે. તે નારક જીવ પોતાના સમસ્ત પ્રદેશો (અવયવો) વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશ (ભાગ) ને આહાર માટે ગ્રહણ કરે છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે-તે નારક જીવ નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થયા પછી તરત જ પોતાના તમામ અવયવો વડે આહાર કરવા યોગ્ય પદાર્થનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તેમાનાં

हरणीयद्रव्यस्य पुद्गलानाहरति, तत्र कियन्तो भागा आह्रियमाणा भवन्ति, कियन्तश्चानाह्रियमाणा एव तिष्ठन्ति । यथाऽतितप्तकटाहे तैलघृतादिपूरिते पतितमपूपं, तैलादेः कियन्तो भागान् आददाति अवशिष्टांश्च भागान् नाददाति, तथैव जीव आहरणीयद्रव्यस्य कियद्भागमाहरति कियद्भागांश्च परित्यजति, अत एवोक्तं सूत्रकृता सर्वेण देशमाहरतीति । एतावता तृतीयभङ्गस्याहारविषये स्वीकारः कृतः ३ । 'सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ' सर्वेण वा सर्वमाहरति, जीवः स्वकीयसर्वभागैराहरणीयद्रव्यस्य सर्वानेव भागानाहरति, जीवः स्वोत्पत्तिसमये एव सर्वात्मप्रदेशैः सर्वानेवाहारपुद्गलान् आहरति, प्रथमतो घृतादिपूरितातितप्तकटाहादिपतितप्राथमिकापूपवत्, यथा परिमितघृतप्रपूरितातिआहार करता है और कितनेक पुद्गलों को वैसे ही छोड़ देता है। जैसे-तैल अथवा घृत आदि से भरे हुए ऐसे अत्यंत संतप्त कडाई में प्रक्षिप्त पुआ (पुड़ला) घृतादिक के कितनेक भागों को ग्रहण कर लेता है और बाकी के भागों को छोड़ देता है-ग्रहण नहीं करता हैं। इसी तरह वह जीव आहरणीय द्रव्य के कितनेक भागों को आहार के काम में ले लेता है और कितनेक भागों को छोड़ देता है-आहार के काम में नहीं लेता है। इसीलिये सूत्रकार ने "सर्वेण देशमाहरति" ऐसा कहा है। इस कथन से "उन्होंने आहार के विषय में तृतीय भंग-विकल्प स्वीकार किया है" यह प्रमाणित होता है। "सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ" अथवा वह जीव समस्त अपने प्रदेशों द्वारा समस्त आहरणीय द्रव्य को आहार के निमित्त ग्रहण करता है सो इसका अभिप्राय एसा है कि जीव अपनी उत्पत्ति के समय में ही समस्त आत्मप्रदेशों से समस्त आहार पुद्गलों को ग्रहण करता है। जैसे-घृतादि से भरे हुए अत्यंत तप्त

કેટલાંક પુદ્ગલોનો તો તે આહાર કરે છે પણ કેટલાંક પુદ્ગલોને તે એમ ને એમ છોડી દે છે જેવી રીતે ઉકળતા ઘી તેલ વગેરેના તાવડામાં નાખેલ માલપુવા ઘી તેલ વગેરેના અમુક ભાગોને જ ગ્રહણ કરે છે અને અમુક ભાગોને છોડી દે છે, અર્થાત્ ગ્રહણ કરતા નથી, એજ પ્રમાણે નારક જીવો પણ આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના કેટલાક ભાગોને આહારના કામમાં લે છે અને કેટલાક ભાગોને આહારના કામમાં લેતો નથી-છોડી દે છે. એજ કારણે સૂત્રકારે કહ્યુ છે કે "सव्वेणं वा देस आहारेइ" આ કથન વડે તેમણે આહારના વિષયમાં ત્રીજા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે તે સિદ્ધ થાય છે. सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ" અથવા તે જીવ પોતાના સમસ્ત પ્રદેશો વડે આહારને યોગ્ય તમામ દ્રવ્યને આહાર માટે ગ્રહણ કરે છે. એ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જીવ પોતાની ઉત્પત્તિને સમયે તમામ આત્મપ્રદેશો વડે તમામ આહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. જેવી રીતે ઘી વગેરેથી

तप्तकटाहे सर्वतः प्रथमं पतितम् यदपूपं तत् यथा तैलादेः सर्वानेव भागान् स्वकीयसर्वभागेन गृह्णाति, तथा जीवोऽपि स्वकीयसर्वप्रदेशैराहरणीयद्रव्यपुद्गलस्य सर्वानेवावयवान् आहरति, अत एवोक्तम्–'सव्वेणं सव्वं आहारेइ' एतावता आहारविषये चतुर्थभंगोपि स्वीकृत एव, ततश्च प्रथमद्वितीयपक्षौ निराकृत्य तृतीयचतुर्थयोः स्वीकारः कृत इति । अथोत्पादविपक्षभूतत्वात् वर्तमाननिर्देशसाधर्म्याच्चोद्वर्त्तनासूत्रमाह–'नेरइए णं भंते' इत्यादि । 'णेरइए णं भंते' नैरयिकः खलु भदन्त ! 'नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे' नैरयिकेभ्य उद्वर्तमानः, किं 'देसेणं देसं उव्वट्टइ' किं देशेन देशमुद्वर्तते, जीवः नरकादुद्वर्तमानः निस्सरन् किं स्वस्यैकदेशेन एकावयवेन देशम् उत्पत्तिस्थानस्यैकदेशमाश्रित्य, नारकावयवत्वेनो-

कडाई में सर्वप्रथम डाला गया पहले पुआ (पुड़ला) घृतादिक के समस्त भागों को अपने समस्त भागों से ग्रहण करता है। उसी तरह से जीव भी अपने समस्त प्रदेशों से आहरणीय द्रव्य पुद्गल के समस्त अवयवों को अपने आहार के काम ले लेता है। इसीलिये "सव्वेणं सव्वमाहारेइ" ऐसा सूत्र सूत्रकार ने कहा है। उनके इस कथन से "आहार के विषय में उन्होंने यह चौथा विकल्प भी मान्य रखा ही है" यह बात ज्ञात हो जाती है। इस तरह प्रथम और द्वितीय पक्षों को निराकृत करके तृतीय और चतुर्थ पक्ष स्वीकार किये गये हैं। अब उत्पाद का विपक्षभूत होने से और वर्तमान निर्देश के सरीखा होने से उद्वर्त्तनासूत्र को सूत्रकार कहते हैं—(णेरइए णं भंते!) हे भदन्त ! नैरयिक जीव (नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे) नैरयिकों में से उद्वर्तित होता हुआ अर्थात् उस पर्याय से निकलता हुआ (किं देसेणं देसं उव्वट्टइ) क्या अपने एक देश से–एक अवयव से–गृहीत नारक पर्याय के एक

થોડા ભરેલા અત્યંત તપેલા તાવડામાં સૌથી પહેલાં નાખવામાં આવેલ પુડલો ઘી વગેરેના તમામ ભાગોને પોતાના તમામ ભાગો વડે ગ્રહણ કરે છે એવી રીતે જીવ પણ પોતાના તમામ પ્રદેશો વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્ય પુદ્ગલના તમામ અવયવોને પોતાના આહાર માટે ગ્રહણ કરે છે. તેથીજ કહ્યુ છે કે "सव्वेणं सव्वं आहारेइ" તેમના આ કથન વડે આહારના વિષયમાં સૂત્રકારે ચોથા ભાંગાનો પણ સ્વીકાર કર્યો છે, એ વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાય છે. આ રીતે ચાર ભાંગામાંના પહેલા અને બીજા ભાંગાનો અસ્વીકાર કરીને ત્રીજા અને ચોથા ભાંગાનો સૂત્રકારે સ્વીકાર કર્યો છે. હવે ઉત્પાદથી વિપરીત એવી ઉદ્વર્તનના વિષયનું સૂત્રકાર નિરૂપણ કરે છે–"णेरइए णं भंते ?" હે ભગવન્ ! નારક જીવ "नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे" નારકોમાંથી ઉદ્વર્તિત થતી વખતે નીકળતી વખતે "किं देसेणं देसं उव्वट्टइ ?" શું પોતાના એકદેશથી–એક અવયવથી–ઉત્પત્તિસ્થાનના એકદેશને આશ્રિત કરીને

द्वर्त्तित उत्पत्तिस्थानस्यैकदेशमाश्रित्योद्वर्तितो भवति किम् ? इति प्रथमो भङ्गः । एवं शेषास्त्रयः प्रश्नाः पूर्ववदेवाध्येतव्याः, तथाहि किं देशेन सर्वमुद्वर्त्तते २, सर्वेण देशमुद्वर्त्तते ३, सर्वेण सर्वमुद्वर्त्तते ४ इति । भगवानाह—'जहे'–त्यादि । 'जहा उववज्जमाणे' 'तहेव उव्वट्टमाणे वि दंडगो भाणियव्वो' यथा उत्पद्यमाने तथैवोद्वर्तमानेऽपि दण्डको भणितव्यः, यथोत्पत्तिविषये दण्डकः कथितस्तथैव उद्वर्तनाविषयेऽपि दण्डको वर्णनीयस्तथाहि न देशेन देशमुद्वर्तते १, न वा देशेन सर्वमुद्वर्तते २ । न वा सर्वेण देशमुद्वर्तते ३ । अपि तु सर्वेण सर्वमुद्वर्तते४

देश से उद्वर्त्तना करता है–अर्थात् उस गृहीत नारक के शरीर के एक भाग से निकलता है ? बाकी के ३ प्रश्न और यहां पर उस विषय में पहले की तरह से ही लगा लेना चाहिये–जैसे–वह नैरयिक जीव अपने एकदेश से सर्वभाग का आश्रय करके उस गृहीत नारक के समस्त शरीर से उद्वर्त्तना करता है ? या अपने सर्वदेश से उस गृहीत नारक पर्याय के एकदेश से निकलता है ? या अपने सर्वदेश से उस गृहीत नारक पर्याय के सर्वदेश से निकलता है ? इन प्रश्नों का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! (जहा उववज्जमाणे तहेव उव्वट्टमाणे वि दंडगो भाणियव्वो) जैसा उत्पद्यमान में दण्डक कहा है वैसा ही यहां उद्वर्त्तमान में भी दण्डक कह लेना चाहिये–अर्थात् जिस प्रकार से उत्पत्तिविषय में दण्डक कहा गया है उसी प्रकार से उद्वर्त्तना के विषय में भी दण्डक का वर्णन कर लेना चाहिये । वह इस प्रकार से है–" न देशेन देशं उद्वर्तते न वा देशेन सर्वमुद्वर्तते, न

ઉદ્વર્તના કરે છે ?-એટલે કે તે ગૃહીત નારક શરીરના એક ભાગથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના એકદેશને આશ્રિત કરીને નીકળે છે ? એવો પ્રશ્ન છે. બાકીના ત્રણ પ્રશ્નો પહેલાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ સમજી લેવા જેમકે–શું તે નારક જીવ પોતાના એકદેશથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના સમસ્ત દેશને આશ્રિત કરીને ઉદ્વર્તના કરે છે ? કે પોતાના સર્વદેશથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનની એકદેશને આશ્રિત કરીને નીકળે છે ? કે પોતાના સર્વદેશથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના સર્વદેશને આશ્રિત કરીને નીકળે છે ?

આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે—

હે ગૌતમ ! "जहा उववज्जमाणे तहेव उव्वट्टमाणे वि दंडगो भाणियव्वो" જે પ્રમાણે ઉત્પત્તિના વિષયમાં દંડક કહેલ છે એજ પ્રમાણે ઉદ્વર્તનાના દંડકોનું પણ વર્ણન કરવું. જેમ કે–" न देशेन देशं उद्वर्तते, न वा देशेन सर्वमुद्वर्तते, न

इति । अत्र उत्पत्ति सूत्रवच्चतुर्थभङ्गकः स्वीकृत इति । अथाऽऽहारविषयं चिन्तयितुमाह—'नेरइए णं भंते' नैरयिकः खलु भदन्त ! 'नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं देसेण देसं आहारेइ' नैरयिकेभ्य उद्वर्तमानः किं देशेन देशमाहरति ?, इहापि

वा सर्वेण देशमुद्वर्तते, अपि तु सर्वेण सर्वमुद्वर्तते" अर्थात् वह नारक, नारकरूप से गृहीत किये गये उस नारक के शरीर में के एकदेश से अपने एकदेश से नहीं निकलता है और न अपने एकदेश से वहां से सर्वदेश में उद्वर्तित होता है और न अपने सर्वदेश से उसके एकदेश से उद्वर्तित होता है किन्तु अपने सर्वदेश से ही वहां के सर्वदेश से उद्वर्तित–नरक से निकलता है। इस तरह यहां उत्पत्तिसूत्र की तरह ही चौथा विकल्प स्वीकार किया गया। अब सूत्रकार आहार के विषय में विचार करते हुए कहते हैं कि–(नेरइए णं भंते। नेरइएहिंतो उववट्टमाणे किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ) हे भदन्त ! नारकों में से उद्वर्तमान नारकजीव क्या अपने एकदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेश का आहार करता है ? या अपने एकदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वदेश का आहार करता है ? या अपने सर्वदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेश का आहार करता है ? या अपने सर्वदेश से

वा सर्वेण देशमुद्वर्तते, अपितु सर्वेण सर्वमुद्वर्तते" એટલે કે નારક જીવ નારક રૂપે ગૃહીત નારક શરીરના એકદેશથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના એકદેશનો આશ્રય કરીને ઉદ્વર્તિત થતો નથી, વળી તે નારક જીવ પોતાના એકદેશથી (અવયવથી) નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના સર્વદેશનો આશ્રય કરીને નીકળતો નથી, તેમજ પોતાના તમામ દેશથી ત્યાંના એકદેશનો આશ્રય કરીને નીકળતો નથી. પણ તે નારક જીવ પોતાના તમામ દેશથી ત્યાંના તમામ દેશને આશ્રિત કરીને નીકળે છે. આ રીતે ઉત્પત્તિ સૂત્રમાં જેમ ચોથા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે તેમ ઉદ્વર્તનામાં પણ ચોથા ભાંગાનો જ સ્વીકાર કર્યો છે.

હવે સૂત્રકાર આહારના વિષયમાં વિચાર કરતાં કહે છે કે—

"नेरइए णं भंते ! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं देसेण देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ ?" હે ભગવન્ ! નરકમાંથી નિકળતો નારક જીવ પોતાના એકદેશ (અવયવ) થી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરે છે ? કે પોતાના એકદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વદેશનો આહાર કરે છે ? કે પોતાના તમામ દેશથી આહાર

प्रश्नप्रकरणे चत्वारो भंगा ज्ञातव्याः । भगवानाह—'तहेवे'-त्यादि । 'तहेव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ' तथैव यावत् सर्वेण वा देशमाहरति सर्वेण वा सर्वमाहरति, अयं भावः—नैरयिकेभ्य उद्वर्तमानो जीवो न देशेन देशमाहरति नवा देशेन सर्वमाहरति किन्तु सर्वेण देशमाहरति सर्वेण वा सर्वमाहरति, इति तृतीयचतुर्थभङ्गौ ग्राह्यौ । 'एवं जाव वेमाणिए' एवं यावत् वैमानिकः, यथा नैरयिकजीवानां नरकेभ्य उद्वर्तनासमये आहारविषये विचारः कृतः तथैव यावदिति असुरकुमारादारभ्य वैमानिकपर्यन्तविषयेऽपि विचारः

आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वदेश का आहार करता है ? ऐसे ये चार प्रश्न हैं। इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम को समझाते हैं कि-(तहेव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ, एवं जाव वेमाणिए) हे गौतम ! वह अपने एकदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेश का आहार नहीं करता है, और न अपने एकदेश से वह आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वदेश का ही आहार करता है, किन्तु सर्वदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेश का आहार करता और अपने सर्वदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वदेश का भी आहार करता है । इस तरह यहां पर तृतीय और चतुर्थ विकल्प स्वीकृत किये गये हैं । यावत् वैमानिक देवों में भी इसी तरह से जानना चाहिये। तात्पर्य यह है कि जिस प्रकार से नैरयिक जीवों के, नरकों से उद्वर्त्तना के समय में आहार के विषय में विचार किया गया है उसी तरह से असुरकुमार से लगाकर वैमानिक तक के देवों के विषय में भी ऐसा ही विचार कर लेना चाहिये । अब सूत्रकार उत्पन्न विषय में विचार

કરવા લાયક દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરે છે ? કે પોતાના તમામ અવયવોથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વદેશનો આહાર કરે છે? આ પ્રમાણે ચાર પ્રશ્નો છે.

ઉત્તર—"तहेव जाव सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ एवं जाव वेमाणिए" હે ગૌતમ ! તે જીવ પોતાના એકદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરતો નથી, તેમજ એકદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના સમસ્ત દેશનો પણ આહાર કરતો નથી, પણ સર્વદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો આહાર કરે છે, અને સર્વદેશથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વદેશનો પણ આહાર કરે છે. આ રીતે અહીં પણ ત્રીજા અને ચોથા ભાંગાને સ્વીકારવામાં આવેલ છે. વૈમાનિક દેવો સુધીના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણે જ સમજવું. તાત્પર્ય એ છે કે જે રીતે નારક જીવોના, નરકમાં ઉત્પત્તિ સમયમાં આહારના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, એજ પ્રમાણે અહીં પણ ઉત્તરસૂત્ર સમજી લેવું. એવી જ રીતે અસુરકુમારોથી માંડીને વૈમાનિકો સુધીના દેવોના વિષયમાં પણ એવો જ વિચાર કરવો જોઇએ.

करणीयः। अथोत्पन्नविषये आह–'नेरइए णं भंते नेरइएसु उववण्णे' नैरयिकः खलु भदन्त! नैरयिकेषु उपपन्नः 'किं देसेणं देसं उववन्ने' किं देशेन देशमुपपन्नः, हे भदन्त! नैरयिकेषु जीवः देशेनावयवेन देशमवयवत उपपन्नो भवति१, देशेनावयवेन सर्वं सर्वतया उपपन्नो भवति २, सर्वेण देशमुपपन्नो भवति ३, सर्वेण सर्वं वा उपपन्नो भवतीति४। चत्वारो विकल्पा ज्ञातव्याः। भगवानाह–'एसो वि' इत्यादि। 'एसो वि तहेव' एषोऽपि उपपन्नो–तथैव, यथा उपपद्यमानो–द्वर्त्त्यमानसूत्रे चतुर्थो भङ्गः स्वीकृतस्तथेहापि चतुर्थो भङ्गः स्वीकरणीयः, तदेवाह—'जाव सव्वेणं सव्वं उववण्णे' यावत् सर्वेण सर्वं उपपन्नः एषश्चतुर्थो भङ्गः स्वीकरणीयः।

के निमित्त सूत्र कहते हैं–(नेरइएणं भंते! नेरइएसु उववण्णे किं देसेणं देसं उववन्ने?) हे भदन्त! नैरयिकों में उत्पन्न नारक जीव क्या अपने एक भाग से नारक के एक भाग में उत्पन्न हुआ माना जाता है? अथवा अपने एक भाग से सर्वभाग में उत्पन्न हुआ माना जाता है? अथवा अपने सर्वभाग से नारक के एक भाग में उत्पन्न हुआ माना जाता है? अथवा अपने सर्वभागों से सर्वभागों में उत्पन्न हुआ माना जाता है? भगवान इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि (एसो वि तहेव जाव सव्वेणं सव्वं उववन्ने) यह, उत्पन्न पक्ष भी उत्पद्यमान पक्ष की तरह ही जानना चाहिये–अर्थात् जिस प्रकार से उद्धर्त्तना सूत्र में चौथा भंग स्वीकार किया गया है उसी प्रकार से यहां पर भी " आपने समस्त अवयवों से वह नारक के समस्त अवयवों रूप से उत्पन्न हुआ माना जाता है " यह चौथा भंग ही स्वीकार किया गया है। यही बात " जाव

હવે ઉત્પન્ન વિષયનો પણ વિચાર કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે— "नेरइए णं भंते! नेरइएसु उववण्णे किं देसेणं देस उववन्ने?" હે ભગવન્! નારકીમાં ઉત્પન્ન થયેલ નારક જીવ શું પોતાના એક ભાગથી નરકના એક ભાગમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાય છે? કે પોતાના એક ભાગથી નરકના સર્વ ભાગમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાય છે! કે પોતાના સર્વભાગોથી નારકના એક ભાગમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાય છે? કે પોતાના સર્વભાગથી નરકના સર્વભાગોમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાય છે? તેનો ઉત્તર ભગવાન આ પ્રમાણે આપે છે. "एसो वि तहेव जाव सव्वेण सव्वं उववन्ने" ઉત્પન્ન પક્ષના વિષયમાં પણ ઉત્પદ્યમાન પ્રમાણે જ સમજવું. એટલે કે જેવી રીતે ઉત્પદ્યમાન સૂત્રમાં ચોથા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે એવી જ રીતે ઉત્પન્ન સૂત્રમાં પણ "તે પોતાના તમામ અવયવોથી નારકના તમામ અવયવો રૂપે ઉત્પન્ન થયેલ મનાય છે" આ ચોથા ભાંગાનો સ્વીકાર

'जहा उववज्जमाणे उव्वट्टमाणे चत्तारि दंडगा तहा उववन्नेणं उव्वट्टेण वि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा' यथा उपपद्यमाने उद्वर्तमाने च चत्वारो दण्डकाः, तथा उपपन्नेन उद्वृत्तेनापि चत्वारो दण्डकाः भणितव्याः, अयं भावः–यथा वर्त्तमानकालिकोत्पत्त्युद्वर्तनविषये चत्वारो दण्डका जाताः तथा भूतकालिकोपपत्त्युद्वर्तनविषयेपि चत्वारो दण्डकाः पठनीया एव, स्वीकृतभङ्गमाह–'सव्वेणं सव्वं उववन्ने सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे' सर्वेण सर्वमुपपन्नः सर्वेण सर्वमुद्वृत्तः, 'सव्वेणं वा देसं आहारेइ सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ' सर्वेण वा देशमाहरति, सर्वेण वा

सव्वेणं सव्वं उववण्णे" इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है। (जहा उववज्जमाणे, उव्वट्टमाणे य चत्तारि दंडगा, तहा उववन्नेणं उव्वट्टेण वि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा) जिस प्रकार से वर्त्तमानकाल संबंधी उत्पत्ति और उद्वर्त्तन के विषय में चार दण्डक हुए हैं, उसी तरह से भूतकालिक उत्पत्ति और उद्वर्तन के विषय में भी चार ही दण्डक कहना चाहिये। अब सूत्रकार इन्हीं स्वीकृत भंगों की परिगणना करते हैं कि– सव्वेणं सव्वं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे, सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ) जो नया नारक जीव नारकों में उत्पन्न होता है वह वहां अपने समस्त अवयवों से ही उस पर्याय के समस्त अवयवों के रूप में उत्पन्न होता है। इसी तरह से वह जो वहां से उद्वर्तित (निकलना) होता है सो अपने समस्त अवयवों से उस पर्याय के समस्त अवयवों में से उद्वर्त्तित होता है। तथा जो वह वहां आहार करता है सो सर्वदेश से आहार करने योग्य द्रव्य के एकदेशरूप में आहार करता है

કર્યો છે એજ વાત "जाव सव्वेणं सव्वं उववण्णे" સૂત્ર વડે દર્શાવી છે. (जहा उववज्जमाणे, उववट्टमाणे य चत्तारि दंडगा, तहा उववन्नेणं, उव्वट्टेण वि चत्तारि दंडगा भाणियव्वा" જે રીતે ઉત્પત્તિ અને ઉદ્વર્તનાના વિષયમાં વર્તમાનકાળ સંબંધી ચાર દંડકો થયાં છે, એવી જ રીતે ભૂતકાલિક ઉત્પત્તિ અને ઉદ્વર્તનના વિષયમાં પણ ચાર દંડક કહેવાં જોઈએ. હવે સૂત્રકાર એજ સ્વીકૃત ભાંગાઓની ગણના કરે છે—"सव्वेणं सव्वं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे, सव्वेणं वा देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ) જે નારક જીવ નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે ત્યાં પોતાનાં તમામ અવયવોથી તે પર્યાયના તમામ અવયવો રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, એજ પ્રમાણે નારક જીવનું ત્યાંથી જે નીકળવાનું થાય છે. તે પણ તેના તમામ અવયવોથી નીકળીને ઉત્પત્તિસ્થાનના તમામ દેશને આશ્રિત કરીને થાય છે. તથા તે ત્યાં પોતાના તમામ પ્રદેશોવડે આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એકદેશનો

सर्वमाहरति, इत्येवंरूपेण आहारविषयेऽपि पूर्वोक्तैव परिपाटी ज्ञातव्या तदेवाह–' एएणं अभिलावेणं उववन्ने वि उव्वट्टणे वि नेयव्वं ' एतेनाहारविषयकेनाभिलापेनोपपन्नेऽपि उद्वर्त्तनेऽपि ज्ञातव्यम्। यथोपपद्यमाने उद्वर्त्तमानेऽपि आहारविषयक आलापकः कृतस्तथोपपन्ने उद्वर्त्तनेपि आहारालापकः करणीय इति भावः।

उपपन्नसूत्रे तदालापकाश्चेत्थम्—

" नेरइए णं भंते नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं उववन्ने, देसेणं सव्वं उववन्ने सव्वेणं देसं उववन्ने सव्वेणं सव्वं उववन्ने ? गोयमा ! नो देसेणं देसं उववन्ने नो देसेणं सव्वं उववन्ने, नो सव्वेणं देसं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उववण्णे !"

और अपने समस्त अवयवों से आहार करने योग्य द्रव्य का समस्त रूप में भी आहार करता है। इस रूप से पूर्वोक्त परिपाटी ही जाननी चाहिये। (एएणं अभिलावेणं उववन्ने वि उवट्टणे वि नेयव्वं, इस आहार विषयक अभिलाप से उपपन्न में और उद्वर्तन में भी ऐसा ही जानना चाहिये–अर्थात्–जैसा उपपद्यमान और उद्वर्त्तमान में भी आहारविषयक अभिलाप किया गया है वैसा ही उपपन्न और उद्वर्त्तन में आहारविषयक अभिलाप कर लेना चाहिये। आहारसूत्र में आहार विषयक आलाप इस प्रकार से है–" नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं उववन्ने देसेणं सव्वं उववन्ने सव्वेणं देसं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उववन्ने ? गोयमा ! नो देसेणं देसं उववन्ने, नो देसेणं सव्वं उववन्ने, नो सव्वेणं देसं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उववन्ये " हे भदन्त ! नारकों में उत्पन्न नारक जीव क्या अपने एकदेश से उस पर्याय के एकदेश में

આહાર કરે છે અને પોતાના તમામ પ્રદેશોથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના તમામ પ્રદેશોને પણ આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત પરિપાટી જ અહીં સમજવી. " एएणं अभिलावेणं उववन्ने, वि उवट्टणे वि नेयव्व " આ આહાર વિષયક આલાવાથી ઉત્પન્ન અને ઉદ્વર્ત્તનના વિષયમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું. એટલે કે જેવો ઉપપદ્યમાન અને ઉદ્વર્ત્યમાનમાં આહાર વિષયક આલાવો કહ્યો એવો જ ઉપપન્ન અને ઉદ્વર્ત્તનના વિષયમાં પણ આહાર વિષયક આલાવો કરવો જોઈએ. ઉત્પન્ન સૂત્રમાં ઉત્પન્ન વિષયક આલાવો આ પ્રમાણે છે—

" नेरइए णं भते ! नेरएसु उववन्ने, किं देसेणं देसं उववन्ने, देसेणं सव्व उववन्ने, सव्वेण देसं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उववन्ने ? " " गोयमा ! नो देसेणं देसं उववन्ने, नो देसेणं सव्वं उववन्ने, नो सव्वेणं देसं उववन्ने सव्वेणं सव्वं उववन्ने " હે ભગવન્ ! નારકોમાં ઉત્પન્ન નારક જીવ શું પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના એકદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે ? કે પોતાના એકદેશથી તે પર્યા–

अथोद्वर्त्तनालापकमाह—

" नेरइए णं भंते ! नेरइएहिंतो उव्वट्टे किं देसेणं देसं उव्वट्टइ, देसेणं सव्वं उव्वट्टे, सव्वेणं देसं उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे? गोयमा ! नो देसेणं देसं उव्वट्टे, नो देसेणं सव्वं उव्वट्टे, नो सव्वेणं देसं उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे। "

उत्पन्न हुआ माना जावेगा ? या अपने एकदेश से उस पर्याय के समस्त देश में उत्पन्न हुआ माना जावेगा ? या अपने समस्त अंशो से उस पर्याय के एकदेश में उत्पन्न हुआ माना जावेगा ? या अपने समस्त अंशो से उस पर्याय के समस्त अंशों में-भागों में उत्पन्न हुआ माना जावेगा ? प्रभु इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि हे गौतम ! नारक जीवों में उत्पन्न हुआ नारक जीव वहां अपने समस्त अंशों से उस पर्याय के समस्त अंशों में उत्पन्न हुआ ही माना जावेगा।

उद्वर्तनालापक इस प्रकार से है—

" नेरइएणं भंते ! नेरइएहिंतो उव्वट्टे किं देसेणं देसं उवट्टे, देसेणं, सव्वं उवट्टे, सव्वेणं देसं उवट्टे, सव्वेणं सव्वं उवट्टे ? गोयमा ! नो देसेणं देसं उव्वट्टे, नो देसेणं सव्वं उव्वट्टे नो सव्वेणं देसं उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे " हे भदन्त ! नारकों से उद्वृत्त-निकला हुआ जीव क्या वहां से वह अपने एक अंश से उस पर्याय के एक अंश से निकला है ऐसा माना जावेगा या वह अपने एक अंश से उस पर्याय के समस्त अंशों से निकला है ऐसा माना जावेगा, या वह अपने समस्त अंशों से उस

યના તમામ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે ? કે પોતાના તમામ દેશથી તે પર્યાયના એકદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે ? કે પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના તમામ દેશોમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! નારકોમાં ઉત્પન્ન થયેલ નારક જીવ પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના તમામ દેશોમાં જ ઉત્પન્ન થયેલો મનાશે. ઉદ્વર્ત્તના બાબતનો ચલાવો આ પ્રમાણે છે—

" नेरइए णं भंते ! नेरइएहिंतो उव्वट्टे किं देसेण देसं उव्वट्टइ, देसेणं सव्वं उव्वट्टे, सव्वेणं देसं, उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे ? " " गोयमा ! नो देसेण देसं उव्वट्टे, नो देसेणं-सव्वं उव्वट्टे, नो सव्वेण देसं उवव्ट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे " હે ભગવન્ ! નારકોમાંથી ઉદ્વૃત્ત (નીકળેલા) જીવ શું ત્યાંથી પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના એકદેશ રૂપે નીકળેલો મનાશે, કે પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના તમામ દેશ રૂપે નીકળેલો મનાશે, કે પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના એક

सर्वमाहरति, इत्येवंरूपेण आहारविषयेऽपि पूर्वोक्तैव परिपाटी ज्ञातव्या तदेवाह– ' एएणं अभिलावेणं उववन्ने वि उव्वट्टणे वि नेयव्वं ' एतेनाहारविषयकेनाभिलापेनोपपन्नेऽपि उद्वर्त्तनेऽपि ज्ञातव्यम्। यथोपपद्यमाने उद्वर्त्तमानेऽपि आहारविषयक आलापकः कृतस्तथोपपन्ने उद्वर्त्तनेपि आहारालापकः करणीय इति भावः।

उपपन्नसूत्रे तदालापकाश्चेत्थम्—

" नेरइए णं भंते नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं उववन्ने, देसेणं सव्वं उववन्ने सव्वेणं देसं उववन्ने सव्वेणं सव्वं उववन्ने ? गोयमा ! नो देसेणं देसं उववन्ने नो देसेणं सव्वं उववन्ने, नो सव्वेणं देसं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उववण्णे।"

और अपने समस्त अवयवों से आहार करने योग्य द्रव्य का समस्त रूप में भी आहार करता है। इस रूप से पूर्वोक्त परिपाटी ही जाननी चाहिये। (एएणं अभिलावेणं उववन्ने वि उवट्टणे वि नेयव्वं, इस आहार विषयक अभिलाप से उपपन्न में और उद्वर्तन में भी ऐसा ही जानना चाहिये–अर्थात्–जैसा उपपद्यमान और उद्वर्त्तमान में भी आहारविषयक अभिलाप किया गया है वैसा ही उपपन्न और उद्वर्त्तन में आहारविषयक अभिलाप कर लेना चाहिये। आहारसूत्र में आहार विषयक आलाप इस प्रकार से है–" नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं उववन्ने देसेणं सव्वं उववन्ने सव्वेणं देसं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उववन्ने ? गोयमा ! नो देसेणं देसं उववन्ने, नो देसेणं सव्वं उववन्ने, नो सव्वेणं देसं उववन्ने, सव्वेणं सव्वं उववन्ये " हे भदन्त ! नारकों में उत्पन्न नारक जीव क्या अपने एकदेश से उस पर्याय के एकदेश में

આહાર કરે છે અને પોતાના તમામ પ્રદેશોથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના તમામ પ્રદેશોને પણ આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત પરિપાટી જ અહીં સમજવી. " एएणं अभिलावेणं उववन्ने, वि उवट्टणे वि नेयव्व " આ આહાર વિષયક ચલાવાથી ઉત્પન્ન અને ઉદ્વર્ત્તનના વિષયમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું. એટલે કે જેવો ઉપપદ્યમાન અને ઉદ્વર્ત્યમાનમાં આહાર વિષયક ચલાવો કહ્યો એવો જ ઉપપન્ન અને ઉદ્વર્ત્તનના વિષયમાં પણ આહાર વિષયક ચલાવો કરવો જોઈએ. ઉત્પન્ન સૂત્રમાં ઉત્પન્ન વિષયક ચલાવો આ પ્રમાણે છે—

" नेरइए णं भंते ! नेरएसु उववन्ने, किं देसेणं देसं उववन्ने, देसेणं सव्वं उववन्ने, सव्वेण देसं उववन्न, सव्वेणं सव्वं उववन्ने ? " " गोयमा ! नो देसेणं देसं उववन्ने, नो देसेणं सव्वं उववन्ने, नो सव्वेणं देसं उववन्ने सव्वेणं सव्वं उववन्ने " હે ભગવન્ ! નારકોમાં ઉત્પન્ન નારક જીવ શું પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના એકદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે ? કે પોતાના એકદેશથી તે પર્યા–

अथोद्वर्त्तनालापकमाह—

"नेरइए णं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टे किं देसेणं देसं उव्वट्टइ, देसेणं सव्वं उव्वट्टे, सव्वेणं देसं उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे? गोयमा! नो देसेणं देसं उव्वट्टे, नो देसेणं सव्वं उव्वट्टे, नो सव्वेणं देसं उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे।"

उत्पन्न हुआ माना जावेगा? या अपने एकदेश से उस पर्याय के समस्त देश में उत्पन्न हुआ माना जावेगा? या अपने समस्त अंशो से उस पर्याय के एकदेश में उत्पन्न हुआ माना जावेगा? या अपने समस्त अंशो से उस पर्याय के समस्त अंशों में-भागों में उत्पन्न हुआ माना जावेगा? प्रभु इस का उत्तर देते हुए कहते हैं कि हे गौतम! नारक जीवों में उत्पन्न हुआ नारक जीव वहां अपने समस्त अंशों से उस पर्याय के समस्त अंशों में उत्पन्न हुआ ही माना जावेगा।

उद्वर्तनालापक इस प्रकार से है—

"नेरइएणं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टे किं देसेणं देसं उवट्टे, देसेणं, सव्वं उवट्टे, सव्वेणं देसं उवट्टे, सव्वेणं सव्वं उवट्टे? गोयमा! नो देसेणं देसं उव्वट्टे, नो देसेणं सव्वं उव्वट्टे नो सव्वेणं देसं उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे" हे भदन्त! नारकों से उद्वृत्त-निकला हुआ जीव क्या वहां से वह अपने एक अंश से उस पर्याय के एक अंश से निकला है ऐसा माना जावेगा या वह अपने एक अंश से उस पर्याय के समस्त अंशों से निकला है ऐसा माना जावेगा, या वह अपने समस्त अंशों से उस

યના તમામ દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે? કે પોતાના તમામ દેશથી તે પર્યાયના એકદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે? કે પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના તમામ દેશોમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનાશે?

ઉત્તર—હે ગૌતમ! નારકોમાં ઉત્પન્ન થયેલ નારક જીવ પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના તમામ દેશોમાં જ ઉત્પન્ન થયેલો મનાશે. ઉદ્વર્ત્તના બાબતનો ચલાવો આ પ્રમાણે છે—

"नेरइए णं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टे किं देसेण देसं उव्वट्टइ, देसेणं सव्वं उव्वट्टे, सव्वेणं देसं, उव्वट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे?" "गोयमा! नो देसेण देसं उव्वट्टे, नो देसेणं-सव्वं उव्वट्टे, नो सव्वेण देसं उवट्टे, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टे" હે ભગવન્! નારકોમાંથી ઉદ્વૃત્ત (નીકળેલા) જીવ શું ત્યાંથી પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના એકદેશ રૂપે નીકળેલો મનાશે, કે પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના તમામ દેશ રૂપે નીકળેલો મનાશે, કે પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના એક

अथोत्पन्नस्याहारालापकमाह—

"नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं आहारेइ देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? । गोयमा ! नो देसेणं देसं आहारेइ, नो देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ" ।

अथोद्वृत्तस्याहारालापकमाह—

"नेरइए णं भंते ! नेरइएहिंतो उव्वट्टे किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ ? गोयमा ! नो देसेणं देसं आहारेइ, नो देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ।"

पर्याय के एक अंश से निकला है ऐसा माना जावेगा, या वह अपने समस्त अंशों से उस पर्याय के समस्त अंशों से निकला है ऐसा माना जावेगा ? प्रभु इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि हे गौतम ! वह नारक जीव नरकों से जो निकलता है सो अपने एक देश से उस पर्याय के एकदेश से नहीं निकलता है, और न वह अपने एकदेश से उस पर्याय के सर्वदेश से निकलता है, और न अपने सर्वदेश से उस पर्याय के एक देश से निकलता है, किन्तु अपने समस्त देश से ही उस पर्याय संबंधी समस्त अशों से निकलता है ऐसा माना जावेगा।

उत्पन्न का आहार संबंधी आलापक इस प्रकार से है—

"नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववन्ने किं देसेणं देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देसं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ ?" हे भदन्त ! नारकों में उत्पन्न हुआ नारक जीव क्या अपने एक भाग के द्वारा

દેશે નીકળેલો મનાશે, કે પોતાના તમામ દેશોથી તે પર્યાયના તમામ દેશરૂપે નીકળેલો મનાશે ? તેનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે–હે ગૌતમ ! તે નારક જીવ કે જે નરકોમાંથી નીકળે છે. તે પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના એકદેશ રૂપે નીકળતો નથી. તેમજ તે પોતાના એકદેશથી તે પર્યાયના સર્વદેશ રૂપે પણ નીકળતો નથી, વળી તે પોતાના સર્વદેશથી તે પર્યાયના એકદેશ રૂપે પણ નીકળતો નથી, પણ પોતાના તમામ દેશથી તે પર્યાયના તમામ દેશ રૂપે જ નીકળે છે.

ઉત્પન્નનો આહાર વિષયક આલાવો આ પ્રમાણે છે.

ટીકાર્થ–"नेरइएणं भंते ! नेरइएसु उववन्ने किं देसेण देसं आहारेइ, देसेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं देस आहारेइ, सव्वेणं सव्व आहारेइ ?" હે ભગવન્ ! નરકોમાં ઉત્પન્ન થયેલ નારક જીવ શું પોતાના એક આત્મપ્રદેશ વડે આહાર કરવા

अयं भावः—वर्त्तमानकालमाश्रित्य उत्पद्यमानस्योत्पत्तिविषयक एकसूत्रात्मक एको दण्डकः १, उत्पद्यमानस्याहारावश्यकतां भवेदिति उत्पद्यमानस्याहारविषयको द्वितीयसूत्रात्मको द्वितीयो दण्डकः २। उत्पादप्रतिपक्षमुद्वर्त्तनमिति वर्तमा-

---

आहार करने योग्य द्रव्य के एक भाग का आहार करता है? या अपने एक भाग के द्वारा आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वभाग का आहार करता है? या अपने सर्वभाग द्वारा आहार करने योग्य द्रव्य के एक-भाग का आहार करता है? या अपने सर्वभागों द्वारा आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वभागों का आहार करता है? हे गौतम! नारकों में उत्पन्न हुआ नारक जीव न अपने एकदेशरूप भाग से आहार करने योग्य द्रव्य के एक भाग का आहार करता है और न अपने एकदेशरूप भाग से आहार करने योग्य द्रव्य के सर्वभागों का ही आहार करता है किन्तु वह अपने सर्वदेशरूप भागों से, आहार करने योग्य द्रव्य के एक भाग का और सर्वभागों का भी आहार करता है।

इस कथन का यह भाव है—वर्तमानकाल को आश्रित करके उपजने वाले नारक जीव की उत्पत्ति को विषय करने वाला एक दण्डक१, वर्तमान में उत्पन्न हुए नारक जीव को आहार की आवश्यकता होती है इस ख्याल से उत्पद्यमान नारक के आहार को विषय करने वाला द्वितीय सूत्रात्मक दूसरा दण्डक२, उत्पादका प्रतिपक्षी उद्वर्तन होता है इस अभि-

---

યોગ્ય દ્રવ્યના એક દેશનો આહાર કરે છે? કે પોતાના એક આત્મપ્રદેશ વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના તમામ ભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના તમામ આત્મપ્રદેશો વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના એક ભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના તમામ આત્મપ્રદેશો વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના તમામ દેશોનો આહાર કરે છે?

ઉત્તર—હે ગૌતમ! નારકોમાં ઉત્પન્ન થયેલો નારક જીવ પોતાના એક દેશ રૂપ ભાગથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એક ભાગનો આહાર કરતો નથી. તેમજ તે પોતાના એકદેશ રૂપ ભાગ વડે આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના તમામ ભાગનો પણ આહાર કરતો નથી, પણ તે પોતાના સર્વદેશ રૂપ ભાગો વડે આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના એક ભાગનો આહાર કરે છે અને સર્વભાગનો પણ આહાર કરે છે.

આ કથનનો સારાંશ આ પ્રમાણે છે—વર્તમાન કાળની અપેક્ષાએ ઉત્પદ્યમાન (ઉત્પન્ન થનાર) નારક જીવની ઉત્પત્તિ વિષેનું એક દંડક, વર્તમાન કાળમાં ઉત્પદ્યમાન નારક જીવને આહારની આવશ્યકતા રહે છે. તેથી ઉત્પદ્યમાન નારકના આહાર વિષેના બીજા સૂત્ર રૂપે આપેલું બીજું દંડક, ઉત્પાદથી ઉલટો

नकालमाश्रित्य–उद्वर्त्यमानस्योद्वर्त्तनाविषयस्तृतीयसूत्रात्मकस्तृतीयो दण्डकः ३। उद्वर्त्यमानस्याहारविषयकश्चतुर्थसूत्रात्मकश्चतुर्थो दण्डकः ४। उद्वर्त्तनातूत्पन्नस्य-स्यादिति भूतकालमाश्रित्योत्पन्नस्योत्पत्तिविषयकः पञ्चमसूत्रात्मकः पञ्चमो दण्डकः ५। उत्पन्नः सन्नाहारं करोतीति भूतकालमाश्रित्योत्पन्नस्याहारविषयकः षष्ठसूत्रात्मकः षष्ठो दण्डकः ६। उत्पन्नप्रतिपक्षत्वादुद्वृत्तस्योद्वर्त्तनाविषयकः सप्तमसूत्रात्मकः सप्तमो दण्डकः ७। उद्वृत्तः सन्नाहारं करोतीत्युद्वृत्तस्याहारविषयकोऽष्टमसूत्रात्मकोऽष्टमो दण्डकः ८॥

अथ पूर्वोक्तैरष्टाभिरेव दण्डकैरर्धसर्वाभ्यामुत्पादादिकमेवचिन्तयन्नाह— 'नेरइए णं भंते' इत्यादि। 'नेरइए णं भंते' नैरयिकः खलु भदन्त! 'नेरइएसु

प्राय से वर्तमानकाल को आश्रित करके उद्वर्त्यमान नारक जीव की उद्वर्तना को विषय करने वाला तृतीय सूत्रात्मक तीसरा दण्डक ३, उद्वर्त्यमान नारक के आहार को विषय करने वाला चतुर्थ सूत्रात्मक चौथा दण्डक ४,उद्वर्तना उत्पन्न नारक जीव की होती है इस ख्याल से भूतकाल को आश्रित करके उत्पन्न नारक जीव की उत्पत्ति को विषय करने वाला पञ्चम सूत्रात्मक पांचवां दण्डक५, उत्पन्न हुआ नारक जीव आहार करता है इस ख्याल से भूतकाल को आश्रित करके उत्पन्न हुए नारक के आहारको विषय करनेवाला षष्ठसूत्रात्मक छट्ठा दण्डक६, उत्पन्नका प्रतिपक्ष उद्वृत्त और उद्वर्तना है इसलिये उद्वृत्त और उद्वर्तना विषयक-सप्तम दण्डक कहा है। ७, उद्वृत होता हुआ नारक जीव आहार करता है इस ख्याल से उद्वृत्त का आहार विषयक अष्टमसूत्रात्मक ८ वां दण्डक हैं।

अब सूत्रकार इन्हीं पूर्वोक्त आठ दण्डकों द्वारा इस बात का विचार

શબ્દ ઉદ્વર્તન છે. તેથી વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ ઉદ્વર્ત્યમાન (નીકળતા) નારક જીવની ઉદ્વર્તના વિષેના ત્રીજા સૂત્ર રૂપે આપેલું ત્રીજું દંડક, ઉદ્વર્તમાન નારકના આહાર વિષેનું ચોથા સૂત્ર રૂપ ચોથું દંડક. ઉદ્વર્તના ઉત્પન્ન થયેલ નારક જીવની જ થાય છે. તેથી ભૂતકાળને અનુલક્ષીને ઉત્પન્ન થનાર નારક થયેલ જીવની ઉત્પત્તિ વિષયક પાંચમા સૂત્રમા આપેલું પાંચમું દંડક, ઉત્પન્ન થયેલો નારક જીવ આહાર કરે છે તેથી ભૂતકાળને અનુલક્ષીને ઉત્પન્ન થયેલ નારકના આહાર વિષેના છઠ્ઠા સૂત્રમાં બતાવેલું છઠ્ઠું દંડક, ઉત્પન્નથી ઉલટો શબ્દ ઉદ્વૃત્ત અને ઉદ્વર્તના છે તે કારણે ઉદ્વૃત્ત અને ઉદ્વર્તના વિષયક સાતમું દંડક કહ્યુ છે. અને ઉદ્વૃત્ત થતો નારક જીવ આહાર કરે છે. તેને અનુલક્ષીને ઉદ્વૃત્તના આહાર વિષેના આઠમા સૂત્ર રૂપે આપેલું આઠમું દંડક. આ રીતે આઠ દંડકોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

હવે સૂત્રકાર એજ પૂર્વોક્ત આઠ દંડકો વડે એ વાતનો વિચાર કરે છે.

उववज्जमाणे ' नैरयिकेषूपपद्यमानः ' किं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ' किम् अर्द्धेनार्द्धम् उपपद्यते, ' अद्धेणं सव्वं उववज्जइ' अर्द्धेण सर्वमुपपद्यते ' सव्वेणं अद्धं उववज्जइ' सर्वेणार्द्धमुपपद्यते, ' सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ' सर्वेण सर्वमुपपद्यते, हे भगवन् नरके उत्पद्यमानो नारकः किमर्द्धेण भागेनार्धभागमाश्रित्योत्पद्यते किं वा अर्द्धभागेन सर्वमाश्रित्योत्पद्यते, अथवा सर्वभागेनार्द्धभागमाश्रित्योत्पद्यते अथवा सर्वभागेन सर्वभागमाश्रित्योत्पद्यते इति प्रश्नः । भगवानाह-'जहापढमिल्लेण'मित्यादि। ' जहा पढमिल्लेणं अट्ठ दंडगा तहा अद्धेण वि अट्ठ दंडगा भावियव्वा ' यथा प्राथमिकेन देशरूपेणाष्ट दण्डकास्तथाऽर्द्धेनापि अष्टौ दण्डका भणितव्याः, यथा पूर्वं देशेन सहोत्पादादीनामष्ट दण्डका उक्तास्तथाऽर्द्धेनापि सहोत्पादादीनामष्टदण्डकाः

करते हैं कि नैरयिकों में उपजता हुआ नारक जीव क्या अपने अर्ध-भाग से उत्पन्न होता है अथवा अपने सर्वभाग से उत्पन्न होता है- (नेरइए णं भंते !) हे भदन्त ! नारक जीव (नेरइएसु उववज्जमाणे) जो कि नैरयिकों में उपजनेवाला है (किं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, अद्धेणं सव्वं उववज्जइ) वह क्या अपने आधे भाग से आधे भाग को आश्रित करके उत्पन्न होता है ? या अपने आधे भाग से सर्वभाग को आश्रित करके उत्पन्न होता है ? (सव्वेणं अद्धं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ) या अपने सर्वभागसे उत्पत्तिस्थानके आधे भागको आश्रित करके उत्पन्न होता है ? या अपने सर्वभाग से सर्वभागको आश्रित करके उत्पन्न होता है ? (जहा पढमिल्लेणं अट्ठ दंडगा तहा अद्धेण वि अट्ठ दंडगा भाणियव्वा) जैसे देशरूप प्रथम के साथ आठ दण्डक कहे गये हैं उसी तरह से अर्ध के साथ भी आठ दण्डक कहना चाहिये। तात्पर्य यह है

કે નૈરયિકોમાં ઉપજતો નારક જીવ શું પોતાના અર્ધભાગથી ઉત્પન્ન થાય છે, કે પોતાના સર્વ ભાગથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

ટીકાર્થ—" नेरइए णं भंते ! नेरइएसु उववज्जमाणे" હે ભગવન્ ! નારક જીવોમાં ઉપજનારો નારક જીવ "किं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ अद्धेणं सव्वं उववज्जइ ?" શું પોતાના અર્ધાભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પોતાના અર્ધભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે ? (सव्वेणं अद्धं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ ? " કે પોતાના સર્વભાગોથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પોતાના સર્વભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે ? " जहा पढमिल्लेणं अट्ठ दंडगा तहा अद्धेणं वि अट्ठ दंडगा भाणियव्वा " હે ગૌતમ ! જેવી રીતે દેશરૂપ પ્રથમની સાથે આઠ દંડકો કહેવામાં આવ્યાં છે. એજ પ્રમાણે અર્ધની સાથે પણ આઠ દંડકો કહેવા જોઇએ.

कथनीयाः। नवरं विशेषस्त्वयम्–'जहिं देसेणं देसं उववज्जइ, तहिं अद्धेणं अद्धं उववज्जइत्ति भाणियव्वं' यत्र देशेन देशमुपपद्यते तत्र अर्द्धेण अर्द्धमुपपद्यते इति भणितव्यम्। अयं भावः–देशघटितार्द्धघटितद्वये एतदेव वैलक्षण्यं यत् यत्र किं देशेन 'देशमुपपद्यते' इत्यादि कथितम् तत्र स्थले इह 'किम् अर्द्धेनार्धमुपपद्यते' इत्यादि वक्तव्यमित्येतावाननयोरुभयोर्भेद इति 'एयं णाणत्तं' एतन्नानात्वम्, एतद्=एतदेव अनुपदमुक्तमेव नानात्वम्=उभयोर्भेद इति। देशस्थाने अर्धं घटयित्वा भेदो रचनीय इति भावः। 'एए सव्वे वि' एते सर्वेपि 'सोलस दंडगा

कि जिस प्रकार से पहिले देश के साथ उत्पाद आदिकों के आठ दण्डक कहे गये हैं, उसी तरह से अर्द्ध के साथ भी उत्पाद आदिकों के आठ दण्डक कह लेना चाहिये। (नवरं) विशेषता यह है कि–(जहिं देसेणं देसं उववज्जइ, तहिं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, इति भाणियव्वं) जहां पर "क्या एकदेश से एकदेश को आश्रय करके उत्पन्न होता है?" ऐसा पाठ आता है वहां पर "क्या अर्धभाग से अर्धभाग को आश्रित करके उत्पन्न होता है" ऐसा पाठ लगा लेना चाहिये। तात्पर्य कहने का यह है कि देश संबंधी और अर्ध संबंधी ये जो दो प्रश्न हैं उनमें इतना ही भेद है कि जहां पर "क्या देश से देश को आश्रित कर के उत्पन्न होता है" ऐसा कहा गया है, वहां पर इस स्थलमें "क्या आधे भाग से आधे भाग को आश्रित करके उत्पन्न होता है" ऐसा पाठ कहना चाहिये। (एयं णाणत्तं) यही इन दोनों में विशेषता है। अर्थात् देश के स्थान में अर्ध पद जोड़ कर भेद कर लेना चाहिये। (एए सव्वे वि सोलस दंडगा

એટલે કે પહેલાં જેવી રીતે દેશની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ વગેરેનાં આઠ દંડકો કહેવામાં આવ્યો છે, એવી જ રીતે અર્ધની અપેક્ષાએ પણ ઉત્પાદ વગેરેનાં આઠ દંડકો કહેવાં જોઈએ. "नवरं" પણ તેમાં જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે. "जहिं देसेणं देसं उववज्जइ, तहिं अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, इति भाणियव्वं" જ્યાં "એકદેશથી એકદેશનો આશ્રય લઈને ઉત્પન્ન થાય છે?" એવું કથન આવે છે ત્યાં "શું અર્ધભાગથી અર્ધભાગનો આશ્રય લઈને ઉત્પન્ન થાય છે?" એવું કથન કરવું જોઈએ. તાત્પર્ય એ છે કે દેશ સંબંધી અને અર્દ્ધ સંબંધી જે બે પ્રશ્નો છે તેમાં એટલો જ ભેદ છે કે જ્યાં "દેશથી દેશનો આશ્રય લઈને ઉત્પન્ન થાય છે?" એવું કહ્યું છે ત્યાં "શું અર્ધભાગથી અર્ધભાગનો આશ્રય લઈને ઉત્પન્ન થાય છે?" એટલો ફેરફાર કરવો જોઈએ. "एयं णाणत्तं" એ બન્નેમાં એજ વિશેષતા છે. એટલે કે "દેશ" ની જગ્યાએ "અર્ધ" પદનો પ્રયોગ કરીને સૂત્ર બનાવવાં જોઈએ. "एए सव्वे वि सोलस दंडगा

भाणियव्वा ' षोडश दण्डका भणितव्याः, देशघटितोत्पादे चत्वारो दण्डकास्तथा देशघटिते आहारे चत्वारो दण्डकाः, संकलनया अष्टौ दण्डकाः, एवमर्द्धघटितोत्पादे चत्वारो दण्डकास्तथार्द्धघटिते आहारेऽपि चत्वारो दण्डकाः, इति अर्द्धघटितेऽष्टौ दण्डकाः, सर्वसंकलनया षोडश दण्डकाः भवन्तीति परमार्थः। अर्द्धसर्वयोरष्ट दण्डकाश्चेत्थम्–अत्र प्रथमदण्डकप्रश्नसूत्रं मूले एव कथितम् , उत्तरसूत्रं त्वेवम्–

" नो अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, नो अद्धेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेणं अ उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ १। नेरइए णं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे

भाणियव्वा) इस तरह ये सब मिल कर सोलह दंडक हो जाते हैं। तात्पर्य यह कि–जैसे देश संबंधी उत्पाद में चार दण्डक और देश संबंधी आहारमें चार दण्डक इस प्रकार ये ८ आठ दण्डक होते हैं उसी प्रकारसे अर्द्ध संबंधी उत्पादमें चार दण्डक और अर्द्ध संबंधी आहारमें चार दण्डक होते हैं। इस तरह देश संबंधी ८ आठ दण्डक और अर्द्ध संबंधी ८ आठदण्डक मिलकर सोलह दण्डक हो जाते हैं। अर्द्ध के और सर्व के आठ दण्डक इस प्रकार से हैं–इन में जो प्रथम दण्डक प्रश्नसूत्र है वह तो मूल में ही कह दिया गया है परन्तु जो उत्तर सूत्र है वह इस प्रकार से है–" नो अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, नो अद्धेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेणं अद्धं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ" हे गौतम! नैरयिकों में उत्पन्न होने वाला नारकजीव अपने आधे भाग से आधे भाग को आश्रित करके उत्पन्न नहीं होता है, और न वह अपने सर्व भाग से आधे भाग को आश्रित करके ही उत्पन्न होता है, किन्तु अपने सर्व भाग से ही सर्व-

---

भाणियव्वा " આ રીતે તે બન્ને મળીને કુલ ૧૬ દંડક થાય છે. એટલે કે જેમ ઉત્પાદમાં દેશસંબંધી ચાર દંડક અને આહારમાં દેશ સંબંધી ચાર દંડક થાય છે તેમ ઉત્પાદમાં અર્ધસંબંધી ચાર દંડક અને આહારમાં અર્ધસંબંધી ચાર દંડક આ રીતે દેશ સંબંધી ૮ દંડક અને અર્ધસંબંધી ૮ દંડક મળીને કુલ ૧૬ દંડક થાય છે, અર્દ્ધના અને સર્વના આઠ દંડક નીચે પ્રમાણે છે. તેમાનું પ્રથમ દંડક પ્રશ્નસૂત્ર તો મૂળસૂત્રમાં જ કહી દીધું છે. પણ જે ઉત્તરસૂત્ર છે તે આ પ્રમાણે છે.–" नो अद्धेणं अद्धं उववज्जइ, नो अद्धेणं सव्वं उववज्जइ, नो सव्वेणं अद्धं उववज्जइ, सव्वेणं सव्वं उववज्जइ " હે ગૌતમ નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા નારક જીવ પોતાના અર્ધભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થતો નથી. વળી તે પોતાના અર્ધભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને પણ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમજ તે પોતાના સર્વભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થતો નથી. પણ તે પોતાના સર્વભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને

किं अद्धेणं अद्धं आहारेइ, अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ? गोयमा! नो अद्धेणं अद्धं आहारेइ, नो अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ २। नेरइए णं भंते! नेरइएहिंतो

भागको आश्रित करके उत्पन्न होता है। नरकमें उत्पन्न हुए नारक जीवको आहारकी आवश्यकता होती है अतः गौतमस्वामी प्रभुसे इस विषयमें प्रश्न करते हुए पूछते हैं कि-(नेरइए णं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे अद्धेणं अद्धं आहारेइ, अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ) हे भदन्त! नारकियों में उत्पन्न हुआ नारकजीव क्या अपने आधे भागसे आधे भागको आश्रितकर आहार करता है? या अपने आधे भागसे सर्वभागको आश्रितकर आहार करता है? या अपने सर्वभाग से सर्वभाग को आश्रित कर आहार करता है? (गोयमा! नो अद्धेणं अद्धं आहारेइ, नो अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ) हे गौतम! वह न अपने आधे भाग से आहरणीय द्रव्य के आधे भाग को आश्रितकर आहार करता है, न अपने आधे भाग से आहरणीय द्रव्य के सर्व भागों को आश्रितकर आहार करता है किन्तु अपने सर्वदेश से आहरणीय द्रव्य के आधे भाग को आश्रित करके आहार करता है और अपने सर्वदेश से आहरणीय द्रव्य के सर्वदेश को भी आश्रित करके आहार करता है। (नेरइएणं

જ ઉત્પન્ન થાય છે. નરકમાં ઉત્પન્ન થયેલા નારક જીવને આહારની આવશ્યકતા રહે છે-તેથી ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને આહાર સંબંધી પ્રશ્નો પૂછે છે- "नेरइए णं भंते! नेरइएसु उववज्जमाणे अद्धेणं अद्धं आहारेइ, अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ?" હે ભગવન્! નારકોમાં ઉત્પન્ન થયેલો નારક જીવ શું પોતાના અર્ધાભાગથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના અર્ધા ભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના અર્ધાભાગથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના સર્વભાગથી અર્ધાભાગનો આહાર ગ્રહણ કરે છે? કે પોતાના સર્વભાગોથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગોનો આહાર લે છે?

ઉત્તર-"गोयमा! नो अद्धेणं अद्धं आहारेइ, नो अद्धेणं सव्व आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ सव्वेणं सव्वं आहारेइ" હે ગૌતમ! તે નારક જીવ પોતાના અર્ધભાગથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના અર્ધભાગનો આહાર કરતો નથી, તેમજ તે પોતાના અર્ધભાગથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગનો પણ આહાર કરતો નથી. પણ તે પોતાના સર્વદેશથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના અર્ધભાગનો આહાર કરે છે તથા પોતાના સર્વદેશથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગનો આહાર પણ કરે છે.

उव्वट्टमाणे किं अद्धेणं अद्धं उव्वट्टइ, अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, सव्वेणं अद्धं उव्वट्टइ, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टइ? गोयमा! नो अद्धेणं अद्धं उव्वट्टइ, नो अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, नो सव्वेणं अद्धं उव्वट्टइ, सव्वेणं वा सव्वं उव्वट्टइ ३। नेरइएणं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं अद्धेणं अद्धं आहारेइ, अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं

भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं अद्धेणं अद्धं उव्वट्टइ, अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, सव्वेणं अद्धं उव्वट्टइ, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टइ?) हे भदन्त! नैरयिकोंसे वर्तमानकालमें उद्वृत्त (निकलाहुवा) हुआ नारकजीव क्याअपने आधे भागसे आधे भागको आश्रित करके उद्वृत्त होता है? या अपने आधे भागसे सर्वभागको आश्रित करके उद्वृत्त होता है? या सर्वभागसे आधे भागको आश्रित करके उद्वृत्त होता है? या अपने सर्वभागसे सर्वभागको आश्रित करके उद्वृत्त होता है? (गोयमा! नो अद्धेणं अद्धं उव्वट्टइ, नो अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, नो सव्वेणं अद्धं उव्वट्टइ, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टइ) हे गौतम! न वह अपने आधे भागसे आधे भागको आश्रितकर उद्वृत्त होता है, न अपने आधेभागसे सर्वभागको आश्रितकर उद्वृत्त होता है, और न अपने सर्वभागसे आधेभागको ही आश्रितकर उद्वर्तित होता है किन्तु अपने सर्वभागसे ही सर्वभाग को आश्रित कर उद्वर्तित होता है। (नेरइए णं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं अद्धेणं अद्धं आहारेइ, अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ?) हे

પ્રશ્ન—"નેરइए णं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं अद्धेण अद्धं उव्वट्टइ, अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, सव्वेणं अद्धं उव्वट्टइ, सव्वेणं सव्वं उव्वट्टइ?" હે ભગવાન્! નૈરયિકોમાંથી વર્તમાનકાળે ઉદ્વૃત્ત થયેલો નારક જીવ શું પોતાના અર્ધભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉદ્વૃત્ત થાય છે? કે પોતાના અર્ધભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને ઉદ્વૃત્ત થાય છે? કે પોતાના સર્વભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને ઉદ્વૃત્ત થાય છે? કે પોતાના સર્વભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને ઉદ્વૃત્ત થાય છે?

ઉત્તર—" गोयमा! नो अद्धेणं अद्धं उव्वट्टइ, नो अद्धेणं सव्वं उव्वट्टइ, नो सव्वेणं अद्धं उव्वट्टइ सव्वेणं सव्वं उव्वट्टइ" હે ગૌતમ! તે પોતાના અર્ધભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને પણ ઉદ્વૃત્ત થતો નથી તેમજ અર્ધભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને ઉદ્વૃત્ત થતો નથી, તથા સર્વભાગથી અર્ધભાગને આશ્રિત કરીને પણ ઉદ્વૃત્ત થતો નથી. પણ સર્વભાગથી સર્વભાગને આશ્રિત કરીને જ ઉદ્વૃત્ત થાય છે.

પ્રશ્ન—"नेरइए णं भंते! नेरइएहिंतो उव्वट्टमाणे किं अद्धेणं अद्धं आहारेइ, अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं अद्धं आहारेइ, सव्वेणं सव्वं आहारेइ? હે ભગ·

सव्वं आहारेइ ?, गोयमा ! नो अद्धेणं अद्धं आहारेइ, नो अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं वा अद्धं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ ४ । इत्यादि । एवं वर्त्तमानकालिकचतुर्दण्डकवद् भूतकालिके उपपन्नोत्पत्तिविषये १, उपपन्नाहारविषये २,

भदन्त ! नैरयिकों में से उद्वर्त्तित हुआ नारकजीव क्या अपने आधेभाग से आहरणीय द्रव्यके आधेभाग को आश्रित कर आहार करता है? या अपने आधे भागसे आहार करनेयोग्य द्रव्यके सर्वभागको आश्रित कर आहार करता है ? या अपने सर्वभाग से आहरणीय द्रव्य के एकभाग को आश्रित कर आहार करता है? या अपने सर्वभाग से आहरणीय द्रव्य के सर्वभाग को आश्रित कर आहार करता है? (गोयमा! नो अद्धेणं अद्धं आहारेइ, नो अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं वा अद्धं आहारेइ, सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ) हे गौतम! वह न अपने आधेभाग से आहरणीय द्रव्य के आधेभाग को आश्रित कर उसका आहार करता है और न अपने आधेभाग से आहरणीय द्रव्य के समस्त भाग को आश्रित कर उसका आहार करता है। किन्तु अपने समस्त भाग से आहरणीय द्रव्य के आधेभाग को आश्रित कर आहार करता है और अपने समस्त भागों से आहरणीय द्रव्य के समस्त भागों को भी आश्रित कर उनका आहार करता है, इस तरह से ये वर्तमान काल को लेकर चार दंडक कहे इसी तरह से भूतकाल को लेकर भी चार दंडक उपपन्न की उपपत्ति, उपपन्न के आहार, उद्वृत्तके उद्वर्तन और उद्वृत्त के

वन्! नरकमांथी ઉદ્વર્તિત થતો નારક જીવ શું પોતાના અર્ધભાગથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના અર્ધભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના અર્ધભાગથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના સર્વભાગથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના અર્ધભાગનો આહાર કરે છે? કે પોતાના સર્વભાગરૂપ પ્રદેશોથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગનો આહાર કરે છે?

ઉત્તર--"गोयमा ! नो अद्धेण अद्धं आहारेइ, नो अद्धेणं सव्वं आहारेइ, सव्वेणं वा अद्धं आहारेइ, 'सव्वेणं वा सव्वं आहारेइ" હે ગૌતમ! તે પોતાના અર્ધભાગથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના અર્ધભાગનો આહાર કરતો નથી તેમજ તે પોતાના અર્ધભાગથી આહારને યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વ ભાગનો પણ આહાર કરતો નથી. પણ પોતાના સર્વભાગથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના અર્ધભાગનો આહાર કરે છે. તથા પોતાના સર્વ ભાગથી આહાર કરવા યોગ્ય દ્રવ્યના સર્વભાગનો પણ આહાર કરે છે. આ રીતે વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ ચાર દંડક કહેવામાં આવ્યાં. એજ પ્રમાણે ભૂતકાળની અપેક્ષાએ પણ ઉપપન્નની ઉત્પત્તિ, ઉપપન્નનો આહાર

उद्वृत्तोद्वर्त्तनविषये ३, उद्वृत्ताहारविषये ४ चेति चत्वार आलापकाः पठनीयाः, वर्त्तमानकालिकवदेवात्रापि–आहारविषयेऽन्तिमौ द्वौ भङ्गौ स्वीकृततया पठनीयौ। इति परमार्थः। ननु देशस्यार्द्धस्य च को विशेषः, नहि देशार्धयोः किंचिद्वैलक्षण्यमनुभूयते, य एव देशस्तदेवार्धम्?, इति चेदाह–देश–एकद्वित्रिभागादिरनेकप्रकारकः, अर्द्ध तु एकप्रकारकमेव, अतो देशार्द्धयोर्वैलक्षण्यान्नात्र पौनरुक्त्यम् ॥सू०१॥

विग्रहगतिदेवच्यवनप्रकरणम्—

पूर्वमुत्पत्तिरुद्वर्त्तना च कथिता, सा च प्रायो गतिपूर्विका भवतीति गति सूत्राणि प्राह—"जीवेणं भंते" इत्यादि।

मूलम्–जीवे णं भंते! किं विग्गहगइसमावण्णए, अविग्गहगइसमावण्णए, गोयमा! सिय विग्गहगइसमावन्नगे, सिय अविग्गहगइसमावन्नगे, एवं जाव वेमाणिए। जीवा

आहार के विषयमें भी लगा लेना चाहिये। वर्तमान कालकी तरह यहां पर भी आहारके विषयमें अंतिम दो भंग ही स्वीकृत माने गये हैं।

शंका—देश और अर्द्ध में क्या अन्तर है? हमें तो इन दोनों में कोई अन्तर प्रतीत नहीं होता है, क्यों कि जो देश है वही अर्ध है।

उत्तर—एक, दो, तीन भाग आदि रूप से देश अनेक प्रकार का होता है, और अर्द्ध जो होता है वह एक प्रकार का ही होता है अतः देश और अर्द्ध में भिन्नता होने के कारण यहां इन दोनों के कथन में पुनरुक्ति दोष नहीं आता है॥ सू. १॥

ઉદ્વૃત્તનું ઉદ્વર્તન અને ઉદ્વૃત્તના આહારના વિષયમાં પણ ચાર દંડક કહેવા જોઈએ. વર્તમાનકાળની જેમ જ અહીં પણ આહારના વિષયમાં છેલ્લા બે ભાંગાનો જ સ્વીકાર થયેલો છે એ ઉત્તર સૂત્રોમાં બતાવવું જોઈએ.

શંકા—દેશ અને અર્ધમાં શો ભેદ છે? અમને તો તે બંનેમાં કોઈ તફાવત લાગતો નથી. કારણ કે જે દેશ છે તેજ અર્ધ છે અને જે અર્ધ છે તેજ દેશ છે.

ઉત્તર—તમારી વાત બરાબર નથી કારણ કે. એક, બે, ત્રણ, વગેરે ભાગ રૂપે દેશ અનેક પ્રકારનો હોય છે. પણ અર્ધભાગ તો એક જ પ્રકારનો હોય છે. આ રીતે દેશ અને અર્ધમાં ભિન્નતા હોવાથી અહીં તે બંનેના કથન જુદા જુદા કહેલ છે ॥ સૂ. ૧ ॥

णं भंते ! किं विग्गहगइसमन्नगा अविग्गहगइसमावन्नगा, गोयमा! विग्गहगइसमावन्नगा वि अविग्गहगइसमावन्नगा वि, नेरइयाणं भंते! किं विग्गहगइसमावन्नया, अविग्गहगइसमावन्नया, गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्जा अविग्गहगइसमावन्नगा १ अहवा अविग्गहगइसमावन्नगा य, विग्गहगइसमावन्नगे य२, अहवा अविग्गहगइसमावन्नगा य, विग्गहगइसमावन्नगा य ३, एवं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो॥२॥

छाया--जीवो भदन्त! किं विग्रहगतिसमापन्नकः अविग्रहगतिसमापन्नकः गौतम ! स्यात् विग्रहगतिसमापन्नकः स्यादविग्रहगतिसमापन्नकः एवं यावत् वैमानिकः। जीवाः भदन्त ! किं विग्रहगतिसमापन्नकाः अविग्रहगतिसमापन्नकाः गौतम ! विग्रहगतिसमापन्नका अपि अविग्रहगतिसमापन्नका अपि । नैरयिकाः भदंत ! किं विग्रहगतिसमापन्नका अविग्रहगतिसमापन्नकाः ? गौतम ! सर्वेपि तावत् भवेयुरविग्रहगतिसमापन्नकाः १, अथवा अविग्रहगतिसमापन्नका विग्रहगतिसमापन्नकाश्च २, अथवा अविग्रहगतिसमापन्नकाश्च विग्रहगतिसमापन्नकाश्च ३ । एवं जीवैकेन्द्रियवर्जकस्त्रिभङ्गः ॥ सू०२ ॥

टीका--'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'किं विग्गहगइ समावण्णए' किं विग्रहगतिसमापन्नकः, 'अविग्गहगइसमावन्नए' अविग्रहगतिसमापन्नकः,

---

विग्रहगति देवच्यवन

पहिले उत्पत्ति और उद्वर्तना जो कही गई हैं, सो ये प्रायः गतिपूर्विका होती (गतिको लेकर ही) है अतः अब सूत्रकार गतिसूत्रों को कहते हैं—' जीवेणं भंते ! " इत्यादि ।

टीकार्थ-(जीवेणं भंते ? किं विग्गहगइसमावण्णए, अविग्गहगइसमावण्णए) हे भदन्त! जीव क्या विग्रहगतिसमापन्नक (विग्रहगतिवाला) है कि

વિગ્રહગતિ અને દેવચ્યવન

પહેલાં જે ઉત્પત્તિ અને ઉદ્વર્તનનું નિરૂપણ કર્યું તે ઉત્પત્તિ અને ઉદ્વર્તન સામાન્ય રીતે ગતિપૂર્વક હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર ગતિસૂત્રોનું કથન કરે છે-" जीवेणं भंते " ઈત્યાદિ.

ટીકાર્થ-(जीवेणं भंते ! किं विग्गहगइसमावण्णए, अविग्गहगइ समावण्णए ?) હે:ભગવન્! જીવ શું વિગ્રહગતિ વાળો હોય છે કે અવિગ્રહગતિ વાળો હોય છે?

विग्रहगतिसमापन्नक इत्यत्र विग्रहो वक्रता तत्प्रधाना गति विग्रहगतिः, तां समापन्नः=प्राप्त इति विग्रहगतिसमापन्नः । तद्भिन्नः अविग्रहगतिसमापन्नः, स तु ऋजुगतिकः, अथवा स्थितो वा भवेत् विग्रहगतिनिषेधमात्राश्रयणात् । तथा च यदा विग्रहगत्या गच्छन् जीवो विग्रहगतिसमापन्नक इति । विग्रहगत्यभाववांश्च जीवः ३ । अविग्रहगतिसमापन्नकः, अभावस्याधिकरणस्वरूपत्वमितिनये विग्रहगत्यभाववान् ऋजुगतिको जीव इत्यर्थः । अथवा अविग्रहगतिसमापन्नक इत्यस्य

अविग्रहगतिसमापन्नक है ? विग्रह नाम वक्रता–तेढे का है । यह वक्रता तेढापन जिस गतिमें प्रधान होती है उस गति का नाम विग्रहगति है । इस गतिको जो जीव प्राप्त होता है वह विग्रहगतिसमापन्नक कहलाता है । जिस गतिमें तेढापन नहीं होता है वह अविग्रह गति है । ऐसी गति ऋजुगति होती है। इस ऋजुगतिको जो प्राप्त होता है वह अविग्रहगतिसमापन्नक कहलाता है। अथवा 'अविग्रहगति' में विग्रहगति मात्रके निषेध के आश्रयण से अविग्रहगति का अर्थ स्थित है । इस तरह अविग्रहगति समापन्नक का तात्पर्य स्थित ऐसा होता है । अतः विग्रहगतिसे परभव में जाता हुआ जीव विग्रहगतिसमापन्नक और विग्रहगति के अभाव-वाला जीव अविग्रहगतिसमापन्नक है । अभाव अधिकरण स्वरूपवाला होता है ऐसा एक नय है सो इस नय की मान्यतानुसार "विग्रहगति के अभाववाला जीव अर्थात् ऋजुगतिवाला जीव" ऐसा अविग्रहगतिसमापन्नकका अर्थ हो जाता है । अथवा अविग्रहगतिसमापन्नक इसका अर्थ

વિગ્રહ એટલે વળાંક તે વળાંકી જે ગતિમાં મુખ્ય હોય છે. તે ગતિને વિગ્રહ ગતિ કહે છે. તે ગતિને પ્રાપ્ત કરનાર જીવને વિગ્રહગતિવાળો કહેવામાં આવે છે. જે ગતિમાં વળાંક હોતા નથી તે ગતિને અવિગ્રહગતિ કહે છે. એવી ગતિને ઋજુગતિ કહે છે. તે ઋજુગતિ વાળા જીવને અવિગ્રહગતિવાળો જીવ કહે છે. અથવા "અવિગ્રહગતિ" માં વિગ્રહગતિમાત્રના નિષેધને કારણે અવિ-ગ્રહગતિનો અર્થ "સ્થિત" પણ થાય છે.

આ રીતે અવિગ્રહગતિ વાળા જીવોનો ભાવાર્થ "સ્થિત" પણ થાય છે. તેથી વિગ્રહગતિથી પરભવમાં જતા જીવને વિગ્રહગતિવાળો અને જેમનામાં વિગ્રહ ગતિનો અભાવ છે એવા જીવોને અવિગ્રહગતિવાળા કહેવામાં આવે છે. તેમજ અભાવ, અધિકરણ સ્વરૂપવાળો હોય છે, એવો એક નય છે તે નયની માન્યતા અનુસાર "વિગ્રહગતિના અભાવવાળો જીવ એટલે કે ઋજુગતિવાળો જીવ" અવિગ્રહગતિવાળો ગણાય છે. અથવા અવિગ્રહગતિવાળો એનો અર્થ સ્થિત જ

स्थित इत्येवार्थः, अविग्रहगतीत्यत्र विग्रहगतेरभावमात्रस्याश्रयणात्। यदि अविग्रहगतिसमापन्नक इत्यत्र ऋजुगतिक इत्येवार्थ उच्येत तदा नारकादिपदेषु सर्वदैवाविग्रहगतिकानां यद् बहुत्वं कथयिष्यति तत्सर्वथैव बाधितं भवेदिति, एकादीनामपि तेषु नारकादिपदेषूत्पादश्रवणात्। भगवानाह—' गोयमे 'त्यादि।

स्थित ऐसा ही होता है, क्यों कि " अविग्रहगति " यहां पर विग्रहगति का अभाव मात्र ही लिया गया है। यदि " अविग्रहगतिसमापन्नक " का अर्थ ऋजुगतिवाला ऐसा ही लिया जावे और स्थित अर्थ न लिया जावे तो नारक आदि पदों में जो सर्वदा ही अविग्रहगति वालों की बहुता कही जाने वाली है वह सर्वथा ही बाधित हो जावेगी, क्यों कि उन नरकादि पदों में अविग्रहगतिसमापन्नक एक आदि जीवों का भी उत्पाद सुना जाता है। तात्पर्य कहने का यह है कि यदि अविग्रहगति समापन्नकका अर्थ केवल "ऋजुगतिवाला जीव" ऐसा ही माना जावेगा तो इसका अर्थ ऐसा होगा कि नारकों में ऋजुगतिवाले जीव बहुत होते हैं अर्थात् एक दो आदि जीव नहीं होते, सो इस तरह से वहां एक दो आदि अविग्रहगतिवाले जीवोंका उत्पन्न होना बनेगा नहीं, परन्तु ऐसी बात तो है नहीं, क्योंकि शास्त्रोंमें वहां एक दो आदि अविग्रहगतिवाले जीवोंका भी उत्पाद होना कहा गया है। इस लिये अविग्रहगतिसमापन्नक का अर्थ सीधी गतिवाला तथा स्थित–गति विना का–ऐसा अर्थ लेना चाहिये।

થાય છે. કારણ કે " અવિગ્રહગતિ " માં વિગ્રહગતિનો અભાવ જ લીધો છે. જો " અવિગ્રહગતિવાળા " નો અર્થ " ઋજુગતિવાળો " જ લેવામાં આવે અને " સ્થિત અર્થ લેવામાં ન આવે તો નારક વગેરેમાં હમેશાં અવિગ્રહ ગતિવાળા જીવોની જે બહુલતા કહેવાની છે તેમાં મોટી મુશ્કેલી ઉભી થશે. કારણ કે તે નારકાદિ પદોમાં અવિગ્રહગતિવાળા એક વગેરે જીવોનો ઉત્પાદ પણ થાય છે. એવું સાંભળ્યું છે. તાત્પર્ય એ છે કે જો અવિગ્રહગતિવાળાનો અર્થ માત્ર ઋજુગતિવાળા જ લેવામાં આવે તો એવું માનવું પડશે કે નારકોમાં ઋજુગતિવાળા જીવો ઘણા હોય છે–એટલે કે ત્યાં એક, બે વગેરે અવિગ્રહગતિવાળા જીવો હોતા નથી. એ રીતે તો ત્યાં એક બે વિગેરે અવિગ્રહગતિવાળા જીવોની ઉત્પત્તિ જ સંભવી શકે નહીં પણ શાસ્ત્રોમાં તો ત્યાં એક, બે, વગેરે અવિગ્રહગતિવાળા જીવોનો પણ ઉત્પાદ થવાનું કહ્યું છે તેથી અવિગ્રહગતિવાળાનો અર્થ " સીધીગતિવાળો તથા સ્થિત–ગતિવાળો " થવો જોઈએ.

'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय विग्गहगइसमावन्नगे' स्यात् विग्रहगतिसमापन्नकः, 'सिय अविग्गहगइसमावन्नगे' स्यात् अविग्रहगतिसमापन्नकः योऽयं जीवः कदाचिद् ऋजुगतिमान् स्थितो वा भवति, नायं नियमो यत् सर्वथा विग्रहगतिमानेव अथवा सर्वथा अविग्रहगतिमानेवेति किन्तु कश्चिद्विग्रहगतिमान् कश्चिदविग्रह-गतिमान्, इति । 'एवं जाव वेमाणिए' एवं यावद्वैमानिकः, एवम् यथा जीव-सामान्यविषये कदाचिद्विग्रहगतिमत्त्वं कदाचित् अविग्रहगतिमत्त्वं भगवता प्रदर्शितं तथैव नैरयिकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तमुभयमपि बोध्यमिति भावः ।

"जीव क्या विग्रहगतिसमापन्नक है या अविग्रहगतिसमापन्नक" है? इस प्रश्नका उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि-(गोयमा ! सिय विग्गहगइसमावन्नगे सिय अविग्गहगइसमावन्नगे, एवं जाव वेमाणिए) हे गौतम ! कोई जीव विग्रहगतिसमापन्नक भी होता है और कोई जीव अविग्रहगति समापन्नक भी होता है । इस तरह यावत् वैमानिक तक जानना चाहिये । तात्पर्य यह-कि जो यह जीव कदाचित् वक्रगतिवाला होता है, कदाचित् ऋजुगतिवाला अथवा स्थित विना गतिका होता है— ऐसा नियम नहीं है कि जीव सर्वथा विग्रहगतिवाला ही हो, अथवा— सर्वथा अविग्रहगति वाला ही हो, किन्तु कोई जीव विग्रहगतिवाला होता है और कोई अविग्रहगतिवाला होता है । इस तरह सूत्रकार ने जैसे सामान्य जीव के विषय में कदाचित् विग्रहगतिमत्त्व और कदाचित अविग्रहगतिमत्त्व दिखाया है वैसा ही नैरयिकसे लेकर वैमानिक देवों तकमें कदाचित् विग्रहगतिमत्त्व और कदाचित् अविग्रहगतिमत्त्व जानना चाहिये।

ગૌતમે પૂછેલો પ્રશ્ન-"શું જીવ વિગ્રહગતિવાળો છે કે અવિગ્રહગતિવાળો છે?"

ઉત્તર—(गोयमा ! सिय विग्गहगइसमावन्नगे सिय अविग्गहगइसमावन्नगे एवं जाव वेमाणिए) હે ગૌતમ ! કોઈ જીવ વિગ્રહગતિવાળો પણ હોય છે અને કોઈ જીવ અવિગ્રહગતિવાળો પણ હોય છે. આ પ્રમાણેનું કથન નારકીથી માંડીને વૈમાનિક દેવો સુધી સમજવું. તાત્પર્ય એ છે કે સંસારી જીવ ક્યારેક વક્રગતિ-વાળો હોય છે, અને ક્યારેક ઋજુગતિવાળો પણ હોય છે. અથવા વિના ગતિ વાળો (સ્થિત) પણ હોય છે. એવો નિયમ નથી કે સંસારી જીવ હમેશાં વિગ્ર-હગતિવાળો જ હોય અથવા સર્વથા અવિગ્રહગતિવાળો જ હોય. પરન્તુ કોઈ જીવ વિગ્રહગતિવાળો પણ હોય છે અને કોઇ જીવ અવિગ્રહગતિવાળો પણ હોય છે. આ રીતે સૂત્રકારે જેમ સામાન્ય જીવના વિષયમાં ક્યારેક વિગ્રહગતિ પણું અને ક્યારેક અવિગ્રહગતિપણું પ્રકટ કર્યું છે. એજ પ્રમાણે નારકોથી લઇને વૈમાનિકો સુધીના જીવોમાં પણ ક્યારેક વિગ્રહગતિપણું અને ક્યારેક અવિગ્રહગતિપણું સમજવું

अथानेक जीवविषये आह—'जीवा णं भंते इत्यादि, 'जीवा णं भंते' जीवा खलु भदन्त ! किं विग्गहगइसमावन्नगा' किं विग्रहगतिसमापन्नकाः, "अविग्गहगइसमावन्नगा' अविग्रहगतिसमापन्नकाः, इमे परिदृश्यमाना अनेकप्रकारका जीवाः किं विग्रहगतिसमापन्नका अविग्रहगतिसमापन्नका वा भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह—गोयमे'—त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'विग्गहगइसमावन्नगा वि' विग्रहगतिसमापन्नका अपि 'अविग्गहगइसमावन्नगा वि' अविग्रहगतिसमापन्नका अपि उभयविधा अपि भवन्ति, जीवानामानन्त्यादुभयेषामपि बहूनां सद्भावात् । सम्प्रति नैरयिकविषयमाह—'नेरइया णं भंते' इत्यादि । 'नेरइया णं भंते' नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं विग्गहगइसमावन्नगा, अविग्गहगइसमावन्नगा' किं विग्रहगतिसमापन्नका अविग्रहगतिसमापन्नकाः, नारकजीवानां किं विग्रहगतिमत्त्वमविग्रहग-

---

अब सूत्रकार इसी विषय को नाना जीवों की अपेक्षा लेकर प्रकट करनेके निमित्त प्रश्नोत्तरपूर्वक सूत्र कहते हैं कि—(जीवा णं भंते ! किं विग्गहगइसमावन्नगा अविग्गहगइसमावन्नगा) हे भदन्त ! जीव क्या विग्रहगतिसमापन्नक हैं कि अविग्रहगतिसमापन्नक हैं? अर्थात् ये अनेक प्रकार के दिखलाई पड़ने वाले जो जीव हैं वे विग्रहगतिवाले होते हैं या अविग्रहगतिवाले होते हैं? (गोयमा ! विग्गहगइसमावन्नगा वि, अविग्गहगइसमावन्नगा वि) हे गौतम ! ये विग्रहगतिसमापन्नक भी होते हैं और अविग्रहगतिसमापन्नक भी होते हैं। क्यों कि जीव राशि अनन्त है, अतः इनमें दोनों गतिवाले अनेक जीवों का सद्भाव रहता है। (नेरइया णं भंते ! किं विग्गहगइसमावन्नगा, अविग्गहगइ-समावन्नगा ?) हे भदन्त ! नारक जीव क्या विग्रहगति समापन्नक

હવે સૂત્રકાર એજ વિષયનું અનેક જીવોની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરવા માટે પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક સૂત્રો કહે છે—

(जीवा णं भंते ! किं विग्गहगइसमावन्नगा अविग्गहगइसमावन्नगा ?) હે ભગવન્ ! જીવો શું વિગ્રહગતિવાળાં હોય છે કે અવિગ્રહગતિવાળાં હોય છે ? એટલે કે સંસારમાં જે અનેક પ્રકારના જીવો નજરે પડે છે તેઓ શું વિગ્રહગતિવાળાં હોય છે કે અવિગ્રહગતિવાળાં હોય છે ?

ઉત્તર—(गोयमा ! विग्गहगइसमावन्नगा वि, अविग्गहगइसमावन्नगा वि) હે ગૌતમ ! તેઓ વિગ્રહગતિવાળાં પણ હોય છે અને અવિગ્રહગતિવાળાં પણ હોય છે. કારણ કે જીવરાશિ અનંત હોવાથી તેમાં બંને ગતિવાળાં જીવોનો સદ્ભાવ રહે છે.

પ્રશ્ન—"नेरइया णं भंते ! किं विग्गहगइसमावन्नगो, अविग्गहगइसमावन्नगा ?" હે ભગવન્ ! શું નારક જીવો વિગ્રહગતિવાળાં હોય છે, કે અવિગ્રહગતિવાળાંહોય છે ?

तिमत्त्वं वा भवतीति प्रश्नाशयः । भगवानाह-'गोयमे' त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वे वि ताव होज्जा अविग्गहगइसमावन्नगा' सर्वेऽपि तावद् भवेयुरविग्रहगतिसमापन्नकाः, सर्वेऽपि नारका अविग्रहगतिमन्त एव भवन्ति, नारकजीवानामल्पत्वाद् विग्रहगतिवतां च कदाचिदसंभवात्, संभवेऽपि एकद्वयादीनामेव संभवाद् विग्रहगतिप्रतिषेधवतां च सदैव बहूनां संभवात् इति प्रथमो भङ्गः १। 'अहवा अविग्गहगइसमावन्नगा विग्गहगइसमावन्नगे य' अथवा अविग्रहगतिसमापन्नकाः विग्रहगतिसमापन्नकश्च, अनेके अविग्रहगतिमन्तो भवन्ति एको विग्रहगतिमान् भवतीति द्वितीयो भङ्गः २। 'अहवा अविग्गहगइसमावन्नगा य विग्गहगइसमावन्नगा य' अथवा अविग्रहगतिसमापन्नकाश्च विग्रहगतिसमापन्नकाश्च, अनेके अविग्रहगतिमन्तः अनेके विग्रहगतिमन्तश्च भवन्तीति तृतीयो भङ्गः ३। असुरा-

---

होते हैं कि अविग्रहगतिसमापन्नक होते हैं। (सव्वे वि ताव होज्जा अविग्गहगइसमावन्नगा) हे गौतम ! जितने भी नारक जीव हैं वे सब अविग्रहगतिसमापन्नक ही होते हैं, क्यों कि नारक जीव अल्प होते हैं। अतः विग्रहगतिवाले जीवों की उन में प्रायः असंभवता ही होती है। यदि ऐसे जीवों की उनमें संभवता भी हो तो वे एक दो आदि ही संभवते हैं। तथा जिनकी विग्रहगति नहीं होती है ऐसे अनेक जीवों की वहां सदा ही संभवता रहती है। इस प्रकार यह प्रथम भंग है १। (अहवा-अविग्गहगइसमावन्नगा विग्गहगइसमावन्नगे य) अथवा वहां कितनेक नारक जीव अविग्रहगतिसमापन्नक होते हैं और कोई एक नारक जीव विग्रहगतिसमापन्नक होता है। ऐसा यह दूसरा भङ्ग है २। (अहवा-अविग्गहगइसमावन्नगा य विग्गहगइसमावन्नगा य) अथवा वहां अनेक नारकजीव अविग्रहगतिसमापन्नक होते हैं और अनेक नारक

ઉત્તર—"सव्वे वि ताव होज्ज अविग्गहगइसमावन्नगा" હે ગૌતમ ! જેટલાં નારક જીવો છે તેઓ અવિગ્રહગતિ વાળાં જ હોય છે. કારણ કે નારક જીવો અલ્પ હોય છે. તેથી વિગ્રહગતિવાળા જીવોની તેમનામાં સામાન્ય રીતે અસંભવતા જ હોય છે. જો તેમનામાં એવા જીવોની સંભાવના હોય તો પણ તેમનામાં એવા જીવો એક, બે વગેરે જ સંભવે છે. જ્યારે વિગ્રહગતિ વિનાના અનેક જીવોની ત્યાં હમેશાં સંભાવના જ રહે છે. આ પ્રકારનો આ પહેલો ભાંગો છે. (अहवा अविग्गहगइसमावन्नगा विग्गहगइसमावन्नगे य) અથવા ત્યાં ઘણા નારક જીવો અવિગ્રહગતિવાળા હોય છે અને કોઇ એક નારક જીવ વિગ્રહગતિ વાળો હોય છે. આ બીજો ભાંગો છે. (अहवा-अविग्गहगइसमावन्नगा य विग्गहगइसमावन्नगा य) અથવા ઘણા નારક જીવો અવિગ્રહગતિવાળા

दिष्वप्येतद्विकल्पत्रयं संयोजनीयमित्याशयेनाह--' एवं ' मित्यादि, ' एवं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो ' एवं जीवैकेन्द्रियवर्जितस्त्रिभङ्गः, एवं नारकवत् जीवैकेन्द्रियवर्जः इति सामान्यजीवविषयैकेन्द्रियविषयालापकवर्जितः त्रिभङ्गो विज्ञेयः, सामान्यजीवसूत्रे एकेन्द्रियसूत्रे चैते पूर्वोक्तास्त्रयो भङ्गा न कर्त्तव्याः, शेषेषु नैरयिकमाश्रित्यैकोनविंशतिदण्डकेषु त्रयो भङ्गा विज्ञेया इति भावः ॥ सू० २॥

अथ गत्यधिकारात् च्यवनसूत्रमाह--' देवे णं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्-देवे णं भंते! महिड्ढिए महज्जुइए महब्बले महाजसे महासोक्खे महाणुभावे अविउक्कंतियं चयं चयमाणे किंचिकालं हिरिवत्तियं दुगुंछावत्तियं परिसहवत्तियं आहारं नो आहारेइ, अहेणं आहारेइ आहारिज्जमाणे आहारिए परिणामिज्जमाणे परिणामिए, पहीणे य आउए भवइ, जत्थ उववज्जइ तं आउयं पडिसंवेदेइ, तं जहा तिरिक्ख जोणियाउयं वा, मणुस्साउयं वा, हंता गोयमा देवेणं महिड्ढिए जाव मणुस्साउयं वा॥३॥

जीव विग्रहगतिसमापन्नक होते हैं। यह तीसरा भङ्ग है ३। असुर आदि को में भी ये तीन विकल्प जोड़ लेना चाहिये, इस आशय से सूत्रकार कहते हैं कि-(एवं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) इसी तरह से ये तीन भंग सर्वत्र जानना चाहिये, परन्तु सामान्यजीवसूत्र में और एकेन्द्रियजीव सूत्र में ये तीन भंग नहीं करना चाहिये। बाकी तेईस दण्डकों में ये तीनों भंग नारक जीवों की तरह से ही जानना जाहिये॥ सू. २ ॥

હોય છે ઘણા નારક જીવો વિગ્રહગતિવાળા હોય છે. આ ત્રીજો ભાંગો થયો. અસુરકુમાર વગેરેમાં પણ આ ત્રણે ભાંગા કરવા જોઈએ. તે દર્શાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (एवं जीव एगिंदियवज्जो तियभंगो) આ રીતે તે ત્રણે ભાંગા બધી જગ્યાએ સમજવા જોઈએ. પરંતુ સામાન્યજીવસૂત્રમાં અને એકેન્દ્રિય જીવસૂત્રમાં આ ત્રણ ભાંગા લેવા નહીં બાકીના ૧૯ દંડકોમાં નારક જીવો પ્રમાણે જ તે ત્રણ ભાંગા સમજવા ॥સૂ. ૨॥

छाया—देवो भदन्त ! महर्द्धिको महाद्युतिको महाबलो महायशा महासौख्यो महानुभावोऽव्युत्क्रान्तिकम् चयं च्यवमानः किञ्चित्कालं ह्रीप्रत्ययम् जुगुप्साप्रत्ययं परिषहप्रत्ययमाहारं नो आहरति, अथ खलु आहरति आह्रियमाणमाहृतम् परिणम्यमानं परिणतं प्रहीणं चायुष्कं भवति, यत्रोपपद्यते तदायुष्कं प्रतिसंवेदयति, तत् तिर्यग्योन्यायुष्कं वा मनुष्यायुष्कं वा? हंत गौतम! देवो महर्द्धिको यावत् मनुष्यायुष्कं वा ॥ सू० ३ ॥

टीका—'देवेणं भंते' देवः खलु भदन्त 'महिड्ढिए' महर्द्धिकः विमानपरिवाराद्यपेक्षया देवानां महर्द्धिकत्वं विज्ञेयम्। 'महज्जुइए' महाद्युतिकः महती-शरीराभरणाद्यपेक्षयाऽतिशायिनी द्युतिर्विद्यते यस्य स महाद्युतिकः। 'महाबले' महाबलः शरीरप्राणापेक्षया, 'महाजसे' महायशाः, महद्ध्यादिसंपन्नत्वेन अतिशयितख्यातिमान, 'महासोक्खे' महासौख्यः, महदत्यधिकं सौख्यं यस्य स महासौख्यः विशिष्टसुखसंपन्न इत्यर्थः, 'महानुभावे' महानुभावः, विशिष्टवैक्रियादि करणाचिन्त्यसामर्थ्यः, 'अविउक्कंतियं' अव्युत्क्रान्तिकम्, व्युत्क्रान्तिः-मरणं,

---

अब सूत्रकार गति के अधिकार होने से च्यवनसूत्र कहते हैं—'देवेणं भंते!' इत्यादि।

टीकार्थ–(देवे णं भंते!) हे भदन्त! ऐसा देव (महिड्ढिए) जो महर्द्धिक हो विमान, परिवार आदिकी अपेक्षा से मोटी ऋद्धिवाला हो, (महज्जुइए) महाद्युतिक हो शरीर आभरण आदि की अपेक्षा से जिसकी द्युति बहुत अधिक हो, (महब्बले) महाबल हो–शारीरिक अपेक्षासे विशिष्ट बलशाली हो (महाजसे) महायशावाले हो महाऋद्धि आदिसे संपन्न होनेके कारण विशिष्टख्यातिवाला हो (महासोक्खे) विशिष्ट सुख संपन्न हो (महानुभावे) विशिष्ट रीति से अनेक प्रकार के रूप करने वगैरह की क्रिया में अचि-

---

ગતિનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી હવે સૂત્રકાર દેવતાના ચ્યવનસૂત્રો કહે છે. "देवे णं भंते! महिड्ढिए" ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ–(देवेणं भते!) હે ભગવન્! જે દેવ (महिड्ढिए) મહર્દ્ધિક હોય એટલે કે (વિમાન પરિવાર વગેરેની અપેક્ષાએ મહાઋદ્ધિવાળો હોય) (महज्जुइए) મહાગતિવાળો હોય (શરીર આભૂષણો વગેરેની અપેક્ષાએ જેની ગતિ–કાંતિ ઘણીજ વધારે હોય) (महाबले) ઘણો બળવાન હોય–શારીરિક શક્તિની અપેક્ષાએ વિશિષ્ટ બળયુક્ત હોય (महाजसे) ઘણો યશસ્વી હોય, મહાઋદ્ધિ વગેરેથી યુક્ત હોવાને કારણે જેની ખ્યાતિ ઘણીજ હોય, "महासोक्खे" વિશિષ્ટ સુખ-સંપન્ન હોય, "महानुभावे" મહાનુભાવ હોય એટલે કે અનેક પ્રકારનાં રૂપ કર-

तन्निषेधादव्युत्क्रान्तिकं तद् यथा स्यात्तथा 'चयमाणे' च्यवमानः, जीवन्नेव मरणमापद्यमान इत्यर्थः, किम् 'किंचिकालं' किञ्चित्कालम्, कियन्तमपि कालम् 'आहारं नो आहारेइ' इत्यग्रेतनेन सम्बन्धः कुतः कियत्कालं नाहरति तत्राह-'हिरिवत्तियं' ह्रीप्रत्ययम्, लज्जानिमित्तं नाहारयतीति देवो हि च्यवनसमये उत्पत्तिस्थानं पश्यति दृष्ट्वा च देवभवविलक्षणं पुरुषोपभुज्यमानस्त्रीगर्भाशयरूपम् 'तत्राहं स्वकीयं सर्वसुखदं स्थानं परित्यज्य यास्यामी'ति कृत्वा नाहरति, तथा 'दुगुंछावत्तियं' जुगुप्साप्रत्ययं, कुत्सानिमित्तं शुक्रशोणितादेरुत्पत्तिकारणस्य जुगुप्साकारणत्वात्, 'परिसहवत्तियं' परिषहप्रत्ययम्, इह प्रकरणात् परिषहशब्देनारति-

न्त्य बलवाला हो (अविउक्कितियं चयं चयमाणे) और मरने के सन्मुख हो रहा हो-अभी वहां से च्युत नहीं हुआ हो जीते जी ही जो मरने की तैयारी कर रहा हो- ऐसा वह देव (किंचि कालं आहारं नो आहारेइ) कुछ कालतक आहार नहीं लेता है। कुछ कालतक उसके आहार नहीं लेने में कारण यह है कि यह (हिरिवत्तियं) लज्जित होता है-अर्थात् देव च्यवनसमय में अपने प्राप्त होनेवाले उत्पत्तिस्थान को देखता है सो देवभवसे विलक्षण अपने उत्पत्तिस्थानको कि जो पुरुषद्वारा भोगी जाती स्त्रीके गर्भाशयरूप होता है देखकर उसे यह विचार आता है कि मैं उस स्थान में अपने इस सर्वसुखद स्थान को छोड़कर जाऊँगा, इस विचार से वह लज्जायुक्त बनकर खाता नहीं है (दुगुंछावत्तियं) नहीं खाने में दूसरा कारण उसे घृणा आती है, क्यों कि वह यह जानता है कि मेरी उत्पत्ति का कारण शुक्रशोणित आदि है, ऐसा जानकर उसे घृणा-ग्लानि आती है। (परिसहवत्तियं) यहां प्रकरणवश परीषह शब्द से

વાની ક્રિયા વગેરેમાં અચિન્ત્ય બળવાળો હોય, "अविउक्कतियं चयं चयमाणे" અને જે મૃત્યુની નજીક પહોંચી રહ્યો હોય. જો કે હજી ત્યાંથી ચ્યવન (મરણ) થયું નથી પણ જે મરવાની તૈયારીમાં હોય છે, "किंचिकालं आहारं नो आहारेइ" તે દેવ કેટલોક સમય આહાર લેતો નથી. "हिरिवत्तियं" તે લજ્જિત થાય છે. કારણકે દેવ પોતાના ચ્યવન સમયે પોતાનું ભાવિ ઉત્પત્તિસ્થાન પોતાના જ્ઞાનથી જુવે છે. તે ઉત્પત્તિસ્થાન સ્ત્રીના ગર્ભાશયરૂપ હોય છે. ચ્યવનકાળે દેવના મનમાં એવો વિચાર આવે છે કે આ સુખના સ્થાનને છોડીને મારે એવા દુઃખદ સ્થાનમાં જવું પડશે? આ વિચાર આવવાથી લજ્જાયુક્ત બનીને તે ખાતો નથી. "दुगुंछावत्तियं" નહીં ખાવાનું બીજું કારણ તેના મનમાં ઉત્પન્ન થતી ઘૃણા પણ છે. કારણકે પોતાની ઉત્પત્તિનું કારણ શુક્ર શોણિત વગેરે છે, એ જાણીને તેને ઘૃણા થાય છે. "परिसहवत्तियं" અહીં "પરીષહ" પદ વડે

तन्निषेधादव्युत्क्रान्तिकं तद् यथा स्यात्तथा 'चयमाणे' च्यवमानः, जीवन्नेव मरण मापद्यमान इत्यर्थः, किम् 'किंचिकालं' किञ्चित्कालम्, कियन्तमपि कालम् 'आहारं नो आहारेइ' इत्यग्रेतनेन सम्बन्धः कुतः कियत्कालं नाहरति तत्राह-'हिरिवत्तियं' ह्रीप्रत्ययम्, लज्जानिमित्तं नाहारयतीति देवो हि च्यवनसमये उत्पत्तिस्थानं पश्यति दृष्ट्वा च देवभवविलक्षणं पुरुषोपभुज्यमानस्त्रीगर्भाशयरूपम् 'तत्राहं स्वकीयं सर्वसुखदं स्थानं परित्यज्य यास्यामी'ति कृत्वा नाहरति, तथा 'दुगुंछावत्तियं' जुगुप्साप्रत्ययं, कुत्सानिमित्तं शुक्रशोणितादेरुत्पत्तिकारणस्य जुगुप्साकारणत्वात्, 'परिसहवत्तियं' परिषहप्रत्ययम्, इह प्रकरणात् परिषहशब्देनारति-

---

न्त्य बलवाला हो (अविउक्कंतियं चयं चयमाणे) और मरने के सन्मुख हो रहा हो-अभी वहां से च्युत नहीं हुआ हो जीते जी ही जो मरने की तैयारी कर रहा हो- ऐसा वह देव (किंचि कालं आहारं नो आहारेइ) कुछ कालतक आहार नहीं लेता है। कुछ कालतक उसके आहार नहीं लेने में कारण यह है कि यह (हिरिवत्तियं) लज्जित होता है-अर्थात् देव च्यवनसमय में अपने प्राप्त होनेवाले उत्पत्तिस्थान को देखता है सो देवभवसे विलक्षण अपने उत्पत्तिस्थानको कि जो पुरुषद्वारा भोगी जाती स्त्रीके गर्भाशयरूप होता है देखकर उसे यह विचार आता है कि मैं उस स्थान में अपने इस सर्वसुखद स्थान को छोड़कर जाऊँगा, इस विचार से वह लज्जायुक्त बनकर खाता नहीं है (दुगुंछावत्तियं) नहीं खाने में दूसरा कारण उसे घृणा आती है, क्यों कि वह यह जानता है कि मेरी उत्पत्ति का कारण शुक्रशोणित आदि है, ऐसा जानकर उसे घृणा-ग्लानि आती है। (परिसहवत्तियं) यहां प्रकरणवश परीषह शब्द से

વાની ક્રિયા વગેરેમાં અચિન્ત્ય બળવાળો હોય, "अविउक्कंतियं चयं चयमाणे" અને જે મૃત્યુની નજીક પહોંચી રહ્યો હોય. જો કે હજી ત્યાંથી ચ્યવન (મરણ) થયું નથી પણ જે મરવાની તૈયારીમાં હોય છે, "किंचिकालं आहारं नो आहारेइ" તે દેવ કેટલોક સમય આહાર લેતો નથી. "हिरिवत्तियं" તે લજ્જિત થાય છે. કારણકે દેવ પોતાના ચ્યવન સમયે પોતાનું ભાવિ ઉત્પત્તિસ્થાન પોતાના જ્ઞાનથી જુવે છે. તે ઉત્પત્તિસ્થાન સ્ત્રીના ગર્ભાશયરૂપ હોય છે. ચ્યવનકાળે દેવના મનમાં એવો વિચાર આવે છે કે આ સુખના સ્થાનને છોડીને મારે એવા દુઃખદ સ્થાનમાં જવું પડશે? આ વિચાર આવવાથી લજ્જાયુક્ત બનીને તે ખાતો નથી. "दुगुंछावत्तियं" નહીં ખાવાનું બીજું કારણ તેના મનમાં ઉત્પન્ન થતી ઘૃણા પણ છે. કારણકે પોતાની ઉત્પત્તિનું કારણ શુક્ર શોણિત વગેરે છે, એ જાણીને તેને ઘૃણા થાય છે. "परिसहवत्तियं" અહીં "પરીષહ" પદ વડે

निष्ठाकालयोरभेदादाहारककालस्याल्पता कथिता-स्वल्पमाहारं गृह्णातीत्यर्थः। परिणामिज्जमाणे परिणामिए' परिणम्यमानं परिणतम्, 'पहीणे य आउए भवइ' प्रहीणं चायुष्कं भवति, देवायुष्कं च तदा विनष्टं भवति, 'जत्थ उववज्जइ' यत्रोपपद्यते, देवशरीरं परित्यजन् यादृशयोनिविशेषे समुत्पत्स्यमानत्वम्, 'तं आउयं पडिसंवेदेइ' तदायुष्कं-अनिर्दिष्टायुष्कं प्रतिसंवेदयति तत्स्थलस्यायुष्ककर्मणोऽनुभवं करोतीत्यर्थः, अथ गन्तव्यस्थानायुष्कस्य निर्देशं करोति-'तं जहा' तद्यथा-' तिरिक्खजोणियाउयं वा ' तिर्यग्योनिकायुष्कं वा 'मणुस्साउयं वा' मनुष्यायुष्कं वा, तिर्यगादियोनौ देवानां समुत्पत्तिर्भवति न तु कदाचिदपि देवश्च्युत्वा देवलोके नरके वा गच्छतीति देवनारकयोः प्रतिषेधः कृतो भवति इति

अर्थात् प्रारंभकाल और निष्ठाकाल अर्थात् समाप्तिकाल इन दोनों में यहां अभेद का उपचार किया गया है। इससे आहार में अल्पता कही गई है, अतः इससे यह ज्ञात होता है कि वह स्वल्पमात्रा में आहार लेता है। (पहीणे य आउए भवइ) इस तरह उसका आयुष्क-देवायुष्क समाप्त हो जाता है। (जत्थ उववज्जइ तं आउयं पडिसंवेदेइ) सो देव शरीर को छोड़कर आगे जिस योनिविशेष में इसे उत्पन्न होना है वहां के आयुष्क का यह अनुभव करता है सो हे भदन्त! वह किस का आयुष्य जानना चाहिये-(तिरिक्खजोणियाउयं वा, मणुस्साउयं वा) तिर्यंचयोनिक का? कि मनुष्य का यहां जो ऐसा प्रश्न आयुष्य संबंध को लेकर किया गया है उसका कारण यह है कि देवों की उत्पत्ति मरने के बाद या तो मनुष्यगति में होती है या तिर्यंचगति में होती है, अन्य गतियों में नहीं, क्यों कि देव च्युत होकर देवलोक में अथवा नरक में

કાળ એટલે કે સમાપ્તિકાળ એ બન્નેમાં અહીં અભેદનો ઉપચાર કરાયો છે. તેના વડે આહારમાં અલ્પતા કહેવામાં આવી છે. તેથી એ વાત જાણી શકાય છે કે તે સ્વલ્પમાત્રામાં-થોડા પ્રમાણમાં જ આહાર ગ્રહણ કરે છે.

(पहीणे य आउए भवइ) ત્યારબાદ છેવટે તેનું આયુષ્ય (દેવાયુષ્ય) સમાપ્ત થઈ જાય છે. (जत्थ उववज्जइ तं आउयं पडिसंवेदेइ) તે પછી દેવનું શરીર છોડીને જે યોનિવિશેષમાં તેને ઉત્પન્ન થવાનું હોય છે, તે યોનિવિશેષના આયુષ્યને તે અનુભવ કરે છે. તો હે ભગવન્! તે કોનું આયુષ્ય સમજવું? (तिरिक्खजोणियाउयं वा, मणुस्साउयं वा) તિર્યંચયોનિનું કે મનુષ્યયોનિનું તે આયુષ્ય સમજવું? અહીં આયુષ્યના વિષયમાં આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનું કારણ એ છે કે દેવતા મરીને એટલે કે ચ્યવીને મનુષ્યગતિમાં અથવા તિર્યંચગતિમાં

किं सत्यमिति प्रश्नः। भगवानाह—'हंता' इत्यादि। 'हंता गोयमा' हंत हे गौतम! हंतेति स्वीकारे 'देवेणं महिड्ढिए जाव मणुस्साउयं वा' देवः खलु महर्द्धिको यावत् मनुष्यायुष्कं वा, अत्र यावत्पदेन प्रश्नोक्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः। महर्द्धिकत्वादिगुणविशिष्टो देवः परिभोगेन देवलोके स्वकीयायुष्कं कर्म परिसमाप्य देवलोकान्निर्गच्छन् प्राप्स्यमानतिर्यग्योनिकाद्यायुषः प्रतिसंवेदनं करोतीति भावः ॥ सू० ३ ॥

गर्भशास्त्रम्—

उत्पत्त्यधिकाराद् गर्भसूत्रमाह—'जीवे णं' इत्यादि।

मूलम्—जीवे णं भंते! गब्भं वक्कममाणे किं सइंदिए वक्कमइ, अणिंदिए वक्कमइ, गोयमा! सिय सइंदिए वक्कमइ, सिय अणिंदिए वक्कमइ, से केणट्ठेणं भंते! गोयमा! दव्विंदियाइं पडुच्च अणिंदिए वक्कमइ, भाविंदियाइं पडुच्च सइंदिए वक्कमइ, से तेणट्ठेणं०। जीवे णं भंते! गब्भं वक्कममाणे किं ससरीरी वक्कमइ, असरीरी वक्कमइ, गोयमा! सिय सरीरी वक्कमइ, सिय असरीरी वक्कमइ, से

जन्म कभी भी नहीं लेता है ऐसा सिद्धान्त है। अतः यहां ऐसा प्रश्न देव नारक संबंधी आयुष्य को निषिद्ध कर किया गया है। (हंता गोयमा! देवेणं महिड्ढिए जाव मणुस्साउयं वा), हॉ गौतम! महर्द्धिकत्वादिगुण विशिष्ट देव अपनी आयु की परिसमाप्ति होने पर वहां से च्यव कर— अर्थात् देवलोक से निकलकर, तिर्यग्योनिक आदि जीवों की आयु का अनुभव करता है। यहां यावत् पद से प्रश्नसूत्रोक्त सब पाठ ग्रहण कर लेना चाहिये ॥ सू०३ ॥

જ ઉત્પન્ન થાય છે. દેવલોકમાંથી ચ્યવીને દેવ દેવલોકમાં કે નરકગતિમાં કદિ પણ ઉત્પન્ન થતા નથી, એવો સિદ્ધાંત છે. તેથી અહીં પ્રશ્નમાં દેવાયુ અને નરકાયુનો ઉલ્લેખ થયો નથી.

ઉત્તર—(हंता गोयमा! देवेणं महिड्ढिए जाव मणुस्साउयं वा) હે ગૌતમ! મહર્દ્ધિકપણું વગેરે ગુણસંપન્ન દેવ પોતાનું આયુષ્ય પૂરૂં થતાં ત્યાંથી ચ્યવીને— દેવલોકમાંથી નીકળીને—તિર્યગ્યોનિક જીવોના અથવા મનુષ્યગતિના જીવોના આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે. અહીં "जाव" (यावत्) પદથી પ્રશ્નસૂત્રોક્ત તમામ પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. ॥ સૂ. ૩ ॥

केणट्ठेणं? गोयमा ! ओरालिय वेउव्विय आहारयाइं पडुच्च असरीरी वक्कमइ, तेया कम्माइं पडुच्च ससरीरी वक्कमइ से तेणट्ठेणं गोयमा० ! जीवे णं भंते ! गब्भं वक्कमसाणे तप्पढमयाए किं आहारं आहारेइ; गोयमा ! माउओयं पिउसुक्कं तं तदुभयं संसिट्ठं कलुसं किव्विसं तप्पढमयाए आहारं आहारेइ । जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे किं आहारं आहारेइ, गोयमा ! जं से मायानाणपिहाओ रसविगईओ आहारं आहारेइ, तदेकदेसेणं ओयं आहारेइ । जीवस्स णं भंते ! गब्भगयस्स समाणस्स अत्थि उच्चारेइ वा, पासवणेइ वा, खेलेइ वा, सिंघाणेइ वा वंतेइ वा पित्तेइ वा?। गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते !० गोयमा! जीवे णं गब्भगए समाणे जं आहारेइ तं चिणाइ तं सोइंदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अट्ठि-अट्ठिमिंज-केस-मंसुरोम-नहत्ताए, से तेणट्ठेणं० । जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे पभू मुहेणं कावलियं आहारं आहारित्तए, गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे से केणट्ठेणं, गोयमा ! जीवे णं गब्भगए समाणे सव्वओ आहारेइ सव्वओ परिणामेइ सव्वओ उस्ससइ सव्वओ निस्ससइ अभिक्खणं आहारेइ, अभिक्खणं परिणामेइ, अभिक्खणं उस्ससइ, अभिक्खणं निस्ससइ, आहच्च आहारेइ, आहच्च परिणामेइ, आहच्च उस्ससइ, आहच्च नीससइ । माउजीवरसहरणी पुत्तजीवरसहरणी, माउजीवपडिबद्धा पुत्तजीवफुडा तम्हा आहारेइ, तम्हा परिणामेइ, अवरा वि य णं

पुत्तजीवपडिबद्धा माउजीवफुडा तम्हा चिणाइ, तम्हा उवचिणाइ, से तेणट्ठेणं जाव नो पभूमुहेणं कावलियं आहारं आहारित्तए। कइ णं भंते माइयंगा पन्नत्ता, गोयमा! तओ माइयंगा पन्नत्ता, तं जहा—मंसे, सोणिए, मत्थुलुंगे। कइ णं भंते! पिइयंगा पन्नत्ता, गोयमा! तओ पिइयंगा पन्नत्ता, तं जहा—अट्ठी, अट्ठिमिंजा, केसमंसुरोमनहे। अम्मापिइए णं भंते! सरीरए केवइयं कालं संचिट्ठइ? गोयमा! जावइयं से कालं भवधारणिज्जे सरीरए अव्वावन्ने भवइ एवइयं कालं संचिट्ठइ, अहे णं समए समए वोक्कसिज्जमाणे वोक्कसिज्जमाणे चरमकालसमयंसि वोच्छिन्ने भवइ ॥ सू०४ ॥

छाया—जीवो भदंत! गर्भं व्युत्क्रामन् किं सेन्द्रियो व्युत्क्रामति अनिन्द्रियो व्युत्क्रामति, गौतम! स्यात्सेन्द्रियो व्युत्क्रामति स्यात् अनिन्द्रियो व्युत्क्रामति, तत्केनार्थेन? गौतम! द्रव्येन्द्रियाणि प्रतीत्यानिन्द्रियो व्युत्क्रामति भावेन्द्रियाणि प्रतीत्य सेन्द्रियो व्युत्क्रामति, तत्तेनार्थेन०। जीवो भदन्त! गर्भं व्युत्क्रामन् किं सशरीरी व्युत्क्रामति, अशरीरी व्युत्क्रामति?, गौतम! स्यात् सशरीरी व्युत्क्रामति, स्यादशरीरी व्युत्क्रामति, तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते, गौतम! औदारिकवैक्रियाहारकाणि प्रतीत्याशरीरी व्युत्क्रामति, तैजसकार्मणे प्रतीत्य सशरीरी व्युत्क्रामति तत्तेनार्थेन गौतम०। जीवो भदन्त! गर्भं व्युत्क्रामन् तत्प्रथमतया कमाहारमाहरयति? गौतम! मात्रोजः पितृशुक्रम् तद् तदुभयसंश्लिष्टं कलुषं किल्बिषं तत्प्रथमतयाऽऽहारमाहरति। जीवो भदन्त! गर्भगतः सन् कमाहारमाहरति?। गौतम! यत्तस्य माता नानाविधा रसविकृतीराहारमाहरति, तदेकदेशेन ओज आहरति, जीवस्य खलु भदन्त! गर्भगतस्य सतोऽस्ति उच्चार इति वा प्रस्रवणमिति वा खेल इति वा शिंघानकमिति वा वान्तमिति वा पित्तमिति वा?, नायमर्थः समर्थः, तत्केनार्थेन० गौतम! जीवो गर्भगतः सन् यदाहरति तच्चिनोति तत् श्रोत्रेन्द्रियतया यावत् स्पर्शेन्द्रियतया अस्थ्यस्थिमज्जाकेशश्मश्रुरोमनखतया, तत्तेनार्थेन० जीवो भदन्त! गर्भगतः सन् प्रभुर्मुखेन कावलिकमाहारमाहर्तुम्?, गौतम! नायमर्थः समर्थः, तत्केनार्थेन? गौतम! जीवो गर्भगतः सन्

सर्वत आहरति सर्वतः परिणमयति सर्वत उच्छ्वसति सर्वतो निःश्वसति अभीक्ष्ण-माहरत्यभीक्ष्णं परिणमयत्यभीक्ष्णमुच्छ्वसत्यभीक्ष्णं निःश्वसति, आहत्याहरति आहत्य परिणमयति आहत्योच्छ्वसति आहत्य निःश्वसति, मातृजीवरसहरणी पुत्र जीवरसहरणी मातृजीवप्रतिबद्धा पुत्रजीवस्पृष्टा तस्मादाहरति तस्मात्परिणमयति, अपरापि च पुत्रजीव प्रतिबद्धामातृजीवस्पृष्टा तस्माच्चिनोति तस्मादुपचिनोति तत्तेनार्थेन यावत् नो प्रभुर्मुखेन कावलिकमाहारमाहर्तुम्, कति खलु भदन्त ! मात्र-ङ्गानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! त्रिणि मात्रङ्गानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–मांसं शोणितं मस्तुलु-ङ्गम्। कति खलु भदन्त ! पित्रङ्गानि प्रज्ञप्तानि, गौतम! त्रीणि पित्रङ्गानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–अस्थि, अस्थिमज्जा, केशश्मश्रुरोमनखाः, अम्बापैतृकं खलु भदंत ! शरीरं कियत्कालं संतिष्ठते, गौतम ! यावन्तं कालं तस्य भवधारणीयं शरीरमव्यापन्नं भवति, एतावन्तं कालं संतिष्ठते, अथ खलु समये समये व्यपकृष्यमाणं व्यपकृष्यमाणं चरमकालसमये व्युच्छिन्नं भवति ॥ सू० ४ ॥

टीका—'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'गब्भं वक्कममाणे' गर्भं व्युत्क्रामन्, गर्भे समुत्पद्यमान इत्यर्थः, 'किं सइंदिए वक्कमइ अणिंदिए वक्कमइ' किं सेन्द्रियो व्युत्क्रामति अनिन्द्रियो व्युत्क्रामति, सेन्द्रियः=इन्द्रियविशिष्टः, अनि-न्द्रियः=इन्द्रियरहितः, गर्भावस्थायां जीवस्येन्द्रियाणि भवन्ति न वेति प्रश्नाशयः।

गर्भशास्त्र

उत्पत्ति का अधिकार होने से ही सूत्रकार अब गर्भसूत्र को कहते हैं–'जीवे णं भंते !' इत्यादि।

टीकार्थ—(जीवे णं भंते ! गब्भं वक्कममाणे किं सइंदिए वक्कमइ, अणिंदिए वक्कमइ) हे भदन्त! गर्भमें उत्पन्न होते समय जीव क्या इन्द्रिय सहित उत्पन्न होता है? कि विना इन्द्रिय के उत्पन्न होता है? तात्पर्य इस प्रश्न का यह है के गर्भावस्था में जीव की इन्द्रियां होती हैं कि नहीं

ગર્ભશાસ્ત્ર—

ઉત્પત્તિનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી હવે સૂત્રકાર ગર્ભસૂત્રનું કથન કરે છે–"जीवे णं भंते ! गब्भं वक्कममाणे" ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ–"जीवे णं भंते! गब्भं वक्कममाणे किं सइंदिए वक्कमइ, अणिंदिए वक्कमइ ?" હે ભગવન્! ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે શું જીવ ઇન્દ્રિયો સહિત ઉત્પન્ન થાય છે? કે ઇન્દ્રિયો વિના ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એવો છે કે ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે જીવને ઇન્દ્રિયો હોય છે કે નથી હોતી?

भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय सइंदिए वक्कमइ सिय अणिंदिए वक्कमइ' स्यात् सेन्द्रियो व्युत्क्रामति स्यादनिन्द्रियो व्युत्क्रामति उभावपि पक्षौ भवतः कदाचित् इन्द्रियविशिष्टोपि गर्भे समुत्पन्नो भवति जीवः कदाचिदिन्द्रियराहित्येनाप्युत्पद्यते गर्भे जीवः। 'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन हे भदन्त! तत्केन कारणेन एवमुच्यते, यदिन्द्रियविशिष्टोप्युत्पद्यते इन्द्रियरहितोप्युत्पद्यते? इति भावः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'दव्विंदियाइं' द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्त्युपकरणलक्षणानि 'पडुच्च' प्रतीत्य—द्रव्येन्द्रियापेक्षयेत्यर्थः 'अणिंदिए वक्कमइ' अनिन्द्रियो व्युत्क्रामति समुत्पद्यते, द्रव्येन्द्रियाणि इन्द्रियपर्याप्तौ सत्यामेव भविष्यन्तीत्यतो गर्भे समागच्छन् अनिन्द्रिय एव जीव उत्पद्यते तदानीं द्रव्येन्द्रियस्याभावात् 'भाविंदियाइ' भावेन्द्रियाणि लब्ध्युपयोगलक्षणानि 'पडुच्च' प्रतीत्य आसाद्येत्यर्थः, 'सइंदिए वक्कमइ'

होती हैं? इस का उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (गोयमा! सिय सइंदिए वक्कमइ, सिय अणिंदिए वक्कमइ) हे गौतम! जीव इन्द्रिय सहित भी उत्पन्न होता है और इन्द्रिय विना का भी होता है। इस तरह दोनों पक्ष मान्य हुए हैं। किसी अपेक्षा से इन्द्रियविशिष्ट भी उत्पन्न होता है और किसी अपेक्षा से इन्द्रिय विना का भी उत्पन्न होता है। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि इन्द्रिय सहित भी जीव गर्भ में उत्पन्न होता है और इन्द्रिय विना का भी जीव गर्भ में उत्पन्न होता है (गोयमा! दव्विंदियाइं पडुच्च, अणिंदिए वक्कमइ, भाविंदियाइं पडुच्च सइंदिए वक्कमइ से तेणट्ठेणं०) हे गौतम! द्रव्येन्द्रियों के अपेक्षा करके जीव गर्भ में विना इन्द्रियों का उत्पन्न होता है और भावइन्द्रियों की अपेक्षा करके जीव गर्भ में

ઉત્તર—" गोयमा! सिय सइंदिए वक्कमइ, सिय अणिंदिए वक्कमइ" હે ગૌતમ! જીવ ગર્ભમાં ઇન્દ્રિય સહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઇન્દ્રિય વિના પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે બન્ને પક્ષનો સ્વીકાર કર્યો છે.

પ્રશ્ન—" से केणट्ठेणं ઇત્યાદિ" હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવ ગર્ભમાં ઇન્દ્રિયસહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઇન્દ્રિય વિના પણ ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તર—" गोयमा! दव्विंदियाइं पडुच्च, अणिंदिए वक्कमइ, भाविंदियाइं पडुच्च सइंदिए वक्कमइ से तेणट्ठेणं" હે ગૌતમ! દ્રવ્યેન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ જીવ

सेन्द्रियो व्युत्क्रामति, भावेन्द्रियाणि उपयोगात्मकानि, तानि तु जीवस्य सर्वात्र-स्थायामेव भवन्ति उपयोगस्य जीवेन सह तादात्म्यादिति तदभिप्रायेण गर्भेऽपि

इन्द्रियों सहित उत्पन्न होता है। इस कारण मैं ऐसा कहता हूँ कि जीव गर्भ में किसी अपेक्षा से-इन्द्रिय सहित उत्पन्न होता है और किसी अपेक्षा से इन्द्रिय विना भी उत्पन्न होता है। निवृत्ति और उपकरण के भेद से द्रव्येन्द्रियां दो प्रकार की होती हैं। द्रव्येन्द्रिय की रचना जीव के पर्याप्तावस्था में होती है, अपर्याप्तावस्था में नहीं। अतः गर्भ में उत्पन्न होने वाला जीव जबतक विग्रह गति में रहता है तबतक उसके इन्द्रियपर्याप्ति न होनेके कारण वह अनिन्द्रिय-विना इन्द्रियका-रहता है तथा गर्भ में उपजते समय भी वह जीव उसी समय इन्द्रियवाला नहीं होता है, क्यों कि जबतक इन्द्रियों की रचना उसकी पूर्ण नहीं हो जाती तबतक उसकी इन्द्रियपर्याप्ति पूर्ण हुई नहीं कहलाती है, अतः इन्द्रियपर्याप्ति की पूर्णता होने पर ही द्रव्येन्द्रियों की पूर्णता होती है। गर्भ में उत्पन्न होते समय जीव के इन्द्रियपर्याप्ति पूर्ण नहीं होती है, इस अपेक्षा से वह विना इन्द्रिय का उत्पन्न होता है, ऐसा कहा गया है, क्यों कि उस समय उसके द्रव्येन्द्रिय का अभाव है। लब्धि और उपयोग, ये भाव इन्द्रियां हैं, इनकी अपेक्षा से जीव गर्भ में इन्द्रियसहित उत्पन्न होता है ऐसा कहा है, क्यों कि भावेन्द्रियां जीव के सर्वकाल में रहती हैं।

ગર્ભમાં ઇન્દ્રિયો વિના ઉત્પન્ન થાય છે અને ભાવેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ જીવ ગર્ભમાં ઇન્દ્રિયો સહિત ઉત્પન્ન થાય છે. તે કારણે હું એવું કહું છું કે ગર્ભમાં જીવ કોઈ અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિય સહિત ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિય રહિત ઉત્પન્ન થાય છે. નિર્વૃત્તિ અને ઉપકરણ ઇન્દ્રિયના ભેદથી દ્રવ્યેન્દ્રિયો બે પ્રકારની હોય છે. દ્રવ્યેન્દ્રિયની રચના જીવની પર્યાપ્તાવસ્થામાં થાય છે, અપર્યાપ્તાવસ્થામાં થતી નથી તેથી ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થનારો જીવ જ્યાંસુધી વાટે વહેતો રહે છે ત્યાંસુધી તેને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ન હોવાને કારણે તે અનિન્દ્રિય-ઇન્દ્રિયો વિનાનો રહે છે. વળી ગર્ભમાં ઉપજતી વખતેજ તે જીવ ઇન્દ્રિયોવાળો હોતો નથી. કારણકે જ્યાંસુધી તેની ઇન્દ્રિયોની રચના થતી નથી ત્યાંસુધી તેની ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ કહી શકાતી નથી. તેથી ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિની પૂર્ણતા થાય ત્યારે જ દ્રવ્યેન્દ્રિયોની પૂર્ણતા થાય છે. ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે જીવને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ હોતી નથી, એ રીતે વિચાર કરતાં "તે ઇન્દ્રિયો વિના ઉત્પન્ન થાય છે" એવું કહ્યું છે, કારણકે તે સમયે તેનામાં દ્રવ્યેન્દ્રિયનો અભાવ હોય છે. લબ્ધિ અને ઉપયોગ એ બે ભાવઇન્દ્રિયો છે. તેમની અપેક્ષાએ એવું કહેવાયું છે કે જીવ ગર્ભમાં ઇન્દ્રિયો સહિત ઉત્પન્ન થાય છે. કારણકે ભાવેન્દ્રિયો જીવમાં સર્વકાળે રહે છે.

जीवः सेन्द्रिय एव उत्पद्यते इति भावार्थः। 'से तेणट्ठेणं०' तत्तेनार्थेन गौतम? एवमुच्यते कदाचित् सेन्द्रिय उत्पद्यते कदाचिदनिन्द्रिय उत्पद्यते, द्रव्येन्द्रिया-पेक्षया अनिन्द्रियः भावेन्द्रियापेक्षया तु सेन्द्रियः गर्भगतस्य जीवस्येन्द्रियवैशिष्टया-वैशिष्ट्यं प्रतिपाद्य शरीरवैशिष्ट्यं प्रतिपादयितुमाह—'जीवे णं भंते' इत्यादि, 'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'गब्भं वक्कममाणे' गर्भं व्युत्क्रामन् गर्भे उत्पद्यमानः किं ससरीरी वक्कमइ असरीरीवक्कमइ' किं सशरीरी व्युत्क्रामति, अश-रीरी व्युत्क्रामति, गर्भे समुत्पद्यमानो जीवः किं शरीरविशिष्टो भवति शरीररहितो

उपयोग भावेन्द्रियों में है, अतः उपयोगात्मक भावेन्द्रियों के जीव की सर्वावस्थाओं में ही होने के कारण जीव किसी भी समय किसी भी अवस्था में इन्द्रियों से रहित नहीं होता है। जीव का और उपयोग का तादात्म्य संबंध कहा गया है, अतः इस अभिप्राय से गर्भ में भी जीव इन्द्रियसहित भी उत्पन्न होता है। (से तेणट्ठेणं०) इस कारण हे गौतम! मैं ऐसा कहता हूं कि जीव किसी अपेक्षा इन्द्रियसहित उत्पन्न होता है और किसी अपेक्षा इन्द्रियरहित उत्पन्न होता है।

इस तरह गर्भगत जीव के इन्द्रियसहितपना और इन्द्रियरहितपना प्रतिपादन करके अब सूत्रकार उसके शरीरसहितता और शरीररहि-तता का प्रतिपादन करने के लिये प्रश्नोत्तरपूर्वक सूत्र कहते हैं (जीवे णं भंते! गब्भं वक्कममाणे किं ससरीरी वक्कमइ, असरीरी वक्कमइ?) हे भदन्त गर्भ में उत्पन्न होते समय जीव शरीरसहित उत्पन्न होता है, कि विना शरीर के उत्पन्न होता है? यदि कहा जावे कि शरीरसहित

ઉપયોગ એ ભાવેન્દ્રિય છે. તેથી ઉપયોગાત્મક ભાવેન્દ્રિયોનું અસ્તિત્વ જીવની સર્વ અવસ્થાઓમાં હોવાને કારણે જીવ કોઈપણ સમયે કોઈપણ અવસ્થામાં ભાવ ઇન્દ્રિયોથી રહિત હોતો નથી. જીવનો તથા ઉપયોગનો તાદાત્મ્ય સંબંધ કહ્યો છે, તેથી આ રીતે ગર્ભમાં પણ જીવ ઇન્દ્રિય સહિત જ ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહી શકાય. "से तेणट्ठेणं ઇત્યાદિ" હે ગૌતમ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે કોઈ અપેક્ષાએ ગર્ભમાંનો જીવ ઇન્દ્રિય સહિત ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ અપેક્ષાએ ઇન્દ્રિય રહિત ઉત્પન્ન થાય છે.

આ રીતે ગર્ભગત જીવની ઇન્દ્રિયયુક્તતા અને ઇન્દ્રિયરહિતતાનું પ્રતિ-પાદન કરીને હવે સૂત્રકાર તેના શરીરની યુક્તતા અને શરીરરહિતતાનું પ્રતિ. પાદન કરવા માટે પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક સૂત્ર કહે છે—(जीवे णं भंते! गब्भं वक्क-ममाणे किं ससरीरी बक्कमइ, असरीरी वक्कमइ?) હે ભગવન્! ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે જીવ શરીરસહિત ઉત્પન્ન થાય છે કે શરીરરહિત ઉત્પન્ન થાય છે?

वा भवति। ननु सशरीरिपक्षे शरीरकारणस्य मातृपितृशोणितादेरभावात् कथं सशरीरत्वं संभवति? अशरीरिपक्षे शरीराभावे कथमुत्पत्तिः? नहि अशरीरस्य जीवस्य क्वचिदप्युत्पत्तिर्दृष्टा संभवति वा, तथा सति मुक्तस्यापि कदाचिदुत्पत्तिः स्यादिति चेदाह—अपेक्षाभेदात् शरीराशरीरसंभवादित्याशयेनोत्तरयति भगवान्—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय ससरीरी वक्कमइ' स्यात् सशरीरी व्युत्क्रामति, 'सिय असरीरी वक्कमइ' स्यात् अशरीरी व्युत्क्रामति; गौतमः पृच्छति—'से केणट्ठेणं' तत् केनार्थेन,—केन कारणेन एवमुच्यते?। भगवानाह—'गोयमा!' हे गौतम! 'ओरालिय–वेउव्विय–आहारयाइं पडुच्च'

उत्पन्न होता है—तो ऐसा कहना ठीक नहीं है, क्यों कि उस समय शरीर के कारणभूत मातापिता संबंधी शुक्रशोणित आदि का अभाव रहता है। यदि कहा जावे कि अशरीरी उत्पन्न होता है, तो ऐसा कहना भी ठीक नहीं बनता, कारण कि बिना शरीर के सिद्धों की तरह जीव की उत्पत्ति ही नहीं हो सकती है? सो ऐसी आशंका ठीक नहीं, कारण—अपेक्षाभेद से शरीरसहितपना और शरीररहितपना माना गया है और इसी आशय से भगवान् ने इसका उत्तर यों दिया है— (गोयमा! सिय ससरीरी वक्कमइ, सिय असरीरी वक्कमइ) हे गौतम! जीव गर्भ में किसी अपेक्षा से सशरीरी भी उत्पन्न होता है और किसी अपेक्षा से बिना शरीर के भी उत्पन्न होता है। (से केणट्ठेणं॰) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि जीव गर्भ में शरीरसहित भी उत्पन्न होता है और शरीररहित भी उत्पन्न होता है?

જો એમ કેહેવામાં આવે કે શરીરસહિત ઉત્પન્ન થાય છે–તો તે કથન બરાબર નથી કારણ કે તે સમયે શરીરના કારણભૂત માતાપિતાના શુક્ર શોણિત વગેરેનો અભાવ હોય છે–જો એમ કહેવામાં આવે કે તેઓ અશરીરી ઉત્પન્ન થાય છે–તો તે વાત પણ યોગ્ય લાગતી નથી, કારણ કે શરીર વિના સિદ્ધોના આત્માઓની જેમ જીવની ઉત્પત્તિજ થઈ શકતી નથી. ઉપરોક્ત શંકા અસ્થાને અયુક્ત છે. કારણ કે ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિએ વિચાર કરીને શરીરયુક્તતા અને શરીરરહિતતા માનવામાં આવી છે. અને એજ આશયથી ભગવાને તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો છે–(गोयमा! सिय ससरीरी वक्कमइ, सिय असरीरी वक्कमइ) હે ગૌતમ! કોઈ અપેક્ષાએ જીવ ગર્ભમાં શરીરસહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ અપેક્ષાએ અશરીરી (શરીરરહિત) પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

औदारिकवैक्रियाहारकाणि शरीरत्रितयानि प्रतीत्य=समाश्रित्य 'असरीरी वक्कमइ' अशरीरी व्युत्क्रामति, औदारिकादिशरीरत्रितयापेक्षया औदारिकादिशरीरत्रयं विहाय जीवो गर्भे समुत्पद्यमान अशरीरी समुत्पद्यते इति, 'तेयाकम्माइं–पडुच्च' तैजसकार्मणे शरीरे प्रतीत्य=समाश्रित्य 'ससरीरी वक्कमइ। सशरीरी व्युत्क्रमति, तैजसकार्मणशरीरद्वयापेक्षया जीवः सशरीरी समुत्पद्यते इति भावः। 'से तेणट्ठेणं गोयमा०' तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते, स्यात् कदाचित् अशरीरी कदाचित्सशरीरी गर्भे व्युत्क्रामति, अयमाशयः तैजसकार्मणशरीरद्वयसंबन्धस्य

(गोयमा ! ओरालिय–वेउव्विय–आहारयाइं पडुच्च असरीरी वक्कमइ) हे गौतम ! जीव को जो "अशरीरी उत्पन्न होता है" ऐसा कहा है उसका कारण यह है कि–उस समय उस के औदारिक वैक्रिय और आहारक इन तीन शरीरोंमें से एक भी शरीर नहीं होता है। इस अपेक्षा विना शरीरके ही जीव उत्पन्न होता है। (तेया–कम्माइं पडुच्च ससरीरी वक्कमइ) तैजस और कार्मण इन दो शरीरों की अपेक्षा जब की जाती है तब वह शरीरसहित ही गर्भमें उत्पन्न होता है, ऐसा कहा जाता है। (से तेणट्ठेणं०) इस कारण हे गौतम ! मैं ऐसा कहता हूं कि जीव गर्भ में शरीररहित और शरीरसहित भी उत्पन्न होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि–"सर्वस्य" सूत्र के अनुसार तैजस और कार्मण ये दो शरीर समस्त संसारी जीवों के होते हैं, इसलिये गर्भ में उत्पत्ति होने के समय में भी इनका सद्भाव रहता है अतः इस अपेक्षा से जीव गर्भ में शरीरसहित भी उत्पन्न होता है–ऐसा कथन बन जाता है। तथा

પ્રશ્ન—से केणट्ठेणं०ઇત્યાદિ હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવ ગર્ભમાં શરીરસહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીર રહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર—(गोयमा ! ओरालिय, वेउव्विय, आहारयाइं, पडुच्च असरीरी वक्कमइ) હે ગૌતમ ! "જીવ અશરીરી ઉત્પન્ન થાય છે," એવું જે કહ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે તે સમયે તેને ઔદારિક વૈક્રિય અને આહારક, એ ત્રણ શરીરમાંનું એક પણ શરીર હોતું નથી. એ દૃષ્ટિબિન્દુથી ઉત્પન્ન થતી વખતે જીવ અશરીરી જ હોય છે, (तेयाकम्माइं पडुच्च ससरीरी वक्कमइ) તથા તૈજસ અને કાર્માણ, એ બે શરિરની અપેક્ષાએ એમ કહી શકાય કે જીવ શરીરસહિત જ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે. से तेणट्ठेणं० ઈત્યાદિ હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે જીવ ગર્ભમાં શરીરરહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીરસહિત પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે–"सर्वस्य" એ સૂત્રાનુસાર તૈજસ અને કાર્મણ. એ બે શરીરો તમામ સંસારી જીવોને હોય છે. તેથી ગર્ભમાં જીવની ઉત્પત્તિ થતી વખતે પણ તેમનો સદ્ભાવ હોય છે, એ દૃષ્ટિએ

सर्वदैव भावात् गर्भोत्पत्तिसमयेपि जीवः शरीरवानेवेति तादृशशरीरद्वयापेक्षया सशरीरी समुत्पद्यते इति कथ्यते, एवमौदारिकवैक्रियाहारक-शरीरत्रयापेक्षया अशरीरीति कथ्यते उत्पत्तेः पूर्वमेतादृशशरीरत्रयसंबन्धस्याभावादिति ।

पूर्वं शरीरेन्द्रियविषयकं वर्णनं कृतं साम्प्रतं शरीरेन्द्रियवत्त्वे आहारस्यावश्यकता भवेदित्याहारसूत्रमाह–'जीवे णं भंते' इत्यादि । 'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त! 'गब्भं वक्कममाणे' गर्भं व्युत्क्रामन् गर्भे समुत्पद्यमान इत्यर्थः,'तप्पढमयाए' तत्प्रथमतया 'किं आहारं आहारेइ' कमाहारमाहरति 'तप्पढमयाए' त्ति, तस्य गर्भागमनस्य प्रथमतेति तत्प्रथमता, तया प्रथमतया गर्भे उत्पद्यमान एवेत्यर्थः, कमाहारमाहरति–गर्भे उत्पत्त्यनन्तरं कीदृशमाहारं प्रथमत आहरतीति प्रश्नाशयः। भगवानाह–'गोयमे'त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम! 'माउओयं' मात्रोजः, ओजः=

औदारिक, वैक्रियक, और आहारक इन तीन शरीरों की अपेक्षा जब की जाती है–तब गर्भ में उत्पन्न होते समय इन तीन शरीरों में से जीव के कोई भी शरीर नहीं होता है इस तरह गर्भ में उत्पन्न होते समय जीव के इनमें से कोई भी शरीर न होने के कारण "वह अशरीरी गर्भ में उत्पन्न होता है" यह कथन भी बन जाता है।

पहिले सूत्रकार ने इन्द्रिय और शरीर का वर्णन सूत्रों द्वारा कर ही दिया है। अब वे आहार का वर्णन करने के निमित्त आहारसूत्र का कथन करते हैं क्यों कि इन्द्रिय और शरीर से युक्तता होने पर जीव को आहार की आवश्यकता होती है (जीवे णं भंते! गब्भं वक्कममाणे तप्पढमयाए किं आहारं आहारेइ) हे भदन्त! जीव जब गर्भ में उत्पन्न होता है तब वह सर्वप्रथम क्या खाता है? अर्थात् कैसा आहार लेता है? (गोयमा! माउओयं पिउसुक्कं तं तदुभयसंसिट्ठं कलुसं,

વિચારતા "જીવ ગર્ભમાં શરીરસહિત ઉત્પન્ન થાય છે" એ કથન બરાબર છે. તથા ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે જીવને ઔદારિક, વૈક્રયિક, અને આહારક ત્રણ એ શરીરમાંનું કોઇ પણ શરીર હોતું નથી. એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં "જીવ ગર્ભમા અશરીરી ઉત્પન્ન થાય છે" એ કથન પણ યોગ્ય છે,"

પહેલાં સૂત્રકાર ઈન્દ્રિય અને શરીરનું વર્ણન સૂત્રો વડે કરી દીધું જ છે હવે આહારનું વર્ણન કરવાને માટે તેઓ આહાર સૂત્રનું કથન કરે છે, કારણ કે ઇન્દ્રિયો અને શરીરથી યુક્ત એવા જીવને આહારની આવશ્યકતા રહે છે– (जीवे णं भंते ! गब्भं वक्कममाणे तप्पढमयाए किं आहारं आहारेइ ?) હે ભગવન્! જ્યારે જીવ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે સૌથી પહેલાં શું ખાય છે? એટલે કે કેવો આહાર લે છે?

आर्तवम् शोणितमित्यर्थः, 'पिउसुक्कं' पितृशुक्रं, पितृवीर्यमाहरतीति सम्बन्धः। 'तं' इति आहारम्, कीदृशमित्याह—'तदुभयसंसिट्ठं' 'तदुभयसंश्लिष्टं, तदुभयेन—मात्रोजःपितृशुक्ररूपेण संश्लिष्टं=संमिलितम्, अत एव कलुषम्=अतिघृणितम् आहारम् 'किब्बिसं' किल्बिषम्=अपवित्रम्, एतादृशम् आहारं 'तप्पढमयाए' तत्प्रथमतया सर्वतः प्रथमम् 'आहारेइ' आहरति, गर्भे उत्पद्यमानस्य आहारं निरूप्य सम्प्रति गर्भगतः सन् जीवः कीदृशमाहारमाहरतीति निरूपयति—'जीवे णं भंते' इत्यादि। 'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त! 'गब्भगए समाणे' गर्भगतः सन् 'किं आहारं आहारेइ' कमाहारमाहरति, भगवानाह—'गोयमे'—त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जं से माया' यास्तस्य माता, या इति यद्रपाः, 'णाणा विहाओ' नानाविधा—अनेकप्रकारकाः, 'रसविगईओ' रसविकृतीः—रसरूपाविकृतीः दुग्धदध्यादिरूपाः 'आहारं आहारेइ' आहारमाहरति, आहारतया गृह्णाति, 'तदेगदेसेणं ओयं आहारेइ' तदेकदेशेन ओज आहरति, तदेकदेशेन तासां

किब्बिसं तप्पढमयाए आहारं आहारेइ) हे गौतम! जीव जब माता के गर्भ में उत्पन्न होता है—तब वह सब से प्रथम माता का ओज—आर्तव-अर्थात् शोणित और पिता का शुक्र इन दोनों से मिश्रित जो आहार होता-है उसे ग्रहण करत है। यह आहार अतिघृणित होता है। तथा अपवित्र होता है, क्यों कि यह माता के शोणित और पिता के वीर्य से मिश्रितरूप होता है। (जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे किं आहारं आहारेइ) हे भदन्त! जीव जब तक माता के गर्भ में रहता है तबतक वह क्या आहार करता है? (गोयमा! जं से माया णाणाविहाओ रसविगईओ आहारं आहारेइ, तदेगदेसेणं ओयं आहारेइ) हे गौतम! जो उसकी माता दूध, दहीं आदिरूप नाना प्रकार की विकृतियों का आहार करती है उस आहार के एकदेश से अर्थात् उपभुक्त उन रस विकृतियों के एकांश से निष्पन्न जो ओज है—सार है—उसका वह आहार ग्रहण

ઉત્તર—(गोयमा! माउओयं पिउसुक्कं तं तदुभयससिट्ठं कलुसं, किब्बिसं तप्पढमयाए आहारं आहारेइ) હે ગૌતમ! જ્યારે જીવ માતાના ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે માતાનું ઓજ (આર્તવ, શોણિત) અને પિતાનું શુક્ર, એ બન્નેથી મિશ્રિત જે આહાર હોય છે તે ખાય છે. માતાના શોણિત અને પિતાના શુક્રથી મિશ્રિત હોવાને કારણે તે આહાર ઘૃણિત (મેલો) અને અપવિત્ર હોય છે. (जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे किं आहारं आहारेइ?) હે ભગવન્! જીવ માતાના ગર્ભમાં રહે ત્યાં સુધી કયો કયો આહાર લે છે? (गोयमा! जं से माया णाणाविहाओ रसविगईओ आहारं आहारेइ, तदेगदेसेणं ओयं आहारेइ) હે ગૌતમ! તેની માતા દૂધ, દહીં વગેરે રૂપ વિવિધ પ્રકારની વિકૃતિયો વાળો

विकृतीनामेकदेश इति एकांशः तेन निष्पन्नं ओजः-सारमाहरति-गृह्णातीति भावः। 'जीवस्स णं भंते ' जीवस्य खलु भदन्त ! 'गब्भगयस्स समाणस्स ' गर्भगतस्य सतः 'अत्थि-उच्चारे इ वा ' अस्ति उच्चार इति वा, उच्चारः-पुरीषम् 'पासवणे इ वा ' प्रस्रवणमिति वा, प्रस्रवणं-मूत्रम् 'खेलेइवा ' खेल इति वा, खेलः-श्लेष्मा, 'सिंघाणे इ वा ' सिंघानक मिति वा, सिंघानकं-नासिकामलं, 'वंते इ वा ' वान्तमिति वा, वान्तं-वमनम् , 'पित्ते इ वा' पित्तमिति वा, हे भदन्त! गर्भगतस्य जीवस्य मूत्रपुरीषवमनपित्तश्लेष्मादिकं भवति किमिति प्रश्नः भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे ' नायमर्थः समर्थः, यत् गर्भगतस्य नोच्चारादिकं भवतीति भावः। गौतमः पृच्छति-' से केणट्ठेणं ' तत् केनार्थेन हे भदन्त! केन कारणेन एवमुच्यते यद् गर्भगतस्य जीवस्योच्चारादिकं न भवतीति। भगवानाह-'गोयमे 'त्यादि, 'गोयमा ' हे गौतम ! जीवे णं गब्भगए समाणे ' जीवः खलु

करता है। (जीवस्स णं भंते ! गब्भगयस्स समाणस्स अत्थि उच्चारेइ वा पासवणेइ वा, खेलेइ वा, सिंघाणेइ वा, वंतेइ वा, पित्तेइ वा ?) हे भदन्त ! गर्भ में स्थित जीव के मल होता है क्या ? मूत्र होता है क्या ? कफ होता है क्या ? नाक का मैल होता है क्या ? वमन होता है क्या ? पित्त होता है क्या ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् गर्भगत जीव के उच्चार (बड़ी नीत) मल होना, पासवण (लघुनीत) मल मूत्र आदि का होना यह सब नहीं होता है (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त) आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि गर्भगत जीव के मलसूत्र आदि नहीं होते हैं (गोयमा !

જે આહાર કરે છે તે આહારના એકદેશથી એટલે કે ખાવામાં આવેલ તે રસવિકૃતિયોના એક અંશ વડે તૈયાર થયેલ જે ઓજ (સાર) છે, તેનો તે આહાર કરે છે. (जीवस्स णं भंते ! गब्भगयस्स सामणस्स अत्थि उच्चारेइ वा पासवणेइ वा, खेलेइ वा, सिंघाणेइ वा, वंतेइ वा, पित्तेइ वा ?) હે ભગવન્ ! ગર્ભમાં રહેલા જીવને શું ઝાડો થાય છે ? પેશાબ થાય છે ? કફ થાય છે ? નાકનો લીંટ હોય છે ? ઉલટી થાય છે ? પિત્ત થાય છે ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! તે અર્થ બરાબર નથી—એટલે કે ગર્ભમાં રહેલ જીવને ઉચ્ચાર (ઝાડો) પાસવણ (પેશાબ) વગેરે કંઇ પણ થતું નથી (से केणट्ठेणं० ઇત્યાદિ. હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ગર્ભગત જીવને ઝાડો પેશાબ વગેરે કંઇ પણ થતાં નથી ? (गोयमा ! जीवे णं गब्भगए समाणे

गर्भगतः सन् 'जं आहारेइ तं चिणाइ' यदाहरति तत् चिनोति, 'तं सोइंदियत्ताए' तत् श्रोत्रेन्द्रियतया 'जाव फासिंदियत्ताए' यावत् स्पर्शनेन्द्रियतया, यावत् पदेन-चक्षुरसनघ्राणेन्द्रियाणां-परिग्रहो भवति, 'अट्ठि अट्ठिमिंजकेसमंसुरोमनहत्ताए' अस्थ्यस्थिमज्जाकेशश्मश्रुरोमनखतया, तत्र-'अट्ठिमिंज'-त्ति अस्थिमज्जातया-अस्थिगतधातुविशेषतया 'केस' त्ति, केशतया 'मंसु' त्ति श्मश्रुतया 'रोम'त्ति, रोमतया 'नह'त्ति नखतया च चिनोतीति सम्बन्धः, चिनोति परिणमयतीति भावः। 'से तेणट्ठेणं०' तत् तेनार्थेन हे गौतम! एवमुच्यते यद् गर्भगतस्य जीवस्य उच्चारादिकं न भवति, आह्रियमाणाहारस्य यदि कोप्यंशोऽवशिष्टो भवेत्तदा तन्निःसरणात्मकमलादीनां संभावना भवेन्नत्वेवम् आह्रियमाणाहारस्य श्रोत्रेन्द्रियादिरूपेण परिणतत्वात्। 'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त! 'गब्भगए समाणे' गर्भगतः सन् 'पभू मुहेणं कावलियं आहारं आहरित्तए' प्रभुर्मुखेन कावलिकमा-

---

जीवेणं गब्भगए समाणे जं आहारेइ, तं चिणाइ) हे गौतम! गर्भस्थित जीव जो आहार करता है वह उसका चय करता है। (तं सोइंदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए, अट्ठि, अट्ठिमिंज,-केस,-मंसु-रोम,-नहत्ताए परिणामेइ से तेणट्ठेणं) उसे वह श्रोत्रेन्द्रिय रूप से यावत् स्पर्शन इन्द्रियरूप से, अस्थि-हड्डीरूप से, अस्थिमज्जा-अस्थिगत धातुविशेषरूप से केशरूप से, श्मश्रुरूप से, रोमरूप से, नखरूप से, परिणमाता है। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि गर्भगत जीव उच्चार आदिक नहीं करता है। आह्रियमाण आहार का यदि कोई अंश बाकी बचा रहे तो उसे निकालने रूप मलादिकों की संभावना हो सकती है, परन्तु ऐसा तो होता नहीं है, क्यों कि आह्रियमाण आहार श्रोत्रेन्द्रियादिरूप से परिणत होता रहता है। (जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे पभू मुहेणं कावलियं आहारं

जं आहारेइ, तं चिणाइ) હે ગૌતમ! ગર્ભમાં રહેલ જીવ જે આહાર કરે છે, તેનો તે ચય કરે છે. (तं सोइंदियत्ताए जाव फासिंदियत्ताए अट्ठि, अट्ठिमिंज, केस, मंसु, रोम, नहत्ताए से तेणट्ठेणं०) તેને તે ગર્ભનો જીવ શ્રોતેન્દ્રિયથી લઈને સ્પર્શેન્દ્રિય રૂપે, અસ્થિ (હાડકા) રૂપે, અસ્થિમજ્જારૂપે, કેશરૂપે, શ્મશ્રુ (દાઢી) રૂપે, રોમરૂપે, અને નખરૂપે પરિણમાવે છે. તે કારણે, હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે ગર્ભમાં રહેલ જીવ મળ, મૂત્રાદિ કરતો નથી. આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલ આહારનો કોઇ ભાગ જો ચય પામ્યા વિનાનો બાકી રહે તો તેને બહાર કાઢવા માટે ઝાડા, પેશાબ વગેરે જરૂરીયાત રહે છે. પણ ગર્ભમાં રહેલ જીવની બાબતમાં એવું બનતું નથી. કારણ કે આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલ ખોરાક શ્રોત્રેન્દ્રિય આદિ રૂપે પરિણમતો રહે છે. (जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे पभूमुहेणं कावलियं

हारमाहर्तुम्, हे भदन्त ! गर्भस्थो जीवः मुखेनाहारमाहर्तुं समर्थो भवेदिति प्रश्नः॥ भगवानाह—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः, गर्भगतो जीवो मुखेन कावलिकमाहारं नाहरतीति। तत्कारणं पृच्छति—'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन, केन कारणेन हे भदन्त! एवमुच्यते यत् गर्भगतो जीवो कावलिकमाहारमाहर्तुं न समर्थ इति। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवेणं गब्भगए समाणे सव्वओ आहारेइ' जीवः खलु गर्भगतः सन् सर्वतः सर्वात्मना आहरति, 'सव्वओ परिणामेइ' सर्वतः सर्वात्मना परिणमयति 'सव्वओ उस्ससइ' सर्वतः सर्वात्मना उच्छ्वसति, श्वासं गृह्णाति, 'सव्वओ निस्ससइ' सर्वतो निःश्वसति, सर्वात्मना श्वासं मुञ्चति, 'अभिक्खणं आहारेइ' अभीक्ष्णमाहरति पुनः पुनराहरतीत्यर्थः, 'अभिक्खणं परिणामेइ'

आहरित्तए) हे भदन्त ! गर्भगत जीव क्या मुख से कवलरूप निवाला आहार करने में समर्थ है ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् गर्भगत जीव मुख से कावलिक आहार लेने में समर्थ नहीं है। (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हो कि गर्भगत जीव कावलिक रूप आहार लेने में समर्थ नहीं है ? (गोयमा ! जीवे णं गब्भगए समाणे सव्वओ आहारेइ) हे गौतम ! गर्भ में रहा हुआ जीव सर्वात्मना खाता है (सव्वओ परिणामेइ) खाए हुए को सर्वात्मना परिणमाता है। (सव्वओ निस्ससइ) सर्वात्मना वह श्वास लेता है (सव्वओ निस्ससइ) सर्वात्मना वह निःश्वास लेता है, अर्थात् सर्वात्मना वह श्वास को छोड़ता है। (अभिक्खणं आहारेइ) बार २ वह आहार लेता है। (अभिक्खणं परिणामेइ)

આહારં આહરિત્તए ?) હે ભગવન્ ! શું ગર્ભમાં રહેલો જીવ મુખથી કવલાહાર (કોળીયા વડે ખાવું તે) ગ્રહણ કરવાને સમર્થ હોય છે ? (ગોયમા ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! તે અર્થ બરાબર નથી, એટલે કે ગર્ભમાં રહેલ જીવ મુખથી કવલાહાર લેવાને સમર્થ હોતો નથી. (से केणट्ठेणं) હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ગર્ભમાં રહેલો જીવ કવલ આહાર ગ્રહણ કરવાને સમર્થ હોતો નથી ? (गोयमा ! जीवेण गब्भगए समाणे सव्वओ आहारेइ) હે ગૌતમ ! ગર્ભમાં રહેલો જીવ સર્વ આત્મપ્રદેશો વડે ખાય છે. (सव्वओ परिणामेइ) ખાધેલા બધા આહારને સર્વઆત્મપ્રદેશો વડે પરિણમાવે છે. (सव्वओ उस्ससइ) સર્વ આત્મપ્રદેશો વડે તે શ્વાસ લે છે. (सव्वओ निस्ससइ) અને સર્વ આત્મપ્રદેશો વડે નિશ્વાસ છોડે છે. (अभिक्खणं आहारेइ) તે વારંવાર આહાર

अभीक्ष्णं=पौनःपुन्येन परिणमयति, 'अभिक्खणं उस्ससइ' अभीक्ष्णमुच्छ्वसति 'अभिक्खणं निस्ससइ' अभीक्ष्णं निःश्वसति, कदाचित् 'आहच्च आहारेइ' आहत्याहरति-विरम्य विरम्य आहरति, 'आहच्च परिणामेइ' आहत्य परिणमयति, 'आहच्च उस्ससइ' आहत्योच्छ्वसति, आहच्च निस्ससइ' आहत्य निःश्वसति, कदाचिदाहारादिकं करोति गर्भगतो जीवः कदाचिदाहारादिकं न करोति, एतादृशस्वभावत्वात्तस्य, गर्भगतो जीवः कथं सर्वत आहारं करोतीत्याह-'माउजीवे'-त्यादि। 'माउजीवरसहरणी' मातृजीवरसहरणी, रसो ह्रियते आदीयते यया सा रसहरणी नाभिनालमित्यर्थः, मातृजीवस्य रसहरणीति मातृजीवरसहरणी, तथा

बार २ वह लिये हुए आहार को बार २ परिणमाता है। (अभिक्खणं-उस्ससइ) बार २ वह श्वास लेता है। (अभिक्खणं निस्ससइ) बार २ वह श्वास छोड़ता रहता है। (आहच्च आहारेइ) कदाचित् वह ठहर ठहर कर आहार करता है। (आहच्च परिणामेइ) कदाचित् वह ठहर २ कर उस कृत आहार को परिणमाता है। (आहच्च उस्ससइ) कदाचित् ठहर २ कर वह श्वास लेता है (आहच्च निस्ससइ) कदाचित् वह ठहर २ कर निःश्वास लेता है। तात्पर्य इस कथन का यह है कि गर्भगत जीव कदाचित् आहार आदि करता भी है और कदाचित् आहार आदि नहीं भी करता है, क्यों कि उसका ऐसा ही स्वभाव होता है। गर्भगत जीव सर्वात्मना कैसे आहार करता है? इसके समाधान निमित्त भगवान् कहते हैं कि (माउजीवरसहरणी) मातृजीव रस हरिणी-यहां मातृ जीव रसहरिणी शब्द का अर्थ-मातृ जीव के रस

લે છે. (अभिक्खणं परिणामेइ) અને વારંવાર ગ્રહણ કરેલા આહારને વારંવાર પરિણમાવે છે (अभिक्खणं उस्ससइ) વારંવાર તે શ્વાસ લે છે, (अभिक्खणं निस्ससइ) વારંવાર તે શ્વાસ છોડે છે (आहच्च आहारेइ) ક્યારેક તે થોભી થોભીને પણ આહારને લે છે. (आहच्च परिणामेइ) ક્યારેક થોભી થોભીને તે આહારને તે પરિણમાવે છે. (आहच्च उस्ससइ) અને ક્યારેક થોભી થોભીને તે શ્વાસ લે છે. (आहच्च निस्ससइ) અને ક્યારેક થોભી થોભીને તે નિઃશ્વાસ છોડે છે-આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-ગર્ભમાં રહેલો જીવ ક્યારેક આહાર વગેરે ગ્રહણ કરે છે અને ક્યારેક આહારાદિ ગ્રહણ નથી પણ કરતો. કારણ કે તેનો એવો સ્વભાવ હોય છે ગર્ભમાં રહેલ જીવ સર્વ આત્મપ્રદેશો વડે કેવી રીતે આહાર લે છે તે સમજાવવા માટે ભગવાન કહે છે કે-(माउजीवरस रसहरणी) માતૃજીવરસહરિણી-એટલે કે માતૃજીવના રસનું હરણ કરનારી

'पुत्तजीवरसहरणी' पुत्रजीवरसहरणी, एते द्वे नाड्यौ स्तः, तयोर्मध्ये आद्या या मातृजीवरसहरणी सा, 'माउजीवपडिबद्धा पुत्तजीवफुड़ा' मातृजीवप्रतिबद्धा पुत्रजीवस्पृष्टा, इयं रसग्राहिका नाडी मातृजीवप्रतिबद्धा-मातृजीवेन सह संबद्धा, तथा सव नाड़ी पुत्रजीवस्पृष्टा इति पुत्रजीव स्पर्शिका भवति, इह प्रतिबद्धता च गाढसंबन्धः, मातृजीवस्यांशरूपत्वात्तस्याः, स्पृष्टता च संबन्धमात्रम्, यतो न सा पुत्रजीवस्यांशरूपा, मातृजीवप्रतिबद्धा केवलं पुत्रजीवं स्पृशत्येवेति 'तम्हा आहारेइ' तस्मादाहरति यस्मात् एवं तस्मात् कारणात् मातृजीवप्रतिबद्धया रसहरण्या नाड्या पुत्रजीवेन सह स्पर्शनाद् गर्भगतो जीव आहरति=आहारं

को हरण करने वाली नाडी नाभिनाल होता है। क्योंकि माता द्वारा उपभुक्त आहार का रस गर्भगत जीव को इसी के द्वारा मिलता रहता है इसलिये "रसो ह्रियते-आदीयते यया सा रसहरणी" ऐसी रसहरणी शब्द की व्युत्पत्ति टीकाकार ने की है। (पुत्तजीवरसहरणी) पुत्रजीवरसहरणी-यह भी एक नाड़ी होती है। इस तरह ये दो नाडियां हैं। इनके बीचमें जो आदि की नाडी मातृजीवरस हरणी है वह (माउजीवपडिबद्धा) मातृजीव के साथ संबद्ध रहती है, और पुत्र जीव के साथ स्पृष्ट होती है। प्रतिबद्धता शब्द का तात्पर्य गाढसंबंध से है, क्यों कि वह प्रतिबद्धता मातृजीव के अंशरूप होती है। और स्पृष्टता का तात्पर्य सामान्य संबंध से है, क्योंकि वह स्पृष्टता पुत्र जीव के अंशरूप नहीं होती है। मातृजीव प्रतिबद्धा नाडी केवल पुत्र जीवका स्पर्श ही करती है। (तम्हा आहारेइ) इसलिये वह आहार करता है। तात्पर्य यह है कि मातृजीवप्रतिबद्ध रसहरणी नाडी पुत्र जीव

નાડી-નાભિનાલ-માતા વડે આહાર રૂપે ગ્રહણ કરાયેલ આહારનો રસ ગર્ભસ્થ જીવ તે નાભિનાલ વડે મેળવતો રહે છે. તેથી "रसो ह्रियते-आदीयते यया सा रसहारणी" એવી રસહરણી શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ટીકાકારે કરી છે. (पुत्तजीवरसहरणी) પુત્રજીવરસહરણી-તે પણ એક નાડી હોય છે. તેમાંની પહેલી માતૃજીવરસહરણી નાડી (माउजीवपडिबद्धा) માતાના જીવ સાથે બંધાયેલી રહે છે. અને પુત્રના જીવ સાથે પણ સ્પૃષ્ટ હોય છે. પ્રતિબદ્ધપણું એટલે ગાઢ સંબંધ. કારણ કે તે પ્રતિબદ્ધપણું માતૃજીવના અંશરૂપ હોય છે. સ્પૃષ્ટતા એટલે સામાન્ય સંબંધ કારણ કે તે સ્પૃષ્ટતા પુત્રજીવના અંશ રૂપ હોતી નથી. માતાના જીવ સાથે બંધાયલી નાડી માત્ર પુત્રના જીવનો સ્પર્શ જ કરે છે. (तम्हा आहारेइ) તેથી તે આહાર કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે માતૃજીવપ્રતિબદ્ધરસહરણી નાડી પુત્ર જીવની સાથે સ્પર્શ કરે છે, તે કારણે

करोति 'तम्हा परिणामेइ' तस्मात् परिणमयति, तस्मादेव कारणात्तद् आहृतमाहारं परिणमयति। 'अवरावि य णं' अपरापि च स्पर्शिका खलु अपरा=अन्या या 'पुत्तजीवरसहरणी' पुत्रजीवरसहरणी सा 'पुत्तजीवपडिबद्धा' पुत्रजीवप्रतिबद्धा, पुत्रजीवेन सह संबद्धा सैव, 'माउजीवफुडा' मातृजीवस्पृष्टा, मातृजीवस्य केवलं स्पर्शं कुर्वती, यस्मादेवम् 'तम्हा' तस्मात् कारणात् गर्भगतो जीवः 'चिणाइ' चिनोति, पुष्णाति सामान्येन शरीरादिकं पुष्टं करोति, एवम् 'तम्हा उवचिणाइ' तस्मादुपचिनोति, तस्मादेवकारणात् विशेषतया पुष्णाति=पुष्टं करोति शरीरादिकं गर्भगतो जीव इति। उक्तं च—

"पुत्रस्य नाभौ मातुश्च, हृदि नाडी निबध्यते।
ययासौ पुष्टिमाप्नोति, केदार इव कुल्यया" ॥१॥

के साथ स्पर्श करती है, इस कारण गर्भगत जीव उस मातृजीवप्रतिबद्ध नाडी द्वारा आहार लेता है। (तम्हा परिणामेइ) इसी कारण वह आहृत आहार को परिणमाता है। (अवरा वि य णं पुत्तजीवपडिबद्धा माउजीवफुडा तम्हा चिणाइ तम्हा उवचिणाइ) तथा दूसरी नाडी जो पुत्र जीवरस हरिणी है वह पुत्र जीवके साथ संबद्ध है और मातृजीव को स्पर्श करती है। इसकारण गर्भगत जीव सामान्यरूप से अपने शरीर आदि को पुष्ट करता रहता है। विशेषरूप से पुष्ट करता रहता है।कहा भी है—

"पुत्रस्य नाभौ मातुश्च हृदि नाड़ी निबध्यते।
ययासौ पुष्टिमाप्नोति केदार इव कुल्यया ॥१॥"

ગર્ભમાં રહેલ જીવ માતૃજીવપ્રતિબદ્ધ નાડી વડે આહાર લે છે. (तम्हा परिणामेइ) તેથી આહાર કરેલ આહારને પરિણમાવે છે. (अवरा वि य णं पुत्तजीवपडिबद्धा माउजीवफुडा—तम्हा चिणाइ, तम्हा उवचिणाइ) તથા બીજી પુત્ર જીવરસહરિણી નામની નાડી પુત્ર જીવની સાથે બંધાયલી છે અને માતાના જીવનો માત્ર સ્પર્શ જ કરે છે. તે કારણે ગર્ભમાં રહેલ જીવ સામાન્ય રૂપે તથા વિશેષરૂપે પોતાના શરીર વગેરેની પુષ્ટિ કરતો રહે છે,

કહ્યું પણ છે કે—

"पुत्रस्य नाभौ मातुश्च, हृदि नाडी निबध्यते।
ययासौ पुष्टिमाप्नोति, केदार इव कुल्यया ॥१॥"

પુત્રની નાભિમાં અને માતાના હ્રદયમાં નાડી સંબંધિત છે. જેવી રીતે કલ્યાથી—ખેતરમાં પાની પહોંચાડવાની નીક વડે ખેતરને પોષણ મળ્યા કરે છે, એવી રીતે તે નાડી વડે ગર્ભમાં રહેલ જીવને પોષણ મળ્યા કરે છે॥૧॥

'से तेणट्ठेणं' तत्तेनार्थेन, तेन कारणेन 'जाव नो पभू मुहेणं कावलियं आहारं आहरित्तए' यावत् नो प्रभुः मुखेन कावलिकमाहारमाहर्तुम्, अत्र यावत्पदेन-'हे गौतम! एवमुच्यते जीवः खलु गर्भगतः सन्' इति संग्रहः। पूर्वोक्त कारणेन गर्भगतो जीवो मुखेन कावलिकमाहारं कर्त्तुं न समर्थ इति।

गर्भाधिकारादेव गर्भगत जीवस्याङ्गविषये प्राह—'कइ णं भंते' इत्यादि। 'कइ णं भंते' कति खलु भदन्त! माइ अंगा पन्नत्ता' मात्रंगानि प्रज्ञप्तानि, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'तओ माइयंगा पन्नत्ता' त्रिणि मात्रङ्गानि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा-'मंसं सोणिए-मत्थुलुंगे' मांसं शोणितं मस्तुलुगम्-मस्तुलुङ्गं=मस्तिकं मस्तकान्तःस्थितस्निग्धपदार्थ विशेषः 'भेजा' इति प्रसिद्धम्, 'कइ णं भंते पिइयंगा पन्नत्ता' कति खलु भदन्त! पित्रङ्गानि प्रज्ञप्तानि, भगवानाह—'गोयमे' त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! तओ पिइयंगा पन्नत्ता' त्रीणि पित्रङ्गानि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा—'अट्ठि अट्ठि-

---

पुत्र की नाभि में और माता के हृदय में नाड़ी संबंधित है। इसी नाड़ी से गर्भगत जीव कुल्यासे खेतमें पानी पहुंचने के स्थानरूप नाली से केदार (क्यारा) की तरह पुष्ट होता रहता है ॥१॥

(से तेणट्ठेणं०) इस कारण हे गौतम! मैं ऐसा कहता हूं कि (जाव नो पभू मुहेणं कावलियं आहरं आहरित्तए) गर्भगत जीव मुख से कवलरूप आहारको लेने के लिये समर्थ नहीं है।

गर्भ का अधिकार होने से ही सूत्रकार अब गर्भगत जीव के अंग के विषय में प्रश्नोत्तरपूर्वक सूत्र कहते हैं-(कइ णं भंते! माइअंगा पन्नत्ता) हे भदन्त! माता के अंग कितने कहे गये हैं? (गोयमा! तओ माइ अंगा पन्नत्ता, तं जहा मंसे, सोणिए, मत्थुलुंगे) हे गौतम! माता के अंग

(से तेणट्ठेणं०) હે ગૌતમ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે (जाव नो पभू मुहेणं कावालियं आहारं अहारि ए) ગર્ભમા રહેલ જીવ મુખ વડે કવલાહાર લેવાને સમર્થ હોતો નથી.

ગર્ભનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી હવે સૂત્રકાર ગર્ભમાં રહેલ જીવનાં અંગોના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક સૂત્રો કહે છે-(कइ णं भंते! माइअगा पन्नत्ता) હે ભગવન્! ગર્ભમાં રહેલ જીવમાં માતાનાં અંગો કેટલાં હોય છે? (गोयमा! तओ माइअंगा पन्नत्ता-तं जहा-मंसे, सोणिए, मत्थुलुंगे) હે ગૌતમ! માતાનાં ત્રણ અંગ તેને હોય છે-(૧) માંસ, (૨) શોણિત, (રુધિર) અને (૩) મગજ. (कइ णं भंते! पिइअंगा पन्नत्ता?) હે ભગવન્ તે જીવને પિતાના કેટલાં અંગો હોય છે? (गोयमा! तओ पिइअंगा पन्नत्ता) હે ગૌતમ! તે જીવને

मिंजा ' केसमंसरोमनहे ' अस्थि अस्थिमज्जाकेशश्मश्रुरोमनखाः, गर्भस्थितजीवस्य शरीरे मांसशोणितमस्तुलुङ्गानि मातुःसकाशादागतानि तथा अस्थ्यस्थिमज्जा केशश्मश्रुरोमनखाः पितुः सकाशादागतानि भवन्तीति भावः । गर्भगतस्य जीवस्य मातृपित्रवयवप्राप्तशरीरं–कियत्कालपर्यन्तं तिष्ठतीत्यावेदयितुमाह—'अम्मापिइए' इत्यादि । ' अम्मापिइए णं भंते सरीरए ' अम्बापैतृकं खलु भदन्त ! शरीरकं ' केवइयं–कालं संचिट्ठइ ' कियत्कालं संतिष्ठते, हे भदन्त !, भगवानाह–'गोयमे' त्यादि । ' गोयमा ' हे गौतम ! ' जावइयं से कालं ' यावन्तं कालं तस्य ' भवधारणिज्जे सरीरए ' भवधारणीयं शरीरम् ' अव्वावन्ने भवइ ' अव्यापन्नं भवति, भवधारणीयं=भवधारणप्रयोजन मनुष्यादि भवोपग्राहकमित्यर्थः, 'अव्वा-

---

तीन कहे गये हैं–वे इस प्रकार से है–१ मांस, २ शोणित (रुधिर) और तीसरा मस्तक के भीतरस्थित स्निग्ध पदार्थविशेष जिसे " भेजा " कहते हैं। (कइ णं भंते! पिइअंगा पन्नत्ता) हे भदन्त ! पिताके अंग कितने कहे गये है ? (गोयमा ! तओ पिइअंगा पन्नत्ता) हे भदन्त ! पिताके अंग तीन कहे गये हैं। (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं (अट्ठिमिंज्जा केसमंसु रोमनहे) हाड, अस्थिमज्जा केश–श्मश्रु–रोम और नख। तात्पर्य यह है कि–गर्भस्थित जीव के शरीर में मांस, शोणित और भेजा ये तीन माता से प्राप्त होते हैं और हाड १, अस्थिमज्जा २, केश, श्मश्रु, रोम और नख ३, ये पिता से प्राप्त होते हैं। गर्भगत जीव का माता पिता के अवयवों से प्राप्त शरीर कितने कालतक रहता है ? इस बात को अब सूत्रकार प्रश्नोत्तरपूर्वक कहते हैं—(अम्मापिइए णं भंते ! सरीरए केवइयं कालं संचिट्ठइ ?) हे भदन्त ! माता पिता के अवयवों से प्राप्त गर्भस्थित जीव का शरीर कितने कालतक ठहरता है ? (गोयमा ! जावइयं से कालं भवधारणिज्जे सरीरए अव्वावन्ने भवइ एवतियं कालं

પિતાના ત્રણ અંગ હોય છે–(तं जहा) તે આ પ્રમાણે છે–(अट्ठि–अट्ठिमिंजा,–केसमंसरोमनहे) હાડકાં, અસ્થિમજ્જા, કેશ–શ્મશ્રુરોમ અને નખ. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે ગર્ભમાં રહેલ જીવના શરીરમાં માંસ, રુધિર અને મગજ માતા તરફથી પ્રાપ્ત થાય છે અને (૧) હાડકાં, (૨) અસ્થિમજ્જા અને (૩) કેશ, શ્મશ્રુ રોમ અને નખ પિતા તરફથી પ્રાપ્ત થાય છે. માતા પિતાના અવયવોથી પ્રાપ્ત એવું ગર્ભમાં રહેલ જીવનું શરીર ક્યાં સુધી રહે છે–એ વાતને સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તર વડે બતાવે છે–(अम्मापिइए ण भंते ! सरीरए केवइयं कालं संचिट्ठइ !) હે ભગવન્! માતા પિતાના અવયવોથી પ્રાપ્ત થયેલું ગર્ભમાં રહેલ જીવનું શરીર કેટલા સમય સુધી ટકે છે ? (गोयमा ! जावइयं से कालं भवधारणिज्जे सरीरए अव्वावन्ने भवइ एवइयं कालं संचिट्ठइ) હે ગૌતમ ! જ્યાં સુધી તેનું ભવધાર·

वन्ने ' अव्यापन्नम्, व्यापन्नम् विनष्टम् तन्निषेधात् अव्यापन्नम् अविनष्टमित्यर्थः, भवति-तिष्ठति, ' एवतियं कालं संचिट्ठइ ' एतावन्तं कालं संतिष्ठते ' अहे णं ' अथ खलु-शरीरप्राप्त्यनन्तरम् ' समए समए ' समये समये-प्रतिक्षणमित्यर्थः, वोक्कसिज्जमाणे वोक्कसिज्जमाणे ' व्यपकृष्यमाणं व्यपकृष्यमाणं-प्रतिसमयं हीयमानं सत् ' चरमकालसमयंसि ' चरमकालसमये-मरणसमये ' वोच्छिन्ने भवइ ' व्युच्छिन्नं भवति-नष्टं भवतीति ॥ सू० ४ ॥

गर्भस्यैवाधिकारात् गर्भगतजीवस्य गत्यन्तरगमनं प्रदर्शयन् प्राह-'जीवे णं भंते' इ०

मूलम्—जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे नेरइएसु उववज्जेज्जा, गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा, से केणट्ठेणं गोयमा ! से णं सन्नीपंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तिहिं पज्जत्तए, वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए, पराणीयं आगयं सोच्चा निसम्म पएसे निच्छुभइ, निच्छुभित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ, समोहणित्ता चाउरंगिणिं से

संचिट्ठइ) हे गौतम ! जितने कालतक उसका भवधारणीय शरीर विनष्ट नहीं होता है उतने कालतक ठहरता है । (अहे णं समए समए वोक्कसिज्जमाणे २ चरमकालसमयंसि वोच्छिन्ने भवइ) फिर समय पर छीजता हुआ वह अन्तसमय में नष्ट हो जाता है। तात्पर्य इस प्रश्नोत्तरका ऐसा है कि गर्भगत जीवके शरीरसें माता पिताके प्राप्त अंग तब तक रहते हैं कि जबतक उसका भवधारणीय शरीर-जन्मसे लेकर मरण पर्यन्त रहनेवाला शरीर-रहता है। जैसे२ वह भवधारणीय शरीर समय २ में हीन होता जाता है वैसे २ वे अंग भी हीन होते जाते हैं, और भवधारणीय उस शरीरके नष्ट होते ही वे अंग भी नष्ट हो जाते हैं॥सू०४॥

णीय शरीर नाश पामतुं नथी, त्यां सुधी ते शरीर रહे छे. (अहे णं समए समए वोक्कसिज्जमाणे२ चरमकालसमयंसि वोच्छिन्ने भवइ) त्यार બાદ પ્રત્યેક સમયે છીંજતું (ક્ષીણ થતું) તે શરીર અંત સમયે નાશ પામે છે. આ પ્રશ્નોત્તરોનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં સુધી ભવધારણીય શરીર-જન્મથી લઈને મરણ પર્યન્ત રહેનારૂં શરીર-રહે છે ત્યા સુધી ગર્ભમાં રહેલ જીવ પ્રાપ્ત કરેલાં માતાપિતાનાં અંગો તેનેરહે છે. જેમ જેમ તે ભવધારણીય શરીર સમયે સમયે ક્ષીણ થતું જાય છે તેમ તેમ તે અંગો પણ ક્ષીણ થતાં જાય છે. અને તે ભવધારણીય શરીર નાશ પામતાં જ તે અંગો પણ નષ્ટ થઈ જાય છે ॥સૂ૦૪॥

णं विउव्वइ चाउरंगिणिं सेणं विउवित्ता चाउरंगिणीए सेणाए पराणीए णं सद्धिं संगामं संगामेइ, से णं जीवे अत्थकामए रज्जकामए भोगकामए कामकामए, अत्थकंखिए रज्जकंखिए भोगकंखिए, कामकंखिए, अत्थिपिवासिए रज्जपिवासिए भोगपिवासिए कामपिवासिए, तच्चित्ते तम्मणे तल्लेसे तदज्झवसिए तत्तिव्वज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे तब्भावणभाविए, एएसिं णं अंतरंसि कालं करेज्ज नेरइएसु उववज्जइ से तेणट्ठेणं गोयमा जाव अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा, जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे देवलोगेसु उववज्जेज्जा, गोयमा ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा, से केणट्ठेणं, गोयमा ! से णं सन्नी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तिहिं पज्जत्तए तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म तओ भवइ संवेगजायसड्ढे तिव्वधम्माणुरागरत्ते, से णं जीवे धम्मकामए पुन्नकामए सग्गकामए मोक्खकामए धम्मकंखिए पुन्नकंखिए सग्गकंखिए मोक्खकंखिए धम्मपिवासिए पुन्नपिवासिए सग्गपिवासिए मोक्खपिवासिए तच्चित्ते तम्मणे तल्लेसे तदज्झवसितत्तिव्वज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तदप्पियकरणे तब्भावणाभाविए एएसि णं अंतरंसि कालं करेज्ज देवलोगेसु उववज्जइ से तेणट्ठेणं गोयमा० !। जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे उत्ताणे वा पासिल्लए वा अक्खुज्जए वा अच्छेज्ज वा चिट्ठेज्ज वा निसीएज्ज वा तुयट्टेज्ज वा माउए सुवमाणीए सुवइ जागरमाणीए

जागरइ सुहियाए सुहिए भवइ, दुहियाए दुहिए भवइ, हंता गोयमा ! जीवे णं गब्भगए समाणे जाव दुहियाए दुहिए भवइ, अहे णं पसवणकालसमयंसि सीसेण वा पाएहिं वा आगच्छइ, समं आगच्छइ तिरियं आगच्छइ विणिहायं आवज्जइ वन्नवज्झाणिय से कम्माइं बद्धाइं पुट्ठाइं निहत्ताइं कडाइं पट्ठवियाइं आभिनिविट्ठाइं अभिसमन्नागयाइं उदिन्नाइं नो उवसंताइं भवंति, तओ भवइ दुरूवे दुवन्ने दुरसे दुफासे अणिट्ठे अकंते अप्पिए असुभे अमणुन्ने अमणामे हीणस्सरे दीणस्सरे अणिट्ठस्सरे अकंतस्सरे अप्पियस्सरे असुभस्सरे अमणुस्सरे अमणामस्सरे अणाएज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ, वणवज्झाणिय से कम्माइं नो बद्धाइं पसत्थं णेयव्वं जाव आदिज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ, सेवं भंते सेवं भंते त्ति ॥ सू० ५ ॥

॥ पढम सयये सत्तमो उद्देसो सम्मत्तो ॥ १-७ ॥

छाया—जीवः खलु भदन्त ! गर्भगतः सन् नैरयिकेषूपपद्येत ? गौतम ! अस्त्येकक उपपद्येत अस्त्येकको नोपपद्येत तत् केनार्थेन, गौतम ! ससंज्ञी पंचेन्द्रियः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तको वीर्यलब्ध्या वैक्रियलब्ध्या परानीकमागतं श्रुत्वा निशम्य प्रदेशान् निक्षिपति निक्षिप्य वैक्रियसमुद्घातेन समवहन्ति समवहत्य चतुरंगिणीं सेनां विकुर्वति चतुरंगिणीं सेनां विकुर्व्य चतुरङ्गिण्या सेनया परानीकेन सार्धं संग्रामं संग्रामयते सजीवोऽर्थकामको राज्यकामको भोगकामकः कामकामकः, अर्थकांक्षितो राज्यकांक्षितो भोगकांक्षितः कामकांक्षितः, अर्थपिपासितो राज्यपिपासितो भोगपिपासितः कामपिपासितः तच्चित्तस्तन्मनास्तल्लेश्यस्तदध्यवसितस्तत्तीव्राध्यवसानस्तदर्थोपयुक्तस्तदर्पितकरणस्तद्भावनाभावितः एतस्मिन्नन्तरे कालं कुर्यात् नैरयिकेषूपपद्यते, तत्तेनार्थेन गौतम ! यावदस्त्येककउपपद्येत अस्त्येकको नोपपद्यते, जीवः खलु भदन्त ! गर्भगतः सन् देवलोकेषूपपद्येत, गौतम !

अस्त्येककउपपद्येत अस्त्येकको नोपपद्येत तत्–केनार्थेन, गौतम ! ससंज्ञी पंचेन्द्रियः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तकस्तथारूपस्य श्रमणस्य वा माहनस्य वाऽन्तिके एकमपि आर्यम् धार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा निशम्य ततो भवति संवेगजातश्रद्धस्तीव्रधर्मानुरागरक्तः सजीवो धर्मकामकः पुण्यकामकः स्वर्गकामको मोक्षकामकः, धर्मकांक्षितः पुण्यकांक्षितः स्वर्गकांक्षितो मोक्षकांक्षितः, धर्मपिपासितः पुण्यपिपासितः स्वर्गपिपासितः मोक्षपिपासितः तच्चित्तस्तल्लेश्यस्तदध्यवसितस्तत्तीव्राध्यवसानस्तदर्थोपयुक्तस्तदर्पितकरणस्तद्भावनाभावित एतस्मिन्नन्तरे कालं कुर्यात्, देवलोकेषूपपद्येत तत्तेनार्थेन गौतम०। जीवः खलु भदन्त! गर्भगतः सन् उत्तानको वा पार्श्वीयो वा आम्रकुब्जको वा आसीद्वा तिष्ठेद्वा निषीदेद्वा, त्वग्वर्तयेद्वा मातरि स्वपत्यां स्वपिति, जाग्रत्यां जागर्ति, सुखितायां सुखितो भवति, दुःखितायां दुःखितो भवति, हंत गौतम ! जीवो गर्भगतः सन् यावत् दुःखितायां दुःखितो भवति, अथ खलु प्रसवन् कालसमये शीर्षेण वा पादाभ्यां वा आगच्छति सम्यगागच्छति तिर्यगागच्छति विनिघातमापद्यते वर्णवध्यानि च तस्य कर्माणि बद्धानि स्पृष्टानि निधत्तानि कृतानि प्रस्थापितानि अभिनिविष्टानि अभिसमन्वागतानि उदीर्णानि नो उपशान्तानि भवन्ति ततो भवति दुरूपो दुर्वर्णः दूरसः दुःस्पर्शः अनिष्टः अकान्तः अप्रियः अशुभः अमनोज्ञः अमनोमः हीनस्वरः दीनस्वरः अनिष्टस्वरः अकान्तस्वरः अप्रियस्वरः अशुभस्वरः अमनोज्ञस्वरः अमनोमस्वरः अनादेयवचनः प्रत्यायातश्चापि भवति, वर्णवध्यानि च तस्य कर्माणि नो बद्धानि० प्रशस्त ज्ञातव्यम् यावदादेयवचनः प्रत्यायातश्चापि भवति तदेवं भदंत तदेवं भदंत इति ॥ सू० ५ ॥

टीका—'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'गब्भगए समाणे' गर्भगतः सन् 'नेरइएसु' नैरयिकेषु 'उववज्जेज्जा' उपपद्येत किम् ? हे भदन्त ! गर्भगतो जीवो मृत्वा किं नरकेषु उत्पत्तिं प्राप्नुयादिति प्रश्नाशयः, भगवानाह— 'गोयमे'त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'अत्थेगइए' अस्त्येककः कश्चिदित्यर्थः

गर्भ का ही अधिकार होने से सूत्रकार अब गर्भगत जीव का गत्यन्तर गमन सूत्र का कथन करते हैं–' जीवेणं भंते ! " इत्यादि ।

टीकार्थ-(जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे नेरइएसु उववज्जेज्जा) हे भदन्त ! गर्भ में जीव क्या मरकर नरकों में उत्पन्न होता है? (गोयमा !

ગર્ભનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી સૂત્રકાર હવે ગર્ભમાં રહેલ જીવના બીજી ગતિમાં જવા બાબત સૂત્રનું કથન કરે છે–" जीवे णं भंते ! ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–(जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे नेरइएसु उववज्जेज्जा) હે ભદન્ત ! ગર્ભમાં રહેલ જીવ શું મરીને નરકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (गोयमा ! अत्थेगइए उवव०

'उववज्जेज्जा' उपपद्येत 'अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा' अस्त्येकको नोपपद्येत, कश्चिन्नरके उत्पद्यते कश्चिन्नोत्पद्यते, गौतमः-प्राह—'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन कारणेन हे भदन्त एवमुच्यते-भगवानाह-'गोयमे'त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'से णं सन्नी पंचिदिए' स खलु संज्ञी पंचेन्द्रियः 'सव्वाहिं पज्जत्तीहिं' सर्वाभिः पर्याप्तिभिः 'पज्जत्तए' पर्याप्तकः, साभिमानिराजादि जीवः कश्चिद्गर्भगतः सन् नरकगमनयोग्यं कर्मबध्नातीति संभवति, एतदेव सूचयितुं संज्ञित्वादि विशेषणानि दत्तानि तत्र 'वीरियलद्धीए' वीर्यलब्ध्या 'वेउव्वियलद्धीए' वैक्रिय लब्ध्या च संग्रामयतीत्यग्रेतनेन सह संबन्धः, अथवा 'वीरयलद्धिए वेउव्वियलद्धिए' इति वीर्यलब्धिको वैक्रियलब्धिकश्च सन 'पराणीयं णं' परानीकं खलु, शत्रु सैन्यम् 'आगयं सोच्चा' आगतं श्रुत्वा 'निसम्म' निशम्य हृद्यवधार्य 'पएसे निच्छुभइ' प्रदेशान् निक्षिपति आत्मप्रदेशान् गर्भदेशान्निष्काशयति, निच्छु-

---

अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा) हे गौतम! कोई एक गर्भगत जीव मरकर नरकों में उत्पन्न होता है। और कोइ एक गर्भगत जीव मरकर नरकों में उत्पन्न नहीं भी होता है। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि कोई एक गर्भगत जीव मरकर नरक में उत्पन्न होता है और कोइ एक गर्भगत जीव मरकर नरक में उत्पन्न नहीं होता है? (गोयमा! से णं सन्नी पंचिदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए) हे गौतम! वह संज्ञी पंचेन्द्रिय और सर्व पर्याप्तियों से पूर्ण-पर्याप्तक हुआ गर्भगत जीव (वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए) वीर्यलब्धिद्वारा, वैक्रियलब्धिद्वारा, (पराणीयं आगयं सोच्चा) शत्रु की सेना को आई हुई सुनकर (निसम्म) उसे हृदय में धारण कर (पएसे निच्छुभइ) अपने आत्मप्रदेशों को गर्भदेश

ज्जेज्जा, अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा) હે ગૌતમ! કોઇ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને નરકોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઇ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને નરકોમાં ઉત્પન્ન નથી પણ થતો (से केणट्ठेणं०) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને નરકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને કોઇ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને નરકોમાં ઉત્પન્ન થતો નથી? (गोयमा! से णं सन्नी पंचिदिए सव्वेहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए) હે ગૌતમ! તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સર્વપર્યાપ્તિયોથી પૂર્ણ-પર્યાપ્ત અવસ્થામાં રહેલો ગર્ભમાંનો જીવ (वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए पराणीयं आगयं सोच्चा निसम्म पएसे निच्छुभइ) વીર્યલબ્ધિ વડે અને વૈક્રિયલબ્ધિ વડે શત્રુની સેનાનું આગમન સાંભળીને, તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને, પોતાના આત્મપ્રદેશોને ગર્ભપ્રદેશ-

मित्ता' निक्षिप्य 'वेउव्वियसमुग्घाए णं समोहणइ' वैक्रियसमुद्घातेन खलु समवहन्ति समवहतो भवति तथाविध पुद्गलग्रहणार्थं वैक्रियसमुद्घातं करोति 'समोहणित्ता' समवहत्य 'चाउरंगिणिं सेणं विउव्वइ' चतुरङ्गिणीं सेनां विकुर्वति वैक्रियसमुद्घातेन गजाश्वरथपदातिरूपां चतुरङ्गिणीं सेनामुत्पादयतीत्यर्थः, 'चाउरंगिणिं से णं विउव्वित्ता' चातुरङ्गिणीं सेनां विकुर्व्य तादृशीं सेनां वैक्रियलब्ध्या समुत्पाद्य 'चउरंगिणीए सेणाए' तया चतुरंगिण्या सेनया 'पराणीए णं' परानीकेन शत्रुसैन्येन 'सद्धिं' सार्द्धम् 'संगामं' संग्रामं युद्धमित्यर्थः, 'संगामेइ' संग्रामयति संग्रामं करोतीत्यर्थः। 'से णं जीवे' स खलु जीवः यः खलु

से बाहर निकालता है। (निच्छुभित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ) बाहर निकालकर वैक्रिय समुद्घात द्वारा समवहत होता है अर्थात् तथाविध पुद्गलों को ग्रहण करने के लिये वैक्रियसमुद्घात करता है। (समोहणित्ता चाउरंगिणिं सेन्नं विउव्वइ) वैक्रियसमुद्घात करके फिर वह चतुरंगी सेना को-गज, अश्व, रथ, और पदातिरूप चार अंगवाली सेना को उत्पन्न करता है। (चाउरंगिणिं सेन्नं विउव्वित्ता) चतुरंगी सेना को उत्पन्न करके (चाउरंगिणीए सेणाए पराणीए णं सद्धिं संगामं संगामेइ) उस अपनी चतुरंगी सेना से शत्रु की सेना के साथ संग्राम-युद्ध करता है। यहां ऐसा कहा गया है कि वह गर्भगत जीव स्वाभिमानी कोई राजा आदि का जीव हो और वह संज्ञी हो, पांचोंइन्द्रिय वाला हो। समस्त पर्याप्तियां जिसकी पूर्ण हो चुकी हों ऐसा हो। वह जब शत्रु की सेना को आई हुई सुनता है तब वह वीर्यलब्धि द्वारा या वैक्रियलब्धि-द्वारा अपने आत्मप्रदेशों को गर्भदेश से बाहर निकालता है, और

માંથી બહાર કાઢે છે. (निच्छुभित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहण्णइ) બહાર કાઢીને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત વડે તથાવિધ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાને માટે વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરે છે. (समोहणित्ता चाउरंगिणिं सेन्नं विउव्वइ) વૈક્રિયસમુદ્ઘાત કરીને તે ચતુરંગી સેનાને-ગજ, અશ્વ, રથ અને પાયદળ, એ ચાર પ્રકારની સેનાને-ઉત્પન્ન કરે છે (चाउरंगिणिं सेन्नं विउव्वित्ता) ચતુરંગી સેનાને ઉત્પન્ન કરીને (चाउरंगिणीए सेणाए पराणीएणं सद्धिं संगामं संगामेइ) પોતાની તે ચતુરંગી સેનાથી શત્રુની સેના સાથે સંગ્રામ કરે છે અહીં એવું કહ્યું છે કે તે ગર્ભમાં રહેલ જીવ સ્વાભિમાની કોઈ રાજા વગેરેનો જીવ હોય અને તે સંજ્ઞી હોય, પાંચે ઈન્દ્રિયો વાળો હોય, જેની સમસ્તપર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થઈ ચુકી હોય, આ જાતનાં તેનાં લક્ષણો બતાવ્યાં છે. એવો ગર્ભમાં જીવ જ્યારે શત્રુની સેનાનું આગમન થયેલું સાંભળે છે ત્યારે વીર્યલબ્ધિ વડે અથવા વૈક્રિયલબ્ધિ વડે પોતાના આત્મ-

गर्भस्थजीवो वैक्रियलब्धिप्राप्तसेनया शत्रुसेनया सह संग्रामं करोति तादृशो जीवः 'अत्थकामए' अर्थकामकः—अर्थे द्रव्ये कामो वांछा मात्रं यस्य स अर्थकामकः, अर्थमुद्दिश्य संग्रामं संपादयतीत्येवं रूपेण सर्वत्र योजनीयमिति, 'रज्जकामए' राज्यकामकः, राज्यग्रहणेच्छावानित्यर्थः 'भोगकामए' भोगकामकः, भोगाः= गन्धरसस्पर्शाः, तेषु कामः=वाञ्छा यस्य स तथा। 'कामकामए' कामकामकः, कामौ=शब्दरूपौ तयोर्वाञ्छा यस्य स तथा, 'अत्थकंखिए' अर्थकांक्षितः, अर्थे कांक्षा=गृद्धिः संजाता यस्य स अर्थकांक्षितः, 'रज्जकंखिए' राज्यकांक्षितः,

---

वैक्रियसमुद्घात करता है। उससे वह चतुरंगी सेना को बना लेता है और उससे शत्रुसेना के साथ संग्राम करता है। ऐसा गर्भगत जीव नरक गमन योग्य कर्म का बंध करता है ऐसा संभव होता है। यहां सूत्र में जो "वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए" ऐसा तृतीयाविभक्त्यन्त पाठ रखा गया है सो उसके स्थान पर प्रथमाविभक्त्यन्त भी वह पाठ रखा जा सकता है, तब उसका ऐसा अर्थ होगा कि गर्भगत जो जीव है वह वीर्यलब्धिवाला और वैक्रियलब्धिवाला होकर संग्राम करता है। (से णं जीवे) ऐसा वह जीव-गर्भस्थ जीव-जो वैक्रियलब्धिद्वारा प्राप्त अपनी सेना द्वारा शत्रु सेना के साथ (अत्थकामए, रज्जकामए, भोगकामए, कामकामए) द्रव्य में वाञ्छावाला बनकर, राज्यग्रहण करने की इच्छावाला बनकर, भोग-गन्ध, रस, स्पर्श इनमें वाञ्छावाला बनकर, काम-शब्द और रूप की वांछा वाला बनकर, (अत्थकंखिए) अर्थ में गृद्धि वाला बनकर, (रज्जकंखिए) राज्य में गृद्धि वाला बनकर, (काम-

---

પ્રદેશોને ગર્ભપ્રદેશમાંથી બહાર કાઢે છે. અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત કરે છે. પછી તે ચતુરંગી સેના બનાવી લે છે. અને તેની મારફત શત્રુ સેના સાથે યુદ્ધ કરે છે. એવો ગર્ભમાં રહેલ જીવ નરકમાં જવા યોગ્ય કર્મનો બંધ બાંધે તે સંભવિત છે. અહીં સૂત્રમાં "वीरियलद्धीए, वेउव्वियलद्धीए" એવાં જે ત્રીજી વિભક્તિનાં પદો મૂકયાં છે તેમની જગ્યાએ પહેલી વિભક્તિનાં પદો પણ મૂકી શકાય છે ત્યારે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે ગર્ભમાં રહેલ જે જીવ છે તે વીર્યલબ્ધિવાળો અને વૈક્રિયલબ્ધિવાળો થઈને સંગ્રામ કરે છે (से णं जीवे) એવો તે ગર્ભમાં રહેલ જીવ વૈક્રિયલબ્ધિ વડે બનાવેલી પોતાની સેના વડે શત્રુની સેના સાથે (अत्थकामए, रज्जकामए, भोगकामए, कामकामए) ધનની વાસનાવાળો થઈને, રાજ્ય મેળવવાની ઈચ્છાવાળો થઈને, ભોગ 'ગંધ, રસ, સ્પર્શ' ભોગવવાની વાસનાયુક્ત બનીને, કામ-શબ્દ અને રૂપની વાસનાથી યુક્ત બનીને.

'भोगकंखिए' भोगकांक्षितः 'कामकंखिए' कामकांक्षितः 'अत्थपिवासिए' अर्थपिपासितः पिपासा इव पिपासा प्राप्तेप्यर्थेऽतृप्तिरूपा संजाता यस्य स तथा, 'रज्जपिवासिए' राज्यपिपासितः, प्राप्तेपि राज्ये तृप्त्यभाववानित्यर्थः, 'भोगपिवासिए' भोगपिपासितः 'कामपिवासिए' कामपिपासितः, 'तच्चित्ते' तच्चित्तः, तस्मिन् अर्थादौ चित्तं यस्य स तच्चित्तः, 'तम्मणे' तन्मनाः, तस्मिन् अर्थादौ मनो विद्यते यस्य स तन्मनाः, 'तल्लेसे' तल्लेश्यः, लेश्यानाम् आत्मपरिणामविशेषः तादृशलेश्यावानित्यर्थः, 'तदज्झवसिए' तदध्यवसितः, इहाध्यवसाय इति अध्यवसितं, तत्र तच्चित्तादि भावयुक्तस्य सतस्तेष्वर्थराज्यभोगकामेष्वेवाध्यवसितं परिभोगक्रियासंपादनविषयकं यस्य स तदध्यवसितः, तद्विषयकोत्साहवानित्यर्थः, 'तत्तिव्वज्झवसाणे' तत्तीव्राध्यवसानः, तस्मिन्नेवार्थराज्यादौ तीव्रमारंभकालादारभ्य प्रकृष्टमध्यवसानं प्रयत्नविशेषो यस्य स तीव्राध्यवसानः, 'तदट्ठोवउत्ते' तदर्थोपयुक्तः तदर्थम् अर्थराज्यभोगादिनिमित्तमुपयुक्तोऽवहित इति तदर्थोपयुक्तः, 'तदप्पियकरणे' तदर्पितकरणः तस्मिन्नेवार्थराज्यादौ अर्पितानि विनिहितानि समावेशितानि करणानि=इन्द्रियाणि, अथवा कृतकारिता-

---

कंखिए) काम में गृद्धिवाला बनकर (अत्थपिवासिए) अर्थ के होने पर भी अतृप्तिरूप अभिलाषावाला बनकर (रज्जपिवासिए) प्राप्त राज्य में भी अतृप्तिरूप अभिलाषावाला बनकर (भोगपिवासिए) भोगमें पिपासित बनकर (कामपिवासिए) काम में पिपासित बनकर (तच्चित्ते) अर्थादिक में एकचित्तवाला होकर (तम्मणे) अर्थादिक में एक अन्तःकरण वाला होकर (तल्लेसे) उसीरूप आत्म परिणामवाला होकर (तदज्झवसिए) तद्विषयक अध्यवसायवाला होकर (तत्तिव्वज्झवसाणे) आरंभ काल से ही तद्विषयक प्रयत्नविशेषवाला होकर (तदट्ठोवउत्ते) उसी अर्थ राज्य, भोगादि के निमित्त उपयुक्त बन कर (तदप्पियकरणे) उन्हीं की प्राप्ति

(अत्थकंखिये) અર્થની લાલસા વાળો બનીને, (अत्थपिवासिए) અર્થ હોવા છતાં પણ તેનાથી અતૃપ્ત રહીને તેની અભિલાષા વાળો બનીને, (रज्जपिवासिए) પ્રાપ્ત રાજ્યથી અતૃપ્ત રહીને રાજ્ય મેળવવાની અભિલાષા વાળો બનીને (भोगपिवासिए) ભોગની ઇચ્છાવાળો બનીને, (कामपिवासिए) કામની ઇચ્છાથી યુક્ત બનીને (तच्चित्ते) અર્થાદિકમાં એક ચિત્ત થઈને (तम्मणे) અર્થાદિકમાં એક અંતઃકરણવાળો થઈને-તલ્લીન થઈને (तल्लेसे) તે પ્રકારના આત્મપરિણામ વાળો થઈને (तदज्झवसिए) તે વિષયક પ્રવૃત્તિવાળો થઈને (तत्तिव्वज्झवसाणे) આરંભ કાળથી જ તે વિષે વિશિષ્ટ પ્રયત્ન વાળો થઈને (तदट्ठोवउत्ते) અર્થ, રાજ્ય, ભોગાદિને માટે ઉપયુક્ત બનીને (तदप्पियकरणे) તેમની પ્રાપ્તિને માટે

नुमोदितरूपाणि, करणानि येन स तदर्पितकरण इति। 'तब्भावणा भाविए' तद्भावना भावितः, अर्थादिभावनया भावितो यः स तद्भावना भावितः, 'एयंसि णं अंतरंसि' एतस्मिन् खलु अन्तरे, एतस्मिन् संग्रामादिकरणसमये 'कालं करेज्ज' कालं कुर्यात्, म्रियेत तदा 'नेरइएसु' उववज्जइ' नैरयिकेषूपपद्यते, यदा खलु अर्थादिकामकः संग्रामादिकं गर्भस्थ एव संपादयन् तस्मिन्नेवावसरे मरणं प्राप्नुयात् तदा स जीवः नरकेषूत्पद्यत अन्यस्तु नोत्पद्यते इति, 'से तेणट्ठे णं-गोयमा' तत्तेनार्थेन हे गौतम! 'जाव अत्थेगइए उववज्जेज्जा' यावत् अस्त्येक उपपद्येत 'अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा' अस्त्येकको नोपपद्येत, यावत्पदेन-'एवं वुच्चइ जीवे णं गब्भगए समाणे नेरइएसु' इति संग्राह्यम्। अनेन कारणेन हे गौतम! कथयामि यत् कश्चित् कारणविशेषमासाद्य नरके उत्पद्यते कश्चित् नोत्पद्यते इति भावः।

निमित्त समस्त इन्द्रियों को अथवा कृत कारित एवं अनुमोदना को समावेशित कर (तब्भावणाभाविए) अर्थादिक की भावना से भावित बनकर युद्ध करता है-यदि(एयंसि णं अंतरंसि) इसी संग्राम आदि करने के समय में वह (कालं करेज्जा) मृत्यु को प्राप्त हो जाता है तो (नेरइएसु उववज्जइ) नारकों में वह उत्पन्न होता है। तात्पर्य इसका यही है कि गर्भस्थ जीव अर्थादिक की कामनावाला बनकर संग्राम आदि करता है और उसी स्थिति में यदि वह मर जाता है तो वह गर्भस्थ जीव नरकों में उत्पन्न होता है। अन्य गर्भस्थ जीव नहीं। (से तेणट्ठेणं०गोयमा!) इस कारण हे गौतम! मैं ऐसा कहता हूं (जाव अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा) कि यावत् कोई एक गर्भस्थ जीव कारणविशेष को लेकर नरक में उत्पन्न होता है और कोई एक जीव नरकमें उत्पन्न नहीं होता है।

સમસ્ત ઇન્દ્રિયોને અથવા કૃત કારિત અને અનુમોદનાને સમાવેશિત કરીને (तब्भावणाभाविए) અર્થાદિકની ભાવનાથી ભાવિત બનીને યુદ્ધ કરે છે. અને (एयंसि णं अंतरंसि) આ રીતે યુદ્ધ વગેરે કરતી વખતે જો તે ગર્ભમાં રહેલ જીવ (कालं करेज्जा મૃત્યુ પામે તો (नेरइएसु उववज्जइ) નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ગર્ભમાં રહેલ જીવ અર્થાદિકની ઇચ્છાવાળો થઇને સંગ્રામ વગેરે કરે છે, અને જો એ સ્થિતિમાં તે મરણ પામે છે તો તે ગર્ભમાં રહેલ જીવ નરકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અન્ય પ્રકારના ગર્ભમાં રહેલા જીવો નારકોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. (से तेणट्ठेणं गोयमा!) હે ગૌતમ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે (जाव अत्थेगइए उववज्जेज्जा अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा) કોઇ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ ઉપરોક્ત કારણે નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઇ એક જીવ નરકમાં ઉત્પન્ન થતો નથી.

पूर्वं गर्भगतस्य जीवस्य नरकगमनकरणं प्रतिपाद्य सम्प्रति देवलोकगमनकरणं प्रदर्शयन्नाह—'जीवे णं भंते' इत्यादि ।

'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'गब्भगए समाणे' गर्भगतः सन् देवलोगेसु उववज्जेज्जा' देवलोकेषूपपद्येत किम् ?। भगवानाह—'गोयमे'—त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! अत्थेगइए उववज्जेज्जा' अस्त्येककः कश्चित् उपपद्येत 'अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा' अस्त्येककः कश्चित् नोपपद्येत 'से केणट्ठे णं' तत्केनार्थेन हे भदन्त ! केन कारणेनैवमुच्यते यत् कश्चिद्देवलोकं गच्छति कश्चिन्नो गच्छतीति भावः। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'से णं सन्नी पंचिंदिए' स खलु संज्ञी पञ्चेन्द्रियः, 'सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए' सर्वाभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तकः सर्व पर्याप्तिभिर्युक्तः सन्नित्यर्थः, 'तहारूवस्स' तथारूपस्य, तथाविधस्य द्रव्यतः सदोरकमुखवस्त्रिकादि साधुवेषधार-

इस तरह गर्भगत जीव के नरक गमन में कारण प्रतिपादित कर अब सूत्रकार देवलोक में उसके गमन के कारण का प्रतिपादन करने निमित्त प्रश्नोत्तररूप सूत्र का कथन करते हैं—(जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे देवलोगेसु उववज्जेज्जा) हे भदंत ! गर्भस्थ जीव क्या देवलोकों में उत्पन्न हो जाता है ? (अत्थेगइए उववज्जेज्जा) हे गौतम ! गर्भ में रहा हुआ कोई एक जीव मरके देवलोक में उत्पन्न होता है और कोई एक गर्भगत जीव मरकर देवलोक में उत्पन्न नहीं भी होता है। (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि कोई एक गर्भस्थ जीव मरके देवलोक में उत्पन्न नहीं होता है ? (गोयमा ! से णं सन्नी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्ज-

આ રીતે ગર્ભમા રહેલ જીવના નરકગમનનાં કારણોનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર તેના દેવલોક ગમનનાં કારણોનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે પ્રશ્નોત્તર રૂપ સૂત્રોનું કથન કરે છે- (जीवे णं भंते ! गब्भगए समाणे देवलोगेसु उववज्जेज्जा ?) હે ભગવન્ ! શું ગર્ભમાં રહેલ જીવ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? (अत्थेगइए उववज्जेज्जा, अत्थेगइए नो उववज्जेज्जा) હે ગૌતમ ! ગર્ભમાં રહેલો કોઈ એક જીવ મરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને કોઈ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન નથી પણ થતો. (से केणट्ठेणं०) હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને દેવલોકમાં જાય છે અને કોઈ એક ગર્ભમાં રહેલ જીવ મરીને દેવલોકમાં જતો નથી.

ઉત્તર—(गोयमा ! से णं सन्नी पंचिंदिए सव्वाहिं पज्जत्तीहिं पज्जत्तए

कस्य भावतः समितिगुप्त्याराधकस्य ' समणस्स वा ' श्रमणस्य वा-द्वादशविधतपोयुक्तस्य श्रमणस्य साधोः, ' माहणस्स वा ' माहनस्य वा, वा-अथवा स्वयंस्थूलप्राणातिपातादिभ्यो निवृत्तःसन् ' माहन माहन ' एवं रूपेण पराननुपदिशति यः स माहनः=देशविरतस्तस्य ' अंतिए ' अन्तिके समीपे 'एगमवि' एकमपि 'आरियं धम्मियं ' आर्यम्=जिनप्रणीतं धार्मिकम्=श्रुतचारित्ररूप धर्मसम्पादकम् अत एव ' सुवयणं ' सुवचनम्-प्राणातिपातादिविरतिरूपं निरवद्यं ' सोच्चा ' श्रुत्वा ' निसम्म ' निशम्य-हृदि अवधार्य, ' तओ भवइ ' ततो भवति, तदनन्तरमेव श्रवणाऽवधारणानन्तरमेव जायते, 'संवेग जायसड्ढे' संवेगजातश्रद्धः, संवेगो वैराग्यं तेन जाता समुत्पन्ना श्रद्धा तत्त्वश्रद्धानं यस्य स संवेगजातश्रद्धः, तिव्वधम्माणु-

त्तीहिं पज्जत्तए तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म) हे गौतम ! वह गर्भगत जीव यदि कोई धार्मिक जीव है और वह संज्ञी, पंचेन्द्रिय पर्याप्तक है तो ऐसी स्थिति में वह जीव तथारूप-द्रव्यतः-सदोरकमुखवस्त्रिकादिरूप साधु का वेष धारण किये हुए भावतः-समिति गुप्ति आदि के आराधक, ऐसे श्रमण, बारह प्रकार के तपों को तपने वाले साधु के, अथवा माहण-स्थूल प्राणातिपात आदि पाप क्रियाओं से निवृत्त होकर जो दूसरों को ऐसा ही उपदेश देता है कि जीवों को "मा हन मा हन" "मत मारो मत मारो " ऐसे देशविरति को धारण किये हुए पंचम गुणस्थानवर्ती श्रावकरूप माहण के पास एक भी आर्य जिनप्रणीत-धार्मिक-श्रुतचारित्ररूप धर्मके सम्पादक-सुवचन को-प्राणातिपातादिविरतिरूप निरवद्य-वचन को सुन करके और उसे हृदय में अवधारण करके (तओ) उसी समय (संवेगजायसड्ढे तिव्वधम्माणुरागरत्ते भवइ) संवेग से-वैराग्य

तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म) હે ગૌતમ ! તે ગર્ભમાં રહેલો જીવ જો ધાર્મિક હોય, સંજ્ઞી હોય અને પંચેન્દ્રિય સહિત અને પર્યાપ્તક હોય તો તે દ્રવ્યથી દોરા સહિત મુખપર મુહપત્તી વ. ઉપકરણો સહિત સાધુ વેષ ધારણ કરેલા, અને ભાવથી સમિતિ, ગુપ્તિ વગેરેના આરાધક, તથા બાર પ્રકારના તપ કરનારા શ્રમણુપાસે તેમજ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વગેરે પાપ ક્રિયાઓથી નિવૃત્ત થઈને અન્યને પણ " मा हन मा हन" " હણો નહીં, હણો નહી " એવો ઉપદેશ દેનારા દેશવિરતિને ધારણ કરનારા પાંચમાં ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવકરૂપ માહણ પાસે એક પણ આર્ય જિન પ્રણીત—ધાર્મિક-શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મના સંપાદક-સુવચનો-પ્રાણાતિપાતાદિ વિરતિરૂપ નિર્દોષ વચનોને સાંભળીને અને તેને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરીને (तओ) ત્યાર બાદ (संवेगजायसड्ढे तिव्वधम्माणुरागरत्ते भवइ) સંવેગથી (વૈરાગ્યથી)

रागरत्ते ' तीव्रधर्मानुरागरक्तः, तीव्रोऽतिशयितो यो धर्मविषयको अनुरागो धर्म बहुमानरूपस्तेन रक्त इव रक्तो यः स तीव्रधर्मानुरागरक्तः, ' से णं जीवे ' स खलु जीवः ' धम्मकामए ' धर्मकामकः-श्रुतचारित्ररूपधर्मवाञ्छायुक्त', ' पुन्नकामए' पुण्यकामकः, पुण्यं-शुभकर्म तस्य कामो=वाञ्छा विद्यते यस्य स पुण्यकामकः, ' सग्गकामए ' स्वर्गकामकः, स्वर्गवाञ्छावान् ' मोक्खकामए ' मोक्षकामकः मोक्षवाञ्छायुक्तः ' धम्मकंखिए ' धर्मकांक्षितः, ' पुन्नकंखिए ' पुण्यकांक्षितः, ' सग्गकंखिए ' स्वर्गकांक्षितः ' मोक्खकंखिए ' मोक्षकांक्षितः ' धम्मपिवासिए ' धर्मपिपासितः, धर्मे पिपासा इव पिपासा अतृप्तिर्विद्यते यस्य स तथा, 'पुन्नपिवासिए ' पुण्यपिपासितः, ' सग्गपिवासिए ' स्वर्गपिपासितः ' मोक्खपिवासिए ' मोक्षपिपासितः, ' तच्चित्ते ' 'तच्चित्तः तस्मिन् एव धर्मादौ चित्तं यस्य स तथा,

से श्रुतचारित्ररूप धर्ममें श्रद्धावाला बन जाता है, अथवा-वैराग्य से जिसे तत्वश्रद्धारूप रुचि उत्पन्न हो जाती है, जो तीव्र धर्मानुरागसे-अतिशय धर्मविषयक बहुमानरूप अनुराग से-रंग जाता है (से णं जीवे) ऐसा वह पूर्वोक्त विशेषणोंवाला गर्भगत जीव (धम्मकामए, पुन्नकामए, सग्गकामए) श्रुतचारित्ररूप धर्म की वांछासे युक्त बनकर, शुभकर्मरूप पुण्य की वांछासे युक्त बनकर, स्वर्ग की वांछासे युक्त बनकर, (मोक्खकामए) मोक्षकी वांछासे युक्त बनकर (धम्मकंखिए) धर्मकी कांक्षासे युक्त बनकर, (पुण्णकंखिए) पुण्य की कांक्षायुक्त बनकर (सग्गकंखिए) स्वर्ग की कांक्षासेयुक्त बनकर (मोक्खकंखिए) मोक्षकी कांक्षासे युक्त बनकर, (धम्मपिवासिए) धर्म की पिपासा वाला बनकर (पुण्णपिवासिए) पुण्य की पिपासा वाला बनकर (सग्गपिवासिए) स्वर्ग की पिपासा वाला बनकर (मोक्खपिवासिए) मोक्ष की पिपासा वाला बनकर (तच्चित्ते)

શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મમાં શ્રદ્ધાવાળો બની જાય છે. અથવા વૈરાગ્યને લીધે જેને સાચા તત્ત્વમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ હોય છે, અને જે તીવ્ર ધર્માનુરાગથી રંગાયો હોય છે (से णं जीवे) એવાં પૂર્વોક્ત વિશેષણો વાળો તે ગર્ભમાં રહેલ જીવ (धम्मकामए, पुन्नकामए, सग्गकामए) શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની અભિલાષા વાળો બનીને, શુભકર્મરૂપ પુણ્યની વાંછા વાળો બનીને, સ્વર્ગની અભિલાષા વાળો બનીને, (मोक्खकामए) મોક્ષની કામના વાળો બનીને, (धम्मकंखिए) ધર્મની ઈચ્છાવાળો બનીને, (पुण्णकंखिए) પુણ્યની ઈચ્છા વાળો બનીને (सग्गकंखिए) સ્વર્ગની ઇચ્છાવાળો બનીને (मोक्खकंखिए) મોક્ષની ઇચ્છાવાળો બનીને (धम्मपिवासिए) ધર્મની પિપાસાવાળો બનીને, (पुण्णपिवासिए) પુણ્યની પિપાસા વાળો બનીને, (सग्गपिवासिए) સ્વર્ગની પિપાસાવાળો બનીને (मोक्खपिवासिए) મોક્ષની પિપાસાવાળો બનીને, (तच्चित्ते) ધર્મ વગેરેમાં એક

'तम्मणे' तन्मनाः तस्मिन् धर्मादावेव मनो यस्य स तथा, तल्लेस्से' तल्लेश्यः, लेश्या आत्मपरिणामविशेषः-तथा च तस्मिन्नेव धर्मादौ लेश्या आत्मपरिणामविशेषरूपा विद्यते यस्य स तथा 'तदज्झवसिए' तदध्यवसितः, धर्मादिविषयकाध्यवसायवान् 'तत्तिव्वज्झवसाणे' तत्तीव्राध्यवसानः, तस्मिन्नेव तीव्राध्यवसाययुक्तः, 'तदट्ठोवउत्ते' तदर्थोपयुक्तः, तदर्थे धर्मादिनिमित्तमुपयुक्त उपयोगवान् 'तदप्पियकरणे' तदर्पितकरणः, तस्मिन् धर्मादावेव अर्पितानि करणानि=इन्द्रियाणि अथवा करणानि=कृतकारितानुमोदितरूपाणि वा यस्य स तथा, 'तब्भावणा भाविए' तद् भावना भावितः, तस्मिन् धर्मादावेव भावना वासना तया भावितो यः स, तथा, 'एयंसि णं अंतरंसि एतस्मिन् खलु अंतरे-एतस्मिन् समये 'कालं करेज्जा' कालं कुर्यात् म्रियेत तदा स जीवः 'देवलोगेसु' देवलोकेषु 'उववज्जइ' उपपद्येत, देवो भवेदित्यर्थः, 'से तेणट्ठेणं गोयमा०' तत्तेनार्थेन हे

धर्मादिक में ही एक चित्त वाला बनकर (तम्मणे) धर्मादिक में ही एक अन्तःकरण वाला बनकर (तल्लेसे) धर्मादिकरूप आत्मपरिणाम वाला बनकर (तदज्झवसिए) धर्मादिविषयक अध्यवसायवाला बनकर (तत्तिव्वज्झवसाणे) धर्मादिविषयक तीव्र अध्यवसायवाला बनकर (तदट्ठोवउत्ते) धर्मादिक निमित्त ही उपयोगवाला बनकर (तदप्पियकरणे) धर्मादिक में ही अपनी इन्द्रियों को, अथवा कृत कारित अनुमोदना को समर्पित करनेवाला बनकर (तब्भावणाभाविए) धर्मादिक की ही भावना से भावित बनकर (एयंसि अंतरंसि) उस समय यदि (कालं करेज्जा) कालधर्म को प्राप्त होता है-गर्भ में ही मर जाता है-तब ऐसा वह जीव (देवलोगेसु) देवलोक में (उववज्जइ) उत्पन्न होता है, अर्थात् देव होता है (से तेणट्ठेणं गोयमा!) इस कारण हे

ચિત્ત થઈને, (तम्मणे) ધર્મ વગેરેમાં જ પોતાનું અંતઃ કરણ લીન કરીને, (तल्लेसे) ધર્માદિક રૂપ આત્મપરિણામ વાળો થઈને (तदज्झवसिए) ધર્માદિક પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થઈને, (तत्तिव्वज्झवसाणे) ધર્માદિવિષયક તીવ્ર અધ્યવસાય વાળો થઈને, (तदट्ठोवउत्ते) ધર્માદિક નિમિત્તે જ ઉપયોગવાળો બનીને, (तदप्पियकरणे) ધર્માદિકમાં જ પોતાની ઈન્દ્રિયોને અથવા કૃત, કારિત અનુમોદનાને સમર્પિત કરનારો બનીને (तब्भावणाभाविए) ધર્માદિકની ભાવનાથીજ ભાવિત બનીને (एयंसि अंतरंसि) તે સમયે જો તે ગર્ભનો જીવ (कालं करेज्जा) કાળધર્મ પામે-ગર્ભમાં જ મૃત્યુ પામે-તો તે ગર્ભમાં રહેલો જીવ (देवलोगेसु उववज्जइ) દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે કે દેવ થાય છે. (से तेणट्ठेणं०

गौतम ! अनेन कारणेन एवमुच्यते यदेकः कश्चिद् धर्मी जीवो गर्भे मृत्वा देवलोकं गच्छति, एकः कश्चित् धर्मादिरहितो गर्भे मृत्वा देवलोकं न गच्छतीति भावः

गर्भाधिकारादेवेदमपरं गर्भसूत्रमाह–'जीवे णं भंते' इत्यादि ।

'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'गब्भगए समाणे' गर्भगतः सन् 'उत्ताणए' उत्तानको वा, गर्भे वसन् जीवः किम् उत्तानक ऊर्ध्वमुखः, तथा– 'पासिल्लए वा' पार्श्वितो वा–पार्श्वभागेन स्थितो वा 'अंबखुज्जए वा' आम्रकुब्जको वा, आम्रफलवत् कुब्जो वा 'अच्छेज्ज वा' आसीत वा सामान्यतः । 'चिट्ठेज्ज वा' तिष्ठेद्वा ऊर्ध्वस्थानेन 'निसीएज्ज वा' निषीदेद्वा पर्यङ्काद्यासनेन 'तुयट्टेज्ज वा' त्वगुद्वर्तयेद्वा, पार्श्वं परिवर्तयेद्वा, 'माउए सुवमाणीए सुवइ' मातरि स्वपत्यां स्वपिति. यदा माता निद्राति तदा तद्गर्भगतो जीवोपि निद्राति किम् जागरमाणीए जागरइ' जागर्त्यां जागर्ति, यदा माता जागर्ति तदा तदीयगर्भ-

---

गौतम ! मैं ऐसा कहता हूं कि गर्भमें रहा हुआ कोई एक जीव मर कर देवलोक में जाता है, कोई एक धर्मादि से रहित बना हुआ गर्भस्थित जीव मरकर देवलोक में नहीं जाता है ।

गर्भ का अधिकार होने से ही सूत्रकार अब यह दूसरा गर्भसूत्र कहते हैं (जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे उत्ताणए वा पासिल्लए वा) हे भदन्त! गर्भ में स्थित जीव क्या चत्ता–ऊँचा मुख किया हुआ स्थितहोता है? पार्श्वभागसे स्थित होता है? (अंबखुज्जए वा) क्या वह आमके जैसा कुब्ज होता है? (अच्छेज्ज वा) सामन्यआसनसे बैठता है (चिट्ठेज्ज वा) खड़ा होता है? (निसीएज्ज वा) अथवा कि–पर्यंङ्क आदि आसनसे बैठता है? (तुयट्टेज्ज वा) या करबट बदलता है? (माउए सुवमाणीए सुवइ) अथवा–माताके सो जाने पर

गोयमा !) હે ગૌતમ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે ગર્ભમાં રહેલો કોઈ એક જીવ મરીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ધર્માદિથી રહિત એવો કોઈ એક જીવ મરીને દેવલોકમાં જતો નથી.

ગર્ભનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી સૂત્રકાર આ બીજું ગર્ભ સૂત્ર કહે છે–

(जीवे णं भंते! गब्भगए समाणे उत्ताणए वा पासिल्लए वा) હે ભગવન્! ગર્ભમાં રહેલો જીવ શું મુખ ઊંચું કરીને રહે છે? શું તે પાર્શ્વભાગથી સ્થિત હોય છે? (अंबखुज्जए वा) શું તે આમના સમાન કુબ્જ (કુબડો) હોય છે? (अच्छेज्जवा) શું તે સામાન્ય આસને બેસે છે? (चिट्ठेज्जवा) ઉભો થાય છે? (निसीएज्ज वा) અથવા પર્યંક વગેરે આસને બેસે છે? (तुयट्टेज्ज वा) કે પડખું ફેરવે છે? (माउए सुवमाणीए सुवइ) અથવા–માતા સૂવે ત્યારે તે પણસૂઈ

गतः पुत्र जीवोपि जागर्ति–किम् 'सुहियाए सुहिए भवइ' सुखितायां सुखितो भवति किम्? 'दुहियाए दुहिए भवइ' दुःखितायां दुःखितो भवति किमिति प्रश्नः। भगवानाह–'हंते'त्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'जीवे णं गब्भगए समाणे' जीवः खलु गर्भगतः सन् 'जाव दुहियाए दुहिए भवइ' यावत् दुःखितायां दुःखितो भवति, गर्भगतस्य जीवस्य सर्वाऽपि क्रिया मातुरनुसारिण्येव भवेदिति भावः। 'अहे णं' अथ खलु नवमासपर्यन्तं गर्भे वासानन्तरम् 'पसव-णकालसमयंसि' प्रसवनकालसमये–प्रसूतिसमये 'सीसेण वा पाएहिं वा आग-च्छति' यदा शीर्षेण वा पादाभ्यां वा आगच्छति तदा 'समं आगच्छइ' सममा-गच्छति=समं=सुखेन आगच्छति। यदा–'तिरियमाच्छइ' तिर्यगागच्छति, वक्र-

---

क्या वह भी सो जाता है? (जागरमाणीए जागरइ) तथा माता के जग जाने पर क्या वह भी जग जाता है? (सुहियाए सुहिए भवइ दुहियाए दुहिए भवइ) अथवा जब माता सुखी होती है तब वह क्या सुखी होता है? जब माता दुःखी होती है तब वह गर्भगत जीव क्या दुःखी होता है? (हंता गोयमा! गब्भगए समाणे जाव दुहियाए दुहिए भवई) हां गौतम! गर्भगत जीव यावत् माताके दुःखित होनेपर दुःखीहोता है। तात्पर्य कहने का यह है कि गर्भगत जीव की समस्त क्रियाएँ माता की क्रिया अनुसार ही होती हैं। (अहे णं पसवणकाल समयंसि) जीव जब नौ माह तक गर्भ में रह चुकता है तब उसके बाद प्रसूति समय में (सीसेण वा पाएहिं वा) वह जीव यदि मस्तक से अथवा दोनों पैरों से (आगच्छइ) बाहर निकलता है तो (सम्मं आगच्छइ)) अच्छी तरह से–बिना किसी कष्ट के–बाहर निकल आता है। यदि वह (तिरि-

---

જાય છે? (जागरमाणीए जागरइ) શું માતા જાગે ત્યારે તે પણ જાગી જાય છે? (सुहियाए सुहिए भवइ, दुहियाए दुहिए भवइ) શું માતા દુઃખી થાય ત્યારે ગર્ભમાં રહેલો જીવ દુઃખી થાય છે? અને માતા સુખી થાય ત્યારે શું તે સુખી થાય છે?

ઉત્તર—(हंता गोयमा!) હા, ગૌતમ! (जीवे णं गब्भगए समाणे जाव दुहियाए दुहिए भवइ) ગર્ભમાં રહેલો જીવ મુખ ઊંચું કરીને રહે છે. અહીંથી લઈને માતાના દુઃખે દુઃખી થવા સુધીની બધી ક્રિયાઓથી યુક્ત રહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે ગર્ભમાં રહેલ જીવની બધી ક્રિયાઓ માતાની ક્રિયા પ્રમાણે જ થાય છે. (अहे णं पस-वणकालसमयंसि) જીવ સવાનવ માસ સુધી ગર્ભમાં રહે છે–ત્યાર પછી પ્રસૂતિના સમયે 'सीसेण वा पाएहिं वा' જો તે જીવ મસ્તકથી અથવા બન્ને પગથી (आगच्छइ) બહાર નીકળે છે તો (सम्मं आगच्छइ) કોઇ પણ જાતની મુશ્કેલી વિના બહાર નીકળે છે. પણ જો (तिरियमागच्छइ) તિરછો "આડો"

तया निस्सरति तदा 'विणिघायमावज्जइ' विनिघातमापद्येत, म्रियेतेत्यर्थः, यदा गर्भस्तिरश्चीनो भूत्वा मातुरुदरान्निर्गन्तुं प्रवर्तते तदा स तन्माता च प्रायो मरणमापद्येत, तिर्यग्रूपेण निःसरणस्यासंभवात्। गर्भनिर्गतस्य जीवस्य यत् स्यात्तदाह- 'वन्नवज्झाणि' वर्णवध्यानि च वर्णः श्लाघारूपः, स वध्यो हन्तव्यो येषां तानि वर्णवध्यानि निन्दनीयानीत्यर्थः, अथवा 'वर्णबाह्यानि' इतिच्छाया, तत्र-वर्णाद् बाह्यानि अशुभानीत्यर्थः। 'से' तस्य गर्भविनिर्गतस्य जन्तोः 'कम्माइं' कर्माणि 'बद्धाइं' बद्धानि सामान्यतः, तानि तु दूरतोऽपि भवन्तीत्याह-'पुट्ठाइं' स्पृष्टानि संलग्नतया गाढतरबन्धनतः, अथवा बद्धानि, कुतः? स्पृष्टानि-पूर्वं स्वव्यापारेणैव स्पर्शविषयीकृतानी अभूवन् अतएव बद्धानीति भावः, 'निहत्ताइं' निधत्तानि, उद्वर्तनाऽपवर्तनकरणवर्जितशेषकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापितानि, 'कडाइं' कृतानि, निकाचितानि सर्वकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापितानि, 'पट्ठवियाइं' प्रस्थापितानि, मनुष्यगतिपञ्चेन्द्रियजातित्रसादिनामकर्मादिना सहोदय-

यमागच्छइ) तिरछा होकर बाहर निकलता है तब तो (विणिघायमावज्जइ) मरजाता है। तात्पर्य यह हैं कि जब गर्भ तिरछा होकर माता के गर्भाशय से बाहर निकलने लगता है, तब वह माता और गर्भ प्रायः दोनों ही मरण को प्राप्त हो जाते हैं। क्यों कि गर्भ तिरछा होकर माता के पेट से योनि द्वारा निकल नहीं सकता है। अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि गर्भ से निर्गत जीव कैसा क्या होता है—(वन्नवज्झाणि य से कम्माइं बद्धाइं, पुट्ठाइं, निहत्ताइं, कडाइं, पट्ठवियाइं, अभिनिविट्ठाइं, अभिसमन्नागयाइं, उदिन्नाइं नो उवसंताइं भवंति) गर्भ से निर्गत हुए उस जीव के जो अशुभ कर्म बद्ध हैं, स्पृष्ट हैं, निधत्त हैं, कृत हैं, प्रस्थापित हैं, अभिनिविष्ट हैं, अभिसमन्वागत हैं, उदयप्राप्त हैं, उपशान्त नहीं

થઈને બહાર આવે તો (विणिघायमावज्जइ) તે મરણ પામે છે. તાત્પર્ય એ છે કે જો ગર્ભ તિરછો "આડો" થઈને માતાના ગર્ભાશયમાંથી બહાર નીકળે તો ઘણે ભાગે માતા અને ગર્ભ બન્ને મરણ પામે છે કારણ કે ગર્ભ તિરછો થઈને માતાના ગર્ભાશયમાંથી બહાર નીકળી શકતો નથી.

હવે સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે ગર્ભમાંથી બહાર આવેલો જીવ કેવો હોય છે?

(वण्णवज्झाणि य से कम्माइं, बद्धाइं, पुट्ठाइ, निधत्ताइं, कडाइं, पट्ठवियाइं, अभिनिविट्ठ इं, अभिसमन्नागयाइ, उदिन्नाइ, नो उवसताइं भवंति) ગર્ભમાંથી બહાર નીકળેલો તે જીવ કે જેને અશુભ કર્મ બદ્ધ છે, સ્પૃષ્ટ છે, નિધત્ત છે, કૃત છે, પ્રસ્થાપિત છે, અભિનિવિષ્ટ છે, અભિસમન્વાગત છે, ઉદય પ્રાપ્ત છે અને જેનાં કર્મ ઉપશાન્ત થયેલ નથી "આ બધાં પદોનો અર્થ આગળ સમજાવવામાં

त्वेन व्यवस्थापितानि, 'अभिनिविट्ठाइं' अभिनिविष्टानि, अभि=तीव्रानुभावतया निविष्टानि स्थापितानीत्यर्थः,' अभिसमन्नागयाइं (अभिसमन्वागतानि उदयाभिमुखीभूतानि, ततश्च ' उदिन्नाइं उदीर्णानि, कर्मस्थितिपरिपाकेन उदयावलिकायां प्राप्तानि, किन्तु ' नो उवसंताइं भवति ' नो उपशान्तानि भवन्ति ' तओ भवइ ' ततो भवति, यदि कर्मणोपशान्तम् किन्तु फलोदयाय फलदानाय व्यवस्थितं स्यात् तदा गर्भनिर्गतो जीवः कीदृशो भवतीत्याह-'दुरूवे ' दुरूपः, दुरूपो भवति-विकृताकृतिमान् भवति,' दुवन्ने ' दुर्वर्णः, कुत्सितवर्णवान् भवति,' दुग्गंधे ' दुर्गन्धः, कुत्सितगंधवानित्यर्थः, ' दुरसे ' दूरसः, कुत्सितरस इत्यर्थः, ' दुफासे ' दुःस्पर्शः, कर्कश कठोराद्यशुभस्पर्शवानित्यर्थः, ' अणिट्ठे ' अनिष्टः, अवांछनीयः, ' अकंते ' अकान्तः, अनभिलषणीयः, ' अप्पिए ' अप्रियः, सर्वापकारकः, 'असुभे' अशुभः, अकल्याणकरः, ' अमणुन्ने ' अमनोज्ञः, अहितकारकः, 'अमणामे' अमनोमः, सकलजनप्रतिकूलः, ' हीणस्सरे ' हीनस्वरः, ' दीणस्सरे ' दीनस्वरः, ' अणिट्ठस्सरे ' अनिष्टस्वरः ' अकंतस्सरे ' अकान्तस्वरः, ' अप्पियस्सरे ' अप्रियस्वरः ' असुभस्सरे ' अशुभस्वरः, ' अमणुन्नस्सरे ' अमनोज्ञस्वरः, अमणामस्सरे'

हुए हैं, (तओ भवइ, दुरूवे, दुवन्ने, दुरसे, दुफासे, अणिट्ठे, अकंते, अप्पिए, असुभे, अमणुन्ने, अमणामे, हीणस्सरे, दीणस्सरे, अणिट्ठस्सरे, अकंतस्सरे, अप्पियस्सरे, असुभस्सरे, अमणुण्णस्सरे अमणामस्सरे, अणएज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ) तो वह जीव ऐसा मनुष्य होता है, कि जो कुरूप होता है, खोटे वर्णवाला होता है, खोटे रस वाला होता है, खोटे स्पर्शवाला होता है, अनिष्ट होता है, अकान्त होता है, अप्रिय होता है, अशुभ होता है, अमनोज्ञ होता है, अमनोम होता है, हीनस्वरवाला होता है, दीनस्वरवाला होता है, अनिष्टस्वरवाला होता है, अकान्त स्वर वाला होता है, अशुभ स्वरवाला होता है, अमनोज्ञ स्वरवाला होता है,

---

આવશે." (तओ भवइ, दुरूवे, दुवन्ने, दुरसे, दुफासे, अणिट्ठे, अकंते, अप्पिए, असुभे, अमणुन्ने, अमणामे, हीणस्सरे, दीणस्सरे, अणिट्ठस्सरे, अकंतस्सरे, अप्पियस्सरे, असुभस्सरे, अमणुण्णस्सरे, अमणामस्सरे, अणाएज्जवयणे पच्चायाए या वि॰ भवइ) ते કદરૂપો હોય છે, ખરાબ વર્ણયુક્ત હોય છે, ખરાબ રસવાળો હોય છે, ખરાબ સ્પર્શવાળો હોય છે, અનિષ્ટ હોય છે, અકાન્ત હોય છે, અપ્રિય હોય છે, અશુભ હોય છે, અમનોજ્ઞ હોય છે અમનોમ હોય છે, હીનસ્વરવાળો હોય છે, દીનસ્વરવાળો હોય છે, અનિષ્ટ સ્વરવાળો હોય છે; અકાન્ત સ્વરવાળો હોય છે, અપ્રિયસ્વરવાળો હોય છે, અશુભસ્વરવાળો હોય છે, અમનોજ્ઞ

अमनोमस्वरः, 'अणाएज्जवयणे' अनादेयवचनः, अग्राह्यवचनः, एतादृशः सन् 'पच्चयाए यावि भवइ' प्रत्यायातश्चापि भवति, मनुष्यभवमागच्छतीति, यस्य जीवस्य 'वण्णबज्झाणियसे कम्माइं नो बद्धाइ' वर्णवद्ध्यानि च तस्य कर्माणि नो बद्धानि 'पसत्थं णेयव्वं' प्रशस्तं ज्ञातव्यम्, अत्र पूर्वपाठो व्यत्ययेन=प्रशस्तरूपेन ग्राह्य इत्यर्थः, यदि तस्य जीवस्य कर्माणि अशुभरूपेण नो बद्धानि भवेयुस्तदा सर्वं रूपादिकं प्रशस्तमेव भवतीति ज्ञातव्यानीतिभावः। कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव

अमनोमस्वरवाला होता है, अनादेयवचनवाला होता है। सूत्रकारने यहां यह कहा है कि यदि गर्भस्थ जीव भाग्यवशात् सुरक्षित रीति से गर्भ से बाहर निकल भी आता है परन्तु यदि उसके पूर्वोपार्जित कर्म निंदनीय या अशुभ आदि रूप हैं और अभीतक वे उपशांत दशा में नहीं आ पाये हैं-उदय दशा में ही चल रहे हैं तो वह उनके उदय के कारण खोटे रूप आदि वाला बन जाया करता है। सूत्र में जो "वन्नवज्झाणि" पद आया है उसका अर्थ "निंदनीय या अशुभ" ऐसा है, कारण कि-वर्ण शब्दका अर्थ श्लाघारूप वर्ण जिनका नष्ट हो चुका है, अर्थात् जो निंदनीय हैं वे कर्म। अथवा जो कर्म अशुभ हैं वे "वण्णवज्झ" है यहां इस पद की संस्कृत छाया "वर्णबाह्य" ऐसी होगी, क्योंकि जो अशुभ कर्म होते हैं वे वर्ण से-प्रशंसा से बाह्य-बहिर्भूत हुआ करते हैं। (बद्ध) का तात्पर्य यहां सामान्यरूप से बांधे गये ऐसे कर्मों से है (पुट्ठाइं) पद से यह बात स्पष्ट होती है कि जो गाढ बंधन से पुष्ट किये हैं ऐसे वे कर्म। अथवा

સ્વરવાળો હોય છે, અમનોમસ્વરવાળો હોય છે, અને અનાદેય વચનવાળો હોય છે. સૂત્રકાર અહીં એ બતાવે છે કે ગર્ભનો જીવ જો ભાગ્યવશાત્ સુરક્ષિત રીતે ગર્ભમાંથી બહાર નીકળે તો પણ તેના પૂર્વોપાર્જિત કર્મ જો નિંદનીય અથવા અશુભ હાય અને જ્યાં સુધી તેના તે કર્મો ઉપશાન્ત દશામાં આવ્યાં ન હોય ઉદય દશામાં જ હોય તો તે કર્મોના ઉદયને કારણે તે જીવ ખરાબ રૂપ વગેરે વાળો જન્મે છે. સૂત્રમાં આપેલા "वन्नवज्झाणि" પદનો અર્થ અહિં "નિંદનીય કે અશુભ" એવો થાય છે. કારણ કે "વર્ણ" શબ્દનો અર્થ "શ્લાઘા" પણ થાય છે. તે શ્લાઘારૂપ વર્ણ જેનો નષ્ટ થઇ ગયો છે એટલે કે જે નિંદનીય છે એવાં કર્મ અથવા જે કર્મ અશુભ હોય છે. તેમને "वण्णवज्झ" કહે છે. અહી તેની સંસ્કૃત છાયા "वर्णबाह्य" એવી થાય છે. કારણ કે જે અશુભ કર્મો હોય છે ને વર્ણથી (પ્રશંસાથી) બાહ્ય (રહિત) હોય છે. "वद्ध" એટલે સામાન્ય રૂપે બાંધેલાં કર્મો. "पुट्ठाइ" પદનો અર્થ ગાઢ બંધનથી પુષ્ટ કરાયેલાં કર્મ એવો સમજવો. અથવા "पुट्ठाइं" એ પદ

आदिज्जवयणे पच्चायाए आविभवइ ' यावत् आदेयवचनः प्रत्यायातश्चापि भवति, यदि तस्याशुभं कर्म नो बद्धं भवेत्तदा रूपादारभ्य स्वरपर्यन्तं सर्वंशुभप्रशस्तमेव भवेत् समुन्नतश्च स जीवः आदेयवचनः सन् मनुष्यत्वे समुत्पन्नो भवतीति, ' सेवं भंते सेवं भंते ' त्ति तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त इति, हे भदन्त ! गर्भविषये येन प्रकारेण यद्वस्तु देवानुप्रियेण । कथितं तत् एवमेव सर्वं सत्यमेव इत्युक्त्वा श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा च संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू०५ ॥

" पुट्ठाइं " यह पद हेतुपरक पद है-आत्मा में कर्म बद्ध क्यों हुए तो इसका उत्तर यह (पुट्ठाइं) पद देता है-वह बताता है कि आत्माने पहिले इन्हें अपने ही योगादिरूप व्यापार से स्पर्श का विषयभूत बनाया थासो वे आत्माके साथ चिपक गये। 'निधत्त' इस पदके विषयमें विशेष विवरण मेरे बनाये हुए" मोक्खपद" में लिखा जा चुका है-जिसका तात्पर्य यह है कि निधत्त जो कर्म होते हैं उनमें उद्वर्त्तना और अपवर्तना इन दो करणों के सिवाय दूसरे और करण कुछ भी नहीं कर सकते हैं। तथा जीव के साथ जो कर्म बद्ध हैं उनका कर्त्ता और कोई दूसरा जीव नहीं है किन्तु वही स्वयं आत्मा है कि जिसके साथ वे बद्ध हैं, यह बात " कडाइ " पद प्रकट करता है । इससे यह बात सिद्धान्त की पुष्ट और स्पष्ट हो जाती है कि कर्मों को अपने साथ बद्ध करने में अधिकारी स्वयं आत्मा ही है । निकाचित वे कर्म होते हैं कि जिनमें कोई भी करण कुछ भी नहीं कर सकता है । मनुष्यगति, पंचेन्द्रियजाति, त्रस

હેતુપુરક પદ છે એટલે કે આત્માની સાથે કર્મ શા માટે બદ્ધ થયા તેનો ઉત્તર આ " पुट्ठाइं " પદ આપે છે. તે એ વાત બતાવે છે કે આત્માએ પહેલાં પોતાના જ યોગ વગેરે વ્યાપારથી તેમને ગ્રહણ કર્યાં અને તેથી તે કર્મો આત્માની સાથે બંધાયા. " निधत्त " પદના વિષયમાં વિશેષ વર્ણન ' મોકખ-પદ 'માં લખવામાં આવ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે નિધત્ત કર્મમાં, ઉદ્વર્તના અને અપવર્તના એ બે સિવાયના કરણુ કંઇ પણુ કરી શકતાં નથી, તથા જીવની સાથે જે કર્મ બદ્ધ હોય છે તેનો કર્ત્તા બીજો કોઇ પણુ જીવ હોતો નથી પણુ સ્વયં આત્મા પોતે જ છે એજ વાત " कडाइ " પદ પ્રકટ કરે છે. આથી સિદ્ધાંતની એ વાતને સમર્થન મળે છે કે કર્મોને પોતાની સાથે બદ્ધ કરવામાં આત્મા પોતે જ અપરાધી હોય છે. જે કર્મ ઉપર કોઇ પણુ કરણુની કોઇ પણુ પ્રકારની અસર થતી નથી તે કર્મને " निकाचित " કર્મ કહે છે.

आदि वगैरह नामकर्म के साथ उदयरूप से व्यवस्थापित किये गये ऐसे जो कर्म हैं वे व्यवस्थापित कर्म हैं। जिन कर्मों का अनुभाव तीव्ररूप से स्थापित हुआ है वे कर्म अभिनिविष्ट हैं। "अभिसमन्नागयाइं" का तात्पर्य है कि जो कर्म उदय के सन्मुख हो रहे हैं। और इसी कारण जो "उदिन्नाइं" उदयावलिका में प्राप्त हो रहे हैं तो जीव ऐसे कर्मों के प्रभाव से कैसा होता है? इसका उत्तर सूत्रकार ने "दुरूवे" इत्यादि पदों द्वारा दिया है। दुरूप शब्द का अर्थ विकृत (खराब) आकारवाला होता है। ऐसा जीव विकृत आकारवाला होता है। "दुवन्ने" कुत्सित वर्णवाला होता है। "दुग्गंधे" दुर्गंध आदि वाला होता है। "अणिट्ठे" पद यह कहता है कि उसे कोई चाहता नहीं है। (अकंते) वह अनभिलषणीय होता है "अप्पिए" अप्रिय-सब का अपकार करने वाला होता है। "असुभे" अकल्याणकर होता है। अमनोज्ञ-अहितकारक होता है। अमनोम-सकलजनों के प्रतिकूल रहा करता है। तथा हीनादि स्वर वाला होता है। उसका वचन कोई नहीं मानता है ऐसा वह अनादेय वचन वाला होता है। "पच्चायाए यावि भवइ" यह पद प्रकट करता है कि ऐसा जीव यदि मनुष्य होता है तो वह ऐसा होता है। तथा

મનુષ્યગતિ, પંચેન્દ્રિય જાતિ, ત્રસ વગેરે નામ કર્મની પ્રકૃતિઓ સાથે ઉદયરૂપે વ્યવસ્થાપિત એવાં જે કર્મ છે તેને "વ્યવસ્થાપિત કર્મ" કહે છે. જે કર્મોનો અનુભવ તીવ્ર રૂપે સ્થાપિત થયો હોય છે તે કર્મોને "અભિનિવિષ્ટ" કહે છે. "अभिसमन्नागयाइं" એટલે કે જે કર્મો ઉદયની સન્મુખ આવી રહ્યાં હોય અને તે કારણે જે "उदिन्नाइं" ઉદયાવલિકામાં આવી રહ્યાં હોય છે એવાં કર્મ. એવાં કર્મોના પ્રભાવથી જીવ કેવા સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, એ સૂત્રકારે "दुरूवे" ઈત્યાદિ પદો વડે બતાવ્યું છે. "दुरूवे" એટલે વિકૃત (ખરાબ દેખાવ વાળો, "दुग्गंधे" એટલે દુર્ગન્ધ વાળો, "अणिट्ठे" (અનિષ્ટ) એ પદ એ અર્થ બતાવે છે કે તેને કોઈ ચાહતું નથી. "अकंते" એ પદ એમ સૂચવે છે કે તે અકાન્ત-અનભિલષણીય-હોય છે. "अप्पिए" અપ્રિય સૌનો અપકાર કરનારો હોય છે. "असुभे" અકલ્યાણકારી, "अमनोज्ञ" અહિતકારક, "अमनोम" બધા લોકોને પ્રતિકૂળ રહેનારો હોય છે. વળી તે ગર્ભમાંથી નિકળેલો જીવ હીન વિગેરે સ્વર વાળો હોય છે. તેનાં વચનને કોઈ માનતું નથી, માટે તેને અનાદેય વચન વાળો કહ્યો છે. "पच्चायाए यावि भवइ" આ પદો વડે એ બતાવ્યું છે કે એવો જીવ જો મનુષ્ય ગતિમાં જન્મ

यदि (वण्णवज्झाणि से कम्माइं नो वद्धाइं पसत्थ णेयव्वं जाव आदिज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ) उस गर्भगत जीव के अशुभ अथवा निंदनीय कर्म बद्ध न हों तो सब रूपादिक उसके प्रशस्त ही होते हैं, ऐसा जानना चाहिये, यह प्रशस्तता कहांतक जाननी चाहिये तो इसके लिये सूत्रकार ने कहा कि--" जाव आदिज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ " कि यदि जीव के अशुभ कर्म बद्ध नहीं अपितु शुभ कर्म बद्ध हैं तो रूप से लेकर स्वर पर्यन्त सब उसके प्रशस्त ही होते हैं। वह अपनी उन्नति करता हुआ लोक में आदेयवचन वाला बन जाता है। ऐसा वह मनुष्य होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि अशुभ कर्म बद्ध आदि वाले पूर्वजीव की अपेक्षा इस शुभ कर्म बद्धादिवाले जीव की सब बातें प्रशस्त ही प्रशस्त होती हैं। (सेवं भंते२! त्ति) हे भदन्त ! गर्भ के विषय में जिस प्रकार से आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सब ऐसा ही है ऐसा ही है अर्थात् सत्य ही है सत्य ही है-ऐसा कह कर उन गौतम स्वामी ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर बैठ गये ॥सू०५॥

॥ प्रथम शतकमे यह सप्तम उद्देश समाप्त हुआ १-७॥

હે તો પણ ખરાબ રૂપ વગેરે વાળો થાય છે. પણ જો (वण्णवज्झाणि से कम्माइं नो वद्धाइं पसत्थं णेयव्वं जाव आदिज्ज वयणे पच्चायाए यावि भवइ) તે ગર્ભમાંથી નિકળેલા જીવે અશુભ અથવા નિંદનીય કર્મ બાંધ્યા ન હોય તો તેનાં રૂપ વગેરે પ્રશસ્ત (સારાં) જ હોય છે એમ જાણવું. તે પ્રશસ્ત પણું ક્યાં સુધી સમજવું, તે બતાવવાને માટે સૂત્રકારે કહ્યુ છે કે " जाव आदिज्जवयणे पच्चायाए यावि भवइ " એટલે કે જો જે જીવને અશુભ કર્મોનો બંધ બાંધેલો ન હોય પણ શુભકર્મો જ બાંધ્યા હોય તો તેના રૂપથી લઇને સ્વર સુધીના બધાં જ સારાં હોય છે. તે પોતાની પ્રગતિ સાધતો સાધતો લોકમાં આદેયવચન વાળો બની જાય છે (તેનાં વચનને બધાં લોકો માન્ય કરે છે,) તાત્પર્ય એ છે કે અશુભ કર્મ બદ્ધ જીવની અપેક્ષાએ શુભ કર્મબદ્ધ જીવના રૂપ વગેરે બધાં પ્રશસ્ત જ હોય છે. (सेवं भंते ! सेवं भंते !) હે ભગવન્! આપે ગર્ભના વિષયમાં જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે. હે ભગવન્! આપની વાત તદ્દન સાચી છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા. વંદણા નમસ્કાર કરીને, સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયાં. ॥ સૂ-૫ ॥

॥ अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अस्मिन् उद्देशके संक्षेपतो विचारणीया विषया इमे सन्ति एकान्तबालस्य एकान्तपण्डितस्य च स्वरूपादिकथनम् , अंतक्रियायाः कल्पोपपत्तिकाक्रियायाश्च स्वरूपविचारः, बालपण्डितस्य स्वरूपादिनिर्णयः, देवगतेः कारणप्रतिपादनम् । मृगघातकादिपुरुषाणां स्वरूपादि संकीर्त्तनम् , क्रिया-कायिकीआधिकरणिकी-प्राद्वेषिकी-पारितापनिकी-प्राणातिपातिक्यादीनां स्वरूपादिविचारः, तृणदाहकपुरुषस्य स्वरूपादिकथनम् , धनुर्धारिपुरुषविचारः, मृगवैरपुरुषवैरादीनां कथनम् , षण्मासानां मध्ये तदुपरि वा मरणे क्रियाविचारः पुरुषघातकपुरुपस्य विचारः, समानयोर्द्वयोः पुरुषयोः स्वरूपकथनपूर्वकं जयपराजययोः कारणकथनम् , वीर्यविचारः, लब्धिवीर्यस्य तथा करणवीर्यस्य विचारः, चतुर्विंशतिर्दण्डकाः उद्देशकपरिसमाप्तिश्चेति।

प्रथमशतक अष्टम उद्देशक

इस अष्टम उद्देशक में विचारणीय विषयों की सूची संक्षेप से इस प्रकार से है-एकान्त बालक तथा एकान्तपण्डित का स्वरूप आदि का कथन अन्तक्रिया का और कल्पोपपत्तिका क्रिया का स्वरूप विचार, बालपण्डित के स्वरूप आदि का निर्णय, देवगति के कारणों का प्रतिपादन, मृगघातक आदि पुरुषों के स्वरूप आदि का कथन, क्रिया-कायिकी, अधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी, प्राणातिपाति की आदिकों के स्वरूप आदि का विचार, तृणदाहक पुरुष के स्वरूप आदि का विचार, धनुर्धारी पुरुष का कथन, मृगवैर, पुरुषवैर आदि का कथन, छहमास के भीतर व उसके बाद मरने में क्रिया का विचार, पुरुषघातक पुरुष का विचार समान दो पुरुषों के स्वरूपकथनपूर्वक जय पराजय के कारण

પહેલા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક

પહેલાં તો આ આઠમાં ઉદ્દેશમાં કયા કયા વિષયનો વિચાર કર્યો છે તે સંક્ષેપમાં બતાવવામાં આવે છે-એકાન્ત તથા બાલક એકાન્ત પંડિતના સ્વરૂપનું કથન, અન્તક્રિયાનો અને કલ્પોપપત્તિકા ક્રિયાના સ્વરૂપનો વિચાર, બાલ પંડિતના સ્વરૂપ વગેરેનો નિર્ણય, દેવગતિનાં કારણોનું પ્રતિપાદન, મૃગઘાતક વગેરે પુરુ-ષોના સ્વરૂપ વગેરેનું કથન, ક્રિયા-કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રદ્વેષિકી, પારિતાપ-નિકી, પ્રાણાતિપાતિકા વગેરેના સ્વરૂપ આદિનો વિચાર, તૃણદાહક પુરૂષના સ્વરૂપ વગેરેનો વિચાર, ધનુર્ધારી પુરૂષનું કથન, મૃગવૈર પુરૂષવૈર વગેરેનુ કથન, છ માસની અંદર અને છ માસ પછી મરવામાં ક્રિયાનો વિચાર, પુરૂષઘાતક પુરૂષનો વિચાર, સમાન બે પુરૂષોના સ્વરૂપ કથન પૂર્વક જય પરાજયનાં કારણોનો વિચાર, વીર્ય વિચાર, લબ્ધિવીર્ય તથા કરણ વીર્યનો વિચાર, ચોવીસ દંડક, ઉદ્દેશની સમાપ્તિ.

सप्तममुद्देशकं निरूप्य, तदनु अष्टमं निरूपयति, तदनयोः सप्तमाष्टमोद्देशकयोः परस्परमयं संबन्धः, सप्तमोद्देशके जीवानां गर्भवासः प्रतिपादितः, गर्भवासश्च जीवानां सत्यायुष्के एव भवति, इत्यायुषो निरूपणायायमष्टमोद्देशकः तथा प्रथमशतकप्रथमोद्देशकस्यादौ संग्रहगाथायां-'बाले'ति यदुक्तं तदिहबालस्य निरूपणाय चाष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते, तस्य प्रारभ्यमाणस्याष्टमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्-'रायगिहे' इत्यादि।

मूलम्—रायगिहे समोसरणं जाव एवं वयासी-एगंत बालेणं भंते! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ, तिरिक्खाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, देवाउयं पकरेइ? णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ, तिरिक्खाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ, मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ, देवाउयं किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ? गोयमा! एगंत बालेणं

का कथन, वीर्यविचार लब्धिवीर्य तथा करणवीर्य का विचार, चौवीस दण्डक, उद्देशक की परिसमाप्ति-

सप्तम उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार आठवें उद्देशक का निरूपण करते हैं। इन दोनों सातवें और आठवें उद्देशकों का आपस में इस प्रकार से संबंध है-सप्तम उद्देशक में जीवों का गर्भवास प्रतिपादित किया गया है-सो यह गर्भवास जीवों का आयुकर्म के होने पर ही होता है। इस आयु कर्मके निमित्त तथा प्रथम शतकके प्रथम-उद्देशक की आदि में संग्रह गाथा में "बाल" ऐसा जो कहा गया है सो उस बाल के निरूपण करने के निमित्त यह आठवां उद्देशक प्रारंभ किया गया है उसका सर्व प्रथम सूत्र (रायगिहे समोसरणं जाव) इत्यादि है।

સાતમા ઉદ્દેશનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર આઠમાં ઉદ્દેશનું નિરૂપણ કરે છે. તે બન્ને ઉદ્દેશાઓ વચ્ચે પરસ્પરનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે-સાતમા ઉદ્દેશકમાં જીવોના ગર્ભવાસનું પ્રતિપાદન કરાયું છે-જીવોનો ગર્ભવાસ આયુષ્યકર્મના સદ્ભાવથી જ થાય છે. તેથી આયુષ્યકર્મનું નિરૂપણ કરવાના આશયથી તથા પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશની શરૂઆતમાં આવતી સંગ્રહગાથામાં જે "બાલ" પદ આવે છે, તે બાલનું નિરૂપણ કરવાને માટે આ આઠમાં ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કર્યો છે. તેનું સૌથી પહેલું સૂત્ર "रायगिहे समोसरणं जाव" ઈત્યાદિ છે.

मणुस्से णेरइयाउयंपि पकरेइ, तिरियाउयंपि पकरेइ, मणुस्सा-उयंपि पकरेइ, देवाउयंपि पकरेइ, णेरइयाउयंपि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ, तिरियाउयंपि किच्चा तिरिएसु उवव-ज्जइ, मणुस्साउयंपि किच्चा मणुएसु उववज्जइ, देवाउयंपि किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ ॥ सू० १ ॥

छाया—राजगृहे समवसरणम्, यावदेवमवादीत्, एकान्तबालो भदन्त ! मनुष्यः किं नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, तिर्यगायुष्कं प्रकरोति मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, देवायुष्कं प्रकरोति ? नैरयिकायुष्कं कृत्वा नैरयिकेषूपपद्यते, तिर्यगायुष्कं कृत्वा तिर्यक्षूपपद्यते, मनुष्यायुष्कं कृत्वा मनुष्येषूपपद्यते, देवायुष्कं कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते, गौतम ! एकान्तबालः खलु मनुष्यो नैरयिकायुष्कमपि प्रकरोति तिर्यगायुष्कमपि प्रकरोति मनुष्यायुष्कमपि प्रकरोति देवायुष्कमपि प्रकरोति, नैरयिकायुष्कमपि कृत्वा नैरयिकेषूपपद्यते, तिर्यगायुष्कमपि कृत्वा तिर्यक्षूपपद्यते मनुष्यायुष्कमपि कृत्वा मनुष्येषूपपद्यते देवायुष्कमपि कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते ॥ सू० १ ॥

टीका—'रायगिहे समोसरणं' राजगृहे समवसरणम्—राजगृहे नगरे भगवतः समागमनम् 'जाव' यावत्पदेन—तच्छ्रुत्वा परिषदो नगरान्निर्गमनम्, भगवतो धर्मकथा श्रवणानन्तरं परिषदः प्रतिगमनं, तदनु भगवान् गौतमो भगवन्तं

"**रायगिहे समोसरणं जाव एवं वयासी**" इत्यादि ।

टीकार्थ–(रायगिहे समोसरणं जाव एवं वयासी) राजगृह नगरमें भगवानका समवसरण–शुभागमन–हुवा यावत् इस प्रकारसे बोले "यहां यावत् पद से इस प्रकार से प्रकरण की संगति करनी चाहिये–" भगवान् के शुभागमन को सुनकर वहां का जनसमूह नगर से निकला, भगवानके पास जाकर वंदना नमस्कार कर प्रभुके मुखसे उसने धर्मकथा श्रवण की, धर्मकथा सुनकर वह नगर में पीछे वापस आ गया । इसके

"रायगिहे समोसरणं जाव एव वयासि" इत्यादि ।

टीकार्थ—"रायगिहे समोसरणं जाव एवं वयासि" રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવસરણ–શુભાગમન–થયું. ત્યાંથી શરૂ કરીને "આ પ્રમાણે બોલ્યાં" સુધીનો પાઠ અહીં લેવો જોઈએ અહીં "યાવત્" (પર્યન્ત) પદ વડે આ પ્રમાણે પાઠ ગ્રહણ કરવો–ભગવાનના શુભાગમનના સમાચાર સાંભળીને ત્યાંનો માનવસમૂહ નગરમાંથી નીકળીને ભગવાન પાસે ગયો. ભગવાનની પાસે જઇને વંદણા નમસ્કાર કરીને ધર્મકથાનું શ્રવણ કર્યું. ધર્મકથા સાંભળીને લોકો

वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने नातिदूरे शुश्रूषमाणः नमस्यन् अभिमुखं विनयेन प्राञ्जलिपुटः " इति संग्रहः, ' एवं वयासी ' एवमवादीत्–वक्ष्यमाणप्रकारेणा-कथयत्–किमवादीदित्याह—' एगंतबाले ' इत्यादि ।

' एगंतबाले णं भंते ' एकान्तबालः खलु भदन्त !, एकान्तबालः–मिथ्या-दृष्टिरविरतो वा ' मणुस्से ' मनुष्यः ' किं णेरइयाउयं पकरेइ ' किं नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, तत्रैकान्तबाल इत्यत्र एकान्तेति पदं मिश्रदृष्टिकजीवं व्यावर्तयति । ' मणुस्साउयं पकरेइ ' मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, ' देवाउयं पकरेइ ' देवायुष्कं प्रक-रोति ? ' णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ ' नैरयिकायुष्कं कृत्वा नैरयिकेषु

बाद गौतम ने प्रभु को वन्दना और नमस्कार किया । बाद में वे अपने उचित स्थान पर धर्म सुनने की अभिलाषा से प्रभु के सन्मुख नमस्कार कर दोनों हाथ जोड़ कर बैठ गये। और इस प्रकारसे पूछने लगे (एगंत बालेणं भंते मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ ?) हे भदन्त एकान्तबाल क्या नरकायुष्क का बंध करता है? (तिरिक्खाउयं पकरेइ ?) तिर्यञ्चायु का बंध करता है ? (मनुस्साउयं पकरेइ) मनुष्यायु का बंध करता है? (देवाउयं पकरेइ) देवायु का बंध करता है ? यहां एकान्त शब्द का अर्थ मिथ्या दृष्टि अथवा अविरत–विरति विना का जीव है। बाल पद के साथ जो एकान्त विशेषण पद का प्रयोग किया है उससे यह बात सूचित होती है कि जो जीव मिश्रदृष्टि वाला है वह एकान्त बाल नहीं है । अतः इस मिश्र दृष्टि वाले की व्यावृत्ति के निमित्त बाला पद के साथ एकान्त शब्द विशेषणरूप से प्रयुक्त किया गया है । (णेरइया

નગરમાં પાછાં ફર્યાં. ત્યાર બાદ ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને વંદણા નમસ્કાર કરીને, ધર્મતત્વનું શ્રવણ કરવાની અભિલાષાથી બન્ને હાથ જોડીને શિર નમાવીને પ્રભુની સન્મુખ બેસી ગયા અને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછયો–(एगंत बालेणं भंते !- मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ ?) હે ભગવન્ ? એકાન્ત બાલ જીવ, શું નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. ? કે (तिरिक्खाउयं पकरेइ ?) તિર્યંચના આયુનો બંધ બાંધે છે ? (मणुस्साउयं पकरेइ) કે મનુષ્યના આયુનો બંધ બાંધે છે ? (देवाउयं पकरेइ) કે દેવતાના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? અહીં એકાન્તબાલનો અર્થ મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા અવિરતિ (વિરતિ વિનાનો) જીવ સમજવો. બાલ શબ્દ સાથે એકાન્ત વિશેષણનો પ્રયોગ કરવાનું કારણ એ છે કે જે જીવ મિશ્રદૃષ્ટિવાળો હોય છે તેને એકાન્તબાલ કહી શકાતો નથી. તેથી મિશ્રદૃષ્ટિવાળાનો સમાવેશ ન કરવા માટે એકાન્ત વિશેષણ બાલ પદની સાથે યોજવામાં આવ્યું છે. (णेरइयाउयं किच्चा, णेरइएसु उववज्जइ) તે એકાન્તબાલ

उपपद्यते, 'तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ' तिर्यगायुष्कं कृत्वा तिर्यक्षु उपपद्यते, 'मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ' मनुष्यायुष्कं कृत्वा मनुष्येषूपपद्यते, 'देवाउयं किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ' देवायुष्कं कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते। किमितिप्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'एकांतबालेणं – मणुस्से णेरइयाउयंपि पकरेइ' एकान्तबालः खलु मनुष्यो नैरयिकायुष्कमपि प्रकरोति, हे गौतम! एकान्तबालो मिथ्यादृष्टिरविरतो वा जीवो महारंभादिभिश्चतुर्भिः कारणैरुपार्जयति नैरयिकायुष्कमपीति।

उक्तं चौपपातिकसूत्रे—'एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेंति, नेरइयत्ताए कम्मं पकरेत्ता णेरइएसु उववज्जंति त जहा–महारंभयाए १, महापरिग्गहयाए २, पंचिंदियवहेणं ३, कुणिमाहारेणं ४।' इति।

उयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ) वह एकान्त बाल नरकायु का बंध कर क्या नैरयिकों में उत्पन्न होता है ? (तिरिक्खाउयं किच्चा तिरिएसु-उववज्जइ) तिर्यश्चायु का बंधकर क्या तिर्यश्चों में उत्पन्न होता है ? (मणुस्साउयं किचा मणुस्सेसु उववज्जइ) मनुष्यायु का बंधकर क्या मनुष्यों में उत्पन्न होना है ? (देवाउयं किचा देवलोगेसु उववज्जइ) देवायु का बंधकर क्या देवलोक में उत्पन्न होता है ? ये सब प्रश्न हैं- इनका उत्तर देते हुए भगवान् कहते हैं कि (गोयमा ! एगंतबालेणं मणुस्से णेरइयाउयं पि पकरेइ, तिरिया उयं पि पकरेइ, मणुस्सा उयं पि पकरेइ, देवाउयं पि पकरेइ) हे गौतम ! एकान्त बाल जो मनुष्य होता है वह नरकायुष्क का भी बंध करता है, तिर्यंचायुष्क का भी बंध करता है, मनुष्यायुष्क का भी बंध करता है, देवायुष्क का भी बंध करता है।

નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધીને શું નરયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? (तिरिक्खउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ) તિર્યંચના આયુષ્યનો બંધ બાંધીને શું તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? (मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ) મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ બાંધીને શું મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે (देवाउयं किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ ?) દેવતાના આયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તર—(गोयमा ! एगंतबाले णं मणुस्से णेरइयाउयं पि पकरेइ, तिरियाउयं पि पकरेइ, मणुस्साउयं पि पकरेइ, देवाउयं पि पकरेइ) હે ગૌતમ ! એકાન્ત બાલ મનુષ્ય નરકાયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે તિર્યંચાયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે-(णेरइयाउयं पि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ) તે એકાન્તબાલ મનુષ્ય નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધીને નૈરયિકોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે, (तिरियाउयं पि-

छाया—एवं खलु चतुर्भिः स्थानैर्जीवा नैरयिकतायै कर्म प्रकुर्वन्ति, नैरयिकतायै कर्म प्रकृत्य नैरयिकेषु उपपद्यन्ते, तद्यथा-महारम्भतया१, महापरिग्रहतया २, पञ्चेन्द्रियवधेन ३, कुणपाहारेण ४ इति ।

'तिरिक्खाउयंपि पकरेइ' तिर्यगायुष्कमपि प्रकरोति, मायिकत्वादिभिश्चतुर्भिः कारणैर्जीवस्तिर्यगायुष्कं बध्नाति, उक्तञ्च—" तिरिक्खजोणिएसु माइल्लयाए णियडिल्लयाए१, अलियवयणेणं२, उक्कंचणयाए ३, वंचणयाए " इति ।

छाया—तिर्यग्योनिकेषु मायावितया निकृतिमत्तया१, अलीकवचनेन २, उत्कञ्चनतया ३, वञ्चनतया ४ इति । 'मणुस्साउयंपि पकरेइ' मनुष्यायुष्कमपि

(णेरइयाउयंपि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ) नरकायुष्क का भी बंध कर वह नैरयिकों में उत्पन्न होता है ।(तिरियाउयंपि किच्चा तिरिएसु उववज्जइ) तिर्यंचायुष्क भी बंध कर वह तिर्यंचों में उत्पन्न होता है। (मणुस्साउयंपि किच्चा मणुएसु उववज्जइ देवाउयंपि किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ) मनुष्यायु का भी बंध कर वह मनुष्यों में उत्पन्न होता है। देवायु का भी बंध कर वह देवलोक में उत्पन्न होता है। एकान्त बाल जो मनुष्य होता है—अर्थात् जो मनुष्य मिथ्यादृष्टि अथवा विरति विना का होता है--वह महारंभ आदि रूप चार कारणों को लेकर नरकायुष्क का बंध करता है—औपपातिक सूत्र में कहा है कि " एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मं पकरेंति नेरइयत्तए कम्मं पकरेत्ता णेरइएसु उववज्जंति-तं जहा-महारंभयाए १ महापरिग्गहयाए २ पंचिंदियवहेणं ३, कुणिमाहारेणं ४" जीव इन चार स्थानों द्वारा नैरयिक गति में जाने के लिये कर्मबंध करते हैं-

किचा तिरिएसु उववज्जइ) तिर्यंचआयुष्यनो બंध બાંધીને તિર્યંચ યોનીમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે, (मणुस्साउयंपि किच्चा मणुएसु उववज्जइ, देवाउयंपि किचा देवलोगेसु उववज्जइ) મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ બાંધીને મનુષ્યોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને દેવના આયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. એકાન્તબાલ એટલે કે મિથ્યાદૃષ્ટિ અથવા વિરતિ વિનાનો-મનુષ્ય મહારંભ વગેરે ચાર કારણોને લીધે નરકના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. ઔપપાતિક સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-(एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा णेरइयत्ताए कम्मं-पकरेंति नेरइयत्ताए कम्मं पकरेत्ता णेरइएसु उववज्जंति-तं जहा-(१) महारंभयाए, (२) परिग्गहयाए, (३) पंचिंदियवहेणं (४) कुणिमाहारेणं) આ ચાર કારણોને લીધે જીવ નરકગતિમાં જવા યોગ્ય કર્મનો બંધ બાંધે છે-(૧) મહારંભ કર-

प्रकरोति, प्रकृतिभद्रतादिभिश्चतुर्भिः कारणैर्जीवोपि मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, उक्तञ्च–

"मणुस्सेसु पगइभद्दयाए १, पगइविणीययाए २, साणुक्कोसयाए ३, अमच्छरियाए ४" इति।

छाया—मनुष्येषु प्रकृतिभद्रतया १, प्रकृतिविनीततया, २, सानुक्रोशतया ३, अमत्सरितया ४। इति। 'देवाउयंपि पकरेइ' देवायुष्कमपि प्रकरोति, सरागसंयमादिभिश्चतुर्भिः कारणैर्जीवो देवायुष्कं प्रकरोति, उक्तञ्च—

"देवेसु–सरागसंजमेणं १, संजमासंजमेणं २, अकामणिज्जराए ३, बालतवोकम्मेणं ४" इति।

छाया–देवेषु–सरागसंयमेन१, संयमासंयमेन२, अकामनिर्जरया३, बालतपःकर्मणा ४। इति। 'णेरइयाउयंपि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ' नैरयिकायुष्कमपि कृत्वा

कर्मबंध कर वे नैरयिकों में उत्पन्न हो जाते हैं। वे चार स्थान इस प्रकार से हैं–महा आरंभ करना, महा परिग्रह रखना, पंचेन्द्रिय जीवो का वध करना, कुणिमाहार (मांसाहार) करना। इसी तरह जीव मायाचार आदि चार कारणोंके सेवन करनेसे तिर्यंच की आयुका बंध करता है–वे चार कारण इस प्रकार से हैं—१ मायाचार, निकृति, २ अलीक वचन, ३ उत्कंचन(लांच),४ वंचन। प्रकृतिभद्रता आदि चार कारणों को लेकर जीव मनुष्य आयु का बंध करता है–वे चार कारण ये हैं–प्रकृति से भद्र होना १, स्वभावतः विनीत होना २, दयालु होना ३, मत्सर भाव नहीं रखना ४ सरागसंयम आदि चार कारणों के सेवन करने से जीव देवायु का बंध करता है–वे चार कारण इस प्रकार से हैं–सरागसंयम का पालन करना १, अकामनिर्जरा करना २, बाल तप करना ३ संयमासंयम का पालन करना ४। इस तरह जीव जिस आयुका बंध करता है

વાથી (૨) મહા પરિગ્રહ રાખવાથી, (૩) પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ કરવાથી અને (૪) કુણિમાહાર (માંસાહાર) કરવાથી જીવ તિર્યંચ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. તે ચાર કારણો આ પ્રમાણે છે–(૧) માયાચાર નિકૃતિ, (૨) અલીક વચન, (૩) ઉત્કંચન અને (૪) વંચન. પ્રકૃતિભદ્રિકતા વગેરે ચાર કારણોના સેવનથી જીવ મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. તે ચાર કારણો આ પ્રમાણે છે— (૧) સરલ પ્રકૃતિવાળા હોવું, (૨) વિનીત સ્વભાવના હોવું, (૩) દયાળુ હોવું અને (૪) મત્સર ભાવ ન રાખવો. સરાગસંયમ વગેરે ચાર કારણોના સેવનથી જીવ દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધે છે તે ચાર કારણો આ પ્રમાણે છે– (૧) સરાગસંયમનું પાલન કરવું, (૨) અકામ નિર્જરા કરવી, (૩) બાલ તપ કરવુ અને (૪) સંયમાસંયમનું (શ્રાવકધર્મનું) પાલન કરવું. આ રીતે જીવ

नैरयिकेषूपपद्यते, तादृशायुष्ककर्म वन्धनं कृत्वा तत्कर्मप्रेरितो नरकेषु समुत्पद्यते इति भावः । 'तिरियाउयंपि किच्चा तिरिएसु उववज्जइ' तिर्यगायुष्कमपि कृत्वा तिर्यक्षु उपपद्यते, 'मणुस्साउयंपि किच्चा मणुएसु उववज्जइ' मनुष्यायुष्कमपि कृत्वा मनुष्येषूपपद्यते, 'देवाउयंपि किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ' देवायुष्कमपि कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते, यादृशं यादृशं कर्मवन्धनं स्वयमेव करोत्येकान्तवालो-जीवः स तत्तदनुकूलनारकादारभ्य देवलोकपर्यन्तं गच्छति, कर्मणामेतादृशस्व-भावादिति भावः, एकान्तवालत्वे सर्वेषां समानेऽपि तत्तत्कारणविशेषवशादेव नानाविधमायुर्बध्नात्यत एव वालत्वे समानेऽप्यविरतसम्यग्दृष्टिर्मनुष्यो देवायुष्क-मेव वध्नाति, न तु शेषाणि नारकाद्यायुष्काणीति ॥ सू० १ ॥

एकान्तवालप्रतिपक्षत्वेन एकान्तपण्डितसूत्रमाह—'एगंतपंडिए' इत्यादि।

मूलम्—एगंत पंडिए णं भंते ! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ? गोयमा !

वह उस कर्म से प्रेरित होकर उसी गति में जाकर उत्पन्न हो जाता है। यही बात सूत्रकार ने (णेरइयाउयंपि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ) इत्यादि सूत्रों द्वारा प्रकट की है। कर्मों का ऐसा ही स्वभाव है कि एका-न्तबाल जीव जैसे २ कर्म को बंधा करता है वह उसके अनुकूल ही नारक से लेकर देवलोक पर्यन्त जाता है। यद्यपि जितने भी एकान्तबाल जीव है उन सब में एकान्त बालपना समान होता है-फिर भी आयु-ष्कबंध के कारणों की विशेषता को लेकर नाना प्रकार की आयु का बंध बालजीव करते हैं। इस तरह बालपना समान होने पर भी अविरत सम्यग्दृष्टि मनुष्य देवायु का ही बंध करता है। शेष नरकादिक तीन आयुओं का नहीं ॥ सू-१ ॥

જે ગતિના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે-તે કર્મબંધને કારણે-તે ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ વાત સૂત્રકારે (णेरइयाउयंपि किच्चा णेरइएसु उववज्जइ) વગેરે સૂત્રો વડે બતાવી છે. એકાન્ત બાલ જીવો જેવાં જેવાં કર્મોનો બંધ બાંધે છે, તેવાં તેવાં કર્મોને અનુકૂળ નારકગતિથી લઈને દેવગતિ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. જો કે તમામ એકાન્તબાલ જીવોમાં એકાન્ત બાલ પણું સરખુ જ હોય છે, છતાં પણ આયુષ્ય બંધનાં કારણોની વિશેષતાને લીધે તે એકાન્તબાલ જીવો વિવિધ ગતિના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. આ રીતે બાલપણાની (અજ્ઞાન-પણાની) સમાનતા હોવા છતાં પણ અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય દેવાયુષ્યનો જ બંધ બાંધે છે-નારકાદિ શેષ ત્રણ આયુષ્યોનો બંધ બાંધતો નથી ॥ ૧ ॥

एगंतपंडिएणं मणूसे आउयं सिय पकरेइ सिय णो पगरेइ, जइ पगरेइ णो णेरइयाउयं पकरेइ, णो तिरियाउयं पकरेइ, णो मणुस्साउयं पकरेइ, देवाउयं पकरेइ, णो णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ, णो तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ, णो मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ, देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ। से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! एगंतपंडियस्स केवलमेव दोगईओ पण्णायंति, तं जहा–अंतकिरिया चेव कप्पोववइया चेव, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ, बालपंडिए णं भंते ! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ, जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ। से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? गोयमा ! बालपंडिए णं मणुस्से तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा णिसम्म देसं उवरमति, देसं णो उवरमइ, देसं पच्चक्खाइ, देसं णो पच्चक्खाइ, से तेणट्ठेणं देसोवरमदेसपच्चक्खाणे णं णेरइयाउयं पकरेइ, जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ, से तेणट्ठेणं जाव देवेसु उववज्जइ ॥ सू० २॥

छाया—एकान्तपण्डितः खलु भदन्त ! मनुष्यः किं नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, यावद्देवायुष्कं कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते ? गौतम ! एकान्तपण्डितो मनुष्यः स्यादायुष्कं प्रकरोति स्यान्नो प्रकरोति, यदि प्रकरोति नो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति नो तिर्यगायुष्कं प्रकरोति नो मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, देवायुष्कं प्रकरोति, नो नैरयिकायुष्कं कृत्वा नैरयिकेषूपपद्यते, नो तिर्यगायुष्कं कृत्वा तिर्यक्षूपपद्यते नो मनुष्यायुष्कं कृत्वा मनुष्येषूपपद्यते, देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते। तत्केनार्थेन यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते ? गौतम ! एकान्तपण्डितस्य मनुष्यस्य केवलमेव

द्वे गती प्रज्ञप्ते तद्यथा अन्तक्रिया चैव-कल्पोपपत्तिका चैव, तत्तेनार्थेन गौतम ! यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते, बालपंडितः खलु भदन्त ! मनुष्यः किं नैर यिकायुष्कं प्रकरोति यावद्देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते ? गौतम ! नो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते, तत्केनार्थेन यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते ? गौतम ! बालपण्डितः खलु मनुष्यस्तथारूपस्य श्रमणस्य वा माहनस्य वाऽन्तिके एकमपि आर्यधार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा निशम्य देशमुपरमति देशं नोपरमति, देशं प्रत्याख्याति देशं नो प्रत्याख्याति, तत्तेनार्थेन देशोपरमदेश-प्रत्याख्यानेन नो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति यावद्देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते तत्ते-नार्थेन यावद्देवेषूपपद्यते ॥ सू० २ ॥

टीका--' एगंत पंडिए णं भंते ' एकान्तपण्डितः खलु भदन्त ! एकान्त-पण्डितः साधुः ' मणुस्से ' मनुष्यः, ' एकान्तपण्डिते ' ति कथनेनैव मनुष्य-आयाति पुन ' मणुस्से ' इति कथनं किमर्थं कृतम् ? यतो मनुष्यमन्तरेण एकान्त-पण्डितत्वं न भवितुमर्हति ? अत्रोच्यते-मनुष्येति विशेषणं स्वरूपमात्रपरिचाय-

---

एकान्त बालपने का प्रतिपक्षी जो एकान्तपण्डितपना है उस संबंधी सूत्र को अब सूत्रकार कहते हैं-'एगंतपंडिए णं भंते ! मणुस्से ' इत्यादि।

टीकार्थ-(एगंतपंडिए णं भंते ! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ ? जाव देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ) हे भदन्त ? जो मनुष्य एकान्त पण्डित है-वह क्या नैरयिक की आयु का बंध करता है ? तथा-यावत् वह देवायु का बंध करके देवलोक में उत्पन्न होता है ? ऐसा यह प्रश्न है ? यदि कोई यहां ऐसी बात कहें कि एकान्तपण्डितपना तो मनुष्य के सिवाय और कहीं संभवित है नहीं-फिर सूत्रकार ने जो (मणुस्से) यह पद रखा है वह क्यों रखा । क्यों कि (एगंत पंडिए) इस शब्दसे ही

એકાન્ત બાલનો પ્રતિપક્ષી એકાન્ત પંડિત હોય છે. હવે સૂત્રકાર એકાન્ત પંડિત વિષે સૂત્રો કહે છે—" एगंत पडिए णं भंते ! मणुस्से " ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ:-(एगंत पंडिए णं भंते ! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ ? जाव देवाउयं किच्चा देवलोएसु उववज्जइ ?) "હે ભગવન્ ! શું એકાન્ત પંડિત મનુષ્ય નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? " ત્યાંથી શરૂ કરીને પહેલાંના સૂત્રો પ્રમાણેજ "શું તે દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? " ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું કોઇ અહીં એવી દલીલ કરે કે એકાન્ત પંડિતપણું તો મનુષ્ય સિવાયની યોનીમાં સંભવી શકતું જ નથી. તો સૂત્રકારે સૂત્રમાં (मणुस्से) (મનુષ્ય) પદ શા માટે મૂક્યું છે ? કારણ કે (एगंतपंडिए) પદથી જ મનુષ્ય શબ્દ ગ્રહણ થાય છે, તો તે

कम्, शुक्लं दधि प्रमेयो घट इत्यादौ यथा शुक्लत्वं प्रमेयत्वं परिचायकं तथैव प्रकृतेपि। 'किं णेरइयाउयं पकरेइ' किं नैरयिकायुष्कं प्रकरोति - बध्नाति किम्? 'जाव देवाउयं किच्चा देवलोगेसु उववज्जइ' यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवलोकेषूपपद्यते किम्? अत्र यावत्पदेन-"तिरिक्खाउयं पकरेइ? मणुस्साउयं पकरेइ? देवाउयं पकरेइ? नेरइयाउयं किच्चा नेरइएसु उववज्जइ? तिरिक्खाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ? मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ?" इति संग्राह्यम्। अस्यार्थस्तु एकान्तबालसूत्रप्रश्नव्याख्यायां विलोकनीयः। भगवानाह

मनुष्यका ग्रहण हो जाता है। सो इसका समाधान ऐसा है कि (मनुष्य) यह पद जो विशेषरूप से रखा गया हैं सो वह व्यावर्तक विशेषणरूप से नहीं रखा हैं किन्तु स्वरूप विशेषरूप से रखा गया है-जैसे शुक्लं दधि, प्रमेयो घटः इत्यादि प्रयोगों में देखा जाता है। अतः शुक्लत्व और प्रमेयत्व ये स्वरूप के परिचायक जैसे विशेषण हैं उसी प्रकार से यहां पर भी (मणुस्से) यह भी स्वरूप का परिचायक विशेषण है। यहां जो (जाव) पद आया है उससे (तिरिक्खाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, देवाउयं पकरेइ, णेरइयाउयं, किच्चा नेरइएसु उववज्जइ, तिरिक्खाउयं किच्चा तिरिक्खेसु उववज्जइ? मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ) यह सब पूर्वोक्त पाठ संगृहित हुआ हैं। इस पाठ का अर्थ एकान्तबालसूत्र को यहां पहिले सूत्र में प्रश्नव्याख्या में कर दिया गया है। सो वहां देख लेना चाहिये। इस तरह से जो गौतमस्वामी ने प्रश्न किया है उसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि - (गोयमा! एगंतपंडि-

---

શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરી શકાય-"મનુષ્ય" પદને જે વિશેષણરૂપે મૂકવામાં આવ્યું છે તે વ્યાવર્તક વિશેષણરૂપે મૂકયુ નથી પણ સ્વરૂપ વિશેષણરૂપે મૂક્યું છે-એવું જ (शुक्लं दधि) (प्रमेयो घटः) વગેરે પ્રયોગોમાં જોવા મળે છે. જેવી રીતે શુકલત્વ અને પ્રમેયત્વ, એ બન્ને સ્વરૂપનો પરિચય આપનારાં વિશેષણો છે, એવી જ રીતે (मणुस्से) મનુષ્યપદ પણ સ્વરૂપનો પરિચય આપનારૂં વિશેષણ છે. અહીં આવેલાં (जाव) (यावत् પર્યન્ત) પદથી નીચેના પાઠને ગ્રહણ કરવો જોઈએ (तिरिक्खाउयं पकरेइ, मणुस्साउयं पकरेइ, देवाउयं पकरेइ, णेरइयाउयं किच्चा नेरइएसु उववज्जइ, तिरिक्खाउयं किच्चा तिरिक्खेसु उववज्जइ? मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ?) આ પાઠનો અર્થ એકાન્તબાલ સૂત્રના પહેલા સૂત્રની પ્રશ્નવ્યાખ્યામાં આપવામાં આવ્યો છે, ત્યાંથી વાંચી લેવો. આ પ્રકારના જે પ્રશ્નો ગૌતમ સ્વામીએ પૂછયા છે તેનો ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે-

–'गोयमे' त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगंत पंडिएणं मणूसे' एकान्त पण्डितः खलु मनुष्यः 'सिय पकरेइ सिय णो पकरेइ' स्यात् प्रकरोति स्यात् नो प्रकरोति, एकान्तपण्डितः कदाचिदायुष्यं बध्नाति कदाचिन्नो बध्नाति, सम्यक्त्वसप्तके क्षपिते न बध्नात्यायुः अन्यथा तु बध्नात्येवेत्याशयेन कथितं स्यात् प्रकरोति स्यान्न प्रकरोती'ति । 'जइ पकरेइ णो णेरइयाउयं पकरेइ' यदि प्रकरोति तदा न नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, 'णो तिरियाउयं पकरेइ' नो तिर्यगायुष्कं प्रकरोति, 'णो मणुस्साउयं पकरेइ' नो मनुष्यायुष्कं प्रकरोति, अपि तु 'देवाउयं पकरेइ' देवायुष्कं प्रकरोति, एकान्तपण्डितो यद्यायुष्कं कर्मोपार्जयति तदा देवसंबन्धिकर्मोपार्जयति नान्यदिति भावः । अथ पुनः प्रकारान्तरेण तदेव दर्शयति–'णो णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ' नो नैरयिकायुष्कं कृत्वा नैरयिकेषूपपद्यते, 'णो तिरियाउयं किच्चा तिरिएसु उववज्जइ' नो तिर्यगायुष्कं

एणं मणुस्से आउयं सिय पकरेइ, सिय णो पगरेइ) गौतम ! जो एकान्त पण्डित मनुष्य है वह किसी अपेक्षा आयु का बंध करता भी है और किसी अपेक्षा आयु का बंध नहीं भी करता है । (जइ पगरेइ णो णेरइयाउयं पकरेइ, णो तिरियाउयं पकरेइ, णो मणुस्साउयं पकरेइ, देवाउयं पकरेइ) यदि वह आयु का बंध करता है तो नैरयिक आयु का बंध नहीं करता, तिर्यंचायु का बंध नहीं करता, मनुष्यायु का बंध नहीं करता, सिर्फ एक देवायु का बंध करता है । (णो णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ, णो तिरियाउयं किच्चा, तिरिएसु उववज्जइ, णो मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ) नैरयिक आयु का बंध कर वह नैरयिकों में उत्पन्न नहीं होता है, तिर्यंचायु का बंध कर वह तिर्यंचों

(गोयमा ! एगंत पंडिएणं मणुस्से आउयं सिय पकरेइ, सिय णोपकरेइ) હે ગૌતમ ! જે એકાન્ત પંડિત મનુષ્યો હોય છે તે કોઈ અપેક્ષાએ આયુષ્યનો બંધ બાંધે પણ છે અને કોઈ પણ અપેક્ષાએ આયુષ્યનો બંધ નથી પણ બાંધતા. (जइ पगरेइ णो णेरइयाउयं पकरेइ, णो तिरियाउयं पकरेइ, णो मणुस्साउयं पकरेइ, देवाउयं पकरेइ) જો તે આયુષ્યનો બંધ બાંધે તો પણ નૈરયિક આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી, તિર્યંચ આયુષ્યનો બંધ પણ બંધાતો નથી, મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ પણ બાંધતો નથી. પરંતુ દેવાયુષ્યનો જ બંધ બાંધે છે. (णो णेरइयाउयं किच्चा णेरइएसु उववज्जइ, णो तिरियाउयं किच्चा–तिरियेसु उववज्जइ, णो मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु उववज्जइ, देवाउयं किच्चा देवेसु-उववज्जइ) નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધીને તે નારકગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી,

कृत्वा तिर्यक्षु उपपद्यते 'णो मणुस्साउयं किच्चा मणुस्सेसु-उववज्जइ' नो मनुष्यायुष्कं कृत्वा मनुष्येषु उपपद्यते, किन्तु 'देवाउयं-किच्चा देवेसु उववज्जइ' देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते, नैरयिकाद्यायुष्कं नोपार्जयति, न वा तादृशमायुष्कमुपार्ज्य नरकादिषु कदाचिदप्युत्पद्यते किन्तु देवायुष्कं समुपार्ज्य तदायुर्बलाद्देवलोके एव समुत्पद्यते इति समुदितार्थ इति। 'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन 'जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ' यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते, केन कारणेन स नारकादिकर्मायुरनुपार्ज्य नरकादिषु नोत्पद्यते देवायुष्कमुपार्ज्य देवलोके एवोत्पद्यत इति ? भगवानाह—'गोयमे'त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगंतपंडियस्स णं' एकान्तपण्डितस्य खलु 'मणूसस्स' मनुष्यस्य 'केवलमेव केवलमेव 'दोगईओ' द्वे गती 'पण्णायंति' प्रज्ञाप्यंते नान्या इति। ते एवं दर्शयति-'तं जहा' तद्यथा 'अंतकिरिया चेव कप्पोववत्तिया चेव' अन्तक्रिया चैव कल्पोपपत्तिका चैव। केवलशब्दः साकल्यार्थे अतः सर्वेषामेवैकान्तपंडितानां द्वे एव गती

में उत्पन्न नहीं होता है, मनुष्य आयु का बंध कर वह मनुष्यों में उत्पन्न नहीं होता है। किन्तु देवायु का ही बंध कर वह देवों में उत्पन्न होता है। (से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि एकान्तपण्डित मनुष्य यावत् देवायु का बंध कर देवों में उत्पन्न होता है ? (गोयमा ! एगंतपंडियस्स णं मणुसस्स केवलमेव दो गईओ पण्णायंति) हे गौतम! जो एकान्तपण्डित मनुष्य होता है उसकी दो गतियां कही गई हैं (तं जहा) वे इस प्रकार से हैं। (अंतकिरियाचेव कप्पोववत्तिया चेव) एक अन्तक्रिया और दूसरी कल्पोपपत्तिका (से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ) इस कारण हे गौतम ! मैं ऐसा कहता हूँ कि यावत्

તિર્યંચ આયુષ્યનો બંધ બાંધીને તે તિર્યંચ યોનિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ બાંધીને તે મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, પણ દેવાયુષ્યનો જ બંધ બાંધીને તે દેવોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. (से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ?) હે ભગવન્ ? આપ શા કારણે એવું કહો છો કે એકાન્ત બાલપંડિત મનુષ્યો "નરકાયુષ્યનો બંધ બાંધીને નરકોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી" ત્યાંથી લઈને "દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે?" ત્યાં સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. (गोयमा ! एगंत पंडियस्स णं मणुसस्स केवलमेव दो गईओ पण्णायंति) હે ગૌતમ ! એકાન્ત પંડિત મનુષ્યોની બે ગતિઓ જ કહી છે, (तंजहा) તે ગતિઓ આ પ્રમાણે છે-(अंतकिरिया चेव कप्पोववत्तिया चेव) (૧) અંતક્રિયા અને (૨) કલ્પોપપત્તિકા (से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ) હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું

तीर्थकरैः प्रज्ञायेते, एतादृशगतिद्वयस्यैवावश्यं भावित्वादिति । अन्तक्रिया-निर्वाणम् , कल्पोपपत्तिका=कल्पेषु अनुत्तर विमानान्तदेवलोकेषु उपपत्तिः कल्पोपपत्तिः, सैव कल्पोपपत्तिका, अत्र कल्पशब्दः सामान्ये नैव वैमानिक देवावासस्य सूचकः ।

देवायु का बंध कर वह देवलोक में उत्पन्न होता है। यहां पर " केवल-मेव दो गईओ पण्णायंति " जो ऐसा कहा है सो उसका तात्पर्य यह है कि जितने भी एकान्तपण्डित मनुष्य हैं उन सब का ही अन्तक्रिया और कल्पोपपत्तिका ये दो ही गति होती हैं अन्य गति नहीं होती हैं। ऐसा तीर्थंकर प्रभु का कहना है । अन्तक्रिया शब्द का अर्थ निर्वाण है और कल्पोपपत्तिका का अर्थ सौधर्म देवलोक से लेकर अनुत्तर विमानतक देवलोक में उत्पन्न होना है तथा एकान्तपण्डित मनुष्य आयु का बंध करता भी है और नहीं भी करता है ऐसा जो कहा गया है उसका तात्पर्य यह है कि अनन्तानुबंधी क्रोध, मान, माया, लोभ ये अनंतानुबंधी चार एवं मिथ्यात्व मोहनीय, मिश्रमोहनीय, सम्य-क्त्व मोहनीय, ये तीन इस प्रकार सात प्रकृतियां जिसके क्षय हो गये है तो वह किसी भी आयु का बंध नहीं करता है । और यदि ये सम्यक्त्व सप्तक उसके नष्ट नहीं हुए तो वह आयु का बंध करता है। कल्पोपपत्तिका में जो कल्प शब्द है वह सामान्यरूप से ही वैमानिक देवावास का सूचक है ।

કહું છું કે યાવત્ તે દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અહીં "केवलमेव दो गईओ पण्णयंति" એવું જે કહ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે એકાન્ત પંડિત મનુષ્ય બે ગતિમાં જ જાય છે (૧) અન્તક્રિયા અને (૨) કલ્પોપપત્તિકા અન્ય ગતિમાં જતો નથી, એવું તીર્થંકર પ્રભુએ કહ્યું છે. અન્તક્રિયા એટલે નિર્વાણ 'મોક્ષ' અને કલ્પોપપત્તિકા એટલે સૌધર્મ કલ્પથી લઈને અનુત્તર વિમાન સુધીના દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવું. "એકાન્ત પંડિત મનુષ્ય આયુષ્યનો બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો એ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-અનન્તાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર અને મિથ્યાત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય, અને સમ્યક્ત્વ મોહનીય, એ ત્રણ મળીને કુલ સાત પ્રકૃતિયોનો જેણે સંપૂર્ણ ક્ષય કર્યો હોય તે કોઈ પણ આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી. પણ જો તે સાતે પ્રકૃતિયોનો ક્ષય થયો ન હોય તો તે એકાન્ત પંડિત આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. કલ્પોપપત્તિકામાંનો કલ્પ શબ્દ સામાન્ય રીતે વૈમાનિક દેવ આવાસનો સૂચક છે.

एकान्तपण्डितस्य द्वितीयस्थानवर्ती बालपण्डितोऽत एकान्तपंडितसूत्रानन्तरं बालपण्डितसूत्रमाह—' बालपंडिएणं भंते ' इत्यादि 'बालपंडिएणं भंते मणुस्से' ' बालपंडितः खलु भदन्त ! मनुष्यः ' किं णेरइयाउयं पकरेइ' किं नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, ' जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ " यावत्-देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते ? किं बालपंडितो मनुष्यो नैरयिकायुष्कं बध्नाति, तिर्यग्मनुष्यदेवपर्यन्तमायुर्बध्नाति ? तथा नैरयिकायुष्कं बद्ध्वा नैरयिकेषु एवं तिर्यङ्मनुष्यदेवायुष्कं बद्ध्वा तियङ्मनुष्येषूपपद्यते किम् ? इति यावत्पदसंगृहीतपदानां भावः। तदनु देवायुष्कं बद्ध्वा देवेषूपपद्यते किमिति प्रश्नाशयः। भगवानाह—' गोयमे' -त्यादि। ' गोयमा ' हे गौतम ! ' णो णेरइयाउयं पकरेइ ' नो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, ' जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ' यावत देवायुष्कं कृत्वा देवे-

एकान्तपण्डित के बाद उतरती स्थितिवाला बालपण्डित होता है इसलिये सूत्रकार अब एकान्तपण्डित सूत्र के बाद बालपण्डितसूत्र का कथन करते हैं (बालपंडिए णं भंते ! मणुस्से) हे भदन्त ! जो बालपण्डित मनुष्य होता है वह (किं णेरइयाउयं पकरेइ) क्या नैरयिक आयु का बंध करता है ? (जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ) यावत् वह देवायुका बंध कर देवलोक में उत्पन्न होता है ? बालपण्डित मनुष्य क्या नैरयिक आयुष्क का बंध करता है ? तिर्यञ्च, मनुष्य, देव आयु का बंध करता है क्या ? तथा नैरयिक आयुष्क का बंध कर वह नैरयिकों में, इसी तरह तिर्यंच मनुष्य और देव इनकी आयुष्क का बंध करके वह तिर्यंच, मनुष्य और देवों में वह उत्पन्न होता है क्या ? यहां यही भाव (जाव) पद से ग्रहण किया गया है। इसका उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि-(गोयमा ! णो णेरइयाउयं पकरेइ, जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ) हे गौतम ! वह बालपंडित

એકાન્ત પંડિતથી ઉતરતી સ્થિતિવાળો બાલપંડિત હોય છે. તેથી એકાન્ત પંડિતનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર બાલપંડિતનું કથન કરે છે-(बालपंडिए णं भंते ! मणुस्से किं णेरइयाउयं पकरेइ) હે ભગવન્ ? શું બાલપંડિત મનુષ્ય નૈરયિક આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? (जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ?) શું તે દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? ત્યાં સુધીના પ્રશ્નો પહેલાના સૂત્રો પ્રમાણેજ ગ્રહણ કરવા. તાત્પર્ય એ છે કે બાલપંડિત મનુષ્ય શું નૈરયિક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, અથવા દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધે છે ? અને નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને તે નરકમાં. તિર્યંચમાં, મનુષ્યમાં અને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે? સૂત્રમાંના " जाव " (પર્યન્ત) પદથી ઉપરોક્ત ભાવાર્થ લેવાનો છે.

ઉત્તર-(गोयमा ! णो णेरयाउयं पकरेइ जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ)

पूपपद्यते, वालपण्डितः नैरयिकादिसंवन्धि आयुष्यकर्म नोपार्जयति, न वा तादृश कर्मवलेन नैरयिकाद्यारभ्य मनुष्यपर्यन्तगतौ समुत्पद्यते किन्तु देवायुष्कं समुपार्ज्य तादृशकर्मवलाद्देवलोके एव समुत्पद्यते इति भावः । पुनः प्रश्नयति-'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन 'जाव देवाउयं-किच्चा देवेसु उववज्जइ' यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेपूपपद्यते ? वालपंडितो न नैरयिकाद्यायुर्वध्नाति, न च नैरयिकाद्यायुर्वद्ध्वा नारकादिपूत्पद्यते किन्तु देवायुरेव वद्ध्वा देवलोकेपूत्पद्यते, तत्र किं कारणमिति प्रश्नाशयः। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'वालपंडिएणं मणुस्से' वालपंडितः खलु मनुष्यः वालपंडितो नाम श्रावकः, 'तहारूवस्स'

मनुष्य नरकायु का बंध नहीं करता है और यावत् वह देवायु का बंध कर देवलोक में उत्पन्न होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि जो वालपंडित मनुष्य होता है वह नैरयिक संबंधी आयुष्क कर्मका उपार्जन नहीं करता है, और न वह ऐसे कर्म के बल से नैरयिक से लेकर मनुष्य पर्यन्त गति में उत्पन्न होता है, किन्तु देवायुष्क का उपार्जन कर वह तादृश कर्म के प्रभाव से देवलोकों में ही उत्पन्न होता है। (से केणट्ठेणं ज़ाव-देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ?) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि वह वालपण्डित मनुष्य यावत् देवायुष्क का उपार्जन कर देवलोकों में उत्पन्न होता है अर्थात्-वह वालपंडित मनुष्य न नैरयिक आदि की आयु बांधता है और न नैरयिक आदि की आयु बांध कर वह नारकादिकों में उत्पन्न होता है किन्तु देवायु ही बांध कर वह देवलोकों में उत्पन्न होता है इसमें क्या कारण है ? (गोयमा ! वालपंडिए णं मणुस्से) हे गौतम ! जो वालपंडित मनुष्य होता है वह

"હે ગૌતમ ! તે બાલપંડિત મનુષ્ય નારકાયુનો બંધ બાંધતો નથી." ત્યાંથી લઇને "દેવાયુનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે." ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો. તાત્પર્ય એ છે કે તે બાલપંડિત મનુષ્ય નારકી સંબંધી આયુષ્ય કર્મનું ઉપાર્જન કરતો નથી, અને તે તિર્યંચાયુષ્યનો અને મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ પણ બાંધતો નથી. અને એવાં કર્મોનો બંધ ન બાંધવાને કારણે તે નારક ગતિમાં, તિર્યંચ ગતિમાં તેમજ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. પણ દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? હે ભગવન્ ? આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તે બાલપંડિત મનુષ્ય નારક, તિર્યંચ અને મનુષ્ય આયુષ્યનો બંધ બાંધીને નારકગતિમાં, તિર્યંચ ગતિમાં કે મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે ?

तथारूपस्य ' समणस्स वा ' श्रमणस्य वा तपस्विनः ' माहणस्स वा ' माहनस्य वा-माहन माहन इत्येवं वदनशीलस्य निवृत्तसर्वसावद्यव्यापारस्य साधोः, यद्वा-माहनस्येति श्रावकस्य वा ' अंतिए ' अन्तिके समीपे 'एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा ' एकमपि आर्यं धार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा ' णिसम्म ' निशम्य हृदि अवधार्य ' देसं उवरमइ ' देशमुपरमति, धार्मिकप्रवचनश्रवणोत्तरकालं देशादुपरतो भवतीत्यर्थः, 'देसं णो उवरमइ' देशं नोपरमति, देशान्नोपरतो भवति, 'देसं पच्च-क्खाइ ' देशं प्रत्याख्याति, देशादुपरमानन्तरं देशम्-एकदेशं स्थूलं प्राणातिपा-तादिकं प्रत्याख्याति त्यजति 'देसं णो पच्चक्खाइ ' देशं नो प्रत्याख्याति, आंशिकं प्रत्याख्यानं करोति आंशिकं प्रत्याख्यानं न करोति, ' से तेणट्ठेणं ' तच्चे-

---

(अर्थात् श्रावक) (तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए) तथा रूप श्रवण तथा माहन-मत मारो, मत मारो इस प्रकार का उपदेश देने वाले सर्वसावद्यव्यापारनिवृत्तशाली साधु के अथवा माहन श्रावक-के पास से (एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा) एक भी आर्य धार्मिक सुवचन सुन करके और (णिसम्म) उसे हृदय में अवधारण करके (देसं उवरमइ) कितनिक प्रवृत्तियों से दूर हो जाता है, और (देसं णो उवरमइ) कितनी प्रवृत्तियों से दूर नहीं होता है। (देस पच्चक्खाइ, देसं णो पच्चाक्खाइ) उपरम होने के बाद वह एकदेश से प्राणातिपात आदिका-अर्थात् स्थूलप्राणातिपात आदिका त्याग कर देता है और एकदेश से प्राणातिपात आदि का त्याग नहीं

ઉત્તરઃ—(गोयमा ! बालपडिए णं मणुस्से) હે ગૌતમ ! જે બાલપંડિત (શ્રાવક) મનુષ્ય હોય છે તે (तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए) તે પ્રકારના શ્રમણુ પાસેથી તથા " मा हन " " હણો નહી, હણો નહી " એવો ઉપદેશ દેનારા સર્વસાવદ્ય વ્યાપારથી રહિત એવા સાધુ પાસેથી અથવા માહન-શ્રાવકની પાસેથી (एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा) એક પણ આર્ય ધાર્મિક સુવચનનું શ્રવણુ કરીને અને (णिसम्म) તેને હૃદયમાં ધારણુ કરીને (देसं उवरमइ) કેટલીક પાપકારી પ્રવૃત્તિયોથી દૂર રહે છે અને (देसं णो-उवरमइ) કેટલીક પાપકારી પ્રવૃત્તિયોથી દૂર રહેતો નથી. (देसं पच्चक्खाइ,-देसं णो पच्चक्खाइ) તે એક દેશથી (અમુક અંશે) પ્રાણુાતિપાત (હિંસા) વગેરેનો સ્થૂલ પ્રાણુાતિપાત વગેરેનો ત્યાગ કરે છે અને અમુક અંશે પ્રાણુાતિપાત વગેરેનો ત્યાગ કરતો નથી. એટલે કે પ્રાણુાતિપાત વગેરેનો અમુક દૃષ્ટિએ આંશિક ત્યાગ કરે છે અને અમુક પ્રકારે આંશિકરૂપે તેનો ત્યાગ નથી પણ

पूपपद्यते, वालपण्डितः नैरयिकादिसंवन्धि आयुष्यकर्म नोपार्जयति, न वा तादृश कर्मवलेन नैरयिकाद्यारभ्य मनुष्यपर्यन्तगतौ समुत्पद्यते किन्तु देवायुष्कं समुपार्ज्य तादृशकर्मवलाद्देवलोके एव समुत्पद्यते इति भावः। पुनः प्रश्नयति–'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन 'जाव देवाउयं–किच्चा देवेसु उववज्जइ' यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेपूपपद्यते ? वालपंडितो न नैरयिकाद्यायुर्वध्नाति, न च नैरयिकाद्यायुर्वद्ध्वा नारकादिपूत्पद्यते किन्तु देवायुरेव वद्ध्वा देवलोकेपूत्पद्यते, तत्र किं कारणमिति प्रश्नाशयः। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'वालपंडिएणं मणुस्से' वालपंडितः खलु मनुष्यः वालपंडितो नाम श्रावकः, 'तहारूवस्स'

मनुष्य नरकायु का बंध नहीं करता है और यावत् वह देवायु का बंध कर देवलोक में उत्पन्न होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि जो बाल-पंडित मनुष्य होता है वह नैरयिक संबंधी आयुष्क कर्मका उपार्जन नहीं करता है, और न वह ऐसे कर्म के बल से नैरयिक से लेकर मनुष्य पर्यन्त गति में उत्पन्न होता है, किन्तु देवायुष्क का उपार्जन कर वह तादृश कर्म के प्रभाव से देवलोकों में ही उत्पन्न होता है। (से केणट्ठेणं जाव–देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ?) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि वह बालपण्डित मनुष्य यावत् देवायुष्क का उपार्जन कर देवलोकों में उत्पन्न होता है अर्थात्–वह बालपंडित मनुष्य न नैरयिक आदि की आयु बांधता है और न नैरयिक आदि की आयु बांध कर वह नारकादिकों में उत्पन्न होता है किन्तु देवायु ही बांध कर वह देवलोकों में उत्पन्न होता है इसमें क्या कारण है ? (गोयमा ! बालपंडिए णं मणुस्से) हे गौतम ! जो बालपंडित मनुष्य होता है वह

" હે ગૌતમ ! તે બાલપંડિત મનુષ્ય નારકાયુનો બંધ બાંધતો નથી. " ત્યાંથી લઇને " દેવાયુનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. " ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો. તાત્પર્ય એ છે કે તે બાલપંડિત મનુષ્ય નારકી સબંધી આયુષ્ય કર્મનું ઉપાર્જન કરતો નથી, અને તે તિર્યંચાયુષ્યનો અને મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ પણ બાંધતો નથી. અને એવાં કર્મોનો બંધ ન બાંધવાને કારણે તે નારક ગતિમાં, તિર્યંચ ગતિમાં તેમજ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી. પણ દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન—(से केणट्ठेणं जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ ? હે ભગવન્ ? આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તે બાલપંડિત મનુષ્ય નારક, તિર્યંચ અને મનુષ્ય આયુષ્યનો બંધ બાંધીને નારકગતિમાં, તિર્યંચ ગતિમાં કે મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે ?

तथारूपस्य 'समणस्स वा' श्रमणस्य वा तपस्विनः 'माहणस्स वा' माहनस्य वा-माहन माहन इत्येवं वदनशीलस्य निवृत्तसर्वसावद्यव्यापारस्य साधोः, यद्वा-माहनस्येति श्रावकस्य वा 'अंतिए' अन्तिके समीपे 'एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा' एकमपि आर्यं धार्मिकं सुवचनं श्रुत्वा 'णिसम्म' निशम्य हृदि अवधार्य 'देसं उवरमइ' देशमुपरमति, धार्मिकप्रवचनश्रवणोत्तरकालं देशादुपरतो भवतीत्यर्थः, 'देसं णो उवरमइ' देशं नोपरमति, देशान्नोपरतो भवति, 'देसं पच्चक्खाइ' देशं प्रत्याख्याति, देशादुपरमानन्तरं देशम्-एकदेशं स्थूलं प्राणातिपातादिकं प्रत्याख्याति त्यजति 'देसं णो पच्चक्खाइ' देशं नो प्रत्याख्याति, आंशिकं प्रत्याख्यानं करोति आंशिकं प्रत्याख्यानं न करोति, 'से तेणट्ठेणं' तच्चे-

---

(अर्थात् श्रावक) (तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए) तथारूप श्रवण तथा माहन-मत मारो, मत मारो इस प्रकार का उपदेश देने वाले सर्वसावद्यव्यापारनिवृत्तशाली साधु के अथवा माहन श्रावक-के पास से (एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा) एक भी आर्य धार्मिक सुवचन सुन करके और (णिसम्म) उसे हृदय में अवधारण करके (देसं उवरमइ) कितनिक प्रवृत्तियों से दूर हो जाता है, और (देसं णो उवरमइ) कितनी प्रवृत्तियों से दूर नहीं होता है। (देसं पच्चक्खाइ, देसं णो पच्चाक्खाइ) उपरम होने के बाद वह एकदेश से प्राणातिपात आदिका-अर्थात् स्थूलप्राणातिपात आदिका त्याग कर देता है और एकदेश से प्राणातिपात आदि का त्याग नहीं

ઉત્તરઃ—(गोयमा! बालपडिए णं मणुस्से) હે ગૌતમ! જે બાલપંડિત (શ્રાવક) મનુષ્ય હોય છે તે (तहारुवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए) તે પ્રકારના શ્રમણ પાસેથી તથા "मा हन" "હણો નહી, હણો નહી" એવો ઉપદેશ દેનારા સર્વસાવદ્ય વ્યાપારથી રહિત એવા સાધુ પાસેથી અથવા માહન-શ્રાવકની પાસેથી (एगमवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा) એક પણ આર્ય ધાર્મિક સુવચનનું શ્રવણ કરીને અને (णिसम्म) તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને (देसं उवरमइ) કેટલીક પાપકારી પ્રવૃત્તિયોથી દૂર રહે છે અને (देसं णो-उवरमइ) કેટલીક પાપકારી પ્રવૃત્તિયોથી દૂર રહેતો નથી. (देसं पच्चक्खाइ,-देसं णो पच्चक्खाइ) તે એક દેશથી (અમુક અંશે) પ્રાણાતિપાત (હિંસા) વગેરેનો સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત વગેરેનો ત્યાગ કરે છે અને અમુક અંશે પ્રાણાતિપાત વગેરેનો ત્યાગ કરતો નથી. એટલે કે પ્રાણાતિપાત વગેરેનો અમુક દૃષ્ટિએ આંશિક ત્યાગ કરે છે અને અમુક પ્રકારે આંશિકરૂપે તેનો ત્યાગ નથી પણ

नार्थेन 'देसोवरम देसपच्चक्खाणेणं' देशोपरमदेशप्रत्याख्यानेन 'णो णेरइयाउयं पकरेइ' नो नैरयिकायुष्कं प्रकरोति, 'जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ' यावत् देवायुष्कं कृत्वा देवेषूपपद्यते, 'से तेणट्ठेणं जाव देवेसु उववज्जइ' तत्तेनार्थेन देवेषूपपद्यते, एतेन देशोपरमदेशप्रत्याख्यानेन बालपंडितो नारकाद्यायुष्कं न बध्नाति किन्तु देवायुषो बन्धनं कृत्वा देवलोकेषु समुत्पन्नो भवतीति ॥सू०२॥

॥ इत्येकान्तपंडितबालपंडितयोर्विचारः ॥

अथ मृगघातकपुरुषादिविचारः—

जन्मग्रहणे आयुष्यकर्म कारणम्, आयुषो बन्धे च क्रिया कारणमिति क्रियाप्रतिपादिकां पञ्चसूत्रीमाह—'पुरिसे णं भंते' इत्यादि ।

करता है। अर्थात् वह प्राणातिपात आदिका किसीरूप आंशिकरूप में त्याग कर देता है और किसीरूप से आंशिकरूप में उनका त्याग नहीं करता है। इस तरह वह देशविरत श्रावक बन जाता है। (से तेणट्ठेणं देसोवरमदेसपच्चक्खाणे णं णो णेरइयाउयं पकरेइ, जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ, से तेणट्ठेणं जाव देवेसु उववज्जइ) इसलिये हे गौतम! देशोपरम और देशप्रत्याख्यान से युक्त होने के कारण वह बाल पण्डित मनुष्य नैरयिक आयुका बंध नहीं करता है। यावत् वह देवायु का बंध कर देवों में उत्पन्न होता है। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि वह बालपण्डित मनुष्य यावत् देवलोकोमें उत्पन्न होता है ॥ सू० २॥

॥इस प्रकारसे एकान्त पण्डित और बालपंडित का विचार संपूर्ण हुआ॥

अथ मृगघातक पुरुषादिकों का विचार—

जन्म के लेने में आयु कर्म कारण है और आयुकर्म के बांधने में

કરતો. આ રીતે તે દેશવિરત-શ્રાવક કહેવાય છે. (से तेणट्ठेणं देसोवरम-देसपच्चक्खाणे णं णो णेरइयायं पकरेइ, जाव देवाउयं किच्चा देवेसु उववज्जइ) હે ગૌતમ! દેશોપરમ અને દેશ પ્રત્યાખ્યાનથી યુક્ત હોવાને કારણે તે બાલ-પંડિત મનુષ્ય નૈરયિક, તિર્યંચ, અને મનુષ્યાયુષ્યનો બંધ બાંધીને નારક, તિર્યંચ અને મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થતો નથી પણ દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે તે બાલપંડિત મનુષ્ય દેવાયુષ્યનો બંધ બાંધીને દેવલોકમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

॥ એકાન્ત પંડિત અને બાલપંડિતનું વક્તવ્ય સમાપ્ત॥

મૃગઘાતક પુરૂષાદિકનું વક્તવ્ય

જન્મ લેવામાં કારણરૂપ આયુષ્ય કર્મ છે. અને આયુષ્ય કર્મ બાંધવામાં

मूलम्–पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा दहंसि वा उदगंसि दवियंसि वा बलयंसि वा नूमंसि वा गहणंसि वा गहणविदुग्गंसि वा पव्वयंसि वा पव्वयविदुग्गंसि वा वणंसि वा वणविदुग्गंसि वा मियवित्तिए मियसंकप्पे मियपणिहाणे मियवहाए गंता, एते मियत्ति काउं अण्णयरस्स मियस्स वहाए कूडपासं उद्दाइ, तओ णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए पन्नत्ते, गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे कच्छंसि वा जाव कूडपासं उद्दाइ, तावं च णं से पुरिसे सिय ति किरिए, सिय चउ किरिए, सिय पंच किरिए, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ सिय ति किरिए सिय चउ किरिए सिय पंच किरिए, गोयमा ! जे भविए उद्दवयणयाए णो बंधणयाए, णो मारणयाए, तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए, तिहिं किरियाहिं पुट्ठे, जे भविए उद्दवणयाए वि बंधणयाए वि णो मारणयाए तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए पारितावणियाए चउहिं किरियाहिं पुट्ठे, जे भविए उद्दवणयाए वि बंधणयाए वि मारणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए–अहिगरणियाए पाउसियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे, से तेणट्ठेणं जाव पंचकिरिए ॥ सू० ३ ॥

क्रिया कारण है। इस विचार से अब सूत्रकार क्रिया प्रतिपादिका पंचसूत्री का कथन करते हैं—'पुरिसे णं भंते!' इत्यादि।

ક્રિયા કારણભૂત હોય છે. તેથી હવે સૂત્રકાર ક્રિયા પ્રતિપાદક પાંચ સૂત્રોનું કથન કરે છે–" पुरिसे णं भंते!" ઇત્યાદિ.

छाया—पुरुषः खलु भदन्त ! कच्छे वा ह्रदे वा उदके वा द्रवके वा वलये वा नूमे वा गहने वा गहनविदुर्गे वा पर्वते वा पर्वतविदुर्गे वा वने वा वनविदुर्गे वा मृगवृत्तिको मृगसंकल्पो मृगप्रणिधानो मृगवधाय गन्ता एते मृगा इति कृत्वाऽन्यतरस्य मृगस्य वधाय कूटपाशमुद्दाति, ततो भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! यावच्च खलु स पुरुषः कच्छे वा यावत् कूटपाशमुद्दाति, तावच्च खलु स पुरुषः स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रियः, स्यात् पंचक्रियः ? तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रियः स्यात् पंचक्रियः गौतम ! यो भव्य उद्द्रवणतया, नो बन्धनतया, नो मारणतया तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या आधिकरणिक्या प्राद्वेषिक्या तिसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः यो भव्यः उद्द्रवणतयापि, बन्धनतयापि नो मारणतया तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या आधिकरणिक्या प्राद्वेषिक्या पारितापनिक्या चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, यो भव्य उद्द्रवणतयापि बन्धनतयापि मारणतयापि तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या आधिकरणिक्या प्राद्वेषिक्या यावत् प्राणातिपातक्रियया पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः तत्तेनार्थेन यावत् पंचक्रियः ॥ सू० ३ ॥

टीका—' पुरिसे णं भंते ' पुरुषः खलु भदन्त ! ' कच्छंसि वा ' कच्छे वा—कच्छे नदीजलपरिवेष्टितवृक्षादियुक्तप्रदेशविशेषे, ' दहंसि वा ' ह्रदे वा-अगाधजलप्रदेशे 'उदगंसि वा' उदके वा, सामान्ये जलाशये 'दवियंसि वा' द्रवके वा तृणादि द्रव्य समुदाये ' वलयंसि वा ' वलये वा, वृत्ताकारनद्यादिजलकुटि-

---

टीकार्थ-(भंते !) हे भदन्त! णं निश्चयसे (मिय वित्तिए) मृगोंसे अपनी जीविका चलानेवाला (मिय संकप्पे) मृगों को मारने के लिये कृत संकल्पवाला, (मियपणिहाणे) मृगों की शिकार करने में तल्लीन चित्तवाला ऐसा (पुरिसे) कोई पुरुष (मियवहाए) मृगों को मारने के लिये (कच्छंसिवा) कच्छ में-नदी के जल से घिरे हुए झाडीवाले स्थान में (दहंसिवा) अथवा द्रह-अगाध जलवाले स्थान में (उदगंसि वा) या सामान्य जलाशय रूप तालाब आदि स्थान पर (दवियंसि वा)

ટીકાર્થ—(भंते ! णं मियवित्तिए) હે ભગવન્ મૃગો વડે એટલે કે પશુઓની હત્યા કરીને જ પોતાનો નિર્વાહ કરનારો, (मिय संकप्पे) મૃગોને મારવાનો જેમણે સંકલ્પ કર્યો છે એવો, (मियपणिहाणे) મૃગોનો શિકાર કરવામાં જ તલ્લીન ચિત્ત વાળો, (पुरिसे) એવો કોઇ પુરુષ (मियवहाए) મૃગોની હત્યા કરવાને માટે (कच्छंसि वा) કચ્છમાં નદીથી ઘેરાયેલા ઝાડીવાળા સ્થાનમાં (दहंसि वा) અથવા દ્રહમાં–અગાધ જળવાળા સ્થાનમાં, (उदगंसि वा) અથવા સામાન્ય જળાશય રૂપ તળાવ વગેરે સ્થાન પર, (दवियंसि वा) અથવા ઘાસ

लगतियुक्तप्रदेशे इत्यर्थः, 'नूमंसि वा' नूमे वा, नूमे-अन्धकारयुक्ते कन्दरादावित्यर्थः। 'गहणंसि वा' गहने वा, तृणगुल्मलतावृक्षादिसमुदाये 'गहणविदुग्गंसि वा' गहनविदुर्गे वा, पर्वतादेरेकदेशावस्थितवृक्षवल्ल्यादिसमुदाये 'पव्वयंसि वा' पर्वते वा 'पव्वयविदुग्गंसि वा' पर्वतविदुर्गे वा, पर्वतसमुदाये इत्यर्थः, 'वणंसि वा' वने वा, एकजातीय वृक्षसमुदायो वनम्, तस्मिन्। 'वणविदुग्गंसि वा' वनविदुर्गे वा, अनेकप्रकारकवृक्षसमुदाये, 'मियवित्तिए' मृगवृत्तिकः, मृगैर्वन्यपशुविशेषैर्वृत्तिर्जीविका यस्य स मृगवृत्तिकः, । मृगपालकोपि मृगवृत्तिः स्यादित्यतआह—'मियसंकप्पे' मृगसंकल्पः, मृगमारणाय कृतः संकल्पो निश्चयो येन स मृगसंकल्पः, मृगमारणसंकल्पवानित्यर्थः, चलचित्ततयापि मृगवधाध्यवसायो भवेदित्यत आह—'मियपणिहाणे' मृगप्रणिधानः, मृगवधाय कृतं-प्रणिधानं चित्तैकाग्र्यं येन स मृगप्रणिधानः, मृगवधैकचित्तः, 'मियवहाए गंता' मृगवधाय गन्ता=गमनशीलः 'एते मिय त्ति काउं' एते मृगाः इति कृत्वा 'अण्णयरस्स' अन्यतरस्य 'मियस्स' मृगस्य 'वहाए' वधाय-मारणाय 'कू

अथवा-घास आदि समुदाय से व्याप्त प्रदेश में (वलयंसि वा) गोलाकार नदी के जल से कुटिल गति वाले स्थान में (नूमंसि वा) अथवा अंधकार युक्त कन्दरादिरूप प्रदेश में (गहणंसि वा) अथवा तृणगुल्म, लता, वृक्ष आदिकों से युक्त स्थान में (गहणंविदुग्गंसि वा) अथवा पर्वतादि के एक देश में स्थित ऐसे वृक्षलतादि समुदायवाले स्थान में (पव्वयंसि-वा) अथवा किसी पर्वत के ऊपर (पव्वयविदुग्गंसि वा) अथवा अनेक पर्वतो पर (वणंसिवा) अथवा एक जाती के वृक्षों के समुदाय वाले स्थान में (वणविदुग्गंसि वा) अथवा अनेक जातीके वृक्षों के समुदायाकीर्ण स्थान में (गंता) गया-वहां जाकर उसने (एते मियत्ति काउं अण्णयरस्स मियस्स वहाए कूटफासं उद्दाइ) ये ही मृग हैं ऐसा ख्याल करके-निश्चय

વગેરેથી આચ્છાદિત પ્રદેશમાં, (वलयंसि) ગોળાકાર નદીના જળથી કુટિલ સ્થાનમાં (नूमंसि वा) અથવા અંધકાર વાળી ગુફાઓના સ્થાનમાં (गहणं सि वा) અથવા તૃણુ, ગુલ્મ, લતા, વૃક્ષ વગેરેથી યુક્ત સ્થાનમાં, (गहण विदुग्गंसि वा) અથવા પર્વતાદિના એક ભાગમાં આવેલ લતા અને વૃક્ષોના સમુદાય વાળા સ્થાનમાં (पव्वयंसि वा) અથવા પર્વત ઉપર (पव्वयविदुग्गंसि वा) અથવા અનેક પર્વતો ઉપર, (वणंसिवा) અથવા એક જ જાતના વૃક્ષોના સમુદાય વાળા સ્થાનમાં, (वणविदुग्गंसि वा) અથવા અનેક જાતના વૃક્ષોના સમુદાયથી આચ્છાદિત સ્થાનમાં (गंता) ગયો. ત્યાં જઈને તેણે (एते मियत्तिकाउं अण्णयरस्स मियस्स वहाए कूटफासं उद्दाइ) આ મૃગો જ છે એવો

डपासं उद्दाइ' कूटपाशमुद्दाति, कूटं=मृगग्रहणकारणं गर्तादिकम्, पाशश्च वागुरा इति कूटपाशम्, उद्ददाति मृगवधाय रचयति, 'तओ णं भंते' ततः खलु भदन्त! 'से पुरिसे' स पुरुषः 'कइकिरिए' कतिक्रियः, कतिसंख्यकक्रियावान् भवतीति प्रश्नः। उत्तरयति भगवान्-'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! 'जावंच णं से पुरिसे' यावत् च स खलु पुरुषः 'कच्छंसि वा' कच्छे वा 'जावकूडपासं उद्दाइ' यावत् कूटपाशमुद्दाति, 'तावं च णं से पुरिसे सिय तिकिरिए' तावत् च स खलु पुरुषः स्यात् त्रिक्रियः 'सियचउकिरिए' स्यात् चतुष्क्रियः, 'सियपंचकिरिए' स्यात्पंचक्रियः, यावत्कालम् स पुरुषः कूटपाशादिकं रचयति तावत् स पुरुषः, कदाचित् त्रिक्रियावान् कदाचित् चतुष्क्रियावान् कदाचित् पंचक्रियावान् स्यादिति भावः। पुनः प्रश्नयति गौतमः 'से केणट्ठेण' मित्यादि, 'से केणट्ठेणं भंते' तत् केनार्थेन भदन्त! 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते

करके किसी मृग को मारने के लिये खड्डा बना कर उस पर जाल तान दिया (तओ णं भंते! से पुरिसे कई किरिए पण्णत्ते?) तो हे भदन्त! ऐसा वह पुरुष कितनी क्रियावाला कहलावेगा? मृग को पकड़ने के लिये कूट और बांधने के लिये जाल होता है। (गोयमा! जावं च णं से पुरिसे कच्छंसि वा जाव कूडफासं उद्दाइ तावं च णं से पुरिसे सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए) हे गौतम! जब तक वह कच्छ में यावत् कूट-मृगादिकों को पकडने के लिये गर्त आदि को और जाल आदिको रचता है तबतक वह पुरुष कदाचित् तीन क्रिया-वाला, कदाचित् चार क्रियावाला, और कदाचित् पांचक्रियावाला कहलावेगा। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए, सियपंचकिरिए?) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि

નિશ્ચય કરીને એક મૃગને મારવાને માટે ખાડો બનાવીને તેની ઉપર જાળ પાથરી દીધી (तओ णं भंते! से पुरिसे कई किरिए पण्णत्ते?) તો હે ભગવન્! એવા પુરુષને કેટલી ક્રિયા વાળો કહી શકાય. (મૃગને પકડવાને માટે ફૂટ અને બાંધવાને માટે જાળ હોય છે) (गोयमा! जावं च णं से पुरिसे कच्छंसि वा जाव कूडफासं उद्दाइ तावं च णं से पुरिसे सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए) હે ગૌતમ! જ્યાં સુધી તે પુરુષ કચ્છમાં (નદીથી ઘેરાયેલા ઝાડી વાળા સ્થાનમાં) (ત્યાંથી લઈને) 'મૃગાદિકોને પકડવાને માટે ખાડો બનાવી તેના પર જાળ વગેરે રચે છે" (ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો) ત્યાં સુધી તે પુરુષ ક્યારેક ત્રણ ક્રિયાવાળો, ક્યારેક ચાર ક્રિયાવાળો અને ક્યારેક પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે. (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, सियतिकिरिए, सिय चउ किरिए, सिय पंचकिरिए?) હે ભગવન્ આપ શા કારણે

'सिय तिकिरिए सिय चतुकिरिए सिय पंचकिरिए' स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रियः स्यात् पंचक्रिय इति? उत्तरयति भगवान्–'गोयमे'त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जे भविए' यो भव्यः, भवतीति भव्यो वधकः, अत्र भव्यशब्देन वधको जीवो गृह्यते, यावन्तं कालं स मृगवधकः 'उद्दवणाए' उद्द्रवणतायै=उद्द्रवणाय=इतस्ततो

वह पुरुष कदाचित् तीन क्रियावाला, कदाचित् चारक्रियावाला, कदाचित् पांच क्रियावाला कहलावेगा (गोयमा! जे भविए उद्दवणयाए णो बंधणयाए णो मारणाए, तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए तिहिं किरियाहिं पुट्ठे) हे गौतम! जब तक वह वधक पुरुष इधर उधर चलने फिरने आदि रूप क्रिया में प्रवृत्त हो रहा है मृग को बांधने और मारने में प्रवृत्त नहीं हो रहा है तथा वह पुरुष मृग को पीडा देने के उद्देश से जबतक कूट पाशादिक की रचना कर रहा है; किन्तु वह अभी उसे पकड़ नहीं रहा है और न मार ही रहा है, तब तक वह पुरुष कायिकी, आधिकरणिकी और प्राद्वेषिकी इन तीन क्रियाओं से स्पृष्ट हो रहा है। तात्पर्य कहने का यह है कि उस वधिक पुरुष में मृगको मारनेके निमित्त जो आने जाने आदि रूप शरीरकी चेष्टा हो रही है वह शारीरिक क्रिया है। इस क्रियावाला होनेके कारण वह उस क्रिया से उस समय स्पृष्ट हो रहा है। तथा कूट पाशरूप हिंसा के अधिकरण के निमित्त जो क्रिया हो रही है वह आधिकरणिकी क्रिया

એવું કહો છો કે તે પુરુષ ક્યારેક ત્રણ ક્રિયાવાળો, ક્યારેક ચાર ક્રિયાવાળો અને પાંચ ક્યારેક ક્રિયાવાળો હોય છે? (गोयमा! जे भविए उद्दवणयाए णो बंधणयाए णो मारणाए तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाउसियाए तिहिं किरियाहिं पुट्ठे) હે ગૌતમ! જ્યાં સુધી તે હિંસક પુરુષ આમ તેમ હરવા ફરવાની ક્રિયા કરી રહ્યો છે, પણ મૃગને બાંધવા તથા મારવાને માટે પ્રવૃત્ત થયો નથી તથા તે પુરુષ મૃગને મારવાને માટે જ્યાં સુધી કૂટ પાશાદિકની રચના કરી રહ્યો છે, પણ તેને જ્યાં સુધી પકડતો નથી કે મારતો નથી, ત્યાં સુધી તે પુરુષ કાયિકી, અધિકરણિકી, અને પ્રાદ્વેષિકી એ ત્રણ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ હોય છે (કરતો હોય છે) કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે શિકારી, મૃગને મારવાને માટે જે અવર જવર રૂપ શારીરિક ક્રિયાઓ કરતો હોય છે તેને કાયિકી ક્રિયા કહે છે. આ ક્રિયાવાળો હોવાને કારણે તે વખતે તે આ ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થતો હોય છે. તથા કૂટ પાશાદિ રૂપ હિંસાનાં અધિકરણને (સાધનોને) નિમિત્તે જે ક્રિયા થતી હોય છે તે ક્રિયાનું નામ અધિકરણિકી

भ्रामणादिरूपपीडनाय प्रवर्त्तते किन्तु 'णो बंधणयाए' नो बन्धनाय 'णो मारणयाए' नो मारणाय, यावत्पर्यन्तं स पुरुषः कूटपाशादिकं रचयति मृगपीडनमुद्दिश्य किन्तु नो बध्नाति मृगं नो वा मारयति मृगमिति भावः। 'तावं च णं से पुरिसे' तावत् च खलु स पुरुषः 'काइयाए' कायिक्या, गमनादिकायचेष्टारूपयाक्रियया, 'अहिगरणियाए' आधिकरणिक्या, अधिकरणेन कूटपाशादिरू-

है। इस क्रिया से वह युक्त बना हुआ है, अतः वह अधिकरणिकी क्रिया से स्पृष्ट कहा गया है। मृगों के प्रति जो उसके हृदय में दुष्ट-भाव जगा है वह प्रद्वेष है-इस प्रद्वेष को लेकर जो क्रिया वह कर रहा है वह प्राद्वेपिकी क्रिया है। इस क्रिया वाला वह मारणक्रिया में द्वेष अवश्य होने के कारण हुआ है अतःवह प्राद्वेषिकी क्रिया से स्पृष्ट कहा गया है। जो पुरुष केवल मृगों को मारने के लिये कूटपाश आदि की रचना कर रहा है अभी उनको न बांध रहा है और न मार रहा है-तब तक वह कायिकी आधिकरणिकी और प्राद्वेषिकी इन तीन क्रियाओं से युक्त होता है। इसीलीये यहां वह कदाचित् तीन क्रियाओं से युक्त होता है ऐसा कहा गया है। (जे भविए उद्दवणयाए वि, बंधणयाए वि नो मारणयाए, तावं च णं से पुरिसे काइयाए, अहिगरणियाए, पाउसियाए, परितावणियाए चउहिं किरियाहिं पुट्ठे) तथा जबतक वह वधक पुरुष जाल को रखे हुए है, मृग की खोज में इधर उधर फिर रहा है, तथा मृग को बांध रहा है मार नहीं रहा है तबतक वह वधक पुरुष

તે ક્રિયાથી યુક્ત હોવાને કારણે તેને અધિકરણિકી ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ કહેવામાં આવ્યો છે. મૃગો પ્રત્યે તેના હૃદયમાં જે દુષ્ટભાવ ઉત્પન્ન થયો છે તે પ્રાદ્વેષરૂપ ભાવ છે. તે પ્રદ્વેષને લીધે તે જે ક્રિયા કરી રહ્યો છે તેને પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા કહે છે. મારવાની ક્રિયામાં દ્વેષ અવશ્ય રહેલો હોય છે તે કારણે તેને પ્રદ્વેષિકી ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ કહેવામાં આવ્યો છે. જે પુરૂષ મૃગોને મારવાને માટે કૂટપાશાદિની રચના કરી રહ્યો હોય, પણ જ્યાં સુધી તે મૃગોને બાંધતો ન હોય અથવા મારતો ન હોય ત્યાં સુધી તે કાયિકી, અધિકરણિકી અને પ્રાદ્વેષિકી એ ત્રણ ક્રિયાઓથી જ યુક્ત હોય છે. તેથી અહીં એમ કહ્યુ છે કે તે પુરુષ ક્યારેક ત્રણ ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય છે. (जे भविए उद्दवणयाए वि, बंधणयाए वि, नो मारणयाए तावं च णं से पुरिसे काइयाए, अहिगरणियाए, पाउसियाए, पारितावणियाए, चउहिं किरियाहिं पुट्ठे) તથા જ્યાં સુધી તે પુરૂષ જાળને બિછાવીને મૃગની શોધમાં આમ તેમ ફરતો હોય, તથા મૃગને બાંધતો હોય પણ મારતો ન હોય ત્યાં સુધી તે શિકારી ચાર ક્રિયાઓથી યુક્ત ગણાય

पेण निर्वृत्ता या क्रिया सा आधिकरणिकी तया 'पाउसियाए' प्राद्वेषिक्या, प्रद्वेषेण निर्वृत्ता या क्रिया सा प्राद्वेषिकी तया मारणक्रियायां द्वेषस्यावश्यंभावात्, 'तिहिं-किरियाहिं पुट्ठे' आभिः तिसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, यो हि पुरुषः केवलम् मृगाणामुद्रवणाय कूटपाशादिकं विरचयति नो बन्धनाय न वा मारणाय स कायिक्याधिकरणिकी-प्राद्वेषिकीति क्रियात्रययुक्तो भवतीति कदाचित् त्रिक्रिय इति कथ्यते, 'जे भविए' यो भव्यः=वधकः 'उद्दवणयाए वि बंधणयाए वि नो मारणयाए' उद्रवणतायै अपि बन्धनतायै अपि क्रियां करोति किन्तु नो मारणतायै 'तावं च णं से पुरिसे' तावत् च खलु स पुरुषः 'काइयाए' कायिक्या, गमनादिरूपया क्रियया, 'अहिगरणियाए आधिकरणिक्या=कूटपाशाद्यधिकरण संपादितया, 'पाउसियाए' प्राद्वेषिक्या, प्रद्वेषनिष्पादितया 'पारितावणियाए' पारितापनिक्या, दुःखोत्पादनरूपया परितापप्रयोजना या क्रिया सा पारितापनिकी, सा च क्रिया मृगबन्धने कृते सति भवति, तया क्रियया 'चउहिं किरियाहिं पुट्ठे' चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, आभिः क्रियाभिः स्पृष्टो युक्तः सन् चतुष्क्रियः स पुरुषो भवतीति कदाचिच्चतुष्क्रिय इति कथ्यते। 'जे भविए' यो भव्यः-वधकः 'उद्दवणयाए वि' उद्रवणतायै अपि 'बंधणयाए वि' बन्धनतायै अपि 'मारणयाए वि' मारणतायै अपि कूटपाशादिकं रचयति, 'तावं च णं से पुरिसे' तावत् च खलु स पुरुषः, कायिक्या 'अहिगरणियाए' आधिकरणिक्या, 'पाउसियाए'

चार क्रियाओं से युक्त हो रहा है ऐसा मानना चाहिये। वे चार क्रियाएँ इस प्रकार से हैं—पूर्वोक्त तीन और चौथी पारितापनिकी। यह पारितापनिकी क्रिया मृग के बंधन करने पर होती है। सो उसने मृग को बांध ही लीया है। (जे भविए उद्दवणयाए वि बंधणयाए वि मारणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए, अहिगरणियाए, पाउसियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे-से तेणट्ठेणं जाव पंच-किरिए) तथा वह वधक पुरुष जबतक उस जाल को रखे-हुए है, मृगों को बांधता है, मृगों को मारता है तबतक वह पुरुष कायिकी, आधिकरणिकी,

છે તે-પૂર્વોક્ત ત્રણ ક્રિયાઓ અને ચોથી પરિતાપનિકી ક્રિયા. જ્યારે તે પુરુષ મૃગને કૂટપાશાદિમાં બાંધે છે ત્યારે પરિતાપનિકી ક્રિયા થતી હોય છે (जे भविए उद्दवणयाए वि बंधणयाए वि मारणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए, अहिगरणियाए, पाउसियाए, जाव पाणाइवाय किरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तेणट्ठेणं जाव पंचकिरिए) તથા તે પુરુષ જ્યારે જાળને બિછાવીને મૃગોને બાંધીને જ્યારે મૃગોને મારે છે ત્યારે કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદ્વેષિકી, પારિતાપનિકી

प्राद्वेषिक्या ' जाव पाणाइवाय किरियाए ' यावत्-यावत्पदेन पारितापनिक्या, तथा प्राणातिपातिक्या, आभिः ' पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे ' पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवति, अयमाशयः-उद्रावणमात्रे कृते कायिकी आधिकरणिकी प्राद्वेषिकीति क्रियात्रययुक्तो भवति, बन्धने कृते परितापो जायते इति पूर्वोक्तक्रियात्रयं तथा चतुर्थी परितापनक्रियापि जायते इति चतुष्क्रियायुक्तो भवति, मारणे सति प्राणातिपातो जायते इति पूर्वोक्त चतुष्क्रियासहिता पंचमी प्राणातिपातक्रियेति पंचक्रियो भवतीति । ' से तेणट्ठेणं जाव पंचकिरिए ' तत्तेनार्थेन यावत् पंचक्रियः हे गौतम ! उक्तकारणै रुपरि प्रदर्शित युक्तिभि रुद्रावणादिकं कुर्वन् पुरुषः कदाचित् क्रियात्रयादिना स्पृष्टः सन् त्रिक्रियश्चतुष्क्रियः पंचक्रियो वा भवतीति ॥३॥

प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी और प्राणातिपात क्रिया इन पांच क्रियाओं से स्पर्श किया गया है-अर्थात् इन पांच क्रियाओं वाला कहलाता है। आशय यह है-कि उद्रावणमात्र (खड्डा खोदना, जाल बिछाना आदि) करने पर वह पुरुष कायिकी, अधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी इन तीन क्रियाओं से युक्त होता है। मृग को बांध लेने पर " परिताप उसे होता है " इसलिये वह पुरुष चारक्रियाओं से युक्त होता है। मृग के मारने पर प्राणातिपात होता है इसलिये वह पुरुष पूर्वोक्त चारक्रियावाला होता है। इस कारण हे गौतम! उक्त कारणोंको लेकर ऊपर प्रदर्शित युक्तियों के अनुसार उद्रवण (उपद्रव) आदि को करने वाला पुरुष कदाचित् तीन आदि क्रियाओं से स्पृष्ट होकर तीनक्रियावाला चारक्रियावाला, पांचक्रियावाला होता है।

અને પ્રાણાતિપાત, એ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ-એટલે કે એ પાંચે ક્રિયાઓથી યુક્ત કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે ઉદ્રાવણમાત્ર (ખાડો ખોદવો, જાળ બિછાવવી વગેરે) કરે ત્યાં સુધી તે પુરુષ કાયિકી. અધિકરણિકી અને પ્રાદ્વેષિકી, એ ત્રણ ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય છે. જ્યારે તે પુરુષ મૃગને બાંધે છે ત્યારે તેને પરિતાપ (દુઃખ) થતું હોય છે. તેથી ત્યારે તેને પારિતાપનિકી ક્રિયા પણ કરે છે તેથી ચાર ક્રિયાઓથી યુક્ત થાય છે. મૃગને મારવાથી પ્રાણહત્યા થાય છે. તેથી તે ઉપરોક્ત ચાર ક્રિયા ઉપરાંત પાંચમી પ્રાણાતિપાત ક્રિયાથી યુક્ત થવાથી પાંચ ક્રિયાવાળો થાય છે. હે ગૌતમ ! ઉપરોક્ત કારણોને લીધે હું એવું કહું છું કે તે પુરુષ ક્યારેક ત્રણ ક્રિયાવાળો, ક્યારેક ચાર ક્રિયાવાળો અને ક્યારેક પાંચ ક્રિયાવાળો, હોય છે.

पुनः क्रियाविषये एव माह—'पुरिसे णं भंते' इत्यादि—

मूलम्—पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा तणाइं ऊसविय ऊसविय अगणिकायं णिसिरइ, तावं च णं से भंते पुरिसे कतिकिरिए गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चतुकिरिए सिय पंचकिरिए, से केणट्ठेणं? गोयमा ! जे भविए उस्सवणयाए तिहिं उस्सवणयाए णिसिरणयाए वि णो दहणयाए चउहिं, जे भविए उस्सवणयाए वि णिसिरणयाए वि दहणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तणेट्ठेणं गोयमा ! ॥ सू० ४ ॥

छाया—पुरुषो भदन्त ! कच्छे वा यावत् वनविदुर्गे वा तृणान्युत्सर्प्योत्सर्प्याग्निकायं निसृजति तावच्च खलु भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः, गौतम ! स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रियः स्यात् पंचक्रियः, तत्केनार्थेन ? गौतम ! यो भव्य उच्छ्रयणतायै तिसृभिः उच्छ्रयणतायै अपि निसर्जनतायै अपि नो दहनतायै चतसृभिः यो भव्य उच्छ्रयणतायै अपि निसर्जनतायै अपि दहनतायै अपि तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः तत्तेनार्थेन गौतम ! ॥सू०४॥

भावार्थः—यहां पर वधक पुरुष कितनी २ क्रियाओं से युक्त किस २ स्थिति में होता है इसका विचार किया गया है। इसमें यह समझाया गया है कि जबतक वह वधक पुरुष सिर्फ जाल को धारण करता है- परन्तु मृगका बंधन और उसका मारण नहीं करता है-तबतक वह तीन क्रियाओं वाला माना गया है। और जब वह मृगका बंधन कर लेता है ऐसी स्थिति में वह चारक्रियाओं वाला माना जाता है। तथा जब वह मृग को मार देता है-तब वह पांचक्रियाओं वाला हो जाताहै ॥सू०३॥

ભાવાર્થ-અહીં એ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે કે શિકારી પુરુષ કેવી કેવી સ્થિતિમાં કેટલી કેટલી ક્રિયાઓથી યુક્ત હોય છે. જ્યાં સુધી તે પુરુષ કેવળ જાળ પાથરતો હોય-પણ મૃગને બાંધતો ન હોય અને મારતો ન હોય-ત્યાં સુધી તેને ત્રણ ક્રિયાઓ વાળો કહેવાય છે. અને જ્યારે તે મૃગને બાંધે છે. ત્યારે તે ચાર ક્રિયાઓ વાળો કહેવાય છે. અને જ્યારે તે મૃગને મારી નાખે છે ત્યારે તે પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે ॥ સૂ ૩ ॥

टीका—' पुरिसे णं भंते ' पुरुषः खलु भदन्त ! ' कच्छंसि वा ' कच्छे वा ' जाव वणविदुग्गंसि वा ' यावद्वनविदुर्गे वा 'तणाइं ' तृणानि 'उवसिय उसविय' उत्सर्प्य-पुनः पुनरेकत्रीकृत्येत्यर्थः, कच्छाद्यारभ्य वनविदुर्गपर्यन्तस्थले तृणानां पुञ्जं कृत्वेत्यर्थः, 'अगणिकायं णिसरइ' अग्निकायं निसृजति 'तावं च णं भंते से पुरिसे कइकिरिए ' तावच्च खलु भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः, यः खलु वधकपुरुषः कच्छादिवनविदुर्गाद्यन्यतमदेशे तृणान्येकत्रीकृत्य तत्र तृणराशौ अग्निं प्रज्वालयति तस्याग्नि प्रज्वलनकर्तुः पुरुषस्य कीदृश्यः कियत्यश्च क्रिया भवन्तीति भावः । भगवानाह- ' गोयमे 'त्यादि । ' गोयमा ' हे गौतम ! ' सिय तिकिरिए ' स्यात् त्रिक्रियः, 'सिय चउकिरिए' स्यात्-चतुष्क्रियः, ' सिय पंचकिरिए' स्यात् पंचक्रियः, कच्छाद्यधिकरणकतृणराशौ अग्निप्रज्वलनकर्तापुरुषः कदाचित् क्रियात्रयेण कदाचित् क्रियाचतुष्केण कदाचिद् क्रियापंचकेन कायिक्याद्यारभ्य प्राणातिपातपर्यन्तेन युक्तो भवन् त्रिक्रियश्चतुष्क्रियः पंचक्रियो वा भवेदिति भावः, गौतमः पृच्छति

इन्हीं क्रियाओं के विषय में पुनः सूत्रकार कहते हैं—' पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा ' इत्यादि ।

टीकार्थ-(पुरिसे णं भंते) हे भदन्त ! कोई पुरुष (कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा) कच्छमें यावत् वन विदुर्गमें अनेक जातिके वृक्षवाले वन में (तणाइं ऊसविय ऊसविय) तृणों को वार २ इकट्ठा करके- अर्थात् तृणों को समेट २ कर एकत्रित करके (अगणिकायं णिसिरइ) आग लगाता है (तावं च णं से भंते! पुरिसे कति किरिए) तो वह पुरुष कितनी क्रियावाला कहलावेगा ? (गोयमा ! सियतिकिरिए, सिय चउकिरिए, सिय पंच किरिए) हे गौतम ! वह पुरुष किसी अपेक्षा तीन

એ ક્રિયાઓના વિષયમાં સૂત્રકાર વિશેષ કથન કરે છે-" पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा " इत्यादि ।

શબ્દાર્થ—(पुरिसेणं भंते !) હે ભગવન્ કોઇ માણસ (कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा) કચ્છમાં (નદીની વચ્ચે આવેલા ઝાડીવાળા પ્રદેશમાં) " यावत्" અનેક જાતિનાં વૃક્ષોવાળા વનમાં (અહીં " यावत " પદથી ત્રીજા સૂત્રમાં આપેલાં તમામ સ્થાનો ગ્રહણ કરવા) (तणाइं ऊसविय ऊसविय) ઘાસને વારંવાર એકઠું કરીને એટલે કે ઘાસને વારંવાર લઇ આવીને એકઠું કરે અને (अगणिकायं णिसिरइ) અને તેને આગ લગાવે તો "तावं च णं से भंते ! पुरिसे कतिकिरिए ?) હે ભગવન ! તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાવાળો કહેવાય ? (गोयमा ! सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए) હે ગૌતમ ! ક્યારેક તે ત્રણ ક્રિયાવાળો, ક્યારેક ચાર ક્રિયાવાળો અને ક્યારેક પાંચ ક્રિયા

-'से केणट्ठेण' मित्यादि। 'से केणट्ठेणं' तत् केनार्थेन तत् केन कारणे-नैवमुच्यते स्यात्रिक्रिय इत्यादि। भगवानाह-'गोयमे'त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जे भविए' यो भव्यः-वधकः 'उस्सवणयाए' उत्सर्पणतायै तृणपुञ्जरूपं व्यापारं करोति तदा 'तिहिं' तिसृभिः क्रियाभिः उत्सर्पणं दग्धुं व्यापारविशेषस्तथा च यो वधको दहनाय व्यापारमात्रं करोति स तिसृभिः कायिकी आधिकरणिकी प्राद्वेषिकीति क्रिया-त्रयेण युक्तो भवति, 'उस्सवणयाए वि' उत्सर्पणतायै अपि 'णिसिरणयाएवि' निसर्जनतायै अपि यदा तृणपुञ्जं रचयति किन्तु 'णो दहनयाए' नो दहनतायै, दहनाय नैव तदा 'चउहिं किरियाहिं' चतसृभिः क्रियाभिर्युक्तो भवतीति भावः। तथा च यावत्पर्यन्तं स पुरुषस्तृणादिकं संचिनोति तत्र चाग्नि

क्रियावाला, किसी अपेक्षा चार क्रियावाला और किसी अपेक्षा पांच क्रिया वाला कहलावेगा। (से केणट्ठेणं) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारणसे कहते हैं कि वह पुरुष तीन क्रियावाला और किसी अपेक्षा चार और किसी अपेक्षा से पांच क्रियावाला कहलावेगा (गोयमा! जे भविए उस्सवणयाए तिहिं उस्सवणयाए णिसिरणयाए वि णो दहणयाए चउहिं, जे भविए उस्स-वणयाए वि, णिसिरणयाए वि दहणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइ-याए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तेणट्ठेणं गोयमा!०) जो वह पुरुष तृणराशिको, जलाने के लिये एकत्रित करनेका जब तक केवल व्यापार करता है—अर्थात् जलानेके लिये तृणोंको इधर उधरसे बटोर २ कर एकत्रित करता है-तब तक वह कायिकी, आधिकरणिकी प्राद्वेषिकी इन तीन क्रियाओंवाला कहा जावेगा। और जब तक वह पुरुष इकट्ठा कर २ उस तृणराशिमें अग्नि डालता है-अभी उसे जलाया नहीं है

વાળો કહેવાશે. (से केणट्ठेणं०) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઇ અપેક્ષાએ તે ત્રણ ક્રિયાવાળો, કોઇ અપેક્ષાએ ચાર ક્રિયાવાળો અને કોઇ અપેક્ષાએ પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે? (गोयमा! जे भविए उस्सवणयाए तिहिं, उस्सवणयाए वि णो दहणयाए चउहिं, जे भविए उस्सव-णयाए वि, णिसिरणयाए वि दहणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तेणट्ठेणं गोयमा!०) હે ગૌતમ! જ્યાં સુધી તે પુરુષ તૃણરાશિને સળગાવવાને માટે એકત્રિત કરવાની જ પ્રવૃત્તિ કરતો હોય છે-જ્યાં સુધી તે ઘાસને જુદી જુદી જગ્યાએથી લાવીને સળગાવવા માટે ભેગું કરતો હોય છે. ત્યાં સુધી તે કાયિકી, આધિકરણિકી અને પ્રાદ્વેષિકી, એ ત્રણ ક્રિયાઓ વાળો કહેવાય છે. અને જ્યારે તે પુરુષ તે તૃણરાશિમાં અગ્નિ મૂકે છે-પણ હજી તેને સળગાવતો નથી ત્યારે તે ચાર ક્રિયાવાળો કહેવાય

प्रक्षिपति न तु प्रज्वालयति तावत्पर्यन्तं स पुरुषः कायिक्यादिपरितापनपर्यन्ताभिः चतसृभिः क्रियाभिर्युक्तो भवतीत्यर्थः । 'जे भविए उस्सवणयाए वि, दहणयाए वि' यो भव्य उत्सर्पणतायै अपि निसर्जनतायै अपि क्रियां करोति, 'तावं च णं–से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' तावच्च खलु स पुरुषो यावत् कायिक्यादिभिः पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, यावत्पर्यन्तम् तृणादिकं संचिनोति तत्र चाग्निं निःसृजति प्रज्वालयति च तावत् स पुरुषः कायिक्यादिभिः पंचभिः क्रियाभिः युक्तो भवतीति भावः । 'से तेणट्ठेणं गोयमा०' तत्तेनार्थेन हे गौतम ! एतेन कारणेन एवमुच्यते यत् तृणराशौ अग्निं प्रक्षिप्य प्रज्वालयति तदा स पुरुषः पंचभिः क्रियाभिर्युक्तो भवतीति भावः ॥ सू० ४ ॥

गौतमः पुनः पृच्छति–'पुरिसे णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्–पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा मियवित्तिए मियसंकप्पे मियपणिहाणे मियवहाए गंता एते मियत्ति काउं अण्णयरस्स मियस्स वहाए उसुं निसिरइ, तओ णं भंते ! से पुरिसे कइकिरिए? गोयमा ! सिय ति

तब तक वह चार क्रियावाला कहा जावेगा। तथा जब वह तृणों को एकट्ठा करता है, उनमें आग डालता है और उन्हें जलाता है-तब तक वह पांच क्रियाओंवाला कहा जावेगा। सारांश इस कथनका यह है कि वह पुरुष जब तक तृणादिकों को एकत्रित करता है तब तक तीन क्रियाओं से और उनमें अग्निका प्रक्षेप करता है तब तक चार क्रियाओं से और उन्हें जब जलाने लग जाता है तब वह पांच क्रियाओं से युक्त माना जावेगा। इस लिये हे गौतम ! मैंने इस कारण से ऐसा कहा है कि वह पुरुष किसी अपेक्षा तीन क्रियाओंवाला, किसी अपेक्षा चार क्रियाओवाला और किसी अपेक्षा पांच क्रियाओवाला माना जावेगा ॥सू०४॥

છે. પણ જ્યારે તેમાં આગ મૂકીને તેને સળગાવે છે ત્યારે પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે. આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે તે પુરુષ જ્યાં સુધી તૃણાદિકને એકત્ર કરતો હોય ત્યાં સુધી ત્રણ ક્રિયાવાળો મનાય છે. અને તેમાં અગ્નિ મૂકે ત્યારે ચાર ક્રિયાવાળો ગણાય છે અને જ્યારે આગથી તેને સળગાવવા લાગી જાય છે ત્યારે પાંચ ક્રિયા વાળો કહેવાય છે. હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે તે પુરુષ કોઈ અપેક્ષાએ ત્રણ ક્રિયાવાળો, કોઈ અપેક્ષાએ ચાર ક્રિયા વાળો અને કોઇ અપેક્ષાએ પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાશે. ॥ સૂ. ૪ ॥

किरिए सियचउकिरिए सियपंचकिरिए से केणट्ठेणं ? गोयमा ! जे भविए णिसिरणयाए नो विद्धंसणयाए वि नो मारणयाए वि तिहिं, जे भविए णिसिरणयाए वि, विद्धंसणयाए वि णो मारणयाए चउहिं, जे भविए णिसिरणयाए वि विद्धंसणयाए वि मारणयाए वि तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवायाकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तेणट्ठेणं गोयमा ! सिय तिकिरिए सियचउकिरिए सियपंचकिरिए ॥ सू० ५ ॥

छाया—पुरुषो भदन्त ! कच्छे वा यावद्वनविदुर्गे वा मृगवृत्तिको मृगसंकल्पो मृगप्रणिधानो मृगवधाय गंता "एते मृगा" इति कृत्वाऽन्यतरस्य मृगस्य वधायेषुं निसृजति, ततो भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः? गौतम ! स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुष्क्रियः स्यात् पंचक्रियः तत्केनार्थेन गौतम ! यो भव्यो निसर्जनतायै अपि नो मारणतायै अपि तिसृभिः, यो भव्यो निसर्जनतायै अपि विध्वंसनतायै अपि नो मारणतायै चतसृभिः, यो भव्यो निसर्जनतायै अपि विध्वंसनतायै अपि तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् प्राणातिपातक्रियया पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, तत्तेनार्थेन गौतम ! स्यात् त्रिक्रियः स्याच्चतुष्क्रियः स्यात्पंचक्रियः ॥५॥

टीका—'पुरिसे णं भंते' पुरुषः खलु भदन्त ! 'कच्छंसि वा' कच्छे वा 'जाव वणविदुग्गंसि वा' यावत् वनविदुर्गे वा, यावत् पदेन–ह्रदौदकद्रवकवलय-

---

गौतम पुनः प्रश्न करते हुए प्रभु से पूछते हैं–'पुरिसे णं भंते ! इत्यादि।

टीकार्थ—(भंते) हे भदन्त ! (पुरिसे णं) पुरुष खलु (मियवित्तिए) मृगों से अपनी आजीविका चलानेवाला (मियसंकप्पे) मृगों की शिकार करनेवाला (मियपणिहाणे) मृगों की शिकार करने में एकचित्तवाला ऐसा (पुरिसे) कोई पुरुष (मियवहाए कच्छंसि वा जाव

ગૌતમ સ્વામી ક્રિયાના વિષયમાં મહાવીર પ્રભુને હજી પણ વધારે પ્રશ્નો પૂછે છે-" पुरिसे णं भंते ! ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ ! (पुरिसेणं मियवत्तिए) મૃગોને મારીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવનાર (मियसंकप्पे) મૃગોનો શિકાર કરવાના સંકલ્પવાળો (मियपणिहाणे) મૃગોનો શિકાર કરવાએક ચિત્તવાળો (पुरिसे) કોઇ એક પુરુષ (मियवहाए कच्छंसि वा जाव वणविदुग्गंसि वा गंता) મૃગોને મારવાને માટે

नूमगहनगहनविदुर्गपर्वतपर्वतविदुर्गवनानां ग्रहणम्। एवमन्यत्रापि यावत्पदेन ज्ञातव्यम्। 'मियवित्तिए' मृगवृत्तिकः, मृगैर्वृत्तिर्जीविका विद्यते यस्य स मृगवृत्तिकः, 'मियसंकप्पे' मृगसंकल्पः, मृगेषु संकल्पो वधनिश्चयो विद्यते यस्य स मृगसंकल्पः, 'मियपणिहाणे' मृगप्रणिधानः, मृगवधाय दत्तचित्तः, 'मिय वहाए गंता' मृगवधाय गंता=गमनशीलः 'एते मिय त्ति काउ' एते मृगा इति कृत्वा, मृगवधमुद्दिश्य कच्छाद्रिप्रदेशं प्राप्य तत्र च मृगान् दृष्ट्वा एतेषामेव वधायाहमत्रागतोस्मि एतानेवान्वेषयामि एते च भाग्यान्मे मिलिता इति मनसा निश्चित्येत्यर्थः, 'अण्णयरस्स' अन्यतरस्य, अनेकमृगसमुदाये वधाय यस्य कस्यचित् 'मियस्स वहाए' मृगस्य वधाय 'उसुं' इषुम्–वाणम् 'णिसिरइ' निसृजति, मृगं लक्षीकृत्य प्रक्षिपति, 'तओ णं भंते!' ततः खलु भदन्त! ततः मृगोपरि वाणप्रक्षेपानन्तरम्, 'से पुरिसे' स पुरुषः वधकः 'कइकिरिए' कतिक्रियः, एतादृशपापकर्मकरणात् तं तादृश्यः कियत्यः क्रियाः स्पृशन्तीति भावः। भगवानाह —'गोयमे'त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सियतिकिरिए' स्यात् त्रिक्रियः

वणविदुग्गंसि वा गंता) मृगों को मारने के लिये कच्छ में यावत् अनेक जातिवाले वृक्षोंके वनमें गया.वहां जा कर (एते मियत्तिकाउं) येही मृग हैं इन्हें ही मारने के लिये मैं यहां आया हूं–इन्हें ही खोज रहा था ये मुझे भाग्य से मिल गया हैं। ऐसा मन से निश्चय करके–विचार करके (अण्णयरस्स मियस्स वहाए) वह मृगों के समूह में वर्तमान किसी एक मृग को मारने के लिये (उसुं निसिरइ) अपना वाण छोड़ता है, अर्थात् किसी एक मृगको लक्ष्य कर उस पर अपना वाण चलाता है। (तओ णं भंते! से पुरिसे कइ किरिए?) तो हे भदन्त! ऐसा पुरुष मृग पर वाण प्रक्षेप के बाद कितनी क्रियाओंसे युक्त माना जाता है। (गोयमा!

કચ્છમાં (નદીના જળની વચ્ચે આવેલા ઝાડીવાળા પ્રદેશમાં) यावत् અનેક જાતનાં વૃક્ષોવાળા વનમાં ગયો (અહીં "यावत्" પદથી ત્રીજા સૂત્રમાં બતાવેલાં બધાં સ્થાનો ગ્રહણ કરવા) ત્યાં જઈને (मियत्ति काउं) આ મૃગો જ છે. હું તેમને મારવાને માટે આવ્યો છું–હું તેમની જ શોધમાં હતો. મને સદ્‌ભાગ્યે તેમની પ્રાપ્તિ થઈ છે, એવો મનમાં વિચાર કરીને (अण्णयरस्स मियस्स वहाए) મૃગોના સમૂહમાંના કોઈ એક મૃગને મારવાને માટે (उसुं निसिरइ) પોતાનું બાણ છોડે છે–કોઈ એક મૃગને લક્ષ્ય કરીને તીર છોડે છે. (तओ णं भंते! से पुरिसे कइ किरिए?) તો હે ભગવન્! તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાવાળો કહી શકાય! (गोयमा! सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए, सिय

एतादृश पुरुषेण कदाचित् तिस्रः क्रिया बद्धा भवन्ति इत्यर्थः 'सियचउकिरिय' स्यात् चतुष्क्रियः कदाचित् चतस्रः क्रिया संपादिता भवेयुरित्यर्थः, 'सियपंचकिरिए' स्यात् पंचक्रियः कदाचित् कायिक्याद्यारभ्य प्राणातिपातान्तपंचक्रियावान् भवति 'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन तत्र किं कारणम् येन तिस्रः, चतस्रः पंचापि क्रियास्तादृशपुरुषस्य बद्धा भवन्तीति। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'जे भविए निसरणयाए' यो भव्यः-वधकः निसर्जनतायै 'नो विद्धंसणयाएवि' नो विध्वंसनतायै अपि 'नो मारणयाए वि' नो मारणतायै अपि स 'तिहिं' तिसृभिः, यावत्पर्यन्तं बाणं मृगमुद्दिश्य प्रक्षेपणाय धनुषि संयोजयति परन्तु मृगं न वेधयति न वा मारयति, तावत्पर्यन्तं बाणं प्रक्षेप्तुमुद्यतस्य पुरुषस्य कायिकी आधिकरणिकी प्राद्वेषिकी, इति तिस्र एव क्रिया बद्धा भवन्तीत्यर्थः, 'जे

सिय ति किरिए, सिय चउकिरिए, सियपंचकिरिए) हे गौतम! ऐसा वह पुरुष किसी अपेक्षा से तीन क्रियाओंवाला, किसी अपेक्षा से चार क्रियाओंवाला और किसी अपेक्षा से पांच क्रियाओंवाला माना जाता है। (से केणट्ठेणं ?) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि वह किसी अपेक्षासे तीन क्रियाओंवाला, किसी अपेक्षासे चार क्रियाओंवाला और किसी अपेक्षा से पांच क्रियाओंवाला माना जाता है? (जे भविए णिसिरणयाए नो विद्धंसणयाए वि नो मारणयाए वि तिहिं) हे गौतम! जो वह पुरुष जब तक सिर्फ बाण को फेंकनेके लिये क्रिया करता है मृग को घायल करनेकी तथा मृग को मारने की क्रिया नहीं करता है तब तक वह तीन क्रियाओं से युक्त होता है-अर्थात्-जब तक वह मृग को लक्ष्य कर छोड़ने के लिये बाण को धनुष के ऊपर चढाता है मृगको उस समय वह वेधता नहीं है और न मारता ही है-ऐसे बाण को चलाने में उद्यत हुए पुरुषद्वारा तब तक कायिकी, आधिकरणि

पंचकिरिए) હે ગૌતમ! કોઈ અપેક્ષાએ તેને ત્રણ ક્રિયા વાળો, કોઈ અપેક્ષાએ ચાર ક્રિયાવાળો અને કોઈ અપેક્ષાએ પાંચ ક્રિયાવાળો કહે છે. (से केणट्ठेणं०) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કોઈ અપેક્ષાએ તેને ત્રણ ક્રિયાવાળો કોઈ અપેક્ષાએ ચાર ક્રિયાવાળો અને કોઈ અપેક્ષાએ તેને પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે? (जे भविए णिसिरणयाए नो विद्धंसणयाए वि नो मारणयाए वि तिहिं) હે ગૌતમ! જ્યાં સુધી તે પુરુષ મૃગને લક્ષ્ય કરીને બાણને ફેંકવાને માટે ધનુષ પર ચડાવે છે-પણ જ્યાં સુધી મૃગને વીંધતો નથી તેમજ મારતો નથી ત્યાં સુધી તે પુરુષ કાયિકી, અધિકરણિકી અને પ્રદ્વેષિકી, એ ત્રણ

भविए णिसिरणयाए वि ' यो भव्यः यदा निसर्जनतायै अपि ' विद्धंसणयाए वि ' विध्वंसनतायै अपि ' नो मारणयाए ' नो मारणतायै वाणं धनुषि संयोजयति तदा ' चउहिं ' चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवति । स पुरुषो मृगमुद्दिश्य यावत्पर्यन्तं वाणं निक्षेपणाय विध्वंसनाय धनुषि संधत्ते परन्तु न मृगमारणाय तावत्पर्यन्तं स पुरुषः कायिक्याधिकरणिकी प्राद्वेषिकी पारितापिनिकीति चतुष्क्रियावान् भवतीति भावः, 'जे भविए णिसिरणयाए ' यो भव्यो निसर्जनतायै अपि, 'विद्धंसणयाए वि' विध्वंसनतायै अपि 'मारणयाए वि' मारणतायै अपि वाणं प्रक्षिपति 'तावं च णं से पुरिसे' तावत्-च खलु स पुरुषः 'काइयाए जाव पाणाइवाय किरियाए ' कायिक्या यावत् प्राणातिपातक्रियया ' पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, यावत्पर्यन्तम् स पुरुषो मृगमुद्दिश्य वाणं प्रक्षेपणाय धनुषि संधत्ते वेधनाय तथा मारणाय संधत्ते तावत् स पुरुषः कायिकी त्याद्यारभ्य

की प्रद्वेषिकी ये तीन क्रियाएँ बद्ध की जाती हैं। (जे भविए णिसिरणयाए वि विद्धंसणयाए वि णो मारणयाए चउहिं) तथा जब तक वह पुरुष मृग को उद्देश करके अपने वाणको चलानेके लिये और मृग को घायल करनेके लिये वाण को धनुष पर चढाता है मारनेके लिये नहीं तब तक वह पुरुष चार क्रियाओं से युक्त माना जाता है। तात्पर्य कहने का यह है कि उसने वाण छोड दिया और उस वाणने मृग को लगकर घायल कर दिया जान से नहीं मारा-ऐसी स्थिति में वह पुरुष चार क्रियाओं का बंधकर्त्ता माना गया है। (जे भविए णिसिरणयाए वि, विद्धंसणयाए वि, मारणयाए वि तावं च णं पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे से तेणट्ठेणं गोयमा ! सिय तिकिरिए सियचउकिरिए सिकपंचकिरिए) तथा जब तक वह पुरुष मृगको लक्ष्य कर बाण को छोड़नेके लिये, धनुष पर चढाता है, मृग को वेधने

ક્રિયાઓ વાળો કહેવાય છે. (जे भविए णिसिरणयाए वि विद्धंसणयाए वि णो मारणयाए चउहिं) પરંતુ જ્યારે તે પુરુષ મૃગને લક્ષ્ય કરીને, મૃગને ઘાયલ કરવાને માટે તીર છોડે છે ત્યારે તે ચાર ક્રિયાવાળો કહેવાય છે (તીર છોડતી વખતે મૃગને ઘાયલ કરવાનો જ આશય છે મારવાનો આશય નથી) તાત્પર્ય એ છે કે તેણે તીર છોડયું અને તે તીર વાગવાથી મૃગ ઘાયલ થયું- જાનથી મરી ગયું નહીં—એવી સ્થિતિમાં તેપુરુષને ચાર ક્રિયાઓનો કર્ત્તા માનવામાં આવે છે. (जे भविए णिसिरणयाए वि, विद्धंसणयाए वि, मारणयाए वि, तावं च णं पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवाय किरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे ! से तेण णं गोयमा ! सिय तिकिरिए, सिय चउकिरिए, सिय पंचकिरिए) તથા તે પુરુષ મૃગને લક્ષ્ય

प्राणातिपातपर्यन्ताभिः पंचभिः क्रियाभिर्युक्तो भवति, 'से तेणट्ठेणं गोयमा!' तत्तेनार्थेन हे गौतम! एवमुच्यते 'सियतिकिरिए' स्यात् त्रिक्रियः, 'सियचउ-किरिए' स्यात्—चतुष्क्रियः 'सियपंचकिरिए' स्यात् पंचक्रियो भवतीति। अय भावः—वधकपुरुषो यदा निक्षेपणाय बाणं धनुषि संयोजनव्यापारं करोति, तदा तस्य आद्यास्तिस्रः क्रियाः १। निक्षेपणाय, विध्वंसनाय बाणं संयोजयति तदा तस्य आद्याश्चतस्रः, २ निक्षेपणाय विध्वंसनाय मारणाय च बाणं संयोजयति तदा तस्य पञ्चापि क्रिया भवन्तीति॥ सू० ५॥

के लिये तथा उसे मारने के लिये बाण को धनुष पर आरोपित करता है तब तक वह पुरुष कायिकी क्रिया से लेकर प्राणातिपात पर्यन्त पांच क्रियाओं से युक्त माना जाता है। इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि वह पुरुष किसी अपेक्षा तीन क्रियाओं से युक्त, किसी अपेक्षा चार क्रियाओं से युक्त और किसी अपेक्षा से पांच क्रियाओं से युक्त माना जाता है। इसका भाव इस प्रकार से हैं—वधक पुरुष जब छोड़ने के लिये बाण को धनुष पर आरोपित करता है तब उसके आदिकी तीन क्रियाएँ होती हैं, तथा जब वह निक्षेपण के लिये और विध्वंसन के लिये बाणको धनुष पर आरोपित करता है तब उसके आदिकी चार क्रियाएँ होती हैं। तथा जब वह निक्षेपण के लिये, विध्वंसन के लिये एवं मारण के लिये बाण को धनुष पर आरोपित करता है तब उसके पाँचों ही क्रियाएँ होती हैं॥ सू० ५॥

કરીને તીર ચલાવી ને મૃગને વીંધી નાખીને જ્યારે મારી નાખે છે ત્યારે તે કાયિકી ક્રિયાથી લઈને પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચે ક્રિયાઓ વાળો કહેવાય છે. તે કારણે, હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે કોઇ અપેક્ષાએ તે પુરુષ ત્રણ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે અને કોઈ અપેક્ષાએ ચાર ક્રિયાવાળો કહેવાય છે અને કોઇ અપેક્ષાએ પાંચ ક્રિયાવાળો કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે શિકારી જ્યાં સુધી તીરને ધનુષ પર ચડાવે છે ત્યા સુધી ત્રણ ક્રિયાઓથી યુક્ત કહેવાય છે. તે ત્રણ ક્રિયાઓ કાયિકી, અધિકરણિકી, અને પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયાઓ છે. પણ જ્યારે તે ધનુષ પર તીર ચડાવીને મૃગને લક્ષ્ય કરીને તીર વડે વીંધી નાખે છે ત્યારે ઉપરોક્ત ત્રણ ક્રિયાઓ ઉપરાંત પારિતાપનિકી ક્રિયા પણ કરે છે. અને જ્યારે તે તીર ચડાવીને મૃગને લક્ષ્ય કરીને તીર છોડે છે, વીંધે છે, અને મૃગને મારી નાખે છે ત્યારે ઉપરોક્ત ચાર ક્રિયાઓ ઉપરાંત પાંચમી પ્રાણાતિપાત ક્રિયા પણ કરે છે. તેથી ત્યારે તે પાંચ ક્રિયાઓવાળો કહેવાય છે. સૂ ૫

पुनः प्रश्नयति गौतमः—' पुरिसे णं ' इत्यादि ।

मूलम्—पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव अण्णयरस्स-मियस्स वहाए आयतकण्णायतं उसुं आयामेत्ता चिट्ठेज्जा अण्णे य अन्नयरे पुरिसे मग्गओ आगम्म सयपाणिणा, असिणा सीसं छिंदेज्जा, से य उसू ताए चेव पुव्वायामणयाए तं मियं विंधेज्जा, से णं भंते पुरिसे किं मियवेरेणं पुट्ठे, पुरिसवेरेणं पुट्ठे ? गोयमा ! जे मियं मारेइ सिय मियवेरेणं पुट्ठे जे पुरिसं मारेइ से पुरिसवेरेणं पुट्ठे, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव से पुरिसवेरेणं पुट्ठे ? से णूणं गोयमा ! कज्जमाणे कडे, संधिज्जमाणे संधित्ते, णिव्वत्तिज्जमाणे निव्वत्तिए, निसरिज्जमाणे णिसिट्ठेत्ति वत्तव्वंसिया हंता भगवं कज्जमाणे कडे, जाव णिसिट्ठे त्ति वत्तव्वं सिया, से तेणट्ठेणं गोयमा ! जे मियं मारेइ, से मियवेरेणं पुट्ठे, जे पुरिसं मारेइ से पुरिसवेरेणं पुट्ठे, अंतो छण्हं मासाणं मरइ काइयाए, जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे, बाहिं छण्हं मासाणं मरइ काइयाए, जाव पारियावणियाए चउहिं किरियाहिं पुट्ठे ॥ सू० ६ ॥

छाया—पुरुषो भदन्त ! कच्छे वा यावदन्यतरस्य मृगस्य वधाय आयतकर्णायतम् इषुमायम्य तिष्ठेदन्यतरश्च पुरुषो मार्गतः पश्चादागत्य स्वकपाणिना असिना शीर्षं छिन्द्यात् , स चेषुस्तया चैव पूर्वायमनतया तं मृगं विध्येत् , स भदन्त ! पुरुषः किं मृगवैरेण स्पृष्टः पुरुषवैरेण स्पृष्टः गौतम ! यो मृगं मारयति? स मृगवैरेण स्पृष्टः, यः पुरुषं मारयति स पुरुषवैरेण स्पृष्टः, तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते यावत् स पुरुषवैरेण स्पृष्टः ? तद् नूनं गौतम ! क्रियमाणं कृतम् संधीयमानं संहितम् निर्वर्त्यमानं निर्वर्त्तितम् निसृज्यमानं निसृष्टम् इति वक्तव्यं स्यात् , हंत भगवन् ! क्रियमाणं कृतं यावन्निसृष्टमिति वक्तव्यं स्यात् तत्तेनार्थेन गौतम ! यो मृगं मारयति स मृगवैरेण स्पृष्टः यः पुरुषं मारयति स

पुरुषवैरेण स्पृष्टः अन्तः षण्णां मासानां म्रियते कायिक्या यावत्पञ्चा भिः क्रियाभिः स्पृष्टः, बहिः षण्णां मासानां म्रियते कायिक्या यावत् पारितापनिक्या चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः ॥ सू० ६ ॥

टीका–'पुरिसे णं भंते' पुरुषः खलु भदन्त ! 'कच्छंसि' कच्छे वा 'जाव अण्णयरस्स मियस्स वहाय' यावत् अन्यतरस्य मृगस्य वधाय 'आयत कण्णायतं' आयतकर्णायतम् कर्णं यावत् आयतः कर्णपर्यन्तमाकृष्ट इति कर्णायतः, आयतं–प्रयत्नयुक्तं यथा भवतीत्यायतकर्णायतः तम् आयतकर्णायतम् प्रयत्नपूर्वककर्णपर्यन्तमाकृष्टं 'उसुं' इषुम्–बाणम् 'आयामेत्ता' आयम्य=आकृष्य 'चिट्ठेज्जा' तिष्ठेत्, मृगवधाय प्रयत्नपूर्वकं बाणं सन्धाय तिष्ठेत् कोऽपि वधकपुरुषः, तस्मिन् समये 'अण्णयरे' अन्यतरश्च कोऽपि 'पुरिसे' पुरुषः 'मग्गओ' मार्गतः पृष्ठदेशादित्यर्थः, 'आगम्म' आगम्य 'सयपाणिणा' स्वकपाणिना–स्वकीयहस्तेन 'असिना' असिना–खड्गेन 'सीसं छिंदेज्जा' शीर्षं छिन्द्यात्, मृगवधाय कर्णा–

गौतमस्वामी भगवान से पुनः प्रश्न करते हुए पूछते हैं—

'पुरिसे णं भंते ! कच्छंसि वा जाव अण्णयरस्स मियस्स' इत्यादि।

टीकार्थ—(भंते) हे भदन्त ! पूर्वोक्त विशेषणों वाला कोई एक (पुरिसे) पुरुष (कच्छंसि वा जाव अण्णयरस्स मियस्स वहाए) कच्छ में यावत् किसी एक मृग मारने निमित्त (आयतकण्णायतं) प्रयत्नपूर्वक कान तक लंबे किये गये (उसुं) बाण को (आयामेत्ता) खेंच कर (चिट्ठेज्जा) खडा हो जावे। (अण्णे य अन्नयरे पुरिसे मग्गओ आगम्म सयपाणिणा असिणा सीसं छिंदेज्जा) इस तरह मृगको मारने के लिये प्रयत्नपूर्वक बाण को तान कर खड़े हुए मनुष्य के पीछेसे आकर

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને વળી પૂછે છે કે-(पुरिसे ण भंते! कच्छंसि वा जाव अण्णयरस्स मियस्स) ઇત્યાદિ,

ટીકાર્થ--(भंते!) હે ભગવન્! પૂર્વોકત વિશેષણોવાળો કોઇ એક (पुरिसे) પુરુષ (कच्छंसि वा जाव अण्णयरस्स मियस्स वहाए) કચ્છમાં-નદી વચ્ચે આવેલા ઝાડીવાળા સ્થાનમાં (થી લઇને "મૃગને મારવાને નિમિત્તે" સુધીનો ત્રીજા સૂત્રમાં આવેલો પાઠ અહીં "यावत" પદથી ગ્રહણ કરવો) જાય અને મૃગને મારવાને નિમિત્તે (आयत कण्णयतं) પ્રયત્નપૂર્વક કાન સુધી ખેંચેલી ધનુષની પણછ પર (उसुं) બાણને (आयामेत्ता) ખેંચીને (चिट्ठेज्जा) ઉભો થઇ જાય, (अण्णे य अन्नयरे पुरिसे मग्गओ आगम्म सयपाणिणा असिणा सीसं छिंदेज्जा) આ રીતે મૃગને મારવાને માટે પ્રયત્નપૂર્વક ધનુષની પણછ

न्ताकृष्टवाण पुरुषस्यान्यः कश्चित् पुरुषः पृष्ठदेशादागत्य स्वकीयखड्गेन मस्तकमपहरेदिति भावः, 'सेय उसू' स चेषुः मृगवधायानुसन्धीयमानः पूर्वपुरुषसंबन्धी वाणः 'ताए चेव पुव्वायामणयाए' तया चैव पूर्वायामनतया पूर्वाकर्षणतया 'तं मियं विंधेज्जा' तं मृगं विध्येत् यदर्थं पूर्वपुरुषेणैतावान् प्रयत्नः कृतस्तं तादृशमेवमृगं यदि स इषुर्मारयेत् तदा 'से णं भंते' स खलु भदन्त! मृगवधकः 'पुरिसे' पुरुषः 'किं मिय वेरेणं-पुट्ठे' किं मृगवैरेण स्पृष्टः वा 'पुरिसवेरेणं पुट्ठे' पुरुषवैरेण स्पृष्टः, किम्? वाणेन मृगस्य मरणं जातमसिना च मृगवधकपुरुषस्य, तत्र मृगवधजनितपापेन धनुर्धारिपुरुषस्य स्पर्शो भवेत् खड्गधारिपुरुषस्य वेति।

अपने हाथकी तलवार से उसका शिर काट देवे अर्थात्-धडसे उसके शिरको अलग कर देवे। ऐसी स्थिति में (से य उसू) मृगके वधके लिये धनुष पर आरोपित हुआ वह वाण (ताए चेव पुव्वायामणयाए) पहिले से ही आकर्षित होने के कारण उछल कर (तं मियं विंधेज्जा) उस मृग को वेध देवे-अर्थात् जिस मृगको मारने के लिये वह पहिला व्यक्ति उस वाण को धनुष पर आरोपित कर और उसे कर्णान्त तक खेंच कर खडा हुआ था उसी मृग को धनुष से छूट कर वह वाण मार डाले तो (से णं भंते! पुरिसे किं मियवेरेणं पुट्ठे पुरिसवेरेणं पुट्ठे?) वह तलवार से उस मृगघातक के शिर का छेदन करने वाला मनुष्य मृग के वैर से-पाप से-स्पृष्ट होगा कि पुरुष के वैर से-पाप से स्पृष्ट होगा? अर्थात् उस समय वाण से मृग का मरण हुआ और तलवार से पुरुष का मरण हुआ-तो ऐसी स्थिति में उस धनुर्धारी व्यक्ति को मृग के मरने का पाप लगेगा या उस पुरुषघातक को मृग के

ખેંચીને તીર ચડાવીને ઉભેલા તે પુરુષની પાછળથી આવીને કોઇ પુરુષ પોતાની તલવારથી તેનું માથું ધડથી અલગ કરી નાખે. પણ એ પરિસ્થિતિમાં (से य उसू) મૃગને મારવાને માટે ધનુષ પર ચડાવેલું તે બાણ (ताए चेव पुव्वाया मणयाए) પહેલેથી જ આકર્ષિત હોવાને કારણે છૂટીને (तं मियं विंधेज्जा) તે મૃગને વીંધી નાખે તો (से णं भंते! पुरिसे किं मियवेरेणं पुट्ठे पुरिसवेरेणं पुट्ठे?) તો હે ભગવન્! તે મૃગઘાતકનું માથું તલવારથી કાપી નાખનાર માણસને તે મૃગહત્યાનું પાપ લાગશે કે તીર ચડાવીને મૃગને વીંધવાને માટે તૈયાર થયેલા પુરુષને તે મૃગહત્યાનું પાપ લાગશે? તાત્પર્ય એ છે કે મૃગને મારવાને તૈયાર થયેલા પુરુષને તેનું પાપ લાગશે કે તે પુરુષને તલવારથી મારી નાખનારને મૃગહત્યાનું પાપ લાગશે?

भगवानाह—'गोयमे'त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जे मियं मारेइ' यो मृगं मारयति 'से मियवेरेणं पुट्ठे' स मृगवैरेण स्पृष्टः, इह—वैरमिति वैरहेतुत्वाद् वधः पापं वा तेन वधेन वधजनितपापेन वेत्यर्थः। मृगघातकस्यैव मृगवधजनितं पापं भवतीति भावः। 'जे पुरिसं मारेइ' यः पुरुषं मारयति 'से' सः 'पुरिसवेरेणं पुट्ठे' पुरुषवैरेण पुरुषवधजनितपापेन स्पृष्टः लिप्तो भवतीति। ननु म्रियमाण-पुरुषस्य धनुः सकाशाद् योऽयं वाणस्योपनिपातः स न धनुर्धरपुरुषहेतुकः, अपि तु शिरश्छेदनकर्त्तुः पुरुषस्य प्रयत्नेन जात इति स एव शिरश्छेदनकर्ता पुरुषो मृगवधजनितपापेन स्पृष्टो भवितुमर्हति न तु धनुर्धरः, तर्हि कथमत्र मृगमारकः मृगवैरेण स्पृष्टः, पुरुषमारकः पुरुषवैरेण स्पृष्टः, इति कथितम्? इत्याशयेन प्रश्नयति

मरने का पाप लगेगा? ऐसा यह प्रश्न है-(गोयमा! जे मियं मारेइ, सिय मियवेरेणं पुट्ठे, जे पुरिसं मारेइ से पुरिसवेरेणं पुट्ठे) हे गौतम! जो पुरुष मृग को मारता है वह मृग के वधजन्य पाप से स्पृष्ट है और जो, पुरुष पुरुष को मारता है वह पुरुषवधजन्य पाप से स्पृष्ट है। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव से पुरिसवेरेणं पुट्ठे) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि यावत् वह पुरुषवैर से—अर्थात् पुरुष वधजन्य पाप से स्पृष्ट है? शंकाकार का यहां ऐसा अभिप्राय है कि म्रियमाण पुरुष के धनुष से जो वाण छूटा वह उस धनुर्धर पुरुष हेतुक नहीं है, किन्तु शिर छेदन करने वाले उस पुरुष के प्रयत्न से वह छूटा है इसलिये वह शिरछेदन करने वाला पुरुष ही मृगवधजनितपाप से स्पृष्ट होना चाहिये धनुर्धर नहीं। तो फिर कैसे आप यह कहते हो कि मृगमारक मृगके वैर से—मृगवधजन्य पाप से स्पृष्ट है और पुरुषमारक पुरुष वैर से—पुरुषवधजन्य पाप से—स्पृष्ट है। इसी आशय से गौतम ने भगवान से यह पूछा कि "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव से पुरिस

ઉત્તર—(गोयमा! जे मियं मारेइ, सिय मियवेरेणं पुट्ठे, जे पुरिसं मारेइ, से पुरिसवेरेणं पुट्ठे) હે ગૌતમ! જે પુરુષ મૃગને મારે છે તેને મૃગહત્યાનું પાપ લાગે છે, અને જે પુરુષ પુરુષની હત્યા કરે છે તેને નરહત્યાનું પાપ લાગે છે.

પ્રશ્ન-(से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव से पुरिसवेरेणं पुट्ठे?) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે મૃગને મારનારને મૃગહત્યાનું પાપ લાગે છે અને પુરુષને મારનારને પુરુષહત્યાનું પાપ લાગે છે? અહીં શંકાકારની શંકા એવા પ્રકારની છે કે મરનાર પુરુષના ધનુષમાંથી જે તીર છૂટયું તે મરનારના પ્રયત્નથી છૂટયું નથી. પણ તલવારથી તેનું માથુ છેદનારના પ્રયત્નથી છૂટયું છે. તો માથું છેદનાર પુરુષને જ મૃગહત્યાનું પાપ લાગવું જોઇએ, પણ તે ધનુ-

न्ताकृष्टवाण पुरुषस्यान्यः कश्चित् पुरुषः पृष्ठदेशादागत्य स्वकीयखड्गे
मपहरेदिति भावः, 'सेय उसू' स चेषुः मृगवधायानुसन्धीयमानः
संबन्धी वाणः 'ताए चेव पुव्वायामणयाए' तया चैव पूर्वायामनतया
तया 'तं मियं विंधेज्जा' तं मृगं विध्येत् यदर्थं पूर्वपुरुषेणैतावान् प्र
तादृशमेवमृगं यदि स इषुर्मारयेत् तदा 'से णं भंते' स खलु भदन्त
'पुरिसे' पुरुषः 'किं मिय वेरेणं-पुट्ठे' किं मृगवैरेण स्पृष्टः वा 'पुरिस
पुरुषवैरेण स्पृष्टः, किम्? बाणेन मृगस्य मरणं जातमसिना च मृगव
तत्र मृगवधजनितपापेन धनुर्धारिपुरुषस्य स्पर्शो भवेत् खड्गधारिपुरुषस्

अपने हाथकी तलवार से उसका शिर काट देवे अर्थात्-धडसे
शिरको अलग कर देवे। ऐसी स्थिति में (से य उसू) मृगके
लिये धनुष पर आरोपित हुआ वह वाण (ताए चेव पुव्वायामण
पहिले से ही आकर्षित होने के कारण उछल कर (तं मियं विंधे
उस मृग को वेध देवे-अर्थात् जिस मृगको मारने के लिये वह प
व्यक्ति उस वाण को धनुष पर आरोपित कर और उसे कर्णान्त
खेंच कर खडा हुआ था उसी मृग को धनुष से छूट कर वह वाण
डाले तो (से णं भंते! पुरिसे किं मियवेरेणं पुट्ठे पुरिसवेरेणं पु
वह तलवार से उस मृगघातक के शिर का छेदन करने वाला
मृग के वैर से-पाप से-स्पृष्ट होगा कि पुरुष के वैर से-पाप से
होगा? अर्थात् उस समय वाण से मृग का मरण हुआ और
से पुरुष का मरण हुआ-तो ऐसी स्थिति में उस धनुर्धारी
मृग के मरने का पाप लगेगा या उस पुरुषघातक को

ખેંચીને તીર ચડાવીને ઉભેલા તે પુરુષની પાછળથી આવીને કોઇ
તલવારથી તેનું માથું ધડથી અલગ કરી નાખે. પણ એ પરિસ્થિ
उसू) મૃગને મારવાને માટે ધનુષ પર ચડાવેલુ તે બાણ (ताए
मणयाए) પહેલેથી જ આકર્ષિત હોવાને કારણે છૂટીને (तं मियं विंधे
વીંધી નાખે તો (से णं भंते! पुरिसे किं मियवेरेणं पुट्ठे पुरिसवेरेणं
ભગવન્! તે મૃગઘાતકનું માથું તલવારથી કાપી નાખનાર
હત્યાનું પાપ લાગશે કે તીર ચડાવીને મૃગને વીંધવાને
પુરુષને તે મૃગહત્યાનું પાપ લાગશે? તાત્પર્ય એ છે કે મૃ
થયેલા પુરુષને તેનું પાપ લાગશે કે તે પુરુષને તલવારથી
મૃગહત્યાનું પાપ લાગશે?

माशयः यत् क्रियमाणं तत् कृतमिति व्यवह्रियते यथा 'चलमाणे चलिए' इत्यादि प्रथमशतके प्रथमोद्देशके नवमसूत्रे विवेचितमिति तत एव सर्वमनुसन्धेयम्। तथा सन्धीयमानं प्रत्यंचायां समारोप्यमाणं बाणम्, अथवा समारोप्यमाण-प्रत्यंचं धनुः संहितं कृतसंधानमिति कथ्यते तथा निर्वर्त्यमानमतिशयेन वर्तुलीक्रियमाणं प्रत्यंचाकर्षणेन निर्वर्त्तितं वृत्तीकृतं गोलाकारं कृतं भवति, तथा निसृज्यमानम् प्रक्षिप्यमाणं बाणं निसृष्टं प्रक्षिप्तमिति कथ्यते, यदा च निसृज्यमानमपि बाणं निसृष्टमिति भूतकालिकतया प्रयोगो भवति तदा निसृज्यमानतायाः धनुर्धरेणैव कृतत्वात् तेन धनुर्धरेणैव वधकेन बाणो निक्षिप्तो भवति शरनिक्षेपाच्च तेनैव शरेण मृगो मारित

कहा जाता है। इस विषय का खुलाशारूप में प्रथम शतक के पहले उद्देश में "चलमाणे चलिए" इस नौवे सूत्र में विवेचन किया जा चुका है इसलिये यह वहां से समझ लेना चाहिये। प्रकृत में इसे यों समझा जा सकता है-जो बाण प्रत्यंचा के ऊपर वर्तमान में चढ़ा हुआ है वह सन्धीयमान है अथवा-समारोप्यमाण प्रत्यंचावाला जो धनुष है वह संधीयमान है। सो यह संधित है-चढ़ाया जा चुका है-इस प्रकारका कथन भूतकाल को लेकर प्रयोगमें लाया जाता है। इसी तरह निर्वर्त्यमान-वर्तमान में प्रत्यंचा के खेंचने से अतिशय गोल किया जा रहा जो धनुष है वह गोल किया जा चुका है, तथा निसृत्यमान-फेंकने के सन्मुख हुआ बाण फेंक दिया गया है ऐसा भूतकाल संबंधी प्रयोग हो जाता है। अतः जब यह बात है तो जिस समय बाण को फेंकने की तैयारी उस धनुर्धर ने की थी-वह उसके द्वारा उस समय फेंक ही दिया गया ऐसा

પ્રથમ શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં "ચલણમાણે ચલિએ" નામના નવમા સૂત્રમાં અપાઈ ગયેલ છે તો ત્યાંથી તેને સમજી લેવું. અહીં તેને આ પ્રમાણે સમજાવી શકાય-જે બાણુને વર્તમાન કાળે પ્રત્યંચાની ઉપર ચડાવવામાં આવ્યું છે તે સન્ધીયમાન છે અથવા સમારોપ્યમાન પ્રત્યંચાવાળું જે ધનુષ છે તે સન્ધીયમાન છે. તેનું સંધાન કરવામાં આવ્યું છે-તેને ચડાવવામાં આવ્યું છે-એ પ્રકારનું કથન ભૂતકાળની અપેક્ષાએ કરી શકાય છે. એ જ પ્રમાણે નિર્વર્ત્યમાનવર્તમાન સમયે પ્રત્યંચાને ખેંચવાથી અતિશય ગોળાકાર કરાયેલું જે ધનુષ છે-તે ગોળ કરાયું એવો ભૂતકાલિક પ્રયોગ કરી શકાય છે. તથા નિઃસૃત્યમાન-ફેંકવામાં આવી રહેલુ બાણુ ફેંકવામા આવી ગયું એવો ભૂતકાલિક પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે, વસ્તુ સ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી તે ધનુર્ધરે બાણુને જે સમયે ફેંકવાની તૈયારી કરી હતી તે સમયે જ તે ધનુર્ધર વડે બાણુ ફેંકાયું એવો ભૂતકાલિક

इति मृगवधजनितपापलेपस्तु धनुर्धरपुरुषस्यैव भवति न तु शिरश्छेदनकर्तु-र्द्वितीयस्य पृष्ठतः समागतस्येति । 'से तेणट्ठेणं गोयमा' तत्तेनार्थेन गौतम ! 'जे मियं मारेइ' योऽमृगं मारयति 'से मिय वेरेणं पुट्ठे' स मृगवैरेण स्पृष्टः यो हि मृगस्य मारकः स एव मृगवधजनितपापेन लिप्तो भवतीति भावः, 'जे पुरिसं मारेइ से पुरिसवेरेणं पुट्ठे' यः पुरुषं मारयति स पुरुषवैरेण स्पृष्टः पुरुषस्य व्यापादयिता पुरुषवधजनितपापेन लिप्तो भवतीति । अयं भावः-हिंसाया हि आत्मपरिणाम एव कारणं भवतीत्यतो मृगवधकस्य मृगमारणात्मकात्मपरि-णामसद्भावात्, पुरुषवधकस्य च पुरुषमारणात्मकात्मपरिणामसद्भावात् तत्तज्जन्यं पापं तस्य तस्यैव जायते इति ।

मान कर वह वाण उस धनुर्धर ने ही फेंका है ऐसा मानना चाहिये। इस लिये शर के निक्षेप से जो हरण की मृत्यु हुई है उसका पाप उस धनुर्धारी को ही लगेगा-शिरछेदन कर्त्ता दूसरे पुरुष के जो कि उसके पीछे से आया है नहीं लगेगा। (से तेणट्ठेणं गोयमा ! जे मियं मारेइ, से मिय वेरेणं पुट्ठे जे पुरिसं मारेइ, से पुरिसवेरेणं पुट्ठे) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है जो मृग को मारता है वह मृग के वध-जन्य पाप से लिप्त होता है और जो पुरुष को मारता है वह पुरुष वध-जन्य पाप से लिप्त होता है। इसका तात्पर्य यह है कि हिंसा में आत्मा के परिणाम ही कारण होते हैं। इस लिये जो मृग का वधक है उसके मृग को मारनेरूप परिणाम के सद्भाव से, और पुरुष का वधकर्त्ता है उसके पुरुष के मारनेरूप परिणाम के सद्भाव से तत्तत् जन्य पाप उस२

પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી તે ધનુર્ધરે જ તે તીર છોડયું હતું એમ માનવું જોઈએ તેથી તીર ફેંકવાથી તીર વાગવાથી જે મૃગનું મરણ થયું છે તે મૃગહત્યાનું પાપ તે ધનુર્ધારીને જ લાગશે, ધનુર્ધારીનું તલવારથી શિર છેદનાર પુરુષને તે પાપ લાગશે નહીં (से तेणट्ठेणं गोयमा ! जे मियं मारेइ, से मियवेरेणं पुट्ठे, जे पुरिसं मारेइ, से पुरिसवेरेणं पुट्ठे) હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે જે પુરુષ મૃગને મારે છે તે પુરુષને મૃગહિંસાનું પાપ લાગે છે અને જે પુરુષની હત્યા કરે છે તેને પુરુષહત્યાનું પાપ લાગે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે હિંસામાં આત્માનાં પરિણામો જ કારણરૂપ હોય છે. તેથી મૃગની હિંસા કરનારને મૃગને મારવારૂપ પરિણામના સદ્ભાવથી મૃગહત્યાનું પાપ લાગે છે અને પુરુષની હત્યા કરનારને પુરુષની હત્યા કરવારૂપ પરિણામના સદ્ભાવથી પુરુષ હત્યાનું પાપ લાગે છે વળી

अस्मिन् प्रकरणे क्रियायाः विवेचनं कृतम् ताश्च क्रियाः अनन्तरकथितमृगादिवधे यावत्यो यत्र कालविभागे भवंति तावतीः क्रियास्तत्र दर्शयन्नाह–'अंतो छण्हं' इत्यादि, अंतो छण्हं मासाणं मरइ' अन्तः षण्णां मासानां म्रियते, 'काइयाए' कायिक्या 'जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे' यावत् पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, बाणप्रक्षेपानन्तरं यदि षड्मासाभ्यन्तरे मृगस्य मरणं भवेत्तत्र तादृश प्रहारस्यैव कारणतेति तादृशमरणजनितपापेन स वधकः कायिक्याधिकरणिक प्राद्वेषिकी पारितापनिकी प्राणातिपातक्रियारूप पंचक्रियाभिः स्पृष्टो भवतीति भावः।

को ही होता है। (अंतो छण्हं मासाणं मरइ काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे, बाहिं छण्हं मासाणं मरइ, काइयाए जाव पारियावणियाए किरियाहिं पुट्ठे) वह मरनेवाला व्यक्ति यदि छह मास के भीतर२ मर जाता है तो उसे मारनेवाली व्यक्ति कायिकी आदि पांच क्रियाओं से युक्त होता है और मरनेवाला व्यक्ति यदि छह मास के बाद मरता है तो उसे मारनेवाला व्यक्ति कायिकी क्रियासे लेकर पारितापनिकी क्रिया तक की चार क्रियाओं से युक्त होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि इस प्रकरण में क्रिया का विवेचन किया गया है। वे क्रियाएँ अनन्तर कथित मृगादि वध में जितनी जिस काल विभाग में होती हैं उतनी क्रियाओं को "अंतो छण्हं" इत्यादि सूत्रद्वारा दिखलाया गया है। इसमें यह कहा गया है कि बाण प्रक्षेप के बाद यदि छह मासके भीतर २ मृगका मरण हो जाता है तो उसके उस मरण में उस प्रकार के प्रहारमें ही कारणता है। अतः तादृश मरणजनित पाप से वह वधक कायिकी, आधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी, प्राणातिपातक्रिया

શાસ્ત્રમાં એમ પણ કહ્યું છે કે (अंतो छण्ह मासाणं मरइ काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे बाहिं छण्हं मासाणं मरइ काइयाए जाव पारियावणियाए चउहिं किरियाहिं पुट्ठे) જો માર ખાનાર વ્યક્તિ છ માસની અંદર મરી જાય તો મારનાર વ્યક્તિ કાયિકીથી માંડીને પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચે ક્રિયાઓવાળો કહેવાય છે, પણ જો માર ખાનાર વ્યક્તિ છ માસ વીતી ગયા પછી મરે તો મારનાર વ્યક્તિ કાયિકી ક્રિયાથી માંડીને પરિતાપનિકી પર્યન્તની ચાર ક્રિયા વાળો કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રકરણમાં ક્રિયાનું વિવેચન કર્યું છે. તે ક્રિયાઓ પૂર્વકથિત મૃગાદિવધમાં જેટલી જે કાળ વિભાગમા થાય છે તેટલી ક્રિયાઓને "अंतो छण्हं" ઇત્યાદિ સૂત્રો વડે બતાવવામાં આવી છે તેમાં એ બતાવ્યું છે કે બાણ છોડયા પછી છમાસની અંદર તે મૃગનું મરણ થાય તો તેના મરણનું કારણ તે પ્રહારને જ ગણી શકાય છે. તો તે પ્રકારના મરણના પાપથી તે હત્યા કરનારો પુરુષ કાયિકી, આધિકરણિકી આદ્વેષિકી, અને પરિતા-

'वाहिं छण्हं मासाणं मरइ' बहिः षण्णां मासानां म्रियते 'काइयाए-जाव पारियावणियाए' कायिक्या यावत् पारितापनिक्या 'चउहिं-किरियाहिं' चतसृभिः क्रियाभिः 'पुट्ठे' स्पृष्टो भवति। षण्मासानन्तरं मरणं तु कारणान्तर-भाव्यमिति कृत्वा षण्मासादनन्तरं प्राणातिपातक्रिया न भवतीति ज्ञेयम्, एतच्च व्यवहारनयापेक्षया प्राणातिपातक्रियाव्यपदेशमात्रोपदर्शनार्थमेव कथितमिति, निश्चयनयेन तु यदा कदाचित्-बाणादिहेतुकं मरणं भवति तत्काले एव प्राणातिपातक्रिया भवतीति भावः॥ सू० ६॥

पुनरप्याह—'पुरिसे णं भंते' इत्यादि।

मूलम्—पुरिसे णं भंते! पुरिसं सत्तीए समभिधंसेज्जा सयपाणिणा वा, से असिणा सीसं छिंदेज्जा, तओ णं भंते! से पुरिसे कइ किरिए? गोयमा जावं च णं से पुरिसे तं पुरिसं

इन पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है। तथा यदि वह छह महीने के भीतर २ नहीं मरता है बाद में मरता है—तो वह मरण अन्य कारणक हुआ है ऐसा होने से छह मास के बाद प्राणातिपात क्रिया नहीं होती है ऐसा जानना चाहिये। यह कथन व्यवहारनय की अपेक्षा से प्राणातिपात क्रिया के व्यपदेश मात्र को दिखानेके लिये ही किया गया है। नहीं तो निश्चयनय के मन्तव्यानुसार तो जब कभी भी वाणादि हेतुक मरण होता है उस काल में ही प्राणातिपात क्रिया होती है—चाहे वह मरण छह माहमें हो चाहे छह माह के बाद भी हो यदि वह वाणहेतुक है तो वहां अवश्य २ ही प्राणातिपात क्रिया है॥ सू० ६॥

પનિકી અને પ્રાણાતિપાત, એ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે, પણ જો છ માસની અંદર તે મરણ પામે નહીં પણ ત્યાર બાદ તે મરણ પામે તો તે મરણ કોઈ બીજાં કારણે થયું છે એમ માની શકાય અને તે પ્રમાણે અને ત્યારે તે પુરુષને પ્રાણાતિપાત ક્રિયાથી થતું પાપ લાગતું નથી—પણ બાકીની ચાર ક્રિયાઓથી તે પુરુષ યુક્ત થાય છે. આ કથન વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના વ્યપદેશ માત્રને બતાવવા માટે જ કરવામાં આવ્યું છે. નિશ્ચય નયના મંતવ્ય પ્રમાણે તો જ્યારે બાણાદિને કારણે કોઇ પણ મૃત્યુ થાય ત્યારે તે કાળે જ પ્રાણાતિપાતની ક્રિયા થતી હોય છે—પછી તે મરણ ભલે છ માસની અંદર થાય કે છ માસ પછી થાય જો તે મરણ બાણાદિને કારણે થયું હોય તો ત્યાં અવશ્ય પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થઈ ગણાય છે.॥સૂ. ૬॥

सत्तीए समभिधंसेति, से पाणिणा वा, से असिणा सीसं छिंदति तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे, आसण्णवधएण य अणवकंखण वित्तिए णं पुरिसवेरेणं पुट्ठे ॥ सू०७ ॥

छाया–पुरुषो भदन्त ! पुरुषशक्त्या समभिध्वंसते स्वकपाणिना वा स असिना शीर्षं छिन्द्यात्, ततो भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषस्तं पुरुषं शक्त्या समभिध्वंसते, स्वकपाणिना वा तस्य असिना शीर्षं छिनत्ति तावच्च खलु स पुरुषः कायिक्या–आधिकरणिक्या यावत् प्राणातिपातक्रियया पंचभिः क्रियाभिः स्पृष्टः आसन्नवधकेन चानवकांक्षणवृत्तिकेन पुरुषवैरेण स्पृष्टः ॥ सू० ७ ॥

टीका—'पुरिसे णं भंते' पुरुषः खलु भदन्त ! 'पुरिसं' पुरुषं 'सत्तीए' शक्त्या शास्त्रविशेषेण 'समविधंसेज्जा' समभिध्वंसते हन्यादित्यर्थः, 'सयपाणिणा वा' स्वकपाणिना वा स्वकीयहस्तेनेत्यर्थः, 'असिणा' 'सोऽसिना' खड्गेन 'सीसं छिंदेज्जा' शीर्षं छिन्द्यात् विनिपातयेत्, 'तओ णं भंते' ततः खलु भदन्त ! ततः शीर्षच्छेदानन्तरम् खलु 'से पुरिसे कइकिरिए' स पुरुषः कतिक्रियः, स पुरुषः खड्गेन शिरश्छेनकर्ता पुरुषः कतिक्रियावान् भवति, भगवानाह— 'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावं च णं' यावत् च खलु 'से

'पुरिसे णं भंते ! पुरिसं सत्तीए' इत्यादि ।

टीकार्थ—(भंते) हे भदन्त ! (पुरिसे) कोई एक पुरुष (पुरिसं सत्तीए समभिधंसेज्जा) दूसरे किसी पुरुष को हथियार विशेष से मारे (वा) अथवा (सयपाणिणा) अपने हाथ से (से) वह (असिणा) तलवार लेकर (सीसं छिंदेज्जा) उसका शिर काट लेवे (तया णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए) तो हे भदन्त ! वह पुरुष कितनी क्रियाओं वाला है ? (गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तं पुरिसं सतीए समभिधंसेति

"पुरिसे णं भंते ! पुरिसे सत्तीए" इत्यादि ।

टीકાર્થ—(भंते !) હે ભગવન્ ! (पुरिसे) કોઈ એક પુરુષ (पुरिसं सत्तीए समभिधंसेज्जा) કોઈ બીજા પુરુષને હથિયાર વિશેષથી મારે (वा) અથવા (सयपाणिणा) પોતાના હાથમાં (से) તે (असिणा) તલવાર લઈને (सीसं छिंदेज्जा) તેનું માથું કાપી નાખે, (तया णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए) તો હે ભગવન્ ! તે પુરુષ કેટલી ક્રિયાવાળો કહેવાય ? (गोयमा !

पुरिसे ' स पुरुषः ' तं पुरिसं ' तं पुरुषम् ' सत्तीए ' शक्त्या शस्त्रविशेषेण ' समविधंसेइ ' समभिध्वंसते हन्यादित्यर्थः, ' सयपाणिणा वा ' स्वकपाणिना वा स्वहस्तेन ' से ' तस्य ' असिणा ' असिना ' सीसं छिंदइ ' शीर्षं छिनत्ति, ' तावं च णं ' तावत् च खलु ' से पुरिसे ' स पुरुषः, ' काइयाए ' कायिक्या, शरीरव्यापाररूपया क्रियया, ' अहिगरणियाए ' आधिकरणिक्या, शक्तिखड्गरूपया-क्रियया ' जाव पाणाइवायकिरियाए ' यावत् प्राणातिपातक्रियया, यावत् पदेन प्राद्वेषिकी पारितापनिक्योः संग्रहः, ' पंचहिं किरियाहिं '-पंचभिः क्रियाभिः, ' पुट्ठे ' स्पृष्टो भवति, ' आसण्णवधएण य ' आसन्नवधकेन च, आसन्नः समीपे विद्यमानो वधो विनाशो यस्मात् वैरात् तत् तेनासन्नवधकेन भवति च वैरात् वधकस्य वधस्तमेव वध्यमाश्रित्य अन्यस्माद्वा तत्रैव जन्मनि जन्मान्तरे वा ।

से पाणिणा वा से असिणा सीसं छिंदति तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे) हे गौतम ! जबतक वह पुरुष उस दूसरे पुरुष को शक्ति से-हथियारविशेष से मारता है, अथवा-अपने हाथों तलवार से उसका मस्तक काटता है तबतक वह पुरुष कायिकी,-शरीरव्यापाररूप कायिकी क्रिया से शक्ति-व्यापाररूप अधिकरणिकी क्रिया से यावत् प्राणातिपातक्रिया से इन पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है । यहां यावत् शब्द से प्राद्वेषिकी क्रिया और पारितापनिकी क्रिया इन दोनों क्रियाओं का ग्रहण हुआ है । (आसण्ण वधएण य अणवकंखणवत्तीए णं पुरिसवेरेणं पुट्ठे) तथा वह पुरुष आसन्न समीप में विद्यमान है वधविनाश जिससे ऐसे आसन्न वध वाले तथा दूसरे के प्राणों की अथवा अपने अपाय की जिसमें बिलकुल अपेक्षा नहीं है ऐसे पुरुषवैर से स्पृष्ट होता है । तात्पर्य कहने का

जावं च णं से पुरिसे तं पुरिसं सतीए समभिधसेति से पाणिणा वा से असिणा सीसं छिंदति तावं च णं से पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए जाव पाणाइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुट्ठे) हे गौतम ! જ્યારે તે પુરુષ બીજા પુરુષને શક્તિ વડે એક પ્રકારના હથિયારથી-મારે છે, અથવા પોતાના હાથમાં તલવાર લઈને તેનું મસ્તક કાપી નાખે છે ત્યારે તે કાયિકી શરીરની પ્રવૃત્તિરૂપ કાયિકી ક્રિયાથી, શક્તિ, તલવાર આદિ અધિકરણનો ઉપયોગ કરવાથી અધિકરણિકી ક્રિયાથી, પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયાથી પારિતાપનિકી ક્રિયાથી અને પ્રાણાતિપાત ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. (आसण्ण वधएण य अणवकंखणवत्तीए णं पुरिसवेरेणं पुट्ठे) તથા તે પુરુષ આસન્ન-જેનો વધ સમીપમાં જ વિદ્યમાન છે-એવા આસન્ન-વધવાળા તથા તે માણસને તે વખતે અન્યના પ્રાણોનું અથવા પોતાના અપાયનું જેમાં બિલકુલ ભાન રહેતું નથી એવા પુરુષ વેરથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કહે-

तदुक्तं—" वहमरणअब्भक्खाण दाण परधणविलोवणाईणं ।
सव्व जहन्नो उदयो दसगुणिओ एक्कसिकयाणं ॥ " इति ॥

छाया—वधमरणाभ्याख्यानदानपरधनविलोपनादीनाम् , सर्वजघन्यउदयो दश गुणित एकशः कृतानासिति । आसन्नवधकेन चेत्यत्र च शब्दः समुच्चयार्थकः, 'अणवकंखणवत्तिए णं' अनवकांक्षणवृत्तिकेन खलु अनवकांक्षणा परकीयप्राण निरपेक्षा, स्वगतापायपरिहारापेक्षा वा, तया वृत्तिर्वर्त्तनं यत्र वैरे तत् तथा तेन

यह है जो पुरुष जिसका घात करता है वह पुरुष उसके द्वारा या किसी दूसरे के द्वारा उसी भव में या दूसरे भव में मारा जाता है क्यों कि वैर से वधक का वध होता है । इसलिये उसी वध्य को लेकर उसका वध हो या अन्य किसी दूसरे प्राणी को लेकर उसका वध हो चाहे वह वध उसी भव में या अन्य जन्म में हो । कहा भी है—

" वह मरणअब्भक्खाणदाण-परधण विलोवणाईणं ।
सव्वजहन्नो उदयो दस गुणिओ एक्कसिकयाणं " इति ॥

वध करना मारना, अभ्याख्यान, चुगली करना, चोरी करना, इन सब एकबार किये अपकृत्यों का सर्वजघन्य उदय दसगुणा होता है । " आसन्नवधकेन च " यहां पर जो " च " शब्द का प्रयोग किया गया है वह समुच्चय अर्थ में किया गया है । दूसरे के प्राणों की परवाह नहीं करना अथवा अपने अपाय की दरकार नहीं रखना इसका नाम अनवकांक्षणा है । तात्पर्य इसका यह है कि जब कोई किसी का घातकरता

વાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પુરુષ જેનો ઘાત કરે છે તેના વડે અથવા બીજા કોઈની મારફત એજ ભવમા કે અન્ય ભવમાં માર્યો જાય છે, કારણ કે વેર ને લીધે મારનારનો વધ થાય છે. તે કારણે તે વધ્ય (જેનો વધ કર્યો છે તે) વડે તેનો વધ થાય અથવા અન્ય કોઇ જીવ વડે તેનો વધ થાય, તે વધ એજ ભવમાં પણ થાય અને અન્ય ભવમાં પણ થાય. કહ્યું પણ છે....

" वह मरण अब्भक्खाण दाण परधण विलोवणाईणं ।
सव्वजहन्नो उदयो दस गुणिओ एक्कसिकयाणं " इति ।

વધ કરવાનો, મારવાનો, અભ્યાખ્યાનનો. નિંદા કરવાનો અને ચોરી કરવાનો આ બધાં અપકૃત્યોનો સર્વજઘન્ય ઉદય દસગણો હોય છે. " आसन्न वधकेन च " એ પદમાં જે (च) એ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે તે સમુચ્ચયાર્થે કરાયો છે. બીજાં જીવોના પ્રાણોની દરકાર ન કરવી અથવા પોતાના અપાયની દરકાર ન કરવી તેનું નામ " અનવકાંક્ષણા " છે. તેનો ભાવાર્થ એ છે

अनवकांक्षणवृत्तिकेन 'पुरिसवेरेणं पुट्ठे' पुरुषवैरेण स्पृष्टः, एतादृशेन पुरुषवैरेण शक्त्या शिरश्छेनकर्ता पुरुषः स्पृष्टो भवतीति भावः ॥ सू० ७॥

क्रियाधिकारे एव इदमप्याह—'दो भंते' इत्यादि ।

मूलम्—दो भंते! पुरिसा सरिसया सरिसठवया सरिसत्तया सरिसभंडमत्तोवगरणा अण्णमण्णेणं सद्धिं संगामं संगामेइ तत्थ णं एगे पुरिसे पराजिणाइ, एगे पुरिसे पराइज्जइ, से कहमेयं भंते! एवं, गोयमा! सवीरिए पराजिणइ अवीरिए पराइज्जइ, से केणट्ठेणं जाव पराइज्जइ, गोयमा! जस्स णं वीरिए वज्झाइं कम्माइं णो बद्धाइं णो पुट्ठाइं जाव णो अभिसमण्णागयाइं णो उदिण्णाइं नो उवसंताइं भवंति, से णं पराजिणइ, जस्स णं वीरिए वज्झाइं कम्माइं बद्धाइं, जाव उदिण्णाइं णो उवसंताइं भवंति, से णं पुरिसे पराइज्जइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ सवीरिए पराजिणइ अवीरिए पराइज्जइ ॥ सू० ८॥

छाया—द्वौ भदन्त! पुरुषौ सदृशौ सदृक्त्वचौ सदृग्वयस्कौ सदृग्भांडमात्रोपकरणौ अन्योन्येन सार्द्धं संग्रामं संग्रामयेते तत्रैकः पुरुषः पराजयते एकः पुरुषः पराजीयते, तत्कथमेतद् भदन्त! एवम्? गौतम! सवीर्यः पराजयते, अवीर्यः पराजीयते, तत्केनार्थेन यावत् पराजीयते? गौतम! यस्य वीरवध्यानि कर्माणि

है तब उससे जो वैर बंधता है उससे दूसरे के प्राणों की जरा भी परवाह नहीं रहता है अथवा इससे हमरा क्या अनिष्ट होगा इसका भी ख्याल बिलकुल नहीं रहता है। ऐसे पुरुष वैर से, वह शक्ति से—हथियारविशेष से दूसरे के शिरका छेदन करने वाला मनुष्य स्पृष्ट होता है ॥ सू–७॥

કે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ જીવની હત્યા કરે છે અને તેની સાથે જે વેર બાંધે છે ત્યારે તેને અન્યના પ્રાણોની જરા પણ પરવા હોતી નથી, અથવા તેનાથી પોતાનું શું અનિષ્ટ થશે તેનો પણ ખ્યાલ તેને રહેતો નથી. શક્તિથી અથવા તલવારથી અન્યનું શિર કાપનાર માણસ એવા પ્રકારનું પુરુષવેર બાંધે છે ॥સૂ૭॥

नो बद्धानि नो स्पृष्टानि यावत् नो अभिसमन्वागतानि, नो उदीर्णानि उपशान्तानि भवंति स पराजयते यस्य खलु वीरवध्यानि कर्माणि बद्धानि यावत् उदीर्णानि नोपशान्तानि भवंति स पुरुषः पराजीयते तत् तेनार्थेन गौतम! एव मुच्यते स वीर्यः पराजयते अवीर्यः पराजीयते ॥ ८ ॥

टीका—'दो भंते पुरिसा' द्वौ भदन्त! पुरुषौ 'सरिसया' सदृशौ, कौशलप्रमाणादिना तुल्यौ, 'सरिसत्तया' सदृशत्वचौ, सदृशाकृती, 'सरिसव्वया' सदृशवयस्कौ समानयौवनाद्यवस्थौ, 'सरिसभंडमत्तोवगरणा' सदृशभांडामत्रोपकरणौ, तत्र-भाण्डम् हिरण्यसुवर्णादिकम्, अमत्रं-कांस्यभाजनादिपात्रम् अथवा भाण्ड-मात्रा गणिमादिद्रव्यरूपः परिच्छेदः, उपकरणानि अनेकविधवस्त्रशस्त्रादीनि। ततः सदृशानि=तुल्यानि भाण्डमात्रोपकरणानि ययोस्तौ सदृशभाण्डामत्रोपकरणौ, एतावता द्वयोः पुरुषयोः समानविभूतिकत्वं कथितम्, 'अण्णमण्णेणं' अन्योन्येन परस्परेण 'सद्धिं' सार्धम् 'संगामं' संग्रामं-युद्धम्, 'संगामेन्ति' संग्रामयेते-परस्परं युद्धं कुरुत इत्यर्थः, 'तत्थणं-एगे पुरिसे पराजिणइ' तत्र खलु एकः पुरुषः पराजयते अपरं पराजितं करोति, 'एगे पुरिसे पराइज्जइ' एकः पुरुषः पराजीयते, परास्तो भवति, एकः पुरुषो विजेता भवति अपरश्च पराजितो भव-तीति भावः। 'से कहमेयं भंते एवम्' तत् कथमेतद् भदन्त! एवम्, बलादिना

क्रिया के अधिकार में ही यह सूत्र भी सूत्रकार ने कहा है—
'दो भंते! पुरिसा सरसिया' इत्यादि।

टीकार्थ—(भंते) हे भदन्त! (सरिसया) एक सरीखे (सरिसव्वया) एकसी उम्र वाले (सरिसत्तया) एकसी चमडी वाले (सरिसभंडमत्तोवगरणा) समान भांडमत्र उपकरणवाले अर्थात् समानसामग्री वाले ऐसे (दो पुरिसा) कोई दो पुरुष (अण्णमण्णेणं सद्धिं) आपस में एक दूसरे के साथ (संगामं संगामेइ) लड़ाई करने में रत होते हैं तो (तत्थ) उनमें (एगे पुरिसे) एक पुरुष (पराजिणइ) जीतता है (एगे पुरिसे परायिज्जइ) और एक दूसरा पुरुष हार जाता है (से

ક્રિયાના અધિકારને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર નીચેના સૂત્રનું પણ કથન કરે છે–
"से भंते! पुरिसा सरिसया" ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—(भंते) હે ભગવન્! (सरिसया) એક સરખા (सरिसव्वया) એક સરખી ઉમરના, (सरिसत्तया) એક સરખી ચામડીવાળા (सरिसभंड-मत्तोवगरणा) એક સરખા ભાંડમત્ર ઉપકરણવાળા એટલે કે સમાન સાધન સામગ્રી વાળા (दो पुरिसा) બે પુરુષો (अण्णमण्णेणं सद्धिं) આપસ આપ-સમાં-એક બીજાની સાથે (संगामं संगामेइ) સંગ્રામ ખેલે છે (तत्थ एगे पुरिसे पराजिणइ एगे पुरिसे पराइज्जइ) ત્યારબાદ તે બેમાંનો એક પુરુષ વિજય

समानत्वेपि कथमेकस्य जयः, अपरस्य च पराजयो भवति? भगवानाह— 'गोयमे' त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सवीरिए पराजिणाइ' सवीर्यः पराजयते अपरं पराजितं करोति 'अवीरिए पराइज्जइ' अवीर्यः पराजीयते, वीर्यरहितः पराजितो भवति। पुनः प्रश्नयति-'से केणट्ठेणं जाव पराइज्जइ' तत्केनार्थेन यावत् पराजीयते? हे भदन्त! तत्र किं कारणं येनैकस्य जयः अपरस्य च पराजय इति भावः। भगवानाह—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जस्स णं वीरियवज्झाइं कम्माइं णो बद्धाइं' यस्य खलु वीर्यवध्यानि वीर्येवध्यं =शत्रुदमनीयं यत्र तानि=शत्रुदमनीयानि कर्माणि नो बद्धानि 'णो पुट्ठाइं' नो स्पृष्टानि 'जाव णो अभिसमण्णागयाइं' यावत् नो अभिसमन्वागतानि, यावत्-

---

कहमेयं भंते!) तो हे भदन्त! इसका क्या कारण है: प्रश्नकर्त्ता का अभिप्राय ऐसा है कि जब दोनों एकसी स्थिति आदि वाले हैं समान बल आदि वाले हैं तो फिर ऐसा क्यों होता है कि एक की जीत होती है और दूसरे की हार होती है? (गोयमा! एवं सवीरिए पराजिणाइ. अवीरिए पराइज्जइ) हे गौतम! यह बात इस प्रकार से है-कि जो वीर्यसहित होता है वह दूसरे को परास्त कर देता है और जो वीर्यरहित होता है वह परास्त हो जाता है। (से केणट्ठेणं जाव पराइज्जइ) हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हो कि जो वीर्यवाला होता है वह जीतता है और जो वीर्यविनाका होता है वह हारता है? तात्पर्य यह है कि एक की जीत होती है और दूसरे की हार होती है इसमें क्या कारण है? (गोयमा! जस्स णं वीरियवज्झाइं, कम्माइं णो बद्धाइं

મેળવે છે અને બીજો પુરુષ પરાજય પામે છે. (से कहमेयं भंते!) તો હે ભગવન્! એવું શા કારણે બને છે? પ્રશ્ન કર્ત્તાના પ્રશ્નનો આશય એ છે કે બન્ને સમાન બળ વાળા, સમાન ઉમર વાળા, સમાન સાધન સામગ્રીવાળા હોવા છતાં એવું કેમ બને છે કે એકની જીત અને બીજાની હાર થાય છે? (गोयमा! एवं सवीरिए पराजिणाइ, अवीरिए पराइज्जइ) હે ગૌતમ! તેનું કારણ એ છે કે જે વીર્યયુક્ત હોય છે તે બીજાને હરાવી દે છે. અને જે વીર્યરહિત હોય છે તે પરાજય પામે છે (से केणट्ठेण जाव पराइज्जइ) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે વીર્યવાળાનો જય થાય છે અને વીર્યરહિત વ્યક્તિની હાર થાય છે? તાત્પર્ય એ છે કે એકનો જય અને બીજાનો પરાજય થવાનું કારણ શું છે? એ પ્રશ્ન છે તેનો ઉત્તર નીચે પ્રમાણે છે.

ઉત્તર—(गोयमा! जस्स णं वीरियवज्झाइं, कम्माइं णो बद्धाइं णो पुट्ठाइं

देन-'नो निधत्तानि, नो निकाचितानि' अनयोः संग्रहः, 'णो उदिण्णाइं' नो उदीर्णानि, किन्तु 'उवसंताइं भवंति' उपशान्तानि कार्यकरणासमर्थानि भवंति, 'से णं' स खलु वीर्यवान् पुरुषः 'पराजिणइ' पराजयते अपरं पराजितं करोति, एतादृशः पुरुषो युद्ध जेता भवतीत्यर्थः, 'जस्स णं वीरियवज्झाइं कम्माइं बद्धाइं जाव उदिण्णाइं णो उवसंताइं भवंति' यस्य पुरुषविशेषस्य खलु वीर्यवध्यानि कर्माणि बद्धानि स्पृष्टानि निधत्तानि निकाचितानि अभिसमन्वागतानि उदीर्णानि उदयावलिकायां प्रविष्टानि किन्तु उपशान्तानि नो भवंति, 'से णं पुरिसे पराइज्जइ' स खलु वीर्यरहितः पुरुषः पराजीयते अपरेण पराजितो भवति।

णो पुट्ठाइं जाव णो अभिसमण्णागयाइं णो उदिण्णाइं णो उवसंताइं भवंति, से णं पराजिणइ) जिस जीवने वीर्यवध्य-वीर्यरहित अर्थात् शत्रुदमनीय कर्मों को तद्रूप में नहीं बांधा है, नहीं स्पर्श किया है, यावत् नहीं प्राप्त किया है, उसके वे कर्म उदीर्ण नहीं हैं,किन्तु उपशांत हैं-कार्य करने में असमर्थ हैं ऐसा पुरुष युद्धमें दूसरे को जीतता है यहां यावत् शब्द से निधत्त और निकाचित इन दो पदों का संग्रह हुआ है। इस से वीर्यवध्य कर्म उसके न निधत्त हैं और न निकाचित हैं ऐसा अर्थबोध होना है। (जस्स णं वीरियवज्झाइं कम्माइं बद्धाइं जाव उदिण्णाइं णो उवसंताइं भवति) तथा जिस पुरुषके वीर्यवध्य कर्मबद्ध होते हैं-अर्थात् जिस पुरुष ने वीर्यरहित कर्मों को बांधा है, उन्हें स्पर्श किया है, वे उसके निधत्त है, निकाचित हैं, अभिसमन्वागत हैं, उदयावलिका में प्रविष्ट हैं किन्तु उपशान्त नहीं हैं (से पुरिसे पराइज्जइ) ऐसा वह पुरुष

जाव णो अभिसमण्णागयाइं णो उदिण्णाइं णो उवसंताइ भवंति से णं पराजिणइ) હે ગૌતમ ! જે જીવે વીર્યવધ્ય-વીર્યરહિત એટલે કે શત્રુથી નાશ થનારાં કર્મો બાંધ્યાં નથી, સ્પર્શ્યાં નથી, યાવત્ પ્રાપ્ત કર્યાં નથી. તેનાં તે કર્મ ઉદીર્ણ નથી, પણ ઉપશાન્ત છે-કાર્ય કરવાને અસમર્થ છે-એવો પુરુષ યુદ્ધમા બીજા પુરુષને જીતે છે. અહી "યાવત્" પદ વડે નિધત્ત અને નિકાચિત, એ બે પદોનો પણ સમાવેશ થયો છે તેમ સમજવું. તેથી એવો અર્થબોધ થાય છે કે તેનાં વીર્યવધ્ય કર્મ નિધત્ત પણ નથી અને નિકાચિત પણ નથી (जस्सणं वीरियवज्झाइं कम्माइं बद्धाइं जाव उदिण्णाइं णो उवसंताइं भवंति) તથા જે પુરુષે વીર્યવધ્ય કર્મો બાંધ્યાં હોય છે-એટલેકે જે પુરુષે વીર્યરહિત કર્મો બાંધ્યા છે, સ્પર્શ્યાં છે, નિધત્ત અને નિકાચિત પણ કર્યા છે, અને જેનાં તે કર્મો અભિસમન્વાગત છે. અને ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશી ચુકયાં છે પણ ઉપ-

णेरइयाणं भंते ! किं सवीरिया अवीरिया, गोयमा ! णेरइया-लद्धिवीरएणं सवीरिया, करणवीरिएणं सवीरियावि अवीरि-यावि । से केणट्ठेणं ? गोयमा ! जेसिं णं णेरइयाणं अत्थि उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपराक्कमे, तेणं णेरइया लद्धिवीरिएण वि सवीरिया करणवीरिएण वि सवीरिया । जे सि णं णेरइयाणं णत्थि उट्ठाणे जाव परक्कमे तेणं णेरइया लद्धिवीरिएणं सवीरिया, करणवीरिएणं अवीरिया. से तेण-ट्ठेणं० । जहा णेरइया, एवं जाव पंचिंदिय तिरिक्खजोणिया मणूसा जहा ओहिया जीवा, णवरं सिद्धवज्जा भाणियव्वा। वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा णेरइया । सेवं भंते सेवं भंते, त्ति जाव विहरइ ॥ सू० ९ ॥

॥ पढमसए अट्ठमो उद्देसो ॥ १--८॥

छाया—जीवाः खलु भदन्त ! किं सवीर्या अवीर्याः ? गौतम ! सवीर्या अपि अवीर्या अपि । तत्केनार्थेन ? । गौतम ! जीवा द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-संसार-समापन्नकाश्चासंसारसमापन्नकाश्च । तत्र ये तेऽसंसारसमापन्नकास्ते सिद्धाः, सिद्धा अवीर्याः । तत्र खलु ये ते संसारसमापन्नकास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा शैलेशी प्रतिपन्नकाश्च, अशैलेशीप्रतिपन्नकाश्च । तत्र ये ते शैलेशीप्रतिपन्नकास्ते लब्धि वीर्येण सवीर्याः करणवीर्येणावीर्याः । तत्र ये तेऽशैलेशी प्रतिपन्नकास्ते लब्धि-वीर्येण सवीर्याः करणवीर्येण सवीर्या अपि, अवीर्या अपि, तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते—जीवाः सवीर्या अपि अवीर्या अपि । नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं सवीर्या अवीर्याः ? गौतम ! नैरयिका लब्धिवीर्येण सवीर्याः करणवीर्येण सवीर्या अपि अवीर्या अपि । तत्केनार्थेन भदन्त ? । गौतम ! येषां खलु नैरयिकाणाम् अस्ति उत्थानम् कर्म बलम् वीर्यम् पुरुषकारपराक्रमः, ते नैरयिकाः लब्धिवीर्येणापि सवीर्याः, करण वीर्येणापि सवीर्याः येषां खलु नैरयिकाणां नास्ति उत्थानम् यावत्पराक्रमः ते खलु नैरयिका लब्धिवीर्येण सवीर्याः करणवीर्येणावीर्याः तत्तेना-

र्थेन० यथा नैरयिकाः एवं यावत् पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः । मनुष्या यथा औघिका जीवाः, नवरं सिद्धवर्जा भणितव्याः वानव्यंतरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयिकाः, तदेवं भदंत ! तदेवं भदंत ! इति यावद्विहरति ॥ सू० ९ ॥

॥ प्रथमशतकेऽष्टमोद्देशः ॥ १–८ ॥

टीका—'जीवा णं भंते' जीवाः खलु भदन्त ! 'किं सवीरिया अवीरिया' किं सवीर्याः अवीर्याः ? जीवाः किं वीर्यवन्तो भवन्ति नवेति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमे'त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सवीरियावि-अविरियावि' सवीर्या अपि अवीर्या अपि । 'से केणट्ठेणं०' तत्केनार्थेन, हे भदन्त ! केन कारणेनैव मुच्यते जीवाः सवीर्या अपि अवीर्या अपीति । भगवानाह—'गोयमे'त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा दुविहापन्नत्ता' जीवाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा'-तद्यथा-'संसारसमापन्नगा य असंसारसमावण्णगा य' संसारसमापन्नकाश्च,

---

वीर्यविचार- -

पहिले "सवीरिए अवीरिए" इत्यादि रूपवर्णन किया जा चुका है सो उसी प्रस्ताव को लेकर अब सूत्रकार वीर्यसूत्र का कथन करते हैं–

'जीवा णं भंते ! किं सवीरिया अवीरिया' इत्यादि ।

टीकार्थ(भंते) हे भदन्त ! (जीवा णं) जीव (किं सवीरिया अवीरिया) क्या वीर्य सहित होते हैं कि विना वीर्य के होते हैं ? (गोयमा ! सविरीया वि अवीरिया वि) हे गौमम ! जीव वीर्यवाले भी होते हैं और विना वीर्य के भी होते हैं । (से केणट्ठेणं) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि जीव वीर्यवाले भी होते हैं और विना वीर्य के भी होते हैं (गोयमा ! जीवा दुविहा पण्णत्ता-तं जहा-संसार समावण्णगा य असंसारसमावण्णगा य) हे गौतम ! जीव दो प्रकारके

વીર્ય વિચાર-

પહેલાં "सवीरिए अवीरिए" ઇત્યાદિરૂપ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તો એ જ પ્રસ્તાવને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર હવે વીર્યસૂત્રનું કથન કરે છે–

"जीवाणं भंते ! किं सवीरिया" ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—(भंते !) હે ભગવન્ ! (जीवाणं किं सवीरिया अवीरिया) શું જીવો વીર્યસહિત હોય છે, કે વીર્યરહિત હોય છે ? (गोयमा ! सवीरिया वि अवीरिया वि) હે ગૌતમ ! જીવો વીર્યસહિત પણ હોય છે, અને વીર્યરહિત પણ હોય છે (से केणट्ठेणं०) હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જીવ વીર્યસહિત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે (गोयमा ! जीवा दुविहा पण्णत्ता तं जहा संसारसमावण्णगा य असंसार समावण्णग य) હે ગૌતમ !

असंसारसमापन्नकाश्च, 'तत्थ णं जे असंसारसमावण्णगा' तत्र खलु ये असंसारसमापन्नकाः, 'तेणं सिद्धा' ते खलु सिद्धाः, 'सिद्धाणं अवीरिया' सिद्धाः खलु अवीर्याः, करणवीर्यस्याभावेन सिद्धाः अवीर्या इति कथ्यंते, 'तत्थ णं जे ते संसारसमावण्णया' तत्र खलु ये ते संसारसमापन्नकाः संसारिणः 'ते दुविहा पन्नत्ता' ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, 'तं जहा' तद्यथा-'सेलेसीपडिवण्णगा य' शैलेशीप्रतिपन्नकाश्च अशैलेशीप्रतिपन्नकाश्च, शीलस्येशः शीलेशः सर्वसंवरणरूपचारित्रवान् तस्येयमवस्था शैलेशी. अथवा शैलानां पर्वतानामीश इति शैलेशो मेरुस्तस्येव याऽवस्था सा शैलेशी स्थिरतासाधर्म्यात्, स्थिरता च सर्वथा योगनिरोधेन अ, इ-उ-ऋ लृ इति पंचहस्वाक्षरोच्चार कालप्रमाणा, तां प्रतिपन्ना ये ते शैलेशीप्रति-

कहे गये हैं। वे इस प्रकार से हैं-एक संसारसमापन्नक और दूसरे असंसारसमापन्नक (तत्थ णं जे असंसार समावण्णगा से णं सिद्धा) इनमें जो असंसारसमापन्नक हैं वे सिद्ध हैं। (सिद्धाणं अवीरिया) ये सिद्ध करणवीर्यके अभाव से वीर्य विनाके हैं ऐसे कहे गये हैं। (तत्थ णं जे ते संसारसमावण्णया ते दुविहा पन्नत्ता) तथा जो संसारसमापन्नक जीव हैं वे दो प्रकारके कहे गये हैं। (तं जहा) वे दो प्रकार ये हैं-(सेलेसी पडिवण्णगा य असेलेसी पडिवण्णगा य) एक शैलेशीप्रतिपन्नक और दूसरे अशैलेशी प्रतिपन्नक। जो शीलके ईश होते हैं वह शीलेश कहे गये हैं-अर्थात् सर्वसंवरणरूप चारित्रवाले ही शैलेश होते हैं। इन शैलेशों की जो अवस्था है वह शैलेशी है। अथवा पर्वतों का ईश जो सुमेरु पर्वत है उस पर्वत के जैसी अवस्था का नाम शैलेशी है। उसकी स्थिरता के सामर्थ्य से यह शैलेशी अवस्था कही गई है। यह स्थिरता

જીવ બે પ્રકારના હોય છે-(૧) સંસાર સમાપન્નક અને (૨) અસંસાર સમાપન્નક (तत्थणं जे असंसारसमावण्णगा से णं सिद्धा) તેમાં જે અસંસાર સમાપન્નક જીવો છે તેમને સિદ્ધ કહે છે. (सिद्धाणं अवीरिया) તે સિદ્ધોને કરણવીર્યને અભાવે વીર્યરહિત કહ્યા છે. (तत्थणं जे ते संसारसमावण्णया ते दुविहा पण्णत्ता) તથા જે સંસાર સમાપન્નક જીવો છે તે બે પ્રકારના કહ્યા છે, (तं जहा) તે આ પ્રમાણે છે-(सेलेसी पडिवण्णगा य) (શૈલેશી-પ્રતિપન્નક અને (૨) અશૈલેશી પ્રતિપન્નક સર્વ સંવરરૂપ ચારિત્રવાળા જીવોને જ શીલેશ કહે છે. તે શીલેશોની જે અવસ્થા તેનું નામ શૈલેશી છે.

અથવા....પર્વતોના ઈશ જે સુમેરુ પર્વત છે, તે સુમેરુના જેવી અવસ્થાને શૈલેશી અવસ્થા કહે છે. સ્થિરતાની અપેક્ષાએ સમાનતા હોવાથી એવી અવસ્થાને

पन्नकाः, तद्भिन्ना अशैलेशीप्रतिपन्नकाः, 'तत्थणं जे ते सेलेसीपडिवन्नया' तत्र खलु ये ते शैलेशी प्रतिपन्नकाः 'तेणं लद्धिवीरियेणं सवीरिया' ते खलु लब्धिवीर्येण सवीर्याः, वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशमतो या वीर्यस्य लब्धिः सा एव तद्धेतुत्वात् वीर्य-लब्धिवीर्यं तेन लब्धिवीर्येण सवीर्याः। एतेषां क्षायिकमेव लब्धिवीर्यम्। 'करण-वीरिएणं अवीरिया' करणवीर्येणावीर्याः लब्धिवीर्यकार्यभूता क्रिया करणम् तद्रूपं वीर्यमिति करणवीर्यम् । शैलेशीप्रतिपन्नकास्तदभावादवीर्याः

शैलेश में सर्वथा योगों के निरोध हो जाने पर आती है और इसका काल -अ-इ-उ-ऋ-लृ-ए-पांच ह्रस्वाक्षरों के उच्चारणकाल के बराबर है। इस शैलेशी अवस्था को जो प्राप्त हो चुके हैं वे शैलेशीप्रतिपन्नक हैं। और इनसे भिन्न जो जीव हैं वे अशैलेशीप्रतिपन्नक हैं। (तत्थ णं जे ते सेलेसी पडिवन्नया) इनमें जो शैलेशीप्रतिपन्नक हैं (ते णं लद्धिवीरियेणं सवीरिया) वे लब्धिवीर्य से सवीर्य हैं। वीर्यान्तराय कर्म के क्षय, क्षयोपशम से जो वीर्य की लब्धि होती है वह लब्धि ही तद्धेतु होने के कारण अर्थात् वीर्य की प्राप्ति में कारण होने से वीर्यरूप है-अर्थात् लब्धिवीर्यरूप है। इस लब्धिवीर्य से वे सवीर्य होते हैं। इनमें क्षायिक भावरूप ही लब्धिवीर्य कारण है (करणवीरिएणं अवीरिया) करणवीर्य से वे अवीर्य हैं। लब्धिवीर्य की कार्यभूत जो क्रिया है उसका नाम करण है। इस करणरूप जो वीर्य वह करणवीर्य-यह करणवीर्य शैलेशीप्रतिपन्नक जीवों में होता नहीं है इसलिये उसकी अपेक्षा से वे अवीर्य-वीर्य विना के-

---

શૈલેશી કહી છે યોગોનો સર્વથા નિરોધ થવાથી તે અવસ્થા શીલેશને જ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેનો કાળ અ-ઇ-ઉ-ઋ-લૃ-એ પાંચ હ્રસ્વ અક્ષરોના ઉચ્ચારણકાળ જેટલો જ હોયછે એવી શૈલેશી અવસ્થા જેમણે પ્રાપ્ત કરી હોય છે તેમને શૈલેશી પ્રતિપન્નક કહે છે. અને તે ચૌદમે ગુણ સ્થાને જ હોય છે અને તેમનાથી ભિન્ન ગુણવાળા જીવોને અશૈલેશી પ્રતિપન્નક કહે છે. (तत्थणं जे ते सेलेसी-पडिवन्नया) તેમના જે શૈલેશીપ્રતિપન્નક જીવો છે તેઓ (तेणं लद्धिवीरियेणं सवीरिया) લબ્ધિવીર્યને કારણે સવીર્ય છે. વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી જે જે વીર્ય-લબ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે લબ્ધિ જ વીર્યપ્રાપ્તિમાં કારણભૂત હોવાથી વીર્યરૂપ છે-એટલે કે લબ્ધિ વીર્યરૂપ છે. આ લબ્ધિવીર્યથી જ તેઓ વીર્ય-યુકત કહેવાય છે. ક્ષાયિકભાવરૂપ લબ્ધિવીર્ય જ તેમાં કારણભૂત છે. (करण वीरिएणं अवीरिया) પરંતુ કરણવીર્યની અપેક્ષાએ તેઓ અવીર્ય-વીર્યરહિત-છે લબ્ધિવીર્યની કાર્યભૂત જે ક્રિયા છે તેનું નામ કરણ છે. તે કરણરૂપ જે વીર્ય તેનું નામ કરણવીર્ય છે. તે કરણવીર્ય શૈલેશી પ્રતિપન્નક જીવોમાં હોતું

कथ्यन्ते । ‘ तत्थ णं जे ते असेलेसी पडिवण्णया ’ तत्र खलु ये ते अशैलेशी प्रतिपन्नकाः, ‘ तेणं लद्धिवीरिएणं सवीरिया ’ ते खलु लब्धिवीर्येण सवीर्याः, ‘ करण वीरियेणं सवीरिया वि अवीरिया वि ’ करणवीर्येण सवीर्या अपि अवीर्या अपि । तत्र सवीर्या उत्थानादिक्रियावन्तः अवीर्यास्तु उत्थानादिक्रियारहिताः । ते पर्याप्तादि काले अवगन्तव्या इति । ‘ से तेणट्ठेणं गोयमा’ तत्तेनार्थेन गौतम ! ‘ एवं वुच्चइ ’ एवमुच्यते–‘ सवीरिया वि–अवीरिया वि ’ सवीर्या अपि अवीर्या अपि, वीर्यं – जीवप्रभवं बलम्, तत् लब्धिवीर्यकरणवीर्यभेदाद् द्विविधम्, तत्र लब्धिवीर्यम् आत्मबलस्य सत्ताविशेषरूपमेव, करणवीर्यं तु कार्यकरणसमर्थात्मव-

कहे गये हैं । (तत्थ णं जे ते असेलेसी पडिवण्णया ते णं लद्धिवीरिएणं सवीरिया वि करणवीरिए णं सवीरिया वि अवीरिया वि) तथा जो अशैलेशीप्रतिपन्नक जीव हैं वे लब्धिवीर्य की अपेक्षा से सवीर्य होते हैं। और करणवीर्य की अपेक्षा से वीर्यसहित भी होते हैं और विना वीर्यके भी होते हैं। उत्थान आदि क्रियावाले जो हैं वे सवीर्य हैं और उत्थान आदि क्रियाओं से जो रहित होता है– वे विना वीर्य के जीव–अपर्याप्त आदि समय में होते हैं । (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सवीरिया वि अवीरिया वि) इसी कारण से हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जो अशैलेशी प्रतिपन्नक जीव हैं वे वीर्य सहित भी होते हैं और विना वीर्य के भी होते हैं । जीव से जो बल उत्पन्न होता है उसका नाम वीर्य है । यह वीर्य लब्धिवीर्य और करण-वीर्य के भेद से दो प्रकार का होता है । इनमें जो लब्धिवीर्य होता है वह तो आत्मबल की विशेष सत्तारूप ही होता है । तथा जो करणवीर्य

નથી, તેથી તે અપેક્ષાએ તેમને અવીર્ય-વીર્યરહિત-કહ્યા છે. (तत्थ णं जे ते असेलेसी–पडिवण्णया ते णं लद्धिवीरिएणं सवीरिया करणवीरिएणं सवीरिया वि अवीरिया वि) તથા જે અશૈલેશી પ્રતિપન્નક જીવો છે તેઓ લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ સવીર્ય છે. પણ કરણુવીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યસહિત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે. ઉત્થાન વગેરે ક્રિયાવાળા જેઓ હોય છે તેઓ સવીર્ય હોય છે, અને જેઓ ઉત્થાનાદિ ક્રિયારહિત હોય છે તેઓ અવીર્ય હોય છે અપર્યાપ્ત વગેરે સમયમાં જીવ અવીર્ય હોય છે. (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सवीरिया वि अवीरिया वि) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે અશૈલેશી પ્રતિપન્નક જીવ વીર્યસહિત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે. જીવમાં જે બળ ઉત્પન્ન થાય છે તેને વીર્ય કહે છે. તે વીર્યના બે પ્રકાર છે–(૧) લબ્ધિવીર્ય અને (૨) કરણુવીર્ય. તેમાં જે લબ્ધિવીર્ય છે તે તો

लमेव, लब्धिवीर्यं तु प्रायः सर्वेषामेव संसारिजीवानां भवति, करणवीर्यं सर्वेषां जीवानां भवेदेवेति न नियमः किन्तु भवेन्नवा भवेदिति ।

जीवसामान्यस्य वीर्यं भवति नवेति विचार्य्य जीवविशेषे तद्विचारणायाह– 'नेरइयाणं भंते ' इत्यादि । ' नेरइयाणं भंते ' नैरयिकाः खलु जीवाः हे भदन्त ! ' किं सवीरिया अवीरिया ' किं सवीर्या अवीर्याः, नारकाः खलु जीवाः हे भदन्त ! वीर्यवन्तो भवन्ति अवीर्यवन्तो वा भवन्ति । भगवानाह–'गोयमे'त्यादि, ' गोयमा ' हे गौतम ! ' नेरइया लद्धिवीरिएणं सवीरिया ' नैरयिकाः लब्धि-

---

होता है वह कार्य करने में समर्थ आत्मबलरूप होता हैं। लब्धिवीर्य समस्त ही संसारी जीवों के होता है। परन्तु जो करणवीर्य है वह सर्व जीवों के होता ही है ऐसा नियम नहीं है। क्यों कि अपर्याप्तकालमें वह सर्व जीवों के नहीं होता–अतः वह होता भी और नहीं भी होता है। वीर्य एक प्रकारका आत्मबल है। लब्धिवीर्य एक जात के आत्मबलकी सत्तारूप होता है। करणवीर्य कोई भी प्रकारकी क्रिया करते हुए आत्मबलरूप होता है। वीर्य जीव सामान्य के होता भी है और नहीं भी होता है ऐसा विचार करके अब सूत्रकार उस वीर्य का जीव विशेष के साथ विचार करने के निमित्त प्रश्नोत्तररूप सूत्रों का कथन करते हैं– (नेरइयाणं भंते ! किं सविरिया ? अवीरिया ?) हे भदन्त ! नारक जीव क्या वीर्यसहित होते हैं कि विना वीर्य के होते है ? (गोयमा ! नेरइया लद्धिवीरिए णं सवीरिया करणवीरिए णं सवीरिया वि अवीरिया वि)

આત્મબળની સત્તા વિશેષરૂપ હોય છે. તથા જે કરણવીર્ય છે તે કાર્ય કરવાને સમર્થ એવા આત્મબળરૂપ હોય છે. તમામ સંસારી જીવોમાં લબ્ધિવીર્ય હોય છે. પણ કરણવીર્ય તમામ સંસારી જીવોમાં હોય છે જ એવો નિયમ નથી. કારણ કે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં તે સર્વ જીવોમાં હોતું નથી- તેથી તે હોય પણ છે અને નથી પણ હોતું એવું કહ્યું છે વીર્ય એક પ્રકારનું આત્મબળ છે. લબ્ધિ-વીર્ય એક જાતના આત્મબળની સત્તારૂપ હોય છે. કર્ણવીર્ય કોઈ પ્રકારની ક્રિયા કરતાં આત્મબળરૂપ હોય છે. સામાન્ય જીવો વીર્યયુકત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે, એ બાબતનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તે વીર્યનો વિચાર જીવ વિશેષને અનુલક્ષીને કરવા માટે પ્રશ્નોત્તરરૂપ સૂત્રોનું કથન કરે છે (नेरइयाणं भंते ! किं सवीरिया ? अवीरिया ?) હે ભગવન્ શું નારક જીવો વીર્યયુક્ત હોય છે કે વીર્ય વિનાના હોય છે? (गोयमा ! नेरइया लद्धि-वीरिएणं सवीरिया, करणवीरिएणं सवीरिया वि अवीरिया वि) હે ગૌતમ !

वीर्येण सवीर्याः वीर्यसहिताः 'करणवीरिएणं' करणवीर्येण 'सवीरिया वि' सवीर्या अपि 'अवीरियावि' अपि-अवीर्या अपि। पुनः प्रश्नयति-'से केणट्ठेणं०' तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते यत् नारकजीवाःसवीर्या अपि अवीर्या अपि, भगवानाह-'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जेसिं णं णेरइयाणं अत्थि' येषां खलु नैरयिकाणाम् अस्ति 'उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे' उत्थानं कर्म बलं वीर्यं पुरुषकारः पराक्रमः, तत्र उत्थानम्-चेष्टाविशेषः, कर्म = भ्रमणादिक्रिया, बलम्=शरीरसामर्थ्यम्, वीर्यम्=आत्मप्रभवं बलम्, पुरुषकारः-अभिमानविशेषः, पराक्रमः-निष्पादितस्वविषयः पुरुषकार एव। 'तेणं नेरइया' ते खलु नैरयिकाः

हे गौतम! नारकजीव लब्धिवीर्य की अपेक्षा लेकर तो वीर्य सहित के होते है और करणवीर्य की अपेक्षा लेकर वीर्यसहित भी होते हैं और वीर्यरहित भी होते हैं (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि नारक जीव लब्धिवीर्य की अपेक्षा से तो वीर्य-सहित होते हैं और करणवीर्य की अपेक्षा से वे वीर्यसहित भी होते हैं और वीर्यरहित भी होते हैं (गोयमा! जेसिं णं नेरइयाणं अत्थि उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे ते णं नेरइया लद्धिवीरिएणं वि सवी-रिया, करणवीरिएण वि सवीरिया) हे गौतम! जिन नारकों के उत्थान कर्म, बल, वीर्य, पुरुषकारपराक्रम है वे नारकलब्धिवीर्य की अपेक्षा से भी वीर्यवाले हैं और करणवीर्य की अपेक्षा से भी वीर्यवाले हैं। चेष्टा विशेष का नाम उत्थान है। भ्रमणादि क्रिया का नाम कर्म है। शारी-रिकसामर्थ्य का नाम बल है। आत्मोत्थबल का नाम वीर्य है। अभिमान

નારક જીવો લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યસહિત હોય છે, અને કરણવીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યસહિત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે. (से केण-ट्ठेणं०) હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે નારક જીવો લબ્ધિ-વીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યસહિત હોય છે, અને કરણવીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યયુક્ત પણ હોય છે અને વીર્યરહિત પણ હોય છે? (गोयमा! जेसिं णं नेरइयाणं अत्थि उट्ठाणे कम्मे बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे ते णं नेरइया लद्धिवीरिएणं वि सवीरिया, करणवीरिएण वि सवीरिया) હે ગૌતમ! જે નારકોને ઉત્થાન કર્મ, બળ, વીર્ય અને પુરુષકાર પરાક્રમ છે, તે નારકો લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ પણ વીર્યવાળા છે અને કરણવીર્યની અપેક્ષાએ પણ વીર્યવાળા છે. ચેષ્ટાવિ-શેષને ઉત્થાન કહે છે. ભ્રમણાદિ ક્રિયાને કર્મ કહે છે, શારીરિક સામર્થ્યને બળ કહે છે. આત્મબળને વીર્ય કહે છે. અભિમાન વિશેષને પુરુષકાર કહે છે

'लद्धिवीरिएण वि सवीरिया करणवीरिएण वि सवीरिया' लब्धिवीर्येणापि-सवीर्याः करणवीर्येणापि सवीर्याः 'जेसिं-णं नेरइया णं' येषां खलु नैरयिकाणाम् 'णत्थि उट्ठाणे जाव परक्कमे' नास्ति उत्थानं यावत् पराक्रमः, उत्थानबलवीर्य-पुरुषकारपराक्रमाः येषां न संतीत्यर्थः, 'तेणं नेरइया' ते खलु नैरयिकाः 'लद्धिवीरिएणं सवीरिया' लब्धिवीर्येण सवीर्याः 'करणवीरिएणं अवीरिया' करणवीर्येण अवीर्याः, अपर्याप्तावस्थापेक्षया, उत्थानादिरहिता नारकजीवास्तु लब्धिवीर्येण वीर्यवन्तो भवन्तोऽपि-करणवीर्येण तु अपर्याप्तावस्थामाश्रित्य वीर्या-

---

विशेष का नाम पुरुषकार। निष्पादित स्वविषयवाले का नाम ही पराक्रम है। तात्पर्य इसका यह है कि लब्धिवीर्य आत्मबल की सत्तारूप होता है। सो नारक जीवों में आत्मबलकी सत्ता है ही अतः इस आत्मबल की सत्तारूप लब्धिवीर्य उनमें होने से वे इसलब्धिवीर्य की अपेक्षा भी सवीर्य कहलाते हैं। तथा करणवीर्य कोई भी प्रकार की क्रिया करनेवाले आत्मबलरूप होता है सो जिन नारक जीवों का उत्थानादि क्रिया करने में लगा हुआ वह आत्मबल है वे उस करण वीर्य से भी युक्त हैं। और जिनका आत्मबल उत्थानादि क्रिया रहित है वे उस वीर्य से रहित हैं। अतः वे उस वीर्य की अपेक्षा अवीर्य वाले हैं। यही बात सूत्रकार ने (जेसि णं नेरइयाणं णत्थि उट्ठाणे जाव परक्कमे, ते णं णेरइया लद्धिवीरिए णं सवीरिया, करणवीरिएणं अवीरिया) इस सूत्रद्वारा प्रदर्शित की है। इसमें उन्होंने यह दर्शाया है कि जिन नारक जीवों का बल उत्थान यावत् पराक्रम करनेरूप क्रिया में नहीं लगा हुआ हैं-अर्थात् जिनके उत्थानादि क्रियाएँ नहीं हैं वे नारक जीव यद्यपि लब्धि-

---

અને નિષ્પાદિત સ્વવિષયવાળા પુરુષકારનું નામ જ પરાક્રમ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે લબ્ધિવીર્ય આત્મબળની સત્તારૂપ હોય છે. નારકજીવોમાં આત્મબળની સત્તા છે જ. તે આત્મબળની સત્તારૂપ લબ્ધિવીર્યનો તેમનામાં સદ્ભાવ હોવાથી લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ તેઓ સવીર્ય કહેવાય છે-તથા કરણવીર્ય કોઇ પણ પ્રકારની ક્રિયા કરનાર આત્મબળ રૂપ હોય છે, તો જે નારકો ઉત્થાન વગેરે ક્રિયા કરવામાં લાગેલા આત્મબળવાળા હોય છે તેઓ તે કરણવીર્યથી સહિત હોય છે. અને જેમનું આત્મબળ ઉત્થાનાદિ ક્રિયા રહિત હોય છે તે નારકો કરણવીર્યથી રહિત હોય છે. તેથી તે વીર્યની અપેક્ષાએ તેઓ અવીર્ય કહેવાય છે. એજ વાત સૂત્રકારે (जेसिणं नेरइयाणं णत्थि उट्ठाणे जाव परक्कमे, तेणं णेरइया लद्धिवीरिएणं सवीरिया, करणवीरिएणं अवीरिया) આ સૂત્ર મારફત બતાવી છે. જે નારક જીવોને ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ હોતી નથી તે નારક

भावन्त एव भवन्तीति भावः । 'से तेणट्ठेणं०' तत्तेनार्थेन ', अनेन कारणेन हे गौतम ! नारकजीवाः लब्धिवीर्येण सवीर्याः करणवीर्येण तु सवीर्या अपि अवीर्या-अपीति भावः । नारकजीवानाम् वीर्यवत्वं प्रतिपाद्य शेषत्रयोविंशतिदण्डकजीवानां तत्प्रतिपादयितुमाह—'जहे' त्यादि, 'जहा नेरइया एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया' यथा नैरयिका एवं यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, येन रूपेण नारकविषये वीर्यस्य सद्भावादिकं चिन्तितम् एवं तेनैव प्रकारेण यावत् पञ्चेन्द्रिय

वीर्य से सवीर्य हैं, परन्तु करणवीर्य से रहित होने के कारण वीर्यवाले नहीं हैं । यह कथन अपर्याप्त अवस्था की अपेक्षा से किया गया जानना चाहिये । क्यों कि अपर्याप्तावस्था में किसी भी जीव के उत्थानादि क्रियाएँ नहीं होती है । अतः अपर्याप्तावस्था में उत्थानादि क्रिया रहित नारकजीव लब्धिवीर्यवाले होते हुए भी करणवीर्य की अपेक्षा वीर्या-भावविशिष्ट ही होते हैं । (से तेणट्ठेणं०) इस कारण हे गौतम ! नारक जीव लब्धिवीर्य की अपेक्षा से सवीर्य होने पर भी करणवीर्य की अ-पेक्षा से तो वे सवीर्य भी होते हैं और वीर्य से रहित भी होते हैं-ऐसा मैंने कहा है । इस तरह नारक जीवों में वीर्यवत्ता का प्रतिपादन करके अब सूत्रकार शेष २३ दण्डकों में इस बात को प्रतिपादन करने के निमित्त कहते हैं कि-(जहा णेरइया एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजो-जोणिया मणूसा जहा ओहिया जीवा णवरं सिद्धवज्जा भाणियव्वा, वाणमंतर-जोतिस-वेमाणिया जहा णेरइया) जिस रूप से नारकविषय में वीर्य के सद्भाव असद्भाव का विचार किया गया है, उसी प्रकार से

જીવો લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ સવીર્ય છે, પરંતુ કરણવીર્યની અપેક્ષાએ અવીર્ય છે. આ કથન અપર્યાપ્ત અવસ્થાની અપેક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું. કારણ કે કોઈ પણ જીવને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓ હોતી નથી. તેથી અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઉત્થાનાદિ ક્રિયારહિત નારક જીવો લબ્ધિવીર્યવાળા હોવા છતાં કરણવીર્યની અપેક્ષાએ વીર્યરહિત જ હોય છે (से तेण-ट्ठेणं०) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે નારક જીવો લબ્ધિવીર્યની અપેક્ષાએ સવીર્ય હોવા છતાં પણ કરણવીર્યની અપેક્ષાએ સવીર્ય પણ હોય છે. અને અવીર્ય પણ હોય છે આ રીતે નારક જીવોમાં વીર્યવત્તાનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર બાકીનાં ૨૩ દંડકોમાં તેનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે કહે છે કે (जहा णेरइया एवं जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया मणूसा जहा ओहिया जीवा णवरं सिद्धवज्जा भाणियव्वा, वाणमंतर-जोतिस-वेमाणिया जहा णेरइया) જેવી રીતે નારકોના વિષયમાં વીર્યના સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવનો વિચાર કરવામાં

तिर्यग्योनिकविषयेऽपि चिन्तनीयम्। यावत्पदेन-द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां ग्रहणम्। 'मणूसा जहा ओहिया जीवा' मनुष्या यथा ओघिका जीवाः, समुच्चयजीवाः, यथा जीव सामान्ये वीर्यवत्त्वादि विचारस्तथा मनुष्यदण्डकेऽपि वीर्यवत्त्वादिविचारः करणीय इति। 'णवरं सिद्धवज्जा भाणियव्वा' नवरं सिद्ध वर्जाः भणितव्याः, औधिकजीवेषु सिद्धानामन्तर्भावो भवति किन्तु मनुष्येषु ते सिद्धा न सन्ति, अतो मनुष्यदण्डके वीर्यविषयकविचारे सिद्धालापको न भणितव्य इति। 'वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा णेरइया' वानव्यन्तरज्योतिषिक वैमानिका यथा-नैरयिकाः, यथा नैरयिकदण्डके वीर्यविचारः कृतस्तथैव वानव्यन्तरादारभ्य वैमानिकपर्यन्तजीवदण्डकेऽपि वीर्यवत्त्वादिविचारः करणीय एवेति। 'सेवं भंते सेवं भंते त्ति जाव विहरइ' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति-

---

यावत् पंचेन्द्रियतिर्यंच जीवों के विषय में भी विचार कर लेना चाहिये। यहां "यावत्" इस पद से द्विन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय जीवों का ग्रहण किया गया है। मनुष्यदण्डक में भी वीर्यवत्ता आदि का विचार जैसा जीव सामान्य में किया गया है वैसा ही कर लेना चाहिये। परन्तु यहां पर विशेषता इतनी ही है कि यहां पर सिद्धों को छोड़ देना चाहिये। तात्पर्य यह है कि सामान्य जीवों में सिद्धों का अन्तर्भाव हो जाता है, किन्तु मनुष्यों में वे सिद्ध नहीं आते हैं। इसलिये मनुष्यदंडक में वीर्य विषयक विचार करने पर सिद्धालापक नहीं कहना चाहिये। तथा जिस प्रकार से नैरयिक जीवों में वीर्य का विचार किया गया है उसी तरह से वानव्यन्तर से लेकर वैमानिक पर्यन्त जीवदण्डक में भी

આવ્યો છે, એજ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ સુધીના જીવોનો વિચાર કરવો જોઈએ. અહીં "યાવત્" પદ વડે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ગ્રહણ કરવા જોઈએ. મનુષ્યનાદંડકમાં પણ વીર્યવત્તા વિગેરેનો વિચાર જીવ સામાન્યમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવો. પણ એટલી વિશેષતા છે કે અહીં સિદ્ધ ભગવંતોનો સમાવેશ કરવો નહીં. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સામાન્ય જીવોમાં સિદ્ધભગવંતોનો સમાવેશ થઈ જાય છે, પરન્તુ મનુષ્યોમાં સિદ્ધભગવંતોનો સમાવેશ કરવો નહીં, ને કારણે મનુષ્ય દંડકમાં વીર્યવિષયક વિચાર કરતી વખતે સિદ્ધભગવંતોની સાથે આલાપકો કહેવા નહીં. જેવી રીતે નારક જીવોના વિષયમાં વીર્યનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એવી જ રીતે વાણવ્યંતર દેવોથી લઈને વૈમાનિકદેવો સુધીના જીવદંડકમાં પણ વીર્યવત્તા વગેરેનો વિચાર કરવો જોઈએ

यावद्विहरति, हे भदन्त ! जीवानां सामान्यरूपेण विशेषरूपेण च वीर्यविषये यत् भणितं तद् एवमेव-सर्वथैव सत्यमिति-कथयित्वा भगवन्तं नमस्कृत्य वन्दित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयमानो विहरति ॥ सू० ९ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका-व्याख्यायां प्रथमशतकस्य अष्ठमोद्देशकः समाप्तः॥१-८॥

वीर्यवत्ता आदिका विचार कर लेना चाहिये.। (सेवं भंते सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ) हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जीवों के वीर्य के विषय में जैसा सामान्यरूप से और विशेषरूप से विचार किया है प्ररूपणा की है-वह सब ऐसा ही है-ऐसा ही है अर्थात्-सर्वथा ही सत्य है-ऐसा कह कर वे गौतम स्वामी भगवान् को नमस्कार करके उनकी वंदना करके संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए वहां से अपने स्थान पर आकर बैठ गये ।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या के प्रथम शतकका आठवां उद्देशक समाप्त ॥१-८॥

(सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ) હે ભગવન્ ! આપે જીવોના વીર્યના વિષયમાં સામાન્યરૂપે અને વિશેષ રૂપે જેવી પ્રરૂપણા કરી છે, એ પ્રમાણે જ તે તમામ હકીકત છે. એ વાત તદ્દન સત્ય છે. એ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદન નમસ્કાર કર્યા. અને વંદન નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં પોતાને સ્થાને ગયા.

॥ઇતિશ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિનીવ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧-૮॥

अथ नवमोद्देशकः--

तदिह नवमोद्देशके संक्षेपतो विचारणीया इमे विषयाः, तथाहि-जीवानां गुरुत्वं केन कारणेन भवतीति गुरुत्वविषये प्रश्नः। प्राणातिपात-मृषावादादत्तादान-मैथुनपरिग्रहक्रोधमानमायालोभ-रागद्वेषकलहाभ्याख्यान-पैशुन्यपरपरिवाद-रतिअरति-मायामृषामिथ्यादर्शनशल्यकारणैर्जीवानां गुरुत्वं कर्मभारेण भवतीत्युत्तरम्। एवं जीवानां लघुत्वं केन कारणेन भवतीति प्रश्नः। प्राणातिपाताद्यारभ्य मिथ्यादर्शनशल्यविरमणेन पापभारापगमात् लघुत्वं जीवानां भवतीत्युत्तरम्। प्राणातिपातादिकरणेन जीवाः संसारं वर्द्धयन्ति तथा प्राणातिपातादिविरमणेन जीवाः संसारं परीतीकुर्वन्ति एवं दीर्घीकुर्वन्ति ह्रस्वीकुर्वन्ति। संसारमनुपरिवर्तन्ते

नवम प्रदेशक प्रारंभ—

इस नौवें उद्देशक में जो विषय विचारने में आये हैं वे इस प्रकार है-जीवों में गुरुता किस कारण से होती है इस प्रकार से गुरुत्व के विषय में प्रश्न हुआ है और इस का उत्तर-प्राणातिपात, मृषावाद अदत्तादान, मैथुन, परिग्रह, क्रोध, मान, माया, लोभ, राग द्वेष, कलह, अभ्याख्यान, पैशुन्य, परपरिवाद अरति, रति, माया, मृषा, मिथ्यादर्शन शल्य, इन कारणोंको लेकर बंधते हुए कर्मके भारसे जीवोंमें गुरुता होती है ऐसा कहा गया है। जीवों में लघुता किस कारण से होती है? ऐसा प्रश्न-उत्तर-प्राणातिपात आदि से लेकर मिथ्यादर्शन शल्य तक अठारह प्रकार के पाप स्थानों का विरमण (त्याग) करने से उनमें लघुता आ जाती है। प्राणातिपात आदि के करने से जीव संसार को बढ़ाता है, तथा प्राणातिपात आदि के विरमण से-त्याग से जीव संसार को

નવમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

આ ઉદ્દેશકમાં જે વિષયોનું નિરૂપણ કર્યું છે તેનો અહિં સંક્ષેપમાં વિચાર કરવામાં આવે છે-જીવોમાં કયાં કારણોને લીધે ગુરુતા હોય છે? એ પ્રશ્ન અને તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર-પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન. મૈથુન, પરિગ્રહ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, પરપરિવાદ, અરતિ, રતિ, માયા, મૃષા અને મિથ્યાદર્શનશલ્ય એ કારણોને લીધે બંધાતા કર્મના ભારથી જીવોમાં ગુરુતા હોય છે. જીવોમાં કયાં કારણોને લીધે લઘુતા હોય છે? એવો પ્રશ્ન-ઉત્તર-પ્રાણાતિપાતથી લઇને મિથ્યાદર્શન સુધીના ૧૮ પ્રકારનાં પાપસ્થાનોનો ત્યાગ કરવાથી જીવોમાં લઘુતા આવે છે. પ્રાણાતિપાત વગેરેના સેવનથી જીવ સંસાર વધારે છે, અને પ્રાણાતિપાત વગેરેના વિરમણથી જીવ સંસારને સીમિત કરે છે-ઘટાડે છે. આ રીતે જીવ પ્રાણા-

लघुत्वं अगुरुलघुत्वमिति प्रश्नः। वैक्रियतैजसशरीरापेक्षया नो गुरुत्वं न वा लघुत्वम् किन्तु गुरुलघुत्वम्-न वा अगुरुलघुत्वम्। जीवं कार्मणशरीरं चाश्रित्य नो गुरुका नो लघुका नो गुरुलघुकाः किन्तु अगुरुलघुका इत्युत्तरम्। पुद्गलास्तिकायः किं गुरुकः किं वा लघुकः किं वा गुरुलघुकः अगुरुलघुको वेति पुद्गलास्तिकायानां गुरुत्वलघुत्वविषयकः प्रश्नः। नो गुरुको न वा लघुकः किन्तु गुरुलघुकोपि पुद्गलास्तिकायः। अगुरुलघुकोऽपि पुद्गलास्तिकाय इत्युत्तरम्। केन कारणेन न गुरुत्वं न लघुत्वं किन्तु गुरुलघुत्वमपि अगुरुलघुत्वमपीति प्रश्नः। गुरु

भी होते हैं और अगुरुलघु भी होते हैं ऐसा उत्तर दिया गया है। किस कारण से नारकजीवों में न गुरुता होती है अथवा न लघुता होती है किन्तु गुरुलघुता और अगुरुलघुता होती है ऐसा प्रश्न किया गया है। और इसका उत्तर-वैक्रिय शरीर, तैजसशरीर की, अपेक्षा से उनमें न गुरुता होती है, न लघुता होती है और न अगुरुलघुता होती है किन्तु गुरुलघुता होती है। तथा जीव और कार्माण शरीर को आश्रित करके वे न गुरु होते हैं, न लघु होते हैं, न गुरुलघु होते हैं किन्तु अगुरुलघुक होते हैं ऐसा उत्तर दिया गया है। पुद्गलास्तिकाय गुरु होता है, अथवा क्या लघु होता है? अथवा क्या गुरुलघु दोनों प्रकार का होता है या अगुरुलघु दोनों प्रकार का नहीं-होता है? ऐसा प्रश्न किया गया है। इसका उत्तर-न वह गुरु होता है, न वह लघु होता है किन्तु वह गुरुलघु भी होता है और अगुरुलघु भी होता है। किस कारण से वह गुरु नहीं होता है, लघु नहीं होता है किन्तु गुरुलघु भी होता है और अगु-

---

લઘુ હોય છે. પ્રશ્ન—નારકોમાં શા કારણે ગુરુતા અથવા લઘુતા હોતી નથી, પણ ગુરુલઘુતા અને અગુરુલઘુતા હોય છે?

ઉત્તર—વૈક્રિય શરીર અને તૈજસ શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં ગુરુતા હોતી નથી, લઘુતા હોતી નથી. અને અગુરુલઘુતા પણ હોતી નથી. પરન્તુ ગુરુલઘુતા જ હોય છે. તથા જીવ અને કાર્માણ શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ ગુરુ હોતા નથી, લઘુ હોતા નથી, ગુરુલઘુ પણ હોતા નથી, પરન્તુ અગુરુલઘુ જ હોય છે. પુદ્ગલાસ્તિકાય શું ગુરુ હોય છે, લઘુ હોય છે, ગુરુલઘુ હોય છે કે અગુરુલઘુ હોય છે? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

ઉત્તર—પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ હોતું નથી, લઘુ હોતું નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુ હોય છે અને અગુરુલઘુ હોય છે.

પ્રશ્ન—શા કારણે પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ હોતું નથી, લઘુ હોતું નથી, પણ ગુરુલઘુ હોય છે અને અગુરુલઘુ હોય છે?

लघुकद्रव्यापेक्षया नो गुरुत्वं नो लघुत्वं न वा अगुरुलघुत्वं किन्तु गुरुलघुकत्वमिति तृतीयभंगेन समाधानम्। अगुरुलघुकद्रव्याणि प्रतीत्य नो गुरुको न वा गुरुलघुकः किन्तु अगुरुलघुक इति चतुर्थभंगेनोत्तरम्। एवं समयेषु कर्मसु च गुरुत्वादिविषयप्रश्नः। अगुरुलघुकमिति चतुर्थभङ्गेन समाधानम्। एवं कृष्णलेश्या गुरुका लघुका अगुरुलघुका वेति कृष्णलेश्या विषयकः प्रश्नः नो गुरुका नो लघुका किन्तु गुरुलघुका अपि अगुरुलघुका अपि इति समाधानम्। कथमेकैव कृष्णलेश्या गुरुलघुकापि अगुरुलघुकापीति प्रश्नः। द्रव्यलेश्या पेक्षया नो गुरुका

रुलघु भी होता है ऐसा प्रश्न किया गया है-और इसका उत्तर-गुरुलघु द्रव्यों की अपेक्षा से उसमें गुरुता नहीं है, न लघुता है, और न अगुरु लघुता है किन्तु गुरुलघुता है इस तृतीय भंग से दिया गया में। अगुरुलघुक द्रव्यों की अपेक्षा लेकर के वह पुद्गलास्तिकाय न गुरु हैं, न लघु है, और न गुरुलघु दोनों प्रकार का है किन्तु वह अगुरुलघु है इस प्रकार से चौथे भंग को लेकर उत्तर दिया गया है। इस प्रकार से समयों में और कर्मों में गुरुत्वादिविषयक प्रश्न हुआ है। और उसका समाधान चतुर्थभंग को लेकर किया गया है। इसी तरह से कृष्णलेश्या क्यागुरु है अथवा लघु है अथवा गुरुलघु है अथवा अगुरुलघु है ऐसा प्रश्न कृष्णलेश्या के विषय में किया गया है। वह न गुरु है, न लघु है, किन्तु वह गुरुलघु भी है और अगुरु लघु भी है ऐसा इस प्रश्न का समाधान दिया गया है। फिर प्रश्न किया गया कि एक ही कृष्णलेश्या गुरुलघु भी और अगुरुलघु भी कैसे होती है-तो इसका समाधान यों किया

ઉત્તર—ગુરુલઘુ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તેમાં ગુરુતા પણ નથી, લઘુતા પણ નથી, અગુરુલઘુતા પણ નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુતા જ છે. આ રીતે ત્રીજા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે. અગુરુલઘુ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તે પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં ગુરુતા નથી, લઘુતા પણ નથી, ગુરુલઘુતા પણ નથી, પરન્તુ અગુરુલઘુતા જ છે. આ રીતે અહીં ચોથા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે. એજ પ્રમાણે સમયોમાં અને કર્મોમાં ગુરુત્વાદિ વિષયક પ્રશ્નો પૂછયા છે અને ચોથા ભાંગાની અપેક્ષાએ તે પ્રશ્નોનું સમાધાન થયું છે. એ જ પ્રમાણે કૃષ્ણલેશ્યાના વિષયમાં પણ પ્રશ્નો પૂછયા છે કે-"શું કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુ છે, અથવા લઘુ છે, અથવા ગુરુ લઘુ ને અથવા અગુરુલઘુ છે?

ઉત્તર—તે ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ છે.

પ્રશ્ન—કૃષ્ણલેશ્યા કેવી રીતે ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ છે?

न वा लघुका न वा अगुरुलघुका किन्तु गुरुलघुकेति तृतीयभंगेनोत्तरम्। तथा भावलेश्यां प्रतीत्य चतुर्थपदेनागुरुलघुकरूपेण समाधानम्, एवमतिदेशेन नील-कापोततेजःपद्मशुक्ललेश्यास्वपि गुरुत्वलघुत्वादिकथनम्। दृष्टिदर्शनज्ञानाज्ञान-संज्ञासु चतुर्थपदेन गुरुत्वलघुत्वादीनां स्वीकारः। दृष्टयादयो न गुरुका न वा गुरुलघुका अपि तु अगुरुलघुका इति। अधस्तनानि चत्वारि शरीराणि औदारिक वैक्रियाहारकतैजसानि तृतीयपदेन गुरुलघुकरूपेण नेतव्यानीति शरीरगुरुलघुत्व-योर्विचारः। कार्मणशरीरे चतुर्थपदेन अगुरुलघुकेन स्वीकारः, मनोयोग वाग्योगो-

---

गया है कि द्रव्यलेश्या की अपेक्षा से वह न गुरुक होती है, न लघुक होती है, और न अगुरुलघुक होती है किन्तु वह गुरुलघुक होती है। तथा भावलेश्या की अपेक्षा से वह अगुरुलघुक होती है। इसी प्रकार अतिदेश से नील, कापोत, तेजः, पद्म और शुक्ल इन लेश्याओं में भी गुरुत्व लघुत्व आदि का कथन कर लेना चाहिये। दृष्टि, दर्शन, ज्ञान, अज्ञान और संज्ञा इनमें चतुर्थ भंग को लेकर अगुरुलघुत्व को स्वीकृत किया गया है। दृष्टयादिक न गुरुक हैं, न लघुक हैं, और न गुरुलघुक भी हैं किन्तु अगुरुलघुक हैं। औदारिक, वैक्रिय, आहारक और तैजस ये चार शरीर न गुरुक हैं, न लघुक हैं और न अगुरुलघुक हैं किन्तु तृतीयभंग जो गुरुलघुक हैं उस स्वरूप हैं। इस तरह चार शरीर संबंधी गुरुलघुत्व का विचार हुआ है। कार्मण शरीर जो कि पांचमां शरीर है उसमें अगुरुलघुत्व माना गया है। मनोयोग और वचनयोग इन

ઉત્તર--દ્રવ્ય લેશ્યાની અપેક્ષાએ તે ગુરુ હોતી નથી, લઘુ પણ હોતી નથી, અગુરુલઘુ પણ હોતી નથી, પરન્તુ તે ગુરુલઘુ જ હોય છે. તથા ભાવ લેશ્યાની અપેક્ષાએ તે અગુરુલઘુ જ હોય છે એજ પ્રમાણે અતિદેશથી નીલ, કાપોત, તેજુ પદ્મ, અને શુકલ લેશ્યાઓમાં પણ ગુરુત્વ લઘુત્વ વગેરેનું વર્ણની કરવું જોઈએ. દૃષ્ટિ, દર્શન, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, અને સંજ્ઞામાં ચોથા ભાંગાની અપેક્ષાએ અગુરુલઘુત્વનો સ્વીકાર કરાયો છે દૃષ્ટિ વગેરે ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, ગુરુલઘુ પણ નથી. પરન્તુ અગુરુલઘુ જ છે એમ બતાવવામાં આવ્યું છે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ, એ ચાર શરીર ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, અગુરુલઘુ પણ નથી પરન્તુ ગુરુલઘુ જ છે. આ રીતે ત્યાં ત્રીજા ભાંગાનો જ સ્વીકાર કર્યો છે. પાંચમાં પ્રકારના કાર્માણ શરીરમાં અગુરુલઘુત્વ છે. આ રીતે કાર્મણ શરીરના વિષયમાં ચોથા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે. મનયોગ તથા વચનયોગને અગુરુલઘુ માનવામાં આવેલ છે. કાયયો-

चतुर्थपदेन नेतव्यौ। काययोगस्तृतीयपदेन विज्ञेयः। साकारानाकारोपयोगौ चतुर्थपदेन ज्ञातव्यौ। सर्वद्रव्य सर्वप्रदेश सर्वपर्यवाः पुद्गलास्तिकायवत् तृतीयपदेन स्वीकरणीयाः। अतीतानागतसर्वाद्धा चतुर्थपदेन विज्ञातव्या। लघुत्वाल्पेच्छत्वाऽमूर्च्छत्वाऽनासक्तत्वाऽप्रतिबद्धत्वं श्रमणानां किं प्रशस्तमिति प्रश्नः। लघुत्वादिकं सर्वं श्रमणानां प्रशस्तमित्युत्तरम्। अक्रोधत्वममानत्वममायत्वमलोभत्वं श्रमणानां प्रशस्तं किमिति प्रश्नः। अक्रोधत्वादिकं सर्वमेव प्रशस्तमित्युत्तरम्। कांक्षा-दोषरहितः श्रमणोऽन्तकरो भवति नवेति प्रश्नः। बहुमोहोऽपि पूर्वं विहृत्य अथ

दोनों को अगुरुलघुक माना गया है। काययोग को गुरुलघुक माना गया है। साकार उपयोग अनाकार उपयोग इन दोनों को अगुरुलघुक माना गया है। सर्व द्रव्य, सर्वप्रदेश, समस्त पर्यायें पुद्गलास्तिकाय की तरह गुरुलघुकपद से युक्त माने गये हैं। अतीतकाल, अनागतकाल, और सर्वाद्धा ये सब चतुर्थपद से अर्थात्-अगुरुलघुक से युक्त स्वीकार किये गये हैं। लघुत्व, अल्पेच्छत्व, अमूर्च्छत्व, अनासक्तत्व, अप्रतिबद्धत्व ये सब श्रमणजनों को क्या प्रशस्त हैं ऐसा प्रश्न हुआ है। और इसका उत्तर-ये सब लघुत्वादिक श्रमणजनों को प्रशस्त हैं ऐसा दिया गया है। अक्रोधत्व, अमानत्व, अमायत्व, अलोभत्व, ये सब श्रमणजनों को प्रशस्त हैं क्या? ऐसा प्रश्न इसका उत्तर-ये सब अक्रोधत्वादिक श्रमण जनों को प्रशस्त है ऐसा उत्तर इस प्रश्न का दिया गया है। कांक्षा दोष-रहित श्रमण क्या अन्तकर (दुःख के अंत करने वाले) होता है या नहीं होता है? ऐसा प्रश्न किया गया है और इसका उत्तर हां में दिया

गने गुरुलघु मानेल छे. साकार उपयोग अने निराकार उपयोगने अगुरुलघु मानवामां आवेल छे. सर्वद्रव्य, सर्वप्रदेश अने सर्वपर्यायोने पुद्गलास्तिकाय प्रमाणे ज गुरुलघु मानवामां आवेल छे अतीतकाळ (भूतकाळ) अनागतकाळ (भविष्यकाळ) अने सर्वाद्धा (वर्तमानकाळ) ए त्रणे ने अगुरुलघु ज कह्या छे

प्रश्न--शुं लघुत्व, अल्पेच्छत्व, अमूर्च्छत्व, अनासक्तत्व अने अप्रतिबद्धत्व श्रमणोने (साधुओने) माटे प्रशस्त गणाय छे?

उत्तर—हा, लघुत्व वगेरे तमाम गुणो श्रमणोने माटे प्रशस्त छे.

प्रश्न—अक्रोधत्व, अमानत्व, अलोभत्व, ए सघळा गुणो शुं श्रमणो माटे प्रशस्त गणाय छे?

उत्तर—हा, अक्रोधत्व वगेरे तमाम गुणो श्रमणो माटे प्रशस्त छे.

प्रश्न—कांक्षा दोषरहित श्रमण शुं अन्तकर (दुःखनो अन्त करनारो) होय छे के नथी होतो? ते प्रश्नने उत्तर हकारमां आप्यो छे.

पश्चात्संवृतः कालं कुर्वन् सिद्धयति बुध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोतीति सिद्धान्तप्ररूपणेन निर्ग्रन्थविषये विचारः। एको जीव एकस्मिन् समये आयुष्कद्वयं करोतीति परतीर्थिकाः कथयन्ति तत् सत्यमसत्यं वेतिः प्रश्नः । परतीर्थिकानां मतमसत्यम् तत् नैको जीव एकसमये आयुष्कद्वयं करोति, किन्तु एको जीव एकदा एकमेवायुष्कं करोतीति सर्वज्ञमतप्रतिपादनम् । कालास्यवेषिकपुत्रानगारस्थविरयोः प्रश्नोत्तरम् । सामायिकादेः

गया है । तथा पहिले बहुत मोह वाला भी पश्चात् उस मोह का त्याग कर संवृत हुआ श्रमण मरकर क्या सिद्ध होता है? बुद्ध होता है? समस्त दु खों से छूट जाता है? बिलकुल शांत हो जाता है, सर्वदुःखों का वह अन्त कर देता है? ऐसे प्रश्नका भी उत्तर हां के ही रूपमें दिया गया है । इस तरह सिद्धान्तकी प्ररूपणा करते हुए सूत्रकारने निर्ग्रन्थके विषयमें विचार प्रस्तुत किया है। एक जीव एक समयमें दो आयुका बंध करता है ऐसा अन्य मत वाले कहते हैं-सो उनका यह मत सत्य है कि असत्य है ऐसा प्रश्न किया गया है और इसके समाधान में ऐसा कहा गया है कि परतीर्थिकों का यह मन्तव्य असत्य है । क्यों कि एक जीव एक समय में एक ही आयुकर्म का बध करता है दो का नहीं। ऐसा ही सर्वज्ञ का शासन है । इस तरह के इस कथन से सर्वज्ञ प्रभु का इस विषय में क्या मत है यह प्रतिपादित किया गया है । कालास्यवेषिक पुत्र अनगार और स्थविर इन दोनों के प्रश्नोत्तर का कथन

પ્રશ્ન—પહેલાં ઘણા જ મોહવાળો હોય પાછળથી મોહનો ત્યાગ કરીને સંવૃત થયેલો શ્રમણ શું મરીને સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરે છે? બુદ્ધ થાય છે? બધા દુઃખોથી મુક્ત થાય છે? બિલકુલ ઉપશાન્ત થઇ જાય છે? અને શું તે તમામ દુઃખોનો અન્ત લાવી દે છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ હકારમાં જ આપ્યો છે.

આ રીતે સિદ્ધાંતની પ્રરૂપણા કરતાં સૂત્રકારે નિર્ગ્રન્થના વિષયમાં પણ વિચારની રજુઆત કરી છે. અન્ય મતવાળા એવું કહે છે કે એક જીવ એક સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે, તો તેમનું તે કથન સત્ય છે કે અસત્ય છે?

ઉત્તર—પરતીર્થિકોનું તે કથન અસત્ય છે, કારણ કે એક જીવ એક સમયે એક જ આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધે છે બેનો નહીં. એવો સર્વજ્ઞ પ્રભુનો સિદ્ધાંત છે. આ પ્રકારના કથનથી સર્વજ્ઞ પ્રભુનો આ વિષયમાં જે મત છે તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. કાલાસ્યવેષિક પુત્ર—અણગાર અને સ્થવિર મુનિવરો એ બન્નેના પ્રશ્નોત્તરોનું કથન થયું છે. સામાયિક વગેરેનું કેવું સ્વરૂપ છે? અને તેનું

किं स्वरूपं किं च प्रयोजनमिति प्रश्नः। आत्मस्वरूपमेव सामायिकमात्मैव- सामायिकस्यार्थ इत्युत्तरम्। यदि भवन्मते आत्मैव सामायिकादेरर्थस्तदा किमर्थं क्रोधादीनां गर्हणमिति प्रश्नः, संयमार्थं क्रोधादीनां गर्हणमित्युत्तरम्। गर्हासंयमो ऽगर्हा वेति प्रश्नः। गर्हा संयमो नो अगर्हासंयम इत्युत्तरम्। एवं रूपेण भगव- न्मुखात्सामायिकादीनां स्वरूपादिकं ज्ञात्वा संबुद्धः, कालास्यवेषिकपुत्रश्चतुर्महा- व्रतिकं धर्मं परित्यज्य सप्रतिक्रमणं पंचमहाव्रतिकं धर्मं स्वीकृत्य विहरन् कालेन सिद्धः सर्वदुःखप्रहीणो जात इति। श्रेष्ठिदरिद्रकृपणराज्ञामप्रत्याख्यानक्रिया

किया है। सामायिक आदि का क्या स्वरूप है और उसका क्या प्रयो- जन है-ऐसा प्रश्न किया गया है और इसका उत्तर " सामायिक है और आत्माही सामायिक का अर्थ है " इस रूप से दिया गया है। यदि आप के मत में सामायिक आदि का अर्थ आत्मा है तो फिर क्रोधादिकों की गर्हा किस लिये की गई है? ऐसा प्रश्न किया गया है और इसका उत्तर " संयम के निर्वाह के लिये क्रोधादिकों की गर्हा की गई है " ऐसा दिया गया है। गर्हा संयम है कि अगर्हा संयम? प्रश्न, उत्तर--गर्हा संयम है, अगर्हा संयम नहीं है। इस तरह से भगवान् के मुख से सामायिक आदिकों का स्वरूपादिक जानकर संबुद्ध हुए कालस्य वेषिक पुत्रने चार महाव्रतरूप धर्म को छोड़कर प्रतिक्रमण सहित पांच महाव्रतसंपन्न धर्म को स्वीकार कर विचरने लगे। अन्त में सर्वदुःखों रहित हो गये-अर्थात् मोक्ष में जाकर विराजमान हो गये। श्रेष्ठी,दरिद्र, कृपण और राजा इन सबकी अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी होती

શું પ્રયોજન છે? એવો પ્રશ્ન. ઉત્તર-"આત્મા જ સામાયિક છે અને આત્માજ સામાયિકનો અર્થ છે." જો આપના મતાનુસાર સામાયિક વગેરેનો અર્થ આત્મા છે, તો ક્રોધાદિકોની ગર્હા (નિંદા) શા માટે કરવામાં આવી છે? એવો પ્રશ્ન કર્યો છે. અને તેનો એવો ઉત્તર આપ્યો છે કે " સંયમના નિર્વાહને માટે ક્રોધાદિકની ગર્હા કરવામાં આવી છે." પ્રશ્ન-ગર્હા સંયમ છે કે અગર્હા સંયમ છે?

ઉત્તર—ગર્હા સંયમ છે, અગર્હા સંયમ નથી. આ પ્રમાણે ભગવાનને મુખેથી સામાયિક વગેરેનું સ્વરૂપ સમજીને બોધ પામેલ કાલસ્યવેષિકપુત્ર અણગાર ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મને છોડીને પ્રતિક્રમણ સહિત પાંચ મહાવ્રતયુક્ત ધર્મનો સ્વીકાર કરીને વિચરવા લાગ્યા, અને અન્તે તેઓ સર્વ દુઃખોથી રહિત થઈ ગયા, એટલે કે મોક્ષે સિધાવ્યા.

तुल्या विषमा वेति प्रश्नः, समैव सर्वेषामप्रत्याख्यानक्रियेत्युत्तरम् । तत्र किं कारणमिति प्रश्नः, इच्छानिवृत्त्यभावरूपाया अविरतेः सर्वेषु समानत्वात् तुल्यैव सा अप्रत्याख्यानक्रियेत्युत्तरम्, आधाकर्मिकाहारं भुञ्जानस्य श्रमणस्य कर्मबन्धो भवति नवेति प्रश्नः । भवतीत्युत्तरम् । तत्कारणप्रदर्शनं च । प्रासुकाहारं भुंजानः श्रमणः कर्मबन्धनं करोति नवेति प्रश्नः । नैवेत्युत्तरम् । तत्र कारणप्रदर्शनम् । अस्थिरादि प्रश्नोत्तरम् । उद्देशकपरिसमाप्तिः । इति नवमोद्देशकस्य निर्देशः ॥

अष्टमोद्देशकं निरूप्य नवमोद्देशकं निरूपयति, तदनयोरयं संबन्धः, अष्टमोद्देशकस्यान्ते वीर्यस्य विचारः कृतः, वीर्येण खलु जीवा गुरुत्वादिकमासादयंतीति

है कि विषम होती है ? प्रश्न-उत्तर-इन सब की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी ही होती है । इसमें क्या कारण है ? प्रश्न, उत्तर-सब में इच्छा-निवृत्ति की अभावरूप अविरति समान ही है इस कारण वह अप्रत्याख्यानक्रिया भी सब की समान ही है । आधाकर्मिक आहार को अपने उपयोग में लाने वाले श्रमण के कर्मबंध होता है कि नहीं होता है ? प्रश्न, उत्तर-हां होता है । इस कारण का दिखाना । प्रासुक आहार को करने वाला श्रमण कर्मबंध करता है ? कि नहीं करता ? प्रश्न, उत्तर -नही करता है । इसमें क्या कारण हैं-यह समझाना । अस्थिर आदि के विषय में प्रश्न और उत्तर । उद्देशक की संक्षिप्तविषय समाप्ति ।

अब सूत्रकार अष्टम उद्देशक का निरूपण करके नवमें उद्देशक का निरूपण करते हैं । इन दोनों का आपस में इस प्रकार से संबंध है-

---

પ્રશ્ન--શ્રેષ્ઠી, દરિદ્ર. કૃપણ અને રાજા, એ સૌની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી હોય છે કે જુદી જુદી હોય છે ?

ઉત્તર--એ સૌની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી જ હોય છે.

પ્રશ્ન--તેનું કારણ શું છે ? ઉત્તર--તે સૌમાં ઇચ્છાનિવૃત્તિના અભાવરૂપ અવિરતિ સમાન જ હોય છે. તેથી તે સૌની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા પણ સમાનજ હોય છે. પ્રશ્ન-આધાકર્મિક આહારને પોતાના ઉપયોગમાં લેનારો શ્રમણ કર્મબંધ બાંધે છે કે નથી બાંધતો ?

ઉત્તર--હા કર્મબંધ બાંધે છે. તેના કારણનું પ્રદર્શન.

પ્રશ્ન--પ્રાસુક આહાર લેનાર શ્રમણ કર્મબંધ બાંધે છે કે નથી બાંધતો ?

ઉત્તર--તે કર્મબંધ બાંધતો નથી. તેના કારણનું પ્રદર્શન અસ્થિર વગેરે બાબતોમાં પ્રશ્ન અને ઉત્તર ઉદ્દેશકના સંક્ષિપ્ત વિષય નિરૂપણની સમાપ્તિ.

આઠમાં ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર નવમાં ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ કરે છે. આઠમા અને નવમા ઉદ્દેશકનો પરસ્પર સંબંધ આ પ્રમાણે છે-

वीर्यकार्यस्य गुरुत्वादेः प्रसङ्गेन गुरुत्वादीनां निरूपणार्थं नवमोद्देशकः प्रारभ्यते। तथा प्रथमशतकस्य प्रथमोद्देशकस्यादौ संग्रहगाथायां 'गुरुए' इत्युक्तमिति गुरुत्वादेः प्रतिपादनाय नवमोद्देशकः प्रारभ्यते, तत्रेदमादिमसूत्रम्–'कहणं' इत्यादि'

मूलम्–कहणं भंते ! जीवा गुरुयत्तं हव्वमागच्छंति गोयमा ! पाणाइवाएणं मुसावाएणं अदिण्णादाणेणं मेहुणेणं परिग्गहेणं, कोहमाणमायालोभपेज्जदोसकलहअभक्खाणपेसुन्नपरपरिवाय-अरइरइ-मायामोस-मिच्छादंसणसल्लेणं, एवं खलु गोयमा ! जीवा गरुयत्तं हव्वमागच्छंति, कहणं भंते ! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छंति, गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसल्लविरमणेणं, एवं खलु गोयमा! जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छंति, एवं संसारं आउली करेंति, एवं परित्तीकरेंत्ति, एवं दीही करेंति, एवं हस्सी करेंति, एवं अणुपरियट्टंति, एवं वीइ वयंति, पसत्था चत्तारि, अप्पसत्था चत्तारि॥सू०१॥

अष्टम उद्देशक के अंत में वीर्य का विचार किया गया है, सो उस वीर्य से जीव गुरुत्व आदि को प्राप्त करते हैं। इस लिये वीर्य के कार्यभूत गुरुत्व आदि के प्रसङ्ग से गुरुत्वादि के निरूपण के निमित्त सूत्रकार ने इस नवमें उद्देशक का प्रारंभ किया है। तथा प्रथम शतक के प्रथम उद्देशक की आदि में संग्रह गाथा में "गुरुए" ऐसा कहा गया है सो उस गुरुत्वादिक के प्रतिपादन के निमित्त नवमें उद्देशक का उन्हों ने प्रारंभ किया है। इस उद्देशक का सर्वप्रथम सूत्र "कहणं" इत्यादि है 'कह णं भंते ! जीवा गुरुयत्तं हव्वमागच्छंति' इत्यादि।

આઠમા ઉદ્દેશકને અન્તે વીર્યનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તે વીર્યથી જીવ ગુરુત્વ વગેરે પ્રાપ્તિ કરે છે. તેથી વીર્યના કાર્યભૂત ગુરુત્વ વગેરેનું નિરૂપણ કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થવાથી સૂત્રકાર આ નવમાં ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ કરે છે. તથા પ્રથમ શતકના પ્રથમ ઉદ્દેશકની શરૂઆતમાં સંગ્રહગાથામાં "गुरुए" પદ આવે છે. તેથી ગુરુત્વાદિકનું પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકારે નવમા ઉદ્દેશકની શરૂઆત કરી છે. આ ઉદ્દેશકનું સૌથી પહેલુ સૂત્ર "कहणं" ઈત્યાદિ છે.

"कहणं भंते! जीवा गुरुयत्तं हव्वमागच्छंति" ઇત્યાદિ ।

छाया-कथं खलु भदन्त ! जीवा गुरुकत्वं शीघ्रमागच्छन्ति, प्राणातिपातेन, मृषावादेन अदत्तादानेन मैथुनेन परिग्रहेण क्रोधमानमायालोभप्रेमद्वेषकलहाभ्याख्यान पैशून्य-परपरिवादारतिरति-मायामृषामिथ्यादर्शनशल्येन, एवं खलु गौतम ! जीवा हव्वमागच्छन्ति । कथं खलु भदन्त ! जीवा लघुकत्वं हव्वमागच्छंति, गौतम ! प्राणातिपातविरमणेन यावन्मिथ्यादर्शनशल्यविरमणेन, एवं खलु गौतम ! जीवा लघुकत्वं हव्वमागच्छन्ति । एवं संसारमाकुलीकुर्वन्ति, एवं परीतीकुर्वन्ति, एवं दीर्घीकुर्वन्ति । एवं ह्रस्वीकुर्वन्ति । एवमनुपर्यटन्ति । एवं व्यतिव्रजन्ति । प्रशस्तानि चत्वारि, अप्रशस्तानि चत्वारि ॥ सू० १ ॥

टीका-'कहणं भंते' कथं खलु भदन्त ! 'जीवा गुरुयत्तं हव्वमागच्छंति' जीवाः गुरुत्वं हव्वमागच्छन्ति, हे भदन्त ! इमे जीवाः केन प्रकारेण गुरुत्वं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः। 'हव्वं' इति देशीय शब्दो वाक्यालङ्कारे शैघ्र्ये वा। एवं सर्वत्र विज्ञेयम् । गुरुत्वम्-ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मोपचयस्वरूपम् तद् गुरुकमिव गुरुकम् अधोगति गमनकारणत्वात् । जीवस्य गुरुत्ववत्त्वे किं कारणमिति प्रश्नः । उत्तरयति भगवान् -'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'पाणाइवाएणं' प्राणातिपातेन, प्राणिनां=जीवानामतिपातो वध इति प्राणातिपातस्तेन गुरुकत्वमासादयन्तीति१ । तथा 'मुसावाएणं' मृषावादेन, सतोऽपलापोऽसतश्च प्ररूपणं मृषावादस्तेन २ । 'अदिण्णादाणेणं' अदत्तादानेन, अदत्तं=देवगुर्वाद्यननुज्ञातं, तस्य आदानं=ग्रहणम् -अदत्तादान, तेन ३ । 'मेहुणेणं' मैथुनेन, मिथुनस्य=स्त्रीपुंसरूपस्य कर्म मैथुनं =कुशीलसेवनं, तेन ४ । 'परिग्गहेणं' परिग्रहेण-परिग्रहः=स्वस्वामिभावेन मूर्छा तेन धर्मोपकरणव्यतिरिक्तवस्तुग्रहणरूपेण ५ । 'कोहमाणमायालोभ पेज्जदोसकलह-

---

टीकार्थ—(भंते !) हे भदन्त ! (जीवा) जीव (गुरुयत्तं) गुरुत्व को (कहणं) किस तरह से (हव्वं आगच्छंति) पाते हैं ? "हव्व" यह देशीशब्द है और वाक्यालंकार में प्रयुक्त हुआ है । इसी तरह से सर्वत्र जानना चाहिये । (गोयमा) हे गौतम ! (पाणाइवाएणं मुसावाएणं अदिण्णादाणेणं, मेहुणेणं, परिग्गहेणं) ये जीव प्राणातिपात से, अदत्तादान से, मैथुन से, परिग्रह से, (कोहमाणमायालोभपेज्ज दोस-

---

टीकार्थ-भंते ! હે ભગવન્ ! (जीवा) જીવો (गुरुयत्तं) ગુરુત્વને (कहणं) કેવી રીતે (हव्व आगच्छंति) પ્રાપ્ત કરે છે? "हव्व" દેશી શબ્દ છે અને તે વાકયાલંકારમાં વપરાયો છે આ પ્રમાણે જ સર્વત્ર સમજવું. (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पाणाइवाएणं मुसावाएणं, अदिण्णादाणेणं, मेहुणेणं, परिग्गहेणं) તે જીવો પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન પરિગ્રહ, (कोहमाणमायालोभ

अब्भक्खाणपेसुन्न परपरिवायअरइरइमायामोसमिच्छादंसणसल्लेणं' क्रोधमानमायालोभप्रेमद्वेषकलहाभ्याख्यानपैशुन्यपरपरिवादारतिरतिमायामृषामिथ्यादर्शन –

कलहअभक्खाणपेसुन्नपरपरिवायअरइरइमायामोसमिच्छादंसणसल्लेणं) क्रोध, मान, माया, लोभ, (राग) प्रेम, द्वेष, कलह, अभ्याख्यान, पैशुन्य, परपरिवाद, अरति, रति, मायामृषा और मिथ्यादर्शनशल्यसे गुरुत्वको पा लेते हैं। तात्पर्य कहने का यह है–जिस प्रकार कोई बनादी गई भारी वस्तु स्वभावतः नीचे की ओर जाती है उसी प्रकार उर्ध्वगमन स्वभाववाली यह आत्मारूप वस्तु भी जब पौद्गलिक ज्ञानावरणीय आदि अष्टविध- कर्मों के बंध से भारी बना दी जाती है–तब वह भी उर्ध्वगमन स्वभाव से विपरीत अधोगमन करने वाली बन जाती है। आत्मा का संसारदशा में भ्रमण करते रहना यही उसमें गुरुत्व है। और यह गुरुत्व उसमें ज्ञानावरणीय आदि अष्टविध कर्मों के उपचय स्वरूप है। क्योंकि इनके बंध से ही आत्मा में यह गुरुत्व आया है। आत्मा पौद्गलिक ज्ञानावरणीय आदि अष्टविध कर्मों का बंध या उपचय किन २ कारणों से किया करता हैं यही बात सूत्रकार ने यहां प्रकट की है। इसमें उन्होंने यह कहा है कि यह आत्मा प्राणातिपात से–जीवों की विराधना से, ज्ञानावरणीय आदि अष्टविध कर्मों का उपचय रूप जो गुरुत्व है उसे प्राप्त करता है। तथा मृषावाद से–सत् के अपलाप और असत् के

पेज्जदोसकलह, अभक्खाण, पेसुन्नपरपरिवायअरइरइमायामोसमिच्छादंसणसल्लेणं) ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, પરપરિવાદ, અરતિ, રતિ માયામૃષા અને મિથ્યાદર્શનશલ્યના સેવનથી ગુરુત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. (એટલે કે ભારે કર્મી બને છે) તાત્પર્ય એ છે કે–જેવી રીતે ભારે વસ્તુ સ્વાભાવિક રીતે જ નીચે જાય છે, એ જ પ્રમાણે ઉર્ધ્વગમનના સ્વભાવવાળા આ આત્મા પણ જ્યારે પૌદ્ગલિક જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠે કર્મોના ભારથી ભારે બને છે ત્યારે તે ઉર્ધ્વગમન કરવાને બદલે અધોગમન કરે છે. આત્માને સંસારમાં જે ભ્રમણ કરવું છે તે તેના ગુરુત્વને કારણે જ છે તે ગુરુત્વ જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠ કર્મના ઉપચય સ્વરૂપ છે, કારણ કે તેમનો બંધ બાંધવાને કારણે જ આત્મામાં ગુરુત્વ આવે છે. આત્મા પૌદ્ગલિક જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠે કર્મોનો બંધ અથવા ઉપચયકયા કયા કારણે કરે છે, એજ વાત સૂત્રકારે અહીં પ્રકટ કરી છે. તે એ છે કે આ આત્મા પ્રાણાતિપાત વગેરે અઢાર પાપસ્થાનોનું સેવન કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠ કર્મોના ઉપચયરૂપ ગુરુત્વને પ્રાપ્ત કરે છે.

शल्येन, तत्र क्रोधः=कृत्याकृत्यविवेकोन्मूलकोऽक्षमारूप आत्मपरिणामः ६। मानो गर्वः ७। माया=शाठयम् ८। लोभः=गृध्नुता ९। प्रेम=प्रीतिरासक्तिर्वा कामभोगादिषु १०। द्वेषः=अप्रीतिः ११। कलहः=विरोधः १२। अभ्याख्यानम्=असद्दोषारोपणम् १३ पैशुन्यं=परोक्षे कर्णान्तिकादौ विद्यमानस्याविद्यमानस्य वा दोषस्योद्घाटनम् १४। परपरिवादः = प्रभूतजनसमक्षं परदोषप्रकाशनम् १५।

प्ररूपण रूप असत्यभाषण से-देव, गुरु, राजा, गाथापति, साधर्मी द्वारा अननुज्ञात के आदानरूप अदत्तादान से, मैथुन से-स्त्रीपुरुष के संभोग कर्मरूप कुशील सेवन से, परिग्रह से-धर्मोपकरण व्यतिरिक्त वस्तुओं के ग्रहण करने से अर्थात् धर्मोपकरण के सिवाय परपदार्थों में स्व स्वामिभाव मानकर उनमें मूर्च्छा रखने से, जीव गुरुत्व भाव को प्राप्त कर लेता हैं इसी तरह क्रोधादिक जो आत्मा के विकारी भाव हैं उनसे भी जी गुरुत्व को पा लेते हैं। आत्मा में कृत्याकृत्य के विवेक जो जड़मूल से उखाड़ देने वाला जो अक्षमारूप परिणाम होता है उसका नाम क्रोध है। गर्व का नाम मान है। माया नाम कपटका है। ग्रध्नुता का नाम लोभ है इसे भाषा में लालच कहते हैं। कामभोग आदिमें आसक्तिका होना इसका नाम प्रेम है अथवा प्रीतिका नाम प्रेम है। अप्रीतिका होना इसका नाम द्वेष है। विरोध का नाम कलह है। असद्दोषोंका आरोपण करना इसका नाम अभ्याख्यान है। परोक्षमें, किसीके विद्यमान अथवा नहीं विद्यमान दोषोंका एकान्तमें प्रकट करना इसका नाम पैशुन्य है। अनेक जनोंके समक्ष दूसरों के दोषोंको प्रकाशित करना इसका नाम परपरिवाद

---

(૧) પ્રાણાતિપાતથી-જીવોની વિરાધના કરવાથી (૨) મૃષાવાદથી-અસત્ય (૩) અદત્તાદાનથી દેવ, ગુરુ, રાજા, ગાથાપતિ, તેમજ સાધર્મી વગેરે મારફત ન અપાયેલી વસ્તુ ગ્રહણ કરવાથી, ચોરી કરવાથી. (૪) મૈથુન-અબ્રહ્મચર્ય-કુશીલ સેવનથી (૫) પરિગ્રહથી-ધર્મોપકરણ સિવાયની વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવાથી તેમજ તેમાં માલીકીપણું રાખીને આસક્તિ રાખવાથી (૬) ક્રોધથી આત્મામાં સારા નરસાના વિવેકને જડમૂળથી ઉખેડી નાખનાર ઉગ્રતારૂપ જે પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી (૭) માનથી-ગર્વથી (૮) માયાથી-કપટથી, (૯) લોભથી -લાલચથી, આશા-તૃષ્ણાથી (૧૦) રાગથી-પૌદ્ગલિક વસ્તુઓમાં આસક્તિ રાખવાથી. (૧૧) દ્વેષથી-અપ્રીતિ-વેરઝેર (૧૨) કલહથી-વિરોધ રાખવાથી, કજીયા કંકાસથી, (૧૩) અભ્યાખ્યાનથી—કોઇના ઉપર આળ ચડાવવાથી (૧૪) પૈશુન્યથી—ચાડી ચુગલીથી (૧૫) પરપરિવાદથી એક બીજાની નિંદા કરવાથી,

रत्यरतिः, तत्र रतिः=विषयेष्वनुरागः, अरतिः=धर्मेऽनभिरुचिः, रतिसहिता अरतिः -रत्यरतिः १६ । मायामृषा=मायासहितो मृषावादः १७ । मिथ्यादर्शनशल्यम्= मिथ्यादर्शनं=मिथ्यात्वम्, तदेव शल्यमिव विविधव्यथाजनकत्वात् मिथ्यादर्शन-शल्यम्=कुदेवकुगुरुकुधर्मेषु सुदेवादिबुद्धिः १८ । इत्यष्टादशपापानि तैः । 'एवं खलु गोयमा ' एवं पूर्वोक्तप्राणातिपातादारभ्य मिथ्यादर्शनशल्यपर्यन्तैरष्टा-दशभिः पापैः खलु इति निश्चयेन हे गौतम ! 'जीवा' जीवाः 'गुरुयत्तं' गुरु-त्वम्, आगच्छंति=प्राप्नुवन्तीति । पुनः प्रश्नयति-'कहणं भंते' इत्यादि । 'कह

है । विषयों में अनुराग रखना इसका नाम रति, धर्म में अभिरुचि का नहीं होना इसका नाम अरति है । मायासहित झूठ बोलने का नाम मायामृषा है । मिथ्यात्वका नाम मिथ्यादर्शन है । इसे जो शल्य कहा गया है सो इसका कारण यह है कि जिस प्रकार शल्य अनेक प्रकारकी व्यथाओं (दुःखों) को शरीर में लग जाने पर उत्पन्न करता है उसी प्रकार से मिथ्यादर्शन भी जीव को साथ में लग जाने पर विविध प्रकार की यातनाओ को चारों गतियों में देता रहता है । इसके प्रभाव से जीव कुदेव, कुगुरु और कुधर्म में सुदेव, सुगुरु और सुधर्म की मान्यता वाला बन जाया करता है । ये सब पूर्वोक्त १८ पाप हैं । इनके द्वारा ही जीव ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकार के कर्मों का संचय करने पर गुरुत्व आता है १ । यही बात (एवं खलु गोयमा ! जीवा गुरुयत्तं हव्वं आगच्छंति) इस सूत्र पाठ ने गौतम को समझाई है ।

(कहणं भंते ! जीवा लहुत्तं हव्वं आगच्छंति) हे भदन्त !

---

(१६) रतिथी विषयोमां अनुराग राखवाथी, अरतिथी-धर्ममां अभिरुचि न राखवाथी, (१७) माया मृषाथी मायासहित जूठुं बोलवाथी अने (१८) मिथ्यादर्शनशल्यथी-मिथ्यात्वने मिथ्यादर्शन कहे छे. मिथ्यादर्शनने शल्य कहेवानुं कारण ए छे के जेम कांटो (शल्य) वागवाथी शरीरमां अनेक प्रकारनी पीडा थाय छे ए ज प्रमाणे मिथ्यादर्शन शल्य जीवने चारे गतिओमां भ्रमण करावीने अनेक प्रकारनी पीडा पहोंचाडे छे. तेना प्रभावथी जीव कुदेव, कुगुरु अने कुधर्मने सुदेव, सुगुरु अने सुधर्म मानतो थाय छे. उपरोक्त १८ पापोना सेवनथी जीव ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्मोनो संचय करीने गुरुत्व प्राप्त करे छे. ए ज वात (एवं खलु गोयमा ! जीवा गुरुयत्तं हव्वं आगच्छंति) आ सूत्र पाठथी गौतमने समजाववामां आवी छे.

प्रश्न—(कहणं भंते! जीवा लहुत्तं हव्वं आगच्छंति ?) हे भगवन् !

णं भंते ' कथं खलु भदन्त ! ' जीवा लहुयत्तं हव्वं आगच्छंति ' जीवा लघुत्वं हव्वमागच्छन्ति, लघुकत्वं-केन कारणेन जीवानां लघुकत्वं भवतीति प्रश्नः, उत्तरयति भगवान्-'गोयमे' त्यादि । ' गोयमा ' हे गौतम ! ' पाणाइवाय वेर-मणेणं' प्राणातिपातविरमणेन, 'जाव मिच्छादंसणसल्लविरमणेणं ' यावत् मिथ्या दर्शनशल्यविरमणेन, यावत्पदेन-मृषावादादारभ्य मायामृषापर्यन्तस्य ग्रहणं भवति, तथा च प्राणातिपातादारभ्य यावन्मिथ्यादर्शनशल्यान्तदोषाणां विरमणे सति जीवा लघुकत्वमागच्छन्ति । ' एवं खलु गोयमा ' एवं खलु हे गौतम ! ' जीवा लहुयत्तं हव्वं आगच्छंति ' जीवा लघुत्वं हव्वमागच्छंति, ' एवं संसारं आउली करेंति ' एवं संसारमाकुलीकुर्वन्ति, एवम्=अनेन पूर्वोक्ताभिलापप्रकारेण संसारम् आकुलीकुर्वन्ति कर्मणा प्रचुरीकुर्वन्ति, एवं आउली करेतीत्यत्र एवं शब्दः

जीव कैसे भारीपन के अभाव रूप लघुत्व का-हलकपन को पाते हैं ? (गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसल्लविरमणेणं) हे गौतम ! प्राणातिपात से दूर होने से-अर्थात्-प्राणातिपात के विरमण -त्याग से यावत् मिथ्यादर्शन शल्य के विरमण--त्याग से जीव लघुत्व पाता हैं २ । यहां "यावत्" पद से मृषावाद से लेकर मायामृषा तक का पूर्वोक्त पाठ ग्रहण किया गया है । तथा प्राणातिपात से लगाकर मिथ्यादर्शन शल्य तक के पापों के त्याग होने पर जीव लघुता को प्राप्त कर लिया करते है ऐसा अर्थ बोध होता है । यही बात प्रभु ने (एवं खलु गोयमा ! जीवा लहुयत्तं हव्वं आगच्छंति) इस सूत्र पाठ द्वारा गौतम ! के प्रति व्यक्त की है । (एवं संसारं आउली करेंति) इस पूर्वोक्त अभिलाप प्रकार से प्राणातिपात आदिकों के सेवन करने से जीव संसार को वढाते हैं-प्रचुर करते हैं ३। यहां जो "एवं" यह शब्द

ગુરુત્વના અભાવરૂપ લઘુત્વ-હલકાપણું જીવ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરે છે ?

ઉત્તર---(गोयमा ! पाणाइवायवेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसल्लविरमणेणं) હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતથી લઇને મિથ્યાદર્શનશલ્ય સુધીના અઢારે પાપસ્થાનોના ત્યાગથી જીવ લઘુત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. અહીં " यावत् " પદ વડે મૃષાવાદથી લઇને માયામૃષા પર્યન્તનો પાઠ ગ્રહણ કર્યો છે. તાત્પર્ય એ છે કે પ્રાણાતિપાતથી લઇને મિથ્યાદર્શનશલ્ય સુધીના પાપોનો ત્યાગ કરવાથી જીવ લઘુતા-હલકાપણું પ્રાપ્ત કરે છે. એ જ વાત પ્રભુએ ' एवं खलु गोयमा ! जीवा लहुयत्तं हव्वं आगच्छंति" સૂત્રપાઠ વડે ગૌતમને સમજાવી છે. (एवं संसारं आउली करेंति) પૂર્વોક્ત અભિલાપમાં દર્શાવેલા પ્રાણાતિપાત વગેરેના સેવનથી જીવ સંસાર વધારે છે. અહીં જે "एवं" પદ મૂક્યું છે તે પૂર્વોક્ત અભિલાપનું સૂચક છે. તે અભિલાપ આ પ્રમાણે

पूर्वोक्ताभिलापसंसूचकः सचाभिलाप एवं भवति-'कहणं भंते ! जीवा संसारं-आउली करेंति, गोयमा ! पाणाइवाएणं जावमिच्छादंसणसल्लेणं' कथं खलु भदन्त ? जीवाः संसारम् आकुलीकुर्वन्ति, गौतम ! प्राणातिपातेन यावन्मिथ्या-दर्शनशल्येन इत्यादि । एवमुत्तरत्रापि परीतीकरणादिपदेष्वपि अभिलापप्रकारो ज्ञातव्यः । 'एवं परित्ती करेंति' एवं परीतीकुर्वन्ति=संसारमल्पीकुर्वन्ति, 'एवं दीही करेंति' एवं दीर्घीकुर्वन्ति, संसारस्य दैर्घ्यं प्रचुरतरकालावस्थायित्वं तथा

है वह पूर्वोक्त अभिलाप का संसूचक है । वह अभिलाप इस प्रकार से होता है-"कहणं भंते ! जीवा संसारं आउली करेंति" हे भदन्त ! जीव संसार को किस कारण से बढ़ाते हैं ? "गोयमा ! पाणावाइएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेणं" हे गौतम ! जीव संसार को प्राणातिपात आदि कारणों के सेवन से लगाकर मिथ्यादर्शन शल्यतक के कारणों के सेवन से बढ़ाते हैं । इसी तरह से परीतीकरणादिक जो आगे के पद हैं उनमें भी अभिलाप प्रकार जानना चाहिये । (एवं परित्ती करेंति) तथा-प्रणातिपात आदि संसार वर्धक कारणों से निवृत्त होने से जीव संसार को अल्प कर देते हैं । (एवं दीही करेंति) और प्राणातिपात आदिकों के सेवन करने से जीव संसार को दीर्घ-लंबा कर देते हैं । यहां दीर्घ करने का अभिप्राय यह है कि प्राणातिपात आदिकों के सेवनकर्त्ता संसार में प्रचुरकालतक भ्रमण करते रहते हैं । अतः ऐसे जीवों की अपेक्षा उनका संसार उनके साथ बहुत बड़े लंबे समय तक रहता है । अर्थात् वह संसार उनका बहुत बड़ी भारी स्थितिवाला बन जाता है । अपने

બને છે-"कहणं भंते ! जीवा संसारं आउली करेंति" હે ભગવન્ ! શા કારણે જીવ સંસાર વધારે છે ? 'गोयमा ! पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणसल्लेणं" હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતથી લઇને મિથ્યાદર્શનશલ્ય સુધીનાં પાપોનું સેવન કરવાથી જીવ સંસારનો વધારો કરે છે. એ જ પ્રમાણે પરીતીકરણ (સીમિત-કરણ) વગેરે જે પદો આગળ આવે છે તેમના વિષયમાં પણ અભિલાપ કરવો. (एवं परित्ती करेंति) પ્રાણાતિપાત વગેરે સંસારવર્ધક કારણોથી નિવૃત્ત થવાથી જીવ સંસારને અલ્પ (સીમિત) કરી નાખે છે. (एवं दीही करेंति) અને પ્રાણાતિપાત વગેરેનું સેવન કરવાથી જીવ સંસારને વધારે છે. સંસારને વધારવો એટલે સંસારમાં લાંબા કાળ સુધી ભ્રમણ કરવું તે. પ્રાણાતિપાત વગેરે ૧૮ પાપોનું સેવન કરનાર જીવ બહુ જ દીર્ઘ કાળસુધી સંસારમાં રહે છે. એટલે કે તેનો સંસાર ખૂબજ લાંબી સ્થિતિવાળો બની જાય છે. સારાંશ એ

च प्रचुरकालावस्थितिकं संसारं कुर्वन्ति, 'एवं हस्सी करेंति' एवं ह्रस्वीकुर्वन्ति, संसारस्याल्पकालावस्थायित्वं कुर्वन्ति, 'एवं अणुपरियट्टंति' एवमनुपर्यटन्ति, पौन्यः पुन्येन भ्रमन्ति संसारे। 'एवं वीइ वयंति' एवं व्यतिव्रजन्ति, व्यतिक्रामन्ति संसारं-समुल्लङ्घयन्तीति। अथोपसंहरन्नाह-'पसत्थाचत्तारि' प्रशस्तानि चत्वारि, गुरुत्वलघुत्वादिषु अष्टसु मध्ये चत्वारि-चतुः संख्यकानि लघुत्वपरीतत्व-ह्रस्वत्व-व्यतिव्रजनानि प्रशस्तानि=प्रशंसनीयानि मोक्षकारणत्वात् 'अप्पसत्थचत्तारि' अप्रशस्तानि चत्वारि, गुरुत्वाकुलत्व-दीर्घत्वपर्यटनानि अप्रशस्तानि, तेषां संसारकारणत्वात्। यद्यप्येतानि सर्वाणि संसारसंबद्धान्येव तथापि चत्वारि

संसार को इतनी बड़ी भारी लंबी स्थितिवाला वे इन्ही प्राणातिपात आदि १८ अठारह पापों के सेवन करने से ही बनाते हैं। (एवं हस्सी करेंति) तथा प्राणातिपात आदि १८ अठारह पाप स्थानों से निवृत्त होने से वे संसार को अल्पकालावस्थायी बना लेते हैं। (एवं अणुपरियट्टंति) इसी कारण से-अर्थात् उन्हों ने अपने संसार को बहुत अधिक लंबी स्थितिवाला बना लिया है-इसी निमित्त से-वे संसार में बार २ भ्रमण करते हैं। (एवं वीइवयंति) प्राणातिपात आदि १८अठारह पापस्थानोंसे निवृत्त होने से जीव संसार को उल्लंघ जाते हैं-अर्थात् संसार से पार हो जाते हैं। (पसत्था चत्तारि, अप्पसत्था चत्तारि अब पूर्वोक्त विषय का उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि हे गौतम ! गुरुत्व लघुत्व आदि आठ में से लघुत्व, परीतत्व, ह्रस्वत्व और व्यतिव्रजन ये चार मोक्ष के कारण होने से प्रशंसनीय हैं। तथा गुरुत्व, आकुलीत्व, दीर्घत्व और पर्यटन ये चार संसार

છે કે પ્રાણાતિપાત વગેરે અઢારે પાપોનું સેવન કરવાથી જ જીવનો સંસાર ખૂબ જ દીર્ઘ સ્થિતિવાળો બને છે.(एवं हस्सी करेंति)તથા પ્રાણાતિપાત વગેરે અઢારે પાપોથી નિવૃત્ત થવાથી જીવ પોતાના સંસારને અલ્પકાલવાળો-ટૂંકા કાળનો બનાવે છે. (एवं अणुपरियट्टंति) એ જ કારણે એટલે કે સંસારને ઘણી જ લાંબી સ્થિતિ વાળો બનાવી લીધો હોવાને કારણે એવા જીવો વારંવાર સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. (एवं वीइवयंति) પ્રાણાતિપાત વગેરે અઢાર પાપસ્થાનોથી નિવૃત્ત થવાથી જીવો સંસારને ઓળંગી જાય છે, એટલે કે સંસારસાગરને તરી જાય છે, (पसत्था चत्तारि, अपसत्था चत्तारि) હવે પૂર્વોક્ત વિષયનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-હે ગૌતમ ! ગુરુત્વ, લઘુત્વ વગેરે આઠમાંથી લઘુત્વ, પરીતત્વ, હ્રસ્વત્વ અને વ્યતિવ્રજન, એ ચાર મોક્ષનાં કારણરૂપ હોવાથી પ્રશસ્ત છે. તથા ગુરુત્વ, આકુલત્વ (સંસાર વધારવો) દીર્ઘત્વ અને પર્યટન, એ

आद्यानि संसारपोषकतया अप्रस्तानीति, अनादेयानि। इतराणि तु मोक्षकारणत्वेन प्रशस्तानीति समुपादेयानीति ॥ सू० १ ॥

गुरुत्वलघुत्वयोरधिकारादेवेदमपि सूत्रमाह—'सत्तमे णं' इत्यादि।

मूलम्—सत्तमेणं भंते! उवासंतरे किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरु य लहुए? गोयमा! णो गुरुए णो लहुए णो गुरुयलहुए अगुरुयलहुए, सत्तमेणं भंते! तणुवाए किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरुयलहुए गोयमा! णो गुरुए णो लहुए गुरुयलहुए णो अगुरुयलहुए, एवं सत्तमे घणवाए सत्तमे घणोदही सत्तमापुढवी, उवासंतराइं सव्वाइं जहा सत्तमे उवासंतरे, सेसा जहा तणुवाए, 'एवं गुरुलहुए, ओवाय-- घणउदहि-पुढवी-दीवा य सायरा वासा'। णेरइयाणं भंते! किं गुरुया जाव अगुरुयलहुया? गोयमा! णो गुरुया णो लहुया गुरुलहुया वि, अगुरुयलहुया वि, से केणट्ठेणं? गोयमा! विउव्वियतेयाइं पडुच्च णो गुरुया णो लहुया गुरुयलहुया णो अगुरुयलहुया। जीवं च कम्मणं च पडुच्च णो गुरुया णो लहुया णो गुरुयलहुया अगुरुयलहुया से तेणट्ठेणं। एवं जाव वेमाणिया, णाणत्तं जाणियव्वं सरीरेहिं। धम्मत्थिकाए जाव जीवत्थिकाए चउत्थपएणं। पोग्गलत्थिका-

---

के कारण होने से अप्रशस्त हैं। यद्यपि ये सब संसारसंबद्ध ही हैं, तो भी आदि के चार संसार के पोषक होने के कारण अप्रशस्त–अनादेय हैं। बाकी के चार मोक्ष के कारण होनेसे प्रशस्त–उपादेय हैं ॥ सू०१ ॥

ચાર સંસારનાં કારણરૂપ હોવાથી અપ્રશસ્ત છે. જો કે એ બધાં કારણો સંસાર-સંબદ્ધ છે, તો પણ શરૂઆતના ચાર સંસારના પોષક હોવાથી અપ્રશસ્ત હોય છે અને બાકીના ચાર મોક્ષ અપાવનાર હોવાથી પ્રશસ્ત ઉપાદેય છે. સૂ૦ ૧

एणं भंते ! किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरुयलहुए ? गोयमा ! णो गुरुए णो लहुए गुरुयलहुए वि, अगुरुयलहुए वि । से केणट्ठेणं? गोयमा ! गुरुयलहुयदव्वाइं पडुच्च णो गुरुए णो लहुए गुरुयलहुए णो अगुरुयलहुए । अगुरुयलहुयदव्वाइं पडुच्च णो गुरुए णो लहुए णो गुरुयलहुए अगुरुयलहुए । समयाकम्माणि य चउत्थपएणं । कण्हे लेस्सा णं भंते! किं गुरुया जाव अगुरुयलहुया? गोयमा! णो गुरुया णो लहुया गुरुयलहुया वि अगुरुयलहुया वि । से केणट्ठेणं ? । गोयमा ! दव्वलेसं पडुच्च तइयपएणं । भावलेस्सं पडुच्च चउत्थपएणं। एवं जाव सुक्कलेस्सा । दिट्ठी दंसणणाणऽण्णाणसन्नाओ चउत्थपएणं णेयव्वाओ । हेठिल्ला चत्तारि सरीरा णायव्वा तइएणं पएणं । कम्मया चउत्थएणं पएणं । मणजोगो वइजोगो चउत्थएणं पएणं । कायजोगो तइएणं पएणं । सागारोवओगो अणागारोवओगो चउत्थपएणं । सव्वदव्वा सव्वपएसा सव्वपज्जवा जहा पोग्गलात्थिकाओ । तीयद्धा अणागयद्धा सव्वद्धा चउत्थएणं पएणं ॥सू०२॥

छाया—सप्तमं खलु भदन्त ! अवकाशान्तरं किं गुरुकं किं लघुकं गुरुकलघुकम् अगुरुलघुकम् ? गौतम ! नो गुरुकं नो लघुकं नो गुरुकलघुकम् अगुरुकलघुकम् । सप्तमः खलु भदन्त ! तनुवातः किं गुरुको लघुको गुरुकलघुकः अगुरुकलघुकः ? गौतम ! नो गुरुको नो लघुको गुरुकलघुको नो अगुरुलघुकः । एवं सप्तमो घनवातः । सप्तमो घनोदधिः । सप्तमी पृथिवी । अवकाशान्तराणि सर्वाणि यथा सप्तममवकाशान्तरं । शेषाः यथा तनुवातः, एवं गुरुलघुकः "अवकाशवातघनोदधिः पृथिवीद्वीपाश्च सागराः वर्षाणि" नैरयिकाः खलु भदन्त! किं गुरुका यावदगुरुलघुकाः ? । गौतम ! नो गुरुकाः नो लघुकाः गुरुकलघुका

अपि अगुरुकलघुका अपि । तत्केनार्थेन ? । गौतम ! वैक्रियतैजसे प्रतीत्य नो गुरुका नो लघुकाः गुरुकलघुका नो अगुरुकलघुकाः । जीवं च कार्मणं च प्रतीत्य नो गुरुका नो लघुका नो गुरुकलघुकाः अगुरुकलघुकाः, तत् तेनार्थेन? एवं यावद्वैमानिकाः, नानात्वं ज्ञातव्यं शरीरैः । धर्मास्तिकायो यावत् जीवास्तिकायश्चतुर्थपदेन । पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त ! किं गुरुको लघुको गुरुकलघुकः अगुरुकलघुकः ? । गौतम ! नो गुरुको नो लघुको गुरुकलघुकोऽपि अगुरुलघुकोऽपि । तत् केनार्थेन ? गौतम ! गुरुकलघुकद्रव्याणि प्रतीत्य नो गुरुको नो लघुको गुरुकलघुको नो अगुरुकलघुकः । अगुरुकलघुकद्रव्याणि प्रतीत्य नो गुरुको नो लघुको नो गुरुकलघुकः अगुरुलघुकः । समयाः कर्माणि च चतुर्थपदेन । कृष्णलेश्या खलु भदन्त ! किं गुरुका यावदगुरुलघुका ? गौतम ! नो गुरुका नो लघुका गुरुलघुका अपि अगुरुलघुका अपि । तत्केनार्थेन ? गौतम ! द्रव्यलेश्यां प्रतीत्य तृतीयपदेन। भावलेश्यां प्रतीत्य चतुर्थपदेन एवं यावत् शुक्ललेश्या दृष्टिदर्शन ज्ञानाज्ञानसंज्ञाश्चतुर्थपदेन नेतव्याः । अधस्तनानि चत्वारि शरीराणि ज्ञातव्यानि तृतीय पदेन । कार्मणं चतुर्थकेन पदेन । मनोयोगो वचोयोगश्चतुर्थेन पदेन। काययोगस्तृतीयपदेन । साकारोपयोगोऽनाकारोपयोगश्चतुर्थकेन पदेन। सर्वद्रव्याणि-सर्वप्रदेशाः सर्वपर्यवाः यथा पुद्गलास्तिकायाः । अतीताद्धा, अनागताद्धा सर्वाद्धा चतुर्थकेन पदेन ॥ सू० २ ॥

टीका—'सत्तमे णं भंते' सप्तमं खलु भदन्त ! 'उवासंतरे' अवकाशान्तरं 'किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए अगुरुलहुए' किं गुरुकं लघुकं गुरुलघुकम्-अगुरुलघुकम् , अत्र च गुरुलघुव्यवस्था एवं करणीया—

गुरुत्व लघुत्व के अधिकार से ही सूत्रकार अब इस "सत्तमे णं भंते !" सूत्र का भी कथन करते हैं—'सत्तमे णं भंते ! उवासंतरे किं गुरुए' इत्यादि ० ।

टीकार्थ—(भंते !) हे भदन्त ! (सत्तमे णं उवासंतरे किं गुरुए, लहुए, गुरुयलहुए, अगुरुयलहुए) सातवां जो अवकाशान्तर है वह क्या भारी है, अथवा हलका है ? या भारी हलका दोनों रूप है ? या न भारी है, न हलका है इसरूप है ? यहां गुरु लघु की व्यवस्था इस प्रकार से

ગુરુત્વ અને લઘુત્વની અપેક્ષાએ જ હવે સૂત્રકાર "सत्तमेणं भंते !" ઇત્યાદિ સૂત્રોનું કથન કરે છે-"सत्तमे णं भंते ! उवासंतरे किं गुरुए" ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—(भंते !) હે ભગવન્ ! (सत्तमेणं उवासंतरे किं गुरुए, लहुए, गुरुयलहुए, अगुरुयलहुए ?) સાતમું અવકાશાન્તર શું ભારે છે ? અથવા શું હલકું છે ? અથવા ભારે તથા હલકું એ બન્નેરૂપ છે ? અગુરુલઘુ છે (ભારે પણ નહીં અને હલકું પણ નહીં એવું) છે ? અહીં ગુરુલઘુનો વિચાર આ

"निच्छयओ सव्वगुरुं सव्वलहुं वा न विज्जए दव्वं ।
ववहारओ उजुज्जइ, बायरखंधेसु नऽण्णेसु ॥ १ ॥
अगुरुलहू चउफासा अरुवि दव्वा य होंति नायव्वा ।
सेसाओ अट्ठफासा, गुरुलहुयानिच्छयणयस्स " ॥ २ ॥

छाया—निश्चयतः सर्वं गुरु सर्वं लघु वा नविद्यते द्रव्यम् ।
व्यवहारतस्तु युज्यते बादरस्कन्धेषु नान्येषु ॥ १ ॥
अगुरुलघवः चतुःस्पर्शाः अरूपि द्रव्याणि च भवंति ज्ञातव्यानि ।
शेषास्तु अष्टस्पर्शा गुरुकलघुका निश्चयनयस्य " ॥ २ ॥ इति ।

निश्चयतः=निश्चयनयानुसारेण किमपि द्रव्यम् सर्वतः गुरु सर्वतो लघु वा न भवति, परन्तु व्यवहारतः व्यवहारनयानुसारेण बादरस्कन्धेषु बादरस्कन्धविषये सर्वतः गुरुत्वं सर्वतो लघुत्वं वा युज्यते=भवति, नान्येषु, अन्येषु बादरस्थूलस्कन्धभिन्नेषु सूक्ष्मेषु सर्वतो गुरुत्वं सर्वापेक्षया लघुत्वं वा न भवति । इति प्रथमगाथार्थः । चतुःस्पर्शाः सूक्ष्मपरिणामवन्ति यानि द्रव्याणि चतुःप्रकारकस्पर्शयुक्तानि, रूपीणि तथाऽरूपिद्रव्याणि च तानि सर्वाण्यपि अगुरुलघूनि भवंति इति ज्ञातव्यानि शेषास्तु एतद्भिन्नानि यानि द्रव्याणि अष्टस्पर्शवन्ति, बादराणि तानि सर्वाण्यपि गुरुलघुकानि भवन्ति, निश्चयनयस्य=निश्चयनयस्य मतं ज्ञेयम् ।

करनी चाहिये-निश्चय नय की अपेक्षा लेकर जब गुरु लघु का विचार किया जाता है तो कोई भी द्रव्य ऐसा नहीं है जो सब से भारी हो और सबसे हलका हो । परन्तु जब व्यवहारनय की अपेक्षा लेकर गुरु लघु का विचार किया जाता है तब-जो बादर स्कंध हैं उनमें सब से भारीपना और सब से हलकापना रहता है । अन्यों में नहीं । जो द्रव्य चार स्पर्शवाले होते हैं तथा अरूपी-रूप-रस गंध और स्पर्श इनसे रहित होते हैं वे सब अगुरु लघु होते हैं । तथा बाकी के आठ स्पर्शवाले द्रव्य गुरुलघु हैं, ऐसा निश्चय नय का मन्तव्य है । तात्पर्य इन

પ્રમાણે કરવો જોઈએ. જો નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ ગુરુત્વ અને લઘુત્વનો વિચાર કરવામાં આવે તો કોઇ પણ દ્રવ્ય એવું નથી કે જે સૌથી ભારે હોય કે સૌથી હલકું હોય. પણ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ ગુરુ લઘુનો વિચાર કરવામાં આવે તો જે બાદર (સ્થૂળ) સ્કંધ છે તેમાં સૌથી વધારે ગુરુત્વ (ભારેપણું) અને સૌથી ઓછું લઘુત્વ (હલકાપણું) રહે છે, બીજામાં રહેતું નથી. જે દ્રવ્યો ચાર સ્પર્શવાળાં હોય છે તથા અરૂપી (રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શથી રહિત) હોય છે તે બધાં દ્રવ્યો અગુરુલઘુ હોય છે. અને બાકીનાં આઠ સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યો ગુરુલઘુ છે, એવું નિશ્ચયનયનું મંતવ્ય છે, આ બન્ને

यानि द्रव्याणि गुरुलघुकानि तानि रूपीणि भवंति, यानि अगुरुलघुकानि तानि रूपीणि अपि भवेयुः रूपरहितान्यपि भवेयुः। व्यवहारनयमतानुसारेण तु द्रव्याणि लघूनि गुरुणि गुरुलघूनि अगुरुलघूनि वा भवंति, यथा लोष्टो गुरुरधो गमनात् धूमो लघुरूर्ध्वगमनात् गुरुलघुर्वायुस्तिर्यग्गमनात्, आकाशोऽगुरुलघुस्तथास्वभावादिति ॥ २ ॥

दोनों गाथाओं का इस प्रकार से है कि निश्चयनय के अनुसार कोई भी द्रव्य न सर्वतः गुरु है और न सर्वतः लघु है। परन्तु व्यवहार नय के अनुसार बादर स्कन्धों में ही यह सर्वतः गुरुत्व और लघुत्व रहता है। अन्य जो बादरस्कन्धों से भिन्न सूक्ष्म स्कंध हैं उनमें सर्वापेक्षया न गुरुत्व होता हैं और न सर्वापेक्षया लघुत्व होता है। सूक्ष्मपरिणमनवाले जितने द्रव्य चार प्रकार के स्पर्श से युक्त हैं तथा जो रूपी और अरूपी द्रव्य हैं वे सब भी गुरुलघु होते हैं। इनसे भिन्न जो आठ स्पर्शवाले बादर द्रव्य हैं वे सब भी गुरुलघु होते हैं। जितने द्रव्य गुरुलघुक होते हैं वे सब रूपी होते हैं। जो अगुरुलघुक हैं वे रूपी भी होते हैं और अरूपी भी होते हैं। यह निश्चय नय का मत है। व्यवहारनय के मत अनुसार से तो द्रव्य लघु होते हैं, गुरु होते हैं गुरुलघु होते हैं और अगुरुलघु होते हैं। नीचे गमन करने से लोष्ट गुरु होता है, उर्ध्वगमन करने से धूम लघु होता है तीरछीगमन करने से वायु गुरुलघु होती है तथा आकाश का तथा स्वभाव होने से वह अगुरुलघु होता है।

ગાથાઓનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-નિશ્ચયનયાનુસાર કોઇ પણ દ્રવ્ય સર્વથા ગુરુ પણ નથી અને સર્વથા લઘુ પણ નથી. પરન્તુ વ્યવહારનયાનુસાર બાદર-સ્કંધોમાં જ સર્વથા ગુરુત્વ અને લઘુત્વ રહે છે. બાદર (સ્થૂલ) સ્કંધોથી જૂદાં એવાં જે સૂક્ષ્મ સ્કંધો છે તેમા સર્વથા ગુરુત્વપણું પણ નથી અને સર્વથા લઘુત્વપણું પણ નથી. સૂક્ષ્મ પરિણમનવાળાં જેટલાં દ્રવ્યો ચાર પ્રકારના સ્પર્શથી યુક્ત છે અને જે રૂપી અને અરૂપી દ્રવ્યો છે તે બધાં પણ અગુરુલઘુ હોય છે, તે દ્રવ્યોથી ભિન્ન આઠ પ્રકારના સ્પર્શવાળાં જે બાદર દ્રવ્યો છે તે બધાં પણ ગુરુલઘુ હોય છે. જેટલાં દ્રવ્યો ગુરુલઘુ હોય છે, તે બધાં રૂપી હોય છે અને જે દ્રવ્યો અગુરુલઘુ હોય છે, તે રૂપી પણ હોય છે અને અરૂપી પણ હોય છે, આ નિશ્ચયનયનો મત છે, વ્યવહારનયની માન્યતા પ્રમાણે તો દ્રવ્ય; લઘુ હોય છે, ગુરુ હોય છે, ગુરુલઘુ હોય છે અને અગુરુલઘુ પણ હોય છે. જેમકે અધોગમન કરવાથી પત્થર ગુરુ હોય છે, ઉર્ધ્વગમન કરવાથી ધુમાડો લઘુ હોય છે, તિરછુ ગમન કરવાથી વાયુ ગુરુલઘુ હોય છે, અને આકાશનો તે પ્રકારનો સ્વભાવ હોવાથી આકાશ અગુરુલઘુ હોય છે.

उत्तरयति भगवान्–'गोयमे' त्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो गुरुए' नो गुरुकं सप्तममवकाशान्तरम् 'णो लहुए' नो लघुकम् 'णो गुरुयलहुए' नो गुरुकलघुकम् 'अगुरुयलहुए' अगुरुकलघुकम्, 'सत्तमे' णं भंते' सप्तमः खलु भदन्त ! 'तणुवाए' तनुवातः 'किं गुरुए लहुए गुरुयलहुए–अगुरुयलहुए' किं गुरुकः लघुकः गुरुकलघुकोऽगुरुलघुकः ? सप्तमे तनुवाते गुरुत्वं लघुत्वं गुरुकलघुत्वमगुरुलघुत्वं वेति प्रश्नः। उत्तरयति भगवान्–'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! णो गुरुए' नो गुरुकः 'णो लहुए' नो लघुकः, किन्तु 'गुरुयलहुए' गुरुकलघुकः 'णो अगुरुयलहुए' नो अगुरुलघुकः, हे गौतम ! योऽसौ सप्तमस्तनुवातः स नो गुरुः नो लघुः किन्तु गुरुलघुको न वा अगुरुलघुकः इत्येवं ज्ञातव्य इति। एवमेव सप्तमा घनवातादयोपि ज्ञातव्या इत्याशयेनाह—'एवं सत्तमे घणवाए' इत्यादि। 'एवं सत्तमे घणवाए' एवं सप्तमो घनवातः, यथा सप्तमस्तनुवातो न गुरुर्न वा लघुः किन्तु गुरुलघुको न अगुरुलघुस्तथा सप्तमो घनवातोऽपि न गुरु र्न वा लघुकोऽपि तु गुरुकलघुको न अगुरुकलघुक इति भावः।

गौतमस्वामीकृत पूर्वप्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि– (गोयमा ! नो गुरुए, णो लहुय, णो गरुयलहुए, अगरुलहुए) हे गौतम ! सातवां जो अवकाशान्तर है वह न गुरुक है, न लघुक है, न गुरुलघुक है। (सत्तमे णं भंते ! तणुवाए किं गुरुए, लहुए, गरुयलहुए, अगुरुयलहुए) हे भदन्त ! सातवां जो तनुवात है वह क्या गुरु है, लघु है, गुरुकलघु है या अगुरुलघु है ! (गोयमा ! णो गुरुए, णो लहुए, गुरुयलहुए, णो अगुरुलहुए) हे गौतम ! सातवां जो तनुवात है वह न गुरु है, न लघु है और न अगुरुलघु है किन्तु गुरुलघु है। (एवं सत्तमे घणवाए, सत्तमे घणोदही, सत्तमा पुढवी, उवासंतराइ सव्वाइं जहा सत्तमे उवासंतरे) जैसे सातमा तनुवात न गुरु है न लघु है और न अगुरुलघु

હવે ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ જે જવાબ આપે છે તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે—(गोयमा ! नो गुरुए, णो लहुए, णो गुरुयलहुए, अगुरुयलहुए) હે ગૌતમ ! સાતમું અવકાશાન્તર ગુરુ નથી. લઘુ નથી, ગુરુ-લઘુ નથી, પણ અગુરુલઘુ છે. (सत्तमेणं भंते ! तणुवाए किं गुरुए, लहुए, गुरुयलहुए, अगुरुयलहुए) હે ભગવન્ ! સાતમું તનુવાત લઘુ છે, ગુરુ છે ? ગુરુ-લઘુ છે, કે અગુરુલઘુ છે ? (गोयमा ! णो गुरुए, णो लहुए, गुरुयलहुए, णो अगुरुयलहुए) હે ગૌતમ ! સાતમું તનુવાત ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, અગુરુલઘુ પણ નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુ છે. (एवं सत्तमे घणवाए, सत्तमे घणोदही, सत्तमा पुढवी, उवासंतराइं सव्वाइं जहा सत्तमे उवासंतरे) જેવી રીતે સાતમું તનુવાત ગુરુ નથી, લઘુ નથી, અગુરુલઘુ નથી પણ ગુરુલઘુ છે એ જ પ્રમાણે

एवमेव 'सत्तमे घनोदही' सप्तमो घनोदधिः, सप्तमो घनोदधिरपि घनवातवद् व्याख्येयः, 'सत्तमा पुढवी' सप्तमी पृथिवीः, सप्तमी पृथिव्यपि घनवातवदेव व्याख्येया। 'उववासंतराइं सव्वाइं जहा सत्तमे उवासंतरे' अवकाशान्तराणि सर्वाणि यथा सप्तममवकाशान्तरम्, सर्वेषामवकाशान्तराणां वक्तव्यता सप्तमावकाशान्तरवद् अगुरुलघुकरूपा विज्ञेया। 'सेसा जहा तणुवाए' शेषाः द्वीपादयो यथा तनुवातः, कथम्? 'एवं गुरुलहुए' एवं गुरुकलघुकः, यथा तनुवातः गुरुकलघुकरूपेण तृतीयपदेन कथितस्तथा द्वीपाः, सागराः, वर्षाण्यपि गुरुकलघुकरूपेण तृतीयपदेन व्याख्येयानि। संग्रहगाथार्द्धमाह—

'ओवास वाय-घण-उदही-पुढवी-दीवा य सागरा-वासा"।

छाया—अवकाशः वातो घनोदधिः पृथिवी द्वीपाश्च सागरा वर्षाणि।

तनुवातविषये यथा कथितं तथैव अवकाशवातघनोदधिपृथिवीद्वीपसागर

है किन्तु गुरुलघु है उसी प्रकार से सातमा घनवात भी न गुरु है, न लघु है, और न अगुरुलघु है, किन्तु गुरुलघु है। इसी तरह से सातमा घनोदधि भी घनवात की तरह है। सातमी पृथिवी भी घनवान की तरह ही है। तथा समस्त अवकाशान्तर संबंधी वक्तव्यता सप्तम अव काशान्तर की तरह ही जाननी चाहिये। (सेसा जहा तणुवाए) शेष द्वीपादिक तनुवात की तरह गुरुलघु तृतीय पद से कहे गये हैं। यही बात (एवं गुरुयलहुए) इस पाठ द्वारा कही गई है। अर्थात् जितने भी द्वीप हैं। सागर हैं, और वर्ष हैं वे सब गुरुलघुरूप तृतीयपद से व्याख्यात हुए हैं। इस विषय में गाथार्द्ध इस प्रकार से है-"ओवास-वाय-घण उदही-पुढवी-दीवा य सागरा वासा" तनुवात के विषय में जैसा कहा गया है-उसी प्रकार से अवकाश वात घनोदधि-अर्थात्

સાતમું ઘનવાત પણ ગુરુ નથી, લઘુ નથી, અગુરુલઘુ નથી પણ ગુરુલઘુ છે. એ જ પ્રમાણે સાતમા ઘનોદધિ અને સાતમી પૃથ્વી વિષેનું વક્તવ્ય પણ ઘનવાત પ્રમાણે જ સમજવું. તથા તમામ અવકાશાન્તર સંબંધી વક્તવ્ય સાતમા અવકાશાન્તર પ્રમાણે જ સમજવું. (सेसा जहा तणुवाए) બાકીના દ્વીપાદિકનું વક્તવ્ય તનુવાત પ્રમાણે સમજવું, એટલે કે તેમને ગુરુલઘુ કહ્યા છે એમ સમજવું, એ જ વાત (एवं गुरुयलहुए) સૂત્રપાઠ વડે બતાવવામાં આવી છે. એટલે કે બધા દ્વીપોને સાગરોને અને વર્ષોને ગુરુલઘુરૂપ ત્રીજા પદથી વર્ણવ્યા છે-એટલે કે તેઓ ગુરુલઘુ છે. આ વિષયમાં આ પ્રમાણે ગાથાર્દ્ધ છે-"ओवास, वाय, घणउदही-पुढवी, दीवाय सागरावासा" તનુવાતની બાબતમાં જે કથન થયું છે તે કથન

वर्षविषये गुरुलघुतया ज्ञातव्यमिति, एतानि-चावकाशान्तराणि सूत्राणि संग्रह-गाथानुसारेणावगन्तव्यानि तथाहि—

' ओवास-वाय-घण-उदही पुढवि दीवा य सागरावासा ।
नेरइयाई अत्थिय समया कम्माइं लेस्साओ-॥ १ ॥
दिट्ठीदंसण नाणे सन्ना सरीस य जोग उवओगे ।
दव्व पएसा पज्जव तीया आगामि सव्वद्धा ' इति ॥२॥

छाया—अवकाशो वातः घनोदधिः पृथिवी द्वीपाश्च सागरा वर्षाणि ।
नैरयिकादयोऽस्तिकायः समयाः कर्माणि लेश्याः ॥ १ ॥
दृष्टिर्दर्शनं ज्ञानं संज्ञा शरीराणि च योगोपयोगौ ।
द्रव्यप्रदेशाः पर्यवाः अतीता आगामिनी सर्वाद्धा ॥२॥

' णेरइयाणं भंते ' नैरयिकाः खलु भदन्त ! ' किं गुरुया जाव अगुरुलहुया' किं गुरुका यावद् अगुरुलघुकाः ? हे भदन्त ! नैरयिका गुरुका वा लघुका वा

घनोदधिवात, पृथिवी, द्वीप, सागर और वर्ष-क्षेत्र इनके विषय में भी जानना चाहिये अर्थात् ये सब गुरुलघुरूप तृतीय पद वाले कहे गये हैं। जितने भी ये अवकाशान्तर सूत्र हैं वे इन संग्रह गाथाओं के अनुसार हैं-वे संग्रह गाथाएँ इस प्रकार से हैं-

" ओवास-वाय-घण-उदही पुढवी, दीवा य सागरा वासा ।
नेरइयाई अत्थि य समया कम्माइं लेस्साओ ॥ १ ॥
दिट्ठी दंसण नाणे सन्ना सरीरा य जोग उवओगे ।
दव्वपएसा पज्जव तीया आगामि सव्वद्धा ॥ "

(णेरइया णं भंते ! किं गुरुया जाव अगुरु य लहुया ?) हे भदन्त ! नैरयिक जीव क्या गुरु हैं ? यावत् अगुरुकलघुक हैं ? यहां यावद् पद से

અવકાશ ઘનોદધિવાત, પૃથિવી, દ્વીપ, સાગર અને વર્ષક્ષેત્રોના વિષયમાં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ, એટલે કે એ બધાંને ગુરુલઘુ કહેલાં છે એમ સમજવું, જેટલાં અવકાશાન્ત સૂત્રો છે તે આ ગાથાઓ અનુસાર છે તે:સંગ્રહ ગાથાઓ નીચે મુજબ છે—

" ओवास-वाय-घण-उदही पुढवी, दीवा य सागरावासा ।
नेरइवाई अत्थि य समया कम्माइं लेस्साओ ॥ १ ॥
दिट्ठी दंसण नाणे सन्ना सरीरा य जोग उवओगे ।
दव्वपएसा पज्जव तीया आगामि सव्वद्धा ॥ २ ॥ "

(णेरइयाणं भंते ! किं गुरुया जाव अगुरुलहुया ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો ગુરુ હોય છે ? લઘુ હોય છે ? અથવા ગુરુલઘુ હોય છે ? અગુરુલઘુ

गुरुलघुका वा अगुरुलघुका वेति प्रश्नः। उत्तरति भगवान्—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो गुरुया' नो गुरुकाः 'नो लहुया' नो लघुकाः किन्तु 'गुरुलहुया वि' गुरुलघुका अपि 'अगुरुलहुया वि' अगुरुलघुका अपि, हे गौतम! नारका नो गुरुका न वा लघुकाः अपि तु गुरुलघुकास्तथा अगुरुलघुकाश्च–भवन्तीति 'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन? उत्तरयति भगवान्–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'वेउव्विय तेयाइं पडुच्च' वैक्रियतैजसे शरीरे प्रतीत्य=अधिकृत्य 'णो गुरुया णो लहुया गुरुय लहुया' नो गुरुका नो लघुका गुरुकलघुका नो अगुरुलघुकाः, नारका वैक्रियतैजसशरीरे प्रतीत्य गुरुकलघुका एव यतो वैक्रियतैजसशरीरे वैक्रियतैजसवर्गणानिष्पादिते, वैक्रिय

"लघु और गुरुलघु" इन पदों का ग्रहण किया गया है। इस तरह से हे भदन्त! नैरयिक जीव क्या गुरु हैं? लघु हैं? या गुरु लघु रूप हैं अथवा अगुरुलघुरूप हैं? यह प्रश्न बन जाता है। (गोयमा!) हे गौतम! नारक जीव (नो गुरुया, नो लहुया) न गुरु हैं, न लघु हैं किन्तु (गुरुयलहुया वि अगुरुलहुया वि) गुरुलघु भी हैं और अगुरुलघु भी हैं। (से केणट्ठेणं?) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि नारक जीव न लघु हैं न गुरु हैं किन्तु गुरुलघु भी हैं और अगुरुलघु भी हैं? (गोयमा! वेउव्विय–तेयाइं पडुच्च णो गुरुया, णो लहुया, गुरुय–लहुया) हे गौतम! वैक्रियशरीर तैजस शरीर इन दो शरीरों की अपेक्षा करके नारक जीव न गुरु हैं, न लघु हैं किन्तु गुरुलघु हैं। अगुरुलघु नहीं है। तात्पर्य यह है कि नारक जीवों के तैजसशरीर कार्मणशरीर तथा वैक्रियशरीर ये ३ तीन शरीर होते हैं। सो तैजस एवं वैक्रिय शरीर तैजस और वैक्रिय वर्गणाओं से निष्पादित होते है। और ये तैजस

હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! નારક જીવો (नो गुरुया, नो लहुया) ગુરુ પણ નથી લઘુ પણ નથી, પરન્તુ (गुरुयलहुया वि अगुरुयलहुया वि) ગુરુલઘુ પણ હોય છે અને અગુરુલઘુ પણ હોય છે? (से केणट्ठेणं०') હે ભગવન્! આપ શા માટે એવું કહો છો કે નારકજીવો ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી. પરન્તુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ પણ છે? (गोयमा! वेउव्विय –तेयाइं पडुच्च णो गुरुया, णो लहुया. गुरुयलहुया) હે ગૌતમ! વૈક્રિય અને તૈજસ શરીરની અપેક્ષાએ નારક જીવો ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, અગુરુ-લઘુ પણ નથી. પરન્તુ ગુરુલઘુ છે. તાત્પર્ય એ છે કે નારક જીવોને તૈજસ કાર્મણ શરીર અને વૈક્રિય શરીર એ ત્રણ શરીર હોય છે. તૈજસ અને વૈક્રિય શરીરનું નિર્માણ તૈજસ અને વૈક્રિય વર્ગણાઓથી થાય છે. અને તે તૈજસ

वर्षविषये गुरुलघुतया ज्ञातव्यमिति, एतानि–चावकाशान्तराणि सूत्राणि संग्रह-गाथानुसारेणावगन्तव्यानि तथाहि—

' ओवास–वाय–घण–उदही पुढवि दीवा य सागरावासा ।
नेरइयाई अत्थिय समया कम्माइं लेस्साओ-॥ १ ॥
दिट्ठीदंसण नाणे सन्ना सरीस य जोग उवओगे ।
दव्व पएसा पज्जव तीया आगामि सव्वद्धा ' इति ॥२॥

छाया—अवकाशो वातः घनोदधिः पृथिवी द्वीपाश्च सागरा वर्षाणि ।
नैरयिकादयोऽस्तिकायः समयाः कर्माणि लेश्याः ॥ १ ॥
दृष्टिर्दर्शनं ज्ञान संज्ञा शरीराणि च योगोपयोगौ ।
द्रव्यप्रदेशाः पर्यवाः अतीता आगामिनी सर्वाद्धा ॥२॥

' णेरइयाणं भंते ' नैरयिकाः खलु भदन्त ! ' किं गुरुया जाव अगुरुलहुया ' किं गुरुका यावद् अगुरुलघुकाः ? हे भदन्त ! नैरयिका गुरुका वा लघुका वा

घनोदधिवात, पृथिवी, द्वीप, सागर और वर्ष–क्षेत्र इनके विषय में भी जानना चाहिये अर्थात् ये सब गुरुलघुरूप तृतीय पद वाले कहे गये हैं। जितने भी ये अवकाशान्तर सूत्र हैं वे इन संग्रह गाथाओं के अनुसार हैं–वे संग्रह गाथाएँ इस प्रकार से हैं–

" ओवास-वाय-घण–उदही पुढवी, दीवा य सागरा वासा ।
नेरइयाई अत्थि य समया कम्माइं लेस्साओ ॥ १ ॥
दिट्ठी दंसण नाणे सन्ना सरीरा य जोग उवओगे ।
दव्वपएसा पज्जव तीया आगामि सव्वद्धा ॥ "

(णेरइया णं भंते ! किं गुरुया जाव अगुरु य लहुया ?) हे भदन्त ! नैरयिक जीव क्या गुरु हैं ? यावत् अगुरुकलघुक हैं ? यहां यावद् पद से

અવકાશ ઘનોદધિવાત, પૃથિવી, દ્વીપ, સાગર અને વર્ષક્ષેત્રોના વિષયમાં પણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ, એટલે કે એ બધાંને ગુરુલઘુ કહેલાં છે એમ સમજવું, જેટલાં અવકાશાન્ત સૂત્રો છે તે આ ગાથાઓ અનુસાર છે તે સંગ્રહ ગાથાઓ નીચે મુજબ છે—

" ओवास-वाय–घण-उदही पुढवी, दीवा य सागरावासा ।
नेरइवाई अत्थि य समया कम्माइं लेस्साओ ॥ १ ॥
दिट्ठी दंसण नाणे सन्ना सरीरा य जोग उवओगे ।
दव्वपएसा पज्जव तीया आगामि सव्वद्धा ॥ २ ॥ "

(णेरइयाणं भंते ! किं गुरुया जाव अगुरुलहुया ?) હે ભદન્ત ! નારક જીવો ગુરુ હોય છે ? લઘુ હોય છે ? અથવા ગુરુલઘુ હોય છે ? અગુરુલઘુ

गुरुलघुका वा अगुरुलघुका वेति प्रश्नः। उत्तरति भगवान्—'गोयमे' त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो गुरुया' नो गुरुकाः 'नो लहुया' नो लघुकाः किन्तु 'गुरुलहुया वि' गुरुलघुका अपि 'अगुरुलहुया वि' अगुरुलघुका अपि, हे गौतम! नारका नो गुरुका न वा लघुकाः अपि तु गुरुलघुकास्तथा अगुरुलघुकाश्च-भवन्तीति 'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन? उत्तरयति भगवान्-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'वेउव्विय तेयाइं पडुच्च' वैक्रियतैजसे शरीरे प्रतीत्य=अधिकृत्य 'णो गुरुया णो लहुया गुरुय लहुया' नो गुरुका नो लघुका गुरुकलघुका नो अगुरुलघुकाः, नारका वैक्रियतैजसशरीरे प्रतीत्य गुरुकलघुका एव यतो वैक्रियतैजसशरीरे वैक्रियतैजसवर्गणानिष्पादिते, वैक्रिय

"लघु और गुरुलघु" इन पदों का ग्रहण किया गया है। इस तरह से हे भदन्त! नैरयिक जीव क्या गुरु हैं? लघु हैं? या गुरु लघु रूप हैं अथवा अगुरुलघुरूप हैं? यह प्रश्न बन जाता है। (गोयमा!) हे गौतम! नारक जीव (नो गुरुया, नो लहुया) न गुरु हैं, न लघु हैं किन्तु (गुरुयलहुया वि अगुरुलहुया वि) गुरुलघु भी हैं और अगुरुलघु भी हैं। (से केणट्ठेणं?) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि नारक जीव न लघु हैं न गुरु हैं किन्तु गुरुलघु भी हैं और अगुरुलघु भी हैं? (गोयमा! वेउव्विय-तेयाइं पडुच्च णो गुरुया, णो लहुया, गुरुय-लहुया) हे गौतम! वैक्रियशरीर तैजस शरीर इन दो शरीरों की अपेक्षा करके नारक जीव न गुरु हैं, न लघु हैं किन्तु गुरुलघु हैं। अगुरुलघु नहीं है। तात्पर्य यह है कि नारक जीवों के तैजसशरीर कार्मणशरीर तथा वैक्रियशरीर ये ३ तीन शरीर होते हैं। सो तैजस एवं वैक्रिय शरीर तैजस और वैक्रिय वर्गणाओं से निष्पादित होते है। और ये तैजस

હોય છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! નારક જીવો (नो गुरुया, नो लहुया) ગુરુ પણ નથી લઘુ પણ નથી, પરન્તુ (गुरुयलहुया वि अगुरुयलहुया वि) ગુરુલઘુ પણ હોય છે અને અગુરુલઘુ પણ હોય છે? (से केणट्ठेणं०') હે ભગવન્! આપ શા માટે એવું કહો છો કે નારકજીવો ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી. પરન્તુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ પણ છે? (गोयमा! वेउव्विय-तेयाइं पडुच्च णो गुरुया, णो लहुया, गुरुयलहुया) હે ગૌતમ! વૈક્રિય અને તૈજસ શરીરની અપેક્ષાએ નારક જીવો ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, અગુરુ-લઘુ પણ નથી પરન્તુ ગુરુલઘુ છે. તાત્પર્ય એ છે કે નારક જીવોને તૈજસ કાર્માણ શરીર અને વૈક્રિય શરીર એ ત્રણ શરીર હોય છે. તૈજસ અને વૈક્રિય શરીરનું નિર્માણ તૈજસ અને વૈક્રિય વર્ગણાઓથી થાય છે. અને તે તૈજસ

तैजसवर्गणाश्च गुरुलघुका एव भवन्ति, ततस्तादृशे कारणे गुरुत्वलघुत्वात्कार्येऽपि गुरुत्वलघुत्वे एव भवत इति । तदुक्तम्—

'ओरालिय वेउव्विय आहारग तेय गुरुलहू दव्वा' । इति ।'

छाया—औदारिकवैक्रियकाहारकतैजसानि गुरुलघुकानि द्रव्याणि ॥" इति ।

औदारिकं वैक्रियकम् आहारकं तथा तैजसमित्येतत्सर्वं गुरुलघुद्रव्यमेवेति । 'जीवं च कम्मणं च पडुच्च णो गुरुया णो लहुया णो गुरुयलहुया अगुरुलहुया' जीवं च कार्मणं च प्रतीत्य नो गुरुका नो लघुका नो गुरुकलघुकाः अगुरुलघुकाः, नारका जीवापेक्षया कार्मणशरीरापेक्षया च अगुरुलघुका एव जीवस्यारूपिद्रव्यत्वेनागुरुलघुस्वभावत्वात्, कार्मणशरीरस्य च कर्मवर्गणारूपत्वात्, कर्मवर्गणानां चागुरुलघुत्वादिति । तथोक्तम्—

वैक्रिय वर्गणाएँ गुरुलघुक ही होती हैं। इसलिये जब कारण गुरुलघुक हैं तो इनके कार्य भी गुरुलघुक ही होंगे। इसी अभिप्राय से नारक जीव "गुरुलघुक भी हैं" ऐसा कहा है। तदुक्तम्—

"ओरालिय वेउव्विय आहारग तेय गुरुलहू दव्वा"

औदारिक, वैक्रियक, आहारक, तैजस ये गुरुलघुक द्रव्य हैं। (जीवं च कम्मं च पडुच्च णो गुरुया, णो लहुया, णो गुरुयलहुया, अगुरुयलहुया) कार्माण शरीर की अपेक्षा नारक जीव न गुरु है, न लघु हैं और न गुरुलघु है हैं किन्तु अगुरुलघु ही है। क्यों कि जीव अरूपी द्रव्य है इसलिये उसका स्वभाव अगुरुलघुरूप है। तथा जो कार्मण शरीर है वह कर्मवर्गणारूप है। और जो कर्मवर्गणाएँ हैं वे अगुरुलघुरूप होती हैं। तथा चोक्तम्—

અને વૈક્રિય વર્ગણાઓ ગુરુલઘુજ હોયછે તેથી જો કારણ ગુરુલઘુ છે તો તેમનાં કાર્ય પણ ગુરુલઘુ જ હોય છે એટલા માટે નારક જીવો "ગુરુલઘુ પણ હોય છે." એમ કહેલ છે. કહ્યુ પણ છે કે—

"ओरालिय वेउव्विय आहारग तेय गुरुलहू दव्वा"

ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ, એ ચાર ગુરુલઘુક દ્રવ્યો છે. (जीवं च कम्मं च पडुच्च णो गुरुया, णो लहुया, णो गुरुयलहुया, अगुरुय लहुया) કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ નારક જીવ ગુરુ પણ નથી લઘુ પણ નથી, ગુરુ લઘુ પણ નથી. પરન્તુ અગુરુલઘુ જ કારણ કે જીવ અરૂપી દ્રવ્ય છે, તેથી તેનો સ્વભાવ અગુરુલઘુરૂપ છે. તથા જે કાર્મણ શરીર છે તે કર્મવર્ગણારૂપ છે અને કર્મવર્ગણાઓ અગુરુલઘુરૂપ હોય છે કહ્યું પણ છે કે—

"कम्मण मण भासाइं एयाइं अगुरुलहुयाइं" कार्मण-मनो-भाषाः इमा सर्वा अपि वर्गणा अगुरुलघुका एव भवन्तीति। वैक्रियतैजसशरीरापेक्षया नारका गुरुलघुका भवंति, प्रयोजकयोः शरीरयोः वैक्रियतैजसयोर्गुरुलघुत्वेन तदवच्छिन्ने नारकेपि तयोर्गुरुत्वलघुत्वयोः संभवात्, जीवकार्मणापेक्षया च नारका अगुरुलघुका एव यतो जीवस्यारूपित्वं विद्यते कार्मणशरीरस्यापि अरूपित्वम्, अतः अगुरुलघुत्वमेव। एतदुक्तं भवति स्वस्वभावतस्तु जीवो न गुरुर्न वा लघुः किन्तु कर्मोपाधिवशात् तथा तथा-प्रतिभासते, यदि उपाधौ गुरुत्वं लघुत्वं भवेत्तदा तदुपहिते तस्मिन्नपि तद् भवति, यद्युपाधौ गुरुत्वादिकं न भवेत्तदा तादृशोपाध्यु-

"कम्मण मणभासाइं एयाइं अगुरुलहुयाइं।"

कार्माणवर्गणा मनोवर्गणा और भाषावर्गणा ये सब वर्गणाएँ अगुरुलघुक ही होती हैं अतः वैक्रिय और तैजस इन दो शरीरों की अपेक्षा से नारक जीव गुरुलघुक होते हैं। क्यों कि प्रयोजक वैक्रिय तैजस शरीर में गुरुता और लघुता होने से, तदवच्छिन्न-इन दो शरीरों से युक्त-नारकजीव में भी गुरुत्व और लघुत्व संभवता है। तथा-जीव और कार्माणशरीर की अपेक्षा से नारकजीव अगुरुलघुक ही होते है, क्यों कि जीव अरूपी होता है और कार्माणशरीर भी अरूपी होता है। इसलिये नारकजीव में अगुरुलघुत्व आता है। कहने का तात्पर्य यह है कि जीव स्वभाव से न गुरु है और न लघु है किन्तु कर्मोपाधि के वश से वह उस उस रूपसे प्रतिभासित होता है। यदि उपाधिमें गुरुता है तो इस उपाधिसे उपहित द्रव्यमें भी गुरुता आ जाती है और यदि उपाधि में लघुता है तो उपाधि से उपहित (युक्त) द्रव्य में भी लघुता आ जाती

"कम्मण मणभासाइं एयाइं अगुरुलहुयाइं"

કાર્મણુવર્ગણા મનોવર્ગણા અને ભાષાવર્ગણા, એ બધી વર્ગણાઓ અગુરુલઘુ જ હોય છે. તેથી વૈક્રિય અને તૈજસ, એ બે શરીરની અપેક્ષાએ નારક જીવો ગુરુલઘુ હોય છે, કારણ કે પ્રયોજક વૈક્રિય અને તૈજસ શરીરમાં ગુરુતા અને લઘુતા હોવાથી, તે બે શરીરોથી યુક્ત નારક જીવોમાં પણ ગુરુત્વ અને લઘુત્વ સંભવી શકે છે તથા જીવ અને કાર્મણુ શરીરની અપેક્ષાએ નારક અગુરુલઘુજ હોય છે, કારણ કે જીવ અરૂપી હોય છે, તે કારણે નારક જીવોમાં અગુરુત્વ લઘુત્વ પણ હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે જીવ સ્વભાવથી ગુરુ પણ નથી અને લઘુ પણ નથી, કર્મોપાધિને કારણે તે ગુરુ અથવા લઘુરૂપે પ્રતિભાસિત થાય છે. જો ઉપાધિમાં ગુરુતા હોય તો તે ઉપાધિથી ઉપહિત દ્રવ્યમાં પણ ગુરુતા આવી જાય છે, જો ઉપાધિમાં લઘુતા હોય તો તે ઉપાધિથી ઉપહિત દ્રવ્યમાં પણ લઘુતા આવી જાય છે, અને જો ઉપાધિમાં ગુરુત્વ વગેરે

पहितेपि ते गुरुत्वादयो न भवन्तीति भावः। 'से तेणट्ठेणं' तत् तेनार्थेन गौतम ! एवं कथ्यते यत् नारका न गुरुका न वा लघुकाः किन्तु गुरुकलघुका नो अगुरुलघुका इति, 'एवं जाव वेमाणिया' एवं यावद्वैमानिकाः, असुरकुमारा-दारभ्य वैमानिकदेवपर्यन्त नारकदण्डकवदेव प्रकारो योजनीय इति, 'णाणत्तं जाणियव्वं सरीरेहिं' नानात्वं ज्ञातव्यं शरीरैः, वैमानिकादिषु गुरुत्वलघुत्वादि विचारे न सर्वथा सादृश्यमेव किन्तु वैलक्षण्यमपि विद्यते तद्वैलक्षण्यं शरीरद्वारेण ज्ञातव्यम्, यस्य यानि शरीराणि तस्य तानि शरीराणि ज्ञात्वा असुरकुमारादि सूत्राणि पठितव्यानीति भावः। तथाहि असुरादिदेवास्तु नारकवदेव नारकतुल्याः

है। और यदि उपादि में गुरुत्व आदि नहीं हों तो तादृश उपाधि से उपहितद्रव्य में भी गुरुत्व लघुत्व नहीं होते हैं। (से तेणट्ठेणं) इस कारण से हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि नारक न गुरु हैं और न लघु हैं किन्तु गुरुलघुक भी हैं और अगुरुलघुक भी हैं। (एवं जाव वे-माणिया) इसी प्रकार से असुरकुमार से लेकर वैमानिक देवपर्यन्त नारकदण्डक की तरह ही समझना चाहिये। (णाणत्तं जाणियव्वं सरीरेहिं) परन्तु जो विशेषता है वह शरीरों को लेकर है। तात्पर्य यह है कि वैमानिक देवादिकों में जब गुरुत्व लघुत्व आदिका विचार किया जाता है तब उनमें सर्वथा समानता ही नहीं आती है किन्तु भिन्नता भी आती है और यह भिन्नता उनमें शरीर द्वार से आती है ऐसा जानना चाहिये अतः जिस के जो २ शरीर हैं उसके उन २ शरीरों को समझ कर असुरकुमार आदि सूत्र पढना चाहिये। जैसे—असुर

ન હોય તો તે પ્રકારની ઉપાધિથી ઉપહિત દ્રવ્યમાં પણ ગુરુત્વ લઘુત્વ હોતું નથી, (से तेट्ठेणं) હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યુ છે કે નારક જીવો ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, પરંતુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ પણ છે, (एवं जाव वेमाणिया) નારકદંડકની જેમ જ અસુરકુમારથી લઈને વૈમાનિકો અત્યાર સુધીની ગુરુતા, લઘુતા વગેરેના વિષયમાં સમજવું, (णाणत्तं जाणियव्वं सरीरेहिं) પણ જે વિશેષતા છે તે શરીરની અપેક્ષાએ છે, તાત્પર્ય એ છે કે વૈમાનિક દેવ વગેરેમા જ્યારે ગુરુત્વ લઘુત્વ વગેરેનો વિચાર કરવામાં આવે ત્યારે તેમનામા બધી રીતે સરખાઇ હોતી નથી, ભિન્નતા પણ હોય છે, તે ભિન્નતા શરીરની અપેક્ષાએ રહેલી હોય છે, તેથી જેનાં જેવાં જેવા શરીરો હોય છે તેના તેવા તેવા શરીરોને સમજીને અસુરકુમાર વગેરે સૂત્રોનું કથન કરવું જોઇએ, જેમકે—અસુરકુમાર વગેરે દેવો તો નારકો જેવાં જ છે, તેથી વૈક્રિય

वैक्रियतैजसशरीरापेक्षया गुरुलघुकाः, जीवकार्मणापेक्षया चागुरुलघुका ज्ञातव्याः । पृथिव्यादिजीवास्तु पृथिव्यप्तेजोवनस्पतिजीवास्तु औदारिकतैजसशरीरे प्रतीत्य गुरुलघवो ज्ञातव्यास्तादृशशरीरयोर्गुरुलघुत्वेन तद्विशिष्टजीवस्यापि तथात्वसंभवात्, जीवं कार्मणं च शरीरं प्रतीत्यागुरुलघवः एतयोररूपित्वेनागुरुलघुत्वात्, वायुकायास्तु औदारिक-वैक्रियतैजसशरीराणि प्रतीत्य गुरुलघवः जीवकार्मणापेक्षया अगुरुलघवः एवं पञ्चेन्द्रियतिर्यचोपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनयो वायुकायवद् औदारिक-वैक्रिय-तैजसशरीराण्याश्रित्य गुरुलघुकाः । एवं जीव

आदि देव तो नारक की तरह ही है-अतः वैक्रिय तैजस शरीर की अपेक्षा से ये गुरुलघुक होते हैं तथा जीव और कार्मण शरीर की अपेक्षा से ये अगुरुलघुक होते हैं ऐसा जानना चाहिये। तथा-पृथिवीजीव, अप्जीव, तेजोजीव, वनस्पतिजीव ये सब औदारिक तैजस शरीर की अपेक्षा गुरुलघु होते हैं क्यों कि ये दोनों शरीर गुरुलघु हैं, इसलिये इन दोनों शरीरों से युक्त होने के कारण इन जीवों में भी तथा रूपता का संभव होता है । तथा-जीव और कार्मण शरीर को लेकर इनमें अगुरुलघुता आती है । क्यों कि ये दोनों अरूपी हैं । वायुकायिक जो जीव हैं इनमें औदारिक शरीर, वैक्रियशरीर और तैजस की अपेक्षा गुरुलघुता आती है और जीव तथा कार्मणशरीर की अपेक्षा इनमें अगुरुलघुता आती है । इसी तरह से पंचेन्द्रिय जो तिर्यंच जीव हैं उनमें भी वायुकाय की तरह गुरुलघुता और अगुरुलघुता आती है। क्यों कि पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों में औदारिक, वैक्रिय, तैजस और कार्मण ये चार होता है ।

અને તૈજસ શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ ગુરુલઘુ હોય છે, તથા જીવ અને કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ અગુરુલઘુ હોય છે, એમ સમજવું તથા-પૃથિવીકાયના જીવો, અપ્કાયના જીવો, તેજસ્કાયના જીવો અને વનસ્પતિકાયના જીવો, એ બધા જીવો ઔદારિક અને તૈજસ શરીરની અપેક્ષાએ ગુરુલઘુ હોય છે, કારણ કે તે બન્ને શરીર ગુરુલઘુ છે તેથી તે બે શરીરોથી યુક્ત હોવાને કારણે તે જીવોમાં પણ ગુરુલઘુપણું સંભવી શકે છે તથા જીવ અને કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં અગુરુલઘુપણું હોય છે, કારણ કે તે બન્ને અરૂપી છે. વાયુકાયિક જીવોમાં ઔદારિક શરીર, વૈક્રિય શરીર અને તૈજસશરીરની અપેક્ષા ગુરુલઘુતા હોય છે, પણ જીવ અને કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં અગુરુલઘુતા હોય છે. એ જ પ્રમાણે જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવો છે તેમનામાં પણ વાયુકાયની જેમ જ ગુરુલઘુતા અને અગુરુલઘુતા હોય છે, કારણ કે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોને ઔદારિક, વૈક્રિય અને તૈજસ અને કાર્મણ શરીર હોય છે-

कार्मणापेक्षया चागुरुलघुकाः । मनुष्यास्तु औदारिक-वैक्रिय-तैजसाहारकशरीराणि प्रतीत्य गुरुलघवः, जीवकार्मणपेक्षया चागुरुलघवो भवंतीति । 'धम्मत्थिकाए जावजीवत्थिकाए' धर्मास्तिकायः यावत् जीवास्तिकायः, इह यावत्पदेन अधर्मास्तिकायाकाशास्तिकाययोर्ग्रहणं कर्तव्यम्, 'चउत्थपएणं' चतुर्थपदेन, धर्मास्तिकायादारभ्य जीवास्तिकायपर्यन्ताः चतुर्थपदेन 'अगुरुलहु' इत्यनेन वक्तव्याः शेषाणां निषेध एव कर्तव्यः, धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायजीवास्तिकाया आद्यभङ्ग त्रयाणामभावो वक्तव्य इति, नामरूपित्वेनागुरुलघुत्वस्यैव संभवात् इति । 'पोग्गलत्थिकाएणं भंते' पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त !

आहारक शरीर नहीं होता। अतः औदारिक, वैक्रिय और तैजस इन तीन शरीरों की अपेक्षा से इनमें गुरुलघुता और जीव तथा कार्मण शरीर की अपेक्षा से इनमें अगुरुलघुता आती है ऐसा जानना चाहिये। मनुष्य में पांचों ही शरीर हो सकते हैं-अतः इनमें औदारिक, वैक्रिय, आहारक और तैजसशरीर की अपेक्षा से गुरुलघुता और जीव एवं कार्मणशरीरकी अपेक्षासे अगुरुलघुता आती है ऐसा जानना चाहिये। इस तरह असुरकुमार से लेकर यावत् वैमानिक देवपर्यन्त शरीरों को लेकर गुरुलघुता तथा अगुरुलघुता प्रकट की गई है। (धम्मत्थिकाए जाव जीवत्थिकाए चउत्थपएणं) धर्मास्तिकाय यावत् जीवास्तिकाय चौथे पद से उपलक्षित जानना चाहिये। तात्पर्य इसका यह है कि धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, काल और जीवास्तिकाय इनमें आदि के गुरु, लघु और गुरुलघु ये तीन भंग नहीं है केवल अगुरुलघु जो

આહારક શરીર હોતું નથી. તેથી ઔદારિક, તૈજસ અને વૈક્રિય એ ત્રણ શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં ગુરુલઘુતા હોય છે અને જીવ તથા કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં અગુરુલઘુતા હોય છે, એમ સમજવું. મનુષ્યોમાં પાંચે શરીરે હોઈ શકે છે તેથી ઔદારિક, તૈજસ, વૈક્રિય અને આહારક શરીરની અપેક્ષાએ તેમનામાં ગુરુલઘુતા હોય છે અને જીવ તથા કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ મનુષ્યોમાં અગુરુલઘુતા હોય છે એમ સમજવું. આ રીતે અસુરકુમારોથી લઈને વૈમાનિક દેવો સુધીના શરીરોની અપેક્ષાએ ગુરુલઘુતા અને અગુરુલઘુતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. (धम्मत्थिकाए जाव, जीवत्थिकाए चउत्थपएणं) ધર્માસ્તિકાયથી જીવાસ્તિકાય સુધીનું ચોથું પદ ગ્રહણ કરવુ. એટલે કે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય કાળ અને જીવાસ્તિકાયમા શરૂઆતના ત્રણ ભાંગા નથી પણ ચોથો ભાંગો છે. એટલે કે તેઓ ગુરુ નથી, લઘુ નથી, ગુરુલઘુ નથી, પણ અગુરુલઘુ છે. કારણ કે તે બધા દ્રવ્યો અરૂપી છે.

'किं गुरुए' किं गुरुकः, 'लहुए' लघुकः 'गुरुयलहुए' गुरुकलघुकः 'अगुरुलहुए' अगुरुलघुकः? उत्तरयति भगवान्–'गोयमे'त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'णो गुरुए' नो गुरुकः 'णो लहुए' नो लघुकः, 'गुरुलहुए वि' गुरुलघुकोपि। 'अगुरुलहुए वि' अगुरुलघुकोऽपि हे गौतम! पुद्गलास्तिकायो न गुरु र्न वा लघुः किन्तु गुरुलघुरपि अगुरुलघुरपि भवति, तथा च प्रथमद्वितीय भंगौ न ग्रहीतव्यौ किन्तु तृतीयचतुर्थयोरेव ग्रहणं कर्तव्यम्। पुद्गलास्तिकायविषये उत्तरं निश्चनयानुसारेण ज्ञातव्यम्, एतन्मते कोपि पदार्थः एकान्ततो न गुरु र्न वा लघु र्भवतीति। 'से केणट्ठेणं भंते' तत्केनार्थेन हे भदन्त! केन कारणेन एवमुच्यते, पुद्गलास्तिकायो न गुरु र्न वा लघुः किन्तु गुरुलघुकोऽगुरुलघुकश्चेति, उत्तरयति भगवान्–'गोयमे'–त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'गुरुयलहुय-

---

चौथा भंग है वही है। क्यों कि ये सब अरूपी द्रव्य हैं। (पोग्गलत्थिकाए णं भंते! किं गुरुए, लहुए, गुरुयलहुए, अगुरुयलहुए) हे भदन्त! पुद्गलास्तिकाय क्या गुरु है, अथवा लघु है? या गुरुलघु है? कि अगुरुलघु है? (गोयमा! णो गुरुए, णो लहुए, गुरुयलहुए वि, अगुरुलहुए वि) हे गौतम! पुद्गलास्तिकाय न गुरु है, न लघु है किन्तु गुरुलघु भी है और अगुरुलघु भी है। इस तरह यहां प्रथम भंग और द्वितीय भंग ग्रहण नहीं करना चाहिये, किन्तु तृतीय और चतुर्थ भंग ही यहां ग्रहण करना चाहिये। पुद्गलास्तिकाय में उत्तर निश्चयनय के अनुसार ही जानना चाहिये–निश्चयनय की मान्यतानुसार कोई भी पदार्थ एकान्ततः न गुरु है और न एकान्ततः लघु ही है। (से केणट्ठेणं भंते!) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि पुद्गलास्तिकाय न गुरु है और न लघु है किन्तु गुरुलघु भी है और अगुरुलघु भी है। (गुरुयलहुय-

---

(पोग्गलत्थिकाए णं भंते! किं गुरुए, लहुए, गुरुयलहुए अगुरुयलहुए?) હે ભગવન્! પૌદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ છે? લઘુ છે? અથવા ગુરુલઘુ છે? કે અગુરુલઘુ છે? (गोयमा णो गुरुए, णो लहुए, गुरुयलहुये वि, अगुरुलहुए वि) હે ગૌતમ! પૌદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી. પણ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ છે. આ રીતે અહીં પહેલા અને બીજા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો નથી. પણ ત્રીજા અને ચોથા ભાંગાનો સ્વીકાર કર્યો છે. પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં જે ઉત્તર આપ્યો છે તે નિશ્ચયનયના મતાનુસાર સમજવો. નિશ્ચયનયની માન્યતાનુસાર કોઈ પણ પદાર્થ એકાન્તપણે ગુરુ પણ નથી અને એકાન્તપણે લઘુ પણ નથી. (से केणट्ठेणं भंते!०) હે ભગવન્! આપ શા માટે એવું કહો છો કે પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ નથી, લઘુ નથી પરંતુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ પણ છે

दव्वाइं पडुच्च ' गुरुकलघुकद्रव्याणि औदारिकादीनि चत्वारि शरीराणि प्रतीत्य =आश्रित्य ' णो गुरुए ' नो गुरुकः, ' णो लहुए ' नो लघुकः, पुद्गलास्तिकायः औदारिकादिशरीरापेक्षया न गुरु र्न वा लघुरिति भावः, किन्तु ' गुरुलहुए ' गुरुलघुकः ' णो अगुरुयलहुए ' नो अगुरुलघुकः, ' अगुरुयलहुयदव्वाइं पडुच्च ' अगुरुलघुकद्रव्याणि प्रतीत्य, अगुरुलघु द्रव्याणि—कार्मणद्रव्याणि, तानि आश्रित्य ' णो गुरुए णो लहुए णो गुरुय लहुए ' नो गुरुकः नो लघुको नो गुरुलघुकोऽपि तु ' अगुरुयलहुए ' अगुरुकलघुकः पुद्गलास्तिकाय इति । ' समया कम्माणि य चउत्थपएण ' समयाः कर्माणि च चतुर्थपदेन, समयाः=कालविभागा अमूर्त्ताः, कर्माणि=कार्मणवर्गणारूपाणि. एषामगुरुलघुत्वम्, ' कण्हलेस्सा णं भंते ' कृष्ण-

दव्वाइं पडुच्च णो गुरुए, णो लहुए, गुरुयलहुए, णो अगुरुयलहुए) गुरुलघु द्रव्यों की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय न गुरु हैं, न लघु है न अगुरुलघु है किन्तु गुरुलघु है । यहां गुरुलघुक द्रव्य से औदारिक आदि चार शरीर लिये गये हैं । इन चार शरीर की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय न गुरु है, न लघु है, न अगुरुलघुरूप है किन्तु वह गुरुलघुरूप है । (अगुरुयलहुयदव्वाइं पडुच्च णो गुरुए, णो लहुए, णो गुरुयलहुए अगुरुलहुए) अगुरुलघु द्रव्य की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय न गुरु है न लघु हैं, और न गुरुलघु है किन्तु अगुरुलघुरूप है । यहां अगुरुलघुद्रव्य से कार्मणद्रव्य लिये गये हैं । क्योंकि कार्मणद्रव्य अगुरुलघुरूप होता है यह बात अभी ? प्रकट की जा चुकी है । अतः कार्माण द्रव्य की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय अगुरुलघुरूप प्रकट किया है । (समया कम्माणि य चउत्थपएणं) समय—कालविभाग, और कार्माण वर्गणारूप कर्म ये सब अगुरु-

ઉત્તર—(गुरुयलहुयदव्वाइं पडुच्च णो गुरुए णो लहुए, गुरुयलहुए, णो अगुरुयलहुए) ગુરુ લઘુ દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ પણ નથી લઘુ પણ નથી, અગુરુલઘુ પણ નથી, પરન્તુ ગુરુલઘુ છે, અહીં ગુરુલઘુ દ્રવ્યથી ઔદારિક વગેરે ચાર શરીર લેવામાં આવ્યાં છે. તે ચાર શરીરની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, અગુરુલઘુ પણ નથી, પરંતુ ગુરુલઘુરૂપ જ છે. (अगुरुयलहुयदव्वाइं पडुच्च णो गुरुए, णो लहुए, णो अगुरुयलहुए) અગુરુલઘુ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી, ગુરુલઘુ પણ નથી. પરંતુ અગુરુલઘુ છે, અહીં અગુરુલઘુ દ્રવ્યથી કાર્મણદ્રવ્ય લેવામાં આવેલ છે. કારણ તે કાર્મણદ્રવ્ય અગુરુલઘુરૂપ હોય છે, એ વાત હજી હમણાં જ પ્રકટ કરવામાં આવી છે તેથી કાર્મણ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાયને અગુરુલઘુરૂપ બતાવ્યું છે (समया कम्माणि य चउत्थ पएण) સમય-કાળવિભાગ, અને કાર્મણવર્ગણારૂપ અગુરુલઘુરૂપ કર્મ છે.

लेश्या· खलु भदन्त ! 'किं गुरुया' किं गुरुकाः 'जाव अगुरुयलहुया' यावत् अगुरुलघुकाः, यावत्पदेन लघुकाः गुरुलघुका वेत्यस्य भंगद्वयस्य ग्रहणं कर्तव्यम् इति प्रश्नः। उत्तरयति भगवान्–'गोयमे'–त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो गुरुया' नो गुरुकाः 'णो लहुया' नो लघुकाः किन्तु 'गुरुयलहुया वि' गुरुकलघुका अपि तथा 'अगुरुलहुया वि' अगुरुलघुका अपि। 'से केणट्ठेणं' तत्केनार्थेन एवमुच्यते ? उत्तरयति भगवान्—'गोयमे'–त्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'दव्वलेस्सं–पडुच्च' द्रव्यलेश्यां प्रतीत्य 'तइयपएणं' तृतीयपदेन द्रव्यलेश्या–माश्रित्य कृष्णलेश्या तृतीयपदेन गुरुलघुकरूपेण वाच्या। द्रव्यलेश्या पेक्षया कृष्णलेश्या गुरुलघुका भवति। द्रव्यतः कृष्णलेश्या औदारिकादिशरीर-

---

लघुरूप है। (कण्हलेस्साणं भंते ! किं गुरुया, जाव अगुरुयलहुया ?) हे भदन्त ! कृष्णलेश्या क्या गुरु है, अथवा लघु है, या गुरुलघु है कि अगुरुलघु है ? (गोयमा ! णो गुरुया, णो लहुया, गुरुयलहुया वि अगुरुयलहुया वि) हे गौतम ! कृष्णलेश्या न गुरु है, न लघु है, किन्तु गुरुलघु भी है और अगुरुलघु भी है। (से केणट्ठेणं०) हे भदन्त आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि कृष्णलेश्या न गुरु है, न लघु है किन्तु गुरुलघु भी है और अगुरुलघु भी है। (गोयमा ! दव्वलेस्सं पडुच्च ततियपएणं, भावलेस्सं पडुच्च चउत्थपएणं) हे गौतम ! द्रव्यलेश्या की अपेक्षा से कृष्णलेश्या गुरुलघुक है और भावलेश्या की अपेक्षा से वह चतुर्थपदरूप जो अगुरुलघुक है उस स्वरूप है। कृष्णलेश्याएँ द्रव्य और भाव की अपेक्षा से दो प्रकार की होती हैं। इनमें द्रव्य की अपेक्षा कृष्णलेश्या औदारिक आदि शरीरों के वर्णरूप होती है। अर्थात्–औदारिक

(कण्हलेस्साणं भंते ! किं गुरुया, जाव अगुरुयलहुया ?) હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુ છે, લઘુ છે, ગુરુલઘુ છે, કે અગુરુલઘુ છે ? (गोयमा ! णो गुरुया, णो लहुया, गुरुयलहुया वि अगुरुयलहुया वि) હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુ નથી, લઘુ નથી પરંતુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ છે. (से केणट्ठेणं०) હે ભગવન્ ? આપ શા કારણે એવું કહો છો કે કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુ પણ નથી, લઘુ પણ નથી. પરંતુ ગુરુલઘુ છે અને અગુરુલઘુ છે ? (गोयमा ! दव्वलेस्सं पडुच्च ततियपएणं, भावलेस्सं पडुच्च चउत्थपएणं) હે ગૌતમ ! દ્રવ્યલેશ્યાની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યા ગુરુલઘુ છે અને ભાવલેશ્યાની અપેક્ષાએ તે અગુરુલઘુ છે અહીં ત્રીજા પદથી ગુરુલઘુ અને ચોથા પદથી અગુરુલઘુ ગ્રહણ કર્યું છે. કૃષ્ણ વગેરે લેશ્યાઓ દ્રવ્ય અને ભાવની અપેક્ષાએ બે પ્રકારની હોય છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યા ઔદારિક વગેરે શરીરોનાં વર્ણરૂપ હોય છે, એટલે કે ઔદારિક વગેરે શરીરોનો જે

वर्णा औदारिकं च गुरुलघु इति कृत्वा कृष्णलेश्या गुरुलघुका वाच्याः । 'भावलेस्सं पडुच्च' भावलेश्यां प्रतीत्य 'चउत्थपएणं' चतुर्थपदेन, कृष्णलेश्या ज्ञातव्या, भावलेश्या जीवपरिणतिरूपा, जीवपरिणतिश्चामूर्ता, इत्यतो भावापेक्षया कृष्णलेश्या अगुरुलघुकैव भवतीति भावः । 'एवं जाव सुक्कलेस्सा' एवं यावत् शुक्ललेश्या ज्ञातव्या, 'दिट्ठी' दृष्टिः 'दंसण' दर्शनम् 'नाणं' ज्ञानम् 'अन्नाणं' अज्ञानम् सन्नाओ' संज्ञाः 'चउत्थ पएणं णेयव्वाओ' चतुर्थपदेन अगुरुलघुपदेन नेतव्याः =ज्ञातव्याः, 'हेट्ठिल्ला चत्तारि सरीरा णेयव्वा तईएणं पएणं' अधस्तनानि चत्वारि शरीराणि ज्ञातव्यानि तृतीयेन पदेन, अधस्तानि औदारिक-वैक्रियकार्मण-तैजस शरीराणि, तृतीयपदेन गुरुलघुकेन ज्ञातव्यानि, औदारिकादिचतुःशरीराणाम् गुरुलघुवर्गणास्वरूपत्वात् , 'कम्मणं य चउत्थेणं पएणं' कार्मणं च चतुर्थेन पदेन

आदि शरीरों का जो काला रंग है वह द्रव्यतः कृष्णलेश्या है। औदारिक आदि शरीर गुरुलघु होते हैं, अतः कृष्णलेश्या गुरुलघु होती है। जीवों की परिणतिरूप भावलेश्या होती है। अतः भावलेश्या की अपेक्षा से विचार करने पर वह कृष्णलेश्या अगुरुलघुरूप होती है। क्यों कि जीव की परिणति असूर्त है। (एवं जाव सुक्कलेस्सा) इस तरह से यावत् शुक्ललेश्या तक जानना चाहिये। (दिट्ठीदंसण-णाणऽण्णाण सन्नाओ चउत्थपएणं णेयव्वाओ) तथा-दृष्टि, दर्शन, ज्ञान, अज्ञान और संज्ञा ये सब चतुर्थपद से अगुरुलघुरूप जानना चाहिये। (हेट्ठिल्ला चत्तारि सरीरा णेयव्वा तईएणं पएणं) नीचे के चार शरीर औदारिक, वैक्रिय, कार्मण और तैजस-तृतीयपद से गुरुलघुरूप जानना चाहिये। क्यों कि ये चार शरीर गुरुलघु वर्गणारूप होते है। (कम्मणं य चउत्थेणं पएणं)

કાળો રંગ હોય છે તે દ્રવ્યથી કૃષ્ણલેશ્યા છે. ઔદારિક વગેરે શરીરો ગુરુલઘુ હોય છે, તેથી કૃષ્ણલેશ્યા પણ ગુરુલઘુ હોય છે. જીવોની પરિણતિરૂપ ભાવલેશ્યા હોય છે તેથી ભાવલેશ્યાની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો તે કૃષ્ણલેશ્યા અગુરુલઘુ રૂપ હોય છે. કારણ કે જીવની પરિણતિ અમૂર્ત છે. (एवं जाव सुक्कलेस्सा) એ જ પ્રમાણે શુકલલેશ્યા સુધીની લેશ્યાઓ વિષે પણ સમજવું. (दिट्ठी-दंसण-णाणऽण्णाणसन्नाओ चउत्थपएणं णेयव्वाओ) તથા—દૃષ્ટિ, દર્શન, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, અને સંજ્ઞા, એ બધામાં ચોથા પદને ગ્રહણ કરવું એટલે કે તેમને અગુરુલઘુ જાણવાં. (हेट्ठिल्ला चत्तारि सरीरा णेयव्वा तईएणं पएणं) નીચેનાં ચાર શરીરોને ઔદારિક વૈક્રિય, આહારક તૈજસ શરીરોને ત્રીજા પદથી ગુરુલઘુરૂપ જાણવા કારણ કે તે ચારે શરીર ગુરુલઘુવર્ગણા રૂપ હોય છે. (कम्मणं च चउत्थेणं पएणं) કાર્મણ શરીરને અગુરુલઘુરૂપ

कार्मणशरीरस्यागुरुलघुद्रव्यात्मकत्वात् चतुर्थपदेनागुरुलघुकेनैव संग्रहसंभवात्, 'मणजोगो वयजोगो चउत्थएणं पएणं' मनोयोगो वचोयोगश्चतुर्थकेन पदेन, मनोयोगवचोयोगौ चतुर्थपदेन वक्तव्यौ तद्द्रव्याणामगुरुलघुत्वादिति, 'कायजोगो तइएणं पएणं' काययोगस्तृतीयेन पदेन, काययोगः कार्मणवर्जितस्तृतीयपदेन गुरुलघुकेन ज्ञातव्यस्तद्द्रव्याणां गुरुलघुत्वादिति 'सागारोवओगो अणागारोवओगो चउत्थपएणं' साकारोपयोगः अनाकारोपयोगश्चतुर्थपदेन इमौ द्वावपि उपयोगौ चतुर्थपदेनागुरुलघुकेन ज्ञातव्यौ, उपयोगा अरूपित्वेन अगुरुलघवो भवंति इति भावः। 'सव्वदव्वा सव्वपएसा सव्वपज्जवा जहा पोग्गलात्थिकाओ' सर्वद्रव्याणि सर्वप्रदेशाः सर्वपर्यवाः यथा पुद्गलास्तिकायः, तत्र सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि सर्वप्रदेशास्ते-

कार्मणशरीर चतुर्थपद से अगुरुलघुरूप जानना चाहिये। क्यों कि वह अगुरुलघुद्रव्यात्मक होता है। (मणजोगो वइजोगो चउत्थएणं पएणं) मनयोग, वचनयोग ये दोनों चतुर्थपद जो अगुरुलघुपद हैं उससे कहना चाहिये। क्यों कि इनके द्रव्य अगुरुलघु होते है। (काय जोगो तइएणं पएणं) काययोग तृतीयपद जो गुरुलघु पद है उससे कहना चाहिये। यहां कार्मण काययोग छोड़ देना अर्थात् वह गुरुलघुक पद से नहीं कहना चाहिये। बाकी के ६ काययोग तृतीय पद से कहना चाहिये। क्यों कि इनके द्रव्य गुरुलघु होते हैं। (सागरोवओगो अणागारोवओगो चउत्थपएणं) साकारोपयोग-ज्ञान, अनाकारोपयोग-दर्शन ये दोनों चतुर्थपद से — अगुरुलघुपद से कहना चाहिये। क्यों कि उपयोग अमूर्त्त होते हैं। इस कारण वे अगुरुलघु होते हैं। (सव्वदव्वा, सव्वपएसा, सव्वपज्जवा, जहा पोग्गलात्थिकायो) सर्वद्रव्य, सर्वप्रदेश, सर्वपर्यायें, पुद्गलास्तिकाय की तरह जानना चाहिये। धर्मास्तिकायादिक

સમજવું, અહીં ચોથા પદથી "અગુરુલઘુ" ગ્રહણ કરાયું છે, કારણ કે કાર્મણ શરીર અગુરુલઘુ દ્રવ્યાત્મક હોય છે. (मणजोगो वइजोगो च चउत्थेणं पएणं) મનોયોગ અને વચનયોગ, એ બન્નેને અગુરુલઘુ હોય છે. (कायजोगो तइएणं पएणं) કાયજોગને ગુરુલઘુ કહેવો જોઈએ, અહીં કાર્મણ કાયયોગને ગ્રહણ કરવાનો નથી એટલે કે કાર્મણ કાયયોગને ગુરુલઘુ કહેવો જોઈએ નહીં. બાકીના છ કાયયોગને ગુરુલઘુ કહેવા જોઈએ, કારણ કે તેમનાં દ્રવ્ય ગુરુલઘુ હોય છે. (सागरोवओगो अणागारोवओगो चउत्थपएणं) સાકારોપયોગ-જ્ઞાન, અનાકારોપયોગ-દર્શન, એ બન્નેને અગુરુલઘુ કહેવા જોઈએ, કારણ કે ઉપયોગ અમૂર્ત હોય છે, તેથી તેઓ અગુરુલઘુ હોય છે. (सव्वदव्वा, सव्वपएसा, सव्वपज्जवा, जहा पोगलात्थिकायो) સર્વ દ્રવ્ય, સર્વ પ્રદેશ, અને સર્વ પર્યાયોને

षामेव निर्विभागा अंशाः, सर्वपर्यवाः वर्णोपयोगादयो द्रव्यधर्माः एते सर्वे पुद्गलालास्तिकाय वद् व्यपदेश्याः गुरुत्वलघुत्वेनागुरुलघुत्वेन चेत्यर्थः यतः सूक्ष्माणि अमूर्तानि च द्रव्याणि अगुरुलघूनि, इतराणि बादराणि मूर्त्तानि च गुरुलघूनि प्रदेशाः पर्यवास्तु तत्तद्रव्य संबन्धित्वेन तत्तत्स्वभावा इति। 'तोयद्धा' अतीताद्धा अतीतकाल इत्यर्थः, 'अणागयद्धा' अनागताद्धा, अनागतकाल इत्यर्थः, 'सव्वद्धा' सर्वाद्धा सर्वकाल इति यावत्, चउत्थेण पएणं' चतुर्थेन पदेन अगुरुलघुकेन अतीतानागतसर्वकालाश्चतुर्थ पदेन ज्ञातव्या अगुरुलघुकाः ज्ञातव्याः स्वभावत एव कालस्य गुरुत्वलघुत्वगुरुलघुत्वानामभावादित्यर्थः ॥ सू० २ ॥

अथ निर्ग्रन्थ प्रकरणम् ।

इतः पूर्वप्रकरणे गुरुत्वलघुत्वयो र्विचारः कृत इति गुरुत्वलघुत्वयोः प्रक्रान्तत्वात्तद्विषये एव इदं सूत्रमाह—' से णूणं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्—से णूणं भंते लाघवियं अपिच्छा अमुच्छा अगेही अपडिबद्धया समणाणं णिग्गंथाणं पसत्थं। हंता गोयमा!

द्रव्य हैं। इनके जो निर्विभाग अंश हैं वे प्रदेश है, वर्ण उपयोग आदि जो हैं वे द्रव्य के धर्म हैं। जो सूक्ष्म और अमूर्तद्रव्य हैं वे अगुरुलघु हैं और जो बादर एवं मूर्तद्रव्य हैं वे गुरुलघु हैं। प्रदेश और पर्याय ये दोनों भिन्न २ द्रव्यों के साथ रहने के कारण—तत्तद्रव्य संबंधी होने से तत्तत्स्वभावरूप जानना चाहिये। (तीयद्धा अणागयद्धा, सव्वद्धा चउत्थेणं पएणं) अतीतकाल, अनागतकाल और सर्वाद्धा ये सब—चतुर्थ पद से कहना चाहिये। क्यों कि काल में स्वभावतः ही गुरुत्व, लघुत्व और गुरुलघुत्व इनका अभाव रहता है ॥ सू–२ ॥

પુદ્ગલાસ્તિકાય જેવાં જ સમજવા. દ્રવ્ય શબ્દથી ધર્માસ્તિકાય વગેરેને ગ્રહણ કર્યા છે, તેમના જે અવિભાજ્ય અંશ છે પ્રદેશ છે, અને વર્ણ, ઉપયોગ વગેરે દ્રવ્યના ધર્મો છે જે સૂક્ષ્મ અને અમૂર્ત દ્રવ્ય છે તે અગુરુલઘુ હોય છે, અને જે બાદર (સ્થૂળ) અને મૂર્તદ્રવ્ય છે તે ગુરુલઘુ હોય છે. પ્રદેશ અને પર્યાય એ બંને જુદાં જુદાં દ્રવ્યોની સાથે રહેવાને કારણે–તે તે દ્રવ્ય સંબંધી હોવાને કારણે તે તે સ્વભાવરૂપ જાણવા (तीयद्धा, अणागयद्धा, सव्वद्धा चउत्थेणं पएणं) અતીતકાળ (ભૂતકાળ) અનાગતકાળ (ભવિષ્યકાળ) અને સર્વાદ્ધા (વર્તમાનકાળ) એ બધાંને ગુરુલઘુ કહેવા જોઇએ, કારણ કે કાળમાં સ્વભાવથી જ ગુરુત્વ, લઘુત્વ અને ગુરુલઘુત્વનો અભાવ રહે છે ॥ સૂ–૨ ॥

लाघवियं जाव पसत्थं। से णूणं भंते ! अकोहत्तं अमायत्तं अलोभत्तं समणाणं णिग्गंथाणं पसत्थं । हंता गोयमा ! अकोहत्तं अमाणत्तं जाव पसत्थं । से णूणं भंते ! कंखपओसेणं खीणे समणे णिग्गंथे अंतकरे भवइ, अंतिम-सरीरिए वा बहुमोहे वि य णं पुव्विं वि हरित्ता अहपच्छा संवुडे कालं करेइ, तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ सव्वे दुक्खाणं अंतंकरेइ, हंता गोयमा ! कंखपओसे खीणे जाव अंतं करेइ ॥ सू० ३ ॥

छाया–तद् नूनं भदन्त ! लाघविकम् अल्पेच्छा अमूर्च्छा अगृद्धिरप्रतिबद्धता श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् प्रशस्तम्? हन्त गौतम ! लाघविकं यावत् प्रशस्तम् । तद् नूनं भदन्त ! अक्रोधत्वममानत्वममायत्वमलोभत्वं श्रमणानां निर्ग्रन्थानां प्रशस्तम्? हन्त गौतम ! अक्रोधत्वममानत्वं यावत् प्रशस्तम् । तद् नूनं भदन्त ! काँक्षाप्रदोषे क्षीणे श्रमणो निर्ग्रन्थोऽन्तकारो भवति, अंतिमशरीरको वा भवति, बहुमोहश्चापि पूर्वं विहृत्य, अथ पश्चात् संवृतः कालं करोति ततः पश्चात् सिद्ध्यति बुद्ध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति?, हन्त गौतम ! कांक्षाप्रदोषे क्षीणे यावदन्तं करोतीति ॥ सू० ३ ॥

टीका—'से णूणं भंते !' तद् नूनं भदन्त ! 'लाघवियं' लाघविकम् लघो-

---

निर्ग्रन्थप्रकरण–

इससे पूर्वप्रकरण में गुरुत्व और लघुत्व इनका विचार किया गया है । अतः उन्हीं का प्रकरण चलता है इस कारण उसी विषय में सूत्रकार " से णूणं भंते ! " इत्यादि सूत्र कह रहे हैं—

टीकार्थ– (भंते) हे भदन्त ! (से णूणं लाघवियं अपिच्छा, अमुच्छा

નિર્ગ્રન્થ પ્રકરણ

આ પહેલાંના પ્રકરણમાં ગુરુત્વ અને લઘુત્વનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એમનું જ પ્રકરણ ચાલતું હોવાથી એજ વિષયમાં સૂત્રકાર " से णूणं भंते ! " ઇત્યાદિ સૂત્રો કહે છે—

' से णूणं भंते ! लाघवियं अप्पिच्छा " ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—(भंते !) હે ભગવન્ ! (से णूणं लाघविय अप्पिच्छा, अमुच्छा,

षामेव निर्विभागा अंशाः, सर्वपर्यवाः वर्णोपयोगादयो द्रव्यधर्माः एते सर्वे पुद्गलास्तिकाय वद् व्यपदेश्याः गुरुत्वलघुत्वेनागुरुलघुत्वेन चेत्यर्थः यतः सूक्ष्माणि अमूर्तानि च द्रव्याणि अगुरुलघूनि, इतराणि बादराणि मूर्त्तानि च गुरुलघूनि प्रदेशाः पर्यवास्तु तत्तद्रव्य संबन्धित्वेन तत्तत्स्वभावा इति। 'तीयद्धा' अतीताद्धा अतीतकाल इत्यर्थः, 'अणागयद्धा' अनागताद्धा, अनागतकाल इत्यर्थः, 'सव्वद्धा' सर्वाद्धा सर्वकाल इति यावत्, चउत्थेण पएणं' चतुर्थेन पदेन अगुरुलघुकेन अतीतानागतसर्वकालाश्चतुर्थ पदेन ज्ञातव्या अगुरुलघुकाः ज्ञातव्याः स्वभावत एव कालस्य गुरुत्वलघुत्वगुरुलघुत्वानामभावादित्यर्थः ॥ सू० २ ॥

अथ निर्ग्रन्थ प्रकरणम्।

इतः पूर्वप्रकरणे गुरुत्वलघुत्वयो र्विचारः कृत इति गुरुत्वलघुत्वयोः प्रक्रान्तत्वात्तद्विषये एव इदं सूत्रमाह—' से णूणं भंते ' इत्यादि।

मूलम्—से णूणं भंते लाघवियं अपिच्छा अमुच्छा अगेही अपडिबद्धया समणाणं णिग्गंथाणं पसत्थं। हंता गोयमा!

द्रव्य हैं। इनके जो निर्विभाग अंश हैं वे प्रदेश है, वर्ण उपयोग आदि जो हैं वे द्रव्य के धर्म हैं। जो सूक्ष्म और अमूर्तद्रव्य हैं वे अगुरुलघु हैं और जो बादर एवं मूर्तद्रव्य हैं वे गुरुलघु हैं। प्रदेश और पर्याय ये दोनों भिन्न २ द्रव्यों के साथ रहने के कारण—तत्तद्रव्य संबंधी होने से तत्तत्स्वभावरूप जानना चाहिये। (तीयद्धा अणागयद्धा, सव्वद्धा चउत्थेणं पएणं) अतीतकाल, अनागतकाल और सर्वाद्धा ये सब—चतुर्थ पद से कहना चाहिये। क्यो कि काल में स्वभावतः ही गुरुत्व, लघुत्व और गुरुलघुत्व इनका अभाव रहता है ॥ सू—२ ॥

પુદ્ગલાસ્તિકાય જેવાં જ સમજવા. દ્રવ્ય શબ્દથી ધર્માસ્તિકાય વગેરેને ગ્રહણ કર્યા છે, તેમના જે અવિભાજ્ય અંશ છે પ્રદેશ છે, અને વર્ણ, ઉપયોગ વગેરે દ્રવ્યના ધર્મો છે જે સૂક્ષ્મ અને અમૂર્ત દ્રવ્ય છે તે અગુરુલઘુ હોય છે, અને જે બાદર (સ્થૂળ) અને મૂર્તદ્રવ્ય છે તે ગુરુલઘુ હોય છે. પ્રદેશ અને પર્યાય એ બંને જુદાં જુદાં દ્રવ્યોની સાથે રહેવાને કારણે—તે તે દ્રવ્ય સંબંધી હોવાને કારણે તે તે સ્વભાવરૂપ જાણવા (तीयद्धा, अणागयद्धा, सव्वद्धा चउत्थेणं पएणं) અતીતકાળ (ભૂતકાળ) અનાગતકાળ (ભવિષ્યકાળ) અને સર્વાદ્ધા (વર્તમાનકાળ) એ બધાંને ગુરુલઘુ કહેવા જોઇએ, કારણ કે કાળમાં સ્વભાવથી જ ગુરુત્વ, લઘુત્વ અને ગુરુલઘુત્વનો અભાવ રહે છે ॥ સૂ—૨ ॥

लाघवियं जाव पसत्थं। से णूणं भंते ! अकोहत्तं अमायत्तं अलोभत्तं समणाणं णिग्गंथाणं पसत्थं । हंता गोयमा ! अकोहत्तं असाणत्तं जाव पसत्थं । से णूणं भंते! कंखपओसेणं खीणे समणे णिग्गंथे अंतकरे भवइ, अंतिम-सरीरिए वा बहुमोहे वि य णं पुव्विं त्रि हरित्ता अहपच्छा संवुडे कालं करेइ, तओ पच्छा सिज्झइ बुज्झइ मुच्चइ सर्व दुक्खाणं अंतंकरेइ, हंता गोयमा ! कंखपओसे खीणे जाव अंतं करेइ ॥ सू० ३ ॥

छाया-तद् नूनं भदन्त ! लाघविकम् अल्पेच्छा अमूर्च्छा अगृद्धिरप्रतिबद्धता श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् प्रशस्तम्? हन्त गौतम ! लाघविकं यावत् प्रशस्तम्। तद् नूनं भदन्त ! अक्रोधत्वममानत्वममायत्वमलोभत्वं श्रमणानां निर्ग्रन्थानां प्रशस्तम्-? हन्त गौतम ! अक्रोधत्वममानत्वं यावत् प्रशस्तम् । तद् नूनं भदन्त ! काँक्षाप्रदोषे क्षीणे श्रमणो निर्ग्रन्थोऽन्तकारो भवति, अंतिमशरीरको वा भवति, बहुमोहश्चापि पूर्वं विहृत्य, अथ पश्चात् संवृतः कालं करोति ततः पश्चात् सिद्ध्यति बुद्ध्यते मुच्यते परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति?, हन्त गौतम ! कांक्षाप्रदोषे क्षीणे यावदन्तं करोतीति ॥ सू० ३ ॥

टीका—'से णूणं भंते !' तद् नूनं भदन्त ! 'लाघवियं' लाघविकम् लघो-

---

निर्ग्रन्थप्रकरण-

इससे पूर्वप्रकरण में गुरुत्व और लघुत्व इनका विचार किया गया है। अतः उन्हीं का प्रकरण चलता है इस कारण उसी विषय में सूत्रकार " से णूणं भंते ! " इत्यादि सूत्र कह रहे हैं—

टीकार्थ- (भंते) हे भदन्त ! (से णूणं लाघवियं अपिच्छा, अमुच्छा

નિર્ગ્રન્થ પ્રકરણ

આ પહેલાંના પ્રકરણમાં ગુરુત્વ અને લઘુત્વનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એમનું જ પ્રકરણ ચાલતું હોવાથી એજ વિષયમાં સૂત્રકાર " से णूणं भंते ! " ઇત્યાદિ સૂત્રો કહે છે—

' से णूणं भंते ! लाघवियं अप्पिच्छा " ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—(भंते !) હે ભગવન્ ! (से णूणं लाघवियं अप्पिच्छा, अमुच्छा,

भावो लाघवं लाघवमेव लाघविकम् अल्पोपधित्वं 'अपिच्छा' अल्पेच्छा, अल्पा इच्छा अभिलाषा आहारादिषु इत्यल्पेच्छा, 'अमुच्छा' अमूर्छा, उपध्यादिरक्षणादि-विषयकमूर्च्छारहितत्वम्, 'अगेही' अगृद्धिः, आहारादिषु परिभोगकाले आसक्ति-रहितत्वम्। 'अपडिबद्धया' अप्रतिबद्धता=सांसारिक बन्धुबान्धवादिषु स्नेहाभावः, एतत् लाघविकाल्पेच्छाऽमूर्च्छाऽगृद्ध्यप्रतिबद्धतेति पञ्चकम् 'समणाणं' श्रमणा-नाम् 'णिग्गंथाणं' निर्ग्रन्थानाम् 'पसत्थं' प्रशस्तम्, सुन्दरम् कल्याणकरं भवति किम्? इति प्रश्नः। भगवानाह—'हंता गोयमे' त्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'लाघवियं जाव पसत्थं' लाघविकं यावत् प्रशस्तम्, यावत्पदेन —'अल्पेच्छाऽमूर्च्छाऽगृद्धिरप्रतिबद्धता श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम्' इति संग्राह्यम्। हे गौतम! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां लाघविकादिकं सर्वं प्रशस्तमेव, एतदेव श्रमणानां

अगिद्धि अपडिबद्धया, समणाणं निग्गंथाणं पसत्थं) लाघविक-अल्प उपधि रखने रूप लघुता, तथा अपिच्छा-आहार आदिकों में अल्पइच्छा, अमुच्छा-उपधि आदि के रक्षण करने रूप मूर्च्छासे रहितपना, अगेही आहार आदिके उपभोग कालमें अगृद्धिपन, और अप्रतिबद्धता-बांधव आदिकों के ऊपर स्नेह का अभाव होना सो ये लाघविक, अपेच्छा, अमूर्च्छा, अगृद्धि और अप्रतिबद्धता पांच बातें श्रमण निर्ग्रन्थों का कल्याण करनेवाली होती हैं क्या? (हंता गोयमा लाघवियं जाव पसत्थं) हां गौतम! ये लाघव आदि पांच बातें श्रमण निर्ग्रन्थों का कल्याण करनेवाली होती हैं। यहां यावत् शब्द से "अल्पेच्छा, अमूर्च्छा, अगृद्धि और अप्रतिबद्धता" इनका ग्रहण हुआ है। हे गौतम! श्रमण निर्ग्रन्थों का कल्याण करनेवाली ये लाघवादिक पांच बातें हैं। यही श्रमणों की

अगोही अपडिबद्धया, समणाणं निग्गंथाणं पसत्थं?) લાઘવિક, અલ્પેચ્છા, અમૂર્ચ્છા અગૃદ્ધિ અને અપ્રતિબદ્ધતા, એ પાંચે બાબતો શું શ્રમણનિર્ગ્રંથોને માટે પ્રશસ્ત (કલ્યાણકારી) હોય છે? એ પાંચે પદોના અર્થ નીચે મુજબ છે. લાઘવિક એટલે અલ્પ ઉપધિ રાખવા રૂપ લઘુતા. અપિચ્છા એટલે આહાર વગેરેની અલ્પ ઇચ્છા. અમૂચ્છા એટલે ઉપધિ વગેરેની રક્ષા કરવાની આસક્તિ ન હોવી તે. અગૃદ્ધિ એટલે આહાર વગેરેમાં લાલસાનો અભાવ, અપ્રતિબદ્ધતા એટલે સગાં સ્નેહીઓ પ્રત્યે સ્નેહ (મોહ) નો અભાવ. (हंता गोयमा! लाघवीयं जाव पसत्थं) હે ગૌતમ! લાઘવ વગેરે પાંચ વાતો શ્રમણનિર્ગ્રંથો માટે પ્રશસ્ત-કલ્યાણકારી ગણાય છે. "यावत्" પદથી "અલ્પેચ્છા, અમૂર્ચ્છા, અગૃદ્ધિ અને અપ્રતિબદ્ધતા ગ્રહણ કરાયાં છે. હે ગૌતમ! શ્રમણ નિર્ગ્રંથોનું કલ્યાણ-કરનારી તે લાઘવાદિક પાંચ વાતો છે. એમાં જ શ્રમણોની શ્રમણતા

श्रमणत्वम्, तच्च क्रोधाद्यभावमन्तरेण न संभवति अतः क्रोधाद्यभावस्य प्राशस्त्य सूचनार्थमाह—' से णूणं भंते ! इत्यादि । ' से णूणं भंते ! तद् नूनं भदन्त ! ' अकोहत्तं ' अक्रोधत्वम् क्रोधराहित्यम् ' अमाणत्तं ' अमानत्वं मानरहितत्वं, ' अमायत्तं ' अमायत्वं, मायाविवर्जितत्वम्, ' अलोभत्तं ' अलोभत्वम्, लोभरहितत्वम्। एतत्सर्वं ' समणाणं ' श्रमणानाम् ' णिग्गंथाणं ' निर्ग्रन्थानाम् ' पसत्थं ' प्रशस्तं किम् ? भगवानाह—' हंता गोयमा ' इत्यादि । ' हंता गोयमा ' हन्त हे गौतम ! ' अकोहत्तं-अमाणत्तं जाव पसत्थं ' अक्रोधत्वममानत्वं यावत्

श्रमणता है। तात्पर्य कहने का यह है कि निर्ग्रन्थश्रमणजनों में ही ये पूर्वोक्त बातें देखने में आती हैं अन्यत्र नहीं। उनमें ये सब बातें इस लिये कहने में आती हैं कि वे इनका मन वचन, काया से, पालन करते हैं, इनके पालन करने का उनका उद्देश्य यही है कि ये सब बातें उनके लिये हितकर हैं। अतः प्रभु गौतम को समझाते है कि हे गौतम! श्रमण निर्ग्रन्थों की ये लाघवादिक सब ही प्रवृत्तियां प्रशस्त ही होती है। श्रमणों की श्रमणता इसी में समाई हुई है। साथ २ में यह श्रमणता और किन २ बातों से सम्बन्ध रखती है-सो भी प्रभु गौतम को समझाने के लिये उनके प्रश्न करने पर प्रकट करते हैं-(से णूणं भंते! अकोहत्तं, अमाणत्तं अमायत्तं अलोभत्तं समणाणं णिग्गंथाणं पसत्थं) हे भदन्त ! क्रोध करने से रहित होना, मान करने से रहित होना माया करने से रहित होना, लोभ करने से रहित होना सो ये सब प्रवृत्तियां निर्ग्रन्थ श्रमण जनों के लिये हितकर होती हैं। तात्पर्य

છે. ફલિતાર્થ એ છે કે નિર્ગ્રંથ શ્રમણોમાં જ એ પૂર્વોક્ત પાંચ બાબતો જોવામાં આવે છે. બીજે જોવામાં આવતી નથી. શ્રમણ નિર્ગ્રંથોમાં જ એ પાંચે વાતોનાં, દર્શન થાય છે કારણ કે તેઓ મન, વચન, અને કાયાથી તેમનું પાલન કરે છે. તેઓનો તેમનું પાલન કરવા પાછળનો ઉદ્દેશ એ છે કે એ પાંચે વાત, તેમને માટે હિતકારી છે. તેથી જ મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે તેમની લાઘવાદિક સઘળી પ્રવૃત્તિયો પ્રશસ્ત જ હોય છે. શ્રમણોની શ્રમણતા એમાં જ રહેલી છે. એ શ્રમણપણું બીજી કઇ કઇ, વાતો સાથે સંબંધ રાખે છે, તે વાત ગૌતમને સમજાવવા માટે, તેમના પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે સમજાવે, છે– (.से णूणं भंते ! अकोहत्तं, अमाणत्तं, अमायत्तं, अलोभत्तं, समणाणं णिग्गंथाणं, पसत्थं ?,) હે ભગવન્ !, અક્રોધ (ક્રોધનો અભાવ) અમાન (માનનો અભાવ), અમાયા (માયાથી રહિત હોવું) અને અલોભ (લોભનો અભાવ) એ બધા ગુણો શું શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને માટે હિતકર હોય છે ? તાત્પર્ય-એ છે કે શ્રમ-

प्रशस्तम् , साधूनामेतत्सर्वमक्रोधत्वादिकं प्रशस्तं तच्चोपादेयमेव । 'से णूणं भंते' तद् नूनं भदन्त ! 'कंखपओसे णं' कांक्षाप्रदोषे खलु 'खीणे' क्षीणे, विनष्टे सति, 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः, 'अंतकरे भवइ' अन्तकरो भवति-किम् ? कांक्षाप्रदोषः कांक्षा = परदर्शनवाञ्छा, परदर्शनविषयागृद्धिर्वा, सैव प्रकृष्टो दोष इति कांक्षाप्रदोषः । 'अंतिमसरीरिए वा' अंतिमशरीरको वा भवति किम् ? अथवा 'वहुमोहे वि य णं' वहुमोहोपि च खलु भूत्वा 'पुव्विं वि हरित्ता' पूर्वं विहृत्य 'अहपच्छा' अथ पश्चात् 'संवुडेकालं करेइ' संवृतः कालं

कहने का यह है कि श्रमणों में श्रमणता तब ही आती है कि जब उनमें क्रोधादिकषायों का अभाव हो । अतः जिस प्रकार से लाघवा-दिकरूप प्रवृत्तियां श्रमणजनों के लिये हितावह हैं उसी प्रकार से इन लाघवादिकों की शोभा निमित्त क्रोधादिकों की अभावरूप प्रवृत्तियां भी उनके लिये हितकारक है । अतः ये सब उपादेय हैं ।

(से णूणं भंते !) हे भदन्त ! (कंखपओसे) कांक्षाप्रदोष (खीणे) नष्ट हो जाने पर (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (अंतकरे भवइ) क्या अंतकर होता है ? पर दर्शन विषयक आग्रहरूप वाञ्छा का नाम कांक्षा है । अथवा-परदर्शन विषयक आसक्तिरूप गृद्धि का नाम कांक्षा है । यह एक बड़ा भारी दोष है । अतः इस वाञ्छा को प्रकृष्ट दोषरूप मान कर उसे "कांक्षाप्रदोष" इस समासान्त पद द्वारा प्रकट किया गया है । अंतिमसरीरिए वा) तथा क्या वह अन्तिमशरीर वाला होता है ? (बहुमोहे वि य णं पुव्विं विहरित्ता, अहपच्छा संवुडे कालं करेइ, तओ पच्छा सिज्झइ, बुज्झइ, मुच्चइ, जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेइ ?)

ઓમાં સાચી શ્રમણુતા ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે તેમનામાં ક્રોધાદિ કષા-યોનો અભાવ હોય છે. તેથી લાઘવાદિ રૂપ પ્રવૃત્તિયો જેવી રીતે શ્રમણોને માટે હિતકર છે, એ જ પ્રમાણે ક્રોધાદિકોના અભાવરૂપ પ્રવૃત્તિયો પણુ તેમને માટે હિતકારક છે. અને તેથી તે બધી પ્રવૃત્તિયો ઉપાદેય છે.

(से णूणं भंते !) હે ભગવન્ ! (कंखपओसे खीणे समणे निग्गंथे अंतकरे भवइ? કાંક્ષાપ્રદોશ નાશ પામે ત્યારે શું શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ સંસારનો અંતકર નાર બને છે ? બીજા પ્રદર્શન વિષયક આગ્રહ રૂપ વાંછા (અભિલાષા) નું નામ કાંક્ષા છે. અથવા બીજા દર્શન વિષયક આસક્તિ નું નામ કાંક્ષા છે. તે ઘણો મોટો દોષ ગણાય છે. તે કાંક્ષાને પ્રકૃષ્ટ દોષરૂપ માનીને તેને માટે "કાંક્ષાપ્રદોષ" શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. (अंतिम सरीरए वा) શું તે શ્રમણુ અંતિમ શરીરી હોઇ શકે ? (वहुमोहे वि य णं पुव्विं विहरित्ता, अह पच्छा

करोति, संवृतः=संवरं प्राप्तः सन् कालं करोति म्रियते, 'तओ पच्छा' ततः पश्चात् 'सिज्झइ' सिद्ध्यति, सिद्धिपं प्राप्नोति ? 'बुज्झइ' बुद्ध्यते, बोधं केवलज्ञानमाप्नोति, 'मुच्चइ' मुच्यते, ज्ञानावरणीयादि कर्मकात् निवृत्तो भवति, 'जाव अंतंकरेइ' यावदन्तं करोति यावत्पदेन 'परिनिव्वाइ सव्वदुक्खाण' इति संग्रहः। परिनिर्वाति=कर्म संतापराहित्येन शीतली भवति, सर्वदुःखानां=शारीर-मानसिकदुःखानाम् अन्तं करोति किम् ? भगवानाह—'हंते' त्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम ! 'कंखपओसे खीणे' कांक्षाप्रदोषे क्षीणे सति 'जाव अंतं करेइ' यावदन्तं करोति, यस्य कांक्षा प्रदोषो विनष्टो जातः स सिद्धो बुद्धः मुक्तः परिनिर्वान्तः सर्वदुःखान्तकरश्च भवतीति भावः ॥ सू० ३ ॥

॥ इति निर्ग्रन्थप्रकरणम् ॥

अथवा-पहिले वह बहुत मोहवाला होकर विहार करे और बाद में संवर से युक्त होकर मर जावे, तो क्या वह सिद्ध होता है, बुद्ध होता है ? मुक्त होता है ? यावत् समस्त दुःखों का अंत करता है ? सिद्धि-पद को प्राप्त होना इसका नाम सिद्ध होना है। केवल ज्ञान को प्राप्त करना इसका नाम बुद्ध होना है। संसार सागर से निवृत्त होना इसका नाम मुक्त होना है। शारीरिक, मानसिक दुःखों का अन्त करना इसका नाम सर्व दुःखान्तकर है। यहां यावत् पदसे "परिनिव्वाइ" इस पद का संग्रह हुआ है। कर्म संताप से रहित होकर शीतली भूत होना इसका अर्थ है। (हंता गोयमा ! कंखपओसे खीणे जाव अंतं करेइ) हां गौतम ! कांक्षा प्रदोष नष्ट होने पर श्रमण निर्ग्रन्थ सिद्ध होता है, बुद्ध होता है मुक्त होता है, परिनिर्वात होता है और सर्व दुःखों का अन्त करनेवाला होता है ॥ सू-३ ॥

संवुडे कालं करेइ, तओ पच्छा सिज्झइ, बुज्झइ, मुच्चइ, जाव सव्वदुक्खाणं अंतं करेइ ?) અથવા-પહેલાં તે શ્રમણ ઘણા જ મોહયુક્ત થઇને વિચરતા હોય, પણ ત્યાર બાદ સંવૃત થઈને (સંવર યુક્ત થઈને) મરણ પામે તો શું તે સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે ? પરિનિર્વૃત થાય છે ? અને તમામ દુઃખોનો અંત કરે છે ? સિદ્ધિપદ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરવું એટલે સિદ્ધ થવું. કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એટલે બુદ્ધ થવું. સંસાર સાગરને તરી જવો એટલે મુક્ત થવું. કર્મસંતાપથી રહિત થઇને શીતલીભૂત થવું એટલે પરિનિર્વૃત થવું, અને શારીરિક તથા માનસિક દુઃખોનો નાશ કરવો એટલે સર્વ દુઃખાન્તકર થવું.

(हंता गोयमा ! कंखपओसे खीणे जाव अंतं करेइ) હા ગૌતમ ! કાંક્ષાપ્રદોષનો નાશ થવાથી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સિદ્ધપદ પામે છે, બુદ્ધ બને છે, મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વૃત થાય છે અને તમામ દુઃખોનો અંત કરનાર બને છે. ॥સૂ૦ ૩॥

अथान्यमतविषये प्रश्नोत्तरम्—

इतः पूर्वं कांक्षाप्रदोषः कथितः, स च कांक्षाप्रदोषो महान् दोषः। तस्य कांक्षाप्रदोषस्य दोषत्वं दर्शनान्तरस्य विपरीततया संभवतीति दर्शनान्तरस्य विपरीतरूपतां दर्शयन्नाह-'अण्ण उत्थिया' इत्यादि।

मूलम्---अण्णउत्थिया णं भंते! एवं आइक्खंति एवं भासंति एवं पण्णवेंति एवं परूवेंति, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समयेणं दो आउयाइं पकरेइ, तं जहा—इहभवियाउयं च परभवियाउयं च। जं समयं इहभवियाउयं पगरेइ, तं समयं परभवियाउयं पकरेइ, जं समयं परभवियाउयं पकरेइ, तं समयं इहभवियाउयं पकरेइ, इहभवियाउयस्स पकरणयाए परभवियाउयं पकरेइ, परभवियाउयस्स पकरणयाए इहभवियाउयं पकरेइ, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउयाइं पकरेइ, तं जहा—इहभवियाउयं च परभवियाउयं च से कहमेयं भंते! एवं? गोयमा! जं णं तं अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति जाव परभवियाउयं च, जे ते एवं आहंसु मिच्छा ते एवं आहंसु अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि जाव परूवेमि, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पकरेइ, तं जहा-इहभवियाउयं वा परभवियाउयं वा जं समयं इहभवियाउयं पकरेइ, णो तं समयं परभवियाउयं पकरेइ, जं समयं परभवियाउयं पकरेइ णो तं समयं इहभवियाउयं पकरेइ इह भवियाउयस्स पकरणयाए णो परभवियाउयं पकरेइ, परभवियाउयस्स पकरणयाए णो इहभवियाउयं पकरेइ एवं खलु एगे जीवे एगेणं समयेणं एगं आउयं

पकरेइ, तं जहा-इहभवियाउयं वा परभवियाउयं वा, सेवं भंते त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ ॥ सू० ४ ॥

छाया—अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! एवमाख्यान्ति, एवं भाषंते, एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूपयंति, एवं खलु एको जीव एकेन समयेन द्वे आयुषी प्रकरोति, तद्यथा — इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च यं समयं इहभविकायुष्कं प्रकरोति, तं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति, यं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति त समयम् इहभविकायुष्कं प्रकरोति, इहभविकायुष्कस्य प्रकरणतया परभविकायुष्कं प्रकरोति परभविकायुष्कस्य प्रकरणतयेहभविकायुष्कं प्रकरोति, एवं खलु एको जीवः एकेन समयेन द्वे आयुषी प्रकरोति तद्यथा-इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च, तत् कथमेतद् भदन्त ! एवम् ? । गौतम ! यत् ते अन्ययूथिका एवमाख्याति यावत् परभविकायुष्कं च, ये ते एवमाहुः, मिथ्या ते एवमाहुः, अहं पुन गौतम ! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि एवं खलु एको जीव एकेन समयेन एकमायुष्कं प्रकरोति तद्यथा-इहभविकायुष्कं वा परभविकायुष्कं वा । यं समयमिहभविकायुष्कं प्रकरोति नो तं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति, यं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति, नो तं समयमिहभविकायुष्कं प्रकरोति, इहभविकायुष्कस्य प्रकरणतया नो परभविकायुष्कं प्रकरोति, परभविकायुष्कस्य प्रकरणतया नो इह भविकायुष्कं प्रकरोति, एवं खलु एको जीव एकेन समयेनैकमायुष्कं प्रकरोति, तद्यथा—इहभविकायुष्कं वा परभविकायुष्कं वा, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति भगवान् गौतमो यावद्विहरति ॥ सू०४ ॥

टीका—'अण्णउत्थिया णं भंते !' अन्य यूथिकाः खलु भदन्त ! 'एवं आइक्खंति' एवं—वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति सामान्यरूपेण कथयन्ति, 'एवं भासंति' एवं भाषन्ते विशेषरूपेण कथयन्ति, 'एवं पण्णवेंति' एवं प्रज्ञा-

---

अन्यमतविषय में प्रश्नोत्तर—

इससे पहिले कांक्षाप्रदोष कहा जा चुका है और यह कहा गया है कि यह एक महान् दोष है । इस कांक्षा प्रदोष (पर दर्शन की वांछा) में दोषरूपता दर्शनान्तर की विपरीतता से ही संभवती है-अतः दर्श-

---

અન્યમત વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર

આ પહેલાં કાંક્ષાપ્રદોષનું નિરૂપણ કરવામા આવ્યું. અને તેને મહાન દોષરૂપ બતાવવામાં આવ્યો. આ કાંક્ષાપ્રદોષ (પરદર્શનની વાંછા) માં બીજા દર્શનની વિપરીતતાને લીધે જ દોષપણું સંભવે છે. તેથી બીજા દર્શનોમાં

पयन्ति, उपपत्तिद्वारेण 'एवं परूवेंति' एवं प्ररूपयन्ति, प्ररूपणां कुर्वन्ति भेद-कथनतः, किमित्याह-एवं खलु एगे जीवे' एवं खलु एको जीवः 'एगेणं सम-एणं' एकेन समयेन 'दो आउयाइं' द्वे आयुषी, आयुर्द्वयं 'पकरेइ' प्रकरोति =बध्नाति, जीवो नाम स्वपर्याय समूहरूपः स च पर्यायसमुदायात्मको जीवो यदा एकमायुःपर्यायं करोति तदाऽन्यमपि पर्यायं करोत्येव स्वपर्यायत्वाविशेषात् ज्ञानसम्यक्त्वादिपर्यायवत् स्वपर्यायस्य कर्ता जीव एवेति स्वीकर्तव्यमेव अन्यथा-

---

नान्तर में विपरीतरूपता दिखाने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं—
'अण्ण उत्थिया णं भंते!' इत्यादि।

टीकार्थ—(अण्णउत्थियाणं भंते!) हे भदन्त! अन्ययूथिकजन-दूसरे तीर्थिकजन (एवं आइक्खंति) इस प्रकार से सामान्यरूप से कहते हैं (एवं भासंति) इस प्रकार से विशेषरूप से कहते हैं। (एवं पण्णवेंति) (युक्तियों द्वारा इस प्रकार से समझाते हैं (भेदों के कथनपूर्वक वे इस प्रकार से प्ररूपणा करते हैं-(एवं खलु) कि-(एगे जीवे एगेणं समएणं) एक जीव एक समय में (दो आउयाइं) दो आयुओं का (पकरेइ) बंध करता है। इस विषय में उनका ऐसा कहना है कि-जीव जो है वह अपनी पर्यायों का एक समूहरूप है। अतः वह पर्यायसमूहरूप जीव जिस समय एक आयुरूप पर्याय को करता है, उसी समय वह दूसरी भी आयुरूप पर्याय को करता ही है। क्यों कि स्वपर्यायत्व की उसमें अविशेषता है। ज्ञान सम्यक्त्व आदि स्वपर्याय को तरह। तात्पर्य कहने

વિપરીતતા બતાવવાને માટે સૂત્રકાર સૂત્ર કહે છે.

ટીકાર્થ—"अण्ण उत्थिया णं भंते!" ઈત્યાદિ

(अण्ण उत्थिया णं भंते!) હે ભગવન્! અન્ય યૂથિકજન-અન્ય તીર્થિકો અન્ય મતને માનનારા લોકો (एवं आइक्खंति) આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે કહે છે, (एवं भासंति) આ પ્રમાણે વિશેષરૂપે કહે છે, (एवं पण्णवेंति યુક્તિયો વડે આ પ્રમાણે સમજાવે છે, (एवं परूवेंति) ભેદોના કથન પૂર્વક આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે કે-(एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउ. याइं पकरेइ) એક જીવ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. આ વિષયમાં પરધર્મીઓની માન્યતા એવી છે કે-જીવ પોતાની પર્યાયોના એક સમૂહરૂપ છે તેથી પર્યાયસમૂહરૂપ જીવ જે સમયે એક આયુષ્યરૂપ પર્યાય કરે છે, એ જ સમયે તે બીજી આયુષ્યરૂપ પર્યાય પણ કરે છે. કારણ કે જ્ઞાન સમ્યકત્વ વગેરે સર્વપર્યાયની જેમ તેનામાં સ્વપર્યાયપણાની અવિશેષતા છે.

सिद्धत्वादिपर्यायाणामुत्पादाभाव एव स्यादिति भावः । 'तं जहा' तद्यथा-' इह भवियाउयं च परभवियाउयं च' इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च, तदेव स्पष्टयति—' जं समयं ' इत्यादि । ' जं समयं इहभवियाउयं पकरेइ' यं समयमा-

---

का यह है कि जिस तरह जीव आयुरूप पर्याय को करते समय ज्ञान सम्यक्त्व आदि अपनी पर्यायों करता है उस एक ही समय में उनके करने में कोई बाधा नहीं आती है क्यों कि वे उसकी पर्यायें हैं इसी प्रकार से एक ही जीव एक ही समय में दो आयुकर्मों का बंध करता है । इसमें भी कोई बाधा नहीं आती है । कारण-जैसे एक आयुकर्मका करना उसकी पर्याय है उसी प्रकारसे उसी समयमें दूसरी आयुकर्मका करना उसकी पर्याय है । इस कथनसे यह बात समझमें आ जाती है कि जीव ही अपनी पर्यायों का कर्त्ता है। यदि जीव अपनी पर्यायों का कर्त्ता न माना जावे तो फिर सिद्धत्व आदि पर्यायों का कभी उत्पाद ही नहीं हो सकने के कारण उनका अभाव ही हो जावेगा। इस दो आयुओं को एक समय में करने की बात को अब और विशेषरूप से स्फुट करने के लिये उन्हीं की तरफ से सूत्रकार कहते है कि-(तं जहा) उनके मन्तव्यानुसार एक ही समयमें एक ही जीव इन दो आयुओंको इस प्रकार से करता है (इह भवियाउयं च परभवियाउयं च) एक इसभव सम्बन्धी आयुको और दूसरी परभव सम्बन्धी आयुको । (जं समयं इहभवियाउयं

તાત્પર્ય એ છે કે જેવી રીતે જે સમયે જીવ; આયુષ્યરૂપ પર્યાયને કરતી વખતે જ્ઞાન સમ્યકત્વ વગેરે પોતાની પર્યાયોને પણ કરે છે-તો એ એક જ સમયે તે બધી પર્યાયો કરવામાં જેમ વાંધો નડતો નથી, કારણ કે તે તેની પર્યાયો છે, એજ પ્રમાણે એક જ જીવ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો પણ બંધ કરે છે એમ કરવામાં કોઈ મુશ્કેલી નડતી નથી. કારણ કે એક આયુષ્ય કર્મ કરવું એ જેમ તેની પર્યાય છે, એજ પ્રમાણે એજ સમયે બીજું આયુષ્યકર્મ કરવું એ પણ તેની પર્યાય જ છે. આ કથનથી એ વાત સ્પષ્ટ સમજાય છે કે જીવ પોતે જ પોતાની પર્યાયોનો કર્ત્તા છે. જો જીવને પોતાની પર્યાયોનો કર્ત્તા માનવામાં ન આવે તો સિદ્ધત્વ વગેરે પર્યાયોની ક્યારેય પણ ઉત્પત્તિ ન થઇ શકવાને કારણે તેનો અભાવ જ માનવો પડે. હવે બે આયુષ્યો એક જ સમયે કરવાના વિષયનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (तं जहा) અન્ય ધર્મીઓનાં કથનાનુસાર એક જ સમયે એક જ જીવ બે આયુષ્યનો બંધ આ રીતે કરે છે-(इहभवियाउयं च परभवियाउयं च) એક આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનો અને બીજો પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ (जं समयं इहभविया यं

श्रित्य यस्मिन् समये इत्यर्थः इहभविकायुष्कं प्रकरोति—बध्नाति, 'तं समयं परभवियाउयं पकरेइ' तं समयमाश्रित्य तस्मिन् समये इत्यर्थः परभविकायुष्कं प्रकरोति, तथा 'जं समयं परभवियाउयं पकरेइ' यं समयमाश्रित्य परभविकायुष्कं प्रकरोति 'तं समयं इह भवियाउयं पकरेइ' तं समयम् इहभविकायुष्कं प्रकरोति, इह भवो वर्तमानभवो यस्मिन् आयुषि वर्त्तते फलरूपेण तद् इहभविकायुष्कं, एवं परभवः आगामिभवो यस्मिन् आयुषि फलतया वर्त्तते तत् परभवायुष्कम्। आभ्यां सूत्राभ्याम् इहभवायुष्करणसमये परभवायुःकरणं नियमितम्, एवं पर भवायुःकरणसमये इहभवायुःकरणं च नियमितम् एवं सूत्रद्वयेन एकसमयका-

---

पगरेइ, तं समयं परभवियाउयं पकरेइ जं समयं परभवियाउयं पकरेइ, तं समयं इहभवियाउयं पकरेइ) जिस समय जीव इस भव सम्बन्धी आयु का बंध करता है उसी समय में वह परभव सम्बन्धी आयु का बंध करता है। और जिस समय में वह इस भव सम्बन्धी आयु का बंध करता है। उसी समय में वह परभव सम्बन्धी आयुका बंध करता है। जिस आयु के फल स्वरूप यह चालू भव है वह आयु इहभविक आयु है और आगामी भव जिस आयु के होने पर फलरूप से वर्तता है वह परभवायु है। इन दो सूत्रों द्वारा यह नियमित किया गया कि इह भव आयु के करने के समय में परभव की आयु का करना नियमित है और परभवीय आयु के करने के समय इहभवीय आयु का करना नियमित है। इस तरह इन दो सूत्रों द्वारा दो आयु एक ही समय में किया जाता हैं इस प्रकार से कहकर अब यह प्रकट किया जाता हैं

पगरेइ, तं समयं परभावियाउयं पगरेइ, जं समयं परभवियाउयं पगरेइ, तं समयं इहभवियाउयं पगरेइ) જે સમયે જીવ આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે તે જ સમયે પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે જે સમયે તે પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે એજ સમયે આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ પણ બાંધે છે જે આયુષ્યના ફળસ્વરૂપ આ ચાલૂ ભવ છે, તે ઇહભવિક આયુષ્ય કહેવાય છે અને આગામી (હવે પછીનો) ભવ; જે આયુષ્યના ફળસ્વરૂપે ઉદ્ભવે છે તે પરભવાયુ છે. આ બન્ને સૂત્રો વડે એ નિયમ બતાવવામાં આવ્યો છે કે આ ભવના આયુષ્યને કરવાના સમયમાં પરભવાયુષ્ય કરવાનું નિયમિત છે, અને પરભવના આયુષ્ય ને કરવાને સમયમાં ઇહભવીય આયુષ્ય કરવાનું નિયમિત છે આ રીતે આ બન્ને સૂત્રો વડે બે આયુષ્ય એક જ સમયે કરવામાં આવે છે એવું કથન કરીને હવે એ વાત પ્રકટ કરવામાં

र्यतां द्वयोरायुषोः कथयित्वा द्वयोरायुषोरेकक्रियाकार्यतामाह—' इहभविया-उयस्से ' इत्यादि, ' इह भवियाउयस्स पकरणयाए ' इहभवायुषः प्रकरणतया करणेन 'परभवियाउयं पकरेइ ' परभवायुष्कं प्रकरोति, ' परभवियाउयस्स पकर-णयाए ' परभवायुष्कस्य प्रकरणतया करणेन ' इहभवियाउयं पकरेइ ' इहभवि-कायुष्कं प्रकरोति, परभवसंबन्ध्यायुषः करणसमये एव एतद्भवसंबन्ध्यायुषो बन्धनं करोति। प्रकरणार्थं निगमयन्नाह—' एवं खलु एगे जीवे ' एवं खलु एको जीवः ' एगेणं समएणं ' एकेन समयेन ' दो आउयाइं पकरेइ ' द्वे आयुषी प्रकरोति, ' तं जहा ' तद्यथा-' इहभवियाउयं च परभवियाउयं च ' इहभविकायुष्कं च परभविकायुष्कं च, 'से कहमेयं भंते एवं ' तत्कथमेतत् किमेतत् भदन्त! एवम्= एवं रूपेणास्ति तत्कथनं किं सत्यमिति प्रश्नः। हे भदन्त! एकसमये आयुषो-द्वयस्य करणं किं संभवतीति गौतमस्य प्रश्नः। भगवानाह—' गोयमे ' इत्यादि।

कि ये दोनों आयु एक ही क्रिया से की जाती हैं-(इहभवियाउयस्स पक-रणयाए परभवियाउयं पकरेइ, परभवियाउस्स पकरणयाए इहभवियाउयं पकरेइ) जीव इह सम्बन्धी आयु को कर के परभव सम्बन्धी आयु को करता है। और परभव संबंधी आयु के करने से इहभव संबंधी आयु को करता है। (इवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउयाइं पकरेइ) इस तरह से एक जीव एक ही समय में दो आयुओं का बंध करता है। (तं जहा-इह भवियाउयं च परभवियाउयं च) एक इस भव सम्बन्धी आयु का दूसरी परभव सम्बन्धी आयु का। (से कहमेयं भंते! एवं) सो हे भदन्त! ऐसा यह कथन क्या उन लोगों का सत्य है? अर्थात्-एक समय में दो आयु का बंध करना क्या संभवता है? ऐसा

છે કે એ બન્ને આયુ એક જ ક્રિયાથી કરાય છે-(इहभवियाउयस्स पकरणयाए परभवियाउयंपकरेइ, परभवियाउस्स पवरणयाए इहभवियाउयं पकरेइ) જીવ આ ભવ સંબંધી આયુષ્ય કરવાથી પરભવ સંબંધી આયુષ્ય કરે છે. અને પરભવ સંબંધી આયુષ્ય કરવાથી આ ભવ સંબંધી આયુષ્ય કરે છે. (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो आउयाइं पकरेइ) આ રીતે એક જ જીવ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો બંધ કરે છે. (तं जहा--इहभवियाउयं च परभवियाउयं च) તે બે આયુષ્ય આ પ્રમાણે છે-(૧) આ ભવસંબંધી આયુષ્ય અને (૨) પરભવ સંબંધી આયુષ્ય. (से कहमेयं भंते! एवं) તો હે ભગ-વન્! શું એ લોકોની ઉપરની માન્યતા સાચી છે? એટલે કે એક સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધવાનું સંભવી શકે? એવો પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે.

'गोयमा ' हे गौतम ! 'जं णं ते अन्नउत्थिया ' यत् खलु अन्ययूथिकाः ' एवं आइक्खंति जाव परभवियाउयं च ' एवमाख्यान्ति यावत् परभविकायुष्कं च, इह यावत्पदेन भाषन्ते प्रज्ञापयंति प्ररूपयंति, एको जीव एकसमये द्वे आयुषी प्रकरोति इहभविकायुष्कं चेत्यादीनां संग्रहः । ' जे ते एवं आहंसु मिच्छा ते एवं आहंसु ' ये ते एवमुक्तवन्तो मिथ्या ते एवमुक्तवन्तः, परमतस्य मिथ्यात्वं चैवम्-एकेनाध्यवसायेन परस्परविरुद्धयोरायुषोर्बन्धासंभवात्, यदप्युक्तं परतीर्थिकैः पर्यायान्तरकरणे पर्यायान्तरं करोति स्वपर्यायत्वात्, तन्न सम्यक्, सिद्धत्वपर्याय-

---

यह गौतम का प्रश्न है-(गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आईक्खंति. जाव परभवियाउयं च) हे गौतम ! जो वे अन्ययूथिक जन ऐसा कहते हैं कि एक जीव एक ही समय में दो आयु का बंध करता है-एक इस भव सम्बन्धी आयु का और दूसरी परभवसम्बन्धी आयु का, सो (जे ते एवं आहंसु मिच्छा ते एवं आहंसु) जो उन्हों ने ऐसा कहा है वह उन्हों ने मिथ्या कहा है । " आइक्खंति जाव परभवियाउयं च " यहां जो " यावत् " पद आया है वह पूर्व में कथित " भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति, एको जीवः एक समये द्वे आयुषी प्रकरोति, इह भविकायुष्कं च " इत्यादि पाठ का संग्राहक है ।

" उन्हों ने जो ऐसा कहा है सो मिथ्या कहा है " अब यही बात स्पष्ट की जाती है-एक ही अध्यवसाय से परस्पर विरुद्ध दो आयु का होना असंभव है । तथा ऐसा जो अभी २ इन्हों ने कहा है कि अपनी पर्याय होने के कारण जीव सम्यक्त्व और ज्ञान की तरह एक पर्याय के करने में दूसरी पर्याय को करता है सो ऐसा कहना भी उनका ठीक

(गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति, जाव परभवियाउयं च) हे ગૌતમ! અન્ય તીર્થિકો એવું જે કહે છે કે એક જ સમયે (૧) આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનો અને(૨) પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો-એમ બે આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. (जे ते एवं आहंसु मिच्छा ते एवं आहंसु) તેમણે એવું જે કહેલ છે તે મિથ્યા છે, સત્ય નથી. 'आइक्खंति जाव परभवियाउयं च' અહીં જે "यावत्" પદ છે તેનાથી પૂર્વોક્ત "भाषन्ते, प्रज्ञापयन्ति, परूपयन्ति, एको जीवः एक समये द्वे आयुषी प्रकरोति, इह भविकायुष्क च" ઇત્યાદિ પાઠનો સંગ્રહ કરાયો છે.

"અન્ય તીર્થિકોએ જે કહ્યું છે તે મિથ્યા છે" એજ વાતનું પ્રતિપાદન હવે કરવામાં આવે છે-એક જ અધ્યવસાયથી પરસ્પર વિરુદ્ધ એવાં બે આયુષ્યોનો બંધ થવો અસંભવિત છે. વળી "પોતાની પર્યાય હોવાને કારણે જીવ; સમ્યકત્વ અને જ્ઞાનની માફક એક પર્યાય કરવામાં બીજા પર્યાય કરે છે" એવું

करणे संसारित्वपर्यायस्य तत्राकरणात् इति, अन्ये तु एवं कथयन्ति—" इहभवायु- र्यदा प्रकरोति वेदयते तदा परभवायुः प्रकरोति बध्नाति, इहभवायुष उपभोगेन परभवसंबन्धि आयुर्बध्नातीत्यर्थः, तन्मतं मिथ्या, यतो जातमात्रो जीव इह भवायुर्वेदयते तस्मिन्नेव समये यदि परभवसंबन्ध्यायुषो बन्धनं कृतं तदा दान- शीलतपोभावानामाचरणं संयमाद्याचरणं च निरर्थकं प्रसज्येत" एतत् आयुर्बन्ध- कालादन्यत्र ज्ञातव्यमन्यथा — आयुषोऽबन्धकाले इहभवायुर्वेदयते परभवायुस्तु

नहीं है—कारण कि आत्मा जब सिद्धत्व पर्याय को करता है तब वह उस समय संसारित्व पर्याय को नहीं करता है। दूसरे तो ऐसा कहते हैं— "इस भव सम्बन्धी आयु को जब जीव "प्रकरोति" वेदता है। तब वह परभव सम्बन्धी आयु का बंध करता है—इसका तात्पर्य यह है कि इस भव सम्बन्धी आयु के उपभोग से जीव परभव सम्बन्धी को बांधता है—सो ऐसा भी अन्यतीर्थिकों का कथन ठीक नहीं है। क्यों कि जात- मात्र (जन्मते ही) जीव इस भव सम्बन्धी आयु का वेदन करने लगता है सो यदि वह उसी समय में परभव सम्बन्धी आयु का उसने बंध कर लिया है ऐसा मान लिया जावे तो दान, शील, तप और भाव इनका आचरण करना तथा संयम आदि अनुष्ठानों का आचरण करना ये सब निरर्थक हो जावेंगे। तात्पर्य कहने का यह है कि जो जीव उत्पन्न होने के बाद समर्थ होने पर दानादिक सत्कृत्यों का और संयमादिक अनु- ष्ठानों का आचरण इसलिये तो करता कि उसे आगे चलकर उसी भव में परभव सम्बन्धी शुभायु का बंध हो जावे। परन्तु यदि उत्पन्न होते

તેમનું જે કથન છે તે પણ યોગ્ય નથી-કારણ કે આત્મા, જ્યારે સિદ્ધત્વ પર્યાય પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે એજ સમયે સંસારિત્વ પર્યાય ધારણ કરતો નથી વળી કેટલાક અન્ય તીર્થિકોની માન્યતા એવી છે કે-" જ્યારે જ્યારે જીવ આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનું વેદન કરે છે ત્યારે ત્યારે તે પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે " આ માન્યતા પણ બરાબર બંધબેસતી નથી કારણ કે જન્મ થતાંજ જીવ; આ ભવના આયુષ્યનું વેદન કરવા માંડે છે, જો આત્મા એજ સમયે પરભવના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે એવું માનવામાં આવે તો દાન, શીલ, તપ અને ભાવનાનું આચરણ તથા સંયમાદિનું સેવન કરવું વગેરે નિરર્થક જ થશે. તાત્પર્ય એ છે કે જીવ ઉત્પન્ન થયા પછી જ્યારે તેમનામાં યોગ્ય સામર્થ્ય આવે છે ત્યારે તે દાનાદિ સત્કૃત્યો અને સંયમ વગેરે અનુષ્ઠાનોનું આચરણ કરે છે અને તે એટલા માટે જ કરે છે કે આગળ જતાં એજ ભવમાં પરભવ સંબંધી શુભ આયુષ્યનો બંધ બંધાય. જો જન્મ થતાં જ જીવ; પરભવના આયુષ્યનો

प्रकरोत्येवेति भावः । अन्ययूथिकमतस्य मिथ्यात्वमुक्त्वा स्वकीयमतं दर्शयन्नाह- 'अहं पुण' इत्यादि । 'अहं पुण गोयमा एवं आइक्खामि जाव परूवेमि' अहं पुन गौतम! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि, इह यावत्पदेन-'एवं भासेमि एवं पन्नवेमि' इत्यनयोः संग्रहः, तत्र-आख्यामि=कथयामि सामान्येन, भाषे=वच्मि विशेषरूपेण, प्रज्ञापयामि=हेतुदृष्टान्तेन प्ररूपयामि=भेदकथनेन । तदेवाह—'एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पकरेइ' एवं खलु एको जीव एकेन समयेनैकमायुष्कं प्रकरोति 'तं जहा' तद्यथा 'इहभवियाउयं वा परभवियाउयं वा'

ही जीव परभव सम्बन्धी आयु का बंध कर लेता है तो फिर इन सत्कृत्यों के करने का और संयमादिक अनुष्ठानों के सेवन करने का प्रयोजन ही निरर्थक हो जाता है । सो ऐसा जो दूसरों ने कहा है सो उनका यह "आयुर्बंध कालादन्यत्र ज्ञातव्यम्" कथन आयु के बंध काल के सिवाय के समय का अर्थात् अपर्याप्त अवस्था की अपेक्षा से जानना चाहिये । नहीं तो फिर यह कथन अन्यतीर्थिकजनों का असत्य नहीं ठहराया जा सकता जो वे एसा कहते हैं कि जीव आयु के बंधकाल में इस भव सम्बन्धी आयु का वेदन करता है अर्थात् भोगता है और परभव सम्बन्धी आयु का बंध करता है । कारण कि जैनसिद्धान्त की भी यही मान्यता है । इसी तरह अन्यतीर्थिकजनों के मत को असमीचीन कहकर अपना इस विषय में क्या मन्तव्य है सो दिखाने के लिये सूत्रकार कहते हैं—

(अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव परूवेमि) हे गौतम ! मैं भी इस विषय में ऐसा ही कहता हूँ यावत् प्ररूपणा करता हूँ, कि

બંધ બાંધી લેતો હોય તો તેને પછી સત્કૃત્યો કરવાનું અને સંયમાદિની આરધના કરવાનું પ્રયોજન જ રહેતું નથી. "आयुर्बंधकालादन्यत्र ज्ञातव्यम्" આવું જે અન્ય મતવાદીઓનું કથન છે તે આયુષ્યના બંધકાળ સિવાયના સમયની એટલે કે અપર્યાપ્ત અવસ્થાની અપેક્ષાએ સમજવું. નહીં તો અન્ય તીર્થિકોનું "જીવ આયુષ્યના બંધ કાળે આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનું વેદન કરે છે-ભોગવે છે અને પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે" આ કથન અસત્ય કહી શકાશે નહીં, કારણ કે જૈનસિદ્ધાન્તની પણ એ જ માન્યતા છે આ રીતે અન્ય તીર્થિકોના મતને મિથ્યા-અસ્વીકાર્ય-કહીને આ વિષયમાં પોતાનું શું મન્તવ્ય છે તે બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—

(अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि, जाव परूवेमि) હે ગૌતમ! હું આ વિષયમાં એવું કહું છું, યાવત્ પ્રરૂપણા કરું છું કે (एगे जीवे एगेणं

इहभविकायुष्कं वा परभविकायुष्कं वा 'जं समयं इहभवियाउयं पकरेइ' यं समयमिहभविकायुष्कं प्रकरोति 'णो तं समयं परभवियाउयं पकरेइ' नो तं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति। 'जं समयं परभवियाउयं पकरेइ णो तं समयं इहभवियाउयं पकरेइ' यं समयं परभविकायुष्कं प्रकरोति न तं समयमिहभविकायुष्कं प्रकरोति, यदा जीव एतद्भवसंबन्धि आयुष्ककर्म करोति तदा न परभवसंबन्धि आयुष्कं करोति, तथा यदा परभवसंबन्धि आयुष्कं करोति। तदा न एतद्भवसंबन्धि आयुष्कर्म करोतीति भावः। यदि एकस्मिन्नेव समये द्वयोरपि बन्धनं भवेत्तदा संयमाद्याचरणं निरर्थकं भवेदिति भावः। 'इह भवियाउयस्स पकरणयाए' इहभविकायुष्कस्य प्रकरणतया, करणेनेत्यर्थः, 'णो परभवियाउयं पकरेइ' नो परभविकायुष्कं प्रकरोति, 'परभवियाउयस्स पकरणयाए' परभ-

---

(एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पकरेइ, तं जहा–इह भवियाउयं वा परभवियाउयं वा) एक जीव एक समय में एक आयु को करता है –वह इस प्रकार से–या तो वह इस भवसंबंधी आयुष्य को करे या पर भव सम्बन्धी आयुष्य को करे। एक समय में दो आयुओं को नहीं करता है। (जं समयं इह भविया उयं पकरेइ) जिस समय में इस भव सम्बन्धी आयुको वह करता है (णो तं समयं परभवियाउयं पकरेइ) उस समय में वह परभवसम्बन्धी आयु को नहीं करता है। यदि एक समय में दो आयु कर्म का बंध हो तो संयमादिक का आचरण करना निरर्थक हो जावेगा। तथा–(इहभवियाउयस्स पकरणयाए णो परभवियाउयं पकरेइ) इस भव सम्बन्धी आयु के कर लेने से जीव परभव सम्बन्धी आयु कर्म को नहीं कर लेता है। (परभवियाउयस्स पकरणयाए) तथा परभव सम्बन्धी आयुष्क के कर लेने से (णो इह

समएणं एगं आउयं पकरेइ, तं जहा—इह भवियाउयं वा परभवियाउयं वा) એક જીવ એક સમયે એક જ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે–આ ભવસંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે અથવા તો પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે–પરંતુ એક જ સમયે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી. (जं समयं इह भवियाउयं पकरेइ) જે સમયે જીવ આ ભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધતો હોય છે, (णो तं समयं परभवियाउयं पकरेइ) તે સમયે તે પરભવસંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી. જો એક જ સમયે બે આયુષ્યકર્મોનો બંધ થતો હોય તો સંયમ વગેરેનું આચરણ કરવું નકામું થઇ પડશે. તેમજ (इह भवियाउयस्स पकरणयाए णो परभवियाउयं पकरेइ) આ ભવ સંબંધી આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધી લેવાથી (णो परभवियाउयं पकरेइ) જીવ પરભવસંબંધી

विकायुष्कस्य प्रकरणतया ' णो इहभवियाउयं पकरेइ ' नो इहभविकायुष्कं प्रकरोति, ' एवं खलु एगे जीवे एगेणं समयेणं एगं आउयं पकरेइ ', एवं खलु एको जीव एकेन समयेन एकमायुष्कं प्रकरोति, ' तं जहा ' तद्यथा-' इहभवियाउयं वा परभवियाउयं वा ' इह भविकायुष्कं वा परभविकायुष्कं वा, एकेन जीवेनैकदा एकमेवायुर्बध्यते, एतद्भवसंबंधि वा परभवसंबन्धि वा, न तु आयुर्द्वयमेकदा भवतीति । ' सेवं भंते सेवं भंते ' तदेव भदंत ! तदेवं भदन्त ! आयुष्ककर्मणः संपादनविषये यद्देवानुप्रियेण कथितं तत् तथैव सर्वथैव सम्यगिति, ' त्ति भगवं गोयमे

परभवियाउयं पकरेइ) जीव इह भव सम्बन्धी आयुष्क को नहीं कर लेता है । (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पकरेइ) इस तरह एक जीव एक समय में एक ही आयुकर्म को करता है (तं जहा-इह भवियाउयं वा परभवियाउयं वा) या तो वह इह भव का आयुष्य करता है अथवा परभव का आयुष्य करता है । इस सब कथन का सार यही है कि एक जीव एक समय में एक ही आयु को बांधता है-या तो वह इस भव सम्बन्धी आयु को बांधता है या वह परभव सम्बन्धी आयु को बांधता है । एक साथ वह दो आयुष्क का बंध नहीं करता । (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ) हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो आयुकर्म के संपादन के विषय में कहा है वह वैसा ही है-अर्थात्-" सर्वथा ही सत्य है-सर्वथा ही सत्य ही है " ऐसा कहकर भगवान् गौतम प्रभु को वन्दना

આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધતો નથી. (परभवियाउयम्स पकरणयाए) અને પરભવસંબંધી આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધી લેવાથી (णो इहभवियाउयं पकरेइ) આ ભવસંબંધી આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધી લેતો નથી. (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं आउयं पकरेइ) આ રીતે એક જીવ એક જ સમયે એકજ આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધે છે. (तं जहा-इहभवियाउयं वा परभवियाउयं वा) તે આ રીતે કે કાં તો આ ભવના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે અને કાં તો તે પરભવના આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. આ તમામ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જીવ એક સમયે એક જ આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે-કાં તો આ ભવસંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે અને કાંતો પરભવ સંબંધી આયુષ્યનો બંધ બાંધે છે. પરંતુ એક સાથે બે આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી. (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ) " ભગવન્ ! આપે આયુષ્યકર્મના વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સર્વથા સત્ય જ છે-એમાં શંકાને સ્થાન જ નથી. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કર્યાં.

जाव विहरइ' इति भगवान् गौतमो यावद्विहरति, भगवन्तं वन्दित्वा, संयमेन तपसा आत्मानं भावयमानो विहरतिस्मेति भावः ॥ सू० ४ ॥

॥ इत्यन्ययूथिकमते प्रश्नोत्तरनिरूपणप्रकरणम् ॥

आर्यकालास्यवेषिपुत्रानगारप्रकरणम्—

अन्ययूथिकप्रस्तावादेवेदं सूत्रमाह—'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं पासावच्चिज्जे कालासवेसियपुत्ते णामं अणगारे जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता थेरे भगवंते एवं वयासी—थेरा सामाइयं न जाणंति, थेरा सामाइयस्स अट्ठं न जाणंति, थेरा पच्चक्खाणं न जाणंति, थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न जाणंति,

---

नमस्कार कर वहां से संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर आ गये। यहां उत्तरसूत्र में जो "अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि जाव परूवेमि" यावत् पद आया है उससे "एवं भासेमि एवं पन्नवेमि" इन दो क्रियापदों का संग्रह किया गया है। सामान्यरूप से कथन करना इसका नाम आख्या है। विशेषरूप से कथन करना इसका नाम भाषण है। हेतु दृष्टान्त देकर अपने अभिमत विषय का समर्थन करना इसका नाम प्रज्ञापना है। भेदों के कथन से जो विषय निरूपित किया जाता है उसका नाम प्ररूपणा है ॥ सू-४ ॥

इस प्रकार से अन्ययूथिकमत में प्रश्नोत्तरनिरूपण करने वाला प्रकरण समाप्त हुआ ॥

વંદણા નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા પોતાને સ્થાને ગયા અહીં ઉત્તર સૂત્રમાં જે "अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि जाव परूवेमि" 'जाव' (યાવત્) પદ આવ્યું છે તેની મારફત "एवं भासेमि, एवं पन्नवेमि" એ બે ક્રિયાપદોનો સમાવેશ કરાયો છે. વિશેષરૂપે કથન કરવું તેનું નામ "ભાષણ" છે. હેતુ દષ્ટાન્ત વડે પોતાના મતનું પ્રતિપાદન કરવું તેનું નામ "પ્રજ્ઞાપના" છે ભેદોના કથન વડે વિષયનું જે નિરૂપણ કરવામા આવે છે તેને "પ્રરૂપણા" કહે છે" ॥ સૂ૦૪ ॥

॥ અન્યતીર્થિક મત વિષયક પ્રશ્નોત્તર સમાપ્ત ॥

थेरा संजमं न जाणंति, थेरा संजमस्स अट्ठं न जाणंति, थेरा संवरं न जाणंति, थेरा संवरस्स अट्ठं न जाणंति, थेरा विवेगं न जाणंति, थेरा विवेगस्स अट्ठं न जाणंति, थेरा विउस्सगं न जाणंति, थेरा विउस्सग्गस्स अट्ठं न जाणंति। तएणं ते थेरा भगवंतो कालासवेसिपुत्तं अणगारं एवं वयासी–जाणामो णं अज्जो सामाइयं, जाणामो णं अज्जो सामाइयस्स अट्ठं जाव जाणामो णं अज्जो विउस्सग्गस्स अट्ठं। तएणं से कालासवेसिपुत्ते अणगारे ते थेरे भगवंते एवं वयासी, जइणं अज्जो तुब्भे जाणह सामाइयं, जाणह सामाइयस्स अट्ठं, जाव जाणह विउस्सगस्स अट्ठं किं भे अज्जो सामाइए, किं भे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे, जाव किं भे विउस्सग्गस्स अट्ठे? तएणं थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्ते अणगारं एवं वयासी आयाणे अज्जो सामाइए, आयाणे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे, जाव विउस्सग्गस्स अट्ठे। तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते एवं वयासी—जइ भे अज्जो आया सामाइए, आया सामाइस्स अट्ठे, एवं जाव आया विउस्सग्गस्स अट्ठे, अवहट्टु कोहमाणमायालोभे किं अट्ठं अज्जो गरहह। कालासवेसियपुत्त! संजमट्ठयाए। से भंते! किं गरहा संजमे, अगरहा संजमे?। कालासवेसियपुत्त गरहा संजमे णो अगरहा संजमे, गरहा वि य णं सव्वं दोसं पविणेइ, सव्वं बालियं परिण्णाए, एवं खु णे आया संजमे उवहिए भवइ, एवं खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवइ।

एत्थ णं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे संबुद्धे थेरे भगवंते वंदइ णमंसइ वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी एएसि णं भंते! पयाणं पुव्विं अन्नाणयाए, असवणयाए, अबोहियाए अणभिगमेणं, अदिट्ठाणं अस्सुयाणं अस्सुयाणं अविन्नायाणं अव्वोगडाणं अवोच्छिन्नाणं अणिज्जुढाणं अणुवधारियाणं एयमट्ठं नो सद्दहिए, णो पत्तइए, णो रोइए, इयाणिं भंते! एतेसिं पयाणं जाणणयाए, सवणयाए बोहीए, अभिगमेणं दिट्ठाणं सुयाणं सुयाणं विन्नायाणं वोगडाणं वोच्छिन्नाणं णिज्जुढाणं उवधारियाणं एयमट्ठं सद्दहामि, पत्तियामि, रोएमि, एवमेयं से जहेयं तुब्भे वदह। तएणं ते थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्तं अणगारं एवं वयासी–सद्दहाहि अज्जो पत्तियाहि अज्जो, रोएहि अज्जो से जहेयं अम्हे वदामो। तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–इच्छामि णं भंते! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए, अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह। तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ। तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे बहूणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणइ, पाउणित्ता जस्सट्ठाए कीरइ नग्गभावे, मुंडभावे, अण्हाणयं अदंतधुवणयं, अच्छत्तयं, अणोवाहणयं-

भूमिसेज्जा, फलहसेज्जा, कट्ठसेज्जा, केसलोओ बंभचेरवासो परघरप्पवेसो, लद्धावलद्धी, उच्चावया, गामकंटगा, बावीसं परिसहोवसग्गा अहियासिज्जंति, तं अट्ठं आराहेइ आराहित्ता, चरमेहिं उस्सासनीसासेहिं सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ सू० ५ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये पार्श्वापत्यीयः कालास्यवेषिकपुत्रो नामानगारो यत्रैव स्थविरा भगवंतस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य स्थविरान् भगवत एवमवादीत्, स्थविराः सामायिकं न जानन्ति, स्थविराः सामायिकस्यार्थं न

आर्यकालास्यवेषि पुत्र अनगार प्रकरण--

अन्ययूथिकों के प्रस्ताव से ही सूत्रकार ने इस " तेणं कालेणं तेणं समएणं इत्यादि ।

सूत्रार्थ--(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (पासावच्चिज्जे) पार्श्वनाथ के वंश में उत्पन्न हुए (कालासवेसियपुत्ते) कालास्य वेषिक पुत्र (णामं अणगारे) नाम के अनगार (जेणेव थेरा भगवंतो) जिस तरफ स्थविर भगवंत थे तेणेव उवागच्छइ) उस तरफ गये (उवागच्छित्ता) वहां जाकर के (थेरे भगवंते एवं वयासी) उन्हों ने स्थविर भगवंतों से ऐसा कहा-(थेरा ! समाइयं न जाणंति, थेरा सामाइस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरों ! आप

આર્યકાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગાર પ્રકરણ—

અન્યયૂથિકો (અન્યતીર્થિકો) ના પ્રસ્તાવ વડે જ સૂત્રકારે " तेणं कालेणं तेणं समएणं " ઈત્યાદિ સૂત્રનું કથન કર્યું છે–

" तेणं कालेणं तेणं समएणं " ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (पासावच्चिज्जे) પાર્શ્વનાથના વંશમાં ઉત્પન્ન થયેલ (कालासवेसियपुत्ते) કાલાસ્ય વેષિકપુત્ર (णामं अणगारे) નામના અણગાર (जेणेव थेरा भगवंतो) જે તરફ સ્થવિર ભગવંતો વિરાજતા હતા (तेणेव उवागच्छइ) તે તરફ ગયા. "उवागच्छि त्ता" ત્યાં જઈને (थेरे भगवंते एवं वयासी) તેમણે સ્થવિર ભગવન્તોને આ પ્રમાણે કહ્યું–(थेरा ! सामाइयं न जाणति, थेरा समाइस्स अट्ठं न

जानंति, स्थविराः प्रत्याख्यानं न जानन्ति, स्थविराः प्रत्याख्यानस्यार्थं न जानन्ति, स्थविराः संयमं न जानन्ति, स्थविराः संयमस्यार्थं न जानन्ति स्थविराः संवरं न जानन्ति, स्थविराः संवरस्यार्थं न जानन्ति, स्थविराः विवेकं न जानन्ति, स्थविराः विवेकस्यार्थं न जानन्ति, स्थविराः व्युत्सर्गं न जानन्ति, स्थविराः व्युत्सर्गस्यार्थं न जानन्ति, ततस्ते स्थविराः भगवन्तः कालास्यवेषिकपुत्रमनगारमेवमवादिषुः जानीम

लोग सामायिक नहीं जानते हैं, सामायिक के अर्थ को नहीं जानते हैं (थेरा पच्चक्खाणं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग प्रत्यख्यान को नहीं जानते हैं (थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरों! आप लोग प्रत्याख्यान के अर्थ को नहीं जानते हैं। (थेरा संजमं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग संयम को नहीं जानते हैं। (थेरा संजमस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग संयम के अर्थ को नहीं जानते हैं। (थेरा संवरं न जानंति) हे स्थविरो! आप लोग संवर को नहीं जानते हैं। (थेरा संवरस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग संवर के अर्थ को नहीं जानते हैं। (थेरा विवेगं न जाणंति, थेरा विवेगस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो! आप लोग विवेक को नहीं जानते हैं और हे स्थविरो! आप लोग विवेक के अर्थ को नहीं जानते हैं। (थेरा विउसग्गं न जानंति, थेरा विउसगस्स अट्ठं न जानंति) हे स्थविरो! आप लोग व्युत्सर्ग को नहीं जानते हैं। हे स्थविरो! आप लोग व्युत्सर्ग के अर्थ को नहीं जानते हैं। (तएणं ते थेरा भगवंतो

जाणंति) હે સ્થવિરો! તમે સામાયિક જાણતા નથી. અને સામાયિકનો અર્થ પણ જાણતા નથી. (थेरा पच्चक्खाणं न जाणंति) હે સ્થવિરો! તમે પ્રત્યાખ્યાનને જાણતા નથી, (थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न जाणंति) અને હે સ્થવિરો! તમે પ્રત્યાખાનનો અર્થ પણ જાણતા નથી, (थेरा संजमं न जाणंति) હે સ્થવિરો! તમે સંજમને જાણતા નથી, (थेरा संजमस्स अट्ठं न जाणंति) અને હે સ્થવિરો! તમે સંજમનો અર્થ પણ જાણતા નથી, (थेरा संवरं न जाणंति) હે સ્થવિરો! તમે સંવરને જાણતા નથી, (थेरा संवरस्स अ न जाणंति) અને હે સ્થવિરો! તમે સંવરનો અર્થ પણ સમજતા નથી, (थेरा विवेगं न जाणंति, थेरा विवेगस्स अट्ठं न जाणंति) હે સ્થવિરો! તમે વિવેકને જાણતા નથી, અને હે સ્થવિરો! તમે વિવેકનો અર્થ પણ જાણતા નથી. (थेरा विउसग्गं न जाणंति, थेरा विउसगस्स अट्ठं न जाणंति) હે સ્થવિરો! તમે વ્યુત્સર્ગને જાણતા નથી, અને હે સ્થવિરો! તમે વ્યુત્સર્ગનો અર્થ પણ જાણતા નથી. (तएणं ते थेरा भगवंतो कालासवेसिपुत्तं अणगारं एव वयासी)

आर्य ! सामायिकं जानीम आर्य ! सामायिकस्यार्थं यावत् जानीम आर्य ! व्युत्सर्गस्यार्थम् । ततः स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारस्तान् स्थविरान् भगवत एवमवादीत् यद्यार्याः! यूयं जानीथ सामायिकं,जानीथ सामायिकस्यार्थं, यावत् जानीथ व्युत्सर्गस्यार्थं, किं भवतामार्या! सामायिकम् 'को भवतामार्याः! सामायिकस्यार्थः को भवता·

कालासवेसिपुत्तं अणगारं एवं वयासी) तब उन स्थविर भगवन्तों ने कालास्यवेषिपुत्र अनगारसे इस प्रकार कहा (जाणामो णं अज्जो सामाइयं, जाणामो णं अज्जो समाइयस्स अट्ठं) हे आर्य ! हम लोग सामायिक को जानते हैं । हे आर्य हम लोग सामायिक के अर्थ को जानते हैं (जाव जाणाओ णं अज्जो विउसग्गस्स अट्ठं) यावत् हे आर्य ! हम लोग व्युत्सर्ग के अर्थ को जानते हैं । (तएणं से कालासवेसिपुत्ते अणगारे ते थेरे भगवंते एवं वयासी) तब उन कालास्यवेषिपुत्र अनगार ने उन स्थविर भगवंतों से इस प्रकार कहा—(जइणं अज्जो तुब्भे जाणह सामाइयं, जाणह सामाइयस्स अट्ठं, जाव जाणह विउसग्गस्स अट्ठं) यदि हे आर्यो ! तुम लोग सामायिक को जानते हो, सामायिक के अर्थ को जानते हो, यावत् व्युत्सर्ग के अर्थ को जानते हो, तो (किं भे अज्जो सामाइए) आप के मत में आर्यो ! सामायिक यह क्या वस्तु है ? (किं भे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे) हे आर्यो ! आप के मत में सामायिक का

ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ કાલાસ્યવેષિપુત્ર અણુગારને આ પ્રમાણે કહ્યું—

(जाणामा णं अज्जो सामाइयं, जाणामो णं अज्जो सामाइयस्स अट्ठ) હે આર્ય ! અમે સામાયિક જાણીએ છીએ, હે આર્ય ! અમે સામાયિકનો અર્થ પણ જાણીએ છીએ (जाव जाणामो णं अज्जो विउसग्गस्स अट्ठं) યાવત્ હે આર્ય ! અમે વ્યુત્સર્ગનો અર્થ પણ જાણીયે છીએ. (तएणं से कालासवेसिपुत्ते अणगारे ते थेरे भगवंते एवं वयासी) ત્યારે તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અણુગારે તે સ્થવિર ભગવન્તોને આ પ્રમાણે કહ્યું-(जइणं अज्जो तुब्भे जाणह सामाइयं, जाणह समाइयस्स अट्ठ, जाव जाणह विउसग्गस्स अट्ठं) હે આર્યો ! જો તમે સામાયિકને જાણુતા હો અને સામાયિકના અર્થને જાણુતા હો, "यावत्" વ્યુત્સર્ગના અર્થને પણ સમજતા હો, (અહીં "यावत्" પદથી પ્રત્યાખ્યાન, સંયમ વિવેક અને વ્યુત્સર્ગને જાણુતા હો અને તેમના અર્થ સમજતા હો એટલો પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો) તો (किं भे अज्जो सामाइए) હે આર્યો ! આપના મતાનુસાર સામાયિક શું છે ? (किं भे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे) હે આર્યો આપના મત પ્રમાણે સામાયિકનો શો અર્થ છે ? (जाव किं

मार्याः!व्युत्सर्गः,को भवतामार्या! व्युत्सर्गस्यार्थः। ततस्ते स्थविरा भगवंतः कालास्य वेषिकपुत्रमनगारमेवमवादिषुः, आत्मा-अस्माकमार्य! सामायिकम्, आत्मा अस्माकमार्य! सामायिकस्यार्थः, यावद् व्युत्सर्गस्यार्थः। ततः स कालास्यवेषिकपुत्रोनगारः स्थविरान् भगवत एवमवादीत्, यदि भवतामार्याः! आत्मा सामायिकम्, आत्मा सामायिकस्यार्थ एवं यावत् आत्मा व्युत्सर्गस्यार्थः, अपहृत्य क्रोधमानमायालोभान् किमर्थमार्याः गर्हत। कालास्यवेषिकपुत्र! संयमार्थतया। तद् भदंत!

क्या अर्थ है? (जाव किं मे विउसंग्गस्स अट्ठे) यावत् व्युत्सर्ग का क्या अर्थ है? (तएणं थेरा भगवन्तो कालासवेसिकपुत्तं अणगारं एवं वयासी) इसके बाद उन स्थविर भगवंतों ने कालास्यवेषिपुत्र अनगार से इस प्रकार से कहा। (आयाणे अज्जो! सम्माइए, आयाणे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे जाव विउस्सग्गस्स अट्ठे) हे आर्य! हमारा आत्मा सामायिक है। हे आर्य! हमारा आत्मा सामायिक का अर्थ है! (जाव विउसग्गस्स अट्ठे) यावत् व्युत्सर्ग का अर्थ है (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवन्ते एवं वयासी) तब उन कालास्यवेषिक पुत्र अनगार ने उन स्थविर भगवन्तो से ऐसा कहा-(जइ भे अज्जो आया सामाइए, आया सामाइयस्स अट्ठे) हे आर्यो! यदि आप लोगो की आत्मा सामायिक है, आत्मा सामायिक का अर्थ है (एवं जाव आया विउसग्गस्स अट्ठे) इसी तरह से यावत् आत्मा व्युत्सर्ग का अर्थ है, तो (कोहमाणमायालोभे) क्रोध, मान, माया और लोभ इनको (अवहट्टु छोड़कर (किं अट्ठं) किसलिये (अज्जो) हे आर्यो! तुम लोग (गरहह)

भे विउसग्गस्स अट्ठे) યાવત્ વ્યુત્સર્ગનો શો અર્થ છે? (અહીં પણ "યાવત્" પદથી પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો) (तएणं थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्तं अणगारं एवं वयासी) ત્યારે તે સ્થવિર ભગવન્તોએ કાલાસ્યવેષિપુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યું-(अयाणे अज्जो! सामाइए, आयाणे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे जाव विउग्गस्स अट्ठे) હે આર્ય! અમારો આત્મા એજ સામાયિક છે, અને હે આર્ય! અમારો આત્મા એજ સામાયિકનો અર્થ છે, "यावत्" વ્યુત્સર્ગનો અર્થ છે (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे भगवंते एवं वयासी) ત્યારે તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે તે સ્થવિર ભગવન્તોને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(जइ भे अज्जो आया सामाइयस्स अट्ठे एवं जाव आया विउसग्गस्स अट्ठे) હે આર્યો! જો આપનો આત્મા સામાયિક હોય અને આપનો આત્મા સામાયિકનો અર્થ હોય, "यावत्" આપનો આત્મા વ્યુત્સર્ગનો અર્થ હોય તો (कोहमाण माया लोभे) ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો (अवहट्टु) ત્યાગ કરીને વળી (किं अट्ठं) શા માટે (अज्जो) હે આર્યો! (गरहह) તમે તેમની (ક્રોધાદિકોની)

किं गर्हा संयमः अगर्हा संयमः ?। कालास्यवेषिकपुत्र ! गर्हा संयमो नो अगर्हा संयमः, गर्हापि च खलु सर्वं दोषं प्रविनयति, सर्वां बालतां परिज्ञाय, एवं खल्व-स्माकमात्मा संयमे उपहितो भवति, एव खल्वस्माकमात्मा संयमे उपस्थितो भवति। अत्र खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः संबुद्धः स्थविरान् भगवतो

इन क्रोधादिकों की निंदा करते हो? तब उन स्थविर भगवन्तों ने काला-स्यवेषिपुत्र से कहा कि (कालासवेसिपुत्तः) हे कालास्यवेषिकपुत्र! (संजमट्ठाए) हम लोग जो क्रोधादिकों की निंदा करते हैं वह संयम के लिये करते हैं। (से भंते ! किं गरहा संजमे अगरहा संजमे ?) तब काला-स्यवेषिकपुत्र ने उन स्थविर भगवंतों से पूछा कि हे भदन्तो! गर्हा (निंदा) संयम हैं ? कि अगर्हा संयम है ? (कालासवेसिय पुत्त ! गरहा संजमे, णो अगरहा संजमे) स्थविर भगवन्तों ने तब कहा कि कालास्यवेषि-कपुत्र ! गर्हा संयम है, अगर्हा संयम नहीं है। (गरहा वि य णं सव्वं दोसं पविणेइ) अपि च गर्हा समस्त दोषों को बिलकुल दूर कर देती है, (सव्वं बालियं परिण्णाए) समस्त बाल्य-अज्ञान को ज्ञ परिज्ञा से जानकर। अर्थात् गर्हा द्वारा आत्मा ज्ञ परिज्ञा से समस्त अज्ञान जानकर प्रत्याख्यान परिज्ञा से दोषों का नाश कर देती है। (एवं खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवइ) इस तरह से हम लोगों की आत्मा संयम में स्थापित हो जाती है। (एवं खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवइ) इस तरह से हम लोगों की आत्मा संयम में उपचित हो जाती है। (एवं

ગર્હા (ઘૃણા) કરો છો ? ત્યારે તે સ્થવિર ભગવતોએ કાલાસ્યવેષિક પુત્રને કહ્યું- (कालासवेसियपुत्त!) હે કાલાસ્યવેષિક પુત્ર! (संजमट्ठाए) અમે જે ક્રોધ વગેરેની ઘૃણા કરીએ છીએ તે સંયમને માટે જ કરીયે છીએ (से भंते! किं गरहा संजमे अगरहा संजमे ?) ત્યારે કાલાસ્યવેષિકપુત્રે તેમને પૂછ્યું- હે પૂજ્યો! ગર્હા (ગુરુસાક્ષી એ આત્મનિંદા) સંયમ છે ? કે અગર્હા સંયમ છે ? (काल सवेसियपुत्त! गरहा संजमे; णो अगरहा संजमे) હે કાલસ્યવેષિક પુત્ર! ગર્હા સંયમ છે, અગર્હા સંયમ નથી. (गरहा वि य णं सव्वं दोसं पविणेइ) અને ગર્હા તમામ દોષો સદંતર દૂર કરનારી છે, (सव्वं बालियं परिण्णाए) તમામ બાલ્યને (અજ્ઞાનને) જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને-એટલે કે ગર્હા એટલે કે ગુરુસાક્ષી એ સ્વ નિંદા કરીને આત્મા જ્ઞ પરિજ્ઞાથી અજ્ઞાનને જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા વડે દોષોનો નાશ કરે છે. (एवं खु णे आया संजमे उव-ट्ठिए भवइ) આ રીતે અમારો આત્મા સંયમમાં સ્થાપિત થઇ જાય છે. (एवं खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवइ) આ રીતે અમારો આત્મા સંયમમાં ઉપચિત

वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, एतेषां भदन्त पदानां पूर्वमज्ञानतया अश्रवणतया अबोधितया अनभिगमेनादृष्टानामश्रुतानामस्मृतानामविज्ञातानामव्याकृतानामव्युच्छिन्नानामनिर्यूढानामनवधारितानामेषोऽर्थो नो श्रद्धितो नो प्रतीतः (प्रत्ययितः) नो रुचित इदानीं भदन्त! एतेषां पदानां ज्ञानतया श्रवणतया–बोधितयाऽभिगमनेन दृष्टानां श्रुतानां स्मृतानां विज्ञातानां व्याकृतानां

खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवइ) इस तरह हम लोगों की आत्मा संयम में उपस्थित हो जाती है। (एत्थ णं से कालासवेसियपुत्ते) ऐसा सुनकर वे कालस्यवैषिक पुत्र (अणगारे) अनगार (संवुद्धे) संवुद्ध हो गये। (थेरे भगवन्ते वंदइ, णमंसइ) उन्हों ने स्थविर भगवन्तों को वन्दना की। उन्हें नमस्कार किया। (वन्दित्ता णमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके फिर वे उन से (एवं वयासी) इस प्रकार बोले (भंते!) हे भदन्तो) (पुव्विं) पहिले मैं ने (अन्नाणयाए) अज्ञानता के कारण (असवणयाए) अश्रवणता के कारण (अबोहियाए) अबोधिता के कारण (अनभिगमेणं) अनभिगम (नहीं जानने) के कारण (अदिट्ठाणं) नहीं देखे गये (अस्सुयाणं) नहीं सुने गये (अस्सुयाणं) नहीं स्मृत किये गये (अविन्नायाणं) नहीं विज्ञात किये गये (अव्वोगडाणं) नहीं व्याकृत (प्रगट) किये गये (अवोच्छिन्नाणं) नहीं व्युच्छिन्न किये गये (अणिज्जूढाणं) नहीं निर्यूढ किये गये (अणुवधरियाणं) नहीं अवधारित किये गये (एएसिं णं पयाणं) इन पदों के (एयमट्ठं) इस अर्थ

થઇ જાય છે. (एवं खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवइ) આ રીતે અમારો આત્મા સંયમમાં ઉપસ્થિત થઇ જાય છે. (एत्थ णं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे संवुद्धे) તેમનાં એ પ્રકારનાં વચનો સાંભળીને કાલાસ્યવેષિક પુત્ર અણગાર બોધ પામ્યા. (थेरे भगवंते वंदइ, णमंसइ) ત્યાર બાદ તેમણે સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં (वंदित्ता णमंसित्ता) વંદન નમસ્કાર કરીને (एव वयासी) તેમણે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(भंते!) હે પૂજ્યો! (पुव्विं) પહેલાં (अन्नाणयाए) અજ્ઞાનતાને કારણે, (असवणयाए) અશ્રવણતાને કારણે, (अबोहियाए) અબોધિતાને કારણે, (अनभिगमेणं) અણસમજને કારણે, (अदिट्ठाणं) નહીં દેખેલાં, (अस्सुयाणं) નહીં સાંભળેલાં, (अस्सुयाणं) નહીં સ્મૃત કરેલાં, (अविन्नायाणं) નહીં વિજ્ઞાત કરાયેલાં, (अव्वोगडाणं) નહીં પ્રકટ કરાયેલાં, (अवोच्छिन्नाणं) નહીં વ્યુચ્છિન્ન કરાયેલાં (अणिज्जूढाणं) નહીં નિર્યૂઢ કરાયેલાં, (अणुवधारियाणं) નહી અવધારિત કરાયેલાં (एएसिं णं पयाणं) એવાં આ પદોનો (एयमट्ठं) આ અર્થ (नो सद्दहिए) મેં શ્રદ્ધા

व्युच्छिन्नानां निर्यूढानामवधारितानामेतमर्थं श्रद्दधामि, प्रत्येमि, रोचे, एवमेवैतत् तत् यथैतत् यूयं वदत । ततस्ते स्थविरा भगवन्तः कालास्यवेषिकपुत्रमनगारमेवमवादिषुः, श्रद्धेहि आर्य ! रोचस्व आर्य ! तद् यथैतद् वयं वदामः । ततः काला-

---

को (नो सद्दहिए) श्रद्धा से युक्त नहीं किया (णो पत्तइए) प्रतीति (विश्वास) से युक्त नहीं किया (णो रोइए) रुचि से युक्त नहीं किया (इयाणिं भंते) इस समय हे भदंतो ! (जाणणयाए) इन पदों का ज्ञान हो जाने के कारण (सवणयाए) श्रवण हो जाने के कारण (बोहीए बोध हो जाने के कारण (अभिगमेणं) अभिगम हो जाने के कारण (दिट्ठाणं) देखे गये (सुयाणं) सुने गये (सुयाणं) स्मरण किये गये (विन्नायाणं) विज्ञात किये गये (वोगडाणं) व्याकृत किये गये (वोच्छिन्नाणं) व्युच्छिन्न किये गये (णिज्जूढाणं) निर्यूढ किये गये (उवधारियाणं) अवधारित किये गये (एतेसिं पयाणं) इन पदों के (एयमट्ठं) इस अर्थ की (सद्दहामि) मैं श्रद्धा करता हूं (पत्तियामि) प्रतीति करता हूं (रोएमि) रुचि करता हूं (एवमेयं) यह ऐसा ही है जैसा कि आप कहते हैं । (तएणं) इसके बाद (ते थेरा भगवन्तो) उन स्थविर भगवन्तों ने (कालासवेसियपुत्तं अणगारं) कालास्यवेषिक पुत्र अनगार से (एवं वयासी) ऐसा कहा (सद्दहाहि अज्जो पत्तियाहि अज्जो, रोएहि अज्जो) हे आर्य ! श्रद्धा करो, हे आर्य प्रतीति करो, हे आर्य रुचि करो (से जहेयं

સહિત કર્યો ન હતો, (णो पत्तइए) આ અર્થમાં પહેલાં મને વિશ્વાસ ન હતો, (णो रोइए) રુચિ ન હતી. (इयाणिं भंते !) હે પૂજ્યો ! હવે(जाणणयाए) આ પદોનું જ્ઞાન થવાને કારણે, (सवणयाए) શ્રવણ થવાને કારણે, (बोहिए) બોધ થવાને કારણે, (अभिगमेणं) અભિગમ (સમજણ) થવાને કારણે, (दिट्ठाणं, सुयाणं, विन्नायाणं, वोगडाणं वोच्छिन्नाणं, णिज्जूढाणं, उवधारियाणं एतेसिं पयाणं एयमट्ठं सद्दहामि पत्तियामि रोएमि एवमेयं) તે પદોનાં આ અર્થને જોઈને, સાંભળીને, સ્મરણ કરીને, વિજ્ઞાત કરીને, વ્યાકૃત (પ્રગટ) થવાથી, વ્યુચ્છિન્ન થવાથી, નિર્યૂઢ થવાથી, અને અવધારિત કરવાથી તે અર્થમાં હવે મને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ છે, તે અર્થની મને પ્રતીતિ થઇ છે, તે અર્થ પ્રત્યે મને રુચિ પેદા થઈ છે, આપના કહેવા પ્રમાણે જ એ તમામ અર્થ બરાબર છે. (तएणं) ત્યાર બાદ (ते थेरा भगवंतो) તે સ્થવિર ભગવંતોએ (कालासवेसियपुत्तं अणगारं) કાલાસ્યવેષિક પુત્ર અણગારને (एवं वयासी) આ પ્રમાણે કહ્યું–(सद्दहाहि अज्जो पत्तियाहि अज्जो, रोएहि अज्जो, से

स्यवेषिकपुत्रोऽनगारः स्थविरान् भगवतो वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, इच्छामि खलु भदंत! युष्माकमन्तिके चातुर्यामाद् धर्मात् पंचमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसंपद्य विहर्तुम्। यथासुखं देवानुप्रिय! मा प्रतिबन्धं कुरु। ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः स्थविरान् भगवतो वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा चातुर्यामाद् धर्मात् पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं

अम्हे वदह) उस पर जैसा कि हम कहते हैं। (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे) इसके बाद कालास्यवेषिक पुत्र अनगार ने (थेरे भगवंते वंदइ, नमंसइ) उन स्थविर भगवन्तों की वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एवं वयासी) फिर उन्होंने उनसे ऐसा कहा (भंते! तुब्भं अंतिए) हे स्थविर भदन्तों! आप लोगों के पास में (चाउज्जामाओ धम्माओ) चार महाव्रत वाले धर्म को छोड़कर (सप्पडिक्कमणं पंचमहव्वयं धम्मं) प्रतिक्रमणसहित पांचमहाव्रत वाले धर्म को (उवसम्पज्जित्ता णं विहरित्तए इच्छामि) प्राप्त कर विचरना चाहता हूं। तब स्थविर भगवन्तों ने उनसे कहा-(अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह) आप को जैसे सुख हो हे देवानुप्रिय! आप वैसा करें। विलम्ब न करें। (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे) इसके बाद उन कालस्यवेषिक पुत्र अनगार ने (थेरे भगवंते वन्दइ, नमंसइ) स्थविर भगवन्तों को

जहेयं अम्हें वदह) હે આર્ય! અમે તે વિષે જે કહીએ છીએ તેમાં શ્રદ્ધા રાખો, હે આર્ય! તેની પ્રતીતિ કરો, હે આર્ય! તેમાં રુચિ રાખો. (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे) ત્યાર બાદ તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે (थेरे भगवंते वंदइ नमंसइ) તે સ્થવિર ભગવન્તોને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા. (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (एवं वयासी) તેમણે ફરીથી તેમને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(भंते तुब्भं अंतिए) હે સ્થવિર ભગવન્તો! આપની સમક્ષ જ હું (चाउज्जामाओ धम्माओ) ચાર મહાવ્રતવાળા ધર્મને છોડીને (सप्पडिक्कमणं पंचमहव्वयं धम्मं) પ્રતિક્રમણ સહિતના પાંચ મહાવ્રતવાળા ધર્મનો (उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए इच्छामि) સ્વીકાર કરીને વિચરવા માગું છું. ત્યારે સ્થવિર ભગવન્તોએ કહ્યુ-(अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह) હે દેવાનુપ્રિય! આપને જે રીતે સુખ થાય એ પ્રમાણે કરો-પરંતુ વિલમ્બ કરશો નહીં. (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे) ત્યારે તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે (थेरे भगवंते वंदइ, नमंसइ) સ્થવિર ભગવાનોને વંદણા કરી, નમ-

धर्ममुपसंपद्य खलु विहरति । ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारो बहूनि वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं पालयति, पालयित्वा यस्यार्थं क्रियते नग्नभावो मुण्डभावोऽस्नानकमदंतधावनकमच्छत्रकमनुपानत्कं भूमिशय्या फलकशय्या काष्ठशय्या

वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया (वन्दित्ता नमंसित्ता) वन्दना करके, नमस्कार करके, (चाउज्जामाओ धम्माओ) चार महाव्रत वाले धर्म को छोड़कर (सपडिक्कमणं) प्रतिक्रमण सहित (पंच महव्वइयं) पांच महाव्रत वाले (धम्मं) धर्म को (उवसम्पज्जित्ताणं) प्राप्त कर (विहरइ) विचरने लगे (तएणं से कालासवेसिपुत्ते अणगारे) इसके बाद इन कालास्य वेषिकपुत्र अणगारने (बहूनि वासाणि) बहुत वर्षोंतक (सामन्न परियागं पाउणइ) श्रामण्यपर्याय का पालन किया । (पाउणित्ता) पालन करके (जस्सट्टाए) जिस अपने प्रयोजन को सिद्ध करने के निमित्त (नग्गभावे कीरइ) उन्हों ने नग्नपना लिया (मुन्डभावे) मुन्डपना लिया, (अण्हाणयं) स्नान नहीं करना ऐसा नियम लिया (अदंतधुवणयं) दन्तधावन-दांतोंन नहीं की (अच्छत्तयं) छत्र नहीं रखा (अणोवाहणयं) पगरखे नहीं पहरे (भूमिसेज्जा) भूमि पर शयन किया (फलहसेज्जा) फलक पर शयन किया (कट्ठसेज्जा) काष्ठ पर शयन किया (केसलोओ) केशों का लुंचन किया (बंभचेर बासो) ब्रह्मचर्य में वास किया (परघरप्पवेसो)

સ્કાર કર્યા. (वंदित्ता, नमसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (चाउज्जामाओ धम्माओ) ચાર મહાવ્રતવાળા ધર્મને છોડીને (सपडिक्कमणं) પ્રતિક્રમણ સહિતના (पंच महव्वइयं) પાંચ મહાવ્રતવાળા (धम्मं) ધર્મને (उवसपज्जित्ताणं) અંગીકાર કરીને (विहरइ) વિચરવા લાગ્યા. (तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे) ત્યાર બાદ તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે (बहूनि वासाणि) ઘણાં વર્ષો સુધી (सामन्न परियागं पाउणइ) શ્રમણ પર્યાયનું પાલન કર્યું. (पाउणित्ता) શ્રમણ પર્યાયનું પાલન કરીને (जस्सट्टाए) તેમણે પોતાના આત્મકલ્યાણની સિદ્ધિ માટે (नग्गभावे कीरइ) નગ્નતા ધારણ કરી–વસ્ત્રોનો પરિત્યાગ કર્યો, (मुंडभावे) માથે મુંડો કર્યો–કેશલૂંચન કર્યું, (अण्हाणयं) સ્નાન નહીં કરવાનો નિયમ કર્યો, (अदंतधुवणयं) દાંત ધોવાનું બંધ કર્યું, (अच्छत्तयं) છત્ર રાખવું બંધ કર્યું, (अणोबाहणयं) પગમાં જોડા પહેરવા બંધ કર્યા, (भूमिसेज्जा) ભૂમિ પર શયન કરવા માંડયું, (फलहसेज्जा) ફલક પર શયન કરવા માંડયું. (कट्ठसेज्जा) કાષ્ઠ પર શયન કરવા માંડયું. (केसलोओ) વાળનો લોચ કરવા માંડયો, (बंभचेरवासो) બ્રહ્મચર્ય પાળવા માંડયું, (परघरप्पवेसो) ભિક્ષાર્થે પરઘરમાં

केशलोचः ब्रह्मचर्यवासः परगृहप्रवेशः लब्ध्यपलब्धिः, उच्चावचा ग्रामकण्टका द्वाविंशतिः परिसहोपसर्गा अधिसह्यन्ते तमर्थमाराधयति आराध्य चरमैरुच्छ्वास निःश्वासैः सिद्धो बुद्धो मुक्तः परिनिर्वृतः सर्वदुःखप्रहीणः ॥ सू० ५ ॥

टीका-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये खलु 'पासावच्चिज्जे कालासवेसियपुत्ते णामं अणगारे' पार्श्वापत्यातः-पार्श्वसन्तानीयः कालास्यवेषिपुत्रो नाम अनगारः 'जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छइ' येनैव यस्मिन्

भिक्षा के लिये परघर में प्रवेश किया (लद्धावलद्धी) भिक्षा मिले या न मिले दोनों अवस्थाओं में समताभाव रखा, (उच्चावया) अनुकूल प्रतिकूल ऐसे (गामकंटगा) तथा इन्द्रियों के कण्टकरूप (बावीसं परिसहोवसग्गा) ऐसे २२ परीषहों को और उपसर्गों को (अहियासिज्जंति) सहा (तं अट्ठं आहारेइ) उस अर्थ की उन्हों ने अच्छी तरह से आराधना की। (आराहित्ता) और आराधना करके वे (चरमेहिं उस्सास नीसासेहिं) अन्तिम उच्छ्वासनिःश्वास में (सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे, सव्वदुक्खप्पहीणे) सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत्त और समस्त दुःखों से रहित हो गये।

टीकार्थ—(तेणं काले तेणं समएणं) उस काल में अर्थात् चतुर्थ काल में, उस समय में-अर्थात्-जब कि श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे तब। (पासावच्चिज्जे) पार्श्वापत्यीय-पार्श्वनाथ के शिष्यों में के एक शिष्य जिनका नाम (कालासवेसियपुत्ते अणगारे) कालास्य-

---

પ્રવેશ કરવા માંડયો-ગોચરી માટે ઘરે ઘરે ફરવા માંડયું. (लद्धावलद्धी) ભિક્ષા મળે કે ન મળે, એ બન્ને અવસ્થામાં સમતાભાવ રાખવા માંડયો, (उच्चावया) અનુકૂળ તથા પ્રતિકૂળ. એવાં (गामकंटगा) તથા ઈન્દ્રિયોને માટે કંટકરૂપ (बावीसं परिसहोवसग्गा) એવાં બાવીસ પરીષહો અને ઉપસર્ગોને (अहियासिज्जंति) સહન કર્યા. (तं अट्ठं आहारेइ) તે અર્થની (મોક્ષમાર્ગની) તેમણે સારી રીતે આરાધના કરી. (आराहित्ता) આરાધના કરીને તેઓ (चरमेहिं उस्सासनीसासेहिं) અન્તિમ ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસમાં (सिद्धे, बुद्धे, मुत्त, परिनिव्वुडे, सव्वदुक्खप्पहीणे) સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત અને પરિનિર્વૃત થઈને તમામ દુઃખોથી રહિત થઈ ગયા. અર્થાત્ મોક્ષ પદની પ્રાપ્તિ કરી.

ટીકાર્થ—' तेणं काले तेणं समएणं " તે કાળે એટલે કે ચોથા આરામાં, તે સમયે-એટલે કે જ્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી વિરાજમાન હતા ત્યારે "पासावच्चिज्जे" પાર્શ્વનાથના શિષ્યોમાના એક શિષ્ય કે જેમનું નામ "कालासवेसियपुत्त अणगारे". કાલાવસ્યવેષીપુત્ર અણગાર હતું, તેઓ જ્યાં સ્થવિર

एव प्रदेशे स्थविराः भगवन्तः आसन् तेनैव तस्मिन्नेव प्रदेशे उपागच्छति, 'उवागच्छित्ता थेरे भगवंते एवं वयासी' उपागत्य स्थविरान् भगवतः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् 'थेरा सामाइयं न जाणंति' हे स्थविराः! भवन्तः सामायिकं न जानन्ति, तस्यात्यन्तसूक्ष्मगूढार्थतया दुर्विज्ञेयत्वात् 'थेरा सामाइयस्स अट्ठं न जाणंति' हे स्थविराः! भवन्तः सामायिकस्य अर्थं प्रयोजनं न जानन्ति, तत्प्रयोजनज्ञानस्य अति दुष्करत्वात् 'थेरा पच्चक्खाणं न जाणंति' हे स्थविराः! भवन्तः प्रत्याख्यानं न जानन्ति, त्यागधर्मस्य दुर्विज्ञेयत्वात्, थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न जाणंति' हे स्थविराः! भवन्तः प्रत्याख्यानस्य अर्थं प्रयोजनं न जानन्ति, तस्य अत्यन्त गूढ-

वेषी पुत्र अनगार थे। वे जिस प्रदेश में स्थविर भगवन्त विराजमान थे वहां गये। भगवान महावीर के बहुश्रुत जो शिष्य थे। उनका नाम स्थविर हैं। उनके समीप जाकर उन्हों ने उस स्थविर भगवन्तों से ऐसा -आगे जो विषय कहा जाने वाला है उस रूप से-कहा, वह विषय इस प्रकार से है-(थेरा सामाइयं न जाणंति) हे स्थविरो। आप सामायिक को नहीं जानते हैं। क्योंकि वह अत्यन्त सूक्ष्म गूढ अर्थ वाला है। इस कारण वह दुर्विज्ञेय है-उसका समझना-जानना-बहुत कठिनाईयों से भरपूर है। (थेरा सामाइयस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो। आप लोग सामायिक के अर्थ को नहीं जानते हैं। यहां अर्थ का तात्पर्य प्रयोजन का ज्ञान होना अतिदुष्कर हैं। (थेरा पच्चक्खाणं न जाणंति) हे स्थविरो! आप प्रत्याख्यान को नहीं जानते हैं। क्यों कि प्रत्याख्यान त्यागधर्मरूप होता है। और त्यागधर्म का समझना दुर्विज्ञेय है। (थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो! आप प्रत्याख्यान का क्या

ભગવંત વિરાજમાન હતા ત્યાં ગયા. ભગવાન મહાવીરના જે શિષ્યો બહુશ્રુત હતા તેમને સ્થવિર કહેતા. કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણગારે તેમની પાસે જઇને તેમને આ પ્રમાણે કહ્યુ—"थेरा सामाइयं न जाणंति" હે સ્થવિરો! આપ સામાયિકને જાણતા નથી. કારણ કે તેનો અર્થ અત્યંત સૂક્ષ્મ અને ગહન છે. દુર્વિજ્ઞેય છે એટલે કે તેને સમજવાનું કાર્ય અતિશય મુશ્કેલ છે, "थेरा सामाइयस्स अट्ठं न जाणंति" હે સ્થવિરો! તમે સામાયિકનો અર્થ પણ જાણતા નથી. અહીં "અર્થ" એટલે "પ્રયોજન" સમજવું કારણ કે સામાયિકનું પ્રયોજન સમજવું અતિ દુષ્કર છે. "थेरा पचक्खाणं न जाणंति" હે સ્થવિરો! તમે પ્રત્યાખ્યાનને સમજતા નથી કારણ કે પ્રત્યાખ્યાન ત્યાગધર્મરૂપ હોય છે અને ત્યાગધર્મને સમજવો પણ અતિ મુશ્કેલ છે "थेरा पच्चक्खाणस्स अट्ठं न जाणंति" હે સ્થવિરો! તમે પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન પણ સમજતા નથી.

त्वात् , 'थेरा सजमं न जाणंति ' हे स्थविराः भवन्तः संयमं न जानन्ति, तस्यात्यन्तदुष्करत्वात्, 'थेरा संजमस्स अट्ठं न जाणंति ' हे स्थविराः ! भवन्तः संयमस्य अर्थं न जानन्ति, तस्य दुर्विज्ञेयत्वात् 'थेरा संवरं न जाणंति ' हे स्थविराः! भवन्तः संवरं न जानन्ति, तदाराधनस्य दुःसाध्यत्वात्, 'थेरा संवरस्स अट्ठं न जाणंति ' हे स्थविराः ! भवन्तः संवरस्य अर्थं न जानन्ति, तदाराधनविधेः दुर्ज्ञेयत्वात्, 'थेरा विवेगं न जाणंति ' हे स्थविराः ! भवन्तो विवेकं न जानन्ति, तत्स्वरूपस्य दुर्विज्ञेयत्वात्, 'थेरा विवेगस्स अट्ठं न जाणंति ' हे स्थविराः! भवन्तो विवेकस्य अर्थं न जानन्ति, तस्यात्यन्तसूक्ष्मत्वात्, 'थेरा विउसग्गं न जाणंति '

प्रयोजन है इस बात को भी नहीं जानते हैं। क्योंकि प्रत्याख्यान का प्रयोजन अत्यंत गूढ है। (थेरा संजमं न जाणंति) हे स्थविरो ! आप संयम को भी नहीं जानते हैं। क्यों कि वह संयम अत्यन्त दुष्कर है। (थेरा संजमस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो ! आप संयम का क्या प्रयोजन है-इसे भी नहीं जानते हैं क्यों कि संयम का प्रयोजन बड़ी मुश्किल से समझ में आवे ऐसा है। (थेरा संवरं न जाणंति) हे स्थविरो ! आप संवर को नहीं जानते हैं क्यों कि संयम की आराधना अत्यन्त दुःसाध्य है-सब इसकी आराधना कर सकें-ऐसी नहीं है। (थेरा संवरस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो ! आप संवर के अर्थ को नहीं जानते हैं क्यों कि उसके आराधना की विधि दुर्विज्ञेय है। (थेरा विवेगं न जाणंति) हे स्थविरो ! आप विवेक को नहीं जानते हैं क्यो कि विवेक का स्वरूप दुर्विज्ञेय है। (थेरा विवेगस्स अट्ठं न जाणंति) हे

કારણ કે પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન અત્યંત ગૂઢ-ગહન છે. " थेरा सजमं न जाणंति " હે સ્થવિરો ! તમે સંયમને પણ સમજતા નથી, કારણ કે સંયમ પાળવાનું કાર્ય અતિ દુષ્કર છે. " थेरा संजमस्स अट्ठ न जाणंति " હે સ્થવિરો ! સંયમનું શું પ્રયોજન છે તે પણ તમે જાણતા નથી, કારણ કે સંયમનું પ્રયોજન સમજવાનું કાર્ય અત્યંત મુશ્કેલ છે. " थेरा संवरं न जाणंति " હે સ્થવિરો ! તમે સંવરને જાણતા નથી. કારણ કે સંવરની આરાધના કરવાનું કાર્ય અતિ દુષ્કર છે. બધા લોકો તેની આરાધના કરી શકતા નથી. " थेरा संवरस्स अट्ठं न जाणंति " હે સ્થવિરો ! તમે સંવરનું શું પ્રયોજન છે તે પણ જાણતા નથી, કારણ કે તેના આરાધનની વિધિ દુર્વિજ્ઞેય છે. " थेरा विवेगं न जाणंति " હે સ્થવિરો ! તમે વિવેકને સમજતા નથી, કારણ કે તેનું સ્વરૂપ દુર્વિજ્ઞેય છે " थेरा विवेगस्स अट्ठं न जाणंति " હે સ્થવિરો ! તમે વિવેકનું પ્રયોજન પણ

हे स्थविराः ! भवन्तो व्युत्सर्गं न जानन्ति, तस्य दुष्करत्वात्, 'थेरा विउसग्गस्स अट्ठं न जाणंति' हे स्थविराः ! भवन्तो व्युत्सर्गस्य अर्थं न जानन्ति, तत्स्वरूपस्य दुर्बोध्यत्वात्, 'तएणं ते थेरा भगवंतो-कालासवेसियपुत्तं अणगारं एवं वयासी' ततस्ते स्थविराः भगवन्तः कालास्यवेषिकपुत्रं अनगारम् एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः 'जाणामो णं अज्जो ! सामाइयं' हे आर्य ! वयं जानीमः खलु सामायिकम्, 'जाणामो णं अज्जो ! समाइयस्स अट्ठं' हे आर्य! जानीमः खलु वयं सामायिकस्य अर्थं प्रयोजनम्, 'जाव-जाणामो णं अज्जो विउस्सग्गस्स अट्ठं'

स्थविरो ! आप विवेक के प्रयोजन को नहीं जानते हैं क्यों कि वह प्रयोजन अत्यन्त सूक्ष्म है। (थेरा विउसग्गं न जाणंति) हे स्थविरो ! आप व्युत्सर्ग को नहीं जानते हैं क्यों कि उसका करना बड़ा कठिन है। (थेरा विउसग्गस्स अट्ठं न जाणंति) हे स्थविरो ! आप व्युत्सर्ग के अर्थ को नहीं जानते हैं क्यों कि उसका स्वरूप दुर्बोध्य है। कालास्यवेषिपुत्र अनगार की इस बात को सुनकर उन स्थविर भगवन्तों ने कालास्यवेषिपुत्र अनगार से ऐसा कहा-हे आर्य ! हम सामायिक को जानते हैं सामायिक के प्रयोजन को जानते हैं। हे आर्य ! हम प्रत्याख्यान को जानते हैं, प्रत्याख्यान के अर्थ को जानते हैं। हे आर्य ! हम संयम को जानते हैं, संयम के अर्थ को अर्थात् प्रयोजन को जानते हैं। हे आर्य ! हम संवर को जानते हैं, संवर के प्रयोजन को जानते हैं। हे आर्य ! हम विवेक को जानते हैं, विवेक के अर्थ को जानते हैं। हम व्युत्सर्ग को

જાણુતા નથી, કારણુ કે તે પ્રયોજન અત્યંત સૂક્ષ્મ છે. "थेरा विउसग्गं न जाणंति" હે સ્થવિરો ! તમે વ્યુત્સર્ગને જાણુતા નથી, કારણુ કે તે કરવાનું કાર્ય ઘણું કઠિન છે. "थेरा विउसग्गस्स अट्ठं न जाणंति" હે સ્થવિરો ! તમે વ્યુત્સર્ગનું પ્રયોજન પણુ જાણુતા નથી કારણુ કે તેનું સ્વરૂપ જાણુવાનું કાર્ય ઘણું દુષ્કર છે. કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણુગારની તે વાત સાંભળીને તે સ્થવિર ભગવંતોએ તેને આ પ્રમાણે કહ્યું--"હે આર્ય ! અમે સામાયિકને સમજીયે છીએ અને સામાયિકના પ્રયોજનને પણુ જાણીયે છીએ. હે આર્ય ! અમે પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન પણુ સમજીએ છીએ. હે આર્ય ! અમે સંયમને જાણીએ છીએ અને સંયમના પ્રયોજનને પણુ જાણીએ છીએ. હે આર્ય ! અમે સંવરને જાણીયે છીએ અને સંવરના પ્રયોજનને પણુ જાણીયે છીએ, હે આર્ય ! અમે વિવેકને જાણીયે છીએ અને વિવેકના અર્થને પણુ જાણીયે છીએ. તથા હે આર્ય ! અમે વ્યુત્સર્ગને જાણીયે છીએ અને વ્યુત્સર્ગના અર્થને પણુ જાણીયે છીએ, સ્થવિર ભગવંતોનું એ પ્રકારનું કથન સાંભળીને કાલાસ્યવેષિપુત્ર

यावत् हे आर्य! जानीमः खलु वयं प्रत्याख्यानम्, जानीमः प्रत्याख्यानस्य अर्थम् प्रयोजनम्, जानीमो वयम् संयमं, जानीमः संयमस्य अर्थम् प्रयोजनम्, जानीमो वयं संवरम्, जानीमः खलु संवरस्य अर्थम् प्रयोजनम्, जानीमो वयं विवेकम्, जानीमः खलु विवेकस्यार्थम् प्रयोजनम्, जानीमः खलु व्युत्सर्गं, जानीमो वयम् व्युत्सर्गस्य अर्थम् प्रयोजनम्, 'तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे ते थेरे भगवंते एवं वयासी' ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः तान् स्थविरान् भगवतः एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'जइणं अज्जो! तुब्भे जाणह समाइयं हे आर्याः! यदि खलु यूयं जानीथ सामायिकम् 'जाणह सामाइयस्स अट्ठं' अथ च जानीथ यूयं सामायिकस्य अर्थं प्रयोजनम्, 'जाव जाणह-विउस्सग्गस्स अट्ठं' यावत्-जानीथ यूयं व्युत्सर्गस्य अर्थम् प्रयोजनम्, यावत्कारणात्-उपर्युक्तं प्रत्याख्यानादिव्युत्सर्गान्तं संग्राह्यम्, तदा 'के भे अज्जो! सामाइए?' हे आर्याः! किः भवतां मते सामायिकं वस्तु वर्तते ? 'के भे अज्जो! सामाइयस्स अट्ठे?' हे आर्याः! कः भवतां मते सामायिकस्य अर्थः प्रयोजनम्? 'जाव-के भे विउस्सग्गस्स अट्ठे?' यावत्-को भवतां मते व्युत्सर्गस्य अर्थः प्रयोजनम्? यावत्करणात्-किं भवतां मते प्रत्याख्यानम्? को भवतां मते प्रत्याख्यानस्य अर्थः? कः

जानते हैं, व्युत्सर्ग के अर्थ को जानते हैं। इस प्रकार से स्थविर भगवन्तोंके कथनको सुनकर कालास्यवेषिकपुत्र अनगार ने (ते थेरे भगवन्ते एवं वयासी) उन स्थविर भगवन्तो से ऐसा पूछा-हे आर्यो! यदि आप लोग सामायिक को जानते हैं, सामायिक के प्रयोजन को जानते हैं, (यावत् व्युत्सर्ग के अर्थ-प्रयोजन को जानते हैं, यहां यावत् पद से उपर्युक्त प्रत्याख्यान से लेकर व्युत्सर्ग तक का पाठ ग्रहण किया गया है) तो हे स्थविरो! मैं आपलोगों से पूछता हूं कि सामायिक आपके मत में क्या वस्तु है। और हे आर्यो! सामायिक का प्रयोजन आप के मत में क्या है? यावत् आप के मत में व्युत्सर्ग का अर्थ क्या है? (यहां यावत् शब्द

અણગારે "ते थेरे भगवंते एवं वयासी" તે સ્થવિર ભગવંતોને પૂછ્યું કે "હે આર્યો! જો તમે સામાયિકને જાણતા હો, સામાયિકનું પ્રયોજન સમજતા હો, (यावत्) વ્યુત્સર્ગનું પ્રયોજન સમજતા હો (અહીં "यावत्" પદથી પ્રત્યાખ્યાનથી લઈને વ્યુત્સર્ગ સુધીનો ઉપર્યુક્ત પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે) તો હે આર્યો! હું આપને પૂછું છું કે આપની માન્યતા પ્રમાણે સામાયિક શું છે? અને હે આર્યો! આપની માન્યતાનુસાર સામાયિકનું શું પ્રયોજન છે? "यावत्" આપના મત પ્રમાણે વ્યુત્સર્ગનો શો અર્થ છે? (અહીં "ય "

भवतां मते संयमः, कश्च भवतां मते संयमस्य अर्थः, कः भवतां मते संवरः ? कश्च भवतां मते संवरस्य अर्थः ? कः भवतां मते विवेकः. कश्च भवतां मते विवेकस्य अर्थः प्रयोजनम् , को भवतां मते व्युत्सर्गः ? इति संग्राह्यम् ; ' तएणं थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्तं अणगारं एवं वयासी ' ततः खलु ते स्थविराः भगवन्तः कालास्यवेषिकपुत्रमनगारमेवमवादिषुः 'आया णे अज्जो सामाइए' हे आर्य ! आत्मा नः अस्माकं मते सामायिकं समभावरूपं वर्तते, 'आया णे अज्जो ! सामाइयस्स अट्ठे ' हे आर्य ! आत्मा एव नः अस्माकं मते सामायिकस्य समभावरूपस्य अर्थः नूतनकर्मानुपादानपूर्वककृतकर्मनिर्जरारूपं प्रयोजनं वर्तते ' जाव-विउस्स-

से यहां पूर्वोक्त पाठ का संग्रह किया गया है-जो इस प्रकार से है-आप के मत में प्रत्याख्यान क्या है? प्रत्याख्यान का प्रयोजन क्या है? आपके मत में संयम क्या है? संयम का प्रयोजन क्या है? आपके मत में संवर क्या है ? संवर का प्रयोजन क्या है ? आप के मत में विवेक क्या है ? विवेक का प्रयोजन क्या है ? आपके मत में व्युत्सर्ग क्या है ? कालस्य वेषिकपुत्र अनगार की इस बात को सुनकर उन स्थविर भगवन्तो ने उनसे ऐसा कहा कि "आया णे अज्जो सामाइए, आया णे अज्जो सामाइयस्स अट्ठे " हे आर्य ! हम लोगों के मत में सामायिक वस्तु समभावरूप आत्मा है । और हे आर्य ? आत्मा ही समभावरूप सामायिक का अर्थ है। आत्मा जब समभावरूप सामायिक में वर्तती है-तब उसके नवीन कर्मों का बंध नहीं होता है और पुराने संचित कृत कर्मों की निर्जरा होती रहती । यही सामायिकका अर्थ-प्रयोजन है। इसी तरहसे

પદથી પૂર્વોક્ત નીચે પ્રમાણેનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-આપના મત અનુસાર પ્રત્યાખ્યાન શું અને પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન શું છે? આપની માન્યતા મુજબ સંયમ શું છે? અને સંયમનું પ્રયોજન શું છે? આપની માન્યતા મુજબ વિવેક શું છે, અને વિવેકનું પ્રયોજન શું છે? આપના મત પ્રમાણે વ્યુત્સર્ગ શું છે?) કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણગારના આ પ્રશ્નોનો તે સ્થવિર ભગવંતોએ એવો ઉત્તર આપ્યો કે " आया णे अज्जो सामाइए, आया णे अज्जो समाइयस्स अट्ठे " હે આર્ય ! અમારા મત પ્રમાણે સામાયિક વસ્તુ સમભાવરૂપ આત્મા છે, અને હે આર્ય ! આત્મા જ સમભાવરૂપ સામાયિકનો અર્થ છે. જ્યારે આત્મા સમભાવરૂપ સામાયિકમા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે તે નવા કર્મનો બંધ બાંધતો નથી, અને પહેલાંના સંચય કરેલાં કર્મોની નિર્જરા કરે છે એ જ સામાયિકનું પ્રયોજન છે. એ જ પ્રમાણે અમારા મત પ્રમાણે આત્માજ પ્રત્યા-

गस्स अट्ठे' यावत् आत्मा एव अस्माकं मते प्रत्याख्याने पौरुष्यादिनियमनरूपं वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते प्रत्याख्यानस्य पौरुष्यादि नियमनरूपस्य अर्थः कर्मागमनमार्गात्मकाऽऽश्रवद्वारनिरोधरूपं प्रयोजनं वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते संयमः पृथिवीकायप्रभृतिसंरक्षणरूपः, पापोपरमरूपो वा वर्तते आत्मा एव अस्माकं मते संयमस्य पृथिव्यादि संरक्षणरूपस्य, पापोपरमरूपस्य वा अर्थः पृथिवीकायाद्यारम्भविरतिरूपश्च सप्तदशविधम् प्रयोजन वर्तते, आत्मा एव अस्माकं

हमारे मत में आत्मा ही प्रत्याख्यान-पौरुषी आदि के नियमन रूप है। और आत्मा ही हमारे मत में पौरुषी आदि के नियमनरूप प्रत्याख्यान का प्रयोजन है। अर्थात् इस प्रत्याख्यान का प्रयोजन यही है कि इसके प्रभाव से आत्मा में कर्मों के आगमन का मार्गरूप जो आश्रद्वार है उसका निरोध हो जाता है। हमारे मतमें आत्मा ही संयम है। पृथिवी-काय आदि जीवों की रक्षा करने रूप, अथवा पापोपरमरूप संयम होता है। जब संयम पृथिवीकाय आदि जीवों की रक्षा करनेरूप अथवा पापों से उपरमरूप माना गया है-तो इस क्रिया का कर्त्ता एक आत्मा ही होता है-अतः क्रिया और क्रियावान् अभेद विविक्षा के वश से आत्मा ही संयमरूप मान लिया गया है। तथा आत्मा ही संयम का प्रयोजन है। इसका तात्पर्य यह है कि आत्मा का निज स्वभाव पृथि-व्यादि जीवों की विराधना करनेरूप अथवा पापों में प्रवृत्ति करनेरूप नही है-अर्थात् संयमरूप है। अतः जब आत्मा का निज स्वभाव ही ऐसा है तो उसका तात्पर्य ही यह हुआ कि आत्मा स्वयं ही संयम रूप

ખ્યાન પોરસી વગેરેના નિયમનરૂપ છે અને અમારા મત અનુસાર આત્મા જ પોરસી વગેરેના નિયમનરૂપ પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન છે. એટલે કે તે પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન એ છે કે તેના પ્રભાવથી આત્માની સાથે કર્મોના આગમનરૂપ જે આશ્રવદ્વારો છે તે બંધ થઈ જાય છે. અમારા મત પ્રમાણે આત્માજ સંયમ છે, પૃથ્વીકાય, અપ્કાય વગેરે જીવોની રક્ષા કરવારૂપ અથવા પાપથી દૂર રહેવા રૂપ સંયમ હોય છે જો સંયમને પૃથ્વીકાય વગેરે જીવોની રક્ષા કરવારૂપ, અથવા પાપોથી વિરામ પામવારૂપ માનવામાં આવે તો તે ક્રિયાનો કર્ત્તા આત્મા જ ગણાય છે. તે કારણે ક્રિયા અને ક્રિયાવાન (કર્ત્તા) માં અભેદની અપેક્ષાએ આત્માને જ સંયમરૂપ માન્યો છે તથા આત્મા જ સંયમનું પ્રયોજન છે એટલે કે આત્માનો સ્વભાવ પૃથ્વીકાય વગેરે છ કાયના જીવોની વિરાધના કરવાનો અથવા પાપોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનો નથી એટલે કે આત્મા સંયમરૂપ છે. આ રીતે આત્માનો પોતાનો સ્વભાવ જ સંવરરૂપ છે તેથી આત્મા પોતે જ

मते संवरः इन्द्रिय-नो इन्द्रिय-प्रवृत्त्यवरोधरूपो वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते संवरस्य इन्द्रिय-नो इन्द्रिय प्रवृत्त्यवरोधरूपस्य अर्थः, नूतनकर्मबन्धनिरोधरूपम् अनास्रवत्वरूपं वा प्रयोजनं वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते विवेको विशिष्टबोध-

---

हुआ और इस संयम का प्रयोजन पृथिव्यादिक जीवों की रक्षा करना अथवा पापों से विरक्त रहना यह हुआ। अतः ऐसा यह प्रयोजन आत्मा से जुदा नहीं है क्यों कि आत्मा स्वयं ही तद्रूप है। इसलिये आत्मा ही संयम का प्रयोजनरूप प्रकट किया गया है। यह संयम का प्रयोजन १७ प्रकार का कहा गया है। आत्मा ही हमारे मत में संवर है। संवर का तात्पर्य इन्द्रियों और मन की प्रवृत्तियों को रोकना है। आत्मा जब संयमवाला बन जाता है तब स्वतः स्वभाव ही उसकी इन्द्रियों की एवं मन की शुभाशुभरूप प्रवृत्तियां बंद हो जाती है। अतः यह संवर रूप गुण आत्मा का ही है। और किसी का नहीं है। इसलिये गुणगुणी में अभेद विवक्षा मानकर यहां आत्मा को ही संवररूप कहा गया है। इस संवर का प्रयोजन भी यही है कि वह आत्मा में होने वाली शुभाशुभ प्रवृत्तियों का निरोध कर देता है। अतः शुभाशुभ प्रवृत्तियों का निरोध होनारूप प्रयोजन आत्मा में ही रहता है अतः आधाराधेय भाव में कथंचित् अभेद मानकर आत्मा को ही संवर का फलरूप प्रकट किया गया है। संवररूप आत्मा नूतन कर्मबंध से रहित हो जाता है-अर्थात् नवीन

સંયમરૂપ ગણી શકાય અને તે સંયમનું પ્રયોજન પૃથ્વીકાય વગેરે છ કાયના જીવોની રક્ષા કરવી અને પાપોથી વિરક્ત થવું એ ગણી શકાય તેથી આવા પ્રકારનું પ્રયોજન આત્માથી જુદું નથી, કારણ કે આત્મા પોતે સંયમરૂપ છે. તેથી આત્માને સંયમના પ્રયોજનરૂપ દર્શાવ્યો છે. સંયમનું પ્રયોજન ૧૭ સત્તર પ્રકારનું કહ્યુ છે. આત્મા જ અમારી માન્યતા પ્રમાણે સંવર છે. ઇન્દ્રિયો અને મનની પ્રવૃત્તિઓને રોકવી તેનું નામ સંવર છે. જ્યારે આત્મા સંયમથી યુક્ત બને છે ત્યારે આપોઆપ ઇન્દ્રિયો અને મનની ચંચળ પ્રવૃત્તિયો બંધ પડી જાય છે. તેથી સંવર એ આત્માનો જ ગુણ છે-બીજા કોઇનો નથી. તેથી ગુણ અને ગુણીમાં અભેદની અપેક્ષાએ અહીં આત્માને સંવરરૂપ કહ્યો છે. આત્માની અંદર ચાલતી આસ્રવની પ્રવૃત્તિઓનો નિરોધ કરવાનું પ્રયોજન તે સંવર છે. તેથી તેવી આસ્રવની પ્રવૃત્તિઓનો નિરોધ કરવારૂપ પ્રયોજન આત્મામાં જ રહેલું હોય છે. તેથી આધાર આધેય ભાવમાં અભેદપણું માનીને આત્માને જ સંવરના ફલરૂપ પ્રકટ કર્યો છે. સંવરરૂપ આત્મા નવા કર્મબંધથી રહિત થઈ જાય છે.

रूपो वर्तते, तस्य ज्ञानमयस्वरूपत्वात् , आत्मा एव अस्माकं मते विवेकस्य विशिष्ट बोधरूपस्य अर्थः त्याज्यवस्तुत्यागादिरूपं प्रयोजनं वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते व्युत्सर्गः कायममत्वत्यागरूपो वर्तते, आत्मा एव अस्माकं मते व्युत्सर्गस्य कायममत्वत्यागरूपस्य अर्थः अनभिष्वङ्गतालक्षणं प्रयोजनम् वर्तते, तथाहि समभावरूपं सामायिकमुच्यते, समभावश्च समता, रागद्वेषवियुक्तो यः सर्वभूत–प्राण

कर्मों का आस्रव उसके नहीं होता है। यही शुभाशुभ प्रवृत्तियो का निरोध है। और यही संवर का प्रयोजन है। विवेक विशिष्ट ज्ञान होता है। सो हमारे मत में आत्मा ही विवेकरूप है सो इस कथन का सारांश यह है कि आत्मा स्वयं विशिष्ट ज्ञानरूप है। क्यों कि आत्मा का स्वरूप ही ज्ञानमय है। इस ज्ञान का प्रयोजन केवल इतना ही है कि वह हेय वस्तु का बोध कराकर उसे हेय समझाता है और उपादेय वस्तु का बोध कराकर उसे उपादेय बताता है। अतः ऐसा जो यह विवेक का प्रयोजन है वह आत्मारूप वस्तु ही है। क्यों कि जब आत्मा ही विवेकरूप है तो इस विवेक का प्रयोजन भी आत्मा रूप ही होता है। इस कथन में फलरूप प्रयोजन को विवेक से अभिन्न मानकर उस विवेकरूप आत्माको विवेक का प्रयोजनरूप माना गया है। शरीर से ममत्व का त्याग करना इसका नाम व्युत्सर्ग है। सो आत्मा ही कायशरीर ममत्व त्यागरूप व्युत्सर्ग का अर्थ है अर्थात् अनभिष्वङ्गता (विषयों में आसक्ति नहीं रखना रूप प्रयोजनरूप है। टीकाकार इसी सब विषय को "तथाहि" कह

એટલે કે તેમાં નવા કર્મોનો આશ્રવ થતો નથી. એનું નામ જ શુભાશુભ પ્રવૃત્તિયોનો નિરોધ છે, અને એ જ સંવરનું પ્રયોજન છે, જ્ઞાન વિવેકયુક્ત હોય છે. અમારા મત પ્રમાણે આત્મા જ વિવેકરૂપ છે. એટલે કે આત્મા પોતે જ વિશિષ્ટ જ્ઞાનરૂપ છે, કારણ કે આત્માનું સ્વરૂપ જ જ્ઞાનમય છે. તે જ્ઞાનનું પ્રયોજન એટલું જ છે કે તેની મારફત હેય અને ઉપાદેય વસ્તુનો બોધ થાય છે અને તે જ્ઞાનવડે આત્માને હેય અને ઉપાદેયની સમજણ પડે છે. વિવેકનું જે પ્રયોજન છે તે આત્મારૂપ જ છે, કારણ કે જો આત્મા જ વિવેકરૂપ હોય તો વિવેકનું પ્રયોજન પણ આત્મારૂપ જ હોય છે આ કથનવડે ફલરૂપ પ્રયોજનને વિવેકથી અભિન્ન માનીને વિવેકરૂપ આત્માને વિવેકના પ્રયોજનરૂપ માન્યો છે. શરીર ઉપરથી મમત્વનો ત્યાગ કરવો તેનું નામ વ્યુત્સર્ગ છે, આત્મા જ કાયાના મમત્વના ત્યાગરૂપ વ્યુત્સર્ગનો અર્થ છે–એટલે કે વિષયોમાં આસક્તિ ન રાખવી એવો પ્રયોજનરૂપ છે. ટીકાકાર આ સમસ્ત વિષયને "તથાહિ" પદ કહીને સ્પષ્ટ

–जीवं–सत्त्वान् आत्मवत्पश्यति स समः तस्य समभावो भवति, धर्मधर्मिणोर-भेदात् भावप्रधाननिर्देशाद् वा समस्य समत्वमर्थः, तथा च रागद्वेषरहितस्य समस्य समतारूपस्य प्रतिक्षणविलक्षणापूर्वापूर्वकर्मनिर्जराहेतुरूपायाः विशुद्धेः आयो लाभः, समायः, स एव सामायिकम्, अथवा समानां ज्ञानदर्शनचारित्राणाम्–आयः समायः प्रवर्द्धमानशारदशुक्लपक्षद्वितीयादिचन्द्रकलावत् प्रतिक्षणविलक्षण-

---

कर स्पष्ट करते हैं। समभावरूप सामायिक कहा गया है। समभाव का अर्थ है समता। रागद्वेष से रहित होकर जो समस्त प्राणियों को समस्तभूतों को, समस्त जीवों को, समस्त सत्त्वों को, अपने समान देखता है–जानता है–वह सम है और इस सम का जो भाव होता है वह सम भाव है धर्म और धर्मी के अभेद से अथवा भावप्रधान निर्देश से सम का अर्थ समत्व है। तथा च–रागद्वेष से रहित ऐसे समतारूप सम को जो प्रतिक्षण विलक्षण विशुद्धि का लाभ होता है कि जो विशुद्धि अपूर्व कर्मनिर्जरा की हेतुभूत होती है उसका नाम समाय है। यह समाय ही सामायिक है। तात्पर्य इसका यह है कि समाय से सामायिक बना है और सम+आय से समाय बना है। इसमें सम शब्द का अर्थ रागद्वेष से रहित जो आत्माप्राणी है वह है, और आय का अर्थ लाभ है। इस प्राणी के लिये प्रतिक्षण विलक्षण ऐसी विशुद्धि का लाभ होता रहता है कि जिस विशुद्धि के बल पर उस आत्मा के अपूर्व अपूर्व–जो पहिले कभी नहीं हुई ऐसी–कर्म निर्जरा की हेतुभूत होती रहती है। अथवा

કરે છે. સામાયિકને સમભાવરૂપ કહેલ છે. સમભાવ એટલે સમતા. રાગદ્વેષથી રહિત બનીને તમામ પ્રાણીઓને, તમામ ભૂતોને, તમામ જીવોને, અને તમામ સત્ત્વોને પોતાની માફક ગણવા તેનું નામ સમભાવ છે. ધર્મ અને ધર્મીના અભેદથી અથવા ભાવપ્રધાન નિર્દેશથી સમનો અર્થ સમત્વ છે. તથા—રાગ-દ્વેષથી રહિત એવા સમતારૂપ (સમભાવયુક્ત વ્યક્તિને) પ્રતિક્ષણ જે વિલક્ષણ વિશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને જે વિશુદ્ધિ અપૂર્વ કર્મનિર્જરાના હેતુરૂપ બને છે. તે વિશુદ્ધિનું નામ જ "સમાય" છે તે સમાય જ સામાયિક છે. તાત્પર્ય એ છે કે સમ+આય=સમાય. અને સમાયમાંથી જ 'સામાયિક' શબ્દ બન્યો છે. રાગદ્વેષથી રહિત જે આત્મા હોય છે તેનું નામ 'સમ' છે. અને 'આય' એટલે 'લાભ' (પ્રાપ્તિ) જીવને પ્રતિક્ષણ એવી વિલક્ષણ વિશુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થતી રહે છે કે જે વિશુદ્ધિના પ્રભાવથી આત્મા અપૂર્વ – પૂર્વે કદી ન અનુભવી હોય એવી–કર્મનિર્જરા કરે છે. અથવા સમ શબ્દનો અર્થ જ્ઞાન

ज्ञानादिलाभः, स एव प्रयोजनमस्येति सामायिकम्, एवञ्च समताप्रतिपन्नो हि ज्ञानादिसम्पन्नो हि आत्मा प्रतिक्षणमपूर्वैः ज्ञानदर्शनचारित्रपर्यायैः भवाटवीभ्रमणजन्यसंक्लेशविनाशकैः अनुपमसुखहेतुभूतैः तिरस्कृतचिन्तामणिकल्पद्रुमकामधेनुसदृशैः संयुज्यते, अथवा समो रागादिरहितस्य आयो गमनं प्रवृत्तिः समायः समाय एव वा, समये भवं वा, समायेन निर्वृत्तं वा, समायस्यांशो वा, समायो वा प्रयोजनमस्येति सामायिकम्, । उक्तञ्च—

सम शब्द का अर्थ ज्ञान, दर्शन, चारित्र है और आय का अर्थ लाभ है। जैसे–शरत्काल में निर्मल चन्द्र की कलाएँ शुक्लपक्ष की द्वितीयादि तिथियों में बढती जाती है उसी प्रकार से प्रतिक्षण में विलक्षण ज्ञानादिक का जो आत्मा को लाभ होता रहता है उसका नाम समाय है। यह समाय ही जिसका प्रयोजन है वह सामायिक है। इस तरह समता प्रतिपन्न और ज्ञानादिक से संपन्न आत्मा, प्रतिक्षण अपूर्व ऐसे ज्ञान, दर्शन और चारित्ररूप पर्यायों द्वारा कि जो इसके भवाटवी में भ्रमण करने के संक्लेश के नाशक हैं, अनुपम सुख के हेतुभूत हैं, और चिन्तामणि, कल्पवृक्ष एवं कामधेनु से भी जो बहुत बढकर हैं युक्त होता रहता है उसका नाम सामायिक है। अथवा–रागादि से रहित होना इसका नाम सम है इस सम की जो आय –प्रवृत्ति है वह समाय है। यह समाय ही सामायिक है, अथवा समाय में जो हो वह सामायिक है, अथवा समायसे निर्वृत्त–निष्पन्न हो वह सामायिक है, अथवा सामाय का जो अंश है वह सामायिक है, अथवा समाय जिसका

દર્શન અને ચારિત્ર થાય છે. અને આયનો અર્થ લાભ થાય છે જેમ શરદ-ઋતુમાં ચન્દ્રની કળા શુકલ બીજથી શરૂ થઈને દરરોજ વધતી જ જાય છે તેમ પ્રતિક્ષણ આત્માને જે વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિકની પ્રાપ્તિ થતી રહે છે તેનું નામ જ સમાય છે. આ સમાય જ જેનું પ્રયોજન છે તે સામાયિક કહેવાય છે. આ રીતે સમતાયુક્ત અને જ્ઞાનાદિથી યુક્ત આત્મા, પ્રતિક્ષણ સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ પર્યાયોથી યુક્ત થતો રહે છે કે જેથી ભવાટવીમાં ભ્રમણ કરવા રૂપ દુઃખનો નાશ થાય છે, જે અનુપમ સુખને અપાવનારી છે, અને જે ચિન્તામણિ, કલ્પવૃક્ષ અને કામધેનુથી પણ અધિક ગણાય છે. એનું નામ જ સામાયિક છે. અથવા—રાગાદિથી રહિત થવું એનું નામ "સમ" છે. તે સમની જે આય (પ્રવૃત્તિ) છે તેનું નામ 'સમાય" છે. તે સમાય જ સામાયિક છે, અથવા સમાયમાં જે હોય તેને સામાયિક કહે છે, અથવા સમાયથી જે નિષ્પન્ન થાય છે તેનું નામ સામાયિક છે, અથવા સમાયનો જે અંશ

" रागद्दोसविरहिओ, समो त्ति अयणं अउत्ति गमणं ति ।
समगमणंति समाओ, सें एव सामाइयं नाम ॥ १ ॥
अहवा भवो समाए, निव्वत्तं तेण सम्मयं वावि ।
जं तप्पओयणं वा, तेण वा सामाइयं नेयं " त्ति ॥ २ ॥

छाया—रागद्वेषविरहितः, समोऽस्ति अयनं प्रवृत्तिः गमनमिति ।
समागमनमिति समायः, स एव सामायिकं नाम ॥ १ ॥
अथवा भवः समायः निर्वृत्तं तेन तन्मयं वापि ।
यत् तत्प्रयोजनं वा, तेन वा सामायिकं ज्ञेयम् ॥ २ ॥ इति-

अथवा समानि ज्ञानादीनि तेषु तैर्वा अयनम्-गमनम् अयः समायः, स एव सामायिकम् इति ।

अत्रादि च—" अहवा सामाइ सम्मत्त-नाण चरणाइ ।
तेसु तेहिं वा अयनं अओ समाओ स एव सामाइयं नाम ॥१॥

छाया—अथवा समानि सम्यक्त्वज्ञानाचरणानि ।
तेषु तैर्वा अयनम् अयः समायः स एव सामायिकं नाम ॥१॥

अथवा समस्य रागादिरहितस्य आयो गुणानां लाभः, समानां वा ज्ञानादीनामायः समायः, स एव सामायिकम् ।

प्रयोजन है वह समायिक है । कहा भी है—

सामायिक शब्द की जो व्युत्पत्ति कही गई है । अथवा-सम-ज्ञान आदिकों में, अथवा ज्ञान आदिकों द्वार । जो प्रवृत्ति है वह समाय है । यह समाय ही सामायिक है । सो ही कहा हैं-

अथवा-रागादिरहित आत्मा रूप सम को जो गुणों का लाभ होता है वह समाय है, अथवा-सम-ज्ञानादिकों का जो आय-लाभ है वह समाय है । यह समाय ही सामायिक है ।

છે તેનું નામ સામાયિક છે, અથવા જેનું પ્રયોજન 'સમાય' છે તે સામાયિક છે.

આ ગાથાઓવડે સામાયિક શબ્દની જે વ્યુત્પત્તિ બતાવવામાં આવી છે તે પૂર્વે અર્થસહિત પ્રકટ કરવામાં આવી ગઇ છે. અથવા-સમ-જ્ઞાન વગેરેમાં અથવા જ્ઞાનાદિકોવડે જે પ્રવૃત્તિ ચાલે છે તેનું નામ સમાય છે. તે સમાય જ સમાયિક છે.

અથવા—રાગાદિથી રહિત આત્મારૂપ સમને જે ગુણોનો લાભ (પ્રાપ્તિ) થાય છે તેનું નામ સમાય છે. અથવા જ્ઞાનાદિકની જે આય (લાભ) તેને સમાય કહે છે. તે સમાય જ સામાયિક છે.

उक्तञ्च—अहवा समस्स आओ, गुणाणलाभोत्ति जो समाओ सो ।
अहवा समणमाओ, णेओ समाइयं णाम ॥ १ ॥ इति ।

छाया—अथवा-समस्य आयो गुणानां लाभः इति यः समायः सः ।
अथवा समानमायो नेयः सामायिकं नाम ॥ १ ॥ इति

अथवा-साम्नि मैत्र्यां साम्ना वा अयः तस्य वा आयः सामायः, स एव सामायिकम् । उक्तञ्च—

" अहवा सामं मेत्ती, तत्थ अओ तेणेव त्ति समाओ ।
अहवा समस्साओ लाभो, सामाइयं नाम ॥ १ ॥इति ।

छाया—अथवा सामं मैत्री, तत्र आयः तेन वेति सामायः ।
अथवा सामस्यायो लाभः, सामायिकं नाम ॥ १ ॥

तच्च सामायिकं मूलगुणानामाधारभूतं सावद्ययोगविरतिरूपम्, आत्मनश्च ज्ञानदर्शनचारित्ररूपरत्नत्रयवत्त्वस्यैव वास्तविकात्मत्वस्वरूपतया रागद्वेषरहितस्य निरावणस्य तस्यात्मनः कृतकर्मनिर्जराहेतुभूतविशुद्धिमत्त्वेन ज्ञानदर्शनचारित्रवत्वेन च स्वरूपोपपत्तेः वस्तुस्थित्या आत्मैव सामायिकमिति सिद्धम् । उक्तञ्च—

अथवा-सम शब्द का अर्थ मैत्री है, सो इस मैत्री में अथवा इस मैत्री के द्वारा जो अय-गमन प्रवृत्ति है-वह समाय है, अथवा-साम का जो आय-लाभ है वह समाय है यह सामायिक है । कहा भी है—

यह सामायिक मूलगुणों का आधारभूत कहा गया है । और इसमें समस्त सावद्ययोगका परित्याग होनेसे यह सावद्ययोगविरतिरूप होता है । ज्ञान, दर्शन, चारित्ररूप रत्नत्रयसे युक्त जो आत्मा हैं वही वास्तविकरूप में आत्मत्वस्वरूप वाली है । अतः रागद्वेष से रहित एवं निरावरण उस आत्मा को, अपने द्वारा कृतकर्मो की निर्जरा की हेतुभूत जो विशुद्धि है उस विशुद्धि के युक्त हो जाने के कारण और ज्ञान, दर्शन

અથવા-સમ શબ્દનો અર્થ મૈત્રી છે, તેથી તે મૈત્રીમાં અથવા તે મૈત્રી વડે જે અય-ગમન-પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેનું નામ સમાય છે અથવા સમનો જે લાભ થાય છે તેને જ સમાય કહે છે. એ સમાય જ સામાયિક છે.

તે સામાયિકને મૂળ ગુણોના આધારરૂપ કહેલ છે, અને તેમાં તમામ સાવદ્યયોગોનો પરિત્યાગ થતો હોવાથી તેને સાવદ્યયોગ વિરતિરૂપ પણ કહેલ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયથી યુક્ત જે આત્મા છે, એ જ આત્મા વાસ્તવિક રીતે આત્મત્વ સ્વરૂપવાળો હોય છે. તેથી રાગદ્વેષથી રહિત અને આવરણોથી રહિત એવા તે આત્માને, પોતાની મારફત થતી કૃતકર્મોની નિર્જરા કરવાના હેતુરૂપ જે વિશુદ્ધિ છે તે વિશુદ્ધિથી યુક્ત થઈ જવાને કારણે, અને જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રથી યુક્ત થઈ જવાને કારણે, પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્ત થઇ

'जीवो गुणपडिवन्नो, नयस्स दव्वट्ठियस्स सामाइयं" इति।

छाया —जीवो गुण प्रतिपन्नो नयस्य द्रव्यार्थिकस्य सामायिकम्॥

एतावता द्रव्यार्थिकनयानुसारेण तथाविधविशुद्धज्ञानदर्शनचारित्रवत्त्वादिरूपनिजगुणप्रतिपन्नः आत्मैव सामायिकमिति फलितम्, तथा नूतनकर्मानुपादानकृतकर्मनिर्जरणरूपं सामायिकस्य प्रयोजनमपि आत्मैव, नवकर्मानुपादानकृतकर्मनिर्जरादीनाम् आत्मगुणतया गुणगुणिनोरभेदात् तद्गुणानामात्माऽनतिरिक्तत्वात् 'नीलो घटः' इत्यादौ नीलगुणस्य घटेन गुणिना सह अभेददर्शनात्, एवं

तथा चारित्रसे युक्त हो जानेके कारण अपने स्वरूप की प्राप्ति हो जाती है। इससे वस्तुगत्या आत्मा ही सामायिक है यह बात सिद्ध हो जाती है। सो ही कहा है—

"जीवो गुणपडिवन्नो, नयस्स दव्वट्ठियस्स समाइयं"

गुणप्रतिपन्न आत्मा ही द्रव्यार्थिक नय के अनुसार सामायिक है अर्थात्-द्रव्यार्थिक नय के मन्तव्यानुसार आत्मा जब तथाविध विशुद्ध जो ज्ञान, दर्शन और चारित्ररूप निज गुणों को प्राप्त कर लेता है तब वह ऐसा आत्मा ही सामायिक है यह फलित हो जाता है। तथा-नवीन कर्मों का ग्रहण नहीं करना और पूर्वकृत संचित कर्मों की निर्जरा होना यह जो सामायिक का प्रयोजन है वह भी आत्मा ही है। क्यों कि नवीन कर्मो का ग्रहण नहीं होना और पूर्वकृत संचित कर्मों की निर्जरा होते रहना आदि जो बातें हैं वे सब आत्माके गुण हैं-अतः गुण और गुणी में अभेद विवक्षावश सामायिक के प्रयोजन को आत्मारूप कह दिया गया है। गुणगुणी में अभेद विवक्षा इसलिये कथंचित् करली

જવાને કારણે, પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઇ જાય છે. તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે આત્મા જ સામાયિક છે. કહ્યું પણ છે કે--

"जीवो गुणपडिवन्नो, नयस्स दव्वट्ठियस्स सामाइयं"

દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ ગુણવિશિષ્ટ આત્મા જ સામાયિક છે. એટલે દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતાનુસાર જે આત્મા વિશુદ્ધ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર રૂપ નિજગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે. એ આત્મા જ સામાયિક છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે. તથા નવાં કર્મોને ગ્રહણ ન કરવાં અને પૂર્વકૃત સંચિત કર્મોની નિર્જરા કરવી, એવું જે સામાયિકનું પ્રયોજન છે તે પણ આત્મા જ છે. કારણ કે નવાં કર્મો ગ્રહણ ન કરવાં અને સંચિત પૂર્વકૃત કર્મોની નિર્જરા કરવી એ આત્મા જ ગુણો છે તેથી ગુણ અને ગુણીમાં અભેદની અપેક્ષાએ સામાયિકના પ્રયોજનને આત્મારૂપ કહેલ છે ગુણ અને ગુણીમાં ક્યારેક અભેદ માની લેવાનું કારણ એ છે કે આત્માના નિજ ગુણો આત્માથી ભિન્ન હોતા નથી જેમ

पौरुषीप्रभृतिनियमरूपस्य सावद्ययोगनिवृत्तिरूपस्य श्रावकनवमव्रतरूपस्य पापत्यागप्रतिज्ञारूपस्य वा प्रत्याख्यानस्य आत्मधर्मतया धर्मधर्मिणोरभेदात् आत्मैव प्रत्याख्यानं तथा कर्मागमनमार्गाऽऽश्रवनिरोधरूपस्य प्रत्याख्यानप्रयोजनस्यापि आत्मधर्मतया आत्मैव प्रत्याख्यानप्रयोजनमपि, एवं सप्तदशविधस्य पृथिवीकायिकप्रभृतिसंरक्षणरूपस्य पापोपरमरूपस्य संयमस्य आत्मधर्मतया आत्मैव संयमः, तथा प्राणातिपात- -मृषावाद—अदत्तादानमैथुनादिविरतिरूपस्य पञ्चास्रवसंवरणमूलगुणादिकरणलक्षणानास्रवत्वरूपस्य च संयमप्रयोजनस्यापि आत्मधर्मतया आत्मैव संयमप्रयोजनम् , तथा संक्षियते कर्मकारणं प्राणातिपातादि निरुध्यते येन

जाती है कि आत्मा के निज गुण आत्मा से भिन्न नहीं होते हैं। जैसे "नीलो घटः" यहां पर नीलगुण का घटरूप गुणी के साथ अभेद किसी अपेक्षा माना जाता है। इसी तरह से पौरुषी आदि नियमरूप, अथवा सावद्य योगनिवृत्तिरूप, अथवा-श्रावक के नवमव्रतरूप, अथवा-पाप त्याग रूप जो प्रत्याख्यान है वह आत्मा का धर्म है। अतः आत्मा के धर्मरूप होने के कारण धर्म और धर्मी में यहां पर भी अभेद मानकर आत्मा को ही प्रत्याख्यानरूप कह दिया गया है। तथा नवीन कर्मों का आगमन होना इसका नाम आस्रव है-इस आस्रव के निरोध होने रूप जो प्रयोजन प्रत्याख्यान का है वह भी आत्मा का धर्म है। अतः आत्मा ही प्रत्याख्यान का प्रयोजन भी है। इसी तरह से १७ (सतरह) प्रकार का जो संयम है कि जो पृथिवीकायिक वगैरह जीवों के संरक्षणरूप और पापों के उपरम निवृत्तिरूप होता है वह भी आत्मा का ही धर्म है। अतः आत्मा ही संयम है। तथा-प्राणातिपात, मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन

કે "નીલો ઘટઃ" મા નીલ ગુણુની સાથે ઘટ (ઘડા) રૂપ ગુણી સાથે કોઈ અપેક્ષાએ અભેદ ભાવ માની લેવામાં આવે છે. એ જ પ્રમાણે પોરસી વગેરે નિયમરૂપ, અથવા સાવદ્યયોગ-નિવૃત્તિરૂપ, અથવા શ્રાવકના નવમા વ્રતરૂપ, અથવા પાપત્યાગરૂપ જે પ્રત્યાખ્યાન છે, તે આત્માના ધર્મરૂપ છે. તેથી પ્રત્યાખ્યાનને પણ આત્માના ધર્મરૂપ ગણીને ધર્મ અને ધર્મીમાં અહીં પણ અભેદ માનીને આત્માને પ્રત્યાખ્યાનરૂપ કહેવામાં આવ્યો છે-તથા નવાં કર્મોના આગમન (આસ્રવ) નો નિરોધ કરવાનું પ્રયોજનરૂપ જે પ્રત્યાખ્યાન છે તે પણ આત્માના ધર્મરૂપ છે. તે કારણે આત્મા પ્રત્યાખ્યાનનું પ્રયોજન પણ છે. એજ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિક વગેરે જીવોની રક્ષા કરવારૂપ અને પાપથી નિવૃત્ત થવારૂપ જે ૧૭ પ્રકારના સંયમ છે તે પણ આત્માના જ ધર્મરૂપ છે. તેથી આત્મા જ સંયમ છે, તથા પ્રાણુાતિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન વગેરેની વિરતિ

परिणामेन स संवरः, तस्य च जीवद्रोण्यामाश्रवत्कर्मजलानामिन्द्रियादिच्छिद्राणां समित्यादिना निरोधनरूपस्य विंशतिविधस्यापि आस्रवनिरोधस्य आत्मधर्मतया आत्मैव संवरः, एवं नूतनकर्मबन्धनिरोधरूपस्य च संवरफलस्यापि आत्मधर्मतया धर्मधर्मिणोरभेदात् आत्मैव संवरफलम् , एव विशिष्टबोधरूपस्य च विवेकस्य ज्ञान-

---

सेवन आदि की विरतिरूप, पांच आस्रवों का सवरणरूप तथा मूलगुण आदि के धारण करने रूप जो प्रयोजन संयम का है, सो यह प्रयोजन भी आत्मा का ही धर्म है। इस कारण आत्मा ही संयम का प्रयोजन रूप कहा गया है। कर्म के कारण जो प्राणातिपात आदि हैं वे- आत्मा के जिस परिणाम से रोक दिये जाते हैं-ऐसा वह आत्मा का परिणाम संवर हैं। यह संवर "आस्रवनिरोधः संवरः" इसके अनुसार आस्रव का निरोध होने रूप होता है। जिस प्रकार नौका में छिद्रों द्वारा जल आता है उसी प्रकार आत्मारूपीनौका में भी प्राणातिपात आदि क्रियाओं द्वारा एवं इन्द्रिय आदि छिद्रों द्वारा कर्मरूपी जल आता है। चतुर नावको चलानेवाला जिस प्रकार जल आने में कारणरूप छिद्रों को बंद कर देता है और जल का आना रोक देता है उसी प्रकार आत्मा भी कर्मरूपी जल के आने के कारणों को समिति गुप्ति आदि द्वारा बंद कर देता है अतः कर्मरूपी जल का आना रुक जाता है। यही संवर है। यह आस्रव निरोधरूप संवर २० (बीस) प्रकार का कहा गया है। यह संवर आत्मा का निज धर्म है। अतः आत्मा ही संवर है। इसी तरह से नूतन कर्म बंध का निरोध

રૂપ, તથા પાંચ આસ્રવોના સંવરણરૂપ, તથા મૂળ ગુણોને ધારણ કરવારૂપ જે સંયમનું પ્રયોજન છે, એ પ્રયોજન પણ આત્માના ધર્મરૂપ છે તે કારણે આત્માને જ સંયમના પ્રયોજનરૂપ કહ્યો છે કર્મનાં કારણરૂપ પ્રાણાતિપાત વગેરે પાપસ્થાનો છે. તેમને આત્માના જે પરિણામવડે રોકવામાં આવે છે તે પરિણામને પણ સંવર કહે છે, તે સંવર આસ્રવોના નિરોધરૂપ હોય છે "आस्रव निरोधः संवरः" જેવી રીતે નાવમાં છિદ્રોવડે જળ પ્રવેશ કરે છે એવી જ રીતે આત્મારૂપી નાવમાં પ્રાણાતિપાત વગેરે પાપ ક્રિયાઓવડે અને ઇન્દ્રિયો વગેરે છિદ્રોવડે કર્મરૂપી જળ પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ જેવી રીતે ચતુર નાવિકો નાવના છિદ્રોને બંધ કરીને તેમાં થતા જળના પ્રવેશને અટકાવે છે. એ જ પ્રમાણે આત્મા પણ કર્મરૂપી જળના આગમનનાં કારણોને આસ્રવોને પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ વગેરે મારફત બંધ કરી દે છે તે કારણે કર્મરૂપી જળનું આગમન અટકી જાય છે, એનું નામ જ સંવર છે તે આસ્રવ નિરોધરૂપ સંવર ૨૦વીસ પ્રકારનો તથા ૫૭સત્તાવન પ્રકારનો કહ્યો છે. તે સંવર આત્માનો નિજધર્મ છે. તેથી આત્મા જ સંવર છે. આ પ્રમાણે નવા કર્મોનો નિરોધકરવારૂપ જે

मयात्मगुणतया गुणगुणिनोरभेदात् आत्मैव विवेकः, त्याज्यवस्तुत्यागादिरूपस्य च विवेक प्रयोजनस्य त्यागिरूपात्मधर्मतया धर्मधर्मिणोरभेदात् आत्मैव विवेकप्रयोजनम्, तथा कायादिममत्वराहित्यस्य व्युत्सर्गस्य आत्मधर्मतया धर्मधर्मिणोरभेदात् आत्मैव व्युत्सर्गः। अनभिष्वङ्गतालक्षणस्य च व्युत्सर्गप्रयोजनस्य आत्मधर्मतया आत्मैव व्युत्सर्गप्रयोजनम्, तथा च आत्मा त्यागी, विवेकी, निर्ममः, इत्यादि व्यवहारात् आत्मन एव सामायिकादिव्युत्सर्गप्रयोजनान्तस्वरूपस्वीकारे

होने रूप जो फल इस संवर का है वह भी आत्मा का धर्म और धर्मी के अभेद होने से आत्मा को ही संवर का फलरूप मान लिया गया है। इसी तरह से विशिष्ट बोधरूप जो विवेक है वह भी ज्ञानमय आत्मा का गुण है। इसी कारण गुणगुणी में अभेद विवक्षावश आत्मा ही विवेक है ऐसा मान लिया गया है। त्यागकरने योग्य वस्तु का त्याग करना, तथा ग्रहण करने योग्य वस्तु को ग्रहण करना इत्यादि रूप जो प्रयोजन विवेक का है वह त्यागिरूप आत्मा का धर्म है। इस कारण धर्म और धर्मी की अभेद विवक्षा से आत्मा ही विवेक का प्रयोजन है ऐसा कहा है। शरीरादिक से ममत्व भाव का परित्याग करना इसका नाम व्युत्सर्ग है। यह व्युत्सर्ग भी आत्मा का ही धर्म हैं। अतः यहां पर भी धर्म और धर्मी में अभेद मानकर आत्मा ही व्युत्सर्ग है ऐसा कहा गया है। विषयादिकों में त्यागनारूप जो प्रयोजन व्युत्सर्ग का है वह भी आत्मा का ही एक धर्म है। इस कारण उसका व्युत्सर्ग का प्रयोजन रूप कहा गया है। तथा च-आत्मा त्यागी है, विवेकी निर्मम है

સંવરનું પ્રયોજન છે તે પણ આત્માનો જ ધર્મ છે ધર્મ અને ધર્મીમાં અભેદની અપેક્ષાએ આત્માને જ સંવરના ફળરૂપ માનવામાં આવ્યો છે એ જ પ્રમાણે વિશિષ્ટ બોધરૂપ જે વિવેક છે તે પણ જ્ઞાનમય આત્માનો ગુણ છે. તે કારણે ગુણ અને ગુણીમાં અભેદની અપેક્ષાએ આત્માને જ વિવેક માનવામાં આવ્યો છે. છોડવાલાયક વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનું અને ગ્રહણ કરવા લાયક વસ્તુને ગ્રહણ કરવાનું જે વિવેકનું પ્રયોજન છે તે ત્યાગીરૂપ આત્માનો ધર્મ છે. તે કારણે ધર્મ અને ધર્મીમાં અભેદની અપેક્ષાએ આત્માને જ વિવેકના પ્રયોજનરૂપ માનવામાં આવ્યો છે. શરીર વગેરેના મમત્વનો પરિત્યાગ કરવો તેનું નામ વ્યુત્સર્ગ છે. તે વ્યુત્સર્ગ પણ આત્માનો જ ધર્મ છે, તેથી અહીં પણ ધર્મ અને ધર્મીમાં અભેદની અપેક્ષાએ આત્મા જ વ્યુત્સર્ગ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે વિષય વગેરેમાં અનાસક્તિરૂપ જે વ્યુત્સર્ગનું પ્રયોજન છે તે પણ આત્માનો જ એક ધર્મ છે. તેથી આત્માને જ વ્યુત્સર્ગના પ્રયોજનરૂપ કહ્યો છે તથા-આત્મા ત્યાગી છે, વિવેકી છે, નિર્મમત્વી છે, ઈત્યાદિરૂપે વ્યવહાર થવાને કારણે આત્મા

बाधकाभावात् भगवद्भिः स्थविरैः तथा प्रतिपादितं, ततः कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः पुनः स्थविरान् पृच्छति–' तएणं से कालासवेसियपुत्ते अनगारे थेरे भगवंते एवं वयासी–जइ भे अज्जो आया सामाइए, आया सामाइयस्स अट्ठे एवं जाव–आया विउस्सग्गस्स अट्ठे ' ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रः अनगारः स्थविरान् भगवतः एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–हे आर्याः! यदि भवतां मते आत्मा एव सामायिकं वर्तते, आत्मा एव च सामायिकस्य अर्थः प्रयोजनं फलम् वर्तते, एवं तथैव यावत्–प्रत्याख्यानादिव्युत्सर्गान्तः वर्तते, आत्मैव व्युत्सर्गस्य अर्थः प्रयोजनं वर्तते, ' अवहट्टु कोह–माण–माया–लोभे किं अट्ठं अज्जो! गरहह? ' हे आर्याः! तर्हि क्रोध–मान–माया–लोभान् अपहृत्य–परित्यज्य रागद्वेषकामक्रोधादिरहितो भूत्वापि किमर्थं कथं तावत् ' णिंदामि, गरिहामि, अप्पाणं वोसिरामि'

इत्यादिरूप से व्यवहार होने के कारण आत्माही सामायिक है, आत्मा ही सामायिक का प्रयोजन है। इस तरह से व्युत्सर्ग प्रयोजन तक आत्मा को तत्तद्रूप मानने में कोई बाधक नहीं है। इस कारण भगवंतों ने ऐसा प्रतिपादित किया है। स्थविर भगवंतों द्वारा इस प्रकार का प्रतिपादन सुनकर " से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते एवं वयासी " उन कालास्यवेषिकपुत्र अनगार ने उन स्थविर भगवंतों से इस प्रकार से पूछा–" जइ भे अज्जो! आया सामाइए, आया सामाइस्स अट्ठे एवं जाव आया विउसग्गस्स अट्ठे " कि हे आर्यों! यदि आप के मत में आत्मा ही सामायिक है और आत्मा ही सामायिक का प्रयोजन है–तथा इसी तरह से आत्मा ही यावत् व्युत्सर्ग का प्रयोजन है तो फिर आप लोग क्रोध, मान, माया, लोभ इनका परित्याग कर अर्थात् राग, द्वेष, काम क्रोध आदि से रहित होकर भी " किमर्थं कथं तावत् " 'णिंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि' क्यों इन वचनों द्वारा अवद्य(पाप)

જ સામાયિક છે, આત્મા જ સામાયિકનું પ્રયોજન છે, આ રીતે વ્યુત્સર્ગ પ્રયોજન સુધીની બાબતોમાં આત્માને તે તે રૂપે માનવામાં કોઇ પણ જાતનો વાંધો આવતો નથી. તે કારણે જ સ્થવિર ભગવંતોએ તેમનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. સ્થવિર ભગવંતોવડે સામાયિક વગેરેનું તે પ્રકારનું પ્રતિપાદન સાંભળીને " से कालसवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते एवं वयासी " તે કાલાસ્યવેષિપુત્ર અણગારે તે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે પૂછ્યું–' जइ भे अज्जो ! आया सामाइए, आया सामाइयस्स अट्ठे एवं जाव आया विउस्सग्गस्स अट्ठ " હે આર્યો! જો આપના મત પ્રમાણે આત્મા જ સામાયિક હોય, આત્મા જ સામાયિકનું પ્રયોજન હોય, (यावत्) આત્મા જ વ્યુત્સર્ગનું પ્રયોજન હોય તો આપ શા કારણે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો પરિત્યાગ કરીને એટલે કે રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ વગેરે રહિત થઈને પણ " किमर्थं कथं तावत् " णिंदामि, गरिहामि,

निन्दामि, गर्हे, आत्मानं व्युत्सृजामि, इत्यादि वचनद्वारा यूयम् अवद्यं गर्हध्वे यो हि जीवो भव्यस्तथाविधसामायिकवान् त्यक्तरागद्वेषक्रोधादिश्च स्यात् स न कथमपि किमपि निन्दितुमुद्यतो भवेत्, निन्दायाःरागद्वेषादिजन्यत्वात्, सामायिकादिमतो जीवस्य द्वेषादिविरहात्, स्थविराः उत्तरयन्ति-'कालासवेसियपुत्त! संजमट्ठयाए' हे कालास्यवेषिकपुत्र! संयमार्थतया अवद्यं वयं गर्हामहे, अवद्ये गर्हिते सति संयमो भवति, अवद्यानुमतेर्व्युच्छेदनसंभवात्, गर्हणद्वारा गर्हितका-

की निंदा गर्हा आदि करते हो। क्यों कि जो जीव भव्य होता है और तथाविध सामायिक वाला होता है वह राग, द्वेष, क्रोधादि से पहिले से ही रहित हो जाता है। अतः वह जीव किसी भी तरह से किसी की भी निंदा करने के लिये उद्यत नहीं होता है। क्यों कि निंदा जो होती है वह रागद्वेष आदि से जन्य होती है। तथा सामायिक आदि से जन्य होती है। तथा सामायिक आदि से युक्त जीव के द्वेष आदि का विरह रहा करता है। इस प्रकार से कालास्यवेषिक पुत्र अनगार के प्रश्न को सुनकर उन स्थविर भगवन्तों ने उन्हें समझाया कि हे काला-वेषिकपुत्र अनगार जो रागद्वेष आदि से रहित बने हुए भी हम लोग जो "णिंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि" इन वचनों का प्रयोग करते हैं-उसका करण संयम का निमित्त है अतः "संजमट्ठाए" हम लोग संयम के निमित्त "अवद्यं गर्हामहे" अवद्य (पाप) की गर्हा करते हैं। क्यों कि अवद्यके गर्हित (गुरुसमक्ष प्रकाशित) हो जाने पर संयम होनेका कारण यह है कि अवद्य सम्बन्धी अनुमतिका होता है। संयम

અપ્પાણં વોસિરામિ" શા માટે આ વચનોવડે પાપની નિંદા, ગર્હા વગેરે કરો છો! કારણ કે જીવો ભવ્ય હોય છે અને સામાયિકવાળા હોય છે તેઓ તો પહેલેથી જ રાગ, દ્વેષ અને ક્રોધાદિથી રહિત બની જાય છે. તેથી એવા જીવો કોઈ પણ રીતે કોઇની પણ નિંદા કરતા નથી. કારણ કે નિંદા કરવાનું કારણ રાગદ્વેષ વગેરે હોય છે. સામાયિક વગેરેથી યુક્ત જીવમાં તો રાગદ્વેષ વગેરેનો અભાવ હોવો જોઈએ. કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણગારનો આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સાંભળીને સ્થવિર ભગવંતોએ સમજાવ્યું કે હે કાલાસ્યવેષીપુત્ર અણગાર! રાગદ્વેષ વગેરેથી રહિત હોવા છતાં પણ અમે "णिंदामि, गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि" વગેરે વચનોનો જે પ્રયોગ કરીયે છીએ તે સંયમના રક્ષણ માટે જ કરીયે છીએ. "संजमट्ठाए" અમે સંયમના લાભને માટે જ "अवद्यं गर्हामहे" અવદ્ય (પાપ)ની ગર્હા કરીએ છીએ, કારણ કે અવદ્ય (પાપ)ની ઘૃણા થાય ત્યારે જ સંયમની પ્રાપ્તિ થાય છે, અવદ્ય (પાપ) સંબંધી અનુમતિનો વિચ્છેદ થાય ત્યારે જ

र्यानुमोदनस्य निरसनसंभवात्, कालास्यवेषिकपुत्रः पृच्छति-'से भंते! किं गरहा संजमे? अगरहा संजमे?' हे भदंत! तत् किं गर्हा निन्दा संयमः अगर्हा अनिन्दा वा संयमः?, स्थविराः उत्तरयन्ति—'कालासवेसियपुत्त! गरहा संजमे णो अगरहा संजमे' हे कालास्यवेषिकपुत्र! गर्हा संयमः, नो अगर्हा संयमः, गर्हायाः संयमजनकत्वेऽपि कारणे कार्योपचारात् लक्षणया 'गर्हा संयमः' इत्युक्तम्, अथ न केवलं गर्हा अवद्यानुमतेर्व्यवच्छेदनद्वारा कर्मानुपादानहेतुत्वात्,

---

विच्छेद हो जाताहै। तात्पर्य यह है कि जबतक अवद्य गर्हित नहीं होता है तबतक अवद्यसम्बन्धी अनुमतिका विच्छेद नहीं होता है, और जब उसका गर्हण हो जाता है तब गर्हणद्वारा गर्हित कार्यकी अनुमोदना करने का निरसन हो जाता है। तब कालास्यवेषिकपुत्र ने स्थविर भगवन्तों से पूछा कि भदन्त! (किं गरिहा संजमे, अगरिहा संजमे) यह तो कहीये कि गर्हा निन्दा संयम है कि अगर्हा अनिन्दा संयम है? तब स्थविर भगवंतों ने उन्हें समझाया कि (कालासवेसियपुत्त! गरिहा संजमे णो अगरिहा संजमे) हे कालास्यवेषिकपुत्र! गर्हा संयम है और अगर्हा असंयम है। गर्हा को जो संयमरूप से कहा गया है उसका कारण में कार्य का उपचार है। तात्पर्य कहने का यह है कि गर्हा से संयम होता है अतः गर्हा संयम का जनक होने से संयम का कारण है। सो जो यहां गर्हारूप कारण को संयमरूप कहा गया है वह कारण में कार्य का उपचार करके लक्षणावृत्ति से कहा गया है। (गर्हा

સંયમની યુક્ત થવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં સુધી અવદ્યની ગર્હા થતી નથી ત્યાં સુધી અવદ્યની અનુમતિનો વિચ્છેદ થતો નથી, અને જ્યારે તેની ગર્હા થઈ જાય ત્યારે ઘૃણાવડે ગર્હિત કાર્યની અનુમોદના કરવાનું નિરસન (નિરાકરણ) થઇ જાય છે ત્યારે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે સ્થવિર ભગવંતોને પૂછયુ—હે ભગવન્તો! "किं गरिहा सजमे, अगरिहा संजमे" શું ગર્હા (નિંદા) સંયમ છે કે અગર્હા (અનિંદા) સંયમ છે!" ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ તેમને સમજાવ્યું કે "कालासवेसियपुत्त! गरहा संजमे णो अगरहा संजमे" હે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર! ગર્હા સંયમ છે અને અગર્હા અસંયમ છે, ગર્હાને સંયમરૂપ જે કહી છે તેનું કારણ, કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર છે. તાત્પર્ય એ છે કે ગર્હા સંયમની ઉત્પાદક હોવાથી ગર્હાને સંયમના કારણરૂપ માની છે, અહીં જે ગર્હારૂપ કારણને સંયમરૂપ કહેવામાં આવેલ છે તે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને લક્ષણાવૃત્તિથી કહેલ છે, "गर्हा संयमः" ગર્હા સંયમ છે, તે

संयमजनिकैव भवति, अपि तु रागद्वेषादिकमपि क्षपयतीत्याह—'गरहा वि य णं सव्वं दोसं पविणेइ' गर्हैव च सर्वं दोषं रागद्वेषादिकं पूर्वोपार्जितं पापं वा प्रविणयति विनाशयति, रागद्वेषादिविनाशनप्रकारमाह-'सव्वं बालियं परिण्णाए' सा हि अवद्यवस्तुनो गर्हा सर्वां बालतां बाल्यं मिथ्यात्वं परिज्ञाय, ज्ञ परिज्ञया ज्ञात्वा, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याय रागद्वेषादिकं प्रविणयति

संयमः) गर्हा संयम है इस प्रकार से कहने का तात्पर्य यह है कि गर्हा अवद्यकी अनुमति का व्यवच्छेद करा देती है-अतः पहिले जो अवद्यानुमतिके अव्यवच्छेदनद्वारा कर्मोंका आत्मामें उपादान (ग्रहण) होता था अब वह गर्हा करनेसे उसके व्यवच्छेदन हो जानेसे उसद्वारा होता नहीं है, इसलिये उसद्वारा होनेवाले कर्मके अनुपादन (अग्रहण)में हेतुभूत होने से वह गर्हा संयम है यह बात स्पष्ट हो जाती है। यह गर्हा केवल संयम की ही जनक है सो बात नहीं है, किन्तु यह राग द्वेष आदि को भी आत्मा से दूर करती है-यही बात सूत्रकार ने (गरिहा वि य णं सव्वं दोसं पविणेइ) इस सूत्र द्वारा प्रकट की है। उन्हों ने इसमें कहा है कि गर्हा समस्त दोषों को-रागद्वेषादिकों को अथवा पूर्वोपार्जित पाप को-नष्टकर देती है। यह गर्हा रागद्वेषादिकों को किस प्रकारसे नष्ट करती है-इसी बातको अब सूत्रकार कहते हैं कि (सव्वं बालियं परिण्णाए)वह अवद्य(पाप) वस्तुकी गर्हा समस्त मिथ्यात्वको ज्ञपरिज्ञासे जानकर और प्रत्याख्यान परिज्ञासे उसका प्रत्याख्यानकर रागद्वेष आदिकोंको नष्ट कर

પ્રકારના કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે ગર્હા અવદ્યની અનુમતિને વિનાશ કરાવી નાખે છે તેથી પહેલાં જે પાપમાં અનુમતિના અવિનાશવડે આત્મામાં કર્મોનું ઉપાદાન થતું હતું, તે ઉપાદાન હવે ગર્હાવડે પાપની અનુમતિનો વિનાશ થવાથી થતું નથી. તેથી તેની મારફત કર્મના અનુપાદાન થવાના હેતુભૂત હોવાથી તે ગર્હા સંયમરૂપ છે એ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, તે ગર્હા માત્ર સંયમની જ જનક છે એટલુ જ નહીં પણ તે રાગદ્વેષ વગેરેને પણ આત્માથી દૂર કરે છે, એ જ વાત સૂત્રકારે—"गरहा वियणं सव्वं दोपं पविणेइ" આ સૂત્રપાઠવડે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે ગર્હા તમામ દોષોને – રાગદ્વેષ વગેરેને તથા પૂર્વોપાર્જિત પાપોને નષ્ટ કરી નાખે છે. તે ગર્હાવડે રાગદ્વેષ વગેરેનો કેવી રીતે નાશ થાય છે તે હવે સૂત્રકાર બતાવે છે- 'सव्वं वालियं परिण्णाए" તે અવદ્ય (પાપ) ગર્હા; સમસ્ત મિથ્યાત્વને. જ્ઞ પરિજ્ઞાથી જાણીને અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો પરિત્યાગ કરીને રાગદ્વેષ વગેરેનો નાશ કરી નાખે છે. "एवं खु णे आया

इति पूर्वेण अन्वयः, 'एवं खु णे आया संजमे उवहिते भवइ' एवं खलु तथा सति गर्हान्तरम् नः अस्माकम् आत्मा संयमे उपहितो भवति, संयमोपधावान् भवति संयमरूपफलोत्पादने सन्निहितो भवतीत्यर्थः, आत्मरूपः संयमो वा उपहितः प्राप्तो भवति, 'एवं खु णे आया संजमे उवचिए भवइ' एवं खलु अवद्यवस्तु गर्हानन्तरं नः अस्माकम् आत्मा संयमे उपचितः परिपुष्टो भवति, आत्मरूपो वा संयमः उपचितो भवति, 'एवं खु णे आया संजमे उवट्ठिए भवइ' एवं खलु नः अस्माकम् आत्मा संयमे उपस्थितो भवति, अत्यन्तस्थिरतयाऽवस्थायी भवति दृढो भवति इत्याशयः, 'एत्थ णं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे संबुद्धे थेरे भगवंतं वंदइ णमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' अत्र खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः संबुद्धः सम्यक् प्रबोधवान्, भगवतः स्थविरान् वन्दते, नमस्यति,

देती है। (एवं खु णे आया संजमे उवहिते भवइ) इस प्रकार होनेपर गर्हा के बाद हमारा आत्मा संयम में उपधावाला हो जाता है-अर्थात् संयमरूप फल के उत्पादन में सन्निहित हो जाता है। अथवा-आत्मारूप संयम उपहित-प्राप्त हो जाता है। (एवं खु णे आया संजमे उवचिए भवइ) अवद्य (पाप) वस्तु की गर्हा के बाद नः-अस्माकं-हमारा, आया-आत्मा, संयम में उपस्थित हो जाता है-अर्थात् अत्यंतस्थिररूप से उसमें स्थायी-दृढ हो जाता है। इस प्रकार इस विषय में "से कालासवेसियपुत्त अणगारे) वे कालास्यवेषिकपुत्र अनगार (संवुद्धे) बोधपाये अज्ञान से रहित बने गये अर्थात् संबुद्ध हो गये-तत्तद्विषयक ज्ञान से संपन्न हो गये। (थेरे भगवंते वंदइ णमंसइ, वंदित्ता, णमंसित्ता एवं वयासी) संबुद्ध होने के बाद फिर उन्हों ने उन स्थविर भगवंतों को वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया। वन्दना और नमस्कार कर फिर वे

संजमे उवहिते भवइ" આમ બનવાથી ગર્હા કર્યા પછી અમારો આત્મા સંયમમાં સ્થિરતાવાળો બની જાય છે-એટલે કે સંયમરૂપ ફળના ઉત્પાદનમાં સન્નિહિત થઇ જાય છે. અથવા આત્મારૂપ સયમ ઉપહિત (પ્રાપ્ત) થઇ જાય છે. "एवं खु णे आया संजमे उवचिए भवइ" અવદ્ય (પાપ) ની ગર્હા કર્યા પછી અમારો આત્મા સંયમમાં ઉપસ્થિત થઇ જાય છે. એટલે કે અતિશય દૃઢરૂપે તેમાં સ્થિર થઇ જાય છે આ પ્રકારનાં સ્થવિર ભગવંતોનાં વચનો સાંભળીને 'से कालसवेसियपुत्ते अणगारे" તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગાર "संवुद्धे" સંબુદ્ધ થઇ ગયા-અજ્ઞાનથી રહિત બની ગયા-તે તે વિષયોના જ્ઞાનથી યુક્ત બની ગયા "थेरे भगवंते वंदइ णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी" સંબુદ્ધ થયા પછી તેમણે સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા. વંદણા નમ-

वन्दित्वा एवं वक्ष्यमाण–प्रकारेण अवादीत्–'एएसि णं भंते ! पयाणं पुव्विं अन्नाणयाए, असवणयाए, अबोहियाए अणभिगमेणं' हे भगवन् ! एतेषां खलु पदानां शब्दानाम् पूर्वं प्रथमम् अज्ञानतया अज्ञानो निर्ज्ञानस्तस्य भावः अज्ञानता तया स्वरूपतोऽनुपलम्भात् ज्ञानाभावेन, अश्रवणतया श्रवणाभावेन, अबोधितया अबोधिः महावीरजिनधर्मानवाप्तिः तया औत्पत्तिक्यादिबुद्ध्यभावेन वा प्रबोधाभावेन, अनभिगमाभावेन विस्तरबोधाभावेन, हेतुना 'अदिट्ठाणं, असुयाणं, अस्सुयाणं, अविन्नायाणं, अव्वोगडाणं, अवोच्छिण्णाणं, अणिज्जूढाणं उवधारि-

---

उनसे इस प्रकार कहने लगे–" भंते !" हे भगवन् ! (एएसि णं पयाणं) इन पदों की मैंने (पुव्वि) पहिले कभी (अन्नाणयाए) अज्ञानता होने के कारण इन पदों के स्वरूप को नहीं जान सकने के कारण, (असवणयाए) नहीं सुनने के कारण (अबोहियाए) महावीर जिन के धर्म की अनवाप्तिरूप अबोधि होने के कारण अथवा औत्पत्ति की आदि बुद्धि के अभाव से प्रबोधाभाव होने के कारण, (अणभिगमेणं) तथा विस्तृत बोधाभाव होने के कारण (अदिट्ठाणं) साक्षात् स्वयं देखा नहीं, (असुयाणं) दूसरों के मुख से मैंने कभी सुना नहीं, (अस्सुयाणं) दर्शन और नहीं सुनने के कारण अनुभव जन्य संस्कार के अभाव से मैंने इन्हें कभी स्मरण किया नहीं, (अविन्नायाणं) विशिष्ट बोध का इन्हें विषय बनाया (अव्वोगडाणं) गुरुजनों को नहीं पूछने से प्रश्नोत्तर पूर्वक इनका विशेषरूप से स्पष्टी करण किया नहीं, (अव्वोच्छि-

---

સ્કાર કરીને તેમણે સ્થવિર ભગવંતોને કહ્યુ–" भंते ! હે ભગવંતો ! " एएसि णं पायाणं " આ પદોનો આ પ્રકારનો અર્થ " पुव्वि " પહેલાં કદિ પણ " अन्नाणयाए " અજ્ઞાનને કારણે (આ પદોનુ સ્વરૂપ નહીં સમજી શકવાથી) " असवणयाए " નહીં સાંભળવાથી (આ પ્રકારનો અર્થ પહેલાં કોઈની પાસે નહીં સાંભળવાથી) " अबोहियाए " મહાવીર પ્રભુના ધર્મની અપ્રાપ્તિરૂપ અબોધિ હોવાને કારણે અથવા ઔત્પાત્તિકી આદિ બુદ્ધિનો અભાવ હોવાથી, પ્રબોધનો અભાવ હોવાને કારણે, " अणभिगमेणं " તથા વિસ્તૃત બોધના અભાવને કારણે " अदिट्ठाणं " પ્રત્યક્ષરૂપે જોયો ન હતો, " अस्सुयाणं " અન્યને મુખે કદી સાંભળ્યો ન હતો, " अस्सुयाण " દર્શન અને શ્રવણના અભાવે અનુભવજન્ય સંસ્કાર ન હોવાથી મેં તેનું કદી પણ સ્મરણ કર્યું ન હતું, "अविन्नायाणं" વિશિષ્ટ બોધનો વિષય તેમને બનાવ્યાં ન હતાં, " अव्वोगडाणं " સદ્‌ગુરુઓને પૂછીને પ્રશ્નોત્તરપૂર્વક કદી પણ તેમનું વિશિષ્ટ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું ન હતું,

याणं' अदृष्टानाम् साक्षात् स्वयमनुपलब्धानाम्, अश्रुतानाम् अन्यद्वाराऽनाकर्णितानाम् श्रवणागोचरीकृतानाम् इत्यर्थः, अस्मृतानाम् दर्शनाऽऽकर्णनाभावेन अनुभवजन्यसंस्काराभावात् अननुध्यातानाम् विशिष्टबोधाऽविषयीकृतानाम् अव्याकृतानाम् विशेषरूपेण गुरुभिरनाख्यातानाम् प्रश्नोत्तररूपेण अस्पष्टीकृतानाम् अव्युच्छिन्नानाम्–विपक्षाद् अव्यावर्तितानाम्, अनिर्यूढानाम् सुखावबोधाय महतो ग्रन्थात् कृपया अत्यन्तसंक्षेपेण गुरुभिः अनुद्धृतानाम्, अत एव अस्माभिः अनुपधारितानाम् न निश्चयविषयीकृतानामित्यर्थः, ' एयमट्ठं णो सद्दहिए, णो पत्तइए, णो रोइए ' एषोऽर्थः भवद्भिः प्रतिपादितोऽर्थः नो श्रद्धितः न श्रद्धाभावेन गृहीतः, नो प्रीतः, नैव प्रीतिविषयीकृतः, अथवा प्रीतितः, हेतुभिः न प्रत्ययितः निश्च-

---

णणाणं) विपक्ष से मैंने इन्हें व्यावर्तित किया नहीं अर्थात् इनका कभी निश्चय किया नहीं, (अणिज्जूढाणं) बड़े २ शास्त्रों से हमारे प्रमादवश गुरुजनों ने इन्हें (शिष्यजन अच्छी तरह से समझ सकें) इस अभिप्राय से दया कर के संक्षेपरूप में उद्धृत किया नहीं, अतः (अणुवधारियाणं) मैं अभीतक इन्हें अपने निश्चयज्ञान का विषयभूत नहीं बना सका। (एयमट्ठं णो सद्दहिए) अतः इन पदों का जो अर्थ आपने प्रतिपादित किया है इनका यह अर्थ मैंने इसके पहिले कभी भी अपनी श्रद्धा का विषकभूत नहीं बनाया। क्यों कि मुझे (इन पदों का यही अर्थ है) पहिले ऐसी धारणारूप श्रद्धा ही नहीं की। श्रद्धा नहीं होने के कारण इन पदों का यह अर्थ मेरी प्रीति का भी विषयभूत नहीं हो सका–अथवा हेतुओं द्वारा निर्णीत कर मैंने उसे अपने विश्वास में नहीं

' अव्वोच्छिण्णाणं " में कदी पण ते पदोनो निश्चय कर्यो न हतो, " अणिज्जूढाणं " अमारा प्रमादने कारणे गुरुजनोए ते पदोनो अर्थ " शिष्यो सारी रीते समजी शके ते आशयथी " मोटा मोटा ग्रंथोमांथी संक्षेपरूपे अमने समजाव्यो न हतो, तेथी " अणुवधारियाणं " हुं हजी सुधी ते पदोना अर्थने मारा निश्चय ज्ञानना विषयभूत बनावी शक्यो न हतो " एयमट्ठं णो सद्दहिए " आपे आ पदोना जे अर्थनुं आजे मारी समक्ष प्रतिपादन कर्युं छे, ते अर्थने आ पहेलां कदी पण हुं मारी श्रद्धाना विषयरूप बनावी शक्यो न हतो, कारण के आ पदोनो " आ प्रमाणे ज अर्थ थाय छे " एवी धारणा रूप श्रद्धा में पहेलां कदी पण करी न हती. श्रद्धा न होवाने कारणे आ पदोनो आ अर्थ मारी प्रतीतिना विषयभूत पण बनी शक्यो न हतो. अथवा

सितः, न वा रुचितः रुचिविषयीकृतः किन्तु 'एयाणिं भंते! एतेसिं पयाणं जाणयाए, सवणयाए, वोहिए अभिगमेणं' हे भगवन्! इदानीम् अधुना भवद्भिः सामायिकादिपदार्थानां वास्तविकतया प्रतिपादनकाले एतेषां सामायिकादिव्युत्सरणार्थान्तानां पदानां वास्तविकार्थस्य ज्ञानतया निश्चिततया स्वरूपत उपलम्भात्, श्रवणतया श्रावणप्रत्यक्षेण, बोधितया जिनधर्मावाप्तितया, अभिगमेन विशिष्टबोधेन, 'दिट्ठाणं, सुयाणं-सुयाणं, विन्नायाणं, वोगडाणं, वोच्छिन्नाणं, णिज्जूढाणं, उवधारियाणं' दृष्टानां साक्षात् स्वयमुपलब्धानाम्, श्रुतानां भवद्भ्यः सम्यगाकर्णितानां सम्यक्तया श्रवणविषयीकृतानामित्यर्थः, स्मृतानां भवद्भ्यः आकर्णितत्वेन तनुभवजन्यसंस्कारादनुध्यातानाम्, अतएव विज्ञाता-

---

लिया, (णो रोइए) और न उसे मैंने अपनी रूचि का विषय ही बनाया। किन्तु (एयाणिं भंते) अब हे भदन्त! (एतेसिं पयाणं जाणयाए, सवणयाए, बोहिए, अभिगमेणं) आपने जो इन सामायिक आदि पदों के अर्थ का वास्तविक रूप से प्रतिपादन किया है सो इस अवसर में मुझे इन पदों के सामायिक से लेकर व्युत्सर्ग के अर्थ तक के पदों के -अर्थ का अच्छी तरह से ज्ञान हो गया है-निश्चितरूप से इनके स्वरूप की उपलब्धि हो गई है इस कारण से, तथा इन्हें मैंने अपने श्रवण करनेके विषयभूत बनाया है, इस कारण से, जिनधर्म महावीर के शासन में पञ्चमहाव्रतरूपधर्म की अवाप्तिरूप बोधि की मुझे प्राप्ति हो चुकी है इस कारण से, तथा मुझ में अब विशिष्ट बोध जग गया है इस कारण से, (दिट्ठाणं) इन पदों को मैंने साक्षात् स्वयं उपलब्ध कर लिया है, इन्हें आप भगवंतों के मुखारविन्द से अच्छी तरह मैंने सुन लिया है, आप से सुन चुकने के बाद अनुभवजन्य संस्कार की

હેતુઓ વડે નિર્ણીત કરીને મેં તેમાં વિશ્વાસ મૂકયો નહીં, "णो रोइए" અને મેં તેને મારી રૂચિના વિષયરૂપ પણ બનાવ્યો નહીં. પરંતુ "एयाणिं भंते! હે ભગવન્તો! "एतेसिं पयाणं जाणयाए, सवणयाए, बोहिए, अभिगमेणं" આપે જે સામાયિક વગેરે પદોના અર્થોનું વાસ્તવિકરૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેને લીધે હવે મને આ પદોના - સામાયિકથી લઈને વ્યુત્સર્ગના અર્થ પર્યન્તના પદોના અર્થનું સારી રીતે જ્ઞાન થયું છે-નિશ્ચિંત રીતે તેના સ્વરૂપની મને સમજણ પડી છે તે કારણે, તથા મેં તે વિષયનું પ્રત્યક્ષ શ્રવણ કર્યું હોવાને કારણે, મહાવીરના શાસનમાં જૈનધર્મના પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મની અવાપ્તિરૂપ બોધિની પ્રાપ્તિ મને થઇ જવાને કારણે, તથા હવે વિશિષ્ટ બોધની મારામાં જાગૃતિ થઈ જવાને કારણે, "दिट्ठाणं" આ પદોને મેં પ્રત્યક્ષ જોયાં છે (તેમનાં વાસ્તવિક અર્થનાં દર્શન કર્યાં છે) અને આપનાં મુખેથી મેં

नाम् विशिष्टबोधविषयीकृतानाम् , तत्र कारणमाह—व्याकृतानां विशेषतया गुरुसदृशैः भवद्भिः व्याख्यातानाम् , व्युच्छिन्नानां विपक्षाद् आत्मभिन्नात् शरीरादेः व्यवच्छेदितानाम् , निर्यूढानां सुखावबोधाय अतिसंक्षेपेण साररूपतया करुणावरुणालयैः भवद्भिः गुरुसदृशैः महतः अर्हत्प्रवचनात् उद्धृत्य प्रतिपादितानाम् , अत एव मया अस्माभि र्वा उपधारितानाम् सम्यक्तया अवधारितानाम् निश्चितरूपेण गृहीतानामित्यर्थः, सामायिकादिपदानाम् 'एयमट्ठं सद्दहामि, पत्तियामि रोएमि' एतमर्थं भवद्भिः आत्मस्वरूपतया प्रतिपादितमर्थम् श्रद्दधामि श्रद्धया गृह्णामि

वजह से मैंने इन्हें अपने स्मरणज्ञान का बार २ विषय बनाया है, अतएव मेरे विशिष्ट बोध के विषयभूत बन चुके हैं। कारण कि-गुरुसदृश आप भगवंतों ने विशेषरूप से इनका स्पष्टीकरण जो किया है। आत्मा से भिन्न जो शरीरादिक पदार्थ हैं उन से उनका किसी भी प्रकार का संबंध नहीं है, किन्तु आत्मा से ही इनका यथार्थरूप से संबंध है ऐसा आपने इनके विषय में कहा जो है, इनका बोध शिष्यजनों को अनायास ही हो जावे, इस अभिप्राय से, करुणावरुणालय-दयासागर-आप गुरुतुल्य भगवंतों ने साररूप में विशाल अर्हत्प्रवचन से इनको उद्धृत कर समझाया जो है इसी कारण से मैंने इन्हें बहुत ही अच्छी तरह से अपने अंतः करण में इन्हें निश्चितरूप से धारण कर लिया है अर्थात् स्थायीरूप से स्थान दिया है। ऐसे इन सामायिक आदि पदों के (एयमट्ठं इस अर्थ को कि जो अभी आपने आत्मरूप से प्रतिपादित किया है मैं (सद्दहामि) अपनी श्रद्धा का विषय बनाता हूं—अर्थात्—आपके द्वारा प्रति-

તેમનો અર્થ સારી રીતે શ્રવણ કર્યો છે, આપની પાસે તેનું શ્રવણ કર્યા પછી અનુભવજન્ય સંસ્કારને કારણે મેં વારંવાર તેમને મારાં સ્મરણજ્ઞાનનો વિષય બનાવેલ છે, તેથી તેમનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન (બોધ) મને મળી ગયું છે, કારણ કે ગુરુ સમાન આપ ભગવંતોએ વિશિષ્ટરૂપે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે કે આત્માથી ભિન્ન એવાં જે શરીરાદિક પદાર્થો છે તેમની સાથે તેમનો કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ નથી, પણ આત્માની સાથે જ તેમનો યથાર્થરૂપે સંબંધ છે. એવું આપે તેમના વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે કારણે, તથા શિષ્યોને તેનો અનાયાસે બોધ થાય તે હેતુથી દયાસાગર આપ ગુરુતુલ્ય ભગવંતોએ વિશાલ અર્હંત્પ્રવચનનો સાર ગ્રહણ કરીને અમારા જેવા શિષ્યોને સમજાવ્યો છે તે કારણે મેં તેને મારા અંતઃકરણમાં ઘણી જ સારી રીતે નિશ્ચિતરૂપે ધારણ કરેલ છે એટલે કે સ્થાયીરૂપે સ્થાન દીધું છે એવા આ સામાયિક વગેરે પદોનો "एयमट्ठं" આ અર્થ કે જેને આપે હમણા જ આત્મારૂપે પ્રતિપાદિત કર્યો છે, તેને હું "सद्दहामि" મારી શ્રદ્ધાનો વિષય બનાવું છું એટલે કે આપની

प्रत्येमि विश्वसिमि, रोचे, रुचिविषयतया अभिलषामि, 'एवमेयं से जहेयं तुब्भे वदह' एवमेतत्, अथ यथा एतद्वस्तु यूयं वदथ, यूयं भवन्तः यथा आत्मपरतया एतद् वस्तु सामायिकादि पदार्थान् वदथ प्रतिपादयन्ति एवमेव तथैव एतत् सामायिकादि वस्तु विद्यते इत्याशयः। 'तएणं ते थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्तं अणगारं एवं वयासी' ततः तदनन्तरं ते स्थविराः भगवन्तः कालास्यवेषिकपुत्रम् अनगारं एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः प्रोचुः 'सद्दहाहि अज्जो! पत्तयाहि अज्जो! रोएहि अज्जो! से जहेयं अम्हे वदामो' हे आर्य! श्रद्धेहि, आत्मपरतया प्रतिपादितेषु सामायिकादिपदार्थेषु श्रद्धां कुरु हे आर्य!

पादित सामायिकादि पदों के आत्मरूप अर्थ पर पूर्णविश्वास करता हूं (पत्तियामि) उसे अपनी प्रीति या प्रतीति का स्थान बनाता हूं (रोएमि) और अपनी रुचि का उसे निवासस्थान बनाता हूं। (एवमेयं से जहेयं तुब्भे वदह) हे भगवन्! आप जिस प्रकार से आत्मार्थपरक सामायिक आदि पदों का कथन किया है वास्तव में उनका वही अर्थ है। इस प्रकार से कालास्यवेषिकपुत्र अनगार के हार्दिक वचनों को सुनकर उन स्थविर भगवंतों ने उनसे कहा कि आर्य! जैसा हम कहते हैं (सद्दहाहि) उस पर तुम पूर्णरूप से विश्वास करो (पत्तयाहि अज्जो) उसे अच्छी तरह से हे आर्य! तुम अपनी प्रतीतिकोटि में उतारो (रोएहि अज्जो) उस पर बहुत ही गहराई के साथ सोच विचार कर अपनी रुचि जमाओ तात्पर्य कहने का यह है कि जिस प्रकार से इन सामायिक आदि पदों का अर्थ हमने आत्मरूप अर्थ में प्रतिपादित किया है वह वैसा ही है–

મારફત પ્રતિપાદિત સામાયિક વગેરે પદોના આત્મરૂપ અર્થ પર હું મારી સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરૂં છું. 'पत्तियामि" હું એની પ્રતીતિ કરૂં છું, "रोएमि" અને તેમાં મારી રુચિ જાહેર કરૂં છું. "एवमेयं से जहेयं तुब्भे वदह" હે ભગવન્તો! આપે જે રીતે આત્માર્થસૂચક આ સામાયિક વગેરે પદોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે એ પ્રતિપાદન જ એ પદોનો વાસ્તવિક અર્થ બતાવનારૂં છે. આપ્રકારના કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારનાં હાર્દિક વચનો સાંભળીને તે સ્થવિર ભગવંતોએ તેમને કહ્યુ કે હે આર્ય! અમે જે કહ્યું તેમાં "सद्दहाहि" આપ સંપૂર્ણ રીતે શ્રદ્ધા રાખો "पत्तयाहि अज्जो" હે આર્ય! આપ તેની સારી રીતે પ્રતીતિ કરો "रोएहि अज्जो" તે વિષે ઊંડો વિચાર કરીને તેમાં રુચિ જમાવો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અમે જે પ્રકારે સામાયિક વગેરે પદોના અર્થનું આત્મરૂપ અર્થમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે અર્થ જ સાચો છે.

प्रत्येहि त्रिश्वसिहि विश्वासं कुरु हे आर्य! रोचस्व रुचिं कुरु, यथा एतत् सामायिकादि वस्तु वयं वदामः आत्मपरतया प्रतिपादयामः, तत् तथैव वर्तते इति त्वया प्रतिपत्तव्यम्, 'तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' ततः-खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः स्थविरान् भगवतो वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'इच्छामि णं भंते! तुब्भं अंतिए चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए' इच्छामि खलु भगवन्! भवतामन्तिके समीपे चतुर्यामात् धर्मात् चतुः प्रकारकमहाव्रतधर्मात् पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसंपद्य स्वीकृत्य विहर्तुं स्थातुम् इच्छामि इति पूर्वेणान्वयः। ततः स्थविराः प्रोचुः-'अहा सुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं' हे देवानुप्रिय!

अन्यथा नहीं है इस प्रकार से तुम समझो और उस पर श्रद्धा, प्रतीति और रुचि रक्खो। इसके बाद (से कालासवेसिय पुत्ते अणगारे) उन कालास्यवेषिकपुत्र अनगार ने (थेरे भगवन्ते वंदइ नमंसइ) स्थविर भगवन्तों को वन्दना की नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके फिर उन्हों ने उनसे अपना हार्दिक जो अभिप्राय था उसे प्रकट किया-इसमें उन्हों ने कहा कि-(इच्छामि णं भंते! तुब्भं अंतिम चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयंसपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए) हे भगवन! मैं आपके पास दीक्षा लेकर रहना चाहता हूं। मैं अभीतक जो चातुर्यामरूप महाव्रत धर्म का पालन करता आया हूं, अतः मैं आपके पास प्रतिक्रमण सहित पंचमहाव्रतरूप धर्म को स्वीकार करना चाहता हूं। उनका इस प्रकार हार्दिक अभिप्राय सुनकर स्थविर भगवन्तों ने उनसे कहा-(अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय

તેમનો બીજો કોઈ પણ અર્થ નથી-એવી તમે શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રુચિ રાખો ત્યાર બાદ "से कालासवेसियपुत्ते अणगारे" તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે "थेरे भगवंते वंदइ नमंसइ" સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા નમસ્કાર કર્યાં. વંદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે પોતાની જે હાર્દિક ઇચ્છા હતી તે તેમની આગળ પ્રકટ કરી—"इच्छामि णं भंते! तुब्भं अंतिए चाउज्जमाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सप्पडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए" હે ભગવન્તો! હું આપની સમક્ષ દીક્ષા અંગીકાર કરીને રહેવા માગું છું. અત્યાર સુધી હું ચાર મહાવ્રતરૂપ ધર્મનું પાલન કરતો હતો, હવે હું આપની સમક્ષ પ્રતિક્રમણસહિત પાંચ મહાવ્રતરૂપ ધર્મનો સ્વીકાર કરવા ઇચ્છું છું. તેમની આ પ્રકારની હાર્દિક ઇચ્છા સાંભળીને સ્થવિર ભગવંતોએ તેમને કહ્યું કે "अहा सुहं देवाणुप्पिया!

यथा सुखं यथेच्छं समाचर, मा प्रतिबन्धं, विलम्बं मा कुरु इत्याशयः, 'तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे थेरे भगवंते वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता चाउज्जामाओ धम्माओ पंचमहव्वइयं सपडिक्कमणं धम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ' ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः स्थविरान् भगवतः वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा चतुर्यामाद् धर्मात् पञ्चमहाव्रतिकं सप्रतिक्रमणं धर्ममुपसंपद्य स्वीकृत्य खलु विहरति तिष्ठति 'तएणं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे बहूणि वासाणि सामन्नपरियागं पाउणइ' ततः खलु स कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः बहूनि वर्षाणि श्रामण्यपर्यायं साधुपर्यायं प्राप्नोति पालयति 'पाउणित्ता जस्सट्ठाए कीरइ नग्गभावे, मुंडभावे, अण्हाणयं, अदंतधुवणयं, अच्छत्तयं, अणोवाहणयं' प्राप्य पालयित्वा यस्य प्रयोजनस्य मुक्तिरूपस्य अर्थं प्राप्त्यर्थं सिद्धयर्थमित्याशयः क्रियते विधीयते नग्नभावः नग्नत्वम्, मुण्डभावः मुण्डत्वं क्रियते इत्यस्य सर्वत्रैवाग्रे सम्बन्धो बोध्यः, अस्नानकम् स्नानवर्जनम्, अदन्तधूपनकम् दन्तधावनवर्जनम्, अच्छत्रकम् छत्रधारणवर्जनम्, अनुपानत्कत्वम् पादयोरुपानद्वर्जनम्, 'भूमिसेज्जा फलहसेज्जा, कट्ठसेज्जा, केसलोओ, बंभचेरवासो, परघरप्पवेसो, लद्धावलद्धी,

जैसी तुम्हारी इच्छा हो वैसा करो। परन्तु आत्मकल्याण में बिलम्ब हो ऐसा मत करो। स्थविर भगवंतों से इस प्रकार जानकर उन कालास्यवेषिकपुत्र अनगारने उन स्थविर भगवंतों को वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर के चातुर्याम धर्म का परित्याग कर प्रतिक्रमण सहित पंच महाव्रतवाले धर्म स्वीकार कर लिया। इसके बाद उन कालास्यवेषिकपुत्र अनगार ने अनेक वर्षों तक श्रामण्यपर्याय का पालन किया। उन्होंने जिस मुक्तिरूप प्रयोजन की सिद्धि के लिये अर्थात् मुक्तिरूप प्रयोजन की प्राप्ति लिये-नग्नभाव, मुंडभाव, स्नानवर्जन, दन्तधावनवर्जन, छत्रधारणवर्जन, पग में मोजा, जूता आदि पहिरने का

मा पडिबंधं करेह" હે દેવાનુપ્રિય ! આપને જેનાથી સુખ ઉપજે તે કરો. પણ આત્મકલ્યાણમાં વિલંબ કરવો જોઈએ નહીં" સ્થવિર ભગવંતોનાં એ વચનો સાંભળીને તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે તેમને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યાં. વંદણા નમસ્કાર કરીને ચાતુર્યામ ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને પ્રતિક્રમણ સહિત પાંચ મહાવ્રતવાળા ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. ત્યારબાદ તે કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગારે અનેક વર્ષો સુધી શ્રમણપર્યાયનું પાલન કર્યું. તેમણે મુક્તિરૂપ પ્રયોજનની સિદ્ધિને માટે એટલે કે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાને માટે નગ્નભાવ, મુંડભાવ, સ્નાન ત્યાગ, દંતધાવનનો ત્યાગ, છત્ર ધારણનો ત્યાગ, પગમાં મોજાં, જોડાં પહેર-

उच्चावया, गामकंटगा, बावीसं परिसहोवसग्गा अहियासिज्जंति' भूमिशय्या, पृथिवीशयनम्, फलकशय्या, पीठशयनम्, काष्ठशय्या, दारुशयनम्, केशलोचः, केशलुञ्चनम्, ब्रह्मचर्यवासः, ब्रह्मचर्यव्रतपालनपूर्वकनिवासः, परगृहप्रवेशः भिक्षाटनार्थं श्रावकगृहद्वारगमनम्, लब्ध्यपलब्धिः क्वचित् स्वयोग्यभिक्षोपलब्धिः क्वचिच्च स्वयोग्यभिक्षानुपलब्धिश्च, उच्चावचा निम्नोन्नताः ग्रामकण्टकाः अनुकूलाः प्रतिकूला वा इन्द्रियाणां कण्टकसदृशा द्वाविंशतिः परिषहोपसर्गाः अधिसह्यन्ते सहनविषयीक्रियन्ते, 'तं अट्ठं आराहेइ, आराहित्ता चरमेहिं उस्सास-नीसासेहिं-सिद्धे, बुद्धे, मुत्ते, परिनिव्वुडे, सव्वदुक्खप्पहीणे' तं मोक्षरूपं अर्थम् आराधयति, साधयति, आराध्य संसाध्य चरमैः उच्छ्वासनिःश्वासैः सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः, परिनिर्वृतः, सर्वदुःखप्रहीणः क्षीणसर्वदुःखः सम्पन्नः इत्याशयः ॥ सू० ५ ॥

॥ इति आर्यकालास्यवेषिपुत्रानगारप्रकरणम् ॥

अप्रत्याख्यानादिप्रकरणम्—

कालास्यवेषिकपुत्रोऽनगारः प्रत्याख्यानक्रियया सिद्ध इति प्रत्याख्यानक्रियाविपर्ययभूता अप्रत्याख्यानक्रियेति तां निरूपयितुमिदं सूत्रमाह-'भंते' इत्यादि।

मूलम्-भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-से णूणं भंते! सेट्ठियस्स य तणुयस्स य किवणस्स य खत्तियस्स य समं चेव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ; हंता गोयमा! सेट्ठिय-

---

वर्जन, भूमि आदि पर सोना, केशों का लुंचन करना, ब्रह्मचर्य का पालन करना, विशुद्ध भिक्षा लेना, लाभालाभ में संतोष करना परिषह और उपसर्गों को जीतना-उस अर्थ को उन्हों ने अच्छी तरह से सिद्ध कर लिया और वे चरम उच्छ्वास निःश्वासों द्वारा सिद्ध हो गये, बुद्ध हो गये, मुक्त हो गये, परिनिर्वृत हो गये और सर्व दुःखोंसे प्रहीण हो गये॥सू०५॥

॥ इस प्रकार यह कालास्यवेसिकपुत्र अनगार प्रकरण समाप्त हुआ॥

વાનો ત્યાગ, ભૂમિપર શયન, કેશલુંચન, બ્રહ્મચર્ય પાલન, વિશુદ્ધ ભિક્ષાની જ પ્રાપ્તિ, લાભાલાભમાં સંતોષ, પરીષહો અને ઉપસર્ગો પર વિજય વગેરે સહન કર્યું અને તેમણે તે અર્થની સિદ્ધિ કરી એટલે કે અંતિમ ઉચ્છ્વાસ નિવાસે તેઓ સિદ્ધ થઇ ગયા, બુદ્ધ થયા, મુક્ત થયા, પરિનિર્વૃત થયા અને તમામ દુઃખોનો અંત કરનાર બની ગયા. ॥ સૂ૦ ૫ ॥

॥ કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણગાર પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

स्स य जाव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ, से केणट्ठेणं भंते! गोयमा ! अविरइ पडुच्चसे तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सेट्ठियस्स य. तणुयस्स य. जाव कज्जइ ॥ सू० ६ ॥

छाया—भदंत इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वंदित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, तद् नूनं भदन्त ! श्रेष्ठिकस्य च तनुकस्य च कृपणस्य च क्षत्रियस्य च सममेवाप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते ? हंत गौतम !

अप्रत्याख्यान आदि प्रकरण—

कालास्यवेषिकपुत्र अनगार प्रत्याख्याम क्रिया से सिद्ध हुए यह बात अभी प्रकट की गई है सो इस प्रत्याख्यान क्रिया से विपरीत अप्रत्याख्यान क्रिया है। इस अप्रत्याख्यान क्रिया को निरूपण करने के लिये अब सूत्रकार सूत्र कहते हैं—" भंते त्ति भगवं गोयमे " इत्यादि।

सूत्रार्थ—(भंते तिं भगवं गोयमे !) हे भदन्त ! ऐसा कह कर भगवान गौतम ने (समणं भगवं) श्रमण भगवान (महावीरं) महावीर को (वन्दइ) वन्दना की (नमंसइ) नमस्कार किया (वन्दित्ता नमंसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एवं वयासी) फिर उन्हों ने उनसे इस प्रकार पूछा-(से णूणं भंते ! सेट्ठिअस्स य तणुयस्स य खत्तियस्स तं समंचेव अप्पच्चक्खाण किरिया कज्जइ) हे भदन्त! श्रेष्ठी, की दरिद्री की, कृपण की और क्षत्रिय राजा की अप्रत्याख्यान क्रिया क्या एकसी

અપ્રત્યાખ્યાન આદિ પ્રકરણ

કાલાસ્યવેષિકપુત્ર અણુગાર પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાથી સિદ્ધપદ પામ્યાં એ વાત તો હમણાં જ પ્રકટ કરવામાં આવી છે. ને પ્રત્યાખ્યાનની વિપરીત અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા છે, તે અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનું નિરૂપણ કરવાને માટે હવે સૂત્રકાર સૂત્ર કહે છે—" भंते ! त्ति भगवं गोयमे !" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(भंते त्ति भगवं गोयमे !) હે ભગવન્ ! એવું કહીને ભગવાન ગૌતમે (समणं भगवं) શ્રમણ ભગવાન (महावीरं) મહાવીરને (वंदइ) વંદણા કરી (नमंसइ) નમસ્કાર કર્યા. (वंदित्ता नमंसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (एवं वयासी) તેમણે ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પૂછ્યું (से णूणं भंते ! सेट्ठियस्स य तणुयस्स य किवणस्स य खत्तियस्स य समं चेव अप्पच्चक्खाणं किरियो कज्जइ) હે ભગવન્ ! શ્રેષ્ઠિની, દરિદ્રીની, કૃપણની અને ક્ષત્રિય–રાજાની અપ્ર-

श्रेष्ठिकस्य च यावत् अप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते, तत्केनार्थेन भदन्त ! गौतम ! अविरतिं प्रतीत्य, तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते श्रेष्ठिकस्य च तनुकस्य च यावत् क्रियते इति ॥ सू० ६ ॥

टीका—'भंतेत्ति' भदन्त इति हे भदन्त ! इत्येवं रूपेण भगवन्तमामंत्र्येति भावः, 'भगवं गोयमे' भगवान् गौतमः 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरं 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एवं वयासी' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् उक्तवान्। किमुक्तवानित्याह—'से णूणं भंते' तद् नूनं भदन्त ! 'सेट्ठियस्स य' श्रेष्ठिकस्य

होती है ? (हंता गोयमा सेट्ठियस्स जाव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ) हां गौतम ! श्रेष्ठी से लेकर राजा तक की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी होती है। (से केणट्ठेणं भंते !) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि श्रेष्ठी से लेकर राजा तक की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी होती है ! (गोयमा ! अविरइं पडुच्च) हे गौतम ! मैं जो ऐसा कहता हूं वह अविरति भाव को लेकर कहता हूं (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सेट्ठियस्स य तणुयस्स य जाव कज्जइ) कि एक सेठ की यावत् राजा की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी होती।

टीकार्थ-(भंते त्ति) हे भदन्त ! इस रूप से भगवान आमंत्रण करके (भगवं गोयमे) भगवान गौतम ने (समणं भगवं महावीरं) श्रमण भगवान महावीर को (वंदइ नमंसइ) वन्दना की और नमस्कार किया। (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कार करके (एवं वयासी) फिर उन्हों ने उन से ऐसा प्रश्न पूछा (से णूणं भंते !) हे भदंत ! (सेट्ठियस्स) जिसका मस्तक

त्याख्यान क्रिया शुं એકસરખી હોય છે। (हंता गोयमा! सेट्ठियस्स जाव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ) હા, ગૌતમ ! શ્રેષ્ઠીથી લઈને રાજા સુધીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી હોય છે. (से केणट्ठेणं भंते !) હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે શ્રેષ્ઠીથી લઈને રાજા સુધીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એક સરખી હોય છે? (गोयमा ! अविरइं पडुच्च) હે ગૌતમ ! હું અવિરતિ ભાવની અપેક્ષાએ એવું કહું છું (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ, सेट्ठियस्स तणुयस्स य कज्जइ) શ્રેષ્ઠી (શેઠ) થી લઈને રાજા સુધીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી હોય છે.

ટીકાર્થ–" भंते ति " હે ભગવન્ ! આ રીતે સંબોધીને, " भगवं गोयमे" ભગવાન ગૌતમે " समणं भगवं महावीरं " શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને " वंदइ नमंसइ " વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં. " वंदित्ता नमंसित्ता " વંદણા નમસ્કાર કરીને " एवं वयासी " આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો–" से णूणं भंते !"

च, श्रीदेवताकृपाकटाक्षप्रत्यक्षलक्ष्यमाणद्रविणलक्षलक्षणविलक्षणहिरण्यपट्टसमलंकृत-मूर्धनगरप्रधानव्यवहर्तुः, 'तणुयस्स य' तनुकस्य च, दरिद्रपूर्वोपार्जितपापकर्मकस्य प्राप्तदारिद्र्यसंपन्नस्य 'किवणस्स य' कृपणस्य च सति विभवेपि सत्कर्मादौ दानादिरहितस्य 'खत्तियस्स य' क्षत्रियस्य राज्ञश्च 'समं चेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ' सममेवाप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते भवतीत्यर्थः किं समैव सदृश्येवाऽप्रत्याख्यानक्रिया सर्वेषां भवतीति प्रश्नः। भगवानाह—'हंते'-त्यादि। 'हंता गोयमा' हंत गौतम! 'सेट्ठियस्स य जाव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ' श्रेष्ठिकस्य च यावद् अप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते, अत्र यावत्पदेन तनुककृपणक्षत्रियपदानां संग्रहः, श्रेष्ठिकदरिद्रकृपणराज्ञां सर्वेषां तुल्यैवाप्रत्याख्यानक्रिया भवतीति

लक्ष्मीदेवीके कृपाकटाक्षसे प्रत्यक्षलक्ष्यमाण लक्षद्रविणराशी (धन का ढेर) से निर्मित सुवर्ण के मुकुट से अलंकृत हो रहा है ऐसा जो नगर का प्रधान व्यवहारी-नगर सेठ, उनकी तथा (तणुयस्स) तनुक-पूर्वोपार्जित पापकर्म के कारण लक्ष्मी रहित जो दरिद्र व्यक्ति है उसकी, (किवणस्स) विभव के होने पर जो अपनी लक्ष्मी का सदुपयोग दान धर्मादि में नहीं करता है ऐसा जो कृपण व्यक्ति है उसकी तथा (खत्तियस्स) क्षत्रिय-राजा जो है उसकी (समं चेव अप्पच्चक्खाण किरिया कज्जइ) अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी ही होती है क्या? समान ही होती है क्या? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् कहते है कि-(हंता) हां (गोयमा) गौतम! (सेट्ठियस्स य जाव अपच्चक्खाण किरिया कज्जइ) श्रेष्ठी की यावत् अप्रत्याख्यान क्रिया समान ही होती है। यहां यावत् पद के (तनुक, कृपण, क्षत्रिय) इन पदों का संग्रह किया गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि श्रेष्ठी दरिद्र कृपण, और राजा इन सब की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी ही होती है। सबकी क्रिया समान ही होती है इस बात

હે ભગવન્! "सेट्ठियस्स" જેનું મસ્તક લક્ષ્મીદેવીની કૃપાદષ્ટિથી પ્રત્યક્ષ લક્ષ્યમાન-લક્ષદ્રવિણરાશીથી રચિત સુવર્ણ મુગટથી શોભી રહ્યું છે એવા નગરના મુખ્ય વ્યાપારી-નગરશેઠની તથા "तणुयस्स" તનુકની-પૂર્વના પાપકર્મને કારણે જે લક્ષ્મીથી રહિત દરિદ્ર સ્થિતિમાં મૂકાયેલ છે તેની "किवणस्स" કંજૂસની (ધન હોવા છતાં પણ જે વ્યક્તિ તેનો દાનધર્માદિમાં સદુપયોગ કરતો નથી તેની) તથા "खत्तियस्स" ક્ષત્રિયની (રાજાની) "समं चेव अप्पच्चक्खाण किरिया कज्जइ" અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા શું એકસરખી હોય છે! ભગવાન મહાવીર સ્વામી તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-"हंता गोयमा!" હા, ગૌતમ! "सेट्ठियस्स य जाव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ" શ્રેષ્ઠીની, દરિદ્રની, કંજુસની

भावः । सर्वेषां समैव क्रिया भवतीति श्रुत्वा पृच्छति गौतमः ' से केणट्ठेणं भंते ' तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते, सर्वेषां समैवेति, भगवानाह–' गोयमे ' त्यादि । ' गोयमा ' हे गौतम ! ' अविरइं पडुच्च ' अविरतिं प्रतीत्य, अविरतिमाश्रित्य, ' से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ ' तत्तेनार्थेन हे गौतम ! एवमुच्यते–' सेट्ठियस्स य तणुयस्स य जाव कज्जइ ' श्रेष्ठिकस्य च तनुकस्य च यावत् क्रियते हे गौतम ! अविरत्यपेक्षया एवं कथ्यते यत् सर्वेषामेव श्रेष्ठिकादीनां तुल्या अप्रत्याख्यान-क्रिया भवतीति ॥ सू० ६ ॥

अविरतिश्च सर्वेषां समैवातः सर्वेषां श्रेष्ठिकादीनामप्रत्याख्यानक्रिया तुल्यै-वेत्यादिना अप्रत्याख्यानक्रिया प्ररूपितेत्यप्रत्याख्यानक्रियाप्रस्तावादिदं सूत्रमाह–' आहाकम्मं ' इत्यादि ।

मूलम्–आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे णिग्गंथे किं बंधइ किं पकरेइ किं चिणाइ किं उवचिणाइ? गोयमा! आहाकम्मं

को सुनकर गौतम ने भगवान से पूछा कि (से केणट्ठेणं भंते !) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि सब की अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी ही होती है ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा अविरइं पडुच्च) हे गौतम । अविरति को आश्रित करके (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) मैं ऐसा कहता हूं कि (सेट्ठियस्स य तणुयस्स य जाव कज्जइ) श्रेष्ठी की, तनुक की यावत् अप्रत्याख्यान क्रिया एकसी ही होती है। तात्पर्य चाहे श्रेष्ठी हो चाहे दरिद्री हो चाहे कृपण हो चाहे राजा हो कोई भी हो यदि इनके अविरति दशा है तो इन सबकी अप्रत्याख्यान क्रिया समान ही है । इसमें कोई भेद ही नहीं है ६

અને ક્ષત્રિયની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી જ હોય છે. ત્યારે ગૌતમસ્વામી મહાવીરપ્રભુને પૂછે છે કે " से केणट्ठेणं भंते ! " હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તે બધાની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી હોય છે ?

ઉત્તર–" गोयमा ! अविरइं पडुच्च " હે ગૌતમ ! અવિરતિની અપેક્ષાએ " से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ " હું એવું કહું છું કે " सेट्ठियस्स य तणुयस्स य जाव कज्जइ " શ્રેષ્ઠીની, દરિદ્રની, કૃપણની અને ક્ષત્રિયની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા એકસરખી હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે ભલે શેઠ હોય કે ભલે ગરીબ હોય, ભલે કૃપણ હોય કે ભલે રાજા હોય પણ જો તેઓ અવિરતિ હોય તો તે બધાની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સરખી જ હોય છે. તેમની તે ક્રિયામાં કોઇ પણ જાતનો ભેદ હોતો નથી ॥ સૂ૦ ૬ ॥

णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ धणियबंधणबद्धाओ पकरेइ, जाव अणुपरियट्टइ, से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ, गोयमा ! आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं अइक्कमइ, आयाए धम्मं अइक्कममाणे पुढविकाइयं णावकंखइ, जाव तसकायं णावकंखइ, जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारं आहारेइ, ते वि जीवे णावकंखइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ, फासुएसणिज्जं णं भंते भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ जाव उवचिणाइ, गोयमा ! फासुएसणिज्जं णं भंते भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ जाव उवचिणाइ ? गोयमा ! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ धणियबंधणबद्धाओ सिढिलबंधणबद्धाओ पकरेइ, जहा संवुडेणं, नवरं—आउयं च णं कम्मं सियबंधइ सिय नो बंधइ, सेसं तहेव जाव वीइवयइ, से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ, गोयमा ! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं नो अइक्कमइ, आयाए धम्मं अणइक्कममाणे पुढविकाइयं अवकंखइ जाव तसकायं अवकंखइ, जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारेइ ते वि जीवे अवकंखइ, से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ ॥ सू० ७ ॥

छाया—आधाकर्म खलु भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थः किं बध्नाति किं प्रकरोति किं चिनोति किम् उपचिनोति? गौतम! आधाकर्म खलु भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थः आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीः शिथिलबंधनबद्धाः दृढबन्धनबद्धाः प्रकरोति, यावदनुपर्यटति, तत्केनार्थेन यावदनुपर्यटति? गौतम! आधाकर्म खलु भुंजानः

अविरति सबकी समान ही होती है अतः समस्त श्रेष्ठी आदिकों की अप्रत्याख्यान क्रिया भी तुल्य ही होती है इत्यादि कथन द्वारा अप्रत्याख्यान क्रिया का निरूपण किया। सो अब इसी अप्रत्याख्यान क्रिया के प्रस्ताव को लेकर सूत्रकार (आहाकम्मं णं) इस सूत्र का कथन करते हैं-'आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(आहाकम्मं णं भुंजमाणे) हे भदन्त! आधाकर्म दोष से दूषित आहार को भोगने वाला (समणे णिग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (किं बंधइ) क्या बांधता है? (किं पकरेइ) क्या करता है? (किं चिणाइ) किस का चय करता है? (किं उवचिणाइ) किसका उपचय करता है? भगवान कहते हैं-(गोयमा! आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ घणियबंधण बद्धाओ पकरेइ) हे गौतम! आधाकर्म दोष से दूषित आहार को भोगने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्मप्रकृतिओं को कि जिन्हें पहिले उसने शिथिलबंधन से बांधी थीं, उन्हीं सात कर्मप्रकृतियों को मजबूत बंधन से बंधी हुई बना लेता है। (जाव अणुपरि-

સૌની અવિરતિ (અવ્રત) સમાન હોય છે તે કારણે શ્રેષ્ઠી વગેરે સૌ જીવોની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન જ હોય છે, ઇત્યાદિ કથનવડે સૂત્રકારે અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાનું નિરૂપણ કર્યું. હવે એ જ પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાના પ્રસ્તાવનો આધાર લઈને સૂત્રકાર સૂત્રનું કથન કરે છે-"आहाकम्मं भुंजमाणे समणे" ઇ૦

પ્રશ્ન—(आहाकम्मं णं भुंजमाणे णिग्गंथे) હે ભગવન્! આધાકર્મી આહારને ગ્રહણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ (किं बंधइ) શું બાંધે છે? (किं पकरेइ) શું કરે છે? (किंचिणाइ) શેનો ચય કરે છે? (किं उवचिणाइ) અને શેનો ઉપચય કરે છે?

ઉત્તર—(गोयमा! आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ सिढिलबंधणबद्धाओ घणियबंधणबद्धाओ पकरेइ) હે ગૌતમ! આધાકર્મી આહારને ગ્રહણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ, આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મ પ્રકૃતિયો કે જે પહેલાં શિથિલ બંધવાળી હતી. તે મજબૂત બંધનવાળી કરે. (जाव अणुपरियट्टइ) (યાવત્) તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

श्रमणो निर्ग्रन्थ आत्मनो धर्ममतिक्रामति, आत्मनो धर्ममतिक्रामन् पृथिवीकायिकं नावकांक्षति, येषामपि च जीवानां शरीराणि आहारमाहरति, तानपि जीवान् नावकांक्षति, तत्तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते आधाकर्म खलु भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थः आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीर्यावत् अनुपर्यटति। प्रासुकैषणीयं खलु भदन्त! भुञ्जानः

यट्टइ) यावत् वह संसार में बारंबार घूमता रहता है। (से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ) हे भदन्त ! इसका क्या कारण है-जो वह यावत् संसारमें बारंबार भ्रमण करतारहता है ? (गोयमा! आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं अइक्कमइ) हे गौतम ! आधाकर्मदोष से दूषित आहार को भोगने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ अपनी आत्मा के धर्म का उल्लंघन करता है (आयाए धम्मं) अपनी आत्मा के धर्म को (अइक्कममाणे) उल्लंघन करता हुआ वह श्रमण निर्ग्रन्थ (पुढवीकाइयं णावकंखइ) पृथिवीकायिक जीवों की दया नहीं पालता है। (जाव तसकायं णावकंखइ) यावत् वह त्रसकाय की दया नहीं पालते हैं। (जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारं आहारेइ) तथा जिन जीवों के शरीरों को वह खाता है(ते वि जीवे नावकंखइ) उन जीवोंकी भी वह दरकार (दया) नहीं करता है। (से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ) इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि (आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ) आधाकर्म दोष से

પ્રશ્ન--(से केणट्ठेणं जावअणुपरियट्टइ) હે ભગવન્ ! શા કારણે તે સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે ?

ઉત્તર--(गोयमा ! आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं अइक्कमइ) હે ગૌતમ ! આધાકર્મી આહારને ગ્રહણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પોતાના આત્મધર્મનું ઉલ્લંઘન કરે છે. (आयाए धम्मं) પોતાના આત્મધર્મનું (अइक्कममाणे) ઉલ્લંઘન કરતો તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ (पुढवीकाइयं णावकंखइ) પૃથ્વીકાયિક જીવોની દયા પાળતો નથી. (जाव तसकायं णावकंखइ) યાવત્ તે ત્રસકાય પર્યંતના જીવોની દયા પણ પાળતો નથી. (जे सिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारं आहारेइ) તથા તે જે જીવોનાં શરીરને ખાય છે (ते वि जीवे नावकंखइ) તે જીવોની પણ તે દરકાર કરતો નથી. (से तेणट्ठेण गोयमा ! एवं वुच्चइ) હે ગૌતમ ! તે કારણે હું એવું કહું છું કે (आहाकम्मं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ) આધાકર્મી આહાર લેનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મ-

श्रमणो निर्ग्रन्थः किं बध्नाति यावदुपचिणोति, गौतम ! प्रासुकैषणीयं भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थः आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीः दृढबन्धनबद्धाः शिथिलबन्धनबद्धाः प्रकरोति, यथा संवृतः खलु नवरम् आयुष्कं च कर्मस्यात् बध्नाति स्यान्नो बध्नाति शेषं तथैव यावद् व्यतिव्रजति, तत्केनार्थेन यावत् व्यतिव्रजति, गौतम ! प्रासु-

---

दूषित आहार को भोगने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्मप्रकृतियों को गाढबंधन से बांधता है और यावत् संसार में वारंवार घूमता रहता है। (फासुएसणिज्जं णं भंते ! भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ, जाव उवचिणइ) हे भदंत ! प्रासुक एषणिय आहार को अपने उपयोग में लाता हुआ श्रमण निर्ग्रन्थ क्या बांधता है यावत् वह किसका उपचय करता है ? (गोयमा ! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ घणियबंधणबद्धाओ सिढिलबंधणबद्धाओ पकरेइ) हे गौतम ! प्रासुक एषणीय आहार को अपने उपयोग में लाता हुआ श्रमण निर्ग्रन्थ आयु को छोड़कर शेष सात कर्मप्रकृतियों को जिन्हें उसने पहिले गाढ बंधन से बद्ध किया था अब शिथिलबंधन वाली कर देता है (जहा संवुडेणं) यह संवृत अनगार की तरह होता है। (नवरं) विशेषता यह है कि यह (आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ) आयुकर्म का कभी बंध करता है और कभी बंध नहीं भी करता है। (सेसं तहेव जाव वीइवयइ) अवशिष्ट

પ્રકૃતિયોનો ગાઢતર બંધ બાંધે છે અને (यावत्) તે સંસારમાં વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે. (फासुएसणिज्जं णं भंते ! भुंजमाणे समणे निग्गंथे किं बंधइ, जाव उवचिणइ) હે ભગવન્ ! પ્રાસુક એષણીય (સૂજતા) આહારનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ શું બાંધે છે ? (यावत्) શેનો ઉપચય કરે છે ? (યાવત્ પદથી અહીં "શું કરે છે અને શેનો ચય કરે છે ?" આ બે પ્રશ્નો ગ્રહણ કરાયા છે)

(गोयमा फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ घणियबंधणबद्धाओ सिढिलबंधणबद्धाओ पकरेइ) હે ગૌતમ ! પ્રાસુક એષણીય આહારનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ, આયુષ્ય કર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિયોને પહેલાં તેણે ગાઢ બંધનથી બાંધી હતી તેમને શિથિલ બંધનવાળી કરી નાખે છે. (जहा संवुडेणं) તે સંવૃત અણુગારના જેવો હોય છે. (नवरं) પણ તેનામાં એ વિશેષતા હોય છે કે (आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ, सिय नो बंधइ) તે આયુષ્યકર્મનો બંધ ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક નથી બાંધતો. (सेसं तहेव जाव वीइवयइ) "તે સંસારને પાર

कैषणीयं भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थ आत्मनो धर्मं नातिक्रामति, आत्मनो धर्ममनतिक्रामन् पृथिवीकायिकमवकांक्षति यावत् त्रसकायमवकांक्षति, येषामपि च जीवानां शरीराण्याहरति तानपि जीवानवकांक्षति, तत्तेनार्थेन यावद् व्यतिव्रजति ॥ ७ ॥

उसी प्रकार जानना चाहिये, यावत् वह संसार को उल्लंघन कर देता है। (से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ) हे भदन्त ! इसका क्या कारण है जो वह यावत् संसार को उल्लंघन कर देता है ! (गोयमा ! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं नो अइक्कमइ) हे गौतम ! प्रासुक एषणीय आहार को अपने उपयोग में लाता हुआ श्रमण निर्ग्रन्थ अपनी आत्मा के धर्म का उल्लंघन नहीं करता है। (आयाए धम्मं अणइक्कममाणे पुढविक्काइयं अवकंखइ जाव तसकायं अवकंखइ) आत्मा के धर्म का उल्लंघन नहीं करता हुआ वह श्रमण निर्ग्रन्थ पृथिवीकायिक जीवों पर दया करता है यावत् वह त्रसकायिक जीवों पर दया रखता है। (जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारेइ, ते वि जीवे अवकंखइ से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ) तथा जिन जीवों के शरीर का वह आहार करता है उन जीवों की भी वह दया रखता-पालता है। (से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ) इस कारण हे गौतम ! वह श्रमण निर्ग्रन्थ संसार को उल्लंघन कर देता है।

કરે છે” ત્યાં સુધીનું બાકીનું વર્ણન એ પ્રમાણે જ (સંવૃત અણુગારની જેમ જ સમજવું.

(से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ) હે ભગવન્ ! તેનું શું કારણ છે કે (यावत्) તે સંસારને પાર કરે છે? (गोयमा ! फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे समणे निग्गंथे आयाए धम्मं नो आइक्कमइ) હે ગૌતમ ! પ્રાસુક એષણીય આહારનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પોતાના આત્માના ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી (आयाए धम्मं अणइक्कममाणे पुढविक्काइयं अवकंखइ जाव तसकायं अवकंखइ) આત્માના ધર્મનું ઉલ્લંઘન ન કરતો તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પૃથ્વીકાયથી લઈને ત્રસકાય સુધીના જીવોની દયા પાળે છે. (जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहारेइ, ते वि जीवे अवकंखइ-से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ) તથા જે જીવોના શરીરનો તે આહાર કરે છે, તે જીવોની પણ તે દયા પાળે છે હે ગૌતમ ! તે કારણે તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સંસારને તરી જાય છે.

टीका—'आहाकम्मं णं भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुञ्जानः, आधाय साधुं मनसि निधाय कर्म = षड्कायोपमर्दऽपूर्वकमाहारादिनिष्पादनम् तत् आधाकर्म, आधया=साधुप्रणिधानेन यत् क्रियते–सचेतनं वस्तु अचेतनं, क्रियते अचेतनं वा वस्तु पच्यते, चीयते वा उपाश्रयादिकं, व्यूयते वा वस्त्रादिकं तत् आधाकर्म, तादृशमाहारादिकं 'भुंजमाणे' भुञ्जानः=तादृशाहारादेरुपभोगं कुर्वाणः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'किं बंधइ' किं बध्नाति कीदृशं कर्म बध्नाति, प्रकृति बन्धापेक्षया स्पृष्टावस्थापेक्षया वा, 'किं पकरेइ' किं प्रकरोति स्थितिबन्धापेक्षया बृद्धावस्थापेक्षया वा, 'किं चिणाइ' किं चिनोति अनुभागबन्धापेक्षया, निधत्ता-

टीकार्थ—(आहाकम्मं णं भुंजमाणे) साधु को अपने मन में रख-कर षट्काय के जीवों के उपमर्दनपूर्वक जो आहार आदि का निष्पादन होता है वह आधाकर्म है। (आधाय कर्म इति आधाकर्म) इस प्रकार की इसकी व्युत्पत्ति है, साधुओं को मन में रखकर उनके आहार के लिये षट्कायिक जीवों का उपमर्दन करना अथवा–आधया कर्म इति आधाकर्म साधु को निमित्त करके सचेतन वस्तु को अचेतन करना, अचेतन वस्तु को पकाना, उपाश्रयादिक बनवाना, वस्त्र वगैरह बुनवाना यह सब आधाकर्म आहार आदि का उपभोग करने वाला (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (किं बंधइ) प्रकृति बंध की अपेक्षा से अथवा स्पृष्टावस्था की अपेक्षा से कैसे कर्म का बंध करता है? (किं पकरेइ) स्थितिबंध की अपेक्षा से अथवा वृद्धावस्था की अपेक्षा से क्या करता है? (किंचिणाइ) अनुभागबंध की अपेक्षा से अथवा निधत्तकरण की

ટીકાર્થ—"आहाकम्मं णं भुंजमाणे" સાધુને નિમિત્તે છ કાયના જીવોના વિનાશવાળો જે આહાર વગેરે તૈયાર કરાય છે તે આહારને આધા કર્મ દોષથી દૂષિત ગણવામાં આવે છે. "आधाय कर्म इति आधाकर्म" આ પ્રમાણે તેની વ્યુત્પત્તિ થાય છે–સાધુઓને નિમિત્તે છ કાયના જીવોની વિરાધના કરીને તૈયાર કરેલા આહારને માટે આ શબ્દ પ્રયોગ થાય છે, અથવા–"आधया कर्म इति आधाकर्म" સાધુને નિમિત્તે સચેત વસ્તુને અચેત કરવી, અચેત વસ્તુને રાંધવી, ઉપાશ્રયાદિક, બનાવરાવવા, વસ્ત્રાદિ વણાવવા, એ બધાંને "આધા કર્મ" કહે છે. આવા આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારનો ઉપભોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "किं बंधइ" પ્રકૃતિ બંધની અપેક્ષાએ અથવા સ્પૃષ્ટાવસ્થાની અપેક્ષાએ કેવા કર્મનો બંધ બાંધે છે? "किं पकरेइ" સ્થિતિબંધની અપેક્ષાએ અથવા વૃદ્ધાવસ્થાની અપેક્ષાએ શું કરે છે? "किं चिणाइ" અનુભાગબંધની

वस्थापेक्षया वा 'किं उवचिणाइ' किम् उपचिनोति प्रदेशबन्धापेक्षया निकाचनापेक्षया वेति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'आहाकम्मं णं भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुञ्जानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ' आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीः 'सिढिलबंधणबद्धाओ' शिथिलबन्धनबद्धाः, 'धणियबंधणबद्धाओ पकरेइ' दृढबन्धनबद्धाः प्रकरोति, आधाकर्मिकाहारादिपरिसेवनेनायुष्कवर्जिताः सप्त कर्मप्रकृतयो याः शिथिलबन्धनबद्धा आसन् ता दृढबन्धनबद्धाः प्रकरोतीति, 'जाव अणुपरियट्टइ' यावत् अनुपर्यटति – परिभ्रमति, यावत्पदेन– हस्सकालठिइयाओ

अपेक्षा से किसका चय करता है । (किं उवचिणाइ) प्रदेशबंध की अपेक्षा अथवा निकाचना की अपेक्षा से किसका उपचय करता ? ये प्रश्न हैं । इनका उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि (गोयमा !) हे गौतम ! (आहाकम्मं णं भुंजमाणे) आधाकर्म दोष से दूषित आहार आदि उपभोग करता हुआ (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (आउ- कम्मवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ) आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्म प्रकृतिओं को कि जो इसके पहिले (सिढिल बंधणबद्धाओ) शिथिलबंधन से बद्ध हुई थीं (धणियबंधणबद्धाओ) दृढबंधन से बद्ध बना लेता है । तात्पर्य कहने का यह है कि आधाकर्मिक आहार आदि के परिसेवन करने से सेवनकर्त्ता श्रमण निर्ग्रन्थ आयुकर्म के सिवाय सातकर्म प्रकृतियों को जो शिथिलबंधनवाली थीं दृढबंधन से बद्ध करता है । (जाव अणुपरियट्टइ) यावत् वह संसार में जन्ममरण द्वारा परिभ्रमण

અપેક્ષાએ અથવા નિધત્તકરણુની અપેક્ષાએ શેનો ચય કરે છે ? "किं उवचिणाइ" પ્રદેશબંધની અપેક્ષાએ અથવા નિકાચની અપેક્ષાએ શેનો ઉપચય કરે છે? આ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે એ પ્રશ્નોના ભગવાન મહાવીર આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે.

"गोयमा ! હે ગૌતમ ! "आहाकम्मं णं भुंजमाणे" આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારાદિનો ઉપભોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ "आउ- कम्मवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ" આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિયો કે જેમને તેણે પહેલાં "सिढिलबंधणबद्धाओ" શિથિલ બંધનથી બાંધી હતી "धणियबंधणबद्धाओ" તેમને તે દૃઢ બંધનથી બાંધેલી કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે આધાકર્મિક આહાર વગેરેને ઉપયોગ કરનાર શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ. આયુષ્ય- કર્મ સિવાયની જે સાત કર્મપ્રકૃતિયો પહેલાં શિથિલ બંધવાળી હતી તેમને દૃઢ બંધનવાળી કરે છે. "जाव अणुपरियट्टइ" (यावत्) તે સંસારમાં જન્મ- મરણુ સહિત વારંવાર પરિભ્રમણુ કર્યા કરે છે. અહીં "जाव" (यावत्=पर्यंत)

टीका—'आहाकम्मं णं भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुञ्जानः, आधाय साधुं मनसि निधाय कर्म = षड्कायोपमर्दऽपूर्वकमाहारादिनिष्पादनम् तत् आधाकर्म, आधया=साधुप्रणिधानेन यत् क्रियते–सचेतनं वस्तु अचेतनं, क्रियते अचेतनं वा वस्तु पच्यते, चीयते वा उपाश्रयादिकं, व्यूयते वा वस्त्रादिकं तत् आधाकर्म, तादृशमाहारादिकं 'भुंजमाणे' भुञ्जानः=तादृशाहारादेरुपभोगं कुर्वाणः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'किं बंधइ' किं बध्नाति कीदृशं कर्म बध्नाति, प्रकृति वन्धापेक्षया स्पृष्टावस्थापेक्षया वा, 'किं पकरेइ' किं प्रकरोति स्थितिवन्धापेक्षया धृद्धावस्थापेक्षया वा, 'किं चिणाइ' किं चिनोति अनुभागवन्धापेक्षया, निधत्ता-

---

टीकार्थ—(आहाकम्मं णं भुंजमाणे) साधु को अपने मन में रख-कर षट्काय के जीवों के उपमर्दनपूर्वक जो आहार आदि का निष्पादन होता है वह आधाकर्म है। (आधाय कर्म इति आधाकर्म) इस प्रकार की इसकी व्युत्पत्ति है, साधुओं को मन में रखकर उनके आहार के लिये षट्कायिक जीवों का उपमर्दन करना अथवा–आधया कर्म इति आधाकर्म साधु को निमित्त करके सचेतन वस्तु को अचेतन करना, अचेतन वस्तु को पकाना, उपाश्रयादिक बनवाना, वस्त्र वगैरह बुनवाना यह सब आधाकर्म आहार आदि का उपभोग करने वाला (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (किं बंधइ) प्रकृति बंध की अपेक्षा से अथवा स्पृष्टावस्था की अपेक्षा से कैसे कर्म का बंध करता है? (किं पकरेइ) स्थितिबंध की अपेक्षा से अथवा वृद्धावस्था की अपेक्षा से क्या करता है? (किंचिणाइ) अनुभागबंध की अपेक्षा से अथवा निधत्तकरण की

ટીકાર્થ—"आहाकम्मं णं भुंजमाणे" સાધુને નિમિત્તે છ કાયના જીવોના વિનાશવાળો જે આહાર વગેરે તૈયાર કરાય છે તે આહારને આધા કર્મ દોષથી દૂષિત ગણવામાં આવે છે. "आधाय कर्म इति आधाकर्म" આ પ્રમાણે તેની વ્યુત્પત્તિ થાય છે–સાધુઓને નિમિત્તે છ કાયના જીવોની વિરાધના કરીને તૈયાર કરેલા આહારને માટે આ શબ્દ પ્રયોગ થાય છે, અથવા–"आधया कर्म इति आधाकर्म" સાધુને નિમિત્તે સચેત વસ્તુને અચેત કરવી, અચેત વસ્તુને રાંધવી, ઉપાશ્રયાદિક, બનાવરાવવા, વસ્ત્રાદિ વણાવવા, એ બધાંને "આધા કર્મ" કહે છે. આવા આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારનો ઉપભોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "किं बंधइ" પ્રકૃતિ બંધની અપેક્ષાએ અથવા સ્પૃષ્ટાવસ્થાની અપેક્ષાએ કેવા કર્મનો બંધ બાંધે છે? "किं पकरेइ" સ્થિતિબંધની અપેક્ષાએ અથવા વૃદ્ધાવસ્થાની અપેક્ષાએ શું કરે છે? "किं चिणाइ" અનુભાગબંધની

वंस्थापेक्षया वा 'किं उवचिणाइ' किम् उपचिनोति प्रदेशवन्धापेक्षया निकाचनापेक्षया वेति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'आहाकम्मं णं भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुञ्जानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ' आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीः 'सिढिलबंधणबद्धाओ' शिथिलबन्धनबद्धाः, 'धणियबंधणबद्धाओ पकरेइ' दृढबन्धनबद्धाः प्रकरोति, आधाकर्मिकाहारादिपरिसेवनेनायुष्कवर्जिताः सप्त कर्मप्रकृतयो याः शिथिलबन्धनबद्धा आसन् ता दृढबन्धनबद्धाः प्रकरोतीति, 'जाव अणुपरियट्टइ' यावत् अनुपर्यटति – परिभ्रमति, यावत्पदेन– हस्सकालठिइयाओ

अपेक्षा से किसका चय करता है। (किं उवचिणाइ) प्रदेशबंध की अपेक्षा अथवा निकाचना की अपेक्षा से किसका उपचय करता? ये प्रश्न हैं। इनका उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि (गोयमा!) हे गौतम! (आहाकम्मं णं भुंजमाणे) आधाकर्म दोष से दूषित आहार आदि उपभोग करता हुआ (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (आउ-कम्मवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ) आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्म प्रकृतिओं को कि जो इसके पहिले (सिढिल बंधणबद्धाओ) शिथिलबंधन से बद्ध हुई थीं (धणियबंधणबद्धाओ) दृढबंधन से बद्ध बना लेता है। तात्पर्य कहने का यह है कि आधाकर्मिक आहार आदि के परिसेवन करने से सेवनकर्त्ता श्रमण निर्ग्रन्थ आयुकर्म के सिवाय सातकर्म प्रकृतियों को जो शिथिलबंधनवाली थीं दृढबंधन से बद्ध करता है। (जाव अणुपरियट्टइ) यावत् वह संसार में जन्ममरण द्वारा परिभ्रमण

અપેક્ષાએ અથવા નિધત્તકરણની અપેક્ષાએ શેનો ચય કરે છે? "किं उवचिणाइ" પ્રદેશબંધની અપેક્ષાએ અથવા નિકાચની અપેક્ષાએ શેનો ઉપચય કરે છે? આ પ્રશ્નો પૂછયા છે એ પ્રશ્નોના ભગવાન મહાવીર આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે.

"गोयमा! હે ગૌતમ! "आहाकम्मं णं भुंजमाणे" આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારાદિનો ઉપભોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "आउ-कम्मवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ" આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિયો કે જેમને તેણે પહેલાં "सिढिलबंधणबद्धाओ" શિથિલ બંધનથી બાંધી હતી "धणियबंधणबद्धाओ" તેમને તે દૃઢ બંધનથી બાંધેલી કરે છે. તાત્પર્ય એ છે કે આધાકર્મિક આહાર વગેરેનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ, આયુષ્ય-કર્મ સિવાયની જે સાત કર્મપ્રકૃતિયો પહેલાં શિથિલ બંધવાળી હતી તેમને દૃઢ બંધનવાળી કરે છે. "जाव अणुपरियट्टइ" (यावत्) તે સંસારમાં જન્મ-મરણ સહિત વારંવાર પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. અહીં "जाव" (यावत्=पर्यंत)

दीहकालठिइयाओ पकरेइ मंदाणुभावाओ तिव्वाणुभावाओ पकरेइ अप्पपएसग्गाओ बहुपएसग्गाओ पकरेइ, आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ असायावेयणिज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ अणाइयं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं' इत्यस्य ग्रहणम्। छाया—ह्रस्वकालस्थितिकाः दीर्घकालस्थितिकाः प्रकरोति मन्दानुभावास्तीव्रानुभावाः प्रकरोति अल्पप्रदेशाग्रा बहुप्रदेशाग्राः प्रकरोति आयुष्कं च कर्म स्याद् बध्नाति स्यात् नो बध्नाति असातावेदनीयं च कर्म भूयो भूय उपचिनोति अनादिकं चानवताग्रं दीर्घाध्वं चातुरंतसंसारकान्तारम्। एतस्य व्याख्यानम्

करता है। यहां यावत् पद से (हस्सकालठिइयाओ दीहकालठिइयाओ पकरेइ, मंदाणुभावाओ तिव्वाणुभावाओ पकरेइ, अप्पपएसग्गाओ बहुपएसग्गाओ पकरेइ, आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ असायावेयणिज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ, अणाइयं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंतसंसारकंतारं) इस पाठ का संग्रह किया गया है। इसका तात्पर्य यह है कि ह्रस्वकाल की स्थितिवाली कर्म प्रकृतियों को वह दीर्घकाल की स्थितिवाली बना देता है। मन्द अनुभाववाली कर्म प्रकृतियों को वह तीव्र अनुभाववाली कर देता है। अल्पप्रदेशाग्रवाली कर्मप्रकृतियों को वह बहुप्रदेशाग्रवाली बना देता है। यह आयुकर्म का बंध करता है और नहीं भी करता है। असातावेदनीय कर्म का यह बार २ उपचय करता है। तथा अनादि अनन्त तथा दीर्घमार्गवाले चतुर्गति रूप संसार कान्तार में बार २ भ्रमण करता रहता है। इन सब पदों की व्याख्या (संवृतान प्रकरण में प्रथम

પદવડે નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-" हस्सकालठिइयाओ दीहकालठिइयाओ पकरेइ, मंदाणुभावाओ तिव्वाणुभावाओ पकरेइ, अप्पपएसग्गाओ बहुपएसग्गाओ पकरेइ, आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ, सिय नो बंधइ, असायावेयणिज्जं च णं कम्मं भुज्जो भुज्जो उवचिणाइ, अणाइयं च णं अणवयग्गं दीहमद्धं चाउरंत संसारकंतारं" આ પાઠનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-હ્રસ્વકાળની સ્થિતિવાળી કર્મ-પ્રકૃતિયોને તે દીર્ઘકાલની સ્થિતિવાળી બનાવે છે. મંદ અનુભાગવાળી કર્મ-પ્રકૃતિયોને તે તીવ્ર અનુભાગવાળી બનાવે છે. અલ્પ પ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તે બહુ પ્રદેશવાળી બનાવે છે-તે આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો. તે વારંવાર અસાતાવેદનીય કર્મનો ઉપચય કરે છે, તથા અનાદિ અનંત અને દીર્ઘ માર્ગવાળા, ચાર ગતિરૂપ સંસારરૂપી વનમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. આ બધાં પદોની વ્યાખ્યા "સંવૃતાનપ્રકરણમાં" (પ્રથમ શતકના

संवृतानगारप्रकरणे अष्टाविंशतितमे सूत्रे कृतं तत एव द्रष्टव्यम् । 'से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ' तत्केनार्थेन यावदनुपर्यटति ? भगवानाह—'गोयमे' त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'आहाकम्मं णं भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुंजानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आयाए धम्मं अइक्कमइ' आत्मनो धर्ममतिक्रामति, आत्मनः धर्म=चारित्रधर्मं श्रुतधर्मम् अतिक्रामति उल्लंघयति परित्यजतीति भावः, 'आयाए धम्मं अइक्कममाणे' आत्मनो धर्ममतिक्रामन् स्वकीयचारित्रात्मकधर्मं परित्यजन् 'पुढविकाइयं' पृथिवीकायिकं 'णावकंखइ' नावकांक्षति नानुकम्पते, 'जाव तसकायं णावकंखइ' यावत् त्रसकायं नावकांक्षति, यावत्पदेन—अप्तेजोवायुवनस्पतिकायानां ग्रहणम् । आधाकर्मिकमाहारादिकं भुञ्जानः

शतक प्रथम उद्देशक के २८ वें सूत्र में की जा चुका है सो वहां से जान लेना चाहिये । (से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ) हे भदन्त ! यह किस कारण से पूर्वोक्त विशेषण वाले संसार कान्तार में बार २ घूमता रहता है, तो इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि-(आहाकम्मं णं भुंजमाणे आधाकर्मिक आहार आदि का सेवन करता हुआ वह (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (आयाए धम्मं अइक्कमइ) अपने धर्म का उल्लंघन करता है । अर्थात् श्रुत चारित्ररूप जो आत्मा का धर्म है उसका वह परित्याग कर देता है । (आयाए धम्मं अइक्कममाणे) अपने चारित्रात्मक धर्म का उल्लंघन करने वाला-परित्याग कर देने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ (पुढविकाइयं) पृथिवीकायिक जीव की (णावकंखइ) अनुकंपा नहीं करता है । (जाव तसकायं णावकंखइ) यावत् वह त्रसकाय की रक्षा नहीं करता है । यहां यावत् पद से (अप्काय, तेजःकाय, वायुकाय और

પ્રથમ ઉદ્દેશકના ૨૮માં સૂત્રમાં) કરી છે તે ત્યાંથી વાંચી લેવી. "से केणट्ठेणं जाव अणुपरियट्टइ" હે ભગવન્! તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ શા કારણે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા સંસાર વનમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે?

ઉત્તર—आहाकम्मं णं भुंजमाणे" આધાકર્મિક આહારાદિનું સેવન કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "आयाए धम्मं अइक्कमइ" આત્માના ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરે છે, એટલે કે શ્રુતચારિત્રરૂપ જે આત્માનો ધર્મ છે તેનું આવી સ્થિતિમાં તે પાલન કરી શકતો નથી. "आयाए धम्मं अइक्कममाणे" તથા પોતાના ચારિત્રાત્મક ધર્મનું ઉલ્લંઘન (પરિત્યાગ) કરનાર તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "पुढविकाइयं" પૃથ્વીકાયિક જીવોની "णावकंखइ" અનુકંપા કરતો નથી-દયા પાળતો નથી. "जाव तसकायं णावकंखइ" તથા ત્રસકાય સુધીના જીવોની પણ તે રક્ષા કરતો નથી. અહીં "यावत्" પદથી અપ્કાય, તેજસ્કાય,

श्रमणो निर्ग्रन्थः समस्तपृथिवीकायादारभ्य समस्तत्रसकायपर्यन्तं षट्कायं नावकां· क्षति=नापेक्षते नानुकम्पते च हन्तुमिच्छतीत्यर्थः । 'जेसिं पि य णं जीवाणं' येषामपि च खलु जीवानाम् 'सरीराइं' शरीराणि, यानि आहारतया निष्पादितानि तानि 'आहारं आहारेइ' आहारमाहरति, आहारतया गृह्णाति 'तेवि जीवे नावकंखइ' तानपि जीवान् नावकांक्षति, अवकांक्षणम् अपेक्षा अनुकम्पा वा तान् जीवान् नापेक्षते नानुकंपते च आधार्कर्मिकाहारभोजी 'अहह ! एभिर्गृहस्थैर्मदर्थे पृथिव्यादिषट्कायजीवा उपमर्दिताः' इत्येवं दयां न कुरुते, 'से तेणट्ठेणं-गोयमा एवं वुच्चइ' तत्तेनार्थेन हे गौतम ! एवमुच्यते-'आहाकम्मं णं भुंजमाणे' आधाकर्म खलु भुञ्जानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आउयवज्जाओ

वनस्पतिकाय का ग्रहण हुआ है । आधाकर्मिक आहार आदि का उपयोग करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ समस्त पृथिवीकाय से लेकर समस्त त्रसकाय तक जो षट्काय के जीव हैं उन जीवों की अनुकंपा नहीं करता है, अर्थात् उन्हें मारना चाहता है । (जेसिं पि य णं जीवाणं) जिन जीवों के (सरीराइं) शरीर आहार रूप से निष्पादित हुए हैं उन्हें यह आधा· कर्मिक आहरादि करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ (आहारं आहारेइ) आहा· ररूप से ग्रहण कर लेता है । (तेवि जीवे नावकंखइ) उन पर भी यह दया नहीं करता है । अर्थात् उनके मन में ऐसा दया भाव नहीं जगता है कि अहह ! इन गृहस्थों ने मेरे लिये पृथिव्यादिक षट्काय जीव विराधे हैं-उपमार्दित किये हैं । (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ) इसलिये हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि (आहाकम्मं णं भुंजमाणे) आधाकर्म आहारादि का उपयोग करने वाला (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ

વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. આધાકર્મિક આહાર વગેરેનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પૃથ્વીકાયથી લઇને ત્રસકાય સુધીના જે છ કાયના જીવો છે તેમની અનુકંપા કરતો નથી, એટલે કે તેમનું રક્ષણ કરતો નથી પણ વિરાધના કરે છે. "जे सिं पि य णं जीवाणं" જે જીવોનાં "सरीराइं" શરીરનું આહારરૂપે નિર્માણ થયું છે તેનું તે આધાકર્મિક આહાર કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પોતાના આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે "ते वि जीवे नाव· कंखइ" એ જીવો પર પણ તે દયા કરતો નથી. એટલે કે તેના મનમાં એવો દયાભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી કે અરેરે ! આ ગૃહસ્થોએ મારે નિમિત્તે આ પૃથ્વી· કાય છ કાયના જીવોની વિરાધના કરી છે. "से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ" હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે "आहाकम्मं णं भुंजमाणे" આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારનો ઉપયોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "आउय·

सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ' आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीर्यावदनुपर्यटति अत्र यावत्पदेन-'ह्रस्वकालस्थितीः दीर्घकालस्थितीः प्रकरोति, मन्दानुभावास्तीव्रानुभावाः प्रकरोति, अल्पप्रदेशाग्रा बहुप्रदेशाग्राः प्रकरोति, आयुष्कं च खलु कर्म स्यात् बध्नाति स्यात् नो बध्नाति अशातावेदनीयं च खलु कर्म भूयो भूय उपचिनोति, अनादिकं च खलु अनवनताग्रं दीर्घाध्वं चातुरन्तसंसारकान्तारम्' इत्यस्य संग्रहः ? अनुपर्यटति=परिभ्रमति ।

आधाकर्मविपक्षश्च प्रासुकैषणीयमित्याधाकर्मसूत्रानन्तरं प्रासुकैषणीयसूत्रमाह- 'फासुएसणिज्जं णं भंते' इत्यादि । फासुएसणिज्जं णं भंते' प्रासुकैषणीयं

(आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ) आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्मप्रकृतियों को दृढतर बंधवाली करके बांधता है। यावत् वह संसारकान्तार-(अटवी) में बार २ जन्म मरण द्वारा परिभ्रमण करता रहता है। यहां पर "यावत्" पद से (ह्रस्वकालस्थितीः दीर्घकालस्थितीः प्रकरोति, मन्दानुभावास्तीव्रानुभावाः प्रकरोति, अल्पप्रदेशाग्रा बहुप्रदेशाग्राः प्रकरोति, आयुष्कं च खलु कर्म स्यात् बध्नाति, स्यात् नो बध्नाति, अशाता वेदनीयं च खलु कर्म भूयो भूय उपचिनोति, अनादिकं च खलु अनवनताग्रं, दीर्घाध्वं, चातुरन्त संसारकान्तारम् इस पाठ का संग्रह किया गया है। (अणुपरियट्टइ) का अर्थ "बार २ परिभ्रमण करता है" ऐसा है। आधाकर्म का विपक्ष प्रासुक एषणीय होता है इसलिये सूत्रकार ने आधाकर्म सूत्र के बाद यह प्रासुक एषणीय सूत्र कहा है-(फासु एसणिज्जं णं भंते !) प्रासुक शब्द का अर्थ अचित्त

वज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ जाव अणुपरियट्टइ" આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મ પ્રકૃતિયોને દઢતર બંધવાળી બનાવે છે, (यावत्) તે સંસારકાંતાર (અટવી) માં વારંવાર જન્મ-મરણવડે પરિભ્રમણ કરે છે. અહીં "यावत्" પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-"તે હ્રસ્વકાળની સ્થિતિવાળી પ્રકૃતિયોને દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળી બનાવે છે, મંદ અનુભાગવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તીવ્ર અનુભાગવાળી કરે છે, અલ્પ પ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને બહુ પ્રદેશવાળી બનાવે છે, તે આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધે છે પણ ખરો અને નથી પણ બાંધતો, તે અશાતા વેદનીયનો વારંવાર ઉપચય કરે છે અને અનાદિ, અનન્ત, દીર્ઘ માર્ગવાળી, ચાર ગતિરૂપ સંસાર અટવીમાં વારંવાર ભટકયા કરે છે. "अणुपरियट्टइ" એટલે વારંવાર પરિભ્રમણ કરે છે. આધા કર્મથી વિપરીત અર્થવાળો શબ્દ પ્રાસુક એષણીય છે. તેથી "આધાકર્મ" સૂત્રનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર "પ્રાસુક એષણીય" સૂત્રનું નિરૂપણ કરે છે-"फासु एसणिज्जं णं भंते ! પ્રાસુક

खलु भदन्त ! तत्र प्रासुकम्=अचित्तम्, एषणीयं=आधाकर्मादिसकलदोषरहितम् 'भुंजमाणे' भुञ्जानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'किं बंधइ' किं बध्नाति 'जाव उवचिणाइ' यावदुपचिनोति? यावत्पदेन-'किं प्रकरोति किं चिनोति' इत्यस्य संग्रहः। प्रासुकैषणीयमाहारादिकं भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थः किं कर्म बध्नाति किं प्रकरोति किं चिनोति किम् उपचिनोति चेति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'फासुएसणिज्जं णं भुंजमाणे' प्रासुकैषणीयं खलु भुञ्जानः दोषरहिताहारादिकं भुञ्जानः 'समणे निग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ' आयुष्कवर्जाः सप्त कर्मप्रकृतीः

और एषणीय शब्द का अर्थ आधाकर्म आदि समस्त दोषों से रहित-निर्दोष-ऐसे आहार आदि को (भुंजमाणे) अपने उपभोग में लाने वाला (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (किं बंधइ जाव उवचिणाइ) कैसी-कितनी कर्मप्रकृतियों का बंध करता है यावत् वह कैसी कर्मप्रकृतियों का उपचय करता है। यहां यावत् पद से (किं प्रकरोति, किं चिनोति) इन दो का संग्रह किया गया है। गौतमस्वामी का प्रश्न ऐसा है कि प्रासुक एषणीय आहारादि का उपभोग करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ कितनी कर्मप्रकृतियों को बांधता है, उन्हें कैसी करता है, किसका उनमें चय करता है, किसका उनमें उपचय करता है? इसका उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम! (फासुएसणिज्जं भुंजमाणे) प्रासुक एषणीय आहार आदि का उपयोग करने वाला (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रंथ (आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ)

એટલે અચેત અને એષણીય એટલે આધાકર્મ વગેરે તમામ દોષોથી રહિત-નિર્દોષ-એવા આહારનો "भुंजमाणे" ઉપભોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ "किं बंधइ जाव उवचिणाइ" કેવી (કેટલી) કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે? યાવત્ તે કર્મપ્રકૃતિયોનો ઉપચય કરે છે? અહીં "यावत्" પદથી "किं प्रकरोति, किं चिनोति" એ બે પ્રશ્નો ગ્રહણ કરાયા છે. ગૌતમ સ્વામીના ઉપલા પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રાસુક એષણીય આહારાદિનો ઉપભોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કેટલી કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ કરે છે? તેમને કેવી રીતે કરે છે? તેમાંથી કોનો ચય કરે છે? અને કોનો ઉપચય કરે છે? તેનો ભગવાન મહાવીરસ્વામી આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે—

"गोयमा!" હે ગૌતમ! "फासुएसणिज्जं भुंजमाणे" પ્રાસુક એષણીય આહાર વગેરેનો ઉપયોગ કરનાર "समणे निग्गंथे" શ્રમણ નિર્ગ્રંથ, "आउयवज्जाओ सत्तकम्मपगडीओ" આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃ-

अष्टौ हि कर्मप्रकृतयस्तासु आयुःप्रयोजककर्मप्रकृतिं विहाय इतराः सप्त कर्मप्रकृतीः याः 'धणियबंधणबद्धाओ' दृढबन्धनबद्धाः पूर्वमासन् ताः सिढिण बंधणबद्धाओ पकरेइ' शिथिलबन्धनबद्धाः प्रकरोति, पूर्वं याः कर्मप्रकृतयो दृढतर बन्धनबद्धाआसन् ताः शिथिलबन्धनबद्धाः प्रकरोति, 'जहा संवुडेणं' यथा संवृतः खलु, यथा संवृतोऽनगारः अत्रैव शतके प्रथमोद्देशके एकविंशतितमे सूत्रे संवृतानगार वक्तव्यता प्रोक्ता तथाऽस्यापि वक्तव्यता विज्ञेया। 'नवरं' नवरं वैलक्षण्यं तस्माद् आयुष्कविषयेऽस्तिः –तत्र·आयुष्कं कर्म कदाचिद् नो बध्नातीत्यस्ति 'आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ सिय नो बंधइ' आयुष्कं च खलु कर्म स्यात् बध्नाति स्यात् नो बध्नाति कदाचिदायुष्कं कर्म बध्नाति कदाचिन्नो बध्नाति, यदि बध्नाति तदा शुभं देवाद्यायुष्कं बध्नातीति भावः, 'सेसं तहेव जाव वीइवयइ' शेषं तथैव यावत् व्यतिव्रजति, शेषम् आयु-

---

आयुकर्म को छोड़कर सातकर्मप्रकृतियों को कि जो उसके पहिले गाढ-बंधन से बंधी थीं अब शिथिलबंधन वाली बना देता है। इस विषय में संवृत अनगार की जैसी वक्तव्यता जो प्रथम शतक के प्रथम उद्देशक के २८ वें सूत्र में कही गई है वहाँ से जानना चाहिये। यही बात सूत्रकार ने (जहा संवुडेणं) इस सूत्र द्वारा समझाई है (नवरं) परन्तु आयुष्क के बंध के विषय में उसकी अपेक्षा जो विलक्षणता है यहां वह (आउयं च णं कम्मं सिय बंधइ, सिय नो बंधइ) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। इसमें यह समझाया गया है कि वह कभी आयु का बंध करता भी है और कभी नहीं भी करता है। यदि वह आयु का बंध करता है तो शुभ देवादि आयुष्क का ही बंध करता है। अन्य अशुभ आयु का नहीं। (सेसं तहेव जाव वीइवयइ) बाकी का और

तियो के જેમને પહેલાં તેણે ગાઢ બંધનોથી બાંધી હતી તેમને હવે શિથિલ બંધનવાળી બનાવે છે. આ વિષયમાં પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકના ૨૮ માં સૂત્રમાં સંવૃત અણગાર વિષે જે વર્ણન કર્યું છે તે પ્રાસુક એષણીય આહારાદિનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથને લાગુ પડે છે, એ જ વાત સૂત્રકારે "जहा संवुडेणं" સૂત્રવડે સમજાવી છે. "नवरं" પરંતુ આયુષ્યબંધની અપેક્ષાએ તેનામાં જે વિશિષ્ટતા છે તે "आउयं च णं कम्म सिय बंधइ, सिय नो बधइ" આ સૂત્રપાઠ વડે પ્રકટ કરી છે, તેમાં બતાવ્યું છે કે આયુષ્ય-કર્મને બંધ તે ક્યારેક બાંધે છે અને ક્યારેક નથી પણ બાંધતો, જો તે આયુષ્યનો બંધ બાંધે તો દેવાદિ શુભ આયુષ્યનો જ બંધ બાંધે છે. અન્ય અશુભ આયુષ્યનો બંધ બાંધતો નથી. "सेसं तहेव जाव वीइवयइ" બાકીનું

ष्ककर्मबन्धनव्यतिरिक्तं सर्वम् संवृतानगारवदेव बोद्धव्यं संसारव्यतिव्रजनपर्यन्त मिति भावः । 'से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ' तत्केनार्थेन यावद् व्यतिव्रजति ? संसारकान्तारं समुल्लङ्घयति ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'फासुएसणिज्जं' प्रासुकैषणीयम् अचित्तं निर्दोषमाहारादिकम् 'भुंजमाणे' भुञ्जानः तादृशमाहारादिकमाहरन् 'समणे णिग्गंथे' श्रमणो निर्ग्रन्थः 'आयाए धम्मं' आत्मनः धर्मम्=चारित्रधर्मम् 'श्रुतधर्मं च नो अइक्कमइ' नो अतिक्रामति नोल्लङ्घयति 'आयाए धम्मं अणइक्कममाणे' आत्मनो धर्ममनतिक्रामन् 'पुढविक्काइय अवकंखति' पृथिवीकायिकमवकांक्षति अवकांक्षणमपेक्षणमनुकंपनं च तथा चापेक्षतेऽनुकंपते चेत्यर्थः, 'जाव तसकायं अवकंखइ' यावत् त्रसकायमवकांक्षति

सब कथन, आयुष्क कर्मबंध के सिवाय संवृत अनगार की तरह से ही जानना चाहिये । यह कथन कहां तक उसकी तरह जानना चाहिये तो इसके लिये सूत्रकारने (वीइवयइ) ऐसा कहा है-जिसका तात्पर्य है कि इसके संबंध का और अवशिष्ट कथन (संसार को पार कर देना हैं) इस निर्दिष्ट पद तक ही जानना चाहिये । (से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ) हे भदंत आप ऐसा कथन किस आशय से करते हैं कि वह संसाररूप कान्तार को उल्लंघन कर देता है । तो इसका उत्तर-देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम ! (फासुएसणिज्जं) अचित्त निर्दोष आहार आदि को (भुंजमाणे) अपने उपयोग में लाने वाला (समणे निग्गंथे) श्रमण निर्ग्रन्थ (आयाए धम्मं) आत्मा के धर्म का-श्रुतचारित्ररूप धर्म का-(नो अइक्कमइ) उल्लंघन नहीं करता है । आयाए धम्मं अणइक्कममाणे) आत्मा के श्रुतचारित्ररूप धर्म का उल्लंघन नहीं करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ (पुढविक्काइयं अवकंखति) पृथिवीकायिक

"संसारने पार करी जाय छे" त्यां सुधीनुं तमाम कथन संवृत अणगारना कथन प्रमाणे ज समजवुं. "वीइवयइ" एटले संसारने पार करी जाय छे.

"से केणट्ठेणं जाव वीइवयइ ?" हे भदन्त ! आप शा कारणे एवुं कहो छो के ते संसाररूपी कांतारने ओळंगी जाय छे ? तेनो जवाब आपतां महावीरप्रभु कहे छे के "गोयमा ! हे गौतम ! "फासुएसणिज्जं" अचेत निर्दोष आहार वगेरेनो "भुंजमाणे" उपयोग करनार "समणे निग्गंथे" श्रमण निर्ग्रंथ "आयाए धम्मं" आत्माना धर्मनुं-श्रुत चारित्ररूप धर्मनुं- "नो अइक्कमइ" उल्लंघन करतो नथी. "आयाए धम्मं अणइक्कममाणे" आत्माना धर्मनुं-श्रुतचारित्ररूप धर्मनुं-उल्लंघन न करनार श्रमण निर्ग्रंथ "पुढविक्काइयं अवकंखति" पृथ्वीकायनी अनुकंपा (दया) राखे छे. "जाव तसकायं अव·

अनुकम्पते यावत्पदेन–अप्तेजोवायुवनस्पतीनां ग्रहणं कर्तव्यम्। 'जेसिंपि य णं जीवाणं सरीराइं आहारइ' येषामपि च खलु जीवानां शरीराणि आहरति 'तेवि जीवे अवकंखइ' तानपि जीवानवकांक्षति, तेषु जीवेष्वपि दयाबुद्धिं करोतीत्यर्थः। 'से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ' तत्तेनार्थेन यावत् व्यतिव्रजति, एतेन कारणेनोच्यते हे गौतम! प्रासुकैषणीयमाहारादिकं भुञ्जानः श्रमणो निर्ग्रन्थ आयुष्कर्मवर्जिताः सप्त कर्मप्रकृती र्नोबध्नाति न प्रकरोति न चिनोति नवोपचिनोति दृढतरबद्धा अपि कर्मप्रकृतीः शिथिलयति यावत् संसारकान्तारं व्यतिक्रामति उल्लंघयति चेतिभावः॥ सू० ७॥

की अपेक्षा करता है–उनपर अनुकंपा रखता है। (जाव तसकायं अवकंखइ) यावत् वह त्रसकाय की अनुकंपा रखता है। यहां यावत् पद से (अप्काय, तेजःकाय, वायुकाय और वनस्पतिकाय का ग्रहण किया गया है। (जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइं आहाराइं) अपि च–वह श्रमण निर्ग्रन्थ जिन जीवों के शरीरों का आहार करता है (ते वि जीवे अवकंखइ) उन जीवों पर भी वह दया बुद्धि करता है। इसलिये हे गौतम (से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ) इस आशय से मैंने ऐसा कहा है कि प्रासुक निर्दोष आहारादि को अपने उपयोग में लाता हुआ श्रमण निर्ग्रन्थ आयुष्ककर्म को छोड़कर आने के लिये सातकर्मप्रकृतियों को नहीं बांधता है, तथा जो पहिले बंध चुकी हैं जिनकी लंबेकाल की स्थिति पड़ी है और तीव्र अनुभाग जिनमें पड़ा है, उन्हें अल्पकालस्थितिवाली बनाता है और मन्द अनुभागवाली बनाता है। तथा बहुप्रदेशाग्रवाली प्रकृतियों को वह अल्पप्रदेशाग्रवाली बनाता है। इस तरह वह यावत् संसार अटवी से पार हो जाता है। तात्पर्य इस सूत्र का यह है कि आधाक-

कंखइ" यावत् છે ત્રસકાય સુધીના જીવોની અનુકંપા રાખે છે. અહીં "यावत्" પદથી અપ્કાય, તેજસ્કાય વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયને ગ્રહણ કરવામાં આવેલછે. "जेसिं पि य णं जीवाणं सरीराइ आहाराइं' તથા–તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જે જીવોનાં શરીરોનો આહાર કરે છે "ते वि जीवे अवकंखइ" તે જીવો પણ દયાભાવ રાખે છે. હે ગૌતમ! "से तेणट्ठेणं जाव वीइवयइ" તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે પ્રાસુક નિર્દોષ આહારાદિનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધતો નથી. અને જે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ પહેલાં બાંધેલો હોય છે, જેમની દીર્ઘકાલની સ્થિતિ હોય છે, જેમનો તીવ્ર અનુભાગ હોય છે, એવી કર્મપ્રકૃતિયોને તે અલ્પકાળની સ્થિતિવાળી અને મંદ અનુભાગવાળી બનાવે છે. અને બહુપ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તે અલ્પપ્રદેશવાળી બનાવે છે. આ રીતે તે સંસારકાંતારને ઓળંગી જાય છે. આ

मित्र आहारादि करनेवाला श्रमण निर्ग्रन्थ आयु कर्म को छोड़कर सात कर्मप्रकृतियो का बंध करता है और प्रासुक निर्दोष आहार करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ आयुकर्म को छोड़कर शेष सात कर्म प्रकृतियों का बंध नहीं करता है। आधाकर्मिक आहार कर्त्ता श्रमण निर्ग्रन्थ जिन कर्मप्रकृतियों का बंध करता है वह उनके प्रकृति बंध में, स्थितिबंध में, अनुभागबंध में और प्रदेशबंध में विशेष महत्ता, दृढ़ता और मजबूताई आदि बढने लगतें है। और शुद्ध निर्दोष आहारादि का उपयोग करने वाले श्रमण निर्ग्रन्थ के आगे के लिये आयुकर्म को छोड़कर शेष ७ कर्म प्रकृतियों का बंध नहीं होता है। तथा जो कर्मप्रकृतियां पूर्व बद्ध हैं उनके प्रकृतिबंध में अनुभागबन्ध में और प्रदेशबन्ध में हीनता, अल्पता अदृढता आदि आने लगती है। इस तरह से इन दोनों श्रमण निर्ग्रन्थों के विषय में जो चार प्रश्न किये गये हैं उनका उत्तर प्रथम प्रश्न आधाकर्मिक आहार को भोगने वाले की अपेक्षा तो इस सूत्र द्वारा इस प्रकार दिया गया जानना चाहिये। (किं बन्धइ) इस प्रश्न का उत्तर यह है कि वह आयुष्कर्म को छोड़कर ७ कर्म प्रकृतियों का बन्ध करता है। (किं पकरेइ) प्रश्न का उत्तर यह है कि वह अल्पकालस्थितिवाला

સૂત્રનું તાત્પર્ય એ છે કે આધાકર્મિક આહાર વગેરેનો ઉપભોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિનો બંધ બાંધે છે. પરન્તુ પ્રાસુક નિર્દોષ આહાર વગેરેનો ઉપભોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્યકર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધતો નથી. આધાકર્મિક આહારાદિ કરનાર શ્રમણનિર્ગ્રંથ જે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધ્યો હોય છે તે કર્મપ્રકૃતિયોને તે દીર્ઘ સ્થિતિવાળી, તીવ્રતર અનુભાગવાળી અને બહુતર પ્રદેશવાળી બનાવે છે, પરન્તુ પ્રાસુક નિર્દોષ આહાર આદિનો ઉપયોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પહેલાં જે કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધેલો હોય છે તેમને તે; અલ્પકાળની સ્થિતિવાળી મંદતર અનુભાગવાળી અને અલ્પતર પ્રદેશવાળી બનાવે છે.

આ રીતે બન્ને પ્રકારના શ્રમણ નિર્ગ્રંથોના વિષયમાં જે ચાર પ્રશ્નો કર્યા છે તેના ઉત્તરો આપ્યા છે. સૂત્રની શરૂઆતમાં આધાકર્મિક આહારાદિ ગ્રહણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથને અનુલક્ષીને ચાર પ્રશ્નો પૂછ્યા છે, અને તેમના ઉત્તરો આપ્યા છે—" किं बंधइ " આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે મળ્યો છે આયુષ્ય કર્મ સિવાયની સાત કર્મપ્રકૃતિયોનો બંધ બાંધે છે, " किं पकरेइ " આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે મળ્યો છે-" અલ્પકાળની સ્થિતિવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને

इहानन्तरसूत्रे संसारव्यतिव्रजनं प्राणानुकम्पावतां श्रमणानामुक्तम् तच्च व्यतिव्रजनं कर्मणोऽस्थिरतया प्रलोटने (परिवर्त्तने) सत्येव संभवति, इत्यतोऽस्थिरे सूत्रमाह—' से णूणं भंते ' इत्यादि ।

सूलम्–से णूणं भंते ! अथिरे पलोट्टइ नो थिरे पलोट्टइ, अथिरे भज्जइ नो थिरे भज्जइ, सासए बालए बालियत्तं

प्रकृतियों को दीर्घकालस्थितिवाली बना देता है, मन्दानुभाववाली प्रकृतियों को तीव्रानुभाववाली बना देता है और अल्पप्रदेशाग्रवाली प्रकृतियों को बहुप्रदेशाग्रहवाली बना देता है। तथा जो शुद्ध निर्दोश आहार करने वाला श्रमण निर्ग्रन्थ है वह आयु कर्म का बन्ध करता भी है और नहीं भी करता है। तथा बांधी हुई सात कर्म की प्रकृतियों को कि जिन्हें पहिले उसने गाढबन्धन से बाँधा है शिथिलबन्धववाली करने लगता है। दीर्घ–लंबे काल की स्थितिवाली प्रकृतियों को वह ह्रस्वकाल की स्थितिवाली बनाना प्रारंभ कर देता है। तथा तीव्र अनुभागवाली प्रकृतियों को मंद अनुभागवाली और बहुप्रदेशाग्रवाली प्रकृतियों को अल्पप्रदेशाग्रवाली बनाना शुरू कर देता है। इसके सिवाय का और अवशिष्ट कथन संवृत अनगार के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये। तथा आधाकर्मिक आहारादि करने वाले का कथन असंवृत अनगार की तरह जानना चाहिये ॥ सू० ७ ॥

यहां अनन्तरसूत्र में जीवों की अनुकंपा वाले श्रमणजनों का संसार

દીર્ઘકાળની સ્થિતિવાળી બનાવે છે, મંદ અનુભાગવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તીવ્ર અનુભાગવાળી બનાવે છે, અલ્પ પ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિયો બહુ પ્રદેશવાળી બનાવે છે તથા પ્રાસુક નિર્દોષ આહારાદિ ગ્રહણ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ આયુષ્યકર્મનો બંધ બાંધે પણ છે અને નથી પણ બાંધતો, તથા પહેલાં તેણે જે કર્મપ્રકૃતિયોનો ગાઢ બંધ બાંધ્યો હતો તે કર્મપ્રકૃતિયોને શિથિલ બંધવાળી બનાવે છે, દીર્ઘ કાળસ્થિતિવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તે હ્રસ્વની સ્થિતિવાળી બનાવે છે, તીવ્ર અનુભાગવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તે મંદ અનુભાગવાળી બનાવે છે, અને બહુ પ્રદેશવાળી કર્મપ્રકૃતિયોને તે અલ્પ પ્રદેશવાળી બનાવે છે આ સિવાયનું તમામ વક્તવ્ય સંવૃત અણગારના પ્રકરણમાં બતાવ્યા પ્રમાણે જ સમજવું, આધાકર્મિક આહાર વગેરે કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથનું વક્તવ્ય અસંવૃત અણગાર પ્રમાણે સમજવું ॥ સૂ૦ ૭ ॥

આગળના સૂત્રમાં જીવોની અનુકંપાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથો સંસારને તરી

असासयं सासए पंडिए पंडियत्तं असासयं, हंता गोयमा ! अथिरे पलोट्टइ जाव पंडियत्तं असासयं, सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ ॥ सू० ८ ॥

छाया—तद् नूनं भदन्त ! अस्थिरः प्रलोटयति नो स्थिरः प्रलोटयति, अस्थिरो भज्यते नो स्थिरो भज्यते, शाश्वतो बालकः बालकत्वम् अशाश्वतम् शाश्वतः पण्डितः पण्डितत्वमशाश्वतम् ! हंत गौतम ! अस्थिरः प्रलोटयति, यावत्पण्डितत्वमशाश्वतम् तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥ सू० ८ ॥

से पार होना प्रकट किया गया है। सो "उनका यह संसार से पार होना कर्म के अस्थिर होने के कारण उसके नाश-परिवर्तन होने पर ही संभवता है" इस ख्याल से सूत्रकार अस्थिर के विषय में सूत्र कहते हैं-'से णूणं भंते! अथिरे पलोट्टई' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(भंते) हे भदन्त ! (अथिरे पलोट्टइ) जो अस्थिर पदार्थ होता है, वह पलटता रहता है (नो थिरे पलोट्टइ) स्थिर पदार्थ नहीं पलटता है। (अथिरे भज्जइ) जो अस्थिर होता है वह टूट जाता है (नो थिरे भज्जइ) स्थिर पदार्थ नहीं टूटता है (सासए बालए बालियत्तं-असासयं) बालक शाश्वत है बालकपना अशाश्वत है। (सासए पंडिए पंडियत्तं असासयं) पंडित शाश्वत है, पण्डितपना अशाश्वत है। (हंता गोयमा ! अथिरे पलोट्टइ, जाव पंडियत्तं असासयं) हां गौतम ! अस्थिर पदार्थ पलटता रहता है यावत् पण्डितपना अशाश्वत है। (सेवं भंते !

જાય છે, એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તેમનું સંસારને તરી જવાનું કાર્ય કર્મોના અસ્થિર થવાના કારણે એટલે કે-કર્મોનો નાશ-પરિવર્તન થવાથી જ સંભવી શકે છે. તેનો ખ્યાલ રાખીને સૂત્રકાર અસ્થિરના વિષયમાં સૂત્ર કહે છે.

"से णूणं भंते ! अथिरे पलोट्टइ" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ—(भंते !) હે ભગવન્ ! (अथिरे पलोट्टइ) જે પદાર્થ અસ્થિર હોય છે તે શું પલટતો (પરિવર્તન પામતો) રહે છે ? (नो थिरे पलोट्टइ) શું સ્થિર પદાર્થ પલટતો નથી ? (अथिरे भज्जइ) જે પદાર્થ અસ્થિર હોય છે તે શું ભાંગી જાય છે ? (नो थिरे भज्जइ) શું સ્થિર પદાર્થ ભાંગતો નથી ? (सासए बालए बालियत्तं असासयं) શું બાલક શાશ્વત છે અને બાલકપણું અશાશ્વત છે ? (सासए पंडिए, पंडियत्तं असासयं) શું પંડિત શાશ્વત છે ? અને પંડિતપણું અશાશ્વત છે ? (हंता गोयमा ! अथिरे पलोट्टइ, जाव पंडियत्तं असासयं) હા, ગૌતમ ! અસ્થિર પદાર્થ પલટતો રહે છે, (यावत्) પંડિત-

टीका—'से णूणं भंते' तद् नूनं भदन्त! 'अथिरे पलोट्टइ' अस्थिरः प्रलोटयति, अस्थिरः स्थिरतारहितः यः सर्वदा न तिष्ठति स अस्थिर इति कथ्यते, अस्थिरः लोष्टादिपदार्थः प्रलोटयति परिवर्तते पूर्वावस्थां परित्यज्याव-स्थान्तरं प्राप्नोतीत्यर्थः, इहाध्यात्मविचारे अस्थिरं कर्म, तस्य कर्मणः जीवप्रदे-शेभ्यः प्रतिसमयं चलनेनास्थिरत्वात् प्रलोटयति = बंधोदयनिर्जरणादिपरिणामैः परिवर्तते। 'नो थिरे पलोट्टइ' नो स्थिरः प्रलोटयति, स्थिर पदार्थस्य स्वरूप परि-

---

सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) जैसा आप कहते हैं वह इसी तरह से है हे भदन्त! इसी तरह से है। ऐसा कहकर यावत् वे गौतम अपने उचित स्थान पर आकर बैठ गये।

टीकार्थ—(से णूणं भंते! हे भदन्त! जो (अथिरे) स्थिरता से रहित होता है-अर्थात् जो सर्वदा एकसी स्थिति में नहीं रहता है वह अस्थिर कहलाता है ऐसा अस्थिर लोष्ट (मिट्टी का ढेला) आदि पदार्थ (पलोट्टइ) बदलता है-पूर्वावस्था का त्याग कर अवस्थान्तर को प्राप्त करता है क्या? यहां आत्मा के विचार में अस्थिर पदार्थ कर्म है। उस कर्म का जीवप्रदेशों से प्रतिसमय जो चलना-बिछुडना होता है वही उसकी अस्थिरता है। इसी कारण वह बदलता रहता है ऐसा कहा है तात्पर्य यह है कि वह बंध, उदय निर्जरण आदि परिणामों से अक्रान्त होता रहता है यही उसका बदलना है। (नो थिरे पलोट्टइ) जो पदार्थ स्थिर होता है उसके स्वरूप का परिवर्तन नहीं होता है। जैसे शिला

પણું અશાશ્વત છે. (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) હે ભગવન્! આપના કહેવા પ્રમાણે જ બધુંય છે. હે ભગવન્! એ પ્રમાણે જ છે. એવું કહીને (यावत्) ગૌતમસ્વામી પોતાને સ્થાને ગયા.

ટીકાર્થ–"से णूणं भंते" હે ભગવન્! જે "अथिरे" અસ્થિર હોય છે એટલે કે જે પદાર્થ; હંમેશા એકસરખી સ્થિતિમાં રહેતો નથી તે પદાર્થને અસ્થિર કહે છે. એવા લોષ્ટ (માટીનું ઢેફું) વગેરે પદાર્થો " पलोट्टइ " શું બદલાતા પરિવર્તન પામતાં રહે છે? પહેલાંની અવસ્થાને છોડીને બીજી અવસ્થાને પામતાં રહે છે? અહીં આત્માની અપેક્ષાએ અસ્થિર પદાર્થ કર્મ છે. તે કર્મો પ્રત્યેક સમયે જીવ પ્રદેશોમાંથી જૂદાં પડતાં રહે છે. એને જ કર્મની અસ્થિરતા કહે છે. એટલા માટે જ કર્મ બદલતું રહે છે એવું કહ્યું છે. તાત્પર્ય એ છે કે કર્મો, બંધ, ઉદય, નિર્જરા વગેરે પરિણામોથી અક્રાન્ત થતું રહે છે, તેને જ કર્મનું પરિવર્તન કહે છે. " नो थिरे पलोट्टइ " સ્થિર પદાર્થના સ્વરૂપમાં પરિ-

वर्तनं न भवति यथा शिलादिकम् , इहाध्यात्मविचारे स्थिरो जीवः कर्मक्षये जातेपि स्वरूपतस्तस्य जीवस्यावस्थितत्वादेव नासौ जीवः कदाचिदपि प्रलोटयति अजीवतया न परिवर्त्तते चेतनालक्षणो हि जीवः स कदाचिदपि न परिवर्तते मोक्षावस्थायामपि चेतनात्मकस्वभावस्यानपायात्, तथा 'अस्थिरे भज्जइ' अस्थिरः भज्यते=त्रुट्यति, यथा-तृणादिकमस्थिरस्वभावकं सत् भज्यते, इह आत्मप्रकरणे अस्थिरं कर्म तद् भज्यते=व्यपैति विनाशमुपगच्छतीति 'नो थिरे भज्जइ' नो स्थिरो भज्यते, स्थिरमभंगुरस्वभावकं लोहशलाकादिकं न भज्यते । इहात्मविचारप्रस्तावे स्थिरो

आदि पदार्थ अपने निज स्वरूप से कभी नहीं बदलते हैं। यहां आत्मा को लेकर विचार चल रहा है। उसमें स्थिर पदार्थ जीव है। क्यों कि कर्मो का क्षय हो जाने पर भी जीव अपने निजस्वरूप से अवस्थित ही रहता है। ऐसा तो होता नहीं है कि जीव अजीवरूप से परिवर्तित हो जावे। मोक्षावस्था में भी उसके चेतनात्मक स्वभाव का अपाय (नाश) नहीं होता है। तथा (अथिरे भज्जइ) ऐसा जो कहा है सो उसका तात्पर्य यह है कि जिस प्रकार तृणादिक अस्थिर स्वभाव वाले होते हैं इसी कारण वे टूट जाते हैं। इसी तरह यहां आत्मप्रकरण में अस्थिर स्वभाववाले जीवात्मा के साथ लगे हुए कर्म हैं अतः वे भी टूट जाते हैं अर्थात् जीवात्मा से छूट जाते हैं-विनष्ट हो जाते हैं-उससे दूर हो जाते हैं। (नो थिरे भज्जइ) ऐसा जो कहा है सो उसका अभिप्राय यह है कि जो स्थिर स्वभाववाली वस्तु होती है वह कभी भग्न नहीं होती है-सर्वथा नष्ट नहीं होती है-जैसे लोह शलाका आदि। यहां आत्मा

વર્તન થતું નથી, જેમકે શિલા વગેરે પદાર્થો પોતાના સ્વરૂપને કદી પણ બદલતાં નથી, અહીં આત્માની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં સ્થિર પદાર્થ જીવ છે, કારણ કે કર્મોનો ક્ષય થવા છતાં પણ જીવ પોતાના નિજ સ્વરૂપમાં જ સ્થિર રહે છે, એવું ક્યારે ય પણ બનતું નથી કે જીવ અજીવરૂપે પરિવર્તન પામતો હોય. મોક્ષાવસ્થામાં પણ તેના ચેતનરૂપ સ્વભાવનો અપાય (નાશ) થતો નથી. તથા ' અથિરે ભજ્જઇ " એવું જે કહ્યું તેનો ભાવાર્થ એ છે કે અસ્થિર સ્વભાવવાળા તૃણાદિક પદાર્થો જેવી રીતે તૂટી જાય છે, એવી રીતે જીવાત્માની સાથે લાગેલાં અસ્થિર સ્વભાવવાળાં કર્મો પણ તૂટી જાય છે-એટલે કે જીવાત્માથી અલગ થઇ જાય છે-નાશ પામી જાય છે. " નો થિરે ભજ્જઇ " એટલે કે સ્થિર સ્વભાવવાળી વસ્તુઓ કદી પણ ભાંગતી નથી-સર્વથા નાશ પામતી નથી. જેમકે લોહશલાકા વગેરે સ્થિર સ્વભાવવાળાં પદાર્થોનો કદી પણ સર્વથા નાશ થતો નથી. અહીં આત્માની અપેક્ષાએ વિચાર

जीवः स च न भज्यते शाश्वतत्वात् चेतनालक्षणो जीवः कदापि न नश्यतीति भावः। नरामरत्वादिपर्यायत एव विनाशस्य कथं चित्स्याद्वादिभिः स्वीकृतेऽपि द्रव्यरूपेण जीवस्य सर्वथा नित्यत्वमेव, अन्यथा मोक्षार्थं कोऽपि न यतेतेति। अथ शाश्वताशाश्वतविषये सूत्रमाह—'सासए' इत्यादि। 'सासए वालए' शाश्वतो वालकः, वालकः व्यवहारनयेन शिशुर्निश्चयनयतोऽसंयतो जीव स द्रव्यरूपेण

के विचार के प्रस्ताव में स्थिर जीव है और वह शाश्वत होने से कभी भी द्रव्य से नष्ट नहीं होता है। जीव का लक्षण चेतना है। ऐसा त्रिकाल में कोई सा भी समय न आया है, न आवेगा, और न आता है जब कि जीव इस अपने लक्षण से रहित हुआ हो--होगा या है। हां जो कुछ भी इस में परिवर्तन होता रहता है वह पर्याय दृष्टि से होता रहता है। स्याद्वादसिद्धान्त का यह एक अटल नियम है कि द्रव्यार्थिकनय से किसी भी वस्तु में कोई भी जात का परिवर्तन नहीं होता है जो कुछ परिवर्तन होता है-वह सब पर्याय की अपेक्षा से ही होता है। इसी कारण यहां प्रत्येक पदार्थ को परिणामि माना गया है। अपरिणामी नित्य नहीं। इसलिये जीव नर, अमर(देव) आदि पर्यायकी अपेक्षा से विनाशी होने पर भी द्रव्यकी अपेक्षासे वह शाश्वत ही है। जो यह सिद्धान्त न माना जावे तो फिर मोक्षके लिये कौन प्रयत्न करेगा। अर्थात् कोई भी नहीं करेगा। अब सूत्रकार शाश्वत अशाश्वत के विषय में सूत्र कहते हैं-(सासए बालए) बालक शाश्वत है-व्यवहार नय से बालक शब्द का अर्थ शिशु और निश्चयनय से

કરવામાં આવે તો તે (જીવ) શાશ્વત હોવાથી કદી પણ નાશ પામતો નથી. જીવનું લક્ષણ ચેતના છે, ત્રણે કાળમાં એવો સમય આવ્યો નથી, આવતો નથી અને આવશે પણ નહીં કે જ્યારે જીવ ચેતના લક્ષણથી રહિત હોય. તેમાં જે કાંઈ પરિવર્તન થતું રહે છે. તે પર્યાયની દૃષ્ટિએ થતું રહે છે સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાન્તનો એક અટલ નિયમ છે કે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ કોઇ પણ વસ્તુમાં કોઈ પણ પ્રકારનું પરિવર્તન થતું નથી, જે કાંઈ પરિવર્તન થાય છે તે પર્યાયની અપેક્ષાએ જ થાય છે. તે જ કારણે અહીં પ્રત્યેક પદાર્થને પરિણામી નિત્ય માનવામાં આવેલ છે અપરિણામી નિત્ય માનવામાં આવેલ નથી, તેથી નર, દેવ વગેરે પર્યાયોની અપેક્ષાએ જીવ વિનાશી હોવા છતાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો તે શાશ્વત જ છે. જો આ સિદ્ધાન્તને માનવામાં ન આવે તો મોક્ષને માટે પ્રયત્ન કોણ કરે? કોઈપણ મોક્ષને માટે પ્રયત્ન જ ન કરે, હવે સૂત્રકાર શાશ્વત અને અશાશ્વતના વિષયમાં સૂત્રોનું કથન કરેછે-"सासए यालए" બાલક શાશ્વત છે, વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ બાલક શબ્દનો અર્થ શિશુ થાય છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ

शाश्वतो नित्य एव, 'बालियत्तं असासयं' बालकत्वमशाश्वतम् तत्र बालकत्वम् व्यवहारनयतः शिशुत्वम्, निश्चयनयतस्तु असंयतत्वम्, तदशाश्वतं पर्यायरूपतया। 'सासए पंडिए' शाश्वतः पण्डितः 'पंडियत्तं असासयं' पण्डितत्वमशाश्वतम्, पण्डितो व्यवहारेण शास्त्रज्ञो जीवः निश्चयनयेन तु संयतो जीवः, पण्डितत्वं व्यवहारतः शास्त्रज्ञत्वम्, निश्चयतः संयतत्वं तदशाश्वतं पर्यायरूपत्वात्। भगवानाह—'हंता' इत्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त गौतम। 'अथिरे पलोट्टइ' अस्थिरः प्रलोटयति 'जाव पंडियत्तं असासयं' यावत् पंडितत्वमशाश्वतम्, यावत्पदेन-नो स्थिरः प्रलोटयति, अस्थिरो भज्यते नो स्थिरो भज्यते, शाश्वतो बालकः,

---

बालक शब्द का अर्थ यहां असंयत जीव होता है। यह असंयतरूप बालक जीव द्रव्यरूप से शाश्वत-नित्य ही है और तद्गत बालकत्व-असंयतत्व निश्चयनय से और व्यवहारनय से बालकत्व शिशुत्व पर्यायरूप होने के कारण अशाश्वत है। (सासए पंडिए पंडियत्तं असासयं) पण्डित शाश्वत है और पण्डितत्व अशाश्वत है। व्यवहारनय से पण्डितशब्द का अर्थ शास्त्र का ज्ञाता जा जीव है वह है और निश्चयनय की अपेक्षा से जो जीव संयत है वह है। व्यवहार नय की अपेक्षा से पंडितत्व का अर्थ शास्त्रज्ञत्व होता है और निश्चयनय की अपेक्षा से संयतत्व पर्यायरूप होने के कारण अशाश्वन है। इन सब का उत्तर देते हुए भगवान कहते हैं कि-(हंता गोयमा! अथिरे पलोट्टइ, जाव पंडियत्तं असासयं) हां गौतम! अस्थिर पदार्थ पलटता है, यावत् पण्डितत्व अशाश्वत है। यहां यावत्पद से (नो स्थिरः पलोटयति, अस्थिरो

બાલક શબ્દનો અર્થ અસંયત જીવ થાય છે. તે અસંયતરૂપ બાલક જીવ દ્રવ્ય રૂપે શાશ્વત (નિત્ય) જ. અને તેમાં રહેલું બાલકપણું-અસંતપણું નિશ્ચયનયથી અને વ્યવહારનયથી પર્યાયરૂપ હોવાને કારણે અશાશ્વત છે "सासए पंडिए पंडियत्तं असासयं" પંડિત શાશ્વત છે અને પંડિતપણું અશાશ્વત છે. વ્યવહારનયથી પંડિત શબ્દનો અર્થ શાસ્ત્રવેત્તા થાય છે, અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ સંયત જીવને પંડિત કહે છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પંડિતત્વનો અર્થ શાસ્ત્રજ્ઞપણું થાય છે અને નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ તેનો અર્થ સંયતપણું થાય છે

તે સંયતપણું પર્યાયરૂપ હોવાને કારણે અશાશ્વત છે, તે બધા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતાં મહાવીરપ્રભુ કહે છે કે-"हंता गोयमा! अथिरे पलोट्टइ, जाव पंडियत्तं असासयं" હા, ગૌતમ! અસ્થિર પદાર્થો પરિવર્તન પામતા રહે છે, (यावत्) પંડિતપણું અશાશ્વત છે. "यावत्" પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ

बालकत्वमशाश्वतम्। शाश्वतः पण्डितः, इत्यस्य ग्रहणम्। व्याख्यानं तु प्रश्नसूत्रवदेव भवता करणीयम्, सेवं भंते सेवं भंते' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! हे भदन्त! यत् देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव सर्वथा सत्यमेव, आप्तवाक्यस्य सर्वथाऽबाधितत्वात्, 'त्ति जाव विहरइ' इति यावद् विहरति, इत्येवंरूपेण कथयित्वा गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू० ८ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका-व्याख्यायां प्रथम शतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥१-९॥

भज्यते, शाश्वतो बालकः, बालकत्वं अशाश्वतम्, शाश्वतः पण्डितः) इस पाठका संग्रह हुआ है। इन पदों का व्याख्यान तो प्रश्नसूत्रकी तरह ही जानना चाहिये। (सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ) हे भदन्त! आप देवानुप्रिय ने जो कहा है वह ऐसा ही है, हे भदन्त! वह ऐसा ही है अर्थात् सर्वथा सत्य ही है-क्यों कि आप्त वाक्य जो होते हैं, वे सर्वथा अबाधित ही होते हैं। ऐसा कह कर गौतमस्वामी ने श्रमण भगवान महावीर प्रभु को वन्दना की, नमस्कार किया। वंदना नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर बैठ गये ॥ सू० ८ ॥

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या के प्रथम शतकका नौवां उद्देशक समाप्त ॥१-९॥

॥ प्रथम शतक में नौवां उद्देशक समाप्त ॥

કરાયો છે-"સ્થિર પદાર્થો પલટાતા નથી, અસ્થિર પદાર્થો ભાંગી જાય છે, સ્થિર પદાર્થો ભાંગતા નથી, બાલક શાશ્વત છે, બાલકપણું અશાશ્વત છે, પંડિત શાશ્વત છે." આ પદોનો અર્થ પ્રશ્નસૂત્રના અર્થ પ્રમાણે જ સમજવો.

"સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ જાવ વિહરઇ" હે ભગવન્! આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે, હે ભગવન્! તે વાત તદ્દન સાચી જ છે, કારણ કે આપ્ત વાકયમાં શંકાને સ્થાન જ હોતું નથી. એવું કહીને ગૌતમસ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા તેઓ પોતાને સ્થાને ગયા. ॥ સૂ૦ ૮ ॥

॥ઇતિશ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિનીવ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧-૯॥

अथ दशमोद्देशकः--

दशमोद्देशकस्य संक्षेपतो विचारणीया इमे विषयाः—अन्यतीर्थिकानां वक्तव्यता, तत्र यत् चलमानं न तत् चलितमित्यादिकथनम् । तथा द्वयोः परमाण्वोः परस्परं संमेलनं न भवति, परमाणोरतिसूक्ष्मतया द्वयोः परमाण्वोः स्नेहकायस्याभावात्, किन्तु त्रयः परमाणवः चत्वारः पंच वा संमिलिता भवंति, त्र्यादिषु मिलितेषु स्नेहकायस्य समुद्भवात् । ते त्रयः परमाणवो भिद्यमानाः सार्द्धैकरूपेण सार्धैकरूपेणावतिष्ठन्ते, त्रिधा विभागकरणे एकैकस्यावस्थानं भवति । एवं चत्वारो द्विधा चतुर्धा वा भिद्यन्ते । द्विधा विभजने द्वौ द्वौ, चतुर्धा विभागकरणे एकैको

दशम उद्देशक प्रारंभ—

इस दशम उद्देशे में जो विषय वर्णित हुए हैं उनका वर्णन संक्षेप में इस प्रकार से है—

अन्यतीर्थिकजनों का वक्तव्य । इसमें जो चलमान है वह चलित नहीं होता है इत्यादि कथन दो परमाणुओं का परस्पर में संमेलन नहीं होता है । क्यों कि परमाणु को अतिसूक्ष्म होने के कारण दो परमाणुओं में स्नेहकाय का अभाव रहता है। किन्तु तीन परमाणु, चार परमाणु अथवा पांच परमाणु इनका परस्पर में संमेलन होता है। क्यों कि त्र्यादि परमाणुओं में संमिलित होने पर स्नेहकाय उद्भव हो जाता है। वे तीन परमाणु भिद्यमान होते हुए १ll-१ll भाग में हो जाते हैं। तीन रूप में विभाग करने पर एक एक का अवस्थान रहता है इसी तरह चार पर-

---

દશમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

દસમા ઉદ્દેશામાં જે વિષયનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેનું ટૂંકાણમાં વર્ણન કરવામાં આવે છે—

અન્ય તીર્થિકોનું વક્તવ્ય તેમાં ચલમાન છે તે ચલિત થતું નથી એવું કથન બે પરમાણુઓનો પરસ્પરમાં સંયોગ થતો નથી, કારણ કે પરમાણુઓ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી બે પરમાણુઓમાં સ્નેહકાયનો અભાવ રહે છે. પણ ત્રણ ચાર, પાંચ વગેરે પરમાણુઓનો પરસ્પરમાં સંયોગ થાય છે. કારણ કે ત્રણ, ચાર વગેરે પરમાણુઓનો જ્યારે સંયોગ થાય છે ત્યારે તેમનામાં સ્નેહકાયનો ઉદ્ભવ થાય છે. તે ત્રણ પરમાણુઓ ભેદાતાં ૧ll-૧ll ભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. ત્રણ પરમાણુઓના ત્રણ ભાગ કરવાથી એક એક પરમાણુ રહે છે. એ જ

भूत्वा चत्वारो भवन्ति। परमाणवो मिलिताः सन्तो दुःखतया परिणता भवंति, दुःखं कर्म तत् शाश्वतमुपचीयतेऽपचीयते च। उच्चारणात् प्रागेव भाषा भाषा न तु भाष्यमाणा भाषा, भाषणात् परतो वा भाषा भाषा, सा भाषा अभाषमाणस्य भाषा भवति न तु भाषमाणस्य। उत्पत्तेः पूर्वं क्रिया दुःखा न तु क्रियमाणा क्रिया दुःखा क्रियासमयव्यतिक्रमे कृता क्रिया दुःखरूपा, सा क्रिया अकुर्वतो दुःखा न तु कुर्वतो दुःखा। अकृत्यं दुःखमस्पृश्यं दुःखम् अक्रियमाणकृतं दुःखम्, अकृत्वा अकृत्वा प्राणभूतजीवसत्त्वाः वेदनां वेदयन्ति न तु कृत्वा कृत्वा वेदयंतीति परतीर्थिकानां मतम्। सम्प्रति महावीरवक्तव्यम्। अन्यमतस्यासत्यत्वप्रतिपादनं,

---

माणुओं का विभाग करने पर या तो उनके दो दो के दो भाग होते हैं या एक एक का विभाग करने पर चार भाग होते हैं। परमाणु मिलित अवस्था में दुःखरूप से परिणत होते हैं। दुःख जो है वह कर्म है। वह शाश्वत है। उसमें चय और अपचय होते हैं। उच्चारण के पहिले ही भाषा भाषा है। बोली जाती भाषा भाषा नहीं है। अथवा—भाषण करने के बाद भाषा भाषा है। वह भाषा अभाषमाण की भाषा होती है, बोलते हुए की भाषा भाषा नहीं होती है। उत्पत्ति के पहिले क्रिया दुःखरूप है, की जाती क्रिया दुःखरूप नहीं है। क्रियासमय के व्यतिक्रम होने पर की गई क्रिया दुःखरूप है। वह क्रिया नहीं करने वाले को दुःखरूप है- करने वालेको दुःखरूप नहीं है। अकृत्य दुःख है। अस्पृश्य दुःख है। अक्रियमाण, कृत दुःख है। नहीं करके नहीं करके प्राण, भूत, जीव और सत्त्व वेदना भोगते हैं। कर करके वेदना नहीं भोगते हैं ऐसा परतीर्थिक जनों का

પ્રમાણે ચાર પરમાણુઓનો વિભાગ કરવામાં આવે તો તેમના બે બેના વિભાગ થાય છે અથવા તો એક એકના ચાર ભાગ થાય છે. પરમાણુ મિલિત અવસ્થામાં દુઃખરૂપે પરિણમે છે. દુઃખ જે છે તે કર્મ છે. તે શાશ્વત છે. તેમાં ચય અને અપચય થાય છે.

ઉચ્ચારણના પહેલાંની ભાષા જ ભાષા છે બોલાતી ભાષા; ભાષા નથી. અથવા ભાષણ કર્યા પછીની ભાષા; ભાષા છે. તે ભાષા અભાષકની ભાષા હોય છે, બોલનારની ભાષા; ભાષા હોતી નથી. ઉત્પત્તિના પહેલાં ક્રિયા દુઃખરૂપ છે, કરાતી ક્રિયા દુઃખરૂપ હોતી નથી. ક્રિયાસમયનો વ્યતિક્રમ થતાં કરાયેલી ક્રિયા દુઃખરૂપ છે. તે ક્રિયા કરનારને દુઃખરૂપ છે, નહીં કરનારને દુઃખરૂપ નથી. અકૃત્ય દુઃખ છે. અસ્પૃશ્ય દુઃખ છે. અક્રિયમાણ, કૃત દુઃખ છે. કર્મ નહીં કરવાથી પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ વેદના ભોગવે છે. કર્મ કરીને વેદના ભોગવતા નથી એવી પરતીર્થિકોની માન્યતા છે. તે

तथाहि–चलत् चलितमित्यादि कथनम् । द्वयोः परमाण्वोरपि परस्परं संघातो भवति । एकैकस्मिन्नपि स्नेहसद्भावात्, त्र्यादीनां संघातस्य तैरपि स्वीकृतत्वात् । द्वयोर्द्विधाकरणे एक एकोभवति । त्रयाणां परमाणूनां संघातो भवति, द्विधाकरणे एकत एकः, एकतो द्विप्रदेशिकः स्कन्धः, न तु सार्धैकः सार्धैको भवति, त्रिधा कृते त्रयो भवन्ति । एवं चतुर्णां द्विधाकरणे एकत एकः, एकतश्च त्रिप्रदेशिकः स्कन्धो भवति न तु द्वौ द्वौ । पञ्चपरमाणूनां स्कन्धो न दुःख (कर्म) तया परिणमते । कर्म च अशाश्वतं, न तु शाश्वतम् ।

मत है । महावीर प्रभु का वक्तव्य । अन्यमत में असत्यता का प्रतिपादन । चलमाण वह चलित इत्यादि कथन । दो परमाणुओं का भी परस्पर में संघात होता है क्यों कि एक परमाणु में भी स्नेह का सद्भाव रहता है । त्र्यणुक आदि के संघात को उन्हों ने भी स्वीकार किया है। दो के दो टुकड़े करने पर एक एक होता है। तीन परमाणुओं का संघात होता है । उसके दो भाग करने पर १।।–१।। ऐसे दो भाग नहीं होते हैं, किन्तु एक तरफ एक का एक और दूसरा द्विप्रदेशिक स्कन्ध । तीन टुकड़े करने पर तीन होते हैं । इसी तरह चार के दो टुकड़े पर एक का एक और दूसरा तीन प्रदेश वाला स्कन्ध एक दो दो ऐसे दो टुकड़े चार के नहीं होते हैं । पांच परमाणुओं का स्कंध दुःखकर्म रूप से नहीं परिणमता है। कर्म अशाश्वत होता है, शाश्वत नहीं होता है ।

વિષયમાં મહાવીર પ્રભુનું વક્તવ્ય. અન્ય મતમાં રહેલ અસત્યપણાનું પ્રતિપાદન જે ચલમાન છે તે ચલિત થઇ ચૂકયું એવું કથન. બે પરમાણુઓનો પણ પરસ્પરમાં સંયોગ થઇ શકે છે, કારણ કે એક એક પરમાણુમાં પણ સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ રહે છે, ત્રણ વગેરે અણુઓના સંયોગનો તેમણે પણ સ્વીકાર કર્યો છે સંયોગ પામેલાં બે અણુઓના બે ટુકડા કરવાથી એક એક અણુ જૂદું પડે છે. સંયોગ પામેલા ત્રણ પરમાણુઓના બે વિભાગ કરવાથી ૧।।–૧।। ના બે ભાગ થતા નથી પણ એક વિભાગ એક પરમાણુવાળો બને છે. પણ તેના ત્રણ ટુકડા કરવાથી એક એક પરમાણુવાળા ત્રણ વિભાગ થાય છે. એ જ પ્રમાણે સયોગ પામેલા ચાર પરમાણુના બે ટુકડા કરવાથી બે બે પ્રદેશવાળા સ્કન્ધો થતા નથી પણ એક સ્કન્ધ એક પ્રદેશવાળો અને બીજો સ્કંધ ત્રણ પ્રદેશવાળો થાય છે. પાંચ પરમાણુઓ સ્કન્ધ દુઃખ–કર્મરૂપે પરિણમતો નથી. કર્મ અશાશ્વત હોય છે, શાશ્વત હોતું નથી.

भाषणात् पूर्वं न भाषा, भाष्यमाणा भाषा भवति; भाषणात् परतोऽपि न भाषा भवति। भाषमाणस्य भाषा भवति न तु अभाषमाणस्य। भाषावत् क्रियापि बोध्या। कृत्यं दुःखं, स्पृश्यं दुःखं, क्रियमाणकृतं दुःखं, कर्म कृत्वा कृत्वा प्राणभूतजीवसत्त्वाः वेदनां वेदयन्ति, न तु अकृत्यम्, अस्पृश्यम् अक्रियमाणकृतं दुःखम्, अकृत्वा अकृत्वा प्राणभूतजीवसत्त्वा वेदनां वेदयन्ती त्यतोऽसत्यमन्यतीर्थिकानां मतमिति। पुनरन्यतीर्थिकमतम्--तथाहि--एको जीव एकस्मिन् समये द्वे क्रिये-- ऐर्यापथिकी साम्परायिकी च युगपत् करोति तदसत्यम्, तयोः परस्परविरुद्धस्वभावत्वात्। यत ऐर्यापथिकी

भाषण से पहिले भाषा भाषा नहीं होती है। जो बोली जा रही है वही भाषा होती है। भाषण के बाद भी भाषा भाषा नहीं होती है। बोलते हुए की भाषा भाषा होती है। नहीं बोलते हुए की भाषा भाषा नहीं होती है। भाषा की तरह क्रिया भी जाननी चाहिये। कृत्य दुःख है। स्पृश्य दुःख है। क्रियमाण कृत दुःख है। कर्म कर कर के प्राण, भूत, जीव, सत्त्व वेदना भोगते हैं। अकृत्य, अस्पृश्य, अक्रियमाणकृत दुःख नहीं है। कर्म नहीं करके प्राण, भूत, जीव, सत्त्व वेदना भोगते हैं। इसलिये अन्यतीर्थिकों का मत असत्य है। तथा-अन्यतीर्थिकों का ऐसा और भी मत है कि एक जीव एक समय में ईर्यापथिकी और साम्परायिकी ऐसी दो क्रियाएँ एक साथ करता है। सो यह भी असत्य है-क्यों कि ये दोनों क्रियाएँ परस्पर में विरुद्ध स्वभाव वाली हैं-कारण कि ऐर्यापथिकी जो क्रिया होती है वह कषाय के उदय के अभाव में होती है और जो साम्परायिकी क्रिया है वह कषाय के उदय में होती है। इसलिये जीव एक

ભાષણની પહેલાંની ભાષા ભાષા હોતી નથી. જે બોલવામાં આવે છે એજ ભાષા હોય છે. ભાષણ પછીની ભાષા પણ ભાષા નથી. બોલનારની ભાષાજ ભાષા કહેવાય છે. નહીં બોલનારની ભાષા; ભાષા કહેવાતી નથી. ભાષાની જેમ જ ક્રિયા વિષે પણ સમજવું, કૃત્ય દુઃખ છે. સ્પૃશ્ય દુઃખ છે. ક્રિયમાણ કૃત દુઃખ છે. કર્મ કરીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ. સત્ત્વ વેદના ભોગવે છે. અકૃત્ય, અસ્પૃશ્ય, અક્રિયમાણ કૃત દુઃખ નથી, કર્મ નહીં કરી કરીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ વેદના ભોગવતા નથી. આ કારણે અન્ય તીર્થિકોનો મત અસત્ય છે, તથા-અન્ય તીર્થિકોની બીજી એક એવી માન્યતા છે કે એક જીવ એક જ સમયે ઇર્યાપથિકી સામ્પરાયિકી એ બે ક્રિયાએ એક સાથે કરે છે. તેમની તે માન્યતા પણ અસત્ય છે, કારણ કે તે બે ક્રિયાઓ પરસ્પર વિરોધી સ્વભાવવાળી છે. ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કષાયના ઉદયનો અભાવ હોય ત્યારે જ થાય છે. પરંતુ સામ્પરાયિકી ક્રિયા તો કષાયનો

अकषायोदयप्रभवा, साम्परायिकी च कषायोदयप्रभवा, अतो जीव एकसमये द्वे क्रिये कर्तुं न शक्नोतीति भगवन्मतम् । नरके कियान् विरहकालः? इति पृच्छा। द्वादश मुहूर्त्ता इत्युत्तरम् । अत्र प्रज्ञापनायाः षष्ठं व्युत्क्रान्तिपदं बोध्यम् । 'सेवं भंते' इत्यादि गौतमस्यानुमोदनम्। उद्देशकसमाप्तिः, शतकसमाप्तिश्चेति ॥

नवमोद्देशकं निरूप्य तदनु दशमोद्देशको निरूप्यते, तत्र नवमोद्देशकस्यान्ते अस्थिरं च कर्म इति वर्णितम् , कर्मादिविषये च परतीर्थिका विरुद्धं प्रतिपादयंति अतस्तेषां निराकरणाय तथा प्रथमशतकस्यादौ (द्वार) गाथायां 'चलणाओ' इति दशमद्वारतया यदुक्तं तत्प्रतिपादनाय च दशमोद्देशकः प्रारभ्यते, तस्येदमादिमं सूत्रम्—'अन्न उत्थियाणं' इत्यादि ।

समय में दो क्रिया करने के लिये समर्थ नहीं हो सकता ऐसा भगवान का मतहै । नरक में विरहकाल कितना है ऐसा प्रश्न–१२ बारह मुहूर्त्त का है ऐसा उत्तर । यहां प्रज्ञापना का छठवां व्युत्क्रान्ति पद जानना चाहिये । (सेवं भंते ! इत्यादिरूप से गौतम ! का अनुमोदन, उद्देशक की समाप्ति और प्रथम शतक की भी समाप्ति

नववें उद्देशक का निरूपण करके इसके बाद सूत्रकार अब दशम उद्देशक का निरूपण करते हैं–नववें उद्देशक के अंत में "कर्म अस्थिर होता है" ऐसा वर्णन किया गया है । कर्मादि के विषय में परतीर्थिक जन विरुद्ध ही प्ररूपणा करते हैं, अतः उनके मन्तव्य का निराकरण करने के लिये तथा–प्रथम शतक की आदि में द्वार गाथा में "चलणाओ ऐसा जो दशम द्वाररूप से कहा गया है उसके प्रतिपादन के लिये इस दशम उद्देशक का प्रारंभ हुआ है । "अन्नउत्थियाणं" इत्यादि

ઉદય હોય ત્યારે જ થાય છે. તેથી એક જ સમયે જીવ બે ક્રિયા કરવાને સમર્થ હોતો નથી એવો ભગવાનનો મત છે. નરકમાં વિરહકાળ કેટલો છે? એ પ્રશ્ન. ઉત્તર–૧૨ મુહૂર્તનો છે. અહીં પ્રજ્ઞાપનાનું છઠ્ઠું વ્યુત્ક્રાન્તિપદ જાણવું જોઈએ. "સેવં ભંતે" ઈત્યાદિ કથનવડે ગૌતમનું અનુમોદન. ઉદ્દેશકની સમાપ્તિ. અને પહેલા શતકની પણ સમાપ્તિ.

નવમા ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર દસમા ઉદ્દેશકનું નિરૂપણ કરે છે. નવમા ઉદ્દેશકને અંતે "કર્મ અસ્થિર હોય છે" એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. કર્માદિના વિષયમાં પરતીર્થિકો એથી વિરૂદ્ધ પ્રરૂપણા કરે છે, તેથી તેમના મતનું ખંડન કરવાને માટે તથા પહેલા શતકની શરૂઆતની દ્વાર ગાથામાં "ચલણાઓ" એવું જે દશમાં દ્વારરૂપે કહેલું છે તેનું પ્રતિપાદન કરવાના આશયથી આ દસમાં ઉદ્દેશકની શરૂઆત કરવામાં આવી છે.

मूलम्–अन्न उत्थिया णं भंते ! एवं आइक्खंति जाव एवं परूवेंति, एवं खलु चलमाणे अचलिए जाव निज्जरिज्जमाणे अणिज्जिन्ने दो परमाणु पोग्गला एगयओ न साहणंति, दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं नत्थि सिणेहकाए, तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति, तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, कम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए, तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ते भिज्जमाणा दुहा वि, तिहा वि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे परमाणु पोग्गले भवइ, एगयओ वि दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ, तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति, एवं जाव चत्तारि० पंच परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति, एगयओ साहणित्ता दुक्खत्ताए कज्जंति, दुक्खे वि य णं से सासए सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य। पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासासमय विइक्कंतं च णं भासिया भासा, जा सा पुव्वं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासा समय विइक्कंतं च णं भासिया भासा, सा किं भासओ भासा, अभासओ भासा, अभासओ णं सा भासा, नो खलु सा भासओ भासा। पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणी किरिया अदुक्खा, किरिया समयवीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा, पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणा किरिया अदुक्खा, किरिया

समय वीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा, सा किं करणओ दुक्खा अकरणओ दुक्खा, अकरणओ णं सा दुक्खा, नो खलु सा करणओ दुक्खा, सेवं वत्तव्वं सिया। अकिच्चं दुक्खं अफुसं दुक्खं, अकज्जमाणकडं दुक्खं, अकट्टु अकट्टु पाणभूयजीवसत्तावेयणं वेदेंति, इति वत्तव्वं सिया, से कहमेयं भंते एवं० ॥ सू० १ ॥

छाया–अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! एवमाख्यान्ति यावदेवं प्ररूपयंति, एवं खलु चलमानमचलितम् यावत् निजीर्णमाणमनिजीर्णम्, द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतो न संहन्येते, कस्माद् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतो न संहन्येते, द्वयोः परमाणुपुद्गलयोर्नास्ति स्नेहकायः तस्मात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतो न संहन्येते, त्रयः परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते, कस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते,

सूत्रार्थ—(भंते) हे भदन्त ! (अन्न उत्थियाणं) अन्यतीर्थिकजन (एवं आइक्खंति) इस प्रकार से कहते हैं (जाव एवं परूवेंति) यावत् इस प्रकार से प्ररूपित करते हैं कि (चलमाणे अचलिए) जो चल रहा है वह चलित नहीं कहाता है (जाव निजरिज्जमाणे अणिज्जिन्ने) यावत् जिसकी निर्जरा हो रही है वह निर्जीर्ण नहीं कहाता। (दो परमाणु पोग्गला एगयओ न साहणंति) दो परमाणु पुद्गल एक स्कंध रूप में नहीं परिणमते हैं। (दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं नत्थि सिणेहकाए (दो परमाणु पुद्गलों के स्नेहकाय नहीं होताहै। (तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति) इसलिये दो परमाणुपुद्गल एक स्कंधरूप में नहीं परिणमते हैं। (तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) तीन पर-

"अन्न उत्थियाणं भते ! एवं आइक्खंति" ઇત્યાદિ..

સૂત્રાર્થ—(भंते !) હે ભગવન્ ! (अन्नउत्थियाणं) અન્ય તીર્થિકો (एवं आइक्खंति) આ પ્રમાણે કહે છે (जाव एवं परूवेंति) (यावत्) આ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે કે (चलमाणे अचलिए) જે ચાલી રહ્યું છે તેને ચલિત (ચાલી ચૂકયું) કહી શકાય નહીં (जाव निजरिज्जमाणे अणिज्जिन्ने) (यावत्) જેની નિર્જરા થઈ રહી છે તેને નિર્જીર્ણ કહી શકાય નહીં. (दो परमाणुपोग्गला एगयो न साहणंति) બે પરમાણુ પુદ્ગલ; એક સ્કંધરૂપે પરિણમતા નથી, (दोण्ह परमाणु पोग्गलाणं नत्थि सिणेहकाए) બે પરમાણુ પુદ્ગલોમાં સ્નેહકાયનો અભાવ હોય છે. (तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति) તેથી બે પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધરૂપે પરિણમતા નથી. (तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति)

त्रयाणां परमाणुपुद्गलानामस्ति स्नेहकायः तस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गलाः एकतः संहन्यन्ते, ते भिद्यमाना द्विधा अपि त्रिधा अपि क्रियते, द्विधा क्रियमाणा एकतो द्व्यर्धः परमाणुपुद्गलो भवति, एकतोपि द्व्यर्धः परमाणुपुद्गलो भवति, त्रिधा क्रियमाणाः त्रयः परमाणुपुद्गला भवंति, एवं चत्वारः, पञ्च परमाणुपुद्गलाः एकतः

माणु पुद्गल एक स्कन्धरूप में परिणमते हैं। (कम्हा) किस कारण से (तिण्णिपरमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) तीन परमाणु पुद्गल एक स्कन्ध में परिणमते हैं (तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) तो इसका उत्तर यह है कि उन तीन परमाणु पुद्गलों में स्नेहकाय होता है। (तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) इसलिये तीन परमाणु पुद्गल स्कन्ध रूप में परिणम जाते हैं। (ते भिज्जमाणा दुहा वि, तिहा वि कज्जंति) यदि इन तीन परमाणुओं के भाग किये जावे तो उनके दो भाग भी हो सकते हैं और तीन भाग भी हो सकते हैं। (दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ, एगयओ वि दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ) जब इनके दो भाग किये जावें तो वे देढ १॥ -१॥ देढ के दो होते हैं-अर्थात् १॥ परमाणु का एक भाग और १॥ परमाणु का दूसरा भाग। (तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति) यदि उन परमाणु पुद्गलों के जो तीन भाग किये जावें तो तीन परमाणु पुद्गल अलग २ होकर तीन भाग बन जावेंगे। (एवं जाव चत्तारि०)

ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધરૂપે પરિણમે છે. (कम्हा) કયા કારણથી (तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધ રૂપે પરિણમે છે? (तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) તે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ હોવાથી (तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) તે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો સ્કંધરૂપે પરિણમે છે. (ते भिज्जमाणा दुहा वि, तिहा वि कज्जंति) જો તે સ્કંધના વિભાગ કરવામાં આવે તો તેના બે વિભાગ પણ થઇ શકે છે અને ત્રણ વિભાગ પણ થઇ શકે છે. (दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे परमाणुपोग्गले भवइ, एगयओ वि दिवड्ढे परमाणु पोग्गले भवइ) જ્યારે તેના બે ભાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે ત્યારે १॥-१॥ ના બે ભાગ થાય છે. એટલે કે १॥ પરમાણુનો એક ભાગ અને १॥ પરમાણુનો બીજો ભાગ થાય છે. (तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणु पोग्गला भवंति) જો તેના ત્રણ ભાગ કરવામાં આવે તો ત્રણે પરમાણુ પુદ્ગલો જુદા પડીને એક એક પરમાણુનો પ્રત્યેક ભાગ બને છે, (एवं जाव चत्तारि०) એજ પ્રમાણે

संहन्यन्ते संहत्य दुःखतया क्रियन्ते, दुःखमपि च खलु तत् शाश्वतं सदा समितमुपचीयते चाऽपचीयते च । पूर्वं भाषा भाषा, भाष्यमाणा भाषा अभाषा, भाषा समयव्यतिक्रान्ता च खलु भाषिता भाषा, या सा पूर्वं भाषा भाषा, भाष्यमाणा भाषा अभाषा, भाषासमयव्यतिक्रान्ता च खलु भाषिता भाषा, सा किं भाषमाणस्य भाषा, अभाषमाणस्य? अभाषमाणस्य खलु सा भाषा नो खलु सा भाष-

---

इसी तरह से यावत् चार परमाणु पुद्गलों के विषय में जानना चाहिये। (पंच परमाणुपोग्गला एगओ साहणंति) पांच परमाणु पुद्गल स्कन्ध रूप से परिणम जाते हैं। (साहणिज्जा दुक्खत्ताए कज्जंति) और स्कन्धरूप में परिणम करके वे दुःखरूप-कर्मरूप हो जाते हैं। (दुक्खे वि णं से सासए सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य) दुक्खरूप वह कर्म सर्वदा शाश्वत रहता है। और अच्छी तरह से वह उपचय और अपचय को प्राप्त करता रहता है। (पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा) बोलने के पहिले भाषा भाषा है। बोलते समय भाषा अभाषा है। (भासासमयविइक्कंतं च णं भासिया भासा) भाषा के समय को उल्लंघन करने वाली बोली गई ऐसी भाषा भाषा है। (जा सा पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासासमयविइक्कंतं च णं भासिया भासा, सा किं भासओ भासा अभासओ भासा) यदि वह बोलने के पहिले की भाषा भाषा है, बोलते समय की भाषा अभाषा है, और बोलने के समय को उल्लंघन करने वाली ऐसी बोली गई भाषा

(યાવત્) ચાર પરમાણુ પુદ્ગલોના વિષયમાં પણ સમજવું. (पंच परमाणुपोग्गला एगओ साहणंति) પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધરૂપે પરિણમે છે. (साहणिज्जा दुक्खत्ताए कज्जंति) અને સ્કંધરૂપે પરિણમીને તેઓ દુઃખરૂપ-કર્મરૂપ થઈ જાય છે. (दुक्खे वि णं सेसासए सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य) દુઃખરૂપ તે કર્મ સર્વદા શાશ્વત રહે છે, અને તે સારી રીતે ઉપચય અને અપચય પામ્યા કરે છે. (पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा) બોલ્યા પહેલાં ભાષા; ભાષા છે. બોલતી વખતે ભાષા અભાષા છે. (भासासमयविइक्कंतं च णं भासिया भासा) ભાષાના સમયનું ઉલ્લંઘન કરનારી બોલવામાં આવેલી ભાષા; ભાષા છે. (जा सा पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासासमयविइक्कंतं च णं भासिया भासा, सा किं भासओ भासा अभासओ भासा) જો બોલ્યા પહેલાં ભાષા; ભાષા હોય, બોલતી વખતની ભાષા; અભાષા હોય અને બોલવાના સમયનું ઉલ્લંઘન કરનારી એવી

माणस्य भाषा। पूर्वं क्रिया दुःखा, क्रियमाणा क्रिया अदुःखा, क्रियासमयव्यतिक्रान्ता च खलु कृता क्रिया दुःखा। या सा पूर्वं क्रिया दुःखा, क्रियमाणा क्रिया अदुःखा, क्रियासमयव्यतिक्रान्ता च खलु कृता क्रिया दुःखा, सा किं करणतो दुःखा अकरणतो दुःखा, अकरणतः खलु सा दुःखा, नो खलु सा करणतो दुःखा,

---

भाषा है तो वह भाषा किस की है क्या बोलते हुए की वह भाषा है? या नहीं बोलते हुए की वह भाषा है? (अभासओ णं सा भासा, नो खलु सा भासओ भासा) अभाषमान नहीं बोलते हुए की वह भाषा है बोलते हुए की वह भाषा नहीं है। (पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणी किरिया अदुक्खा) पहिले क्रिया दुःख है-दुःख हेतु है। की जाती क्रिया दुःख-दुःख हेतु-नहीं है। (किरिया समयवइक्कंतं णं कडा किरिया दुक्खा) तथा पहिले की गई क्रिया दुःख-दुःखहेतु है। (पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणी किरिया अदुक्खा किरियासमयवीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा सा किं करणओ दुक्खा, अकरणओ दुक्खा) पहिले क्रिया दुःख है, की जाती क्रिया दुःख नहीं है। और की गई क्रिया दुःख है तो वह क्रिया करण से दुःख है कि नहीं करण से दुःख है (नो खलु सा करणओ दुक्खा, सेवं वत्तव्वं सिया) वह करण से दुःख नहीं है ऐसा कहना चाहिये। अर्थात्-अक-

---

બોલાયેલી ભાષા; ભાષા હોય તો તે ભાષા કોની છે-શું બોલતાની તે ભાષા છે કે નહીં બોલતાની તે ભાષા છે? (अभासओ णं सा भासा, नो खलु सा भासओ भासा) અભાષમાનની-નહીં બોલનારની-તે ભાષા છે, પરંતુ ભાષમાનની -બોલતાની તે ભાષા નથી. (पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणी किरिया अदुक्खा) કર્યા પહેલાં ક્રિયા દુઃખ-દુઃખહેતુ છે, જે ક્રિયા કરવામાં આવી રહી હોય છે તે દુઃખ-દુઃખહેતુ નથી. (किरिया समयवइक्कंतं ण कडा किरिया दुक्खा) તથા પહેલાં કરાયેલી ક્રિયા દુઃખ-દુઃખહેતુ છે. (पुव्विं किरिया दुक्खा, कज्जमाणी किरिया अदुक्खा, किरिया समयवीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा सा किं करणओ दुक्खा, अकरणओ दुक्खा) કર્યા પહેલાંની ક્રિયા દુઃખહેતુ હોય, કરાતી ક્રિયા દુઃખહેતુ ન હોય અને કરાયેલી ક્રિયા દુઃખહેતુ હોય, તો તે ક્રિયા કરણકાલમાં કરનાર વ્યક્તિના દુઃખની હેતુભૂત હોય છે કે નહીં કરનારના દુઃખની હેતુભૂત હોય છે? (नो खलु सा करणओ दुक्खा, सेवं वत्तव्वं सिया) તે કરનારને દુઃખની હેતુભૂત થતી નથી-પણ અક્રિયમાણ હોય ત્યારે કરવાને સમયે ન કરાતી ક્રિયા નહીં કરનારને દુઃખની હેતુભૂત થાય છે. (તે

तदेवं वक्तव्यं स्यात् । अकृत्यं दुःखम्, अस्पृश्यं दुःखम्, अक्रियमाणकृतं दुःखम्, अकृत्वा अकृत्वा प्राणिभूतजीवसत्त्वाः वेदनां वेदयन्ति इति वक्तव्यं स्यात्, तत्कथमेतद् भदन्त ! एवम् ? ॥ सू० १ ॥

टीका-'अन्न उत्थिया णं भंते' अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! 'एवमाइक्खंति' एवमाख्यान्ति-एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण कथयन्ति, 'जाव एवं परूवेंति' यावत् एवं प्ररूपयन्ति यावत्पदेन-'भासंति पन्नवेंति' इत्यस्य ग्रहणम्, किं कथयन्ति तत्राह -'एवं खलु चलमाणे अचलिए' एवं खलु चलद् अचलितम्, 'जाव निज्जरिज्जमाणे अणिज्जिन्ने' यावत्-निर्जीर्यमाणमनिर्जीर्णम्, 'चलमाणे अचलिए

रण से दुःख-दुःखहेतु है । (अकिच्चं दुक्खं, अफूसं दुक्खं, अकज्जमाणकडं दुक्खं, अकट्टु अकट्टु पाणभूयजीव सत्ता वेयणं वेदेंति) अकृत्य दुःख है । अस्पृश्य दुःख है । अक्रियमाण कृत दुःख है । उसको नहीं करके, नहीं करके प्राण, भूत, जीव और सत्त्व वेदना को भोगते हैं, ऐसा वक्तव्य है । (से कहमेयं भंते !) सो हे भदन्त ! यह किस तरह से है ?

टीकार्थ—(अन्न उत्थिया) अन्य यूथिक अन्यमत वाले (भंते) हे भदन्त ! (एवमाइक्खंति) इस प्रकार से कहते हैं । यहां जो यावत् शब्द आया है उससे (भासंति पन्नवेंति) इन दो का ग्रहण हुआ है । क्या कहते हैं सो सूत्रकार कहते हैं-(एवं खलु चलमाणे अचलिये) जो चल रहा है वह अचलित है-(जाव निज्जरिज्जमाणे अणिज्जिण्णे) यावत् जो निर्जीर्यमाण हो रहा है वह अनिर्जीर्ण है ।

કરણથી દુઃખહેતુ નથી પણ અકરણથી દુઃખહેતુ છે. (अकिच्चं दुक्खं, अफूसं दुक्खं, अकज्जमाणकडं दुक्खं, अकट्टु अकट्टु पाणभूयजीवसत्ता वेयणं वेदेंति) અકૃત્ય દુઃખ છે, અસ્પૃશ્ય દુઃખ છે. અક્રિયમાણ કૃત દુઃખ છે, તેથી કર્મ નહીં કરીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ વેદના ભોગવે છે, એવું અન્ય તીર્થિકોનું કહેવું છે. (से कहमेयं भंते !) તો હે ભગવન્ ! એ કેવી રીતે સંભવી શકે-શું તેમનું તે મંતવ્ય સત્ય છે ?

ટીકાર્થ—" अन्नउत्थिया " અન્ય તીર્થિકો અન્ય મતવાદીઓ " भंते " હે ભગવન્ ! " एवमाइक्खंति " આ પ્રમાણે કહે છે. અહીં જે " यावत् " પદ મૂક્યું છે તેની મારફત " भासति पन्नवेंति " એ બે પદો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે. તેઓ શું કહે છે તે સૂત્રકાર બતાવે છે-" एवं खलु चलमाणे अचलिए" જે ચાલી રહ્યુ છે તે અચલિત છે "जाव निज्जरिज्जमाणे अणिज्जिण्णे" (યાવત્) જેની નિર્જરા થઈ રહી છે તે અનિર્જીર્ણ છે. તાત્પર્ય એ છે કે

त्ति ' चलत् अचलितम् , चलत् कर्म चलितमिति न संभवति, चलता कर्मणा चलितकार्यस्यानिष्पादनात्, तथा चलदिति वर्तमाननिर्देशः चलितमिति भूतनिर्देशः, शतृप्रत्ययक्तप्रत्यययोर्वर्तमानभूतकालबोधकत्वात्, तथा च वर्तमानस्य भूततया व्यवहारो न संभवति, अतश्चलत्कर्म चलितमिति न मन्यन्ते परतीर्थिकाः १ 'जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिण्णे' यावत् निर्जीर्यमाणमनिर्जीर्णम्। अत्र यावत्पदेन "उदीरिज्जमाणे अणुदीरिए २, वेइज्जमाणेअवेइए ३, पहिज्जमाणे अपहीणे

तात्पर्य इस कथन का इस प्रकार से है-कि जो क अभी आत्मा से चल रहा है चल चुका नहीं है उसको चल चुका मानना यह बात संभवित नहीं होती है। क्यों कि वर्तमान में चलता हुआ कर्म चल चुके कर्म के कार्य को निष्पादन करने में असमर्थ माना गया है। तथा (कर्म आत्मा से) (चलत्) चल रहा है यह निर्देश वर्तमान काल संबंधी है। और (चलितम्) कर्म आत्मा से चल चुका यह निर्देश भूतकाल संबंधी है। (चलत्) में चल् धातु से वर्तमान काल को लेकर (शतृ) प्रत्यय हुआ है। और (चलितम्) में भूतकाल को लेकर (क्त) प्रत्यय हुआ है। और इस तरह (शतृ) और (क्त) ये दो प्रत्यय क्रमशः वर्तमान और भूतकाल के जब निर्देशक हैं-बोधक हैं तब वर्तमान का भूतकाल रूप से व्यवहार कैसे संभवित हो सकता है। अर्थात् नहीं हो सकता। इसलिये अन्यतीर्थिकजन (चलत् कर्म चलितम्) ऐसा नहीं मानते हैं। (जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिण्णे) यावत् निर्जीर्यमाणं अनिर्जीर्णम्) यहां यावत् पद से (उदीरिज्जमाणे अनुदीरिए२, वेइज्जमाणे अवेइए३,

જે કર્મ વર્તમાનકાળે આત્મામાંથી ચાલી રહ્યું છે તેને ચાલી ચૂક્યું કહી શકાય નહીં, કારણ કે વર્તમાનમાં ચાલી રહેલા કર્મને ચાલી ચૂકેલા કર્મના કાર્યનું નિષ્પાદન કરવાને અસમર્થ માનવામાં આવે છે, તથા "चलत्" ચાલી રહ્યું છે" વર્તમાનકાળનો નિર્દેશ કરે છે. અને "चलितम्" "ચાલી ચૂક્યું છે" તેની મારફત ભૂતકાળનો નિર્દેશ થાય છે. "चलत्'માં "चल" ધાતુને વર્તમાનકાળનો "शतृ" પ્રત્યય લાગ્યો છે. અને "चलितम्" માં ભૂતકાળનો "क्त" પ્રત્યય લાગ્યો છે. આ રીતે "शतृ" અને "क्त" પ્રત્યયો અનુક્રમે વર્તમાન અને ભૂતકાળના નિર્દેશક હોવાથી વર્તમાનનો ભૂતકાળરૂપે વ્યવહાર સંભવી શકે જ નહીં. તેથી અન્ય તીર્થિકો "चलत् कर्म चलितम्" એવું માનતા નથી. "जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिण्णे" (યાવત્) જેની નિર્જરા થઇ રહી છે તે અનિર્જીર્ણ છે-તેની નિર્જરા થઇ ચૂકી એવું કહી શકાય નહીં અહીં "યાવત્" પદથી "उदीरिज्जमाणे अनुदीरिए २, वेइज्जमाणे अवेइए ३,

४, छिज्जमाणे अच्छिण्णे ५, भिज्जमाणे अभिण्णे ६, डज्झमाणे अदड्ढे ७, मिज्जमाणे अमडे ८, छाया–उदीर्यमाणमनुदीरितम् २, वेद्यमानमवेदितम् ३, प्रहीयमाणमप्रहीणम् ४, छिद्यमानमच्छिन्नम् ५, भिद्यमानमभिन्नम् ६, दह्यमानम दग्धम् ७, म्रियमाणममृतम् ८ " इति । एषु सर्वेषु अन्यतीर्थिकाः वर्त्तमानसमये भूतकालिककार्यस्यासंभवात् वर्त्तमानभूतत्वयोरेकसमयतया निर्देशं न मन्यन्ते, एवं निर्जीर्यमाणं कर्म अनिर्जीर्णमिति ते मन्यन्ते, वर्तमानसमये भूतकालिककार्यस्याकरणात्, वर्तमानत्वभूतत्वयोरेकतया व्यपदेशस्याशक्यत्वादिति, निर्जीर्यमाणमनिर्जीर्णमिति कथयन्ति । पुनश्च कथयन्ति–' दो परमाणु पोग्गला ' द्वौ पर-

---

पहिज्जमाणे अपहीणे४, छिज्जमाणे अच्छिण्णे५, भिज्जमाणे अभिण्णे६, डज्झमाणे अदड्ढे ७, मिज्जमाणे अमडे ८,) इस पाठ का संग्रह किया गया है । इसका तात्पर्य यह है कि अन्यतीर्थिक जन जैसा चलत् कर्म को चलित नहीं मानते हैं, उसी प्रकार से वे उदीर्यमाण कर्म को उदीर्ण वेद्यमान कर्म को वेदित, प्रहीयमाण कर्म को प्रहीण, छिद्यमान कर्म को छिन्न, भिद्यमान कर्म को भिन्न, दह्यमान कर्म को दग्ध और म्रियमाण को मृत, निर्जीर्यमाण कर्म को निर्जीर्ण नहीं मानते हैं । क्यों कि इन सब में वर्तमान काल और भूतकाल का निर्देश हुआ है । सो वर्तमान समय में भूतकालिक कार्य की असंभवता के कारण वर्तमान काल और भूतकाल इन दोनों का एक समयावच्छेदेन निर्देश होना असंगत है । अतः वे ऐसा निर्देश नहीं मानते हैं । वे तो (चलमाणे अचलिए जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिण्णे) ऐसा ही मानते हैं।

पहिज्जमाणे अपहीणे ४, छिज्जमाणे अच्छिण्णे ५, भिज्जमाणे अभिण्णे ६, डज्झमाणे अदड्ढे ७, मिज्जमाणे अमडे ८ " આ પાઠનો સંગ્રહ કરાયો છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે અન્યતીર્થિકો જેવી રીતે ચલિત કર્મને ચલિત માનતા નથી, એ જ પ્રમાણે ઉદીર્યમાણ કર્મને ઉદીર્ણ માનતા નથી, વેદ્યમાન કર્મને વેદિત માનતા નથી, પ્રહીયમાણ કર્મને પ્રહીણ માનતા નથી, છિદ્યમાન કર્મને છિન્ન માનતા નથી, ભિદ્યમાન કર્મને ભિન્ન માનતા નથી, દહ્યમાન કર્મને દગ્ધ માનતા નથી, મ્રિયમાણ કર્મને મૃત માનતા નથી અને નિર્જીર્યમાણ કર્મને નિર્જીર્ણ માનતા નથી, કારણ કે એ બધાંમાં વર્તમાન અને ભૂતકાળનો નિર્દેશ થયો છે. વર્તમાન સમયમાં ભૂતકાલિક કાર્યની અસંભવતાને કારણે વર્તમાનકાળ અને ભૂતકાળ એ બન્નેનો એક સમયાવચ્છેદન નિર્દેશ થવો અસંગત લાગે છે, તેથી તેઓ એવા નિર્દેશને માનતા નથી. તેઓ તો " चलमाणे अचलिए जाव निज्जरिज्जमाणे अनिज्जिण्णे " એવું જ માને છે. તથા

माणुपुद्गलौ 'एगयओ न साहणंति' एकतो न संहन्येते, एकत एकत्वेनैकस्कंध-स्वरूपेण न संहन्येते न संहतौ संमिलितौ स्याताम्, द्वयोः परमाण्वोः परस्परं संमेलनं कुतो न भवतीति कथयति-'कम्हा दो परमाणु पोग्गला एगयओ न साहणंति' कस्मात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतो न संहन्येते, एकस्कन्धतया न परिणमेते। परस्परासंमेलने कारणमाह-'दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं' द्वयोः परमाणु पुद्गलयोः 'नत्थि सिणेहकाये' नास्ति स्नेहकायः' द्वयोः परमाण्वोः सूक्ष्मत्वात्तत्र स्नेहकायः-स्नेहपर्यायराशिर्नास्ति, 'तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न

तथा-और भी इनकी क्या२ मान्यताएँ हैं सो सूत्रकार इन्हें (दो परमाणु पोग्गला) इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट कर रहे हैं-(दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति) दो परमाणु पुद्गल एकस्कन्धरूप में नहीं परिणमते हैं। इस विषय में उनका ऐसा कहना है कि दो परमाणु मिलकर द्व्यणुक स्कंध को नहीं बना सकते हैं। क्यों कि वह अत्यन्त सूक्ष्म होते हैं। इसलिये उनमें स्नेह गुण जो बंध होने में अर्थात् स्कन्ध रूप होने में कारण होता है नहीं होता है। यही बात सूत्रकार ने (कम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति) इस सूत्र द्वारा शंकारूप में उत्थापित कर (दोण्हं परमाणु पोग्गलाणं नत्थि सिणेहकाए) इस उत्तर सूत्र द्वारा स्पष्ट की है। दो परमाणुपुद्गल एक स्कन्ध को बनाने के लिये संहत-संमिलित किस कारण से नहीं होते हैं? तो इसका उत्तर उनकी ओर से ऐसा दिया गया है कि वे दो परमाणु सूक्ष्म होते हैं-अतः सूक्ष्म होने के कारण स्नेहपर्याय राशि उनमें नहीं होती है। इस कारण (दो

તેમની બીજી માન્યતાઓ કયી કયી છે તે સૂત્રકાર "दो परमाणु पोग्गला" ઇત્યાદિ સૂત્રો વડે પ્રકટ કરે છે—"दो परमाणु पोग्गला एगयओ न साहणंति" બે પરમાણુ પુદ્ગલો એક સ્કંધરૂપે પરિણમતા નથી. તે બાબતમાં તેમની માન્યતા એવી છે કે બે પરમાણુ મળીને બે અણુવાળો (દ્વયણુક) સ્કંધ બનાવી શકતા નથી કારણ કે તેઓ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે. તેથી સ્કંધરૂપે પરિણમવા માટે કારણરૂપ સ્નેહગુણનો તેમનામાં સદ્ભાવ હોતો નથી. એ જ વાત સૂત્રકારે "कम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ न साहणंति" આ સૂત્રવડે શંકારૂપે ઉપસ્થિત કરીને "दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं नत्थि सिणेहकाए" આ સૂત્રવડે પ્રતિપક્ષીઓ તરફથી તેનો ઉત્તર આપ્યો છે. બે પરમાણુ પુદ્ગલો શા કારણે સંયોગ પામીને એક સ્કંધરૂપ બનતાં નથી? તેનો આ પ્રમાણે પ્રતિપક્ષીઓએ ઉત્તર આપ્યો છે-બે પરમાણુ સૂક્ષ્મ હોય છે. સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે તેમનામાં સ્નેહ-

माणु पोग्गला भवंति' त्रिधाक्रियमाणाः त्रयः परमाणुपुद्गला भवन्ति यदि तेषां परमाणुपुद्गलानां भागत्रयं कुर्यात् तदा एकैकः परमाणुपुद्गलो भवतीति भावः। 'एवं जाव चत्तारि०' एवं यावत् चत्वारः०, एवम्=अनेन प्रकारेण यावत् चत्वारः परमाणुपुद्गला भवन्ति। अत्र यावत्पदेन-यथा त्रयाणां पुद्गलानामालापकस्तथा चतुःसंख्यकपुद्गलानामप्यालापकः कार्यः, तथाहि--'चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति। कम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति? चउण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए तम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति। ते भिज्जमाणा दुहावि चउहावि कज्जंति। दुहा कज्जमाणा एगयओ

तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति) यदि उन संहत हुए तीन परमाणु पुद्गलों के तीन विभाग किये जावे तो एक एक परमाणु पुद्गल के रूप में उनके ३ विभाग हो जाते हैं। (जाव चत्तारि) इसी प्रकार से यावत् चार परमाणु पुद्गल होते हैं। यहां यावत् पद से (यथा त्रयाणां परमाणुपुद्गलानां आलापकस्तथा चतुः संख्यक पुद्गलानाम् आलापकः कार्यः) यह समझाया गया है कि जिस तरह से तीन पुद्गल परमाणुओं का यह आलापक कहा गया है उसी प्रकार से चार पुद्गल परमाणुओं का भी आलापक कर लेना चाहिये-वह इस प्रकार से-(चत्तारि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति? कम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति? चउण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए तम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति-ते भिज्जमाणा दुहावि चउहा वि कज्जंति, दुहा कज्ज-

---

થાય છે. "तिहा वि कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति" જો તે સંહત (સ્કંધરૂપે પરિણમેલા) ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલોના ત્રણ વિભાગ કરવામાં આવે તો એક એક પરમાણુ પુદ્ગલવાળા તેમના ત્રણ વિભાગ થાય છે. "एवं जाव चत्तारि" એજ પ્રમાણે (યાવત્) ચાર પરમાણુ પુદ્ગલોના વિષયમાં પણ જાણવું અહીં "यावत्" પદથી "यथा त्रयाणां परमाणुपुद्गलानां आलापकस्तथा चतुः संख्यक पुद्गलानाम् आलापकः कार्यः" એવું સમજાવવામાં આવ્યું છે કે જેવી રીતે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલોના આલાપકો કહેવામાં આવ્યા છે એવી જ રીતે ચાર પરમાણુ પુદ્ગલોના આલાપકો પણ બનાવી લેવા જોઈએ, તે આલાપક આ પ્રમાણે બનશે—"चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति। कम्हा चत्तारि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति? चउण्हं परमाणु पोग्गलाणं अथि सिणेहकाए तम्हा चत्तारि [illegible] एगयओ साहणंति। ते भिज्जमाणा दुहावि [illegible]उहा वि क[illegible] कज्जमाणा एगयओ

दो परमाणु पोग्गला भवंति, एगयओ वि दो परमाणुपोग्गला भवंति। चउहा कज्जमाणा चत्तारि परमाणु पोग्गला भवंति' इति। तथा 'पंच परमाणुपोग्गला' पञ्च परमाणुपुद्गलाः, 'एगयओ साहणित्ता' एकतः संहत्य-मिलित्वा 'दुक्खत्ताए कज्जंति' दुःखतया क्रियन्ते, पञ्च पुद्गलासंहत्य दुःखतया कर्मतया क्रियन्ते

माणा एगयओ दो परमाणु पोग्गला भवंति एगयओ वि दो परमाणुपोग्गला भवंति। चउहा कज्जमाणा चत्तारि परमाणु पोग्गला भवंति) इस आलापक का भाव यह है-कि चार पुद्गल परमाणु आपस में मिलकर एक स्कन्ध रूप पर्याय में परिणत हो जाते हैं। इनके स्कन्धरूप पर्याय से परिणत होने में कारण स्नेहकाय है। क्यों कि जब ये आपस में संमिलित होते हैं तब इनमें स्थूलता आ जाती है। संहतावस्थापन्न हुए इनके यदि विभाग किये जावें तो इनके दो तथा चार भाग होते हैं एक भाग दो दो पुद्गल परमाणुओं का होता है और जब चार भाग इनके किये जाते हैं तो इसमें एक परमाणु का एक २ भाग होता है इस तरह चार भाग हो जाते हैं। तथा-पंच परमाणुपोग्गला) पांच परमाणु पुद्गल जब आपस में मिलकर एक स्कन्ध रूप पर्याय से परिणत होते हैं तब उनकी वह स्कन्धरूप पर्याय दुःखरूप में परिणत हो जाती है। यही बात सूत्रकार ने (एगयओ साहणित्ता दुक्खत्ताए कज्जंति) इस सूत्र पाठ द्वारा समझाई है। यहां जो (दुक्ख-

दो परमाणुपोग्गला भवंति, एगयओ वि दो परमाणु पोग्गला भवति। चउहा कज्जमाणा चत्तारि परमाणुपोग्गला भवंति" આ આલાપકોનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે ચાર પરમાણુપુદ્ગલો પરસ્પરમાં સંયોગ પામીને એક સ્કંધરૂપ પર્યાયમાં પરિણમે છે. તેમ બનવાનું કારણ એ છે કે તેમનામાં સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ હોય છે. કારણ કે જ્યારે તેઓ પરસ્પરમાં સંયોગ પામે છે ત્યારે તેમનામાં સ્થૂલતા આવી જાય છે. આ રીતે સંયોગ પામેલાં તે પરમાણુપુદ્ગલોના જો વિભાગ કરવામાં આવે તો બે વિભાગ કરવામાં આવે તો બે વિભાગ પણ થઈ શકે છે અને ચાર વિભાગ પણ થઈ શકે છે.

જો તેના બે વિભાગ કરવામાં આવે તો પ્રત્યેક વિભાગ બે બે પરમાણુ પુદ્ગલોનો બને છે; અને જો ચાર વિભાગ કરવામાં આવે તો પ્રત્યેક ભાગ એક એક પરમાણુ પુદ્ગલનો બને છે. તથા "पंच परमाणुपोग्गला" જ્યારે પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે મળીને એક સ્કંધરૂપ પર્યાયમાં પરિણમે છે ત્યારે તેની તે સ્કંધરૂપ પર્યાય દુઃખરૂપે પરિણમે છે. એજ વાત સૂત્રકારે "एगयओ साहणित्ता दुक्खत्ताए कज्जंति" આ સૂત્રપાઠ વડે સમજાવી છે.

भवन्तीति भावः, अत्र दुःखदायकत्वाद् दुःखं कर्म कार्ये कारणोपचारात् 'दुक्खे वि य णं से' दुःखमपि च खलु तत्, 'सासए' शाश्वतम् 'सया समियं' सदा समितं, सम्यक् सपरिमाणं वा, 'उवचिज्जइ य' उपचीयते च 'अवचिज्जइ य' अपचीयते च, उपचीयते वृद्धिम् प्राप्नोति, अपचीयते, ह्रासं प्राप्नोति, पंच परमाणवो मिलित्वा कर्मरूपेण परिणमंति, तत्कर्म प्रवाहरूपेण नित्यं सत् सर्वदैव चयापचयौ प्राप्नोतीत्यर्थः ।

त्ताए कज्जंति) ऐसा कहा है सो इसका तात्पर्य ऐसा है कि वे पांच पुद्गलपरमाणु एकट्ठे होकर कर्मरूप में परिणत हो जाते हैं। यहां जो दुःख को कर्मरूप कहा गया है सो कार्य में कारण के उपचार से कहा गया है। क्यों कि कर्म दुःख का दाता होने से दुःख का कारण होता है। और दुःख उसका कार्य होता है। अतः कार्य रूप दुःख में कर्मरूप कारण का उपचार करके उसे यहां स्वयं कर्मरूप कह दिया है। (दुक्खे वि य णं से सासए) वह दुःखरूप कर्म शाश्वत है। (सया समियं) सदा समित परिमाणुसहित है। (उवचिज्जइ अवचिज्जइ) उपचय और अपचय उसमें सर्वदा होता रहता है। तात्पर्य कहने का यह है कि पांच परमाणु मिलकर कर्मरूप से परिणम जाते हैं। वह कर्म प्रवाहरूप से नित्य होता हुआ भी सर्वदा ही चय और अपचय को प्राप्त होता रहता है। चय का अर्थ वृद्धि और अपचय का अर्थ ह्रास है। (सया समियं) पद यह प्रकट करता है कि कर्म में जो चय और अपचय होता है वह प्रमाण माप सहित होता है। इसके लिये गुणहानी का प्रकरण देखना चाहिये।

અહીં જે "दुक्खत्ताए कज्जंति" એવું કહેવામાં આવ્યું તેનું તાત્પર્ય એ છે કે તે પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલ એકત્ર થઈને કર્મરૂપે પરિણમે છે. અહીં જે દુઃખને કર્મરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે તે કાર્યમાં કારણના ઉપચારની અપેક્ષાએ કહેલ છે, કારણ કે કર્મ, દુઃખ દેનાર હોવાથી દુઃખનું કારણ ગણાય છે. અને દુઃખ તેનું કાર્ય ગણાય છે તેથી કાર્યરૂપ દુઃખમાં કર્મરૂપ કારણના ઉપચારની અપેક્ષાએ તેને અહીં સ્વયં કર્મરૂપ કહેલ છે. "दुक्खे वि य णं से सासए" તે દુઃખરૂપ કર્મ શાશ્વત છે. "सया समियं" સદા સમિત (પરિમાણુ સહિત) છે. "उवचिज्जइ अवचिज्जइ" તેમાં સર્વદા ઉપચય અને અપચય થયા કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પાંચ પરમાણુ મળી જઈને કર્મરૂપે પરિણમે છે. તે કર્મ પ્રવાહરૂપે નિત્ય હોવા છતાં પણ સર્વદા ચય અને અપચય પામ્યા કરે છે ચય એટલે વૃદ્ધિ અને અપચય એટલે હ્રાસ. (હાનિ) "सया समियं" પદ એ બતાવે છે કે કર્મમાં જે ચય અને અપચય થાય છે તે પ્રમાણુસહિત (માપ) થાય છે તેના વિષયમાં ગુણહાનીનું પ્રકરણ જોઈ લેવું.

अथ भाषाविषयं प्राह–'पुव्विं' इत्यादि । 'पुव्विं भासा भासा' पूर्वं भाषा भाषा, पूर्वं–भाषणात् प्राक्काले भाषा=भाषा स्यात् वक्ष्यमाम भाषायाः कारणात् 'भासिज्जमाणी भासा अभासा' भाष्यमाणा भाषा अभाषा, उच्यमाना भाषा भाषा न भवति, वर्तमानसमयस्यातिसूक्ष्मतया व्यवहारानुपयोगित्वात् । 'भासा समयवीइक्कंतं च णं' भाषासमयव्यतिक्रान्तं च खलु, भाषासमये व्यतिक्रान्ते सतीत्यर्थः; 'भासिया' भाषिता, निःसृता सती भाषा भवति, श्रोतुःपुरुषस्य पदार्थविषयकज्ञानोत्पादकत्वात् । पुनः प्रश्नयति–'जा सा' इत्यादि । 'जा सा पुव्विं भासा' या सा पूर्वं भाषा, या पूर्वं भाषणात् पूर्वं सा भाषा भवति, किन्तु 'भासिज्जमाणी भासा अभासा' भाष्यमाणा भाषा अभाषा भाष्यमाणा= भाषितुं प्रवर्त्यमाना भाषा ण वर्तमानकाले या भाषा सा अभाषा=भाषा न भवति, तथा 'भासासमयवीइक्कंतं च णं' भाषासमय व्यतिक्रान्ते भाषणसमयानन्तरमि-

---

अब सूत्रकार भाषा के विषय में सूत्र कहते हैं–(पुव्विं भासा भासा) भाषण करने का जो प्राक्काल है वह पूर्व शब्द का अर्थ है–अर्थात् बोलने से पहिले भाषा भाषा हैं–तात्पर्य इसका यह है कि बोलने से पहिले जो शब्द के अणुओं की थोकड़ी (पुंजरूप) होती है, वह भाषा कहलाती है। क्यों कि वह वक्ष्यमाण भाषा की कारण होती है। (भासिज्जमाणी भासा अभासा) तथा जो भाषा बोलने में आ रही है वह भाषा भाषा नहीं कहलाती है। क्यों कि वर्तमान समय अतिसूक्ष्म होता है इस कारण वह व्यवहार में अनुपयोगी होता है। (भासासमय वीइक्कंतं च णं भासिया भासा) बोलने के समय को व्यतिक्रान्त हो जाने पर–अर्थात् बोल चुकने पर भाषा भाषा है–तात्पर्य कहने का यह हैं कि जब भाषा मुख से निकल चुकती है तभी सुनने वाले पुरुष को

હવે સૂત્રકાર ભાષાના વિષયમાં સૂત્ર કહે છે–"पुव्विं भासा भासा" ભાષણ કર્યા પહેલાંના સમયને માટે અહીં "પૂર્વ" શબ્દ વપરાયો છે. એટલે કે બોલ્યા પહેલાંની ભાષાને જ ભાષા કહે છે–તાત્પર્ય એ છે કે બોલ્યા પહેલાં જે શબ્દના અણુઓની થોકડી (પૂંજરૂપે) થાય છે તેને ભાષા કહે છે. કારણ કે તે વક્ષ્યમાણ ભાષાની કારણરૂપ હોય છે. "भासिज्जमाणी भासा अभासा" તથા જે ભાષા બોલવામાં આવી રહી હોય છે તે ભાષાને ભાષા કહી શકાય નહીં, કારણ કે વર્તમાન સમય અતિસૂક્ષ્મ હોય છે, તે કારણે તે વ્યવહારમાં અનુપયોગી હોય છે. "भासा समयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा" બોલવાનો સમય પસાર થઈ ગયા પછી, એટલે કે બોલી ચૂક્યા પછીની ભાષા; ભાષા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે ભાષા મુખમાંથી નીકળી ચૂકે છે ત્યારે

त्यर्थः, 'भासिया' भाषिता 'भासा' सा भाषा भवति। 'सा किं भासओ भासा अभासओ भासा' सा किं भाषमाणस्य भाषा अभाषमाणस्य भाषा, उत्तरयति-'अभासओ णं सा भासा' अभाषमाणस्य खलु सा भाषा भवति, भाषणात्पूर्वं पश्चाच्च यथावबोधात्, किन्तु 'नो खलु सा भासओ भासा' नो खलु सा भाषमाणस्य भाषा, भाष्यमाणायास्तस्या वर्त्तमानत्वातिसूक्ष्मत्वेन भाषात्वासद्भावात्

पदार्थ विषयक ज्ञान होता है-अतः वह भाषा जो कि बोली जा चुकी है भाषा है। (जा सा पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासासमयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा भासा) यदि बोलने के पहिले भाषा भाषा है, वर्तमान में बोली जाती भाषा भाषा नहीं है-और बोलने में आ चुकी भाषा भाषा है तो यहां ऐसा प्रश्न होता है कि (सा किं भासओ भासा अभासओ भासा) वह भाषा बोलते हुए व्यक्तिकी है कि नहीं बोलते हुए व्यक्ति की है। उत्तर-(अभासओ णं सा भासा वह नहीं बोलते हुए की भाषा है। तात्पर्य यह है कि भाषण से पहिले और भाषण के बाद अर्थ का बोध होने के कारण वह नहीं बोलते की भाषा हैं। (नो खलु सा भासओ भासा) बोलते हुए व्यक्ति की वह भाषा नहीं है। क्यों कि जो भाषा बोली जा रही है-उसमें भाषात्व स्वीकार नहीं किया गया है। इसका कारण यह है कि उससे श्रोताको अर्थ बोध नहीं होता है। मुख से पूर्णरूप से भाषा के निकल चुकने पर

જ સાંભળનારને પદાર્થ સંબધી જ્ઞાન થાય છે-તે કારણે જે ભાષા બોલાઈ ચૂકી છે તેને ભાષા કહેવાય છે. 'जा सा पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी भासा अभासा, भासा समयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा भासा" જે બોલ્યા પહેલાંની ભાષાને ભાષા કહેવાતી હોય, વર્તમાનમાં બોલાતી ભાષાને ભાષા કહેવાતી ન હોય, અને બોલવામાં આવી ચૂકેલી ભાષાને ભાષા કહેવામાં આવતી હોય તો એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે "सा किं भासओ भासा अभासओ भासा" તે બોલનાર વ્યક્તિની ભાષા છે કે નહીં બોલનાર વ્યક્તિની ભાષા છે? ઉત્તર—(अभासओ णं सा भासा) તે નહીં બોલનારની ભાષા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભાષણના પહેલાં અને ભાષણની પછી અર્થનો બોધ થવાને કારણે તે નહીં બોલનારની ભાષા છે." न खलु सा भासओ भासा" બોલનાર વ્યક્તિની તે ભાષા નથી. કારણ કે જે ભાષા બોલવામાં આવી રહી છે તેમાં ભાષાપણાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો નથી. તેનું કારણ એ છે કે તેની મારફત શ્રોતાને અર્થનો બોધ થતો નથી. મુખમાંથી પૂર્ણરૂપે

अथ क्रियाविषये निरूपयति--' पुव्विं ' इत्यादि । 'पुव्विं किरिया दुक्खा ' पूर्वं क्रिया दुःखा, क्रिया कायिकी सा पूर्वं करणात्पूर्वं यावन्न क्रियते तावदित्यर्थः, दुःखा=दुःखहेतुर्भवति । ' कज्जमाणा किरिया अदुक्खा' क्रियमाणा क्रिया अदुःखा, क्रियमाणा करणसमये=वर्त्तमानसमये क्रिया अदुःखा=दुःखहेतुर्न भवति। तथा ' किरिया समयवीइक्कंतं च णं ' क्रियासमयव्यतिक्रान्ते सति क्रियायाः करणसमयानन्तरमित्यर्थः, ' कडा किरिया ' कृता सती क्रिया 'दुक्खा' दुःखा-दुःखहेतुर्भवति । क्रिया हि करणात्पूर्वं पश्चाच्च दुःखहेतुर्भवति किन्तु वर्तमानसमये क्रिया दुःखहेतुर्न भवतीति भावः । शिष्यः पृच्छति-' जा सा पुव्विं किरिया

ही श्रोता को अर्थ का बोध होता है। इसलिये बोली जा रही भाषा को भाषा नहीं माना गया है ।

अब सूत्रकार क्रिया के विषय में निरूपण करते हैं-(पुव्विं किरिया दुक्खा) यहां क्रिया कायिकी ली गई है अतः करने से पहिले-अर्थात् जब तक वह क्रिया करने में नहीं आ रही है तबतक वह क्रिया दुःख-दुःखहेतु होती है। (कज्जमाणा किरिया अदुक्खा) जो क्रिया की जा रही है वह दुःख-दुःख की हेतुरूप नहीं होती है । तथा (किरिया समयवीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा) क्रिया के करने का समय जब व्यतिक्रान्त हो जाता है तब-अर्थात् क्रिया करने के समय के अनन्तर की जा चुकी क्रिया दुःख-दुःखहेतु होती है। तात्पर्य कहने का यह है क्रिया करने से पहिले और करने के पश्चात् दुःखहेतु होती है, किन्तु वर्तमान समय में वह क्रिया दुःख हेतु नहीं होती है । शिष्य पूछता है-(जा सा पुव्विं

ભાષા નીકળી ચૂકયા પછી જ શ્રોતાને અર્થનો બોધ થાય છે. તેથી જે ભાષા બોલવામાં આવી રહી છે તેને ભાષા ગણુતા નથી.

હવે સૂત્રકાર ક્રિયાના વિષયમાં નિરૂપણુ કરે છે—

" पुव्विं किरिया दुक्खा " અહીં ક્રિયા પદ વડે કાયિકી ક્રિયા લેવામાં આવી છે. જ્યાં સુધી ક્રિયા કરવામાં આવી રહી નથી ત્યાં સુધી તે ક્રિયા દુઃખ-દુઃખહેતુ હોય છે. " कज्जमाणा किरिया अदुक्खा " જે ક્રિયા કરવામાં આવી રહી છે તે દુઃખ-દુઃખની હેતુરૂપ હોતી નથી. તથા " किरिया समय वीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा " ક્રિયા કરવાનો સમય જ્યારે પસાર થઈ જાય છે ત્યારે એટલે કે ક્રિયા કરવાના સમય પછી કરવામાં આવેલી ક્રિયા દુઃખ-દુઃખહેતુ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ક્રિયા કર્યા પહેલાં અને કર્યા પછી દુઃખહેતુરૂપ હોય છે પણુ વર્તમાન સમયમાં જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે દુઃખહેતુ હોતી નથી. શિષ્ય પૂછે છે-" जा सा पुव्विं किरिया

दुक्खा ' या सा पूर्व क्रिया दुःखा भवति, ' कज्जमाणी किरिया अदुक्खा' क्रियमाणा क्रिया अदुःखा, क्रियमाणा या क्रिया सा न दुःखप्रयोजिका, ' किरिया समयवीइक्कंतं च णं कडा किरिया दुक्खा ' क्रियासमयव्यतिक्रान्ते च खलु कृता क्रिया दुःखा, क्रियमाणसमयव्यतिक्रमे सति कृता निष्पादिता क्रिया दुःखप्रयोजिका भवति, अथवा पूर्वकाले क्रिया दुःखजनिका अनभ्यासात् ,क्रियमाणा क्रिया न दुःखप्रयोजिका अभ्यासात् , किन्तु कृता क्रिया दुःखदा यतः क्रियाकरणानन्तरं पश्चात्तापादिर्भवति परिश्रमादिर्वा जायतेऽतः सा क्रिया दुःखेति या दुःखहेतुर्भवति–' सा किं करणओ दुक्खा अकरणओ दुक्खा ' सा किं करणतो दुःखा अकरणतो दुःखा? करणतः=करणमाश्रित्य करणकाले कुर्वत इत्यर्थः सा क्रिया दुःखा अथवा किम् अकरणमाश्रित्याकुर्वत इत्यर्थः, सा क्रिया दुःखेति प्रश्नः, उत्तरयति–

किरिया दुक्खा) यदि करने के पहिले क्रिया दुःखहेतु होती है, (कज्जमाणी किरिया अदुक्खा) तथा वर्तमान में की जा रही क्रिया दुःख हेतु नहीं होती है, (किरियासमयविइक्कंतं णं कडा किरिया दुक्खा) तथा जो क्रिया अपने काल को उल्लंघन कर चुकी वह क्रिया दुःखहेतु होती है। अथवा–अनभ्यास होने के कारण पूर्वकाल में क्रिया दुःख जनक होती है, और अभ्यास हो जाने से वर्तमान काल में वही क्रिया दुःख प्रयोजक नहीं होती है। किन्तु कृत क्रिया दुःखदा होती है क्यों कि क्रिया करने के अनन्तर पश्चात्ताप आदि होता है अथवा परिश्रम आदि होता है। इसलिये वह क्रिया दुःख की हेतुभूत हो जाती है। सो (सा किं करणओ दुक्खा, अकरणओ दुक्खा) वह क्रिया जो दुःख की हेतु होती है सो करणकाल में करते हुए व्यक्ति को दुःख की हेतुभूत होती है या नहीं करने वाले को दुःख की हेतुभूत होती है। इस प्रकार का

दुक्खा " જો કર્યા પહેલાંની ક્રિયા દુઃખહેતુ હોય, " कज्जमाणी किरिया अदुक्खा ", અને વર્તમાનમાં કરાતી ક્રિયા દુઃખહેતુ ન હોય, " किरिया समय विइक्कंतं णं कडा दुक्खा " તથા જે ક્રિયાનો કાળ પસાર થઈ ગયો છે. એવી કરવામાં આવેલી ક્રિયા દુઃખહેતુ હોય તો (અભ્યાસ ન હોવાને કારણે પૂર્વકાળમાં ક્રિયા દુઃખજનક હોય છે, અને અભ્યાસ થઈ ગયા પછી વર્તમાન કાળમાં તેજ ક્રિયા દુઃખ પ્રયોજક થતી નથી. પરન્તુ કૃત ક્રિયા દુઃખદાયી હોય છે, કારણ કે ક્રિયા કર્યા બાદ પશ્ચાત્તાપ વગેરે થાય છે, અથવા પરિશ્રમ વગેરે થાય છે. તે કારણે તે ક્રિયા દુઃખના હેતુરૂપ બની જાય છે.) " सा किं करणओ दुक्खा, अकरणओ दुक्खा " કરણકાળમાં કરનાર વ્યક્તિને દુઃખના હેતુરૂપ હોય છે કે નહીં કરનાર વ્યક્તિને દુઃખની હેતુરૂપ હોય છે ?

'अकरणओ णं सा दुक्खा नो खलु सा करणओ दुक्खा' अकरणतः खलु सा दुःखा नो खलु करणतो दुःखा, अकरणमाश्रित्य अकुर्वते इत्यर्थः दुःखजनिका क्रिया भवति, अक्रियमाणत्वे दुःखतया तस्याः स्वीकारात्। न तु करणमाश्रित्य कुर्वत इत्यर्थः, दुःखजनिका क्रिया भवति अभ्यासात् 'सेवं वत्तव्वं सिया' तदेवं वक्तव्यं स्यात्, तदेव पूर्वोक्तं वस्तु अक्रियमाणत्वे दुःखरूपत्वं क्रियाया न तु कुर्वत इत्येवं रूपं वस्तु वक्तव्यं स्यादिति भावः।

अथान्यतीर्थिकानामेव मतान्तरमाह—'अकिच्चं' इत्यादि। 'अकिच्चं दुक्खं' अकृत्यं दुःखम्, अनागतकालापेक्षया जीवैरनिर्वर्तनीयम्, दुःखम्=असात-

---

यह प्रश्न है। इसका उत्तर-(अकरणओ णं सा दुक्खा नो खलु सा करणओ दुक्खा) नहीं करते हुए को वह दुःख की हेतुभूत होती है-करते हुए को वह दुःख की हेतुभूत नहीं होती है। क्यों कि जबतक वह क्रिया की नहीं जा रही हैं तभीतक वह दुःख जनक है ऐसा स्वीकार किया गया है। करने के समय की जा रही वह क्रिया करते हुए व्यक्ति को अभ्यास होने के कारण दुःखजनक नहीं होती है। (सेवं वत्तव्वं सिया) अक्रियमाणत्व होने पर-अर्थात् करने के समय में नहीं की जा रही क्रिया नहीं करने वाले को दुःख की हेतु होती है, और करते हुए को वह दुःख रूप नहीं होती है ऐसा कहा जा सकता है।

अन्यतीर्थिकजनों की और भी मान्यताएँ हैं-जो इस प्रकार से हैं

(अकिच्चं दुक्खं) दुःख अकृत्य-क्रिया के विना-होता है। तात्पर्य कहने का यह है कि दुःख-असातरूप-सुखाभावरूप जो प्रतिकूल वेद-

---

ઉત્તર-"अकरणओणं सा दुक्खा नो खलु सा करणओ क्खा" નહીં કરનારને તે દુઃખના હેતુરૂપ થાય છે, કરનારને દુઃખની હેતુરૂપ થતી નથી, કારણ કે જ્યાં સુધી તે ક્રિયા કરવામાં આવતી નથી ત્યાં સુધી તે દુઃખજનક છે એ માન્યતા સ્વીકારવામાં આવેલ છે. કરવાને સમયે કરવામાં આવતી ક્રિયા કરનાર વ્યક્તિને અભ્યાસ હોવાને કારણે દુઃખજનક થતી નથી. "सेवं वत्तव्वं सिया" અક્રિયમાણત્વ હોય ત્યારે-એટલે કે કરવાને સમયે નહીં કરાતી ક્રિયા નહીં કરનારને તે દુઃખરૂપ થતી નથી એ પ્રમાણે કહી શકાય છે. આ પ્રમાણે અન્યતીર્થિકોની માન્યતા છે. આ ઉપરાંત બીજી પણ કેટલીક માન્યતાઓ તેમની આ પ્રમાણે છે.

"अकिच्चं दुक्खं" દુઃખ અકૃત્ય-ક્રિયા વિના-હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે દુઃખ, ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ જીવો વડે અનિષ્પાદ્ય હોય છે. અહીં દુઃખ એટલે અસાતારૂપ-સુખાભાવરૂપ-પ્રતિકૂલ વેદનીય દુઃખ ગ્રહણ

रूपं प्रतिकूलवेदनीयमित्यर्थः, अकरिष्यमाणं दुःखं भवतीति भावः। अथवा दुःखं दुःखकारणं कर्म, 'अफुसं दुक्खम्' अस्पृश्यं दुःखम्, तथा यत एवाकृत्यमत एवा-स्पृश्यम् अबन्धनीयम् 'अकज्जमाणकडं' अक्रियमाणकृतम्, तथा क्रियमाणं वर्तमानकाले, कृतं चातीतकाले, तन्निषेधात् अक्रियमाणकृतम्, 'दुक्खं' दुःखं भवति। 'अकट्टु अकट्टु' अकृत्वा अकृत्वा, कालत्रयेऽपि कर्मणो बन्धनिषेधात् अकृत्वाऽकृत्वा अकरणादेवेत्यर्थः, दुःखम्=कर्म 'पाणभूयजीवसत्ता' प्राणभूत-जीवसत्त्वाः, 'वेयणं वेदेंति' वेदनां वेदयन्ति, दुःखमनुभवन्ति, 'इति वक्तव्यं

नीय दुःख है वह अनागत काल की अपेक्षा से जीवों द्वारा अनिर्वर्तनीय अनिष्पाद्य-नहीं उपजे ऐसा होता है। कोई भी जीव ऐसा नहीं चाहता है कि मुझे दुःख उपजे-परन्तु वह तो उपजता ही है-अतः वह दुःख स्वभावतः है और इसी कारण वह अकृत्य है। अथवा दुःख से यहां दुःख का कारण जो कर्म है वह दुःख है ऐसा समझना चाहिये। (अफुसं दुक्खं) दुःख अस्पृश्य है। अर्थात् जब दुःख अकृत्य है इसीलिये वह अस्पृश्य अबन्धनीय-नहीं बंधे ऐसा है। (अकज्जमाणकडं) वर्तमान काल में जो किया जा रहा है वह क्रियमाण है तथा भूतकाल में जो किया जा चुका है वह कृत है। (दुःख न क्रियमाण है और न कृत है अतः वह अक्रियमाणकृत है। तीनकाल में भी जीव के कर्म का बंध नहीं होता है। अतः दुःख को-कर्म को-नहीं करके भी (पाणभूयजीवसत्ता) प्राण, भूत, जीव, सत्त्व ये सब (वेयणं वेदेंति) वेदना को भोगते रहते हैं। यह सब कथन स्वभाववादियों का है-वे ऐसा कहते हैं कि जो भी सुख दुःखादिक प्राणभूतादिकों द्वारा भोगने में आते रहते हैं वे

કરવું. કોઈ પણ જીવ એવું ઇચ્છતો નથી કે મને દુઃખ ઉપજે. પરન્તુ તેને દુઃખ તો ઉપજે છે જ. તેથી તે દુઃખ સ્વભાવથી જ ઉપજે છે, અને તે કારણે જ તે અકૃત્ય છે. અથવા-અહીં "દુઃખ" પદ વડે દુઃખના કારણ રૂપ "કર્મ" ને જ દુઃખ સમજવું જોઈએ. "अफुसं दुक्खं" દુઃખ અસ્પૃશ્ય છે. એટલે કે દુઃખ અકૃત્ય હોવાથી અસ્પૃશ્ય-અબંધનીય છે. "अकज्जमाण कडं" વર્તમાનકાળમાં જે કરવામાં આવી રહ્યું છે તે ક્રિયમાણ છે તથા ભૂત-કાળમાં જે કરવામાં આવી ગયું છે તે કૃત છે. "દુઃખ ક્રિયમાણ પણ નથી, અને કૃત પણ નથી. તેથી તે અક્રિયમાણ કૃત છે" ત્રણે કાળમાં જીવને કર્મનો બંધ બાંધવો પડતો નથી. તેથી કર્મ નહીં કરવા છતાં પણ "पाण भूय जीव सत्ता" પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વો "वेयणं वेदेंति" વેદના ભોગવતા રહે છે. આ જાતનું તમામ કથન સ્વભાવવાદીઓનું છે. તેઓ એવું કહે છે કે જે સુખ દુઃખ વગેરે પ્રાણ, ભૂત, વગેરેને ભોગવવા પડે છે તે તેમનાં કર્મોના

सिया' इति वक्तव्यं स्यात्, इति एतत् पूर्वोक्तम्-वक्तव्य स्यात्, यदेतत् लोके सुखदुःखादिकं भवति न तत् केनापि कारणेन भवति, अपि तु स्वाभाविकमेवेदं सर्वम्, तथाचोक्तम्—

"अतर्कितोपस्थितमेव सर्वं, चित्रं जनानां सुखदुःखजातम्।
काकस्य तालेन यथाभिघातो न बुद्धिपूर्वोऽत्र वृथाभिमानः॥१॥

यथा कण्टकस्य तैक्ष्ण्यं शुकादीनां हरितत्वं मयूराणां विचित्रता न नियत कारणजनिता किन्तु स्वभावादेव। यथा वा पतंगादीनां गगने उड्डयनं मत्स्यानां

उनके कर्मों के फलस्वरूप नहीं है क्यों कि किसी भी प्राणी आदि द्वारा कर्मों का बंध किया ही नहीं जाता है-अतः सब जो कुछ होता रहता है वह सब स्वभाव से ही होता रहता है। यही बात (इति वत्तव्वं सिया) इस पाठ द्वारा प्रदर्शित की गई है। लोक में जो कुछ भी सुख दुःखादिक होते रहते हैं वे किसी अन्यकारणक नहीं होते हैं किन्तु स्वभाविक ही होते हैं इस विषय को प्रकट करने वाला यह (अतर्किनोपस्थित इत्यादि पद्य है। इसके द्वारा यह समझाया गया है कि नाना प्रकार के जो सुख दुःख जीवों को विना विचारे अर्थात् अबुद्धिपूर्वक भोगने में आते हैं, वे निष्कारणक ही हैं, सकारणक नहीं। जैसे कांटों में तीक्ष्णता शुक (तोता) आदिकोंमें हरापन, मयूरोंमें विचित्रता, यह सब नियत कारणसे जनित नहीं है-किंतु स्वभावसे ही है-और जैसे पतंग आदिकों का आकाश में उडना, मछलियों का जल में संचरण करना किसी कारण से निष्पादित नहीं होता है किन्तु स्वभाव से ही यह उनमें पाया

ફળરૂપ હોતા નથી. કારણ કે કોઇ પણ પ્રાણી, ભૂત વગેરે મારફત કર્મોનો બંધ બંધાતો જ નથી. તેથી જે કંઈ થાય છે તે સ્વભાવથી જ થયા કરે છે. એ વાત " इति वत्तव्वं सिया " આ સૂત્રપાઠ વડે બતાવવામાં આવી છે. લોકમાં જે કોઇ સુખ દુઃખ વગેરે ભોગવવા પડે છે તે બીજાં કોઇ કારણોને લીધે ભોગવવા પડતા નથી પણ સ્વાભાવિક જ હોય છે. આ વાતને સમજાવવાને માટે " अतर्कितोपस्थित " ઇત્યાદિ પદ્યો છે. તેમની મારફત એ વાત સમજાવવામાં આવી છે કે જીવોને અનેક પ્રકારના જે સુખ દુઃખ અબુદ્ધિપૂર્વક (વિના વિચાર્યે) ભોગવવા પડતાં હોય છે તે નિષ્કારણજ હોય છે, સકારણ હોતાં નથી. એટલે કે તેની પાછળ કોઈ કારણ હોતું નથી પણ તે સ્વભાવિકજ હોય છે જેવી રીતે કાંટામાં તીક્ષ્ણતા, પોપટમાં લીલાશ, મોરમાં વિચિત્રતા, એ બધાંનું કોઇ ચોક્કસ કારણ નથી-પરન્તુ સ્વભાવથી જ તે હોય છે, એવી જ રીતે સુખ-

जले संचरणं न केनापि कारणेन निष्पादितं किन्तु स्वभावादेव जायते, इत्येवं सुखदुःखादयोऽपि भावा न कारणविशेषमासाद्य भवन्ति किन्तु स्वभावत एव प्रवर्तन्ते । उक्तञ्च—

"स्वभावेन प्रवर्तन्ते सुखदुःखादयो ह्यमी ।
यथा स्वभावतो लोके, हंसादीनां हि शुक्लता ॥ १ ॥

इत्येवं स्वभाववादिमतमिति ।

तदेतत्परतीर्थिकानां मतं किं सम्यगित्याशयेन गौतमः पृच्छति-'से कहमेयं' इत्यादि । 'से कहमेयं भंते एवं' तत् कथमेतत् भदन्त एवम्-तत्=अन्यतीर्थिकोक्तं मतं कथं=किम् एतत्=पूर्वोक्तं हे भदन्त ! एवम्=येन प्रकारेण तैरुक्तं तेनैव प्रकारेणास्ति किम् , तेषां पूर्वोक्तं मतं किं सत्यम् ? इति प्रश्नः ॥ सू० १ ॥

जाता है इसी तरह से सुख दुःखादिक भाव भी कारण विशेष को लेकर नहीं होते हैं किन्तु स्वभाव से ही होते रहते हैं । तथा चोक्तम्—

"स्वभावेन प्रवर्तन्ते सुखदुःखादयो ह्यमी ।
यथा स्वभावतो लोके हंसादीनां हि शुक्लता ॥"

इस प्रकार से यह स्वभाव वादियों का मत है

इस पर गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं कि (से कहमेयं भंते एवं) हे भदन्त ! स्वभाव वादि आदियों ने जो यह पूर्वोक्त रूप से अपना मन्तव्य प्रकट किया है सो यह क्या मन्तव्य उनका उसी प्रकार से है- अर्थात् सत्य है क्या ? यह गौतम स्वामी का प्रश्न है ॥ सू-१ ॥

દુઃખાદિ ભાવ પણ કોઇ કારણને લીધે ઉપજતાં નથી પણ સ્વભાવથી જ ઉપજ્યા કરે છે. વળી જેવી રીતે પતંગ વગેરેનું આકાશમાં ઉડ્ડયન, અને માછલિયોમાં પાણીનું સંચરણ કોઈ ખાસ કારણોને લીધે થતું નથી પણ સ્વભાવથી જ થયા કરે છે, એવી જ રીતે સુખદુઃખાદિ ભાવ પણ સ્વભાવથી જ થયા કરે છે. કહ્યુ પણ છે—

"स्वभावेन प्रवर्तन्ते सुखदुःखादयो ह्यमी ।
यथा स्वभावतो लोके हंसादीनां हि शुक्लता ॥"

ઉપર મુજબનો સ્વભાવવાદિયોનો મત છે.

તે વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે–"से कहमेयं भंते एवं" હે ભગવન્! સ્વભાવવાદી વગેરેનું પૂર્વોક્ત જે મન્તવ્ય છે તે શું સાચું છે? ॥ સૂ-૧ ॥

अथ भगवान् अन्यतीर्थिकमतं निराकुर्वन् स्वमतं प्ररूपयन्नाह-'गोयमा' इत्यादि ।

मूलम्-गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति ४ जाव वेयणं वेदेंति इति वत्तव्वं सिया, जे ते एवमाहंसु, मिच्छा ते एवमाहंसु, अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि एवं खलु चलमाणे चलिए जाव णिज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे, दो परमाणुपोग्गला, एगयओ साहणंति, कम्हा दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति, दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए, तम्हा दो परमाणु पोग्गलाएगयओ साहणंति, ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ, तिण्णि परमाणुपोग्गला एयगओ साहणंति, कम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, तिण्हं परमणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाये, तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहा वि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गला एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ, तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति, एवं चत्तारि, पंच परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति, एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति, खंधेवि य णं से असासए सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य । पुव्विं भासा अभासा, भासिज्जमाणी भासा भासा, भासासमयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा अभासा, जा सा पुव्विं भासा अभासा, भासिज्जमाणी भासा भासा,

भासासमयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा अभासा, सा किं भासओ भासा, अभासओ भासा ? भासओणं भासा, नो खलु सा अभासओ भासा । पुव्विं किरिया अदुक्खा, जहा भासा तहा भाणियव्वा, किरिया वि जाव करणओ णं सा दुक्खा, नो खलु सा अकरणओ दुक्खा. सेवं वत्तव्वं सिया, किच्चं दुक्खं फुसं दुक्खं, कज्जमाणकडंदुक्खं, कट्टु कट्टु पाणभूय जीव सत्ता वेयणं वेयंति इति वत्तव्वं सिया० ॥ सू० २ ॥

छाया–गौतम! यत् खलु तेऽन्ययूथिका एवमाख्यान्ति४ यावद्वेदनां वेदयन्ति इति वक्तव्यं स्यात्, ये ते एवमाहुर्मिथ्या ते एवमाहुः, अहं पुन गौतम! एवमाख्यामि, एवं खलु चलमानं चलितम् यावत् निर्जीर्यमाणं निजीर्णम्। द्वौ परमाणुपुद्गलौ

इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् गौतम! स्वामी से कहते हैं। इसमें वे अन्यतीर्थिकजनों के मतका निरसन करते हुए अपने मत की प्ररूपणा करते हैं–(गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(गोयमा !) हे गौतम ! (जं णं ते अन्न उत्थिया) जो वे अन्ययूथिक (एवं आइक्खंति ४) ऐसा कहते हैं (जाव वेयणं वेदेंति इति वत्तव्वं सिया) यावत् जीव वेदना को भोगते हैं यह स्वाभाविक है । सो (जे ते एवमाहंसु) जो उन्हों ने ऐसा कहा है । (मिच्छा ते एवमाहंसु) वह तो उन्हों ने मिथ्या कहा है । (अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि) पर हे गौतम ! मैं तो ऐसा कहता हूं (एवं खलु

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને શું કહે છે તે આ સૂત્રમાં બતાવ્યું છે. આ સૂત્ર વડે મહાવીર પ્રભુ અન્ય મતવાદીઓના મતનું ખંડન કરીને પોતાના મતની પ્રરૂપણા કરે છે—“ गोयमा! जं णं ते अन्नउत्थिया ” ઇ૦

સૂત્રાર્થ—(गोयमा !) હે ગૌતમ! (जं णं ते अन्नउत्थिया) તે અન્યતીર્થિકો (एवं आइक्खंति) જે એવું કહે છે કે (जाव वेयणं वेदेंति इति वत्तव्वं सिया) (यावत्) “ જીવ વેદનાને ભોગવે ને તે સ્વાભાવિક છે ” ત્યાં સુધીનું તેમનું (जे ते एवमाहंसु) જે બધું કથન છે–જે માન્યતા છે (मिच्छा ते एवमाहंसु) તે મિથ્યા છે–તેઓ જે કહે છે તે સત્ય નથી. (अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि) હે ગૌતમ ! હું તો એવું કહું છું કે (एवं खलु चलमाणे

एकतः संहन्येन्ते, कस्मात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतः संहन्येते, द्वयोः परमाणुपुद्गल-योरस्ति स्नेरकायः, तस्माद् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतः संहन्येते, तौ भिद्यमानौ द्विधा क्रियेते, एकतः परमाणु पुद्गल एकतः परमाणुपुद्गलो भवति, त्रयः परमाणु पुद्गलाः एकतः संहन्ते, कस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गलाः एकतः संहन्यन्ते, त्रयाणां

चलमाणे चलिए जाव णिज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे) कि जो चल रहा है वह चल चुका है यावत् जिसकी निर्जरा हो रही है उसकी निर्जरा हो चुकी है। (दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) दो परमाणु पुद्गल आपस में मिलकर स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं। (कम्हा दो परमाणु-पोग्गला एगयओ साहणंति) किस कारण से दो परमाणुपुद्गल आपस में मिलकर स्कन्धपर्याय करते हैं ? इसका उत्तर यह है कि-(दोण्हं पर-माणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) दो परमाणु पुद्गलों में स्नेहकाय है। (तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) इस कारण वे दो पर-माणु पुद्गल स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं। (ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति) यदि किये जावें तो इनके दो भाग हो जाते हैं। (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ परमाणु पोग्गले भवइ) एक भाग एक परमाणु का और दूसरा भाग भी एक परमाणु का हो जाता है। (तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति) तीन परमाणु पुद्गल आपसमें मिलकर स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं।(कम्हा तिण्णि

चलिए जाव णिज्जरिज्जमाणे निज्जिण्णे) જે ચાલી રહ્યું છે તે ચાલી ચૂક્યું છે (यावत्) જેની નિર્જરા થઈ રહી છે તે કર્મ નિર્જીર્ણ થઈ ચૂક્યું છે. (दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) બે પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે સંયોગ પામીને એક સ્કંધપર્યાય રૂપે પરિણમે છે. (कम्हा दो परमाणुपोग्गला एग-यओ साहणंति ?) શા કારણે બે પરમાણુપુદ્ગલ મળીને એક સ્કંધપર્યાયરૂપે પરિણમે છે? ઉત્તર- (दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) તે બે પરમાણુ પુદ્ગલોમાં પણ સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ હોય છે. तम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) તે કારણે તે બે પરમાણુપુદ્ગલો પણ સ્કન્ધપર્યાયરૂપે પરિણમે છે. (ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति) જો તેમના વિભાગ કરવામાં આવે તો બે વિભાગ થાય છે. (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ) તેમાંનો એક ભાગ પરમાણુનો અને બીજો ભાગ પણ એક પરમાણુનો થાય છે. (तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે સંયોગ પામીને સ્કંધપર્યાય રૂપે પરિણમે છે.

परमाणुपुद्गलानामस्ति स्नेहकायः तस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते, ते भिद्यमाना द्विधा अपि त्रिधा अपि क्रियन्ते, द्विधा क्रियमाणा एकतः परमाणुपुद्गलः एकतो द्विप्रदेशिकः स्कन्धो भवति, त्रिधा क्रियमाणाः त्रयः परमाणुपुद्गला भवन्ति, एवं यावत् चत्वारः ०, पंच परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते, एकतः

परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति) किस कारण से तीन परमाणुपुद्गल एक स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं ? (तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) तीन परमाणु पुद्गलों में स्नेहकाय है। (तम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) इसलिये वे तीन परमाणुपुद्गल मिलकर एक स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं। (ते भिज्जमाणा दुहावि तिहा वि कज्जंति) जब इन तीन पुद्गल परमाणु के विभाग किये जाते हैं तो उनके दो भी भाग हो जाते हैं और तीन भी भाग हो जाते हैं (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले, एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ) इनके दो भाग इस प्रकार से होते हैं-एक भाग १ परमाणुपुद्गल का हो जाता है और दूसराभाग दो प्रदेशी स्कन्धरूप रहता है। (तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति) जब इनके तीन टुकडे किये जाते हैं तो वे परमाणु पुद्गल १-१-१ इस तरह से तीन भाग में विभक्त हो जाते हैं। (एवं चत्तारि) इसी तरह से चार पुद्गलपरमाणुओं के विषय में भी जानना चाहिये। (पंच परमाणुपोग्गला एगयओ साह-

(कम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ?) શા કારણે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો સ્કંધપર્યાય રૂપે પરિણમે છે. (तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં સ્નેહકાયનો સદ્ભાવ હોય છે. (तम्हा तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति) તે કારણે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે મળીને એક સ્કંધપર્યાયરૂપે પરિણમે છે. (ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहा वि कज्जति) જ્યારે તે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલોના વિભાગ કરવામાં આવે છે. ત્યારે તેમના બે વિભાગ પણ પડે છે અને ત્રણ વિભાગ પણ પડે છે. (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले, एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ) તેમના બે ભાગ આ પ્રમાણે બને છે એક ભાગ પરમાણુ પુદ્ગલનો બને છે અને બીજો ભાગ બે પ્રદેશી સ્કંધરૂપ બને છે. (तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणुपोग्गला भवंति) જ્યારે તેમના ત્રણ વિભાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે પ્રત્યેક વિભાગ ૧, ૧ પરમાણુ પુદ્ગલનો બને છે (एवं चत्तारि) ચાર પરમાણુ પુદ્ગલોના વિષયમાં પણ એમ જ સમજવું. (पंच परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) પાંચ

संहत्य स्कन्धतया क्रियन्ते, स्कन्धोपि च स अशाश्वतः सदा समितमुपचीयते च अपचीयते च । पूर्वं भाषा अभाषा, भाष्यमाणा भाषा भाषा, भाषासमयव्यतिक्रान्तं च खलु भाषिता भाषा अभाषा, या सा पूर्वं भाषा अभाषा भाष्यमाणा भाषा भाषा, भाषासमयव्यतिक्रान्तं च खलु भाषिता भाषा अभाषा, सा किं भाषमाणस्य भाषा, अभाषमाणस्य भाषा, भाषमाणस्य खलु भाषा नो खलु सा

णंति) पांच परमाणुपुद्गल आपस में मिलकर स्कन्धरूप पर्याय को उत्पन्न करतें हैं । (एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति) अर्थात् पांच परमाणु पुद्गल आपस में चिपक जाते हैं और इस तरह से वे एक स्कन्धपर्याय को उत्पन्न करते हैं । (खंधे वि य णं से असासए) यह स्कन्धपर्याय शाश्वत नहीं है-अशाश्वत है । (सया समियं उवचिज्जइ य) सर्वदा यह पर्याय प्रमाण रूप में उपचय और अपचय को प्राप्त करती रहती है । (पुव्विं भासा अभासा) बोलने के पहिले की भाषा भाषा नहीं है अभाषा है । (भासिज्जमाणी भासा भासा) बोलने में आ रही भाषा भाषा है । (भासासमयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा अभासा) भाषा के समय को उल्लंघन करने वाली भाषा-अर्थात् बोली जा चुकी भाषा भाषा नहीं है-अभाषा है । ये पूर्वोक्त मन्तव्य अन्य मत वालों का है उनसे पूछा जाता है कि-(सा किं भासओ भासा, अभासओ भासा) यदि वह बोलने से पहिले की भाषा अभाषा है-

---

પરમાણુ પુદ્ગલોપણ પરસ્પર સાથે મળીને એક સ્કંધરૂપ પર્યાયરૂપે પરિણમે છે. (एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति) એટલે કે પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલો પણ પરસ્પરની સાથે ભેગા મળી જાય છે અને એ રીતે તેઓ એક સ્કંધપર્યાયને ઉત્પન્ન કરે છે. (खं वि य णं से असासए) આ સ્કંધ પર્યાય શાશ્વત નથી પણ અશાશ્વત છે. (सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य) તે પર્યાય સદા પરિમાણ રૂપે છે અને ઉપચય તથા અપચય રૂપે બન્યા કરે છે.

(पुव्विं भासा अभासा) બોલ્યા પહેલાંની ભાષા;ભાષા નથી પણ અભાષા છે. (भासिज्जमाणी भासा भासा भासा समय वीइक्कंतं च णं भासिया भासा अभासा) ભાષાનો સમય ઓળંગી ગયેલી :ભાષા એટલે કે બોલવામાં આવી ચૂકેલી ભાષા, ભાષા નથી, ભાષા છે ઉપર્યુક્ત મહાવીર પ્રભુનો અભિપ્રાય જાણીને તેમને પૂછવામાં આવ્યું છે કે (सा किं भासओ भासा, अभासओ भासा) જો બોલ્યા પહેલાંની ભાષા અભાષા હોય, અને જે ભાષા બોલવામાં આવી રહી છે તેનેજ ભાષા

अभाषमाणस्य भाषा। पूर्वं क्रिया अदुःखा यथा भाषा तथा भाणितव्या, क्रिया अपि यावत्-कुर्वतः खलु सा दुःखा, नो खलु सा अकुर्वतो दुःखा, तदेवं वक्तव्यं स्यात्। कृत्यं दुःखं स्पृश्यं दुःखं क्रियमाणकृतं दुःखं, कृत्वा कृत्वा प्राणभूतजीव सत्त्वा वेदनां वेदयन्तीति वक्तव्यं स्यात् ॥ सू० २ ॥

भाषा नही है, और बोलने में आरही जो भाषा है वही भाषा है। तथा बोली जा चुकी जो भाषा है वह भी भाषा नहीं है अभाषा है तो वह बोलते हुए की भाषा है कि नहीं बोलते हुए की भाषा है? (भासओ णं सा भासा) वह बोलते हुए की भाषा है। (नो खलु सा अभासओ भासा) नहीं बोलते हुए की भाषा नहीं है। (पुव्विं किरिया अदुक्खा, जहा भासा, तहा भाणियव्वा) करने से पहिले की क्रिया दुःख हेतु नहीं होती है। जैसे भाषा वैसे ही इसे समझना चाहिये। (किरिया वि जाव करणओ णं सा दुक्खा, नो खलु सा अकरणो दुक्खा सेवं वत्तव्वं सिया) क्रिया भी यावत् करते हुए को दुःख की हेतुभूत होती है। नहीं करते हुए को वह दुःख की हेतुभूत नहीं होती है। ऐसा कहा जा सकता है। (किच्चं दुक्खं फुसं दुक्खं, कज्जमाणकडं दुक्खं, कट्टु कट्टु पाण भूय जीवसत्ता वेयणं वेएंति इति वत्तव्वं सिया०) दुःख क्रियाजन्य होता है। दुःख स्पृश्य होता है। दुःख क्रियमाण कृत होता है। प्राणी, भूत, जीव और सत्त्व उसे करके वेदना भोगते रहते हैं। ऐसा कहा जाता है। सू-२

ગણવામાં આવતી હોય, તથા બોલવામાં આવી ચૂકેલી ભાષાને અભાષા કહેવામાં આવતી હોય તો તે બોલનારની ભાષા છે કે નહીં બોલનારની ભાષા છે? (भासओणं सा भासा) તે બોલનારાની ભાષા છે. (नो खलु सा अभासओ भासा) નહીં બોલનારની ભાષા નથી. (पुव्विं किरिया अदुक्खा, जहा भासा, तहा भाणियव्वा) કર્યા પહેલાંની ક્રિયા દુઃખના હેતુરૂપ હોતી નથી. ભાષાની જેમ જ ક્રિયાના વિષયમાં પણ સમજવું (किरिया वि जाव करणओ णं सा दुक्खा, नो खलु सा अकरणओ दुक्खा सेवं वत्तव्वं सिया) ક્રિયા પણ (યાવત્,) કરનારનેજ દુઃખની હેતુભૂત હોય છે. નહીં કરનારને તે દુઃખની હેતુભૂત થતી નથી, એમજ કહેવું જોઈએ. (किच्चं दुक्खं,) फुसं दुक्खं, कज्जमाणकडं दुक्खं, क क पाणभूयजीवसत्ता वेयणं वेएंति इतिवत्तव्वं सिया०) દુઃખ ક્રિયાજન્યજ હોય છે. દુઃખ સ્પૃશ્યજ હોય છે. દુઃખ ક્રિયમાણકૃત હોય છે. પ્રાણી, ભૂત, જીવ અને સત્વ; ક્રિયા કરીનેજ વેદના ભોગવ્યા કરે છે એમજ કહેવું જોઈએ. ॥સૂ-૨॥

टीका—'गोयमा' हे गौतम ! 'जं णं अन्न उत्थिया एवं आइक्खंति' यत् अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति एवं भाषन्ते एवं प्रज्ञापयन्ति एवं प्ररूपयन्ति, 'जाव' यावत्, अत्र यावत्पदेन-तन्मतप्रतिपादकः पूर्वोक्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः। कियत्पर्यन्तमित्याह—'वेयणं वेदेंतीति वत्तव्वं सिया' वेदनां वेदयन्तीति वक्तव्यम् स्यात्, प्राणभूतजीवसत्त्वाः स्वभावेनैव वेदनां वेदयन्तीति। 'जे ते एव माहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु' ये ते एवमाहुर्मिथ्या ते एवमाहुः 'अहं पुण गोयमा एवं आइक्खामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि' अहं पुन गौतम ! एवमाख्यामि

टीकार्थ—(गोयमा !) हे गौतम ! (जं णं अन्न उत्थिया) जो अन्यतीर्थिकजन (एवं आइक्खंति) ऐसा सामान्यरूप से कथन करते हैं (एवं भासंते) ऐसा विशेषरूप से कथन करते हैं (एवं प्रज्ञापयन्ति) इस तरह प्रज्ञापना करते हैं (एवं प्ररूपयन्ति) ऐसी प्ररूपणा करते हैं। यहां (यावत्) शब्द से स्वभाववादियों के मत को प्रतिपादन करनेवाला पूर्वोक्त समस्त भी पाठ गृहित किया गया है। वह यहां कहां तक गृहीत किया गया है इसको प्रकट करने के लिये (वेयणं वेदेंति) यह पद दिया गया है। अर्थात् स्वभाव वादियों ने जो प्रथम सूत्र में अपना पूर्ण मत प्रकट कर दिया है। (वेयणं वेदेंति) तक-वह सब पाठ यहां यावत् शब्द से पकड़ा गया है इसके द्वारा जो उन्हों ने यह कहा है कि प्राण, भूत, जीव, और सत्त्व ये सब स्वभाव से ही वेदना को भोगते रहते हैं (जे ते एवं आहंसु) जो उन्हों ने ऐसा कहा है (मिच्छा ते एवमाहंसु) वह मिथ्या कहा है। (अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि

ટીકાર્થ-"गोयमा !" હે ગૌતમ ! "जं णं अन्नउत्थिया" અન્યતીર્થિકો અન્ય મતવાદીઓ "एवं आइक्खंति" એવું જે સામાન્ય રૂપે કથન કરે છે "एवं भासंते" એવું જે વિશેષરૂપે કથન કરે છે, "एवं प्रज्ञापयन्ति" એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરે છે, (एवं परूवन्ति) એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે, (અહીં યાવત્ પદથી સ્વભાવવાદીઓના મતનુંપ્રતિપાદન કરનાર પૂર્વોક્ત તમામ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે) તે પાઠ ક્યાં સુધીના ગ્રહણ કરવાના છે તે બતાવવાને "वेयणं वेदेंति" સુધી તે પાઠ ગ્રહણ કરવો એમ સૂત્રકારે કહ્યું છે, એટલે કે પહેલા સૂત્રમાં સ્વભાવવાદીઓએ પોતાનો પૂર્ણ મત પ્રકટ કર્યો છે. અહીં "यावत्" પદ વડે એમ કહ્યું છે. (वेयणं वेदेंति) સુધીના તે પૂર્વોક્ત પાઠ ગ્રહણ કરવો. તેમાં તેમણે બતાવ્યું છે કે પ્રાણ, ભૂત, જીવ, અને સત્ત્વ, એ સૌ સ્વભાવથી જ વેદના ભોગવતા રહે છે. "जे ते एवं आहंसु" તેમણે એવું જે કહ્યું છે તે "मिच्छा ते एवमाहंसु" મિથ્યા કહ્યું છે. તેમનું તે કથન સાચું નથી. "अहं पुण गोयमा !

एवम्=वक्ष्यमाणप्रकारेण हे गौतम! आख्यामि, एवं भाषे, एवं प्रज्ञापयामि एवं प्ररूपयामि। किमाख्यामि? इत्याह—'एवं खलु' इत्यादि। 'एवं खलु चलमाणे चलिए जाव निज्जरिज्जमाणे निज्जिन्ने' एवं खलु चलत् चलितम् यावत् निर्जीर्यमाणं-निर्जीर्णमिति, अत्र यावत्पदेन-"उदीर्यमाणमुदीरितम्, वेद्यमानं वेदितम्, प्रहीयमाणं प्रहीणम्, छिद्यमानं छिन्नम्, भिद्यमानं भिन्नम्, दह्यमानं दग्धम्, म्रियमाणं मृतम्" इति संग्राह्यम्। मिथ्यात्वं च परतीर्थिकमतस्य-यदि चलत् वस्तु प्रथमसमये एव चलितमिति न भवेत्तदा द्वितीयादिसमयेपि तद्वस्तु अचलदेव इति कदापि तत् न चलेत्, अन्तिमक्षणे च चलितमिति व्यवहारो दृश्यतेऽतः प्रथमसमयादारभ्यैव चलितं तद्भवति इति मन्तव्यमेव, "तावत्कालं स्थिरं चैनं कः पश्चाद् नाशयिष्यतीति" न्यायात्प्रथमसमयादारभ्यैव

भासेमि,पन्नवेमि,परूवेमि) परन्तु हे गौतम! मैं तो ऐसा कहता हूं यावत् प्ररूपित करता हूं कि-जो चल रहा है वह चल चुका-यावत् जिसकी निर्जरा हो रही है वह निर्जीर्ण हो चुका। यहां यावत् पद से (उदीर्यमाणमुदीरितम्-वेद्यमानं वेदितम्, प्रहीयमाणं प्रहीणं छिद्यमानं छिन्नं, भिद्यमानं भिन्नं दह्यमानं, दग्धं, म्रियमाणं मृतम्) इस पाठ का संग्रह किया गया है। परतीर्थिकों का मत मिथ्या किस प्रकार से है-सो स्पष्ट किया जाता है-यदि चलती हुई वस्तु प्रथम समय में चल चुकी न मानी जावे तो उसे द्वितीय आदि समयों में भी अचल ही मानना होग। इस तरह वह कभी भी नहीं चल सकेगी। अन्तिम समय में जो (चल चुकी) ऐसा व्यवहार देखा जाता है उससे यही बात प्रतीति में आती है कि वह वस्तु प्रथम समय से लेकर ही अंतिम समय तक चलित हुई है।

एवं आइक्खामि, भासेमि, पन्नवेमि, परूवेमि" હે ગૌતમ! હું તો એવું કહું છું. (યાવત્) પ્રરૂપણા કરૂં છું કે જે ચાલી રહ્યુ છે તે ચાલી ચૂકયું, (યાવત્) જેની નિર્જરા થઇ રહી છે તે નિર્જીર્ણ થઇ ચૂકયું, અહીં 'યાવત્' પદથી "उदीर्यमाणमुदीरितम्, वेद्यमानं वेदितम्, प्रहियमाणं प्रहीणं छिद्यमानं छिन्नम्, भिद्यमानं भिन्नं, दह्यमानं दग्धं, म्रियमाणं मृतम्" આ પાઠનો સંગ્રહ કરાયો છે. પરતીર્થિકોનો મત કેવી રીતે મિથ્યા છે તે હવે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે જો ચાલતી વસ્તુને પ્રથમ સમયે ચાલી ચૂકેલી માનવામાં ન આવે તો તેને બીજા સમયોમાં પણ અચલ જ માનવી પડશે. આ રીતે તો તે કદી પણ ચલિત થશે જ નહી. પરન્તુ અંતિમ સમયે "ચલિત થઈ ચૂકી" એવો જે વ્યવહાર થતો જોવામાં આવે છે તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે તે વસ્તુ પ્રથમ સમયથી શરૂ કરીને અન્તિમ સમય સુધી ચલિત થતી રહે છે. "ताव-

चलितत्वव्यपदेशः, अन्यथा अन्त्यसमयपि चलितत्वं न भवेदिति सर्वापि क्रिया निरर्थिकैव भवेदिति, अतएव वर्तमानस्यापि विवक्षाबलादतीतत्वं न विरुद्धम्। एतत् सर्वं पूर्वमेव 'चलमाणे चलिए' इति सूत्रे प्रतिपादितमिति विस्तरभयान्नेह पुनः प्रतन्यते ।

यत्पूर्वं परतीर्थिकैः कथितं द्वौ परमाणुपुद्गलौ न संहन्येते अतिसूक्ष्मतया तत्र स्नेहाभावादित्यादि तस्येदमुत्तरम्—'दो परमाणुपोग्गला' इत्यादि, अयमा-

---

(तावत्कालं स्थिरं चैनं कः पश्चात् नाशयिष्यति) इस न्याय के अनुसार ऐसा ही मानना चाहिये। कि प्रथम समय से लगाकर ही वस्तु में (चलित) ऐसा व्यपदेश होने लग जाता है। यदि तब से वस्तु में जो ऐसा व्यपदेश न हो तो फिर अन्तिम समय में भी (चलित) ऐसा व्यपदेश उस वस्तु में नहीं हो सकता है। इस व्यपदेश के अभाव में जितनी भी क्रियाएँ हैं वे सब निरर्थक ही हो जावेगी। इसलिये वर्तमान की भी विवक्षा के वश से वस्तु में अतीतता विरुद्ध नहीं पड़ती है। वस्तु जिस वर्तमान क्षण में चलन क्रिया विशिष्ट है उसकी अपेक्षा वह वस्तु चलमाण है और वही वस्तु अपने व्यतीत पूर्वक्षणों की अपेक्षा (चलित) है। ऐसा व्यपदेश होने में भला बाधा कौनसी आ सकती है। यह सब विषय विशेषरूप से (चलमाणे चलिए) इस सूत्र में प्रतिपादित ही किया जा चुका है। अब और अधिक विस्तार भय से इसे पुनः नहिं प्रतिपादित करते हैं। जो परतीर्थिकों ने ऐसा कहा है कि दो परमाणु (परस्पर में मिलते नहीं हैं क्यों कि वे अति सूक्ष्म होते हैं—इस

त्काल स्थिरं चैनं कः पश्चात् नाशयिष्यति" આ ન્યાયાનુસાર એમ જ માનવું જોઈએ કે પ્રથમ સમયથી લઈને જ વસ્તુમાં (ચલિત) એવો વ્યવહાર થવા માંડે છે. જો પ્રથમથી જ એવો વ્યવહાર થઈ શકતો ન હોય તો અન્તિમ સમયે પણ પ્રદેશ (વ્યવહાર) ને માનવામાં ન આવે તો જેટલી ક્રિયાઓ છે તે બધી નિરર્થક જ બની જશે. માટે વર્તમાનની વિવક્ષાની અપેક્ષાએ પણ વસ્તુમાં અતીતતા (ભૂતકાલીનતા) વિરૂદ્ધ પડતી નથી. જે વર્તમાન ક્ષણે વસ્તુ ચલન ક્રિયાવાળી છે, તે ક્ષણની અપેક્ષાએ તે વસ્તુ ચલમાણ છે અને વ્યતીત થઈ ગયેલી પૂર્વક્ષણોની અપેક્ષાએ એજ વસ્તુ ચલિત છે. તે પ્રકારનો વ્યવહાર કરવામાં કોઇ જાતની મુશ્કેલી છે જ નહીં. આ આખાય વિષયનું "चल-माणे चलिए" સૂત્રમાં વિસ્તાર પૂર્વક પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તેથી અધિક વિસ્તાર થવાના ભયથી તેનું ફરીથી અહીં પ્રતિપાદન કર્યું નથી. પર-તીર્થિકોની જે એવી માન્યતા છે કે (બે પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે મળીને

शयः यदि एकस्मिन् परमाणौ स्नेहो न भवेत्तदा परमाणुसमुदायेपि स्नेहः कथमपि न संभवेत्, एकस्मिन् सिकताकणे तैलमनुपलभ्यमानां तत्समुदाये कदाचिदपि नोपलभ्यते? किन्तु यदा एकस्मिन्–तिले स्नेह उपलभ्यते तदैव तिलसमुदायेऽपि तैलं समुपलभ्यते, तथैव यदि एकस्मिन् परमाणौ संघातकारणस्नेहो न भवेत्तदा परमाणुसमुदायादपि संघातात्मकस्कन्धस्योत्पत्तिः कदाचिदपि न भवेदित्याशयेनोत्तरयति भगवान्–' दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति' द्वौ परमाणुपुद्गलौ

कारण उनमें स्नेह का अभाव रहता है सो इसका उत्तर सूत्रकार ने (दो परमाणुपोग्गला) इत्यादि सूत्र द्वारा दिया है–इसमें यह कहा गया है– कि यदि एक परमाणु में स्नेह गुण न हो तो फिर वह स्नेहगुण परमाणु समूह में कैसे हो सकता है। अर्थात् नहीं हो सकता है। एक सिकता (रेती) के कण में हम देखते है कि तैल का अंश जब उपलब्ध ही नहीं है–तो वह उसके समुदाय में भी कभी उपलब्ध नहीं हो सकता है। एक तिल में स्नेहगुण की उपलब्धि होती है–इसी कारण तिलसमुदाय में भी स्नेहगुण की उपलब्धि हो जाती है। तो जब इस प्रकार का सिद्धान्त है तो इसी प्रकार से एक परमाणु में यदि संघात का करण स्नेहगुण न हो तो विचारो वह परमाणु समुदाय में भी कैसे उपलब्ध हो सकेगा। नहीं हो सकेगा। अतः जो परमाणु समुदाय से संघातात्मक स्कन्ध की उत्पत्ति होती है वह कदाचित् भी नहीं हो सकेगी। इस आशय को लेकर भगवान गौतम से कहते हैं कि (दो परमाणु

એક સ્કન્ધપર્યાય રૂપે પરિણમતા નથી કારણ કે તેઓ અતિ સૂક્ષ્મ હોય છે- તે કારણે તેમનામાં સ્નેહ (ચીકાશ) નો અભાવ હોય છે) તેમની તે માન્યતાનું ખંડન કરવાને માટે સૂત્રકારે "दो परमाणुपोग्गला" ઈત્યાદિ સૂત્રનું કથન કર્યું છે. તેમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે–જો એક પરમાણુમાં સ્નેહગુણ (ચિકાશ ન હોય તો તે સ્નેહગુણ પરમાણુ સમૂહમાં કેવી રીતે સંભવી શકે? જેવી રીતે એક રેતીના કણમાંથી જો તેલનો અંશ નીકળી શકતો નથી તો તેમના સમુદાયમાંથી પણ તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી, જ્યારે એક તલના દાણામાં સ્નેહગુણ રહેલ હોય છે તો તેના સમુદાયમાં પણ સ્નેહગુણ રહેલો હોય છે. આ પ્રકારનો સિદ્ધાંત છે હવે તો એક પરમાણુમાં સ્નેહગુણનો અભાવ હોય તો સંયોગ પામેલા પરમાણુ સમુદાયમાં પણ સ્નેહગુણ કેવી રીતે સંભવી શકે? કદી પણ સંભવી શકે નહીં. જો એમ થતું હોય તો પરમાણુ સમુદાયના સંયોગથી સ્કંધની જે ઉત્પત્તિ થાય છે તે કદી પણ થઈ શકે નહીં આ કારણે ભગવાન મહાવીર સ્વામી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે "दो परमाणुपोग्गला

एकतः संहन्येते, एकतःएकस्वरूपतया परमाणुद्वयस्य संहननं (संमीलनं) भवत्येव संहननकारणस्नेहस्य तत्रापि सद्भावादिति, अत्र कारणं पृच्छति-'कम्हा दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति' कस्मात् कारणात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकतः संहन्येते? उत्तरमाह—'दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए' द्वयोः परमाणुपुद्गलयोरस्ति स्नेहकायः, 'तम्हा-दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति' तस्मात् कारणात् द्वौ परमाणुपुद्गलौ एकत संहन्येते, यस्मात् कारणात् एकस्मिन्नपि परमाणौ संघातकारणं स्नेहकायो विद्यते तस्मात् कारणात् द्वयोरपि परमाणुपुद्गलयोः संहननं भवत्येव न तु त्रयाणामेव चतुर्णामेव संघात इति भावः, द्वयोः परमाण्वोः

पोग्गला एगयओ साहणंति) दो परमाणु पुद्गल एकरूप से मिल जाते हैं। एक रूप से मिलना ही स्कन्ध की उत्पत्ति है। यह उन दोनों का संमेलन विना संघात के कारणभूत स्नेहगुण के नहीं हो सकता है। इसलिये यह मानना चाहिये कि उन दो पुद्गल परमाणुओं में स्नेहगुण अवश्य २ है और यह स्नेहगुण उन परमाणुओं के समेलन से वहां पर प्रकट हो गया सो बात नहीं है। यह तो वहां एक २ परमाणु में स्वतंत्र रूप से पहिले से ही मौजूद है। यहां शिष्य कारण को पूछता हुआ प्रभु से प्रश्न करता है कि (कम्हा दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) हे भदन्त! इसमें क्या कारण है जो दो पुद्गल परमाणु आपस में मिलकर स्कन्द पर्याय को उत्पन्न करते हैं। प्रभु इसका उत्तर देते हुए शिष्य से कहते हैं कि-(दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए) उन दो पुद्गल परमाणुओं में स्नेहकाय है (तम्हा) इसलिये (दो परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) दो परमाणु पुद्गल चिकाश होने के

एगयओ साहणंति" બે પરમાણુ પુદ્ગલો એકરૂપે મળી જાય છે. એક રૂપે મળવું તેનું નામ જ સ્કન્ધની ઉત્પત્તિ છે. તે બન્નેનો સંઘાત; (સંયોગ) સંઘાતના કારણરૂપ સ્નેહગુણના સદ્‌ભાવ વિના સંભવી શકતો નથી. તેથી એમ માનવું જોઈએ કે તે બે પુદ્ગલ પરમાણુઓમાં સ્નેહગુણ અવશ્ય હોય છે. અને તે સ્નેહગુણ તે પરમાણુઓના સંયોગથી ત્યાં પ્રકટ થઈ ગયો એવું પણ નથી. તે ગુણ પ્રત્યેક પરમાણુમાં પહેલેથી જ મોજૂદ હતો. "कम्हा दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति" શા કારણે બે પરમાણુ પુદ્ગલો પરસ્પર સાથે સંયોગ પામીને સ્કંધપર્યાયને ઉત્પન્ન કરે છે? આ પ્રકારના ગૌતમના પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં પ્રભુ કહે છે "दोण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए" તે બે પરમાણુમાં સ્નેહકાયનો સદ્‌ભાવ હોય છે "तम्हा" તેથી "दो परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति" બે પરરમાણુ પુદ્ગલો ચીકાશ હોવાને કારણે એક

स्नेहकायो विद्यते एव, यतः सार्धपुद्गलस्य संहतत्वेन पूर्वपक्षिभिरेव स्वीकारात्, यतस्तैरेवोक्तं 'तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढे एगयओ दिवड्ढे" इति एतावता सार्धपुद्गलस्य संहतत्वाभ्युपगमेन एकैकस्यापि स्नेहोऽभ्युपगत एवेति कथं स्नेहाभावेन परमाणुद्विकयोः संघाताभावः स्यात् अपि तु द्वयोरपि परमाण्वोः संघातः स्यादेवेति भावः। यच्चोक्तम् एकतः सार्धस्तदप्ययुक्तं एकस्य परमाणोरर्धी-

---

कारण आपस में चिपक जाते हैं। तीन परमाणुओं का ही, चार परमाणुओं का ही संघात होता है सो यह बात नहीं है। दो परमाणुओं में स्नेहकाय मौजूद है यह बात पूर्वपक्षी के इस कथन से भी ज्ञात होती है जो उसने ऐसा कहा है कि (तीन पुद्गल परमाणु आपस में चिपक जाते हैं और जब उनका विभाग किया जाता है तो उनके १॥ डेढ १॥ डेढ परमाणुओं के दो विभाग और १-१ परमाणु के ३ विभाग बन जाते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि यदि दो परमाणुओं में स्नेहगुण-चिकाश न होता तो तीन पुद्गल परमाणुओं के जब १॥-१॥ के दो टुकड़े जो उन्हों ने बनाने की बात कही है वह कैसे बन सकती है। अतः उनकी इस मान्यता से यह पता अच्छी तरह पड़ जाता है-प्रमाणित-हो जाता है कि उन्होंने स्वयं दो पुद्गल परमाणुओं में स्नेहगुण माना है। नहीं तो १॥-१॥ के तीन पुद्गल परमाणुजन्य संघात के दो हिस्से नहीं बन सकते हैं। इसी कथन से यह कथन भी साबित हो जाता है कि जब १॥ पुद्गल परमाणुओं का आपस में चिपक जाना तुमने स्वीकार किया है तो

બીજા સાથે ચોટી જાય છે ત્રણ પરમાણુનો કે ચાર પરમાણુનો જ સંયોગ થાય છે એવું નથી. બે પરમાણુ સ્નેહકાય મોજૂદ હોય છે એ વાતનું તો અન્ય તીર્થિકોના આ કથન વડે પણ સમર્થન થાય છે-કે ત્રણ પુદ્ગલ પરમાણુ એક બીજા સાથે ચોંટી જાય છે અને જ્યારે તેમના વિભાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે ૧॥-૧॥ પરમાણુના બે વિભાગ અથવા ૧-૧ પરમાણુના ત્રણ વિભાગ થાય છે" ... તાત્પર્ય એ છે ... 'પરમાણુઓમાં સ્નેહગુણ (ચીકાશ) ન હો ... પુદ્ગલ પરમા ... સ્કન્ધના ૧॥-૧॥ પરમાણુના બે વિભાગ ... પરમાણુના ... કેવી રીતે બની શકે ? તેથી તેમની એ ... ણુ આ ... છે કે ... ણુમાં ... હોય છે, ... પરમાણુ ... ઉત્પન્ન ... ધ- ... -૧॥ ના ... શકત ... કથ ... વાત ... થઈ જા ... દોઢ ... થે

करणे परमाणुत्वाभावप्रसङ्गः स्यात् अत एकस्य परमाणोर्न भागौ भागा वा भवन्ति किन्तु परमाणुद्वयस्यैव भागः संभवतीत्याशयेनाह—'ते भिज्जमाणा' इत्यादि। 'ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति' तौ भिद्यमानौ द्विधा क्रियेते, द्वौ परमाणुपुद्गलौ संहत्य स्कन्धतया परिणतौ, तयोर्यदि द्वौ भागौ क्रियेते, तदा 'दुहा

यह बात अर्थात् आपन्न है कि एक पुद्गल परमाणु में भी स्नेहगुण है। अतः जब यह बात प्रमाण से प्रतीत कोटि में आ रही है कि एक परमाणु में भी स्नेहगुण है, तो फिर ऐसा कथन कैसे युक्ति युक्त माना जा सकता है कि दो परमाणुओं में स्नेहगुण न हो सकने के कारण उनकी आपस में चिपकना नहीं होता है। अर्थात् उनका संघात नहीं बनता है। अतः यह मानना चाहिये कि दो परमाणुओं का भी संघात होता ही है। तथा अभी जो ऐसा कहा है कि तीन परमाणु जन्य संघात के जब हिस्से किये जाते हैं तो उसके १॥-१॥ परमाणु के दो हिस्से भी बन जाते हैं सो ऐसा कहना ठीक नहीं जचता है-कारण जब परमाणु का अर्धीकरण किया जावेगा तो उसमें परमाणुता के अभाव होने का प्रसंग आ जावेगा। परमाणु का तात्पर्य तो यही है कि जिसका फिर हिस्सा-भाग न हो। अतः एक परमाणु में न दो भाग होते हैं और न अनेक भाग ही होते हैं। भाग परमाणुद्वय के ही संभवते हैं। इसी आशय को लेकर सूत्रकार कह रहे हैं कि (ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति)

ચોટી જવાનું- તમે સ્વીકારતા હો તો એ વાત પણ તમારે સ્વીકારવી જ પડશે કે એક પુદ્ગલ પરમાણુમાં પણ સ્નેહગુણ હોય છે, આ પ્રમાણે જ્યારે એક પરમાણુ પુદ્ગલમાં પણ સ્નેહગુણ હોવાનું પ્રમાણ મળે છે ત્યારે એ વાત કેવી રીતે સંગત માની શકાય કે બે પરમાણુ પુદ્ગલોમાં સ્નેહગુણનો અભાવ હોવાથી તેમનો સંઘાત-સંયોગ થતો નથી? ઉપરોક્ત પ્રમાણને આધારે તો એમ જ માનવું પડશે કે બે પરમાણુ પુદ્ગલોનો સંઘાત (સંયોગ) પણ થઈ શકે છે. વળી અન્ય તીર્થિકો એવું જે કહે છે કે ત્રણ પરમાણુના સંઘાતથી બનેલ સ્કન્ધના ૧॥-૧॥ પરમાણુના બે વિભાગ પડે છે, તે વાત પણ સાચી નથી. કારણ કે જો પરમાણુનું અર્ધિકરણ કરવામાં આવે તો તેમાં પરમાણુ પણાના અભાવનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. કારણ કે પરમાણુનું વિભાજન થઈ શકતું નથી. એટલે કે એક પરમાણુના બે ભાગ પણ થતા નથી અને અનેક ભાગ પણ થતા નથી પરમાણુ દ્વયના જ ભાગ સંભવી શકે છે. તે કારણે જ સૂત્રકાર કહે છે કે "ते भिज्जमाणा दुहा कज्जंति" સંયોગ પામેલા બે પરમાણુ

कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ' द्विधा क्रियमाणौ एकतः परमाणुपुद्गलः एकतः परमाणुपुद्गलो भवति। यत्र द्वयोः परमाण्वोः संघातः स्नेहकायबलादभूत्तत्र पुनर्द्विधाभाग एकैकः परमाणुर्भवति, न तु सार्धता कदाचिदपि संभवति, तथासति परमाणुत्वमेव न स्यादिति। द्वयोः

जब वे दो परमाणु विभक्त हो जाते हैं तो एक १ परमाणु के दो भाग हो जाते हैं-तात्पर्य यह है कि जब दो परमाणु संघातरूप में परिणत हो जाते हैं और जब वह संघात विभक्त होता है। तो उस संघात के १-१ परमाणुरूप में दो हिस्से हो जाते हैं यही बात (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। इस कथन से सूत्रकार ने यह बात स्पष्ट की है कि जब दो परमाणु स्नेहकाय के कारण आपस में मिलकर एक संघातरूप स्कन्ध को बनाते हैं और उसे विभक्त किया जाता है तो उसके १-१ परमाणु रूप में दो भाग हो जाते हैं तो इस अवस्था में पहिले प्रतिपक्षी ने जो ऐसा कहा है कि तीन पुद्गल परमाणु से जन्य जब स्कन्ध तैयार होता है और जब उसके हिस्से किये जाते हैं तो १॥-१॥ परमाणु के दो भी विभाग हो जाते हैं सो उनका इस कथन के अनुसार ऐसा कथन अयुक्त है। क्यों कि परमाणु में आधापन बनती नहीं है। यह सार्धता तो जब बनती कि एक परमाणु के दो भाग होते। परन्तु एक परमाणु के भाग ही नहीं होते। करण-भाग मानने पर परमाणु में परमाणुत्व का ही विघात होता है।

જ્યારે જૂદા થાય છે ત્યારે એક, એક પરમાણુ વાળા બે વિભાગ થાય છે. એજ વાત સૂત્રકારે "दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले भवइ" આ સૂત્રપાઠ વડે પ્રકટ કરી છે. આ કથન વડે સૂત્રકારે એ વાત સ્પષ્ટ કરી છે કે સ્નેહકાયને કારણે એક બીજા સાથે સંયોગ પામીને એક સ્કંધરૂપે પરિણમેલ બે પરમાણુપુદ્ગલોનું જ્યારે વિભાજન કરવામાં આવે છે ત્યારે, તેમાંના એક એક પરમાણુના બે ભાગ પડી જાય છે. આ બાબતમાં વિપક્ષીઓનું જે મંતવ્ય આગળ બતાવ્યું છે કે ત્રણ પરમાણુ પુદ્ગલોથી બનેલ સ્કન્ધનું જ્યારે વિભાજન કરવામાં આવે છે ત્યારે ૧ાા-૧ાા પરમાણુના બે વિભાગ પડી જાય છે તેમનું આ કથન વિચારવામાં આવે તો અયુક્ત લાગે છે. કારણ કે પરમાણુમાં અર્ધાપણુ સંભવતું નથી. જો એક પરમાણુના બે ભાગ થઈ શકતા હોત તો જ અર્ધાપણું સંભવી શકત. પરંતુ એક પરમાણુના બે ભાગ થતા જ નથી, જો પરમાણુના બે અથવા અનેક ભાગ માનવામાં આવે તો પરમાણુમાં પર-

परमाण्वोः स्नेहकायसद्भावात् संघातं तद्विभागं च प्रदर्श्य त्रयाणां परमाणूनां संघातं तद्विभागं च वक्तुकाम आह–'तिण्णि' इत्यादि । 'तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहण्णंति' त्रयः परमाणुपुद्गलाः एकतः संहन्यन्ते, त्रयाणां परमाणूनामेकैकशः परस्परं विलक्षणः संयोगो जायते येन स्कन्धस्य समुत्पत्तिर्भवतीति भावः । कथं त्रयो मिलिता भवन्ति तत्राह–'कम्हा तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहण्णंति' कस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते, केन कारणेन त्रयाणां संमेलनं भवतीति–प्रश्नः । उत्तरयति–'तिण्हं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए' त्रयाणां–परमाणुपुद्गलानामस्ति स्नेहकायः, 'तम्हा तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ–साहण्णंति' तस्मात् त्रयः परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते, यस्मात् त्रिषु परमाणुषु विद्यते स्नेहकायः संघातकारणम् तस्मात् कारणात् त्रयाणां परमाणूनां परस्पर संमेलनं भवत्येवेति भावः । 'ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि

इस तरह दो परमाणुओं के स्नेहकाय के सद्भाव से हुए संघात को और उसके विभाग को दिखाकर अब सूत्रकार तीन परमाणुओं के संघात को और उसके विभाग को दिखाने के लिये सूत्र कहते हैं कि–(तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहण्णंति,) तीन परमाणुओं में के हरएक परमाणु का आपस में विलक्षण संयोग होता है कि जिससे स्कन्ध की उत्पत्ति होती है। ये तीन परमाणु पुद्गल किस कारण से आपस में मिलते हैं–तो इसका उत्तर (तिण्णं परमाणुपोग्गलाणं अत्थिसिणेहकाए) तीन परमाणुपुद्गलोंमें संघात का कारण स्नेहकाय होता है (तम्हा तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहण्णंति) इस कारण वे तीन परमाणुपुद्गल एक स्कन्धरूप में मिल जाते हैं। (ते भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जं-

---

माणुत्वपणानो ज नाश थाय छे. आ रीते स्नेहकायना सद्भावे बे परमाणुओना संयोगनुं अने तेमना विभागोनुं प्रतिपादन करीने हवे सूत्रकार त्रण परमाणुओना संघातनुं अने तेमना विभागनुं निरूपण करवा माटे कहे छे के "तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति" त्रण परमाणुओमांना प्रत्येक परमाणुनो परस्परमां विलक्षण संयोग थवाथी तेओ एक स्कन्धरूपे परिणमे छे. ते त्रण परमाणु पुद्गलोनुं शा कारणे संयोजन थाय छे ते बताववाने माटे सूत्रकार कहे छे–"तिण्णं परमाणुपोग्गलाणं अत्थि सिणेहकाए" त्रण परमाणु पुद्गलोना संयोगनुं कारण स्नेहकाय छे. "तम्हा तिण्णि परमाणु–पोग्गला एगयओ साहणंति" ते कारणे ते त्रण परमाणु पुद्गलो एक स्कंधरूपे परिणमे छे. "ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहा वि कज्जंति" जो ते त्रण पर–

कज्जंति' ते भिद्यमाना द्विधाऽपि त्रिधाऽपि क्रियन्ते, संहत्य स्कन्धतया यदा परिणताः परमाणवः विश्लिष्यन्ते तदा ते भागद्वये भागत्रये वाऽवतिष्ठन्ते इत्यर्थः, दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले एगयओ दुपएसिए खंधे भवइ' द्विधा क्रियमाणा एकतः परमाणुपुद्गलः एकतो द्विप्रदेशिकः स्कन्धो भवति, यदा त्रयाणां परमाणूनां स्कन्धतयाऽवस्थितानां विभागो भवति, तदा एकस्मिन् प्रदेशे एकः परमाणुरवस्थितो भवति परस्मिन् प्रदेशे च द्विप्रदेशिकः स्कन्धस्तिष्ठति न तु सार्धसार्धतया परमाणवोऽवस्थिता भवंतीति भावः ।'तिहा कज्जमाणा तिण्णि परमाणु पोग्गला भवंति' त्रिधा–क्रियमाणास्त्रयः परमाणु पुद्गला भवन्ति, यदि तेषां त्रिभागो भवेत् तदा त्रयः परमाणव एकैकविभिन्ना एवावतिष्ठेरन्नित्यर्थः ।' एवं जाव चत्तारि' एव यावत् चत्वारः, चतुः सख्यकपरमाणुपुद्गलवक्तव्यता चान्य-

---

ति) जब वह तीन परमाणु जन्य स्कन्ध विभक्त अवस्थावाला हो जाता है तो उसके भाग दो तरह से भी होते है और तीन तरह से भी होते हैं–तात्पर्य यह है कि स्कन्धरूपसे परिणत हुए वे परमाणु आपसमें विभाग को प्राप्त होते हैं तब वे भागद्वयमें या भागत्रयमें अवस्थित रहते हैं (दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणु पोग्गले,एगयओ दुपएसिए परमाणु पोग्गले) भागद्वय में अवस्थित रहने पर एक भाग में एक परमाणु रहता है और दूसरे भाग में द्विप्रदेशी स्कन्ध रहता है १॥–१॥ परमाणु के दो भाग नहीं होते । और जब भागत्रय में वे परमाणुस्थित रहते हैं तब एक २ भाग में एक २ परमाणु स्थित रहता है । तात्पर्य यह है कि यदि उस स्कन्ध के तीन भाग किये जावें तो एक २ भाग में एक २ परमाणु भिन्न २ रूप में रहता है । (एवं जाव चत्तारि) इसी प्रकार से चतुः संख्यक परमाणु पुद्गलों की वक्तव्यता जाननी चाहिये। यह वक्तव्यता

माणु જન્ય સ્કન્ધનું વિભાજન કરવામાં આવે તો તેમના ભાગ બે રીતે પણ પડે છે અને ત્રણ રીતે પણ પડે છે. એટલે કે તેમના બે વિભાગ પણ પડે છે અને ત્રણ વિભાગ પણ પડે છે. "दुहा कज्जमाणा एगयओ परमाणुपोग्गले, एगयओ दुपएसिए परमाणुपोग्गले" જ્યારે તેમના બે વિભાગ કરવામા આવે છે ત્યારે એક વિભાગ એક પરમાણુ વાળો બને છે અને બીજો વિભાગ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધરૂપ બને છે. પરંતુ ૧॥–૧॥ પરમાણુના બે ભાગ બનતા નથી. અને જ્યારે તેનું ત્રણ ભાગમાં વિભાજન કરવામાં આવે છે ત્યારે પ્રત્યેક ભાગ એક પરમાણુનો બને છે. તાત્પર્ય એ છે કે જો તે સ્કન્ધના ત્રણ ભાગ કરવામાં આવે તો દરેક ભાગમાં એક એક પરમાણુ ભિન્ન રૂપે રહે છે. "एवं जाव चत्तारि" એજ પ્રમાણે ચાર પરમાણુ પુદ્ગલોની બાબતમાં પણ સમજવું.

यूथिकालापकव्याख्यायां द्रष्टव्या। चतुर्णां परमाणूनाम् स्नेहकायबलात् संयोगे स्कन्धाकारो भवति, द्विधा विभागे कृते सति एकत्रैकः परमाणुरवस्थितो भवति, अपरभागे त्रिप्रदेशिकः स्कन्धस्तिष्ठति। 'पंचपरमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति' पंच परमाणुपुद्गला एकतः संहन्यन्ते 'एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति' एकतः संहत्य स्कंधतया क्रियन्ते भवन्तीत्यर्थः, पञ्च परमाणुपुद्गला एकैकशः-परस्परं संमिलिता भवन्ति मिलित्वा च स्कन्धाकारेण-परिणता भवन्तीत्यर्थः। स्कन्धविषये उत्तरयति-'खंधे वि य णं से असासए' स्कन्धोऽपि च खलु सः अशाश्वतः स च स्कन्धो नैकान्ततो नित्य अपि तु अनित्यः, उत्पत्ति विनाशस्य

अन्ययूथिकालाप की लिखी जा चुकी व्याख्या में लिखी जा चुकी है। अतः वहां से इसे देख लेना चाहिये। चार परमाणुओं का स्नेहकाय के बल से संयोग होने पर स्कन्धाकार होता है। इसका जब विभाग करते हैं तो वे दो प्रकार से होते हैं एक प्रकार के विभाग में केवल एक परमाणु अवस्थित रहता है-और दूसरे प्रकार के विभाग में त्रिप्रदेशी स्कन्ध रहता है। (पंच परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति) पांच परमाणु पुद्गलों का स्नेहकाय के बल से संयोग होने पर स्कन्धाकार होता है। (एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति) यही बात इस पाठ द्वारा प्रकट की गई है। तात्पर्य कहने का यह है कि पांच परमाणु पुद्गल एक २ कर आपस में मिल जाते हैं और मिलकर वे स्कन्धाकार से परिणत हो जाते हैं। (खंधे वि य णं से असासए) परमाणुओं के आपस में मिलने से जो स्कन्ध उत्पन्न होता है वह परमाणुओं की तरह एकान्त नित्य

તેનું વર્ણન અન્યયૂથિકાલાપની વ્યાખ્યામાં આપવામાં આવ્યું છે તો ત્યાંથી સમજી લેવું, ચાર પરમાણુઓના સ્નેહકાયને કારણે સંઘાત થવાથી તેઓ એક સ્કંધ રૂપે પરિણમે છે. જ્યારે તેમના વિભાગ કરવામાં આવે છે ત્યારે બે રીતે વિભાગ થાય છે, એક પ્રકારના વિભાગમાં ફક્ત એક જ પરમાણુ હોય છે. અને બીજા પ્રકારના વિભાગમાં ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ હોય છે. "पंच परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति" પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલોનો સ્નેહકાયને કારણે સંયોગ થઈને તેઓ એક સ્કન્ધરૂપે પરિણમે છે. એજ વાત "एगयओ साहणित्ता खंधत्ताए कज्जंति" આ સૂત્રપાઠ વડે દર્શાવવામાં આવેલ છે. તાત્પર્ય એ છે કે પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલો એક બીજા સાથે મળી જઈને સ્કન્ધરૂપે પરિણમે છે. "खंधे वि य णं से असासए" પરમાણુઓ એક બીજા સાથે મળી જઈને જે સ્કન્ધ બને છે તે સ્કન્ધ પરમાણુઓની જેમ નિત્ય હોતો નથી પણ અનિ-

प्रत्यक्षत एवानुभूयमानत्वात्। 'सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य' सदा समितमुपचीयते चापचीयते च, सदा=सर्वस्मिन् काले समितं=नियमितं सत् अनित्यत्वादेव स स्कन्धश्चयापचयौ प्राप्नोतीत्यर्थः।

यच्चान्यतीर्थिकैरुक्तम्—पंच परमाणुपुद्गलाः संहताः कर्मतया भवन्ति, तदपि न युक्तम्, कर्मणोऽनन्तपरमाणुस्वरूपतयाऽनन्तस्कन्धरूपत्वात्, पंचाणुकस्य

नहीं होता है, किन्तु अशाश्वत–अनित्य होता है–सदा रहने वाला नहीं होता है। क्यों कि उसमें उत्पत्ति और विनाश होना ये दो बातें प्रत्यक्ष से ही अनुभूयमान होती हैं। (सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य) वह स्कन्धरूप पर्याय सर्वदा ही–सब समय में ही–नियम से अनित्य होने के कारण चय और अपचय को प्राप्त करती रहती है।

जो अन्यतीर्थिकजनों ने ऐसा कहा है कि (पंच परमाणुपुद्गलाः संहताः कर्मतया भवन्ति) पांच परमाणुपुद्गल संहत होकर–परस्पर में मिलकर–कर्मरूप से परिणत हो जाते हैं सो उनका ऐसा कहना भी युक्त नहीं है। क्यों कि कर्मरूप जो पर्याय है वह अनंत पुद्गल परमाणुओं के संमेलन से निष्पन्न होती है। अतः वह अनंत स्कन्ध रूप होती है। पांच परमाणुओं के संमेलन से जो पर्यायरूप स्कन्ध उत्पन्न होता है वह तो केवल स्कन्ध रूप ही होता है। तथा जीव के स्वभाव को आवरण करने वाला कर्म होता है–अर्थात् कर्म का यह स्वभाव है कि वह आत्मा के ज्ञानादिक गुणों का आवरण करें। ज्ञानादिक गुणों का आवरण करना यही जीव का आवरण करना है। क्यों कि गुणी

ત્ય (અશાશ્વત) હોય છે. કારણ કે તેની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ પ્રત્યક્ષ અનુભવી શકાય છે, " सया समियं उवचिज्जइ य अवचिज्जइ य" તે સ્કન્ધ પર્યાય સર્વદા–બધા સમયે–નિયમથી જ અનિત્ય હોવાને કારણે ચય અને અપચય પામ્યા કરે છે.

અન્ય તીર્થિકોનું " पंच परमाणु पुद्गलाः संहताः कर्मतया भवन्ति" પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલોનું સંયોજન થઈને તેઓ કર્મરૂપે પરિણમે છે" આ કથન પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે કર્મરૂપ પર્યાયની ઉત્પત્તિ અનંત પરમાણુ પુદ્ગલોના સંયોગ થીજ થાય છે તેથી તે અનંત સ્કંધરૂપ હોય છે. પાંચ પરમાણુના સંયોગથી જે પર્યાયરૂપ સ્કંધ ઉત્પન્ન થાય છે તે તો કેવળ સ્કંધરૂપ જ હોય છે. કર્મ જીવના સ્વભાવને ઢાંકે છે. એટલે કે કર્મનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે તે આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણોને ઢાંકી દે છે. જીવન જ્ઞાનાદિક ગુણોનું આવરણ

च स्कन्धमात्ररूपत्वात्, तथा कर्म जीवस्यावरणस्वभावमिष्यते तत् कथं पञ्च-परमाणुस्कन्धमात्ररूपं सत् असंख्यातप्रदेशात्मकं जीवमावृणुयादिति। तथा कर्मणो यत् शाश्वतत्वमुक्तं तदपि न संगतम्, तथासति कर्मणः शाश्वतत्वे क्षयोपशमादीनामभावात् ज्ञानादीनामुत्पत्तिरेव न स्यात् ज्ञानादीनां सर्वानुभवसिद्धहानिवृद्ध्योरभावप्रसंगात्, दृश्येते च ज्ञानादीनां हानिर्वृद्धिश्च। तथा यच्चोक्तम्–कर्म सदा चीयतेऽपचीयते चेति तदप्येकान्तनित्यत्वे न संभवति एकान्तनित्यस्य चयो-

---

और गुण में अभेद विवक्षावश भेद नहीं होता है। यही बात दिखाने के लिये टीकाकार ने (कर्म जीवस्यावरणस्वभावमिष्यते) यह कहा है है। अतः जब कर्म का स्वभाव जीव को (आवरण करने का ही है–तब यह विचार ने जैसी बात है कि असंख्यात प्रदेशवाले जीव का पांच प्रदेश वाला कर्म कैसे आवरण कर सकता है। तथा कर्म की जो शाश्वत कहा गया है वह भी संगत नहीं है। क्यों कि कर्म यदि शाश्वत मान लिया जावे तो उसकी जो क्षयोपशम आदि अवस्थाएँ होती हैं वे नहीं हो सकेंगी उनका अभाव मानना पड़ेगा। इनके अभाव में ज्ञानादिकों की उत्पत्ति होने का अभाव आवेगा। क्यों कि कर्म के क्षयोपशम आदि से ही तो ज्ञानादिकों की उत्पत्ति होती है। तथा ज्ञानादिकों में जो हानि और वृद्धि कर्म के क्षयोपशम से जन्य होती है वह भी नहीं हो सकेगी इनके भी अभाव होने का प्रसंग प्राप्त होगा। परन्तु ऐसा तो है नहीं क्यों कि ज्ञानादिकों की हानि और वृद्धि लोक में स्पष्टरूप से देखने में

કરવું એટલે જીવનું આવરણ કરવું. કારણ કે ગુણી અને ગુણમાં અભેદની અપેક્ષાએ ભેદ મનાતો નથી. એજ વાત બતાવવાને માટે સૂત્રકારે કહ્યું છે કે "कर्म जीवस्यावरणस्वभावमिष्यते" આ રીતે જ્યારે કર્મનો સ્વભાવ જ જીવને આવરણ કરવાનો છે ત્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા જીવનું પાંચ પ્રદેશ વાળું કર્મ કેવી રીતે આવરણ બની શકે ! તથા કર્મને જે શાશ્વત કહે છે, તે પણ સંગત નથી. જો કર્મને શાશ્વત માનવામાં આવે તો તેની જે ક્ષયોપશમ વગેરે અવસ્થાઓ હોય છે તે હોઈ શકે નહીં તેમનો અભાવજ માનવો પડે. અને તેનો જો અભાવ હોય તો જ્ઞાનાદિકની ઉત્પત્તિનો પણ અભાવ જ માનવો પડશે, કારણ કે કર્મના ક્ષયોપશમ વગેરેથીજ જ્ઞાનાદિ પ્રકટ થય છે. તથા જ્ઞાનાદિકમાં જે હાનિ અને વૃદ્ધિ કર્મના ક્ષયોપશમથી થયા કરે છે તે પણ થઇ શકે નહીં તેમનો પણ અભાવ માનવો પડે. પરંતું એવું તો બનતું નથી. જ્ઞાનાદિકની હાનિ અને વૃદ્ધિ લોકમાં સ્પષ્ટરૂપે જોવામાં આવે છે,

पचयाभावात् नहि गगनस्यैकान्तनित्यस्य कदाचिदपि चयापचयौ भवत इति न कर्मण एकान्तशाश्वतत्वम् , अपि तु अशाश्वतत्वमेव, तथा सत्येव चयापचयादीनां संभव इति । पूर्वं कथितमन्यतीर्थिकैः 'पुव्विं भासा भासा भासिज्जमाणी भासा अभासा' इत्यादि, तत्खण्डयितुमुपक्रमते-'पुव्विं भासा अभासा' इत्यादि, 'पुव्विं भासा अभासा' पूर्वं भाषा अभाषा, पूर्वं-भाषणात् प्राक्काले या भाषा सा न भाषा, अभाषेत्यत्र नञ् शब्दोऽभावार्थकः, तथा भाषणात् प्राक्काले भाषात्वं तत्र नास्ति, भाषणात्पूर्वं भाषोत्पत्तेरप्यभावात् । एतावता भाषणात् प्राक्का-

आती है । तथा-ऐसा जो कहा है कि कर्म सदा चय और अपचय को प्राप्त होता रहता है-सो यह बात कर्म की एकान्त शाश्वतता में बनती ही नहीं है । क्यों कि जो पदार्थ एकान्ततः नित्य होता है उसमें चय और अपचय नहीं होते हैं। जैसे आकाश एकान्ततः नित्य है-तो उसमें चय और अपचय कभी भी नहीं होता है । इस तरह विचार करने पर कर्म में एकान्ततः शाश्वतता नहीं बनती है । किन्तु उसमें अशाश्वतता ही आती है । क्यों कि कर्म को इस प्रकार से मानने पर ही उसमें चय और अपचय होना संभवते हैं । तथा जो अन्यतीर्थिकों ने ऐसा कहा है कि (पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणी अभासा) इत्यादि-भाषण से पहिले जो भाषा है वह भाषा है बोलते समय की वह भाषा भाषा नहीं है इस बात को अब निराकरण किया जाता है-(पुव्विं भासा अभासा) इत्यादि, भाषण से पहिले भाषा में भाषापन नहीं होता है

તથા એવું જે કહ્યું છે કે "કર્મ સદા ચય અને અપચય પામ્યા કરે છે," એ વાત તો કર્મની એકાન્તતઃ શાશ્વત દશામાં બની શકતી જ નથી, કારણ કે જે પદાર્થ એકાન્તતઃ નિત્ય હોય છે તેમાં ચય અપચય થતાં નથી જેમ કે આકાશ એકાન્તતઃ નિત્ય છે. તો તેમાં ચય અને અપચય કદી પણ થતાં નથી આ રીતે વિચાર કરવામાં આવે તો કર્મમાં એકાન્તઃ શાશ્વતતા સંભવતી નથી, પણ તેમાં અશાશ્વતતા જ સંભવે છે. આ રીતે કર્મમાં આશાશ્વતતા માનવામાં આવે તો જ તેમાં ચય અને અપચય થવાનું સંભવી શકે છે. હવે અન્યતીર્થિકોનું ભાષાના સંબંધમાં જે મંતવ્ય છે તેનું ખંડન કરવામાં આવે છે. "पुव्विं भासा भासा, भासिज्जमाणीअभासा" તેઓ કહે છે કે ભાષણના પહેલાંની જે ભાષા છે તેને જ ભાષા કહેવાય છે. બોલવામાં આવતી ભાષા, ભાષા નથી. તો તેમના મતનું "पुव्विं भासा अभासा" ઇત્યાદિ સૂત્રો વડે ખંડન કરવમાં આવ્યુ છે કે ભાષણથી પહેલા ભાષામાં ભાષાપણું હોતું

लिक्यामेव भाषायां यत् भाषात्वं व्यवस्थापितं परैस्तन्निराकृतम्, । ननु यदि उच्चारणात् प्राक् भाषा न भवति तदा कदा भाषा भवति तत्राह–' भासिज्जमाणी ' इत्यादि, ' भासिज्जमाणी भासा भासा ' भाष्यमाणा भाषा भाषा, उच्चारणसमये या वर्तमानकालिकी भाषा सैव भाषेति भावः । भासा समयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा अभासा ' भाषासमयव्यतिक्रान्ते च खलु भाषिता भाषा अभाषा, उच्चारणानन्तरकाले भाषितापि न भाषा भवति । यत्तैः कथितं वर्तमान

क्यों कि भाषण से पहिले-भाषोत्पत्ति का भाषामें अभाव रहता है। अतः वह अभाषा है। अभाषा में जो नञ् शब्द है वह अभावार्थक है। इससे यह बात प्रकट की गई कि बोलने से पहिले भाषा में भाषापन नहीं होता है। एतावता भाषण से पहिले समय में जो अन्यतीर्थिक जनों ने भाषा में भाषापन व्यवस्थापित किया है वह निराकृत हो जाता है। यदि यहां पर कोई ऐसी आशंका करे कि उच्चारण से पहिले यदि भाषा भाषा नहीं होती है तो भाषा कब होती है ? इसके समाधान निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि (भासिज्जमाणी भासा भासा) उच्चारण समय में जो वर्तमान कालिकी भाषा है वही भाषा है। इसी तरह से (भासा समयवीइक्कंतं च णं भासिया भासा अभासा) भाषा का समय व्यतिक्रान्त हो जाने पर भाषिता-बोलीगई-भाषा अभाषा है- भाषा नहीं है। तात्पर्य इसका यह है कि उच्चारण करने के अनन्तर काल में बोली गई भी भाषा भाषा नहीं होती है। तथा जो अन्यतीर्थियों

નથી- કારણ કે ભાષણ પહેલાં ભાષામાં ભાષોત્પત્તિનોજ અભાવ રહે છે. તેથી તે અભાષા છે- અભાષામાં જે નञ् શબ્દ છે તે અભાવાર્થક છે. તેની મારફત એ વાત દર્શાવવામાં આવી છે કે બોલ્યા પહેલાંની ભાષામાં ભાષા પણુ હોતું નથી. તેથી ભાષણથી પહેલાંના સમયની ભાષામાં અન્ય તીર્થિકોએ જે ભાષાપણુ બતાવ્યું છે તેનું નિરાકરણુ થઈ જાય છે. કદાચ અહીં કોઈને એવી શંકા થાય કે ઉચ્ચારણુ પહેલાની ભાષાને જો ભાષા ન કહેવાય! તો ભાષા કોને કહેવાય ? તે શંકાના સમાધાન માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “ भासिज्जमाणी भासा; भासा ” ઉચ્ચારણુ સમયે જે વર્તમાન કાળની ઉચ્ચારાતી ભાષા છે તેને જ ભાષા કહે છે. એજ પ્રમાણે “ भासासमयवीइक्कं तं च णं भासिया भासा अभासा ” ભાષાનો સમય વ્યતીત થઈ ગયા પછી બોલવામાં આવેલી ભાષા પણ અભાષા છે. ભાષા નથી. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉચ્ચારણુ કર્યા પછીના કાળે બોલાયેલી ભાષા પણ ભાષા કહેવાતી નથી. પ્રતિક્ષીઓ એવું જે કથન કરે છે કે વર્તમાન

समयस्यातिसूक्ष्मतया व्यवहारानुपयोगित्वेन वर्तमानकालिकी न भाषेति, तदसंगतम् , वर्तमानसमयस्यैव विद्यमानतया व्यवहारप्रयोजकत्वात् , अतीतानागतसमययोस्तु असत्त्वेन व्यवहारानुपयोगित्वादिति । यच्चैः कथितम् ' अभासओ भासा ' इत्यादि, तस्योत्तरं ददाति–' सा किं भासओ भासा अभासओ भासा ' सा किं भाषमाणस्य भाषा अभाषमाणस्य भाषा, भाषमाणस्य वर्तमानकालिकोच्चारणकर्तुरेव भाषा भाषा भवति अनुच्चारयितुर्वा भाषेति प्रश्नः, तदुत्तरम्–' भासओ णं भासा नो खलु सा अभासओ भासा ' भाषमाणस्य वर्तमानकालिकभाषणकर्तुरेव भाषा, नो खलु सा अभाषमाणस्य भाषा, उच्चारणात् प्राक् न भाषा, उच्चारणानन्तरं च सा न भाषा किन्तु उच्चारणसमये उच्चारयितुरेव या भाषा सैव भाषा भवति, अतीतानागतकालिकी अनुच्चारयितृपुरुषसंबन्धिनी भाषा न भाषा

ने ऐसा कहा है कि वर्तमान काल अतिसूक्ष्म होने से व्यवहार में अनुपयोगी होता है अर्थात् व्यवहार का अंग नहीं होता है इस कारण वर्तमानकाल संबंधी भाषा भाषा नहीं होती है–सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है–क्यों कि वर्तमान जो समय होता है वही विद्यमान होने के कारण व्यवहार का प्रयोजक होता है । अतीत अनागत जो समय हैं ये तो असत्‌रूप होते हैं–इस कारण वे व्यवहार में अनुपयोगी हुआ करते हैं । तथा अन्यतीर्थियोंने जो पहिले ऐसा कहा है कि (अभासओ भासा) नहीं बोलते हुए की भाषा भाषा है–सो इसका उत्तर देते हुए सूत्रकार कहते हैं कि–(भासओ णं भासा, नो खलु सा अभासओ भासा) वर्तमानकाल में जो पुरुष उच्चारण कर रहा है उसी पुरुष की भाषा भाषा होती है, उच्चारण के पहिले और उच्चारण के बाद में भाषा

કાળ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી વ્યવહારમાં અનુપયોગી હોય છે. એટલે કે વ્યવહારનું અંગ બનતો નથી, તે કારણે વર્તમાન કાળની ભાષા; ભાષા નથી તેમનું તે કથન પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે વર્તમાન સમય જ વિદ્યમાન હોવાથી વ્યવહારનો પ્રયોજક હોય છે જ્યારે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનો સમય તો અસત રૂપ હોય છે તે કારણે તેઓ વ્યવહારમાં અનુપયોગી રહ્યા કરે છે. તથા પ્રતિપક્ષીએ પહેલાં એવું જે કહ્યું છે કે " अभासओ भासा " નહીં બોલનારની ભાષા; ભાષા કહેવાય છે તો તેમની તે માન્યતાનું ખંડન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે " भासओ णं भासा, न खलु सा अभासओ भासा " વર્તમાનકાળે જે પુરુષ ઉચ્ચારણ કરી રહ્યો હોય છે એજ પુરુષની ભાષાને ભાષા કહેવાય છે, ઉચ્ચારણ પહેલાની કે ઉચ્ચારણ પછીની ભાષાને ભાષા કહેવાતી નથી. ભૂતકાળ

भवतीति सूत्राशयः। यदप्युक्तं 'भाषासमयव्यतिक्रान्ते' इत्यादि, तदपि न युक्तं भाष्यमाणभाषाया अभावे 'भासा समय वीइक्कंतं च णं' इत्यस्याभिलापस्याभावप्रसंगात् यश्च प्रतिपाद्यस्याभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वादिति हेतुः सोऽप्यहेतुरनैकान्तिक एव, प्रतिपाद्यपुरुषनिष्ठविषयज्ञानोत्पादकत्वस्य करादिचेष्टानां विद्यमानत्वेपि करादिचेष्टायां भाषात्वस्यासिद्धेरिति। यदपि कथितम्-'अभाषकस्य भाषा भाषा' तदपि न संगतम्, एवं सति सिद्धजीवस्याचेतनस्य वा भाषाप्राप्तिप्रसंगादिति।

भाषा नहीं है। अतीत और अनागत काल में अनुच्चारयिता पुरुष संबंधी भाषा भाषा नहीं होती है। तथा जो उसने ऐसा कहा है कि भाषा समय के व्यतीत हो जाने पर बोली गई भी भाषा भाषा नहीं होती है-सो सा कहना भी अयुक्त है-क्यों कि जब अन्यतीर्थियों ने भाष्यमाण भाषा को भाषारूप से ही अंगीकार नहीं किया है तो (भासासमयवीइक्कंतं च णं) इस अभिलाप के ही अभाव का प्रसंग आता है। अर्थात् ऐसा अभिलाप नहीं बोला जा सकता है। क्यों कि वर्तमानकालिकी भाषा भाषारूप से जब स्वीकार ही नहीं की गई है तो भूतकाल संबंधी भाषा भाषारूप से कैसे मानी जा सकती है। अतः इस सूत्र का अभिलाप ही नहीं हो सकता है। तथा जो भूतकाल की भाषा-पूर्णरूप से बोली गई भाषा-प्रतिपाद्य-सुनने वाले के लिये अभिधेय-वाच्यपदार्थ में-प्रत्ययोत्पादक होती है-अर्थात् पूर्णरूप बोली गई भाषा के सुनने से सुनने वाले व्यक्ति को तद्वाच्यार्थ का बोध हो जाता है-

---

અને ભવિષ્યકાળમાં પુરુષે નહીં ઉચ્ચારેલી ભાષાને ભાષા કહેતા નથી વળી પ્રતિપક્ષીએ એવું જે કહ્યું છે કે ભાષાનો સમય વ્યતીત થયા પછી બોલાયેલી ભાષાને ભાષા કહેવાય તે કથન પણ બરાબર નથી કારણ કે પ્રતિક્ષીએ જ્યારે ભાષ્યમાણ (બોલતી) ભાષાને ભાષારૂપે સ્વીકારી જ નથી ત્યારે "भासा समयवीइक्कंतं च णं" તો આ અભિલાપના અભાવનો જ પ્રસંગ આવે છે. એટલે કે આ પ્રકારનો અભિલાપજ બોલી શકાય નહી. કારણકે વર્તમાન કાળની ભાષાને જો ભાષારૂપે સ્વીકારી નથી તો ભૂતકાળની ભાષારૂપે કેવી રીતે સ્વીકારી શકાય! તેથી આ સૂત્રનો અભિલાપ જ થઈ શકે નહીં. તથા ભૂતકાળની ભાષા પૂર્ણરૂપે બોલાયેલીભાષા પ્રતિપાદ્ય-શ્રોતાને માટે-અભિધેય-વાચ્યપદાર્થમાં પ્રત્યયોત્પાદક થાય છે, એટલે કે પૂર્ણરૂપે બોલાયેલી ભાષા સાંભળવાથી સાંભળનાર વ્યક્તિને તેનો વાચ્યાર્થ સમજાય છે-તેથી બોધ કરાવનાર હોવાથી ભૂતકાળની ભાષાને ભાષા કહેવી તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે તેમાં જેપ્રત્ય-

एवं क्रियापि वर्तमानकाले एव युक्तेत्याशयेनाह-' पुव्वि किरिया' इत्यादि, ' पुव्वि किरिया अदुक्खा ' पूर्वं क्रिया अदुःखा, पूर्वकालिकी या क्रिया सा न दुःखकारणमिति· ' जहा भासा तहा भाणियव्वा ' यथा भाषा तथा भणितव्या,

अतः बोध कराने वाले होने से वह भूतकाल संबंधी भाषा भाषा है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है-क्यों कि इसमें जो प्रत्ययोत्पादकत्व हेतु दिया गया है वह अपने साध्य के अभाव में भी रहता है अतः अनैकान्तिक है। साध्य के अभाव में भी रहने वाला हेतु अनैकान्तिक माना जाता है वह इस प्रकार से-क्यों कि सुनने वाले को-प्रतिपाद्य-जो विषय संबंधी ज्ञान कराया जाता है उसके प्रति हेतुता तो करादि चेष्टाओं में भी आती है। क्यों कि प्रतिपाद्य पुरुष उनकी चेष्टाओं द्वारा वाच्यार्थ का बोध कर लिया करता है। अतः (समय व्यतिक्रान्ते सति भाषिता भाषा भाषा-प्रत्ययोत्पादकत्वात्) यह हेतु करादि चेष्टाओं में भी चला गया होने से वहां भाषात्व के अभाव में अनैकान्तिक हो जाता है। तथा जो ऐसा कहा गया है कि अभाष की भाषा भाषा है सो यह कहना भी संगत नहीं है। कारण कि इस प्रकार की मान्यता में सिद्ध जीव और अचेतन पदार्थ में भाषा की प्राप्ति होने का प्रसंग आता है। इसी तरह क्रिया भी वर्तमान काल में ही युक्त है-इसी आशय से सूत्रकार ने (पुव्वि किरिया अदुक्खा) ऐसा कहा है कि पूर्वकाल में की गई क्रिया दुःख की हेतु नहीं होती है। (जहा

યોત્પાદકત્વ હેતુ આપવામાં આવેલ છે તે તેના સાધ્યના અભાવમાં પણ રહે છે, અનૈકાન્તિક છે સાધ્યના અભાવમાં પણ રહેનાર હેતુને અનૈકાન્તિક હેતુ માનવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે-સાંભળનારને-પ્રતિપાદ્યને-વિષય (વસ્તુ) સંબંધી જે જ્ઞાન અપાય છે તેના પ્રત્યેની હેતુતા તો કર વગેરેની ચેષ્ટાઓમાં પણ આવે છે, કારણ કે પ્રતિપાદ્ય પુરુષ (સાંભનાર) તેમની ચેષ્ટાઓ વડે પણ વાચ્યાર્થને સમજી શકે છે. તેથી " समयव्यतिक्रान्ते सति भाषिता भाषा भाषा प्रत्ययोत्पादकत्वात " તે હેતુ વગેરેની ચેષ્ટાઓમાં પણ ચાલ્યો ગયો હોવાથી ત્યાં ભાષાપણાના અભાવે અનૈકાન્તિક હેતુ થઇ જાય છે તથા અભાષકની ભાષાને ભાષા કહેવી તે પણ સંગત નથી. કારણ કે જો આ જાતની માન્યતાને સ્વીકારવામાં આવે તો સિદ્ધ જીવો અને અચેતન પદાર્થમાં પણ ભાષાની પ્રાપ્તિ થવાનો પ્રસંગ ઉદ્ભવે છે. એજ રીતે ક્રિયા પણ વર્તમાનકાળમાં જ યુક્ત છે. એ આશયથી સૂત્રકારે કહ્યું છે કે-" पुव्वि किरिया अदुक्खा " પૂર્વકાળે કરવામાં આવેલી ક્રિયા દુઃખના હેતુરૂપ થતી નથી, " जहा

यथा भाषाया वर्तमानकाले एव भाषात्वं तथा वर्तमानकालिकक्रियाया एव सुख दुःखादिजनकत्वं न तु पूर्वकालिकीपरकालिक्योः दुःखादिजनकत्वमिति भावः। 'क्रिरियावि जाव करणओ दुक्खा नो खलु सा अकरणओ दुक्खा' क्रियापि यावत् करणतः सा दुःखा नो खलु अकरणतो दुःखा, करणतः कुर्वत एव क्रिया दुःखस्य कारणं भवति, तथैव दर्शनात्, न तु अकरणात् क्रिया दुःखकारणं भवति, प्रतीतिबाधितत्वात्, दृश्यते हि लोके करणसमये एव क्रियाया दुःखोत्पादकत्वं सुखोत्पादकत्वं वा, पूर्वकाले परकाले च क्रियाया एवाभावात्, अभावस्य च कार्याजनकत्वात्, अन्यथा अभावस्य सदा सर्वत्र विद्यमानत्वेन सर्वकार्यस्य सर्वत्र सद्भावप्रसङ्गात्, यदि अभावस्यापि उत्पादकत्वं भवेत्तदा घटार्थी पुरुषो

भासा तहा भाणियव्वा) जैसे वर्तमान काल संबंधी ही भाषा भाषारूप होती है उसी प्रकार से वर्तमानकाल संबंधी ही क्रिया सुख दुःखादि का कारण होती है। पूर्वकाल सम्बन्धी या परकाल सम्बन्धी क्रिया सुख दुःख आदि का कारण नहीं होती है। (किरिया वि जाव करणओ दुक्खा नो खलु सा अकरणओ दुक्खा) क्रिया अपने करने वाले को ही दुःख देने वाली होती है-नहीं करने वाले को नहीं। क्यों कि लोक में ऐसा ही देखा जाता हैं। नहीं करने वाले को क्रिया दुःख को जनक नहीं होती है। यदि ऐसी बात मानी जावे कि नहीं करने वाले को क्रिया दुःख की जनक होती है तो यह बात प्रतीति से बाधित है। लोक में ऐसा ही देखा जाता है कि क्रिया करने के समय में ही सुख दुःख की जनिका होती है। जब पूर्वकाल में अथवा परकाल में क्रिया का ही अभाव हो चुका है तो वह सुख दुःखादि की जनक कैसे हो सकती है। अभाव

भासा तथा भाणियव्वा " જેવી રીતે વર્તમાન કાળની ભાષા ભાષારૂપ હોય છે એજ રીતે વર્તમાનકાળની ક્રિયા જ સુખ દુઃખ વગેરેના કારણરૂપ હોય છે. પૂર્વકાળની કે પરકાળની ક્રિયા સુખદુઃખાદિના કારણરૂપ હોતી નથી " किरिया वि जाव करणओ दुक्खा नो खलु सा अकरणओ दुक्खा " ક્રિયા કરનારને જ દુઃખદેનારી હોય છે, નહીં કરનારને દુઃખદાયક હોતી નથી કારણ કે લોકમાં એવું પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. જો એ વાત માની લેવામાં આવે કે નહીં કરનારને માટે ક્રિયા દુઃખની જનક છે, તો તે વાતની પ્રતીતિ થઈ શકતી નથી. લોકમાં એવું સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે કે ક્રિયા; કરવાને સમયે જ સુખ દુઃખની જનક હોય છે. જો પૂર્વકાળે અથવા પરકાળે ક્રિયાનો જ અભાવ થઇ ચૂક્યો હોય તો તે સુખદુઃખાદિની જનક કેવી રીતે બની શકે? અભાવ કોઇ

दण्डादीनामुपादानं न कुर्यात्, न वा मोक्षार्थी तपःसंयमार्थं प्रयत्नं कुर्यात्, अतः पूर्वकालिकी पश्चात्कालिकी च न क्रिया न सुखदुःखादिजनिका, अपि तु वर्तमानकालिकी तथा क्रियमाणैव क्रिया दुःखादिकारणमिति। 'सेवं वत्तव्वं सिया' तदेवं वक्तव्यं स्यात्, तदेवं करणत एव क्रिया दुःखजनिका न तु अकरणतः क्रिया दुःखजनिका इत्येवं रूपेण वक्तव्यं स्यात् वक्तुं शक्नुयादिति भावः।

अथ दुःखविषये माह—'किच्चं' इत्यादि।

'किच्चं दुक्खं' कृत्यं दुःखम्, वर्तमानकालापेक्षया क्रियाद्वारेण संपाद्यमानमेव दुःखं भवति न तु अकृत्यं क्रियामन्तरेण दुःखं स्वभावत एव भवति, 'फुसं दुक्खं

किसी भी कार्य का जनक नहीं होता है। यदि अभाव में कार्यजनकता मानी जावे तो अभव तो सदा सर्वत्र विद्यमान रहता ही है-फिर क्या सब जगह सब कार्य की उत्पत्ति होती रहनी चाहिये। फिर क्या जरूरत है कि घटादिपदार्थों की उत्पत्ति करने के निमित्त दण्डादि कारणों को ग्रहण करने की। और क्या आवश्यकता है मोक्षार्थी के लिये संयमादि के प्रयत्न करने को। इसलिये यही मानना चाहिये कि पूर्वकालिकी तथा परकालिकी क्रिया सुख दुःख आदि की जनिका नहीं होती है, केवल वर्तमानकाल सम्बन्धी क्रियमाण क्रिया ही सुख दुःखादिक की जनक होती है। (सेवं वत्तव्वं सिया) इस तरह ऐसा कहा जा सकता है कि क्रिया अपने करने वाले को ही दुःख जनक होती है नहीं करने वाले को नहीं।

यहां क्रिया के सम्बन्ध को लेकर जो ऐसा कहा गया है कि क्रिया वर्तमान कालिकी ही करने वाले को सुखदुःखादि की जनक होती है

પણ કાર્યનો જનક બની શકતો નથી, જો અભાવમાં કાર્યજનકતા માની લેવામાં આવે તો અભાવ તો સર્વત્ર સદા મોજૂદ હોય છે, તો પછી સઘળી જગ્યાએ સઘળાં કાર્યની ઉત્પત્તિ થયા કરવી જોઈએ! પછી તો ઘટ વગેરેના નિર્માણને માટે દંડ વગેરે કારણોનો ઉપયોગ કરવાની આવશ્યકતા શી છે? મોક્ષને માટે સંયમ વગેરેની પણ શી આવશ્યકતા રહે? તેથી એ વાત માનવી જ પડશે કે પૂર્વકાળની તથા પરકાળની ક્રિયા સુખદુઃખ વગેરેની જનક હોતી નથી. ફક્ત વર્તમાન કાળે કરાતી ક્રિયા જ સુખદુઃખ વગેરેની જનક બને છે. "સેવં વત્તવ્વં સિયા" આ રીતે એવું કહી શકાય કે ક્રિયા કરનારને જ ક્રિયા દુઃખ જનક થાય છે, નહીં કરનારને દુઃખજનક થતી નથી,

અહીં ક્રિયાના વિષયમાં એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે વર્તમાનકાળની જ ક્રિયા; કરનાર વ્યક્તિને સુખદુઃખ વગેરેની જનક થાય છે-ભૂત

भूत, भविष्यत्काल की क्रिया सुखदुःखादिक की जनक नहीं होती है और न वह अपने करने वाले को ही सुखदुःखादिक की जनक होती है सो इस पर कोई तटस्थ शिष्य ऐसी शंका कर सकता है कि ६ दिन पहिले अथवा इसके भी पहिले अनर्थ करने वाले व्यक्ति को अनर्थरूप की गई वह क्रिया दुःख जनक नहीं होनी चाहिये, परन्तु व्यवहार में हम देखते हैं कि पूर्व में की गई वह क्रिया वर्तमान में दुःख जनक होती है। जब किसी मनुष्य पर हत्यारूप क्रिया करने का अभियोग प्रमाणित हो जाता है तो वह वर्षों पहिले की हत्यारूप क्रिया वर्तमानकाल में उसे फांसी आदि के रूप में दुःखजनक प्रकट देखने में आती है। इसी तरह आवेश में आकर किसी की हत्या करने पर उतारु हुए पुरुष को तलवार लेकर मारने के लिये जाते समय जब सरकारी आदमी पकड़ लेता है तो उसे उसी सजा का पात्र होना पड़ता है जिसका पात्र हत्या करने वाले को होना पड़ता है। इससे यह साबित होता है कि वर्तमान में हत्या-रूप क्रिया नहीं करने पर भी आगे होने वाली उस क्रिया ने उस करने के भाव वाले व्यक्ति को अभी ही अपना फल दे दिया। तथा जिस पुरुष ने वर्तमान में किसी की हत्या की है उसे उसी समय उसे फल

ભવિષ્યતકાળની ક્રિયા સુખદુઃખ વગેરેની જનક થતી નથી અને તે કરનારને જ સુખદુઃખ વગેરેની જનક થતી નથી-તો તે વિષે કોઇ તટસ્થ શિષ્ય એવી શંકા કરી શકે કે છ દિવસ પહેલાં અથવા તેના કરતાં પણ આગળ અનર્થ કરનાર મનુષ્યને અનર્થરૂપ કરાયેલી તે ક્રિયા દુઃખ જનક થવી જોઇએ નહીં. પરંતુ વ્યવહારમાં તો એવું જોવા મળે છે કે પૂર્વે કરવામાં આવેલી તે ક્રિયા વર્તમાન સમયે દુઃખ જનક થાય છે જ્યારે કોઈ માણુસ પર હત્યારૂપ ક્રિયા કરવાનો આરોપ સાબિત થાય છે ત્યારે વર્ષો પહેલાં તેણે કરેલી હત્યાના ફળરૂપે તેને ફાંસી વગેરે દુઃખજનક ફળ ભોગવવા પડે છે. એજ પ્રમાણે આવેશમાં આવી જઈને કોઈની હત્યા કરવા માટે હાથમાં તલવાર લઇને ધસી જતા માણુસને કોઇ પોલિસ પકડી લે તો તેને એજ સજા ભોગવવી પડે છે કે જે હત્યા કરનાર ભોગવે છે. આ દૃષ્ટાંતો વડે એ સિદ્ધ થાય છે કે વર્ત-માન સમયે હત્યારૂપ ક્રિયા નહીં કરવા છતાં પણ ભવિષ્યમાં થનારી તે ક્રિયાએ તે ક્રિયા કરવાની ઇચ્છાવાળી વ્યક્તિને વર્તમાન સમયે જ તેનું ફળ દઈ દીધું, તથા જે મનુષ્યે વર્તમાન સમયે કોઇની હત્યા કરી હોય છે તે

दुःखादिक भोगने पडते हों-सो बात भी नहीं है। क्रिया फल तो उसे बाद में ही प्रायः मिलता हैं। अतः यह बात कैसें मानी जा सकती है कि वर्तमानकालिकी क्रिया ही अपना सुखदुःखादिरूप फल देती है भूत भविष्यत् कालीन क्रिया नहीं ।समाधान-सिद्धान्त की यह मान्यता है कि कर्म अपनी अबाधास्थिति के बाद ही फल देता है। शुभाशुभ कर्म का बंध मन, वचन और काय इनकी शुभ और अशुभ प्रवृत्ति पर अवलम्बित होता है। काय सम्बन्धी क्रिया जीवों के द्वारा जैसी की जावेगी उसी के अनुसार कर्म का बंध होगा। बंध के बाद उस कर्म का उदय उसी समय आ जावे यह नियम नहीं है। अबाधाकाल व्यतीत होनें पर कर्म का उदय में आवेगा ही, अतः जिस जीव ने भूतकाल में हिंसा आदि क्रिया की है-उस जीव का उस क्रिया के करते समय जैसा आत्म परिणाम रहा उसीके अनुसार उसे कर्म का बंध हुआ और उसनें अपने उदय में आने पर सुखदुःखादिरूप फल दिया। सो यह कर्म की उदय में आने रूप जो क्रिया है। उससे ही जीव का सुखदुःखादिरूप फल मिला है। कर्म का उदय में आना यही वर्तमानकालिकी क्रिया है। इस कथन से यह स्पष्ट हो जाता है कि जीवने पहिले भूतकाल में हिंसा क्रिया की है-सो जीव के जब उस हिंसा जन्य कर्म का उदय आवेगा

મનુષ્યને વર્તમાન સમયે જ તેનું ફળ ભોગવવું પડે છે એવું પણ જોવામાં આવતું નથી. સામાન્ય રીતે: ક્રિયાનું ફળ તેને ભવિષ્યમાં જ મળે છે તેથી એ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે વર્તમાનકાળની ક્રિયા જ સુખદુઃખાદિ રૂપ ફળ દે છે, ભૂત અને ભવિષ્યકાળની ક્રિયા નહીં.

સમાધાન—સિદ્ધાંતની એ માન્યતા છે કે પ્રત્યેક કર્મ પોતાની અબાધા સ્થિતિ પછી જ ફળ આપે છે. શુભાશુભ કર્મનો બંધ મન, વચન અને કાયાની શુભ અને અશુભ પ્રવૃત્તિ પર આધાર રાખે છે. કાય સંબંધી ક્રિયા જીવો મારફત જેવી કરાશે તે પ્રમાણે કર્મનો બંધ બંધાશે, બંધ બંધાયા પછી તે કર્મ એજ સમયે ઉદયમાં આવે છે એવો નિયમ નથી. અબાધાકાળ વ્યતીત થયા પછી કર્મ ઉદયમાં આવશે જ. તેથી જે જીવે ભૂતાકાળમાં હિંસા વગેરે ક્રિયા કરી છે, તે જીવનું તે ક્રિયા કરતી વખતે જેવું આત્મ પરિણામ રહ્યું તે પ્રમાણે તેને કર્મનો બંધ પડયો અને તેણે ઉદયમાં આવતાં સુખ દુઃખાદિ રૂપ ફળ દીધું. આ રીતે કર્મની ઉદયમાં આવવા રૂપ જે ક્રિયા છે તેનાથી જ જીવને સુખદુઃખાદિ રૂપ ફળ મળે છે. કર્મનું ઉદયમાં આવવું એજ વર્તમાનકાળની ક્રિયા છે. આ કથન વડે એ વાત સ્પષ્ટ જણાય છે કે જીવે

स्पृश्यं दुःखम्, स्पर्शनात् वेदना देव दुःखम् न तु अवेदनात् 'कज्जमाणकडं-दुक्खं' क्रियमाण कृतं दुःखं न तु अक्रियमाणकृतम्, 'कट्टु कट्टु' कृत्वा कृत्वा, क्रियमाण कृतं दुःखं कृत्वा कृत्वा, 'पाणभूयजीयसत्ता' प्राणभूतजीवसत्त्वाः,

कभी उसको उसका फल मिलेगा। जब भी उसका उसे फल मिलता है तभी वह उसका वर्तमानकाल है। इसके पहिले का काल भूतकाल है। इसी तरह से भविष्य में जीव के द्वारा होने वाली क्रिया के विषय में भी जानना चाहिये। अतः इस अपेक्षा भूतकाल की और भविष्यत्काल की क्रियाको निरर्थक कहागया है और वर्तमान कालकी क्रियाको सार्थक।

अब सूत्रकार दुःख के विषय में कहते हैं-(किच्चं दुक्खं) वर्तमा-काल की अपेक्षा से क्रिया द्वारा संपाद्यमान ही दुःख होता है। क्रिया के विना स्वभावतः दुःख नहीं होता है। अर्थात् वर्तमानकाल में जो क्रिया की जाती है उस क्रिया से ही दुःख होता है। अतः दुःख क्रिया जन्य होता है। यह बात सिद्ध होती है! फिर स्वभाववादी ने जो (दुःख स्व-भाविक ही होता है) ऐसा कहा है-सो संगत नहीं है। यह सुखरूप है कि दुःखरूप है-यह निर्णय अन्तरात्मा में विना वेदन के नहीं होता है अतः (फुसं दुक्खम्) दुःख वेदन से ही ज्ञात होता है। विना वेदन किये नहीं।(कज्जमाणकडं दुक्खं) दुःख क्रियमाण कृत है-अक्रियमा-

પહેલાં-ભૂતકાળમાં-હિંસા રૂપ ક્રિયા કરી હોય તો જ્યારે તે હિંસા જન્ય કર્મ ઉદયમાં આવશે ત્યારે જ જીવને તેનું ફળ ભોગવવું પડશે, જ્યારે તેનું ફળ તેને મળે છે તે સમયને તેનો વર્તમાનકાળ કહે છે. તેના પહેલાંનો સમય ભૂતકાળ ગણાય છે. એજ પ્રમાણે ભવિષ્યમાં જીવની મારફત થનારી ક્રિયાના વિષયમાં સમજવું, તેથી આ દૃષ્ટિબિંદુથી વિચાર કરીને ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળની ક્રિયાને નિરર્થક બતાવી છે અને વર્તમાનકાળની ક્રિયાને સાર્થક કહી છે

હવે સૂત્રકાર દુઃખના વિષયમાં કહે છે-" किच्चं दुक्खं " વર્તમાનકાળની અપેક્ષાએ ક્રિયા વડે સંપાદ્યમાન જ દુઃખ હોય છે. ક્રિયા વિના સ્વભાવથી દુઃખ હોતું નથી એટલે કે વર્તમાનકાળમાં જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે ક્રિયાથી જ દુઃખ ઉદ્ભવે છે. તેથી દુઃખ ક્રિયાજન્ય ગણાય છે, તે વાત સિદ્ધ થાય છે સ્વભાવવાદીઓનું એવું કથન છે કે "દુઃખ સ્વાભાવિક જ હોય છે" તેમનું તે કથન સંગત નથી. કોઈ વસ્તુ સુખરૂપ છે કે દુઃખરૂપ છે તેનો નિર્ણય અન્તરાત્મામાં વેદન કર્યા વિના થતો નથી. તેથી "फुसं दुक्खम्" દુઃખ વેદનથી જ જાણી શકાય છે, વેદન, વગર જાણી શકાતું નથી. " कज्ज-माणकडं दुक्खं " દુઃખ ક્રિયમાણ કૃત છે, અક્રિયમાણ કૃત નથી. " कट्टु कट्टु "

'वेयणं वेदेंति' वेदनां वेदयन्ति जीवाः क्रियमाणकृतं दुःखं कृत्वा पुनः पुनः दुःखमनुभवन्तीति, 'इति वत्तव्वं सिया' इति एवं पूर्वोक्तरूपेण वक्तव्यं स्यात् वक्तुं शक्नुयादिति। अत्रायं सूत्राशयः-पूर्वपक्षावसरे यदन्यतीर्थिकैः कथितं तत् सर्वं मिथ्यैव, तथाहि यदि चलदेव प्रथमसमये चलितं न भवेत् तदा द्वितीयादि समयेपि तदचलितमेवेति न कदापि चलेदिति, अत एव वर्तमानस्यापि विवक्षयाऽतीतत्वं न विरुद्धमिति एतच्च चलमाणे चलिए इति प्रथमशतकस्य प्रथमोद्देशकस्य दशमसूत्रे एव प्रतिपादितमिति ;नात्र पुनः प्रतन्यते, यदुक्तं चलितकार्याकरणादचलितमेवेति तदयुक्तम्, यतः प्रति-

णकृत नहीं है। (कट्टु कट्टु) इस क्रियमाण कृत दुःख को कर करके प्राण, भूत, जीव और सत्त्व वेदना को भोगते हैं! तात्पर्य यह है कि जीव क्रियमाणकृत दुःख को बार २ करके पुनः पुनः दुःख का अनुभव करते रहते हैं। (इति वत्तव्वं सिया) ऐसा वक्तुं शक्य है। यहां इस प्रकार से इन सूत्रों का आशय ले कि पूर्वपक्ष के अवसर पर जो अन्य-तीर्थिकों ने कहा है, वह सब मिथ्या ही है-जैसे-वर्तमान में चलायमान कर्म यदि प्रथम समय में चलित न माना जावे तो द्वितीयादि समयों में भी वह अचलित ही रहेगा। अतः फिर वह कभी चलेगा ही नहीं। इसलिये वर्तमान में भी विवक्षा से अतीतता विरुद्ध नहीं होती है। यह विषय-(चलमाणे चलिए) इस सूत्र में ही पहिले कह दिया गया है अब यहां दुबारा उसे कहना पिष्ट पेषण हो जाने के कारण ठीक नहीं है। तथा जो पहिले ऐसा कहा गया है कि चलायमान कर्म चलित

આ ક્રિયમાણ કૃત દુઃખને કરીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ વેદના ભોગવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે જીવ ક્રિયમાણ કૃત દુઃખને વારંવાર કરીને, ફરી ફરીને દુઃખનો અનુભવ કર્યા કરે છે. "इति वत्तव्वं सिया" એ પ્રમાણે કહી શકાય છે. આ સૂત્રનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-પૂર્વપક્ષ રૂપ અન્યતીર્થિકોએ જે કહ્યું છે તે બધું મિથ્યા જ છે. જેમ કે-વર્તમાનકાળે ચલાયમાન કર્મને જો પ્રથમ સમયે ચલિત માનવામાં ન આવે તો બીજા વગેરે સમયે પણ તેને અચલિત જ માનવું પડે. તેથી તે કદી પણ ચલિત થાય જ નહીં. તેથી વર્તમાનમાં પણ વિવક્ષાથી અતીતતા વિરુદ્ધ હોતી નથી. આ વિષયનું "चलमाणे चलिए" સૂત્રમાં વિસ્તારથી સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. તેથી અહીં તેનું ફરીથી પિષ્ટપેષણ કરવું યોગ્ય નથી. તથા પહેલાં એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે ચલાયમાન કર્મ ચલિતનું કાર્ય સંપાદન કરવાને અસમર્થ હોય છે, તેથી ચલાયમાનને ચલિત

क्षणमुत्पद्यमानेषु स्थासकोशादिवस्तुषु अन्त्यक्षणभावि वस्तु आद्यक्षणे स्वकार्यं न करोत्येव, असत्त्वात्, अतो यत् अन्त्यसमयचलितं कार्यं विवक्षितं परतीर्थिकैः तद् आद्यसमयचलितं यदि न करोति तदा अत्र को दोषः कारणानां स्वस्वकार्यकरणस्वभावत्वादिति। यदप्युक्तं-द्वौ परमाणू न संहन्येते सूक्ष्मतया स्नेहाभावात्

के कार्य संपादन करने में असमर्थ होता है इसलिये चलायमान को चलित नहीं माना जा सकता सो ऐसा कहना भी युक्ति युक्त नहीं है, कारण कि प्रतिक्षण में उत्पद्यमान जो स्थासकोशकुशूल आदि घट की पूर्व अनस्थाएँ है उन अवस्थाओं के पूर्णरूप से समाप्त हो जाने पर घट पर्याय की पूर्ण प्रादुर्भूति अपने अन्तक्षण में होती है, यह एक निश्चित बात है। अब उन अवस्थाओं के उत्पन्न हो जाने पर अन्तक्षण में उत्पन्न होने वाला वह घट यदि अपने कार्य को नहीं करता है। तो यह कोई आक्षेपार्ह जैसी बात ही नहीं है। क्यों कि वह उस समय असत् है-पूर्णरूप से अप्रादुर्भूत है। कार्य तो वह तब करेगा कि जब वह पूर्णरूप से प्रादुर्भूत हो जावेगा। इसी तरह से प्रथम समय का चलित कर्म अपने अन्त समय के चलित कार्य को नहीं करता है तो इसमें क्या दोष है। यह तो कारणों का स्वभाव है कि वे अपने २ कार्य को करें। तात्पर्य कहने का यह हैं कि जिस प्रकार समयवर्ती घट अपने अन्तक्षणवर्ती कार्य को नहीं करता है फिर भी वह घट ही कहलाता है-अघट नहीं उसी प्रकार प्रथम क्षणवर्ती चलित कर्म अपने अन्तक्षणवर्ती चलित कार्य को नहीं करने पर अचलित नहीं कहा जा सकता है चलित

માની શકાય નહીં, તો તે કથન પણ યુક્તિયુક્ત લાગતું નથી, કારણકે પ્રતિક્ષણે ઉત્પાદ્યમાન સ્થાસકોશકુશૂલ વગેરે ઘટની જે પૂર્વ અવસ્થાઓ છે તે અવસ્થાની પૂર્ણ રૂપે સમાપ્તિ થાય ત્યારે જ ઘટપર્યાયની પૂર્ણ પ્રાદુર્ભૂતિ (નિર્માણ) તેની અન્તક્ષણે થાય છે એ એક નિશ્ચિત વાત છે. તે અવસ્થાઓ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અન્તક્ષણે ઉત્પન્ન થનારો ઘટ જો પ્રારંભકાળે પોતાનું કાર્ય ન કરે તો તે કોઈ આક્ષેપને પાત્ર વાત નથી. કારણ કે તે સમયે તે અસત્ છે-પૂર્ણરૂપે તેનું નિર્માણ થયું નથી કાર્ય તો તે ત્યારે જ કરશે કે જ્યારે પૂર્ણરૂપે તેનું નિર્માણ થશે, એજ પ્રમાણે પ્રથમ સમયનું ચલિત કર્મ પોતાના અન્ત સમયનું ચલિત કાર્ય ન કરે તો તેમાં શો દોષ છે ? એ તો કારણોનો સ્વભાવ છે કે તેઓ પોત પોતાનું કાર્ય કર્યા કરે. તાત્પર્ય એ છે કે જેવી રીતે પ્રથમ સમયવર્તી ઘટ પોતાનું અન્ત સમયવર્તી કાર્ય કરતો નથી છતાં પણ તેને ઘટ જ કહેવાય છે અઘટ કહેવાતો નથી, એજ પ્રમાણે પ્રથમ ક્ષણવર્તી ચલિત કર્મ પોતાનું

तदयुक्तं, एकस्यापि परमाणोः स्नेहसंभवात् सार्धपुद्गलस्य संहतत्वेनैव तैरेव स्वीकृतत्वाच्च, यतः कथितं "तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ते

ही कहा जावेगा। अतः चलायमान कर्म को प्रथम क्षण की अपेक्षा चलितमान कर यदि उसमें अन्तक्षणवर्ती चलित के कार्य संपादन की क्षमता प्रथम समय में नहीं है, तो कोई आक्षेप जैसी बात नहीं है। यह तो ठीक ही है कि प्रथमक्षणवर्ती वह चलायमानरूप चलित पूर्णरूप से चलित होने के कारण उस समय चलित के अन्त्यक्षणवर्ती कार्य को नहीं ही करेगा। क्यों कि भिन्न २ कार्यों का होना कारणों की भिन्न२ अवस्थाओं पर अवलम्बित है।

तथा—जो ऐसा कहा है कि दो परमाणु सूक्ष्म होने के कारण स्नेहकाय के अभाव में परस्पर मिलते नहीं हैं सो यह कथन इसलिये ठीक नहीं है कि एक परमाणु में भी स्नेह गुण का सद्भाव माना ही गया है। यह बात जैनसिद्धान्त ही मानता है सो बात नहीं हैं, क्यों कि परतीर्थिकों ने भी जहां ३ परमाणुओं के मिलने पर फिर उनके विभाग होने की बात कही है वहां उन्हों ने ऐसा भी कहा है कि १॥–१॥ परमाणु के, ३ तीन परमाणु जन्य स्कन्ध के दो विभाग ही होते हैं। अतः जब १

અન્તક્ષણવર્તી ચલિત કાર્ય ન કરવા છતાં અચલિત કહેવાતું નથી, ચલિત જ કહેવાય છે. તેથી ચલાયમાન કર્મને પ્રથમ ક્ષણની અપેક્ષાએ ચલિત માનીને જો તેમાં અન્ત ક્ષણવર્તી ચલિતના સંપાદનની ક્ષમતા પ્રથમ સમયે ન હોય તેમાં કોઈ આક્ષેપ જેવું નથી, એ તો બરાબર જ છે કે પ્રથમ ક્ષણવર્તી તે ચલાયમાનરૂપ ચલિત પૂર્ણરૂપે ચલિત ન હોવાથી તે સમયે ચલિતનું અન્ત્ય ક્ષણવર્તી કાર્ય નહીં કરે. કારણ કે જુદાં જુદાં કાર્યોનું થવું તે કારણોની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ પર આધાર રાખે છે.

તથા–એવું જે અન્યમતિઓનું કહેવુ" બે પરમાણુ સૂક્ષ્મ હોવાથી તેમનામા સ્નેહકાય નો અભાવ હોય છે તેથી તેઓ એક બીજા સાથે સંયોજન પામતા નથી" આ કથન પણ બરાબર નથી. એક પરમાણુમાં પણ સ્નેહગુણનો સદ્‌ભાવ માનવામાં આવ્યો છે. આ વાત જૈનસિદ્ધાત જ માને છે. એવું નથી કારણ કે પરતીર્થિકો પણ કહે છે કે સંયોજન પામેલ ત્રણ પરમાણુઓના સ્કંધનું વિભાજન કરવાથી ૧॥–૧॥ પરમાણુના બે વિભાગ થાય છે. આ રીતે

भिज्जमाणा दुहावि तिहावि कज्जति दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढेत्ति" अनेन हि सार्धपुद्गलस्य संहतत्वाभ्युपगमेन तस्य स्नेहः स्वीकृत एव, इति कथं द्वयोः परमाण्वोः स्नेहाभावेन संघाताभाव इति। यदप्युक्तम्-एकतः सार्धः एकतः सार्ध इति तदपि न युक्तम् परमाणोरर्धीकरणे परमाणुत्वाभावप्रसङ्गात्। तथा यदुक्तं

और और आधा परमाणु उनकी मान्यतानुसार आपस में मिल जाते हैं तो यह बात उनकी ही मान्यता से सिद्ध हो जाती है कि १ परमाणु में स्नेहगुण है। नहीं तो विना स्नेहगुण के उनका मिलना किसी तरह भी नहीं हो सकता। अतः जब (तिण्णि परमाणु पोग्गला एगयओ साहणंति ते भिज्जमाणा दुहा वि तिहावि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढत्ति) इस कथन से सार्ध पुद्गल परमाणु का आपस में चिपकना स्वीकार किया गया है तो फिर दो परमाणु पुद्गलों का आपस में स्नेह के अभाव से संघातरूप से अवस्थान नहीं होता है ऐसा कथन कैसे समीचिन हो सकता है। यह तो कहना ऐसा हुआ कि जैसे कोई अपनी माता को कहे कि मेरी माता वंध्या है।

तथा-जो १॥देढ१॥देढ परमाणु पुद्गल की प्रतिपक्षी ने यह बात कही है-सो जैनसिद्धान्त उसकी उस बात को नहीं मानता है। यह तो हमने उसकी बात को लेकर परमाणु स्नेह गुण की सिद्धि के लिये इसकी मान्यता प्रकट की है। जैन सिद्धान्त की मान्यतानुसार तो परमाणु का

તેમની માન્યતા પ્રમાણે એક અને અર્ધો પરમાણુ એક બીજા સાથે મળી જાય છે, તો તેમની માન્યતા વડે જ એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે એક પરમાણુમાં પણ સ્નેહગુણ હોય છે. જો સ્નેહગુણ ન હોત તો તેમનો સંયોગ કોઇ પણ રીતે થાત નહીં "तिण्णि परमाणुपोग्गला एगयओ साहणंति ते भिज्जमाणा दुहा वि कज्जंति, दुहा कज्जमाणा एगयओ दिवड्ढत्ति" આ કથન પ્રમાણે સાર્ધ પરમાણુઓનું એક બીજા સાથે સંયોજન પામવાનું સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. તો પછી બે પરમાણુ પુદ્ગલોનું સ્નેહકાયને અભાવે સંયોજન થતું નથી એ કથન કેવી રીતે સાચું ગણી શકાય? આ તો પોતાની માતાને વંધ્યા કહેવા જેવું લાગે છે!

વિપક્ષીએ ૧॥-૧॥ પરમાણુપુદ્ગલની જે વાત કહી છે તેનો જૈનસિદ્ધાંત સ્વીકાર કરતો નથી. અહીં તો તેમની માન્યતાનો આધાર લઈને પરમાણુમાં રહેલ સ્નેહ ગુણ (ચીકાશ) સિદ્ધ કરવા માટે તેમની માન્યતા પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે. જૈન સિદ્ધાંતની માન્યતા તો એવી છે કે પરમાણુના વિભાગ પડી

'पंच परमाणु पुद्गलाः संहताः कर्मतया भवंति' तदपि न सम्यक्, कर्मणोऽनंत परमाणुस्वरूपतयाऽनन्तस्कन्धरूपत्वात्, पंचाणुकस्य च स्कन्धमात्रत्वात्, तथा कर्म जीवानामावरणस्वभावमिष्यते तत्कथं पंचपरमाणु स्कन्धमात्ररूपं सत् असंख्य-प्रदेशात्मकं जीवमावृणुयादिति। तथा यदुक्तं कर्मशाश्वतं तदप्ययुक्तमेव कर्मणः

अर्धीकरण होता ही नहीं है। क्यों कि परमाणु नाम उसी का है कि फिर जिसका दूसरा विभाग न हो यदि परमाणु का भी विभाग होता है तो वह परमाणु नहीं कहावेगा-किन्तु वह तो स्कन्ध ही कहा जावेगा।

तथा-जो ऐसा कहा है कि-(पंच परमाणु पुद्गलाः संहताः कर्मतया भवंति) सो यह कहना इसलिये संगत नहीं है कि पांच परमाणुओं के संमेलन से जो कर्मरूप स्कन्ध होगा-वह केवल पांच ही प्रदेशवाला होगा अनंतप्रदेशवाला तो होगा नहीं। फिर वह असंख्यात प्रदेशीजीव का दो आवरण कैसे कर सकेगा? तात्पर्य कहने का यह है कि जीव का आवरण करना यह स्वभाव कर्मों का होता है। और ये कर्म अनंत परमाणुओं द्वारा निष्पन्न हुए होते हैं। अतः ये एक स्कन्ध रूप न होकर अनन्त स्कन्धरूप होते हैं। तभी जाकर ये असंख्यात प्रदेशवाले जीव को आवरण करते हैं। इसलिये ऐसा कहना कि पांच परमाणु पुद्गल आपस में मिलकर कर्मरूप से परिणत होते हैं संगत नहीं माना जा सकता है। तथा-(कर्मशाश्वत ही है) यह कथन इसलिये संगत नहीं

શકતા નથી. કારણ કે પરમાણુ એવી નાનામાંનાની વસ્તુ છે કે તેના વિભાગ પડી શકે જ નહીં. જો પરમાણુના પણ વિભાગ થતા હોય તો વિભાજ્ય વસ્તુને પરમાણુ કહેવાને બદલે સ્કંધ જ કહેવાશે

તથા-" પંચ પરમાણુપુદ્ગલાઃ સંહતાઃ કર્મતયા ભવંતિ " પરતીર્થિકોનું આ કથન પણ સંગત લાગતું નથી. કારણ કે પાંચ પરમાણુઓના સંયોજનથી કર્મરૂપ સ્કંધ બનશે તે તો પાંચ જ પ્રદેશવાળો બનશે- અનંત પ્રદેશવાળો નહીં બને તો તે અસંખ્યાતપ્રદેશી જીવનું આવરણ કેવી રીતે કરી શકે? તાત્પર્ય એ છે કે જીવનું આવરણ કરવાનો સ્વભાવ કર્મોમાં હોય છે. અને તે કર્મનું અનંત પરમાણુઓ વડે નિર્માણ થયું હોય છે. તેથી તેઓ એક સ્કંધરૂપ હોતાં નથી પણ અનંત સ્કંધરૂપ હોય છે, ત્યારે જ તેઓ અસંખ્યાત પ્રદેશ વાળા જીવનું આવરણ કરી શકે છે તેથી " પાંચ પરમાણુ પુદ્ગલ એક બીજા સાથે સંયોજન પામીને કર્મરૂપે પરિણમે છે " એ કથન સુસંગત નથી. તથા-" કર્મ શાશ્વત જ છે" એ કથન પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે એકાન્ત

शाश्वतत्वे क्षयोपशमाद्यभावेन ज्ञानादीनां हानिप्रसङ्गात्, ज्ञानोत्कर्षस्य चाभाव प्रसंगात् दृश्येते च ज्ञानादीनां मद्यघृतादिभक्षणेन हानिवृद्धी इति। तथा यदुक्तं

बैठता है कि एकान्त नित्यता में विक्रिया का अभाव होने से किसी भी प्रकार का परिवर्तन नहीं होता है। कर्म यदि एकान्तरूप से शाश्वत माना जावेगा–तो फिर उसकी जो क्षयोपशम आदि रूप नाना अवस्थाएँ होती हैं वे कैसे हो सकेगी? इनके नहीं होने पर ज्ञानादिक गुणों में हानि और उत्कर्ष के अभाव का प्रसंग प्राप्त होगा। ज्ञानादिक गुणों में हानि और उत्कर्ष ये लोक में देखा ही जाता है। जब कोई व्यक्ति मद्यादिक का सेवन करता है तो उसके ज्ञानादिगुण में हानि होती हुई देखी जाती है और घृतादिक के सेवन करने वाले व्यक्ति में ज्ञानादिन गुणों का उत्कर्ष होता हुआ प्रतीत होता है। यहां ऐसी आशंका नहीं करना चाहिये कि मद्यादिक के सेवन से ज्ञान की हीनता और घृतादिक के सेवन से ज्ञान प्रकर्षता जब देखी जाती है तो फिर इसमें ज्ञानावरणीय आदि कर्मों के क्षयोपशमादिक की क्या आवश्यकता है? क्यों कि मद्यादिक जैसे अभक्ष अपवित्र पदार्थों का सेवन वही व्यक्ति करेगा कि जिसके हेयोपादेय का विवेक नहीं होगा–वह इनका भक्षण न कता हुआ भक्ष्य पवित्र पदार्थों का ही सेवन करेगा। घृतादिक पदार्थ सा-

---

નિત્યતામાં ક્રિયાનો અભાવના હોવાથી કોઈ પણ પ્રકારનું પરિવર્તન થતું નથી. કર્મને જો એકાન્ત- શાશ્વત માનવામાં આવે તો તેની ક્ષયોપશમ આદિરૂપ જે વિવિધ અવસ્થાઓ હોય છે તે કેવી રીતે સંભવી શકે? અને તેના અભાવે તો જ્ઞાનાદિક ગુણોમાં હાનિ અને વૃદ્ધિનો પણ અભાવ માનવાનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થશે જ્ઞાનાદિક ગુણોમાં હાનિ અને વૃદ્ધિ થતી તો પ્રત્યક્ષ જણાય છે. મદિરાનું સેવન કરનાર વ્યકિતના જ્ઞાનાદિક ગુણોની હાનિ થતી જોવામાં આવે છે અને ઘી વગેરે સેવન કરનારના જ્ઞાનાદિક ગુણોની વૃદ્ધિ થતી દેખાય છે. અહીં એવી શંકા અસ્થાને છે કે મદિરાના વગેરે સેવનથી જ્ઞાનની હાનિ અને ઘી વગેરેના સેવનથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી જણાતી હોય તો પછી જ્ઞાના- વરણીય વગેરે કર્મોના ક્ષયોપશમની શી આવશ્યકતા છે? કારણ કે મદિરા વગેરે અભક્ષ્ય પદાર્થોનું સેવન એજ વ્યકિત કરશે કે જેને હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક નથી. જેને હેય અને ઉપાદેયનુ ભાન હશે તે તો તેમનું સેવન નહીં કરે પરંતુ ભક્ષ્ય, પવિત્ર પદાર્થોનું જ સેવન કરશે. ઘૃતાદિક પદાર્થો સાત્વિક ગણાય છે અને મદ્યાદિક પદાર્થો તામસ ગણાય છે. તેથી જે આત્માની અંદર

कर्म सदा चीयतेऽपचीयते च इति तदप्येकान्तशाश्वतत्वे नोपपद्यते इति।

त्त्विक पदार्थ हैं और मद्यादिक पदार्थ असात्त्विक हैं। अतः हेयोपादेय का कथन जिस आत्मा में जितने अंश में प्रकट है वह आत्मा उतने ही अंश में ज्ञानावरणीय आदि के क्षयोपशम से विशिष्ट है और जितने अंश में हेयोपादेय का विवेक नहीं है वह उतने ही अंश में ज्ञानावरणीय कर्म के उदय से युक्त है। इस कथन से यही निष्कर्ष निकलता है कि ज्ञानावरणीय आदि कर्म का जिस आत्मा में जितना २ क्षयोपशम आदि है वह आत्मा उतने २ ज्ञान के उत्कर्ष से युक्त है और जिस आत्मा में जितना २ ज्ञानावरणीय कर्म का उदय वर्त रहा है वह आत्मा उतने २ ज्ञान की मंदता से युक्त है। अतः यदि कर्म को शाश्वत ही माना जावे तो फिर ज्ञान की हीनता और ज्ञान की उत्कर्षता जो ज्ञानवरणीय कर्म क्षयोपशमाधीन देखने में आ रही है वह नहीं आनी चाहिये। परन्तु यह आती तो हैं–अतः इससे यही ज्ञात होता है कि कर्म एकान्ततः शाश्वत नहीं हैं। तथा–(कर्म सदा उपचित अपचित होता रहता है) ऐसा कथन संगत इसलिये नहीं माना जा सकता कि कर्म को प्रतिपक्षी ने एकान्ततः शाश्वत स्वीकार किया है। एकान्त शाश्वत पदार्थ में उपचय और अपचय होना बनता नहीं है। यदि वह उपचय अपचय वाला

હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક જેટલા પ્રમાણમાં રહેલો હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં તે આત્મા જ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મના ક્ષયોપશમથી યુકત હોય છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં તે હેયોપાદેયના વિવેકથી રહિત હોય છે. એટલા જ પ્રમાણમાં તે જ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મોના ઉધ્યથી યુકત હોય છે. આ કથનનો સારાંશ એ છે કે જે આત્મામાં જ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મનો જેટલા પ્રમાણમાં ક્ષયોશમ વગેરે થયેલ હોય છે. તે આત્મા એટલા જ્ઞાનના ઉત્કર્ષ (વૃદ્ધિ) વાળો હોય છે. અને જે આત્મામાં જ્ઞાના–વરણીય વગેરે કર્મનો જેટલો ઉદય થયેલ હોય છે તેટલો તે આત્મા જ્ઞાનની મંદતા વાળો હોય છે. તેથી જો કર્મને શાશ્વત (નિત્ય) માનવામાં આવે તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમને કારણે જ્ઞાનમાં જે હીનતા અને વૃદ્ધિ થાય છે તે થઇ શકે જ નહી. પણ જ્ઞાનમાં હીનતા અને વૃદ્ધિ થયા કરે છે. તેથી એ વાત સમજી શકાય છે કે કર્મ એકાન્તથી શાશ્વત નથી તથા " કર્મનો સદા ઉપચય અને અપચય થતો રહે છે" કથનને પણ સાચું માની શકાય નહીં કારણ કે અન્ય તીર્થિકોએ કર્મને એકાન્તતઃ શાશ્વત માનેલું છે. શાશ્વત પદાર્થોમાં ઉપચય અને અપચય સંભવી શકતા નથી. જો તેને ઉપચય અને અપચયથી યુકત માનવામાં આવે

यदप्युक्तं भाषणात् पूर्वं भाषा भाषणहेतुत्वात् तदयुक्तमेव, यतो भाषणात्पूर्वं भाषोत्पत्तेरभावाद् भाषात्वेन न व्यवहारः स्यात् लोकविरुद्धत्वात्। यदुक्तं भाष्यमाणा अभाषा, वर्तमानसमयस्याव्यावहारिकत्वात् तदपि न सम्यक्, वर्त-

---

माना जावे तो फिर उसमें एकान्ततः शाश्वतता नहीं माननी चाहिये। क्यों कि इस मान्यता के अनुसार वह परिणामी नित्य मानना पड़ेगा। परन्तु ऐसा उसे प्रतिपक्षी ने माना नहीं है। अतः एकान्त शाश्वत कर्म में उपचय अपचय नहीं घट सकने के कारण यह कथन भी उनका ठीक नहीं बैठता है।

तथा जो ऐसा कहा है कि भाषा की हेतु होने से भाषण के पहिले की भाषा भाषारूप है सो यह कथन भी संगत नहीं है, कारण कि भाषा की उत्पत्ति तो भाषण करने से ही होती है। भाषण के पहिले तो भाषा है ही नहीं। और न भाषण के पहिले कोई (यह भाषा हैं) ऐसा व्यवहार ही करता है। तथा-ऐसा कथन लोक विरुद्ध भी है। तथा-जो ऐसा कहा गया है कि (भाष्यमाण भाषा नहीं है अभाषा है कारण कि वर्तमान समय व्यवहार का अंग नहीं होता है-वह व्यवहारिक है) सो यह कथन भी ठीक नहीं है। कारण कि वर्तमान समय ही अस्तित्व विशिष्ट होने से व्यवहारोपयोगी होता है। अतीतसमय और अना-

---

તો તેમનામાં નિશ્ચે શાશ્વતતા માનવી જોઈએ નહીં, કારણ કે આ માન્યતા પ્રમાણે તેને પરિણામી નિત્ય માનવું પડશે. પરંતુ વિપક્ષીએ તેને એવું માનેલ નથી. તેથી નક્કીરૂપે શાશ્વત કર્મમાં ઉપચય અને અપચયની સંભવિતતા ન હોવાને લીધે તેમનું તે કથન પણ બરાબર નથી.

તથા—વિપક્ષીઓનું "ભાષાના હેતુરૂપ હોવાથી બોલ્યા પહેલાંની ભાષા ભાષારૂપ છે" એ કથન પણ સંગત લાગતું નથી, કારણ ભાષાની ઉત્પત્તિ તો ઉચ્ચારણ કરવાથી જ થાય છે ઉચ્ચારણ કર્યા પહેલાં તો ભાષાનું અસ્તિત્વ જ નથી, અને ભાષણ (ઉચ્ચારણ) કર્યાં પહેલાં "આ ભાષા છે" એમ કહેવાતું પણ નથી. તેમજ આ પ્રકારનું કથન લોકવિરૂદ્ધ પણ છે. તથા— "ભાષ્યમાણ ભાષા; (વર્તમાન સમયે ઉચ્ચારવામાં આવતી) ભાષા નથી; અભાષા છે કારણ કે વર્તમાન સમય વ્યવહારનું અંગ હોતો નથી" આ કથન પણ સાચું નથી, કારણ કે વર્તમાન સમય જ અસ્તિત્વ વાળો હોવાથી વ્ય-હારમાં ઉપયોગી છે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ તો વિનાશી અને અનુત્પન્ન

मानसमयस्यैवारितत्वेन व्यवहारोपयोगित्वात्, अतीतानागतयोश्च विनष्टानुत्पन्नतयाऽसत्त्वेन व्यवहारानङ्गत्वात्, यदप्युक्तं भाषासमयव्यतिक्रान्तेत्यादि तदपि न सम्यक् भाष्यमाणभाषाया अभावे भाषासमये व्यतिक्रान्ते इत्यस्याभिलापस्याभाव प्रसङ्गात्, यदपि प्रतिपाद्यस्याभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वादिति हेतुरुक्तः सोऽप्य नैकान्तिकः, करादिचेष्टानामभिधेयप्रतिपादकत्वेपि भाषात्वस्यासिद्धेः, तथा यदुक्तम्-अभाषकस्य भाषा इति तदपि न युक्तं, यत एवं सति सिद्धस्याचेतनस्य

गत समय विनष्ट एवं अनुत्पन्न के कारण मौजूदा हालत में नहीं होते हैं इसलिये वे व्यवहार के अंग भी नहीं होते हैं। तथा (भाषा समय व्यतिक्रान्त होने पर भाषा भाषा है अभाषा नहीं है) ऐसाजो कहा है सो भी ठीक नहीं है कारण कि जब भाष्यमाण भाषा को भाषारूप से ही स्वीकार नहीं किया गया है अर्थात् भाष्यमाण भाषा का ही जब अभाव कहा गया है तो फिर (भाषासमयव्यतिक्रान्ते) ऐसा अभिलाप ही नहीं बन सकता है। क्यों कि भाषा हो तो उसका समय व्यतिक्रान्त हो-वह तो है नहीं-फिर समय व्यतिक्रान्त किसका? अतः ऐसा अभिलाप नहीं बन सकता है। तथा जो समय व्यतिक्रान्त भाषारूप से प्रतिपादित करने के लिये (प्रतिपाद्यस्य अभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वात्) ऐसा हेतु कहा है वह अनैकान्तिक है। क्यो कि करादि चेष्टाओं में भी अभिधेय प्रतिपादकता पर उससे भाषात्व नहीं है। तथा जो ऐसा कहा है कि अभाषक की भाषा है-सो यह भी ठीक नहीं है

હોવાને કારણે મોજૂદ હોતા નથી, તેથી તે બન્ને કાળ વ્યવહારના અંગરૂપ પણ હોતા નથી. તથા "ભાષાનો સમય વ્યતીત થયા પછીની ભાષા; ભાષા છે, અભાષા નથી" આ કથન પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે જો ભાષ્યમાણ (બોલાતી) ભાષાને જ ભાષા રૂપે સ્વીકારવામાં ન આવતી હોય તો "भाषा समयव्यतिक्रान्ते" ઇત્યાદિ અભિલાપ બની શકે જ નહીં જો ભાષા હોય તો તેનો સમય વ્યતીત થવાનો પ્રસંગ આવે-પણ ભાષાનો જ અભાવ હોય તો તેનો સમય વ્યતીત થવાની વાત જ ક્યાંથી ઉદ્ભવે? તેથી આ પ્રકારનો અભિલાપ જ બની શકે નહીં. તથા સમય વ્યતીત થઇ ગયા પછીની ભાષાને પ્રતિપાદિત કરવા માટે "प्रतिपाद्यस्य अभिधेये प्रत्ययोत्पादकत्वात्" આવો જે હેતુ બતાવ્યો છે તે પણ અનૈકાન્તિક છે કારણ કે કર વગેરેના હાવ ભાવોમાં પણ અભિધેય પ્રતિપાદનતા છે પણ તેમાં ભાષાત્વ નથી. તથા "અભાષકની ભાષા ભાષા છે" આ કથન પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે

वा भाषाप्राप्तिप्रसङ्ग इति, एवं क्रियापि वर्तमानकाले एव युक्ता तस्या एव वर्तमानत्वात्, यच्चाभ्यासानभ्यासादिकं कारणं कथितं तदपि न युक्तम्। अनभ्यासादावपि यतः काचित् सुखादिरूपैव, तथा।

यदुक्तम्-अकरणतः क्रिया दुःखा इति तदपि न भवति। प्रतीति बाधितमेव यतः काले एव क्रिया दुःखा सुखा वा दृश्यते न पुनः पूर्वं पश्चाद्वा पूर्वपश्चात्काले क्रियाया एवासद्भावादिति।

'अकिच्चं दुक्खं' इत्यादि। यदृच्छावादिमताश्रयणेन यत् कथितं तत्सर्वमसत्यमेव, यतो यदि अकरणादेव कर्म दुःखं सुखं वा भवेत्तदाऽनेकप्रकारकैहिकपारलौकिकानुष्ठानादीनां वैयर्थ्यमेव प्रसज्येत, स्वीकृतं च यदृच्छावादिभिरपि कर्माद्य-

---

क्यों कि ऐसा मानने पर सिद्ध और अचेतन के भी भषा की प्राप्ति होने का प्रसंग प्राप्त होगा। इसी तरह से क्रिया भी वर्तमान काल में ही युक्त है-क्यों कि वर्तमान काल सद्रूप है। तथा-जो अभ्यास अनभ्यास आदि को कारण कहा गया है सो भी ठीक नहीं है क्यों कि अभ्यास आदि के नहीं होने पर भी कोई क्रिया सुखरूप ही लगती है। तथा जो ऐसा कहा है कि नहीं करने से क्रिया दुःखरूप लगती है सो ऐसा कथन भी प्रतीति से बाधित ही है कारण कि करते समय ही क्रिया सुखरूप अथवा दुःखरूप प्रतीत होती है। पहिले बाद में नहीं। क्यों कि क्रिया पूर्व पश्चात् काल में अभाव युक्त रहती है। अर्थात् पूर्व पश्चात् काल में उस क्रिया का अभाव हो जाता है।

तथा-यदृच्छावादिमत को लेकर जो ऐसा कहा गया है कि (अकिच्चं दुक्खं)इत्यादि-सो सब वह असत्य ही है। क्यों कि विना किये ही कर्म

એવું માનવામાં આવે તો સિદ્ધ અને અચેતનમાં પણ ભાષાની પ્રાપ્તિ થવાનો પ્રસંગ ઉદ્‌ભવશે. એજ પ્રમાણે ક્રિયા પણ વર્તમાન કાળમાં જ યુકત છે– કારણ કે વર્તમાન કાળ જ સદ્રૂપ છે– અસ્તિત્વવાળો છે. તથા અભ્યાસ અનભ્યાસ વગેરે કારણ કહેવામા આવેલ છે તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે અભ્યાસ વગેરે નહીં હોવા છતાં પણ કોઇ ક્રિયા સુખરૂપ જ લાગે છે. તથા એવું જે કહ્યુ છે કે નહીં કરવાથી ક્રિયા દુઃખરૂપ લાગે છે, તે કથનની પણ પ્રતીતિ થતી નથી. કારણ કે કરતી વખતે જ ક્રિયા સુખરૂપ કે દુઃખરૂપ લાગે છે –પહેલાં કે પછી નહી– કારણ કે તે ક્રિયાનો પૂર્વકાળે અને પછીના કાળે અભાવ જ રહે છે. તથા યદૃચ્છાવાદીઓ (નિયતિવાદીઓ)નું "अकिच्चं दुक्खं" ઈત્યાદિ કથન પણ અસત્ય જ છે, કારણ કે કર્યા વિના જ જો કર્મ સુખ દુખ રૂપ થવા માંડે તો અનેક પ્રકારનાં જે ઐહિક અને પારલૌકિક અનુષ્ઠાનો

नुष्ठानम् , तथा यदुक्तम्–अकिच्चं दुक्खमित्यादि स्वभाववादिमतमाश्रित्य तदपि न सम्यक् , यतो यदि कण्टकतैक्ष्ण्यादिवत् सर्वं वस्तु अकारणादेव स्यात् तदाऽनेक प्रकारकैहिकपारलौकिककर्मणामभावप्रसंगः स्वीकृतं चान्यतीर्थिकैरपि किंचित् पारलौकिककर्मानुष्ठानम्, एतत्सर्वं कथनं परतीर्थिकानामज्ञानविलसितमिति। अन्ययूथिकानां विभङ्गज्ञाने चत्वारो भङ्गा भवन्ति, ते चेमे–सद्भूते असद्भूतम्, यथा–सद्भूते–परमाणौ, असद्भूतम्–अर्धादिकम् १। असद्भूते सद्भूतम्, यथा-असद्भूते–व्यापकात्मनि–सद्भूतं–चैतन्यम् २। सद्भूते सद्भूतम्, यथा–सद्भूते परमाणौ, सद्भूतं–निष्प्रदेशत्वम् ३। असद्भूते असद्भूतम्, यथा–असद्भूते–

सुख दुःखरूप होने लगे तो अनेक प्रकार के जो ऐहिक और पारलौकिक अनुष्ठान वगैरह किये जाते हैं वे सब ही व्यर्थ हो जावेंगे। सो ऐसा तो है नहीं क्यों कि यदृच्छावादियों ने भी कर्मानुष्ठान आदि माने हैं। तथा स्वभाववादी के मत को आश्रित कर जो (अकृत्यं दुःखं) इत्यादि कहा गया है वह भी ठीक नहीं है। क्यों कि यदि कण्टक आदिकों की ती-क्ष्णता की तरह समस्त वस्तुएँ विना करने से ही हो जावें तो फिर अनेक प्रकार के ऐहिक पारलौकिक कर्मों का अभाव मानना पड़ेगा। परन्तु ऐसा तो है नहीं–क्यों कि अन्यतीर्थिक जनों ने भी कुछ पारलौ-किक कर्मादिकों का अनुष्ठान करना स्वीकार ही किया है। इसलिये समझना चाहिये कि अन्यतीर्थिक जनों ने जो यह सब कहा है वह उनके अज्ञान का ही कथन है। अन्ययूथिकों के विभङ्गज्ञान में चार भंग होते हैं–वे इस प्रकार से सद्भूत में असद्भूत (१) असद्-भूत में सद्भूत (२) सद्भूत में सद्भूत (३) असद्भूत में असद्भूत

કરવામાં આવે છે તે વ્યર્થ જ જાય ? એવું તો બનતું નથી. નિયતિવાદીઓ પણ અનુષ્ઠાનોમાં માને છે " अकृत्यम् दुःखं ". આ પ્રકાની સ્વભાવવાદીઓની માન્યતા પણ સાચી નથી. કારણ કે કાંટા વગેરેમાં રહેલી તીક્ષ્ણતાની જેમ તમામ વસ્તુઓ વિના કર્યે બની જતી હોય તો અનેક પ્રકારના ઐહિક અને પારલૌ-કિક કર્મોનો અભાવ જ માનવો પડશે. પરંતુ એવું બનતુ નથી. અન્ય મતવાદી ઓએ પણ કેટલાક પારલૌકિક કર્માદિકોના અનુષ્ઠાન કરવાનું સ્વીકાર્યું છે. તેથી એમ જ માનવું પડશે કે અન્ય મતવાદિઓએ જે કહ્યું છે તે તેમના અજ્ઞાનને કારણે કહ્યું છે. અન્ય યુથિકો (અન્ય તીર્થિકો)ના વિભંગજ્ઞાનમાં ચાર ભાંગા (વિભાગ) થાય છે, તે ચાર ભાંગા આ પ્રમાણે થાય છે.– (૧) સદ્દ્ભૂતમાં અસદ્દ્ભૂત, (૨) અસદ્દ્ભૂતમાં સદ્ભૂત, (૩) સદ્દ્ભૂતમાં સદ્ભૂત

व्यापकात्मनि, असद्भूतं कर्तृत्वम् ४। एवमन्ययूथिकमतमज्ञानविलसितं ज्ञात्वा भगवद्वचने श्रद्धा कार्येति ॥ सू-२ ॥

(४) इन्हें इस प्रकार से समझना चाहिये-सद्भूत परमाणु में असद्भूत आधे परमाणु का चिपकना-मानना यह प्रथमभंग है। व्यापक आत्मा में सद्भूत चैतन्य है ऐसा मानना द्वितीय भंग है। आत्मा को व्यापक मानना यह असद्भूत है। क्यों कि आत्मा अपने२ प्राप्त शरीरके बराबर माना गया है-व्यापक नहीं। सद्भूत परमाणु में निष्प्रदेशत्व मानना यह सद्भूत सद्भूत नाम का तीसरा भंग है। व्यापक आत्मा में असद्भूत कर्तृत्व मानना यह चौथा भंग है। इसी तरह से अन्यतीर्थिक जनों का मत अज्ञानविलसित है ऐसा जानकर भगवान के वचन में श्रद्धा करनी चाहिये।

यहां जो प्राण, भूत, जीव, सत्व ऐसा पाठ आया है-सो दो इन्द्रियवाले, तीन इन्द्रियवाले, चार इन्द्रियवाले, जीव प्राण शब्द से, वृक्ष एकेन्द्रिय जीव भूत शब्द से, पांच इन्द्रिय वाले जीव जीव शब्द से और बाकी के पृथिवीकाय अप् तेजो कायिक जीव सत्त्व शब्द से लिये गये हैं ऐसा जानना चाहिये ॥ सू-२ ॥

અને (૪) અસદ્ભૂતમાં અસદ્ભૂત તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે- સદ્ભૂત પરમાણુમાં અસદ્ભૂત—અર્ધા પરમાણુનું ચોટી જવું-એ માન્યતા ધરાવવી આ પહેલો ભાંગો છે. વ્યાપક આત્મામાં સદ્ભૂત ચૈતન્ય છે એમ માનવું તે બીજો ભાંગો છે. આત્માને વ્યાપક માનવો તે અસદ્ભૂત છે. કારણ કે આત્મા પોત પોતાના પ્રાપ્ત શરીરની બરાબર મનાય છે- વ્યાપક મનાતો નથી- સદ્ભૂત પરમાણુમાં નિષ્પ્રદેશત્વ માનવું તે સદ્ભૂતમાં સદ્ભૂત નામનો ત્રીજો ભાંગો છે. વ્યાપક અત્મામાં અસદ્ભૂત કતૃત્વ માનવું તે ચોથા ભાંગો છે. આ રીતે અન્યતીર્થિકોનો મત અજ્ઞાનમૂલક છે, એમ જાણીને ભગવાનનાં વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખવી.

અહીં જે પ્રાણ, ભૂત, જીવ અને સત્ત્વ શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે સમજવો. બે ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો; પ્રાણ શબ્દથી ગ્રહણ કરાયાં છે. વનસ્પતિન જીવો; ભૂત શબ્દથી, પંચેન્દ્રિય જીવો; જીવ શબ્દથી અને બાકીના પૃથ્વીકાય અપ્કાય તેજકાય અને વાયુકાયના જીવો સત્વ શબ્દથી ગૃહણ કરાયાં છે એમ સમજવું. ॥સૂ. ૨॥

॥ परतीर्थिकानां क्रियाविषये प्रश्नोत्तराणि ॥

पुनरपि अन्ययूथिकान्तरमत प्रदर्शयन्नाह—' अन्न उत्थियाणं भंते ' इत्यादि।

मूलम्—अन्न उत्थिया णं भंते! एवं आइक्खंति, जाव एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेंति, तं जहा—इरियावहियं च, संपराइयं च। जं समयं इरियावहियं पकरेइ, तं समयं संपराइयं पकरेइ, जं समयं संपराइयं पकरेइ, तं समयं इरियावहियं पकरेइ, इरियावहियाए पकरणयाए संपराइयं पकरेइ संपराइयाए पकरणयाए इरियावहियं पकरेइ, एवं खलु एगे जीवे एगेणं समयेणं दो किरियाओ पकरेंति, तं जहा इरियावहियं च संपराइयं च। से कहमेयं भंते एवं? गोयमा! जं णं तं अन्न उत्थिया एवं आइक्खंति, तं चेव जाव जे ते एवं आहंसु, मिच्छा ते एवं आहंसु, अहं पुण गोयमा! एवं आइक्खामि, एवं खलु एगे जीवे एगसमए एक्कं किरियं पकरेइ, ससमयवत्तव्वयाए णेयव्वं जाव इरियावहियं वा संपराइयं वा ॥ सू० ३ ॥

छाया—अन्ययूथिकाः खलु भदन्त! एवमाख्यांति, यावत् एवं खलु एको जीव एकेन समयेन द्वे क्रिये प्रकरोति, तद्यथा ऐर्यापथिकीं च सांपरायिकीं च।

परतीर्थिको के क्रियाविषय में प्रश्नोत्तर—

' अन्न उत्थियाणं भंते! एवं आइक्खंति ' इत्यादि।

सूत्रार्थ—(भंते) हे भदंत! (अन्नउत्थिया णं एवं आइक्खंति) अन्यतीर्थिक ऐसा कहते हैं कि (जाव एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं

परतीर्थिકोना क्रिया विषे प्रश्नोत्तर—

" अन्न उत्थियाणं भंते! एवं आइक्खंति " ઇત્યાદિ.

सूत्रार्थ—(भंते!) હે ભગવન્! (अन्नउत्थियाणं एवं आइक्खंति) અન્ય તીર્થિકો એવું કહે છે કે (जाव एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो

यस्मिन् समये ऐर्यापथिकीं प्रकरोति तस्मिन् समये सांपरायिकीं प्रकरोति, यस्मिन् समये सांपरायिकीं प्रकरोति तस्मिन् समये ऐर्यापथिकीं प्रकरोति, ऐर्यापथिक्याः प्रकरणतया साम्परायिकीं प्रकरोति, साम्परायिक्याः प्रकरणतया ऐर्यापथिकीं प्रकरोति, एवं खलु एको जीव एकस्मिन् समये द्वे क्रिये प्रकरोति, तद्यथा-ऐर्यापथिकीं च सांपरायिकीं च, तत् कथमेतत् भदन्त ! एवम् ? गौतम ! यत्खलु अन्यतीर्थिका

दो किरियाओ पकरेंति) यावत् एक जीव एक समय में दो क्रियाओं को करता है। (तं जहा) वे दो क्रियाएँ इस प्रकार से हैं (ईरियावहियं च संपराइयं च) एक एर्यापथिकी दूसरी सांपरायिकी सो जीव इन दो क्रियाओं को करता है। (जं समयं इरियावहियं पकरेइ) जिस समय में एर्यापथिकी क्रिया करता है। (तं समयं संपराइयं पकरेइ) उस समय में सांपरायिकी क्रिया करता हैं (जं समयं सांपराइयं पकरेइ) जिस समय में सांपरायिकी क्रिया करता है (तं समयं इरियावहियं पकरेइ) उस समय में ऐर्यापथिकी क्रिया करता है (इरियावहियाए पकरणयाए संपराइयं पकरेइ, संपराइयाए पकरणयाए इरियावहियं पकरेइ) ऐर्यापथिकी क्रिया करने से सांपरायिकी क्रिया करता है, सांपरायिकी क्रिया करने से ऐर्यापथिकी क्रिया करता है। (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ) इस तरह एक जीव एक समय में दो क्रियाओं को करता है। (तं जहा इरियावहियं च संपराइयं च) एक ऐर्यापथिकी क्रिया और दूसरी सांपरायिकी क्रिया को। (से कहमेयं भंते !

किरियाओ पकरेंति) એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે. (तं जहा) તે બે ક્રિયાઓ આ પ્રમાણે છે-ईरियावहियं च संपराइयं च) (૧) ઇર્યાપથિકી અને (૨) સાંપરાયિકી, જીવ આ બન્ને ક્રિયાઓ કરે છે, (जं समयं इरियावहियं पकरेइ) જ્યારે જીવ ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો હોય છે ત્યારે तं समयं संपराइयं पकरेइ) સાંપરાયિકી ક્રિયા પણ કરતો હોય છે. (जं समयं संपराइयं पकरेइ तं समयं इरियावहियं पकरेइ) જે સમયે જીવ સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો હોય છે તે સમયે ઇર્યાપથિકી ક્રિયા પણ કરતો હોય છે, (इरियावहियाए पकरणयाए संपराइयं पकरेइ, संपराइयाए पकरणयाए इरियावहियं पकरेइ) ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરવાથી સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરવાથી ઇર્યાપથિકીક્રિયા કરે છે. (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेइ) આ રીતે એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે-(तं जहा इरियावहियं च संपराइयं च) એક ઇર્યાપથિકી ક્રિયા અને બીજી સાંપરાયિકી ક્રિયા. (से कहमेयं भंते !

एवमाख्याति तदेवं यावत् ये ते एवमाहुः मिथ्या ते एवमाहुः अहं पुन गौतम ! एवमाख्यामि, एवं खलु एको जीव एकसमये एकां क्रियां प्रकरोति, स्वसमयवक्तव्यतया नेतव्यम् यावद् ऐर्यापथिकीं वा सांपरायिकीं वा ॥ सू० ॥ ३ ॥

टीका–' अन्न उत्थियाणं भंते ' अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! ' एवं आइक्खंति' एवमाख्यान्ति ' जाव ' यावत्पदेन–' एवं भाषन्ते, एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं प्ररूप-

---

एवं) तो क्या हे भदन्त ! यह कथन इसी प्रकार से है ? (गोयमा) हे गौतम ! (जं णं ते अन्नउत्थिया) जो वे अन्यतीर्थिक (एवं आइक्खंति) ऐसा कहते हैं (तं चेव जाव जे ते एवं आहंसु) यावत् जो उन्हों ने ऐसा कहा है (मिच्छा ते एवं आहंसु) वह उन्हों ने मिथ्या कहा है। (अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि) मैं तो हे गौतम ! ऐसा कहता हूं कि (एवं खलु–एगे जीवे एगसमए एकं किरियं पकरेइ) एक जीव एक समय में एक क्रिया करता है। (ससमय वत्तव्वयाए णेयव्वं जाव इरियावहियं वा सांपराइयं वा) यह बात स्वसमय वक्तव्यता से जाननी यावत् एक जीव एक समय में ऐर्यापथिकी अथवा सांपरायिकी क्रिया करता है।

टीकार्थ—(अन्न उत्थिया णं भंते) हे भदन्त ! अन्ययूथिक ऐसा कहते हैं। यहां जो (जाव) पद आया है उससे (एवं भाषान्ते, एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं परूवयन्ति) इन क्रियापदों का संग्रह किया गया है।

एवं) તો હે ભગવન્ ! તેમનું તે કથન સાચું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जं णं ते अन्नउत्थिया एव आइक्खंति) તે અન્ય તીર્થિકો એવું જે કહે છે, (तं चेव जाव जे ते एवं आहंसु) (यावत्) તેમણે એવુ જે કહ્યુ છે (मिच्छा ते एवं आहंसु) તે તેમણે મિથ્યા કહ્યું છે-તે સાચું નથી. (अहं पुण गोयमा ! एवं आइक्खामि) હે ગૌતમ ! હું એવું કહું છું કે (एवं खलु–एगे जीवे एग समये एक्कं किरियं पकरेइ) એક જીવ એક સમયે એક જ ક્રિયા કરે છે. (ससमय वत्तव्वयाए णेयव्वं जाव इरियावहियं वा सांपराइयं वा) તે વાત સ્વ-સમય વક્તવ્યતાથી (સ્વ સિદ્ધાંતથી) જાણવી જોઈએ કે જીવ એક સમયે ઇર્યાપથિકી અથવા સાંપરાયિકી એ બે માંથી એક જ ક્રિયા કરે છે,

ટીકાર્થ—“ अन्नउत्थियाणं भंते ! ” હે ભગવન્ અન્ય મતવાદીઓ આ પ્રમાણે કહે છે, (અહીં जाव (यावत्=પર્યન્ત) પદ વડે “ एवं भाषन्ते, एवं प्रज्ञापयन्ति, एवं परूवयन्ति) આ ક્રિયાપદોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે.) તેઓ

यन्ति, किमाख्यान्तीत्याह–'एवं खलु' इत्यादि। 'एवं खलु एगे जीवे' एवं खलु एको जीवः, 'एगेणं समएणं' एकस्मिन् समये 'दो किरियाओ पकरेंति' द्वे क्रिये प्रकरोति। के ते द्वे क्रिये? तत्राह–'तं जहे' त्यादि। 'त जहा' तद्यथा–'इरियावहियं च संपराइयं च' ऐर्यापथिकीं च साम्परायिकीं च। तत्र ईर्या नाम गमनम् तद्विषयः पन्थाः मार्ग इति ईर्यापथः तत्र भवा ऐर्यापथिकी, केवलकाययोगकारणकः कर्मबन्ध इत्यर्थः, ताम्। संपरैति=भ्रमति जीवो भवे=संसारे यैस्ते संपरायाः कषायास्तत्कारणिका या क्रिया सा सांपरायिकी क्रिया, कषायकारणकः कर्मबन्ध इत्यर्थः ताम्। 'जं समयं इरियावहियं पकरेइ' यस्मिन्

वे क्या कहते हैं–इसको सूत्रकार ने (एवं खलु एगे जीवे) इत्यादि सूत्र पाठ द्वारा प्रकट किया है एक जीव (एगेणं समएणं) एक समय में (दो किरियाओ पकरेंति) दो क्रियाएँ करता है। वे दो क्रियाएँ कौन सी हैं–इसे (तंजहा) द्वारा प्रकट करने के निमित्त कहते हैं कि वे इस प्रकार से हैं–(इरियावहियं च सांपराइयं च) एक ऐर्यापथिक और दूसरी सांपरायिक, ईर्या नाम गमन का है। इस गमन का विषयभूत जो मार्ग है वह ईर्यापथ है। इसमें जो क्रिया हो वह ऐर्यापथिकी क्रिया है। अर्थात् गमनागमन करते समय केवल काययोग कारणक जो कर्मबंध होता है वह ऐर्यापथिकी क्रिया है। जिनके कारण जीव संसार में परिभ्रमण करता रहता है वह संपराय है– संपराय नाम कषाय का है। इस कषाय को लेकर जो क्रिया होती है, वह सांपरायिक क्रिया है। अर्थात् कषायकारणक जो कर्मबंध होता है वह सांपरायिकी क्रिया है। जीव (जं समयं) जिस

શું કહે છે તે સૂત્રકારે "एवं खलु एगे जीवे" ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ વડે બતાવ્યું છે. એક જીવ (एगेणं समएणं) એક સમયે "दो किरियाओ पकरेति" બે ક્રિયાઓ કરે છે. તે બે ક્રિયાઓ (त जहा) આ પ્રમાણે છે–"ईरियावहियं च संपराइयं च" એક ઇર્યાપથિકી ક્રિયા અને બીજી સાંપરાયિકી ક્રિયા. ઇર્યા એટલે ગમન. તે ગમનને માટેનો જે માર્ગ હોય છે તેને ઇર્યાપથ કહે છે. તેમાં જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાને ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કહે છે, એટલે કે ગમનાગમન કરતી વખતે કાયયોગને કારણે જે કર્મબંધ થાય છે તેને ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કહે છે, સંપરાય એટલે કષાય. જેના કારણે જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે તેનું નામ સંપરાય (કષાય) છે. તે કષાયને લીધે જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાને સાંપરાયિકી ક્રિયા કહે છે, એટલે કે કષાયને કારણે જે કર્મબંધ થાય છે તેને સાંપરાયિકી ક્રિયા કહે છે "जं समयं" જે સમયે જીવ "ईरिया

समये ऐर्यापथिकीं प्रकरोति–संपादयति 'तं समयं संपराइयं पकरेइ' तस्मिन् समये सांपरायिकीं प्रकरोति, तस्मिन्नेव समये सांपरायिकीं क्रियामपि संपादयति। 'जं समयं संपराइयं पकरेइ' यस्मिन् समये सांपरायिकीं प्रकरोति, 'तं समयं ईरियावहियं पकरेइ' तस्मिन् समये ऐर्यापथिकीं प्रकरोति, तथा 'इरियावहियाए–पकरणयाए सांपराइयं पकरेइ' ऐर्यापथिक्याः प्रकरणतया सांपरायिकीं प्रकरोति 'संपराइयाए पकरणयाए इरियावहियं पकरेइ' सांपरायिक्याः प्रकरणतया ऐर्यापथिकीं प्रकरोति, 'एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेति' एवं खलु एको जीव एकस्मिन् समये द्वे क्रिये प्रकरोति, 'तं जहा' तद्यथा–'इरियावहियं च संपराइयं च' ऐर्यापथिकीं च सांपरायिकीं च 'से कहमेयं भंते एवं' तत् कथमेतद् भदन्त! एवम्? हे भदन्त! यत्ते कथयन्ति तत्तथै-

---

समय में (इरियावहियं) ऐर्यापथिकी क्रिया को करता है (तं समयं) उसी समय में (संपराइयं) वह सांपरायिकी क्रिया को भी (पकरेइ) करता है। तथा (जं समयं संपराइयं पकरेइ) जिस समय में जीव सांपरायिकी क्रिया करता है (तं समयं ईरियावहियं पकरेइ) उस समय वह ऐर्यापथिकी क्रया को करता है। (इरियावहियाए पकरणयाए सांप राइयं पकरेइ) ऐर्यापथिकी क्रिया कर लेने से जीव (सांपराइयं पकरेइ) सांपरायिकी क्रिया करता है। (संपराइयाए पकरणयाए ईरियावहियं पकरेइ) सांपराइयिकी ि या कर लेने से ऐर्यापथिकी क्रिया करता है। (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेंति) इस तरह एक जीव एक समय में दो क्रियाओं को करता है। (तं जहा) जैसे (इरियावहियं च संपराइयं च) एक ऐर्यापथिक को और सांपरायिकी को।

वहियं" ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે "तं समयं" એજ સમયે "संपराइय पकरेइ" તે સાંપરાયિકી ક્રિયા પણ કરે છે, તથા "जं समयं संपराइयं पकरेइ" જે સમયે જીવ સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે "तं समयं ईरियावहियं पकरेइ" તે સમયે ઇર્યાપથિકી ક્રિયા પણ કરે છે. "ईरियावहियाए पकरणयाए सांपराइयं पकरेइ" ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરી લેવાથી જીવ "सांपराइयं पकरेइ" સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે, અને "संपराइयाए पकरणयाए ईरियावहियं पकरेइ" સાંપરાયિકી ક્રિયા કરી લેવાથી ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરે છે. "एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेंति" આ રીતે એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે–"तं जहा" તે બે ક્રિયાઓ આ પ્રમાણે "ईरियावहियं च संपराइयं च"

वास्ति किम्? । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम! 'जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति' ४ यत् खलु ते अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति, एवं भाषन्ते, एवं प्रज्ञापयन्ति एवं प्ररूपयन्ति । 'तं चेव जाव' तदेव पूर्वोक्तमेव यावत्, अत्र यावच्छब्देन—"एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं दो किरियाओ पकरेति, तं जहा—इरियावहियं च संपराइयं च' इत्यादि—पूर्वोक्तमन्यतीर्थिकमतं सर्वं संग्राह्यम् । 'जे ते एवमाहंसु मिच्छा ते एवमाहंसु' ये ते एवमाहुः, मिथ्या ते एवमाहुः, 'अहं पुण गोयमा' अहं पुनर्गौतम, 'एवं आइक्खामि' ४ एवमाख्यामि, एवं प्रज्ञापयामि । एवं खलु एको जीवः 'एगं समएणं' एकस्मिन् समये 'एक्कं किरियं पकरेइ' 'एकां क्रियां प्रकरोति, 'स समयवत्तव्वयाए णेयव्वं'

(से कहमेयं भंते! एवं वुच्चइ) तो हे भदन्त! जैसा वे कहते हैं क्या वह वैसा ही है?

इसका उत्तर भगवान देते हुए कहते है-(गोयमा) हे गौतम! (जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति ४) जो वे अन्ययूथिक ऐसा कहते हैं, ऐसा भाषण करते हैं, ऐसा प्रज्ञापना करते हैं (तं चेव जाव) यहां यावत् शब्द से अन्यतीर्थिक समत पूर्वोक्त (एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं) इत्यादि यह पाठ ग्रहण किया गया है-कि एक जीव एक समय में दो क्रियाएँ करता है इत्यादि, (जे ते एवमाहंसु) सो जो उन्हों ने ऐसा कहा है (मिच्छा ते एवमाहंसु) वह उन्हों ने झूठा कहा है । (अहं पुण गोयमा) हे गौतम! मैं तो (एवं आइक्खामि) ऐसा कहता हूं, ऐसा भाषण करता हूं, ऐसी प्रज्ञापना करता हूं, ऐसी प्ररूपणा करता हूं, कि (एवं खलु एगे जीवे) एक जीव (एगेणं समएणं) एक

એક ઇર્યાપથિકી અને બીજી સાંપરાયિકી "से कहमेयं भंते! एवं वुच्चइ?" તો હે ભગવન્! તેઓ એમ કેવી રીતે કહે છે?-શું તેમની માન્યતા સાચી છે?

તેનો જવાબ આપતા ભગવાન કહે છે કે "गोयमा!" હે ગૌતમ! "जं णं ते अन्नउत्थिया एवं आइक्खंति ४" તે અન્ય તીર્થિકો એવું જે કહે છે, એવું જે ભાષણ કરેછે, એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરેછે, એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે, 'तं चेव जाव" અહીં "यावत्" પદથી અન્ય મતવાદીઓનો "એક જીવ એક સમયે બે ક્રિયાઓ કરે છે" ઇત્યાદિ તમામ પૂર્વોક્ત પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે, "जे ते एवमाहंसु" અને એવું જે તેમણે કહ્યું છે "मिच्छा ते एवमाहंसु" તે તેમણે જૂઠું કહ્યું છે-તેમની તે માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. "अहं पुण गोयमा!" હે ગૌતમ! હું તો "एवं आइक्खामि" એવું કહું છું, એવું ભાષણ કરૂં છું, એવી પ્રજ્ઞાપના કરૂં છું અને એવી પ્રરૂપણા કરૂં છું કે "एवं खलु एगे जीवे" એક

स्वसमयवक्तव्यतया नेतव्यम्, स्वसमयवक्तव्यता-चेत्थम्—" इरियावहियं वा संपराइयं वा। जं समयं इरियावहियं पकरेइ तं समयं संपराइयं न पकरेइ, जं समयं संपराइयं पकरेइ तं समयं इरियावहियं न पकरेइ। इरियावहियाए पकरणयाए संपराइयं न पकरेइ, संपराइयाए पकरणयाए इरियावहियं न पकरेइ। एवं खलु एगे जीवे एगेणं समएणं एगं किरियं पकरेइ, तं जहा "-इति, 'इरियावहियं वा संपराइयं वा' इत्यनेन सह संयोजनीयम्। मिथ्यात्वं चास्य पूर्वोक्तमतस्यैव प्रतिपादनीयम् ऐर्यापथिकी क्रिया तु अकषायोदयप्रभवा, ऐर्यापथिकी क्रिया केवलकाययोगकारणेन जायते काययोगश्च न कषायरूपोऽपि तु कषायभिन्नोऽतः ऐर्यापथिकी

समय में (एक्कं) एक (किरियं) क्रिया को (पकरेइ) करता है। (ससमयवत्तव्वयाए णेयव्वं) यह बात स्वसमयवक्तव्यता से जाननी चाहिये। वह स्वसमयवक्तव्यता इस प्रकार से है (इरियावहियं वा सांपराइयं वा जं समयं इरियावहियं पकरेइ, तं समयं संपराइयं न पकरेइ) इत्यादि-जीव एक समय में एक ही क्रिया करता है। या तो वह ऐर्यापथिक क्रिया करता है, या सांपरायिक क्रिया करताहै। जिस समय में वह ऐर्यापथिक क्रिया करता है उस समय में वह सांपरायिक क्रिया नहीं करता हैं। जिस समय में सांपरायिक क्रिया करता है उस समय में वह ऐर्यापथिक क्रिया नहीं करता है। ऐर्यापथिक क्रिया कर लेने से सांपरायिक क्रिया वह नहीं करता है और सांपरायिक क्रिया कर लेने से वह ऐर्यापथिक क्रिया नहीं करता है। इस तरह एक जीव एक समय में एक क्रिया करता है। या तो वह ऐर्यापथिक क्रिया करता है अथवा साम्परायिक क्रिया करता है।

જીવ "एगेणं समएणं" એક સમયે "एक्कं किरियं पकरेइ" એક ક્રિયા જ કરે છે. "ससमयवत्तव्वयाए णेयव्वं" તે વાત સ્વસમય (સ્વ સિદ્ધાંત) ના વક્તવ્યને આધારે સમજવી જોઈએ, તે સ્વસમયની વક્તવ્યતા આ પ્રમાણે છે "इरियावहियं वा सांपराइयं वा जं समयं इरियावहियं पकरेइ, तं समयं संपराइयं न पकरेइ" ઇત્યાદિ જીવ એક સમયે એક જ ક્રિયા કરે છે, કાં તો તે ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરે જે અથવા તો સાંપરાયિકી ક્રિયા કરે છે જે સમયે તે ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો હોય છે તે સમયે તે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો નથી. જે સમયે તે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો હોય છે તે સમયે તે ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો નથી. ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરી લેવાથી તે સાંપરાયિકી ક્રિયા કરતો નથી અને સાંપરાયિકી ક્રિયા કરી લેવાથી જીવ; ઇર્યાપથિકી ક્રિયા કરતો નથી. આ રીતે એક જીવ એક સમયે એક જ ક્રિયા કરે છે-

क्रियाऽकषायदोषप्रभवा भवति, सांपरायिकी क्रिया तु कषायदोषोद्भवा संसारे परिभ्रमणकारणं कषायाः ते एव संपरायपदवाच्यास्तैः संपरायैः कषायापरनामकैर्जायमाना क्रिया सांपरायिकीति कथ्यते इति एकस्याः कषायप्रभवत्वमेकस्यास्तु अकषायप्रभवत्वमितिद्वयोः क्रिययोः परस्परं विरोधात् कथमेकपुरुषेण एककाले तयो र्द्वयोः क्रिययोः करणं संभवतीति विरोधान्नैकदा द्वयोः संपादनं स्यादित्येवं रूपेण-

इस मत में मिथ्यात्व का प्रतिपादन इस प्रकार से करना चाहिये-ऐर्यापथिकी जो क्रिया होती है वह अकषायोद्भाव (विना कषाय) होती है, तथा यह क्रिया केवल काययोगरूप कारण से उत्पन्न होती है। काययोगरूप जो कारण है वह कषायरूप होता नहीं है, किन्तु वह तो कषाय से भिन्न होता है। इसलिये ऐर्यापथिकी जो क्रिया है वह अकषायोद्भव (उत्पन्न) होती है। परन्तु जो सांपरायिक क्रिया है वह कषायरूप दोष से उद्भव (उत्पन्न) होती है। कषायें संसार में परिभ्रमण का कारण है। कषायों का नाम भी संपराय है। इन संपरायरूप कषायों से जो क्रिया उत्पन्न होती है, उस क्रिया का नाम सांपरायिक क्रिया है। इस तरह से जब यह बात है कि एक क्रिया कषाय से उत्पन्न होती है और एक क्रिया कषाय से उत्पन्न नहीं होती है, तो परस्पर में विरुद्ध हुई इन दो क्रियाओं का करना एक ही काल में एक पुरुष के लिये कैसे संभव हो सकता है। नहीं हो सकता है। अतः एक काल में इन दो क्रियाओं का एक पुरुष द्वारा संपादन होना मानना परस्पर में विरोध होने के

અન્ય તીર્થિકોના આ મિથ્યા મતનું નિરસન આ રીતે કરી શકાય. ઇર્યાપથિકી ક્રિયા માત્ર કાયયોગ ને કારણે જ ઉત્પન્ન થાય છે, તે કષાયને કારણે ઉત્પન્ન થતી નથી, કાયયોગ રૂપ જે કારણો છે તે કષાયરૂપ હેતું નથી, પણ તે તો કષાયથી ભિન્નજ હોય છે. તેથી ઇર્યાપથિકી ક્રિયા અકષાયોદ્ભવ (વિના કષાયે ઉત્પન્ન થનાર) હોય છે. પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા કષાયરૂપ દોષથી ઉદ્ભવતી હોય છે કષાયો સંસારમાં પરિભ્રમણના કારણરૂપ છે. કષાયોનું નામજ સાંપરાય છે, એ સાંપરાયરૂપ કષાયોથી જે ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રિયાને સાંપરાયિકી ક્રિયા કહે છે, આ રીતે એક ક્રિયા કષાયથી ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજી ક્રિયા કષાયથી ઉત્પન્ન થતી નથી, આ પ્રકારની એક બીજાથી વિરૂદ્ધ ક્રિયાઓ એકજસમયે એક પુરુષ મારફત કેવી રીતે કરી શકાય? કહેવાનો હેતુ એ છે કે એકજ સમયે એક જીવવડે તે બંને ક્રિયાઓનું સંપાદન થવું કોઇપણ રીતે સંભવિત નથી, તેથી તે બંને ક્રિયાઓ એક જીવ એકજ સમયે કરે છે" એવી પરતીર્થિકોની માન્યતા

परतीर्थिकमतस्य मिथ्यात्वं भवतीति बोध्यम्। विरुद्धयोः पदार्थयोरेकपुरुषेणैकदा संपादयितुमशक्यत्वात्। नहि गच्छन् जिनदत्तः स्थितो भवति, तद्वदिहापि कषाय जनितकषायाजनितक्रिययोः परस्परं विरुद्धत्वादेकपुरुषेण एकसमये क्रियाद्वय-स्यानुष्ठातुमशक्यत्वेन मिथ्या तन्मतमिति संक्षेपः ॥सू० ३॥

उपपातविरहविचारः—

अनन्तरप्रकरणे क्रियाया निरूपणं कृतम्, क्रियावतां चोत्पादो भवति इति क्रियानिरूपणे सति क्रियामूलकस्योत्पादः स्मृतो भवति, उत्पादस्मरणे सति तद्विपक्षोत्पादविरहस्य स्मरणं जातमिति तदेवाह—'निरयगई' इत्यादि।

मूलम्–निरयगई णं भंते! केवइयं कालं विरहिया उव-वाएणं पण्णत्ता? गोयमा! जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता, एवं वक्कंतीपयं भाणियव्वं निरवसेसं, सेवं भंते सेवं भंते त्ति जाव विहरइ ॥सू० ४॥

॥ पढमसमये दसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥१–१०॥

कारण किसी तरह संभवित नहीं होता है। अतः इस प्रकार की मान्यतावाला परतीर्थिकों का मत मिथ्या है। ऐसा जानना चाहिये। क्यों कि एक ही काल में परस्पर विरुद्ध दो पदार्थों का एक पुरुष द्वारा संपादन होना अशक्य है। (जाता हुआ देवदत्त खड़ा है) जैसे किसी के इस कथन को कोई सत्य नहीं मान सकता है वैसा ही यह कथन है। इसे सत्य कैसे माना जा सकता है अतः जैसे जानारूप क्रिया और स्थित होने रूप क्रिया एक ही काल में एक पुरुष में परस्पर में विरुद्ध होने के कारण संभवती नहीं है, उसी प्रकार से कषाय जनित और अकाषाय जनित इन दो क्रियाओ को परस्पर विरुद्ध होने के कारण ये दो क्रियाएँ एक ही काल में एक ही पुरुष द्वारा अनुष्ठातुं–कर्तुं–(करने योग्य) नहीं हो सकती हैं। अतः इस प्रकार की क्रिया द्वय की एकसाथ करने की मान्यतावाला सिद्धान्त मिथ्या है ऐसा जानना चाहिये ॥सू ३॥

મિથ્યા છે, કારણ કે એકજ સમયે પરસ્પરથી વિરૂદ્ધ એવી બે ક્રિયાઓનું એક પુરુષ વડે સંપાદન થવું અશક્ય છે. જેમ કે જઇ રહેલો દેવદત્ત ઉભો છે" એ કથન કોઇને પણ સત્ય નહીં લાગે, કારણ કે જવાની ક્રિયા અને ઉભા રહેવાની ક્રિયા પરસ્પર વિરૂદ્ધ ક્રિયાઓ છે. તો તે બને ક્રિયા એક જ પુરુષ વડે એક જ સમયે સંભવી શકતી નથી. એજ પ્રમાણે કષાયજનિત અને કષાય રહિત એ બે ક્રિયાઓ (સાંપરાયિકી અને ઇર્યાપથિકી) પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોવાને કારણે એક જીવ વડે એક જ સમયે સંભવી શકતી નથી. તેથી તે બે ક્રિયાએ એક જ સાથે થાય છે, એવી માન્યતા મિથ્યા સમજવી. ॥ સૂ–૩ ॥

छाया—निरयगतिः खलु भदन्त ! कियन्तं कालं विरहिता उपपातेन प्रज्ञप्ता? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टेन द्वादशमुहूर्त्तान् एवं व्युत्क्रांतिपदं भणितव्यं निरवशेषं, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥ सू० ४ ॥

॥ प्रथमशतके दशम उद्देशः समाप्तः ॥ १–१० ॥

उपपायविरह—

अनन्तर प्रकरण में क्रिया का निरूपण किया है। जो क्रिया वाले होते हैं उनका उत्पाद होता है। इस तरह क्रिया के निरूपण होने पर क्रिया मूलक उत्पाद का स्मरण हो आता है और उत्पाद के स्मरण होने पर इसका विपक्ष भूत जो उत्पाद विरह है उसका स्मरण हो जाता है सो अब सूत्रकार इसी उत्पाद विरह का कथन करते हैं–'निरयगईणं भंते ! केवइयं कालं' इत्यादि

सूत्रार्थ—(भंते) हे भदन्त ! (निरयगईणं) निरयगति-कितने कालतक (उववाएणं) उपपात से (विरहिया पण्णत्ता) विरहित कही गई है? (गोयमा ! जहण्णेणं एक्कं समयं) हे गौतम ! जघन्य से एक समयतक और (उक्कोसेणं) उत्कृष्ट से (बारस मुहुत्ता) बारह मुहूर्त्त तक निरयगति उपपात से विराहित कही गई है। (एवं वक्कंतीपयं भाणियव्वं निरवसेसं) इसी तरह समस्त व्युत्क्रान्तिक पद कहना चाहिये (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ) इसी यह प्रकार से है हे

ઉપપાત વિરહ

આગળના પ્રકરણમાં ક્રિયાનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. જેઓ ક્રિયાવાળા હોય છે તેમનો ઉપપાત (જન્મ) હોય છે. આ રીતે ક્રિયાનું નિરૂપણ કરતી વખતે ક્રિયામૂલક ઉપપાતનું સ્મરણ થઇ આવે છે. અને ઉપપાત'નું સ્મરણ થતાં તેના પ્રતિપક્ષી ઉપપાત, વિરહનુ સ્મરણ થઈ આવે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર ઉપાપત વિરહનુ નિરૂપણ કરે છે.

"निरयगईणं भंते ! केवइयं कालं" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ–(भंते !) હે ભગવન્ ! (निरयगईणं केवइयं कालं) નરકગતિ કેટલા કાળ સુધી (उववाएणं विरहिया पण्णत्ता ?) ઉપપાત વિરહિત કહી છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जहण्णेणं एक्कं समयं) ઓછામાં ઓછી એક સમય અને (उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता) વધારેમાં વધારે બાર મુહૂર્ત સુધી નરકગતિને ઉપાપતથી વિરહિત કહેલ છે. (एवं वक्कंतीपयं भाणियव्वं निरवसेसं) આ રીતે આખું વ્યુત્ક્રિન્તક પદ કહેવું. (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ) હે ભગવાન્ આપનું કહેવું સાચુ છે. હે ભગવાન્ આપના કહેવા પ્રમાણે જ બધું બરાબર છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવાનને વંદણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભવિત કરતા પોતાને સ્થાને બેસી ગયા.

टीका—'निरयगईणं भंते' निरयगतिः खलु भदन्त! 'केवइयं कालं विरहिया उववाएणं' कियन्तं कालं विरहिता उपपातेन 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्ता? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जहण्णेणं एक्कं समयं' जघन्येन एकं समयम् 'उक्कोसेण बारसमुहुत्ता' उत्कृष्टेन द्वादश मुहूर्त्तान्, हे गौतम! जघन्येनैकसमयपर्यन्तमुत्कृष्टतो द्वादश मुहूर्त्तान् उपपातरहिततया नरकगतिः कथितेति भावः। 'एवं वक्कंतीपयं भाणियव्वं निरवसेसं' एवं व्युत्क्रान्तिपदं भणितव्यम् निरवशेषम् व्युत्क्रान्तिर्जीवानामुत्पादः तदर्थपदमिति व्युत्क्रान्तिपदम् तत् प्रज्ञापनासूत्रस्य षष्ठम्। तत्सर्वं प्रज्ञापनासूत्रे विलोकनीयम्। 'सेवं भंते सेवं भंते' तदेतद् भदन्त! तदेतद् भदन्त! हे भदन्त! यद्देवानुप्रियैरुक्तं तत्सर्वं सत्यमेवेति॥ सू० ४॥

प्रथमशतकस्य दशम उद्देशः समाप्तः॥ १-१०॥

इति श्रीविश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां प्रथमं शतकं समाप्तम्॥ १॥

भदन्त! इसी प्रकार से है हे भदन्त! इस प्रकार कहकर यावत् गौतम स्वामी तप संयम से अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे।

टीकार्थ—टीका का अर्थ सूत्रार्थ के अनुसार ही है। नरकगति यदि उपपात से विरहित रहे तो कम से कम १ समय तक रहे और अधिक से अधिक १२बार हमुहूर्त तक रहे। इससे आगे वह उपपात से विरहित नहीं रह सकती। जीवों के उत्पाद का नाम व्युत्क्रान्ति है। इस सम्बन्धी जो प्रकरण है वह व्युत्क्रान्तिपद है। यह व्युत्क्रान्तिकपद प्रज्ञापना-सूत्र का छठवां पद है। यह सब प्रज्ञापना सूत्र में देख लेना चाहिये ४

श्री जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्रीघासीलालजी महाराजकृत भगवतीसूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्या के प्रथम शतकका दशवां उद्देशक समाप्त॥१-९॥

ટીકાનો અર્થ સૂત્રાર્થ પ્રમાણે જ છે. નરકગતિ ઓછામાં ઓછા એક સમય અને વધારેમાં વધારે ૧૨ મુહૂર્ત્ત સુધી ઉપપાતથી વિરહિત રહે છે. તેથી વધારે સમય તે ઉપપાતથી વિરહિત રહેતી નથી. જીવોના ઉપપાતને વ્યુત્ક્રાન્તિ કહે છે આ વિષે વ્યુત્ક્રાન્તિપદ" નામનું પ્રકરણ છે. તે વ્યુત્ક્રન્તિપદ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું છઠ્ઠુ પદ છે. તેની વિશેષ માહિતી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાંથી મેળવી લેવી ॥ સૂ. ૪॥

॥ઇતિશ્રી જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ભગવતીસૂત્રની પ્રિયદર્શિનીવ્યાખ્યાના પહેલા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧-૯॥

॥ अथ द्वितीयं शतकं प्रारभ्यते–

द्वितीयशतके सक्षेपतो विचारणीयाः विषयाः "ऊसास खंदएवि" इत्यादि गाथोक्ता दशोद्देशकाः संति, तत्र प्रथमोद्देशके इमे विषयास्तथाहि–

पृथिव्याद्येकेन्द्रियजीवानां श्वासादयो भवंति नवेति प्रश्नः। भवन्तीति– उत्तरम्। ते पृथिव्यादयः श्वासादौ किं गृह्णन्तीति प्रश्नः, वायुसम्बन्धि परमाणुं गृह्णन्तीत्युत्तरम्, तत्र परमाणौ रूपरसगंधस्पर्शा भवन्तीति प्रतिपादनम्। प्रज्ञापना-सूत्रस्योद्धरणम्। संक्षेपेण नैरयिकाणां विवरणम्। षट्स्वपि दिक्षु श्वासोच्छ्वास वर्गणाया आकर्षणं भवतीति निरूपणम्। वायवीयजीवानां श्वासादयो भवंति नवेति प्रश्नः। भवन्तीत्युत्तरम्। वायवीयजीवा वायुकायान्निर्गत्य पुनर्वायुकायिके

द्वितीयशतक का प्रथम उद्देशक प्रारंभ–

इस द्वितीयशतक में "उसास खंदए वि" इत्यादि गाथा द्वारा कहे हुए दश उद्देशक हैं। इनमें से प्रथमशतक में ये विषय हैं–जैसे– पृथिवी आदिक एकेन्द्रिय जीवों के श्वास आदि होते हैं कि नहीं होते हैं? हां होते हैं। वे पृथिव्यादिक जीव श्वास आदि में क्या लेते हैं? ऐसा प्रश्न–वे वायुसंबंधी परमाणु को ग्रहण करते हैं ऐसा उत्तर। परमाणु में रूप, रस, गंध और स्पर्श होते हैं–ऐसा प्रतिपादन। प्रज्ञापना सूत्र का उद्धरण। संक्षेप से नैरयिकों का विवरण। छहों भी दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास वर्गणा का आकर्षण होता है ऐसा निरूपण। वायुकायिक जीवों के श्वास आदि होते है कि नहीं होतें हैं? ऐसा प्रश्न, हां होते है ऐसा उत्तर। वायुकायिक जीव वायुकाय से निकलकर पुनः वायु

પહેલા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

આ બીજા શતકમાં "ऊसास खंदए वि" ઇત્યાદિ ગાથા વડે કહેલા દસ ઉદ્દેશક છે તેમાંના પહેલા ઉદ્દેશકમાં-નીચેના વિષયોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે પૃથિવીકાય વગેરે એકેન્દ્રિય જીવો શ્વાસ વગેરે લે છે કે નહીં? હા, લે છે તેઓ શ્વાસ વગેરેમાં શું લે છે? તેઓ વાયુનાં પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે. તે પરમાણુઓમાં રૂપ, રસ ગંધ અને સ્પર્શ હોય છે એવું પ્રતિપાદન. અને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાંથી તેનું પ્રમાણ. સંક્ષિપ્તમાં નારકોનું વર્ણન. છએ દિશાઓમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણાનું આકર્ષણ થાય છે એવું નિરૂપણ. વાયુકાયિક જીવો શ્વાસ વગેરે લે છે કે નથી લેતા? હા, લે છે. વાયુકાયિક જીવો વાયુકાયમાંથી નીકળીને વાયુકાયિકોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે

एवोत्पद्यन्ते इति विचारः। वायुजीवानां मरणं कथं भवतीति प्रश्नः। आघाता-दित्युत्तरम्। वायुजीवानां शरीराशरीरयोः प्रतिपादनम्, वायुजीवानां चत्वारि शरीराणि भवंतीति कथनम्। सकर्मकमृताद्यनगारस्य स्वरूपविचारः। प्राणभूत-जीवसत्त्वविज्ञवेतृत्वानां स्वरूपकथनम्। अकर्मकमृताद्यनगारस्य विचारः। सिद्ध-बुद्धमुक्तपारगत परंपरागतत्वादीनां स्वरूपपरिकीर्त्तनम्। आर्यश्रीस्कन्दस्य चरितम्। पिङ्गलकनिर्ग्रंथवैशालिकश्रावकस्य स्कन्दकं प्रति प्रश्नः। तत्र लोकः सान्तोऽनन्तो जीवः सान्तोऽनन्तो वा, सिद्धिः सांताऽनंता वा, सिद्धः सान्तोऽनन्तो वा केन मरणेन म्रियमाणस्य जीवस्य संसारवृद्धिहानी वेति। स्कन्दकस्य संशयो-त्पत्त्या मौनावलंबनम्। श्रीमहावीरस्यागमनं श्रुत्वा तत्पार्श्वे स्कन्दकस्य गमनं प्रश्न-करणं, भगवत उत्तरकथनं चेति। स्कन्दकस्याऽच्युतकल्पे उत्पत्तिः, महाविदेहे

कायिक में ही उत्पन्न होते हैं ऐसा विचार। वायुकायिक जीवों का मरण कैसे होता है? यह प्रश्न, आघात से होता है ऐसा उत्तर। वायुकायिक जीवों के शरीर और अशरीर का प्रतिपादन वायु जीवों के चार शरीर होते हैं ऐसा कथन, सकर्मक मृतादि अनगार के स्वरूप का विचार, प्राण, भूत, जीव, सत्त्व, विज्ञ, वेत्ता इनके स्वरूप का कथन आकर्षक मृतादि अनगार का विचार, सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, पारगत, परंपरागत आदि के स्वरूप का कथन, आर्य श्री स्कंद का चरित्र पिंगलक निर्ग्रन्थ और वैशालिक श्रावक इनका स्कंद के प्रति प्रश्न, इसमें–लोक सान्त है कि अनन्त है? किस मरण से मरते हुए जीव के संसार की हानि और वृद्धि होती है। स्कंद का संशय की उत्पत्ति से मौनावलम्बन, श्री महावीर स्वामी का आगमन सुनकर उनके पास स्कंद का जाना और उनसे प्रश्न करना, भगवान का उत्तर देना, स्कंद की अच्युत कल्प में

એ વિષેનો વિચાર. વાયુકાય જીવોનું મરણ કેવી રીતે થાય છે? આઘાતથી તેમનું મરણ થાય છે વાયુકાયિક જીવોનાં શરીર અને અશરીરનું પ્રતિપાદન. વાયુકાય જીવોને ચાર શરીર હોય છે એવું કથન. સકર્મક મૃતાદી અણગારના સ્વરૂપનું કથન. પ્રાણ, ભૂત, જીવ સત્વ, વિજ્ઞ અને વેત્તાના સ્વરૂપનુ કથન, સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુકત, પારંગત પરંપરાગત વગેરેના સ્વરૂપનું કથન, આર્ય શ્રી સ્કંદકનું ચરિત્ર વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલક નિર્ગ્રંથના સ્કંદને પ્રશ્નો લોક સાન્ત (અન્ત સહિત) છે કે અનંત છે? કયા મરણથી મરતો જીવ સંસાર વધારે છે અને કયા મરણથી મરતો જીવ સંસાર ઘટાડે છે? સ્કંદકના મનમાં સંશય થવાથી તે મૌન રહે છે. શ્રી મહાવીરસ્વામીના આગમનના ખબર સાંભળીને સ્કંદ-કનું તેમની પાસે ગમન સ્કંદકના મહાવીર પ્રભુને પ્રશ્નો અને પ્રભુના ઉત્તરો, સ્કંદ-

मोक्षगमनं चेति प्रतिपादनमिति ॥

प्रथमं शतकं प्रोच्य पञ्चमाङ्गस्य यत्नतः ।
द्वितीयं शतकं तस्य विवृणोमि यथामति ॥१॥

अथ द्वीतीयशतकस्योद्देशकसंग्रहाय गाथामाह—'ऊसास' इत्यादि ।

गाहा—ऊसास खंदए वि[1] य समुग्धाय[2] पुढविं[3]दिय[4] अन्नउत्थि[5] भासा[6] य ।
देवा[7] य चमरचंचा[8], समय[9] खित्तऽत्थिकाय[10] बीयसए ॥ १ ॥

छाया—उच्छ्वासः स्कन्दकोपि च समुद्घाताः पृथिवी-
इन्द्रियाणि अन्ययूथिका भाषा च ।
देवाश्च चमरचञ्चा समयक्षेत्रं अस्तिकाया द्वितीयशते ॥१॥

टीका—'बीयसए' द्वितीयशतके 'ऊसास' उच्छ्वासः 'खंदए वि'

उत्पत्ति होना और महाविदेह से मोक्षगमन, इसका प्रतिपादन ।

प्रथमं शतकं प्रोच्य पञ्चमाङ्गस्य यत्नतः ।
द्वितीयशतकं तस्य विवृणोमि यथामति ॥ १ ॥

इस पंचम अङ्ग के प्रथम शतक का प्रयत्न पूर्वक प्रतिपादन करके अब मैं उसके द्वितीय शतक का अपनी बुद्धि के अनुसार विवरण करता हूं ।

द्वितीयशतक के उद्देशकोंके संग्रहके लिये सूत्रकार ने यह (ऊसास) इत्यादि गाथा कही है ।

ऊसास खंदए वि य समुग्घाय पुढविंदिय अन्नउत्थि भासा य ।
देवा य चमर चंचा समयखित्तऽत्थिकाय बीयसए ॥ १ ॥

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार से है-" बीयसए " इस द्वितीय

કની અચ્યુત દેવલોકમાં ઉત્પત્તિ અને મહાવિદેહમાંથી મોક્ષગમન, તેનું પ્રતિપાદન.

प्रथमं शतकं प्रोच्य पञ्चमाङ्गस्य यत्नतः ।
द्वितीयशतक तस्य विवृणोमि यथामत्ति ॥ १ ॥

પાંચમાં અંગના પ્રથમ શતકનું શાન્તિપૂર્વક વિવેચન કરી ને હવે હું તેના બીજા શતકનું મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે વિવરણ કરૂં છું.

બીજા શતકના ઉદ્દેશકોના સંગ્રહને માટે સૂત્રકારે "ऊसास" વગેરે ગાથાઓ કહી છે.

ऊसासखंदए वि य समुग्घाय पुढविदिय अन्नउत्थि भासा य ।
देवा य चमरचंचा समयखित्तऽत्थिकाय बीयसए ॥ १ ॥

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે "बीयसए" આ બીજા શતકમાં આ

स्कन्दकोपि च१ 'समुग्घाय' समुद्घाताः२ 'पुढविंदिय' पृथिवीन्द्रियाणि,३ पृथिवी इन्द्रियाणि च४ 'अन्न उत्थिया' अन्ययूथिका५ 'भासा य' भाषा च६ 'देवा य' देवाश्च७ 'चमरचंचा' चमरचञ्चा८ 'समयक्खित्तकाए' समयाः क्षेत्रम्९ अस्तिकायाः, १० एते अस्मिन् द्वितीयशतके दशोद्देशकाः संति तेषु चोद्देशकेषु निम्ननिर्दिष्ट विषयाणामधिकाराः सन्ति, तत्र प्रथमोद्देशके श्वासोच्छ्वासविषयकः स्कन्दनामकानगारविषयकश्च विचारः१। द्वितीयोद्देशके समुद्घातविषयकं विवेचनम्२, तृतीयोद्देशके पृथिवीसंबन्धे विचारः३, चतुर्थोद्देशके इन्द्रियविषयको विचारः४, पंचमोद्देशकेऽन्यतीर्थिकानामाधिकारः५, षष्ठोद्देशके भाषाविषये विचारः६, सप्तमे देवाधिकारः७, अष्टमोद्देशके चमरचञ्चाराजधानीविषयको विचारः८, नवमोद्देशके समयक्षेत्रयोः स्वरूपविषये विचारः९, दशमोद्देशके अस्तिकायविषयको विचारः। इति१०।

शतक में ये दश उद्देशक हैं—उच्छ्वास, स्कंदक१, समुद्घात२ पृथिवी३ इन्द्रियां ४, अन्ययूथिक ५, भाषा ६, देव७, चमरचंचा८, समयक्षेत्र ९ अस्तिकाय१० इन उद्देशकों में निम्न लिखित विषयों के अधिकार हैं—प्रथम उद्देशकमें श्वासोच्छ्वास संबंधी और स्कन्द अनगार संबंधी विचार है। द्वितीयउद्देशक में समुद्घातविषयक विवेचन है। तृतीय उद्देशक में पृथिवी केसंबंध में विचार किया गया है। चतुर्थउद्देशक में इन्द्रिय विषयक विचार हुआ है। पंचम उद्देशक में अन्यतीर्थिकों का अधिकार है। छठवें उद्देशक में भाषाविषयक विचार हुआ है। सप्तम उद्देशक में देवों का अधिकार है। आठवें उद्देशक में चमरचंचा नाम की राजधानी का विचार किया गया है। नवम उद्देशक में समयक्षेत्र के स्वरूप का विचार किया गया है। दशवें उद्देशक में अस्तिकाय का विचार किया गया है।

પ્રમાણે દસઉદ્દેશક છે (૧) ઉચ્છ્વાસ, સ્કંદક, (૨) સમુદ્ઘાત (૩) પૃથિવી, (૪) ઈન્દ્રિયો, (૫) અન્યયૂથિક, (૬) ભાષા, (૭) દેવ, (૮) ચમરચંચા, (૯) સમયક્ષેત્ર અને (૧૦) અસ્તિકાય. તે ઉદ્દેશકોમાં નીચે પ્રમાણેના વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે—પહેલા ઉદ્દેશકમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ વિષે અને સ્કંદકઅણગાર વિષે, બીજા ઉદ્દેશકમાં સમુદ્ઘાત વિષે, ત્રીજામાં પૃથ્વીના વિષયમાં, ચોથા ઉદ્દેશકમાં ઈન્દ્રયોના વિષયમાં, પાંચમાં ઉદ્દેશકમાં અન્ય તીર્થિકો-ના વિષયમાં છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં ભાષાના વિષયમાં, સાતમા ઉદ્દેશકમા દેવો વિષે આઠમાં ઉદ્દેશકમાં ચમરચંચા નામની રાજધાનીના વિષે નવમાં ઉદ્દેશકમાં સમય ક્ષેત્રના સ્વરૂપ વિષે અને દસમાં ઉદ્દેશકમાં અસ્તિકાયના વિષયનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

प्रथमशतकस्य वर्णनं जातम्, तदनन्तरं द्वितीयशतकस्य प्रारंभो भवति, तत्रापि प्रारिप्सितद्वितीयशतके प्रथमोद्देशकस्य वर्णनं क्रियते, तस्य चायमभिसंबंधः–प्रथमशतकस्यान्तिमोद्देशकस्यान्ते जीवानामुत्पादविरहः प्रतिपादितः, इह तु तेषामेव जीवानामुच्छ्वासादिवर्णनमस्तीत्येवं संबन्धकस्यास्य द्वितीयशतकप्रथमोद्देशकस्येदमादिसूत्रम्—'तेणं कालेणं' इत्यादि।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे णामं नयरे होत्था वण्णओ, सामी समोसढे, परिसा णिग्गया, धम्मो कहिओ, परिसा पडिगया। तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी–जे इमे भंते! बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया जीवा, एएसिं णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा निस्सासं वा जाणामो पासामो, जे इमे पुढवीकाइया, जाव वणप्फइ काइया एगिंदिया जीवा, एएसिं णं आणामं वा पाणामं वा उसासं वा नीसासं वा न जाणामो, न पासामो, एए णं भंते! जीवा आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा, नीससंति वा, हंता गोयमा! एए णं जीवा, आणमंति वा, पाणमंति वा उस्ससंति वा णीससंति वा॥सू०१॥

प्रथमतशतक का वर्णन हो चुका–अब द्वितीय शतक प्रारंभ होता है। इसमें द्वितीयशतक से प्रथम उद्देशक का वर्णन किया जाता है–इसका संबंध इस प्रकार से हैं–प्रथम शतक के अन्तिम उद्देशक के अन्त में जीवों का उत्पाद विरह प्रतिपादित हुआ है और इस जगह

પહેલા શતકનું વિવરણ પૂરૂં થયું. હવે બીજા શતકનું વિવેચન શરૂ થાય છે. તેમાં બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. તેનો આગળના ઉદ્દેશક સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે. પહેલા શતકના છેલ્લા ઉદ્દેશકના અન્તિમ ભાગમાં જીવોના ઉપપાત વિરહનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. અને

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्, वर्णकः स्वामी समवसृतः पर्षन्निर्गता, धर्मः कथितः, परिषत् प्रतिगता, तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी यावत् पर्युपासीन एवमवादीत्, ये इमे भदंत ! द्वीन्द्रियाः, त्रीन्द्रियाः, चतुरिन्द्रियाः, पञ्चेन्द्रिया

उन्हीं जीवों के उच्छ्वास आदि का प्रतिपादन किया गया है-अतः इस सम्बन्ध को लेकर यह द्वितीय शतक का यह प्रथम उद्देशक कहा गया है। उसका यह (तेणं कालेणं इत्यादि प्रथम सूत्र है—' तेणं कालेणं तेणं समएणं ' इत्यादि।

सूत्रार्थ--(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (रायगिहे णामं नयरे होत्था) राजगृह नाम का नगर था (वण्णओ) वर्णकः (सामी समोसढे) स्वामी-श्री महावीर प्रभु-वहां पधारे (परिसा णिग्गया) उसकी देशना सुनने के लिये सभा निकली (धम्मो कहिओ) प्रभुने धर्मोपदेश दिया (परिसा पडिगया) उसे सुनकर सभा पीछे गई। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (जेट्ठे अंतेवासी) ज्येष्ठ अन्तेवासी-शिष्य (जाव पज्जुवासमाणे) यावत् पर्युपासना करते हुए (एवं वयासी) इस प्रकार बोले-(जे इमे भंते ! बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया जीवा) हे भदन्त ! जो ये एकेन्द्रिय, दो इन्द्रिय, ते इन्द्रिय, चौ इन्द्रिय और पंचेन्द्रिय

આ ઉદ્દેશકમાં જીવોનાં ઉચ્છ્વાસ વગેરેનું પ્રતિપાદન કરાયું છે. આ બીજા શતકના ઉદ્દેશકનો આ પ્રકારનો સંબંધ આગળના ઉદ્દેશકો સાથે છે. તેનું પ્રથમ સૂત્ર "तेणं कालेणं" ઇત્યાદિ છે.

સૂત્રાર્થ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (रायगिहे णामं नयरे होत्था) રાજગૃહ નામનું નગર હતું (वण्णओ) તેનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલી ચંપાનગરીની માફક છે. (सामी समोसढे) તે નગરમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. (परिसा णिग्गया) તેમની દેશના સાંભળવાને માટે પરિષદ નીકળી (धम्मो कहिओ) પ્રભુએ ધર્મોપદેશ આપ્યો. (परिसा पडिगया) તે સાંભળીને પરિષદ પાછી ગઇ. (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (समणस्स भगवओ महावीरस्स) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના (जेट्ठे अंतेवासी) મોટા અન્તેવાસી શિષ્ય (जाव पज्जुवासमाणे) (યાવત્) પર્યુપાસના કરીને (एवं वयासी) આપ્રમાણે બોલ્યા.

(जे इमे भंते ! बेइंदिया तेइंदिया, चउरिंदिया जीवा एएसि णं आणामं वा

जीवाः; एतेषां खलु आनामं वा प्राणामं वा, उच्छ्वासं वा निश्वासं वा जानीमः पश्यामः । ये इमे पृथिवीकायिकाः यावद् वनस्पतिकायिका एकेन्द्रियजीवाः, एतेषां खलु आनामं वा प्राणामं वा उच्छ्वासं वा निश्वासं वा न जानीमः न न पश्यामः, एतेऽपि खलु भदंत ! जीवा आनंति वा प्राणंति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, हंत गौतम ! एते खलु जीवाः आनंति वा प्राणंति वा, उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा ॥ सू० १ ॥

जीव हैं सो (एएसिं णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा नीसासं वा जाणामो, पासामो) इनके भीतरी बहिरी उच्छ्वास निःश्वासको तो हम जानते हैं और देखते हैं (जे इमे पुढवीकाइया जाव वणप्फइकाइया एगिंदिया जीवा) परन्तु जो ये पृथिवीकायिकसे ले कर वनस्पतिकायिक तकके एकेन्द्रिय जीव हैं सो (एएसिं णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा नीसासं वा न जाणामो न पासामो) इनके भीतरी बाहिरी श्वास और उच्छ्वास को न हम जानते हैं और न हम देखते हैं। (एएणं भंते ! जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा, नीससंति वा) तो हे भदन्त ! ये जीव क्या भीतर बाहर के श्वास और उच्छ्वास को लेते हैं ? (हंता गोयमा !) हां गौतम ! (एएवि णं जीवा आणमंति वा

पाणमं वा उस्सासं वा नीसासं वा जाणामो, पासामो) હે ભગવન્ ! દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિક અને પંચેન્દ્રિય જીવો જે શ્વાસ અંદર ગ્રહણ કરે છે. અને જે ઉચ્છ્વાસ બહાર કાઢે છે તે તો અમે જાણીયે છીએ અને જોઈએ છીએ. પણ (जे इमे पुढवीकाइया जाव वणप्फइकाइया एगिंदिया जीवा) પૃથ્વીકાયથી લઈને વનસ્પતિકાય સુધીના જે એકેન્દ્રિય જીવો તેમના (एएसिं णं आणामं वा पाणामं वा उस्सासं वा नीसासं न जाणामो न पासामो) બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ વિષે અમે કંઈ પણ જાણતા નથી કે તેને જોતા પણ નથી. (एए णं भंते जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ?) તો હે ભગવન્ ! તે જીવો શું શ્વાસ ગ્રહણ કરે છે અને ઉચ્છ્વાસ બહાર કાઢે છે ! (हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (एए वि णं जीवा आणमंति वा पाणमंति वा,

टीका—'तेणं कालेणं' तस्मिन् काले-अवसर्पिणीचतुर्थारके 'तेणं समएणं' तस्मिन् समये-श्रेणिकशासनकाले 'रायगिहे णामं नयरे होत्था' राजगृहं नाम नगरमासीत्, 'वण्णओ' वर्णकः 'सामी समोसढे' स्वामी समवसृतः, भगवान् समागतः। 'परिसा णिग्गया' पर्षन्निर्गता 'धम्मो कहिओ' धर्मः कथितः, 'परिसा पडिगया' परिषत् प्रतिगता, 'तेणं कालेणं' तस्मिन् काले, सभा विसर्जनान्तकाले 'तेणं समएणं' तस्मिन् समये उच्छ्वासनिःश्वासादिप्रश्नोद्भवसमये

पाणमंति वा, उस्ससंति वा नीससंति वा) ये भी जीव भीतर में श्वास ग्रहण करते हैं भीतर में श्वास छोड़ते हैं बहिर में श्वास ग्रहण करते और बहिर में निःश्वास छोड़ते हैं।

टीकार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) काल से यहां अवसर्पिणी चौथा काल लिया गया है और समय से श्रेणिक राजा के शासन समय लिया गया है। अतः अवसर्पिणी के चौथे आरे में और श्रेणिक राजा के शासन समय में (रायगिहे णामं नयरे होत्था) राजगृह नाम का नगर था (वण्णओ सामी समोसढे) इस नगर का वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित चंपा नगरी के समान है यह बात यहां (वण्णओ) पद से सूत्रकार ने प्रगट की है। उस नगर में स्वामी-श्रमण भगवान महावीर प्रभु-पधारे। (परिसा निग्गया) सभा प्रभु का धर्मोपदेश सुनने के लिये नगर से निकली (धम्मो कहिओ) प्रभुने धर्म का उपदेश दिया। (परिसा पडिगया) धर्मोपदेश सुनकर सभा विसर्जित हो गई। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) पद से यहां सभा विसर्जन के अनन्तर

उस्ससंति वा णीसस्सति वा) ते જીવો પણ અંદર શ્વાસ લે છે. અંદર શ્વાસ છોડે છે, બહારથી શ્વાસ ગ્રહણ કરે છે અને નિઃશ્વાસને બહાર કાઢે છે.

ટીકાર્થ—"तेणं कालेणं तेणं समएणं" કાલ પદવડે અહી અવસર્પિણીનો ચોથો આરો લેવામાં આવ્યો છે. અને "સમય" પદથી શ્રેણિક રાજાનો શાસન સમય લેવામાં આવ્યો છે. એટલે કે અવસર્પિણીના ચોથા આરામાં શ્રેણિક રાજાના શાસન સમયે "रायगिहे णामं नयरे होत्था" રાજગૃહ નામનું નગર હતું. "वण्णओ सामी समोसढे" તે નગરનું વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલી ચંપા નગરી ની માફક સમજવું, એ વાત "वण्णओ" પદથી સૂત્રકારે બતાવી છે. તે નગરમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પધાર્યા. "परिसा निग्गया" નગરમાંથી લોકોની પરિષદ પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળવાં માટે પ્રભુ પાસે જવા ઉપડી. "धम्मो कहिओ" પ્રભુએ તેમને ધર્મોપદેશ દીધો. "परिसा पडिगया" ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ ત્યાંથી પાછી ફરી. "तेणं कालेणं तेणं समएणं"

'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'जेट्ठे अंतेवासी' ज्येष्ठोऽन्तेवासी अग्निभूतिः गौतमः 'जाव पज्जुवासमाणे' यावत् पर्युपासीनः यावत्पदेन—प्रथमशतकप्रथमोद्देशकीयसप्तसाष्टमसूत्रस्थ 'जायसड्ढे' इत्यारभ्य 'पंजलिउडे' इत्यन्तं सर्वं संग्राह्यम्, वन्दननमस्कारादिकं कृत्वा भगवन्तं सेवमानः 'एवं वयासी' एवमवादीत् 'एवं' वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् पृष्टवान् 'जे इमे भंते' ये इमे भदन्त ! 'बेइंदिया' द्वीन्द्रियाः 'तेइंदिया' त्रीन्द्रियाः 'चउरिंदिया' चतुरिन्द्रियाः 'पंचिंदिया' पञ्चेन्द्रियाः 'जीवा' जीवाः प्राणिनः सन्ति 'एएसि णं' एतेषां खलु 'आणामं वा पाणामं वा' अनामं वा आभ्यन्तरिकम्, प्राणामं वा बाह्यम् 'उस्सासं वा निस्सासं वा' उच्छ्वासं वा निश्वासं

काल में और उच्छ्वास निःश्वास आदि के प्रश्नोद्भाव के समय में ऐसा अर्थ लिया गया है। (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी) इन पदों का अर्थ स्पष्ट है। (जेट्ठे अन्तेवासी) पद से ज्येष्ठ-प्रधान-शिष्य गौतम स्वामी लिये गये हैं। (जाव पज्जुवासमाणे) में जो यह (यावत्) शब्द आया है। उससे (प्रथमशतक के प्रथम उद्देशक में जो सातवां आठवां सूत्र है, उनमें जो (जायसड्ढे) यहां से लगाकर (पंजलिउडे) तक का पाठ है वह पाठ यहां ग्रहण किया गया है ऐसा जानना चाहिये। वन्दना नमस्कार आदि करके गौतम ने प्रभु की सेवा करते हुए (एवं वयासी) इस प्रकार से पूछा-(जे इमे भंते! हे भदन्त! जो ये (बेइंदिया) दो इन्द्रियवाले जीव (तेइंदिया) तीन इन्द्रियवाले जीव (चउरिंदिया) चार इन्द्रियवाले जीव (पंचिंदिया) पांच इन्द्रिय वाले (जीवा) जीव-प्राणी हैं (एएसि णं) सो इनका (आणामं) भीतर का (वा)

આ પદો વડે અહીં " સભા વિસર્જન થયા પછીનો કાળ અને ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વગેરેના પ્રશ્નો પૂછવા નો સમય" લેવામાં આવ્યો છે "समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी" એટલે કે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીના જ્યેષ્ઠ શિષ્ય ગૌતમ સ્વામી. "जाव पज्जुवासमाणे" માં જે 'जाव" (यावत्) પદ છે તેના વડે પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશકના સાતમાં અને આઠમાં સૂત્રમાંનો" "जायसड्ढे" પદથી શરૂ કરીને "पंजलि उडे" સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે તેમ સમજવું. વંદણા નમસ્કાર વગેરે કરીને પ્રભુને ગૌતમ સ્વામીએ વિનયપૂર્વક 'एवं वयासी" આ પ્રમાણે પૂછ્યું" "जे इमे भंते! હે ભગવન્! આ જે "बेइंदिया" બે ઇન્દ્રિયોવાળા "तेइंदिया" ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા, "चउरिंदिया" ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા અને "पंचिंदिया" પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા 'जीवा" જીવો છે. "ए ए सि णं" તેમનો "आणामं" અંદ

वा 'जाणामो पासामो' जानीमः पश्यामः परन्तु 'जे इमे पुढविकाइया' ये इमे पृथिवीकायिकाः 'जाव वणप्फइ काइया एगिंदिया जीवा' यावत् वनस्पतिकायिका एकेन्द्रियजीवाः, अत्र यावत्पदेन अप्तेजोवायुकायिकानां ग्रहणम्। 'एएसि णं आणामं वा पाणामं वा' एतेषां खलु जीवानाम् आनामं वा प्राणामं वा 'उस्सासं वा नीसासं वा' उच्छ्वासं वा निःश्वासं वा, न जाणामो न पासामो' न जानीमो न पश्यामः, द्वीन्द्रियादीनां जीवानां सबाह्याभ्यन्तरमुच्छ्वास-निःश्वासादिकं जानीमः पश्यामः स्वानुभवात्। परन्तु पृथिव्यादिवनस्पतिपर्यन्तै केन्द्रियजीवानां सबाह्याभ्यन्तरं श्वासनिःश्वासादिकं न जानामि न पश्यामीति

और (पाणामं वा) बाहर का जो (उस्सासं वा) उच्छ्वास, और (नीसासं वा) निःश्वास है (जाणामो पासामो) उसे तो हम जानते हैं और देखते हैं। परन्तु (जे इमे पुढवीकाइया) जो ये पृथिवीकायिक (जाव वणप्फइ काइया एगिंदिया जीवा) यावत् वनस्पति कायिक एकेन्द्रिय जीव है-यहां यावत् शब्द से (अप्कायिक जीव, तेजः कायिक, वायुकायिक) इन एकेन्द्रिय जीवों का ग्रहण हुआ है-(एएसि णं आणामं वा पाणामं वा) सो इनके भीतर के और बाहर के (उस्सासं नीसासं वा न जाणामो न पासामो) उच्छ्वास को, निःश्वास को न हम जानते हैं और न हम देखते है। तात्पर्य कहने का यह है कि मैं अपने अनुभव से द्वीन्द्रियादिक जीवों के बाह्य आभ्यन्तर उच्छ्वास निःश्वास आदि को जानता हूं और देखता हूं। परन्तु जो पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय से लेकर वनस्पतिकायिक एकेन्द्रिय पर्यन्त जीव हैं, उनके बाह्य आभ्यन्तर श्वास निःश्वास आदिकों की मैं न जानता हूं और न देखता ही हूं।

રનો "वा" અને "पाणामं वा" બહારનો જે "उस्सासं वा नीसासं वा" ઉચ્છ્વાસ અને નિઃશ્વાસ છે. "जाणामो पासामो" તેને તો સમજીયે છીએ અને જોઈ શકીયે છીએ. પણ "जो इमे पुढवीकाइयो जाव वणप्फइकाइया एगिंदिया जीवा" પૃથ્વીકાયથી લઈને વનસ્પતિ કાય સુધીના જે એકેન્દ્રિય જીવો છે. (અહીં" યાવત્" પદથી અપ્કાય, તેજસ્કાય અને વાયુકાયનાજીવો ગ્રહણ કરવા જોઈએ "ए ए सि णं आणामं वा पाणामं वा" તેમના બાહ્ય આભ્યંતર. "उस्सासं वा नीसासं वा न जाणामो न पासामो" ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસન અમે જાણતા નથી અને અમે જોતા નથી. તાત્પર્ય એ છે કે દ્વીન્દ્રિય સુધીના જીવોના બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસોચ્છ્વાસને અનુભવથી જાણી શકાય છે અને દેખી શકાય છે. પણ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવોથી શરૂ કરીને વનસ્પતિ કાયિક સુધીના એકેન્દ્રિય જીવોના બાહ્યાભ્યન્તર શ્વસોચ્છ્વાસ અનુભવથી જાણી શકાતા નથી અને દેખી

भावः, 'एएणं भंते जीवा' एते खलु भदन्त! जीवाः पृथिव्यादिवनस्पतिपर्यन्ताः किम् 'आणमंति वा पाणमंति वा' आनमंति वा प्राणमंति वा 'उस्ससंति वा नीससंति वा' उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, एकेन्द्रियजीवानाम् श्वासोच्छ्वासादिकं भवति नवेति प्रश्नः, संशयकारणं तु अदृश्यमानत्वम्, एकेन्द्रियजीवानां प्रत्यक्षत उच्छ्वासादिकं न दृश्यते, जीवत्वं च तेष्वप्यस्ति, अतो गौतमस्य प्रश्नः, उत्तरयति भगवान्—'हंता गोयमा' इत्यादि, 'हंता गोयमा' हन्त गौतम! 'एए वि णं जीवा' एतेपि खलु जीवाः, पृथिव्यादिवनस्पतिपर्यन्ता जीवा अपि 'आनमंति वा पाणमंति वा' आनन्ति वा प्राणन्ति वा 'उस्ससंति वा नीससंति

(एएणं भंते! तो हे भदन्त! ये जीव पृथिवीकायिक से लेकर वनस्पति कायिकतक के एकेन्द्रिय जीव (किं आणमंति वा पाणमंति वा) क्या भीतर में श्वास ग्रहण करते हैं? बाहर में श्वास छोड़ते है? (उस्ससंति वा नीससंति वा) बाहर में निःश्वास को ग्रहण करते हैं? बाहर में निःश्वास को छोड़ते हैं? तात्पर्य प्रश्न का यह है कि एकेन्द्रिय जीवों के श्वास निःश्वास आदि होते हैं कि नहीं होते हैं? संशय का कारण यह है-कि एकेन्द्रिय जीवों का उच्छ्वास आदि प्रत्यक्ष से दिखता नहीं है? परन्तु उनमें भी चैतन्य तो है। इस लिये गौतमने ऐसा प्रश्न किया। इसका उत्तर देते हुए भगवान उनसे कहते हैं कि हंता, गोयमा! हां गौतम! (ए ए वि णं जीवा" ये पृथिवी कायिक से लेकर वनस्पति कायिक तक के समस्त एकेन्द्रिय जीव भी (आनमंति वा पाणमंतिवा) भीतर बाहर में श्वास ले ते हैं (उस्ससंति वा नीससंतिवा)

પણ શકાતો નથી. "एएणं भंते! जीवा" તો હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયથી લઇને વનસ્પતિકાય સુધીના એકેન્દ્રિય જીવો "किं आणमंति वा पाणमंति वा?" શું શ્વાસ અંદર લે છે અને બહાર છોડે છે? "उस्ससंति वा नीससति वा?" શું બહારથી શ્વાસમાં હવા લઇ તેને નિઃશ્વાસ રૂપે બહાર કાઢે છે? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે એકેન્દ્રિય જીવો શ્વસોચ્છ્વાસ લે છે કે નહીં? આ જાતની શંકાનું કારણ એ છે કે એકેન્દ્રિય જીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસ પ્રત્યક્ષ જોઇ શકાતો નથી, પણ તેમનામાં ચૈતન્ય તો હોય છે. અને તેથી આ જાતનીશંકા સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. ભગવાન તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે "हंता गोयमा! હા, ગૌતમ! "एए वि णं जीवा" તે બધાં એકેન્દ્રિય જીવો પણ "आनमंति वा पाणमंति वा" બાહ્યાભ્યંતર શ્વાસ લે છે અને "उस्ससंति वा नीससंति वा" બાહ્યાભ્યંતર નિઃશ્વાસ છોડે છે. જેવી રીતે ચૈતન્યયુક્ત

वा' उच्छ्वसंति वा निश्वसन्ति वा, हे गौतम ! एतेपि पृथिव्याद्यारभ्य वनस्पतिकायान्ता एकेन्द्रिय जीवा अपि आभ्यन्तरं बाह्यं वा उच्छ्वासं निश्वासं कुर्वन्ति, यथा वयं जीवा श्वास–निश्वासौ गृह्णीमस्तथैव जीवात्वाविशेषात् इमेऽपि एकेन्द्रिया जीवा उच्छ्वासनिःश्वासौ गृह्णन्त्येवेति भावः ॥ सू०१ ॥

भीतर बाहर में निःश्वास छोडते हैं। जैसे जीवत्व की अविशेषता से युक्त हुए हम लोग श्वास निःश्वास लेते हैं और छोडते हैं उसी तरह से जीवत्व की अविशेषता से युक्त ये एकेन्द्रिय जीव भी श्वासोच्छ्वास लेते हैं और छोडते हैं। ये पृथिवीकायिक आदि एकेन्द्रिय जीव हैं ऐसा आगम का वचन है। परन्तु इनके श्वास निश्वास आदि होते हैं कि नहीं ऐसीजो शंका हुई हैं उसका कारण यह है कि जिस प्रकार मनुष्य आदि मे श्वास निःश्वास प्रत्यक्ष से देखने में आते हैं उस प्रकार से ये एकेन्द्रिय जीवों में देखने में नहीं आते हैं ! अतः इस प्रकार की शंका होना स्वाभाविक है ! यदि इस पर यों कहा जावे कि जब यह आगमप्रमाण से निश्चित है कि पृथिवी आदि जीव हैं तो यह बात तो माननी ही चाहिये कि इनमें श्वासोछ्वास है ही फिर शंका करने की क्या जरूरत है? सो इसका समाधान यह हैं कि जीव होने पर भी कितनेक जीवों का शरीर मेंढक आदि जीवो का शरीर बहुत समय तक विना श्वासादि के भी देखा जाता है ! अतः पृथ्वी आदिजीव क्या उस तरह के हैं या मनुष्य आदि की तरह श्वासोच्छ्वास से युक्त है ? ऐसी शंका है

મનુષ્યો શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરે છે તેવી જ રીતે ચૈતન્યયુકત એકેન્દ્રિય જીવો પણ શ્વાસ લેવાની અને નિઃશ્વાસ કાઢવાની ક્રિયા કરે છે. આગમોમાં શાસ્ત્રોમાં પૃથિવીકાયિક વગેરે એકેન્દ્રિય જીવો કહેવામાં આવેલ છે. તેઓ શ્વાસોચ્છ્વાસ લે છે કે નહીં', એવી જે શંકા ઉદ્ભવી છે તેનું કારણ એ છે કે મનુષ્ય વગેરે જીવોમાં જેવી રીતે શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા પ્રત્યક્ષ જોઇ શકાય છે. તેવી રીતે એકેન્દ્રિય જીવોમાં તે ક્રિયા પ્રત્યક્ષ જોઈ શકાતી નથી. તેથી તે પ્રકારની શંકા અસ્થાને નથી જો આ બાબતમાં એવી દલીલ કરવામાં આવે કે આગમોમાં તેમને જીવ પ્રતિપાદિત કર્યા છે તો તે વાત માનવી જ જોઈએ કે તેઓ શ્વાસોચ્શ્વાસ લે છે. તેમાંથી શંકાને માટે અવકાશ જ નથી. તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે કરી શકાય કેટલાક જીવો (દેડકાં વગેરે) ઘણા સમય સુધી શ્વાસ લેતાં નથી. તો શું પૃથિવીકાય વગેરે જીવો તે પ્રકારના છે? કે મનુષ્ય વગેરેની જેમ શ્વસોચ્છ્વાસથી યુકત છે ? એ પ્રકારની શંકા થાય છે.

उच्छ्वासनिःश्वासयोरधिकारादेव जीवादिषु पंचविंशतिपदेषु उच्छ्वासनिःश्वासयोः स्वरूपं निर्णेतु प्रश्नयन्नाह–' किं ण भंते ' इत्यादि ।

मूलम्–किं णं भंते ! एए जीवा आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा, गोयमा ! दव्वओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं, खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं, कालओ अन्नयरठिइयाइं, भावओ वण्णमंताइं, गंधमंताइं, रसमंताइं, फासमंताइं, आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा, जाइं भावओ वण्णमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा, ताइं किं एगवण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा। आहारगमो णेयव्वो जाव ति चउपंचदिसिं । किं णं भंते ! नेरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा, तं चेव जाव नियमा छद्दिसिं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा । जीवा एगिंदिया वाघाया य णिव्वाघाया य भाणियव्वा, सेसा नियमा छद्दिसिं ॥ सू०२॥

तथा बहुत समय तक भी श्वासोच्छ्वास नहीं लेने वाले जीव किसी न किसी समय तो श्वासोच्छ्वास लेते ही है यह नजर से दिखता है परन्तु इनका श्वासोच्छ्वास तो कभी देखने में आता ही नहीं है। अतः उन जीवों में श्वासोच्छ्वास है कि नहीं ऐसा शंका का समाधान इस सूत्र द्वारा किया गया है और कहा गया है कि इनमें श्वासोच्छ्वास आदि हैं ॥सू०१॥

તથા ઘણા લાંબા સમય સુધી શ્વાસોચ્છ્વાસ નહીં લેનારા જીવો પણ કોઈક સમયે તો શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતાં જોવામાં આવે છે. પણ એકેન્દ્રિય જીવો તો શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતાં કદી પણ જોવામા આવતા નથી. તેથી તેજીવો શ્વાસોચ્છ્વાસ ગ્રહણ કરે છે કે નથી કરતા ? એવી શંકા અનુચિત નથી. તે શંકાના સમાધાનમાં આ સૂત્ર વડે તેઓ શ્વાસોચ્છ્વાસ વગેરે લે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.॥સૂ-૧॥

छाया—किं खलु भदन्त ! एते जीवा आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसंति वा, निःश्वसंति वा, गौतम ! द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशिकाणि द्रव्याणि, क्षेत्रतोऽसंख्येय-प्रदेशावगाढानि कालतोऽन्यतरस्थितिकानि, भावतो वर्णवन्ति, गंधवंति, स्पर्शवन्ति आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसंति वा, निश्वसंति वा, यानि भावतो वर्णवंति

उच्छ्वास निःश्वास का अधिकार होने से ही जीवादिक समुच्चय दण्डक और चौवीस दण्डकरूप २५ पदों में उच्छ्वास निःश्वास के स्वरूप को निर्णय करने के लिये गौतम स्वामी प्रश्न करते हुए कहते हैं कि 'किं णं भंते ! एए जीवा आणमंति वा पाणमंति वा' इत्यादि ।

(किं णं भंते ! एए जीवा) हे भदन्त ! ये जीव किस प्रकार के द्रव्यों को (आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा) भीतर के बाहर के श्वासरूप में लेते हैं और किस प्रकार के द्रव्यों को भीतर बाहर के निःश्वासरूप में छोडते हैं ? (गोयमा !) हे गौतम ! (दव्वओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं) द्रव्य की अपेक्षा से अनंतप्रदेशी द्रव्यों को, (खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं) क्षेत्र की अपेक्षा असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ हुए द्रव्यों को (कालओ अन्नयरठिईयाइं) काल की अपेक्षा किसी भी प्रकार की स्थिति वाले द्रव्यों को (भावओ वण्णमंताइं, गंधमंताइं, रसमंताइं, फासमंताइं) भाव की अपेक्षा वर्णवाले, गंधवाले, रसवाले, स्पर्शवाले द्रव्यों को (आणमंति वा पाणमंति वा)

ઉચ્છ્વાસ નિશ્વાસનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી જીવાદિક સમુચ્ચય દંડક અને ચોવીસ દંડકરૂપ પચીશ પદોમાં ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસનો નિર્ણય કરવાને માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

"किं णं भंते ! ए ए जीवा आणमति वा पाणमंति वा" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ-(किं णं भंते ! ए ए जीवा) હે ભગવન્ ! તે જીવો કઈજાતના દ્રવ્યોને (आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ?) બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે, અને કઈજાતના દ્રવ્યોને બાહ્યાભ્યન્તર નિઃશ્વાસ રૂપે છોડે છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दव्वओणं अणंतपएसियाइं दव्वाइं) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશી દ્રવ્યોને (खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલાં દ્રવ્યોને, (कालओ अन्नयरठिईयाइं) કાળની અપેક્ષાએ કોઈ પણ જાતની સ્થિતિવાળાં દ્રવ્યોને, (भावओ वण्णमंताइं, गंधमंताइं, रसमंताइं, फासमंताइं) ભાવની અપેક્ષાએ વર્ણ ગંધ રસ અને સ્પર્શવાળા દ્રવ્યોને (आणमंति वा पाणमंति वा) તેઓ બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસરૂપે

आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, तानि किम् एकवर्णान्यानन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, आहारगमो ज्ञातव्यः यावत् त्रिचतुः पंचदिशम् । किं खलु भदंत ! नैरयिका आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, तदेव यावत् नियमात् षड्दिशं आनन्ति वा प्राणन्ति वा

भीतर बाहर के श्वासरूप में लेते हैं (उस्ससंति वा नीससंति वा) तथा इसी प्रकार के द्रव्यों को भीतर बाहर के निःश्वासरूप में छोड़ते हैं। (जाइं भावओ वण्णमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) हे भदन्त ! वे जीव भाव की अपेक्षा जिन वर्णवाले द्रव्यों को भीतर बाहर के श्वासरूप में लेते हैं तथा भीतर बाहर के निःश्वासरूप में छोड़ते हैं (ताइं किं एगवण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा, ऊससंति वा नीससंति वा) वे द्रव्य क्या एक वर्णवाले होते हैं ? (आहारगमो णेयव्वो जाव ति चउपंचदिसिं) हे गौतम ! यहां आहार गम लेना चाहिये–और वह यावत् तीन चार पांच दिशा तरफ के श्वास और निःश्वास के अणुओं को ग्रहण करते हैं इस तरह से लगाना चाहिये। (किं णं भंते ! नेरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) हे भदन्त नैरयिक जीव किस प्रकार के द्रव्यों को अन्दर बाहर के श्वासरूप में लेते हैं अर्थात् ग्रहण करते हैं ? और किस प्रकार के द्रव्यों को अन्दर बाहर के निःश्वास में छोड़ते हैं। (तं चेव जाव नियमा छद्दिसिं आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा नीससंति वा)

લે છે (उस्ससंति वा नीससंति वा) અને એવાજ દ્રવ્યોને બાહ્યાભ્યન્તર નિઃશ્વાસ રૂપે છોડે છે. (जाइं भावओ वण्णमंताइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) હે ભગવન્ ! તે જીવો ભાવની અપેક્ષાએ જે વર્ણવાળા દ્રવ્યોને બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ રૂપે લે છે તથા બાહ્યાભ્યન્તર નિઃશ્વાસ રૂપ છોડે છે, (ताइं किं एगवण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा, ऊससंति वा नीससंति वा તે દ્રવ્યો શું એક વર્ણવાળાં હોય છે ! (आहारगमो णेयव्वो जाव ति चउ पंचदिसिं) હે ગૌતમ ! અહીં આહારગમ ગ્રહણ કરવો જોઇએ અને જીવો ત્રણ' ચાર અને પાંચ દિશાઓમાંથી શ્વાસ અને નિઃશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ત્યાં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઇએ, (किं णं भंते ! नेरइया आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) હે ભગવન્ ! નારક જીવો કઇ જાતના દ્રવ્યોને બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ રૂપે લે છે. અને કયા પ્રકારના દ્રવ્યોને બાહ્યાભ્યન્તર નિઃશ્વાસ રૂપ છોડે છે ! (तं चेव जाव नियमा छद्दिसिं आणमंति

उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा जीवा एकेन्द्रिया व्याघाता निर्व्याघाताश्च भणितव्याः शेषा नियमात् षड्दिशम् ॥ सू० २ ॥

टीका—'किं णं भंते' किं खलु भदन्त! अत्र किं शब्दस्य सामान्यनिर्देशत्वात् कानि=किं विधानी द्रव्याणीत्यर्थः, 'एए जीवा' एते जीवाः, एकेन्द्रियाः

हे गौतम! इस विषय में पहिले की तरह से ही जानना चाहिये यावत् वे छह दिशाओं में से अंदर बाहर के श्वास निःश्वास के अणुओं को ग्रहन करते हैं। (जीवा एगिंदिया वाघाय निव्वाघाया य भाणियव्वा सेसा नियमा छद्दिसिं) जीव और एकेन्द्रिय के संबंध में ऐसा कहना कि यदि कोई व्याघात प्रतिबंधक नहीं है तो वे समस्त दिशाओं में से श्वास निःश्वास के अणुओं को ग्रहण करते हैं और यदि प्रतिबंधक है तो वे छह दिशाओं में से श्वास निःश्वास के अणुओं को ग्रहण करते हैं और यदि प्रतिबंधक है तो वे छह दिशाओं के श्वास निःश्वास के अणुओं ग्रहण नहीं कर सकने के कारण कोई समय तीन दिशाओं में से कोई समय चार दिशाओं में से, कोई समय पांच दिशाओं में से श्वास निःश्वास के अणुओं को ग्रहण करते हैं। बाकी समस्त जीव छहों दिशाओं में से श्वास निःश्वास के अणुओं को ग्रहण करते हैं।

टीकार्थ--(किं णं भंते) यहां (किं) यह शब्द सामान्य का निर्देशक है। इसलिये इसका अर्थ यहां (किस प्रकार के द्रव्यों को) ऐसा होता है। (एए जीवा) पृथिवी से लेकर वनस्पति तक के एकेन्द्रिय

वा पाणमति वा, उस्ससंति वा, नीससंति वा) હે ગૌતમ! આ વિષયમાં પણ આગળ મુજબ જ સમજવું છ દિશાઓમાંથી તેઓ બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ નિઃશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે" ત્યા સુધીનું કથન આગળ મુજબ જ સમજવું. (जीवा एगिंदिया वाघाय निव्वाघायाय भाणियव्वा सेसा नियमा छद्दिसिं) સામાન્ય જીવો અને એકેન્દ્રિય જીવો વિષે એવું કહેવુ જોઈએ કે જો કોઇ વ્યાઘાત નડતો નહોય તો તેઓ બધી દિશાઓમાંથી શ્વાસ નિઃશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, પણ જો વ્યાઘાત નડતો હોય તો છએ દિશાઓમાંથી શ્વાસ નિશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી શકતા નથી, પણ કોઇ વખત ત્રણ દિશાઓમાંથી, તો કેઈ વખત ચાર દિશાઓમાંથી અને કોઈ વખત પાંચ દિશાઓમાંથી શ્વાસ નિઃશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરેછે, બાકીના તમામ જીવો છએ દિશામાંથી શ્વાસ નિઃશ્વાસના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે.

ટીકાર્થ—"किं णं भंते" અહીં "किं" પદ સામાન્યનું નિર્દેશક છે તેથી અહીં તેનો અર્થ" કઇજાતનાં દ્રવ્યોને એવો થાય છે. "एए जीवा" પૃથિ

पृथिव्याद्यारभ्य वनस्पतिपर्यन्ताः, 'आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा निस्ससंति वा' आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, एते एकेन्द्रियजीवा आनप्राणादितया कानि द्रव्याणि गृह्णन्तीति भावः। भगवानाह— 'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'दव्वओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं' द्रव्यतः खलु अनंतप्रदेशिकानि द्रव्याणि आनन्ति वा प्राणन्ति वा इत्यग्रेतनेन सम्बन्धः। 'खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं' क्षेत्रतोऽसंख्यातप्रदेशावगाढानि द्रव्याणीति भावः। अत्र प्रदेशशब्देन आकाशप्रदेशा गृह्यन्ते। 'कालओ अन्नयरठिइयाइं' कालतोऽन्यतरस्थितिकानि, एकद्व्यादिसमयस्थितिकेष्वन्यतरस्थितिकानि, 'भावओ वण्णमंताइं' भावतो वर्णवन्ति, कृष्णादिवर्णयुक्तानि,

---

जीव (आणमंति वा, पाणमंति वा, उस्ससंति, वा निस्ससंति वा) भीतर बाहर के श्वास में और निःश्वास में ग्रहण करते हैं। तात्पर्य इस प्रश्न का यह है कि ये एकेन्द्रिय जीव आन प्राण आदि–श्वासोछ्वास आदि रूप से किस प्रकार के द्रव्यों को ग्रहण करते हैं? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि–(गोयमा) हे गौतम! (दव्वाओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं वे एकेन्द्रिय जीव द्रव्य की अपेक्षा से अनंत प्रदेशवाले द्रव्यों को श्वासोच्छ्वासरूप से ग्रहण करते हैं, (खेत्तओ) क्षेत्र का अपेक्षा से (असंखेज्जपएसोगाढाइं) आकाश के असंख्येय प्रदेश में रहे हुए द्रव्यो को ग्रहण करते हैं। यहां प्रदेश शब्द से आकाश के प्रदेश लिये गये हैं। (कालओ) काल की अपेक्षा से (अन्नयरठिइयाइं एक दो आदि समय रूप स्थिति में से किसी एक स्थिति वाले द्रव्यो को ग्रहण करते हैं। (भावओ) भाव की अपेक्षा से (वण्णमंताइं) कृष्ण

वीકાયથી લઇને વનસ્પતિ સુધીના એકેન્દ્રિય જીવો "आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा, निस्ससंति वा" બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસમાં ગ્રહણ કરે છે. અને છોડે છે! પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે એકેન્દ્રિય જીવો શ્વાસોચ્છ્વાસમાં કઇ જાતનાં દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે! ભગવાન મહાવીર સ્વામી તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે "गोयमा!" હે ગૌતમ! "दव्वओणं अणंतपएसियाइं दव्वाइं" એકેન્દ્રિય જીવો દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશવાળાં દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે, "खेत्तओ" ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ "असंखेज्जपएसोगाढाइं" આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં રહેલા દ્રવ્યને ગ્રહણ કરે છે. અહીં 'પ્રદેશ" શબ્દ વડે આકાશનાં પ્રદેશો ગ્રહણ કરાયા છે. "कालओ" કાળની અપેક્ષાએ "अन्नयरठिइयाइं" એક, બે વગેરે સમયરૂપ સ્થિતિવાળાં દ્રવ્યોમાંથી કોઇ પણ એક સ્થિતિવાળાં દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. "भावओ" ભાવની અપેક્ષાએ

'गंधमंताइं' गन्धवन्ति, सुरभ्यादिगन्धयुक्तानि, 'रसमंताइं' रसवन्ति, तिक्तादि रसयुक्तानि 'फासमंताइं' स्पर्शवन्ति, कर्कशकठोरादिस्पर्शयुक्तानि द्रव्याणि, 'आनमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति' आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसन्ति वा निःश्वसन्ति वा, प्रश्नयति 'जाइं' इत्यादि। 'जाइं भावओ वण्णमंताइं' यानि द्रव्याणि भावतो वर्णवन्ति=वर्णयुक्तानि 'आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति नीससंति वा' आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसन्ति वा निःश्वसन्ति वा, 'ताइं किं एगवण्णाइं' तानि किम् एकवर्णानि-एकवर्णयुक्तानि 'आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा' आनन्ति वा प्राणन्ति वा उच्छ्वसन्ति वा निःश्वसन्ति वा, यानि भावतो वर्णयुक्तानि द्रव्याणि पृथिव्या-

---

आदि वर्ण युक्त, (गंधमंताइं) सुरभि आदि गंधयुक्त, (रसमंताइं) तिक्त आदि रस युक्त, (फासमंताइं) कर्कश कठोर आदि स्पर्श युक्त द्रव्यों को (आणमंति वा, पाणमंति वा, उस्ससंति वा, निस्ससंति वा) आभ्यन्तर में श्वासरूप से ग्रहण करते हैं, बाहर में श्वासरूप से ग्रहण करते हैं- भीतर में निःश्वासरूप छोड़ते हैं, बाहर में निःश्वासरूप से छोड़ते हैं। (जाइं भावओ वण्णमंताइं) भाव की अपेक्षा वर्णवाले जिन द्रव्यों को ये जीव (आणमंति वा, पाणमंति वा, उस्ससंति वा नीस-संति वा) भीतर बाहर के श्वासरूप में ग्रहण करते हैं और भीतर बाहर में निःश्वासरूप में छोड़ते हैं (ताइं किं एगवण्णाइं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) तो वे द्रव्य एक वर्णवाले भीतर बाहर के श्वासरूप में ग्रहण किये जाते हैं, भीतर बाहर के निः श्वासरूप में छोड़े जाते हैं क्या ? यह प्रश्न है और इस का आशय यह है कि ये पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय जीव भाव की अपेक्षा वर्णयुक्त जिन

"वण्णमंताइं" કૃષ્ણાદિ વર્ણવાળાં, "गंधमंताइं" સુરભિ વગેરે ગંધવાળાં, "रसमंताइं" તિક્ત (તીખો) વગેરે રસવાળાં, "फासमंताइं" કઠોર વગેરે સ્પર્શવાળાં દ્રવ્યોને "आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा, नीससंति वा" આભ્યન્તર શ્વાસરૂપે લે છે. બહાર શ્વાસ રૂપે લે છે. અંદર નિઃશ્વાસ રૂપે છોડે છે, બહાર નિઃશ્વાસ રૂપે છોડે છે, હે ભગવન્ "जाइं भावओ वण्णमंताइं" ભાવની અપેક્ષાએ વર્ણવાળાં જે દ્રવ્યોને તે જીવો "आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा" नीससंति वा" બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે અને બાહ્યાભ્યન્તર નિઃશ્વાસ રૂપે છોડે છે "ताइं किं एगवण्णाइं आणमंति वा, पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा" તે દ્રવ્યો શું એક વર્ણ વાળા હોય છે ? તાત્પર્ય એ છે કે પૃથ્વીકાય વગેરે એકેન્દ્રિય જીવો ભાવની અપે-

दिभिरानप्राणादितया उपादीयन्ते तानि द्रव्याणि किम् एकवर्णयुक्तानि द्व्यादि-पञ्चवर्णयुक्तानि वेति प्रश्नाशयः । भगवानाह--' आहारगमो ' इत्यादि, ' आहारगमो णेयव्वो जाव तिचउ पंचदिसिं ' आहारगमो ज्ञातव्यो यावत् त्रिचतुः पंचदिशमिति, षट्सु दिक्षु त्रिचतुःपंचदिगवस्थितद्रव्याणि आनप्राणतया गृह्णन्तीति, आहारगम इति प्रज्ञापनासूत्रस्याष्टविंशतितमाहारपदोक्तो गमः=आलापक इहाध्येतव्यः । विशेषश्चात्रायम्--तत्राहारविषयको गमः, अत्र तु आनप्राणादिगमो वाच्यः, स चेत्थम्--' एगवन्नाइं, दुवन्नाइं, तिवन्नाइं-जाव पंचवन्नाइं पि जाइं

द्रव्यों को श्वासोच्छ्वासरूप से ग्रहण करते हैं और छोड़ते हैं तो क्या ये द्रव्य एक ही वर्णयुक्त होते हैं ? अथवा दो तीन आदि पांच वर्णयुक्त होते हैं ? प्रभु इसका उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं कि (आहार गमो णेयव्वो जाव ति चउ पंचदिसिं) हे गौतम ! यहां आहारगम जानना चाहिये और वह तीन, चार, पांच दिशातक के द्रव्यों के ग्रहण करने का जानना चाहिये, अर्थात् छह दिशाओं में से तीन, चार,, पांच दिशाओं में अवस्थित द्रव्यों को ये जीव श्वासोच्छ्वासरूप से ग्रहण करते हैं ।और छोड़ते हैं इस उत्तर सूत्र का तात्पर्य यह है कि आहार प्रज्ञापना सूत्र के २८ अट्ठाईसवें आहार पद में कहा हुआ आलापक है वह यहां कहना चाहिये । परन्तु उसमें और इसमें भेद इतना ही है कि वहां आहार के संबंध को लेकर सूत्र कहे गये हैं और यहां वे ही सूत्र श्वासोच्छ्वास के संबंध को लेकर कहे जावेंगे जैसे--(एगवन्नाइं,

---

ક્યા વર્ણયુકત જે દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે તે દ્રવ્યો શુ એક જ વર્ણવાળા હોય છે અથવા બે, ત્રણ, પાંચ વગેરે વર્ણવાળા હોય છે? તે પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે. " आहारगमो णेयव्वो जाव ति चउ पंचदिसिं હે ગૌતમ ! અહીં આહારગમના વિષયમાં કહેલ આલાપક ગ્રહણ કરવો જોઇએ. અને ત્રણ, ચાર, અને પાંચ દિશાના દ્રવ્યોને તેઓ ગ્રહણ કરે છે એમ સમજવું એટલે કે છ દિશાઓમાંની ત્રણ, ચાર કે પાંચ દિશાઓમાં રહેલાં દ્રવ્યોને તે જીવો શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે. અને છોડે છે. આ ઉત્તરસૂત્રનું એવું તાત્પર્ય છે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૮માં આહાર પદમાં કહેલો આહારગમ નામનો જે આલાપક છે તે અહીં કહેવો જોઇએ. પણ તે આલાપક અને આ આલાપકમાં એટલો જ તફાવત છે કે ત્યાં આહાર વિષે જે સૂત્રો કહેલાં છે એજ સૂત્રો અહીં શ્વાસોચ્છ્વાસ વિષે કહેવા જોઇએ જેમ કે " एगवन्नाइं, दुवन्नाइं तिवन्नाइं, जाव पंचवन्नाइं पि, जाइं

'वन्नाओ कालाइं ताइं किं एकगुणकालाइं जाव अनंतगुणकालाइंपि ' इत्यादि, एक-वर्णानि द्विवर्णानि त्रिवर्णानि यावत्पञ्चवर्णान्यपि, यानि वर्णतः कालानि तानि किमेकगुणकालानि यावदनंतगुणकालान्यपि, एकवर्णानि द्विवर्णानि त्रिवर्णानि यावत् पंचवर्णान्यपि द्रव्याणि आनप्राणतया गृह्णन्तीत्यर्थः, यानि द्रव्याणि वर्णतः कालानि तानि किमेकगुणकालानि यावदनंतगुणकालान्यपि, एकगुणकालानीत्या-रभ्यानन्तगुणकालानि द्रव्याणि आनप्राणतया गृह्णन्तीत्यर्थः एवं गन्धरसादिष्वपि ज्ञातव्यम् । पृथिव्यादिजीवानामानप्राणादि भवतीत्यवगम्य नारकविषये प्रश्न-यति–' ..ते ' इत्यादि, ' किं णं भंते ' कानि खलु द्रव्याणि भदन्त ! ' णेर-इया आणमंति वा, पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा ' आनन्ति वा प्राण-

---

दुवन्नाइं, तिवन्नाइं जाव पंचवन्नाइं पि, जाइं वन्नओ कालाइं ताइं किं एक गुणकालाइं जाव अणंतगुणकालाइं पि) इत्यादि, अर्थात् भाव की अपेक्षा से जिस द्रव्यों को ये जीव श्वासोच्छ्वासरूप से ग्रहण करते हैं वे एक ही वर्णवाले नहीं होते हैं, किन्तु एक वर्ण वाले भी होते हैं, दो वर्ण वाले भी होते हैं, तीन वर्ण वाले भी होते हैं, चार वर्ण वाले भी होते हैं और पांच वर्ण वाले भी होते हैं। तथा जो द्रव्य वर्ण से काले उन जीवों द्वारा श्वासोच्छ्वास के रूप में ग्रहण किये जाते हैं वे द्रव्य एक गुण काले भी होते हैं, दो गुण काले भी होते हैं, तीन गुण काले भी होते हैं यावत् अनंतगुण काले भी होते हैं। इसी तरह से गंध रस आदि में भी जानना चाहिये। इस तरह के कथन से पृथिव्यादि जीवों में आन प्राणादि होते हैं ऐसा जानकर अब नारक के विषय में गौतम स्वामी प्रभु से प्रश्न करते हैं कि (किं णं भंते ! णेरइया आण-

---

वन्नओ कालाइं ताइं किं एकगुणकालाणं जाव अणंतगुणकालाइं पि "

ભાવની અપેક્ષાએ તે જીવો જે દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે તે દ્રવ્યો એક જ વર્ણવાળાં હોતાં નથી, પણ એક વર્ણવાળાં પણ હોય છે, બે વર્ણવાળા પણ હોય છે, ત્રણ વર્ણવાળાં પણ હોય છે, ચાર વર્ણવાળાં પણ હોય છે અને પાંચ વર્ણવાળાં પણ હોય છે. તથા જે કાળા વર્ણના દ્રવ્યો તે જીવો વડે શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરાય છે તે દ્રવ્યો એક ગણા, બે ગણા ત્રણ ગણા, અને અનંતગણા (પર્યંત) કાળાં પણ હોય છે. એજ પ્રમાણે ગંધ, રસ વગેરેના વિષયમાં પણ સમજવું આ રીતે પૃથ્વીકાય વગેરે જીવોમાં શ્વાસોચ્છ્વાસના વિષયમાં જાણી લઇને હવે નારક જીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે– ' किं णं भंते ! णेरइया आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा नीससति वा " હે ભગવન્

न्ति वा उच्छ्वसंति वा निःश्वसंति वा, नारकजीवाः कानि द्रव्याणि आनप्राणादि तया गृह्णन्तीति प्रश्नाशयः । भगवानाह 'तं चेव' इत्यादि । 'तं चेव जाव नियमा छद्दिसिं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा' हे गौतम ! तदेव यथा पृथिव्याद्येकेन्द्रियजीवविषये कथितं तथा नैरयिका अपि 'दव्वओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं' इत्याद्यालापकः संग्राह्यः । कियत्पर्यन्तमित्याह—यावत् नियमात् षड्दिशम्, यावत् नियमात् षड्दिशमाश्रित्यानप्राणादिकं गृह्णन्त्येवेति भावः । 'जीवा एगिंदिया वाघायनिव्वाघायाय भाणियव्वा' जीवा एकेन्द्रिया व्याघातानिर्व्याघाताश्च भणितव्याः, 'सेसा नियमा छद्दिसिं'

मंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा, नीससंति वा) हे भदन्त नारकजीव किस प्रकारके द्रव्योंको श्वासोच्छ्वासरूपमें ग्रहण करतेहैं और छोड़तेहैं?

उत्तर—(तं चेव जाव छद्दिसिं आणमंति वा पाणमंति वा उस्ससंति वा नीससंति वा) हे गौतम ! जिस प्रकार से पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय जीव के विषय में मैंने कहा है उसी तरह से नैरयिक जीवों के विषय मेंभी जानना चाहिये । अर्थात् नैरयिक जीव भी (दव्वाओ) द्रव्य की अपेक्षा से (अणंतपएसियाइं दव्वाइं) अनंत प्रदेशवाले द्रव्यों को श्वासोच्छ्वास के रूप में ग्रहण करते हैं और छोड़ते हैं इत्यादि आलापक यहां लगा लेना चाहिये । यह आलापक कहां तक लेना चाहिये ? तो इसके समाधान निमित्त कहा गया है कि (जाव छद्दिसिं) अर्थात् नारक छह दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के द्रव्यों को ग्रहण करते हैं जीवा एगेंदिया वाघाय निव्वाधाया य भाणिव्वा" सामान्य जीव और एकेन्द्रिय जीव व्याघात और अव्याघातवाले कहना चाहिये

નારકજીવ કઈ જાતનાં દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે?

ઉત્તર-तं चेव जाव छद्दिसिं आणमंति वा पाणमंति वा, उस्ससंति वा नीससंति वा" હે ગૌતમ ! પૃથિવી વગેરે એકેન્દ્રિય જીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસના વિષયમાં કહ્યા પ્રમાણે જ નારકોના વિષયમાં પણ સમજવું એટલે કે નારકીના જીવો પણ "दव्वओ अणंतपएसियाइं दव्वाइं" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અનંત પ્રદેશવાળા દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે, ઈત્યાદિ આલાપક અહીં કહેવા જોઈએ. ક્યાં સુધી તે આલાપક કહેવા જોઈએ? તો તેના સમાધાન માટે કહ્યું છે કે "जाव छद्दिसिं" નારક જીવો છ દિશામાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસમાં ગ્રહણ કરવા યોગ્ય દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે." ત્યાં સુધી તે આલાપક કહેવો. "जीवा एगेंदिया वाघाय निव्वाघायाय भाणियव्वा" સામાન્ય જીવો અને એકેન્દ્રિય જીવો વ્યાઘાત વાળાં અને વ્યાઘાતવિનાના કહેવા જોઈએ

शेषा नियमात् षड्दिशम्, जीवाः एकेन्द्रियाश्च व्याघातवन्तो भणितव्याः, इह व्याघातनिर्व्याघातयोर्व्यत्ययः करणीयः, तदभिलापस्य सूत्रे तथैव दर्शनात्, तत्र जीवा निर्व्याघातसव्याघाताः सूत्रे एव दर्शिताः, यदि व्याघातोऽलोकात्मको न भवेत् तदा जीवा नियमतः षड्भ्यो दिग्भ्यः श्वासादिकं गृह्णन्ति, यदि व्याघातो भवेत्तदा कदाचित् दिक्त्रयेभ्यः कदाचित् दिक्चतुष्टयेभ्यः कदाचित् पंचदिग्भ्यः श्वासादिकं गृह्णन्ति इति। एकेन्द्रियजीवास्त्वेवम्-'पुढवीकाइयाणं भंते कइदिसं आणमंति पाणमंति उस्ससंति नीससंति' पृथिवीकायिकाः खलु भदंत! कतिदिशम् आनन्ति प्राणन्ति उच्छ्वसंति निःश्वसंति?, 'गोयमा निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं चउदिसिं पंचदिसिं' गौतम! निर्व्याघातेन षड्दिक्षु व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्यात् चतुर्दिशम् स्यात् पञ्चदिशम्, इत्यादि,

---

इन में व्याघात विना के और व्याघातवाले जीव सूत्र में ही दिखला दिये गये हैं। यदि अलोकात्मक अलोक रूप व्याघात नही होता है तो जीव नियम से छह दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करते हैं और यदि अलोक रूप व्याघात होता है तो वे कदाचित तीन दिशाओंमें से, कदाचित चार दिशाओं में से, कदाचित पांच दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करते हैं।

तथा-जो एकेन्द्रिय जीव हैं उनके विषय में इस प्रकार से जानना चाहिये-(पुढवीकाइया णं भंते! कइदिसं आणमंति पाणमंति उस्ससंति नीससंति? गोयमा! निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं चउदिसिं सिय पंचदिसिं) हे भदंत! पृथिवीकायिक जीव कितनी दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणुओं को ग्रहण करते हैं? हे गौतम! यदि व्याघात न होवे तो वे नियम

તેમાંથી ક્યાં જીવો વ્યાઘાતવાળાં છે અને ક્યાં જીવો વ્યાઘાત વિનાના છે તે સૂત્રમાં જ બતાવ્યું છે. જો અલોકાત્મક અલોક રૂપ વ્યાઘાત નડતો ન હોય તો જીવો છએ દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે એવો નિયમ છે. પણ જો અલોક રૂપ વ્યાઘાત થતો હોય તો તેઓ ક્યારેક ત્રણ દિશાઓમાંથી, ક્યારેક ચાર દિશાઓમાંથી અને ક્યારેક પાંચ દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. તથા એકેન્દ્રિય જીવોના વિષે આ પ્રમાણે સમજવું "पुढवीकाइयाणं भंते! कइदिसं आणमंति पाणमंति उस्ससंति नीससंति? गोयमा! निव्वाघाएणं छद्दिसिं वाघायं पडुच सिय तिदिसिं चउदिसिं सिय पंचदिसिं" હે ભગવન્! પૃથિવીકાયના જીવો કેટલી દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? હે ગૌતમ! જો વ્યાઘાત થતો

यदि व्याघातो न भवेत्तदा नियमतः षड्दिगवस्थितपुद्गलान् आनप्राणादितया गृह्णन्ति। व्याघातं प्रतीत्य तु कदाचित् त्रिदशम्, दिक्त्रयेषु व्याघाते सति अवशिष्टदिक्त्रये स्थितान् पुद्गलान् आनप्राणादितया गृह्णन्ति। एवं यत्र यत्र व्याघातो भवेत्तं तं परित्यज्यावशिष्टस्थाने स्थितान् पुद्गलान् आनप्राणादितया गृह्णन्ति। एवमप्कायिकादिवनस्पतिपर्यन्तेषु बोध्यम्, तत्र निर्व्याघातेन षड्-दिशम्, व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्याच्चतुर्दिशम् स्यात् पंचदिशमानन्ति४ तेषां लोकान्तवृत्तौ अलोकेन त्र्यादिदिक्षु उच्छ्वासादिपुद्गलानां व्याघातसंभवादिति।'सेसा नियमा छद्दिसिं' शेषाः नियमात् षड्दिशम्, शेषाः एकेन्द्रियवर्जाः

से छह दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणुओं को ग्रहण करते हैं और यदि व्याघात हो तो तीन दिशाओं में व्याघात होने पर वे कदाचित् अवशिष्ट तीन दिशाओं में से, श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणुओं को ग्रहण करते हैं। छह दिशाओं में से नहीं। इस तरह जिस २ दिशा रूप स्थान में व्याघात होगा उस उस दिशा रूप स्थान को छोड़कर अवशिष्ट स्थान में स्थित पुद्गलों को श्वासोच्छ्वासरूप से ग्रहण करते हैं। इसी प्रकार से अप्काय से लेकर वनस्पतिकाय तक के एकेन्द्रिय जीवों में भी जानना चाहिये। यदि इनमें व्याघात नहीं है तो ये छह दिशाओं में से और जो व्याघात है तो कदाचित तीन दिशाओं में से, कदाचित् चार दिशाओ में से, कदाचित् पांच दिशाओं में से ये श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गल परमाणुओं को ग्रहण करते हैं। क्यों कि ये पृथिवीकायिक आदि जीव लोक के अन्त में भी रहते हैं, इसलिये तीन आदि दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के पुद्गल-

ન હોય તો નિયતથી જ છએ દિશાઓમાંથી તેઓ શ્વાસો ઉચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, પણ જો અલોકરૂપ વ્યાઘાત નડતો હોય તો જે જે દિશાઓમાં વ્યાઘાત નડતો હોય તો તે દિશાઓ સિવાયની બાકીની દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે. આ રીતે ક્યારેક ત્રણ દિશામાંથી, ક્યારેક ચાર દિશામાંથી અને ક્યારેક પાંચ દિશામાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરે છે, આ પ્રમાણે જ અપ્કાયથી લઇ વનસ્પતિ કાય સુધીના એકેન્દ્રિય જીવોના વિષયમાં પણ સમજવું. જો વ્યાઘાત નડતો ન હોય તો છએ દિશાઓમાંથી અને જો વ્યાઘાત નડતો હોયતો ક્યારેક ત્રણ દિશામાંથી, ક્યારેક ચાર દિશામાંથી અને ક્યારેક પાંચ દિશામાંથી તેઓ શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે તે પૃથિકાય વગેરેના જીવો લોકના અન્તમાં પણ રહે છે, તેથી ત્રણ વગેરે દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરવામાં તેમને અડચણ પડે છે.

नारकादित्रसजीवाः षड्दिशमानन्ति, तेषां हि त्रसनाड्यन्तर्भूतत्वात् षड्दिशमानमाणादिपुद्गलग्रहो भवत्येवेति भावः ॥ सू० २ ॥

वायुजीवप्रकरणम्—

पूर्वमेकेन्द्रियादिजीवानामानमाणादिकं वर्णितम्, तेषां वायुरूपत्वात् किं वायुकायिकजीवानामपि वायुरेवानमाणादित्वेन भवितुमर्हति ? अथवा पृथिवीकायादीनामिव तद्भिन्नोऽन्यः कश्चित् पदार्थः ? इति प्रश्नयन्नाह–'वाउकाए' इत्यादि ।

मूलम्–वाउकाए णं भंते ! वाउकाए चेव आणमइ वा पाणमइ वा ऊससइ वा नीससइ वा। हंता गोयमा ! वाउकाए णं जाव नीससइ वा, वाउकाए णं भंते ! वाउकाए चेव अणेगसयसहस्सखुत्तो उद्दाइत्ता, उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाइ, से भंते किं पुट्ठे उद्दाइ अपुट्ठे उद्दाइ, गोयमा पुट्ठे उद्दाइ नो अपुट्ठे उद्दाइ। से भंते किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ, गोयमा ! सिय ससरीरी निक्खमइ, सिय असरीरी निक्खमइ। से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, सिय ससरीरी निक्खमइ, सिय असरीरी निक्खमइ, गोयमा! वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरया पण्णत्ता, तं जहा–ओरालिए वेउव्विए तेयए कम्मए। ओरालिय वेउव्वियाइं

परमाणुओं को ग्रहण करने में अलोक द्वारा उन्हें अडचन पड़ती है। "सेसा नियमा छिद्दिसिं" एकेन्द्रिय जीवों को छोड़कर नारक आदि त्रस जीव छहों दिशाओं में से नियम से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणुओं को ग्रहण करते हैं क्यों कि ये त्रस नाड़ी के भीतर रहते हैं इस कारण इन्हें छहों दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणु मिल जाते हैं ॥ सू०२ ॥

"सेसा नियमा छद्दिसिं" એકેન્દ્રિયજીવો સિવાયના નારકી વગેરે ત્રસ જીવો છએ દિશામાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે એવો નિયમ છે, કારણ કે ત્રસ જીવો. ત્રસ નાડીની અંદર જ રહે છે. તેથી છએ દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસ યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓ મેળવી શકે છોસૂ૨ા

विप्पजहाय तेय कम्मएहिं निक्खमइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ ॥ सू० ३ ॥

छाया—वायुकायो भदन्त! वायुकायानेव आनति वा प्राणति वा उच्छ्वसति वा निःश्वसति वा, हन्त गौतम! वायुकायो यावत् निःश्वसति वा। वायुकायः खलु भदन्त! वायुकाये एवानेकशतसहस्रकृत्वोऽपद्रुत्यापद्रुत्य तत्रैव भूयो भूयः

वायु जीव प्रकरण—

पहिले एकेन्द्रिय जीवों के आनप्राण आदि का वर्णन किया गया है। एकेन्द्रिय जीवों के वायुकायिक जीव भी हैं तो क्या इन जीवो का वायु ही आनप्राणादिरूप है या पृथिवीकायिक आदि जीवों की तरह कोई दूसरा ही पदार्थ इनका आनप्राणादिरूप है? इस प्रकार का प्रश्न करते हुए गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि—'वाउकाए णं भंते! इ०

सूत्रार्थ—(वाउकाए णं भंते!) हे भदन्त! वायुकायिक जीव (वायुकाए चेव) वायुकायों को ही (आणमइ वा पाणमइ वा ऊससइ वा नीससइ वा) क्या श्वासोच्छ्वासरूप में ग्रहण करते हैं? (हंता गोयमा!) हां गौतम! (वाउकाएणं जाव नीससइ वा) वायुकायिक जीव वायुकायों को ही श्वासोच्छ्वासरूप में ग्रहण करते हैं। (वाउकाएणं भंते!) हे भदन्त! वायुकायिक जीव (वाउकाए चेव) वायुकायिक में (अणेगसयसहस्स खुत्तो) अनेक लाखबार (उद्दाइत्ता उद्दा-

---

આગળના પ્રકરણમાં એકેન્દ્રિય જીવોના શ્વાસોચ્છ્વાસનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. વાયુકાય જીવોની ગણતરી પણ એકેન્દ્રિય જીવોમાં જ થાય છે. તો તે જીવોનો વાયુ જ શું શ્વાસ નિઃશ્વાસ રૂપ હોય છે કે પૃથિવીકાય વગેરે જીવોની જેમ કોઈ અન્ય પદાર્થ તેમના શ્વાસ નિઃશ્વાસમાં ગ્રહણ થાય છે? તે જાણવા માટે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે

,'वाउकाए णं भंते!" ઈત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ— (वाउकाए णं भंते! वायुकाए चेव आणमइ, वा पाणमइ वा, ऊससइ वा नीससइ वा?) હે ભગવન્ વાયુકાયના જીવો શું વાયુકાયોને જ શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે? (हंता गोयमा!) હા, ગૌતમ? (वाउकाए णं जाव नीससइ वा) વાયુકાયિક જીવો વાયુકાયોને જ શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે' (वाउकाए णं भंते! वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता भुज्जो भुज्जो पच्चायाइ) હે ભગવન્? શું વાયુકાયિક

नारकादित्रसजीवाः षड्दिशमानन्ति, तेषां हि त्रसनाड्यन्तर्भूतत्वात् षड्दिशमानमाणादिपुद्गलग्रहो भवत्येवेति भावः ॥ सू० २ ॥

वायुजीवमकरणम्—

पूर्वमेकेन्द्रियादिजीवानामानमाणादिकं वर्णितम्, तेषां वायुस्वरूपत्वात् किं वायुकायिकजीवानामपि वायुरेवानमाणादित्वेन भवितुमर्हति ? अथवा पृथिवीकायादीनामिव तद्भिन्नोऽन्यः कश्चित् पदार्थः ? इति प्रश्नयन्नाह–'वाउकाए' इत्यादि ।

मूलम्–वाउकाए णं भंते ! वाउकाए चेव आणमइ वा पाणमइ वा ऊससइ वा नीससइ वा । हंता गोयमा ! वाउकाए णं जाव नीससइ वा, वाउकाए णं भंते ! वाउकाए चेव अणेगसयसहस्सखुत्तो उद्दाइत्ता, उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाइ, से भंते किं पुट्ठे उद्दाइ अपुट्ठे उद्दाइ, गोयमा पुट्ठे उद्दाइ नो अपुट्ठे उद्दाइ । से भंते किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ, गोयमा ! सिय ससरीरी निक्खमइ, सिय असरीरी निक्खमइ । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, सिय ससरीरी निक्खमइ, सिय असरीरी निक्खमइ, गोयमा ! वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरया पण्णत्ता, तं जहा–ओरालिए वेउव्विए तेयए कम्मए । ओरालिय वेउव्वियाइं

परमाणुओं को ग्रहण करने में अलोक द्वारा उन्हें अड़चन पड़ती है । "सेसा नियमा छिद्दिसिं" एकेन्द्रिय जीवों को छोड़कर नारक आदि त्रस जीव छहों दिशाओं में से नियम से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणुओं को ग्रहण करते हैं क्यों कि ये त्रस नाड़ी के भीतर रहते हैं इस कारण इन्हें छहों दिशाओं में से श्वासोच्छ्वास के योग्य पुद्गलपरमाणु मिल जाते हैं ॥ सू०२ ॥

"सेसा नियमा छद्दिसिं" એકેન્દ્રિયજીવો સિવાયના નારકી વગેરે ત્રસ જીવો છએ દિશામાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે એવો નિયમ છે, કારણ કે ત્રસ જીવો. ત્રસ નાડીની અંદર જ રહે છે. તેથી છએ દિશાઓમાંથી શ્વાસોચ્છ્વાસ યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓ મેળવી શકે છે ॥સૂ૨॥

विप्पजहाय तेय कम्मएहिं निक्खमइ, से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ, सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ ॥ सू० ३ ॥

छाया—वायुकायो भदन्त! वायुकायानेव आनति वा प्राणति वा उच्छ्वसति वा निःश्वसति वा, हन्त गौतम! वायुकायो यावत् निःश्वसति वा। वायुकायः खलु भदन्त! वायुकाये एवानेकशतसहस्रकृत्वोऽपद्रुत्यापद्रुत्य तत्रैव भूयो भूयः

वायु जीव प्रकरण—

पहिले एकेन्द्रिय जीवों के आनप्राण आदि का वर्णन किया गया है। एकेन्द्रिय जीवों के वायुकायिक जीव भी हैं तो क्या इन जीवो का वायु ही आनप्राणादिरूप है या पृथिवीकायिक आदि जीवों की तरह कोई दूसरा ही पदार्थ इनका आनप्राणादिरूप है? इस प्रकार का प्रश्न करते हुए गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं कि—'वाउकाए णं भंते! इ०

सूत्रार्थ—(वाउकाए णं भंते!) हे भदन्त! वायुकायिक जीव (वायुकाए चेव) वायुकायों को ही (आणमइ वा पाणमइ वा ऊससइ वा नीससइ वा) क्या श्वासोच्छ्वासरूप में ग्रहण करते हैं? (हंता गोयमा!) हां गौतम! (वाउकाएणं जाव नीससइ वा) वायुकायिक जीव वायुकायों को ही श्वासोच्छ्वासरूप में ग्रहण करते हैं। (वाउकाएणं भंते!) हे भदन्त! वायुकायिक जीव (वाउकाए चेव) वायुकायिक में (अणेगसयसहस्स खुत्तो) अनेक लाखबार (उद्दाइत्ता उद्दा-

આગળના પ્રકરણમાં એકેન્દ્રિય જીવોના શ્વાસોચ્છવાસનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું. વાયુકાય જીવોની ગણતરી પણ એકેન્દ્રિય જીવોમાં જ થાય છે. તો તે જીવોનો વાયુ જ શું શ્વાસ નિઃશ્વાસ રૂપ હોય છે કે પૃથિવીકાય વગેરે જીવોની જેમ કોઈ અન્ય પદાર્થ તેમના શ્વાસ નિશ્વાસમાં ગ્રહણ થાય છે? તે જાણવા માટે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે

,'वाउकाए णं भंते!" ઈત્યાદિ!

સૂત્રાર્થ— (वाउकाए णं भंते! वायुकाए चेव आणमइ वा पाणमइ वा, ऊससइ वा नीससइ वा?) હે ભગવન્ વાયુકાયના જીવો શું વાયુકાયોને જ શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે? (हंता गोयमा!) હા, ગૌતમ? (वाउकाए णं जाव नीससइ वा) વાયુકાયિક જીવો વાયુકાયોને જ શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે ગ્રહણ કરે છે' (वाउकाए णं भंते! वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता भुज्जो भुज्जो पच्चायाइ) હે ભગવન્? શું વાયુકાયિક

प्रत्यायाति ? । हंत गौतम ! यावत् प्रत्यायाति, स भदन्त ! किं स्पृष्टः अपद्रवति अस्पृष्टः अपद्रवति, गौतम ! स्पृष्ट अपद्रवति नो अस्पृष्ट अपद्रवति । स भदन्त ! किं सशरीरी निष्क्रामति अशरीरी निष्क्रामति, गौतम ! स्यात् सशरीरी निष्क्रामति स्यात् अशरीरी निष्क्रामति । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते स्यात् सशरीरी

इत्ता) मर मर कर के पीछे क्या (तत्थेव) वहीं पर (भुज्जो भुज्जो) बार २ (पचायाइ) उत्पन्न होता है ? (हंता गोयमा) हां, गौतम ! (जाव पचायाइ) वायुकायिक जीव अनेक लाखों बार मर मर कर फिर वहीं पर उत्पन्न होता है । (से भंते ! किं पुट्ठे उद्दाइ) हे भदन्त! क्या वह वायुकायिक जीव स्वकायशस्त्र परकायशस्त्र और उभकाय शस्त्र का आघात पहुँचने पर मरता है कि (अपुट्ठे उद्दाइ) विना आघात के मरता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पुट्ठे उद्दाइं नो अपुट्ठे उद्दाइ) वह स्वकायादि शस्त्र का आघात पहुँचने पर मरता है, विना आघात के नहीं मरता है । (से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ, असरीरी निक्खमइ) हे भदन्त ! वह वायुकायिक जीव जब मर मर कर दूसरी गति में जाता है तो क्या शरीर सहित जाता है कि शरीर रहित होकर जाता है ? (गोयमा !) हे गौतम । (सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) वह शरीर सहित भी जाता है और शरीर रहित होकर भी जाता है । (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुचइ सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्ख-

---

જીવો હજારા વખત વાયુકાયિકોમાંથી મરીને વાયુકાયોની પર્યાયમાં જ શું ફરીથી વાર વાર ઉત્પન્ન થાય છે? (हंता! गोयमा!) હા, ગૌતમ! (जाव-पच्चायाइ) વાયુકાયિક જીવો હજારોવખત મરીને ફરીથી વાયુકાયોની પર્યાયમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. (से भंते! किं पुट्ठे उद्दाइ अपुट्ठे उद्दाइ ?) હે ભગવન્! તે વાયુકાયિક જીવો સ્વકાય શસ્ત્ર, પરકાય શસ્ત્ર અને ઉભયકાય શસ્ત્રનો આઘાત પહોંચવાથી મરે છે કે વિના આઘાતે મરે છે? (गोयमा! पुट्ठे उद्दाइं नो अपुट्ठे-उद्दाइं) તે સ્વકાય વગેરે શસ્ત્રોનો આઘાત પહોંચવાથી મરે છે,આઘાત પહોંચ્યા વિના મરતા નથી (से भंते! किं ससरीरी निक्खमइ अससरीरी निक्खमइ,) હે ભગવન્! વાયુકાયિક જીવો જ્યારે મરીને અન્ય ગતિમાં જાય છે ત્યારે શરીર સહિત જાય છે કે શરીર રહિત જાય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ! (सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) તે શરીર સહિત પણ જાય છે અને શરીર રહિત પણ જાય છે. (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सिय ससरीरी निक्खमइ

निष्क्रामति स्यादशरीरीनिष्क्रामति ? गौतम ! । वायुकायस्य चत्वारि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा औदारिकं वैक्रियं तैजसं कार्मणम् । औदारिकवैक्रिये विप्रहाय तैजसकार्मणाभ्यां निष्क्रामति, तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते स्यात् सशरीरी निष्क्रामति, स्यादशरीरी निष्क्रामति ॥ सू० ३ ॥

टीका—'वायुकाए णं भंते' वायुकायः खलु भदन्त ! 'वाउकए चेव आणमइ वा पाणमइ वा उस्ससइ वा नीससइ वा' वायुकायानेव आनति वा प्राणति-

---

मइ ?) हे भदन्त ! यह किस कारण से कहा जाता है कि वायुकायिक जीव शरीरसहित भी जाता हैं शरीर रहित भी जाता है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरा पण्णत्ता) वायुकायिक जीव के चार शरीर कहे गये हैं (तं जहा) वे इस प्रकार से (ओरालिए, वेउव्विए, तेयए, कम्मए) औदारिक, वैक्रिय, तैजस और कार्मण (ओरालिय वेउव्वियाइं विप्पजहा य तेयकम्मएहिं निक्खमइ) औदारिक वैक्रिय इन दो शरीरों को छोड़कर तथा तैजस और कार्मण इन दो शरीरों को साथ लेकर वह दूसरी गति में जाता है । (से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) इस कारण हे गौतम ! ऐसा कहा है कि शरीर सहित भी जाता है और शरीर रहित भी जाता है ।

टीकार्थ-(वायुकाए णं भंते !) हे भदन्त! वायुकायिक जीव (वायुकाए चेव आणमइ वा पाणमइ वा उस्ससइ वा नीससइ वा) अपने सजातीय

सिय असरीरी निक्खमइ) હે ભગવન્ ! શા કારણે આપ એવું કહો છો કે તેઓ શરીર સહિત પણ જાય છે અને શરીર રહિત થઇને પણ જાય છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरया पण्णत्ता) વાયુકાયિક જીવોનાં ચાર શરીર કહ્યાં છે. (तं जहा) તે આ પ્રકારે છે (ओरालिए, वेउव्विए, तेयए, कम्मए) ઔદારિક, અને વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ, ओरालियवेउव्वियाइं विप्पजहाय तेयकम्मएहिं निक्खमइ) ઔદારિક વૈક્રિય, એ બે શરીરોને છોડી તથા તૈજસ અને કાર્મણએ બે શરીરોને સાથે લઇને તે બીજી ગતિમાં જાય છે (से तेणट्ठे णं गोयमा ! एवं वुच्चइ सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) હે ગૌતમ ! તે કારણે એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે તેઓ શરીર સહિત પણ અન્ય ગતિમા જાય છે અને શરીર રહિત પણ જાય છે.

ટીકાર્થ—"वायुकाए णं भंते !" હે ભગવન્ ? વાયુકાયિક જીવો "वायुकाए चेव आणमइ वा पाणमइ वा उस्ससइ वा नीससइ वा."

वा उच्छ्वसति वा निःश्वसति वा, वायुकायिक जीवः किं वायुकायिकानेव सजातीयानेव श्वासादिकतया गृह्णन्ति किमित्यर्थः, भगवा 'हंत' इत्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त गौतम! 'वाउकाए णं जाव नीससइ वा' वायुकायः खलु यावत् निःश्वसति वा वायुकायिको जीवो वायुकायिकानेव आनप्राणादितया गृह्णातीत्यर्थः। ननु आनप्राणादेरपि वायुरूपत्वात्तस्याप्यन्येनानप्राणादिना भवितुमर्हति, तस्यान्येन, पुनरन्यस्याप्यन्येनेत्येवमनवस्थादोष आपतेत्?

वायुकायिकों को ही क्या श्वासादिरूपसे ग्रहण करते हैं? यह प्रश्न है। इसका उत्तर देते हुए भगवान गौतमस्वामी से कहते हैं (हंता गोयमा!) हां गौतम! (वाउकाए णं जाव नीससइ वा) वायुकायिक जीव वायुकायों को श्वासोच्छ्वासादि रूप से ग्रहण करते हैं।

शंका-जब आनप्राणादि वायुरूप होता है तो इस वायु को भी अन्यवायु की आवश्यकता पड़ेगी इस अन्यवायु को भी तीसरे वायु की आवश्यकता पड़ेगी, इस तरह से अनवस्था दोष की प्रसक्ति यहां होगी। शंकाकार का अभिप्राय ऐसा है कि-पृथिवी आदिक जीव स्वयं पृथिवी आदिरूप होते हैं और उनका जो श्वासोच्छ्वास होता है वह वायुरूप होता है। परन्तु वायु में ऐसा नहीं है क्यों कि वायु स्वयं वायुरूप है और इसका श्वासोच्छ्वास भी वायुरूप ही है अतः जब वायुकायिक जीव को जीने के लिये अन्य वायुकाय की आवश्यकता होती है, तो इस अन्य वायु को भी अन्यवायुकाय की आवश्यकता होगी। इस तरह मानने पर श्वासोच्छ्वासरूप वायुका कहीं पर भी अन्त नहीं

પોતાના સજાતીય વાયુકાયિકોને જ શ્વાસાદિ રૂપે ગ્રહણ કરે છે? આ પ્રકારના ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે "हंता गोयमा" હા, ગૌતમ! "वाउकाए णं जाव नीससइ वा" વાયુકાયિક જીવો સજાતીય વાયુકાયોને જ શ્વાસાદિક રૂપે ગ્રહણ કરે છે.

શંકા—જો શ્વાસોચ્છ્વાસ વગેરે વાયુરૂપ હોય છે તો તે વાયુને પણ બીજા વાયુની આવશ્યકતા પડશે, અને બીજા વાયુને પણ કોઈ ત્રીજા વાયુની જરૂર પડશે, આ રીતે તો અહીં અનવસ્થા દોષનો પ્રસંગ ઉભો થશે. શંકાકારની શંકા એવા પ્રકારની છે કે પૃથિવી વગેરે જીવો પોતે પૃથિવી વગેરે રૂપ હોય છે, અને તેમનો જે શ્વાસોચ્છ્વાસ હોય છે તે વાયુ રૂપ હોય છે, પણ વાયુકાયિકોમાં એવું નથી, વાયુકાયિકો સ્વયં વાયુ રૂપ હોય છે અને તેમનો શ્વાસોચ્છ્વાસ પણ વાયુ રૂપ જ હોય છે. આ રીતે જો વાયુકાયિક જીવોને જીવવા માટે અન્ય વાયુની જરૂર પડે તો બીજા વાયુકાયોને પણ વાયુની આવશ્યકતા રહેતી હશે.

नैवं वाच्यम् । अचेतनत्वात्तस्येति। आनप्राणादिग्रहणं च सचेतनानामेव भवति नत्वचेतनानाम्, आनप्राणादिवायुस्त्वचेतन इति नानावस्थादोषः । यद्वा-योऽय-

आवेगा। यदि कहीं पर इसका मान भी लिया जावेगा तो फिर ऐसा ही क्यों न मान लिया जावे कि प्रथम वायुकायिक जीवों को श्वासोच्छ्वास की आवश्यकता नहीं होती है।

समाधान—ऐसा कहना उचित नहीं है कारण कि जो जीव होता है उसे ही जीने के लिये श्वासोच्छ्वास की आवश्यकता होती है। अचित्त को नहीं। वायुकायिक जीव है, अतः उसे ही श्वास निःश्वास की आवश्यकता है। श्वासोच्छ्वासरूप वायु को नहीं, क्यों कि वह अचित्त है। इसलिये यहां अनवस्था दोष का संभव ही नहीं है।

यहां प्रसंग वश फिर कहते हैं-शंका-जीव को ही यदि श्वासोच्छ्वासकी आवश्यकता होती है तो जो सिद्ध जीव हैं उन्हें भी इसकी आवश्यकता होनी चाहिये-नहीं तो श्वासोच्छ्वास वायु की तरह उन्हें निर्जीव ही मानना पड़ेगा? सो ऐसी आशंका भी ठीक नहीं है-क्यों कि यहां जो कथन चल रहा है वह संसारी जीवों की अपेक्षा लेकर चल रहा है। पृथिवी आदिक जीव संसारी जीव है। जितने भी संसारी होते हैं उनके यथा संभव छह पर्याप्तियां तक होती हैं। सिद्ध जीव

આ પ્રમાણે માનવામાં આવે તો શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપ વાયુનો ક્યાંયે પણ અન્તજ નહીં આવે જો તેનો કોઇપણ સ્થાને અન્ત માની લેવામાં આવે તો એમ શા માટે માનવું કે પ્રથમ વાયુકાયિક જીવોને શ્વાસોચ્છ્વાસની આવશ્યકતાજ હોતી નથી.

સમાધાન—આ પ્રમાણેનું કથન યોગ્ય નથી, કારણ કે કોઇ પણ જીવને જીવવા માટે શ્વાસોચ્છ્વાસની જરૂર પડે જ છે નિર્જીવને પડતી નથી. વાયુકાયિકો પણ જીવ જ હોય છે તેથી તેમને શ્વાસ અને નિઃશ્વાસની આવશ્યકતા પડે છે. પરંતુ શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપ વાયુને તેની આવશ્યકતા રહેતી નથી કારણ કે તે તો અચિત્ત જીવ રહિત હોય છે. તેથી અહીં અનવસ્થા દોષની સંભાવના રહેતી નથી.

શંકા—જો જીવને જ શ્વાસોચ્છ્વાસની જરૂર પડતી હોય તો જે સિદ્ધ પદ ને પામેલાં જીવો છે તેમને પણ તેની આવશ્યકતા હોવી જ જોઇએ નહીં' તો શ્વાસોચ્છ્વાસના વાયુની જેમ તેમને પણ નિર્જીવાજ માનવા પડશે?

સમાધાન-આ જાતની શંકા અસ્થાને છે, કારણ કે અહીં જે વાત ચાલી રહી છે તે સંસારી જીવોની અપેક્ષાએ ચાલી રહી છે. પૃથિવી, પાણી વગેરે જીવો સંસારી ગણાય છે. જે સંસારી જીવો હોય છે તેમને ૪ થી ૬ પર્યાપ્તિઓ

संसारी नहीं हैं, मुक्त जीव हैं अतः वहां श्वासोच्छ्वास की आवश्यकता नहीं हैं। सिद्ध अवस्था कर्मों के बिलकुल अभाव होने से ही प्राप्त होती है। नाम कर्म का एक भेद पर्याप्ति नामकर्म है। इसके उदय में जीव पर्याप्तक होता है। सिद्धों के नाम कर्म का अभाव हो जाने से इस कर्म का भी अभाव हो जाता है। अतः वे पर्याप्त और अपर्याप्त दोनों अवस्थाओं से रहित हो जाते हैं। सिर्फ इनमें तो एक शुद्ध चेतना ही रहती है। शंका-यदि संसारी जीवों को ही श्वासोच्छ्वास की आवश्यकता होती है तो फिर जो विग्रह गति में जीव रहते हैं उन्हें तो इसकी आवश्यकता नहीं कही गई है। वे भी तो संसारी ही जीव है। विग्रहगति में रहने वाले जीवों के अर्थात् अपर्याप्तकजीवों के दस प्राणों में से सात प्राण कहे गये हैं। मनबल, वचनबल और श्वासोच्छ्वास ये तीन प्राण अपर्याप्तावस्था में जीवों के नहीं होते हैं ऐसा कहा है तो जिस प्रकार विग्रहगति समापन्न जीव श्वासोच्छ्वास के अभाव में अजीव नहीं होते उसी प्रकार वायुकायिकादि जीव भी जिनकी श्वासोच्छ्वास क्रिया देखने जानने में नहीं आती है श्वासोच्छ्वास के अभाव में भी जीव रहेंगे इनमें (वायुकाय में) श्वासोच्छ्वास मानने की क्या

સંભવે છે. સિદ્ધ જીવો સંસારી નથી પણ મુક્ત છે વળી શરીરોથી રહિત છે તેથી તેમને શ્વાસોચ્છ્વાસની આવશ્યકતા રહેતી નથી. કર્મોનો બિલકુલ અભાવ હોય ત્યારે જ સિદ્ધ અવસ્થાની પ્રાપ્તિ થાય છે. નામ કર્મનો એક ભેદ પર્યાપ્તિ નામ કર્મ છે. તેનો ઉદય થાય ત્યારે જ જીવ પર્યાપ્તક કહેવાય છે. સિદ્ધોને નામ કર્મનો જ અભાવ હોવાથી પર્યાપ્તિ નામ કર્મનો પણ અભાવ જ હોય છે. તેથી તેઓ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અવસ્થાઓથી રહિત થઇ જાય છે, તેમનામાં તો એકલી શુદ્ધ ચેતના જ રહે છે શંકા—જો સંસારી જીવોને જ શ્વાસોચ્છ્વાસની આવશ્યકતા રહેતી હોય તો વિગ્રહગતિમાં રહેલા જીવોને આવશ્યકતા કહી નથી. તેઓ પણ સંસારી જીવો જ છે. વિગ્રહગતિમાં રહેલા જીવોને એટલે કે અપર્યાપ્તક જીવોમાં દસ પ્રાણોમાંથી સાત પ્રાણોનું અસ્તિત્વ કહ્યું છે. મનબલ, વચનબલ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ એ ત્રણે પ્રાણો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં જીવોને હોતા નથી એવું કહેલ છે. તો જે રીતે વિગ્રહગતિ સમાપન્ન જીવ શ્વાસોચ્છ્વાસને અભાવે અજીવ કહેવાતો નથી એજ પ્રમાણે જેમની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા જોવામાં આવતી નથી એવા વાયુકાયિકાદિ જીવોને શ્વાસોચ્છ્વાસના અભાવે પણ જીવો જ કહેવાય છે છતાં પણ તેમનામાં (વાયુકાયિકોમાં) શ્વાસોચ્છ્વાસનો સદ્ભાવ માનવાની આવશ્યકતા શી છે?

मानप्राणादिवायुः स वायुत्वेऽपि वायुसंभाव्यौदारिकवैक्रियशरीररूपो न, आनप्राणसञ्ज्ञितानां तदीयपुद्गलानामौदारिकवैक्रियशरीरपुद्गलेभ्योऽनन्तगुणप्रदेशवत्त्वेन सूक्ष्मतया वायुशरीरव्यपदेश्यस्यासद्भावात्, तथा सति नोक्तदोष इति ।

आवश्यकता है ? सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं-कारण कि अपर्याप्तावस्था जीव की तीन समयतक ही रहती है बाद में वह पर्याप्तक हो जाता है । समय काल का सब से छोटा में छोटा-सूक्ष्म से सूक्ष्म अंश है । व्यवहार में भी साधारण से साधारण प्राणी अपनी श्वासोच्छ्वास क्रिया को कुछ समयतक साध लेते हैं-एतावता वे निर्जीव तो हो नहीं जाते। यहां तो यह कहा जा रहा है कि श्वासोच्छ्वास क्रिया यदि पर्याप्तक जीव है तो उसके अवश्य २ है । इसके विना वह पर्याप्तक जीव नहीं माना जा सकता ।

अथवा--जो यह श्वासोच्छ्वासरूप वायु है । वह वायुरूप होने पर भी वायु कायिक जीव के संभाव्य जो औदारिक वैक्रिय शरीर हैं उन रूप नहीं है । क्यों कि आनप्राण नाम के जो वायु के पुद्गल हैं वे औदारिक वैक्रिय शरीर के पुद्गलो की अपेक्षा अनंतगुणप्रदेशवाले होने के कारण सूक्ष्म हैं इसलिये उनमें चैतन्य वाले वायु के शरीर का व्यपदेश नहीं हो सकता है। इस तरह अनवस्था दोष यहां नहीं आता है। तात्पर्य कहनेका यह है कि श्वास निःश्वासरूप वायु अचेतन है-इसलिये उसे श्वास

સમાધાન-આવી શંકા પણ ઉચિત નથી. કારણ કે જીવની અપર્યાપ્તાવસ્થા પણ ત્રણ સમય પર્યંત જ રહે છે. ત્યાર બાદ તે પર્યાપ્તક અવસ્થા જ બની જાય છે. કાળના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અંશને સમય કહે છે. વ્યવહારમાં પણ એવું જોવામાં આવે છે કે સામાન્યમાં સામાન્ય પ્રાણી પણ પોતાની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાને કેટલાક સમય સુધી રૂંધી શકે છે- તેથી કરીને તેઓ નિર્જીવ બની જતાં નથી અહીં તો એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે પર્યાપ્તક અવસ્થાવાળા શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયાનો અવશ્ય સદ્ભાવ હોય છે. તેનો અભાવ હોય તો તે જીવને પર્યાપ્તક જ માની શકાય નહીં

અથવા- આ જે શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપ વાયુ છે તે વાયુરૂપ હોવા છતાં પણ વાયુકાયિક જીવના જે ઔદારિક, વૈક્રિય શરીરો હોય છે તે રૂપે તો હોતો નથી. કારણ કે આન પ્રાણ નામના વાયુના જે પુદ્ગલો છે તેઓ ઔદારિક વૈક્રિય શરીરનાં પુદ્ગલો કરતાં અનેક ગણા પ્રદેશવાળા હોવાને કારણે સૂક્ષ્મ હોય છે. તેથી તેમાં ચૈતન્યવાળા વાયુના શરીરનો સમાવેશ થઇ શકતો નથી. આ રીતે અહીં અનવસ્થા દોષ લાગતો નથી કહેવાનો આશય એ છે કે શ્વાસ નિઃશ્વાસ રૂપ વાયુ અચેતન હોય છે. તેથી તેને શ્વાસ નિશ્વાસની જરૂર પડતી

'वाउकाएणं भंते' वायुकायः खलु भदन्त ! 'वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाइ ?' वायुकायः खलु भदन्त ! वायुकाये एव अनेकशतसहस्रकृत्वोऽपद्रुत्यापद्रुत्य तत्रैव भूयो भूयः प्रत्यायाति। हे भदन्त ! वायुकायः वायुकाये एव अनेकशतसहस्रकृत्व=अनेकलक्षवारान् अपद्रुत्यापद्रुत्य=मृत्वा मृत्वा तत्रैव=यत्र काये मृतस्तत्रैवकाये भूयोभूयः =वारं वारं पुनः पुनरित्यर्थः प्रत्यायाति=आगच्छति जन्मगृह्णाति किमिति प्रश्न। अयं च प्रश्नो वायुकायाधिकारात् वायुकायमधिकृत्य कृतः। परन्तु पृथिव्यप्तेजोवनस्पतिकायिकामपि मृत्वा मृत्वा पृथिवीकायिकादावुत्पत्तिर्भवत्येव, सर्वेषामेषां पृथिवीकायिकादीनां कायस्थितेरसंख्याततया, वनस्पतिमाश्रित्यानन्ततया च शास्त्रे प्रतिपादनात्, उक्तञ्च—

"असंखोसप्पिणी उस्सप्पणीओ एगिंदियाण उ चउण्हं।
ता चेव ऊ अणंता, वणस्सईए उ बोद्धव्वा ॥ १ ॥

छाया—असंख्येयावसर्पिण्युत्सर्पिण्य एकेन्द्रियाणां चतुर्णाम्।
ताश्चैव तु अनंता वनस्पतेस्तु बोद्धव्या इति ॥

निःश्वास की आवश्यकता नहीं है। अतः अनवस्था दोष नहीं आता है।

(वाउकाए णं भंते !) हे भदन्त ! वायुकाय (वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो २ पचायाइ ?) वायुकाय में ही अनेक लाख बार मर मर कर के क्या वहीं पर बार२ जन्म ग्रहण करता है ? ऐसा यह प्रश्न है। यह प्रश्न वायुकाय का अधिकार होने से वायुकाय को लेकर किया गया है। नहीं तो यह प्रश्न पृथिवीकायिक आदिकोंमें भी लागू पड़ता है। क्यों कि पृथिवीकायिक आदिकोंको मर मर करके पृथिवीकायिक आदिकोंमें उत्पत्ति होती ही है। इन सब पृथिवीकायिक आदि कों की कायस्थिति असंख्यातकाल से तथा वनस्पति की अपेक्षा अनंतकाल की कही है। कहा भी है—

નથી અહીં અનવસ્થા દોષનો સંભવ રહેતો નથી.

"वाउकाए णं भंते !" હે ભગવન્ ! વાયુકાયિકો "वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तोद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो२ पचायाइ ?" વાયુકાયમાં જ લાખો વખત મરીને ત્યાં જ શું વાર વાર જન્મ લે છે ? વાયુકાયનું વકતવ્ય ચાલતું હોવાથી વાયુકાયિકોના વિષયમાંજ આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. નહિતર તો આ પ્રશ્ન પૃથિવીકાયિક વગેરે ને પણ લાગુ પાડી શકાય છે. કારણ કે પૃથિવીકાયિક વગેરે જીવોની પણ મરી મરીને પૃથિવીકાયિક વગેરેમાં જ ઉત્પત્તિ થાય છે તે તમામ પૃથિવીકાયિકની કાયસ્થિતિ અસંખ્યાત રૂપે તથા વનસ્પતિની અપેક્ષાએ અનંત રૂપે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવી છે. કહ્યું પણ છે

भगवानाह—'हंत' इत्यादि, 'हता गोयमा' हन्त गौतम! 'जाव-पच्चायाइ' यावत् प्रत्यायाति, अत्र यावत्पदेन—"वाउकाए वाउकाए चेव-अणेगसयसहस्सखुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो" इति संग्रहः। पुनः प्रश्नयति गौतमः—'से भंते किं पुट्ठे उद्दाइ' स भदन्त किं स्पृष्ट अपद्रवति, स्पृष्टः=स्वकायशस्त्रेण, परकायशस्त्रेण तदुभयशस्त्रेण वा हतोऽपद्रवति-म्रियते, अथवा 'अपुट्ठे उद्दाइ' अस्पृष्टः अपद्रवति स्वकाय शस्त्रादिना अस्पृष्टः अहत

"असंखोसप्पिणीओ एगिंदियाण उ चउण्हं।
ता चेव अणंता वणस्सईए उ बोद्धव्वा ॥"

अर्थात्-चार एकेन्द्रिय जीवों की कायस्थिति असंख्यात अवसर्पिणी उत्सर्पिणीकाल प्रमाण होती है। तथा वनस्पति कायिक जीवों की काय-स्थिति अनंत अवसर्पिणी उत्सर्पिणीकालरूप होती है। इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं कि (हंता गोयमा! जाव पच्चायाइ) हां गौतम! यावत् वह जन्म लेता है। यहां (यावत्) पद से (वाउकाए वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो २ इस पाठ का संग्रह किया गया है।

(से भंते! किं पुट्ठे उद्दाइ) हे भदन्त! वह कायिक जीव क्या स्पृष्ट अपने शरीररूपशस्त्र से, परकायरूप शस्त्र से अथवा तदुभयकाय-रूप शस्त्र से हत होकर मरता है? कि (अपुट्ठे उद्दाइ) स्वका-यादि शस्त्र से आहत हुआ (लगकर) ही मरता है? भगवान

ભાવાર્થ–પૃથ્વી, પાણી અગ્નિ અને વાયુકાયના જીવોની કાયસ્થિતિ અસંખ્યાત અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળ પ્રમાણ હોય છે. તથા વનસ્પતિકાયના જીવોની કાયસ્થિતિ અનંત અવસર્પિણી કાળ પ્રમાણે હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીના તે પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે. "हंता गोयमा! जाव पच्चायाइ" હા, ગૌતમ! વાયુકાયના જીવો લાખો વખત મરીને વાયુકાયમાં જ ફરી ફરીને જન્મ લે છે અહીં (યાવત,) પદથી "वाउकाए वाउकाए चेव अणेगसयसहस्स खुत्तो उद्दाइत्ता उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो२" પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે.

પ્રશ્ન–"से भंते! किं पुट्ठे उद्दाइ" હે ભગવન્ તે વાયુકાયિક જીવો શું પોતાના શરીર રૂપ શસ્ત્રથી, પરકાય રૂપ શસ્ત્રથી અથવા બન્ને કાય રૂપ શસ્ત્રથી હણાઇને મરે છે! કે 'अपुट्ठे उद्दाइ" સ્વકાય વગેરે શસ્ત્રથી આઘાત પામીને મરે છે?

एव किमपद्रवति--म्रियते ? भगवानाह-' गोयमा ' इत्यादि । ' गोयमा ! ' हे गौतम ! ' पुट्ठे उद्दाइ ' स्पृष्टः-अपद्रवति, ' नो पुट्ठे उद्दाइ ' नो अस्पृष्ट अपद्रवति । सजातीयविजातीय शस्त्रसंपर्कादेन म्रियते इति कथनं सोपक्रमाभिप्रायेण, निरुपक्रमाभिप्राये तु अन्यथापि मरणसंभवाद् ' से भंते किं ससरीरी निक्खमइ- असरीरीनिक्खमइ ? ' स भदन्त ! किं सशरीरी निष्क्रामति अशरीरी निष्क्रामति ? हे भदन्त ! यदा स वायुकायिको जीवो मृत्वा गत्यन्तरं गच्छति तदा किं शरीर-सहितो याति अथवा शरीररहितो यातीति प्रश्नाशयः । भगवानाह— ' गोयमा ' इत्यादि, ' गोयमा ' हे गौतम ! ' सिय ससरीरी निक्खमइ, सिय असरीरी निक्खमइ ' स्यात् सशरीरी निष्क्रामति स्यादशरीरी निष्क्रामति, हे गौतम ! स वायुकायो मृत्वा कदाचित् शरीरविशिष्टो गत्यन्तरं गच्छति कदाचित् शरीररहितो गच्छति । ' से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ ' तत् केनार्थेन हे भदन्त !

इस प्रश्न का उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा ! पुट्ठे उद्दाइ, नो अपुट्ठे उद्दाइ) हे गौतम ! वायुकायिक जीव स्वकायादि शस्त्र से आहत होने पर ही मरता है किन्तु अनाहत नहीं। वायुकायिक जीव स्वकाय परकाय तदुभय कायरूप शस्त्र के संपर्क से आघातित होकर ही मरता है । यह जो कथन है वह सोपक्रम की अपेक्षा से है । निरुपक्रम की अपेक्षा से तो अन्य प्रकार से भी उसका मरण संभवता है । (से भंते ! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ) हे भदन्त ! जब वह वायुकायिक जीव मर कर दूसरी गति में जाता है तो क्या वह शरीर सहित जाता है कि शरीररहित ? भगवान कहते हैं— (सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) किसी अपेक्षा

ઉત્તર- ' ગોયમા ! पुट्ठे उद्दाइ, नो अपुट्ठे [illegible] ગૌતમ ! [illegible] યિક જીવો સ્વકાય વગેરે શસ્ત્રનો આઘાત પામવાથી [illegible] આઘાત [illegible] મરતા નથી. " વાયુકાયિક જીવો સ્વકાય, પર[illegible] ને [illegible] સંપર્કથી આઘાત પા[illegible] મરે છે " આ [illegible] યુ [illegible] કરાયું છે. પરંતુ [illegible] યુષ્યની અપેક્ષ[illegible] મરણ સંભવે છે.

પ્રશ્ન- " से [illegible] निक्खमइ [illegible] તે વાયુકાયિક જીવ [illegible] ીજી ગતિ [illegible] સહિત જાય છે કે શ[illegible] છે ?

ઉત્તર-सिय स[illegible] ' सिय [illegible] કોઇ અપેક્ષાએ તે શર[illegible]

एवमुच्यते–'सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ' स्यात् सशरीरी निष्क्रामति स्यात् अशरीरी निष्क्रामति। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरा पन्नत्ता' वायुकायस्य खलु चत्वारि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, 'तं जहा' तद्यथा 'ओरालिए' औदारिकम् 'वेउव्विए' वैक्रियम् 'तेयए' तैजसम्। 'कम्मए' कार्मणम्। 'ओरालिय वेउव्वियाइं विप्पजहाय' औदारिकवैक्रिये शरीरे विप्रहाय च, औदारिकवैक्रियशरीरद्वयं परित्यज्येत्यर्थः, 'तेययकम्मएहिं निक्खमइ' तैजसकार्मणाभ्यां निष्क्रामति, औदारिकवैक्रियशरीरद्वयं परित्यज्य गच्छति अतः शरीररहितो निष्क्रामतीति कथ्यते, तैजसकार्मणरूपशरीरद्वयेन सहितो यातीत्यतः सशरीरी निष्क्राम-

---

वह शरीर को साथ भी ले जाता है। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि वह वायुकायिक जीव शरीर सहित भी परगति में जाता है और शरीररहित होकर भी जाता है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम स्वामी से कहते हैं-(गोयमा! वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरा पन्नत्ता) हे गौतम! वायुकायिक जीव के चार शरीर कहे गये हैं जो इस प्रकार से हैं-(ओरालिए) औदारिक, (वेउव्विए) वैक्रिय, (तेयए) तैजस (कम्मए) और कार्मण सो वह जीव (ओरालिय वेउव्वियाइं विप्पजहाय) औदारिक वैक्रिय शरीर को छोड़कर ही अन्यगति में जाता है। साथ में उस समय उसके (तेयय कम्मएहिं निक्खमइ) तैजस और कार्माण शरीर रहते हैं। क्यों कि ये दोनों ही शरीर (अप्रतिघाते) के अनुसार प्रतिघात से रहित होते हैं।

શરીરને સાથે નથી પણ લઈ જતા

પ્રશ્ન–"से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ" હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે વાયુકાયિક જીવો શરીર સહિત પણ પરગતિમાં જાય છે અને શરીર રહિત પણ પરગતિમાં જાય છે?

ઉત્તર–"गोयमा! वाउकायस्स णं चत्तारिसरीरा पन्नत्ता" હે ગૌતમ! વાયુકાયિક જીવોમાં ચાર શરીર કહ્યાં છે. જે આ પ્રમાણે છે.
"ओरालिए" ઔદારિક, "वेउव्विए" વૈક્રિય, "तेयए" તૈજસ, અને "कम्मए" કાર્મણ વાયુકાયિક જીવો "ओरालियवेउव्वियाइं विप्पजहाय" ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરને છોડીને જ અન્યગતિમાં જાય છે પરંતુ "तेयय कम्मएहिं निक्खमइ" તૈજસ અને કાર્મણ શરીર, અન્ય ગતિમાં છે. કારણ કે તે બન્ને શરીર અત્યાઘાતથી રહિત હોય છે. "से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं उच्चइ सिय ससरीरी निक्ख-

एव किमपद्रवति--म्रियते ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! 'पुट्ठे उद्दाइ' स्पृष्टः-अपद्रवति, 'नो पुट्ठे उद्दाइ' नो अस्पृष्ट अपद्रवति। सजातीयविजातीय शस्त्रसंपर्कादेव म्रियते इति कथनं सोपक्रमाभिप्रायेण, निरुपक्रमाभिप्राये तु अन्यथापि मरणसंभवात् 'से भंते किं ससरीरी निक्खमइ-असरीरीनिक्खमइ?' स भदन्त! किं सशरीरी निष्क्रामति अशरीरी निष्क्रामति? हे भदन्त! यदा स वायुकायिको जीवो मृत्वा गत्यन्तरं गच्छति तदा किं शरीर-सहितो याति अथवा शरीररहितो यातीति प्रश्नाशयः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय ससरीरी निक्खमइ, सिय असरीरो निक्खमइ' स्यात् सशरीरी निष्क्रामति स्यादशरीरी निष्क्रामति, हे गौतम! स वायुकायो मृत्वा कदाचित् शरीरविशिष्टो गत्यन्तरं गच्छति कदाचित् शरीररहितो गच्छति। 'से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ' तत् केनार्थेन हे भदन्त!

इस प्रश्न का उत्तर देते हुए गौतम से कहते हैं कि-(गोयमा! पुट्ठे उद्दाइ, नो अपुट्ठे उद्दाइ) हे गौतम! वायुकायिक जीव स्वकायादि शस्त्र से आहत होने पर ही मरता है किन्तु अनाहत नहीं। वायुकायिक जीव स्वकाय परकाय तदुभय कायरूप शस्त्र के संपर्क से आघातित होकर ही मरता है। यह जो कथन है वह सोपक्रम की अपेक्षा से है। निरुपक्रम की अपेक्षा से तो अन्य प्रकार से भी उसका मरण संभवता है। (से भंते! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ) हे भदन्त! जब वह वायुकायिक जीव मर कर दूसरी गति में जाता है तो क्या वह शरीर सहित जाता है कि शरीररहित? भगवान कहते हैं-(सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) किसी अपेक्षा

ઉત્તર- 'गोयमा! पुट्ठे उद्दाइ, नो अपुट्ठे उद्दाइ" હે ગૌતમ ! વાયુકાયિક જીવો સ્વકાય વગેરે શસ્ત્રનો આઘાત પામવાથી જ મરે છે આઘાત પામ્યા વિના મરતા નથી." વાયુકાયિક જીવો સ્વકાય, પરકાય અથવા બન્ને કાયરૂપ શસ્ત્રના સંપર્કથી આઘાત પામીને જ મરે છે" આ કથન સોપક્રમઆયુષ્યની અપેક્ષાએ કરાયું છે. પરંતુ નિરુપક્રમ આયુષ્યની અપેક્ષાએ તો અન્ય પ્રકારે પણ તેનું મરણ સંભવે છે.

પ્રશ્ન- "से भंते! किं ससरीरी निक्खमइ असरीरी निक्खमइ?" હે ભગવન્ તે વાયુકાયિક જીવ જ્યારે મરીને બીજી ગતિમાં જાય છે ત્યારે શું તે શરીર સહિત જાય છે કે શરીર રહિત જાય છે?

ઉત્તર-सिय ससरीरी निक्खमइ" सिय असरीरी निक्खमइ" હે ગૌતમ કોઇ અપેક્ષાએ તે શરીરને સાથે પણ લઇ જાય છે, અને કોઈ અપેક્ષાએ તે

एवमुच्यते-'सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ' स्यात् सशरीरी निष्क्रामति स्यात् अशरीरी निष्क्रामति। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरा पन्नत्ता' वायुकायस्य खलु चत्वारि शरीराणि प्रज्ञप्तानि, 'तं जहा' तद्यथा 'ओरालिए' औदारिकम् 'वेउव्विए' वैक्रियम् 'तेयए' तैजसम्। 'कम्मए' कार्मणम्। 'ओरालिय वेउव्वियाइं विप्पजहा य' औदारिकवैक्रिये शरीरे विप्रहाय च, औदारिकवैक्रियशरीरद्वयं परित्यज्येत्यर्थः, 'तेययकम्मएहिं निक्खमइ' तैजसकार्मणाभ्यां निष्क्रामति, औदारिकवैक्रियशरीरद्वयं परित्यज्य गच्छति अतः शरीररहितो निष्क्रामतीति कथ्यते, तैजसकार्मणरूपशरीरद्वयेन सहितो यातीत्यतः सशरीरी निष्क्राम-

---

वह शरीर को साथ भी ले जाता है। (से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ) हे भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि वह वायुकायिक जीव शरीर सहित भी परगति में जाता है और शरीररहित होकर भी जाता है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम स्वामी से कहते हैं-(गोयमा! वाउकायस्स णं चत्तारि सरीरा पन्नत्ता) हे गौतम! वायुकायिक जीव के चार शरीर कहे गये हैं जो इस प्रकार से हैं-(ओरालिए) औदारिक, (वेउव्विए) वैक्रिय, (तेयए) तैजस (कम्मए) और कार्मण सो वह जीव (ओरालिय वेउव्वियाइं विप्पजहाय) औदारिक वैक्रिय शरीर को छोड़कर ही अन्यगति में जाता है। साथ में उस समय उसके (तेयय कम्मएहिं निक्खमइ) तैजस और कार्माण शरीर रहते हैं। क्यों कि ये दोनों ही शरीर (अप्रतिघाते) के अनुसार प्रतिघात से रहित होते हैं।

શરીરને સાથે નથી પણ લઈ જતા

પ્રશ્ન-"से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ" હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે વાયુકાયિક જીવો શરીર સહિત પણ પરગતિમાં જાય છે અને શરીર રહિત પણ પરગતિમાં જાય છે?

ઉત્તર-"गोयमा! वाउकायस्स णं चत्तारिसरीरा पन्नत्ता" હે ગૌતમ! વાયુકાયિક જીવોમાં ચાર શરીર કહ્યાં છે. જે આ પ્રમાણે છે.
"ओरालिए" ઔદારિક, "वेउव्विए" વૈક્રિય, "तेयए" તૈજસ, અને "कम्मए" કાર્મણ વાયુકાયિક જીવો "ओरालियवेउव्वियाइं विप्पजहाय" ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરને છોડીને જ અન્યગતિમાં જાય છે પરંતુ "तेयय कम्मएहिं निक्खमइ" તૈજસ અને કાર્મણ શરીર, અન્ય ગતિમાં છે. કારણ કે તે બન્ને શરીર અપ્રત્યાઘાતથી રહિત હોય છે. "से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं उच्चइ सिय ससरीरी निक्ख-

तीति कथ्यते । 'से तेणट्ठेणं गोयमा' तत् तेनार्थेन गौतम ! 'एवं वुच्चइ एवमुच्यते 'सिय ससरीरी' स्यात् सशरीरी 'सिय अशरीरी' स्यात् असरीरी 'निक्खमइ' निष्क्रामति ॥ सू० ३ ॥

अथ मृताधनगारप्रकरणम्—

वायुकायिकजीवस्य भूयो भूयोऽपि वायुकाये एत्रोत्पत्तिर्भवतीति पूर्वं वर्णितम् । अथ कस्यचिन्मृतादेरपि संसारचक्रापेक्षया पुनः पुनस्तत्रैवोत्पत्तिः स्यादिति दर्शयन्नाह—'मडाई णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—मडाई णं भंते! नियंठे नो निरुद्धभवे नो निरुद्ध-भवपवंचे णो पहीणसंसारवेयणिज्जे, णो वोच्छिन्नसंसारे णो वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे, नो निट्ठियट्ठे, नो निट्ठियट्ठ करणिज्जे, पुनरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ? हंता गोयमा! मडाई णं नियंठे जाव पुणरवि इत्थथं हव्वं आगच्छइ ॥सू०४॥

(से तेणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ सिय ससरीरी निक्खमइ सिय असरीरी निक्खमइ) इस कारण हे गौतम ! ऐसा कहा जाता है कि वायुकायिक जीव किसी अपेक्षा तैजस और कार्मण इन दो शरीरों की अपेक्षा शरीर सहित और किसी अपेक्षा-औदारिक वैक्रिय इन दो की अपेक्षा शरीर रहित जाता है ॥ सू-३ ॥

मृताद्यनगार प्रकरण—

वायुकायिक जीव की पुनः पुनः भी वायुकाय में ही उत्पत्ति होती है ऐसा पहिले वर्णन किया जा चुका है। अब यह कहा जाता है कि किसी किसी मुनि को भी संसारभ्रमण की अपेक्षा से फिर फिर वहीं

मइ सिय असरीरी निक्खमइ" હે ગૌતમ ! આરીતે વાયુકાયિક જીવો તૈજસ અને કાર્મણ શરીરની અપેક્ષાએ શરીર સહિત અન્ય ગતિમાં જાય છે અને ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ શરીર રહિત થઈને અન્ય ગતિમાં જાય છે ॥સૂ. ૩॥

મૃતાદી અણગારનું પ્રકરણ

વાયુકાયિક જીવોની ફરી ફરીને વાયુકાયિકોમાં જ ઉત્પત્તિ થાય છે એવું આગળનાં પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે. હવે આ પ્રકરણમાં એ બતાવવામાં આવે છે કે કોઈ કોઈ મુનિ પણ સંસારભ્રમણની અપેક્ષાએ ફરી ફરીને ત્યાંને

छाया— मृतादी खलु भदत ! निर्ग्रन्थो नो निरुद्धभवो नो निरुद्धभवप्रपंचो नो प्रहीणसंसारो नो प्रक्षीणसंसारवेदनीयो नो व्यवच्छिन्नसंसारो नो व्यवच्छिन्नसंसारवेदनीयो नो निष्ठितार्थः नो निष्ठितार्थकरणीयः पुनरपि अत्रस्थं हव्वं आगच्छति ? हन्त गौतम ! मृतादी निर्ग्रन्थो यावत् पुनरपि अत्रस्थं हव्वं आगच्छति ॥

पर उत्पत्ति हो सकती है सो दिखलाते हैं–'मडाई णं भंते ! नियंठे' इ०

सूत्रार्थ–(मडाई णं भंते) हे भदन्त ! प्रासुक भोजी (नियंठे) निर्ग्रन्थ, कि जिसने (नो निरुद्धभवे) अपने भव का निरोध नहीं किया है, (णो पहीणसंसारे) जिसका संसार क्षीण नहीं हुआ है (णो पहीणसंसारवेयणिज्जे) जिसका संसार वेदनीय नष्ट नहीं हुआ है (नो वोच्छिन्न संसारे) जिसका संसार व्युच्छिन्न नहीं हुआ है (णो वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे) जिसका संसार वेदनीय व्युच्छिन्न नहीं हुआ है (णो निट्ठियट्ठे) जो कृतार्थ नहीं हुआ है (णो निट्ठियट्ठकरणिज्जे) जिसका काम समाप्त हुए कार्य की तरह पूर्ण नहीं हुआ है वह क्या (पुनरवि) फिर से भी (इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ) इस तिर्यञ्च मनुष्यादि गतिरूप संसार को प्राप्त करता है ? (हंता गोयमा) हे गौतम ! (मडाई णं नियंठे जाव पुनरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ) पूर्वोक्त विशेषणों वाला मृतादी निर्ग्रन्थ अनगार तिर्यञ्च मनुष्यादि गतिरूप संसार को वारंवार प्राप्त करता है ।

ત્યાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. " मडाई णं भंते ! नियंठे " ઇત્યાદિ "

સૂત્રાર્થ—(मडाईणं भते ! હે ભગવન્ ! પ્રાસુક આહાર લેનાર (नियंठे) નિર્ગ્રન્થ, કે જેણે (नो निरुद्धभवे) પોતાના ભવનો નિરોધ કર્યો નથી. (नो-निरुद्धभवपवंचे) સંસારના પ્રપંચનો નિરોધ કર્યો નથી, (णो पहीणसंसारे) જેનો સંસાર ક્ષીણ થયો નથી, (णो पहीणसंसारवेयणिज्जे) જેના સંસાર વેદનીયનો નાશ થયો નથી, (णो वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे) જેના સંસારનું છેદન થયું નથી. (णो निट्ठियट्ठे) જે કૃતાર્થ થયા નથી, णो निट्ठियट्ठ करणिज्जे જેનું કાર્ય સમાપ્ત થયેલા કાર્યની જેમ પૂરું થયેલ નથી, એટલે કે જે કૃતકૃત્ય થયા નથી શું (पुनरवि) ફરીથી પણ (इत्थंत्थं हव्वं आगच्छइ) આ તિર્યંચ, મનુષ્ય વગેરે ગતિરૂપ સંસારને પ્રાપ્ત કરે છે. ? (हंता गोयमा !) હા, ગૌતમ ! (मडाई णं नियंठे जाव पुनरवि इत्थंत्थं हव्वं आगच्छइ) પૂર્વોકત વિશેષણો વાળો પ્રાસુક આહાર લેનાર નિર્ગ્રંથ અણુગાર તિર્યંચ, મનુષ્ય ગતિરૂપ સંસારને વારંવાર પ્રાપ્ત કરે છે.

टीका—' मडाई णं भंते ' मृतादी खलु भदन्त ! मृतम्-अचित्तं वस्तु अत्तीति मृतादी, प्रासुकभोजीत्यर्थः, उपलक्षणत्वात् एषणीयादीत्यपि ज्ञातव्यम्, ' नियंठे ' निर्ग्रन्थः, 'नो निरुद्धभवे ' नो निरुद्धभवः, नैव निरुद्धः भवः अग्रेतन-जन्म येन स तथा अनिरुद्धभव चरमभवमप्राप्त इत्यर्थः । एतादृशश्च भवद्वय-

---

टीकार्थ—(मडाई णं भंते) अचित्त वस्तु का नाम मृत है। इस मृतरूप अचित्त वस्तु को जो अपने आहार के उपयोग में लाता है-वह (मृतादी) कहलाता है। इसका अर्थ जो प्रासुक भोजी है ऐसा वह मृतादी तथा उपलक्षण से एषणीय वस्तु का जो आहार करता है ऐसा वह (एषणीयादी) भी (नियंठे) निर्ग्रन्थ अनगार तिर्यञ्च मनुष्यादि-गतिरूप संसार को फिर भी प्राप्त करता है। सो यह किस स्थिति में रहकर संसार को पुनः प्राप्त करता है तो इसको स्पष्ट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं (नो निरुद्धभवे) इत्यादि यहां ये जितने भी मृतादी श्रवण निर्ग्रन्थ के विशेषण है-उन विशेषणों से विशिष्ट यदि वह श्रमण नि-र्ग्रन्थ है तो उसके संसार का अंत नहीं होता है अर्थात् वह संसार में ही परिभ्रमण करता रहता है। अब उन्हीं विशेषणों को कहते हैं-(नो निरुद्धभवे) वह मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ यदि अनिरुद्धभववाला है-चर-मभववाला नहीं है अर्थात् अग्रेतन जन्म जिसने अपना निरुद्ध नहीं किया है तो वह नियमतः पुनः मरकर संसार में ही जन्म धारण करेगा।

સૂત્રાર્થ—" मडाई णं भंते! અચિત્ત વસ્તુનેમૃત કહે છે તે મૃતરૂપ અચિત્ત. વસ્તુનો આહાર લેનારને મૃતાદી કહે છે. એટલે કે પ્રાસુક ભોજી તથા ઉપલક્ષણુથી એષણીય વસ્તુનો આહાર કરનાર તે ' एषणीयादी नियंठे " નિર્ગ્રંથ અણુગાર પણુ શું તિર્યંચ. મનુષ્યાદિ વગેરે ગતિરૂપ સંસારને ફરી ફરીને પ્રાપ્ત કરે છે? એટલે કે કઇ પરિસ્થિતિમાં તે નિર્ગ્રંથ સંસારને ફરી ફરીને પ્રાપ્ત કરે છે તે સૂત્રકાર નીચેના સૂત્રો વડે સ્પષ્ટ કરે છે " नो निरुद्ध-भवे " ઇત્યાદિ જે જે મૃતાદી શ્રમણુ નિર્ગ્રંથનાં વિશેષણો આ સૂત્રમાં બતાવ્યાં છે, તે વિશેષણોથી યુકત શ્રમણુ નિર્ગ્રંથના સંસારનો અંત આવતો નથી કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તે વિશેષણો વાળો શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ પ્રાસુક આહારનો ઉપભોગ કરવા છતાં પણુ સંસારમાં પરિભ્રમણુ કરે છે. હવે તે વિશેષણોનું સ્પષ્ટી કરણુ કરવામાં આવે છે. " नो निरुद्धभवे " તે મૃતાદી શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ જો અનિ-રુદ્ધ ભવ વાળો હોય ચરમભવ વાળો ન હોય એટલે કે જેણે પોતાના આગામી ભવનો અંત કર્યો નહોય તે અવશ્ય મરણુ પામીને આ સંસારમાં

प्राप्तव्यमोक्षोपि संभवेदित्यत आह-'नो निरुद्धभवपवंचे' नो निरुद्धभवप्रपञ्चः अनिरुद्धभवविस्तार इत्यर्थः। एतादृशश्च देवमनुष्यभवप्रपंचापेक्षयापि संभवेत्तत्राह-'णो पहीणसंसारे' नो प्रक्षीणसंसारः, अक्षीणचतुर्गतिगमन इत्यर्थः, यतश्चाप्रक्षीणचतुर्गतिगमनोऽतएव 'नो पहीणसंसारवेयणिज्जे' नो प्रक्षीणसंसारवेदनीयः

संसार से छूटेगा नहीं। यदि यहां पर ऐसी आशंका की जावे कि जिस मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ ने अपने अग्रेतन जन्म का निरोध नहीं किया है वह दो भव के बाद भी मुक्ति प्राप्त करने वाला हो सकता है-तो फिर उसे संसार में जन्म लेने वाला कैसे माना जा सकता है? तो इस आशंका के व्यवच्छेद के लिये सूत्रकार कहते हैं कि (नो निरुद्धभवपवंचे) यहां दो भव से मोक्ष जाने वाला विवक्षित नहीं है। यहां तो वही मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ विवक्षित है कि जिसे दो भव के बाद भी और अनेक भव करना बाकी है। क्यों कि अभीतक उसने अपना भवप्रपंच भव-विस्तार-निरुद्ध नहीं किया है। मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ अनगार अनिरुद्ध भवप्रपंच वाला देवमनुष्य भवों की अपेक्षा से भी हो सकता है-सो ऐसा वह यहां विवक्षित नहीं हुआ है किन्तु (नो पहीणसंसारे) जिसका चतुर्गतिरूप संसार में परिभ्रमण करना प्रहीण नहीं हुआ है, ऐसा ही मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ संसार में पुनः २ जन्म मरण करता है। इसके कहने का तात्पर्य यह है कि जो श्रमण निर्ग्रन्थ होकर भी

ફરી જન્મ ધારણ કરે છે, તે સંસારને તરશે નહિં અહી જો એવી શકા સેવવામાં આવે કે જે મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પોતાના આગામી ભવનો નિરોધ કર્યો નથી. તે બે ભવ કરીને પણ મુકિત પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તો તેને કેવી રીતે સંસારમાં જન્મ લેનારો માની શકાય! તે શંકાનું નિવારણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે "नो निरुद्धभवपवंचे" જેણે ભવપ્રપંચનો ભવવિસ્તારનો નિરોધ કર્યો નથી એવો શ્રમણ નિર્ગ્રંથ વારંવાર સંસારમાં જન્મ ધારણ કરે છે અહીં બે ભવ કરીને મોક્ષ જનારનું વર્ણન કર્યું નથી. અહીં તો એવા મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથનો ઉલ્લેખ કર્યો છે કે જેને બે ભવ કર્યા પછી પણ અનેક ભવ કરવાના બાકી છે. મૃતાદી અણગાર દેવ અને મનુષ્યભવની અપેક્ષાએ પણ અનિરુદ્ધ ભવ વિસ્તાર વાળા હોઈ શકે છે. પણ અહીં એવા શ્રમણ નિર્ગ્રંથની વાત કરવામાં આવી નથી પણ અહીં તો "नो पहीणसंसारे" જેનું ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનું પ્રહીણ (ક્ષીણ) થયું નથી એવો મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સંસારમાં વારંવાર ભ્રમણ કરે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ હોવા છતા દ્રવ્યલિંગી છે ભાવ-

अप्रक्षीणसंसारवेदकर्मा इत्यर्थः, अयं च सकृत् चतुर्गतिगमनतोपि स्यादित्यत आह—'नो वोच्छिन्नसंसारे' नो व्यवच्छिन्नसंसारः, अत्रुटितचतुर्गतिगमनानुबन्ध इत्यर्थः. अत एव 'नो वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे' नो व्युच्छिन्नसंसारवेदनीयः व्यवच्छिन्नं=व्यपगतम् अनुबन्धव्यवच्छेदेन चतुर्गतिगमनवेद्यकर्म यस्य स तथा, यो न तथा स नो व्युच्छिन्नसंसारवेदनीयः, अतएव 'नो निट्ठियट्ठे' नो निष्ठितार्थः निष्ठितः निष्पादितः अर्थः=मोक्षरूपं प्रयोजनं येन स निष्ठितार्थः यो न तथा स अनिष्ठितप्रयोजनक इत्यर्थः, अतएव-'नो निट्ठयट्ठकरणिज्जे' नो निष्ठितार्थकरणीयः नो नैव निष्ठितार्थानां संपादितप्रयोजनानामिव करणीयानि कृत्यानि यस्य स नो निष्ठितार्थकरणीयः, यस्मादयमेवंविधोऽत एव 'पुणरवि' पुनरपि, 'इत्थत्थं' अत्रस्थम्-अत्र=संसारे तिष्ठतीति अत्रस्थं भवं तिर्यङ्नरामरना-

---

द्रव्यलिङ्गी ही है भावलिङ्गी नहीं है। इसी कारण (नो पहीणसंसारवेयणिज्जे) जिसका संसार वेदनीय कर्म प्रहीण नहीं हुआ है। ऐसा संसार वेद्यकर्मा साधु एक २ वार चारों गति में जाने से भी हो सकता है अतः इसकी निवृत्ति के लिये (नो वोच्छिन्नसंसारे) ऐसा पद दिया है इससे यह प्रकट किया गया है कि चारों गतियों में अनेक वार परिभ्रमण जिसे करना अभी अवशिष्ट है-वंध नहीं हुआ है। इसी कारण (नो वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे) जिसका चारों गतियों में अनेक वार भ्रमण कराने में कारणभूत कर्म अभी टूटा नहीं है इसी कारण (नो निट्ठियट्ठे) मोक्षरूप प्रयोजन जिसका अभीतक पूरा नहीं हो पाया है, और इसी लिये (नो निट्ठियट्ठकरणिज्जे) जो (नो निष्ठितार्थ करणीय) बना हुआ है अर्थात्-जिसके कार्य पूर्ण हुए कार्यों की तरह पूरे नहीं हुए हैं ऐसा वह मृतादी निर्ग्रन्थ अनगार इस तरह की परिस्थिति वाला बना हुआ है तो क्या (पुणरवि) फिर से वह इस अनादि संसार में (इत्थत्थं) नारकादि गतिरूप भव को प्राप्त करता

લિંગી નથી એને આ કથન લાગુ પડે છે. એજ કારણે नो पहीणसंसारवेयणिज्जे" જેનો સંસાર વેદનીય કર્મ ક્ષીણ થયા નથી એ શ્રમણ નિર્ગ્રંથને ઉપરનું કથન લાગુ પડે છે, સંસાર વૈધર્મ્ય વાળો સાધુ ગતિમાં એક એક વાર પણ જઈ શકતો હોય છે તો તેનું નિરાકરણ કરવા માટે "नो वोच्छिन्न ससारे" વિશેષણ મૂકયું છે એટલે કે જેને ચારે ગતિમાં અનેક વાર પરિભ્રમણ કરવાનું હજી બાકી છે. અને તે કારણે "नो वोच्चिचन्नसंसारवेयणिज्जे" જેના ચારે ગતિયોમાં ભ્રમણ કરાવનાર કર્મોનો હજી ક્ષય થયો નથી, અને એજ કારણે 'नो निट्ठियट्ठ" જેનું મોક્ષરૂપ પ્રયોજન હજી સુધી પૂર્ણ થઇ શકયું નથી, અને તેથી, જે "नो निट्ठियट्ठ करणिज्जे" ઇચ્છિત અર્થની મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી શકયો નથી એટલે કે જે કૃતાર્થ થયો નથી. એવા મૃતાદી નિર્ગ્રંથ અણગાર શું "पुणरवि" ફરી ફરીને આ અનાદિ સંસારમાં 'इत्थत्थं" નરકાદિ

रकगतिरूपम्, 'हव्वं' इति वाक्यालङ्कारे शीघ्रं वा 'आगच्छइ' आगच्छति प्राप्नोति किमिति प्रश्नः। भगवानाह-'हंत' इत्यादि। 'हंता गोयमा' हन्त हे गौतम! 'हन्त' इति स्वीकारे। 'मडाई णं नियंठे' मृतादी खलु निर्ग्रन्थः 'जाव पुणरवि' यावत् पुनरपि, इह यावत्पदेन-'नो निरुद्धभवः-नो निरुद्धभवप्रपञ्चः नो प्रक्षीणसंसारः नो प्रक्षीणसंसारवेदनीयः नो व्यवच्छिन्नसंसारः नो व्यवच्छिन्न संसारवेदनीयः नो निष्ठितार्थः नो निष्ठितार्थकरणीयः' एतेषां सर्वेषां संग्रहः कर्तव्यः, 'इत्थत्थं' अत्रस्थम् नरामरनारकतिर्यग्गतिगमनलक्षणम्, 'पुणरवि' पुनरपि भूयोऽपि हव्वम् 'आगच्छइ' आगच्छति प्राप्नोतीत्यर्थः, अनिरुद्धभवादिविशेषणयुक्तो निर्ग्रन्थः पुनः पुनरपि चतुर्गतिसंसारमागच्छतीति भावः ॥सू०४॥

है। इस प्रकार से यह प्रश्न गौतम ने प्रभु से किया। इस प्रश्न का निष्कर्षार्थ यही है कि अचित्त अथवा एषणीय आहार को अपने उपयोग में लाने वाला भी श्रमण निर्ग्रन्थ यदि वह पूर्वोक्त विशेषणों वाला है तो क्या संसार में ही जन्म मरण के दुःखों को भोगने वाला बनेगा या उनसे उसका छुटकारा हो जावेगा? इसका उत्तर देते हुए भगवान गौतम से कहते हैं कि (हंता गोयमा) हां गौतम! (हंत) पद यहां स्वीकार अर्थ में प्रयुक्त हुआ है। (मडाई णं नियंठे) मृतादी निर्ग्रंथ (जाव) यावत् जो निरुद्धभव नहीं है, निरुद्धभवप्रपंच वाला नहीं है, प्रक्षीण संसार नहीं है, प्रक्षीण संसार वेदनीय नहीं है, व्युच्छिन्न संसार नहीं है, व्युच्छिन्न संसार वेदनीय नहीं है, निष्ठितार्थ नहीं है, निष्ठितार्थ करणीय नहीं है इसलिये वह (पुणरवि) फिर भी बारंबार (इत्थत्थं) नरकादि गतिरूप संसार को (हव्वं आगच्छइ) प्राप्त करता

ગતિરૂપ ભવને પ્રાપ્ત કરે છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એવો છે કે અચિત્ત અથવા એષણીય આહારનો ઉપભોગ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જો પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી યુક્ત હોય તો તે સંસારમાં વારંવાર જન્મ લઈને-જન્મમરણના દુઃખો ભોગવશે કે તેનો સંસારમાંથી છુટકારો થઈ જશે? ગૌતમ સ્વામીના એ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "हंता गोयमा!" હા, ગૌતમ! અહીં "हंता" પદ સ્વીકારના અર્થમાં વપરાયું છે "मडाई णं नियंठे" મૃતાદી નિર્ગ્રંથ કે જે નિરુદ્ધભવ વાળો નથી, નિરુદ્ધભવ પ્રપંચ વાળો નથી, પ્રક્ષીણ સંસારવાળો નથી, પ્રક્ષીણ સંસાર વેદનીય કર્મ વાળો નથી, સંસાર ના અંત વાળો નથી, અંત કરેલા સંસાર વેદનીય કર્મ વાળો નથી, જે કૃતાર્થ થયેલ નથી, જે કૃત કૃત્ય થયેલ નથી જેનું કાર્ય સમાપ્ત થયેલા કાર્યની જેમ પૂરૂં થયેલ નથી તે "पुणरवि" ફરીથી પણ વારંવાર "इत्थत्थं" નરકાદિ ગતિરૂપ સંસારને 'हव्वं आगच्छइ'

संसारचक्रमध्यगतो मुनिजीवः प्राणभूतादिनामषट्केन कालभेदेन, युगपत् च वक्तव्यः स्यात् इति विवक्षुः प्रश्नयन्नाह —' से णं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्—से णं भंते ! किंति वत्तव्वं सिया गोयमा ! पाणेत्ति वत्तव्वं सिया, भूएत्ति वत्तव्वं सिया, जीवेत्ति वत्तव्वं सिया, सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया, विण्णुत्ति वत्तव्वं सिया, वेदेत्ति वत्तव्वं-सिया, पाणे, भूए, जीवे, सत्ते, विण्णू, वेदेत्ति वत्तव्वं सिया, से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ से णं पाणेत्ति वत्तव्वं सिया जाव वेदेत्ति वत्तव्वं सिया, गोयमा ! जम्हा आणमइ वा पाणमइ उस्ससइ वा णीससइ वा तम्हा पाणेत्ति वत्तव्वं सिया, जम्हा भूए भवइ भविस्सइ य तम्हा भूएत्ति वत्तव्वं सिया जम्हा जीवइ जीवत्तं आउयं च कम्मं उवजीवइ तम्हा जीवेत्ति वत्तव्वं सिया, जम्हा सत्ते सुहासुहेहिं कम्मेहिं तम्हा सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया, जम्हा तित्तकडुकसायं अंबिलमहुरे रसे जाणइ तम्हा विण्णुत्ति वत्तव्वं सिया जम्हा वेदेति य सुहदुक्खं तम्हा वेदेत्ति वत्तव्वं सिया, से तेणट्ठेणं गोयमा ! पाणेत्ति वत्तव्वं सिया जाव वेदेत्ति वत्तव्वं सिया ॥ सू० ५ ॥

है। तात्पर्य यह है कि अनिरुद्ध भवादि विशेषण वाला निर्ग्रन्थ पुनः २ चतुर्गतिरूप में जन्म मरण करता रहता है ॥ सू-४ ॥

संसारचक्र के मध्य में रहा हुआ मुनि का जीव प्राण भूतादि छह नाम से भिन्न २ समय में कि एक ही समय में वक्तव्य हो सकता है

પ્રાપ્ત કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અનિરુદ્ધ ભવાદિ વિશેષણોથી યુક્ત નિર્ગ્રંથ વારંવાર ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં જન્મ મરણ પામ્યા કરે છે ॥ સૂ.૪॥

સંસાર ચક્રની મધ્યમાં રહેલા મુનિના જીવને પ્રાણ, ભૂત વગેરે છ નામે જુદા જુદા સમયે કે એક જ સમયે શું વર્ણવી શકાય છે? આ

छाया– तत् खलु भदन्त ! किमिति वक्तव्यं स्यात्, गौतम !. प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, भूत इति वक्तव्यं स्यात्, जीव इति वक्तव्यं स्यात्, सत्त्व इति वक्तव्यं स्यात्, विज्ञ इति वक्तव्यं स्यात्, वेद इति वक्तव्यं स्यात्, प्राणो भूतो जीवः सत्त्वो विज्ञो वेद इति वक्तव्यं स्यात्, तत्केनार्थेन भदन्त ! स खलु प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, यावत् वेद इति वक्तव्यं स्यात् गौतम ! यस्मात् आनिति

क्या ? इस प्रश्न को पूछने की इच्छा से गौतमस्वामी प्रभुसे प्रश्न करते हैं–' से णं भंते ' इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(से णं भंते ! किं ति वत्तव्वं सिया) हे भदंत ! वह निर्ग्रन्थ मुनि जीव किस शब्द से वक्तव्य हो सकता है ? (गोयमा ! पाणे त्ति वत्तव्वं सिया) वह निर्ग्रन्थ मुनि जीव " प्राण" इस शब्द से कहा जा सकता है। (भूएत्ति वत्तव्वं सिया) "भूत" इस शब्द से कहा जा सकता है। (सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) "सत्व" इस शब्दसे कहा जा सकता है। (विण्हु त्ति वतव्वं) "विज्ञ" इस शब्द से कहा जा सकता है वेयो-त्ति वत्तव्वं सिया) "वेद" इस शब्द से कहा जा सकता है (पाणे, भूए जीवे, सत्ते विण्णू वेदेत्ति वत्तव्वं सिया) प्राण, भूत, जीव, सत्त्व विज्ञ, और वेद इन सब शब्दों से वह कहा जा सकना है। (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) हे भदंत ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि (से णं पाणेत्ति वतव्वं सिया जाव वेयो त्ति वत्तव्वं सिया) वह मुनि जीव (प्राण) इस शब्द से कहा जा सकता है यावत् (वेद) इस शब्द

પ્રશ્નનો ઉત્તર જાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને " से णं भंते " ઇત્યાદિ પદથી પૂછે છે.

સૂત્રાર્થ–(सेणं भंते किं ति वत्तव्व सिया) હે ભગવન્ તે નિર્ગ્રંથ મુનિના જીવને કયા શબ્દથી વર્ણવી શકાય છે ! (गोयमा ! पाणेत्ति वत्तव्व सिया) તે નિર્ગ્રંથ મુનિ જીવને "પ્રાણ" સંજ્ઞાથી વર્ણવી શકાય છે, (भूए त्ति वत्तव्वं सिया) "ભૂત" શબ્દથી પણ ઓળખી શકાય છે, (सत्ते त्ति वत्तव्वं सिया) 'સત્વ" શબ્દથી પણ ઓળખી શકાય છે. (विण्णु त्ति वत्तव्वं सिया) "વિજ્ઞ" શબ્દથી પણ ઓળખી શકાય છે, (वेयोत्ति वत्तव्वं सिया) " वेद " શબ્દથી પણ ઓળખી શકાય છે. (पाणे भूए, जीवे, सत्ते, विण्णू वेदेत्ति वत्तव्वं सिया " તેને પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્વ, વિજ્ઞ અને વેદ, એ બધા શબ્દોથી ઓળખી શકાય છે (से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભગવન્ ! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે (से णं पाणेत्ति वत्तव्वं सिया जाव वेयो त्ति वत्तव्वं सिया) તે મુનિને "પ્રાણ" ભૂત, જીવ, સત્વ વગેરેથી ઓળખી શકાય છે,

प्राणिति वा उच्छ्वसति वा निःश्वसति वा तस्मात् प्राण इति वक्तव्यं स्यात्। यस्माद् भूतो भवति भविष्यति च तस्मात् भूत इति वक्तव्यं स्यात्, यस्मात् अ जीवत जीवति जीवत्वम् आयुष्कं च कर्म उपजीवति तस्मात् जीव इति वक्तव्यं स्यात् यस्मात् सक्तः शुभाशुभैः कर्मभिः तस्मात् सत्त्व इति वक्तव्यं स्यात्, यस्मात् तिक्तकटुकषायाम्लमधुरान् रसान् जानाति तस्मात् विज्ञ इति वक्तव्यं स्यात्,

से कहा जा सकता है ? (गोयमा ! जम्हा आणमइ वा पाणमइ वा उस्ससइ वा णीससइ वा तम्हा पाणेत्ति वत्तव्वं सिया) हे गौतम ! जिस कारण से वह मुनि जीव आभ्यन्तर श्वास को लेता है, आभ्यन्तर श्वास को छोड़ता है, बाह्य श्वास को ग्रहण करता है और बाह्य-श्वास को छोड़ता हैं इस कारण वह (प्राण) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा भूए, भवइ, भविस्सइ य तम्हा भूए त्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण वह हुआ है, होता है, होगा, इस कारण वह (भूत) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा जीवे जीवइ जीवत्तं आउयं च कम्मं उवजीवइ तम्हा जीवेत्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण से यह भूतकाल में जीव के धर्म को प्राप्त हुआ वर्तमान में जीता है, जीवत्व और आयुष्क कर्म का यह अनुभव करता है और भविष्यत् में भी जीवेगा इस कारण यह (जीव) इस शब्द से कहा जा सकता है।(जम्हा सत्ते सुभासुभेहिं कम्मेहिं तम्हा सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण यह शुभ और अशुभ कर्मों के द्वारा बद्ध हुआ है इस कारण यह (सत्त्व) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा त्तित्तकडु कसाय अंबिलमहुरे

(गोयमा ! जम्हा आणमइ वा पाणमइ वा उस्ससइ वा णीससइ वा तम्हा पाणेत्ति वत्तव्वं सिया) જે કારણે તે મુનિનો જીવ બાહ્યાભ્યન્તર શ્વાસ અને નિઃશ્વાસને ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે તે કારણે તેને "પ્રાણ" શબ્દથી ઓળખી શકાય છે (जम्हा भूए, भवइ, भविस्सइ य तम्हा भूए त्ति वत्तव्वं सिया) જે કારણે તેની ઉત્પત્તિ થઇ હતી, થાય છે અને થશે તે કારણે તેને "भूत" શબ્દથી ઓળખી શકાય છે. (जम्हा जीवे जीवइ जीवत्त आउयं च कम्मं उव-जीवइ तम्हा जीवेत्ति वत्तव्वं सिया) જે કારણે તેણે ભૂતકાળમાં જીવના ધર્મને પ્રાપ્ત કર્યા હતા, વર્તમાનમાં જીવે છે જીવત્વ આયુષ્ય કર્મનો તે અનુ-ભવ કરે છે, અને ભવિષ્યમાં પણ જીવશે, તે કારણે તેને માટે "જીવ" શબ્દ વાપરી શકાય છે. (जम्हा सत्ते सुभासुभेहिं कम्मेहिं तम्हा सत्ते त्ति वत्तव्वं सिया) જે કારણે તે શુભ અને અશુભ કર્મો વડે બદ્ધ છે તે કારણે "સત્વ" શબ્દથી ઓળખી શકાય છે. (जम्हा त्तित्त कडु कसाय अविलमहुरे रसे

यस्मात् वेदयति च सुखदुःखं तस्मात् वेदयिता इति वक्तव्यं स्यात् तत्तेनार्थेन प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, यावत् वेदयिता इति वक्तव्यं स्यादिति ॥ सू० ५ ॥

टीका—'से णं भंते' तत् खलु भदन्त! 'किंति वक्तव्वं सिया' किमिति वक्तव्यं स्यात्, तत्र स निर्ग्रन्थो जीवः किमिति वक्तव्यं स्यात्? भगवानाह —'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'पाणेति वत्तव्वं सिया' प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, तत्र यदा उच्छ्वासादिमत्त्वस्य विवक्षा क्रियते तदा निर्ग्रन्थजीवं प्रति प्राण इत्येवंरूपो व्यपदेशः कर्तुं शक्यते एव, प्राणनक्रियादिमत्त्वेन प्राणेत्यन्वर्थनामसंभवात्। 'भूएत्ति वत्तव्वं सिया' भूत इति वक्तव्यं

रसे जाणइ, तम्हा विण्णुत्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण यह तिक्त, कटुक, कषाय, आम्ल, मधुर रसों को जानता है इस कारण (विज्ञ) इस शब्द द्वारा यह कहा जा सकता है। (जम्हा वेदनीय सुहदुक्खं तम्हा वेदेत्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण सुख दुःख का वेदन करता है इस कारण यह (वेद) इस शब्द से कहा जा सकता है।

टीकार्थ—(से णं भंते!) हे भदन्त! वह मुनि जीव (किं त्ति वत्तव्वं सिया) (किमिति) किस शब्द से कहा जा सकता है? भगवान इसका उत्तर देते हुए कहते हैं कि-(गोयमा) हे गौतम! वह (पाणेत्ति वत्तव्वं सिया) प्राण इस रूप से कहा जा सकता है। जिस समय उच्छ्वास आदि से युक्तता की विवक्षा की जाती है तब उस समय-निर्ग्रन्थ जीव के प्रति (प्राण) इस रूप से व्यपदेश किया जा सकता है। क्यो कि प्राणन क्रिया आदि वाला वह है-इससे (प्राण) ऐसा अन्वर्थ नाम उसका हो जाता है। (भूए त्ति वत्तव्वं सिया) जिस

जाणइ, तम्हा विण्णू त्ति वत्तव्वं सिया) જે કારણે તે તીખો, કડવો, તુરો ખાટો, અને મીઠો રસ જાણે છે તે કારણે તેને 'વિજ્ઞ' કહેવામાં આવે છે. (जम्हा वेदनीय सुहदुक्ख तम्हा वेदे त्ति वत्तव्व सिया) જે કારણે સુખ દુઃખ વેદન કરે છે. તે કારણે તેને "વેદ" કહેવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ–"से णं भंते!" હે ભગવન્! તે મુનિજીવને (किं त्ति वत्तव्वं सिया) કયા શબ્દથી ઓળખાવી શકાય છે.

"गोयमा!" હે ગૌતમ! "पाणेत्ति वत्तव्वं सिया" તેને "પ્રાણ" કહી શકાય છે. જ્યારે શ્વાસોચ્છ્વાસ વગેરે યુક્ત પણાની વાત કહેવામાં આવતી હોય ત્યારે નિર્ગ્રંથજીવને માટે "પ્રાણ" શબ્દનો પ્રયોગ કરી શકાય છે કારણ કે તે પ્રાણુનક્રિયા વગેરે યુક્ત હોવાને કારણે "પ્રાણ" નામ તેને માટે અર્થ-યુક્ત જણાય છે. "भूएत्ति वत्तव्वं सिया" તેને "ભૂત" પણ કહી શકાય છે

स्यात्, यदा तु भवनादि धर्मवत्त्वस्य विवक्षा क्रियते तदा भूत इत्यन्वर्थनाम संभवेन भूत इति व्यवहारस्य संभवात्। 'जीवेत्ति वत्तव्वं सिया' जीव इति वक्तव्यं स्यात्, यदा तु उपयोगादिमत्त्वधर्मस्य विवक्षा क्रियते तदा जीव इति व्यवहारस्याप्यदुष्टत्वात्, 'सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया' सत्त्व इति वक्तव्यं स्यात्, यदा तु शुभाशुभयुक्तत्वरूपधर्मस्य विवक्षा क्रियते तदा सत्त्व इति नामतोपि व्यवहारस्य कर्तुं शक्यत्वादिति, 'विण्णुत्ति वत्तव्वं सिया' विज्ञ इति वक्तव्यं स्यात्, कटुकषायादि रसास्वादनकर्तृत्वरूपधर्मविवक्षायां विज्ञ इति व्यवहारस्य संभवादिति। 'वेदेत्ति वत्तव्वं सिया' वेद इति वक्तव्यं स्यात्, सुखदुःखादिमत्त्वानुभवकर्तृत्वात्मकधर्मविवक्षायां वेद इति व्यवहारस्य संपादनसंभवादिति। 'पाणे भूए जीवे सत्ते विण्णू

समय भवन (होना) आदि धर्मसे युक्तताकी विवक्षा करनेमें आती है उस समय उसमें (भूत) इस अन्वर्थ सार्थक नाम की संभवता से (भूत) ऐसा व्यवहार हो सकता है। (जीवे त्ति वत्तव्वं सिया) जिस समय उपयोग आदि धर्म से युक्तता की विवक्षा की जाती है उस समय उसमें (जीव) ऐसा व्यवहार भी हो सकता है। इसमें कोई दोष की बात नहीं है। (सत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) जिस समय शुभ अशुभ कर्म से युक्तता की विवक्षा की जाती है उस समय (सत्त्व) इस नाम से उसका व्यवहार किया जा सकता है। (विण्णु त्ति वत्तव्वं सिया) जिस समय कटुक, (कडवा) कषाय आदि रसोंके आस्वादनकर्तृत्वरूप धर्मकी विवक्षा कीजाती है उस समय (विज्ञ) इस शब्दसे भी वह कहा जा सकता है। (वेयोत्ति वत्तव्वं सिया) जिस समय सुख दुःख आदिको अनुभव करने रूप धर्म की विवक्षा की जाती है उस समय उसमें (वेद) इस शब्द

જ્યારે થવું વગેરે ધર્મથી યુક્ત પણાની વિવક્ષા કરવામાં આવતી હોય ત્યારે "ભૂત" નામ અર્થયુક્ત (સાર્થક) લાગે છે માટે તે સમયે "ભૂત" શબ્દનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. "जीवे त्ति वत्तव्व सिया" તેને "જીવ" પણ કહી શકાય છે. જ્યારે ઉપયોગ આદિ ધર્મથી યુક્ત વિવક્ષા કરવામાં આવતી હોય ત્યારે તેને માટે "જીવ" શબ્દનો પણ ઉપયોગ કરી શકાય છે. "सत्ते त्ति वत्तव्वं सिया" તેને "સત્વ" પણ કહેવાય છે, જ્યારે શુભ અશુભ કર્મથી યુક્ત પણાની વિવક્ષા કરાતી હોય ત્યારે "સત્વ" નામથી પણ તેને ઓળખી શકાય છે. "विण्णु त्ति वत्तव्वं सिया" જ્યારે કડવો, ખાટો, મધુર વગેરે રસોના આસ્વાદન કરવારૂપ ધર્મની વિવક્ષા કરવામાં આવતી હોય ત્યારે તેને માટે "વિજ્ઞ" શબ્દનો પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે "वेयोत्ति वत्तण्व सिया" જ્યારે સુખદુઃખ વગેરેના અનુભવ કરવારૂપ ધર્મની વિવક્ષા કરવામાં આવતી

वेदेत्ति वत्तव्वंसिया' प्राणो भूतो जीवः सत्त्वो विज्ञो वेद इति वक्तव्यं स्यात्, यदा तु उच्छ्वासादि धर्मैर्युगपदेव विवक्षा क्रियते तदाऽसौ निर्ग्रन्थो जीवः प्राण इति जीव इति सत्त्व इति विज्ञ इति वेद इति सर्वैरेव पदैर्व्यवहर्तुं शक्यते एवेति भावः, निगमनवाक्यमिदम् । निर्ग्रन्थो जीवः प्राणादिपदेन व्यवह्रियते तत्र किं कारणमित्याशयेन पृच्छति-'से केणट्ठेणं' इत्यादि, 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ से णं' तत् केनार्थेन हे भदन्त! एवमुच्यते स खलु=निर्ग्रन्थो जीवः 'पाणेति वत्तव्वं सिया' प्राण इति वक्तव्यं स्यात् 'जाव वेदेत्ति वत्तव्वं सिया' यावत् वेद इति वक्तव्यं स्यात्, निर्ग्रन्थजीवस्य प्राणादि शब्दव्यवहारे किं कारणमिति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम! 'जम्हा आणमइ वा' यस्मात् कारणात् निर्ग्रन्थजीव आनिति-आननक्रियां करोति

द्वारा भी व्यवहार हो सकता है। (पाणे, भूए, जीवे, सत्ते, विण्णू, वेदेत्ति वत्तव्वं सिया) और जिस समय उच्छ्वास आदि धर्मों से युक्तता की युगपत (एकसाथ) विवक्षा की जाती है उस समय वह निर्ग्रन्थ जीव प्राण, भूत, जीव, सत्त्व, विज्ञ, और वेद, इन सब ही शब्दों द्वारा कहा जा सकता है। यह निर्गमन (समाप्ति) वाक्य हैं। इसमें क्या कारण है-इसी आशय से प्रेरित होकर गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं-(से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ से णं पाणेत्ति वत्तव्वं सिया, जाव वेयोत्ति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त! यह आप किस कारण से कहते हैं कि वह मुनि जीव प्राण इस शब्द से कहा जा सकता है यावत् वह (वेद) इस शब्द से कहा जा सकता है? तात्पर्य यह कि निर्ग्रन्थ जीव प्राणादि शब्दों द्वारा कहने में क्या कारण है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं (गोयमा!) हे गौतम! (जम्हा) जिस कारण (आणमइ) निर्ग्रन्थ

હોય ત્યારે તેને માટે "વેદ" શબ્દનો પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે. "पाणे, भूए, जीवे, सत्ते, विण्णू वेदेत्ति वत्तव्वं सिया" અને જ્યારે શ્વાસોચ્છ્વાસ વગેરે ધર્મોથી યુક્ત પણાની એક સાથે વિવક્ષા કરાતી હોય છે ત્યારે તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જીવને માટે પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્વ, વિજ્ઞ અને વેદ એ છએ શબ્દોનો પ્રયોગ થઇ શકે છે. આ નિર્ગમન (સમાપ્તિ) વાકય છે. તેનું કારણ જાણવાના આશયથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે "से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ से णं पाणेत्ति वत्तव्वं सिया, जाव वेयोत्ति वत्तव्वं सिया?" હે ભગવન્! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને પ્રાણ, ભૂત, જીવ, સત્વ, વિજ્ઞ, અને વેદ કહી શકાય છે? તેનો ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે "गोयमा!" હે ગૌતમ! "जम्हा" જે કારણે "आणमइ वा पाण·

आभ्यन्तरश्वासं गृह्णाति, 'पाणमइ वा' प्राणिति वा, प्राणनक्रियां करोति, आभ्यन्तरं श्वासं मुञ्चति ' उस्ससइ वा ' उच्छ्वसिति वा, बाह्यं श्वासं गृह्णाति, 'णीससइ वा' निःश्वसिति वा, बाह्यं श्वासं त्यजति, 'तम्हा पाणेत्ति वत्तव्वं सिया' तस्मात् प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, यस्मात् कारणात् आननप्राणनोच्छ्वास-निश्वासक्रियां संपादयति तस्मात् कारणात् असौ निर्ग्रन्थ जीवः प्राण इत्याख्यया आख्यायते तत-श्चान्वर्थमादायैव तथा व्यवहार इति भावः । 'जम्हा भूए भवइ भविस्सइ य' यस्मात् भूतो भवति भविष्यति च ' तम्हा भूएत्ति वत्तव्वं सिया ' तस्मात् भूत इति वक्तव्यं स्यात्, पूर्वकालेऽभूत् वर्तमानकाले एतस्योत्पत्तिरस्ति शरीरसंबन्धात्, अनागतकालेप्युत्पन्नो भविष्यति तस्मादुत्पत्तिमत्त्वधर्ममादाय भूत इति व्यवहारं लभते इति भावः । 'जम्हा जीवे' यस्मात् कारणात् अजीवत्-अतीतकाले जीवधर्म प्राप्तोऽभूत् जीवस्यानादिकालिकत्वात्, 'जीवइ' जीवति प्राणान् धारयति वर्तमानकाले जीवत्व धर्मवानस्ति ' जीवत्त आउयं च कम्मं उवजीवइ '

जीव अभ्यन्तर श्वास को ग्रहण करता है (पाणमइ) आभ्यन्तर श्वास को छोडता है (उस्ससइ) बाह्यश्वास को ग्रहण करता है, (नीससइ) बाह्यश्वास को छोडता है (तम्हा पाणेत्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण वह (प्राण) शब्द से कहा जा सकता है । (जम्हा भूए भवइ भविस्सइ य तम्हा भूएत्ति वत्तव्वं सिया) जिस कारण से भूतकाल में शरीर के संबंध से उत्पन्न हुआ वर्तमान काल में यह उत्पन्न होता है और अनागत भविष्यत् काल में भी यह उत्पन्न होगा इस कारण से उत्पत्तिमत्व धर्म को लेकर (भूत) इस शब्द से कहा जा सकता है । (जम्हा जीवे) अनादी कालिक होने के कारण अतीत-कालमें जिस कारण से इसने जीव के धर्म को प्राप्त किया है, तथा वर्तमानकाल में भी (जीवइ) यह प्राणों को धारण कर रहा है-जीवत्वरूप धर्मवाला बना हुआ है-(जीवत्तं आउयं च कम्मं उवजी-

---

मइ वा" श्रमणु निर्ग्रंथ જીવ આભ્યન્તર શ્વાસને ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે "उससइ वा नीससइ वा" બાહ્ય શ્વાસને ગ્રહણ કરે છે અને છોડે છે, "तम्हा पाणे त्ति वत्तव्वं सिया" તે કારણે તેને માટે "પ્રાણ" શબ્દ કહેવામાં આવે છે "जम्हा भूए भवइ भविस्सइ य तम्हा भूएत्ति वत्तव्व सिया" જે કારણે ભૂતકાળમાં તેનું શરીર ઉત્પન્ન થયું, વર્તમાન કાળે ઉત્પન્ન થાય છે. અને ભવિષ્ય કાળે પણ તે ઉત્પન્ન થશે, તે કારણે ઉત્પત્તિરૂપ ધર્મની અપેક્ષાએ તેને "ભૂત" પણ કહી શકાય છે ' जम्हा जीवे" અનાદિ હોવાને કારણે ભૂતકાળમાં તેણે જે કારણે જીવના ધર્મોને પ્રાપ્ત કર્યા હતા, વર્તમાન કાળે પણ તે "जीवइ" જીવના ધર્મવાળા છે- "जीवत्तं आउयं च कम्मं उवजीवइ" તથા ઉપયોગ

जीवत्वमायुष्कं च कर्म उपजीवति, जीवत्वम्=उपयोगलक्षणम् पूर्वबद्धम् आयुष्कं च देहावस्थानकारणम् कर्म उपजीवति-अनुभवति, 'तम्हा जीवेत्ति वत्तव्वं सिया' तस्मात् जीव इति वक्तव्यं स्यात्, अतएव कारणात् स निर्ग्रन्थः जीवशब्देन व्यपदेश्यः स्यादिति भावः। 'जम्हा सत्ते-सुहासुहेहिं कम्मेहिं' यस्मात् सक्तः=आसक्तः शुभाशुभेषु कर्मसु, यस्मात् कारणात् शुभाशुभेषु कर्मसु व्यापृतः 'तम्हा सत्तेति वत्तव्वं सिया' तस्मात् सत्त्व इति वक्तव्यं स्यात् 'जम्हा तित्तकडुकसायंऽविल महुरे रसे जाणइ' यस्मात् तिक्त कटु कषायाम्लमधुरान् रसान् जानाति, एतेषां रसानामास्वादं करोति, 'तम्हा विन्नुत्ति वत्तव्वंसिया' तस्माद्विज्ञ इति वक्तव्यं स्यात्, तिक्तादि पंचविधरसास्वादकर्तृत्वेन निर्ग्रन्थजीवस्य विज्ञत्वमपि भवतीति भावः। 'जम्हा वेदेत्ति य सुहदुक्खं' यस्मात् वेदयति च सुखदुःखम्, यस्मात् कारणात् सुखदुःखमनुभवति 'तम्हा वेदोत्ति वत्तव्वं सिया' तस्मात् वेद इति

वइ) तथा उपयोग लक्षणरूप जीवत्व का और जो वर्तमान देह में इसके अवस्थान का कारण बना हुआ है उस पूर्वबद्ध आयुष्क कर्म का अनुभव कर रहा है (तम्हा जीवे त्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण यह (जीव) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा सत्ते सुहासुहकम्मेहिं) जिस कारण से यह शुभ और अशुभ कर्मों में आसक्त होता रहता है (तम्हा सत्तेति वत्तव्वं सिया) इस कारण यह सत्त्व शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा तित्तकडुकसायंऽविलमहुरे रसे जाणइ) जिस कारण यह तिक्त, कटु, कषाय, आम्ल, मधुर रसों को जानता है-अर्थात् यह इन रसोंका आस्वादन करता है (तम्हा विण्णु त्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण यह (विज्ञ) इस शब्द से कहा जा सकता है। (जम्हा वेदेत्ति सुह-दुक्खं) जिस कारण से यह सुख दुःख का वेदन करता है-अनुभव करता है (तम्हा वेदोत्ति वत्तव्वं सिया) इस कारण यह वेद इस शब्द से कहा

લક્ષણ રૂપ જીવત્વનો તથા જે વર્તમાન દેહમાં જીવને રહેવાનું કારણ બનેલ છે તે પૂર્વબદ્ધ આયુષ્ક કર્મનો અનુભવ કરી રહ્યો છે "तम्हा जीवेत्ति वत्तव्वं सिया" તે કારણે તેને "જીવ" પણ કહી શકાય છે. "जम्हा सत्ते सुहासुहकम्मेहिं" જે કારણે તે શુભાશુભ કર્મોમાં આસક્ત રહે છે. "तम्हा सत्ते त्ति वत्तव्वं सिया" તે કારણે તેને "સત્વ" પણ કહેવામાં આવે છે "जम्हा ति कडु कसायंऽविलमहुरे रसे जाणइ" જે કારણે તે તીખો, કડવો, તુરો, ખાટો અને મીઠો રસ જાણે છે એટલે કે તેનું આસ્વાદન કરે છે "तम्हा विण्णु त्ति वत्तव्वं-सिया" તે કારણે તેને "વિજ્ઞ" કહી શકાયછે. "जम्हा वेदेत्ति सुहदुक्खं" જે કારણે તે સુખ અને દુઃખનું વેદન કરે છે तम्हा वेदोत्ति वत्तव्वं सिया" તે

वक्तव्यं स्यात्, सुखदुःखयोरनुभवकर्तृत्वेन निर्ग्रन्थजीवस्य वेदत्वमपि भवतीति भावः। 'से तेणट्टेणं' तत् तेनार्थेन, एभिः कारणैः हे गौतम! 'पाणेत्ति वत्तव्वं-सिया' प्राण इति वक्तव्यं स्यात्, 'जाव वेदोत्तिवत्तव्वं सिया' यावत् वेद इति वक्तव्यं स्यात्, अर्थात् हे गौतम! प्राणधारणोपयोगवत्त्वोत्पत्त्यादिमत्त्वशुभादि कर्मानुभवनकर्मसंसक्तत्वादिधर्मैरुपेतत्वात् निर्ग्रंथजीवः प्राणादिवेदपर्यन्तपदैर्व्यवहर्तुं शक्यते एवेति भावः। अत्र यावत्पदेन भूतजीवसत्त्वविज्ञानां ग्रहणं भवतीति ॥सू५॥

पूर्वं प्रासुकाहारभोजिनोऽनिरुद्धभवप्रपञ्चादिविशेषणयुक्तस्य साधोरपि संसारचक्रे पुनः पुनरपि आगमनं भवतीति प्रतिपादितम्, अधुना प्रासुकाहारभोजिनो निरुद्धभवप्रपञ्चादिविशेषणविशिष्टस्य साधोः पुनः का गतिर्भवतीति प्रतिपादनायाह-' मडाई णं भंते ' इत्यादि।

मूलम्—मडाई णं भंते! नियंठे निरुद्धभवे, निरुद्धभवपवंचे, जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे, णो पुणरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ? हंता गोयमा! मडाई णं णियंठे जाव पुणरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ, से णं भंते किं वत्तव्वं सिया? गोयमा! सिद्धेत्ति वत्तव्वं सिया बुद्धेत्ति वत्तव्वं सिया, मुत्तेत्ति वत्तव्वंसिया, पारगएत्ति वत्तव्वं सिया, परंपरगएत्ति वत्तव्वं सिया, सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे अंतकडे सव्वदुक्खपहीणेत्ति वत्तव्वंसिया, सेवं भंते सेवं भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता, संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ॥ सू० ६ ॥

जा सकता है। (तेणट्ठेणं पाणे त्ति वत्तव्वं सिया) इसलिये हे गौतम! इन कारणोंको लेकर (पाणे त्ति वत्तव्वं सिया जाव वेदोत्ति वत्तव्वं सिया) निर्ग्रन्थ जीव प्राणसे लेकर वेदतकके शब्दोंद्वारा कहा जा सकता है॥सू.५॥

કારણે તેને "વેદ" પણ કહી શકાય છે. " से तेणट्ठेण पाणेत्ति वत्तव्वं सिया-जाव वेदोत्ति वत्तव्वं सिया" હે ગૌતમ! તે કારણે નિર્ગ્રંથ જીવને પ્રાણથી લઈને વેદ સુધીના શબ્દો વડે ઓળખાવી શકાય છે. ॥ સૂ ૫॥

छाया—मृतादी खलु भदन्त ! निर्ग्रन्थो निरुद्धभवो निरुद्धभवप्रपञ्चो यावत् निष्ठितार्थकरणीयो नो पुनरपि अत्रस्थं हव्यं आगच्छति, हन्त गौतम ! मृतादी निर्ग्रन्थो यावत् नो पुनरपि अत्रस्थं हव्यं आगच्छति । स खलु भदन्त ! किं वक्तव्यं

अभी पहिले ऐसा प्रतिपादन किया जा चुका है कि जो श्रमण निर्ग्रन्थ प्रासुक भोजी तो है, परन्तु यदि वह अनिरुद्धभवप्रपंच आदि विशेषणवाले है तो उसका भी चतुर्गतिरूप संसार सागर में ही बार २ भ्रमण होता रहता है । अब सूत्रकार यह कहतें हैं कि जो श्रमण निर्ग्रन्थ प्रासुक आहार भोजी है और साथ में निरुद्धभवप्रपंच आदि विशेषणवाला भी है तो उसकी क्या गति होती है सो कहते हैं 'मडाई णं भंते' इ.

सूत्रार्थ-(भंते ! निरुद्धभवे निरुद्धभवपवंचे जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे मडाई णं नियंठे) हे भदन्त ! जिसने अपना अग्रेतन जन्म निरुद्ध कर दिया है, अपने भवप्रपंच को रोक दिया है यावत् जिसका कार्य पूर्ण हुए कार्य की तरह पूर्ण समाप्त हो चुका है ऐसा वह मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ क्या (पुणरवि इत्थत्थं हव्वं णो आगच्छइ) फिर से भी मनुष्य आदि गतिरूप संसार को प्राप्त नहीं करता है ? (हंता गोयमा) हां गौतम ! (मडाई णं णियंठे जाव पुणरवि इत्थत्थं हव्वं नो आगच्छइ) निरुद्धभव आदि विशेषण वाला मृतादी श्रमण निर्ग्रन्थ यावत् फिर से भी मनुष्य

આગળ એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે જે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પ્રાસુક આહાર ગ્રહણ કરનાર છે, પણ અનિરુદ્ધ ભવપ્રપંચ આદિ વિશેષણો વાળો હોય છે તેને પણ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમા વારંવાર ભ્રમણ કરવું પડે છે. હવે એ બતાવામાં આવે છે કે જે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પ્રાસુક આહારનો ઉપયોગ કરતો હોય અને નિરુદ્ધ ભવપ્રપંચ વગેરે વિશેષણો વાળો હોય તેની કેવી ગતિ થાય છે !

"मडाई णं भंते !"

સૂત્રાર્થ- (भंते ! निरुद्धभवे निरुद्धभवपवंचे जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे मडाईणं नियंठे) હેભગવન્ ! જેણે પોતાના આગામી ભવનો નિરોધ કરી નાંખ્યો છે, પોતાના ભવવિસ્તારનો નિરોધ કર્યો છે, યાવત્ જેનું કાર્ય સંપૂર્ણ થયેલા કાર્યની જેમ પૂર્ણ થઇ ગયેલું છે (એટલે એવો કે જે કૃતકૃત્ય થઇ ગયેલ છે) એવો મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ શું (पुणरवि इत्थत्थं हव्वं णो आगच्छइ ?) ફરીથી મનુષ્ય વગેરે ચાર ગતિ વાળા સંસારને પ્રાપ્ત કરતો નથી ? (हंता गोयमा !) હા ગૌતમ ! (मडाई णं णियंठे जाव पुणरवि इत्थत्थं हव्वं नो आगच्छइ) નિરુદ્ધ ભવ વગેરે વિશેષણો વાળો મૃતાદી શ્રમણ નિર્ગ્રંથ મનુષ્ય વગેરે ચતુર્ગતિરૂપ

स्यात्, गौतम सिद्ध इति वक्तव्यं स्यात् बुद्ध इति वक्तव्य स्यात् मुक्त इति वक्तव्यं स्यात्, पारगत इति वक्तव्यं स्यात्, परंपरागत इति वक्तव्यं स्यात्, सिद्धः बुद्धः मुक्तः परिनिर्वृतः अन्तकृतः सर्वदुःखप्रहीण इति वक्तव्यं स्यात्, तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥सू०६॥

आदि गतिरूप संसार को प्राप्त नहीं करता है। (से णं भंते ! किं वत्तव्वं सिया ? हे भदन्त ! आत्मकल्याण करने वाला वह श्रमणनिर्ग्रन्थ अनगार किस नाम से कहा जा सकता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सिद्धेत्ति वत्तव्वं सिया) पूर्वोक्त विशेषण वाला वह श्रमण निर्ग्रन्थ अनगार (सिद्ध) इस नाम से कहा जा सकता है। (बुद्धेत्ति वत्तव्वं सिया) बुद्ध इस नाम से कहा जा सकता है। (मुत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) (मुक्त) इस नाम से कहा जा सकता है। (पारगए त्ति वत्तव्वं सिया) (पारगत) इस नाम से कहा जा सकता है। (परंपरगए त्ति वत्तव्वं सिया) (परंपरागत) इस नाम से कहा जा सकता है। (सिद्धे बुद्धे मुत्ते, परिनिव्वुडे अंतकडे, सव्वदुक्खपहीणे त्ति वत्तव्वं सिया) सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत, अन्तकृत, सर्वदुक्खप्रहीण इस तरह इन शब्दों द्वारा वह कहा जा सकता है। (सेवं भंते ! सेवं भंते ! भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) हे भदन्त ! आपने जो कहा है वह ऐसा

સંસારમાં ફરી જન્મ લેતો નથી. (से भंते ! किं वत्तवं सिया ?) હે ભગવન્ આત્મકલ્યાણ કરનાર તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને કયાં કયાં નામે ઓળખી શકાય ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिद्धेत्ति वत्तव्वं सिया) પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને "સિદ્ધ" નામથી કહી શકાય છે, (बुद्धेत्ति वत्तव्वं सिया) "બુદ્ધ" પણ કહી શકાય છે, (मुत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) "મુક્ત" પણ કહી શકાય છે, (पारगए त्ति वत्तव्वं सिया) "પારંગત" પણ કહી શકાય છે (परंपरगए त्ति वतव्वं सिया) "પરંપરાગત" પણ કહી શકાય છે,(सिद्धे, बुद्धे,-मुत्ते, परिनिव्वुडे, अंतकडे, सव्वदुक्खपहीणेत्ति वत्तव्वं सिया) સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત પરિનિર્વૃત, અંતકૃત અને સર્વ દુઃખ પ્રહીણ, પણ કહી શકાય છે. (सेवं भंते ! सेवं भंते ! भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) હે ભગવન્ ! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે હે ભગવન્ ! આપની વાત સાચી છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવન્

टीका—'मडाई णं भंते' मृतादी खलु भदन्त ! 'नियंठे' निर्ग्रन्थः 'निरुद्धभवे' निरुद्धभवः निरुद्धः भवः अग्रेतनं जन्म येन स निरुद्धभवः चरमभवमाप्त इत्यर्थः, 'निरुद्धभवपवंचे' निरुद्धभवप्रपञ्चः अप्राप्तभवविस्तार इत्यर्थः, 'जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे' यावत् निष्ठितार्थकरणीयः यावत्पदेन—'पहीणसंसारे, पहीणसंसारवेयणिज्जे, वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे, निट्ठियट्ठे' एतेषां विशेषणानाम् ग्रहणं कर्तव्यम्, तत्र 'पहीणसंसारे' प्रहीणसंसारः दूरीकृतचतुर्गतिगमन इत्यर्थः, 'पहीणसंसारवेयणिज्जे' प्रहीणसंसारवेदनीयः, प्रहीणसंसारवेद्यकर्मा, 'वोच्छिन्नसंसारे' व्यवच्छिन्नसंसारः, त्रुटितचतुर्गतिगमनानुबन्धः, अतएव—'वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे' व्यवच्छिन्नसंसारवेदनीयः, व्यवच्छिन्नम् अनुबन्ध

ही है अर्थात् सत्य है इस प्रकार कह कर भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदन किया, नमस्कार किया। वंदन नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरने लगे ॥ सू-६ ॥

टीकार्थ—(मडाई णं भंते नियंठे) हे भदन्त ! मृतादी निर्ग्रन्थ कि जिसने अपना (निरुद्धभवे) अग्रेतन जन्म निरुद्ध कर दिया है, अर्थात् जो चरमभव को प्राप्त हुआ है (निरुद्धभवपवंचे) जिसे अब भव का विस्तार प्राप्त करना बाकी नहीं रहा है (जाव निट्ठियट्ठकरणिज्जे) यावत् निष्ठितार्थ करणीय (पहीणसंसारे) जिसने चतुर्गति में भ्रमण करने रूप अपने संसार को दूर कर दिया है' (पहीणसंसार वेयणिज्जे) संसारवेद्यकर्म जिसका नष्ट हो चुका है (वोच्छिन्न संसारे) जिसका चतुर्गति गमनानुबंध टूट चुका है अतएव (वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे)

ગૌતમે ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભવિત કરતા વિચારવા લાગ્યા, એટલે કે પોતાને સ્થાને ગયા. ॥ સૂ. ૬ ॥

ટીકાર્થ–"मडाई णं भंते ! नियंठे" હે ભગવન્ ? મૃતાદી નિર્ગ્રંથ અચિત્ત વસ્તુનો આહાર કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કે જેણે (निरुद्धभवे) પોતાના આગામી ભવનો નિરોધ કર્યો છે એટલે કે જે ચરમભવને પામેલા છે, (निरुद्धभवपवंचे) જેને ભવનો વિસ્તાર પ્રાપ્ત કરવાનું બાકી રહેલ નથી, (पहीणसंसारे) જેણે ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરવાનું દૂર કરી નાખ્યું છે. (पहीणसंसारवेयणिज्जे) જેના સંસારવેદ્ય કર્મ નષ્ટ થઈ ચૂક્યાં છે, (वोच्छिन्नसंसारे) ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ગમન કરાવનાર કર્મનો બંધ જેને તૂટી ગયો છે, "वोच्छिन्नसंसारवेयणिज्जे" જેના સંસાર વેદનીય કર્મનો સર્વથા

व्यवच्छेदेन विनाशितं चतुर्गतिगमनवेद्यं कर्म येन स व्यवच्छिन्नसंसारवेदनीय इति, 'निट्ठियट्ठे' निष्ठितार्थः=संपादितप्रयोजनः 'निट्ठियट्ठकरणिज्जे' निष्ठितार्थकरणीयः, निष्ठितः=सम्पन्नः अर्थः=प्रयोजनं यत्र सः, एतादृशः करणीयः= कर्त्तव्यो यस्य स तथा कृतकृत्य इत्यर्थः, एतादृशः स मृतादी अनगारः 'णो पुणरवि' नो पुनरपि 'इत्थत्थं' अत्रस्थं-भवं=तिर्यङ्नरामरनारकरूपचतुर्गतिभ्रमणलक्षणं संसारं 'हव्वं' इति वाक्यालङ्कारे 'आगच्छइ' आगच्छति, न संसारे समायातीत्यर्थः, हे भदन्त ! येन संसारस्य निरोधः कृतः संसारप्रपञ्चोपि दूरीकृतः तथा व्यवच्छिन्नसंसारादिविशेषणयुतः संपादितप्रयोजनादिः मुनिः स किं पुनः पुन र्न संसारचक्रमागच्छतीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'मडाई णं नियंठे' मृतादी खलु निर्ग्रन्थः, 'जाव नो पुणरवि' यावत् नो पुनरपि 'इत्थत्थं' अत्रस्थं=तिर्यङ्नरामरनारकगतिगमनलक्षणं संसारम् 'हव्वं आगच्छइ' हव्यं आगच्छति, न पुनः संसारमागच्छतीत्यर्थः

संसार वेदनीयकर्म जिसका व्यवच्छिन्न हो गया है, अर्थात् अनुबंध के व्यवच्छेद से जिसने चतुर्गतिगमन वेद्य कर्म नष्ट कर दिया है (निट्ठियट्ठे) जिसने अपना कार्य सिद्ध कर लिया है (निट्ठियट्ठकरणिज्जे) तथा-जिसका कार्य पूर्ण हुए कार्य की तरह पूर्ण समाप्त हो चुका है-अर्थात् जो कृतकृत्य हो चुका है ऐसा वह मृतादी अनगार (इत्थत्थं) अत्रस्थभव को-अर्थात् चतुर्गतिभ्रमण रूप संसार को क्या (णो पुणरवि आगच्छइ) फिर से नहीं प्राप्त करता है ? अर्थात् ऐसा श्रमण अनगार फिर से संसारमें जन्ममरण नहीं करता है क्या ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-(गोयमा) हे गौतम ! (मडाई णं नियंठे) मृतादी निर्ग्रन्थ (जाव नो पुणरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ) यावत् फिर के वह चतुर्गति भ्रमणरूप संसार में नहीं आता है । अर्थात् सिद्ध हो

નાશ થઇ ગયો છે એટલે કે અનુબંધના છેદનને લીધે જેણે ચારગતિરૂપ સંસારમાં ભ્રમણ કરાવનાર વેદ્ય કર્મોનો નાશ કરી નાખ્યો છે, (निट्ठियट्ठे) જેણે પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી લીધું છે, (निट्ठियट्ठकरणिज्जे) તથા જે કૃતકૃત્ય થઇ ગયેલ છે એવો તે મૃતાદી અણુગાર (इत्थत्थं) ચતુર્ગતિ ભ્રમણરૂપ સંસારને શું (णो पुणरवि आगच्छइ) ફરીથી પ્રાપ્ત કરતો નથી? એટલે કે એવો શ્રમણ નિર્ગ્રંથ શું સંસારમાં ફરીથી જન્મ મરણ પામતો નથી; તેનો ઉત્તર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે "गोयमा" હે ગૌતમ ! "मडाई ण नियंठे" એવો મૃતાદી નિર્ગ્રંથ (जाव नो पुणरवि इत्थत्थं हव्वं आगच्छइ) ફરીથી આ ચાર ગતિવાળા સંસારમાં જન્મ લેતો નથી. એટલે કે તે સિદ્ધપદ પામે છે. તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને

अत्र यावत्पदेन निरुद्धसंसारे निरुद्धसंसारपवंचे वोच्छिन्नसंसारे इत्यादि प्रश्न-प्रकरणोक्तसर्वविशेषणानां संग्रहः करणीयः, हे गौतम ! पूर्वकथितनिरुद्धसंसारादि विशेषणविशिष्टो मृतादी निर्ग्रन्थः न पुनः संसारं प्राप्नोतीति भावः । एतादृशो निर्ग्रन्थजीवः केन केन शब्देन व्यवहरणीय इत्याशयेनाह–' से णं भंते' इत्यादि। ' से णं भंते ' स खलु भदन्त ! ' किं वत्तव्वं सिया ' किं वक्तव्यं स्यात् , केन शब्देन व्यवहरणीय इत्यर्थः । भगवानाह—' गोयमा ' इत्यादि । ' गोयमा' हे गौतम ! ' सिद्धेत्ति वत्तव्वं सिया ' सिद्ध इति वक्तव्यं स्यात्, सिद्ध इति शब्देन व्यवहरणीयः कृतसकलकार्यत्वात् । 'बुद्धेत्ति वत्तव्वं सिया' बुद्ध इति वक्तव्यं स्यात् , विमलकेवलालोकेन सकललोकालोकयोर्दर्शकत्वात् , 'मुत्तेत्ति वत्तव्वं सिया' मुक्त इति वक्तव्यं स्यात्, नष्टसकलकर्मत्वात् ' पारगएत्ति वत्तव्वं सिया ' पार-

जाता है । ऐसा श्रमण निर्ग्रन्थ जीव किस किस शब्द के द्वारा व्यवहा-रणीय होता है ? ऐसा पूछने के अभिप्राय से अब गौतम स्वामी प्रभु महावीर से प्रश्न करते हैं–(से णं भंते ! किं वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! वह पूर्वोक्त विशेषण वाला श्रमण निर्ग्रन्थ किन २ नामों से कहा जाता है ? तब प्रभु कहते हैं–(गोयमा) हे गौतम ! (सिद्धे त्ति वत्तव्वं सिया) वह (सिद्ध) इस शब्दसे व्यवहार करनेके योग्य बन जाता है–क्यों कि वह अपने सकल कार्यों को कर चुका है । (बुद्धे त्ति वत्तव्वं सिया) विमल केवलरूप अलोक से वह सकल लोक और अलोक का साक्षात् ज्ञाता द्रष्टा हो जाने के कारण (बुद्ध) इस शब्द से व्यवहार करने योग्य हो जाता है । (मुत्ते त्ति वत्तव्वं सिया) ज्ञानावरण आदि आठों कर्मनष्ट हो जाने के कारण वह (मुक्त) इस शब्द से कहने योग्य हो जाता है । (पारगए त्ति वत्तव्वं सिया) संसार से पारगामी बन जाने

કયાં કયાં નામે ઓળખવામાં આવે છે તે જાણવાને માટે ગૌતમ સ્વામી મહા-વીર પ્રભુને પૂછે છે કે (से णं भंते ! किं वत्तव्वं सिया) હે ભગવન્ ! પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથને કયાં કયાં નામે ઓળખવામાં આવે છે ! ઉત્તર– (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सिद्धे,त्ति वत्तव्वं सिया) તેમને માટે. સિદ્ધ પદનો પ્રયોગ કરી શકાય છે કારણ કે તેમણે તેમનાં તમામ કાર્યો સિદ્ધ કરી લીધાં હોય છે. (बुद्धेत्ति वत्तव्वं सिया) વિમળ કેવળજ્ઞાન વડે તેઓ સમસ્ત લોક અને અલોકના જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા બની જાય છે તેથી તેમને "બુદ્ધ" પણ કહી શકાય છે. (मुत्तेत्ति वत्तव्वं सिया) જ્ઞાનાવરણીય વગેરે આઠે કર્મોનો ક્ષય થઇ જવાને કારણે તેમને "મુક્ત" પણ કહી શકાય છે. "पारगए त्ति वत्तव्वं सिया) તેમણે સંસારને પાર કર્યો હોય છે- સંસાર સાગરને તેઓ

गत इति वक्तव्यं स्यात्, संसारपारगामित्वात् यद्यपि एतादृशो मुनिर्नेदानीं संसारसागरस्य पारगतः किन्तु कालान्तरे पारं गमिष्यमाणत्वात् भाविनि भूतवदुपचारात् पारगत इति कथ्यते, 'परंपरागएत्ति वत्तव्वं सिया' परंपरागत इति वक्तव्यं स्यात्, परंपरया मिथ्यात्वादिगुणस्थानकानां मनुष्यादिगतीनां वा पारं पर्येण गतः=प्राप्त इति परंपरागतः अथवा परंपरया मुक्तपुरुषाणां या परंपरा तया परंपरया गतः कर्मजाल व्यतिक्रान्त इति। परंपरागतः इति अथ निगमयन्नाह– 'सिद्धे' इत्यादि। 'सिद्धे बुद्धे मुत्ते परिनिव्वुडे अंतकडे सव्वदुक्खप्पहीणेत्ति वत्तव्वं सिया' सिद्धो बुद्धो मुक्तः परिनिर्वृतः, अंतकृतः सर्वदुःखप्रहीण इति वक्तव्यं

के कारण वह (पारगत) इस शब्द से कहा जाता है। यद्यपि ऐसा मुनि अभी संसार सागर के पारगत नहीं हुआ है आगे वह उसके पार को प्राप्त करने वाला बनेगा–परन्तु अभी जो उसे (पारगत) इस शब्द से व्यवहार का विषयभूत कह दिया गया है सो उसको होने वाली अवस्था को यहां हो चुकी अवस्था मानकर (पारगत) कहा गया है। (परंपरगएत्ति वत्तव्वं सिया) परंपरागत इस शब्द से जो उसे वक्तव्य कहा गया है उसका तात्पर्य यह है कि उसने जो संसाररूप समुद्र की पार को प्राप्त किया, वह मिथ्यात्व आदि गुणस्थानों की अथवा मनुष्य आदि सुगति की परंपरा से प्राप्त किया है। अथवा मुक्त पुरुषों की जो परम्परा कर्म जाल से दूर होने की है उसी परंपरा के अनुसार यह भी कर्म जाल से दूर हुआ है अतः यह (परंपरागत) इस शब्द से भी व्यवहार का विषय बन सकता है। अब कथित अर्थ को निगमन करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि–(सिद्धे, बुद्धे, मुत्ते, परिनिव्वुडे, अन्तकडे,

---

તરી ગયા હોય છે તેથી તેમને માટે "પારગત" શબ્દનો પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે. જો કે તે મુનિ હજી સંસાર સાગરને તરી ગયા નથી, છતાં પણ તેમને માટે "પારગત" શબ્દનો જે પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે આગળ પાસ થનારી સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી એવું માનીને કરવામાં આવેલ છે. (परंपरगएत्ति वत्तव्वं सिया) તેમને "પરંપરાગત" કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમણે જે સંસારરૂપી સમુદ્રને પાર કરીને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી છે તે મિથ્યાત્વ વગેરે ગુણસ્થાનોની અથવા મનુષ્ય વગેરે સુગતિની પરંપરાથી પ્રાપ્ત કરેલ છે અથવા કર્મજાળથી દૂર રહેવાની મુક્ત પુરુષોની જે પરંપરા છે તે પરંપરાને અનુસરીને જ તેઓ કર્મજાળથી દૂર રહ્યા છે. તેથી તેમને "માટે પરંપરાગત" શબ્દનો પણ પ્રયોગ કરી શકાય છે. હવે કથિત અર્થની સમાપ્તિ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (सिद्धे, बुद्धे, मुत्ते, परिनिव्वुडे, अंतकडे, सव्वदुक्ख-

स्यात्, निरुद्धसंसारादिविशेषण युक्तो निर्ग्रन्थजीवः सिद्धः बुद्धः मुक्तः परिनिर्वृतोऽन्तकृतसर्वदुःखप्रक्षीण इत्यादिशब्दैर्व्यवहर्तुं योग्यो भवतीति भावः। इदानीं प्रकरणमुपसंहरन्नाह—' सेवं भंते ' इत्यादि। ' सेवं भंते सेवं भंते ' तदेवं भदन्त ! हे भगवन् यद् देवानुप्रियेण मृतादिनिर्ग्रन्थविषये कथितं तत् एवमेव सर्वथा सत्यमेव, आप्तवाक्यस्य सत्यत्वात्, ' त्ति ' इति एवंरूपेण ' भगवं गोयमे ' भगवान् गौतमः ' समणं भगवं महावीरं ' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् ' वंदइ नमंसइ ' वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा ' संजमेण तवसा ' संयमेन तपसा 'अप्पाणं' आत्मानं 'भावे माणे' भावयन् 'विहरइ' विहरतीति भावः॥६॥

सव्वदुक्खपहीणे त्ति वत्तव्वं सिया) निरुद्ध संसार आदि विशेषणवाला वह निर्ग्रन्थ जीव सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत, अन्तकृत, सर्वदुःखप्रहीण इत्यादि शब्दों द्वारा व्यवहार करने के योग्य हो जाता है। अब प्रकरण के अर्थ का उपसंहार करते हुए गौतम स्वामी कहते हैं (सेवं भंते ! सेवं भंते !) हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो भूत-पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय से लेकर निर्ग्रन्थ श्रमण तक के विषय में कहा है वह सब ऐसा ही है-सर्वथा सत्य ही है। ऐसा कह कर (भगवं गोयमे) भगवान गौतम ने (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) श्रमण भगवान महावीर की वंदना की उन्हें नमस्कार किया। वंदना नमस्कार करके फिर वे (संजमेणं तवसा) संयम और तप से (अप्पाणं भावेमाणे) अपनी आत्मा को भावित करते हुए (विहरइ) विचरने लगे अर्थात् अपने आसन पर विराजमान हो गये॥ सू०६॥

पहीणेत्ति वत्तव्वं सिया) निरुद्ध ભવ વગેરે વિશેષણવાળા તે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ જીવ; સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વૃત, અન્તકૃત અને સર્વ દુઃખ પહીણ વગેરે શબ્દો નો પ્રયોગ પણ તેમને માટે કરી શકાય છે. હવે પ્રકરણનો ઉપસંહાર કરવાના આશયથી ગૌતમ સ્વામી કહે છે (सेवं भंते सेवं भंते !) હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે પૃથિવ્યાદિક એકેન્દ્રિયથી લઈને શ્રમણ નિર્ગ્રંથ સુધીના જીવોના વિષયમાં જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે. તે સર્વથા સત્ય જ છે. એ પ્રમાણે કહીને (भगवं गोयमे) ભગવન ગૌતમે (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યો વંદણા નમસ્કાર કરીને (संजमेणं तवसा) સંયમ અને તપથી (अप्पाणं भावेमाणे) પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા (विहरइ) વિચારવા લાગ્યા. એટલે પોતાને આસને જઈને બેસી ગયા. સૂ ૬

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो राजगृहा-नगरात् गुणशिलकात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य वहिर्जनपदविहारं विहरति, तस्मिन् काले तस्मिन् समये कृतंगला नाम नगरी आसीत्, वर्णकः तस्याः खलु कृतंगलायाः नगर्याः वहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे छत्रपलाशकं नाम चैत्यमासीत् वर्णकः ततः श्रमणो भगवान् महावीर, उत्पन्नज्ञानदर्शनधरः यावत्स-

---

सिद्धत्व-संसार का सर्वथा क्षय-ये सब कहा है अब उन्हीं विषयों को तथा भिन्न विषयों को प्रतिपादन करने के निमित्त स्कंदक मुनि के चरित्र को सूत्रकार कहते हैं–'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर (रायगिहाओ नयराओ) राजगृह नगर के (गुणसिलाओ चेइयाओ) गुणशिल चैत्य से (पडिनिक्खमइ) निकले। (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (बहिया) बाहर के (जणवयविहारं विहरइ) देशों में उन्हों ने विहार किया। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल में और उस समय में (कयंगला नामं नगरी होत्था) कृतंगला नाम की नगरी थी (वण्णओ) यहां इसका वर्णन चंपा नगरी के समान जानना चाहिये। (तीसे णं कयंगलाए नयरीए) उस कृतंगला नगरी के (बहिया) बाहर (उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए) उत्तरपूर्वदिशा के कोने में-ईशानकोने में (छत्तपलासए णामं चेइए होत्था) छत्रपलाशक नामका चैत्य था (वण्णओ)

સિદ્ધત્વ- સંસારનો સર્વથા ક્ષય- એ વિષયોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. હવે એજ વિષયોનું તથા તેમના કરતાં ભિન્ન વિષયોનું પ્રતિપાદન કરવા માટે સૂત્રકાર સ્કન્દકમુનિનું ચરિત્ર કહે છે

"तेणं कालेणं" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (समणे भगवं महावीरे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર (रायगिहाओ नयराओ) રાજગૃહ નગરના (गुणसिलाओ चेइयाओ) ગુણશિલ ચૈત્યમાંથી (ઉદ્યાનમાંથી) पडिनिक्खमइ) નીકળ્યા. (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાંથી નીકળીને (वहिया) બહારના (जणवयविहारं विहरइ) પ્રદેશોમાં તેઓ વિચરવા લાગ્યા. (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (कयंगला नामं नयरी होत्था) કૃતંગલા નામની નગરી હતી. (वण्णओ) વર્ણન ચંપાનગરી પ્રમાણે જ સમજવું (तीसे णं कयंगलाए नयरीए) તે કૃતંગલા નગરીની (वहिया) બહાર (उत्तर-पुरत्थिमे दिसिभाए) ઇશાન ખુણામાં (छत्तपलासए णामं चेइए होत्था) છત્ર પલાશક નામનું ચૈત્ય ઉદ્યાન હતું (वण्णओ) તેનું વર્ણન પૂર્ણભદ્રના

मवसरणं पर्षद् निर्गच्छति। तस्याः खलु कृतंगलायाः नगर्याः अदूरसामन्ते श्रावस्ती नाम नगरी अभवत्, वर्णकः तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां गर्दभालस्यांतेवासी स्कन्दको नाम कात्यायनगोत्रः परिव्राजकः परिवसति, ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवे-दाथर्वणवेदानामितिहासपंचमानां निघण्टुषष्ठानां चतुर्णां वेदानां सांगोपांगानां सरहस्यानां स्मारको वारकः धारकः पारकः षडंगवित् षष्टितंत्रविशारदः संख्यानः शिक्षाकल्पे व्याकरणे छन्दसि निरुक्ते ज्योतिषायने अन्येषु ब्राह्मण्यकेषु

वर्णक इसका वर्णन औपपातिकसूत्रमें पूर्णभद्र चैत्यके वर्णन समान यहां समझना चाहिये। (तएणं समणं भगवं महावीरे उप्पन्ननाणदंसणधरे जाव समोसरणं परिसा निग्गया) इसके बाद केवलज्ञान केवलदर्शनके धारी श्रमण भगवान् महावीर वहां पधारे यावत् समवसरण हुआ, सभा निकली (तीसे णं कयंगलाए णयरीए अदूरसामंते सावत्थी नामं नयरी होत्था) उस कृतंगला नगरीके अदूरसामन्त न अति निकट और न अतिदूर किन्तु पासमें ही श्रावस्ती नामकी नगरी थी (वण्णओ) वर्णक वर्णन चम्पा नगरी जैसा समझना (तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभाल-स्स अंतेवासी खंदए णामं कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायगे परिवसइ) उस श्रावस्ती नगरीमें गर्दभाल नाम के परिव्राजक का शिष्य स्कंदक नाम का एक परिव्राजक कि जिसका गोत्र कात्यायन था रहता था। (रिउ-व्वेय, जजुव्वेय, सामवेय, अहव्वणवेयाणं इतिहासपंचमाणं निघंटु छट्ठाणं चउण्हं वेयाणं संगोवंगाणं सरहस्साणं सारए, वारए, धारए, पारए, सडंगवी, संट्ठितंतविसारए संखाणे सिक्खाकप्पे, वागरणे छंदे,

---

चैत्य प्रमाणे જ સમજવું (तएणं समणं भगवं महावीरे उप्पन्ननाणदंसणधरे-जाव समोसरणं परिसा निग्गया) વિહાર કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શન યુક્ત શ્રમણ ભગવાન મહાવીર તે છત્રપલાશક ચૈત્યમાં (ઉદ્યાનમાં) પધાર્યા. (યાવત્) સમવસરણ રચાયું, તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા માટે પરિષદ નીકળી વગેરે સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. (तीसे णं कयंगलाए णयरीए अदूरसामंते) તે કૃતંગલા નગરીથી બહુ દૂર પણ નહીં અને નજીક પણ નહીં એવે સ્થાને (सावत्थी नामं नयरी होत्था) શ્રાવસ્તી નામની નગરી હતી. (वण्णओ) તેનું વર્ણન પણ ચંપાનગરી જેવું જ સમજવું. (तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्द-भालस्स अंतेवासी खंदए णामं कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायगे परिवसइ) તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં ગર્દભાગ નામના પરિવ્રાજકનો શિષ્ય સ્કંદક નામનો પરિ-વ્રાજક રહેતો હતો તે કાત્યાયન ગોત્રનો હતો. (रिउव्वेय, जज्जुवेय, सामवेय, अहव्वणवेयाणं इतिहासपंचमाणं निघंटु छट्ठाणं चउण्हं वेयाणं संगोवंगाणं सरहस्साणं सारए, वारए, धारए, पारए, सडंगवी, संट्ठितंतविसारए, संखाणे सिक्खाकप्पे,

पारिव्राजकेषु नयेषु सुपरिनिष्ठितश्चाप्यभवत्, तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां पिंगलको नाम निर्ग्रन्थो वैशालिकश्रावकः परिवसति, ततः पिंगलको नाम निर्ग्रन्थो वैशालिकश्रावकोऽन्यदा कदाचित् यत्रैव स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तत्रैवोपाग-

निरुत्ते जोइसामयणे अन्नेसु बहुसु बंभणणएसु परिव्वायाएसु नयेसु सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था) वह ऋग्वेद, यजुर्वेद, समावेद, अथर्वणवेद इन चार वेदों का जानने वाला था। साथ में इतिहास पुराणों का भी वह ज्ञाता था। निघंटु को भी वह जानता था। केवल इतिहास निघंटु सहित ही वह चारों वेदों का ज्ञाता था सो बात नहीं है किन्तु अङ्गो पाङ्ग सहित एवं रहस्य युक्त चारों वेदों का वह विशेषरूप से ज्ञाता था स्मारक था वारक था धारक था, एतावता ऐसा ज्ञात होता था कि मानों चारों ही वेद इसे कण्ठस्थ हैं। इस तरह वह वेदसंबंधी सम्पूर्ण ज्ञान से परिपूर्ण था। वेदों के छहों अंगों का वेत्ता था। षष्ठि तंत्र में विशारद था। गणित शास्त्र में पण्डित था। शिक्षा शास्त्र में, आचार शास्त्र में, व्याकरण शास्त्र में छंदः शास्त्र में व्युत्पत्ति शास्त्र में, ज्योतिष शास्त्र में तथा और भी अनेक ब्राह्मण शास्त्रों में एवं परिव्राजक संबंधी नीति में बहुत अधिक चतुर था। (तत्थ णं सावत्थीए णयरीए पिंगलए नियंठे वेसालियसावए परिवसइ) उसी श्रावस्ती नगरी में वैशालिक के श्रावक एक पिंगलक नामके निर्ग्रन्थ रहते थे। (तएणं से पिंगलए णामं नियंठे

वागरणे छंदे, निरुत्ते जोइसामयणे अन्नेसु बहूसु बंभण्णएसु परिव्वायाएसु नयेसु सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था) ते ઋગ્વેદ, સમાવેદ, અને યજુર્વેદ અને અથર્વવેદ એ ચારે વેદોનો જાણકાર હતો. સાથે સાથે ઈતિહાસ પુરાણોનો પણ તે જાણકાર હતો. તે નિઘંટુનો પણ જાણકાર હતો. ઈતિહાસ નિઘંટુ સહિત ચારે વેદનો તે જાણકાર હતો એટલું જ નહીં પણ તે અંગ ઉપાંગ સહિત અને રહસ્ય સહિત ચારે વેદોનો વિશિષ્ટરૂપે જ્ઞાતા હતો, સ્મારક હતો વારક હતો, અને ધારક હતો. તેથી એવું લાગતું કે તેણે જાણે કે ચારે વેદોને કંઠસ્થ કરી લીધા છે. આ રીતે વેદોના વિષયમાં તે સંપૂર્ણજ્ઞાન ધરાવતો હતો, વેદોનાં છએ અંગોનો તે વેત્તા (જ્ઞાન) હતો તે ષષ્ઠિતંત્રનો પણ નિષ્ણાત હતો. ગણિત શાસ્ત્ર, શિક્ષણ શાસ્ત્ર, આચાર શાસ્ત્ર, વ્યાકરણ શાસ્ત્ર, છંદ શાસ્ત્ર, વ્યુત્પત્તિ શાસ્ત્ર, જ્યોતિષ શાસ્ત્ર તથા બીજા પણ અનેક બ્રા[illegible] ોનો તે વિશારદ હતો પરિવ્રાજક સંબંધ નીતિમાં ઘણો જ ચ[illegible] त्थ णं सावत्थीए णयरीए पिंगलए नियंठे वेस[illegible]) હવે [illegible]ી નગરીમાં વૈશાલિક શ્રાવક, પિંગલક નામ[illegible]ંથ રહેતો. [illegible] णामं नियंठे वेसालिए सावए)

च्छति, उपागत्य स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमिममाक्षेपमप्राक्षीत्–मागध ! किं सान्तो लोकः, अनंतो लोकः सान्तो जीवः अनंतो जीवः सान्ता सिद्धिः अनंता सिद्धिः, सान्तः सिद्धः, अनंतः सिद्धः केन वा मरणेन म्रियमाणो जीवः वर्द्धते वा हीयते वा, एतावत् तावदाख्याहि उच्यमाने एवम् , ततः स स्कन्दकः कात्यायन-

वेसालिए सावए) वैशालिक श्रावक विशाला भगवान की माता का नाम था, उनका पुत्र होने से भगवान महावीर वैशालिक कहलाये। वैशालिक भगवान महावीर, उनका श्रावक अर्थात भगवान महावीर के वचन सुनने में रसिक वे पिंगलक निर्ग्रन्थ (अन्नया कयाइं) किसी एक दिन (जेणेव कच्चायणस्सगोत्ते खंदए तेणेव उवागच्छइ) जहां कात्यायन गोत्री स्कन्दक था वहां गये। उवागच्छित्ता वहां जाकर कच्चायणस्सगोत्तं खंदगं) उन्होंने उस कात्यायन गोत्रवाले स्कन्दक से (इणमक्खेवं पुच्छइ) इस प्रश्नको पूछा (मागहा ! किं स अंते लोए अणंते लोए) हे मागध ! लोक सान्त है कि अनंत है ? (स अंते जीवे अणंते जीवे) जीवसान्त है कि अनन्त है ? (सअन्ता सिद्धी अणंता सिद्धी) सिद्धि अन्त सहित है कि अन्त रहित है ? (केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा) अथवा किस मरणसे मरा हुआ जीव बढता है और घटता है ? (एवं वुच्चमाणे एतावं ताव आयक्खा हि) इस प्रकार से मेरे द्वारा प्रश्न के विषयभूत बनाये गये तुम इन मेरे प्रश्नोंका उत्तर दो (तएणं

ભગવાનની માતાનું નામ વિશાલા હતું. વિશાલાના પુત્ર હોવાથી તેમને માટે અહીં વૈશાલિક શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે "વૈશાલિક શ્રાવક" એટલે ભગવાન મહાવીરનાં વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખનાર તે પિંગલક નિર્ગ્રંથ (अन्नया कयाइं) એક દિવસ (जणेव कच्चायणस्सगोत्ते खंदए तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કંદક પરિવ્રાજક વિરાજતા હતા ત્યાં ગયા. (उवागच्छित्ता) ત્યાં જઈને (कच्चायणस्स गोत्तं खंदगं इणमक्खेवं पुच्छइ) તેમણે તે કાત્યયન ગોત્રીય સ્કન્દકને આ પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછયા (मागहा ! किं स अंते लोए अणंते लोए) હે માગધ! લોક અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત છે. (स अंते जीवे अणंते-जीवे) જીવ અન્ત યુક્ત છે કે અન્ત સહિત છે (स अंता सिद्धि, अणंता सिद्धि) સિદ્ધિ અંત સહિત છે કે અંત રહિત છે. (केण वा मरणे णं मरमाणे जीवे-वड्ढइ वा हायइ वा) કયા મરણથી મરતા જીવનો સંસાર વધે છે, અને કયા કયા મરણથી મરતાં જીવનો સંસાર ઘટે છે. (एवं वुच्चमाणे एतावं ताव आयक्खाहि) મેં આપને જે આ પ્રશ્નો પૂછયા છે તેનો તમે જવાબ આપો.

गोत्रः पिंगलकेन निर्ग्रन्थेन वैशालिकश्रावकेणेममाक्षेपं पृष्टः सन् शंकितः कांक्षितो विचिकित्सितो भेदसमापन्नः कलुषसमापन्नो न शक्नोति पिंगलकाय निर्ग्रन्थाय वैशालिकश्रावकाय किंचिदपि प्रमोक्षमाख्यातुम् तूष्णीकः संतिष्ठते। ततः स पिंगलको निर्ग्रन्थः वैशालिकश्रावकः स्कन्दकं कात्यायनगोत्रं द्विस्त्रिरपि इममाक्षेपमं-प्राक्षीत्-मागध ! सांतो लोको यावत् केन वा मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्द्धते

से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते) कात्यायन गोत्र वाला वह स्कन्दक वेसालिय सावएणं) भगवान महावीरके वचन सुननेमें रसिक बने हुए (पिंगलएणं नियंठेणं) पिंगलण निर्ग्रन्थ के द्वारा (इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे) जब इस प्रकार के प्रश्नों का विषयभूत बनाया गया तब (संकिए कंखिए वितिगिच्छिए, भेदसमावन्ने कलुससमावन्ने) शंकायुक्त हो गया कांक्षा युक्त हो गया, विचिकित्सायुक्त हो गया। और (वेसालिय सावयस्स पिंगलस्स नियंठस्स पमोक्खं किंचिवि आक्खाइउं णो संचाएइ) वैशालिक श्रावक पिंगलक निर्ग्रन्थ के प्रश्नों का कुछ भी उत्तर देने के लिये समर्थ नहिं होसका। (तुसिणीए संचिट्ठइ) केवल चुप ही रहा। (तएणं से वेसालियसावए पिंगलए नियंठे कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं दोच्चंपि तच्चंवि इणमक्खेवं पुच्छे) चुपचाप रहा देखकर वैशालिक श्रावक पिंगलक निर्ग्रथ ने कात्यायन गोत्री उस स्कन्दक से दुबारा भी तिबारा भी इन्ही प्रश्नों को पूछा (मागहा किं स अन्ते लोए जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा) हे मागध ! लोक अन्त

(तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते वेसालियसावएणं पिंगलएणं नियंठेणं इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे) જ્યારે ભગવાન મહાવીરના વચનોમાં શ્રદ્ધા રાખનાર પિંગલક નિર્ગ્રંથવડે કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દકને આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા ત્યારે (संकिए कंखिए वितिगिच्छिए, भेदसमावन्ने, कलुससमावन्ने) તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક શંકાયુક્ત, કાંક્ષાયુક્ત, અને વિચિકિત્સાયુક્ત થઈ ગયા અને તેઓ ભેદ તથા કલુષભાવને પામ્યા. (वेसालियसावयस्स पिंगलस्स नियंठस्स पामोक्खं किं चि वि अक्खाइउं णो संचाएइ) તેઓ મહાવીરના ઉપાસક પિંગલક નિર્ગ્રંથના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપી શકયા નહીં (तुसिणीए संचिट्ठइ) તેથી તેઓ ચુપ જ રહ્યા. (तएणं से वेसालियसावए पिंगलए नियंठे कच्चायस्स गोत्तं खंदयं दोच्चंपि तच्चंपि इणमक्खेवं पुच्छे) તેમને ચુપચાપ રહેલા જોઈને વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલક નિર્ગ્રંથે કાત્યાયન ગોત્રીય તે સ્કન્દકને બીજી વાર પણ એજ પ્રશ્નો પૂછયા અને ત્રીજી વાર પણ એજ પ્રશ્નો પૂછયાં કે (मागहा ! किं स अंते लोए जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा)

वा हीयते वा, एतावत्तावदाख्याहि उच्यमाने एवम्। ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रः पिंगलकेन निर्ग्रन्थेन वैशालिकश्रावकेण द्विरपि त्रिरपि इममाक्षेपं पृष्टः सन् शंकितः कांक्षितो विचिकित्सितो भेदसमापन्नः कलुषसमापन्नो न शक्नोति पिंगलकस्य निर्ग्रन्थस्य वैशालिकश्रावकस्य किंचिदपि प्रमोक्षम् आख्यातुं तुष्णीकः संतिष्ठते ॥ सू० ७ ॥

टीका—'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः, 'रायगिहाओ नयराओ' राजगृहात्

सहित है कि विना अन्तका है यावत् जीव किस मरण से मर कर अपने को बढाता है या घटाता है (एवं वुच्चमाणे एतावं ताव आयक्खाहि) इस प्रकार से मेरे द्वारा पूछे गये तुम मेरे इन प्रश्नों का उत्तर दो। तएणं से कच्चायणस्स गोत्ते खंदए वेसालियसावएणं पिंगलेणं नियंठेणं दोच्चंपि तच्चंपि इणमक्खेवं पुच्छिए संकिए, कंखिए वितिगिच्छए, भेदसमावन्ने कलुससमावन्ने, णो वेसालियसावयस्स पिंगलस्स णियंठस्स किंचिवि पामोक्खं अक्खाइउं णो संचाएइ तुसणीए संचिट्ठइ) इस प्रकार कात्यायन गोत्री वह स्कन्दक वैशालिक पिंगलक निर्ग्रन्थ के द्वारा दो बार भी तीन बार भी पूछे जाने पर उत्तर देने के लिये समर्थ नहीं हो सका परन्तु शंकित कांक्षित विचिकित्सायुक्त ही बना रहा और भेद को समापन्न होता हुआ कलुषभाव को प्राप्त हो गया। तथा चुपचाप ही रहा।

टीकार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर (रायगिहाओ नय-

---

હે માગધ! લોક અન્ત સહિત છે કે અંતરહિત છે. ત્યાંથી શરૂ કરીને કયા મરણથી મરીને જીવ સંસાર વધારે છે અને કયા મરણથી મરીને સંસાર ઘટાડે છે, ત્યાં સુધીના પ્રશ્નો પૂછયા (एवं वुच्चमाणे एतावं ताव आयक्खाहि) હે સ્કન્દક! મારા આ પ્રશ્નોના તમે ઉત્તર આપો. (तएणं से कच्चायणस्स गोत्ते खंदए वेसालियसावएणं पिंगलेणं नियंठेणं दोच्चंपि तच्चंपि इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे संकिए, कंखिए वितिगिच्छिए, भेदसमावन्ने, णो वेसालियसावयस्स पिंगलस्स णियंठस्स किंचि वि पामोक्खं अक्खाइउं णो संचाएइ तुसणीए संचिट्ठइ) આ રીતે વૈશાલિક શ્રાવક નિર્ગ્રંથ વડે બે વાર અને ત્રણ વાર પૂછવા છતાં પણ કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કંદક તેમના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી શકયો નહીં. પણ શંકિત, કાંક્ષિત, વિચિકિત્સાયુક્ત જ બની ગયાં, અને ભેદસમાપન્ન થઇને કલુષભાવ યુક્ત થયા. તથા ચુપચાપજ બેસી રહ્યા.

(ટીકાર્થ—तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે समणे भगवं महावीरे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર (रायगिहाओ नयराओ) રાજગૃહ

नगरात् 'गुणसिलाओ चेइयाओ' गुणशिलकात् चैत्यात्=उद्यानात् 'पडि निक्ख· मइ' प्रतिनिष्क्रामति=निर्गच्छति। 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'बहिया जाणवयविहारं विहरइ' बहिः जनपदविहारं विहरति।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन्काले तस्मिन् समये 'कयंगला नामंनयरी होत्था' कृतंगला नाम नगरी आसीत्, वण्णओ' वर्णकः वर्णनप्रकारः औपपातिकसूत्रोक्तचंपानगरीवर्णनवत् विज्ञेयः। 'तीसे णं कयंगलाए' नयरीए बहिया' तस्याः कृतंगलाया नगर्या बहिः प्राय· प्रदेशे 'उत्तरपौरस्त्ये उत्तर पूर्वदिशोरन्तकाले 'दिसिभाए' दिग्भागे-ईशा· नकोणे 'छत्तपलासए नामं चेइए होत्था' छत्रपलाशकं नाम चैत्यमासीत्। 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनप्रकारः, इहापि औपपातिकसूत्रोक्तपूर्णभद्रचैत्यवर्णनवद् विज्ञेयः। 'तएणं समणे भगवं महावीरे उप्पन्ननाणदंसणधरे जाव समोसरणं'

राओ) राजगृह नगर से (गुणसिलाओ चेइयाओ) गुणशिलक चैत्य उद्यान से (पडिनिक्खमइ) निकले। (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (बहिया जणवयविहारं विहरइ) वे बाहरके देशमें विहार करने लगे। (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (कयंगला नामं नयरी होत्था) कयंगला नाम की एक नगरी थी। (वण्णओ) इसका वर्णन प्रकार औपपातिकसूत्र में वर्णित चंपा नगरी के समान जानना चाहिये। (तीसे णं कयंगलाए नयरीए बहिया उत्तरपुरित्थमे दिसिभाए छत्तपलासए णामं चेइए होत्था) उस कयंगला नगरी के बाहिर उत्तर पौरस्त्यदिग्विभाग में-ईशानकोण में-छत्रपलाशक नाम का चैत्य था। (वण्णओ) इस का वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित पूर्णभद्र-चैत्य की तरह जानना चाहिये। (तएणं समणे भगवं महावीरे उप्प-ण्णणाणदंसणधरे जाव समोसरणं) इस विषय का प्रथम शतक में

नगरना (गुणसिलाओ चेइयाओ) गुणुशिलक चैत्यमांथी (उद्यानमांथी) (पडि-क्खिमइ) नीકળ્યા. (पडिनिक्खमित्ता) त्यांथी नीકળીને (बहिया जणवयविहारं विहरइ) તેઓ બહારના પ્રદેશમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (कयंगला नामं नयरी होत्था) કૃતંગલા નામની નગરી હતી. (वण्णओ) ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલી ચંપા નગરીના જેવું જ તેનું વર્ણન સમજવું (तीसे णं कयंगलाए नयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए छत्तपलासए णामं चेइए होत्था) તે કૃતંગલા નગરીની બહાર ઈશાન કોણમાં છત્રપલાશક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું.(वण्णओ) ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલા પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યના (ઉદ્યાન) જેવું જ તેનું વર્ણન સમજવું (तएणं समणे भगवं महावीरे उप्पण्णणाणदंसणधरे जाव समोसरणं) આ વિષયનું વર્ણન પહેલા

ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीर उत्पन्नज्ञानदर्शनधरो यावत् समवसरणम्, एतद्वर्णनं प्रथमशतके प्रथमोद्देशकस्य पञ्चमसूत्रे विलोकनीयम्। 'परिसा निग्गच्छइ' परिषद् निर्गच्छति, 'तीसे णं' तस्याः खलु 'कयंगलाए नयरीए' कृतंगलाया नगर्याः, 'अदूरसामंते सावत्थी नामं नयरी होत्था' अदूरसामन्ते नात्यासन्ने नातिदूरे श्रावस्ती नाम नगरी आसीत् 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनप्रकारः चम्पावद् विज्ञेयः। 'तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अंतेवासी खंदए णामं कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायए परिवसइ' तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां गर्दभालस्यान्तेवासी=शिष्यः स्कन्दकः कात्यायनगोत्रः परिव्राजकः परिवसति, संप्रति तस्य विद्वत्तां वर्णयन्नाह—'रिउव्वेय' इत्यादि। 'रिउव्वेय-जजुव्वेय-सामवेय-अहव्वण वेयाणं' ऋग्वेदयजुर्वेदसामवेदाथर्वणवेदानाम्, तत्र-ऋग्वेदः=ऋचा प्रधानो

प्रथमउद्देशक के पांचवें सूत्र में देखना चाहिये। (परिसा निग्गच्छइ) सभा निकली (तीसे णं कयंगलाए नयरीए) उस कयंगला नगरी के (अदूरसामंते) न अतिदूर पर और न अति निकट में (सावत्थी नामं नयरी होत्था) श्रावस्ती नाम की नगरी थी। (वण्णओ) इस नगरी का वर्णन चंपा नगरी के वर्णन के जैसा जानना चाहिये। (तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अन्तेवासी खंदए णामं कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायए परिवसइ) उस श्रावस्ती नगरी में गर्दभाल का शिष्य कात्यायनगोत्र वाला स्कन्दक नाम का एक परिव्राजक रहता था। यह परिव्राजक कैसा क्या विद्वान् था-सूत्रकार अब इसका वर्णन करते हैं-वह परिव्राजक (रिउव्वेय, जजुव्वेय, सामवेय, अहव्वणवेयाणं ऋचा प्रधानवाले वेद का-ऋग्वेद का, मंत्रप्रधानवाले वेद का-यजुर्वेद

શતકના પહેલા ઉદ્દેશકના પાંચમાં સૂત્રમાંથી વાંચી લેવું વિહાર કરતાં કરતાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળ દર્શનથી યુક્ત શ્રમણ ભગવાન મહાવીર તે ચૈત્યમાં (ઉદ્યાનમાં) પધાર્યા તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા પરિષદ નીકળી ઇત્યાદિ વર્ણન અહીં સમજી લેવું (तीसे णं कयंगलाए नयरीए) તે કૃતંગલા નગરીથી (अदूरसामंते) અતિશય દૂર પણ નહીં અને અતિશય નજીક પણ નહીં એવા સ્થળે (सावत्थी नामं नयरी होत्था) શ્રાવસ્તી નામની નગરી હતી. (वण्णओ) તેનું વર્ણન પણ ચંપાનગરીના વર્ણન પ્રમાણે જ સમજવું (तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अंतेवासी खंदए णामं कच्चायणस्सगोत्ते परिव्वायए परिवसइ) તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં ગર્દભાલનો શિષ્ય, કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દક નામનો પરિવ્રાજક રહેતો હતો.

હવે સૂત્રકાર સ્કન્દકની વિદ્વતાની વાત કરે છે તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક (रिउव्वेय, जजुव्वेय, सामवेय, अहव्वणवेयाणं) ઋચા પ્રધાન ઋગ્વેદનો, મંત્ર પ્રધાન યજુ-

वेदः, यजुर्वेदः=मंत्रप्रधानो वेदः, सामवेदः=गानप्रधानो वेदः, अथर्वणवेदः=क्रियाप्रधानो वेदः, तेषाम् , कीदृशानामित्याह-'इतिहासपचमाणं' इतिहासपंचमानाम् , इतिहासो=महाभारतादिः स पञ्चमो येषां ते इतिहासपञ्चमाः, तेषाम् , 'निघंटु छट्ठाणं' निघण्टुषष्ठानाम् , निघण्टुः वैदिकशब्दानां कोशः, स षष्ठो विद्यते येषां ते निघण्टुषष्ठाः, तेषाम् , एतादृशानां 'चउण्हं वेयाणं' चतुर्णां वेदानाम् , कथंभूतानां वेदानाम्? तत्राह-'संगोवंगाणं' साङ्गोपाङ्गानाम् , तत्र-अंगानि षट् शिक्षाकल्प-व्याकरण-ज्यौतिषच्छन्दो-निरुक्तरूपाणि, उपाङ्गानि = धर्मशास्त्रन्यायपुराणमीमांसा शास्त्ररूपाणि, तैः सहितानाम् , 'सरहस्साणं' सरहस्यानाम् , रहस्येन=गूढाभिप्रायेण युक्तानाम् चतुर्णामपि वेदानाम् 'सारए' स्मारकः-विस्मृतस्य स्मरणकारकत्वात् , 'वारए' वारकः-अशुद्धपाठोच्चारणादि निराकरणात् , 'धारए' धारकः-अधीतवेदानां धारणात् , एतावता अधीताः। सर्वेऽपि वेदाः स्कन्दकस्य कण्ठस्था एव सन्ति इति ध्वन्यते 'पारए' पारगः,

---

र्का, गानप्रधानवाले वेद का-सामवेद का, क्रियाप्रधानवाले वेद का-अथर्वण वेद का, इन चार वेदों का ज्ञाता था (इतिहासपंचमाणं) पांचवें इतिहास का वेत्ता था (निघंटु छट्ठाणं) छठवें निघंटु-वैदिक शब्दकोश का वेत्ता था। इस प्रकार वह (संगोवंगाणं सरहस्साणं) शिक्षा, कल्प, व्याकरण, ज्यौतिष, छन्द, निरुक्तरूप छह अङ्गवाले तथा अङ्गों के अर्थ का विस्तार रूप उपांगों वाले (सरहस्साणं) तथा गूढ अभिप्रायवाले (चउण्हं वेयाणं) इन चारों ही वेदों का (सारए) स्मारक था-अर्थात् भूले हुए को स्मरण कराने वाला था। (वारए) अशुद्ध पाठ आदि के उच्चारण करने से दूसरों को रोकने वाला होने से वारक था। (धारए) अधीतवेदों का धारण करने वाला होने से धारक था, एतावता इस पद से यह ध्वनित होता है कि समस्त ही वेद स्कन्दक परिव्राजक के कण्ठ-

---

वेदने, गीत प्रधान सामवेदने अने क्रिया प्रधान अथर्ववेदने ज्ञाता हतो. आ रीते ते चारे वेदने जाणकार हतो. (इतिहासपंचमाणं) पांचमो इतिहास अने (निघंटुछट्ठाणं) निघंटु-वैदिक शब्दकोश पण ते जाणतो हतो. आ रीते ते (संगोवंगाणं सरहस्साणं) शिक्षा, कल्प, व्याकरण, छंद, ज्योतिष, अने व्युत्पत्ति रूप छ अंगवाळा, तथा अंगोना अर्थना विस्तार रूप उपांगोवाळा (सरहस्साणं) तथा गूढ रहस्यवाळा, (चउण्हं वेयाणं) ते चारे वेदोनो (सारए) स्मारक हतो एटले के भूली गयेलाने तेनुं स्मरण करावनार हतो. (वारए) अशुद्ध पाठ वगेरेनुं उच्चारण करतां अन्य जनोने वारनार (रोकनार) हतो. (धारए) भणेला वेदोने धारण करनार होवाथी तेनो धारक हतो आ पदनो एवो अर्थ घटावी शकाय के बधा वेदो स्कन्दक परिव्राजकने जाणे के कंठस्थज

पारगामी अखिलवेदार्थ विषयकज्ञानवानित्यर्थः, 'सडंगवी' 'षडंगवित्, षण्णामपि वेदाङ्गानां वक्ष्यमाणानां विशेषरूपेण ज्ञानवानित्यर्थः, 'सट्ठितंतविसारए' षष्ठीतंत्रविशारदः षष्ठीतंत्र–कापिलं दर्शनम् तत्र विशारदः तद्विषयकज्ञानवानित्यर्थः, 'संखाणे' संख्यानः संख्यानं संख्याप्रधानकं गणितशास्त्रम्, तत्र पंडित इति। अङ्गनामानि दर्शयति–'सिक्खा' इत्यादि। 'सिक्खाकप्पे' शिक्षाकल्पे शिक्षा च कल्पश्चेत्यनयोः समाहारे शिक्षाकल्पं, तस्मिन्, तत्र शिक्षा–शिक्ष्यते वेदार्थोऽनयेति शिक्षा, अक्षरस्वरूपनिरूपकं शास्त्रमित्यर्थः, कल्पः–वेदविहिताचारनिरूपकं शास्त्रम्, तस्मिन्, 'वागरणे' व्याकरणे, शब्दशास्त्रे 'छंदे' छन्दसि पद्यलक्षणशास्त्रे, 'निरुत्ते' निरुक्ते, शब्दानां व्युत्पत्तिनिरूपणपरकशास्त्रे, 'जोइसामयणे' ज्योतिषामयने, ज्योतिःशास्त्रे, पुनरपि 'अन्नेसु य बहूसु बम्हणएसु' अन्येषु च बहुषु ब्राह्मण्यकेषु, ब्राह्मणसंबन्धिषु अन्येष्वपि च बहुषु शास्त्रेषु मनुस्मृ-

---

स्थ ही थे। (पारए) समस्त वेदार्थ विषयक ज्ञान से यह युक्त था। (सडंगवी) वेद के जो छह अङ्ग होते हैं उनका यह विशेषरूप से ज्ञाता था। (सट्ठितंतविसारए) कापिल दर्शन–सांख्यदर्शन में वह विशारद था। सांख्यदर्शन के सिद्धान्त से भी यह विशेषरूप से परिचित था। (संखाणे) संख्यान शब्द का अर्थ संख्याप्रधान गणितशास्त्र है–इसमें वह पण्डित था। (सिक्खाकप्पे) वेद का अर्थ जिसके द्वारा सीखा जाता है वह शिक्षा है, तथा वेदविहित आचार का निरूपक जो शास्त्र है वह कल्प है। शिक्षा और कल्प इन दोनों में तथा (वागरणे) व्याकरण–शब्द शास्त्र में (छंदे) छंदः शास्त्र में (निरुत्ते) शब्दों की व्युत्पत्ति निरूपण परक शास्त्र में व्युत्पत्ति शास्त्र में (जोइसामयणे) ज्योतिषशास्त्र में, तथा (अन्नेसु बहूसु वणएसु) और भी दूसरे अनेक ब्राह्मणसम्बन्धी मनुस्मृति–याज्ञवल्क्यादि स्मृति आदि शास्त्रों में, अथवा

કરી લીધા હતા. "पारए" વેદ વિષયક જ્ઞાનમાં તે પારંગત હતો (सडंगवी) વેદના છએ અંગનો તે વિશેષ રૂપે જ્ઞાતા હતો. (सट्ठितंतविसारए) કપિલદર્શન–સાંખ્ય દર્શનનો તે વિશારદ હતો. (संखाणे) સંખ્યા પ્રધાન ગણિતશાસ્ત્રનો પણ તે નિષ્ણાત હતો (सिक्खा कप्पे) જેના વડે વેદોનો અર્થ શીખવામાં આવે છે તે "શિક્ષાશાસ્ત્ર" અને વેદકથિત આચારનું નિરૂપક જે કલ્પ શાસ્ત્ર છે તેમાં પણ તે વિશારદ હતો (वागरणे) વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં, (छंदे) છંદ શાસ્ત્રમાં, (निरुते) વ્યુત્પત્તિ શાસ્ત્રમા, (जोइसामयणे) જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં તથા (अन्नेसु बहूसु बम्हणएसु) બીજાં પણ અનેક બ્રાહ્મણ શાસ્ત્રોમાં (મનુસ્મૃતિ,) યાજ્ઞવલ્કયાદિ સ્મૃતિ, આરણ્યક વગેરે બ્રાહ્મણ

तिषु याज्ञवल्क्यादिस्मृतिषु अथवा ब्राह्मणशास्त्राणि आरण्यादिकानि उपनिषदादीनि तेषु, पुनः-' परिव्वायएसु नयेसु ' पारिव्राजकेषु नयेषु ' सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था ' सुपरिनिष्ठितश्चाप्यासीत्, तत्र ' परिव्वाएसु ' पारिव्राजकेषु-परिव्राजकसंबन्धिषु ' नएसु ' नयेषु संन्यासप्रतिपादकानेकतंत्रेषु ' सुपरिनिट्ठिए ' सुपरिनिष्ठितः =निपुणः तद्विषयसमीचीनज्ञानवानासीदिति।

' तत्थ णं सावत्थीए नयरीए पिंगलए णामं नियंठे वेसालियसावए परिवसइ ' तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां पिंगलको नाम निर्ग्रन्थो वैशालिकश्रावकः परिवसति, विशालाया अपत्यमिति वैशालिकः, भगवान् महावीरः वैशालिकस्य श्रावक इति वैशालिकश्रावकः शृणोति जिनवाक्यं यः स श्रावकः तथा च वैशालिकस्य महावीरस्य वचनं शृणोति कर्णाभ्यामिति यः स वैशालिकश्रावकः महावीर-

---

आरण्यक आदि ब्राह्मण शास्त्रों में, तथा-(परिनिव्वायएसु नयेसु) परिव्राजक सम्बन्धी शास्त्रों में भी (सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था) वह बहुत अधिक चतुर था, अर्थात् तद्विषयक ज्ञान से युक्त था।

(तत्थ णं सावत्थीए नयरीए) उसी श्रावस्ती नगरी में (पिंगलए णामं नियंठे) पिंगल नाम का एक निर्ग्रन्थ रहता था। यह निर्ग्रन्थ(वेसालियसावए) वैशालिक का श्रावक था-अर्थात् वैशालिक महावीर प्रभुका-श्रावक-उपदेश श्रोता था। विशाला भगवान् महावीर प्रभुकी माताका नाम था। विशालाका जो अपत्य वह वैशालिक अर्थात् भगवान् महावीर प्रभु इनका श्रावक था अर्थात् (शृणोति जिनवाक्यं यः सः श्रावकः) इस व्युत्पत्ति के अनुसार वह भगवान् महावीर प्रभु के उपदेश का पान करने वाला था। तात्पर्य कहने का यह था।

શાસ્ત્રોમાં તથા (परिनिव्वायएसु नयेसु) પરિવ્રાજક સંબંધી શાસ્ત્રોમાં પણ (सुपरिनिट्ठिए यावि होत्था) તે ઘણો જ નિષ્ણાત હતો.

(तत्थ णं सावत्थीए नयरीए) હવે એ શ્રાવસ્તી નગરીમાં (पिंगलए णामं नियंठे) પિંગલક નામનો એક અણગાર રહેતો હતો. તે અણગાર (वेसालिय सावए) વૈશાલિકના શ્રાવક હતા એટલે કે ભગવાન મહાવીરપ્રભુના શ્રાવક-ઉપદેશ શ્રવણ કરનાર હતા. વિશાલા, મહાવીર સ્વામીની માતાનું નામ હતું તેથી વિશાલાના પુત્ર હોવાથી તેઓ વૈશાલિક કહેવાતા પિંગલક નિર્ગ્રંથ,ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક હતા તેમને મહાવીર પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળવો ગમતો હતો તેથી તેમને વૈશાલિક શ્રાવક કહેવામાં આવેલ છે શ્રાવક શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે થાય છે शृणोति जिनवाक्यं

वचनामृतपानरसिकः' इति, यत्र श्रावस्त्यामनेकप्रकारकवेदवेदाङ्गादिविषयक-समस्तज्ञानवान् स्कन्दोऽभूत्तत्रैव श्रावस्त्यां तत्समये जिनमतानुयायी कश्चित् पिंगलकनामको निर्ग्रन्थ आसीदिति समुदितार्थः। 'तएणं से पिंगलए णामं नियंठे-वेसालिय सावए अन्नया कयाइं जेणेव खंदए कच्चायणस्सगोत्ते तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स पिंगलको नाम निर्ग्रन्थो वैशालिकश्रावकः अन्यदा कदाचित्=अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित्समये यत्रैव स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तत्रैवोपाग-च्छति, 'उवागच्छित्ता खंदगं कच्चायणस्सगोत्तं इणमक्खेवं पुच्छे' उपागत्य स्कन्दकं कात्यायनगोत्रं इममाक्षेपम् प्रश्नम् अप्राक्षीत्। किं पृष्टवानित्यत आह— 'मागहा' इत्यादि। 'मागहा' हे मागध? मगधो मगधदेशस्तत्र भवो मागधः तत्संबोधने हे मागध!-हे मगधदेशोद्भव स्कन्दक! 'किं स अंते लोए अणते लोए' किं सान्तः लोकः अनंतः लोकः, हे स्कन्दक! किमयं लोकः सांतः एतस्य कदा-

जिस श्रावस्ती नगरी में वेद, वेदाङ्ग आदि के समस्त विषयों के ज्ञान से परिशीलित मतिवाला ऐसा विशेष निष्णात स्कन्दक नाम का परिव्राजक रहता था उसी समय में उस श्रावस्ती नगरी में पिंगलक नाम का एक निर्ग्रन्थ-बाह्याभ्यंतर परिग्रह से वर्जित जैन-धर्मानुयायी निर्ग्रन्थ भी रहता था। (तएणं से पिंगलए णामं नियंठे वेसालिय सावए अन्नया कयाइं जेणेव खंदए कच्चायणस्सगोत्ते तेणेव उवागच्छइ) एक दिन की बात है कि वैशालिय श्रावक वह पिंगलक अनगार जहां कात्यायनगोत्री स्कन्दक परिव्राजन रहता था वहां गया (उवागच्छित्ता) वहां जाकर उसने (इणमक्खेवं) उनको इस प्रकार पूछा हे स्कन्दक! "किं स अन्ते लोए अणंते लोए" कहो यह लोक सान्त है-अन्त सहित है-इसका कभी सर्वथा नाश होता है? अथवा अनंत है?

यः सः श्रावकः જિનેન્દ્ર ભગવાનનો ઉપદેશ શ્રવણ કરનારને શ્રાવક કહે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે શ્રાવસ્તી નગરીમાં તે સમયે વેદ, વેદાંગ વગેરે વિષયોનું જ્ઞાન ધરાવનાર સ્કંદક નામનો એક પરિવ્રાજક રહેતો હતો, એજ નગરમાં તે સમયે પિંગલક નામનો એક શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પણ રહેતો હતો. બાહ્યાભ્યન્તર પરિગ્રહથી રહિત જૈન ધર્માનુયાયી મુનિને શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કહે છે. (तए णं से पिंगलए-णामं नियंठे वेसालियसावए अन्नया कयाइं जेणेव खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तेणेव उवागच्छइ) એક દિવસ તે વૈશાલિક શ્રાવક (મહાવીરના ઉપાસક) પિંગલક અણગાર જ્યાં કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દક પરિવ્રાજક રહેતા હતા ત્યાં ગયા (उवागच्छित्ता) ત્યાં જઈને તેમણે તેને (इणमक्खेवं) આ પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછ્યા (मागहा) હે માગધ! મગધ દેશમાં જન્મેલા હે સ્કન્દક (किं स अंते लोए अणंते लोए) આ લોક અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત છે. એટલે કે આ

चित् सर्वथा विनाशो भवति अथवा अनंतः प्रवाहरूपेण सर्वदा स्थितिमत्त्वेन अनंतः ? ॥ १ ॥ 'स अंते जीवे अणंते जीवे' सान्तः किम् अंतसहितः जीवः अथवा अनंतः-अंतरहितः जीवः? ॥ २ ॥ 'स अता सिद्धी अणंतासिद्धी' सान्ता -अन्तसहिता सिद्धिः-सिद्धिक्षेत्रम्, अनंता-अन्तरहिता सिद्धिः? ॥३॥ 'स अंते सिद्धे अणंते सिद्धे' सान्तः किम् अंतसहितः सिद्धः अथवा अनंतः अंतरहितः सिद्धः ? ॥४॥ 'केण वा मरणेणं-मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा' केन वा मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्धते वा हीयते वा, संसारस्य वर्द्धनात् जीवो वर्द्धते संसारस्य हान्या वा हीयते जीवः कीदृशं मरणं प्राप्य जीवः संसारे परिभ्रमति कीदृशं च मरणं प्राप्य संसारं क्षपयतीति पञ्च प्रश्नाः ॥ ५ ॥ 'एवं वुच्चमाणे'

प्रवाहरूप से सर्वदा स्थिति वाला होने से विनाश रहित है ? तथा स अन्ते जीवे अणंते जीवे" जीव अन्त सहित है अथवा अनन्त है अन्त रहित है ? स अन्ता सिद्धी अणंता सिद्धी " सिद्धीक्षेत्र अन्त सहित है या अन्त रहित है ?" स अन्ते सिद्धे अणंते सिद्धे सिद्ध अन्त सहित हैं कि अन्त रहित हैं ? केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढई वा हायइ वा " जीव किस मरणसे मरता हुआ अपने संसार के बंधन से बढता है और अपने संसार की हानि से घटता है तात्पर्य कहने का यह है कि जीव में न ह्रास होता है और न बढती होती है, परन्तु संसार के वर्धन से जीव का वर्धन और संसार ने ह्रास से जीव की हानि मानली जाती है। इसी आशय से यह हानि वृद्धि विषयक प्रश्न किया गया है तात्पर्य इस प्रश्न का यही है कि कैसे मरण को प्राप्तकर जीव संसार में घूमता रहता है और कैसे मरण को प्राप्त कर जीव अपने संसार को नष्ट कर देता है ? इस प्रकार से ये पांच प्रश्न हैं। एवं वुच्च-

---

લોકનો કદી નાશ થાય છે કે નથી થતો તથા (स अंते जीवे अणंते जीवे) જીવ અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત છે (स अंता सिद्धि अणंता सिद्धि ?) સિદ્ધિ-સિદ્ધિ અંતસહિત છે કે અંત રહિત છે. (स अंते सिद्धे अणंते सिद्ध) સિદ્ધ અંતસહિત છે ? કે અંતરહિત છે ? (केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा) જીવ કયા મરણથી પોતાના સંસારના વધારાથી વધે છે અને કયા મરણથી પોતાના સંસારની હાનિથી ઘટે છે. કહેવાનુ પ્રયોજન એ છે કે જીવમાં તો વૃદ્ધિ પણ થતી નથી અને હાનિ હ્રાસ પણ થતી નથી. પણ સંસારના વર્ધનથી જીવની વૃદ્ધિ અને સંસારની હાનિથી જીવની હાનિ અહીં માની લેવામાં આવી છે તેથી આ પ્રશ્નોનો આ પ્રમાણે ભાવાર્થ ઘટાવી શકાય કેવા પ્રકારના મરણથી જીવ સંસારમાં વાર વાર પરિભ્રમણ કરે છે. અને કેવા પ્રકારના મરણથી જીવ પોતાના સંસારમાં પરિભ્રમણની સ્થિતિનો

एवमुच्यमानः, एवम्=अनेन प्रकारेण उच्यमानः=पृच्छ्यमानः सन् त्वम् 'एतावं ताव आइक्खाहि' एतावत्तावदाख्याहि, ये ये प्रश्नाः मया पृष्टास्तेषामुत्तरं तावत् प्रथमं देहि ततः पुनरहमन्यं प्रश्नं करिष्यामीति हृदयम्।

'तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते' ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायन-गोत्रः, ततस्तदनन्तरं पिंगलकस्य प्रश्नश्रवणानन्तरम्, 'पिंगलए णं णियंठेणं' पिङ्गलकेन निर्ग्रन्थेनं 'वेसालियसावएणं' वैशालिकश्रावकेण 'इणमक्खेवं' इमम् आक्षेपं प्रश्नमित्यर्थः, 'पुच्छिए समाणे' पृष्टः सन् 'संकिए' शंकितः, शंका संजाताऽस्येति शंकितः, किमेतस्य पिङ्गलकनिर्ग्रंथप्रश्नस्येदमुत्तरमिदं वा उत्तरमित्याकारया शंकया संजातशंकितः 'कंखिए' कांक्षितः, काङ्क्षा संजाताऽस्येति काङ्क्षितः, एतस्य प्रश्नस्येदमुत्तरं न सम्यक्, इदमपि न सम्यक् अतः

माणे " इस प्रकार से जब वैशालिक श्रावक ने पूछा और कहा कि तुम " एतावं ताव अक्खाहि " इन मेरे प्रश्नों का पहिले उत्तर दो तब पीछे मैं और प्रश्न पूछुंगा । " तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते " इस प्रकार से कात्यायन गोत्री वह स्कन्दक परिव्राजक " पिंगलएणं नियंठेणं वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे" जो कि वैशालिकश्रावक पिंगलक निर्ग्रन्थ द्वारा इन प्रश्नों के पूछे जाने पर वह 'संकिए' शंकित हो गया उसके चित में यह विचार बार२ उठने लगा कि पिंगलक निर्ग्रन्थ ने जों ये प्रश्न पूछे हैं सो उनका उत्तर यह है कि इस तरह से उसका मन डावाडोल होने लगा वह यह निश्चय नहीं कर सका कि इन प्रश्नों का उत्तर निश्चय रूप से क्या है? " कंखिए " कांक्षायुक्त हो गया

નાશ કરી નાખે છે? આ પ્રકારના પાંચ પ્રશ્નો છે (एवं वुच्चमाणे) જ્યારે વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલકે આ પ્રમાણે પૂછયું અને કહ્યું કે (एतावं तावअक्खाहि) મારા આ પ્રશ્નોના તમે પહેલાં જવાબ આપો પછી હું બીજાં પ્રશ્નો પણ પૂછીશ. (तए णं से खदए कचायणस्स गोत्ते) જ્યારે કાત્યાયન ગોત્રીય તે સ્કન્દક પરિ-વ્રાજકને (पिंगलए णं नियट्ठेण वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे) વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલક નિર્ગ્રંથ વડે આ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા ત્યારે (संकिए) તેના મનમાં શંકા ઉદ્દભવી કે પિંગલક મુનિએ જે પ્રશ્નો પૂછયા છે તેનો અમુક રીતે જવાબ આપી શકાય કે બીજી કોઇ રીતે જવાબ આપી શકાય? તેના મનની સ્થિતિ ડામાડોળ થઈ ગઈ આથી તે પ્રશ્નોનો કયો જવાબ આપવો તેનો નિર્ણય તે કરી શકયા નહીં (कंखिए) તેઓ કાંક્ષાયુક્ત થઈ

किमत्रोत्तरं भविष्यतीत्याकाङ्क्षावानित्यर्थः । 'वितिगिच्छिए' विचिकित्सितः, विचिकित्सा संजाताऽस्येति विचिकित्सितः, अस्मिन्नुत्तरे दत्तेऽस्य निर्ग्रन्थस्य श्रद्धा भविष्यति न वेत्याकारकविचिकित्सायुक्तः, 'भेदसमावन्ने' भेदसमापन्नः भेदं मतेर्भङ्गं किं कर्तव्यता व्याकुलत्वलक्षणं समापन्नः प्राप्त इति भेदसमापन्नः 'कलुस समावन्नए' कलुषसमापन्नः, नाहं किमपि जानामीत्येवंरूपेण स्वविषये कालुष्यं दौर्मनस्यं प्राप्त इति कलुषसमापन्नः सन् 'णो संचाएइ' न शक्नोति, न समर्थो भवति उत्तरमाख्यातुमित्यग्रेण सम्बन्धः । कस्मै ? इत्याह-'पिंगलयस्स' इत्यादि । 'पिंगलयस्स नियंठस्स-वेसालियसावयस्स' पिङ्गलकाय निर्ग्रन्थाय

इन प्रश्नों का यदि इस प्रकार से उत्तर देता हूं तो वह भी ठीक नहीं है और यदि इस प्रकारसे उत्तर देता हूं तो वह भी ठीक नहीं है अतः इस प्रश्नों का असली उत्तर क्या होना चाहिये इस प्रकार की आकांक्षा उसके चित्त में जग गई । "वितिगिच्छिए विचिकित्सासे युक्त हो गया इस पिंगलक निर्ग्रन्थ को इन प्रश्नों का यदि मैं यह उत्तर देता हूं तो इस पर उसकी श्रद्धा होगी कि नहीं होगी इस प्रकार की विचिकित्सा उसको उत्पन्न हो गई । "भेदसमावन्ने वह भेद समापन्न हो गया अर्थात् अब मैं क्या करूं इस प्रकारसे वह कुछ भी निर्णय नही कर सका उसकी बुद्धि किंकर्तव्यता से विमूढबन गई । "कलुससमावन्ने मैं अब इस विषय में कुछ नहीं जान रहा हूं, इस तरह से जब वह कुछ भी निर्णय नहीं कर सका तब वह अपने आपमें झुंझला गया खिसिया गया मन में उसके कलुषता आगई । अत एव वह (वेसालिय सावयस्स पिंगल-

---

ગયા તેમને મનમાં એવું થયું કે આ રીતે તે પ્રશ્નોના જવાબ આપું તો પણ ઠીક નહીં લાગે અને તે સિવાયની કોઈ બીજી રીતે પણ યોગ્ય જવાબ આપી શકાય તેમ નથી તે પ્રશ્નોના સાચે સાચા ઉત્તર કયા હશે તે જાણવાની આકાંક્ષા તેમના મનમાં જન્મી. (वितिगिच्छिए) તેમનું મન વિચિત્સાથી યુક્ત થઈગયું હું આ પિંગલક નિર્ગ્રંથને આ પ્રકારનો ઉત્તર આપીશ તો તેને તેમાં શ્રદ્ધા રહેશે કે નહીં રહે એવા પ્રકારની આશંકા તેમના મનમાં ઉત્પન્ન થઇ. (भेदसमावन्ने) તેમની મતિ મૂઝાઈ ગઇ તે પ્રશ્નોનો શો જવાબ આપવો તેની સમજણ ન પડવાથી તેઓ વિમાસણમાં પડી ગયા. (कलुससमावन्ने) જ્યારે તે પ્રશ્નોનો નિર્ણય તેઓ કરી શકયા નહીં ત્યારે તેઓ પોતાના મનમાં શરમ અનુભવવા લાગ્યા તેમના મનમાં કલુષતા આવી ગઈ તેથી તેઓ (वेसालियसावयस्स पिंगलयस्स नियंठस्स किंचि वि पमोक्खं अक्खाइ उं णो-

वैशालिकश्रावकाय चतुर्थ्यर्थे षष्ठी 'किंचि वि पमोक्खं अक्खाइउं' किञ्चिदपि प्रमोक्षम् =उत्तरम् आख्यातुम्=कथयितुम् । अतएव 'तुसिणीए' तूष्णीकः मौनमासादितः सन् 'संचिट्ठइ' सतिष्ठते ।

'तएणं से पिंगलए णियंठे वेसालियसावए' ततः खलु स पिंगलको निर्ग्रन्थः वैशालिकश्रावकः, खंदयं' कच्चायणस्स गोत्तं' स्कन्दकं कात्यायनगोत्रम् 'दोच्चंपि' द्विरपि-द्वितीयवारमपि 'तच्चंपि' त्रिरपि=तृतीयवारमपि 'इणमक्खेवं' इममापेक्षम्=प्रश्नं 'पुच्छे' अप्राक्षीत्-'मागहा' हे मागध !=हे स्कन्दक ! 'किं स अंते लोए' किं सांतो लोकः 'जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा एतावं ताव आइक्खाहि' यावत् केन मरणेन म्रियमाणो जीवो वर्द्धते वा हीयते वा एतावत्तावदाख्याहि, इह यावत् करणात् जीवसिद्धिसिद्धानां ग्रहणं भवति। 'वुच्चमाणे एवम्' उच्यमानः कथ्यमानः एवम्-एतद्रूपेण पूर्वोक्तप्रकारेणेति । किं सान्तः लोकः, अनन्तः लोकः? सान्तः जीवः अनन्तो जीवः?,सान्ता सिद्धिः अनन्ता सिद्धिः ? सान्तः सिद्धः अनन्तः सिद्धः ?, तथा केन

यस्स नियंठस्स किंचिवि पमोक्खं अक्खाइउं णो संचाएइ " वैशालिक श्रावक पिंगलक निर्ग्रन्थ के इन प्रश्नों का थोडा सा भी उत्तर देने के लिये समर्थ नहीं हो सका। केवल वह तुसिणीए संचिट्ठइ चुपचाप ही रहा

" तएणं से पिंगलए णियंठे वेसालिय सावए " जब निर्ग्रन्थ वैशालिक श्रावक ने उसे चुप चाप ही बैठा हुआ देखा तब कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं " उन्हों ने उस कात्यायन गोत्री स्कन्दक परिव्राजक से " दोच्चंपि दुबारा भी और तच्चंपि तिबारा भी इणमक्खेवं इन्हीं प्रश्नोंको पुच्छे " पूछा कहा " मागहा " हे मागध हे स्कन्दक किं स अंते लोए जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा एतावं ताव आइक्खाहि " लोक अन्त सहित " है कि अन्त विना का है यावत् इसी प्रकार जीव सिद्धि और सिद्ध अन्त सहित है कि अन्त रहित? तथा

संचाइए) वैशालिक श्रावक (મહાવીરના ઉપાસક) પિંગલક નિર્ગ્રંથના એ પ્રશ્નોનો બિલકુલ જવાબ આપી શકયા નહીં અને તેથી તેઓ (तुसिणीए संचिट्ठइ) ચુપચાપ બેસી જ રહ્યા.

(तएणं से पिंगलए णियंठे वेसालिए सावए) જ્યારે તે મહાવીરના ઉપાસક પિંગલક નિર્ગ્રંથે તેમને ચુપચાપ બેઠેલા જોયા ત્યારે તેમણે (कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं) કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દક પરિવ્રાજકને (दोच्चंपि) બીજી અને (तच्चंपि) ત્રીજી વખત પણ (इणमक्खेवं) એજ પ્રશ્નો (पूच्छे)પૂછયાં કે (मागहा!) હે માગધ! (હે સ્કન્દક) (किं स अंते लोए जाव केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ढइ वा हायइ वा एतावंताव आइक्खाहि) લોક

मरणेन म्रियमाणो जीवः वर्धते वा हीयते वा? इत्येषामुत्तरं देहि मया पूर्वोक्त प्रकारेण पृच्छ्यमानस्त्वमिति भावः । 'तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते' खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रः 'पिंगलएणं नियंठेणं वेसालिय सावएणं' पिंगलकेन निर्ग्रन्थेन वैशालिकश्रावकेण 'दोच्चंपि तच्चंपि' द्विरपि त्रिरपि-द्वितीयवारमपि तृतीयवारमपि 'इणमक्खेवं पुच्छिए समाणे' इममाक्षेपं पृष्टः सन् 'संकिए' शंकितः कंखिए' कांक्षितः 'वितिगिच्छिए' 'विचिकित्सितः 'भेदसमावन्ने' भेद-समापन्नः 'कलुससमावन्ने' कलुषसमापन्नः 'णो संचाएइ' नो शक्नोति, 'पिंगलगस्स णियंठस्स वेसालियसावस्स' पिङ्गलकाय निग्रन्थाय वैशालिकश्राव-काय 'किंचिवि' किंचिदपि 'पमोक्खं' प्रमोक्षम्-उत्तरम्, 'अक्खाइउं' आख्या तुम्' पुनः पिंगलकेन पृष्टोपि स्कन्दकः पिंगलकस्य उत्तरं दातुं न समर्थोऽभूदिति भावः, अतएव-'तुसिणीए संचिट्ठइ' तूष्णीकः संतिष्ठते उत्तरमजानन् न किंचि-दप्युक्तवानित्यर्थः ॥ सू० ७ ॥

ततः किम् ? इत्याह—' तएणं ' इत्यादि ।

मूलम्-तएणं सावत्थीए नयरीए सिंघाडग जाव पहेसु महया जणसंमद्देइ वा जणवूहेइ वा जाव परिसा निग्गच्छइ तएणं तस्स खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म इमे एयारूवे अज्झत्थिए

किस मरण से मरकर जीव बढता है और घटता है तुम पहिले मेरे इन प्रश्नों का उत्तर दो? इस तरह पूर्वोक्त रूप से प्रश्नों का दुहरा कर तिहरा कर निर्ग्रन्थ पिंगलक के द्वारा कृत प्रश्नों का उत्तर देने के लिये पूछा गया वह कात्यायन गोत्री स्कन्दक परिव्राजक शंकित कांक्षित आदि अवस्था वाला बनकर प्रश्नों का उत्तर देने में असमर्थ ही रहा और इसके फल स्वरूप वह केवल चुप चाप ही रहा ॥ सू०७॥

અન્ત સહિત છે કે અન્ત રહિત છે, ત્યાંથી શરૂ કરીને કેવા પ્રકારના મરણુથી મરીને જીવ સંસાર વધારે છે અને કેવા પ્રકારના મરણુથી મરીને જીવ સંસાર ઘટાડે છે. ત્યાં સુધીના મારા પ્રશ્નોના તમે ઉત્તર આપો.બીજી વાર તથા ત્રીજી વાર એ પ્રશ્નોના જવાબ આપવાનું જ્યારે પિંગલક નિર્ગ્રંથ વડે કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દક પરિવ્રાજકને કહેવામાં આવ્યું ત્યારે તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક શંકિત, કાંક્ષિત, વગેરે સ્થિતિવાળા થઇ જવાને કારણે તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપી શકવાને અસમર્થ બન્યા. તેને પરિણામે પ્રશ્નોના ઉત્તર નહીં આપતાં મૌન જ રહેવાનું તેમને યોગ્ય લાગ્યું. તેથી તેઓ ચુપ ચાપ બેસી જ રહ્યા. ॥ સૂ. ૭ ॥

चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्प समुप्पज्जित्था एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए बहिया छत्तपलासए चेइए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तं गच्छामि णं समणं भगवं महावीरं वंदामि नमंसामि। सेयं खलु मे समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता सक्कारित्ता सम्माणित्ता कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता, इमाइं च णं एयारूवाइं अट्ठाइं हेऊइं पसिणाइं कारणाइं वागरणाइं पुच्छित्तए त्तिकट्टु एवं संपेहेइ संपेहित्ता जेणेव परिव्वायगावसहे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिदंडं च कंचणियं च करोडियं च भिसियं च केसरियं च छण्णालयं च अंकुसयं च पवित्तयं च गणेत्तियं च छत्तयं च उवाहणओ य पाउयाओ य धाउरत्ताओ य गेण्हइ गेण्हित्ता परिव्वायगावसहाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता तिदंडं कुंडिय-कंचणिय-करोडिय-भिसिय-केसरिय—छण्णालय-अंकुसय पवित्तय-गणेत्तिय-हत्थगए छत्तोवाणहसंजुत्ते धाउरत्तवत्थपरिहिए सावत्थीए नयरीए मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव छत्तपलासए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए ॥ सू० ८॥

"तएणं सावत्थीए" इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(तएणं) इसके बाद (सावत्थीए नयरीए) उस श्रावस्तीनगरी में

"तए णं सावत्थीए" ઇત્યાદિ.

સૂત્રાર્થ-(तएणं) ત્યાર બાદ (सावत्थीए नयरीए) શ્રાવસ્તી નગરીમાં

छाया—ततः खलु श्रावस्त्यां नगर्यां शृंगाटक० यावत् पथेसु महाजनसंमर्द इति वा जनव्यूह इति वा यावत् पर्षद् निर्गच्छति। ततः खलु तस्य स्कन्दकस्य कात्यायनगोत्रस्य बहुजनस्यान्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य अयमेतद्रूप आध्यात्मिकः चिन्तितः कल्पितः प्रार्थितः मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत। एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कृतंगलाया नगर्याः बहिः छत्रपलाशके चैत्ये संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति, तद् गच्छामि खलु श्रमणं भगवन्तं महावीरं

(सिंघाडग जाव पहेसु) जो शृङ्गाटक-त्रिकोणमार्ग जहां तीन मार्ग मिलते हों जहां चार मार्ग मिलते हों ऐसे अनेकप्रकारके मार्गों में (महया जणसंमदेइ वा जण वूहेइ वा) लोगोंकी बहुत बड़ी भीड़ इकट्ठी हो गई और लोक भगवानके पधारने की बातें करने लगे (जाव परिसा निग्गच्छइ) यावत् सभा निकली (तएणं) इसके पश्चात् (कच्चायणस्स गोत्तस्स तस्स खंदयस्स) कात्यायन गोत्र वाले उस स्कन्दक के मन में (बहुजणस्स अन्तिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म) अनेक मनुष्यों के पास से इस अर्थ को भगवान् महावीर के आगमन रूप समाचार को सुन करके और उसे अपने हृदय में निश्चिन करके (इमे) यह, (एयारूवे) इसरूप (अज्झत्थिए) आध्यात्मिक (चिंतिए) चिन्तित (कप्पिए) कल्पित (पत्थिए) प्रार्थित (मणोगए) मनोगत (संकप्पे) संकल्प (समुप्पज्जित्था उत्पन्न हुआ। कि (एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए) श्रमण भगवान महावीर कृतंगला नगरी के बहिया (छत्तपलासए) चेइए) जो छत्रपलाशक नाम का चैत्य है उस में (संजमेणं तवसा

(सिंघाडग जाव पहेसु) શ્રૃંગાટકોમાં- જ્યાં ત્રણ માર્ગો મળતાં હોય, ચાર માર્ગો મળમાં હોય, એવી રીતે અનેક પ્રકારના માર્ગોમાં (महया जणसंमद्देइ वा जणवूहेइवा) લોકોનો મોટો સમુદાય એકઠો થઇ ગયો અને લોકો ભગવાનના આગમનની વાતો કરવા લાગ્યા. (जाव परिसा निग्गच्छइ) લોકોની પરિષદ પ્રભુનો ઉપદેશ સાંભળવાને નીકળી ઇત્યાદિ તમામ સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો. (तएणं) ત્યાર બાદ (कच्चायणस्स गोत्तस्स तस्स खंदयस्स बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म) અનેક માણસો પાસેથી ભગવાન મહાવીરના આગમનના સમાચાર સાંભળીને અને તેને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરીને તે કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દક પરિવ્રાજકના મનમાં (इमे) આ (एयारूवे) પ્રકારનો (अज्झत्थिए) આધ્યાત્મિક, (चिंतिए) ચિન્તિત, (कप्पिए) કલ્પિત, (पत्थिए) પ્રાર્થિત, (मणोगए) મનોગત (संकप्पे) સંકલ્પ (समुप्पज्जित्था) ઉત્પન્ન થયો- કે (एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए बहिया छत्तपलासए चेइए

वन्दे नमस्यामि श्रेयः खलु मम श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा नमस्यित्वा सत्कृत्य संमान्य कल्याणं मंगलं दैवतं चैत्यं पर्युपास्य इमान् च खलु एतद्रूपान् अर्थान् हेतून् प्रश्नान् कारणानि व्याकरणानि प्रष्टुमिति कृत्वा एवं संप्रेक्षते, संप्रेक्ष्य यत्रैव परिव्राजकावसथः तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य त्रिदण्डं च कुण्डिकां च कांच-

अप्पाणं भावे माणे विहरइ) संयम और तप से अपनी आत्माको भावित करते हुए विराजते हैं (तं गच्छामि णं भगवं महावीरं वंदामि नमंसामि इसलिये मैं उनके पास जाऊँ और उन्हें वंदना करूँ और नमस्कार करूँ (सेयं खलु मे) इसी में मेरा कल्याण हैं कि मैं (समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता) श्रमण भगवान महावीर को वंदना नमस्का करके सक्कारित्ता) उनका सत्कार करके (सम्माणित्ता) उनका सन्मान करके तथा (कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता) कल्याणस्वरूप मंगलस्वरूप, धर्मदेव स्वरूप चैत्य ज्ञान स्वरूप उनकी पर्युपासना करके (इमाइं च णं एयारूवाइं हेऊइं पसिणाई अट्ठाइं) इन इन रूप अर्थों को हेतुओं को, प्रश्नोंको (कारणाइं वागरणाइं) कारणोंको व्याकरणोंका (पुच्छित्तए) पूछुं। (त्तिकट्टु) ऐसा मनमें विचार करके (एवं संपेहेइ) ऐसा उसने विचार किया (संपेहित्ता) ऐसा विचार करके फिर वह (जेणेव परिव्वायगावसहे) जहां परिव्राजकों का मठ था (तेणेव उवागच्छइ) वहां पर गया। (उवागच्छित्ता) वहां जाकर के (तिदंडं च कुंडियं कंचणियं च

संजमेणं तवसा अप्पाणं भावे माणे विहरइ) श्रमणु भगवान महावीर, कृतंगला नगरीनी બહાર છત્રપલાશક નામનું જે ચૈત્ય (ઉદ્યાન) છે તેમાં સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભવિત કરતા બિરાજે છે. (तं गच्छामि णं समणं-भगवं महावीरं वंदामि, नमंसामि) તેમની પાસે હું જઉં અને તેમને વંદન નમસ્કાર કરું (सेयं खलु मे) એમાં જ મારું શ્રેય છે (समणं भगवं-महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता) શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કરીને (सक्कारित्ता सम्माणित्ता) તેમનો સત્કાર તથા સન્માન કરીને તથા (कल्लाणं-मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता) કલ્યાણુ સ્વરૂપ, મંગળસ્વરૂપ, ધર્મદેવ સ્વરૂપ, ચૈત્ય (જ્ઞાન) સ્વરૂપ, મહાવીર પ્રભુની પર્યુપાસના કરીને (इमाइं च णं एया-रूवाइं अट्ठाइं हेऊइं पसिणाइं) આ પ્રકારના અર્થો, હેતુઓ, પ્રશ્નો (कारणाइं वागरणाइं) કારણો, અને વ્યાકરણો, વિષે (पुच्छित्तए) તેમને પૂછું. (त्ति कट्टु) આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કર્યો, (एवं संपेहेइ) એ પ્રમાણે સંકલ્પ કર્યો. (संपेहित्ता) એવો વિચાર કરીને (जेणेव परिव्वायगावसहे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં પરિવ્રાજકો રહેતા હતા તેમઠમાં તેઓ ગયા. (उवागच्छित्ता) ત્યાં જઈને

निकां च करोटिकां च केशरिकां च पण्णालकां च अंकुशं च पवित्रकं च गणेत्रिकां च छत्रकं च उपानहौ च पादुके च धातुरक्ताश्च गृह्णाति, गृहीत्वा परिव्राजकावसथात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य त्रिदण्ड-कुण्डिका-कांचनिका-करोटिका वृषिका-केशरिका-पण्णालकांकुशक-पवित्रक-गणेत्रिका-हस्तगतः छत्रोपानत् संयुक्तो धातुरक्तवस्त्रपरिहितः श्रावस्त्या नगर्या मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य

मिसियं च करोडियं च केसरियं च) उसने वहां से त्रिदंड कुंडी, रुद्राक्ष माला, करोटिका, वृषिका आसन, केशरिका (छण्णालयं च) षण्नालकं त्रिकाष्ठिका, (अंकुसयं च) अंकुशक-वृक्षों के ऊपरसे पत्तों आदि को एकत्रित कर ने के निमित्त अंकुश के जैसा एक प्रकारका (पवित्तियं च) पवित्रक अंगुलीयक (गणेत्तियंच) गणेत्रिका (छत्तयं च छत्रक (उवाहणाओय) पगरखे (पाउयाओय) काष्टकी खडाऊँ (धाउरत्ताओ) और गैरिक आदि धातुओंसे रक्त शाटिकाको लिया (गेण्हइ) गेण्हित्ता और लेकर (परिव्वायगावसहाओ) परिव्राजकावसथ मठसे (पडिनिक्खमइ) बहार निकला (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर (तिदंडकुंडिय कंचणियकरोडियभिसिय केसरिय-छण्णालय-अंकुसय-पवित्तय गणेत्तिय हत्थगए) त्रिदण्डि, कुण्डिका कांचनिका, करोटिका, केशरिका, षण्नालका, अंकुशक, पवित्रक, गणेत्रिक, इन सब को हाथ में रखकर (छत्तोवाहणसंजुत्ते) छत्र को तानकर और उपानह पगरखे पहन

(तिदंडं च कुंडियं च कंचणियं च करोडियं च भिसियं च केसरियं च) તેમણે ત્યાંથી ત્રિદંડ, કમંડળ, રુદ્રાક્ષની માળા, કરોટિકા (માટીનું પાત્ર વિશેષ) વૃષિકા-આસન કેશરિકા, (મોઢું સાફ કરવા માટેનો રૂમાલ) (छण्णालय च) ષણ્નાલક-ત્રિકાષ્ઠિકા, (अंकुसयं च) અંકુશક વૃક્ષો પરથી પાંદડાઓને એકઠા કરવા માટેનું અંકુશના આકારનું સાધન, (पवित्तियं च) પવિત્રક અંગૂઠી, (गणेत्तियं च) ગણેત્રિકા, (छत्तयं च) છત્ર (उवाहणाओ य) પગરખાં (पाउयाओ य) પાદુકાએ, धाउरत्ताओ) અને ગૈરિક વગેરે ધાતુઓ વડે રંગેલાં વસ્ત્રો (गेण्हइ) લીધાં. (गेण्हित्ता) તે બધી વસ્તુઓ લઈ ને (परिव्वायगवसहाओ) પરિવ્રાજકોના મઠમાંથી (पडिनिक्खमइ) તેઓ બહાર નીકળ્યા, (पडिनिक्खमित्ता) બહાર નીકળીને (तिदंड, कुंडिय, कंचणिय, करोडिय, भिसिय, केसरिय, छण्णालय, अकुंसय, पवित्तय, गणेत्तिय हत्थगए) ત્રિદંડ, કમંડળ, રુદ્રાક્ષનીમાળા કરોટિકા, વૃષિકા, કેશરિકા, ત્રિકાષ્ઠિકા, અંકુશક, અંગૂઠી અને ગણેત્રિકાને હાથમાં ગ્રહણ કરીને (छत्तोवाहणसंजुत्ते) છત્રી ઉઘાડીને અને પગ-

यत्रैव कृतंगला नगरी यत्रैव छत्रपलाशकं चैत्यम् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव प्राधारयत् गमनाय ॥ सू० ८ ॥

टीका—' तएणं सावत्थीए नयरीए ' ततः खलु श्रावस्त्यां नगर्यां ' सिंघाडगजाव पहेसु' शृङ्गाटक यावत् पथेसु, इह यावत्पदेन—त्रिचतुष्क चत्वरमहापथानां संग्रहः करणीयः । तथा च—त्रिकोणमार्गे, मार्गत्रयसंमिलनस्थाने, चतुर्मार्गसंमि-

---

कर (धाउरत्त परिहिए) तथा गैरिक धातुसे रंगे हुए वस्त्रोंको पहिनकर वह स्कन्दक (सावत्थीए नयरीए) श्रावस्ती नगरी के (मज्झं मज्झेणं) ठीक बीच के मार्ग से (निगच्छइ) निकला (निगच्छित्ता) निकल कर (जेणेव कयंगला नयरी) जहां कृतंगला नगरी थी (जेणेव छत्तपलासए चेइए) और जहां वह छत्र पलाशक नाम का चैत्य था (जेणेव समणे भगवं महावीरे) तथा उसमें जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे (तेणेव पहारेत्थ गमणाए) उस तरफ जानेको रवाना हुआ ।

टीकार्थ—(तएणं सावत्थीए नयरीए) जब स्कन्दक परिव्राजक से वैशालिक श्रावक निर्ग्रन्थ पिंगलक ने पांच प्रश्न पूछे और कई बार दुहराने पर भी जब स्कन्दक को उनके उत्तर देने में सर्वथा मौनावलम्बन करना पड़ा—उस समय स्वयं स्कन्दक की आत्मा में इन प्रश्नों का यथार्थ उत्तर पानेके लिये जिज्ञासु भाव हुआ । ठीक इसी समय उस श्रावस्ती नगरी में श्रमण भगवान् महावीर का पदार्पण हुआ । लोगोंके मुख से स्कन्दक ने प्रभु का आगमन सुनकर अपने अहोभाग्य की सराहना की

રખાં પહેરીને (धाउरत्त परिहिए) ગૈરિક ધાતુથી રંગેલાં વસ્ત્રો પહેરીને તે સ્કંદક (सावत्थीए नयरीए मज्झंमज्झेणं निगच्छइ) શ્રાવસ્તી નગરીના મધ્યના માર્ગેથી નીકળ્યા. (निगच्छित्ता) ત્યાંથી નીકળીને (जेणेव कयंगला नयरी, जेणेव छत्तपलासए चेइए, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) જ્યાં કૃતંગલા નગરી હતી, અને જ્યાં છત્રપલાશક નામનું ચૈત્ય હતું તેચૈ ત્યમાં (ઉદ્યાનમાં) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બીરાજતા હતા, તે તરફ જવાને માટે રવાના થયા.

ટીકાર્થ– (तए णं सावत्थीए नयरीए) જ્યારે સ્કન્દક પરિવ્રાજકને વૈશાલિક શ્રાવક મહાવીરના ઉપાસક પિંગલક નિગ્રંથે પાંચ પ્રશ્નો પૂછયા અને તે પ્રશ્નો ત્રણ વખત પૂછવા છતાં પણ તેઓ તેનો ઉત્તર આપી શકયા નહીં ત્યારે તે પ્રશ્નોના યથાર્થ ઉત્તર જાણવાની જિજ્ઞાસા તેમના સ્કન્દકના મનમાં જાગી અને તે સમયે યોગ પણ એવો બન્યો કે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું એજ સમયે શ્રાવસ્તી નગરીમાં શુભાગમન થયું. લોકોને મુખેથી પ્રભુના આગમનના સમાચાર સાંભળીને સ્કન્દકે પોતના સૌભાગ્યની પ્રશંસા કરી અને તે

लनस्थाने, अनेकमार्गसंमिलनस्थाने राजमार्गे सामान्यमार्गे च 'महया जनसंमद्देइ वा' महाजनसंमर्द इति वा-जनानामत्यन्तसंघर्षः 'भीड' इति भाषाप्रसिद्धः, 'जणवूहेइ वा' जनव्यूह इति वा-वृन्दरूपेण जनसमूहः, इत्यादि 'जाव परिसा निग्गच्छइ' यावत् परिषन्निर्गच्छति । विशेषव्याख्यान तु-औपपातिकसूत्रस्य पूर्वार्धेऽष्टत्रिंशत्तमसूत्रे मत्कृतपीयूषवर्षिणी टीकायामवलोकनीयम् ।

'तएणं' ततः खलु तदनन्तरं परिषदो निर्गमनानन्तरम्, खलु इति वाक्यालङ्कारे, 'तस्स खंदयस्स कच्चायणस्स गोत्तस्स' तस्य स्कन्दकस्य कात्यायन

और इन प्रश्नो के यथार्थ उत्तर पाने की अभीलाषा से वह उनके समीप पहूँचा इसी बात को सूत्रकार कहते हैं कि पांच प्रश्नों को सुनकर जब स्कन्दक शंकित कांक्षित आदि विशेषण संपन्न बनचुका तब ठीक इसी अवसर पर श्रावस्ती नगरी के शृङ्गाटक आदि अनेक मार्गो पर अर्थात् सिंघाडा के आकार के मार्ग में त्रिकोण मार्ग में-तीन रास्तों से संमिलित स्थानमें, चार मार्ग वाले स्थान में अनेक मार्गों से संमिलित स्थान में, राजमार्ग में और सामान्य मार्ग में, "महया जनसंमद्देइ" मनुष्यों की बहुत बड़ी भारी भीड़ अथवा "जणवूहेइवा" जनव्यूह-प्रभु के आगमन की आपस में बातें करने वाले जनसमूह 'जाव' यावत्-परिषत्-सभा निकली। इस विषय का विशेष वर्णन औपपातिक सूत्र के पूर्वार्ध में अडतीसवें सूत्र को मेरे द्वारा विरचित पीयूषवर्षिणी टीकामें देख लेना चाहिये। (तएणं) सभाके निकलने के बाद "कच्चायणस्स गोत्त-

---

પ્રશ્નોના યથાર્થ ઉત્તર જાણવાની ઇચ્છાથી તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક ભગવાનમહાવીરની પાસે જાય છે. આ પ્રસગનું આ સૂત્રમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

પિંગલક નિર્ગ્રંથના પાંચ પ્રશ્નોથી શંકિત કાંક્ષિત વગેરે મનોભાવથી યુક્ત બનેલા તે સ્કન્દકને મહાવીર પ્રભુના આગમનના સમાચાર કેવી રીતે મળ્યાં તે સૂત્રકાર બતાવે છે.

"सिंगाडग जाव पहेसु" શ્રાવસ્તી નગરીના શૃંગાટક શિંગોડાના આકારના વગેરે અનેક માર્ગો પર ત્રણ માર્ગો મળતા હોય તે સ્થાને, ચાર માર્ગો મળતા હોય તે સ્થાને, અનેક માર્ગો મળતા હોય તે સ્થાને, રાજમાર્ગ પર અને સામાન્ય માર્ગ પર "महाजन संम इ" માણસોની ઠઠ જામી હતી, અને "जणवूहेइ वा" તે જન સમૂહ ભગવાન મહાવીરના આગમનની વાત કરી રહ્યો હતો "जाव પદથી અહીં પરિષદ નીકળી ભગવાને ધર્મોપદેશ દીધો ઇત્યાદિ પાઠ ગ્રહણ કરવો આ વિષયનું વિશેષ વર્ણન ઔપપાતિક સૂત્રના પૂર્વાર્ધનાં ૩૮ માં સૂત્રની મારા વડે લખાયલી પીયૂષવર્ષિણી ટીકામાંથી વાંચી લેવું "तए णं" પરિષદ વિસર્જન થયા પછી "बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं

गोत्रस्य 'बहुजणस्स अंतिए' बहुजनस्यान्तिके 'एयमट्ठं' एतमर्थं=भगवदागमन तन्महिमारूपं 'सोच्चा' श्रुत्वा 'निसम्म' निशम्य=हृद्यवधार्य 'इमे एयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगएसंकप्पे समुपज्जित्था' अयमेतद्रूप आध्यात्मिकश्चिन्तितः कल्पितः प्रार्थितः मनोगतः संकल्पः समुदपद्यत, तत्र-'इमे-यारूवे' अयमेतद्रूपः=वक्ष्यमाणप्रकारकः 'अज्झत्थिए' आध्यात्मिकः=आत्मगतो विचारः अङ्कुर इव १, तदनु 'चिंतिए' चिन्तितः-'किं सान्तो लोकः, अनन्तो लोकः?' इत्यादि प्रश्नोत्तररूपो विचारः द्विपत्रित इव २, 'कप्पिए' कल्पितः= स एव व्यवस्थायुक्तः 'इममेवं लोकादीनां सान्तानन्तत्वज्ञानरूपं विषयं प्रक्ष्यामी' -ति कार्याकारेण परिणतो विचारः पल्लवित इव ३। 'पत्थिए' प्रार्थितः=स

स्स तस्स खंदयस्स" उस कात्यान गोत्रवाले स्कन्दक परिव्राजकके मनमें (इमे एयारूवे) यह इस प्रकार का (संकप्पे) संकल्प विचार उत्पन्न हुआ। यह संकल्प कब हुआ तो उसके लिये सूत्रकार कहते हैं कि (बहुजणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा) जब उसने अनेक जनों के पास से यह भगवान महावीर के आगमन रूप अथवा उनकी महिमारूप अर्थको समाचार को सुना और हृदयमें उसे धारण कर लिया सुनने और हृदय में धारण कर ने के बाद ऐसा संकल्प विचार (समुप्पज्जित्था) उत्पन्न हुआ। वह संकल्प कैसा था इसी बात को इन वक्ष्यमाण विशेषणों से विशेषित करते हुए सूत्रकार कहते हैं (अज्झत्थिए) वह संकल्प अङ्कुर की तरह आत्मगत विचाररूप होने से आध्यात्मिक था "चिंतिए" (किं सान्तो लोकः अनंतो लोकः) इत्यादि प्रश्नोत्तररूप होने के कारण द्विपत्रित की तरह चिन्तित था। (कप्पिए) कल्पित था मैं प्रभु से लोक अलोकादिकों के सान्त अनन्त होने की बात को पूछुंगा इस

सोच्चा" જ્યારે તેણે ઘણા લોકોને મુખેથી ભગવાન મહાવીરના આગમનના સમાચાર સાંભળ્યા અને જ્યારે તેને હૃદયમાં ધારણ કર્યા ત્યારે ', कच्चायणस्स गोत्तस्स तस्स खंदयस्स" કાત્યાયન ગોત્રીય તે સ્કન્દકના મનમાં આ પ્રકાનો સંકલ્પ "समुप्पज्जित्था" ઉત્પન્ન થયો તે સંકલ્પ કેવા પ્રકારનો હતો તે સૂત્રકારે નીચેના વિશેષણો દ્વારા બતાવ્યું છે "अज्झत्थिए" એટલે કે અંકુશ ની માફક આત્મગત વિચારરૂપ હોવાથી તે સંકલ્પ આધ્યાત્મિક હતો चिंतिए" એટલે કે લોક અન્તસહિત છે કે રહિત છે ઈત્યાદિ પ્રશ્નોત્તર રૂપ હોવાને કારણે દ્વિપત્રની જેમ (અંકુરમાંથી જે બે કુમળી પાંદડીઓ ફૂટે છે તેને દ્વિપત્ર કહે છે) ચિન્તિત હતો "कप्पिए" કલ્પિત હતો. એટલેકે હું ભગવાનને લોક અન્તસહિત છે કે અન્ત રહિત છે એ વાત પૂછીશ ઈત્યાદિ કલ્પના રૂપ વિચા-

एव विचार इष्टरूपेण मनसि स्वीकृतः पुष्पित इव ४, 'मणोगए संकप्पे' मनोगतः संकल्पः=मनसि दृढरूपेण निश्चयः 'इत्थमेव भगवान् मया प्रष्टव्यः' इत्येवं रूपो विचारः फलित इव ५ 'समुप्पज्जित्था' समुदपद्यत=समुत्पन्नः। तदेवाह- 'एवं खलु समणे' इत्यादि, 'एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए बहिया छत्तपलासए चेइए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ' एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरः कृतंगलायाः नगर्या बहिः छत्रपलाशके चैत्ये संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति, 'तं गच्छामि णं' तत्-तस्मात्कार-

रूप से वह कल्पनारूप विचार में परिणत होने के कारण पल्लवित की तरह कल्पित था। (पत्थिए) अभिलाष रूप था क्यों कि इस विचार को मन में इष्टरूपसे स्वीकृत किया था इस लिये वह पुष्पित बह संकल्प की तरह प्रार्थित था। वह संकल्प मनोगत था क्यों कि अभीतक वह बाहर में किसी से प्रकट करनेमें नहीं आया था। केवल मन में ही वह इस रूप में दृढरूप से था कि मैं भगवान के पास जाकर इन प्रश्नों का यथार्थ उत्तर पूछूं ऐसा फलित की तरह मनोगत था। "एवं खलु समणे भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए बहिया छत्तपलासए चेइए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ" क्यों की इस समय श्रमण भगवान महावीर कृतंगला नगरी के बहिर छत्रपलाशक उद्यान में तप और संयम से अपनी आत्माको भावित करते हुए विराजमान हैं। अतः सौभाग्य से यह बड़ा सुन्दर अवसर मिला है। "तं

રૂપમા તે સંકલ્પ પરિણત થયેલ હોવાથી પલ્લવિત થયો હોય તેમ કલ્પિત હતો "पत्थीए" અભિલાષા રૂપ હતો એટલેકે તે વિચારને મનમાં ઇષ્ટરૂપે સ્વીકાર્યો હતો તેથી પુષ્પયુક્ત લતાની જેમ પ્રાર્થિત હતો તથા તે સંકલ્પ હજી સુધી કોઇની પાસે પણ પ્રકટ કર્યો ન હતો. તે કારણે તે મનોગત હતો. પછી તેમણે મનમાં એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે ભગવાનની પાસે જઇને આ પ્રશ્નોના યથાર્થ ઉત્તર પૂછીશ. જેમ લતાને ફળ આવે છે તેમ તે પ્રશ્નોના ઉત્તર જાણવારૂપ ફળની પ્રાપ્તિ માટે તેઓ આતુર થયા હતા.

સ્કન્દક પરિવ્રાજકના મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર થયો-" एवं खलु समणे- भगवं महावीरे कयंगलाए नयरीए बहिया छत्तपलासए चेइए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ" અત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કૃતંગલા નગરીની બહાર આવેલા છત્રપલાશક ઉદ્યાનમાં તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા બિરાજમાન છે. તો ખરે ખર મારા સદ્ભાગ્યે આ સુંદર અવસર પ્રાપ્ત

णात् गच्छामि खलु 'समणं भगवं वन्दामि नमसामि' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दे नमस्यामि 'सेयं खलु मे' श्रेयः खलु मे, 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'वंदित्ता नमंसित्ता सक्कारित्ता संमाणित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा सत्कृत्य सम्मान्य 'कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता' कल्याणं=कल्याणस्वरूपं, मंगलस्वरूपम्, दैवतम्=धर्मदेवस्वरूपं, चैत्यं-ज्ञानस्वरूपं भगवन्तम् पर्युपास्य 'इमाइं च णं एयारूवाइं' इमान् खलु एतद्रूपान् इमान् = मम मनसि स्थितान् एतद्रूपान्=लोकादीनां सान्तत्वानन्तत्वरूपान् अर्थान् भावान् लोकादिसान्तत्वानंतत्वादीन् 'हेऊइ' हेतून् — अन्वयव्यतिरेकस्वरूपहेतु

गच्छामि णं" इसलिये मैं अब वहींपर जाऊं, वहां जाकर मैं पहले "समणं भगवं महावीरं वंदामि नमंसामि" श्रमण भगवान महावीर को वंदन करूँ-उन्हें नमस्कार करूँ। "समणं भगवं महवीरं वंदित्ता नमंसित्ता" श्रमण भगवान महावीर को वंदन नमस्कार करके "सक्कारित्ता सम्माणित्ता" उनका सत्कार करके सन्मान करके तथा "कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता" कल्याण स्वरूप, मंगल स्वरूप, धर्मदेव स्वरूप, चैत्य-ज्ञानस्वरूप श्री भगवान महावीर प्रभुकी पर्युपासना करके (इमाइं च णं एयारूवाइं) उनसे इन इस प्रकार के अर्थात् मेरे मन में स्थित लोक आदिकों की सान्त अनन्तरूप (अट्ठाइं) अर्थों को (हेऊयाइं) अन्वय व्यतिरेक रूप हेतु से गम्य होने के कारण। लोकादिकों की इन

થયો છે "तं गच्छामि" તો હું તેમની પાસે જાઉં ત્યાં જઈને પહેલાં તો હું "समणं भगवं महावीरं वंदामि नमंसामि" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કરૂં. "समणं भगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કરીને, सक्कारित्ता सम्माणित्ता" તેમનો સત્કાર કરીને તથા સન્માન કરીને, તથા "कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं पज्जुवासित्ता" કલ્યાણ સ્વરૂપ મંગળ સ્વરૂપ ધન્ય સ્વરૂપ ચૈત્ય જ્ઞાન સ્વરૂપ શ્રી મહાવીર પ્રભુની પર્યુપાસના (સેવા) કરીને "इमाइं च णं एयारूवाइं" તેમને આ પ્રકારના એટલે કે લોકની સાન્તતા અનન્તતા વગેરે રૂપ "अट्ठाइं" અર્થો, "हेऊयाइं" હેતુઓ, "पासिणाइं" પ્રશ્નો, "कारणाइं" કારણો "वागरणाइं" અને વ્યાકરણો વગેરે "पुच्छित्तए" પૂછું "सेयं खलु मे" એમાં જ મારૂં શ્રેય છે. એ વાતમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી, હવે "अट्ठाइं" વગેરેના અર્થ સમજાવવામાં આવે છે "अट्ठाइं" લોકની અન્ત સહિતતા કે અન્ત રહિતતા વગેરે રૂપ સામાન્ય અર્થ "हेऊयाइं" અન્વય, વ્યતિરેક રૂપ હેતુઓથી સમજી શકાય તેમ હોવાથી તે લોકાદિકોની સાન્તતા કે અનન્તતા

गम्यत्वात् हेतवो लोकस्य सांतत्वानन्तत्वादय एव तान् 'पसिणाइं' प्रश्नान् प्रश्नविषयत्वात् प्रश्ना एते एव लोकसांतत्वानन्तत्वाद्यस्तान् 'कारणाइं' कारणानि, उपपत्तिमात्रं कारणम्, उपपत्ति विषयत्वादेतान्येव लोकसान्तत्वानन्तत्वादीनि कारणानि 'वागरणाइं' व्याकरणानि-व्याक्रियमाणत्वात्-निर्णीयमानत्वात् व्याकरणानि लोकसांतत्वा नन्तत्वादीनि 'पुच्छित्तए' प्रष्टुम्, प्रष्टुं श्रेय इति पूर्वेणान्वयः, 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा, इति मनसि विचिन्त्य, 'एवं संपेहेइ' एवं संप्रेक्षते, एवं-यथोक्तप्रकारं भगवद्वन्दनादिकरणं संप्रेक्षते=पर्यालोचयति, 'संपेहित्ता' संप्रेक्ष्य पर्यालोच्य 'जेणेव परिव्वायगावसहे' यत्रैव परि

सान्तता अनन्तता रूप हेतुओं को (पसिणाइं) प्रश्नों के विषय भूत होने के कारण लोकादिकों की इन सान्तता अनन्तता रूप प्रश्नों को (कारणाइं) उपपत्तिके विषय भूत होनेसे इन लोककी सान्तता अनन्तता-रूप कारणों को, (वागरणाइं) एवं व्याक्रियमाण होनेसे लोककी सान्तता अनन्ततारूप निर्णय करनेयोग्य व्याकरणों को (पुच्छित्तए) पूछूं तो (सेयं खलुमें) मेरा कल्याण है। यह बात निश्चित है। (त्तिकट्टु एवं संपेहेइ) इस कारणको लेकर उसने भगवानको वंदना आदि करनेका विचार किया 'संपेहित्ता' विचारकरके फिर वह (जेणेव परिव्वायगावसहे) जहां परिव्राजकों का मठ था (तेणेव उवागच्छई) वहां गया (उवागच्छित्ता) वहां जाकर के वहांसे उसने (तिदंडं) त्रिदण्डको परिव्राजकोंके दण्ड विशेषको 'कुंडीयं' कमण्डलु को 'कंचणियं' रुद्राक्ष मालाको (करोडियं च) मिट्टीके भाजन विशेष को (भिसियं च) आसन विशेष को (केसरियं च) मुखादिक को

રૂપ હેતુઓ. 'पासिणाइं" પ્રશ્નોને વિષયભૂત હોવાને કારણે લોક વગેરેની સાન્તતા અથવા અનન્ત રૂપ તે પ્રશ્નો. "कारणाइं" ઉત્પત્તિના વિષય રૂપ હોવાથી તે લોક વગેરેની સાન્તતા અથવા અનન્તતા રૂપ કારણો. 'वागरणाइं" અને વ્યાક્રિયમાણ હોવાથી લોકની સાન્તતા રૂપ વ્યાકરણો તાત્પર્ય એ છે કે તે પાંચે પ્રશ્નોના ઉત્તર: ભગવાન મહાવીર સ્વામી પાસેથી જ મારે સમજવા જોઈએ એવો વિચાર સ્કન્દકના મનમાં ઉદ્ભવ્યો "त्ति कट्टु एवं संप्रेहेइ" આ કારણે તેણે ભગવાન મહાવીરને વંદન વગેરે કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. "संपेहित्ता" એવો સંકલ્પ કરીને તેઓ "जेणेव परिव्वायगावसहे तेणेव उवागच्छई" જ્યાં પરિવ્રાજકોનો મઠ હતો ત્યાં ગયા. "उवागच्छित्ता" ત્યાં જઈને તેમણે ત્યાંથી "तिदंडं" ત્રિદંડ પરિવ્રાજકોને (ધારણ કરવાનો ખાસ પ્રકારનો દંડ) "कुंडियं" કમંડળ, 'कंपणियं" રુદ્રાક્ષની માળા, "करोडियं च" માટીનું પાત્ર, "भिसियंच" આસન, "केसरियं च" મોઢું વગેરેને સાફ કરવા માટેનો કપડાનો

व्राजकावसथः, परिव्राजकानां मठ', 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'तिदंडं च' त्रिदण्डं च, परिव्राजकानां दण्डविशेषः, तं 'कुंडियं च' कुण्डिकां च, कुण्डिका-कमण्डलुः, ताम्, 'कंचणियं च' कांचनिकां च, कांचनिका रुद्राक्षमाला, ताम्, 'करोडियं च' करोटिकां च, करोटिका मृत्तिकाभाजनविशेषः ताम्, 'भिसियं च' वृषिकां च, वृषिका नाम आसनविशेषः, 'केसरियं च' केशरिकां च, केशरिका नाम मुखादिप्रमार्जनार्थं वस्त्रखण्डम्, ताम्, 'छण्णालयं च' षण्नालकं च, षण्नालकं त्रिकाष्ठिका तत्, 'अंकुसयं च' अङ्कुशकं च, अङ्कुशकं तरुपल्लवग्रहणार्थमङ्कुशाकृतिकोपकरणविशेषः, तम्, 'पवित्तयं च' पवित्रकं च, अङ्गुलीयकम् 'गणेत्तियं च' गणेत्रिकां च, गणेत्रिका कलचिकोपकरणविशेषः, ताम्, 'छत्तयं च' छत्रकं च 'उवाहणाओ य' उपानहौ च 'पाउयाओ य' पादुके च काष्ठपादुके 'धाउरत्ताओ य' धातुरक्ताश्च शाटिकाः 'गेण्हइ' गृह्णाति 'गेण्हित्ता' गृहीत्वा 'परिव्वायावसहाओ'

साफ करने के लिये वस्त्रखण्ड को छण्णालयं च त्रिकाष्टिका को, (अंकुसयं च) वृक्षोंके पत्तोंको गिरानेके लिये अंकुशकी आकृतिवाले उपकरण विशेष को, (पवित्तयं च) अंगुठी को (गणेत्तियंच) एकजात के कलाई के उपकरणको, (छत्तयं च) छातेको (उवाहणाओ) पगरखोंको (पाउयाओ) पादुकाओं को, (धाउरत्ताओ य) गैरिक आदि धातु ओं से रंगे हुए पहिरने के कपडोंको (गेण्हइ) लिया। (गेण्हित्ता) लेकर फिर वह परिव्वायावसहाओ) परिव्राजकोंके मठ से (पडिनिक्खमइ) बाहर निकला। (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर (तिदंडकुंडिय कंचणिय करोडिय भिसिय केसरिय छण्णालय अंकुसय पवित्तय गणेत्तिय हत्थगए) उसने त्रिदंड को कान्चनिका को, करोटिकाको वृषिका को केशरिका को, षणनालक को, अंकुशको, पवित्रिक को गणेत्रिक को हाथ में लेकर तथा

કકડો, "छण्णालयं च" ત્રિકાષ્ઠિકા, "अंकुसयं च" વૃક્ષોનાં પાંદડા નીચે પાડવા માટેનું અંકુશના આકારનું સાધન, 'पवित्तयं च" અંગૂઠી, "गणेत्तियं च" ગણેત્રિકા કાંડે પહેરવાનુ ઉપકરણ, "छत्तयं च" છત્ર, "उवाहणओ" પગરખા, "पाउयाओ" પાદુકાઓ, "धाउरत्ताओ य" ગૈરિક વગેરે ધાતુઓથી રંગેલાં વસ્રો વગેરે વસ્તુઓ "गेण्हइ" લીધી "गेण्हित्ता" તે વસ્તુઓ લઇને परिव्वायावसहाओ पडिनिक्खमइ" તેઓ પરિવ્રાજકોના મઠમાંથી બહાર નીકળ્યા. "पडिनिक्खमित्ता" તે મઠમાંથી બહાર નીકળીને તેમણે "तिदंड कुंडिय-कंचणिय करोडिय भिसिय केसरिय छण्णालय, अकुसय पवित्तय गणेत्तिय हत्थगए" ત્રિદંડ, કમંડળ, રુદ્રાક્ષની માળા, કરોટિકા, વૃષિકા, કેશરીકા ષણ્નાલક ત્રિકાષ્ઠકા અંકુશ, પવિત્રિક (અંગૂઠી) અને ગણેત્રિકને હાથમા ગ્રહણ કર્યા. તથા છત્ર

परिव्राजकावसथात् परिव्राजकाश्रमात् 'पडिनिक्खमइ' प्रतिनिष्क्रामति निस्सरति, 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य निस्सृत्य 'तिदंड-कुंडिय-कंचणिय-करोडिय-भिसिय-केसरिय-छण्णालय-अंकुसय-पवित्तय-गणेत्तिय-हत्थगए' त्रिदण्ड-कुण्डिका-कांचनिका-करोटिका-वृषिका-केशरिका-षण्नालकांकुशकपवित्रकगणेत्रिकाहस्तगतः त्रिदण्डकादीनि वस्तूनि हस्ते गतानि स्थितानि यस्य स तथा गृहीत सर्वोपकरण इत्यर्थः, 'छत्तोवाहणसंजुत्ते' छत्रोपानत्संयुक्तः 'धाउरत्तवत्थपरिहिए' धातुरक्तवस्त्रपरिहितः, परिहितधातुरक्तवस्त्रः धातुना गैरिकेण रक्तं वस्त्रं परिधायेत्यर्थः, स्कन्दकः 'सावत्थीए नयरीए' श्रावस्त्याः नगर्याः 'मज्झं मज्झेणं' मध्यं मध्येन 'निग्गच्छइ' निर्गच्छति 'निग्गच्छित्ता' निर्गत्य 'जेणेव कयंगला नयरी' यत्रै कृतंगला नगरी, 'जेणेव छत्तपलासए चेइए' यत्रैव छत्रपलाशकं चैत्यम्-उद्यानम् 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः विराजते 'तेणेव' तत्रैव 'पहारेत्थ गमणाय' प्रधारितवान् गमनाय, भगवत्समीपे गन्तुं प्रस्थित इत्यर्थः ॥ सू० ८ ॥

इतश्च भगवत्समीपे यज्जातं तदाह—'गोयमा' इत्यादि ।

छाते को तानकर और पगरखोंको पैरों में पहिन कर (धाउरत्तवत्थपरिहिए) एवं धातुरक्त वस्त्रों को शरीर पर धारण कर वह स्कन्दक परिव्राजक (सावत्थीए) नयरीए श्रावस्ती नगरीके (मज्झं मज्झेणं) बीचों बीचके रास्ते से होकर (निग्गच्छइ) निकला और (निग्गच्छित्ता) निकलकर (जेणेव कयंगला नयरी) जहां कृतंगला नगरी थी (जेणेव छत्तपलासए चेइए) उसमें जिस तरफ छत्र पलाशक चैत्य था उसमें भी (जेणेव समणे भगवं महावीरे) जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे (तेणेव पहारेत्थ गमणाय) उस ओर उसने चलनेका निश्चय किया अर्थात् भगवानके पास जाने के लिये वह प्रस्थित हुआ ॥ सू० ८ ॥

માથે ઓઢીને અને પગમાં જોડા પહેરીને 'धाउरत्तवत्थपरिहिए' અને ધાતુરક્તથી રંગેલાં વસ્ત્રોને (ભગવા વસ્ત્રોને) શરીર પર ધારણ કરીને સ્કન્દક પરિવ્રાજક "सावत्थीए नयरीए" શ્રાવસ્તી નગરીના "मज्झ मझेणं" મધ્યના માર્ગે થઈને "निगच्छइ" નીકળ્યો. "निगच्छित्ता" ત્યાંથી નીકળીને "जेणेव कयंगला नयरी" જ્યાં કૃતંગલા નગરી હતી, "जेणेव छत्तपलासए चेइए" તે નગરીની બહાર છત્ર પલાશક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું, "जेणेव समणं भगवं महावीरे" અને તે ચૈત્યમાં જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજતા હતા, "तेणेव पहारेत्थ गमणाय" તે તરફ જવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો એટલે કે તે તરફ જવાને માટે રવાના થયા. ॥ સૂ ૮ ॥

मूलम्—गोयमा ! इइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी-दच्छासि णं गोयमा ! पुव्वसंगइयं । कं णं भंते ! खंदयं नाम । से काहे वा, कहं वा केवच्चिरेण वा । एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नाम नयरी होत्था, वण्णओ, तत्थ णं सावत्थीए नयरीए गद्दभालस्स अंतेवासी खंदए नामं कच्चायणस्स गोत्ते परिव्वायए परिवसइ; तं चेव जेणेव ममं अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए, से णं अदूरागए बहुसंपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वट्टइ अज्जेव णं दच्छासि गोयमा ! भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ; वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—पहूणं भंते ! खंदए कच्चायणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए । हंता पभू ! जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ, तावं च णं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तं देसं हव्वं आगए ॥सू० ९॥

छाया—गौतम ! इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतममेवमवादीत्—द्रक्ष्यसि गौतम ! पूर्वं सांगतिकम् । कं खलु भदन्त ! स्कन्दकं नाम । स कुत्र वा

अब इस तरफ भगवान के समीप जो हुआ उसका वर्णन सूत्रकार करते हैं— (गोयमा) इत्यादि ।

सूत्रार्थ— (गोयमाइ) हे गौतम इस प्रकार से संबोधित करके (समणे भगवं महावीरे) श्रमण भगवान महावीर ने (भगवं गोयमं) भगवान गौतम से (एवं वयासी) इस प्रकार कहा (गोयमा) हे गौतम ! (पुव्वसंगइयं णं दच्छसि) तुम अपने पूर्व के संबंधी को आज देखोगे । (भंते कं णं) हे भदन्त ! किस पूर्वके सम्बन्धीको? तब प्रभुने कहा (खंदयं नाम)

હવે આ તરફ ભગવાનની પાસે શું બન્યું તેનું સૂત્રકાર વર્ણન કરે છે.

સૂત્રાર્થ—(गोयमाइ) હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને (समणे भगवं महावीरे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે (भगवं गोयमं एवं वयासी) ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पुव्वसंगइयं णं दच्छसि) તું આજે તારા ભૂતકાળના સંબંધીને જોઇશ. (भंते ! कं णं) હે ભગવન્ ! ક્યા મારા પૂર્વ સંબંધીને હું જોઇશ ? પ્રભુએ કહ્યું-(खंदयं नाम) સ્કન્દકને તું

कथं वा कियच्चिरेण वा ? । एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रावस्ती नाम नगरी आसीत् वर्णकः । तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्यां गर्दभालस्यान्तेवासी स्कन्दको नाम कात्यायनगोत्रः परिव्राजकः परिवसति, तदेव यावत् यत्रैव ममान्तिकं तत्रैव प्राधारयत् गमनाय स खलु अदूरागतो बहुसंप्राप्तः अध्वप्रतिपन्नोऽन्तरापथि वर्तते अद्यैव द्रक्ष्यसि गौतम ! । भदंत ! इति भगवान् गौतमः श्रमणं

स्कन्दकको (से काहे वा, कहं वा केवच्चिरेण वा) हे प्रभो ! मैं उसे कहांपर किस तरह से और कितने समय के बाद देखूंगा ? (एवं खलु गोयमा) तब प्रभु ने कहा है गौतम ! (तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नाम नयरी होत्था) उस काल में और उस समय में श्रावस्ती नाम की नगरी थी । (वण्णओ) वर्णक (तत्थ णं सावत्थीए नयरीए) उस श्रावस्ती नगरी में (गद्दभालस्स अंते वासी) गर्दभालका शिष्य (खंदए नाम) स्कन्दक नामका कि जिसका (कच्चायणस्स गोत्ते) गोत्र कात्यायन है (परिव्वायए परिवसइ) परिव्राजक रहता है (तंचेव-जाव जेणेव ममं अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए) इस विषय का समस्त वर्णन पहिले कहा जैसा ही जानना चाहिये, यावत् वह स्कन्दक परिव्राजक जहां मैं हूं उस तरफ आनेके लिये प्रस्थित हुआ है । (से णं अदूरागए बहुसंपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरावहे वट्टइ) अब वह जिस स्थान पर अपन सब हैं वहांसे लगभग वह बहुत दूर नहीं है-बहुत नजदीक आ चुका है-बीच रास्ते में ही है (गोयमा) हे गौतम ! (अज्जेव णं दच्छ-

જોઇશ. (से काहे वा कहं वा, केवच्चिरेण वा) હે પ્રભો ! હું તેને ક્યાં, કેવી રીતે અને કેટલા સમય પછી જોઇશ ? (एवं खलु गोयमा !) ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું હે ગૌતમ ! (तेणं कालेणं तेणं समएणं सावत्थी नाम नयरी होत्था) તે કાળે અને તે સમયે શ્રાવસ્તી નામની નગરી હતી. (वण्णओ) તેનું વર્ણન ચંપાનગરી પ્રમાણે સમજવું (तत्थणं सावत्थीए नयरीए) તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં (गद्दभालस्स अंतेवासी कच्चायणस्सगोत्ते) ગર્દભાલનો શિષ્ય કાત્યાયન ગોત્રી (दए नाम परिव्वायए परिवसइ) સ્કંદક નામનો પરિવ્રાજક રહે છે. (तं चेव जाव जेणेव ममं अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए) આ વિષયનું સમસ્ત વર્ણન આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક મારી પાસે આવવા માટે રવાના થઈ ચૂક્યો છે. (से णं अदूरागए बहुसंपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरावहे वट्टइ) હવે તે આ સ્થાનથી બહુ દૂર નથી. ઘણો જ નજીક આવી ગયો છે-રસ્તાની વચ્ચે જ છે. (गोयमा!) હે ગૌતમ ! (अज्जेव णं दच्छसि)

भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, प्रभुः खलु भदन्त ! स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो देवानुप्रियाणामन्तिके मुंडो भूत्वा खलु अगारादनगारितां प्रव्रजितुम् ? हंत प्रभुः यावच्च श्रमणो भगवान् महावीरो भगवंतं गौतममेतमर्थं परिकथयति तावच्च खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तं देशं हव्यमागतः ॥

टीका—'गोयमा इइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी' गौतम! इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवम्—वक्ष्यमाणप्रकारेण अवा-

---

सि) तुम उसे अभी ही देखोगे। (भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ) हे भगवंत इस प्रकार से संबोधित करके भगवान गौतम ने श्रमण भगवान महावीर को वंदना की (नमंसइ) उन्हें नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता) वंदना नमस्कर कर के(एवं वयासी) फिर उन्होंने ऐसा कहा-(पहूणं भंते ! खंदए कच्चायणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए) हे भदन्त! क्या वह कात्यायनगोत्रवाला स्कंदक आप देवानुप्रिय के पास मुंडित होकर अगारावस्था से अनगारावस्था धारण करने के लिये शक्तिशाली है ? (हंता पभू) हां गौतम वह समर्थ-शक्तिशाली है (जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ, तावं च णं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तं देसं हव्वं आगए) जब श्रमण भगवान महावीर गौतम स्वामी से इस बात को कह रहे थे कि इतने ही में कात्यायनगोत्रवाला वह स्कन्दक उस स्थान पर शीघ्र आ पहूँचा ॥

टीकार्थ—„ गोयमाइ " हे गौतम ! इस प्रकार संबोधित करके

तुं हमणा ज तेने जोईश (भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) हे भगवन् ! એવું સંબોધન કરીને ભગવાન મહાવીરને વંદન નમસ્કાર કર્યા. (वंदिता नमंसित्ता एवं वयासी) વંદન નમસ્કાર કરીને તેમણે મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું-(पहूण भंते ! खंदए कचायणस्स गोत्तो देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए ?) હે ભગવન્ ! શું તે કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દક આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને, અગારાવસ્થાનો ત્યાગ કરી અણગારાવસ્થા ધારણ કરવાને સમર્થ છે ? (हंता पभू) હા, ગૌતમ ! તે સમર્થ છે. (जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ,तावं च णं से खंदए कचायणस्स गोत्ते तं देसं हव्व आगए) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને આ વાત કરતા હતા ત્યારે જ કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દક પરિવ્રાજક ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

दीत्-कथितवान्, यस्मिन् समये स स्कन्दकः सर्वामेव सामग्रीमादाय कृतंगला नगरीतः प्रस्थानं कृतवान तस्मिन्नेव समये भगवान् महावीरो गौतमं हे गौतम इति संबोध्य प्रोवाचेति समुदितार्थः। किमुवाचेत्याह--'दच्छसि' इत्यादि। 'दच्छसि णं गोयमा' द्रक्ष्यसि खलु गौतम! 'पुव्वसंगइयं' पूर्वसंगतिकम्-गृहस्थावस्थापरिचितं पूर्वभवमित्रं वा कमपि पुरुषम्। अतर्कितमाकस्मिकं भगवद्वाक्यं श्रुत्वा आश्चर्ययुक्तो गौतमो भगवन्तं पृच्छति—'कं णं भंते' कं खलु भदन्त!, हे भदन्त! कं पूर्वपरिचितं द्रक्ष्यामीत्यर्थः, भगवान् कथयति-'खंदयं-नाम' स्कन्दकं नाम, स्कन्दकं द्रक्ष्यसीत्यर्थः। पुनर्गौतमः पृच्छति-'से काहे वा

"समणेभगवं महावीरे" श्रमण भगवान महावीर ने "भगवं गोयमं" भगवान गौतम से (एवं वयासी) ऐसा कहा जिस समय में वह स्कन्दक समस्त सामग्री को साथ में लेकर कृतंगला नगरी से प्रस्थित हुआ था उसी समय में भगवान महावीर ने गौतम से हे गौतम। ऐसा संबोधित करके कहा क्या कहा? इसके लिये सूत्रकार कहते हैं कि (दच्छसि णं गोयमा) हे गौतम! तुम देखोगे (पुव्वसंगइयं) गृहस्थावस्था में परिचित हुए अथवा पूर्वभव के मित्र, किसी पुरुष को अतर्कित एवं आकस्मिक भगवान के वचन सुनकर आश्चर्य से चकित हुए गौतम ने भगवान से पूछा 'कं णं भंते! हे भदन्त! मैं किस पूर्व परिचित को देखूंगा तब भगवान ने उनसे कहा (खंदयं नाम) स्कन्दक को

ટીકાર્થ--"गोयमाइ" હે ગૌતમ! એવું સંબોધન કરીને "समणं भगवं महावीरे" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે "भगवं गोयम" ભગવાન ગૌતમને "एवं वयासी" આ પ્રમાણે કહ્યું--

(જ્યારે તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક પોતાની બધી સામગ્રીઓને સાથે લઈને કૃતંગલા નગરીમાંથી ભગવાન મહાવીર પાસે આવવા માટે ઉપડયો ત્યારે) ભગવાન મહાવીરે ગૌતમને "હે ગૌતમ!" એવું સંબોધન કરીને શું કહ્યું તે સૂત્રકાર બતાવે છે-"दच्छसि णं गोयमा! पुव्वसंगइयं" હે ગૌતમ! તું તારા કોઈ પૂર્વપરિચિત સંબંધીને જોઈશ-ગૃહસ્થાવસ્થામાં જેની સાથે પરિચય કે મિત્રતા થઈ હોય એવી વ્યક્તિને જોઈશ. આ પ્રકારના અતર્કિત અને આકસ્મિક વચનો મહાવીરસ્વામીને મુખેથી સાંભળીને આશ્ચર્યચકિત થયેલા ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યું-"कं णं भंते" હે ભગવાન્ હું કયા પૂર્વપરિચિતને જોઈશ ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે "खदय नाम" સ્કંદને જોશો ત્યારે ફરીથી પ્રભુને ગૌતમસ્વામીએ

कहं वा केवच्चिरेण वा ' अथ कुत्र वा कथं वा कियच्चिरेण वा ' से ' अथ तं ' काहे ' इति वा कुत्र स्थाने द्रक्ष्यामि ' कहं वा ' इति कथं वा, केन वा प्रकारेण साक्षाद्दर्शनतः श्रवणतो वा, द्रक्ष्यामि ? 'केवच्चिरेण वा' इति, कियच्चिरेण वा कियता कालेन द्रक्ष्यामि ? भगवानाह—' एवं खलु गोयमा' एवं खलु हे गौतम ! ' तेणं कालेणं तेणं समएणं ' तस्मिन् काले तस्मिन् समये, आवयोर्वार्त्तालापसमये सावत्थीनाम नयरी ' श्रावस्ती नाम नगरी ' होत्था ' अस्ति, अत्र ' होत्था ' इत्यस्य ' अस्ती–त्यर्थो भवति । ' वण्णओ '–वर्णकः, चंपावत् वर्णको विज्ञेयः, चम्पानगरीसदृशी अस्तीत्यर्थः । ' तत्थ णं सावत्थीए नयरीए ' तत्र खलु श्रावस्त्यां नगर्याम् ' गद्दभालस्स ' गर्दभालस्य, गर्दभालनामकपरिव्राजकस्य ' अंतेवासी ' अन्तेवासी शिष्यः ' खंदए नाम ' स्कन्दको नाम ' कच्चायनस्स गोत्ते ' कात्यायनगोत्रः ' परिव्वायए' परिव्राजकः ' परिवसइ ' परिवसति ' तं चेव '

देखोगे तब प्रभु से गौतमने पुनः पूछा (से काहे वा कहं वा केवच्चिरेण वा हे भदन्त ! मैं उसे काहे कहां पर देखूंगा कैसे देखूंगा अपनी आखों से देखूंगा या उसे अपने कानों से सुनूंगा? तथा कितने काल के बाद उसे देखूंगा? तबभगवान ने कहा (एवं खलु गोयमा !) हे गौतम ! सुनो बात इस प्रकार से है "तेणं कालेणं तेणं समएणं" उस काल में और उस समयमें "सावत्थी नाम नयरी होत्था" श्रावस्ती नामकी प्रसिद्ध नगरी है । यहां पर "होत्था" इस क्रिया पद का अर्थ "अस्ति" है–ऐसा होता है । 'वण्णओ' इस नगरी का वर्णक चंपानगरी के वर्णन की तरह जानना चाहीये। तात्पर्य यह की यह नगरी चंपा नगरी के जैसी है । " तत्थ णं सावत्थीए नयरीए " उस श्रावस्ती नगरी में " गद्दभालस्स " गर्दभाल नाम के परिव्राजक का " अंतेवासी " शिष्य " खंदए नाम" स्कन्दक नामका

કહ્યું કે " से काहे वा कहं वा केवच्चिरेण वा " હે ભગવાન ! હું તેને ક્યાં જોઇશ ? કેવી રીતે જોઇશ ? મારી આંખોથી જોઇશ–અથવા તો મારા કાને સાંભળીશ ? હું તેને કેટલા સમય પછી જોઇશ ? ત્યારે ભગવાને કહ્યું "एवं खलु गोयमा !" હે ગૌતમ ! સાંભળ. વાત આ પ્રમાણે છે–" तेणं कालेणं तेणं समएणं " તે કાળે અને તે સમયે " सावत्थी नाम नयरी होत्था શ્રાવસ્તી નામે નગરી હતી. (અહીં ભૂતકાળનો પ્રયોગ થયો હોવા છતાં વર્ત-વર્તમાનકાળ ગ્રહણ કરવાનો છે–એટલે કે આ કાળે અને આ સમયે શ્રાવસ્તી નામની નગરી છે " वण्णओ " તેનું વર્ણન ચંપાનગરીના વર્ણન પ્રમાણે જ સમજવું એટલે કે શ્રાવસ્તી નગરી ચંપાનગરીના જેવી છે, "तत्थणं सावत्थीए नयरीए " તે શ્રાવસ્તી નગરીમાં "गद्दभालस्स " ગર્દભાલ નામના પરિવ્રાજકનો " अंतेवासी " શિષ્ય " खंदए नाम परिव्वायए कच्चायणस्स गोत्ते परिवसइ "

तदेव=पूर्वोक्तमेव स्कन्दकवर्णनं सर्वमत्र वाच्यम् 'जाव' यावत् , अत्र यावत्पदेन- 'रिउव्वेय जजुव्वेय० ' इत्यारभ्य 'जेणेव छत्तपलासए चेइए ' इत्यन्तः सर्वोऽपि पाठोऽत्र संग्राह्यः । 'जेणेव ममं अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए ' यत्रैव ममान्तिकं तत्रैव प्राधारयद् गमनाय, मम समीपे-समागन्तुं तापसाश्रमात् प्रस्थानं कृतवान् । 'से णं अदूरागए बहुसंपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वट्टइ ' स खलु अदूरा दागतो बहुसंप्राप्तोऽध्वप्रतिपन्नोऽन्तरापथि वर्तते, स स्कन्दकः खलु 'अदूरागए ' अदूरे आगतः समीपं प्राप्त इत्यर्थः, अदूरत्वं चावधिस्थानापेक्षयापि स्यात्, अथवा दूरतरमार्गापेक्षया द्विक्रोशादिकमपि अदूरं स्यात् इत्यत आह-'बहुसंपत्ते'

" परिव्वायए " परिव्राजक जो कि " कच्चायणस्स गोत्ते " कात्यायन गोत्र का है " परिवसइ " रहता है । "तं चेव" यहां पर स्कन्दक संबधी पूर्वोक्त समस्त वर्णन करलेना चाहिये । " जाव " पद यहां यह समझाता है कि रिउव्वेय, जजुव्वेय, यहां से लेकर " जेणेव छत्तपलासए चेइए " यहां तकका समस्त पाठ यहां ग्रहण कर लेना चाहिये । "जेणेव ममं अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए" इस तरह वह परिव्राजक वहां से अर्थात् तापसाश्रम से मेरे पास आने के लिये प्रस्थित हो चुका है । (से णं अदूरागए, बहुसंपत्ते अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वट्टइ) इन पदोंके विषय में खुलाशा अर्थ इस प्रकार से है कि वह स्कन्दक परिव्राजक "अदूरे आगतः" समीप में आ चुका है । यह अदूरता अवधिस्थान की अपेक्षा से भी हो सकता है अथवा दूरतर मार्ग की अपेक्षा से दो कोश आदि भी अदूर हो सकते हैं-तो इस के लिये कहा है कि

કાત્યાયન ગોત્રનો સ્કંદક નામનો પરિવ્રાજક રહે છે તે કાત્યાયન ગોત્રનો છે અને તેનું નામ સ્કન્દક છે. તે સ્કન્દક પરિવ્રાજક છે " तं चेव " અહીં સ્કન્દક પરિવ્રાજકનું વર્ણન સૂત્ર ૭ પ્રમાણે જ કરાયું છે તેમ સમજવું. "जाव" પદ એ બતાવે છે કે " रिउव्वेय, जजुव्वे य " થી શરૂ કરીને " जेणेव छत्तपलासए चेइए " સુધીનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો.

" जेणेव ममं अंतिए तेणेव पहारेत्थ गमणाए " આ રીતે તે સ્કંદક પરિવ્રાજક તેના મઠમાંથી મારી પાસે આવવા માટે ઉપડી ચુકયો છે. " से णं अदूरागए बहुसंपत्ते, अद्धाणपडिवन्ने अंतरापहे वट्टइ " આ પદોનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે-" अदूरे आगतः " તે નજીકમાં જ આવી પહોંચ્યો છે. તે અદૂરતા અવધિસ્થાનની અપેક્ષાએ પણ સંભવી શકે છે અથવા દૂરના માર્ગની અપેક્ષાએ બે ગાઉ વગેરેનું અંતર પણ સંભવી શકે છે. તો તેનું નિરાકરણ

बहुसंप्राप्तः, अत्यन्तसमीपमार्गसमागतः, बहुसंप्राप्तता च विश्रामादिकारणतः आरामादिगतोपि संभवति, अत उच्यते 'अद्धाणपडिवन्ने' अध्वप्रतिपन्नः, अध्वानं प्रतिपन्नः मार्गे चलन्नित्यर्थः 'अंतरापहे वट्टइ' अंतरापथि वर्तते, अत्यन्त समीपे वर्त्तते, अतस्त्वं 'अज्जेव णं दच्छसि गोयमा' अद्यैव खलु द्रक्ष्यसि गौतम! हे गौतम! यः खलु तव पूर्वपरिचितः स्कन्दकस्तं त्वमद्यैव=अधुनैव स्वल्पेनैव कालेन तव दृष्टिपथे समागमिष्यतीति भावः 'भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' भदंत! इति सम्बोध्य भगवान गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वंदित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत्-पृष्टवान्-'पहूणं भंते' प्रभुः=समर्थः खलु भदंत!

(बहु संपत्ते) कि वह अत्यन्त समीप के मार्ग में आचुका है। यह बहु संप्राप्तता विश्राम आदि कारण की वजह से बगीचा आदि में भी गये हुए में हो सकती है सो इसके लिये कहा गया है कि (अद्धाणपडिवन्ने) वह अभी मार्ग मे ही चल रहा है। विश्रामादि के निमित्त बगीचा आदि में नहीं गया है। अतः वह "अंतरापहे वट्टइ" बीच रास्ते में ही है। बिल कुल समीप आचुका है। इसलिये तुम उसे (अज्जेव णं दच्छसि) अभी ही देखोगे। तात्पर्य यह है कि हे गौतम! तुम अपने पूर्वपरिचित स्कन्दक को अभी ही बहुत थोडे ही समय के बाद दृष्टिपथ में आया हुआ देख लोगे। (भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) हे भदन्त। ऐसा कह कर भगवान महावीर को वंदना की और उन्हे नमस्कार किया (वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी वंदना नमस्कार करके फिर उन्होंने उनसे ऐसा पूछा (भंते! खंदए कच्चाय-

---

કરવા માટે કહ્યુ છે કે "बहुसंपत्ते" તે અત્યન્ત નજીકને માર્ગે આવી ગયો છે, અહીં એમ માનવાને કારણ ન રહે કે તે કોઇ નજીકના ઉદ્યાન વગેરેમાં વિશ્રામ લઇ રહ્યો છે, તે બતાવવા માટેકહ્યું કે "अद्धाण पडिवन्ने" તે હજી રસ્તા પર ચાલી રહેલ છે-વિશ્રામ વગેરે માટે કોઇ બાગ વગેરેમાં ગયેલ નથી અને તેથી તે "अंतरापहे वट्टइ" રસ્તામાંજ છે. કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે તે સ્કન્દક નિરંતર પંથ કાપીને આ જગ્યાની સમીપે આવી ચૂક્યો છે. તેથી હે ગૌતમ! તું તેને "अज्जेव णं दच्छसि" હમણાં જ જોઇ શકીશ. એટલે કે હે ગૌતમ! તું તારા પૂર્વપરિચિત સ્કંદકને થોડી જ વારમાં પ્રત્યક્ષ નિહાળીશ. "भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" હે ભગવન્! એવુ સંબોધન કરીને ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ ભગવાન માહાવીરને વંદન કરી, નમસ્કાર કર્યાં "वंदित्ता

'खंदए कच्चायणस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता' स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो देवानुप्रियाणामंतिके मुंडो भूत्वा 'अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए' आगारादनगारितां प्रव्रजितुं, अनगारितां साधुतां प्रव्रजितुं प्राप्तुम् अथवा विभक्ति विपरिणामात् अनगारितया प्रव्रजितुं, प्रव्रज्यां प्रतिपत्तुं किम् समर्थः ? भगवन् योऽयं स्कन्दको भवत्समीपमागच्छति तस्य किं तादृश योग्यता शक्तिश्च विद्यते यद् गृहं परित्यज्य भवत्समीपे दीक्षितो भविष्यति ? इति गौतमस्य जिज्ञासा प्रादुरभूत् । भगवानाह—'हंत' इत्यादि । 'हंतापभू' हन्त प्रभुः, हे गौतम ! स स्कन्दको मत्समीपे चारित्रग्रहणे समर्थोऽस्तीति । 'जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ' यावच्च खलु श्रमणो भगवान् ! महावीरो भगवते गौतमाय एतमर्थं परिकथयति, 'तावं च णं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तं देसं हव्वं आगए' तावत् च खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तं

णस्स गोत्ते देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए पहूणं) हे भदंत ! कात्यायन गोत्रवाला वह स्कन्दक आप देवानुप्रिय के पास मुंडित होकर क्या गृहस्थावस्था से अनगारावस्था को धारण करने के लिये क्या समर्थ हैं ? हे भगवन् ! जो यह स्कन्दक आप के समीप आ रहा है उसमें क्या ऐसी योग्यता है कि वह घर को छोड कर आप के पास में दीक्षित हो जावे ? इस प्रकार से गौतम को जानने की इच्छा प्रकट हुई—तब प्रभु ने इसका उन्हे उत्तर दिया (हंता पभू हां गौतम ! वह स्कन्दक मेरे पास चारित्र के ग्रहण करने में समर्थ है। (जावंच णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ) जब श्रमण भगवान महावीर गौतम से इस बात को कह रहे थे कि

नमंसित्ता एवं वयासी" वंदन नमस्कार करीने तेमणे तेमने आ प्रमाणे पूछयुं "भंते ! खंदए कच्चायणस्स गोत्त देवाणुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइत्तए पहूणं" हे भगवन् ! कात्यायन गोत्री स्कंदक परिव्राजक शुं आप देवानुप्रियनी पासे मुंडित थईने, (दीक्षा अंगीकार करीने) गृहस्थावस्थानो त्याग करीने अणगारावस्था धारण करवाने माटे शक्तिमान छे ? हे भगवान ! आपनी समक्ष जे स्कंदक आवी रह्यो छे तेनामां घर छोडीने आपनी पासे दीक्षा अंगीकार करवानी योग्यता छे खरी ? गौतमनी ए प्रकारनी जिज्ञासा जाणीने भगवान महावीरे आ प्रमाणे जवाब आप्यो—"हंता पभू" हा, गौतम ! ते स्कंदक मारी पासे दीक्षा लेवाने समर्थ छे. "जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ" ज्यारे श्रमण भगवान महावीर गौतम स्वामीने आ प्रमाणे कही रह्या हता "तावं च णं" ए

देशं शीघ्रमागतः, योऽसौ स्कन्दको भगवत्समीपमागच्छति स किमत्र प्रव्रजितो भविष्यतीति गौतमो भगवन्तं पृच्छति–भगवांश्च स स्कन्दको दीक्षां ग्रहीष्यती– त्युत्तरं ददाति तावत्येव काले स स्कन्दक आगच्छन् दृष्ट इति भावः ॥सू० ९ ॥

ततः किमित्याह—' तएणं ' इत्यादि ।

मूलम्–तएणं भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं अदूरागयं जाणित्ता खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठित्ता खिप्पामेव पच्चुवगच्छइ पच्चुवगच्छित्ता जेणेव खंदए कच्चायणस्स गोत्ते तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी खंदया! सागयं, खंदया ! सुसागयं, खंदया ! अणुरागयं, खंदया! सागयमणुरागयं, खंदया ! से णूणं तुमं खंदया सावत्थीए नयरीए पिंगलएणं नियंठेणं वेसालिय सावयेणं इणमक्खेवं पुच्छिए–मागहा ! किं स अंते लोगे ? अणंते लोगे ? तं चेव जेणेव इहं तेणेव हव्व मागए से णणं खंदया अट्ठे समट्ठे ? हंता अत्थि ! तएणं

(तावंच णं) इतने में ही (से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते) कात्यायन गोत्र वाला वह स्कन्दक तं देसं हव्वं आगच्छइ) उस स्थान पर शीघ्र आ पहूँचा । तात्पर्य यह है कि जो स्कन्दक आपके पास आरहा है वह क्या यहां प्रव्रजित हो जावेगा इस प्रकार गौतम भगवान से जिस समयमें पूछ रहे थे और भगवान जब ऐसा कह रहे थे कि हां दीक्षित हो जावेगा ठीक उसी समय में आता हुआ स्कन्दक दीखलाई दिया ॥सू०९॥

સમયે જ "से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते" કાત્યાયન ગાત્રવાળો તે સ્કન્દક " तं देसं हव्वं आगच्छइ " એ સ્થાને શીઘ્ર આવી પહોંચ્યો. તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે ગૌતમસ્વામી ભગવાન મહાવીરને સ્કન્દક પરિવ્રાજકમા દીક્ષા લેવાનું સામર્થ્ય છે કે નહીં એવું પૂછી રહ્યા હતા અને જ્યારે મહાવીર પ્રભુ ગૌતમને એવો જવાબ આપી રહ્યા હતા કે ' હા, તેનામાં દીક્ષા લેવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે." બરાબર એજ વખત સ્કન્દકે ભગવાન બિરાજતા હતા તે સ્થાનમાં પ્રવેશ કર્યો ॥ સૂ.૯॥

से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते भगवं गोयमे एवं वयासी-से के से णं गोयमा! तहारूवे णाणी वा-तवस्सी वा, जे णं तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए जओणं तुमं जाणसि । तएणं से भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी-एवं खलु खंदया ! मम धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे भगवं महावीरे उप्पन्ननाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली तीयपडुप्पन्नमणागयवियाणए सव्वण्णू सव्वदरिसी जे णं मम एस अट्ठे तव ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए जओणं अहं जाणामि खंदया !। तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी गच्छामो णं गोयमाइ तवधम्मायरियं धम्मोवदेसयं समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो। अहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंधं करेह, तएणं से भगवं गोयमे खंदएणं कच्चायणस्स गोत्तेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए ॥ सू०१०॥

छाया—ततः खलु भगवान् गौतमः स्कन्दकं कात्यायनगोत्रं अदूरागतं ज्ञात्वा क्षिप्रमेव अभ्युत्तिष्ठति, अभ्युत्थाय क्षिप्रमेव प्रत्युपगच्छति, प्रत्युपगत्य

इस के बाद क्या हुआ-सो सूत्रकार कहते हैं-'तएणं भगवं गोयमे' इत्यादि ।

सूत्रार्थ – (तएणं) तब (भगवं गोयमे) भगवान गौतम (कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं) कात्यायन गोत्रवाले उस स्कन्दकको (अदुरागयं जाणित्ता) पास में आया हुआ जानकर (खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ) बहुत

ત્યારબાદ શું બન્યું તે સૂત્રકાર કહે છે-"तएणं भगवं गोयमे " ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(तएणं) ત્યારપછી (भगवं गोयमे) ભગવાન ગૌતમ (कच्चायणस्स गोत्तं खंदं) કાત્યાયન ગોત્રવાળા તે સ્કન્દકને (अदूरा गय जणित्ता) નજીકમાં આવી પહોંચેલા જાણીને (खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ) પોતાને આસનેથી

यत्रैव स्कन्दकः कात्यायनगोत्रस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमेवमवादीत्—हे स्कन्दक! स्वागतं स्कन्दक! सुस्वागतं, स्कन्दक! अन्वागतं, स्कन्दक! स्वागतमन्वागतं, तद् नूनं त्वं स्कन्दक! श्रावस्त्यां नगर्यां पिंगलकेन निर्ग्रंथेन वैशालिकश्रावकेणेदमाक्षेपं पृष्टः—मागध! किं सांतो लोकोऽ-

---

ही शीघ्र अपने आसन से ऊठे हैं और (अब्भुट्ठित्ता) और ऊठकर (खिप्पामेव) शीघ्र ही (पच्चुवगच्छइ) उसके सामने जाते है। (पच्चुवगच्छित्ता) सामने जाकर फिर वे (जेणेव खंदए कच्चायणस्सगोत्ते तेणेव उवागच्छइ) जहां कात्यायन गोत्रवाला वह स्कन्दक था वहां पर गये। (उवागच्छित्ता कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं एवं वयासी) वहां आकर के उन्हों ने कात्यायन गोत्र वाले उस स्कन्दक से ऐसा कहा (खंदया-सागयं) हे स्कन्दक तुम्हारा स्वागत है (खंदया सुसागयं) हे स्कन्दक तुम्हारा सुस्वागत है। (खंदया अणुरागयं) हे स्कन्दक! तुम्हारा अन्वागत है (खंदया सागयमणुरागयं) हे स्कन्दक? तुम्हारा स्वागत अन्वागत है। (खंदया) हे स्कन्दक! (से णूणं तुमं खंदया सावत्थीए नयरीए पिंगलएणं नियंठेणं वेसालियसावएणं इणमक्खेवं पुच्छिए तुम से श्रावस्ती नगरी में वैशालिक श्रावक पिंगलक निर्ग्रन्थ ने इन प्रश्नों को इस प्रकार पूछा कि (मागहा) मागध! (किं स अंते लोए अणंते लोए?) लोक अन्त सहित है अथवा अन्त विना

તુરત જ ઉઠયા (अब्भुट्ठित्ता) ઉઠીને (खिप्पामेव) તુરત જ (पच्चुवगच्छइ) તેની સામે ગયા (पच्चुवगच्छित्ता जेणेव खंदए कच्चायणस्सगोत्तो तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કન્દક પરિવ્રાજક હતા ત્યાં સુધી તેઓ ગયા (उवागच्छित्ता कच्चायणस्स गोत्तं खंदयं एवं वयासी) ત્યાં જઈને તેમણે કાત્યાયન ગોત્રી સ્કન્દકને આ પ્રમાણે કહ્યું (खंदया सागयं) હે સ્કન્દક તમારું સ્વાગત હો. (खंदया सुसागयं) હે સ્કન્દક તમારૂં સુસ્વાગત હો (खंदया! अणुरागयं) હે સ્કન્દક તમારૂં આગમન અન્વાગત હો તમારૂં અહીં આગમન થવાનું ઉચિત જ થયું છે તેથી જરૂર કલ્યાણ થાઓ (खंदया सागयं अणुरागयं) હે સ્કન્દક તમારૂં સ્વાગત અને અન્વાગત હો (खंदया!) હે સ્કન્દક (से णूणं तुमं खंदया सावत्थीए नयरीए पिंगलएणं नियंठेणं वेसालिय सावएणं इणमक्खेवं-पुच्छिए) તમને શ્રાવસ્તી નગરીમાં વૈશાલિક શ્રાવક પિંગલક નિર્ગ્રંથે આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછયા હતા કે (मागहा) હે માગધ (किं सअंते लोए, अणंते लोए?) લોક અન્તસહિત છે. કે અન્તરહિત છે. (तं चेव जेणेव इहं

नंतो लोकः, तदेव यत्रैवेह तत्रैव हव्यमागतः तन्नूनं स्कन्दक ! अयमर्थः समर्थः ? हन्त अस्ति । ततः खलु स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत् तद् एषः कः खलु गौतम ! तथा रूपो ज्ञानी वा तपस्वी वा येन खलु तव एषोऽर्थो मम तावद् रहस्यकृतः हव्यमाख्यातः यतः खलु त्वं जानासि ?। ततः स भगवान् गौतमः स्कन्दक कात्यायनगोत्रमेवमवादीत्-एवं खलु स्कन्दक ! मम

का है ? (तंचेव जेणेव इहं तेणव हव्वसागए) इत्यादि प्रश्न पूछे गये, उनके उत्तर न जानने के कारण तुम शंकित आदि अवस्थावाले बनकर यहां जल्दी से जल्दी आये हो। (से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे) कहो खंदक ! यह बात सत्य है न ? (हंता अत्थि) हां गौतम ! यह बात सत्य है। (तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी) इस के बाद कात्यायन गोत्र वाले उस स्कन्दक परिव्राजक ने गौतम से ऐसा कहा-(से के सेणं गोयमा !) हे गौतम! वह ऐसा कौन (तहारूवे) तथारूप (णाणी) ज्ञानी अथवा (तवस्सी) तपस्वी पुरुष है (जे णं तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) जिसने मेरे इस रहस्यकृत-गुप्त-अर्थ को तुमसे बिलकुल स्पष्टरूप से उसी समय जानकर कहदिया है। (जओ णं तुमं जाणासि) जिससे तुम इस बात को जान सके हो। (तएणं से भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं एवं वयासी) इस प्रकार से स्कन्दक के कहने के बाद भगवान् गौतम ने कात्यायन गोत्रीय स्कन्दक से ऐसा कहा-(एवं खलु

तेणेव हव्वमागए) ઇત્યાદિ જે પ્રશ્નો તમને પૂછયા હતા, તેના જવાબ નહીં જાણવાને કારણે તમે શંકિત વગેરે મનોભાવથી યુક્ત બનીને અહીં બને તેટલી ઉતાવળથી આવ્યા છો. (से णूणं खंदया ! अट्ठे समट्ठे ?) હે સ્કન્દક ! કહો તે વાત સાચી છે ને ? (हंता अत्थि) હા, ગૌતમ ! એ વાત ખરેખર સાચી છે (तएणं से खंदए कच्चायणस्सगोत्तो भगवं गोयमं एवं वयासी) ત્યાર બાદ કાત્યાયન ગોત્રવાળા તે સ્કન્દકે ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે પૂછ્યું (से के से णं गोयमा ! तहारूवे णाणी तवस्सी) હે ગૌતમ ! આટલો બધો જ્ઞાની અથવા તપસ્વી પુરુષ કોણ છે કે (जे णं तव एस अट्ठे मम ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) જેણે મારા ગુપ્ત અર્થને (વિચારોને) અત્યારે ને અત્યારે જ જાણીને તમારી સમક્ષ એટલી બધી સ્પષ્ટતા પૂર્વક પ્રકટ કર્યો છે કે(जओ णं तुमं-जाणासि) જેથી તમે તે વાતને મારા મનોગત વિચારને જાણી શકયા છો ? (तएणं से भगव गोयमे खदए कचायणस्स गोत्तं एवं वयासी) ત્યારે ભગવાન ગૌતમે કાત્યાયન ગોત્રી તે સ્કંદકને આ પ્રમાણે કહ્યું (एवं खलु खंदया !) હે

धर्माचार्यो धर्मोपदेशकः श्रमणो भगवान् महावीर उत्पन्न ज्ञानदर्शनधरः अर्हन् जिनः केवली अतीतप्रत्युत्पन्नानागत विज्ञायकः सर्वदर्शी येन मम एषोऽर्थस्तव तावत् रहस्यकृतः हव्यमाख्यातः यतोऽहं जानामि स्कन्दक ! ततः स स्कन्दकः कात्यायनगोत्रो भगवन्तं गौतममेवमवादीत्–गच्छामः खलु गौतम ! तव धर्माचार्य धर्मोपदेशकं श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दामहे नमस्यामो यावत् पर्युपास्महे।

खंदया) स्कन्दक! सुनो बात इस प्रकार से है–(मम धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे भगवं महावीरे उप्पण्णनाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली तीयपडुप्पन्नमणागयवियाणए सव्वण्णू सव्वदरिसी) मेरे धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण भगवान महावीर हैं। वे उत्पन्न ज्ञान दर्शन के धारी हैं अरिहंत हैं। जिन हैं। केवली हैं। अतीत वर्तमान और अनागत इन सब विषयोंको वे हस्तामलकवत् जानते हैं। सर्वदर्शि हैं (जेणं मम एस अट्ठे तव ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) उन्हों ने ही तुम्हारा रहस्यकृत मनोगतरूप अर्थ मुझ से यथावत् कहा है(जयाणं अहं जाणामि खंदया) इसीसे मैं हे स्कन्दक! इस तुम्हारे रहस्यकृत अर्थ को जानता हूं। (तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी) गौतम के द्वारा इस बात को सुनने के बाद कात्यायन गोत्री स्कन्दक ने उन भगवान गौतम से ऐसा कहा (गच्छामो णं गोयमा ! तव धम्मायरियं धम्मोवएसयं समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो) हे गौतम ? चलो आपके धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण भगवान महावीर

સ્કંદક ! સાંભળો, વાત આ પ્રમાણે છે (मम धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे भगवं महावीरे उप्पण्णनाण दंसणधरे अरहा जिणे केवली तीयपडुप्पन्नमणागयवियाणए सव्वण्णू सव्वदरिसी) મારા ધર્માચાર્ય અને ધર્મોપદેશક શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર છે. તેઓ ઉત્પન્ન કેવલજ્ઞાનદર્શનના ધારક છે, અરિહંત છે, જિન છે, કેવલી છે. તેઓ ભૂત વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળના વિષયોને હસ્તામલકની જેમ (હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ) જાણી શકે છે, અને સર્વદર્શી છે (जेणं मम एस अट्ठे तव ताव रहस्सकडे हव्वं अक्खाए) તેમણે જ તમારા આ ગૂઢ, મનોગત અર્થ (વિચારો પ્રશ્નો) મને યથાર્થ રૂપે કહ્યા છે. (जयाणं अहं जाणामि खंदया) હે સ્કંન્દક ! તેથી જ હું તમારા તે ગુપ્ત પ્રશ્નો જાણું છું. (तएणं से खंदए कच्चायणस्स गोत्ते भगवं गोयमे एवं वयासी) ગૌતમની પાંસેથી તે વાત જાણીને કાત્યાયન ગોત્રીય સ્કંદકે ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું (गच्छामो णं गोयमा ! तव धम्मायरियं समणं भगवं महावीरं वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो) હે ગૌતમ ! ચાલો. તમારા ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક, શ્રમણુ ભગવાન

यथा सुखं देवानुप्रिय! मा प्रतिबन्धं कुरु। ततः खलु स भगवान् गौतमः स्कन्दकेन कात्यायनगोत्रेण सार्धं यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव प्राधारयद्गमनाय॥१०॥

टीका—'तएणं भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्सगोत्तं अदूरागयं जाणित्ता खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ' ततः खलु भगवान् गौतमः स्कन्दकं कात्यायनगोत्रमदूरागतं=समीपमागतं ज्ञात्वा क्षिप्रमेवाभ्युत्तिष्ठति यद्यपि भगवान् गौतमः संयतः स्कन्दकश्चासंयतस्ततश्चासंयताय संयतस्याभ्युत्थानादिकं न युक्तमिति न वक्तव्यम्, गौतमस्यागमव्यवहारित्वादिति। 'अब्भुट्ठित्ता खिप्पामेमपज्जुवगच्छइ' अभ्यु-

को वंदन करें, नमस्कार करे यावत् उनकी पर्युपासना करें। (अहासुहं देवाणुप्पिया) तब गौतम ने कहा हे देवानुप्रिय आप को जैसे सुख हो वैसा करो। (मा पडिबंधं करेह) विलम्ब मत करो। (तएणं से भगवं गोयमे खंदएणं कच्चायणस्सगोत्तेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) इस प्रकार कहने के बाद वे भगवान गौतम कात्यायन गोत्री स्कन्दक के साथ जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे-उसी ओर चल दिये।

टीकार्थ—"तएणं भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्सगोत्तं अदूरागयं जाणित्ता खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ" इस सूत्र पाठ का अर्थ सूत्रार्थ में ही लिख दिया गया है। विशेष यहां पर कोई ऐसी आशंका कर सकता है कि भगवान गौतम तो संयत थे और वह स्कन्दक परिव्राजक असंयत था। अतः असंयत के लिये इस तरह से संयत को अभ्युत्थान आदि करना उचित नहीं है। इसमें सम्यग्दर्शन में अतिचार आता है

મહાવીરને આપણે વંદન કરીએ નમસ્કાર કરીએ અને યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરીએ. (अहासुहं देवाणुप्पिया) ત્યારે ગૌતમે જવાબ આપ્યો હે દેવાનુપ્રિય! આપને જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો. (मा पडिबंधं करेह) પરંતુ વિલંબ ન કરો. (तएणं से भगवं गोयमे खंदएणं कच्चायणस्स गोत्तेणं सद्धिं जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव पहारेत्थ गमणाए) ત્યાર બાદ ભગવાન ગૌતમ કાત્યાયન ગોત્રવાળા સ્કંદકને સાથે લઈને જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજતા હતા તે તરફ જવા લાગ્યા.

ટીકાર્થ-"तएणं भगवं गोयमे खंदयं कच्चायणस्स गोत्तं अदूरागयं जाणित्ता खिप्पामेव अब्भुट्ठेइ" આ સૂત્રપાઠનો અર્થ સૂત્રાર્થમાં જ બતાવી દીધો છે. અહીં કોઈને કદાચ એવી શંકા થાય કે ગૌતમસ્વામી તો સંયત હતા અને સ્કન્દક પરિવ્રાજક તો અસંયત હતો તો આ રીતે અસંયતનું સન્માન કરવાને-સંયતને ઉભા થઈને સામે જવું પડે તે વાત ઉચિત લાગતી નથી એમ કરવાથી સમ્યગ્દર્શનમાં અતિચાર (મિથ્યાત્વનો દોષ) લાગે છે. પણ અહીં તે પ્રકારની